Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland. Deel 1

Hugo Visscher en Lambregt Abraham van Langeraad

bron
Hugo Visscher en Lambregt Abraham van Langeraad, *Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland. Deel 1*. Kemink & Zoon, Utrecht 1907

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/bie_005biog01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

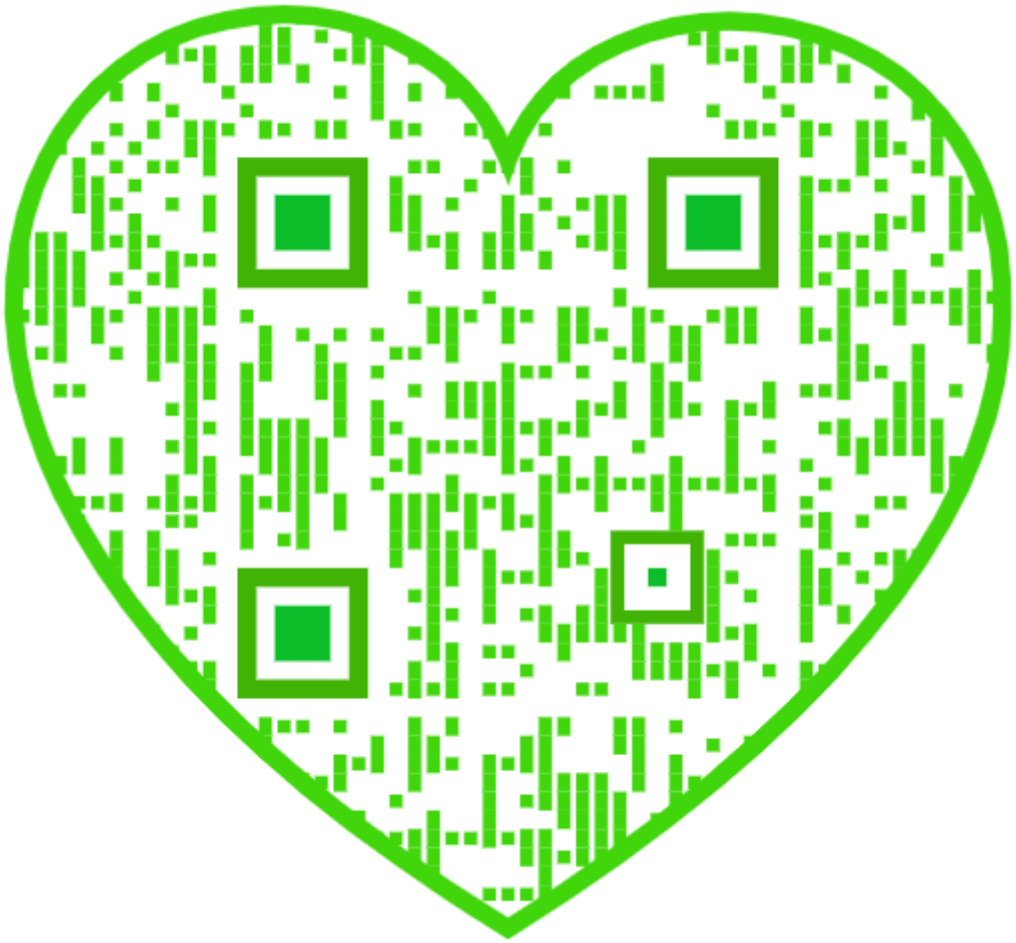

Bekendmaking.

Ten gevolge van de benoeming tot professor bij de theol. faculteit te Utrecht, had Dr. H. Visscher het zóó volhandig gekregen, dat het hem onmogelijk was zooveel tijd te besteden aan de voltooiing van deel I van het *Prot. Vaderland*, als wenschelijk was; reden waarom dit deel, daar nu alles voor rekening van den ondergeteekende kwam, later afgewerkt is dan aanvankelijk gedacht werd. Ten einde voor het vervolg vertraging in den gang der werkzaamheden te voorkomen, werd goedgevonden om als medewerker te vragen Dr. H.H. Kuyper, hoogleeraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, die zich bereid heeft verklaard aan de samenstelling van dit boek te willen meewerken en die, met de verschijning van de *B*, die nu gereed is, zijn arbeid heeft aangevangen en daaarmee de taak van den hoogleeraar Visscher heeft overgenomen, al zal deze zich niet geheel onttrekken aan dat, wat hij met zooveel liefde en toewijding begon.

Over 't algemeen zullen de levensbeschrijvingen korter worden dan ze tot nu toe waren, terwijl na de B een blad gegeven is, met verbeteringen van onjuiste data hier en daar in dit dl. voorkomende. Ook is de litteratuur, die bij enkele namen gevoegd is, maar niet volledig genoeg schijnt, aangevuld.

Lekkerkerk, Mei 1907.
DR. L.A. VAN LANGERAAD.

[Opdracht]

AAN
DE NAGEDACHTENIS
VAN
PROF. DR. J.G.R. ACQUOY,
den grooten kerkhistoricus,
EN
PROF. DR. H.G. KLEYN,
zijn bekwamen leerling,
WORDT DEZE ARBEID ALS EENE HULDE TOEGEWIJD
DOOR
DE BEWERKERS.

Deze opdracht eischt ter toelichting de volgende historische mededeeling. Toen op den 11^{en} Juli 1896 DR. H.G. KLEYN ontslapen was, bleek uit zijne nalatenschap, dat hij op aandrang der FIRMA KEMINK EN ZN. het plan had opgevat om een Biographisch Woordenboek voor Nederlandsche Godgeleerden te bewerken. Op advies van PROF. DR. J.G.R. ACQUOY noodigde de FIRMA KEMINK EN ZN. te Utrecht de Heeren VISSCHER en de LIND VAN WIJNGAARDEN uit deze wetenschappelijke erfenis te aanvaarden.

In het levensbericht, dat van de hand van PROF. DR. F. PIJPER verscheen in de Bijlagen tot de Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1896-1897, blz. 156-197, deelde deze, blz. 185, mede: 'KLEYN koesterde het voornemen niet een herzien, maar een bijna geheel nieuw werk te leveren. Hij vergaderde eene rijke schatkamer van bouwstoffen, naamlijsten, niet alleen van alle godgeleerden, die er in moesten voorkomen, maar o.a. van alle predikanten, die in de Ned. gemeenten het eerst gediend hebben na de Hervorming enz.' Wat nu KLEYN'S plannen betreft, is PIJPERS mededeeling zeker juist, maar de voorstelling van hetgeen de vroeg ontslapene naliet als bouwstof voor zijn grootsch plan is van verklaarbaar optimisme niet vrij te pleiten. Indien God hem het leven gespaard had, zou KLEYN'S werk een rijke schatkamer voor de kennis der vaderlandsche kerkgeschiedenis geworden zijn, daar hij ook deze taak zou volbracht hebben op de wijze, waarop hij al zijn wetenschappelijken arbeid tot stand bracht. Maar de dood heeft hem helaas, zoo vroeg overvallen, dat hetgeen hij heeft kunnen nalaten, van nog zóó geringe beteekenis was, dat het geheele werk feitelijk nog moest worden aangevat.

Er was een lijst van namen, niet volledig, noch betrouwbaar, waarvan wij met voldoende zekerheid de herkomst hebben kunnen vaststellen. Soms waren daarbij eenige titels aangegeven, wier nauwkeurigheid echter te wenschen overliet. Dat was dan ook alles.

Na eenigen tijd meende DR. DE LIND VAN WIJNGAARDEN zijne taak wegens ambtsbezigheden te moeten nederleggen. De overblijvende besloot in overleg met de FIRMA KEMINK EN ZOON den Heer DR. L.A. VAN LANGERAAD uit te noodigen het werk met hem te aanvaarden. Deze uitnoodiging werd bereidwillig aangenomen, en dit eerste deel is de vrucht van onzen gemeenschappelijken arbeid.

De piëteit voor PROF. ACQUOY, tot wiens leerlingen de bewerkers de eer hebben te behooren en de stoot van PROF. KLEYN tot dezen arbeid uitgegaan, waren oorzaak, dat

wij gemeend hebben door deze opdracht de namen dier ontslapenen aan dit werk te moeten verbinden, dat wij beschouwd wenschen te zien als een monument ter eere van de nagedachtenis van onzen grooten meester en diens bekwamen leerling.

Van meer dan ééne zijde bleek ons, dat de combinatie der bewerkers verwondering baarde, daar beider theologisch standpunt zoo veel verschilde. Het is daarom, dat wij er prijs op stellen te verklaren, dat wij, ondanks de diep ingrijpende verschillen, die wij voor elkander niet verborgen behoefden te houden, één punt van aanraking hadden, dat wetenschappelijke samenwerking mogelijk heeft gemaakt. Het was ons beider instemming met den eisch door PROF. ACQUOY den historicus gesteld, dat hij zal streven naar volkomen objectiviteit en onpartijdigheid d.i. het streven om zonder eigene sympathiën of antipathiën aan alle personen recht te doen wedervaren[1]. Dit wetenschappelijk axioma heeft er ons toe geleid om als een waardeeringsoordeel noodzakelijk was, dit te vormen naar den maatstaf van het kader der omstandigheden. Het was ons ernstig streven vrij te blijven van tendenz, die zoo menige kerkhistorische studie ontsiert. De historie zelve is de beste critiek op personen en richtingen beide.

Natuurlijk zouden wij ook ieder onze artikelen hebben kunnen onderteekenen en ons aldus persoonlijk aansprakelijk stellen. Bezwaar hier tegen was, dat wij elkander bij het dikwijls wijd uitgestrekte onderzoek in bijna alle artikelen van beteekenis hebben gesteund. Al is het eene artikel door dezen, het andere door dien gesteld, hetgeen de stijl zal uitwijzen, toch is geen belangrijk persoon behandeld, zonder dat beide bewerkers daaraan op eene of andere wijze hebben gearbeid.

Wat de bibliographie betreft, zijn wij met het oog op den al te grooten omvang, dien het werk door volledige opgave daarvan, zou verkrijgen, gedwongen geweest zoo mogelijk naar andere werken te verwijzen.

Wij zijn er van overtuigd, dat wij niet in elk opzicht hebben kunnen geven, wat wij gewenscht hadden. De groote uitgebreidheid van het terrein van onderzoek, de vele lacunes in het historisch weten, die tot allerlei nasporingen in nog ongebruikte bronnen dwongen, gevoegd bij het feit, dat het wonen verre van welvoorziene bibliotheken en de eischen, die de practijk van ons ambt op onze schouders legt, tot vertraging dikwijls aanleiding gaf, dat alles is ook oorzaak geweest, dat wij niet steeds hebben gekund wat wij wilden. Toch zouden wij veel volledi ger hebben kunnen zijn, indien wij door uitgeversbelangen niet belemmerd waren geworden. Maar diezelfde bezwaren doen ons ook hier de gelegenheid aangrijpen om onzen hartelijken dank te betuigen aan allen, die ons van dienst zijn geweest. Inzonderheid gedenken wij het personeel der Leidsche- Groningsche-Utrechtsche, Koninklijke en Amsterdamsche Bibliotheken, waarvan wij de grootste hulp-

1) *Handleiding tot de Kerkgeschiedvorsching en Kerkgeschiedschrijving*, door Dr. J.G.R. Acquoy, 's Gravenhage 1894, blz. 119.

vaardigheid mochten ondervinden. Ook past hier een woord van dank aan de FIRMA KEMINK voor hare bereidwilligheid bewezen door het beschikbaar stellen van groote werken. Wat het raadplegen der kerkelijke archieven betreft, achten wij ons geroepen een klaagzang aan te heffen over den ellendigen toestand van het archiefwezen der Ned. Herv. kerk.

In de eerste plaats stuit men op het gebrek aan uniforme behandeling. Het eene college leent uit, het andere niet, wil zelfs niet onder waarborgen deponeeren op een archief of anderszins, terwijl het groote bezwaren heeft, overal heen te reizen om weken lang in loco de stukken te bestudeeren. Zeker, er zijn colleges als die van de classicale besturen van Gouda, Dordrecht, Middelburg, Haarlem, Rotterdam, Leiden, benevens eenige kerkeraden, die wij dankbaar zijn moeten voor hunne welwillendheid en medewerking ons bewezen, maar tot onzen spijt kunnen wij niet over allen tot wie wij ons wendden, zoo gunstig oordeelen. Eén Classikaal Bestuur deed al zeer zonderling. Wij verzochten een oud actenboek te mogen raadplegen, van welks aanwezigheid wij meenden zeker te zijn door eene mededeeling ons verstrekt door den Weledelen Zeergeleerden Heer N.A. CRAMER, secretaris der Vereeniging tot beoefening van Overijsels Recht en Geschiedenis. Na eenigen tijd berichtte ons de scriba van het bedoelde classicaal bestuur, dat het stuk niet kon worden uitgeleend, maar in loco tot onze beschikking zou zijn. Toen wij het oogenblik gekomen achtten, zou een onzer dat onderzoek instellen. Nogmaals werd aan den scriba van het bewuste class. bestuur verzocht de gelegenheid te geven vroeger toegezegd. Als antwoord kregen wij een briefkaart met een topographisch schetsje, dat ons leerde, hoe men in het stadje K. van het station naar de B.-kerk kon wandelen en de mededeeling, dat wij, als die B.-kerk gesloten was, ons bij den koster konden vervoegen. De reis werd ondernomen. Aan de B.-kerk was niemand, en de koster was naar Amsterdam. Doch deze had den onderkoster aangewezen om als helper op te treden. De onderkoster was niet te huis, maar zijne vrouw dan toch..... en die vrouw had van den scriba vernomen, waar zij een sleutel kon vinden, als er een vreemde dominé kwam. Zie daar de vrouw van den onderkoster gids in het classikaal archief. Gelukkig was er in de B.-kerk een collega, die meende te weten waar de classikale kast stond. En eindelijk, nadat een vijftigtal stoelen waren weggeruimd werd de toegang ontsloten. Was er nu het document maar geweest! Doch helaas, een index scheen er niet te zijn. Eenige papiertjes met cijfers los in de boeken waren de eenige sporen van orde in deze vochtige, vuile chaos. Het stuk werd niet gevonden. Het was een voorrecht, dat de archivaris van Kampen, MR. NANNINGA UITERDIJK, wiens vriendelijke hulpvaardigheid (waarvoor hem bij deze gaarne onze dank gebracht wordt) wij ondervonden, ons o.a. ook kon meedeelen, dat het stuk er niet meer was. Het was eenvoudig verdwenen. Hoe, dat wist hij niet precies. Zoo werd althans verdere moeite ons bespaard. Nu deelen wij deze dingen niet mede om iets onaangenaams van dezen scriba te zeggen,

alsof hij er zich expres op toelegde om voor Kampen de traditie der uien en steuren hoog te houden, maar wel om aan te toonen, hoe noodig in zulke misstanden verbetering behoort gebracht te worden. De eer der kerk is hier mede gemoeid. En dat niet alleen, maar door voorziening alleen kan verhinderd worden, dat kostbare documenten onherroepelijk verloren gaan. Wij hopen zeer, dat het der Synode gelukke een regeling te treffen, waarbij èn het vrije eigendom der kerk gewaarborgd èn de wetenschap gebaat zal worden.

Ten slotte zij nog meegedeeld, dat niet allen zijn opgenomen, die wel eens iets geschreven hebben, noch ook de personen volledig zijn afgehandeld. Aan een werk als dit mag die eisch niet gesteld worden. Doel is hem, die speciaal studiën maken wil, te orienteeren op het terrein van onderzoek.

Wij hebben getracht KLEYN'S doel te verwezenlijken en op deze wijze mede te werken aan den opbouw der historische wetenschap, die ook hare waarde heeft voor het Koninkrijk Gods. Immers, naar waarheid heeft BILDERDIJK gezongen:

> In 't verleden
> Ligt het heden,
> In het nu,
> Wat worden zal.

De Auteurs.

A

[Christianus Carolus Henricus van der Aa]

AA (Christianus Carolus Henricus van der) wordt in het vervolg op Wagenaar's *Vaderl. Historie* een man genoemd ‘in den Vaderlande van groote Letter- en Kunstkweekende verdienste’. Den 25^{en} Augustus 1718 werd hij te Zwolle geboren, waar zijn vader Balduinus van der Aa het predikambt bediende bij de Luthersche gemeente. Ook de zoon was bestemd voor den evangeliedienst. Hij studeerde eerst te Leiden[1)], daarna te Jena, en werd in 1739 bij de Luthersche gemeente te Alkmaar beroepen. Vandaar vertrok hij in 1742 naar Haarlem, waar hij tot aan zijnen dood, op den 23sten September 1793 arbeidde. Meer dan eenmaal had hij gelegenheid om naar elders te vertrekken, wijl hij naar 's Gravenhage werd beroepen en voor den dienst te Batavia in aanmerking kwam, Steeds wist hij een groot gehoor rondom zich te verzamelen, ook al waren zijne predicaties naar den aard zijner dagen abstract en wijsgeerig en schijnt declamatie aan zijne voordracht niet vreemd te zijn geweest. In de latere periode van zijn leven bracht hij daarin echter verandering. Voor het overige was hij een man op wien Nepos' beschrijving van Dion[2)] kan worden toegepast: ‘multa.... ab natura habuit bona. In his ingenium docile, come, aptum ad artes optimas; magnam corporis dignitatem, quae non minimum commendatur’. Dat verklaart dan ook de groote achting, hem niet alleen door zijne gemeente, maar ook door velen daarbuiten toegedragen. Een jaar voor zijnen dood viel hem het voorrecht te beurt van zijn vijftigjarigen predikdienst te Haarlem te mogen herdenken. Bij die gelegenheid vervaardigde de medailleur Holtzhey een gedenkpenning te zijner eere, waarop aan de eene zijde het borstbeeld van v.d. Aa prijkte en de andere met symbolen was versierd. (Zie daarover *Algem. Konst- en Letterb.*, dl. X, blz. 14, 15). Vooral is v.d. Aa bekend door het groote aandeel, dat hij gehad heeft in de oprichting der Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen.

Twee menschen wandelden in de nabijheid van Haarlem en spraken over de sterren. Aan een derde verzochten zij onderricht. Ten slotte werden vaste bijeenkomsten gehouden. Andere gezelschappen vereenigden zich om natuurkundige onderwerpen te bespreken enz. Totdat ten laatste al deze gezelschappen zich vereenigden en de Maatschappij vormden. De eerste bestuurders waren Haarlemsche regenten, de eerste secretaris was C.C.H. v.d. Aa. Dit had plaats in 1752. Lange jaren heeft hij zijne beste krachten aan den bloei der Maatschappij gewijd en voor de oprichting van den oeconomischen tak in 1778, veel gedaan. Bovendien heeft hij nog tijd gevonden tot het schrijven van een groot aantal godsdienstige geschriften. Zie voor de titels daarvan v.d. Aa, *Biogr. Woordenb. in voce*, waaraan nog moeten

1) Cf. *Album Stud. Acad. Lugd. Bat.* Den Haag, 1875, kolom 976. 12 Maart 1739 Christianus Carolus Henricus van der Aa, Zwollanus 20 T.
2) Cornelii Nepotis *Vitae Excellentium Imperatorum. etc.* X, cap. I, 2.

worden toegevoegd een reeks verhandelingen van hem, opgenomen in de werken der Holl. Maatsch. van Wetenschappen.

L i t t e r a t u u r : J.A. Chalmot, *Biogr. Woordenb. in voce. Vaderl. Hist. enz.*, ten onmiddellijken vervolge van Wagenaar's *Vaderl. Hist.*, dl. XXI, blz. 53-60; dl. XXVI, blz. 354-357 en hetgeen verder vermeld wordt door v.d. Aa, *Biogr. Woordenb.* dl. I *in voce.*

[Gerardus van Aalst]

AALST (Gerardus van). Deze eerbiedwaardige man heeft een langdurige ambtelijke loopbaan gehad en zeer ijverig gearbeid aan de hem opgelegde levenstaak.

Hij werd geboren in het jaar 1678 en heeft zijne theologische opleiding ontvangen aan de hoogeschool te Leiden[1)]. Waarschijnlijk is hij, evenals Johannes Aalstius, gesproten uit eene, in de schilderkunst niet onbekende familie, wier bakermat Antwerpen was (zie *Nav.* XLIX, blz. 478, n° 1).

Den 10^{en} Augustus 1704 werd hij predikant te Vuren en Dalen. Hier toefde hij tot 1706, toen hij zijne eerste standplaats verwisselde met Sommelsdijk, waar hij tot 1715 arbeidde. In dit jaar werd hij beroepen naar West-Zaandam, en heeft ook daar nog bijna 40 jaren de gemeente gediend. Op den 11^{en} Augustus 1754 heeft hij zijne vijftigjarige gedachtenisrede gehouden.

Reeds in den herfst van datzelfde jaar werd hij door eene krankheid aangetast, die hem langer de bediening van zijn ambt onmogelijk maakte. Nog vier jaren heeft hij van zijn emeritaat mogen genieten. Hij overleed den 29^{en} Juni 1759. Den 3^{en} Juli werd hij met veel eer ten grave besteld en op den 8^{en} Juli daaraanvolgend heeft zijn ambtgenoot Ds. Joh. Hansen, eene gedachtenisrede over hem gehouden naar aanleiding van Ps. XXXVII:37. Gewoonlijk zijn de graf- en lofdichten uit die dagen schuldig aan de grootste overdrijving. Maar de karakteristiek, die Leonard van Meerten, predikant te Arkel, in het grafschrift, dat hij op zijn ‘zaligen oud-oom’ dichtte, van hem gegeven heeft, is tot kenschetsing van den man der vermelding waard:

> Een trouwe boetgezant, van werken afgesloofd,
> Een helder Kerkelicht, allengskens uitgedoofd.
> Een ster, die in veel kracht, drie kerken heeft beschenen
> Is uit ons lievend oog, o West-Zaandam verdwenen.
> Een waardig Bijbeltolk, en rustelooze ziel,
> Die in haar ruste zelfs, noch nimmer rust geviel.
> Die zuivere waarheidsbaak, en Raadsman van de vroomen,
> Is als de korenhoop, in ouderdom gekomen,
> In 't graf, daar hij nu rust van zijn volijvrig werk,
> Die voor de Waarheid zich begaf in 't worstelperk.
> Maar nu de kroon, die aan het eind was opgehangen
> En het genadeloon mag ongestoord erlangen.

Gerardus van Aalst heeft niet alleen met het woord, maar ook met de pen de gemeente gediend. Van hem is verschenen: *De parabel van den Zaaijer*, *verklaart en toegepast in Vier Predicatien gedaan over Matth. XIII:3-8.* Amst. 1748. *Geestelijke*

1) Zijn naam komt in het *Alb. Stud.* der Leidsche universiteit niet voor.

Mengelstoffen ofte Godvrugtige Bedenkingen enz. Amst. 1754. Bij den eersten druk was gevoegd eene gedachtenispredicatie uit Ezech. 24:16 over zijne huisvrouw Aletta van Meerten.

Proeve des geloofs, *ofte eene korte verhandeling over de XXI Vrage van den Heidelbergschen Catechismus*, *ens.*

Jubeljaars Predikatie gedaan den 11^en^ Aug. 1754, *te West-Zaandam over de woorden van. Ps. LXXI:17*, *18*, *tot Gedagtenisse van zijnen vijftigjarigen Dienst in drie Gemeenten*, *die uitloopt den. 19^en^ Aug. 1754.* Amst., 1754.

[Isaäc Abbema]

ABBEMA of ABBAMA (Isaäc), was de zoon van Frederik (die eerst predikant was te Berkenwoude, daarna van 1618-1635 te Oudewater). Van Friesche afkomst[1)], heeft hij waarschijnlijk (in het *Alb. Stud.* der Leidsche universiteit komt zijn naam niet voor) te Franeker gestudeerd, hoewel de mogelijkheid niet buitengesloten is, dat hij, die zich beslist aan de zijde der contra-Remonstranten schaarde, elders is opgeleid of dat hij door zijn vader is gevormd. Den 5^den^ Sept. 1617 werd hem opgelegd, om op de eerstvolgende bijeenkomst van de classis Gouda, 'te proponeren uijt Johannes 3:16'. Het praeparatoir examen zou plaats hebben den 23sten Octob. 'ende dat over de vijff punten die in verschil staen'. Het voorstel werd den 18^den^ Sept. gedaan, maar de broeders oordeelden, dat de text niet volkomen goed was verklaard ('hoewel doch met bewillijnghe der broederen, inden voortganck verhindert zijnde'), zoodat besloten werd, dat hij dit nog eens beter zou dienen te doen. Als dit gebeurde, zou tegelijk zijn examen worden afgenomen.

De propositie werd den 30sten Octob. te Lekkerkerk gedaan. Geëindigd, werd hij vermaand wegens 'de alte groote vrijmoedicheyt die hij in den aenvanck van syne propositie was gebruijckende'. Wanneer dit in de acta classis is meegedeeld, dan volgen daarop deze woorden: 'Is oock Frederico nae aengehoorde propositie zijnes soons, afgevraecht attestatie van zijnen Soone, of hij oeijt met haer tot Bercoude ten Avontmale sij geweest: waerop Fredericus verclaerde dat hij Isaäcus voornoemt met hem ten Avontmale was geweest, doch alsoo den broederen sulckx niet en wiert verthoont door schriftelijcke attestatie van zijne kercke, om in deesen de gewoonlijcke ordre te volgen ende den wederspreekers geen occasie te geeven tot eenighe lasterijnghen, soo is bij den broederen besloten dat Isaacus ter naaster vergaderijnghe sal sijne attestatie in brenghen'. Dit, wat hier gemeld wordt, het absoluut ontbreken van alles wat betrekking heeft op academische getuigschriften en van een overleggen van een kerkelijke attestatie, uit de plaats waar hij in de godgeleerdheid had gestudeerd, deed de vraag oprijzen, of 't niet mogelijk zou kunnen zijn, dat Abbema niet aan een academie was gevormd, maar dat hij zich door onderricht van zijn vader, tot het predikambt had voorbereid. Doch hoe dan ook, den 13^den^ Nov. preekte Isaäc nogmaals voor de classis en werd hij praeparatoir geëxamineerd, al 't welk er toe leidde, dat hij toegelaten werd 'in andere kercken den predickdienst te mogen bedienen', onder belofte dat hij 'des noot ende versocht' den broederen in den predikdienst zou helpen.

1) De familie Abbema, hoorde in Friesland te huis. Zie J.W. te Water; *Hist. van het verbond en de smeekschriften der Nederl. Edelen*, 2de stuk. Middelb. 1779. blz. 139-142. Romein; *Naaml. der Predik.*, *sedert de Hervorming tot nu toe*, *in de Herv. gem. van Friesl.* 2 dln. Leeuw. 1886-1888, register *in voce.*

In 't begin van 1618, werd de vader te Oudewater beroepen en zien we den zoon aangewezen om zijn opvolger te worden te Berkenwoude, reden waarom door

de classis, in de bijeenkomsten van den 21sten en den 23sten April, besloten werd, dat hij, na 't doen van een propositie uit Rom. 2:15, peremptoir zou worden geëxamineerd. Dit geschiedde den 21sten Mei 1618 en onmiddellijk na het eindigen van 't examen, werd hij tot lid der classis aangenomen. De bevestiging had plaats door Ds. Johannes Lidius.

Gedurende 1623/24 was Abbema visitator in de classis Gouda, even als in 1630/31 en 1636/37, in 1627, 1628 en 1631, woonde hij de particuliere Z. Holl. synoden bij te Gouda, Delft en Leerdam, terwijl hij zich door de tweede der genoemde kerkelijke vergaderingen (van 1628 nl.) benoemd zag tot correspondens naar Groningen. Tot 1635 is hij te Berkenwoude gebleven, want in dit jaar, verwisselde hij, niettegenstaande hevig verzet uit den boezem der gemeente Gouda, zijn eerste standplaats, met de laatstgenoemde, waar hij maar weinig genot heeft gesmaakt. In een strijd toch, al spoedig na Abbema's komst aldaar, ontstaan tusschen de magistraat en het kerkelijk bestuur, koos hij de partij van den kerkeraad, wat er toe voerde, dat hij den 19den Sept. 1637 (zie acta classis van den 19den Oct. 1637), door de stadsregeering uit zijn dienst werd ontzet.

Hij schreef: *Maechts Antwoort tegen*, *op*, *en aen*, *de aenspraeck van een courtisaen*, *Die haer als een valsch gedrocht*, *tong erg te verleijen socht.*

Litteratuur: *Acta classis Gouda*, 1ste dl. 1617-1638. J.W. Margadant; *Invent. van het archief van de classis van Gouda.* Gouda 1893. blz. 40.

[Johannes Abbring]

ABBRING (Johannes) werd in 1635 te Groningen geboren en opgeleid tot predikant, welke betrekking hij eerst, van af 1664, vervulde te Ten Boer, van waar hij in 1667, den 13den October, beroepen werd naar zijn geboorteplaats. Hier is hij werkzaam gebleven tot zijn dood, den 23sten Januari 1715, toen hij op ruim 80 jarigen leeftijd stierf. Abbring was te Groningen de 28ste predikant, sedert de reductie der stad. Hij was een man van groote bekwaamheid, vooral in het Hebreeuwsch, in welke taal hij zelfs verzen maakte[1].

Met zijn ambtgenoot Wilhelmus Velingius, schreef hij naar Amsterdam een brief, ter aanbeveling van den predikant van Hoogkerk en Leegkerk, Henricus Schonebeek, die in alles behalve beste verhouding leefde met zijn vrouw. Genoemd schrijven miste zijn uitwerking niet, want het is oorzaak geworden dat Schonebeek aangenomen werd als predikant naar Indië, door deputati ad res Indicas in N. Holland en dat de kamer van Zeeland, den 30sten Juli 1682, het beroep approbeerde.

Als correspondens van Groningen, vinden we Abbring op de Z. Hollandsche synode, die in 1696 te IJselstein werd gehouden.

Van hem verscheen in 1712 te Gron. bij B. Friemoet en J. Spandaw; *Gron. Danckdach*, *geh. 28 Aug. 1712 over de Verlossinge der Stadt uyt de belegeringe en over de Herstellinge der A kerck uyt desselfs instortinge.*

Christus gedrag omtrent zijne wakende en slapende Bruidkerk in L predikatiën over het Hooglied van Salomo. Gron. J. Boldt.

1) *Opera.* J. Alting. T.V. fol. 409*b* en fol. 414*b*.

L i t t e r a t u u r : *De Historie van des Heeren Jezus Christus geboorte* .... enz. Te Gron. bij Jacob Bolt. blz. 7 van het hierachter gevoegde naamregister der ordinarisse Heeren Predikanten.... enz. Dr. S.D. van Veen; *Eene bede om reductie. Jubel-*

jaars-Predicatie. Gron. 1894. (afdruk), blz. 224. C.A.L. van Troostenburg de Bruyn; *De Herv. kerk in Nederl. Oost-Indië.* Arnh. 1884. blz. 128 en 129. *Acta synodi Z.* Holl. 1696 M.S.

[Isaäc Abrahamsen]

ABRAHAMSEN (Isaäc) geboren te Vlissingen, den 15^{den} Augustus 1663, was krankbezoeker in zijn geboortestad. Hij overleed er den 9^{den} Oct. 1714.

Van hem verscheen:

Zions Hallelujah! uitgegalmt in 3 deelen. - Er bestaan edities van 1730 bij J. Pauwelsen te Middelb.; van 1734 en 1736 te Amst. en van 1758 te Dordr.
Tractaatje van 't Genadeverbond.
De Hoofdstukken van de Christelijke Religie volgens de Catechismus.
Een sleutel van de Catechismus.
Kronyk-Register van de voornaamste kerkelijke en wereldlijke geschiedenissen van 't begin der wereld enz.

Van dit boek zegt de schrijver van het *Gel. Zeeland* ‘dat de Byeenvergaderaar de Schryvers en plaetsen daer niet altyd by gemeld heeft, uit welke hy die zonderlingheden heeft getrokken, 't geen aan het daar ter neder gestelde des te meerder gezag zou by zetten’.

L i t t e r a t u u r: P. de la Ruë; *Geletterd Zeeland*, 2de druk. Middelb. 1742. fol. 193. F. Nagtglas; *Levensb. van Zeeuwen.* 1ste afl. Middelb. 1888. blz. 2 en afl. 4. Mid. 1893. blz. 1029. Wouter Nijhoff; *Bibl. v. N.-Nederl. Plaatsbeschrijvingen tot het einde der 18e eeuw.* Amst. 1894. blz. 1; waar, behalve de volledige titel van het *Kronyk-Register*, tal van verschillende uitgaven worden vermeld.

[Galenus Abrahamsz]

ABRAHAMSZ (Galenus). Zie **Galenus**.

[Friedrich Ludwig Abresch]

ABRESCH (Friedrich Ludwig). Hij was geen theoloog, maar een litterator van den eersten rang. Toch verdient zijn naam ook hier vermeld te worden, omdat hij ook op het gebied der Nieuw-Testamentische exegese zich bewogen heeft.

Uit den naam blijkt reeds, dat deze Abresch geen Nederlander was van geboorte, maar het grootste en meest beteekenisvolle deel zijner dagen heeft hij in ons vaderland doorgebracht.

Den 29^{en} December 1699 werd hij te Homburg a/d Höhe geboren. Zijn vader Joh. Petrus Abresch heeft aanzienlijke regeeringsambten bekleed, en zijne moeder, Margaretha Sibylla Reitz was verwant aan meer dan één geleerde van dien naam.

Op dertienjarigen leeftijd werd Friedrich Ludwig naar Taub-hausen, een dorp in de nabijheid van Greifenstein, gezonden om in de wiskunde en het Fransch onderwezen te worden. Binnen zeer korten tijd was hij deze taal machtig. Naar huis teruggekeerd werd hij toevertrouwd aan de zorgen van den arts Petrus Scriba, die

hem in het Latijn en Grieksch onderwees. In 1717 werd hij naar Herborn gezonden om daar hooger onderwijs te ontvangen.

Oorspronkelijk werd hij door zijne ouders voor de studie der godgeleerdheid bestemd. Daarom leerde hij Hebreeuwsch en volgde colleges in theologische vakken. In 1720 verliet hij Herborn om zijne studiën voort te zetten aan de universiteit te Utrecht. Het verblijf aan deze hoogeschool bracht een groote ommekeer te weeg in zijn wetenschappelijk streven. Hij volgde er de colleges van de professoren

Drakenborch en Duker, die de lust voor de classieke talen zoo machtig in hem wisten op te wekken, dat hij zich daarop met alle kracht ging toeleggen. Aanvankelijk bleef hij nog de lessen van H.S. van Alphen en Lampe volgen, maar oprechte belangstelling kon de theologie bij hem niet meer verwerven, zoodat hij ten laatste, met toestemming zijner ouders besloot, zich geheel aan zijne lievelingswetenschap te wijden. In 1723 was hij besloten om naar Leiden te vertrekken en ook aan deze hoogeschool eenigen tijd te studeeren. Dat plan heeft hij echter niet uitgevoerd, daar hij benoemd werd tot conrector aan het gymnasium te Middelburg. Tot 1725 bleef hij deze betrekking waarnemen, toen hij tot rector werd aangesteld. Later werd hij nog bovendien met een lectoraat belast. Tot 1741 verbleef hij in Middelburg, en aanvaardde toen het rectoraat aan het gymnasium te Zwolle. Tot zijnen dood, die in het jaar 1782 plaats greep, bleef hij in deze betrekking ijverig werkzaam.

Tweemalen is hij gehuwd geweest. In 1727 trouwde hij Rebecca Trouillart[1)], een koopmansdochter uit Rotterdam. In 1738 weduwnaar geworden, hertrouwde hij in 1741 met Abigaïl Wilhelmina Thiens, weduwe van Karel Pattbrugge, raad der stad Amersfoort. Uit zijn eerste huwelijk werden vijf zonen en drie dochters geboren en uit zijn tweede huwelijk twee zonen. Van zijne kinderen heeft de vierde zoon uit het eerste huwelijk Petrus Abresch zich beroemd gemaakt.

Zeer veel heeft Friedrich Ludwig Abresch gedaan voor de studie van het Grieksch. Wat het Nieuwe Testament aangaat, heeft hij getracht uit ongewijde Grieksche schrijvers stof tot verklaring bij te brengen. Veel heeft hij nagelaten. In de *Observat. Miscell. Critic.* door de heeren P. Burmann en Jac. Phil. d'Orville te Amst. bij Waesbergen uitgegeven, heeft hij tal van bijdragen geleverd:

Specilegia in Herodotum, *Thucydidem et Xenophontem*, l.c. Vol. III. t. I. pag. 141-152. t. II. pag. 302-308. t. III. pag. 426-432.
Animadversiones ad Hesychii quaedam loca. Vol. V. t. I. pag. 81-111.
Vindiciae et conjecturae in Aristidis hymnos in Jov. et Minervam, ibid. t. II. p. 225-245.
Animadversiones ad Hesychii quaedam loca, Ib. t. III. p. 79-100.
Addenda et corrigenda in observ. ad Aristidem. p. 100-102.
Supplementi vocum omissarum specimen in Henr. Stephani thes. linguae Graecae., l.c. Vol. VI. t. I. p. 179-189.
Animadvers. ad Hesych. p. 269-291.
Item. t. II. p. 397-411.
Item. Vol. VII. t. II. p. 293-307.
Observata ad Aeschyli Prometheum. t. III. p. 405-417.
Praetermissa in obs. ad Aeschyli Prometh. Vol. VIII. t. III. p. 341-346.
εξ□τασις epistolica de verbo □περτ□θεσθαι p. 347-352.
Excercitatio critica ad 1 Tim. V.8. Vol. IX. t. III. p. 430-438.
Animadv. ad Hesych. Vol. X. t. I. p. 1-10.

1) Dit huwelijk had plaats den 1sten Januari. Zie het bundeltje gedichten (3), vervaardigd ter eere van de trouwpartij (cf. *Cat. der bibl. van de Maatsch. der Nederl. Letterk. te Leiden.* 1ste dl. Leiden 1887, kolom 527). Ook bezit genoemde bibliotheek een brief van F.L. Abresch aan M. Tydeman uit 1769 (cf. *Cat. Letterk.* 1ste dl. Afd. 'Handschriften.' blz. 56).

Notae in Xenophontem Ephesium. t. II. p. 201-218.
Item. t. III. p. 345-358.
Animadvers. in Hesychium Misc. obs. nov. t. I. 1740. p. 63-90.

(Ook professor Alberti (zie *in voce*) heeft in zijne uitgave van Hesychius, van zijn arbeid gebruik gemaakt).

Nota in Xenoph. Ephes. ibid. t. III. p. 2-36,
Item. t. VI. p. 489-513.
Ad viri clarissimi de quibusdam locis Flori epicrisin animadvers. ibid. p. 621-631.
Animadversionum ad Aeschylum libri duo. Accedunt adnotationes ad quaedam loca novi testamenti, Medioburgi, A.L. Callenfels 1743.
Aristaeneti epistolae, *cum emendationibus ac conjecturis Jos. Merceri*, *Jo. Corn. de Pauw etc. nec non editis antehac. Jac. Tollii*, *Jac. Phil. d' Orvilli*, *Lud. Casp. Valckenarii*, *aliorumque.* Zwollae. 1749.
Lectionum Aristaenetearum libri duo. Zwollae. 1749. (Ook hierin worden verscheiden plaatsen uit het N.T. verklaard).
In het jaar 1752 verscheen het eerste deel der *Dilucidationes Thucydideae;* in 1755 was het tweede deel gereed. Traj. ad Rhen.
Virorum aliquot eruditorum in Aristaeneti epistolas conjecturae communicatae cum editore novissimo, *qui suas notas adjecit. Accedunt Cl. Salmasii et Th. Munkeri notae in Aristaenetum*, Amst. 1752.
Philippi Cattieri Gazophylacium Graecorum, *seu methodus admirabilis ad insignem brevi comparandam verborum copiam*, *cum auctario Frid. Lud. Abresch*, Ultraj. ad Rh. 1757.
Dit boekje was in 1651 te Parijs het eerst verschenen onder den weidschen titel: *Methodus admirabilis secundum quam intra horae spatium possit quis addiscere memoriter innumera vocabula Graeca derivata*, *idque ita*, *ut nusquam eorum obliviscatur*, *si modo hancce methodum opprime calleat.*

In 1708 was het door D. van Bashuyzen te Hanau opnieuw uitgegeven.
Abresch heeft aan dit werkje veel verbeterd en toegevoegd.
L i t t e r a t u u r : *Das Neue Gelehrte Europa*, *herausg.* von J.C. Strodtmann, Wolfenbuttel. Th. III, S. 674, Th. XIII, S. 245. Over zijne briefwisseling met J. St. Bernard, zie *Nav.* II, blz. 16 en 17.

[Petrus Abresch]

ABRESCH (Petrus). Deze was de zoon van den beroemden litterator Friedrich Ludwig. In 1735 werd hij te Middelburg geboren. De studierichting van zijnen vader deed natuurlijk haar invloed gelden op de opvoeding, die hem te beurt viel. Zij was bij uitnemendheid geschikt om de liefde voor de classieke talen bij hem op te wekken. Voor zijn later optreden als exegeet is zij ongetwijfeld van groote beteekenis geweest. Na, door zijn vader bekwaam gemaakt te zijn om hooger onderwijs te kunnen volgen, begaf hij zich naar Groningen en vertoefde daar twee jaren, om dan naar Utrecht te

vertrekken[1]. Hoewel besloten om zich aan de godgeleerdheid te wijden, bleef hij zich toch steeds bijzonder op het Grieksch toeleggen, maar ook de studie van het Oostersch nam hij ernstig ter hand. Den 18^{en} Juni 1756

1) Hij werd in 1756 ingeschreven te Utrecht (cf. *Album Stud. Acad. Rheno-Traject.* 1636-1886. Utr. 1886, kolom 154).

verdedigde hij onder praesidium van professor Sebald Rau zijn *Specimen philologicum in Obadjae V. 1-8.* Reeds in deze dissertatie spreidde hij groote kennis ten toon, inzonderheid van het Arabisch en van de Grieksche en Latijnsche litteratuur; terwijl de dichterlijke omschrijving van zijn tekst, die hij aan de eigenlijke verhandeling deed vooraf gaan, goede verwachting van hem deed koesteren voor de Latijnsche poëzie.

Na afloop zijner academische studiën heeft hij achtervolgens het predikambt bediend te Ingen van 1758-1761; te Hien en Doodewaard 1761-1765; te Hoorn van 1765-1766 en eindelijk te Groningen van 1766-1773.

Gedurende den tijd, dat hij te Groningen predikant was, behoorde hij tot de orthodoxe partij en heeft hij met zijn toenmaligen collega, den lateren professor Lubbers, het zijne gedaan om den hoogleeraar F.A. v.d. Marck, professor juris naturae et gentium, van zijn ambt te doen ontzetten[1]. Als prediker maakte hij zeer grooten opgang. Zijne predicaties, die met natuurlijke, manlijke welsprekendheid werden voorgedragen, onderscheidden zich door de nauwkeurigste exegese en helderheid van indeeling. Reeds toen wist hij de studeerende jongelingschap tot zich te trekken en velen heeft hij tot een navolgenswaardig voorbeeld gestrekt.

In het jaar 1773 werd hij benoemd tot hoogleeraar in de godgeleerdheid en academieprediker. Hij opende zijne lessen met eene rede: *De hermeneutice sacra optimo doctrinae Christianae praesidio.* Enkele jaren later werd hij bijzonderlijk met de exegese des Nieuwen Testaments belast. Bij zijn leerstellig onderricht doceerde hij volgens het *Merch* van Johs. à Marck. In zijne academische lessen blonk zijne groote geleerdheid en scherpzinnigheid uit; terwijl zijne classieke vorming zich openbaarde in sierlijk Latijn, dat naar de beste modellen gevormd was. Voor de pas beginnenden schijnt hij, misschien wel door zijne breedheid van opvatting, minder aantrekkelijk geweest te zijn. Meergevorderden genoten van zijn onderwijs. Als hoogleeraar heeft hij op den gang der theologie grooten invloed geoefend. Hij wist vele en daaronder zeer bekwame leerlingen rondom zich te verzamelen. Hij schijnt een man geweest te zijn, in wien het oude en het nieuwe met elkander om de overwinning worstelden. Johan August Ernesti, de litterator-theoloog, had zijn machtigen invloed op hem, den classiek-gevormden godgeleerde, uitgeoefend. Diens *Institutio interpretis N.T.* heeft hij bij zijn exegetisch onderricht niet ongebruikt gelaten. Wel spande hij zich in zijne meer liberale denkwijze te verbergen, maar altijd gelukte dat niet. En had hij zich een weinig te vrijzinnig uitgelaten, dan zorgde hij er voor op het volgende college een meer kerkelijke kleur te vertoonen. Vrees voor ketterjacht, die hijzelf tegenover van der Marck gedreven had, drong hem nu tot voorzichtigheid. Doch ook hier heeft gegolden: 'niemand kan twee heeren dienen.' Het nadeelig saldo kwam op de rekening der toenmale orthodoxie. Zijn exegetisch streven heeft den grondslag gelegd voor wat na hem genoemd werd een bijbelsche theologie. Hij legde zich er vooral op toe om den zin der schrift te verstaan door nauwkeurige woord- en zaakontleding. Hij maakte de exegese los van de dogmatiek. Dank zij de werkzaamheid van Abresch vond de exegese in zijn tijd te Groningen vele beoefenaars. Hoe groot zijn invloed was kan blijken uit het groot aantal dissertaties, die onder zijn praesidium zijn verdedigd, bovenal uit de reeks bekwame mannen, die hij gevormd heeft. Jodocus Heringa heeft onder zijne

1) Cf. Dr. J.P. de Bie; *Het leven en de werken van Petr. Hofstede.* Rott. 1899, blz. 260 en noot 4 ald.

leerlingen wel het meest uitgeblonken. Den 7^{en} December 1785 verdedigde deze eene *dissertatio philologico-theologica de formula Baptismi Matth. XXVIII:18*, en de uitnemende methode om te doceeren, waarover hij later als hoogleeraar beschikte, had hij voor geen klein deel te danken aan zijn leermeester Abresch. Geen wonder, dat zijne leerlingen hem hoogachtten. Het levensbericht, dat in de *Algem. Konst- en Letterb.* van het jaar 1813 verscheen (blz. 43-46), eindigt met de opmerking, dat het niemand bevreemden zal, dat de Groninger hoogeschool met dankbaarheid gedenkt aan den roem, welken deze voortreffelijke man haar heeft toegebracht. Zijn heengaan werd te meer betreurd, daar hij aan zijne groote geleerdheid een zeer godvruchtig en deugdzaam leven paarde. Sepp daarentegen verklaart (*Proeve* enz. 3de druk, blz. 169), dat er wel groote ingenomenheid heerschte met zijne geleerdheid, maar dat men met zijn persoon weinig op had. Hij schijnt ietwat stroef en teruggetrokken van aard geweest te zijn. In hoever dit samenhing met de omstandigheden, waaronder hij aan de academie verkeerde en of het soms vrucht zijner voorzichtigheid was, is moeielijk te bepalen. Zijn optreden tegen van der Marck had hem nog al vijanden bezorgd.

Aan zijne verdiensten als geleerde doet dit echter niet af. Hij is onbetwistbaar een man van groote beteekenis geweest voor de ontwikkeling der godgeleerdheid in ons vaderland, Het voornaamste gedenkstuk van zijne veelomvattende wetenschap is zijne *Paraphrasis et Annotationum in epistolam ad Hebraeos specimen.* Het verscheen te Leiden in drie stukken. Het is hem zelven niet vergund geweest het geheel te voltooien. In 1817 voegde zijn leerling Heringa hieraan nog een vierde stuk toe. Hetgeen Abresch geleverd heeft, getuigt van zijne groote belezenheid.

Op het einde zijns levens werd hij, bij de reorganisatie der hoogeschool nog belast met het onderwijs in de leerstellige godgeleerdheid. Hij heeft echter van die taak niets kunnen volbrengen. De ouderdom sloopte zijne kracht. Een langzaam verval verhinderde hem gedurende vele maanden de geregelde vervulling zijner ambtelijke plichten. In het laatste jaar kon hij niets meer doen, zoodat hij den 6^{en} November 1812, bij besluit van zijne Excellentie, ‘den Senateur Grootmeester der Keizerlijke Universiteit’ emeritus professor werd verklaard. Lang heeft hij echter van dit besluit niet genoten, want reeds den 11^{en} December daaraanvolgend, is hij overleden.

Driemalen bekleedde hij de rectorale waardigheid. In 1776 droeg hij het rectoraat over met eene rede: *de hodierna in doctrina religionis novandi lubidine.* In 1792 sprak hij: *de communis hominum vitiositatis origine ac vi;* in 1800: *de sensu Hermeneutico*, *optimo grassantis huius aetatis in revelatae*, *quae dicitur religionis doctrina νεωτερ□σμου remedio.*

Behalve het reeds genoemde *Specimen philologicum in Obadjae V. 1-8.* Traj. 1757 verschenen nog van zijne hand: *Bedenkingen over 's Heilands verzoeking in de woestijn*, Utr. 1765.

De vexationibus Christianorum sub Imperatoribus. Gron. 1776.

Leerrede op den bijz. dank- en bededag over Klaagl. III:21, 22. Gron. 1780.

In 1788 verscheen de Biddagsrede: *Nederland tot dankbaarheid aan God*, *en tot boetvaardigheid gewekt over Ezra 9:13*, *14.*

In 1789 hield hij de Landdagsrede over *Het belang der Eendracht naar 1 Cor. 12:24-26.*

Paraphrasis et Annot. in Epist. ad Hebraeos Specimen. I, II, III. L.B. 1786-90. *Spec.* IV ed. Heringa, Traj. ad Rh. 1817.

Ook heeft hij met eene voorrede voorzien: *Nagel. Leerr. over Paulus' brief aan de Kol. van Theod. Adr. Clarisse*, *in leven Pred. te Amst. naar deszelfs handschrift uitgegeven*, door Petrus Abresch enz. Utr., Gron., Amst., 1784.

Nog verscheen met eene voorrede van Abresch: *Proeve over de betrekking der zedelijke wet tot het Genadeverbond enz.*, door Chr. Batavus Jr. (Cornelis Brem). Amst. 1784.

Proeve over de oprechtheid en volkomenheid des harten enz., door Chr. Batavus Jr., Leiden, 1796.

L i t t e r a t u u r : *Levensber. van P. Abresch*, in den *Alm. d. Akad. v. Gron.* 1823, blz. 97. Ditzelfde bericht is onveranderd overgenomen uit de *Algem. Konsten Letterb. van 1813*, dl. I, blz. 43. *Proeve eener pragmatische Gesch. der Theol. in Nederl. van 1787-1858* door Chr. Sepp, 3e druk, Leiden 1869, blz. 130, 168, 173, 301. *Johannes Stinstra en zijn tijd enz.*, door Chr. Sepp, Leiden 1865-'66. dl. I, blz. 160. Dr. J.W.A. Jonckbloet; *Gedenkb. der hoogeschool te Gron.* Gron. 1864. Bijl. blz. 96 en 97.

[Jeremias Frederik Lodewijk Abresch]

ABRESCH (Jeremias Frederik Lodewijk), was de zoon van Frederik Lodewijk, predikant te IJselstein en van Wilhelmina Roldanus. Geboren den 22sten November 1814, ontving hij het eerste onderricht in zijn woonplaats en later van zijn vader in de oude talen, waarop hij den 17^{den} Mei 1832, als student in de godgeleerdheid te Utrecht werd ingeschreven. In 1838 deed Abresch met goed gevolg in Overijsel zijn proponentsexamen, terwijl hij den 2^{den} Mei 1841, als predikant te Baambrugge werd bevestigd. In December 1844, verwisselde hij zijn eerste standplaats met Alkmaar, van waar hij in Mei 1855 naar Middelburg trok[1)], waar hij werkzaam bleef tot den 1sten April 1884, toen hij, op aanvrage, door het prov. kerkbestuur van Zeeland eervol uit zijn betrekking, die hij gedurende bijna 43 jaar, met trouw en toewijding had vervuld, ontslagen werd. Ledig was Abresch, na zijn emeritaat evenwel niet, integendeel bleef hij te Middelburg, welke stad hij lief had, bij voortduring in verschillende betrekkingen, o.a. ook in die van curator van het gymnasium, ijverig werkzaam. Toen hij den 8sten Dec. 1897 stierf, ging met hem een braaf, werkzaam man, de eeuwige rust in. Hij was lid van het Zeeuwsch-Genootschap.

Hij schreef: *De vier temperamenten. Chr. beschouwingen*, *naar aanl. van Lukas IX vs. 52-62.* Nieuwe uitgave. Alkm. H.J. van Vloten. 1854. - (De eerste druk verscheen in 1847). Naar het Hoogd. van Fr. Arndt. Dit boek werd enkele malen herdrukt, o.a. in 1882. *Getuigenis van Christelijk geloof*, *naar aanl. eener veertigjarige evangeliebediening.* (Een zestal leerr.). Alkm. 1884.

L i t t e r a t u u r : F. Nagtglas; *Levensber. van Zeeuwen.* 1ste afl. Middelb. 1888. blz. 4.

[Johannes Gerhardus Rijk Acquoy]

1) Beroepen van Alkmaar den 20sten Oct. 1854 en bevestigd te Middelburg, den 13den Mei 1855.

ACQUOY (Johannes Gerhardus Rijk). Den 15^{en} December 1896 verspreidde zich de droeve mare, dat ook in prof. Acquoy het woord van Job was waarheid geworden: ‘Maar een man sterft, als hij verzwakt is’. Weinige dagen daarna werd zijn stoffelijk

overschot bijgezet in de groeve, waarin ook nu reeds de beroemde Fruin den slaap der dooden slaapt. Een breede stoet van ambtgenooten, van leerlingen en vrienden had zich op het kerkhof verzameld om den man, die van wege den adel zijner ziel, de veelzijdigheid van zijn weten en de verscheidenheid zijner gaven door allen, die met hem in aanraking kwamen, werd bemind en geëerd, de laatste blijken van dankbare waardeering te geven.

En het is niet zonder weemoed, dat ook aan zijn naam in dit biografisch woordenboek een plaats wordt ingeruimd. Niet slechts omdat wij de eer hebben onder zijne leerlingen te behooren, maar omdat het verschijnen van dezen arbeid, ons, meer dan eene samenkomst in herinnering brengt, die wij slechts enkele weken voor zijn verscheiden met hem hadden, naar aanleiding van hetgeen uit de nalatenschap van prof. Kleyn door zijn toedoen aan onze zorgen toevertrouwd werd. Zorgvuldig had hij de punten, waarop bij de samenstelling van een biografisch woordenboek, nadruk moest worden gelegd ons opgeschreven, en met blijdschap zag hij zijne leerlingen zich aangorden voor de volbrenging dezer zooveel omvattende taak. Acquoy leefde voor en met zijne leerlingen en onder hun kring hield hij gaarne hetgeen door een zijner uitnemendste discipelen was aangevangen. Maar daarom is dan ook het feit, dat zijn naam in dit werk, waartoe hij den eersten stoot gaf, moet worden opgenomen, zulk een oorzaak van weemoed. Hij vermoedde misschien niet, toen hij tot ons zeide: ‘neem geen nog levend geleerde op’, dat op zijn naam dat advies niet van toepassing zijn zou. Hij is heengegaan en dus hem behoort hier een plaats, ja een plaats der eere.

Den 3^{en} Januari 1829 werd Johannes Gerhardus Rijk Aquoy te Amsterdam geboren, uit een geslacht, dat waarschijnlijk zijn naam ontleende aan het dorpje Ackoy aan de Linge. Oorspronkelijk zeer gegoed, zoodat enkele leden dezer familie gewichtige ambten bekleed hebben te Asperen, kwam daarin later een keer. Althans in de zeventiende eeuw begaven de Acquoy's zich naar de zuidelijke Nederlanden, vanwaar de overgrootvader van hem, aan wien dit artikel gewijd is, verarmd naar het vaderland wederkeerde. Deze vestigde zich eerst te Vianen, daarna te Amsterdam om door het geven van onderwijs in zijne behoefte te voorzien. Hij schijnt een man te zijn geweest, die niet slechts om zijn brood te verdienen zich aan het onderwijs gaf, maar het had de liefde van zijn hart. Immers, hij was een der eerste leden van wiskundig genootschap: ‘Onvermoeide arbeid komt alles te boven.’ Dat uit zulk eenen vader nakomelingen geboren werden, die zich ook aan het onderwijs wijdden, is a priori te verwachten. Jacobus, de vader van onzen Acquoy was een zeer verdienstelijk onderwijzer aan de stads armenschool op de Bloemgracht te Amsterdam, die, daar hij ook aan het hulppersoneel onderricht gaf, meer dan één tot deugdelijk onderwijzer gevormd heeft. Deze was gehuwd met Maria van den Berg, die door haar fijngevoelig, edel karakter zeker ook veel heeft bijgedragen aan de vorming van haren zoon Johannes Gerardus Rijk, die om zijne uitnemende hoedanigheden door allen geacht en geëerd was. In deze degelijke omgeving groeide hij op. Aan zijne opvoeding heeft de vader zijne beste krachten besteed. Hij onderwees en liet hem onderwijzen in alles, wat zijne ontwikkeling kon bevorderen. Om zijnen aanleg tot kunst te leiden werd hij toevertrouwd aan den bekwamen organist der Zuiderkerk J.G. Bastiaans, en de vader zelf bracht hem voor de schoonste doeken van de coryphaeën uit den bloeitijd der schilderkunst, opdat zijn

smaak ook in dit opzicht zou worden gevormd. Aanvankelijk werd de jonge Acquoy voor het onderwijs bestemd. Hij was dan ook eenigen tijd élève-secondant aan instituten voor leerlingen uit den defstigen stand. Weldra ontwaakte echter de begeerte om zich te mogen wijden aan de studie der godgeleerdheid. De predikanten J. Stroeve en J.J. van Voorst wisten hem de vervulling dier wenschen mogelijk te maken door zijn vader te bewegen tot berusting in de keuze zijns zoons.

Toch is de opleiding tot den onderwijzersstand niet onvruchtbaar geweest. Voor geen klein deel heeft hij daaraan te danken gehad zijn uitnemenden takt om aan anderen mee te deelen.

Van nu aan trad zijne ontwikkeling echter een andere phase in. De aard van zijn studie veranderde geheel. Bij alles werd zij beheerscht door het einddoel, dat hij zich voorgesteld had. Met een vijftal anderen richtte hij het gezelschap op 'Eloquentiae amicitiaeque sacrum', waar hij zich toelegde op alles wat der welsprekendheid bevorderlijk zijn kon.

Den 27^{en} Augustus 1850 deed hij te Leiden staatsexamen. En in September werd hij als student in de godgeleerdheid ingeschreven aan het Amsterdamsche athenaeum[1]. Hij volgde de colleges van Matthes, Beyerman, Bosscha, Boot en Veth. Voor de beide laatsten vooral had hij groote toegenegenheid. Eerst scheen hij zich op de studie van het Oostersch te zullen toeleggen, doch weldra bleef hij alleen aan het Hebreeuwsch zijne krachten wijden. Hoe bekwaam hij daarin geweest is, blijkt uit zijne benoeming tot leeraar in het Hebreeuwsch aan het Amsterdamsch gymnasium in 1854. Vier jaren lang heeft hij zich aan de betrekking gewijd. Veth boezemde hem liefde voor de classieke talen in en elken Vrijdagavond hoorde hij in 'het wapen van Amsterdam' den beroemden I. Da Costa, wiens voorlezingen over 'dichtkunst en geschiedenis der dichtkunst' zulk eèn diepen indruk op hem gemaakt hebben, dat hij nog in het laatst van zijn leven met voorliefde over die dagen tot zijne leerlingen sprak.

22 Februari 1851 legde hij zijn mathesis en 19 Mei 1852 zijn propaedeutisch examen af. Door dit laatste werd hij in waarheid theologisch student en kwam als zoodanig onder de leiding van prof. Moll. Welk een grooten invloed Moll geoefend heeft op Acquoy heeft hij zelf ons geteekend, toen hij geroepen was W i l l e m M o l l te gedenken in de Koninklijke Academie van Wetenschappen. En niet alleen daar, maar telkens ook in particulier gesprek wees hij zijn discipelen heen naar dien leermeester, voor wien hij zoo diepen eerbied koesterde. Vier jaren lang volgde hij diens colleges, die op de Prinsengracht gegeven werden, in exegese, kerkgeschiedenis en dogmatiek. Moll leerde zijn studenten zelfstandig arbeiden en bij alles wat Acquoy later voor den kring zijner leerlingen deed, had hij dat zelfde doel voor oogen. In de door Mol opgerichte *Vereeniging tot beoefening van de Gesch. der Chr. kerk in Nederl.* heeft zijn leerling Acquoy zeer verdienstelijke bijdragen geleverd. Daar reeds gaf Acquoy een overzicht van het kapittel van Windesheim, sprak hij over Geert Groote en hield hij eene voordracht over de Oude Kerk te Amsterdam. Geen wonder, dat Moll in de voorrede van zijn werk over Johannes Brugman van Acquoy sprak als 'van mijn veel belovende leerling en vriend.' Alles wat hij toen reeds

1) Cf. *Album Stud. Acad. Lugd. Bat.* kolom 1353. 21 Febr. 1851. Johannes Gerhardus Rijk Acquoy, Amstelodamensis 22. T.

leverde in de blaadjes voor den *Vriend van armen en rijken* en in den *Kalender voor de Prot. in Nederl.* bewees, dat in dezen jongeling de kerkgeschiedvorsching en kerkgeschiedschrijving een deugdelijk beoefenaar rijk was geworden. Hoogleeraren en predikanten, die in 1856 in de Amstelkerk voordrachten over de kerkgeschiedenis hielden, namen ook den jongen Acquoy gaarne in hun midden op. In dien kring gaf hij, in verband met een voordracht van Spijker, een overzicht van het leven van Origenes. Zijn studiedagen te Amsterdam, zoo uiterst vruchtbaar voor zijne vorming, heeft hij steeds met blijdschap herdacht.

Trouw bezocht hij de godsdienstoefeningen. Bij voorkeur volgde hij van der Hoeven en Nieuwenhuis; het liefst van allen echter hoorde hij zijn vaderlijken vriend, Dr. H.J. Spijker.

Den 14^{en} Juni 1854 had Acquoy het candidaatsexamen afgelegd en den 23^{en} April 1856 hield hij zijne proefpreek in de Nieuwezijds kapel naar aanleiding van Rom. VIII:28*a* 'En wij weten, dat dengenen, die God liefhebben alle dingen medewerken ten goede.' De keuze van dit onderwerp was niet willekeurig, maar hing samen met het smartelijk verlies, dat hij geleden had bij het vroegtijdig ontslapen van haar, die hij eenmaal hoopte zijne gade te noemen. Johanna Schreiner, dezelfde Johanna, aan wie hij een gevoelvollen zang gewijd heeft, toen zij lidmaat werd der gemeente, was in den bloeitijd harer jeugd ten grave gedaald. Onder den indruk zijner smart sprak Acquoy zijne eerste predicatie uit over bovengenoemd woord.

Den 27^{en} en 28^{en} Maart 1857 legde hij doctoraal examen af om den 5^{en} October van datzelfde jaar 'summa cum laude' den graad van doctor in de godgeleerdheid te verkrijgen na verdediging van zijn proefschrift: *Gerardi Magni Epistolae XIV.* Steeds heeft hij in zijn volgend leven zijne leerlingen gewezen op het belang van een proefschrift, dat blijvende waarde voor de wetenschap had. Op zijne geestige wijze kon hij de onbeduidendheid van sommige dissertaties geeselen. Hij noemde ze 'doodgeboren kindertjes', waarvan niemand ooit meer notitie nam. Hij mocht dit doen, want zijn proefschrift was een boek, dat in de rij der wetenschappelijke werken een blijvende, eervolle plaats zal innemen.

Maar met zijne promotie was de kroon gezet op zijn studietijd. Een nieuwe levensweg ontsloot zich voor zijn voet. Eerbeek, dat pas zich tot een zelfstandige gemeente gevormd had, begeerde den jongen doctor tot zijn leeraar. Den 10^{en} October 1858 werd hij door zijn vriend en leermeester Moll bevestigd en op dienzelfden dag hield hij zijne intreerede naar aanleiding van 1 Cor. 3:9*a.* Twee en een half jaar heeft hij hier gearbeid, en met ijver en opgewektheid de hem opgelegde taak volbracht. De kerk te Eerbeek herinnert nog steeds aan hem, daar hij den 4^{en} Dec. 1859 het eerste bedehuis dezer nieuwgevormde gemeente inwijdde.

Den 30^{en} Nov. 1860 werd Acquoy te Koog a/d Zaan beroepen. De vriend zijner jeugd, Dr. H.J. Spijker, bevestigde hem aldaar den 11^{en} Maart 1861. Ook hier heeft hij ijverig gearbeid tot verbreiding van hetgeen hij het hoogste achtte te zijn. Maar niet lang heeft hij te Koog a/d Zaan vertoefd. Den 11^{en} October 1863 nam hij afscheid van deze gemeente. Toch is zijn verblijf aldaar hem onvergetelijk geworden, want tijdens zijne ambtsbediening huwde hij met de zuster zijner vroegere verloofde. Den 12^{en} Juni 1862 werd hij in den echt verbonden met Alida Regina Margaretha Schreiner.

Den 18^{en} October 1863 deed hij zijne intrede te Zalt-Bommel. Ook hier heeft

hij zich met grooten ernst en toewijding gekweten van zijn ambtelijke verplichtingen. Hoewel hij beslist tot de moderne richting behoorde, heeft hij van allen partijstrijd zich verre gehouden. Hij heeft het voornemen gehad eene bloemlezing uit zijne preeken in het licht te geven, maar slechts twee zijn er verschenen. In stichtelijke tijdschriften gaf hij er nu en dan fragmenten van uit. Twintig jaren lang heeft hij met onverbroken ijver zijn predikambt vervuld. Doch niet alleen aan zijn ambt heeft hij te Zalt-Bommel zijne krachten besteed. Tijdens eene vacature aan het gymnasium heeft hij eenigen tijd de classieke talen onderwezen en werd als voorzitter der plaatselijke schoolcommissie in 1872 in een strijd gewikkeld met betrekking tot het middelbaar onderwijs. In het belang van het gasthuis te Zalt-Bommel stelde hij een volledige geschiedenis van deze inrichting op, die, in het voor de rechtbank gevoerde pleidooi, den doorslag heeft gegeven.

Toch heeft hij ook te Zalt-Bommel nog tijd gevonden voor zijne studiën. In de vereeniging: ‘Kennis is macht’ heeft hij belangrijke verhandelingen gehouden over ‘de onderlinge verwantschap onzer oudste geschiedschrijvers over den tachtigjarigen oorlog;’ over ‘Petrus Dathenus en de consistoriën;’ over ‘Herman de Ruyter;’ over ‘de gebeurtenissen in Zalt-Bommel tijdens den inval van Lodewijk XIV.’ In de Amsterdamsche afdeeling der Evangelische Maatschappij sprak hij over ‘het kerkelijk element in onzen opstand tegen Spanje.’ In 1876 hield hij voor eene vereeniging tot uitbreiding van het liberale beginsel te Amsterdam eene rede: ‘Over de geschiedenis der Christelijke Kerk gedurende de Middeleeuwen.’

Doch niet alles heeft het licht gezien. Het voornaamste werk, dat te Zalt-Bommel tot stand kwam, het omvangrijkste, dat hij naliet, was *het klooster te Windesheim en zijn invloed.* Het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen had over dit onderwerp een prijsvraag uitgeschreven. Van het begin van zijn studententijd had hij wat op dit klooster betrekking had in 't oog gehouden. Zeer omvangrijke nasporingen heeft hij zich moeten getroosten om van heinde en verre, het voor dit werk benoodigde materiaal bijeen te brengen. Aan zijne leerlingen heeft hij steeds voorgehouden, dat zij hun onderwerp geheel moesten afhandelen. Zelf bracht hij dit in praktijk. De congregatie heeft hij beschreven van hare wording tot hare opheffing, in haar inwendig leven en haar optreden naar buiten. Zijn antwoord droeg dan ook de meest volstrekte goedkeuring weg en Acquoy zag zich het goud der eere toegekend in de vergadering van den 30^{en} Juni 1874. Op eigen kosten gaf hij, bij de in twee deelen uitgekomen beantwoording der prijsvraag nog een derde deel uit. Voortdurend is hij over dit onderwerp blijven verzamelen in de hoop, dat het hem vergund zou worden alles tot een groot boek te verwerken. Helaas, hij heeft dit voorrecht niet mogen smaken. Doch uit de veelheid van zijn weten, heeft hij immer op onbekrompen wijze anderen gediend.

Vijftien jaren lang heeft hij te Zalt-Bommel doorgebracht. Hij heeft er blijdschap gekend in zijn huwelijksleven, maar ook ervaren dat Mozes: de man Gods, naar waarheid heeft gezongen: ‘het meeste onzer jaren is moeite en verdriet.’ Zijn eenig dochtertje heeft hij er grafwaarts moeten dragen en ook zijne gade zien wegkwijnen, na slechts vijf jaren van huwelijksgeluk.

Het spreekt van zelf, dat zulk een man meer dan eenmaal voor een professoralen zetel werd genoemd; verwonderen mag het alleen, dat hij niet reeds lang tot die waardigheid werd geroepen.

Bij de wet van 28 April 1876 werd de oude theologische faculteit veranderd in een faculteit van godsdienstwetenschap; terwijl aan de synode der Herv. kerk de bevoegdheid werd toegekend om voor de specifiek kerkelijke vakken, twee hoogleeraren te benoemen, die door den staat gesalarieerd zouden worden. Was Acquoy reeds meer dan eenmaal voorbijgegaan, de synode der Ned. Herv. kerk begreep, dat hij 'primus' was 'inter pares' en benoemde hem op de meest eervolle wijze tot hoogleeraar aan de Leidsche universiteit om onderwijs te geven in de geschiedenis der Ned. Herv. kerk, de bijbelsche- en practische godgeleerdheid. Den 28^{en} Mei 1878 aanvaardde hij zijne taak met eene rede over '*Het nut der beoef. van de gesch. der Herv. kerk in Nederland.*' Hij kondigde bij die gelegenheid tevens aan, dat hij aan een wetenschappelijk bewerkte geschiedenis der Herv. kerk zijne krachten zou wijden. Aan de uitvoering van dit voornemen is hij begonnen in de colleges, die hij gaf. Het bestek hield in, dat hij in eene inleiding zou handelen over de opkomst der Hervorming tot 1565; daarna over de vestiging der Hervorming 1566-1586. Het volgende tijdvak strekte zich uit van 1586-1618, waarbij zou aansluiten de periode van 1618-1798. En eindelijk zou hij handelen over de jaren van 1798-1816, om te besluiten met eene beschouwing over de kerk als organisch geheel. Wel is het te betreuren, dat hij dit plan niet heeft kunnen volvoeren, ook al is hij steeds bouwstof blijven verzamelen.

Ook de andere vakken, die aan zijne zorgen waren toevertrouwd, behandelde hij op uitnemende wijze, zoodat een breede kring van leerlingen zich gaarne om hem schaarde.

Zijne positie als kerkelijk hoogleeraar bracht hem ook meer dan eenmaal in de vergaderingen der synode, waaraan hij deelnam als praeadviseerend lid. In de vergaderingen van 1879 en 1880 had hij zitting en hij heeft een rol van beteekenis gespeeld in de belangrijke kwesties, die toen aan de orde waren. Zijn liberaal standpunt heeft in deze natuurlijk zijn positie beheerscht. Hij gaf zijn advies over de rechten der minderheden en bracht een rapport uit over den invloed, die voortaan aan de Waalsche commissie zou worden toegekend, waarin zich zijn historischen zin niet onduidelijk deed kennen, en dat hem den bijzonderen dank der Waalsche commissie bracht. Ook in de behandeling der belijdenisvragen heeft hij het zijne gedaan om vrijheid te bevorderen. Met den hoogleeraar Scholten en den Leidschen em. predikant Krabbe diende hij een conceptreglement in op de splitsing der gemeenten in parochiën, dat wel in hoofdzaak door de in April 1881 samengekomen buitengewone vergadering der synode werd aangenomen, maar toch niet werd ingevoerd.

Drie en een half jaar is Acquoy kerkelijk hoogleeraar geweest, toen hij benoemd werd tot rijkshoogleeraar in de plaats van prof. Scholten, met dien verstande evenwel, dat de hoogleeraar Rauwenhoff voortaan de wijsbegeerte van den godsdienst zou onderwijzen, terwijl aan Acquoy zou worden opgedragen de geschiedenis van het Christendom en der Christelijke leerstellingen. Den 7^{en} December 1881 aanvaardde hij zijn ambt met een rede over '*Kerkgesch. en gesch. van het Christendom.*'

Deze geschiedenis behandelde hij in vier tijdvakken. Het eerste liep tot Constantijn den Groote, het tweede tot Paus Gregorius I; het derde ging over de Middeleeuwen en het vierde over de Hervorming. Ook deze geschiedenis van het Christendom had

hij gehoopt eenmaal te kunnen uitgeven, maar het geheel was niet gereed, toen hij werd opgeroepen door den dood.

Acquoy was niet alleen historicus, hij was ook kunstenaar. Vooral de muziek had zijne liefde. Zijn muzikaal genie, gepaard met zijn historischen zin, bracht hem tot de studie van het geestelijk lied. Veel heeft hij gedaan om de aandacht te vestigen niet alleen op hetgeen aan geestelijk gloed daarin verborgen was, maar ook om de muzikale waarde er van in het licht te stellen. Hij was een grondig kenner. Liederen uit zijn bundel worden door kerk- en a-cappella koren uitgevoerd. De synode der Ned. Herv. kerk riep Acquoy's hulp in bij de herziening van het Psalmboek. Aan dezen arbeid, waarin hij zich met groote liefde gegeven heeft, besteedde hij zijn laatste krachten. Hij scheen een voorgevoel te hebben van zijn naderend einde. Want onder de bewerking zeide hij tot zijne trouwe huisvriendin, die meer dan dertig jaren hem verzorgde: ‘Dit is mijn zwanenzang.’ En alzoo was het. Wel had de synode hem nog benoemd in eene commissie tot samenstelling van een bundel godsdienstige liederen, ook nam hij de leiding daarvan nog op zich, toen deze commissie in October 1893 haren arbeid aanving, maar het is hem niet vergund geweest te voltooien, hetgeen hij zich had voorgesteld. Hij werd gedwongen zijn ontslag te vragen, doordat hij zijne lichaamskracht voelde minderen. Dat een man met zoo veelzijdige kennis, met zooveel grondige geleerdheid tot talrijke binnenen buitenlandsche genootschappen in betrekking stond, is te verwachten.

Hij was lid van de Maatsch. der Ned. Letterk.; van het Hist, Genootschap te Utrecht; van het Prov. Utr. Genootschap; lid der Kon. Academie; correspondeerend lid van het Prov. Gen. van kunsten en wetensch. in Noord-Brab.; lid van de Vereen, voor Overijsels Regt en Gesch.; buitengewoon lid van het Friesch Genootschap; lid van de Maatsch. der Vlaamsche Bibliophilen; membre correspondant de la Société Académique de Cherbourg; correspondent van de rijksadviseurs voor de monumenten. In Teyler's Godgel. Genootsch. volgde hij Kuenen op; en nam zitting in het Haagsch Gen. tot verdediging van den Christel. godsdienst; buitenl. eerelid van de Koninkl. Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde; bestuurder van het Frederik Muller Fonds. Niet steeds was dit alles sinecure. Als lid van de Maatsch. der Vlaamsche Bibliophilen bezorgde hij de uitgave der sermoenen van Nicolaas Peeters, waarvan slechts één deel verscheen. In zijn qualiteit van bestuurder van het Haagsche Genootschap heeft hij meer dan twintig beantwoordingen van prijsvragen beoordeeld. Ook voor de Maatsch. der Nederl. Letterk. heeft hij veel gedaan.

Sinds 8 Februari 1888 was hij archivaris van den academischen senaat. In die hoedanigheid heeft hij tweemalen hooge bezoekers mogen dienen. Koningin Wilhelmina met hare koninklijke moeder en den kroonprins van Italië heeft hij in de senaatskamer ontvangen en de merkwaardigheden getoond; zooals hij vroeger, tijdens zijn verblijf te Zalt-Bommel, prins Alexander bij de bezichtiging der Groote kerk aldaar tot gids had gediend.

Voor velerlei en door velen werd zijn hulp ingeroepen. Hij was een vraagbaak voor menigeen niet slechts uit ons land, maar ook daarbuiten. Het zou merkwaardig zijn te weten aan hoevele werken hij mede gearbeid heeft. Den Utrechtschen bibliothecaris Tiele stond hij ter zijde bij de beschrijving van handschriften der universiteits-bibliotheek, en Arnold te Gent bij de bewerking van eene bibliographie der martelaarsboeken. Scheurleer raadpleegde hem bij de uitgave van ‘Een devoot ende profitelyck Boexken,’ en de nonnen van het klooster Nazareth te Gent heeft hij geholpen bij het schrijven der geschiedenis van haar huis.

Een uitgebreide correspondentie met binnen- en buitenlandsche Protestantsche en Roomsch-Katholieke geleerden hing met zulk een arbeid samen. Ook op deze wijze heeft hij de wetenschap gediend, al is de veelvuldigheid zijner bemoeiingen oorzaak, dat hij zijne hoofdwerken niet heeft kunnen voltooien.

Een man van zulk een wetenschappelijke kracht, van zulke eigenaardige, rijke gaven, moet wel een man geweest zijn van grooten invloed, een man die onder de beteekenisvolle mannen van zijn tijd een eervolle plaats inneemt. Zijn grootste beteekenis is echter niet hierin alleen, dat hij veel belangrijks heeft geschreven, veeleer ligt die in het onmiskenbare feit, dat hij een school gevormd heeft. Als hij een geleerde beschreef van wien een machtige stoot was uitgegaan, dan was de hoogste lof, die hij hem als man der wetenschap brengen kon, deze: 'Hij was een man met een stempel.' Die karakteristiek gold van hemzelven. Wat hij in anderen hoogelijk op wetenschappelijk terrein waardeerde, bezat hij zelf. Hij voelde dat er kracht van hem uitging en hij was er de man naar, om die uitgaande kracht aan te leggen tot bereiking van zijn doel: de stichting eener school. Dat heeft hij bereikt. Een breede schare van leerlingen heeft hij om zich verzameld en weten te inspireeren met liefde voor het studievak, dat hem bij uitnemendheid dierbaar was. Onder al de hoogleeraren der theologische faculteit was er niet één in zijne dagen, die in dit opzicht met hem te vergelijken was. Dat dankte hij in de eerste plaats aan eigen wetenschappelijken zin, maar niet minder aan de groote gaven, die hem als docent onderscheidden.

De eerste eisch, waaraan hij als historicus voldeed, was een uitgebreide kennis. Acquoy was niet eenzijdig, maar een man met breede, grondig wetenschappelijke vorming, met een taaie volharding, met groot geduld en buitengewone scherpzinnigheid. Zijne kracht stelde hij in dienst der waarheid. Daarom was het hem alleen te doen. Alle zucht naar tendenz was verre van hem. Het streven naar objectiviteit stond bij hem op den voorgrond. Hij had maar ééne bedoeling, namelijk de feiten zóó te beschrijven, de personen zóó te teekenen, als zij in waarheid hadden plaats gegrepen en waren geweest. Hij zocht te begrijpen, om begrijpende, te waardeeren. Daarbij bezat hij een kunstenaarsverbeelding, waardoor hij in staat was de personen te doen leven. In den diepsten zin des woords kan van hem gelden, dat hij innerlijken omgang zocht met de personen, die hij behandelde. Hij trachtte hun leven in te leven, zijn ik voor een oogenblik te verliezen om dat der groote mannen te mogen aannemen, en dan te realiseeren wat hij op den spiegel van zijn bewustzijn vond geteekend, En omdat hij grootmeester was op kerkhistorisch gebied, heeft hij vroomheid gekend, zekerlijk in modernen zin, maar hij was mystiek genoeg aangelegd om het leven Gods te voelen kloppen, zooals dat zich geopenbaard heeft in de groote mannen der kerk. Voor hen had hij een diepe vereering. Op de teederste, op de treffendste wijze kon hij spreken over leerstukken, die bij vele oppervlakkigen weerzin wekken. Als hij over de praedestinatie handelde, dan kon hij op de welsprekendste wijze de souvereiteit Gods in al hare heerlijkheid doen uitkomen. Hij verplaatste zich in het zieleleven van den echten Kalvinist. Hij was als kerkhistoricus geen vijand van de leer der kerk, ook al beaamde hij haar niet. Uit zijn 'hartstocht der werkelijkheid' was ook geboren de nadruk, dien hij op bronnen studie legde. 'Het onmiddellijke verdient verreweg de voorkeur boven het middellijke,' zoo schreef hij (*Handl. tot de Kerkgeschiedvorsching en Kerkge-*

schiedschrijving enz. blz. 6). Onwetenschappelijk achtte hij het uit de tweede of derde hand te werken. Uit al zijne werken blijkt het, dat hij dit beginsel heeft toegepast. Juist daarom vond hij zijne wetenschap zoo aantrekkelijk, omdat zij hem leerde te zeggen: daar staat het en dus zoo is het. De bron was de grond, waarop hij rustte. Hij was in dit opzicht bij uitnemendheid nauwkeurig. Hij moest kunnen worden nagerekend. Daarom ging hij nooit overhaast te werk. Hij kon wachten tot de stof gereed was en de inhoud van het te schrijven boek in zijne aanteekeningen op de tafel kon worden uitgelegd. En als hij dan samenstelde, welk een nauwkeurigheid in den bouw van zijn boek! Welk een sierlijkheid van stijl, welk een onberispelijkheid van woordenkeus! Alles moest zich aangenaam laten lezen, en het geheel moest zijn: zuivere reproductie der werkelijkheid. Zoo was het bij hem zelven, zoo heeft hij het zijne leerlingen voorgedaan, die allen hem beschouwen als den grooten meester, die hun tot voorbeeld was.

Doch des te grooter invloed heeft Acquoy kunnen uitoefenen, omdat hij als docent zoo groote gaven had. De hoofdzaak in de verhouding tot zijne studenten was liefde. Hij wilde dat zij mannen zouden zijn. Het was voor hem nooit de vraag, welke richting iemand was toegedaan. Nog veel minder poogde hij in dezen invloed op hen uit te oefenen. Hij wist te waardeeren, als hij maar vertrouwde, dat de man daar tegenover hem, leefde, uit hetgeen hij als beginsel beleed. Daarop wees hij den student dikwijls met al den gloed zijner welsprekendheid. Bandeloosheid des levens kon hij geeselen en halfheid in levensopvatting niet minder. Onverschilligheid vond nimmer genade in zijne oogen. Als hij daar tegen sprak, dan fonkelde zijn oog, dan was de satire niet vreemd aan zijn woord. Maar hij was ook bedeeld met een humor, die den gullen lach te voorschijn riep. Voor wie hij als zijne leerlingen beschouwde, was hem nimmer iets te veel. Zijn huis stond voor hen open en de rijke schat zijner geleerdheid niet minder. Hij onderwees hen in alles. Hij leerde hen hoe een handschrift moest worden gelezen, maar ook, hoe een proef moest worden gecorrigeerd. Hij hield hun voor, hoe men moet citeeren en hoe titels en citaten moeten worden gedrukt. Bij zijne leerlingen is dan ook uniformiteit in alle deze te bespeuren. Van zulk een hoogleeraar, die zichzelven gaf, moest de jonge student wel houden. En de liefde, waarmede hij sprak over zijn studievak, heeft zeer velen getrokken tot de beoefening der geschiedenis. Op zijn college was hij steeds helder. Hij dicteerde paragraaf voor paragraaf, om daarna het gedicteerde toe te lichten. Op het college, dat steeds goed bezocht werd, was hij bijzonder aantrekkelijk. Dan ging er kracht van hem uit. Op aangrijpende wijze kon hij daar spreken, wegslepend door zijn jeugdig vuur, door zijne fijnheid in woordenkeus, door den eigenaardigen toon in zijne stem. Dan dwong zijn schitterend oog, zijn gewelfd voorhoofd, omlijst door den zilverkrans der grijsheid, aan allen eerbied af.

Merkwaardig is het te zien, welk een indruk hij maakte. Paul Frédericq, die een college van Acqoy heeft bijgewoond, beschrijft zijn indrukken in zijn *De l'Enseignement supérieur de l'Histoire et de la Géographie en Hollande*, Gand 1889, op de volgende wijze: ‘C'est à l'université même, dans une grande salle gothique du rez-de-chaussée, dont la voûte à nervures repose sur d'élégantes colonnes, que M. le professeur Acquoy fait son cours d'histoire ecclésiastique. Très vert malgré ses cheveux blancs, M. Acquoy se distingue par un enseignement très vivant, plein

d'humour et de bonhomie. Je lui ai entendu exposer l'état des écoles et des bibliothèques à l'époque de Charlemagne. Il y avait une dizaine d'élèves, étudiants en théologie. Cette leçon était une ravissante causerie, où l'érudition la plus variée servait à retracer, avec un charme penétrant et des traits vraiment pittoresques, la situation intellectuelle de l'Occident vers l'an 800. On aurait dit un contemporain parlant de ce qu'il a sous les yeux. Quand on a assisté à son cours, on comprend la sympathie qu' inspire à ses élèves ce savant modeste et aimable, au visage rosé, rasé de frais et encadré dans une barbe argentée, aux allures courtoises, et cordiales, au regard plein de bonté et à l'élocution à la fois insinuante et pétillante d'esprit et d'une verve discrète. Plus encore que ses beaux livres les dissertations de ses disciples témoignent d'ailleurs de la fécondité et de la valeur de son enseignement.' Acquoy heeft vele leerlingen gevormd. Een groot aanral proefschriften zijn onder zijne leiding geschreven. Velen daarvan handelen over onderwerpen ontleend aan de geschiedenis der Hervorming in de Nederlanden. Daardoor strekt zich zijn invloed verre uit ook op het gebied der hedendaagsche gereformeerde beweging, die aan Acquoy veel te danken heeft, omdat zijn arbeid er toe heeft meegewerkt de oude Gereformeerde beginselen beter te doen kennen en waardeeren.

Met voorliefde roemde hij het licht, dat van de Leidsche universiteit is uitgegaan. Met eerbied sprak hij van de mannen, wier beeltenissen de senaatskamer sieren. Ook hij heeft het zijne gedaan om haar roem te verhoogen; en met eere neemt hij zijne plaats in, onder de vele groote mannen, die aldaar de wetenschap hebben gediend.

Zie voor zijne werken: *Levensbericht* van H.C. Rogge, Amst. 1898, blz. 34-42.

L i t t e r a t u u r : *Levensber. van Joh. Gerh. Rijk Acquoy* door H.C. Rogge. *Jaarb. der Kon. Acad. v. Wet.* 1897. Overgedrukt, Amst. 1898. *Levensber. van J.G.R. Acquoy* door Dr. F. Pijper, opgen. in de Levensber. van de Maatsch. der Nederl. Letterk. te Leiden 1897-1898. E.J. Brill, Leiden 1898. *De l'Enseignement supérieur de l'Hist. et de la Géogr. en Hollande* par Paul Frédericq. Gand, 1889. passim. *De Kerk. Nieuwsbode*, *Maandbl. voor de Nederl. Herv. Kerk*, Kemink en Zn. Utr. 2e Jrg. Jan., Febr. 1897. *Joh. Gerh. Rijk Acquoy*, door Dr. L.A. van Langeraad. De berichten opgenomen in *Heraut* en *Kerkel. Courant.* Dr. G. Brom, *In Memoriam*, opgenomen in het *Centrum*, 17 Dec. 1896. *Tijdschr. der Ver. voor N. Nederl. Muziekgesch.*, dl. V, blz. 220 v.v. *Acquoy beoefenaar der muziekgesch.* door H.C. Rogge.

[Johannes Acronius]

ACRONIUS (Johannes), zoon van Dominicus, sedert 1563 predikant te Grimersum, werd aldaar in 1565 geboren. Vroegtijdig reeds bezocht hij de Latijnsche school te Emden, aan welks hoofd, sedert 1576, de uit Antwerpen gevluchte Erasmus Johannes stond, als opvolger van Martinus Bernerus. In 1582 was hij student te Neustadt, waar hij het onderricht genoot van Zacharias Ursinus, Tossanus en Franciscus Junius. Teruggekeerd in Oost-Friesland, den 6^{den} Mei 1584, werd hij door de classis van het Greetmer-ambt den 13^{den} van diezelfde maand, tot de bediening des woords toegelaten en niet lang daarna (immers den 21sten Augustus), teekende hij als predikant te Eilsum, waar hij ook in het huwelijk trad, den zoenbrief tusschen de predikanten in de stad Embden met die van Emderambt. Hier te Eilsum arbeidde Acronius tot 1601, toen hij naar Groningen werd beroepen, waar hij een

zeer belangrijke en hoogst gewichtige rol op kerkelijk terrein heeft vervuld. Spoedig reeds na zijn komst te dezer plaatse, gorde hij zich ten strijde tegen de Wederdoopers waarvan de verschijning van de '*Apologia*, *offte Verandtwordinge des Edicts*, *welcker van ein Erbar Rhadt der Stadt Gröningen*, *jegen der Wederdoper*, *vnde ander Secten Vnordningen*, *ahm 7 September des Jars 1601 gepubliceret: Vnde Dorch einen vngenomeden Libertiner*, *mit allerleye valsche*, *vnde nichtwerdige geschrey*, *angebellet is worden. Tho vnderricht der Eintfoldigen*, *vth befehl eines Erb. Rhats*, *nu nyelick gestellet vnde in Druck vthgegeven.* Gedrucket tho Gröningen, Dorch Gerhard Ketel, Gesworen Drucker der sulver Stad. Anno M.D.CII; het gevolg was[1)].

In dit geschrift levert Acronius de meest doorslaande bewijzen dat hij in den bijbel en de litteratuur, die op zijn onderwerp betrekking heeft, volkomen tehuis is en dat hij een krachtig bestrijder is van alle secten, die staan buiten het Kalvinisme. Met klem en nadruk verdedigt hij zijn godsdienstige beschouwing en al is hij niet zacht, dat is volstrekt nog geen aanleiding om hem hard te vallen. Acronius was in het volste recht, om zijn zienswijze te verdedigen en op te komen voor datgene, wat in zijn oog, de waarheid was. Hij was een man uit één stuk, die er een overtuiging op nahield, niet transigeerde, maar flink er voor uit durfde komen, één, die wist wat hij wilde. En nu mogen velen het met hem niet eens zijn, dat zij zoo, maar niemand *mag* hem euvel duiden, dat hij de zaken en personen zóó beschouwde, als hij werkelijk gedaan heeft.

Maar Acronius streed niet enkel tegen de Doopsgezinden. Zeer zeker hebben zijn medebroeders in hem al spoedig een man gezien, die in 't belang van de kerk en de kerkelijke aangelegenheden met vrucht kon worden gebruikt. Zoo werd hij reeds in 1602, toen hij voor de eerste maal de Groningsche synode bijwoonde, tot voorzitter gekozen, wat ook gebeurde in 1606, terwijl hij, behalve in deze twee genoemde jaren, ook in 1603, 1607 en 1608, als afgevaardigde van de classis Groningen, op de synodale vergaderingen tegenwoordig was. In 1603 was hij assessor, in 1602, '03, '04, '07 en '10 werd hij benoemd tot deputatis synodi en toen in 1602, de vraag besproken werd, of het niet goed zou zijn "dat twe prediger sorterende, ende van hören und der gemeinten thostandt und progressu in classe sorterende, ende van hören und der gemeinten thostandt und progressie in classe ende synodo te relateren?" werd onmiddellijk, als ze bevestigend beantwoord was, Acronius tot visitator aangesteld.

Om regel en orde te brengen in een hoogst gewichtige aangelegenheid, zag hij zich in 1603, door de synode gekozen. Met het beroepen toch van predikanten, ging het er in Groningen, menigmaal heel vreemdsoortig aan toe en dikwijls werd er over geklaagd. Ten einde nu het beroepingswerk te regelen, werd een commissie benoemd, bestaande uit Johannes Acronius, Hermanus Stechmannus en Leo Abeli,

1) Nog hetzelfde jaar verscheen een editie in onze taal: *Apologia*, *Ofte Verandtwoordinghe des Edicts*, *Het welcke van een Eerbaren Raet der Stadt Groeningen tegen der Wederdooperen*, *en andere Secten Onordenungen*, *den* 7 *Septemb. des Jaers* 1601 *gepubliceert is. Ende Door eenen onghenoemden Libertyn*, *met allerley valsch ende niet weerdich ghe- schrey*, *aengheblaft is gheworden. Tot onderrichtinghe der Eenvoudighen*, *Wt bevel eens Eerb. Raedts, nu nieulick ghe- stellet*, *ende in Druck uytghegheven- Ende nae het Sassische Exemplaer*, *in Nederlandtsche Tale Ghedruckt:* Tot Groen., By Gerard Ketel, Ordinaris Drucker der sul- ver Stadt, int Jaer, M.DC.II. 4. 55 blz. tekst.

bij welk drietal de bekende en bekwame Doede van Amsweer zich voegen zou "omme eine richtige ordeninge van den rechten gebrüick der beroping to concipieren end te stellen, diewelcke den deputatis synodi ten handen gestellet sall worden umme van haer gevisiteret und nha behören darmede gedahn to worden[1]." Wat deze commissie heeft gedaan en in hoeverre ze den opgelegden last heeft volbracht, dit blijkt niet, maar Acronius heeft zich aan den arbeid gezet en wat hij geschreven had, vertrouwde hij der pers toe, tengevolge waarvan in 1604 te Groningen het licht zag: *Erinneringe van de beropinge der Prediger*, *wodanich*, *und dorch wehm de sulve gesehen sal. Sampt ook wat van den Jure Patronatus ofte Collations-rechte*, *over de Kerklicke-Beneficien tho holden sy.* De verschijning van dit boek wikkelde hem in een strijd met de synode, doch leidde niet tot voor hem onaangename gevolgen, en wij vestigen er bepaald de aandacht op als op een hoogst belangrijk en van zeer groote zaakkennis getuigend geschrift[2].

Dat het overdreven is, kan beslist niet worden aangetoond en de verdienste er van is op afdoende wijze in het licht gesteld door Mr. W.B.S. Boeles, in: *De geestelijke goederen in de Prov. Groningen enz. Een geschiedk. overzicht.* Gron. 1860. blz. 76 enz.

Gaan we wijders na, dan zien we dat Acronius, in 1606, door de synode werd betrokken in de zaak van den afgezetten schoolmeester te Wywert[3] en dat hij in 1608 verkozen werd, om, kon het zijn, den twist bij te leggen, die er ontstaan was, tusschen Joannes Lolingius, predikant te Noordbroek en zijn gemeente[4], en om te schrijven aan Petrus Lucanus, die als predikant te Beem was opgetreden, zonder dat "he sick bij den classe gepraesenteret, geexamineret unde sine testimonia vertönet hadde[5]."

Het voorgaande deed ons zien, dat Johannes Acronius geweest is een man, die door zijn ambtsbroeders hoog werd gewaardeerd, een man van groote beteekenis, op wiens raad, advies en voorlichting zeer veel prijs werd gesteld. Hem achtte men in staat kerkelijke aangelegenheden te regelen, orde te brengen dáár, waar wanorde heerschte, misbruiken en fouten te herstellen en te verbeteren. Liep de wagen uit

1) Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. VII. blz. 60.
2) Hiervan zagen twee Nederl. overzettingen het licht:
   1. *Grondlick bericht vande beroepinge der Predicanten: Op wat wijse*, *ende door wien deselve gheschieden moet. Mitsgaders*, *Wat vanden Jure Patronatus*, *ofte t'gheven der Kerckelicke goederen ende amp-ten*, *te houden zy.* door Johannem Acronium, Dienaer des Goddelicken Woorts binnen de Stadt Groeninghen. Ende nu ghetrouwelick overgheset door Joh. Panneel, Dienaer des H. Evangelij binnen Baerlandt.
   Tot Middelbvrgh. By Adriaen vande Vivere, Anno M.DC.XV.

   2°. *Onderrichtinge van de beroepinge der predicanten*, *hoe en door wie deselve geschieden sal: als oock wat van het Jus Patronatus*, *ofte Collations-recht over de Kerkelijcke beneficien te houden zy:* Uyt naem ende last des Synodi van Groeningen Omlanden en Drenthe in de Nedersaxische Tale gestelt door Johannes Acronius, Predicant te Groeningen: Tot Zvtphen Voor Hendrick Beerren, Boeck-verkooper woonen-de in de Korte Hof-straet.
   Merkwaardig, dat op den titel van deze vertaling staat 'Uyt naem ende last des Synodi van Groeningen', wat in strijd is met hetgeen voorkomt in art. 65 syn. Gron. 1604. Zie over dit geschrift van Johs. Acronius, nog J.D. de Lind van Wijngaerden; *Antonius Walaeus.* Leiden 1891. blz. 153 en noot 3 aldaar.
3) Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. VII. blz. 109 en 110.
4) Id. *ll.* dl. VII. blz. 146.
5) Id. *ll.* dl. VII. blz. 147.

het spoor, zijn hulp werd ingeroepen om hem weer op 't goede pad te brengen. Ook ontbrak het hem niet aan een goed hart, want in 1605, verscheen hij met twee ambtsbroeders ter synodale vergadering, om haar aan te sporen en op te wekken, dat ze bij "den erbaren raedt" van Groningen "willen anholden, dat de wedewe van salige Rudolphi Sutoris, pastorem op die Meden", welke vrouw in zeer benarde financiëele omstandigheden verkeerde "die vulle upkumst van ein nhajaer, gelick ijn die Umblanden gebrüklich, genethen mochte[1)]."

Maakte Acronius zich verdienstelijk voor de kerk in de provincie Groningen, hij heeft dit ook gedaan in het landschap Drenthe. Brucherus zegt dienaangaande "Wegens zijne bekwaamheid in het kerkbestuur, heeft men zijnen dienst ook in 1602 gebruikt tot de kerkhervorming in het Landschap Drenthe." Met wat Brucherus meedeelt, strookt volkomen wat de synodale acten zeggen.

Stellig, ook in Drenthe, niet minder dan in Groningen, heeft Acronius zich zeer verdienstelijk gemaakt; en moge dit voor een zeer groot deel zijn toe te schrijven aan het feit, dat hij herhaaldelijk derwaarts gezonden werd door Willem Lodewijk, dit zou ongetwijfeld niet het geval zijn geweest, wanneer deze niet in hem een door en door kundig man had gezien, in alle opzichten berekend voor de taak, die hem op de schouders werd gelegd.

Dat hij ook zijn vijanden had, blijkt uit het verhandelde in de synode van 1611, waar we lezen, dat Henricus Meinardus, zich voor haar moest verantwoorden over "die schmaereden und scheldtworden, so he gantz unbehörlich, lichtferdig und boeshafftig aver den werdigen und wolgelarten D. Joanuem Acronium achter sinem rügge bij der gemeinte tho Tholbert, item Groningen und anderswo uthgespiet wedder alle christlich behoer und ock alle recht und billicheit (Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. VII. blz. 187 en 188)."

Hoofdzakelijk leerden we tot nu toe Johannes Acronius kennen als organisator, we willen thans eens gaan zien wat hij gedaan heeft tot handhaving der leer, die voor hem in Catechismus en Confessie belichaamd was. Den 15^{den} Maart 1606, hadden de Staten-Generaal, consent gegeven tot het houden eener algemeene synode en tevens bepaald, dat deze kerkelijke bijeenkomst zou geconvoceerd worden, zoodra met de predikanten gemeenschappelijk zou zijn vastgesteld, de wijze, waarop ze zou gehouden worden èn tijd èn plaats, daartoe gesteld, zouden zijn aangewezen. Dat had ten gevolge, dat er een voorloopige vergadering werd gehouden te 's Gravenhage op den 26sten Mei 1607, die o.a. ook werd bijgewoond door Johs. Acronius en Johs. Nicasius als afgevaardigden uit Groningen.

Deze Haagsche bijeenkomst leverde volstrekt geen resultaten op, evenmin als het colloquium, dat den 30sten Mei 1608, gehouden is voor den Hoogen-raad, tusschen Gomarus en Arminius in tegenwoordigheid van vier predikanten, al waren de Gereformeerden er door bemoedigd, zooals duidelijk blijkt uit een schrijven van Hommius aan Acronius, van den 14^{den} (24sten) Juni 1608, waarin het o.a. heet: "Wij hopen, dat de kerken er veel vrucht van zullen trekken, mits de actie, goed begonnen, nu tot de Provinciale Synode kan doorgezet worden, waarop wij niet zullen ophouden aan te dringen[2)]."

1) Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. VII. blz. 105.
2) Dr. P.J. Wyminga; *Festus Hommius.* Leid. 1899. blz. 61 en 62.

Ongetwijfeld zijn Acronius en Nicasius, na het eindigen der bijeenkomst, den 1sten Juni 1607[1)], spoedig naar Groningen teruggekeerd, maar niet anders dan om weldra weer de Zuid-Hollandsche synode, die den 14den Augustus en volgende dagen almee te 's Gravenhage gehouden is, als correspondentes, bij te wonen[2)]; en het moet bij deze gelegenheid zijn geweest, dat volgens Wtenbogaert, de Groningsche predikant zich als zeer heftig en opvliegend heeft doen kennen[3)]. Waar Wtenbogaert zijn bericht vandaan heeft gehaald, kon ik niet ontdekken, maar als hij het ontleend heeft aan dezelfde bron, waaruit hij putte, toen hij neerschreef: "In 't beginsel van September[4)] daer na (d.i. in 1607) wiert het particulier *Synodus* van Zuydt-Hollant gehouden binnen Delf," of "desen Acronius was te voren geweest Predicant te Wesel in 't Lant van Cleef, alwaer hy syne Gemeente, uyt vreese der Spangjaerden, als de Marquis Spinola die Stadt ingenomen hadde, sich heymelijck uyt de Stadt begevende, verlaten hadde; zijnde daer na geworden Predicant tot Groeningen, ende lest tot Haerlem" òf over zijn verblijf te Deventer, dan heb ik voor de waarheid en juistheid dier bron, heel weinig respect. Doch al is geschied op de synode te Delft, wat de auteur van "*De Kerckelicke Historie*" verhaalt, en moge dit absoluut niet worden goedgekeurd, ja al getuigt het van heethoofdigheid en oploopendheid, of hij nu daarom een van de onverdragelijkste en hatelijkste menschen was, die ooit geleefd hebben (van der Tuuk; *Johannes Bogerman.* Groningen 1868. blz. 75), dit gaat, dunkt ons te ver, evenals de beschuldiging niet opgaat tegen hem ingebracht door Arminius, in een schrijven aan Drusius, waarin het heet, dat Acronius met Lubberti en Bogerman, onder de voornaamsten waren, die de Belijdenis en Catechismus, en dus een ander voorschrift dan de boeken van het O. en N.T. het zij onder den naam van het tweede in waarde, of onder een andere benaming, aan Christus kerk wilden opdringen[5)]. Neen, Acronius was een man van beginsel, die dit niet losliet maar er immer en altoos voor uitkwam en het is deze waarheid, die door velen, welke over hem handelden, over 't hoofd is gezien, waar niet genoeg rekenschap mee is gehouden en wat oorzaak is geworden, dat deze krachtige persoonlijkheid in een valsch, onjuist daglicht werd gesteld. Toen hij zich opmaakte ter verdediging van Confessie en Catechismus; deed hij dit *omdat zijn geweten hem hiertoe dwong*, *omdat hij het niet geraden achtte iets daartegen te doen.*

In 1611, in April, ontmoeten we Acronius opnieuw in den Haag, waar alweer een vergadering gehouden werd om maatregelen te beramen, die er toe konden leiden de Staten-Generaal aan te zetten, tot het bespoedigen der nationale synode[6)].

1) De oproeping om deze vergadering (conventus praeparatorius) bij te wonen, hield in, den 22sten Mei 1607, doch de Staten-Gen. lieten de afgevaardigden wachten, tot den 26sten d.a.v. voor ze bijeen konden komen. Zie Dr. H.C. Rogge; *Joh. Wtenbogaert en zijn tijd.* dl. I. Amst. 1874. blz. 289 en 290.
2) De acta der prov. synode van Groningen hebben de aanstelling van Acronius tot correspondens voor Z. Holland in 1607 niet.
3) *De Kerckel. Hist.* 1646. fol. 358.
4) De prov. Z. Holl. synode van 1607 is geh. van den 14den-24sten Augs.
5) Ik citeer hier volgens Brucherus; *ll.* blz. 363, waar we een vertaling vinden van wat in den oorspronkelijken brief van Arminius, zooals die *Praest. ac erudit. virorum epistolae* cet. Amst. 1684 (fol. 209-211) op het einde van fol. 210*b* voorkomt.
6) Zie over deze bijeenkomst te 's Gravenhage in April 1611, Dr. Wyminga; *ll.* blz. 142-144. Over het doel er van lezen we in de notulen van den kerkeraad te Deventer, do. 25 Febr. 1611: 'Die kercke van Ampsterdam en die Gedeputeerden des Hollandischen Synodi, hebben

Hoe hij zich bij deze gelegenheid met zijn medeafgevaardigde Andreas Straetman gehouden heeft, blijkt uit de acta der prov. Gron. synode, alwaar hij ten zeerste geprezen wordt voor zijn optreden. Even als altijd, doet hij zich ook ditmaal kennen als handhaver der leer, wat hij eveneens was, in deze kerkelijke bijeenkomst, waar we hem tevens met klem en nadruk er op hooren aandringen, vóór alles er goed op te letten, dat zij, die in Groningen tot den evangeliedienst werden toegelaten, niet besmet waren met de leerstellingen, die gedoceerd werden aan de verdachte scholen te Leiden en te Steinfurt.

Het is evident, dat, waar Acronius zich op deze wijze uitlaat, hij, zonder namen te noemen, opkomt tegen de godsdienstige beschouwingen van Vorstius, die nu te Leiden, voorheen te Steinfurt, in zijn oog een ketter was, één, die leerde, wat hij beschouwde als met de waarheid in strijd te zijn. Dit was zoo in 1611, toen 't nog niet heel lang geleden was dat Vorstius een persona grata, een vriend van hem was[1)].

En toch is die vriendschap niet gebleven, want straks zal Acronius zich van Vorstius afwenden en tegen hem partij kiezen. Waarom? Het antwoord op die vraag laat zich niet moeielijk geven. Immers in 't begin van 1610, had Vorstius zijn *Anti-Bellarminus* geschreven en opgedragen aan de Staten-Generaal der Nederlanden, in welke opdracht hij zeer duidelijk te kennen gaf, dat hij in het stuk van de macht der Overheid in de kerk en van de "onderlinghe verdraechsaemheyt" den Remonstranten zeer in 't gevlei kwam[2)].' De inhoud van dit boek, het kon niet anders, moest Acronius mishagen. En dit zal ook 't geval geweest zijn, met hetgeen Vorstius schreef in zijn werk: *Tract. theol. de Deo*, *sive de natura et attributis Dei; decem Disput. in Schola Steinfurtensi publice habitis comprehensus*, *cum annotat. ad uberiorem Disput. exegesim*, waarin hij 'verscheidene leeringen voorstelde omtrent het wezen Gods en zijne eigenschappen t' eenemael vreemt van de ghesonde Theologie[3)].' Stellig, deze beide boeken van Vorstius, hebben zijn voormaligen vriend Acronius van hem vervreemd en 't verbaast ons niet, dat wij hem in 1611 op de

eenen brief gesonden aen die Gedeputeerden onses Synodi van Overissel, des inholts, dat imants van desen op een bestemde tijt in den Hage mochte compareren om neffens anderen broderen bij die Ed. Hoochmo. Heeren Staten aen te holden, das een nationale Synodus mochte utgeschreven worden.'

1) Een bewijs hiervoor vinden we in den brief, door Acronius den 1sten Mei 1605 uit Gron. aan Vorstius geschreven en waarin hij zijn hart voor den Steinfurter leeraar uitstort op een wijze zóó, dat we stellig niet te ver gaan, wanneer we zeggen dat er in 1605, tusschen die twee mannen een warme vriendschap bestond. Gaarne zou hij eens met zijn vriend spreken over godgeleerde aangelegenheden en wel voornamelijk over zijn syntagma, d.w.z. over hetgeen hij schreef in zijn boek *Syntagma Theologiae*, *seriem et connexionem praecipuorum capitum doctrinae coelestis perpetuis tabulis quam brevissime ob oculos ponens*, dat in 1605 te Groningen het licht zag. Opgedragen aan de Friesche Staten, moest het hoogstwaarschijnlijk strekken tot een handboek voor de onkundige leeraars, welke men in die dagen, bijna overal in Friesl., Gron. en Drenthe vond en wat hem zeer tegen de borst stuitte. *Praestant. ac erudit. virorum epistolae* cet. Amst. 1684. fol. 142. Mr. W.B.S. Boeles; *Friesl. Hoogeschool* enz. 2de dl. 1ste helft. Leeuwarden 1879. blz. 105.
2) Wyminga; *ll.* blz. 126.
3) Id. *ll.* blz. 126. Uitvoerig over het *Tractatus* spreekt Sepp; in *Het godgel. onderwijs* enz. dl. I. blz. 187-201, waar een voldoend overzicht te vinden is van de stof, die er in behandeld wordt.

Groninger synode, waarschuwend zijn stem hooren verhessen, tegen hetgeen aan de ‘suspecte scholen und academien, alss Leijden und Steinfürt’ geleerd werd.

Maar even begrijpelijk als het is, dat Acronius zich van Vorstius afwendde, even natuurlijk is het, dat hij zich getrokken gevoelde tot Hommius, die een zoo belangrijk aandeel gehad heeft in 't verzet tegen Vorstius[1]. Met dezen onderhield Acronius briefwisseling en uit de tot ons gekomen brieven blijkt ten duidelijkste, dat Hommius hem van den gang van zaken, goed op de hoogte hield en in hem, in alle opzichten een geestverwant zag[2].

In hetzelfde jaar 1611, waarin Acronius den Haag bezocht en voor 't geen hij daar had gedaan, door de Groningsche synode zoo geprezen werd, verliet hij Groningen en trok hij naar Wezel, waar hij vertoefde tot begin September 1614, toen hij, dewijl de stad door de Spanjaarden was ingenomen, vandaar naar Deventer vertrok.

Vóór we echter het leven van hem verder in oogenschouw nemen, wijs ik er nog op, dat, ten einde volledig te zijn in de mededeeling der benoemingen, die van de zijde der Gron. synode, Acronius ten deel vielen, nog dient vermeld te worden, dat hij in 1602 als correspondens ging naar Zuid-Holland[3]; in 1608 zich alweer als zoodanig benoemd zag om derwaarts te trekken[4], doch waarschijnlijk ten gevolge van het slechte weer, den hem toen opgedragen last niet heeft vervuld[5] en eindelijk dat hij in 1609 als correspondens werd afgevaardigd naar N.-Holland[6].

Deventer, heeft Acronius geruimen tijd binnen zijn muren geherbergd, en hij heeft er op kerkelijk gebied een niet onbelangrijke rol gespeeld. Het eerst vond ik van hem gewag gemaakt in de handelingen van den kerkeraad van den 18^{den} Mei 1615, als daar gezegd wordt, dat, dewijl Acronius om den anderen Zondag in de ‘Groote Kerk’ een preekbeurt zou vervullen, de andere predikanten dan, zoolang dit duurde, op dien tijd, ‘het Sondaegsche Evangelie’ mochten preeken. In 1616, komt zijn naam in de acta van Januari en in die van 't jaar 1617, in die van Mei en Juni voor. We komen uit het daar meegedeelde, tot de wetenschap, dat hij èn in 1616 èn in 1617, te Deventer beroepen is, in het eerste jaar den 15^{den} Januari en in het 2de den 28sten Mei; dat hij er als prediker zeer gewild was, een grooten toeloop had en dat men niet afliet, op zijn beroeping aante dringen, wat dan ook, gelijk ik bereids aanstipte, tweemaal, doch te vergeefs, gebeurd is, dewijl hij beide reizen bedankte. Wat de oorzaak daarvan was, zegt ons ‘*De Kerckel. Hist.*’ (fol. 677), maar, wanneer het daar voorkomende vergeleken wordt met wat de officiëele bron zegt, dan wil 't mij voorkomen, dat Wtenbogaert, het niet bij 't juiste eind heeft. Naar 't mij toeschijnt, blijkt uit de kerkeraadshandelingen, dat niet zoozeer

1) Wyminga; *ll.* blz. 127.
2) Vlgl. over de data, waarop Hommius aan Acronius schreef, en de laatste aan den eersten, Wyminga; *ll.* blz. 62 noot 2. De hier genoemde Dominicus Acronius, was de zoon van Johannes. Wat den inhoud aanbelangt der brieven, verwijs ik naar Wyminga's voortreffelijk boek, register *in voce.*
3) Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. III. blz. 182.
4) Id. *ll.* dl. VII. blz. 151.
5) Id. *ll.* dl. III. blz. 278.
6) Id. *ll.* dl. VII. blz. 164.

Acronius schuld heeft aan den twist op godsdienstig gebied, die d.t.p. heerschte, maar dat die veeleer en veelmeer moet worden toegeschreven aan de wijze van optreden van Assuerus Mathisius, den predikant, die, om de Remonstrantsche gevoelens, welke hij was toegedaan en waarvan hij op den kansel niet wilde zwijgen, door de magistraat is afgezet, wat door den kerkeraad werd goedgekeurd. Ook geeft Wtenbogaert, de data, waarop, door den kerkeraad, over het beroepen van Acronius gehandeld is, niet juist op. Zoo zegt hij 'In Januario te vooren, namelijck den achthienden, was over de Beroepinge Joannis Acronij in de Consistorie tot Deventer, in formâ geresolveert'.... enz. En slaan we nu de resoluties van het consistorie op, dan zien we daar, dat in 1616, vergadering is geweest den 8sten, 15den en 22sten Januari en dat van wat '*De Kerckelicke Historie*' op fol. 677 te lezen geeft, geen woord hoegenaamd te vinden is. Vriemoet vermeldt (*ll.* fol, 184) de juiste data.

Dat men er ook te Haarlem aan gedacht heeft hem te beroepen is onloochenbaar[1]. Den 4den April 1617 benoemd tot hoogleeraar in de theologie te Franeker op een jaarwedde 700 gulden, is hij, misschien reeds in Mei, derwaarts vertrokken.

En 't was niet alleen de academie, die hij hier diende, neen 'sed Ecclesiam quoque Franequeranam, a die XIV Septemb. ad II Novemb. habita singulis Dominicis concione antemeridiana, loco Rodolphi Artopoei Ecclesiastae; cui tunc variis de rebus valde ingrata et odiosa intenta lis apud Supr. Fris. Curiam[2].' Heeft dit des Zondags preeken, werkelijk tot den 2den November geduurd, dan zal, als ons elders wordt verhaald, dat J. Acronius, professor te Franeker, in October 1618, bij leening als predikant aan Kampen werd afgestaan[3], zijn vertrek derwaarts, wel onmiddellijk na dien datum hebben plaats gehad. En als Vriemoet (*ll.* fol 186) zegt: 'Qua tamen terminata, is dicto d. II Nov, ad suggestum redit', dan is dit ongetwijfeld in dezen zin te verstaan, dat hij niet weer naar den professoralen katheder, maar naar den preekstoel ging.

De kerkeraad van Kampen, zond Acronius, den 19den December naar Dordrecht in vereeniging met Geurt Peters, Lubbert van Hardenberg en Gerrijt Jacobus Veene, om de vier Kamper predikanten, Goswinus, Matthisius, Schotlerus en Voskuyl bij de nationale synode aan te klagen[4]. Vóór hij nog van die reis naar de Merwedestad retourneerde, was hij reeds te Haarlem beroepen, wat onweersprekelijk blijkt, uit hetgeen Mr. Boeles zegt, dat de gemeente aldaar zelfs de tusschenkomst van prins Maurits inriep om Acronius tot de overkomst te bewegen, iets, wat volgens een brief des prinsen, den 11 Dec. aan hem te dezer zake geschreven, niet te vergeefs was, dewijl aan dien aandrang van politieke zijde, vooral moet worden toegeschreven, dat Acronius Franeker verliet en naar de Spaarnestad toog[5], alwaar men zeer gesteld was op de komst van den man, die door Schrevelius geteekend wordt als een 'in quo Catonis severitas, morum censor rigidus, vir profunde doctus[6].'

1) Cf. *acta classis Haerlem* van den 7den Mei 1615.
2) Vriemoet, *ll.* fol. 186.
3) Dr. H.H. Kuyper; *De Post-Acta.* Amst. Pret. 1899. blz. 217.
4) Id. *ll.* blz. 217.
5) Boeles; *ll.* 2de dl. 1ste helft. blz. 107.
6) Theodori Schrevelii, *Harlemum*, *sive Vrbis Harlemensis*, *Incunabula*, *incrementi.* cet. Lugd. Bat. 1647. fol. 253.

Op een schriftelijk verzoek van de regeering van Haarlem, lieten Gedeputeerden in overleg met curatoren hem gaan.

Sepp, sprekende over het verblijf van Acronius te Franeker, zegt: 'Slechts twee jaar, van 1617-1619, is hij als hoogleeraar te Franeker werkzaam geweest, verkiezende hij liever de roepstem der gemeente in Haarlem te volgen, die hem het leeraarsambt opdroeg. Zoo weinig sporen heeft zijn ambtsbediening achtergelaten, dat Veeris in het *Kerk. Alphabet*, de biographie van Acronius gevende, van dat professoraat geheel zwijgt'. Dit oordeel steunt op de woorden waarmede hem zijn begeerd ontslag gegeven werd, en die gezegd worden niet bijzonder eervol te luiden: 'alhoewel de meergemelte *Acronius* bij verscheide gelegentheden alhier zeer goede diensten soude connen doen, men nochtans - den kerkeraad van Haarlem hem zal laten toekomen.' Mij dunkt, had Sepp geweten wat nu bekend is, dan zou hij niet aldus geschreven hebben. Immers dat de woorden, waarmede hem zijn begeerd ontslag gegeven werd, geen eervolle zouden zijn, ontkent Mr. Boeles beslist. Hij vindt ze zeer verklaarbaar, als men let op het feit, dat Acronius de hoogeschool zou hervormen[1] terwijl alle gedachte aan 'min eervol', wordt weggenomen door het getuigschrift, dat hem van den senaat gegeven werd[2].

Den 28sten Mei 1619 werd Acronius als lid van de classis Haarlem toegelaten[3], en we kunnen aannemen dat hij toen reeds eenigen tijd in deze stad als predikant gevestigd was. Dat zijn verdienste op kerkelijk gebied ook ln N. Holland werd erkend, blijkt wel hieruit, dat hij nog in hetzelfde jaar, waarin hij te Haarlem kwam, als plaatsvervanger van Ds. Daniel Souterius, van af den 3den Sept. 1619, de zittingen van de Noord-Hollandsche synode bijwoonde[4] en dat hij door deze kerkelijke vergadering benoemd werd 'tot onderhoudynge van de goede correspondentie met Gelderlandt[5].'

In 1625 verscheen *Vvt-monsteringe*, *Van verscheydene Doolin- ghen*, *ende ongerijmde opiniën*, *der ghe- naemden Lutherschen*, *in dese Landen*, *onlangst in eenige Chartabellen*, *om die eenvoudighen te verwerren*, *uyt-ghege- ven.*

De man echter, die dit geschrift in de wereld zond, was niet Johannes Acronius sr. maar junior, destijds predikant te Velp, gelijk blijkt uit het 'Lectori Benevolo', gedateerd uit Velp, den 1sten Augs. 1624. Dat we in dit boek geen mild oordeel vinden over de Lutherschen, begrijpen we, maar ieder, die de moeite neemt, deze laatste pennevrucht van Acronius te lezen, zal moeten erkennen, dat er een zeer groote belezenheid en kennis van zaken uit spreekt,

Op betrekkelijk niet hoogen leeftijd stierf Acronius, den 29sten September 1627, 62 jaar oud. Hij is in zijn dagen een man geweest van beteekenis, een krachtig strijder voor de beginselen van Kalvijn en die geen enkele gelegenheid liet voorbijgaan, het er voor op te komen. Mild tegen andersdenkenden was hij niet, en waar hij kon bestreed hij ze, niet uit lust om te kampen, maar omdat, wat zij leerden, in strijd was met datgene, wat hij voor waarheid hield. Bayle, Wtenbogaert, ook

1) Mr. Boeles; *ll.* 2de dl. 1ste helft. blz. 107.
2) Id. *ll.* blz. 108.
3) *Acta cl. Haarlem* 26 Mei 1619.
4) Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. II. blz. 81. Ook woonde hij de part. N. Holl. synode bij, in 1622 gehouden te Amst., bij welke gelegenheid hij de afscheidspredicatie deed uit 2 Tim. IV:1-4.
5) Id. *ll.* dl. II. blz. 101.

Ypey en Dermout, hebben hem, met voorbijzien van 't vele goede dat in hem was, verkeerd beoordeeld. Dit doet Mr. Boeles beter, als hij zegt dat ‘zijne geheele loopbaan Acronius karakteriseert als den leerling van Ursinus, als een ijveraar voor het gezag[1].’ Hij is geen onnut arbeider geweest, maar een man, die zoowel door de beslistheid als de vastheid van zijn karakter, door woord en geschrift, in de geschiedenis onzer kerk met eere mag worden genoemd. Of hij te Groningen werkelijk aandeel heeft gehad aan de invoering der vragen bij de voorbereiding van het Avondmaal, bleek mij niet, ofschoon 't zeer wel mogelijk is[2].

Hoog prijst Samuel Ampsinck hem, als hij zegt[3]:

Hoe deed Acronius noch korts sijn wijsheyd blijken!
Wiens tonge moster niet voor sijne tonge wijken?
Hoe branden sijne reen door yver opgestookt!
Hoe dickwils heeft de stoel gedavert en gerookt!
De schriften die hij heeft in druck in 't licht gegeven,
Met-namen tegen 't rijk des Antichrist geschreven,
Getuygen van sijn geest, en van sijn kloek verstand,
Dat God door sijnen geest had in sijn breyn geplant.
De dood die heeft hem ook met sijnen schicht geschoten,
De dood die heeft hem ook in 't swarte graf gestoten:
Dus is sijn aerden-hut in d'aerde neergedaeld,
En sijne siel van God ten hemel ingehaeld.
Daer leeft hy by den Heer in alle eeuwigheden,
Met alle knechten Gods, die oyt den Heer beleden,
En streden voor sijn eer, daar blinkt hij voor den troon,
Met alle sterren Gods, voor God, en sijnen Soon.

Op zijn portret, geschilderd door Frans Hals, is een vers gemaakt, dat in 't Latijn en in een Hollandsche overzetting voorkomt bij Ampsinck[4].

Behalve de reeds gemelde boeken, schreef hij nog *Elenchus orthodoxus pseudo-religionis Romanae Catholicae.* cet. Daventriae 1615. *Probl. Cath. theol. de nomine Elohim, an eo personarum in Deo pluralitas insinuetur.* Gron. 1616.

Probouleuma de studio Theol. recte privatim instit. et de concionibus ecclesiasticis apte formandis et habendis. Fran. 1618. 4[o5].

1) Boeles, *ll.* 2de dl. 1ste helft. blz. 107.
2) *Archief voor kerkel. gesch. inzonderh. van Nederl.* VIe dl. Leid. 1835. blz. 37. aant. 23.
3) Ampsinck; *ll.* fol. 140.
4) Id. *ll.* fol. 140.
5) Ik nam deze opgave over uit J.Chr. Adelung; *Fortsetzung und Ergänzungen zu Chr. Gottl. Jöcher's Allgemeinen Gelehrten-Lexico.* Ier Bd. Leipzig 1774. Kol. 177. Ook Adelung heeft blijkbaar dit geschrift van Johs. Acronius, nimmer gezien, dewijl hij, volgens zijn opgave, citeert naar den *Catalogus der koninkl. bibliotheek* te Parijs. Mr. Boeles; *ll.* 1ste dl. 1ste helft blz. 107 geeft den titel aldus weer: *Probuleuma de studioso Theologiae recte privatim instituendo et concionibus ecclesiasticis.* S. Ampsinck; *ll.* p. 140, schrijft *Problema de studio S. Theologiae recte privatim instituendo.* Item *de Concionibus Ecclesiasticis apte formandis et habendis.* Franeq. 1618 (*Adelung ll.* vermeldt een afzonderlijke uitgave van dit geschrift te Amst. in 1618). Prof. J. Clarisse in zijn *Encyclopaediae Theologicae epitome* (Lugd. Bat. 1835). p. 13 noemt in § 14. Scriptores de ratione studii Theologici: Jo. Acronius; *προσβουλευμα de studio Theologiae recte privatim instituendo.* Franeq. 1618. 4 et iterum. Amster. 1668. 4. Schrevelius *ll.* fol. 254, somt o.a. op *Problema Catholicum Theologicum. Problema alterum de studio S. Theologiae recte privatim instituendo.* Sepp; *Het godgel. onderw.* blz. 159 noemt het boek *Problema de studioso theologiae recte privatim instituendo et concionibus ecclesiasticis*, er de verklaring bijvoegende, dat het hem onbekend is gebleven,

L i t t e r a t u u r: Mr. W.B.S. Boeles; *Friesl. Hooge-School en het Rijks-Atheneum te Fran.* 2de dl. 1ste helft. Leeuw. 1897. blz. 104-108. E.L. Vriemoet; *Athenae Frisiacae.* Leov. 1758. fol. 180-192. Samuel Ampzing; *Beschryvinge ende Lof der stad Haerlem in Holland.* Haerl. 1628. fol. 139 en 140. Dr. J. Reitsma; *Honderd jaren uit de gesch. der Hervorming en der Herv. kerk.* Leeuw. 1876. Register *in voce.* Dr. J. Reitsma en Dr. S.D. van Veen; *Acta der part. en prov. Synoden.* dl. II, III, VII, VIII. Register *in voce.* Chr. Sepp; *Het godgel. onderw. in Nederl. ged. de 16e en 17e eeuw.* 1ste dl. Leid. 1873. Register *in voce.* J.S. Magnin; *Overzigt der Kerkelijke Gesch. van Drenthe.* Gr. 1855. blz. 200 en bijlagen no. 16 en 17. Dr. P.J. Wyminga; *Festus Hommins.* Leid. 1899. Register *in voce. De Kerckel. Hist.* (van Johs. Wtenbogaert). 1646. fol. 357, 358 en 677. *Praestantium ac eruditorum virorum epistolae ecclesiasticae et theol.* Amstel. 1684. fol. 142 en 210. Jac. Revii, *Daventriae Illustr. sive Hist. urbis Daventriae*, libri sex. etc. Lugd. Bat. 1651. fol. 585, *Acta classis Haarlem.* Ms. *Acta kerkeraad Deventer* 1616. Ms. *De Nav.* 49ste jg. (1899) blz. 397. Hier is sprake van een verklaring (met zegel), gegeven door den keurvorst van Brandenburg, Georg. Wilhelm, ten behoeve van Joannes Acronius.

[Ruardus Acronius]

ACRONIUS (Ruardus). Het is tot op dit oogenblik onbekend, waar en wanneer Ruardus Acronius, de zoon van Bernard, geboren werd, maar onjuist is het, als men hem een broeder noemt van Johannes, die, gelijk ons bereids bleek, Dominicus tot vader had. Of hij een zoon is geweest van Bernardus, door E.F. Harkenroth genoemd als pastoor van Wanswert[1)], maar later predikant en waarvan ook Romein spreekt[2)] is twijfelachtig. Ware dit zoo, dan zou hij buiten echt geboren zijn, daar hij, veel jaren ouder zijnde dan Johannes, het levenslicht zou hebben aanschouwd, toen Bernardus nog pastoor was. Ook van zijn opleiding en van zijn vorming ontdekte ik niets, maar aangezien hij èn het Latijn èn het Grieksch machtig was, moet hij een wetenschappelijke vorming genoten hebben. Dat hij Roomsch-Katholiek geestelijke is geweest, is aan geen twijfel onderhevig en blijkt afdoende uit het *Protocol* blz. 44.

Dat hij vóór 1570 met het Katholicisme heeft gebroken, is zeker, dewijl hij ongeveer in dit jaar, als prediker van den Hervormden godsdienst is opgetreden, gelijk hij zegt in 1610, in de opdracht van zijn *Nootwendich Vertooch* ‘Zeer waerde ende beminde Broeders, hoewel ic nu onghevaerlijc den tijt van veertich jarë, niet zonder periculen het Euangelium in de gheunieerde Provincien, ghepredict hebbe.’

Niet onwaarschijnlijk is het, dat Acronius, van wien het heet dat hij geestelijke geweest is te Kornjum, aldaar ook het eerst als hervormd prediker is opgetreden. Stellig vinden we hem in 1572 in het hoofdkwartier van Schouwenburg te Franeker, alwaar hij in de Groote-kerk, de eerste preek hield[3)]. Door 't krachtig optreden evenwel van Robles, was, op het einde November van laatstgenoemd jaar, de

maar dat hij geen vrees voedt ‘dat daarin iets zal te vinden zijn, dat met de regtzinnigheid in strijd was.’

1) *Boekzaal* 1731*b.* blz. 72 en 588.
2) *ll.* blz. 470 en 471.
3) Reitsma; .*Honderd jaren.* blz. 166.

Spaansche heerschappij in Friesland weer algemeen en was 't met de uitoefening van het Protestantisme gedaan, en zoo zag ook Ruardus zich genoodzaakt elders een goed heenkomen te zoeken, wat hij vond in Noord-Holland, waar hij te Wijdenes een gemeente kreeg, die hij eenigen tijd gediend heeft; want dat de predikant, die in de acta der synode, den 6den Juli 1573 te 'Enchuysen' gehouden, genoemd wordt 'Ruardus denaer van Wydenesse[1]' niemand anders geweest is, dan Ruardus Acronius, is aan geen twijfel onderhevig, omdat in een lijst van predikanten, te vinden, achter het oudste kerkeraads notulenboek dezer gemeente, als eerste op die lijst voorkomt; Ruardus Acronius, In 1574 is hij te Alkmaar, en wordt hij (als Riewardus Bernaertsz) afgevaardigd, om de synode, die gehouden stond te worden te Dordrecht bij te wonen[2]. Aan wat oorzaak het is toe te schrijven, dat de N. Hollandsche afgevaardigden niet in de Merwede-stad zijn geweest, blijkt uit een schrijven van den 9den Juni 1574. De schuld lag bij de Spanjaarden en daarom was den 3den Juni, in een bijeenkomst te Hoorn, besloten 'die reyse tot een beter gelegentheyt vuyt te stellen[3].'

In 1575 is Ruardus scriba der N. Holl. synode en in 1578 zag hij zich, door het in hem gestelde vertrouwen, afgevaardigd naar de nationale synode te Dordrecht[4], waar hij ditmaal wel verschenen is[5].

In Mei 1579, was hij nog te Alkmaar, maar kort daarop vinden we hem in Friesland en wel te Bolsward, in welke plaats hij in Juli als predikant optrad. Lang diende hij te dezer plaatse niet, want reeds in het begin van 1580 trok hij naar Kornjum[6], vanwaar hij nog, vóór het einde des jaars, ter leen naar Leeuwarden ging[7], in welke gemeente hij den 12den Mei 1582, als definitief predikant beroepen werd[8]. In 1583 werd hem door de Friesche synode opgedragen bij de Staten der provincie, een goed woord mee te helpen doen, om den ouden Gellius Hotsenius (G. Snecanus) een eerlijk onderhoud te verschaffen[9] en werd hij mede benoemd in een commissie, aan welke was opgedragen, enkele artikelen, die 'nomine ministrorum den gemeynen Staeten sijn geremonstreert op den lantdach', nog eens te overzien, ten einde ze daarna op nieuw, genoemd regeeringslichaam aan te bieden[10]. Ten jare 1584 werd hem opgedragen een onderzoek in te stellen te Rauwert in zake Joannes Nicolai, die aldaar door toedoen van den grietman Doyke Aysma beroepen was, en zou hem voor de reiskosten derwaarts, door alle ter synode aanwezigen, een carolus gulden vergoed worden[11].

Het feit, dat Ruardus herhaaldelijk in allerlei kerkelijke commissies benoemd werd, is het meest sprekend bewijs hiervoor, dat hij bij zijn ambtsbroeders hoog

1) Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. I. blz. 17.
2) Id. *ll.* dl, I. blz. 25.
3) Rutgers; *Acta van de Ned. Synoden der* 16*de eeuw;* blz. 193.
4) Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. I. blz. 49.
5) Rutgers; *ll.* blz. 282, 289 en 315.
6) Romein; *ll.* dl. I. blz. 11.
7) Romein; *ll.* dl. I. blz. 75.
8) *Boekzaal*, 1731*b.* blz. 469. no. 28.
9) Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. VI. blz. 4.
10) Id. *ll.* dl. VI. blz. 6.
11) Id. *ll.* dl. VI. blz. 8 en 10,

stond aangeschreven als een man, die kennis van zaken had en wiens raad en voorlichting men op prijs stelde. Dit mag ook hieruit worden afgeleid, dat, wanneer eenige leden der synode, (in 1584 gehouden), zijn benoemd om een geschrift van Antonius Claesz (predikant te Workum) *De magistratu*, te onderzoeken, Ruardus Acronius en Sibrandus Lullerti aan die benoemden werden toegevoegd, om ze met raad en voorlichting bij te staan[1]. Ook was hem de last opgeleid om een geschrift van Hotsenius uit het Latijn, in onze taal over te zetten, wat hij echter, ten gevolge van drukte, niet heeft kunnen volbrengen[2]. In 1586 gekozen tot voorzitter der particuliere Friesche-, werd hij daar afgevaardigd, om de algemeene synode, door Leycester saamgeroepen, bij te wonen en de raad van Leeuwarden vond er zoo weinig bezwaar in hem derwaarts te laten reizen, dat hij hem zelfs het reisgeld aanbood[3].

't Was werkelijk alsof er geen synode kon gehouden worden, waarin niet aan Acronius een of andere commissie op de schouders werd gelegd, want, als ze in 1587 op nieuw samenkomt, dan wordt aan hem, met nog twee andere predikanten opgedragen den stadhouder en de Staten te verzoeken, dat de artikelen, in 1584 door den landdag geapprobeerd, vooral die tegen de Wederdoopers en de schoolmeesters, toch ten strengste zouden gehandhaafd worden[4]. Deze vele werkzaamheden, benevens die, welke aan zijn ambt verbonden waren, verhinderden hem niet de studie voort te zetten, de pen op te nemen en aan het schrijven te trekken. Immers werden vier predikanten benoemd om zijn werk, over de discipline en meer andere aangelegenheden te doorzien, met de machtiging om, als ze 't goed keurden, het te laten drukken[5]. Of dit geschrift van Acronius het licht heeft gezien, bleek mij niet, want het is mij, niettegenstaande de ijverigste en meest nauwgezette nasporingen, niet gelukt er iets van te weten te komen, en als Reitsma in zijn *Honderd jaren* op blz. 276 en 277 zegt dat ‘zeer velen der vroegste godgeleerden in Friesland’ een heiligen krijg hebben ondernomen tegen de Wederdoopers, vooral ook in geschrifte, maar dat de pennevruchten van hen, waaronder Antonius Nicolai en Ruardus, verloren zijn geraakt, dan is de mogelijkheid volstrekt niet buitengesloten, dat ook het bovengenoemde boek van Acronius, daaronder gerekend moet worden.

In 1588, misschien reeds vroeger, ontstond er een heftigen strijd tusschen hem en zijn ambtgenoot IJsbrand Balck (Isbrandus Balkius) en Antonius Nicolai, die destijds reeds een oud man was. Deze strijd, die met zeldzame heftigheid gevoerd werd, heeft tot groote verdeeldheid in de gemeente te Leeuwarden aanleiding gegeven, en is ongetwijfeld wel een der voornaamste drijfveeren geweest, waarom Ruardus deze plaats heeft verlaten en naar Kornjum is teruggekeerd, dat in 1590 vacant geworden was[6]. Ook tusschen de synode en Acronius ontstond een groote

1) Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. VI. blz. 10.
2) Id. *ll.* dl. VI. blz. 16. Het hier bedoelde geschrift van Gellius Hotsenius (Snecanus), is stellig het in 1584 te Leiden bij Johs. Paedts, onder den volgenden titel uitgekomen boek *Methodica descriptio et fundamentum trium locorum communium sacrae scripturae.*
3) Reitsma; *ll.* blz. 236, Reitsma en v. Veen, *ll.* dl. VI. blz. 20.
4) Id. *ll.* dl. VI. blz. 23.
5) Id. *ll.* dl. VI. blz. 28.
6) Reitsma, *ll.* blz. 258 en noot 2 aldaar. Romein, *ll.* blz. 77 en 78 zegt dat Acronius in 1589 naar Kornjum terugkeerde.

verwijdering, die heel wat voeten in de aarde heeft gehad en die niet, dan na veel moeite is gesust[1)].

Noemde ik zoo even reeds, in verband met de Wederdoopers, den naam van Ruardus Acronius, in bestrijding van hen, deed hij bij Johannes niet onder. Dit blijkt uit: '*Protocol Dat is*, *De gantsche handelinge des ghesprecx ghehouden tot Leeuwardon in Vrieslandt*, *tusschen Ruardum Acronium dienaer des Godlijcken woords ter eenre*, *ende Peeter van Ceulen die- naer by de Mennisten ofte Wederdooperen ten anderen syden*':

Begonnen den 16 Augusti 1596, ende voleyndighet den 17 Novembris des selvighen Jaers. Met een Voor-reden verclaerende hiervan het oordeel der EE. H. Staten. Franeker 1597. By Gillis van den Rade Staten Drucker[2)].

Met den afloop van het dispuut was Acronius, al had hij in van Ceulen, een alles behalve te versmaden tegenstander en een zeer scherpzinnig debater gevonden, ten zeerste ingenomen, maar de tegenpartij hield zich nfet voor verslagen, althans ze zweeg niet. Immers beroemden de Doopsgezinden er zich op, dat hun leeraars feitelijk om niet preekten en leefden van datgene, wat ze met hun koopmanschap, handwerk, of wat ook, verdienden, iets wat naar hun zeggen, de predikanten der Hervormden

1) Uitvoerig is deze strijd beschreven door E.J. Diest Lorgion in *De Nederl. Herv. kerk in Friesland* enz. Gron. 1848. blz. 29-33; Reitsma; *ll.* blz. 257-59; Ypey en Dermout, *ll.* dl. II. Aant. blz. 99 en 100; Reitsma en van Veen; *ll.* dl. VI. blz. 40, 46, 49-52, 57, 63, 71, 75 noot 4.
Dat de strijd tusschen Acronius en Balck een godgeleerde was is buiten kijf, anders is de geweldige beroering, die er in de gemeente te Leeuwarden door veroorzaakt is, onverklaarbaar en stellig heeft Reitsma; *ll.* blz. 157 het niet mis, als hij zegt: 'Zij zullen elkander zeker van den kansel op de heftige en openhartige wijze van die dagen doorgehaald en de gevoelens van Zwingli en Calvijn tot de spits gedreven hebben.' Jammer is het, dat wel nooit zal kunnen worden uitgemaakt, waarover de twist nu eigenlijk geloopen heeft. Immers toen de vrede hersteld was, werd besloten dat, al wat betrekking had op den strijd, moest verbrand worden. Syn. 1592 art. 26. Reitsma en van Veen; *ll.* dl. VI. blz. 71. Over de verzoening zie men Id. *ll.* Syn. 1591. blz. 63. art. 35.

2) Cf. over dit twistgesprek S. Blaupot ten Cate; *Gesch. der Doopsgezinden in Friesl.*, Leeuwarden 1839. blz. 131-137 en 303-305 (Bijlage IV). Reitsma; *ll.* blz. 285-293. Diest Lorgion; *Gesch. v.d. Kerkherv. in Fr.* Leeuw. 1842. blz. 140-144. Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. VI. blz. 87 en 92. P. Bor; *De Nederl. Historie*, (editie 1679). dl. IV. fol. 244 en 441. De Hoop Scheffer; *Invent. van Archiefstukken ber. bij de Vereen. Doopsgez gem. te Amst.* 1883. blz. 89. no. 493. Wanneer Diest Lorgion dit twistgesprek behandelt, dan verklaart hij, en 't is wel de moeite waard, hierop eens de aandacht te vestigen; dat toen 'de Kalvinistische gevoelens' nog niet tot zulk een uiterste gedreven werden, als in het vervolg geschiedde, naar aanleiding van den twist tusschen Gomarus en Arminus. 'Weinig schriften (zegt hij) zijn er uit dien tijd maar meer over, waarin de gevoelens, welke men hier koesterde, uiteengezet worden; maar één belangrijk stuk is nogtans bewaard gebleven, te weten, het gesprek tusschen den Kalvinistisch-Hervormden Predikant Ruardus Acronius en den Doopsgezinden Leeraar Pieter van Ceulen. Menig blijk komt daarin voor, dat men toen, ofschoon reeds van het vrijer standpunt van Zwingli teruggekomen, nog op verre na niet die harde begrippen voorstond, welke later zooveel ingang vonden (blz. 140 en 141)'. De staaltjes door D. Lorgion aangehaald, (blz. 141-144), bewijzen dit echter o.i. niet, onbetwistbaar toonen ze aan, dat R. Acronius, integendeel wel degelijk de Kalvinistische beginselen had doorgedacht. Wat Lorgion *ll.* aanhaalt bewijst tegen de Kalvinistische opvatting van Ruardus niets. Hetgeen hij omtrent het verbond en den doop tegen van Ceulen in het midden brengt, is door de Gereformeerde patres van af Kalvijn en Petrus Martyr, in de Synopsis, tot op dezen tijd, geleeraard geworden. Waarschijnlijk is het oordeel van Diest Lorgion geboren uit gebrek aan grondige kennis der Gereformeerde beginselen.

niet deden, dewijl die leefden uit de opbrengst der kerkelijke goederen, door den staat den Roomsch-Katholieken ontnomen.

Door deze en dergelijke redeneeringen, maakten zij indruk op het gemoed der eenvoudige zielen, wanneer zij hun pijlen richtten tegen een dergelijken ijver om den broode. Nu was 't het voornemen geweest dat Acronius, ook over deze aangelegenheid zou gehandeld hebben met van Ceulen, doch zulks was niet gebeurd, omdat deze er geen lust in had. Dit gaf aanleiding tot het uitstrooien van 't praatje, dat Ruardus en de zijnen met die weigering van van Ceulen tevreden waren, omdat ze toch niet in staat waren op gronden, aan Gods woord ontleend, die stelling te betwisten. Die lasterpraat moest ophouden en om die reden, nam hij dan ook, op uitnoodiging van ‘vele eenvoudighe ende vrome broederen,’ die dit lasteren ‘daeghelijcx’ hoorden de pen ter hand, om, met bewijzen, aan den Bijbel ontleend, het goed recht van de dienaren van Christus kerk op een betamelijke bezoldiging te handhaven. Het boek, waarin Acronius dit doet, verscheen in 1599 bij Gillis van den Rade en heeft tot titel: *Van het onderhold der dienaren*, enz. Men kan dus dit geschrift beschouwen als een aanvulling van de in het *Protocol* gedrukte en besprokene twistpunten tusschen Hervormden en Doopsgezinden[1)].

Van Cornjum is Acronius gegaan naar Schiedam, alwaar hij einde 1598 of begin 1599, als predikant is opgetreden. Ook in de classis van Schieland werd hij aanstonds gewaardeerd, wat stellig hieruit blijkt, dat hij reeds als afgevaardigde ‘wt den classe van Rotterdam,’ de vergadering bijwoonde van de Z.-Hollandsche synode, die den 15^{den} Augustus en volgende dagen, te 's Gravenhage gehouden werd[2)]. In 1601 werd hij benoemd tot visitator in de classis Rotterdam[3)]; als afgevaardigde uit zijn classis, was hij ter synodale vergadering van 1605, door welke hij benoemd werd tot correspondens naar Groningen[4)], ten jare 1607 presideerde hij[5)] en zag hij zich gekozen tot deputatus synodi, in welke qualiteit hij in 1608 ook betrokken is geweest in de pogingen, die werden aangewend om het houden eener provinciale-synode te verkrijgen[6)]. De door hem in 1607 gepresideerde kerkelijke bijeenkomst, besloot hij met een ‘vermaninge’, naar aanleiding van Romeinen 14:5 en 6, terwijl hij die van 1608, waarin hij als assessor fungeerde, met gebed opende[7)].

Dat een man als Acronius, in den kerkelijken strijd, die, toen hij te Schiedam was, de kerk zoo hevig beroerde, zich bij de Gereformeerden nauw aansloot en een beslist tegenstander was van de Remonstranten, ligt in den aard der zaak. Met zijn gansche ziel stond hij tegenover Arminius, en dat hij tot de felste opposanten van dezen behoorde, mag wel afgeleid worden uit het feit, dat hij in 1609 door Gomarus, geassumeerd werd, om met hem en nog drie andere dienaren des woords (F. Hommius, J. Rolandus en J. Bogardus), een conferentie te houden in de vergadering der Staten-Generaal, met Arminius, die ook naar eigen keuze, vier predikanten met zich brengen mocht; de beide Leidsche professoren konden daarin dan nog eens met elkander spreken over de geschillen, die hen verdeeld hielden[8)].

1) Reitsma; *ll.* blz. 258 en noot 1, 291 en noot 1.
2) Reitsma en van Veen; *ll.* dl. III. blz. 123.
3) Id. *ll.* blz. 177 en 196.
4) Id. *ll.* blz. 228 en 239.
5) Id. *ll.* blz. 257.
6) Wyminga; *ll.* blz. 63 en 64.
7) Reitsma en van Veen; *ll.* dl. III. blz. 247-76 en 288.
8) Wyminga; *ll.* blz. 67.

Voor de beslistheid van zijn Gereformeerde overtuiging spreekt verder, dat hij almee bestemd was om te gaan naar het kerkelijk convent, dat den 19den Mei 1610 te Harderwijk zou gehouden worden, doch dat niet is doorgegaan[1] en eveneens dat hij de Haagsche conferentie in 1611 heeft bijgewoond[2], wat betrekkelijk maar weinige maanden vóór zijn dood is geweest.

Krachtig heeft hij ook meegewerkt aan de splitsing van de classis Schieland, die haar beslag gekregen heeft, na 't beroep van Episcopius te Bleiswijk. Toen deze plaats vacant was geworden, lieten de 'Burgemeesteren' van Rotterdam, als Heeren van genoemd dorp, deze gemeente alleen bedienen door predikanten uit de stad, wat in strijd was met het oude gebruik, 't welk meebracht, dat, in vacante plaatsen, gepreekt werd door die dienaren des woords, welke de classis daartoe aanwees, en aangezien de broederen dit niet goed oordeelden, werden Acronius en Huych van Beyeren (Beyerus) door de classis gelast met 'Burgemeesteren' over deze aangelegenheid te gaan spreken en te trachten daarin verandering te brengen, wat echter niets uithaalde.

Waren door deze willekeurige handelwijze van de Rotterdamsche magistraat, mannen als Acronius en dergelijke, die zoodanig optreden in kerkelijke zaken, als goede Kalvinisten, beslist in strijd oordeelden (en dit volkomen juist) met het recht der kerk, ontstemd, dit werd er niet beter op, toen, door dezelfde overheidspersonen in samenwerking met het bestuur en den kerkeraad van Bleiswijk, Simon Episcopius tot predikant aldaar beroepen werd. Wel keurde de classis dit beroep goed (cf. acta 26 Juli 1610); maar dit kan alleen verklaard worden uit het feit, dat de meerderheid harer leden, de gevoelens der Remonstranten was toegedaan, wat te zien is uit het verhandelde in de extraordinaire vergadering van de classis, gehouden te Rotterdam, den 27sten Sept. 1610, in welke Episcopius geëxamineerd werd. In een zeer uitvoerig relaas, geschreven op 6 folio bladzijden, wordt, tot in de kleinste bijzonderheden meegedeeld, wat er op dien 27sten Sept. gebeurd is, en na dien datum vinden we, in de bijeenkomst van de classis, geen Gereformeerde predikanten meer, zoovelen er waren, verlieten ze dien dag de vergadering, waarna de weggegane met de niet verschenene broeders, een afzonderlijke classis hebben opgericht waarvan het acten-boek gelukkig is bewaard gebleven[3]. Boven de eerste handelingen, waaraan helaas de datum ontbreekt, is geplaatst 'Somma van de Handelinge der protesterende kerken des classis van Schielant na datse wt de vergaderinge tot Rotterdam gegaen waren. Extra ordinaire vergaderinge gehouden op Delfshaven tot tweemalen corts nade verlatinge des classis. Praeses Ruardus Acronius, Scriba Samuel Gruterus.'

Het is uit den aanhef van de notulen, dezer eerste bijeenkomsten, dat we leeren, hoe werkelijk de beroeping van Episcopius te Bleiswijk, de oorzaak is geworden van de scheuring, als we daar lezen: 'D. Hugoni Beiero is opgeleyt een narre te maken vande saken in Simonis Episcopii beroupinge gepasseert, mitsgaders de redenen bij een te stellen die de protesterende kercken hebben gehadt om de beroupinge tegen te staen ende wt den classi te gaen ende daer wt te blyven ende

1) Wyminga; *ll.* blz. 87.
2) Id. *ll.* blz. 106, 107, 112, 113 en 118.
3) In het archief van de cl. Rotterdam. Perkamenten band, voorzien van de jaartallen 1610-1626. Cf. *Predicaties van Mr. Simon Episcopius.* Amst. 1693. fol. 13-19.

dat het selver ter naester vergaderinge sal ingebracht werden om van de broederen ouerwogen te worden[1)]'.

De tweede vergadering der afgescheiden broeders had plaats den 14^{den} Oct. 1610 en alweer was Acronius voorzitter. In deze bijeenkomst is het geweest, dat besloten werd een brief te zenden aan de kerk te Bleiswijk, waarvan een gedeelte is afgedrukt door Brandt in zijn *Historie der Reformatie* (Amsterdam 1674) dl. II. fol. 142. Het is van belang hierop te wijzen, omdat men, lettende op wat Brandt fol. 143 zegt: 'Doch Acronius en syne medestanders bleven voortaen uit de classicale vergadering, door die afsondering van een gescheurt', allicht op de gedachte zou komen, dat dit wegblijven uit de cl. vergadering, pas dateerde van een tijd, die valt na den brief van den 14^{den} October. Dat de Remonstrantsch gezinde leden van de classis getracht hebben de broeders, die zich van hen afgescheiden hadden, over te halen, weer tot hen te komen, is begrijpelijk, maar voor goed werd aan elke gedachte, dat men nog eens weer tot eenheid zou geraken, een einde gemaakt, door het schrijven, gesteld in de extraord. vergaderinghe der protesterende kercken, gehouden op Delfshaven den 29sten Sept. 1611 luidende: 'Is geresolveert op het verschryven van dye van Rotterdam ten antwoorde als volcht.

Weerde voorsijenighe geleerde. Alsoe wy in conscientje; nijet anders en connen verstaen dan dat wij voor als noch met Uwer E. nijet en connen vergaderen om de oneenicheyt tusschen uwer E. ende ons belangende de leere ende regeringhe der kercken; So ist dat wij uwer E. vrijendelijck willen gebeden ons ten goede aftenemen dat wij ten daghe ende plaetse bij uwer E. uijtgeschreuen nijet en verschijnen, belouende dat wij, de fauten bij uwer E. begaen door een wettelijcke synode wechgenomen zijnde, in gheenen gebreecke sullen blijven.

Hijer meede weerde, voors. geleerde blijft den almogenden Godt beuolen. Datum in onse vergaderinghe den 29^{en} Septemb. a^{o} 1611 ende by ons onderteeckent.

Samuel Gruterus.
Huych van Beijeren.
Eleazar Swalmius.
Conradus Mirkinius.
Ruardus Acronius.
Casparus Caprarius.
Reinier Bormans.'

Indien we nagaan, hoe de kerkeraad van Schiedam, lidmaten van de Rotterdamsche gemeente, maar die hier het avondmaal niet wilden vieren, aan zijn tafel toeliet, zonder attestatie (cf. acta cl. Rotterdam 5 Juli, 26 Juli en 9 Augs. 1610) en hoe Acronius zich, blijkens de acta van den 27sten September 1610 uitliet, dan aarzelen we geen oogenblik, om het krachtdadige handelen der contra-Rem. predikers en de oprichting eener nieuwe classis in de bestaande, aan zijn krachtig optreden toe te schrijven.

Lettende op het feit, dat hij den 29sten Sept. 1611 nog in de vergadering was van de broeders der 'protesterende kercken' en wanneer we dan vernemen uit de acta van de bijeenkomst den 15^{den} Dec. van dat jaar gehouden, dat te Schiedam beroepen

1) Dit is niet geschied.

was Hugo Beierus van Hilligersberg, dan moet in dien tusschentijd, d.i. dus in het laatste gedeelte van 1611, Acronius gestorven zijn.

Tijdens zijn verblijf te Schiedam schreef hij: *Enarrationes Catecheticae: quibus quaestiones et responsiones Catechismi Ecclesiarum Belgicarum et Palatinatus*, *metho-*

dice, *compendiose et dilucide*, *explicantur*, *ac brevis sed integra purioris doctrinae Hypotyposis*, *continetur.* Cum indice vtilissimo.

Schiedami, Typis et operâ Adriani Corneli et Johannis, germani Fratris. Anno cI□.I□.vI[1)].'

Verder hebben we van hem: *Predicatie Door Johannem Wtenbogart bearbeydet enz.*, Tot Schiedam, By Adriaen Cornelisz, woonende op de Haven. Anno M.D.C.X. Het geschriftje is opgedragen aan predikanten, ouderlingen en diakens in beide kwartieren van Holland en gericht tegen Wtenbogaerts *Tractaet vant ampt ende de auctoriteyt eener Hoogher Christelijcker Overheydt in Kerckelijcke saken.*

In 't zelfde jaar, waarin deze *Predicatie* verscheen, zag ook het licht *Nootwendich Vertooch*, *daer in naectelijck wt Godts Woordt*, *ende de gheloofwaerdige Historien der Kercken aen-ghewesen wordt*, *hoe Godts Ghemeynte*, *niet alleen inden Ouden maer ooc inden Nieuwen Testamente gheduerende den tydt van 700 jaren*, *tot dat den Roomschen Paus de Schrift-matighe regieringhe der Kercken verwoestet heeft; in hare regieringhe van de Politike regieringhe onderscheyden is gheweest enz.;* Actor 20 vers 28. Voor Adriaen Gerritsz Boeckverkooper tot Delf, Anno M.D.C.X. Aan hen, wien door Acronius de *Predicatie* gewijd werd, is ook het *Nootwendich Vertooch* opgedragen, en het is in de voorrede dat we vernemen, hoe hij niet zonder 'groote periculen,' veertig jaar het evangelie in de geüniëerde provinciën heeft gepredikt, immer met groote blijdschap, doch dat hij nu in zijn ouderdom zeer bedroefd geworden was, 1° omdat de leer 'onser salicheyt' in twijfel getrokken werd, 2° dat zij die dit deden 'noyt in hare Kercken-raden, noch in Classen, noch in Synoden, hebben willen ontdecken, watse tegen de Leere hadden, noch daer over met den Broederen in eenige conferentie treden, ende niet te min haer gevoelen, zo vele mogelijc is geweest, gesocht hebben heymelijc te verbreyden', terwijl verder de regeering der kerk, het toekennen van de opperste macht in zake kerkelijke aangelegenheden aan de wereldlijken overheid, hem verdriet, even als 't hem leed doet, dat hij met zijn geestverwanten 'by den gemeynen man beschuldicht worden' de Heeren Staten buiten 'alle kennisse ende oordeel van Kerckelijcke questien te willen houden', naar het voorbeeld van den paus, omdat de Gereformeerden zeggen '*dat het oordeel van Kerckelijcke zaken*, *de Gemeynte toecomt*, onder welcke de Magistraten vande Religie professie doende als ledematen besloten zijn,' m.a.w. dat zij (de Gereformeerden) 'daerom' in hoofdzaak questie hebben, oft Hooge Overheden, in handelinge van Kerckelijke questien, der Gemeynten censura ende oordeel onderworpen zijn van Gods weghen, ende datse daerom de Gemeynte int oordeelen van Kerckelijcke questien, niet buyten sluyten mogen.'

In dit boek waarin Acronius handelt over de vraag, *wie de personen moet aanstellen*, *die in de kerk te regeeren hebben?* steekt hij zijn oordeel niet onder stoelen of banken. Duidelijk en onomwonden zegt hij op blz. 15: '*Maer op dat dese beroepinghe wettelijc zij*, *zo is noodich*, *dat de zelve geschiede*, *met onbedwongene*, *vrijwillighe*, *oprechte toestemminge deser Ghemeynte*, *diens Dienaer hy wesen zal*, *die beroepen wort.* Zoo' (vervolgt hij) 'zoo behoudt de Ghemeynte de vrijheyt, van

1) Classicaal werd het boek goedgekeurd, den 12den Oct. 1605. Ten gevolge van de opdracht aan de Staten-Generaal, werd aan Acronius, door dezen toegelegd de 'somme van Hondert ende vyfftich ponden tot xl grooten 't pont'. *Navorscher*, nieuwe serie. 6de jg. 1873. blz. 120.

God vergunt; ende alzoo kan de heroepene Dienaer, met goeder conscientie syn ampt betreden. De Gemeynte kan ooc haerzelven met meerder gherusticheyt alzulcken Dienaer onderwerpen. Dit is het oude ghebruyck der Ghemeynten Christi.' De gedachten in deze woorden opgesloten, strooken geheel en al met wat hij zegt in de *Predicatie:* 'De Opperherder (Christus), die de Onder-herders ordinaris zeynt op eenen zekeren ordinarisen wegh ende maniere, die hy zelve in syn Kercke ghestelt, ende ons voor-ghestelt heeft[1)], desen ordinarisen wegh (als wy noch bewijsen zullen) is, dat zoodanighe Personen vande Christelijke Ghemeynte verkoren, vande Voorstanders ende Kerckelycke Regierders der Kercken onderzocht, ende met consent der Overheyt (daer die christen is) opentlijcken ende Kerckelijcker wijse, in synen dienst bevestticht, ende hem de handen des Ouderlingschaps (als Paulus spreeckt) opgheleyt worden. Desen weg dan ingaen, is ingaen door de deure (blz. 5),' terwijl het iets verder heet 'Wy steunen opten generalen reghel inde Apostolische Schriften vervaet, ende nu verhaelt, wt de welcke blijct, dattet voornaemste zegghen (alsmen Dienaren beroepen zal) de Kercke toekomt (blz. 13).' Dezelfde grondgedachte vinden we ook nog uitgedrukt in een tractaatje, dat eenige jaren na zijn dood het licht zag: *Christelijke ende Wettelijcke Beroepinge der Dienaren Jesu Christi*, *gelijck die God Almachtigh selve door zyne Propheten*, *Apostelen ende Dienaren Christi ingestelt heeft.*

In de *Gesch. der Nat. Synode* door B. Glasius, dl. I (Leiden 1860), blz. 167 168, lezen we: 'Eén hunner (nl. van de voorstanders van het kerkelijk gezag), Ruardus Acronius, maakte hiertoe gebruik van een middel, dat zeer zeker niet eerlijk mogt genoemd worden. Meester geworden van een welligt nog verminkt afschrift van eene door Uitenbogaart lang geleden uitgesprokene leerrede, gaf hij deze in het licht en beijverde zich (hierbij staat aangeteekend; vooral in zijn *Van de beroepinghe der kerckendienaren*, *ja ende neen* van J. Uitenbogaert ghedruckt in 1610) om aan te toonen, dat de Haagsche leeraar zich zelven tegensprak.' Latere onderzoekingen hebben op onweerlegbare gronden aangetoond dat Acronius aan de uitgave van deze leerrede part noch deel heeft gehad, maar dat ze in het licht is gegeven door Festus Hommius[2)].

Evenals Johannes, is Ruardus Acronius een man geweest van beteekenis in zijn dagen, die met al de talenten, waarover hij te beschikken had, gestreden heeft voor de Gereformeerde beginselen, voor het Kalvinisme. En dat hij dit gedaan heeft, mag hem niet tot oneer worden aangerekend, ook hij is geweest een man uit één stuk.

Volledigheidshalve zij hier nog opgemerkt, dat hij met de drie andere gedeputeerden der Z. Holl. synode (nl. Lubertus Fraxinus, Johannis Becius en Egbertus Aemilius), gedeeld heeft 'eenige kerckelicke schriften, den synodo van Suijdthollandt

1) Ruardus Acronius staat met zijn gansche beschouwing over de regeering der kerk, op zuiver Kalvinistisch standpunt: 'Verum sit sane, ut volunt, bonum atque utile orbem totum monarchia contineri; quod est tamen absurdissimum, sed ita sit: non tamen proptereä concedam idipsum in Ecclesiae gubernatione valere. *Habet enim illa Christum unicum suum caput*, *sub cujus principatu omnes inter nos cohaeremus*, *secundum eum ordinem et eam politiae formam quam ipse praescripsit*'. Institutio. Lib. IV. Cap. VI. § 9. (Ed. Genevae. Apud Johannem le Preux. 1592. p. 394 en 395). Cf. De Nederl. overzetting door Wilhelmus Corssmannus, Amst. bij Paulus Aertsz. van Ravesteyn. 1650. fol. 229.

2) Wyminga, *ll.* blz. 91. Hier is ook de volledige titel opgegeven.

competerende', die opgesloten waren geweest 'inden Haghe in een seker kiste', en dit daarom, dat ze 'in de bedroefde ende factieuse tijden', niet tot nadeel der kerk zouden ontvreemd worden. Waar Acronius het door hem medegenome heeft gelaten of wat hij er mee gedaan heeft, blijkt niet, maar verdwenen is het, want toen op de particuliere Z. Holl. synode ten jare 1621 te Rotterdam gehouden, aan zijn schoonzoon Eleazar Swalmius gevraagd werd, of deze ook iets van de bewuste bescheiden wist, verklaarde hij 'onder sijn schoonvaders R. Acronij saliger's schriften, geene derselve' gevonden te hebben[1].

Dat de benoeming van Conradus Vorstius tot opvolger van Arminius, voor Acronius een oorzaak was van diepe droefheid, begrijpen we, en met anderen, (P. Plancius; Lub. Fraxinus; Jo. Bogardus; Jo. Becius en Festus Hommius) heeft hij o.a. zijn stem daartegen laten hooren in *Bedenckingen*, *over de beroepinghe D.D. Conradi Vorstii*, *tot Professie der H. Theologie in de Vniversiteyt tot Leyden*, By eenighe dienaren des Godlicken Woorts opt begeeren, ende uyt last van de E. Mog. Hee- ren Staten, van Hollandt, ende West- Frieslandt, voorghestelt, ende hare E. Mog. overghelevert op den 29 Aprilis 1611. Anno 1611 en nogmaals in een *Remonstrantie.* Andermael over de beroepinghe D.D. Conradi Vorstij tot de Theologische Profes- sie inde Vniversiteyt van Leyden by de voornoemde predicanten aen de E.E. Mogende Heeren Staten, na dat sy wt last ende bevel der selver, in mondelinghe conferentie met hem van weghen hare geremonstreerde bedenckingen geweest waren overghelevert[2]

L i t t e r a t u u r : Dr. J. Reitsma: *Honderd jaren* enz. Naamlijst van Personen *in voce.* Dr. J. Reitsma en Dr. S.D. van Veen; *Acta* enz. Register van Personen *in voce.* dl. I, II, III, VI. Dr. E.J. Diest Lorgion; *Geschiedk. Gedenkb. voor de Herv. in Friesland.* 1848. blz. 141-146. Dr. E.J. Diest Lorgion; *De Nederl. Herv. kerk in Friesland.* Gron. 1848. blz. 11-17. S. Blaupot ten Cate; *Gesch. der Doopsgezinden in Friesl.* Leeuw. 1839. blz. 9 en 131-137. Ypey en Dermout; *Gesch. der Nederl. Herv. kerk.* Reg. *in voce.* dl. IV. Dr. P. Wyminga; *Festus Hommius.* Reg. *in voce. Schriftel. conferentie*, *geh. inden jare 1611 in 's Gravenhage*, *tusschen sommighe Kerckendienaren* enz. 's Gravenhage 1612. *Boekzaal* 1731*b.* blz. 72 en 588. Romein; *Naaml. der Predik.* enz. dl. II. Register *in voce.* Dr. F. Rutgers; *Acta van de Nederl. Synoden der 16e eeuw.* Utrecht 1899. (*Werken der Marnix-Vereen.* Serie II. dl. III), Reg. *in voce.* P. Bor; *De Nederl. Historien* (Ed. 1679). dl. IV. fol. 244 en 441. *Predicaties van Mr. Simon Episcopius.* Amst. 1693. fol. 13-19. G. Brandt; *Historie der reformatie*, enz. 2de druk 1ste dl. Amst. 1677. blz. 835. Id. 2de dl. Amst. 1674. blz. 141-143, 184, 688. *Acta classis Schieland.* MS. *De Nav.* 49ste jg. (1899). blz. 397. Het hier voorkomende versje kan, dunkt ons, evengoed slaan op Johannes als op Ruardus Acronius. Ja eigenlijk heeft de eerste veel meer dan de laatste, in geschrifte vooral, geijverd tegen de Doopsgezinden.

[Johannes van Acronius]

ACRONIUS (Johannes van of **à Buma),** kleinzoon van Johannes (blz. 22-44) en zoon van Johannes, die eerst predikant was te Velp (1621-1627) en daarna te Wageningen, alwaar hij omstreeks 1635 het levenslicht aanschouwde. 'De naam

1) *Acta* part. Z. Holl. synode 1620. art. 54 en 17.
2) Cf. Wyminga; *ll.* blz. 129 en noot 3 aldaar.

à Buma of à Bouma, welken hij voerde, doet vermoeden, dat hij van grootmoederszijde afstamde van Gellius Faber de Bouma, den bekenden hervormingsprediker. Men treft dan ook den voornaam Gellius in het geslacht Acronius aan[1].' Hij studeerde te Franeker in de godgeleerdheid en genoot het onderricht van Christanus Schotanus Sterringa, Johannes Cloppenburch en van zijn oom van vaderszijde Dominicus Acronius à Buma (1611-15 Maart 1656. Prof. in de geschiedenis te Franeker van 19 Febr. 1647 - zijn dood), onder wiens leiding hij een carmen reciteerde, dat tot titel had: *Iter ad Inferos somnio poetico adumbratum.* Dit gebeurde den 4^{den} Maart 1655 en spoedig daarna zag dit gedicht in 4°, in de Friesche academiestad het licht. Na 't volbrengen van zijn godgeleerde studien, werd hij in 1659 predikant te Loenen op de Veluwe. Terwijl hij hier stond, zag te Zutphen het licht, een nieuwe uitgave van het werk van zijn grootvader *Onderrichtinge van de Beroepinge der Predicanten*,.... enz.[2]. Was tot nu toe onbekend, wanneer ongeveer gemeld boekje te Zutphen verscheen, de verzen (1 in 't Latijn en 3 in onze taal, onderteekend J.A. à B. Predicant tot Loenen), dier er achter geplaatst zijn, wijzen er op dat dit in elk geval moet gebeurd zijn, toen onze Acronius in zijn eerste gemeente werkzaam was. In 1672 ging hij naar Beekbergen, waar hij den 10^{den} April beroepen was, en het is in deze plaats geweest, dat hij in 1705 stierf.

Bepaalde godgeleerde werken schreef Acronius à Buma niet. Wat hij gaf, waren gedichten in de Latijnsche-, zoowel als in de Nederlandsche taal. Voor zoo ver ik kon nagaan gaf hij uit:

Argo belgica sive de expeditione Belgico in Africa et America sub propaefectura ... M. Ruteri[3]. *Carmen chronicum*, *annum congruum* 1665.

Uraniae cantus durus et mollis cet. Daventriae. Typis J. Columbij. 1670. 8°.

Irenarchia Europaea cet. Harderovici, typis Alberti Sas, Academiae Typographi. Anno 1678. 8°.

Hyems sesqui - millesima, *centesima*, *septuagesima nona*, *genuinis sermonibus delinita*, *in magnatum et legatorum otium ingenuum.* Harderovici, typis Elberti Sas, Academiae Typographi. Anno 1679.

Scenopegia super technophio sinonio lojolitico ad sedi romanae thronum britannicum partu ficto supponendum, *at divinitus deluso per Guilielmum Heuricum cet.* Daventriae; ex officinis Arnoldi Curtenii [1689]. 8°,

Christus patiens nostri Causa, *celebratus et cultus carmine elegiaco.* Daventriae exc. Arn. Curtenius 1688. 8°.

Floa Guilielmaea super Guilielmi Henrici M. Brit. regis invict. adv. Sultanio-Gallum auspic. reditu etc. 1692.

Gulielmidos, *panegyris ad Gulielmum III.* etc. 1701.

Bethlehemsche Mengelzangen enz. 1681.

1) Mr. W.B.S. Boeles; *ll.* 2de dl. 1ste helft blz. 194 en Vriemoet, *ll.* fol. 396.
2) Zie voor den volledigen titel onder Johannes Acronius.
3) Cf. over den tocht van M.A. de Ruyter naar de kust van Africa, Jhr. Mr. J.C. de Jonge; *Gesch. van het Nederl. Zeewezen.* 1ste dl. 2de stuk. Haarl. 1858. blz. 603-607 en over zijn tocht naar Amerika. 2de dl. blz. 39 en 40.

L i t t e r a t u u r : Van der Aa; *Biogr. Woordenb.* 2de dl. 2de stuk. blz. 1559. Of het hier opgenoemde bundeltje *Misselykdom of Zweerdigtjes over eenige Paapsche ongerymdheden.* 4o, Acronius moet worden toegeschreven, bleek mij niet. Dat de

Heydelb. Catech. die in 1716 in 8° het licht zag, niet van hem is, leert ons Doedes; *Coll. van Rariora.* 2de uitgaaf. Utrecht. blz. 37.

[Wessel Acronius]

ACRONIUS (Wessel), behoorde tot het Friesche geslacht, dat zooveel predikanten aan onze vaderlandsche kerk heeft geleverd. Hij studeerde te Franeker in de godgeleerdheid en werd in 1618 als candidaat beroepen te Warns en Scharl, waar hij werkzaam is gebleven tot den 21sten Mei 1624, toen hij naar Exmorra en Allinga-wier vertrok. Hier arbeidde hij tot den 16^{den} Juli 1632, toen hij deze gemeente verwisselde met Harlingen, waar hij gebleven is tot zijn dood in 1656. Den 13^{den} Nov. 1650, wijdde hij er de Westerkerk in, met een leerrede over Jesaja II:3: '*Ende vele volken zullen henen gaen ende zeggen*', enz. Ten jare 1652 werd deze leerrede te Harlingen gedrukt.

In 1669 is, aan de door Wesel Acronius ingewijde kerk, een groot stuk toegevoegd en van af de ingebruikstelling der kerk in 1650, kreeg de gemeente te Harlingen, een derden predikant. Het eerst is als derde dienaar des woords opgetreden Matthaeus Bernhardi Brugbron.

L i t t e r a t u u r : Romein; *Naaml.* enz., dl. I. blz. 187 en 306. dl. II. blz. 415. *Boekz.* 1730*b.* blz. 509 en 510.

[Henricus Adama]

ADAMA (Henricus) zoon van Godefridus Adama (zie over dezen Vriemoet, *Ath. Fris.* p. 897 en *Boekz. d. Gel. Wer.* 1733*b*, blz. 381). Henricus werd predikant te Huisum 21 Oct. 1753, te Zwolle 17 Nov. 1762. Hier stierf hij 7 Juli 1797. Van hem verscheen een bedestondspredicatie: *Gods ontzettend strafgericht*, *enz.* door W.L. Krieger en H. Adama. Zwolle, 1784. Het groote debiet maakte een herdruk noodig.

[Cornelius Adami]

ADAMI (Cornelius), begon in 16 zijn loopbaan als predikant te Bierum, waar hij arbeidde tot 1696, toen hij naar Appingedam trok. Hier werd hij in 1698 aangesteld tot rector als opvolger van Eppo Ippius, die den 12^{den} October 1687 gestorven was. Adami stierf den 8sten Nov. 1721.

Hij schreef: *Observ. theologico-phil.*, *quibus plur. S. Codicis novi praesertim foederis loca ex moribus et ritibus diversarum gentium illustr.* Gron. 1710. 4°. Walch in zijn *Bibl. theol.* Th. IV. S. 326. prijst dit boek ten zeerste.

Exercitationes exegeticae de Isr. in Aegypto multipliatione et oppressione, *nativitate et inst. Mosis in sapientia Aegypt. conversione S. Pauli. Accedunt scholia ad X loca ex actis Apost.* Gron. 1702. 4°.

Naaml. der Predik. in de Prov. van Stadt Gron. en Ommel. t' sedert de Reductie enz. (Zie voor den voll. titel en de verschillende edities, Dr. W.P.C. Knuttel; *Nederl. Bibl. van kerkgesch.* Amst. 1889. blz. 6).

Litteratuur: *Boekz.* 1731*b.* blz. 121. *Adelung; Fortsetz. und Ergänz. zu Christian Gottlieb Jöchers allgem. Gelehrten-Lexico.* 1er Bd. Leipzig 1784. kol. 196.

[Marcus Jan Adriani]

ADRIANI (Marcus Jan) was de eenige zoon van Pieter Adriani. Hij werd geboren den 28en Februari 1771 te Oterdum, waar zijn vader destijds het Evangelie bediende. Zeer vroeg verloor hij zijne moeder, Sara Busch, en werd hij toevertrouwd aan de zorgen van zijn grootvader van moederszijde, die te Groningen geneesheer was. Hier

ontving hij zijne eerste opleiding. Hij volgde het onderwijs aan het gymnasium te Groningen en werd aan de hoogeschool aldaar op 15 jarigen leeftijd ingeschreven als student. Onder Prof. Schroeder wijdde hij zich aan het Semitisch, om zich daarna onder de Heeren Chevallier, Abresch en Lubbers toe te leggen op de studie der godgeleerdheid. Toch bleef hij zich ook toen nog aan de beoefening van zijn geliefkoosde taalstudiën wijden. In het jaar 1792 verliet hij Groningen met het doel om te Leiden zijne opleiding te voltooien, vooral om aldaar ook te kunnen hooren de lessen van Prof. Pestel over het natuurrecht en aanverwante vakken. Bij zijn vertrek uit Groningen was hij reeds voor den evangeliedienst gereed, zoodat hem tijdens zijn verblijf te Leiden de beroepingen van Vuren en Dalem en Oostvoorne werden aangeboden. Doch de begeerte om meer in de nabijheid van Groningen werkzaam te zijn, deed hem deze van de hand wijzen. In 1793 verliet hij Leiden en deed zijn examen voor de classis Winsum en volgde het beroep op naar Aengwirden c.a., alwaar hij den 3^{en} Augustus 1794 door zijn vader werd bevestigd en den 10^{en} dier maand zijn intreepredicatie hield over Jac. 3:17.

Den 12^{en} Augustus was hij gehuwd met Alegonda van der Tuuk, dochter van den Groninger predikant N. v.d. Tuuk, waarmede hij ruim 50 jaren in den echt verbonden is geweest. Vijftien jaren lang diende hij te Aengwirden en na onderscheidene beroepen te hebben afgewezen, nam hij in 1809 het beroep naar Oude-Pekela aan. 3 Dec. 1809 deed hij afscheid over Openb. 3:11*b* en 17 December van datzelfde jaar verbond hij zich aan zijne nieuwe gemeente met een leerrede over Jesaja 55:10 en 11.

Gedurende een lange reeks van jaren heeft hij daar onvermoeid gearbeid. Op den 4^{en} Aug. 1844 gedacht hij met jeugdig vuur zijn vijftigjarige evangeliebediening naar aanleiding van Genesis 32:10*a*[1)].

Behalve in zijn ambt, was hij ook in andere betrekkingen nuttig. Voor het lager onderwijs deed hij veel als schoolopziener in Friesland en Groningen. Zijne verdiensten werden door de hooge regeering erkend, wijl koning Willem II hem sierde met het ridderkruis der orde van ‘den Nederlandsche Leeuw’.

Onder dien arbeid op practisch terrein, vergat hij toch de wetenschap niet. De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen bekroonde hem tweemalen met goud. De eerste maal voor zijn verhandeling over ‘*het leven van Jezus*’, daarna voor die over ‘*de geschiedenis der Apostelen.*’

Ook in de samenstelling van het *Evangelisch Gezangboek* heeft hij de hand gehad, dewijl hij door de provinciale synode van Friesland daarvoor werd afgevaardigd.

Van 1816-1845 was hij scriba van het classicaal bestuur van Winschoten. Hij heeft gewerkt zoolang het dag voor hem was. In Juli 1845 legde hij het scribaat neer en den 5^{en} December van dat zelfde jaar overleed hij zacht en kalm.

Hij gaf ook uit: *Redevoering der nagedagtenis van H. Wester*, Gron. 1822, 8°.

Nog verscheen een redevoering van hem in de *Hulde aan de nagedachtenis van Graaf Adolf v. Nassou* door M.J. Adriani en Mr. H.A. Spandau, Gron. 1827 uitgesproken bij de onthulling van het gedenkteeken te Heiligerlee).

Op taalkundig gebied maakte hij zich verdienstelijk door de uitgave van: *de*

1) De dichtregelen, die het slot vormden van eene aanspraak aan den feestvierenden grijsaard namens den ring Bellingwolde, zijn opgenomen *Boekz. der Gel. Wer.* 1844, 2de dl. blz. 632.

Prozodist of woordenl. voor de uitspraak, Gron. 1827. 2e dr., en het schrijven van eene voorrede voor E.J. Zelling's *Theor. en prakt. Berigt over de klank-methode.* Winsch. 1825.

L i t t e r a t u u r : *Handel. der Jaarl. Verg. van de Maatsch. der Nederl. Letterk.*, 1846, 18 Juni, blz. 20-22. *Boekz. der Gel. Wereld.* 1846. 1ste dl. blz. 383. *Naaml. der Predik. in de Herv. Gem. van Friesl.* door T.A. Romein, Leeuw. 1888, dl. II, blz. 605.

[Arius Adriani]

ADRIANI (Arius) werd den 4en Januari 1756 te Groningen geboren. Vroeg verloor hij zijn vader tot groote schade voor zijne opvoeding. In zijne jeugd leerde hij niet al te best, totdat hij op 15 jarigen leeftijd, op advies van prof. Abresch, werd toevertrouwd aan den rector van Wageningen, Hachenberg. Onder diens leiding maakte hij vooral in het Latijn zulke goede vorderingen, dat hij na drie jaren de academie kon bezoeken. Van 1774-1780 studeerde hij aan de universiteit te Groningen.

Le Sage ten Broek en Brugmans doceerden hem de wijsbegeerte, Schroeder oefende hem in 't Oostersch, terwijl Abresch, Lubbers en Chevallier hem op het terrein der godgeleerdheid moesten orienteeren. Met Chevallier vooral was hij zeer bevriend. Den 12en Sept. 1780 werd hij proponent in de classis van Groningen en den 14en Juli 1781 werd hij bevestigd te Oterdum. Twee jaren toefde hij hier en vertrok in Mei 1783 naar Schildwolde. Aldus in de nabijheid der academie, was hij in de gelegenheid gesteld om den omgang te genieten met geleerde mannen en werd de zucht tot studie in hem levendig gehouden. Meer dan eenmaal wees hij dan ook een beroep van de hand. Toen hij echter in 1795 te Dokkum beroepen werd, vond hij geene vrijmoedigheid om te bedanken. Ruim 35 jaren heeft hij hier gearbeid. In den laatsten tijd werd hij zeer gekweld door de gebreken van den ouderdom, maar eerst in het najaar 1830 kon hij er toe besluiten om zijn emeritaat aan te vragen. Doch voordat hem dit verleend werd, stierf hij den 23en Dec. 1830.

Hij was een man van een bijzonder sterk geheugen en van groote vlijt, zoodat hij het in onderscheidene vakken vrij ver gebracht had. Hij schreef tot in hoogen ouderdom vloeiend Latijn. Hoewel hij in zijne jeugd weinig onderricht in het Grieksch had genoten, bracht hij het door eigen oefening zoo ver, dat hij, die voor zijn 50ste jaar nooit iets van Homerus gelezen had, nog groote stukken daaruit zich woordelijk in het geheugen prentte. Dank zij zijne uitgebreide kennis op velerlei gebied was Adriani in onderscheiden betrekkingen nuttig werkzaam. De Latijnsche school te Dokkum, waarvan hij jaren lang curator was, dankte veel aan hem en ook voor het lager onderwijs maakte hij zich verdienstelijk. Onder alles echter bleef bijbelstudie bij hem de hoofdzaak. Gedurig las en herlas hij het N.T. in de grondtaal en bij zijne lezing van het O.T. maakte hij vlijtig gebruik van de LXX. Hoewel de geest des tijds ook overweldigenden invloed op hem uitoefende, was hij een warm verdediger van het leerstuk der verzoening door het bloed van Christus. De miskenning van de verdiensten van Christus hinderde hem zeer, zoodat hij nog op het laatst van zijn leven plan had de leer der kerk in dit opzicht te handhaven. Veel had hij voor dat doel reeds gedaan, maar hij heeft dezen arbeid niet kunnen voltooien.

Behalve enkele stukjes in een dagboek, schreef hij een en ander in de *Bijdr. voor de Godgel. wetensch.*, die later door hem, in een bundel verzameld, werden

uitgegeven onder den titel: *Opheldering van eenige Bijbelplaatsen*, Gron. 1826. De tegenwerpingen, die zijne beschouwingen ontlokten, wikkelden hem in een pennestrijd met B. van Willes, zoodat hij nog een tweede stuk uitgaf onder den titel: *Bijdragen tot zijne opheldering van eenige Bijbelplaatsen.* Hoorn 1829.

In de kerkelijke aangelegenheden van zijne dagen was hij een man van beteekenis. Langen tijd was hij deputatus der Friesche synode en tijdens de Fransche overheersching de praeses, door wien het Fransche bewind de bevelen aan de Friesche kerk deed toekomen, zoodat hij in die dagen veel gezag had. Later, onder de synodale organisatie, was hij jaren lang scriba van de classis Dokkum. Zijne verdiensten werden door velen gewaardeerd.

In 1827 werd hij lid van de Maatschappij van Nederl. Letterk. te Leiden. Met vele geleerden in ons vaderland hield hij briefwisseling.

Hij is gehuwd geweest met vrouwe Wibbina Emmen, die 13 Mei 1800 overleed. Den 12^{en} Mei 1801 hertrouwde hij met hare zuster, Maria Jacoba Emmen. Herhaaldelijk leed hij door het afsterven van kinderen droeve verliezen, die hem zeer drukten. Doch ook de levensblijdschap heeft hem niet ontbroken, daar hij het beleefd heeft, dat zijn eenige zoon te Rotterdam predikant werd, hetgeen vooral in die dagen een groote eere was, omdat het predikambt in groote steden toen, meer als nu, met een nimbus van glorie omstraald was. Betreurd door allen, die hem kenden, werd hij ten grave gebracht te Aalsum. Op zijn grafzerk werden de woorden gebeiteld: ‘Hij rust van zijnen arbeid, en zijne werken volgen hem na’.

Nog verscheen van zijne hand *Leerr. over 1 Kon. VIII:29 en 30 ter gedachtenis der inwying van de kerk te Schildwolda* door Adriani, predikant aldaar. Gron. 1787. *Lijkdicht op AE. de Burris geb. Adriani*, 1794. *Aen I. Bronsveld de Blau* 1808.

L i t t e r a t u u r : *Handel. der Jaarl. Verg. van de Maatsch. der Nederl. Letterk. te Leiden*, 1831, blz. 11-25, *Boekz. der G.W.*, 1831. 2de dl. blz. 124. v.d. Aa, *Biogr. Woordenb.*, dl. I, *in voce.* T.A. Romein, *Naaml. der Predik. enz. van Friesland*, dl. II, blz. 457.

[Rudolph Adriani]

ADRIANI (Rudolph) was de zoon van Arius Adriani. Hij zag den 26sten Maart 1793 te Schildwolde het levenslicht. Hij bezocht de Latijnsche school te Dokkum, tijdens het rectoraat van P. Hofman Peerlkamp, die later professor was te Leiden. Rudolph was bestemd voor de godgeleerdheid, en koos ook dit studievak, hoewel er een tijd was, waarop hij scheen te aarzelen tusschen theologie en classieke studiën. Nadat in 1811 de Franeker hoogeschool was opgeheven, zette hij zijn studie voort te Leiden en volgde het onderwijs van Wyttenbach in de letteren, daarna dat van te Water, Boers, van Voorst, Clarisse, Suringar en Borger. In 1816 werd hij candidaat tot den H.D., en in 1817 deed hij zijne intrede als jong predikant te Wyckel. In 1821 vertrok hij naar Bolsward, waar hij arbeidde tot in April 1826. Den 7^{en} Mei van dat jaar aanvaardde hij de bediening te Rotterdam. In 1856 dwong hem krankheid tot het aanvragen van zijn emeritaat, waarvan hij genoten heeft tot den 28^{en} November 1862, toen hij overleed.

Als scriba van het classicaal bestuur van Rotterdam was hij werkzaam voor zijne kerk en als directeur van het Zendelinggenootschap deed hij veel voor het Godsrijk

in 't algemeen. Zijn schriftelijke arbeid draagt dan ook een uitsluitend practisch karakter. Voor de commissie tot het verzamelen en uitgeven van kleine stukjes *ter*

bev. van Evangeliekennis en Godzaligheid ook bij mingeoefenden schreef hij een zestal opstellen. Voor de Hulp-Vrouwen-Zendelinggenootschap te Rotterdam schreef hij een drietal stukjes. Zoo ook zag een en ander van hem het licht in de uitgaven van het Nederl. Tractaat Genootschap, terwijl hij behoorde tot de vaste medewerkers aan het *Bijbelsch Dagboek*, dat van 1834 tot 1838 uitgeg. door Ds. J.E. Voet van Kampen. Zes, eerst afzonderlijk verschenen tractaatjes over de feestdagen, werden later in één bundeltje bijeenverzameld onder den titel: *Onze Prot. Feestdagen*, *opnieuw uitgeg. met een voorw.* van B.J. Adriani, Zutphen 1867.

Sedert 1831 was Adriani lid van de Maatsch. van Ned. Letterkunde.

In 1810 was hij gehuwd met Adriana Jacoba van Marken, dochter van Bernardus van Marken, predikant te Hoorn. Dit huwelijk was gezegend met een dertiental kinderen.

L i t t e r a t u u r : *Handel. der Jaarl. Verg. van de Maatsch. van Nederl. Letterk.*, 1863. *N. Rott. Ct.* 3 Dec. n°. 334; 1862.

[Bernard Jacob Adriani]

ADRIANI (Bernard Jacob), zoon van Rudolph, die van 1 April 1821-16 April 1826 predikant was te Bolsward, in welke stad hij den 7^{den} October 1823 het levenslicht aanschouwde. Op twee en een half jarigen leeftijd, vertrok hij met zijn vader naar Rotterdam, waar hij het Erasmiaansch gymnasium doorliep, om daarna, den 27sten Januari 1841, als student in de godgeleerdheid aan de Utrechtsche academie te worden ingeschreven.

Den 5^{den} Mei 1847, door het prov. kerkbestuur van Utrecht, tot de evangeliebediening toegelaten, werd hij nog in hetzelfde jaar, en wel den 21sten November, als predikant bevestigd te Otterloo[1)], welke eerste gemeente hij in 1850 verwisselde met Waddingsveen[2)], om achtereenvolgens Haarlem (1852), Utrecht (1856),[3)] Rotterdam (1859) en eindelijk Amsterdam te dienen. Hier, den 9^{den} November 1862 bevestigd, deed hij den 12^{den} d.a.v. zijn intree.

Om zijn innige vroomheid, om zijn rechtschapenheid en zijn eerlijkheid, stond hij, evenals om zijn kanselgaven, in alle gemeenten, waar hij aan de uitbreiding van het koninkrijk Gods arbeidde, zeer hoog aangeschreven. Aan al wat goed en edel was heeft hij zich immer, zooveel in zijn vermogen was, gegeven. Een langdurig, maar geduldig lijden, maakte den 11^{den} September 1901, een einde aan zijn leven. Na zijn emeritaat, bleef hij niet werkeloos. Neen, veel en velerlei bleef hij doen, en preekte hij niet meer voor zijn gemeente, tot haar bleef hij spreken door het *Predikbeurtenblad (Weekbl. voor de Prot. Gem. te Amst.)*, waarvan hij van af den 1sten Januari 1882 als redacteur werkzaam was. Niet dan na ‘ernstig beraad’ was hij tot het besluit gekomen om met 1 Januari 1901 de redactie neer te leggen en zich te spenen van een werkzaamheid, die hem zeer lief was, en die hem ‘bij toeneming

1) De bevestiging had plaats door zijn vader R. Adrani, met 2 Tim. 4:5, de intree was over Gal. 2:20.
2) Hier werd hij weer door zijn vader tot de gemeente ingeleid den 12den Mei 1850. De bevestiger sprak over 2 Cor. 5:11*a*; de bevestigde over Handel. 4:20.
3) Hier preekte hij zijn afscheid, den 21sten Aug. 1859 over Efeze III:17*a*.

aangenamer was geworden' (*Predikb.* Zaterdag 29 Dec. 1900. n°. 13. blz. 5). 19 jaar, heeft hij op uitnemende wijze, als redacteur aan genoemde courant gearbeid en wat ze geworden is, wat ze beteekent, dat is zeker niet voor 't minst aan Adriani te danken (*Predikb.* 14 Sept. 1901. n°. 50. blz. 5).

Ook als catecheet werd hij ten zeerste geprezen. We beamen de woorden waarmede het 'In memoriam' sluit: 'Voorzeker de gedachtenis van dezen rechtvaardige zal bij de Gemeente in zegening blijven' (*Predikbeurtenblad.* 14 Sept. 1901. n°. 50. blz. 5). Heeft Adriani zeer veel goeds gesticht met het woord, ook met de pen diende hij de zaak van het koninkrijk Gods in niet geringe mate, want hij heeft veel geschreven:

Stille uren. Liederen en overd. enz. Haarlem 1855. Deze druk verscheen onder E.E.
Op weg naar huis. Utrecht 1858.
Dat Christus door het geloof in uwe harten wone. Afscheidsrede uitgesproken te Utrecht in de Domkerk, den 21 Augs. 1859.
Zondagavondstonden. 2 dln. Utrecht 1861 en 1862.
Voor het huisgezin. Proeve van een handboek enz. 1864.
Gave der liefde. Raad en bestuur, *enz.* 1864.
M. Goszner. Gulden spreuken voor elken dag des jaars. Aangeb. door B.J. Adriani. 1865.
Liefelijke paden van vroege godsvrucht. Naar Daniël Wise. 1867.
Gave der liefde, door J.P. Hasebroek..... B.J. Adriani enz. 1868.
Woorden op het ziekbed. 1869.
Oscar Wächter; Johan Albrecht Bengel. Naar het Hoogd. 1869.
De opstanding der dooden. Uit het Hoogd. 1871.
Dienen.
Renata, *hertogin van Ferrara*, *enz.* 1873
Bijbelwaardeering en Bijbelverspreiding. Toespr. enz. 1876.

L i t t e r a t u u r : Dr. W.J.A. Huberts enz. *Biogr. Woordenb. der Noord- en Zuid-Nederl. Letterk.* 2de verm. druk. afl. 1 Dev. 1887. blz. 7. *Predikbeurtenblad*, *weekbl. voor de Prot. gem. te Amst.* 22ste jaarg. nos. 13, 50 en 51. *Nieuw kerkelijk handb.* door van Alphen. 1902. Bijl. V. blz. 133.

[Thomas Adrichem]

ADRICHEM (Thomas) geb. 1707, predikant te Pernis 10 Dec. 1730, te Zuidland 4 Mei 1738, te West-Zaandam 30 April 1741 en aldaar gestorven 17 Febr. 1753. Van Adrichem's hand zag het licht: *Godts Daden by ondervindinge gezien*, *enz.* Westzaandam. 1749. 4°.

L i t t e r a t u u r : *Boekz. d. Gel. Wer.* 1753*a*, blz. 312.

[Godeschalcus Aeltius]

AELTIUS (Godeschalcus) werd in het jaar 1575 geboren te Harderwijk[1)] en trad op 26 jarigen leeftijd in den Evangeliedienst, die hij te Wilp aanvaardde in 1601. In November of December van 1606 werd hij predikant te Bolsward, waar hij arbeidde

1) Ofschoon zijn naam in het *Alb. Stud.* niet voorkomt, heeft hij toch te Leiden gestudeerd. Tot zijn leermeesters behoorde Lucas Trelcatius, onder wiens praesidium hij in 1600 eene disputatie verdedigde: *Synopsis praecipuorum Anabaptistarum cum orthodoxae veritatis antithesi* (cf. Louis D. Petit; *Bibliogr. lijst der werken van de Leidsche Hoogleeraars*, enz. 1ste (helaas! eenige) aflevering. Leiden 1894. blz. 391.

tot het jaar 1619 om daarna nog een dertigtal jaren te Arnhem de gemeente te dienen. Hij stierf aldaar in 1649. Godeschalcus Aeltius heeft geen groote rol gespeeld in den strijd zijner dagen. Zijn karakter, dat in hooge mate

vredelievend was, maakte hem weinig geschikt om op den voorgrond te treden in den aan twisten zoo rijken tijd, waarin hij leefde. Hij was een beslist contra-Remonstrant, maar te zacht van aard om heftig te worden tegen andersdenkenden. Verzoening van de partijen was zijn hoogste ideaal, vandaar dat hij dikwijls moest ervaren, wat het zegt: ‘een stemme des roependen in de woestijn’ te wezen.

In het jaar 1612 verscheen, kort nadat hij uit een zware ziekte hersteld was, zijn tractaatje: *Querela Pacis dat is Vreden-clacht Aen die vereenichde Neder?anden enz.*, door Godeschalcum Aeltium, Dienaer des Godtlijcken woorts tot Bolswert. Gedruckt tot Leeuvvarden, by Abr. van den Rade, Boeckdrucker Ordinaris, 1612.

Dit tractaatje, 36 bladzijden groot, bevat een welsprekend beroep op zijne medeburgers om vrede te houden. Hij wijst allen op den gemeenschappelijken vijand, met wien wel een bestand was gesloten, maar nog geen vrede. In navolging van Erasmus personifeert hij den vrede. De ‘nieuwe leere’ keurt hij af en hij wil, dat de overheid verbieden zal, iets te, leeren, dat strijdig is met Confessie of Catechismus. Achter het werkje volgt een *Sonnet Dialogisme tusschen den vreemdelinck ende vrede* van den bekenden secretaris van Bolsward, Sibrandus Siccama. Met hoeveel droefenis hij den partijstrijd gadesloeg, blijkt wel uit zijn woord tot ‘den christelijcken Leeser.’ Omdat hij hoorde, dat ‘vast sommighe de brant-Clocke luyden, sommige den alarm-Tromme slaen, maer weynighe den T r o m p e t d e s V r e e d e s blasen, heeft *(hij)* goet ghevonden dese syne Vreeden-clachte (die hy voor een tijt lanck, door Godes sonderlinghe ghenade ende cracht, van een swaere siekte opstaende, voor syne eerste meditatien heeft ghenomen, ende met een beweecht harte by een vergadert) nu door gelegentheyt deses tegenwoordigen tijds met consent der Broederen in druck uyt te gheven, verhopende daer door die brandende herten eenichsins te vercoelen, ende andere vreedlyvende te verwecken, om eernstelijck ende inde vreese des Heeren op goede middelen totten vreede dienende, te dencken, ende sonder langer uytstel deselve int werck te stellen, ter eeren Godes, tot stichtinge syner Gemeynte ende tot bevorderinghe van den welstant deser vereenichde Nederlanden.’

In het jaar 1624 gaf hij wederom met het oog op de tijdsomstandigheden een tractaat uit naar aanleiding van het ‘Hooghe-Liedt Mosis’ (Deut. 32), waardoor hij bedoelde aan te sporen tot dankbaarheid voor genotene weldaden, lot verootmoediging over de zonden, maar ook tot hope op de overwinning van de vijanden van Gods volk. Het droeg tot titel: *Mosis Trompet ofte Hooghe-liedt Deut. XXXII*, *door Meditatiën verklaert*, *ende op den Staet der Vereenighde Nederlanden ghepast*, *enz.*. Door Godeschalcum Altium, predicant tot Arnhem. Tot Arnhem, By Jan Janssen, Boeckverkooper, An. 1624.

Behalve door eene Approbatie van de classis van Arnhem, geteekend door Wilhelmus Nagge, is het voorafgegaan door een opdracht ‘Aan de E.E. Heeren Regenten, van Hooghe ende Leeghe Collegien der Vereenighde Nederlanden, die daer waken voor den welstandt van Godts Kercke, ende behoudenisse van 't lieve Vaderlandt.’

Voor den tekst van Deut. 32 heeft hij gevolgd de overzetting van den Heere van S. Aldegonde; maar in de verhandeling van het werk behouden den gangbaren tekst. ‘Doch’, zoo zegt hij, ‘in de verklaringhe van dien, meer gelettet op den sin, als op de woorden’ (zie: Tot den Leser). Wat de daarachter gevoegde ‘*Corte*

openinghe van de Openbaringhe Johannis, betreft, deze is in waarheid kort. In de veertien bladzijden (161-175), die er aan gewijd zijn, geeft hij slechts een beknopte analyse. Hij heeft ze er aan toegevoegd 'om hierdoor alle ghetrouwe Dienaers Christi op te wecken om met my ..... deselve dieper te ondersoecken.' Achter deze uiteenzetting der Apocalypse geeft hij nog eene toepassing (blz. 176-179), om dan te besluiten met het door Marnix op dichtmaat gestelde *Hooghe-Liedt Mosis*, zooals dat is opgenomen achter zijne Psalmen.

In 1637 verscheen zijn *Speculum Veritatis*, *Dat is: Een Spiegel der waerheyt*, *ofte Antwoordt op Twee Theologische vraghen*, *enz.* Tot Arnhem, ghedruckt by Jan Jacobsz. Boeckvercooper inde Turfstraet, inde vergulde Persse, A°. 1637. Het is voorafgegaan door eene Censura, waarin verklaard wordt: 'Dit Tractaet wort uytghegeven met voorweten des classis van Aernhem, na dat hetselve by verscheyden Doctoren in de H. Theologie, mitsgaders die Ghedeputeerden des Gelderschen Synodi gevisiteert ende geapprobeert was'. Op deze Censura volgt een Remonstrantie aen hare H.M. Die Heeren Staten-Generael ende sijne Hoocheyt Die Prince van Orangien. Onsen Ghenadigen Heere ende Stadhouder: t'Sampt Die E.M. Heeren, die Staten van de Respective Provincien der Vereenichde Gereformeerde Nederlanden. Deze remonstrantie is onderteekend door Godschalcus Altius Geldrus. Mede Ghedeputeerde des Gelderschen Synodi, ende Predicant tot Arnhem. In deze remonstrantie wordt met klem aangedrongen op doorvoering der reformatie vooral in de Zuidelijke gewesten.

In het Tractaat zelf wordt antwoord gegeven op twee theologische vragen:

> 1e. Of een Rechtgheloovich of Gereformeert Coninck, Prince, Staet ofte Magistraet in hare landen, steden ofte Jurisdicten, daer sy absolutelijck te gebieden hebben, mogen toelaten, ende hare onderdanen mainteneeren by de vrye ende openbare exercitie, van een valsche, Afgodische, ende superstitieuse Religie?
>
> 2e. Of die tegenwoordige Papistische Religie, die sy Rooms Catholijck noemen, (ghelijck als sy in den Concilio van Trenten ghedecreteert ende ghecannonizeert is) zy valsch, Afgodisch ende superstieus?

Welk antwoord hij op deze vragen geeft, laat zich gemakkelijk gissen.

In 1644 schijnt hetzelfde werkje nogmaals te zijn uitgekomen onder den gewijzigden titel van: *Gelrica*, *dat is Gelders trompet voor desen genoemt Speculum Veritatis het Spiegel der waarheid.* Arnhem. 'Voor het presenteeren van een theol. boekje, get. Geldersche Trompet' werd hem in dit jaar 1644 vanwege de Landschap de som van 30 daalders vereerd (zie *Nav. II*, blz. 342).

Hiermede was de letterkundige werkzaamheid van Aeltius nog niet ten einde. Op 72 jarigen leeftijd 'nuper creatus S.S. Theol. Licent. publico bono' gaf hij eene Collatio uit, die hij zestien jaren vroeger schriftelijk gehouden had met den Remonstrantschen Engelbertus van Engelen, dien hij noemt 'dilectus olim collega, cui moribus ac eruditione multos similes esse exopto'. De titel van het tractaat luidt: *Amica ac Fraterna Collatio inter Engelbertum ab Engelen Remonstrantem*, *et Godeschalcum Altium Contra-Remonstrantem*, *olim collegas in Ecclesia Arnhemiensie*, *super modernis controversiis vulgo notis*, *ad restituendam pacem et*

Concordiam misere laceratis Ecclesiis belgicis, *salva ac illaesa veritate orthodoxa*, *cet.*, 1627, Julij 17.

Hic prodromus est majoris operis, *brevi in lucem edendi cum approbatione Theologicae*, *cet.*, Arhemii, ex officina Johannis Jacobi Typographi 1647.

De zoon, die onder Walaeus deze theses verdedigde, was later predikant te Velp.

In de ‘Epistola Dedicatoria ad Remonstrantium Societatem’ deelt hij mede over hetgeen hem tot deze uitgave bewoog: Propter has Theses meas hic a me conscriptas, ita misere ab aliquo Anonymo ex vestris flagellatus est D. Walaeus, publico libello, ut coactus sim honorem illius et veritatem Theose*ω*n mearum, in salutem vestram conscriptam, novo tractatu defendere, quem legendum Facultati Leydensi exhibui olim, et ab ea approbatum ad pacem Ecclesiae promovendam brevi in lucem editurus sum una cum collatione veterum ac novorum seu potius renovatorum errorum, a Patribus orthodoxis ante multa saecula refutatorum.

In het jaar 1649 overleed hij, die bij uitnemendheid man des vredes was geweest. Hij behoorde ook onder de onderteekenaars van het request der Geldersche predikanten Joh. Smits, Leb. Damman, God. Aeltius en Ell. Mehen aan den kanselier en raden van Gelderland om eene poging in 't werk te stellen tot verzoening met de Loevensteinsche gevangenen. Dit request is te vinden op de bibliotheek der Rem. Geref. gemeente te Rotterdam (*Cat. v. H.S.S.*, blz. 25, 26. n°. 249). Aeltius en Mehen schreven bovendien nog aan de Staten-Generaal.

L i t t e r a t u u r : Triglandt, *Kerk. Hist.* dl. II, blz. 70. G. Baudartius, *Memoriën*, X, blz. 90. *Nav.* III, blz. 169, XXXIV, blz. 72. *n.* 2. XLIX, blz. 385. T.A. Romein, *Naaml. der Predik. in de Herv. Gem. van Friesland*, Leeuw. 1888, dl. I, blz. 267. v.d. Aa, *Biogr. Woordenb.*, dl. XXI, *in voce* en het daar vermelde. Dr. J. Reitsma; *Honderd jaren* enz. Leeuw., 1876, blz. 209, noot 2 en vooral blz. 359-361. *Brieven en onuitgegeven stukken van Joh. Wttenbogaert*, door Dr. H.C. Rogge, 3de dl. 4de afdeeling 1631-1644 (Werken van het Hist. Gen. gev. te Utrecht. Nieuwe Serie n°. 22). Utrecht 1875 brief CMXX. blz. 81.

[Joannes Aelstius]

AELSTIUS (Joannes) geboren in 1620, studeerde, dewijl zijn naam niet voorkomt onder de ingeschrevenen aan de academie te Leiden of te Utrecht, hoogstwaarschijnlijk te Franeker en werd, na volbrachte studie, als proponent in 1644 beroepen te Obdam. Van hier vertrok hij in 1648 naar Boxtel, waar hij, als de eerste predikant, vier jaar heeft gearbeid. Nu was, den 15^{den} Dec. 1651 te Bergen op Zoom gestorven, de welbekende Nathan Vay, d.t.p. sedert 1617 werkzaam zoowel als predikant bij de Nederlandsche- als bij de Fransche gemeente, en dit was de oorzaak, dat de Fransche officieren verzochten, om gedurende den tijd, dat er voor de weduwe zou gepreekt worden ‘een predikant of proponent te laten optreden’, die in hun taal het evangelie zou verkondigen. Dit verzoek werd door den kerkeraad toegestaan, op voorwaarde echter, dat zij zelve hem zouden betalen en dat hij behoorlijk getuigenis zou overleggen van leer en leven (Acta kerkeraad B. op Zoom 5 Jan. 1652). De plaats echter, door het sterven van Vay opengevallen, moest bezet worden en als eerste maatregel om daartoe te komen, werd een grostal van predikanten opgemaakt en tevens bepaald, dat hij, die beroepen werd ‘in beide talen’ zou moeten preeken, een besluit, dat daarom genomen werd, dewijl men vreesde dat, indien dit niet gebeurde, dan een Walsch predikant zou komen, iets, waarop de kerkeraad (zooals 't vervolg der geschiedenis ons leert) zeer veel tegen had. Den 25sten Juni, werd een viertal

geformeerd, dat zou gehoord worden, en onder deze vier, komt ook voor de naam van D. Aelstius, predikant te Boxtel. De

commissie, uitgezonden om hem te hooren, was zeer voldaan over zijn leerrede, en toen nu in de kerkeraadsvergadering van den 27sten Augustus een rapport werd gelezen, afkomstig van twee ouderlingen uit Obdam, waarin een 'seer goede ende godsalighe getuychenisse' gegeven werd van Aelstius, werd hij met de meeste stemmen beroepen tot opvolger van Vay. Den 5den October werd hij 'voor de eerste reyse geproclameert ende de gemeynte voorgestelt om te predicken inde Nederlantsche ende Fransche tale', terwijl de bevestiging, na verkregen approbatie van de classis Tolen, geschiedde op Zondag, den 9den Nov. 1652.

Trouw en ijverig is Aelstius bij voortduring in deze zijne derde en laatste gemeente werkzaam gebleven, totdat door ziekte zijn lichaam zoodanig werd verzwakt, dat hij tot arbeiden niet meer in staat was. De juiste datum van zijn overlijden is onbekend, maar valt tusschen den 5den Jan. en den 17den Febr. 1686. Belangrijk zijn de aanteekeningen door hem geschreven in het kerkeraads-notulenboek en meer bepaald die van 1684, waarin hij spreekt over de Hattemisterij in zijn gemeente.

Van hem zag het licht:

De eerste thien stichtelijcke, *troostelijcke en seer geleerde Predicatien*[1)], *inde Fransche tale t'samen ghestelt*, *door den Eerweerdigen*, *Hoogh-geleerden Heere*, P. du Moulin: Bed. des H. *Euang.* ende Prof. der H. Theologie tot Sedan. Vertaelt door Joannem Aelstium, Bedienaer des H. *Euang.* tot Bergen op Zoom, t'Amst. By Johannis van Someren, Boeck-verkooper op den Dam in Perkins, Anno 1666.

De tweede Decade der predicatien enz. vert. door Joannem Aelstium, enz. t'Amst., By Johannes van Someren..... 1665.

De derde Decade der Predicatien..... vertaelt door Joannem Aelstium, enz. 't Amsterdam, gedruckt by Pieter Dircksz. Boeteman. voor Jacob Benjamin, inde Warmoes-straet by de Enge-Kercksteegh in de Druckery. Ao 1660.

XV Predikatien over het lijden van Christus. Amst. 1669.

L i t t e r a t u u r : M. Veeris; *Vernieuwt Kerkelyk Alphabeth.* t'Enkh. 1750. blz. 2 en 3. (Over de aanstelling van predikanten in de Meierij, na den vrede van 1648 leze men de *acta* syn. part. v. Z. Holland 1648, art. 3, 4 en 5; 1649, art. 9; 1650, art. 17). *Acta kerkeraad B. op Zoom*, 15 Oct.; 7, 13, 15, 17 Nov.; 5, 21, 28, 29 Dec. 1686; 6, 14 Jan.; 11, 18, 21 Febr.; 8 April; 15 Mei; 18 Juni; 4, 9, 11, 17, 21, 22, 23 Juli; 7, 29 Augs; 3, 4, 5, 21 Oct. 1687; 17 Febr. 1688. Over de Hattemisterij te B. op Zoom, cf. de *acta* van af 17 Augs. 1683-Sept. 1685. Van 30 Nov.-24 April 1684 zijn de notulen door Aelstius geschreven. *Arch. voor Nederl. kerkgesch.* dl. I. blz. 275 vlgd. waar we zien dat Aelstius zelf, ook in de zaak van v. Hattem is betrokken geweest. J.H. Hessels; *Register of the attestations or certificates of membership*, *confessions of guilt* etc. etc. London. Amst. 1892. nos. 990 en 1631.

[Johannes Aelstius]

1) Ze zijn overgezet met 'kennisse ende consent des classis van Tholen en Bergen opten Zoom'. De voor-reden der eerste 10 predicatien, is gedateerd 22 Martii 1657, van de tweede 29 October 1657. De derde decade heeft geen voor-reden. Zonderling is, dat de derde decade verscheen in 1660, de tweede in 1665, de eerste in 1666, vooral daarom, dewijl de voorrede van de eerste aangeeft, dat de vertaling eerder gereed was, dan die van de 2de decade.

AELSTIUS of **AALSTIUS (Johannes).** In het *Album Stud. Acad. Lugd. Bat.* vinden we, op kolom 641 ingeschreven, den 17^{den} Oct. 1680, onder het 2de recto-

raat van Fr. Spanheim, Johannes Aelstius, Sylvae Brabantus. 20 L. Vrij waarschijnlijk is hij dezelfde als de persoon, wiens korte levensgeschiedenis hierna volgt en die zich, als een ijverig aanhanger van de beginselen van Cartesius, aan ons zal voordoen.

Na volbrachte studie, werd hij den 6^{den} Aug. 1686[1)] als recommandatus der classis Leiden aangenomen, en in 1687 door de classis Gorinchem peremptoir geëxamineerd, om vervolgens als predikant bevestigd te worden te Hoornaar, alwaar hij de opvolger werd van Hendricus Nahuijs, die naar Delftshaven was vertrokken. Tijdens zijn verblijf in deze zijn eerste gemeente, was hij van 93-95, visitator librorum in den ring Arkel en deputatus classis, en in 1696 werd hij door de particuliere Zuid-Hollandsche synode, die in dit jaar te IJselstein gehouden werd, benoemd tot secundus-correspondens naar Friesland. Op het einde van 1697 beroepen te Beverwijk, werd hij er in April 1698 bevestigd en bleef hij in deze gemeente arbeiden tot 1705, toen hij naar Middelburg toog, alwaar, met zijn komst, den 22sten November 1705, het preeken op proef werd afgeschaft. Aangesteld tot hoogleeraar aan de illustre-school aldaar, ving hij den 10^{den} September 1709, met het houden eener inaugureele oratie, zijn lessen aan, die hij met onverdeelden lust bleef geven tot zijn dood, die hem in de kracht des levens, in Juni 1712 wegrukte uit zijn werkkring, waarin hij geheel opging.

Uit zijn huwelijk met Magdalena Vervoort Noiret (weduwe van den Heer Simon Willemsen du Buisson, gest. te Middelburg in Jan. 1708), zijn geen kinderen geboren. Onder zijn leerlingen te Middelburg, behoorden o.a. J.A. Schorer, H. Pottey, J. van Burcht, G. Coymans en de welbekende P. de la Ruë, die in zijn aanteekeningen van hem spreekt als van een bij uitnemendheid geleerd man.

Dat hij reeds vóór zijn benoeming tot hoogleeraar in de wijsbegeerte, les gaf in dit vak en in de theologie, blijkt ons uit een handschrift, dat bewaard wordt in de bibliotheek van de maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leiden[2)]. Dit feit en de door hem, vóór dien tijd uitgegeven boeken, hebben op hem, als op een geleerd en kundig man, de aandacht doen vestigen en tot zijn aanstelling als professor aan de illustre (hooge?)school[3)] te Middelburg meegewerkt. Gelijk reeds werd opgemerkt was Aelstius een volbloed Cartesiaan, wat evenwel niet verhinderde dat hij als een degelijk geleerd en kundig theoloog, alom in den lande bekend en geëerd was. Hij heeft ook mee deelgenomen aan den strijd tegen B. Bekker, wiens *Betoverde Weereld*, de oorzaak is geweest van 't verschijnen van 's mans eerste geschrift, dat hij met zijn ambtgenoot Paulus Steenwinkel, onder dezen titel uitgaf: *Zedige Aanmerkingen. Waar in de gronden en de daar op gebouwde redeneringen van den wijtberoemden Heer*, *Dr. Balth. Bekker*, *nopende den aard en werkingen der Geesten aan Gods woort en de Re- den getoetst worden.*

1) *Acta cl. Leyden en Neder-Rijnlandt* (H.S.) t.a.p.
2) *Catal.* dl. I. Handschriften. blz. 75.
3) In de *Boekzaal* van 1776, 2de dl. blz. 364 lezen we onder Middelburg: 'Den 31 Augustus, heeft de student Joh. Pieter Fokker, onder voorzittinge van den Hoog Eerw. Heere Herm. Jo. Krom. V.D.M. en Hist. Ecclesiast. Prof. als Auctor in het openbaar verdedigd zijne '*Dissertatio Historico critica*, *de regni Assyriaci inclyta Metropoli Nineve*, *et praecipuis ejus fatis.*' Men bespeurt uit dit voorbeeld dat men te Middelburg kon promoveeren, m.a.w. dat de illustre-school, het jus promovendi bezat.

Dat Bekker zich door de redeneeringen van Aelstius en Steenwinkel niet gevangen gaf, ligt voor de hand. Hij doet dit niet in een groot geschrift maar in een brief[1], waarin hij zegt dat zijn tegenschrijvers anders zouden geoordeeld hebben, indien ze alles hadden gelezen, wat hij, na de verschijning van de *Betoverde wereld* schreef, en dat het hem volstrekt niet als een verwijt mag aangerekend worden, dat hij, ofschoon Cartesiaan, toch niet in alle opzichten hetzelfde zegt als Cartesius. Zooals deze, beweert Bekker, eenmaal schreef, zoo zou hij, wanneer hij op dat moment nog geleefd had, gewis niet meer geschreven hebben. De punten van uitgang mochten al dezelfde wezen, de uitwerking er van zou anders zijn. Overigens prijst Bekker ten zeerste de wijze, waarop Aelstius en Steenwinkel tegen hem zijn opgetreden[2], hij noemt hun betoog geleerd en hij twijfelt er niet aan of 'Indien ten eersten op di wijse, als Gijliden doet, van mij, en mijn bedrijv, in 't schrijven van 't bewuste boek geoordeelt en met mij gehandelt ware geweest: de saken niet gekomen zouden zijn in sulken staat, als men nu siet. Hadde (zoo roept hij uit) ik so vele lievde tot de waarheyd mogen speuren in degene, di van eersten af geoordeelt hebben, dat ik van de waarhijd afgeweken was, als ik in mij gevoele en in UEE. bespeure: men zoude so veel schrivten tegen mij niet eens vernomen hebben, die so verscheyden zijn van 't uwe'..... Op dezen brief verscheen weldra van Aelstius en Steenwinkel *Antwoord van Johannes Aalstius*, *en Paulus Steenwinkel*, *Predikanten tot Hoornaar en Schelluynen; op den brief van de Heer Balth. Bekker*, *S.T.D. over hare Zedige Aanmerkingen op een deel zyns tweeden boeks de Betoverde Wereld genaamt.* Te Dordrecht, By Dirk Goris, Boekverkooper, woonende by de Wynbrug, in de Griffioen. A°. 1693.' Hierin verwerpen ze het verwijt, dat ze niet genoeg van Bekker's geschriften hadden gelezen om er een goed oordeel over te vellen. Wel hadden ze niet alles onder de oogen gehad, maar met de hoofdzaak waren ze volkomen bekend en ze zijn van meening dat Bekker hun bezwaren niet op afdoende wijze had weerlegd.

Het geschrijf van Aelstius en Steenwinkel lokte verzet uit van den Heusdenschen predikant Jacobus Leydecker, die hun beschouwing aan een zeer scherpe kritiek onderwierp[3], maar die op zijn beurt weer bekampt werd door Antonie de Reus[4].

1) *Briiv van Balthasar Bekker S.T.D. en predikant tot Amsteldam. Aan twe eerwaardige Predikanten D. Joann. Aalstius tot Hoornaar en D. Paul. Steenwinkel*, *tot Schelluijnen over derselver zedige aanmerkingen. Op een deel des tweden Boeks van sijn werk genaamt De betoverde Werelt.* 't Amsteldam. Bij Daniel vanden Dalen, Boek- verkoper op 't Rokkin ter sijde de Beurs 1693.
2) Gunstig over de op hem uitgeoefende kritiek laat Bekker zich ook uit in *De Leeraar van de Hoge School door voedsterlingen van de kerk ondersocht en wederleid* enz. Amsterdam 1694. Immers lezen we hier in de *voorrede der voedsterlingen van de kerk*, *voor hun werk* dat DD. Aalstius en Steenwinkel, met hun schrijven 'vreede en waarheyd gesocht hebben.'
3) Cf. *Brief van Jacobus Leydecker*, *Predikant tot Heusden*, *aan D.D. Joh. Aalstius en Paul Steenwinkel*, *Predicanten van Hoornaar en Schelluinen*, *over derselver Seedige Aanmerkingen. Waar in getoond word*, *dat hare Gronden uit de Cartesiaanse Philosophie de dwalinge van Dr. Bekker niet en konnen wegnemen*, *maar daar selfs toe heen leiden.* Tot Utrecht, By Anthoni Schouten, Boekverkoper in de korte Jans-straat. 1693.
4) *Ernstig onderzoek des Briivs van D. Jak. Leydekker*, *Predikant tot Heusden. Aan D.D. Joannes Aalstius en Paulus Steenwinkel. Predicanten tot Hoornaar en Schelluynen. Over der selver Zedige Aanmerkingen. Waar in klaar aangewezen werd*, *dat desen Briiv niits minder bewijst*, *als des selvs opschrivt beloovt te tonen*: *Maar dat de gronden der Zedige Aanmerkingen*, *uyt de Kartesiaanse Wijsgeerte*, *de dwalingen van Dr. Bekker alleen konnen wegnemen*, *en daar selvs regtlijnig van afgaan.* Door Antoni de Reus. Te Dordregt, Bij Dirk Goris, boek-verkooper, woonende bij de Wijubrug in de Griffioen. Anno 1693.

In den verderen strijd, die een gevolg is geweest, van 't verschijnen der *Betoverde Weereld*, heeft Aelstius zich naar 't schijnt niet meer bewogen, maar de studie heeft hij niet laten rusten, want in 1696 zag te Dordrecht, bij Dirk Goris, van zijn hand het licht: *Bespiegeling der Reden-leer, waar in 's menschen zelfkennis door een klaar en beknopt vertoog van ziel en lichaam afgemaald, en het kennelijke Gods*, *na een uitvoerig betoog van deszelfs aanwesen*, *in een hegt verband opgespeurd word.* Dit werk is door den auteur gesplitst in drie deelen, nl. *a. De geestkunde*, waarin ter sprake gebracht wordt 's menschen ziel en haar wezen, denkwijzen, vermogens en eigenschappen.

b. De lichaamskunde, waarin wordt onderzocht en uitgelegd het dierlijk bestaan met de menschelijke werkingen, die uit de samenvoeging van ziel en lichaam voortkomen.

c. Het kennelijke Gods. Dit hoofdstuk handelt o.a. over ‘een *Opperwezen*, of Godheid, zonder welke kennisse alle wetenschap ijdel is.’

Het van groote geleerdheid en duchtige belezenheid getuigende boek van Aelstius, van welks inhoud de indeeling werd meegedeeld, werd bij de verschijning zeer gewaardeerd. De beoordeelaar in de *Boekzaal* 1697[1)] zegt er van, dat hij het achter elkaar heeft doorgelezen ‘niet magtig zijnde zich zelven in zijn vaart te stutten, daar d'eene redenschakeling na d'ander zijn vernuft saftelijk voortsleepte tot dat het steuitte, ter regter plaatse daar het tijd wierd halte te maken.’

Uit alles wat we in de *Bespiegeling der Redenleer* lezen blijkt afdoende dat Aelstius bleef, wat hij was, volbloed aanhanger van Cartesius en dat hij zijn beschouwingen en denkbeelden vastknoopt aan die van den Franschen wijsgeer. Dit standpunt deed hem partij kiezen tegen Spinoza, blijkens het in 1705, alweer bij Dirk Goris te Dordrecht uitgegeven boek; *Inleiding tot de zeden-leer waarin de schepping onsterffelijkheid en de gronden van godsdienst verklaart en tegen Spinoza ernstig beweerd worden.*

Het notulenboek van den Middelburgschen kerkeraad (Januari 1710) bewaart van hem en van Ds. P. Immens, een zeer uitvoerig stuk behelzende een onderzoek naar de gevoelens van de Antinomianen of Hebreeuwen. Met Holterus schreef hij tegen de Wederdoopers.

In *Sions Zielsbanketten* door Jacob Willemsen, 3de druk, met een *Nieuw aanhangsel van Mengeldichten.* Middelb. 1757, vinden we op blz. 537-540 een ‘*Zegenwensch aan den Heere Johannes Aalstius*, als hoogl. der Wijsbegeerte, in de herstelde Hooge School te Middelburg in Zeeland, den 10 Sept. 1709’.

Geeft Willemsen, in dit gedicht een en ander ook over 't geen Aelstius, bij de aanvaarding van zijn hoogleeraarsambt in de wijsbegeerte heeft gezegd, wat hij ons meedeelt leert op afdoende wijze dat de Middelburgsche predikant Cartesiaan gebleven is.

Johannes Aelstius is een man geweest van groote geleerdheid, die waard is gekend te worden, en in zijn tijd beroemd was.

L i t t e r a t u u r : Van der Aa; *Biogr. Woordenb.* Dl. I. blz. 17 en 18; waar

1) Voor January en February blz. 45.

verkeerdelijk wordt opgegeven, dat hij geschreven heeft *Over het Hooglied van Mozes*, Deut. XXXII, 4° en dat hij bezorgd heeft in 1669 te Amst. in 8°; *Vijftien Predikatiën over het Lijden van Christus.* F. Nagtglas; *Levensber. van Zeeuwen;* 1ste afl. blz. 1. Het hier voorkomende bericht, dat hij ook leerredenen uitgaf is onjuist. Nagtglas heeft hier overgenomen, wat van der Aa schreef. *Nagel. Mengeld. en Levensb.* van wijlen den Here Mr. Pieter Boddaert. Middelb. 1761. Bepaaldelijk Levens-Beschrijving, blz. XLVIII. - *Boekz. van Europe* (Jul. en Aug. 1693). blz. 477-482. - Id. (Jan. en Febr. 1697) bl. 45-67. - Aant. in ons bezit van A. van 's Gravezande.

[Robertus Aemilius]

AEMILIUS (Robertus) zag den 29sten Januari 1664 het levenslicht te Oud-Beierland, waar zijn vader Gerardus Aemilius het ambt van dienaar des Woords en dat van geneesheer waarnam. Van kindsbeen af werd hij voor den predikdienst bestemd. Zijne eerste opleiding ontving hij van zijnen vader, totdat hij oud genoeg was om naar Dordrecht gezonden te worden. Daar werd hij voorbereid om met vrucht de Leidsche hoogeschool te kunnen bezoeken. In 1683 werd hij aldaar student[1)]. Hij volgde de colleges van Gronovius, de Volder en Schaef, en voor de theologische vakken die van Wittichius. Met loffelijke getuigschriften voorzien keerde hij naar de ouderlijke woning weder om zich op het examen praeparatoir rustig te kunnen voorbereiden. Den 9^{den} April 1687 slaagde hij hier voor op schitterende wijze, en werd den 24sten April daaraanvolgend tot recommandatus der classis Leiden aangenomen[2)]. Slechts korten tijd was hij proponent, want den 7^{den} September 1688 werd hij beroepen in de gemeente van Nieuw-Beierland, waar hij den 21sten November van dat jaar bevestigd werd door zijnen vader. Met grooten ijver vervulde de jeugdige prediker hier zijn dienstwerk, zoodat hij bij zijne gemeente zeer geliefd was. Den 21sten Februari 1700 werd hij naar Delfshaven beroepen, in de vacature ontstaan door het emeritaatschap van Adrianus de Bucq. In den zomer van datzelfde jaar werd hij hier, ook ditmaal, door zijnen vader bevestigd. Doch lang zou hij er niet verblijven. Door den dood van Bernardus van Herminkhuysen was er te Leiden eene vacature ontstaan, waarin den 11^{den} December 1701 werd voorzien door Robertus Aemilius van Delfshaven te beroepen. Den 8sten Januari 1702 had de bevestiging plaats, ditmaal niet door zijn vader, daar deze in 1701 was overleden, maar door Ds. Sevenhoven.

Den 8sten Februari 1707 had Witsius zich door de gebreken van zijnen ouderdom gedwongen gezien zijn ambt als regent van het Staten-College neer te leggen. Petrus Hollebeek die sub-regent was, volgde hem op, en in de plaats van Hollebeek benoemden curatoren en burgermeesteren der stad Leiden op den 24sten Maart 1707 Aemilius. En toen Hollebeek den 19^{den} Maart 1709 den laatsten adem uitgeblazen had, werd het opper-regentschap hem opgedragen. Afgaande op hetgeen hij schrijft in de opdracht van zijn werk '*Het licht der waarheid*' schijnt hij bij de Leidsche

1) Cs. *Album Stud. Acad. Lugd. Bat.* kol. 664, 29 Sept. 1683. Robertus Aemilius. 20, T., en nog eens 17 April 1685.
2) Zie *Acta cl. Leiden en Neder-Rijnlandt* (H.S.) 21 April 1687, art. 3.

overheid in groote gunst te hebben gestaan. Immers, hij erkent daarin, dat zij ‘met veele geneegentheit zijne bevordering beoogen’, en dankt deze ‘Grootachtbaar-

heden', wijl hij zonder hen nooit 'tot die aenzienlijke Bediening van Onderbestierder van het Staeten-Collegie waere verheeven'. De oorzaak daarvan lag zeker in zijn weinig militant karakter. Door een onbesproken voorbeeld wilde hij den 'Burgeren en Burgeressen' een diep ontzag en eerbied voor 'de Ed. Grootachtbaerheden inboezemen met hope dat men hoe langer hoe meerder daer van de gewenschte vruchten zal plukken, en den heilzaemen bloei en aengroei van onderlinge rust en Eendraght bespeuren; te meer, omdat men ziet, en door de ondervinding ontwaer wordt, dat de mijding van gehaete Broederkrakkeelen, de zaghtzinnige verdraegsaemheit, de gelykheit der gemoederen, en de vrindelyke gemeenzaemheit enz. deftige uitwerkingen en middelen zijn, om het loflyk voorneemen van Uw Ed. Grootachtbaerheeden ten grooten deele te helpen bevorderen'.

Zijn voornaamste werk is het *Licht der waarheid*, waarin hij zich doèt kennen als een man, die wel belezen was, maar tevens ook als weinig oorspronkelijk. Zelf bekent hij dat, 'wat het zaeklyke belangt' niets van hem gezegd wordt, 'hetgeen doorlugtige verstanden niet lang voor mij met kracht beweert hebben'.

Voornamelijk keert hij zich tegen 'de ongoddisten, ongeloovigen en dwaelende Naem christenen'. Hij was een groot vijand van Spinoza, maar des te grooter vriend van Cartesius. Hij had dan ook niet te vergeefs onder Wittichius gestudeerd. In het allereerste hoofdstuk handelende 'van de kennisse Godts, als de eerste waerheit uit de Natuur', wordt zijn Cartesianisme helder in het licht gesteld. In zijn gansche werk, dat in vragen en antwoorden gesteld is, volgt hij de methode van eerst te geven eene uiteenzetting der leerstukken om daarop te doen volgen het gevoelen van tegenpartijen en de bestrijding daarvan.

Ruim veertig jaren lang heeft hij zijn dienstwerk mogen verrichten, waarvan een twintigtal jaren als regent van het Staten-College. Hij stierf in de maand Maart van het jaar 1729. Op den 23sten van die maand werd zijn lijk 'statelijk' ter aarde besteld in de Pieterskerk.

Voor een man van zijne gaven was zijn ambtelijk leven bij uitstek voorspoedig geweest. In zijn huiselijk leven was hij daarentegen zeer ongelukkig. Drie malen is hij gehuwd. Zijne eerste vrouw, Johanna Maria Hasius, waarmede hij in Nov. 1688 gehuwd was, ontviel hem den 9^{den} Maart 1711. Reeds den 13^{den} December van dat jaar hertrouwde hij met Maria van Rouveroy, doch den 26sten Februari 1720 stief ook deze. Den 21sten November 1721 ging hij wederom ten huwelijk met Maria de Stennion, die hem overleefd heeft.

Van zijne hand verscheen behalve: *Het Licht der Waerheit enz.* Leid. 1715-1722. 3 dln. 4 stukken. 8°,

Korte Leidinge tot het Licht der Waerheit voor de eenvoudigen, *enz.*

Guide fidele conduisant les ames dévotes par le plus court chemin pour arriver tant plustost a la connoisance de toutes les vérités proposées dans l'abregé du Catechisme, *etc.* Leyde. 1716. 8°.

'*s Werelds onstandvastigheid*, *enz.* Leiden. 1709. 8°.

Litteratuur: *Boekz. der Gel. Wereld*, 1729, *a.* blz. 356 en 490 v.v.; v.d. Aa, *Biogr. Woordenb.*, *in voce* en het daar genoemde.

[Carolus Agricola]

AGRICOLA (Carolus) werd omstreeks 1555 te Antwerpen geboren. Hij was van gegoede familie en werd door zijne ouders voor den evangeliedienst bestemd.

In het najaar van 1572 werd hij naar Heidelberg gezonden om er onder Junius, Ursinus, Olevianus en Zanchius in de godgeleerdheid te studeeren. In 1579 was hij predikant te Wachtebeke in Vlaanderen. In die qualiteit was hij in Mei van dat jaar als scriba tegenwoordig op de classicale vergadering te Axel en in Juli nam hij deel aan die van Assenede. In 1581 werd hij predikant te Brugge. Hoewel hij het Kalvinisme toegedaan was, trad hij toch niet scherp tegenover de Roomsch-Katholieken op, ook onthield hij zich ervan de potitiek op den kansel te bespreken. Zijn optreden was steeds uitermate voorzichtig. Toch deed deze voorzichtigheid niet te kort aan zijn ijver voor de vrijheid van zijn vaderland. Hij meed den omgang met Jean Haren, Walsch predikant te Brugge, die den prins van Chimay behulpzaam was bij het verraad van de stad Brugge en later tot de Roomsche kerk terugkeerde. Hij deed wat in zijn vermogen was om Chimay's handelwijze te verijdelen. En toen hij begreep, dat hij de overgave der stad niet kon verhinderen, nam hij zijn ontslag en ging naar Holland. In 1585 werden pogingen aangewend om Car. Agricola tot predikant te Klundert of Nieuwvaart te krijgen, doch te vergeefs. Hij ging naar Hoorn en was een man van beteekenis op de Noord-Hollandsche synode, terwijl hem in 1587 werd opgedragen een Hollandsche vertaling te vervaardigen van de *Vier und funfzig Predigten über den Heidelb. Catech.*, Neustadt 1585 (Zie *Acta der Prov. en Part. Synoden* door Dr. Reitsma en Dr. v. Veen. dl. I, blz. 133 en 141). Den 16^{den} October 1591 werd hij met ‘de bewilliginge en op het gezag’ van Stefana van Rossum, abdis van Rijnsburg, die zich na de verwoesting der abdij te Leiden vestigde, in tegenwoordigheid van den rentmeester Dirk van Kessel en Petrus Hakkius predikant te Leiden, te Rijnsburg als dienaar des Woords bevestigd. Hij arbeidde daar tot zijnen dood in 1630. Want op de classis extraord. van 18 Febr. 1631 werd besloten: ‘Den naem D. Agricolae, die voorgaende jaer in den Heere ontslapen was nadien dieselfde in het register der afgestorvene predicanten is vergeten’, mede aldaar te stellen. Hij kwam nog voor een beroep te Deventer in aanmerking (zie: *Eene attestatie van de Geref. Gem. te Brugge in 1584* door Dr. H.C. Rogge, opgenomen in het *Arch. v. Nederl. Kerkgesch.* onder redactie van H.C. Rogge en F. Pijper, dl. VII, blz. 64), terwijl in het *Diarium Everardi Bronchorstii*, *cet.* uitgegeven door J.C. van Slee, 's-Gravenh. 1898, pag. 40, nog vermeld wordt, dat den 14^{den} Juli 1592 ‘in conventu Ecclesiastico conclusum est ut duo ministri nominentur Senatui, ex quibus unum deliget Magistratus huius urbis ut vocetur huc ad ministerium Ecclesiae, puta Gerson concionator Verianus et *Agricola minister Renoburgensis*’. Den 1sten Oct. 1592 is hij ook wezenlijk beroepen. In aanmerking kwam hij dus nog wel. In 1593 werd aan hem en Libertus Fraxinus door de Brielsche synode opgedragen eene geregelde correspondentie met de particuliere synode van Noord-Holland tot stand te brengen. In Juni 1594 kweet hij zich van deze taak in de vergadering te Haarlem. Hij verscheen op de synoden, die 1594 te Rotterdam, 1599 in den Haag, 1600 te Leiden, 1608 te Dordrecht, 1619 te Leiden, 1620 te Gouda werden gehouden, en nam blijkbaar ijverig aan de werkzaamheden deel. In den kerkelijken strijd was hij geen doortastend man, maar onderwierp zich gemakkelijk aan de maatregelen der regeering. Immers, toen op de classikale vergadering te Leiden 1610, Festus Hommius zich met klem verzette tegen het bevel der Staten ‘dat men in het examineeren der aenkomende Predikanten niet hooger soude gaen dan de vijf bijgevoegde artijkelen medebraghten’ (zie

Brandt; *Historie der Ref.* dl. II, blz. 135 en 136), verklaarde Carolus Agricola tevreden te zijn 'bij provisie der Heeren Staeten resolutie nae te komen'. Toch was dit alles geen bewijs van minder streng Gereformeerde denkwijze. In 1619, toen de contra-Remonstranten zich van de kerk te Noordwijk meester maakten, was Carolus Agricola de eerste predikant, die daar optrad. Doch bovenal blijkt zijne onverdachte rechtzinnigheid uit het feit, dat hij ook een der vertalers is van de *Institutie* van Kalvijn[1]. Naar den Lat. en den Franschen tekst bewerkte hij deze overzetting en voegde daaraan toe de *Supplicatio*, door Kalvijn overgeleverd aan Karel V en de Duitsche vorsten op den rijksdag te Spiers. De eerste uitgave zag het licht in 1614; de tweede in 1617, waarin de *Supplicatio* als een afzonderlijk werk met nieuwen titel is opgenomen, waarop: 'Tot Dordrecht, ghedr. by Jac. Canin 1617'; terwijl de voorrede is gedagteekend 9 Juni 1601. (Zie Rogge, *Archief* enz. dl. VII blz. 65, noot 3). In 1645 verscheen nog een derde druk getiteld: *Institutie ofte onderwijsinge in de Chr. Religie*, *in vier Boecken begrepen door Joannem Calvinum..... Daer is oock achter aen ghevoeght een schoone Tafel Augustini Marloratie enz.* Door Carel Agric. Leeraer der Ghemeente tot Rynsburg. Amst. 1645.

Het werk van Augustinus Marloratus bestaat uit twee registers op de *Institutie*, waarvan het eerste een register der behandelde zaken is; het tweede een tafel, 'innehoudende de passagien van den Bijbel, naerde ordene van de boecken des Ouden ende Nieuwen Testaments'. Het is dus niet, zooals Rogge schijnt te veronderstellen, de vertaling van een der uitlegkundige schriften van den martelaar Aug. Marloratus. Marloratus stelde deze registers samen, blijkens zijn 'Brief tot den Leser', in het jaar 1578. Dit jaartal is zeer zeker niet juist, daar Marloratus in het jaar 1562 den marteldood stierf. Zie *Hist. der Mart.*, door Adrianus Haemstedius, Dordr. 1659, fol. 380. Ook is in deze editie de supplicatie met afzonderlijk titelblad opgenomen: *Een Supplicatie van de noodige Reform. der Christ. Kercke in het Pausdom*, *enz.* door Carol. Agric. Leeraer der Gemeynte tot Rijnsburch, Amst. 1645. Dit tractaat is voorzien van eene voorrede gedateerd '9 Julii, Anno 1601[2]'.

Waarschijnlijk is dit tractaat eerst afzonderlijk verschenen.

Van Agricola's bijzonder leven is bekend, dat hij te Brugge reeds gehuwd was. Aldaar werd hem een zoon geboren Johannes Agricola, die ruim 35 jaren te Noordwijk predikant was.

L i t t e r a t u u r : Dr. H.C. Rogge, *Eene attestatie van de Geref. Gem. te Brugge in 1584*, *enz.* In het *Archief Ned. Kerkgesch.* onder redactie van H.C. Rogge en F. Pijper, 's-Grav. 1898, dl. VII, blz. 58-66; blz. 223, 224. Dr. Chr. Sepp, *Bibl. Meded.* Leiden 1883, blz. 101-105, in een zeer belangrijk opstel voor de letterkundige geschiedenis van Calvijn's *Institutio*, blz. 88-109.

[Henricus Arnoldus Aitton]

1) De eerste Holl. vertaling van de *Institutie* verscheen waarschijnlijk te Embden in 1560.
2) Deze *supplicatie* komt ook voor achter de vertaling der *Institutie* door Wilhelmus Corsmannus tot Amsterdam bij Paulus Aertsz van Ravesteyn. 1650.

AITTON (Henricus Arnoldus) werd geboren in het jaar 1753. Op drie en twintig jarigen leeftijd was hij reeds proponent te Leiden en den 18^{den} Juni 1776 deed hij met goed gevolg zijn peremptoir examen[3]. Zijn eerste standplaats was Rhoon, waar

3) Cf. *Acta cl. Rott.* (H.S.) 14 Mei 1776 art. 8. - Id. 18 Juny art. 2-5. De examinator was Joh. Roldanus, predt. te Charlois, jongste lid van de classis. De bevestiging had plaats den 21sten Juli, door Ds. Kerkhoven. - 10 Nov. 1782.

hij van 1776-1782 predikant was. In het laatstgenoemde jaar vertrok hij naar Hien en Dodewaard, waar hij maar zeer kort stond, want reeds in 1784 werd hij predikant te Zwolle. Achttien jaren heeft hij in die stad gearbeid. In 1800 echter werd hij tengevolge van het veelvuldige prediken bij gelegenheid eener vacature, door eene bloedspuwing overvallen. In die dagen van krankheid heeft hij veel liefde van zijne gemeente ervaren, want zijne vrienden zorgden er voor, dat een proponent werd aangenomen en bekostigd, die zijn dienstwerk waarnam. Dit duurde voort tot het jaar 1803, toen deze plaatsvervanger zelf een beroep aanvaardde. Daar het moeilijk was een ander te vinden, wilde Aitton zijn emeritaat aanvragen. Ook nu bleek weer de hartelijke toegenegenheid, die Zwolle hem toedroeg, want in antwoord op zijn verzoek werd hem meegedeeld, dat 'in dit extra-ordinair geval, en zonder dat zulks tot eenige consequentie voor het vervolg zou kunnen strekken, de rekwestrant, uit hoofde van zijnen getrouwen achttienjarigen dienst in de gemeente van Zwol, tot het continueren van een propenent zou gesubsidieerd worden met *f* 250 's jaars.' Hij slaagde er nu in weder een geschikt proponent te vinden, waardoor hij geholpen werd tot 1805. Ook toen bleef zijne gezondheid nog zwak, zoodat hij op aanraden zijner vrienden opnieuw emeritaat aanvroeg, onder beding, dat, bij eventueel herstel, hij voor eene volgende vacature in aanmerking zou komen. Ditmaal werd zijn verzoek ingewilligd. Hij verliet nu Zwolle om zich in het belang van de opleiding zijner kinderen te Leiden te vestigen[1]. Maar werd nog voor zijn vertrek zwaar beproefd door het droevig verlies van zijn veelbelovenden jongsten zoon.

De verandering van lucht schijnt hem goed gedaan te hebben. In 1810 althans was hij zoo ver hersteld, dat hij meende zich te kunnen aanbieden voor de vervulling eener vacature in Zwolle. Doch de kerkeraad maakte bezwaar om op dit verzoek in te gaan. Gelukkig voor hem dat hij een plaats verwerven kon als adjunct predikant te Scheveningen. Den 10^{den} Maart 1815 aanvaardde hij die taak. Tot zijnen dood bleef hij daarin werkzaam. De kwaal, die hem geknakt had in den bloeitijd zijns levens, bleek niet overwonnen, want hij werd door een langdurig verval van krachten gesloopt, totdat hij den 29sten September 1819 overleed te Scheveningen. Van hem verscheen:

Onderwijs in de Chr. Zedeleer, Utr. 1786. *Kort Begrip van Onderw. in de Christ. Zedeleer*, Utr. 1787. *Vragen over den Christel. Godsdienst*, Zwolle 1795. *Onderw. in de hemel- en aardrijkskunde*, Zwolle 1804.
Hij vertaalde: J.F. Osterwald, *Aanm. over den bijbel*, *bijz. het Nieuw Verbond*, Zwolle 1808.
Aanm. over den bijbel, *bijz. het Oud Verbond*, Leiden 1809,
en gaf uit: *Novum Test. secundum curam Leusdeni et Broesbach*, Lugd. Bat. 1809, 12°.

L i t t e r a t u u r : *Algem. Konst en Letterb. voor het jaar l819*, dl. II, blz. 219. *Boekz. der Gel. Wer.*, 1819*b*, blz. 506-609. Ypey en Dermout, *Gesch. der Ned. Herv. Kerk*, dl. IV, blz. 65, Ypey, *Kerkel. Geschied. der XVIIIe eeuw*, dl. VIII, blz. 368, 369. v.d. Aa, *Biogr. Woordenb.* dl. I. *in voce.*

1) *Album Stud. Acad. Lugd. Bat.* kol. 1213. 1 Maii 1807. Henricus Arnoldus Aitton Leidensis, Verbi Divini Minister Emeritus Zwollanus 54.

[Rijk Otto Aitton]

AITTON (Rijk Otto) zoon van Henricus Arnoldus, geb. te Zwolle 1789. Predikant te Zuilichem c.a. 3 Maart 1811; legerpredikant 10 Sept. 1815-1817; van 11 Mei 1817-1826 te Aalten; 1826-1828 te Hooge Zwaluwe; 1828-1840 te Monster; 1840-1855 te Zevenbergen, † te Aalten 4 Aug. 1863.

Van zijne hand verscheen: *De Doornstruik tot koning gemaakt enz.*, 's Gravenhage 1830.

Litteratuur: *Boekz. der Gel. Wer.*, 1805*a*, blz. 79. Chr. Sepp, *Uit het predikantenleven van vroegere tijden.* Leiden 1890, blz. 95.

[Theodorus Akersloot]

AKERSLOOT (Theodorus). Indien iemand eene kerkelijke geschiedenis wilde schrijven van het dorpje Valkenburg nabij Leiden, dan zou deze naam boven enkele harer donkerste bladzijden moeten prijken. Tal van jaren heeft hij de gemeente verwoest en moeite en ellende aan de classis Leiden berokkend. Hij was een karakterloos man. En hij zou hier niet vermeld zijn geworden, indien hij, ondanks zijn beruchte levenswijze, niet een man van erkende bekwaamheid was geweest.

Theodorus Akersloot, ook wel Ackersloot of Akkersloot genoemd, werd in 1645 te Haarlem geboren. Den 23sten April 1665 werd hij als student te Leiden ingeschreven[1]. Den 5^{den} Aug. 1671 verscheen hij op de classis extraordinaria van Leiden tot het afleggen van zijn praeparatoir examen, waarvoor hij glansrijk slaagde. Of Akersloot echter een man was met veel kanselgaven mag betwijfeld worden. Het kan evenwel ook zijn, dat er reeds toen aan zijne reputatie iets haperde, want hij kreeg voorloopig geen beroep. Eerst den 10^{den} November 1676 verscheen in de vergadering der classis de kerkeraad van Valkenburg ‘inleverende den instrument van kerkelijke beroepinge op den persoon van D. Theodorus Akersloot, ende de daerop gevolgde Approbatie van de HoogEd. vrouwe van Valkenburgh, versoekende de Approbatie van dese Vergaderingh ende bevorderingh vande bevesting des voorm. D. Akersloot’[2].

Akersloots beroep viel niet geheel in den smaak der vergadering, al kon zij het op wettige gronden niet keeren. Des te meer valt dit op, als wij letten op het feit, dat het judicium door de examinatoren thans over Akersloots bekwaamheden afgelegd, zooveel minder gunstig was. De acta van 21 Dec. 1676 verklaren dienaangaande: ‘D. Theodorus Akersloot beroepen predikant tot Valkenburgh is na gedaane Predikatie over den opgeleijden Text, in de voornaamste gronden van de Leere der zaligheijd uyt Gods H. Woord, ondersocht: Ende heeft in het een en het ander den bijwesenden D^{no} Synodi deputato ende den E.E. leden des Classis soo verre voldaan, dat de Vergaderinge goed gevonden heeft op sijne Proclamatien ende bevestinge ordre te stellen ende Hem voorts tot naarstigheijd in sijne studien te vermanen’.

Vanwaar deze veranderde beoordeeling, waaruit meer onwil dan welwillendheid spreekt? Zeker is het mogelijk, dat onze Akersloot in de jaren, die hij ambteloos had doorgebracht, aan de wetenschap weinig meer gedaan heeft, maar waarschijnlijk is

1) *Album Stud. Acad. Lugd. Bat.* den Haag, 1875; kolom 521.
2) t.a. p *Acta*, 10 Nov. 1676.

dat toch niet, wijl het steeds blijkt, dat hij in kerkelijke kringen voor een bekwaam man is gehouden.

De oorzaak heeft ongetwijfeld dieper gelegen. Het komt mij waarschijnlijk voor, dat de classis van Leiden vermoedde, dat het met deze beroeping naar Valkenburg niet geheel in den haak was. Vele jaren later heeft Akersloot voor dezelfde classis verslag gedaan van de wijze, waarop hij aan zijn beroep was gekomen.

In 1694[1] verhaalde hij, 'hoe hem was afgevergt van de Vrouwe van Valckenburgh duisent guldens, welke hij in twee posten hadde betaalt, te weten achthondert voor en twee hondert guldens na sijne bevestiginge, daarbenevens noch hondert rijksdaalers voor een stoel in de kerk en hondert daalers aan D. Stypel. In allen welken handel hij wel swarigheit hadde gevonden, maar volkomen was genootsaakt, en ook van kerkelike persoonen onderrichtet, dat hij geheel buiten sollicitatie van den kerkenraat beroepen zijnde, sodanig gelt voor de Approbatie met een goet gemoet koste geven'. Zoo was hij dus predikant geworden. De placcaten tegen de simonie bewijzen op zichzelve reeds, dat dit geen ongewone weg was tot het predikambt. En van een man als Akersloot kan het niet bevreemden, dat hij niet schroomde dien in te slaan. De corruptie van de kerk treedt hier duidelijk op den voorgrond. De gissing is zeker niet te gewaagd, dat er in de classis bij geruchte van dien verfoeilijken handel wel iets bekend was. En daarom, zij zouden Akersloot geweerd hebben, indien het maar in het vermogen der heeren examinatoren geweest was.

Dat op eene beroeping, op zulk eene wijze verkregen, niet veel zegen was te wachten, spreekt van zelf. Het duurde dan ook niet lang, of tot de classis drongen klachten door over zijn persoon en arbeid[2].

Deze onlusten werden echter spoedig uit den weg geruimd, zoodat den 1sten Juli 1680 door eene commissie kon worden gerapporteerd, dat er 'geen reden van klagte meer overigh was'.

Toch was de vrede meer schijn dan werkelijkheid. Akersloot en zijne gemeente konden het nooit met elkander vinden. Ook dan als er geene hoogloopende twisten waren, liet de verhouding te wenschen over. Het conventikelwezen bloeide te Valkenburg als natuurlijk gevolg van de straffeloosheid, waarmede hij jaren met recht en wet scheen te kunnen spotten.

Tot het jaar 1694 kwamen er bij de classis geene officieele klachten in. Wel werd over de zucht tot conventikels te Valkenburg geklaagd, doch over de dieper liggende oorzaken hoorde men niet. Maar in het laatstgenoemde jaar verschenen in de vergadering van den 4^{den} Mei[3] Ds. Akersloot en zijn kerkeraad, benevens eene deputatie van lidmaten.

De classis achtte het noodig de klachten der lidmaten te onderzoeken en benoemde deputaten, die de beschuldigingen tegen Ds. Akersloot zouden examineeren en daarvan rapport doen aan de vergadering. Nog denzelfden dag werd dat rapport ingediend, terwijl Akersloot beloofde nader schriftelijk te zullen antwoorden. Daar deze zaak veel tijd vorderde, werd een extraordinaire vergadering bijeengeroepen op den 17^{den} Mei 1694. Aan de klagende lidmaten werd opgedragen voor het einde der week aan hun predikant een copie hunner stukken te doen toekomen, terwijl

1) *Acta classis van Leyden en Neder-Rijnlandt*, (H.S.) 24 Maj 1694.
2) *Acta classis van Leyden en Neder-Rijnlandt.* 8 Nov. 1679.
3) t.a.p. 4 Maj 1694, art. 2.

aan Akersloot werd opgelegd een ‘volkomen’ antwoord aan de classis te overleggen Mocht hij in gebreke blijven, dan zou er naar bevind van zaken geoordeeld worden. Bovendien werd den gedeputeerden verzocht de beschuldigingen tegen Akersloot onder eenige hoofden te brengen, opdat een overzicht gemakkelijk kon worden verkregen.

Den 17den Mei was de vergadering weder bijeen. De beschuldigingen waren tot zeven hoofdstukken gebracht, die wij hier laten volgen, omdat de kwestie er duidelijk in uitkomt en wij er tevens uit kunnen zien, welk een man Ds. Akersloot was.

1. ‘In 't gemeen losse onvoorsichtigheit omtrent de Heer en Vrouwe van Valckenburg, de Bailluw, de schoolmeester en sijne vrouwe, en eyndelik het kerksackie.
2. Yverloosheit in verscheidene sijne plichten, omtrent sijn eigen voorbereidinge ten Avontmaal, het besoeken der Krancken, en behoorlike vermaninge der Ledematen en kerckgangers etc. waaruit gesproten was een verval van 't gehoor en de verstrooyinge der Gemeinte.
3. Moeyalligheit meest omtrent het proces tegen de pontgaerder, en de dorpskaarte.
4. Bedriegliken handel in geltsaken, het opnemen daar van tegen 4 ten hondert, het twee maal willen verkoopen van een lant, het na sig nemen van mist, het verquisten van sijn wijfs geit tot 3000 guldens en meer, 't nemen van sijn meits silverwerk.
5. Twistrokkenen tusschen verscheidene eerlike menschen.
6. Geduirig quaat huishouden met sijn eigen wijff, tot schelden, slaan, en buirengeruchte.
7. Gepraesumeerde ontucht met de meit.

Waar bij noch bij Gecommitteerde Broederen wierde aangemerkt sijne onbetamelike maniere van verantwoorden, met sich op doode te beroepen, veel stoutelik te ontkennen, sterke asseveratien en veelvuldige praesentatien van eede te doen[1)]’.

Bovendien kwamen nog nieuwe documenten in, die alle nauwkeurig werden onderzocht.

Akersloots verdediging was maar zeer zwak. Wat zijn huiselijk leven aangaat, zeide hij eenvoudig, dat ‘de schuit niet bij hem, maar bij sijne vrouwe is, die seer oploopende, driftig is, ende eene, die bij de minste occasie opstoof, seggende, dat hij niet verhinderen kan, dat sijne Vrouwe een ongemaklik humeur heeft’. En toen hij van zijn knoeien in de administratie met de stukken overtuigd werd, meende hij zich te redden met de opmerking, ‘dat die veranderinge van sijne vyanden koste geschiet zijn’.

Nogmaals was een buitengewone vergadering noodig. En zoo vinden wij den 24sten Mei de classis wederom bijeen. Reeds toen scheen Akersloot te vermoeden, dat het wel eens minder goed met hem kon afloopen. Daarom begon hij met te verzoeken, dat ‘de E. Classis geliefde sorge te dragen voor sijn persoon, dienst en familie’. Aan enkele heeren toonde hij ‘sijne bekommernisse over de behoudenisse van sijn persoon’. Doch van verootmoediging en berouw kon niemand iets bespeuren. Hij verzocht ‘gratieus te mogen worden gehandeld; nu twee *(49)* en veertig jaren oud

1) t.a.p. *Acta*, 17 Maj 1694, art. 3.

geworden zijnde, ende dat men voor zijne behoudenisse, of tot Valkenburg door middel van versoeninge of op een andere schoon afgelegene plaatse wilde sorgen[2)]'.

2) t.a.p. art. 1.

Zelfs zijn kerkeraad had hij tot medelijden weten te bewegen, maar ook al riepen de broeders de clementie der vergadering voor Ds. Akersloot in, toch bleven zij vasthouden, ‘dat D. Akersloot in hare Gemeinte van Valkenburg geen stichtelik Predikant konde zijn, buiten merkelike veranderinge van sijn gedrach[1)]’.

Onder deze omstandigheden bleef er voor Ds. Akersloot niet veel anders over dan schuldbekentenis, hopende aldus zijn ambt te redden. De commissie der klagende gemeenteleden was echter op eene verzoening niet gesteld. De baljuw meende, ‘dat sy de schelm konden quijt raaken, als sy wilden, also hy so veele tot syn laste hadde; ende dat hij een uyr na voorgaande versoeninge haar op nieuw altoos soude bedriegen[2)]’. En de uitslag heeft bewezen, dat deze baljuw goed had gezien.

Op de vernederendste wijze stelde Akersloot zich aan voor de classis, barmhartigheid verzoekende, in alles toestemmende uitgezonderd alleen het overspel met zijn dienstmaagd.

De classis alles rijpelijk overwogen hebbende oordeelde ten slotte D. Akersloot ‘onbequaam tot vordere stichtinge van de Kerk van Valckenburg, en removeert hem daarom van den dienst derselve. Willende evenwel hem geensints in 't geheel van den Predikdienst weeren, wegens sijne gaven en bequaamheden, maar selfs in 't bevorderen van een buitenlandsche Kerke behulpsaam sijn, wanneer sij zijn goede gedrag voortaan sal hooren[3)]’.

Zoo was dus Akersloot van zijn dienst ontzet en de gemeente van Valkenburg vacant geworden. Toch was noch de gemeente, noch de classis van dezen kwelgeest verlost, want toen de kerkeraad den 28sten Juni een nieuwe beroeping wilde doen op den persoon van D. Guilielmus Rombouts, predikant in Zeeland, kon de approbatie niet verleend worden, wijl er geen voldoende zekerheid was, dat Akersloot geen appel zou aanteekenen tegen zijn vonnis. Na zijn ootmoedig schuldbelijden zouden wij verwachten, dat hij er nu het zwijgen toe zou doen, te meer, omdat hij verklaard had niet te zullen appelleeren. Maar toen het er op aankwam, ging deze karakterlooze man plotseling een anderen toon voeren. Hij beklaagde zich, dat hij ‘onrechtveerdiglik gesententieert’ was en alleen maar uit vrees voor den commissaris-politiek van appel zou afzien. De classis meende tot approbatie van Rombouts beroeping te kunnen overgaan, ‘mits dat sij buiten verdere executie blijve tot na 't aanstaande Synodus van 's-Gravenhage, en het also blijke, dat D. Akersloot sich bij Appel aan het selve Synodus niet addressere[4)]’. Den 1sten Juli verscheen hij wederom voor de vergadering met verzoek om zijne stukken te mogen terug bekomen en een afschrift van zijn vonnis, want hij wilde ter synode zijn bezwaren inbrengen, nochtans verzekerende, ‘dat hij in geenen deele genegen was tot Valkenburg in den dienst der kerke te continueren wegens de moeylikheden in die plaatse gestookt. Hij wilde bij dien godloozen hoop, schoon 'r noch eenige vroomen waren geen langer predikant zijn, en bekende ook Got in den hemel tot getuige te hebben aangeroepen dat hij niet soude appelleren, en al stonde de beul achter

1) t.a.p. art. 2.
2) t.a.p. art. 4.
3) t.a.p. art. 6.
4) t.a.p. *Acta* cl. 28 Juni 1694, art. 2, 3, 4.

hem, en al was 't dat yemant hem een millioen wilde geven, so soude hij sijn beloften niet willen breken, het welk hij nooit hadde gedaan'.

En wat deed hij? Den 5den Juli reeds kwam bij de classis een brief van hem in die 'hoogelijk' het misnoegen opwekte. Daaruit toch bleek duidelijk, dat hij wel degelijk appel zou aanteekenen, zoodat de classis besloot Petrus Hollebeek en Johannis Lansman, predikanten te Leiden en Noordwijkerhout, als extraordinaire gedeputeerden ter synode te zenden om de sententie der classis te verdedigen.

Zoo was dus de zaak gebracht voor de synodus particularis van Zuid-Holland, die van den 6den-16den Juli 1694 te 's-Gravenhage werd gehouden.

Volgens art. 6 der acta dezer synode[1)] verschenen beide partijen ter vergadering. Wel beriepen zich de classicale gedeputeerden op Akersloot's verklaring van niet te zullen appelleeren, maar 'de Christelijke Synodus oordeelt om goede redenen met eenpaarige stemmen, dat D. Akkersloot als doleant en remonstrant ja dogh ontfanckelijck is'. De synode hoorde nu beide partijen en benoemde ten slotte een commissie van vijf leden om alles nader te onderzoeken en van praeadvies te dienen. Het praeadvies dezer commissie, dat door de synode werd aangenomen, luidde: 'Dat D. Akkersloot, so lang de saken in dese termen staan met seer weijnig stichtinge in de plaats van Valckenburgh sal konnen blijven, tensij dat'er een versoeninge tussen de Heer en Vrouw van Valckenburg en so'er andere sijn aan de een zijde, en D. Akkersloot aan d'andere sijde, kon worden uitgewerkt: waer ontrent van de E.E. deputati Synodi en de Eerw. classis van Leijden alle vlijt moest worden aengewent; dog indien de versoeninge niet kon getroffen worden, dat het nodig en dienstig soude sijn, dat hij elders al was het in een minder gemeente wierde verplaest, opdat die bequaamheden, hem van God verleent, tot meerder vrucht van Gods kerck mogten worden besteedt; en dat de Eerw. Classis van Leijden in last gegeven worde om conjunctim cum deputatis Synodi alle middelen in het werck te stellen om hem Akkersloot hoe eer, hoe beter, ergens elders te verplaetsen.'

'Om die oorsake dan sou men D. Akkersloot tot de tijt van sijn verplaetsing in de kerck van Valckenburg laten blijven en hem alle deelen van zijn dienst doen waernemen onder verding dat hij tot sijne verplaetsinge moest staan niet alleen onder het opzicht van de E.E. Classis van Leijden, maer ook van de E.E. Heeren Gedeputeerde van de Christelijke Synodus, en van dese Synodale vergadering ernstig vermaant worden sich van alle moeijallerije, twisten en moeijelijkheden te onthouden, sijn huijs wel te regeren, met sijn huysvrouw in alle liefde en vrede te leven, en sijn dienst neerstig en getrouwelijk waartenemen, en door een stillen en Godsaligen wandel elck een tot een stichtelijk exempel en voorbeelt te sijn'.

Wij kunnen niet ontkennen, dat dit oordeel der synode ons bevreemdt, daar zij de acte van beschuldiging vrij wel handhaafde. En wij aarzelen niet het vermoeden uit te spreken, dat Akersloot machtige beschermers heeft gehad. Met des te meer vrijmoedigheid gis ik dit, wijl het ook in het vervolg blijken zal, dat hij met een toegevendheid en zachtheid behandeld is geworden, die niet in overeenstemming is met hetgeen billijkerwijze in het belang der kerk kan worden verwacht.

Maar hoe het ook zij, de classis was in het ongelijk gesteld en Ds. Akersloot in zijn dienst gehandhaafd.

1) *Acta der Z. Holl. syn.* (H.S.) t.a.p.

In de vergadering der classis van den 3den en 4den Aug. 1694 verschenen de deputati der synode aan wie de visitatores der classis werden toegevoegd om het mandaat der synode ten uitvoer te brengen. Gemakkelijk ging dat niet. De gemeente was terecht over dezen uitslag weinig gesticht en de desolate toestand duurde onveranderd voort. Groote twisten ontstonden, waarin onze Akersloot, de schoolmeester en de leden van den kerkeraad ieder op hunne beurt een minder eervollen rol vervulden. Vechtpartijen grepen er plaats, waarbij zelfs de E. deputati de vechtenden met geweld van elkander moesten aftrekken. Akersloot bleef weigeren van zijn beheer over de diaconie-fondsen rekening en verantwoording te doen, terwijl hij zijne ambtelijke plichten geheel verwaarloosde[1].

Zoo liep het door tot den 12den October 1695, toen de deputaten de hun opgedragen taak eindelijk hadden volbracht met dien uitslag, 'dat men de waarschijnelijke hope, en vertrouwen had, dat de Gemeynte nu voortaan in een gewenste rust en stigtinge, als ook in onderlinge Liefde en Eendragt, stond te leven'[2]. Een vredespredicatie was er gehouden en de viering des H. Avondmaals zou plaats hebben.

Aanvankelijk was dus de rust hersteld. Het schijnt eenigen tijd vrij goed gegaan te zijn. Althans tot het jaar 1705 kwamen er geene klachten meer bij de classis in over de gemeente van Valkenburg. In laatstgenoemd jaar echter verscheen in de vergadering van den 2den November[3] de kerkeraad van Valkenburg weder, 'rapporteerende dat sedert eenige tijt verscheijdene droevige opschuddinge en onrusten sijn geweest in haere gemeynte door toeval van twisten tussen den Predikant Ds. Ackersloot en haeren Baillouw'. De baljuw namelijk zat in de gevangenis en een dertigtal lidmaten hadden geweigerd het Avondmaal bij te wonen, omdat zij hun predikant verdachten van den baljuw te hebben aangeklaagd.

De classis besloot het vonnis van den burgerlijken rechter af te wachten en onderwijl Ds. Akersloot te vermanen tot alles wat de rust bevorderen kon.

Natuurlijk baatte dit niets, zoodat den 1sten Febr. 1706 de kerkeraad weder voor de classis verscheen om te klagen over de ellendige toestanden door den predikant veroorzaakt. Zelfs verzochten zij, dat hij tot de aanstaande synode 'mogt gesuspendeert werden'[4]. Maar daar Akersloot zich op den burgerlijken rechter beriep, durfde de classis niet met kracht ingrijpen. Weer wilde zij eene verzoening beproeven, doch te vergeefs. De kerkeraad wilde, dat Akersloot met hulp der classis verplaatst zou worden. Werkelijk beproefde zij een ruiling tot stand te brengen tusschen de predikanten van Noordwijkerhout en Valkenburg. Maar deze stuitte af op het feit, dat de kerkeraad van Noordwijkerhout 'in de conduite van D. Akersloot het grootste genoegen niet en hadde'[5].

Ten slotte verklaarden die van Valkenburg, 'dat sy het in die bedrukte Kerke so niet langer konden stellen'[6], want Ds. Akersloot bleef aan het schelden en razen, hoewel hij veroordeeld was om de kosten van het proces tegen den baljuw te dragen.

1) Zie *Acta classis Leyden en Neder-Rijnlandt;* 3 Aug. 1694, art. 4, 19. 2 Nov. 1694, art. 6. 1 Febr. 1695, art. 4. 3 Maj, art. 4. 27 Juni art. 10. 2 Aug. art. 5, 11. 6 Sept.
2) t.a.p. *Acta*, 2 Nov. 1695.
3) t.a.p. *Acta*, 2 Nov. 1705, art. 2.
4) t.a.p. *Acta*, 1 Febr. 1706, art. 2.
5) t.a.p. *Acta*, 12 April 1706, art. 3.
6) t.a.p. *Acta*, 10 Mey 1706, art. 2.

Nadat hij nogmaals beproefd had de zaak op de lange baan te schuiven, kwamen de partijen ten laatste overeen, dat Akersloot zou verplaatst worden naar Alphen in de Baronie van Breda, welke plaats reeds was toegezegd aan D. Jacobus Boerhaven. De kerkeraad van Valkenburg verklaarde zich gaarne bereid dien te beroepen, blijde als zij waren, verlost te worden van een man, die zoovele jaren hunne gemeente had verwoest[1].

Door den invloed der classis kwam die ruiling gelukkig tot stand, naar luid van het rapport daarover gedaan den 28sten Juni 1706. Maar niet zonder dat D. Akersloot namens 'Deputati bij de Ed. Mog. Heeren Raden van sijn Zalg. Majesteit' ernstig was vermaand, zich voortaan voorzichtig te gedragen en zich in hunne domeinen niet te bemoeien met dingen, die buiten zijn ambt waren, 'alsoo hun Ed. Mog. geensins een Brouljart inde selfde souden konnen lijden'.

Alzoo werd Ds. Akersloot den 2den Aug. 1706 van zijne betrekking tot de gemeente van Valkenburg ontslagen en naar Alphen in de Baronie verwezen. Tot het laatste toe heeft hij echter gepoogd de classis tegen te werken, daar hij nog weigerde de afkondiging te doen ten behoeve van zijn opvolger. Den 17den Augustus werd 'de classikale dimissie van D. Akersloot opgestelt, den Broederen voorgelesen, over deselve geadviseert, hem door den KK. Raad toegesonden'.

Eindelijk was hij dus verbannen uit de kerkelijke wereld, die door zoovele jaren zulk een man in haar midden te kunnen dulden, een tastbaar bewijs leverde, dat het verderf reeds diep in het kerkelijk leven ingegrepen had.

In Alphen sleet hij het overige zijns levens, want daar overleed hij in het jaar 1721.

Zooals reeds werd opgemerkt was Akersloot geen onbekwaam man. Bijzonderlijk heeft hij zich verdienstelijk gemaakt op exegetisch gebied. De volgende commentaren zagen van hem het licht.

De Sendbrief van Paulus aan de Gal., *enz.* Leiden, 1695, 4o.

Vytlegging over den Zendbr. aan de Ebreën, Leiden, 1698 en 1702, 4o.

De zendbr. van Paulus aan de Kol., *enz.* Delft, 1702, 4o.

D'eerste zendbrief van Paulus aan die van Kor., *enz.* Leiden, 1707, 4o.

Zijne werken zijn zeer wijdloopig. Geen enkel woord liet hij onaangeroerd, terwijl hij allerlei verklaringsmateriaal uit de ongewijde schrijvers aanvoerde. Over zijne wijze van schrijven merkt de criticus, die in de *Boekz. der Gel. Wer.* van Nov. en Dec. 1706, blz. 509, een overzicht geeft van zijne verklaring op den eersten Zendbr. aan de Cor., nog op, dat de heer Akersloot 'eene manier van afstippen heeft, die ik nooit gezien hebbe'. En dan geeft hij eenige sprekende voorbeelden van 's mans grillige punctuatie. Merkwaardig ook is de critiek door de visitatores librorum der classis Leiden over Akersloots werk over de Galaten uitgebracht. In Art. 11 der classis continuata van 1 Aug. 1695[2] rapporteert professor à Marck, dat aan visitatores was ter hand gesteld Akersloots werk over de Galaten 'doe al gedruckt, dogh sonder dedicatie en praefatie: Twelck bij Haer E.E. door loopen sijnde betuigen daer in te hebben bespeurt neerstigheid, een veerdich oordeel, duydelijcke en verstandelijcke

1) t.a.p. *Acta*, 10 May 1706, art. 6-8.
2) t.a.p.

expressien veele goede en nutte dingen, sonder dat eenige dwaelingen in de gronden van de religie daer in opsettelijck en stantvastelijck

werden geleert of hardneckelijck beweert. Dogh geven in bedencken of het niet beter waere wanneer boecken overgelevert werden om te visiteeren, sulx geschiede eer deselve nogh gedruckt waeren'.

'Wat nu aengaet het gemelte boeck selver, de Heeren Visitatores wenschten wel, dat haer daer in niet waeren voorgecomen vier saecken: de twee eerste van minder aengelegentheid, de andere swaerder, namentlijck: 1. Onhebbelijcke spreeckwijsen. 2. Sommige losse en onnutte gissinghen als vaste waerheden voorgestelt. 3. Verscheyde onvoorsightige en ongewoone uijtdruckinghen, die den Leser souden connen leijden tot verkeerde gedaghten. 4. Verscheyde particuliere verclaringhen dewelcke aenstoot souden connen geven, van welcke vier pointen verscheyde staeltjes wierden aengewesen en bij gebracht'.

Tengevolge hiervan werd besloten aan Ds. Akersloot op te dragen de inlevering van dedicatie en praefatie; terwijl hij een 'satisfactoir antwoort' over de grieven der visitatores geven moest, dat bij het werk zou worden gedrukt. Voordat dit alles tot genoegen van de vergadering was geschied, zou er geen classikale approbatie gegeven kunnen worden.

Den 6^{den} September 1695 verscheen Akersloot zelf om zijn werk te verdedigen. Alle eischen der classis gaf hij toe, gelijk dit van zulk een man te verwachten was. Hij kreeg nog een berisping over zijne voorbarigheid en onvoorzichtigheid en een vermaning om zich voor alle onstichtelijkheid in leer en leven te wachten, en daarmede werd hem de approbatie gegeven.

Veel gunstiger was het oordeel over zijn werk op den Hebreënbrief. Visitatores verklaarden 'het selve geleerdelijk en met een goed oordeel opgestelt te zijn, immers daarin niets gevonden te hebben twelcke tegens de H. Schrifture en aangenomen leere soude strijden, niet twijfelende off 't selve in 't licht komende sal sijn van bijsondere nuttigheyt en stichtinge in gods kercke'[1)].

Dat Akersloots arbeid niet zonder beteekenis was, blijkt behalve uit de moeite, die prof. à Marck zich daarover getroostte, ook nog hieruit, dat zijne verklaring op de Gal. in het Duitsch vertaald werd. Zij verscheen onder den titel: *Schriftmäszige Erklärung und Auslegung u.s.f.* Bremen, 1699, 4°. van de hand van Conrad Bruszken. Zijne studie over den Hebreënbrief werd eveneens in die taal overgezet door Alrich Plesken, onder den titel: *Das Sendschreiben des Apostels Pauli an die Hebräer*, *u.s.f.* Bremen, 1714, 4°.

Het is te betreuren, dat Akersloots particulier en publiek leven van dien aard was, dat hij weinig achting verdiende. Daardoor heeft hij zich zelven verhinderd de positie in te nemen, die hij door zijne gaven had kunnen bekleeden, en dus ook aan zijn naam op wetenschappelijk gebied schade berokkend. Als hij moreel beter geweest was, zou hij ook voor de wetenschap meer beteekend hebben.

L i t t e r a t u u r : *Acta des E. Classis van Leyden en Neder-Rhijnlandt.* (H.S.) over de jaren 1670-1706. *Acta Synodi Zuid-Hollandicae*, 1694 art. 6; 1695 art. 5; 1696 art. 11; 1697 art. 11.

Walch's *Bibl. Theol.* cf. *Fortsetzung und Ergänzungen zu Chr. Gottlieb Jöchers allgemeinem Gelehrten Lexico von Johann Christoph Adelung*, 1er Bd. Leipzig, 1784. Kolom 167.

1) t.a.p. *Acta,* 6 Maij 1698, Art. 16.

[Jacobus op den Akker]

AKKER (Jacobus op den) zal, volgens van der Aa en van Troostenburg de Bruijn, geboren zijn te Meurs, den 6^{den} Dec. 1649[1]. Ingeschreven als student te Utrecht in 1670, is hij al spoedig na het voleindigen van zijn studie naar Indië getrokken, alwaar hij in 1678 te Colombo op Ceylon als predikant werd aangesteld. Hier trad hij ook in het huwelijk met Dina Agotha, dochter van den O.I. predikant Nicolaas en Sara Visvliet, en hij heeft het groote voorrecht gesmaakt, dat hij haar langer dan een halve eeuw aan zijn zijde heeft mogen zien.

Eenmaal in Indië, is op den Akker er voortdurend gebleven, want telkens verbond hij zich, volgens art. 11 der instructie, opnieuw aan de Indische kerk, wat gewoonlijk met verbetering van inkomen gepaard ging. Uit een schrijven van den kerkeraad te Batavia, van den 24sten Nov. 1687, blijkt, dat men hem d.t.p. als predikant verlangde, om er den dienst in het Portugeesch te verrichten, terwijl een bericht van den 18^{den} Dec. 1688 ons zegt, dat hij er toen reeds zijn arbeid begonnen was.

Aan de geschiedenis van de Portugeesche gemeente te Batavia (1633-1808), is de naam van Jacobus op den Akker, ten nauwste verbonden. Niemand heeft haar langer, immers van 1688-1729, gediend dan hij. En niet alleen dat hij haar zoo vele jaren achtereen diende, neen, maar hij heeft dit ook gedaan met den meest mogelijken ijver en de grootste toewijding. En de hooge vlucht, die ze in deze jaren genomen heeft, is meerendeels toe te schrijven aan zijn krachtig optreden.

Het Portugeesch was langzamerhand zoozeer zijn taal geworden, dat, toen hem in 1705, door den gouverneur-generaal Joan van Hoorn, gelast werd, in een andere taal te prediken, hij verklaarde dit niet meer te kunnen. Het voortdurend optreden voor de gemeente en het catechizeeren, waarbij hij zich steeds van het Portugeesch bediende, hadden 't hem en zijn ambtgenoot Jacobus Thornton, onmogelijk gemaakt, voor dat werk het Nederlandsch te gebruiken.

Met blijvende, ja immer klimmende belangstelling bleef hij arbeiden, hoewel 't dienstwerk hem zwaar viel. Een verlichting was het voor hem, dat hij een adjunct kreeg in den persoon van Aäron Diaz Da Fonseca, die reeds in 1726 een groot deel van zijn werk overnam. In 1728 vroeg hij zijn emeritaat aan, dat hem in 1729 werd verleend. Zoo nu en dan preekte hij echter nog in het Maleisch. De trouwe arbeider, de werkzame man, de pastor bij uitnemendheid, stierf den 18^{den} April 1731.

Op den Akker vertaalde de Psalmen in het Portugeesch in versmaat, zóó, dat ze gezongen konden worden op de melodiën, die in onze kerk worden gebruikt. Toen hij met dezen arbeid gereed was, werden ze gerevideerd door de predikanten Zas en Thornton Jr., benevens den ouderling Cornelis van Hamme. De kerkeraad te Batavia besloot ze bij de godsdienstoefening te gebruiken, en de regeering betaalde de drukkosten. Als vast kan worden aangenomen, dat op den Akker in 1698 met dezen arbeid gereed was.

Het drukken echter hield lang op. Immers pas in 1703 was men er mee gereed. De titel luidde: *Os CL Psalmos del David*, *compostos para uso d'a Igreja Portugesa per* J. op den Akker, Batavia 1703, 8°. Achter dezen bundel waren geplaatst de Catechismus met de liturgische formulieren, overgezet door Fereira, Lindius en Samuel Tesschemaker.

1) Meer waarschijnlijk zag hij den 7den Juni 1647 het levenslicht.

Verder is, voor een gedeelte althans, van hem afkomstig, de vertaling van het O.T. in het Portugeesch; want nadat door Joam Fereira het N.T. in genoemde taal was overgezet, en hij ook aan de translatie van het O.T. begonnen was, stierf deze, toen hij gevorderd was, tot Ezechiël 48:21. Op den Akker, voegde er de loca paralella, met de argumenta librorum et capitum bij, terwijl hij het werk, door zijn ambtgenoot begonnen, voltooide.

Hoewel zeer gewenscht, bleef toch de druk lang achterwege en was het handschrift, bij voortduring onder berusting van op den Akker. Pas in 1728 stond hij het, gelijk we weten uit een brief van den 15^{den} Nov. 1728, geschreven door den kerkeraad van Batavia, aan dezen af. Immers wordt ons hier gezegd dat hij (kerkeraad) Ds. op den Akker, bewogen heeft ‘om het manuscript des Portugeeschen Bijbels aan hem over te leveren, opdat 't niet verloren wierd of in vreemde handen gerake, maer inde kerk sorgvuldig bewaart werde, tot tijd en wijle de Heeren majores het opeijschen om hetselve door den druk gemeen te maken’.

Eerst in 1745 werd een aanvang gemaakt om 't werk ter perse te leggen, nadat in 1729, door de bewindhebbers der compagnie uitdrukkelijk verboden werd tot het drukken over te gaan, ja zelfs gelast was, dat geen predikant naar Nederland mocht gezonden worden, die in opdracht had over de uitgave te spreken. In 't jaar 1753 was de arbeid van Fereira en Op den Akker op kosten der O.I. compagnie gedrukt.

Nog zette hij over de *Christelijke gebeden* van Jan Haverman (in 1628 te Amst. verschenen), onder den titel; Joa. Haverman *Livrinho de oraçoês emend. por H. van Diest*, *e traduzione* J. op den Akker. Batavia.

Blijkbaar is de ijverige, werkzame man ook bezig geweest met de samenstelling van een Maleisch woordenboek.

L i t t e r a t u u r : *Album stud. Acad. Rheno Traj.* Utr. 1886. Kolom 65. C.A.L. van Troostenburg de Bruyn; *De Herv. Kerk in Nederl. Oost-Indië onder de Oost-Ind. Comp. (1602-1795).* Arnh. 1884. Reg. *in voce.*

A.J. van der Aa; *Biograph. Woordenb. der Nederl.* 1ste dl. blz. 39.

Acta Synodi Z.-Holl. 1690-1732 artikel ‘*Indische saken*’.

[Pieter Jansz Al]

AL (Pieter Jansz). Van de levensgeschiedenis van Pieter Jansz. Al is ons niets bekend. Hij was geen predikant en noemt zich met een zekere ingenomenheid ‘Lidmaadt der Gereformeerde Kerke te Westzaandam’. Zijn levensgeschiedenis is dan ook van minder belang. Daarom zou hij hier zeker niet behoeven vermeld te worden. Hij dankt die eer uitsluitend aan het aandeel door hem genomen in den strijd, dien Ds. Joannes Ernestus Jungius te voeren had. Deze prediker, waarover ter plaatse zal gehandeld worden, had een eschatologisch werk in 't licht gegeven getiteld: *De Verborgentheid der laatste tijden*, *die aanstaande zijn enz.* Zutphen, 1749.

De voorstellingen van Jungius vonden zooveel bestrijding, dat hij ten slotte van onrechtzinnigheid beschuldigd, zijn ambt heeft moeten neerleggen. Maar Pieter Jansz. Al vond het werk van Jungius zoo uitnemend, dat hij er een uittreksel van samenstelde en door den druk gemeen maakte. Zoo verscheen in 1751 bij Adriaan Wor te Amst. een 2de druk van: *Kort Begrip of zakelijke Inhoud van het doorwrocht Werk van den*

wel eerwaarden en zeer geleerden Heer D. Joannes Ernestus Jungius, *enz.* Door Pieter Jans Al. *Doorgaans verbetert.*

In het begin stemde Al blijkbaar in met hetgeen Jungius leerde omtrent den tijd, waarop de val van den antichrist zou plaats grijpen. Jungius had dien gesteld in 1808. Doch Ds. Joh. van Herwerden kon met die rekening geen vrede hebben en verdedigde in zijn '*Vrymoedige dog zedige Aanmerkingen*' op Jungius' boek, dat die val zou geschieden in 1866.

Dit gaf den heer Al aanleiding 'dieper in dat stuk in te zien'. Aldus verscheen van zijne hand: *De Heerlyke Staat der Kerke in het laatste der dagen*, *enz.* Amst., 1753.

Na eene inleiding over 2 Petr. 1:19 handelt hij over den eed des Engels, Openb. 10:6 en 7, over Daniel 12:2 en een breede reeks van teksten op de eschatologie betrekking hebbende. De rekening van Joh. Herwerden trok hem echter meer aan dan die van Jungius, zoodat hij ook 1868 decreteerde als het jaar, waarin de antichrist vallen zou.

Een criticus merkte naar aanleiding van dit werk op, dat er 'vele ongemene zaaken voorkomen, die elks toestemming niet zullen wegdragen'. Het gevolg bleef dan ook niet uit, want nog in 1754 zag het licht: *Brief aan Pieter Jansz. Al. Waar in aangetoond word. I. Zijne onregtzinnige*, *en onschriftmatige uitdrukkingen en redevoeringen. II. Zijne misvatting omtrent Matth. XXIV:21*, *22. III. Dat Daniel XII:2 onmogelyk ene lichamelyke opstanding*, *met het begin van de 1000 jarige heerlyke kerkstaat kan geleerd worden. IV. De zwarigheden voor en tegen de stelling van ene lichamelyke komst Christi etc. En dan ten V. worden twee Vragen beantwoord.* Door C.D.J.C.S. Neom, Litmaat der Gemeente. Amst. 1574.

Ook Petrus Janssen, prof. te Duisburg mengde zich in den strijd, die weinig wezenlijk nut heeft afgeworpen en voor Jungius al zeer onaangenaam eindigde.

L i t t e r a t u u r : *Boekz. der Gel. Wereld.* 1753*a*, blz. 306, 1754*b*, blz. 485 v.v., 1757*a*, blz. 11. Sepp, *Stinstra en zijn tijd*, dl. II, blz. 177.

[Kasparus Alardin]

ALARDIN (Kasparus), geb. te Bremen 1658. Hij was predikant te Sluis 1681-1685, te Wesel tot 1688, te Arnhem tot 1692. Hij overleed aldaar den 15^{en} Aug. 1692. Hij schreef: *De geluksaligheyd van den wegh der Rechtveerdige; alsmede de Fonteyne des Levens enz.* Amst. 1692; 1698 enz. een 6e druk verscheen nog in 1732 *Vergeestelijk en Hemels thee-gebruyk*, *ofte beknopte overbrenging van de thee geestelyk op Christus Jezus toegepast enz..... in 't ligt gebragt door J. Titama.* Rotterdam 3e druk 1730; 5e druk 1877.

Een lijkpredikatie *op den dood van Petrus Keuchenius*, † *1961.* Deze predicatie verscheen te Amsterdam 1692.

L i t t e r a t u u r : De voorrede van: *De geluksaligheyd van den wegh der Rechtveerdige*, geschreven door G. Anslaer, *Euthanasia ofte welsterven door W. v. Eenhoorn*, 4e dl., 3e dr., Amst. 1753. blz. 400-406.

[Johan Coenraad Albers]

ALBERS (Johan Coenraad), werd geboren in het Graafschap van der Lippe, November 1686. Zijne studiën volbracht hij te Harderwijk onder de leiding van zijn landgenoot, Johannes Meyer, professor in de godgeleerdheid en de oostersche talen.

In 1713 werd hij proponent te Amsterdam en het volgende jaar als predikant uitgezonden tot den dienst der Indische kerken. In 1716 aanvaardde hij den predikdienst op het eiland Ternate en arbeidde daar tot den 5^{den} Juli 1724, toen hij

naar Batavia vertrok. Twee jaren nam hij hier den buiten-dienst waar, doch zag zich toen, wegens voortdurende ongesteldheid, gedrongen ontslag te nemen, dat hem 14 October 1726 op eervolle wijze door den kerkeraad werd verleend.

Behouden kwam hij in het vaderland terug en vestigde zich aanvankelijk te Utrecht, daarna te Twello en vervolgens sinds 1762 te Deventer.

In 1733 huwde hij met Johanna van der Louw, uit welk huwelijk verscheidene kinderen geboren werden.

Zijn rusttijd bracht Albers echter niet in ledigheid door. Hij wijdde zich onverpoosd aan de studie. Meer dan eene vrucht van zijnen arbeid zag het licht. Behalve een tractaat over den Sabbath verscheen van zijne hand een werk over:

Het Aanweezen en Kennelyke Godts, *de onstoffelykheid en onstervelykheid der ziele*, *en de Goddelykheid der H. Schrifture*, *enz.*, Deventer, 1761, 8°. Behalve een uitvoerig voorbericht werd het ook met twee lofgedichten versierd. De invloed van zijn tijd deed zich sterk bij hem gevoelen, zoodat een rationalistische kleur aan zijn werk niet vreemd is,

Na zijn dood liet hij nog in handschrift achter eene verhandeling over: *Christus het eenig en veilig Fondament van 's zondaars rechtvaardiging*, *enz.* Deze verscheen echter niet, omdat hij de laatste jaren zijns levens leed aan gezichtsverzwakking, die ten slotte tot algeheele blindheid werd. Van hem wordt nog meegedeeld, dat zijn ziekbed een ‘troostbed’ voor hem was. In de volle verzekerdheid der hope des eeuwigen levens ontsliep hij den 4den Aug. 1781.

L i t t e r a t u u r : *Boekz. der Gel. Wer.*, 1781*b*, blz. 368. 1763 *a*, blz. 269-281.

[Alberthoma]

ALBERTHOMA. Hoewel het onze bedoeling niet is een volledige geslachtslijst der Alberthoma's te geven, wordt toch de geslachtsnaam boven dit artikel enkel vermeld, omdat deze familie in de kerkelijke geschiedenis van Groningen zulk een groote plaats heeft ingenomen, dat meer dan één der Alberthoma's hier ter sprake moet komen.

De eerste uit dit geslacht, die in de geschiedenis van Groningen genoemd wordt, was A n t o n i u s T h o m a e . Deze, uit Groningen zelve afkomstig, was Roomsch-Katholiek priester geweest. Toen hij tot de Reformatie was overgegaan, werd hij in 1594 tot stadsprediker aangesteld, nadat hij in het openbaar een beroepingsformulier had voorgelezen. Daar hij echter reeds hoog bejaard was, werd hij in 1600 emeritus verklaard.

In 1635 werd A l b e r t u s T h o m a e , uit Friesland afkomstig, van Lutkegast naar Groningen beroepen. Hij diende aldaar een vijf en twintigtal jaren tot zijnen dood den 20sten April 1660. Hij was een man van groote bekwaamheid, die als prediker zulk een naam had, dat hij zelfs te Amsterdam beroepen werd. Door zijne elf kinderen is het geslacht der A l b e r t h o m a 's, zoo noemden zich sinds dien tijd zijne afstammelingen, zeer uitgebreid, en meest alle mannelijke leden hebben zich aan den evangeliedienst gewijd, en velen hunner hebben in Groningen of in omliggende gemeenten het predikambt waargenomen.

In 1661 aanvaardde T h o m a s A l b e r t h o m a zijn dienstwerk te Groningen. Hij was de zoon en opvolger van Albertus Thomae, en werd beroepen van Ezinge. Ook

hij smaakte, evenals zijn vader, het voorrecht om voor Amsterdam in aanmerking te komen, maar kon er niet toe besluiten Groningen te verlaten. Hij overleed den 31sten Juli 1680.

Den 24sten November 1678 werd Petrus Alberthoma, de broeder van Thomas en schoonzoon van Robertus Keuchenius, van Termunten naar Groningen beroepen, waar hij den 10den Mei 1711 overleed.

Den 17den December 1693 werd Albertus Alberthoma, (geb. den 23sten Nov. 1644) broeder van Thomas en Petrus, te Groningen bevestigd in zijn dienstwerk. Deze werd te Appinggedam in 1672 predikant, te Embden in 1683 en heeft zich bekend gemaakt door een Duitsch versje op eene penning, geslagen bij gelegenheid van het honderdjarig bestaan van het *College van Veertigen* te Embden. (Zie daarover *Nav.* XXXV, blz. 224, 225 G. Outhofs, *Waarschouwinge*, Embden 1723, blz. 467 en 468). Hij arbeidde te Groningen tot aan zijnen dood, op den 2den November 1720.

Den 9den Februari 1721 werd de zoon van Petrus Alberthoma, Robertus genaamd, te Groningen bevestigd. In November 1690 was hij te Groningen geboren. Zijn eerste standplaats was Eelde in Drenthe. Daar arbeidde hij van den 8sten December 1715-21 Januari 1721, en daarna te Groningen tot den 13den November 1769. Toen werd hij emeritus. Hij ontsliep den 12den Januari 1772. Ds. J.H. Jansonius, destijds de oudste predikant te Groningen, hield eene lijkrede over hem naar aanleiding van Daniel XII:3.

Robertus Alberthoma was een man met schoone gaven toegerust, die bovendien over groote werkkracht beschikte. De theologische litteratuur zijner dagen heeft hij met vele bijdragen verrijkt. En hoe gretig zijne werken gelezen werden, blijkt uit de vele herdrukken, die van de meeste verschenen. Ook als dichter heeft hij naam gemaakt, en tegen de ziekelijkheid, waaraan de dichtkunst zijner dagen leed, een ernstig protest doen uitgaan.

In 1729 verscheen de eerste uitgave van zijne: *Lere der Waarheit die naar de Godtzaligheit is*, *enz.* Gron. 1729, 8o. In 1734 was er reeds een 3e druk, terwijl nog in 1770 een 8e druk het licht zag.

De samenstelling van dit werk gaf hem aanleiding tot een ander. Immers, hij kreeg lust om den korten inhoud ervan in rijm te ontwerpen en er dat rijmgedicht voor te plaatsen. Maar al arbeidend werd het werk te groot, dan dat het als een voorrede voor de *Lere der Waarheit* kon geplaatst worden. Dus besloot hij al die rijmgedichten in een bundel te verzamelen. Zoo ontstonden de *Onderwyzing-Liederen van des Heeren wegen*, *enz.* Gron. by Johannes Cost. 1730, 8o. 2e dr. 1754 by Hajo Spandaw. Voor dit werk plaatste hij een Aenspraek aen de Dichters, waarin hij het misbruik en het gebruik der poësie aantoonde.

Behalve deze werken verscheen nog van zijne hand: *Intrede van W.K.H. Friso*, *Prinse van Oranje.* Gron. 1729. 4o. *Zonne der Gerechtigheit.* Gron. 1730. 4o. *Nederl. en Gron. Vryheit.* 1730. 8o. *Over de Geboorte en Besnydenis van Christus*, Gron. 1730. *Elia de Profeet*, *enz.* Gron. 1736. 4o. 2e dr. 1758.

Eliza de Profeet gezalft met Elias Geest, *enz.*, *In XXV Leerr. en Byschr.* Gron. 1741. 4o.

Groningens derde Jubeljaar sinds de reductie, *uitgeroepen* door R. Alberthoma. Gron. 1744.

Mengeldichten, *behelzende enige Godtgeleerde stoffen en vaderlandsche Gesch. enz.*, door Robertus Alberthoma enz. Gron. 2de dr. 1754. (Voorheen afzonderlijk gedrukt, nu in een bundel vergaderd).

Gedicht van Robertus Alberthoma bij het huwlijk van den Gron. Hoogl. Paulus Chevaller en Marg. Geertruid. Alberthoma (21 Febr. 1753). Gron. 1753.

Uit dit alles blijkt het, dat Robertus een man was, die zijn geslacht tot eere, der gemeente tol groot nut en het vaderland tot zegen was.

Op den 6^{den} October 1737 werd A l b e r t u s A l b e r t h o m a, de oudste zoon van Petrus Alberthoma tot predikant te Groningen bevestigd. Deze had te Groningen en te Leiden zijne studiën volbracht, en was in het jaar 1710 proponent geworden. In 1713 vinden wij hem als predikant te Midwolde en de Leek, in 1728 te Embden, in 1733 te Leeuwarden en op bovengenoemden datum te Groningen. Zijne komst te Groningen was daar eene oorzaak van groote blijdschap. Meer dan een dichter of verzenmaker greep zijne harpe van de wilgen, want Henricus Gockinga S.S.Th.e. Phil. Stud. dichtte: *De waare kinderen Godts in blydschap over de Gelukkige Aankomste van Jesus Getrouwen Dienaar*, *den Weleerw. ZeerGodtzal. en Doorgel. Heere Alb. Alberthoma enz.*, Gron. 1737.

Lucas Trip deed een *Lierzang* het licht zien, '*opgezongen ter gelegentheit der bevestinge van den Weleerw. Gel. en Godtzal. Heere Albert Alberthoma enz.*, Gron. 1737.

Dit geschrift werd gevolgd door een ander: *De Lierzang ter gelegenheid der bevestiginge van den Weleerw. Gel. en Godzal. Heere den Heere Albert Alberthoma enz.*, Gron, 1738.

Ook zijne vrouw A l e g u n d a A l b e r t h o m a, geb. Ilberi beoefende de edele dichtkunst en wijdde zich aan het vervaardigen van stichtelijke lectuur. Zoo verscheen van hare hand: '*s Waerelts gezegende Heiland verwagt*, *gekomen en blymoedig omhelst*, *voorgestelt in een geestelyk gesprek enz.*, T'Embden 1730.

Tijdens haar verblijf te Leeuwarden bezong zij in een *Gedicht bij het huwelijk van Prof. Daniël Gerdes en Reinudina Mellema*, *gehuwd 10 Juli 1736*, Gron. 1736, deze heugelijke gebeurtenis. Ook verscheen nog van hare hand: *Verademinge ener vermoeide ziele*, *enz.* door Alegunda Ilberi, Huisvrouw van D.A. Alberthoma, Predikant te Leeuwaarden, Leeuw. 1736. Dit werd nog in hetzelfde jaar gevolgd door een werkje van een ongenoemde: *De Heilige Digtkunst*, *verheerlykt in Hardtgrondige Zielzugtingen tot den Drieënigen Godt*, *enz.*, by T. v. Dessel, Leeuw., 1736, 4°.

Op den 11^{den} Mei 1758 overleed Albertus Alberthoma. Zijn ambtgenoot M. Wieringa herdacht hem in eene lijkpredicatie over Ps. 37:7.

In het jaar 1770 vinden wij nogmaals een A l b e r t u s A l b e r t h o m a in dienst der Groninger gemeente. Deze was de kleinzoon van den in 1730 aldaar gestorven Albertus Alberthoma.

Doch niet alleen Groningen ook Appingedam heeft aan de familie Alberthoma meer dan een leeraar te danken gehad. In 1661 werd aldaar van Mensingeweer beroepen E n g e l b e r t u s A l b e r t h o m a † 1671. Hij was een zoon van Albertus Thomae.

In 1672 werd daar zijn broeder A l b e r t u s A l b e r t h o m a als proponent beroepen en diende Appingedam tot 1683, in welk jaar hij naar Embden vertrok.

In 1698 werd daar wederom G e r h a r d u s A l b e r t h o m a beroepen, zoon van E n g e l b e r t u s. Na meer dan veertigjarigen dienst overleed deze in 1739.

Nog tal van anderen uit dit priesterlijk geslacht hebben de Gereformeerde kerken dezer landen gediend, waarvan met name nog vermeld mag worden A l b e r t u s

A l b e r t h o m a , predikant te Leiden. Bij zijn overlijden verschenen gedichten van J. Doornik, N.V. Poelgeest, A. Wolff (aetatis 16), D. van den Dalen, C. Zout-

maat (Phil. et Litt. Stud.), en Joan Oosterdijk Schacht, op het '*Schielyk afsterven van den Weleerw. en Hooggel. Heer Albertus Alberthoma*, *enz.*'

Aan dezen Alberthoma dankt de Groninger Bibliotheek Erasmus' N.T., dat eenmaal aan Luther toebehoorde. Eene beschrijving van dit zeldzame boek is opgenomen in *Geloof en Vrijheid* 1883, blz. 517-66 van de hand van P.C. Hofstede de Groot. Zie ook *Nav.* 1884, blz. 189-193.

Litteratuur: *Boekz. d. Gel. Wer.*, 1739*b*, blz. 699-704; *Nav.* XXXVI, blz. 224-228; XXXV, blz. 225, 454; v.d. Aa, *Biogr. Woordenb.*, *in voce. De Herv. Predikanten van Drenthe enz.* door T.A. Romein, Gron. 1861, blz. 48.

[Joannes Alberti]

ALBERTI (Joannes), geb. 6 Maart 1698, was de zoon van een korenmolenaar, die in de nabijheid van Assen woonde. Het verhaal gaat (Jöcher a.a. O.), dat hij niet vroeg de school bezocht heeft. Zijne ouders woonden op te verren afstand en bekommerden zich bovendien weinig om de vorming van hun kind. Een molenaarsknecht, Jan Mulder genaamd, zou zich over het knaapje ontfermd hebben en hem lezen hebben geleerd. Deze Jan Mulder nam hem ook mede naar de kerk en eens zou zijne stiefmoeder bij de terugkomst aan het kind gevraagd hebben, of het ook iets van de preek had onthouden, waarna het jongske een houten kist beklom, den tekst voorlas en met eenvoudigheid een deel van het gehoorde op zulk een wijze wedergaf, dat het stiefmoederlijke hart zoo geroerd werd, dat zelfs haar oog met tranen zich vulde. Eerst toen zouden de ouders bespeurd hebben, dat hun kind voor iets hoogers dan het ouderlijk beroep was geboren. Hoe aardig zulk een verhaal ook klinken mag, toch komt veel daarin ons twijfelachtig voor. Het maakt den indruk, dat het aangelegd is om Alberti's roem te verhoogen. Die ouders, die zich om hun kind minder bekommeren dan Jan de Mulder hun knecht, die stiefmoeder, die niets gevoelt voor het kind, dat zij moest opvoeden, en die toch dadelijk tot tranen toe bewogen wordt, als zij het op een kist iets hoort meedeelen uit een preek, dat alles heeft zooveel onwaarschijnlijks, dat wij het niet voetstoots aannemen.

De kern der zaak zal wel deze wezen, dat Alberti uit den minderen stand afkomstig was. Zijn aanleg deed de aandacht op hem vestigen, zoodat meer vermogenden zich zijn lot aantrokken. En later toen hij tot eere geklommen was, heeft natuurlijk de volksmond niet gezwegen, maar over zijn nederige afkomst verhalen opgedischt. Hiervoor pleit hetgeen wij vermeld vinden in de *Drentsche Volksalmanak*, 1838, blz. 139-141.

Een Friesch edelman, uit het geslacht der Burmania's, was gehuwd met een Drentsche vrouw, en als zoodanig lid der Drentsche Ridderschap geworden. In 1719 werd deze tot lid van den *Lofflyken Etstoel*, het hoogste rechterlijke College, benoemd. Bij deze gelegenheid werd een Latijnsch klinkdicht vervaardigd, waarin Burmania sprekende werd ingevoerd en de plechtige belofte hem op de lippen wordt gelegd om het Recht en Drenthe op alle mogelijke wijze te zullen dienen. Op dit klinkdicht maakte Alberti het volgende antwoord:

'Drenthe spreekt':

Ick, - die weleer een proeij van Hunnen en Barbaren,

Weleer een schouwtonneel vervult met Oorloghsgloet,
Den trappelenden Hoeff en Bisschoplycken Voet
Most dragen, - voel een vuir van blijtschap in mijn aêren,

Nu ik, ontworstelt uit den drangh van nootgevaren,
Myn erestaat zoo trouw, soo lofflijck sie behoedt;
Myn vryheit ondersteunt, door eenen Edlen stoedt
Landvad'ren, die mijn Recht en Maagdehoed bewaren.

Triumph! nu weer opnieuw myn Zetel wort geschraagt
Door een beproefde Zuil, daer *Vriesland* roem opdraagt:
Burmania, wiens naam myn Staten-Ry kan çieren.

Hij die Apollo's kerck door syn geleertheit sticht,
Sterkt Drenthe's Kapitool, op d'Etstoel van 't Gericht,
Met deught en wijs beleidt, des Adels Lauwerieren.

Assen den 7 van Wintermd. 1719.
J. ALBERTI.

Het vermoeden ligt voor de hand, dat de een en twintigjarige Alberti, die toen juist de Franeker Hoogeschool had verlaten aan de familie, waaruit deze Burmania zich een vrouw had verkoren, wel eenige verplichting had. Anders zou hij, de korenmolenaarszoon, zich zekerlijk over Burmania's benoeming minder diep geroerd hebben gevoeld.

Nog een ander bezwaar tegen het verhaal van de veronachtzaming zijner opvoeding ligt in het feit, dat hij, na een schitterende loopbaan op de Latijnsche school, reeds in 1715 naar de Hoogeschool te Franeker werd gezonden, waar hij den 6^{den} Sept. van dat jaar onder het rectoraat van prof. Vitringa als student werd ingeschreven. Op zeventienjarigen leeftijd dus, dat is toch zeker geen leeftijd, die pleit voor verwaarloozing zijner jeugd. Naar aanleiding van de keuze dezer Friesche Academie zegt Mr. J. de Wal (*Drentsche Volks Alm.* 1844, blz. 185): ‘vraagt men, waarom de betrekkingen van Alberti juist de Friesche Hoogeschool tot oefenplaats voor den werkzamen jongeling zullen hebben verkoren, terwijl het beroemde Groningen meer onmiddellijk in de nabijheid van de woonplaats zijner ouderen gelegen was, wij kunnen dienaangaande niets met zekerheid vermelden’. Welnu, zijn relatie tot den Frieschen edelman kan ook een vingerwijzing zijn om te verklaren, waarom het Friesch Atheen boven Groningen werd verkoren. Al is natuurlijk ook daarbij niet uitgesloten, ‘dat de faam van mannen als Lambertus Bos en Campegius Vitringa’ onzen Alberti derwaarts heeft gelokt.

De toestand der Groninger Academie was bovendien in die dagen niet zoo rooskleurig, dat zij, die in gelegenheid waren Franeker te bezoeken, daaraan niet de voorkeur zouden hebben gegeven.

Eenige jaren studeerde hij te Franeker, doch in November 1720 vinden wij hem als proponent te Leiden vermeld en als te Waverveen woonachtig. De kerkeraad van Hensbroek begeerde hem tot Leeraar, maar hij kon geene genade vinden in de oogen van den Collator. Gelukkig was hij te gelijkertijd te Hoogwoude beroepen. Zijne ‘Excellentie de Heer van Hoogwoude’ approbeerde het beroep, vervolgens ook de E. classe van Hoorn, met de bepaling, dat hij den 2^{den} Januari 1721 zou geëxamineerd worden door Joh. Beets, predikant te Wadway. Den 26sten Februari 1721 werd Alberti in zijne eerste gemeente bevestigd door Ds. David de Graef, predikant te Spanbroek

c.a., die van te voren reeds had opgegeven, dat hij bij die gelegenheid zou prediken over Philipp. 2:29. Behalve door den bevestiger

werden hem ook de handen opgelegd door zijn examinator Ds. Beets. De jeugdige leeraar hield eene intreepredicatie over Psalm 121:1 en 2. (De jaartallen door Mr. J. de Wal aangegeven en ook door v.d. Aa gevolgd zijn niet juist. Zie *Boekz. der Gel. Wereld* over Nov. 1720, blz. 617; Jan. 1721, blz. 118). Tijdens zijn verblijf te Hoogwoude huwde Alberti met eene dochter van den Heer Philips van Ravesteyn J.U.D. een geleerd man, in wiens gezin de schoone letteren in groote eere waren, en dus ook letterkundige studiën gewaardeerd werden. In die beschaafde omgeving vond Alberti veel dat hem aantrok. Immers reeds in zijn studententijd had hij groote neiging voor die tak van wetenschap aan den dag gelegd. Met een beroep op Wyttenbach karakteriseert Mr. J. de Wal (a.w. 1844, blz. 188) Alberti's vorming op de volgende wijze: 'Van het oogenblik, dat Alberti met de beoefening der Godgeleerdheid een begin had gemaakt, betreurde hij het dagelijks, dat hem zoo weinig tijds overschoot om de Grieksche letteren te onderhouden, dikwerf zocht hij tot dezen terug te keeren. Hij las Homerus, Hesiodes, Xenophon; vooral echter maakte hij zich gemeenzaam met die latere uitleggers des Nieuwen Verbonds, die de Schrift door bijgehaalde plaatsen uit Grieksche schrijvers hadden opgehelderd; waartoe zijn leermeester Lambertus Bos, en anderen na dezen behoord hadden, vooral Elsner en Raphelius. Tenzelfden einde besloot hij ook zelf de Grieksche schrijvers te lezen. Zoodra hij een genoegzaam getal leerredenen had afgewerkt, aanvaardde hij de lezing van die schrijvers, die in het nauwste verband stonden met de kritiek des N. Testaments, Philo, Josephus, de kerkvaders: ook anderen van kleineren omvang en minder belang; aan dit soort van schrijvers hing hij geheel'. In zijn inaugureele oratie, vele jaren later gehouden, zegt hij dan ook van zichzelven: 'qui olim in Hoogwoudana solitudine Sacris primum initiatus admodum juvenis, intra privatos parietes delitescebam, Deo, Ecclesiae, literarumque meliorum curae unice vacans'. In dit weinige is ons Alberti's wetenschappelijke neiging geteekend. Hij was theoloog, maar zeker meer litterator. Hij was der godgeleerdheid toegewijd, daarom werd zijne letterkundige neiging gericht op die litteratuur, die nog het meeste met de theologie verband hield. De eerste vrucht van zijnen arbeid waren zijne '*Observationes Philologicae in Sacros Novi Foederis libros*', Lugd. Bat. 1725. Het was opgedragen aan den Heer van Cats, vrijheer van Venhuizen, zijn grooten begunstiger. Hij behandelde hierin verschillende plaatsen uit het N.T., maar bepaalde zich tot de oplossing van louter taalkundige kwesties. Onverdeeld genoegen heeft hij van dezen eersteling niet genoten. De Leidsche theologische faculteit prees het in een judicium, voor het werk gedrukt, als '*receptae doctrinae ecclesiarum nostrarum*, *satis conformes*, *ad literarum sacrarum intelligentiam et laudem utiles*, *atque varia prorsus doctrina ad theologiae ornatum faciente refertas. Quae hinc auctorem apud orbem literatum merito commendent ab ingenio*, *industria*, *et eruditione magna*, *ipsiusque decus majus in ecclesiae usus deo dante*, *accelerent.*

Rechtzinnigen in de kerk echter waren minder gunstig in hunne oordeelvellingen, wijl zij er de sporen van het Socinianisme in meenden te ontdekken. En in de *Acta eruditorum* Lips. 1725. Mens. Jul. p. 392-308, Suppl. T. IX, Sect. I, p. 7-20, viel hem eene beoordeeling te beurt, waarin de lof karig, de afkeuring groot was, dewijl hij van plagiaat werd beschuldigd. Alberti verdedigde zich in zijn: *Periculum criticum in quo loca quaedam cum Veteris ac Novi Foederis; tum Hesychii et aliorum illustrantur*, *vindicantur*, *emendantur.* Lugd. Bat. 1727. Maar daarbij liet

hij het niet. Door schitterende proeven van geleerdheid wilde hij de op hem geworpen blaam van zich afwijzen. Zoo gaf hij in de *Biblioth. Bremens.* Cl. VIII, Fasc. I, p. 149 zijne '*Observationum criticarum in Hesychium Specimen*', waarin hij der geleerde wereld een schets aanbood van zijn groote werk over Hesychius. Dit Specimen verscheen ook in 1727 om weldra gevolgd te worden door zijn: '*Annotationum Philologicarum in N.T. ex Philone Judaeo collectarum specimen*, opgenomen in *Musaeum Bremens. Histor.-Philolog. Theol.* vol. I, P. I, p. 104. In al deze studiën gaf hij blijken van zijne scherpzinnigheid en belezenheid.

Ondanks al dezen arbeid legde hij zich toch ook met ijver op zijn dienstwerk toe, zoodat hij als kanselredenaar naam maakte. Reeds in 1726 volgde hij het beroep op naar Krommenie, waar hij den 22sten Aug. van dat jaar intrede deed met eene predicatie over Jesaja 52:7. Ook hier heeft hij maar kort gestaan, want den 15^{den} Februari 1728 werd hij door Ds. Johan Creyghton te Haarlem bevestigd. Op den namiddag van dienzelfden dag deed hij zijne intrede met eene leerrede over Ezechiël XVII:23. Twaalf jaren heeft hij hier gearbeid. Deze stadsgemeente nam blijkbaar bijna al zijn tijd in beslag, want al die jaren zag maar één werk van zijne hand het licht, namelijk zijn: *Glossarium Graecum in Sacros N. Foederis Libros*, *ex M.S. primus edidit*, *notisque illustravit J. Alberti. Accedunt ejusdem Miscell. Critic. in Glossas Nomicas*, *Suidam*, *Hesychium et Index Auctorum ex Photii Lexico inedito*, Lugd. Bat. 1735. Met vele geleerde mannen van zijn tijd stond hij in briefwisseling. 'Er suchte', zoo zegt Strodtmann (*N. Gel. Europa*, Th. XIV, S. 283), 'sich auch den Unterricht, die Bekanntschaft und den Umgang anderer Gelehrten zu Nutze zu machen. Unter diesen waren die berühmten Männer, Siegebert, Haverkamp, Peter Burmann zu Leiden, und d'Orville zu Amsterdam, nicht die geringsten'. Maar ook voor buitenlandsche geleerden was hij geen onbekende. Hij correspondeerde onder anderen 'mit denen Zierden Hamburgs, Joh. Alb. Fabricius, Christoph Wolf'. Zijne relatie met Fabricius vooral was van beteekenis door den invloed, dien zij op hem oefende. Fabricius bracht hem in kennis met een oud *Glossarium Graecum* op het Nieuwe Testament. Een ander afschrift daarvan vond hij in de Leidsche Bibliotheek, dat reeds door Isaac Vossius was gebruikt, terwijl ook Hemsterhuis hem een handschrift daarvan verschafte. Zoo werd hem het materiaal verschaft voor het bovengenoemd *Glossarium.* Hoezeer deze arbeid gewaardeerd werd, mag blijken uit het feit, dat het gedeeltelijk drie malen herdrukt werd. De eerste herdruk *Photii Lexicon*, ed. God. Hermannus, *Acc. Jo. Albertii Index Suppletus et auctus.* Lips. 1808. In 1823 werd het nogmaals te Leipzig herdrukt, terwijl ook in Engeland een uitgave plaats had. Nog verscheen dit Lexicon '*post Joannem Albertum rec. Maur. Schmidt*, Jena 1858-61. 3 voll. 4°.

Het was te verwachten, dat een man van zoo groote bekwaamheid en met zoo vele vrienden voor een leerstoel aan een der hoogescholen in aanmerking zou komen. In den zomer van 1740 waren er twee vacatures aan de Leidsche hoogeschool. Franciscus Fabricius en Taco H. v.d. Honert waren gestorven. Terwijl Alberti op een buitenlandsche reis was, werd hij den 12^{den} Juli 1740 tegelijk met Johannes Esgers benoemd. Den 5^{den} October van datzelfde jaar aanvaardde hij zijne professie met eene redevoering "*de Theologiae et Critices connubio*", nadat hij op den 18^{den} Sept. afscheid van de Haarlemsche gemeente genomen had met eene predicatie over 1 Thess. 2:7 en 8. In deze inaugureele oratie, die het licht zag onder den titel:

Joannis Alberti *Oratio inauguralis de Theologiae et Critices connubio*, *publice habita in Auditorio majori Academiae Lugduno-Batavae*, A.D. V Octobr. CI□DCCXL, *quum ordinariam S.S. Theol. prof. solemmi ritu auspicaretur*, apud Samuelem Luchtmans, 1740, blonk meer geleerdheid dan fijne smaak. Zij is van groot belang voor de kennis van Alberti als theoloog, omdat hij in deze oratie de lijnen trok van den arbeid, zooals hij zich had voorgesteld dien te volbrengen. En het is onmiskenbaar, dat reeds daarin duidelijk wordt, waarom de rechtzinnigen zich tegen hem moesten stellen. Zijn philologische aanleg speelde hem parten als theoloog. Dat hij de meest uitgebreide taalkennis eischte, laat zich verwachten[1)].

Zijn besluit was dan ook: Ex superioribus autem, quae rudiori penicillo tantum delineavimus, jam tenetis, Auditores Humanissimi, veterum linguarum cognitionem, priscorumque seculorum mores me respicere, et verissimam Scriptores Sacros intelligendi rationem: quandoquidem latiori sensu omnem Grammaticae artis ambitum, omnes Philologiae partes, uno *Critices* vocabulo nunc complector, sine qua nemo magnus unquam Theologus evaserit, et maximi cetera viri in gravissimos etiam praecipitati sunt errores. (l.l. p. 8).

In dit alles is iets nieuws, d.w.z. niet zoo zeer in hetgeen hier gezegd wordt, maar ongetwijfeld in hetgeen hier verzwegen wordt. In de Gereformeerde theologie was steeds behalve hetgeen Alberti eischt, nog iets meer gevraagd. Dat zal ons het beste duidelijk worden als wij naast Alberti's woorden leggen een definitie der *Synopsis Purioris Theologiae Disput. etc.* per Joh. Poliandrum, Andr. Rivetum, Ant. Walaeum, Ant. Thysium, Edit. tertia, Lugd. Bat. CI□I□CXLII, p. 47, Th. VIII: "Negamus tamen, hominem naturalem seu animalem, quicunque is sit, eo quo decet modo, id est spirituali evidentia, promptitudine, animique reverentia et sanctimonia, multo minus certa mentis *πληρο□οπ□□* et assensu, ea comprehendere, dijudicare, aut salutariter sibi applicare posse, nisi Spiritu S. sit illustratus". Geen Gereformeerd theoloog zou ooit, als hij den exegeet beschreef, dit laatste vergeten, en toch in de oratie van Alberti is er niets over te vinden, of het mocht alleen de laatste formule zijn, waardoor hij den goddelijken bijstand inroept op deze wijze: "Tu Spiritu nos inbue Tuo, ut necessariis literarum, quas Tua nobis Providentia concessit, adminiculis usi, Revelationis Tuae sanctissimae mysteria felicius eruamus". Natuurlijk lag het niet in Alberti's bedoelen door zijne weglatingen de Gereformeerde opvattingen in dit opzicht te ontkennen, maar het blijkt daarom niet minder duidelijk, dat wij bij hem voor iets nieuws staan. Chr. Sepp (a.w. blz. 47) teekent zijn bedoelen aldus: "Het is ons duidelijk, wat Alberti eigenlijk wilde; gelijk Schultens de Schriften des O V. wenschte behandeld te zien als letterkundige voortbrengselen, zoo begeerde Alberti de kennis van het Grieksche taaleigen tot volle heerschappij te brengen tegenover de Schriften des N.V. Hij verlangde een zuiver philologische behandeling dier boeken". En iets verder getuigt hij: "Met Ernesti verdiende Alberti in een adem genoemd te worden. Gedurende Alberti's professoraat gaf een Leidsch boekhandelaar een uitgaaf van Ernesti's *institutio interpretis N.T. ad usus lectionum recusa ad exemplum Lipsiense* voor de geringe som van 14 stuivers, zoodat niets aan de verspreiding van dit classieke boek in den weg stond. Van beiden getuigde Ruhnkenius: uterque meus amicus in illustrem quidem nec tamen principem Grae-

1) *ll.* p. 6.

carum literarum pervenit locum, waar hij beider verdiensten ontleedt en vergelijkt in de beroemde plaats, door Wyttenbach ons bewaard in het *Vita R.* (ed. Bergman, p, 158). Letten wij op de woorden, wij waardeeren de waarheidsliefde van Ruhnkenius, die daarin duidelijk uitspreekt, hoog; hij was stellig overtuigd, dat Aberti beter philoloog zou geweest zijn, indien hij niet met de theologie zich had moeten bezig houden". Tot dusver Sepp. De vraag blijft over, of dit zelfde niet van toepassing kan zijn op Alberti als theoloog. Niet omdat de philologie der theologie zou kunnen schade doen, maar omdat Alberti, die veel meer philoloog was dan theoloog voor de consequenties van zijn eigen philologisch streven geen oog had. Sepp voegt er nog aan toe, dat hij nieuw leven trachtte te brengen in de studie der godgeleerdheid. "Hij bewees, hoe goed het was voor de systematische theologie in het algemeen, voor elk deel van de theologie in het bijzonder, dat haar beoefenaar te huis was op het gebied der klassieke letterkunde".

Dat laatste is ongetwijfeld waar, hoewel deze eischen, theoretisch althans nooit zijn ontkend. Maar of Alberti begrepen heeft, dat hij door zijn louter philologische methode de bijl legde aan den boom van het schriftgezag, dat mag betwijfeld worden. Zelf getuigde hij wel: Ecquis autem sua sponte non intelligat, doctrinam hanc unice hauriendam esse ex intemeratis Sacrarum Literarum fontibus? Hic enim scaturigo vitae est vere vitalis. Hinc mysteriorum Divinorum scientia ad homines dimanavit. Hic oracula Numinis tremenda sonant,' maar Reitma's oordeel is niet onjuist, als hij verklaart van Alberti's richting, dat 'een breekijzer werd geschoven onder de oude fondamenten.'[1)]

Zijn arbeid moest er toe strekken om de H.S. op een lijn te leeren stellen met de profane litteratuur. Hij moest een theologie in het leven roepen, die in den aanvang beweerde, dat de Schrift alleen, losgemaakt uit het kader der Gereformeerde theologie, toetsteen van geloof en leven was, om ten slotte te eindigen met een prijsgeven der Schrift zelve, die onder het mes dezer philologische critiek ontdaan werd van haar goddelijk gezag.

Ook mag gevraagd worden, of hij niet bij zijne poging om licht te verspreiden over den tekst van het N.T. uit de classieke litteratuur, dikwijls vergeten heeft, dat de oud-Christelijke letterkunde in velerlei opzicht een ander karakter vertoont dan het classieke Grieksch.

Na dit alles kan het ons zeker niet verwonderen, dat op een man als Alberti de aandacht viel, en dat zij die de onvervalschte orthodoxie wilden handhaven, met Argusoogen zijn wetenschappelijk streven bespiedden.

Het geding tegen Ds. Anthonie v.d. Os voor den Zwolschen Kerkeraad, dat zooveel gerucht gemaakt en zooveel strijd veroorzaakt heeft, deed ook het licht vallen op Alberti, den leermeester, dien men zoo al niet aansprakelijk stelde voor de ketterijen van den leerling, dan toch voor den man aanzag, van wien v.d. Os zijne gevoelens ingezogen had. Het beruchte *Advies* in deze zaak door de theologische faculteit gegeven op verzoek van de Staten van Overijsel, 1751, maakte het voor Alberti niet aangenamer. Wel is Alberti niet te houden voor de opsteller, want van den Honert was de man uit wiens pen het gevloeid was (Zie Honig, a.w. blz. 259), maar geheel onschuldig was Alberti er zeker ook niet aan. De

1) Reitsma, *Gesch. v.d. Herv. en de Herv. Kerk der Nederl.* Gron. 1893, blz. 323.

faculteit was eerst niet eenstemmig, de Moor kon niet dan met groote moeite worden overgehaald tot onderteekening. De Acta der faculteit bewijzen, dat het niet zoo gemakkelijk aller instemming kon verwerven. Wij vinden daarin meegedeeld: ‘De Vergadering van de Faculteit hierover bijeengeroepen (d.i. over den ‘Brief van de Ed. Mog. Heeren Staten s'Lands van Overijssel, verzoekende Advis van de Theologische Faculteit alhier in een geschil gerezen in den kerkeraad van Zwol over de Leer van D. Anthonius van der Os) den 7 Juny heeft door den Decanus aan den Hr. Grave Charles Bentinck, door wien ons deze stukken waren toegekomen, doen rescriberen, dat zij het verzoek van de H.H. Staten aannamen en na het eindigen van de groote vacantie hoopte dezelve van haar advies te zullen dienen. De stukken rondgezonden, en van yder der Professoren afzonderlijk geëxamineert zijnde, zyn daarop na de grote vacantie vier opzettelyke conferentiën over deze zaak gehouden, en eindelijk eenparig goedgevonden dit navolgend Advijs aan welgemelde H.H. Staten toe te zenden. (*Acta Facultatis Theologiae Leidensis*, in het archief der theol. faculteit te Leiden). Dit advies, dat elders ter sprake zal worden gebracht, wel verre van de gemoederen te bedaren, werkte als olie in het vuur. Het gaf daar dan ook aanleiding toe door zijn onbelijndheid en slapheid. Tal van pamfletten zagen het licht. Van beide zijden regende het strijdschriften. Maar Alberti verwaardigde zich niet tot een deelname aan dit geschrijf. Hij liet het aan anderen over hem te verdedigen. De Calviniaansche Sociteit richtte haar polemiek inzonderheid tegen v.d. Honert, en daarna richtte het ‘Genootschap van voorstanders der Nederlandse Formulieren van Eenigheid’ zich tot het publiek van ‘Liefhebbers der Waarheid’, die gevaar liepen ‘door de vleyende naamen van *Liefde* en *Verdraagzaamheid* van de zuiverheid des Euangeliums afgeleid te worden’ (zie Honig, a.w. blz. 269). Het beroemde *Examen van het Ontwerp van Tolerantie*, *om de Leere in de Dordrechtse Synode A*^{o} *1619 vastgesteld met de veroordeelde Leere der Remonstranten te vereenigen enz.* zag het licht te Amsterdam 1753. De vooral te Leiden gangbare theologie werd hierin aan een grondige critiek onderworpen door mannen van onvervalscht Gereformeerden bloede, toegerust bovendien met uitgebreide kennis en scherpte van oordeel. De personen, die hier onder Pseudoniemen sprekende werden ingevoerd, waren: Orthodoxus=Comrie, Philalethes=Holtius; Pantanechomenus=J.J. Schultens; Euruodius=J. Alberti en Adiaphorus. De keuze dier namen was zekerlijk niet willekeurig. Althans bij Alberti zal die wel samengehangen hebben met zijn karakter en levenswijze. Sepp toch verhaalt van Alberti (a.w., II, blz. 48): ‘in den omgang met zijne vrienden was Alberti vrolijk, en vergat ligt de achtbaarheid van de toga bij de scherts van een gezelschap, als Ruhnkenius plagt te zoeken’. Geen wonder, dat zij dezen man als Euruodius, den breeden weg houdend, karakteriseerden.

Met scherpte werd Alberti aangevallen, ook al mag niet worden toegegeven, dat het juist is, als Mr. J. de Wal spreekt van ‘de onbesuisde taal zijner doldriftige schoon doorkundige vijanden’. Van onbesuisdheid en doldriftigheid is in het *Examen* niets te speuren, van het ‘doorkundige’ zijner tegenstanders des te meer. Alberti's positie op kerkelijk terrein kon niet sterk zijn.

Het protest zijner orthoxe tegenstanders trof doel. Comrie beschikte over Alberti's dictata (Honig, a.w., blz. 74), en de Heeren Examinatoren maakten er een ijverig gebruik van voor de uiteenzetting van Euruodius' gevoelen. Zij hielden aan Alberti voor wat zijne roeping was: ‘dewyl gy benessens ons voor den Heere verklaart en

onderteekent hebt, dat gy van harten gevoelt en gelooft, dat alle de Articulen en stukken der Leere in de Belydenis en Catechismus der Gereformeerde Nederlandse Kerke begrepen, mitsgaders de Verklaaringen over eenige Pointen van de voorzeide Leere in de Nationale Synodus Anno 1619 te Dordrecht gedaan in alles met Gods Woord over een komen: en belooft hebt, dat gy de voorzeide Leere neerstelyk zult leeren en getrouwelyk voorstaen, zonder iets tegen dezelve Leere, 't zy opentlyk of heimelyk, directelyk of indirectelyk, te leeren of te schrijven. Dit is immers 't geene gy betuigt en belooft, en met uwe hand onderschreven hebt'. (*Examen van tolerantie*, II Samenspraak, blz. 54). In het licht dezer belofte en verklaring wordt dan Alberti's theologische leering bezien, en dat hij er daarbij niet al te gunstig afkwam, kon niet uitblijven. Op de weegschaal van mannen als Comrie en Holtius moest van Alberti gelden: gewogen en te licht bevonden. 'Nu heb ik', zegt Orthodoxus (a.w., V. samenspraak, blz. 29), 'door aantrekking van het gevoelen der Socinianen en Remonstranten getoont, dat de *Euruodianen* niet meer zeggen dan zij, en net met dezelve overeenkomen'. De ziel van het Systema der Euruodianen zochten de mannen van het *Examen* in de loochening der toerekening van Christus' dadelijke gehoorzaamheid aan ons. Zij zochten verband tusschen Alberti's opvattingen en die van Jacobus Alting, welke laatste op zijne beurt het weer van Piscator had overgenomen. Of zij nu in het aannemen van een onmiddellijken invloed van Alting niet wat te ver gingen, kan moeilijk betwijfeld worden. Het was nu eenmaal een tijd, waarop de losweeking der oude beginselen reeds grooten omvang had verkregen. Zekerlijk had ook Jacob Alting daaraan meegewerkt, maar zijn invloed op de Nederlandsche Kerk was overigens gering gebleven. Het feit was dat er tusschen Jacobus Alting en Alberti groote overeenkomst bestond. Overeenkomst vooral in wetenschappelijken aanleg. Ook Jacobus Alting was beter philoloog dan theoloog. Doch een groot verschil was er ook tusschen hen, een verschil dat niet in Alberti's voordeel was en dat zeker mede de oorzaak is geweest van de scherpe oppositie tegen hem. Alting was een man met veel meer religieus leven. Dat valt in het oog, wanneer men eene oratie van Alting naast die van Alberti legt. Alberti's professorale oraties zijn koud en dor. Zij zijn zeker niet minder wetenschappelijk, maar zij missen alle zalving. Er spreekt niet uit dat diepe godsdienstige leven. Alberti was ontwassen aan de kerk, die hij diende, ook ontwassen aan het godsdienstig leven, dat haar bezielde. Van de oratio en tentatio, waarover de oude theologen zoo gaarne spraken, bespeurt men bij hem zeer weinig. Er heerscht bij hem een andere toon dan bij de Gereformeerde theologen. De moraliteit alleen houdt hij hoog. 'Cavete', zegt hij tot zijne studenten 'in primis, ne perversis moribus et vitiis, quibus animi juveniles pestilenti veluti sidere adflari solent, Theologiae studio nobilissimo maculum inuratis'. Juist door dien anderen toon gaf hij zich zooveel meer bloot aan zijne tegenstanders, dan anderen, die er feitelijk niet anders over dachten dan hij. Zijn optreden heeft mede den weg gebaand voor een nieuwe van de kerkleer afwijkende richting, zoodat hij een der voornaamsten is van hen, die voorbereid hebben den ondergang van het in zijn tijd nog vigeerende stelsel in kerk en staat. Alberti's roem is voor alles die van den philoloog. Zijn hoofdwerk, waaraan hij het grootste en beste deel zijns levens gewijd heeft, is de uitgave van Hesychius. Van het weinige, dat nog voor dezen Lexicograaph gedaan was, was het leeuwendeel door Nederlanders verricht.

Onder dezen mag de naam van F.L. Abresch met eere vermeld worden. Alberti heeft met verwerking van het door zijne voorgangers geleverde materiaal de eerste bruikbare editie van Hesychius vervaardigd. Hij had het zich tot levenstaak gesteld. Van verschillende zijden wordt opgemerkt, dat hij aan de zucht naar volledigheid de eischen der critiek heeft opgeofferd. Mr. J de Wal zegt dienaangaande: 'Ruhnkenius maakte reeds dezelfde opmerkingen, laakt het b.v. in Alberti, dat hij alle aanmerkingen van Perger, die een slechte taalkenner was, had laten afdrukken. En toch de aanteekeningen van den grootsten oordeelkundige, van Bentley, waren hem ontgaan'. Het is hier de plaats niet aan de philologische waarde van Alberti's werk recht te doen wedervaren. Alleen zij opgemerkt, dat vele anderen van zijnen grooten arbeid de vruchten hebben geplukt.

Gedurende zijnen professoralen tijd werd hem eenmaal het rectoraat opgedragen. Dit ambt legde hij den 8sten Februari 1749 neder met eene *Oratio pro Poësi Theologis utili.* De bedoeling dezer rede omschrijft hij zelf aldus: 'Dicam enim de Poësi, ejusque utilitate in Theologia, praestantissimis dudum exemplis confirmata: qua de re parum cogitare plurimi solent, qui artis illius nobilitatem ignorantes, nimium quantum eam deprimunt et a sacris penetralibus arcendam longissime, furcillisque proturbandam ducunt.'

Met groote ingenomenheid werd deze redevoering ontvangen. Verschillende poëten bezongen zijn lof, waaronder Joannes van Schelle, die in 1758 ook het hoogleeraarsambt te Leiden aanvaardde en dus nog Alberti's collega geweest is; en Ernest Willem van Higt, de dichterlijke Rector van Alkmaar. Nozeman vertaalde haar en Pieter Merkman bracht deze vertaling op rijm.

Toch was er ook een min gunstige critiek op deze oratie. Mr. J. de Wal stelt de vraag: 'Verdiende het stuk zoo veelzijdige onderscheiding? Wij mogen die vraag niet bevestigend beantwoorden en noode durven wij met Merkman den redenaar toeroepen:

> Gij laat vol klems, verruklijk stout u hooren,
> Als ware in u Demosthene herboren.

Maar aan den anderen kant zal geen onpartijdige zich kunnen vereenigen met het oordeel van wijlen den heer Witsen Geysbeek, die zich allerongunstigst over de genoemde redevoering uitlaat, ofschoon hij haar wellicht niet eens in het oorspronkelijke had gelezen. Hij miskende het doel, dat Alberti zich had voorgesteld. Het was niet, "om de godgeleerden van het nut der dichtkunst te overtuigen, ter verbetering van hunnen in zijn tijd erbarmelijken predikstijl", dat hij het gezegde onderwerp had uitverkoren: het was om zijne leerlingen te verklaren, hoe zuiver dichterlijk gevoel de schoonheden der H.S. te beter leert gevoelen en heiligen godsdienstzin in het hart vermeerdert'. Tot dusver Mr. J. de Wal. Wat ons aangaat, wij meenen dat het oordeel van Witsen Geysbeek niet ver van de waarheid af is. Zijn critiek bewijst, dat hij ze wel degelijk had gelezen. Van hetgeen Mr. J. de Wal als doel der rede omschrijft is maar weinig te speuren. Ook in deze oratie is de philoloog aan het woord en dat volstrekt niet op verhevene, noch ook op bezielende wijze. Hoe juist Witsen Geysbeek zag en hoe ten onrechte Mr. de Wal zich over dezen beklaagt, kan blijken uit het slot zijner rede: 'Ex fontibus illis purioribus inventionis acumen; inde compositionis harmoniam; inde masculum animi vigorem et ardorem;

inde nervos illos et aculeos, illas orationis faces, illa dicendi lumina et fulmina colligetis, quae in aliis, quasi adtoniti, soletis admirari. Ita denique severiora studia cum hilarioribus consociate, ut utile dulci miscendo, et vobis literisque prodesse possitis, et Patriae atque Ecclesiae commoda quam felicissime promovere'. Hoe verheven de titel ook is, de oratie is koel en het Latijn is van dezelfde soort als dat, waarin zijne inaugureele oratie geschreven is. Wat dit laatste aangaat, meent Mr. de Wal hem te moeten verdedigen (a.w. 1844, blz. 196) op de volgende wijze: 'Ook was Alberti niet ontbloot van smaak: maar eene fijnere kennis der Latijnsche taal ontbrak hem, en zijn stijl was niet genoeg gekuischt: het een en ander had hij aan de hoogeschool te veel verwaarloosd.'

In het jaar 1749 werd Alberti door een zware ziekte aangetast. De longtering scheen haar scepter over hem te hebben uitgebreid. Te Aken zocht hij herstel van gezondheid en vond dat ook gedeeltelijk. Het volgend jaar was hij gedwongen andermaal een badkuur te ondergaan. In gezelschap van zijn vriend Ruhnkenius bezocht hij Spa. Ook ditmaal was het gevolg niet ongunstig. Maar een hinderlijke kwaal was hem overgebleven. Door een gedeeltelijke verlamming zijner handen kon hij ternauwernood de bladzijden van een boek omslaan, en ook de pen hanteerde hij slechts met moeite. Toch bleef hij arbeiden aan Hesychius gedurende het elftal levensjaren, die hem nog geschonken werden. Maar de voltooiing van dezen arbeid heeft hij niet mogen beleven. Enkele letters moesten nog afgewerkt worden, toen hij in den zomer van 1762 door de roodvonk werd aangetast. In den beginne spotte hij met zijn ziekte, maar deze liet zich niet bespotten. Immers den 13^{den} Augustus 1762 blies Alberti den laatsten adem uit. In den breeden kring zijner vrienden wekte zijn heengaan diepe droefenis. Een man van groote geleerdheid was in hem gestorven. Behalve zijne groote bekwaamheid als Graecus, was hij ook geen vreemdeling in de vaderlandsche letterkunde, zelfs met de Noorsche geschiedenis en letteren was hij goed bekend. Met de geschriften van Saxo Grammaticus en Ottfried was hij op de hoogte en het karakter van Phocion mocht hij vergelijken met dat van Eric Ejiegod. Met groote dankbaarheid gedacht hij steeds aan zijn leermeester Lambertus Bos. En hoewel bescheiden in zijn oordeel was hij toch niet bevreesd om van hem te verschillen. Talloos velen hebben van zijne hulpvaardigheid genoten. Hij had vele vrienden en daaronder was Ruhnkenius zijn vriend bij uitnemendheid. Aan dezen liet hij over het afwerken van Hesychius. Wyttenbach beschrijft de vriendschap van die beide mannen op de volgende wijze: 'Daar is gewoonlijk geen grooter tweedragt en oneenigheid denkbaar, dan tusschen hen, die in de beoefening derzelfde wetenschap eene verschillende rigting volgen. Maar Ruhnkenius, die van Alberti zoo hemelsbreed verschilde, zoowel in rigting als in denkwijze, leefde met dezen op eenen zoo vriendschappelijken en vertrouwelijken voet, dat men nooit naauweren vriendschapsband zal hebben aangetroffen. En geen wonder, want geen godgeleerde was ooit zachtzinniger van gemoed, of had ooit Ruhnkenius hartelijker lief, dan Alberti: zoodat tusschen beiden eene gelijkheid van zeden en wil bestond, die voortsproot uit de gelijkheid hunner zielen enz.' (Zie Mr. J. de Wal, a.w., 1845, blz. 15). Alberti was in den omgang een aangenaam mensch. Ongetwijfeld heeft dat er veel toe meegewerkt om zijn levensweg voorspoedig te maken. Hij was vroeg beroemd en is het gebleven zijn leven lang. De zonne des geluks is over hem niet ondergegaan. Zijn naam wordt nog heden

terecht met eere genoemd. Hij was een kind van zijn tijd en heeft als velen na hem weinig gevoeld van de contradictie, waarin hij verkeerde met het systeem, dat hij bezworen had te zullen verdedigen en propageeren.

Alberti's uitvaart is met geene lijkrede vereerd. Zelfs een bericht van zijn overlijden is in *de Boekz. der Gel. Wer.* niet te vinden. Waarschijnlijk heeft hij zelf het aldus gewild. Het was ook niet noodig om de gedachtenis aan hem levendig te houden. Immers, het is waar geworden van Alberti, wat J.U. Boreel Hofman, *Surinamensis. Philol. Stud.* in een gedicht op zijne *Oratio pro Poësi Theologis utili*, voor hem begeerd heeft:

> 'Floreat Alberti per secula fama'.

Hij schreef behalve de reeds geciteerde werken:

Periculum Criticum, Lugd. Bat. 1727, als antwoord op de critiek over zijne *Observationes Sacrae* in de *Acta Lipsiensia.*

Hesychii Lexicon Graecum c. Notis Virorum Doctorum integris vel editis ante hac nunc auctis et emendatis, *vel ineditis ex autographis partim nunc primum edidit suasque animadversiones perpetuas adjecit* J. Alberti, Tom. I, Lugd. Bat. 1746.

Petri Keuchenii Annotata in omnes N.T. Libros, *editio nova et altera parte numquam edita*, *auctior*, *cum praefatione* J. Alberti. *Accedunt Ampl. Cuperi et Celeb. Camp. Vitringae Epistolae ineditae*, Lugd. Bat. 1755.

Ook zagen kleinere artikelen van hem het licht in de *Observat. Misc. Criticae*, uitgegeven te Amst. door Burman en d'Orville.

L i t t e r a t u u r : *N. Gel. Europa*, Th. XIV. S. 281-289; Th. XVIII. S. 477-479. *Fortsetzung und Ergänzungen zu Jöchers allgem. Gel. Lexicon*, Th. I, Leipzig 1784, *in voce. Examen van het Ontwerp van Tolerantie enz.*, Amst. 1753-1759, *passim. De Letter- Historie en Boekbeschouwer*, dl. I, Amst. 1763, blz. 62 v.v. *Levensschets van Joh. Alberti* door Mr. J. de Wal, (voorkomende in de *Drenthsche Volksalmanak* 1844, blz. 182-208; 1845, blz. 1-27. Voor dit laatste stuk is een portret opgenomen); *Drenthsche Volksalmanak* 1838, blz. 138-141; *Johannes Stinstra en zijn tijd*, door Chr. Sepp. Amst. 1866. II, blz. 45 v.v. *Alexander Comrie* door A.G. Honig, Utrecht, 1892, passim. *Biogr. Woordenb.* van v.d. Aa, Haarlem 1852, *in voce* en de daar nog vermelde litteratuur.

[Hans Alenson]

ALENSON (Hans). Zijn geboorte- en sterfjaar zijn beide onbekend gebleven. Hij behoorde tot de Waterlandsche Mennoniten en diende eerst te Delft. Hier bezaten de Mennoniten, die in twee hoofdfracties verdeeld waren, twee kerken. De grootste, die der Waterlanders, was zeer eenvoudig ingericht, met een preekstoel van grenenhout zonder klankbord. De andere secte, die der Vlamingen, was minder sterk in aantal, maar haar kerk was netjes ingericht (zie D. van Bleyswijck, *Beschrijvinge der Stadt Delft*, Delft 1667, blz. 462). In die eenvoudige kerk der Waterlanders, heeft Alenson een tiental jaren gearbeid. Daarna nog een twintigtal jaren te Haarlem, waar hij na 1630 'met eene geruste hoope is overgescheept na de zalige eeuwigheid'.

(Schijn a.w., III, blz. 129). Hij teekende het besluit der twaalf leeraren tegen Nittert Obbensz (zie *in voce* Anslo), en gaf bovendien een tractaatje uit onder den titel: *Tegenbericht op de Voorreden van 't Groote Martelaars Boek der Doopsgezinden*, *enz.* Haarlem 1630. 8°.

Aanleiding tot deze uitgave was, dat sommige Mennoniten, Oude Friezen genaamd, in 1626 het Martelaarsboek met enkele veranderingen hadden uitgegeven. In de voorrede hadden de bezorgers van dezen druk beschuldigingen ingebracht tegen hen, die het in 1615 te Haarlem hadden uitgegeven. Hans de Ries had in 1614 een Martelaarsboek uitgegeven: *Historie der Martelaren*, die in 1617 te Hoorn herdrukt werd. In 1626 werd te Hoorn een uitgave naar de editie van 1615 tot stand gebracht, waarin de uitgevers der editie van 1617 beschuldigd werden, dat zij de gevoelens der Doopsgezinde Martelaren in zake de Vleeschwording des Woords, den Ban, afzondering en mijding der afgezonderden niet juist hadden weergegeven. Hiertegen nu protesteerde Hans Alenson in zijn boekje, waarin hij tevens betoogde, dat de druk van 1626 niet was tot stand gebracht door Pieter Jansz. Twisk, gelijk beweerd werd. Ook gaf hij eene beschouwing over de zooeven genoemde punten, zooals die door den alleroudste Doopsgezinden werd voorgestaan. Volgens hem naderden de oudste Doopers meer tot een Gereformeerde opvatting dan Menno en de Vlaamsche en Friesche Mennonieten. Een uitreksel van het tractaat is opgenomen bij Schijn a.w., dl. III, blz. 129-147. Aldaar is ook Alenson's portret te vinden.

L i t t e r a t u u r : *Geschiedenisse der Mennoniten* door H. Schijn, vert. door H. Maatschoen, dl. III, blz. 129 v.v. S. Blaupot ten Cate *ll.* dl. I. blz. 210 en 273.

[Johannes Alderkerk]

ALDERKERK (Johannes) geb. 1697, werd predikant te Kwadijk 1723, te Beverwijk 1725 en stierf aldaar 5 Mei 1742. Hij schreef: *De wonderdaden des Allerhoogsten Gods enz.*, Leiden, 1730, 8°. *Bruiloftsdicht op het huwelijk van D. Bragee en H. Gyseling*, Leiden, 1721.

L i t t e r a t u u r : *Boekz. d. Gel. Wer.* 1730*b*, blz. 577-601; 1742*a*, blz. 598, en de voorrede van *Nederlandt verhoogt door wonderen enz.*, door Mr. Johan Blomhart, Bommel, Utregt, 's Hertogenbosch, 1730. M. Veeris; *Vernieuwt Kerkelijk Alphabeth.* Enkhuyzen 1750. blz. 5.

[Hendrick Alewijnsz]

ALEWIJNSZ (Hendrick). Na het jaar 1550 was de aanhang der Doopsgezinden te Middelburg zeer toegenomen,[1)] zoodat er in 1561 en 1562 tal van kooplieden en vreemdelingen te Middelburg waren, die de gevoelens dezer gezindheid waren toegedaan. De geesel der vervolging ging ook over deze Protestanten, sinds Alva bevolen had, dat als het misbrood of de heilige olie over de straten werd gedragen, zelfs het aangezicht der omstanders zou worden bespied en elke oneerbiedigheid strengelijk moest worden gestraft. Te Middelburg werden drie Doopsgezinden gevat, die met hun bloed hunne belijdenis hebben bezegeld. Onder hen was Hendrick Alewijsz.

Van zijn beroep was hij ‘Taschmaeker’, ‘marsupiarius’. Hij behoorde niet tot degenen, die met aardsche goederen rijk gezegend zijn. Met den arbeid zijner handen moest hij in de behoeften van zijn gezin voorzien. In de dagen zijner gevangenneming, die in het najaar van 1568 plaats greep, was hij weduwnaar met drie nog zeer jeugdige

1) *Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland*, *Zeeland*, *Utrecht en Gelderland* door S. Blaupot ten Cate, Amsterdam, 1847, dl. I, blz. 40.

kinderen tot zijn last. De oudste Alewijn Henricksz was 10 jaar, de twee anderen waren meisjes van 8 en 6 jaren, die hij van uit zijne gevangenis heeft opgedragen aan de zorgen van ‘de lieue Gemeynte Gods’.

Hij was een ijveraar voor de Doopsgezinde leer, ‘ende van den Broederen daer toe ghestemt, ende vercoren, om de Ghemeynte Gods met het Woordt des Heylighen Euangeliums te bedienen, in welcken hy seer neerstich gheweest is, hoewel jonck in den dienst, heeft in 't werck Gods boven maten gebloeyt ende toegenomen’.[1)] Gelijk met Alewijnsz werden ook gevangen genomen Hans Marijnsz van Oosten en Gerrit Duynherder.

Hoewel gekerkerd en van zijn vonnis zeker, bleef Alewijnsz zijne roeping getrouw en ging voort door middel van brieven zijne gemeente te leeren, totdat hij den 9^{en} Februari 1569 te gelijk met zijne medegevangenen, na talrijke verhooren en veelvuldige pijniging, levend verbrand werd.

De brieven, die hij van uit zijne gevangenis schreef aan zijne vrienden waren feitelijk theologische tractaatjes, waarin hij zijne opvatting over allerlei vraagstukken uiteenzette. Hoewel geschreven onder zulke omstandigheden, bevatten zij over het geheel weinig verheffends. Zij missen die zalving, die roerende bezieling, die in vele andere geschriften van dezen aard zoo weldadig aandoet. Zij steken ongunstig af tegen de veel inniger brieven van een Hendrik Verstralen of een Joos Verkindert. Het oordeel van Dr. Cramer, die spreekt van ‘de vervelende betoogen van Hendrick Alewijnsz’,[2)] is niet onverdiend.

Voor zijne geschriften zie *Bibliographie des Martyrologes Protestants Neerlandais*, La Haye 1890, I Monographies, p. 3-10.

Behalve de aldaar uitvoerig beschreven exemplaren bezit de Maatschappij van Nederl. Letterk. er nog een, verscholen in een bundeltje andere dergelijke geschriften, waarvan de titel luidt: Veel schoo || ne grondige leeringen wt des Heerē woort/ beyde des ou- || dē en□ nieuwē Testamēts/ in welcke on- || derscheydentlijck bediet/ verclaert ende || aengewesen wort/ wat een mēsche noo- || dich sy ter salicheyt/ door Henrick Ale- || wijnsz/ tot Middelborch geuangē || om de waerheyt/ die hy oock || metten doot ende bloede || stātvastich betuycht || ēn besegelt heeft || Anno 1569 || Den 9. || Febr. ||.

1 Petr. 4/19.

Alle die daer lijden naden wille Godts || die beuelen haer sielen den getrou- || wen Schepper met goe- || de wercken.

(Ghedruckt int Jaer || ons Heerē/ M.D.LXXVIJ.

De herdruk van 1581 verschilt maar zeer weinig van dezen.

Het is ook gedrukt in - 16°. en beslaat 64 ff.

L i t t e r a t u u r : *Martelaars Spiegel der werelose Christenen enz.*, Haerlem bij Hans Passchiers van Wesbusch 1631, blz. 482*b*-506*a*. *Bibl. des Mart. Protest. Neerl.*, I. *Monogr.*, la Haye, 1890, p. 3-10. *Gesch. der Doopsgez. in Holland*, *Zeeland*, *Utrecht en Gelderland enz.* door S. Blaupot Ten Cate, Amst. 1847. I, blz. 41 en 74. *De geloofwaardigheid van van Braght*, door Dr. S. Cramer, opgenomen in de *Doopsgez. Bijdr.*, 36e Jaarg., 1899, blz. 65-164.

[Zacharias Henric Alewijn]

1) *Martelaers Spiegel der werelose Christenen t'zedert A*' 1524, Haerlem Bij Hans Passchiers van Wesbusch 1631, blz. 482*b*.
2) *De geloofwaardigheid van van Braght.* Overdruk, blz. 13, van het artikel opgenomen in *Doopsgezinde Bijdragen*, 36e jaargang, 1899, blz. 65-164.

ALEWIJN (Zacharias Henric), heer van Mijnden en de beide Loosdrechten,

was geen theoloog, maar jurist. In 1742 werd hij te Amsterdam geboren. Hij studeerde te Utrecht en verkreeg aldaar den graad van doctor in de rechten. Een twintigtal jaren was hij in de regeering van Amsterdam, waarop hij in April 1788 overleed. Hij was een der oprichters van de Maatschappij der Ned. Letterkunde en leverde tal van letterkundige bijdragen in de 7 eerste deelen van hare werken (zie daarover *Biogr. Woordenb. der Noord en Zuid Ned. Letterk.*, Amst. 1888, *in voce.*)

De oorzaak waarom Alewijn hier vermeld wordt is gelegen in het aandeel dat hij genomen heeft in den strijd tusschen Paulus van Hemert en prof. Gijsbert Bonnet. (Zie over dien strijd *Paulus van Hemert enz.* door Dr. H.Y. Groenewegen, Amst. 1889, blz. 18-78.) Alewijn, volgens Groenewegen geinspireerd door een bekend predikant, trad in den beginne anoniem tegen van Hemert op met een vlugschrift: *Een handvol aanteekeningen enz.*, Utrecht, A. v. Paddenburg, 1786. Van Hemert beantwoordde dezen aanval met een bijtend spotschrift onder den titel: *De Handvol aanteekeningen teruggekaatst*, *enz.* Rotterdam A. Vis, 1786.

Hierdoor was Alewijn niet tot zwijgen gebracht. Hij repliceerde in zijne *XIII Brieven aan een' Vriend enz.*, Haarl. Kornelis v.d. Aa. 1787. Van Hemert gaf als antwoord hierop: *Brieven aan een' Vriend over het tweede geschrift enz.* Rotterdam A. Vis, 1788.

De strijd door Alewijn anoniem gevoerd, eindigde dus met openbaarmaking van zijn naam. Ongetwijfeld was Alewijn een geleerd, welmeenend, vroom man, die niet verdiend had door de bijtende scherts van zijn geestigen tegenstander zoo gehekeld te worden. De strijd hokte, want de dood legde Alewijn het zwijgen op. In de kracht van het leven werd hij weggenomen. Hetgeen hij geleverd had, gaf rechtmatigen grond nog vele vruchten van zijn werkkracht te verwachten. Hij legateerde kostbare manuscripten aan de Maatschappij van Nederl. Letterkunde en bewees alzoo nog in zijn laatste dagen de groote liefde, die hij der wetenschap toedroeg.

Hij leverde nog eene bijdrage in de *Lykzangen op den WelEerw. Heer R. Schutte*, *pred. te Amsterdam*, Amst. 1785.

L i t t e r a t u u r : Ypey, *Gesch. der Christ. Kerk in de 18e eeuw*, dl. VII, blz. 457. *Nav.* dl. XI, blz. 211, 242, 269. v.d. Aa, *Biogr. Woordenb.*, *in voce. Paulus van Hemert*, *enz.*, door Dr. H.Y. Groenewegen, Amst. 1889, blz. 18-78.

[Petrus Allinga]

ALLINGA (Petrus). Het verbond tusschen de theologie van Coccejus en de philosophie van Cartesius veroorzaakte een geweldigen strijd. Wel beweerden de voorstanders dezer alliantie, dat zij instemden met de confessie en haar beter dan anderen verdedigden, maar aan de ware rechtzinnigen ontging het niet, met welk een groot gevaar deze nieuwigheid de kerk bedreigde. In de twisten van dien tijd heeft de man, wiens naam hier boven staat, een grooten rol gespeeld. Dat zwijgen goud kan zijn, heeft Allinga niet verstaan. Hij was een ‘animal disputax’. Tot polemiek heeft zich zijn arbeid bepaald. Daaruit volgt dan ook onmiddellijk, dat hij speciaal alleen zijn tijd toebehoort. Voor de volgende geslachten was zijn arbeid vruchteloos. Zijn geschriften zijn alleen van belang om den strijd zijner dagen te leeren kennen.

Allinga was geboren te Enkhuizen, en volbracht zijne studiën te Utrecht, waar

hij Mense Majo 1653 als student werd ingeschreven[1]. In het Kercken-Boeck vervatende 't vervolg van de Handelingen des Kerckenraets tot Wydenesse ende Oosterbeek A°. 1639 wordt vermeld: 'A°. 1657 Is tot Dienaer des woorts Gods na het afsetten van Theodorus van der Meer in zijn Plaets gekoren petrus Allinga van Enchuysen hebbende syn intrede in Wijdenes op den 2 december en is des sondaechs daeraen sijnde den 6 van die maent van E. Laurentius Homma praedicant tot Enchuysen in synen dienst bevesticht.' Spoedig daarna trad hij in het huwelijk, want op den 4en Augustus 1658 werd o.a. tot lidmaat aangenomen: 'Claesien Claesdochter met attest: van Enchuysen, synde Petri Allinga pastoris in Wydenes Huysvrouw.' Zijn geheelen diensttijd bracht Allinga te Wijdenes door, 1657-1692. Toch had hij het er niet steeds even aangenaam. Het tractement was er klein en bovendien kon het hem nog niet eens altijd worden uitbetaald. In 1660 was 'de kercke van Wijdenes door de reductie der renten op het gemeene lantscantoor van 5c tot 4 percento, onmachtich geworden om het tractement van den predicant op te brengen, en na dien de vervullingh des selfs is belooft van de Ed: Gecommitteerde Raden van Staten van Westvrieslandt in de scheydinge deser kercke van Oosterleeck. So heeft evenwel de kercke noch door mondeling noch door schriftelijck versoeck by de selve niet konnen obtineeren.' (l.c.)

De hulp der Classis moest worden ingeroepen, en deze 'siende het ongelijck de kercke daer in aengedaen heeft belooft en beslooten de saeck op het uyterste te bevorderen'.

'Volgens de resolutie des E. Classis is het versoeck der kercke van Wijdenes en van de Gedeputeerden des Classis conjunctim met de gedeputeerden des kerckenraads aen haer Ed. Mogend. vernieuwt, niet anders daer op voor die tijd bekomende als dat de resolutie der Ed: Mogende ons schriftelijck soude worden bekendt gemaeckt, sijnde dit versoeck gedaen op den 4 Nov. 1660.' (l.c.).

Ten slotte verkreeg de kerk van Wijdenes, dat de Ed. Ed. Mog. Gecommitteerde Raden haar 'jaerlyck tot een subsidie hebben toegeleyt de somme van vijftich gulden, sijnde ingegaen den 17 Nov. 1660.'

Het feit dat Allinga ondanks dat alles niet van standplaats veranderde, schijnt aan zijne tegenstanders wel eens aanleiding gegeven te hebben tot minder aangename opmerkingen aan zijn adres. Althans in de Praefatio van een zijner pamfletten: *Vis veritati illata repulsa*, *etc.* verklaart hij op eene aanmerking van Joh. Voet: 'Vitam amo solitariam, ut tanto felicius invigilem meis studiis.'

Toch was Allinga geen man zonder beteekenis. Balth. Bekker schreef van hem (Jacobi Altingii vita. *Opp. omn.* I): 'coepit (Alting sc.) amare D. Petrum Allinga v.d. ministrum in Wydenes, ex quo viri doctrinam studiumque perspexit.' Het is daarom wel te betreuren, dat hij zich uitsluitend aan polemiek heeft gewijd.

De onmiddellijke aanleiding tot zijn optreden schijnt geweest te zijn Witsius' tractaat 'Twist des Heeren met syn Wyngaert.' Het verscheen in 1669. Dit was geen pamflet, maar een doorloopende boetpredicatie, waarin Witsius een krachtig getuigenis gaf tegen de zonden en den afval zijner dagen. Als stelregel had hij aangenomen: parcere personis, dicere de vitiis. Een enkele maal had hij schrijvers, wier gevoelen en uitdrukkingen alle vromen mishaagden, met name genoemd, 'ter

1) *Alb. Studiosorum Acad. Rheno-Trajectinae* 1636-1886, Utrecht 1886, kolom 37.

preuve van mijn opregtigheid ende trouwe, opdat ik niet en scheene mannekens aan de want te schilderen, die ik om kortswijl bevegten soud.' In het 20e en 21e hoofdstuk teekent Witsius protest aan tegen de 'vreemtluydende Nieuwigheden', aanwijzende 'van wat gevolge deselve in het stuck van de zuyverheit der Leere en Heyligheyt des levens zyn.' Hij greep de Cartesiaansche theologie in haar hart aan. 'Twijfelen', zoo zegt hij, 'is bij haar niet alleen zijn oordeel op te schorten tot dat de saecke ten aldernauwsten ondersocht zy, maer oock die twyffelachtige saecke soo langh voor vals te houden, tot dat men van de waerheyt ten alderklaersten overtuyght zy.' Het goddelooze der wettige conclusie moest dan wel dadelijk in 't oog springen. 'Soo moet men dan by provisie soo lange tot syn selve seggen: Daer is geen Godt, en voor vals, ja openbaer vals achten al het gheene men te vooven daer van ghelooft heeft.' Met citaten uit Kalvyn en anderen betoogt hij dan het ongewone en onrechtzinnige van dergelijke stellingen. Achtereenvolgens behandelde hij de Cartesiaansche theses: dat God zou kunnen bedriegen, zoo hij wilde; dat de wereld zonder eindpaal is; dat de beesten geen leven, ziel en gevoelen hebben; dat God in de Schrift dikwijls spreekt naar het valsch, dwalend gevoelen van 't gemeene volk; dat God en zijn woord niet zijn de eigenlijke uitlegger der Heilige Schrift; en de bestrijding van de goddelijke verbintenis van des Heeren dag. Over dat laatste punt vooral was Witsius verontwaardigd. De Cartesianen toch beschouwden het Sabbathsgebod als louter ceremonieel. Daarmede viel de verbindende kracht en kon er van ontheiliging van den Sabbath geen sprake meer zijn.

Hij ging in de praktijk bovendien ver. Er waren predikers, die 'de Huyslieden van de Predikstoel vermaanden, dat zij eerst ter preeke geweest zijnde, onbeschroomt souden wederkeren tot haer dagelijcks werck, soo het sonder aanstoot geschieden konde.' Witsius vervulde in de opsomming van dat alles eene voor hem heilige roeping, in de hope, dat mede door zijn woord het volk van Nederland zich zou bekeeren.

Doch Petrus Allinga had voor dat alles geen oog. Hij, de vurige Cartesiaan, gevoelde zich geroepen de eere te verdedigen der mannen, die hij door Witsius' protest beleedigd waande. Coccejus, Heidanus en Burman vonden in hem een onvermoeid kampioen. In 1672 verscheen van Allinga's hand een pamflet getiteld: *Zedige Verdeediging enz.* Wij slaagden er niet in het in handen te krijgen, maar welk een groote sensatie het verwekte in de kringen der rechtzinnigen, dat wordt ons beschreven door Jacobus Koelman in zijne *Historie van den Christelycken Sabbath*, t.a.p. 'Zes jaren' zegt hij, 'na dat Burman zich met so grooten toestel en ernst tegen den Sabbath der Christenen had gekant, is 't gebeurt in den jaare 1672 (wanneer de Heere in zijn toorn 't Leger van den vyandt bracht in 't midden van het Vaderlandt, gevende den zelven een groot gedeelte daar van in handen, met bedreyging van alles in zijn macht over te geven, wegens de hoog gaande sonden der inwoonderen, onder welke de Sabbath-schending en Sabbath-bestrijding niet van de minste was) dat eenen Petrus Allinga, Predikant op een Dorp omtrent Enkhuysen, een ergerlijk boek schreef tot bescherming en bemanteling van ettelijke aanstootelijke stellingen, door eenige geleerden in Neerlandt onlangs gemaintineert.'

Na de opsomming van 'die snoode Nieuwigheden en schandeleuse stellingen' en de mededeeling, dat meer dan de helft van Allinga's boek aan de bestrijding van den Sabbath gewijd was, gaat Koelman aldus voort: 'Ik bekenne, als ik op die tijdt

van dit schrift hoorde, en het daar na quam te lezen, dat ik verschrikt en verbaast stondt over het selve, siende, dat even ter tijdt, als Gods wraak-zwaerdt in het landt was, en de Heere self met zware oordeelen quam twisten met deze zijn wijngaart, rechtvaerdigende zo het twisten van eenige trouwe Lerraars met haar Moeder, de Kerk van Nederlandt (van welke Witsius een was) en ter tijdt wanneer de oprechte, zo onder de Leeraars, als onder de Ledemaaten, beleden, beklaagden de veelvuldige Landt verdervende grouwelen des Landts, en onder die ook met naame, de verbreekingen van 't vierde gebodt der wet en ontheyligingen van des Heeren Dag, biddende om verzoening en verbetering derzelver, 'k zegge, dat even toen noch een Leeraar dorst uytkomen, en twisten met zulken getrouwen Wachter, en ziender in Nederlandt, approbeerende, en beweerende zulke Godt tergende stellingen; dat schijnt my alzo stouten bestaan, en een zondigen met een opgehevene handt, als de openbaare zonde van Zimri en Cosbi, ter tijdt als 't volk Israëls over haar zonden en over Godts toorn treurden; en 't doet my met toepassing zeggen, wie is blindt, als des Heeren knegt, en doof, gelijk mijn bode dien ik sende? ja zo blindt als Bileam, die minder zach en vreesde dan zijn Ezel.'

Maar wat aan Koelman nog het ergste van alles toescheen was het feit, dat een boek, zoo goddeloos in zijne oogen, nog de kerkelijke approbatie der classis Hoorn had kunnen verkrijgen. Met die approbatie scheen het echter niet geheel in den haak te zijn. De approbatie was geschied op 't rapport van twee visitatores, die zich evenwel over de philosophische vraagstukken geen oordeel wilden aanmatigen. Vele leden beklaagden zich dat zij er geen inzage van gehad hadden, en elf leden verklaarden zich er tegen. Toch was het boek tot Koelmans diepe smart nog met verzen versierd. Ds. Brouwer van Enkhuizen en Ds. Knollius, een dorpspredikant, hadden het noodig geoordeeld er de harpe voor van de wilgen te nemen. De eerste had met weinig waardeering van andersdenkenden de voorstanders eener stipte sabbathsviering voor Pharizeën en Joden uitgemaakt, en de laatste had Allinga's werk geroemd als 'enkel waerheydt, vol zedigheydt, yver, geleertheydt,' enz.

Het spreekt van zelf dat Witsius aan Allinga het antwoord niet schuldig bleef. Nog in 1673 zag van zijne hand het licht: *Het aanstootelijk Nieuw enz.*, waarin hij de negen eerste stellingen van Allinga bestreed, maar de tiende aangaande den sabbath met stilzwijgen voorbijging. En dat wel om deze reden: 'Het gebodt der Heylige Rust dat Godt in de tien geboden plaats gegeven heeft, daar het strekken most, door het Godsdienstig vieren van een weekelijken dag om ons te sterken in de geestelijke rust en in de verwachting van een Zalige Rust, daar Jezus, niet de zoon van Nun, maar van Godt en van Maria, de geloovige in leyden sal, daar is het in de gemoederen van veel vromen, ja in de gantsche Nederlandtsche Kerke een stoffe van ergerlijke onrust geworden, en als de leuse van een onheylige broederkrijg; het doet my al te zeer in 't hert, dat ik een nagel zoude willen zijn in dat gezwel, en daar is al te veel van geschreven, als dat ik de wereldt met het herseggen van het meermaal gezeyde verveelen zoude. De gebooden onses Godts voldoet men niet met hoogmoedig disputeeren, maar met ootmoedig praktiseeren. Ik wil die Sabbath-onrust rusten laaten, welkers pleydoy ik nu al meyne voldongen te zijn. Immers D. Allinga brengt niet by, als 't geen tienmaal beantwoordt is, uytgenoomen een deel nieuwe scherpigheden, die ik om der vrede wil onbeantwoordt laat.' Nog in hetzelfde jaar werd Witsius door Allinga beantwoord in een pamflet:

Zeker oudt in waarheid bevestigt enz. Voor de laatste maal liet Witsius zich nog overhalen tot een repliek. Nog in 1673 gaf hij te Amsterdam bij Hendrick en Dirck Boom in 't licht: *Goede Trouwe van Hermannus Witz enz.* Witsius besluit dit geschrift met de woorden: ‘Hier mede breeck ick nu af, met een stalen voornemen, dat ick om Allinga's wille geen papier meer in druck brengen sal.’ Allinga wilde echter het laatste woord hebben en zoo verscheen nog van zijne hand: *Korte bedenckingen*, *enz.*

Witsius bleef echter niet alleen in den strijd. Hubertus van der Meer, predikant te Bovenkarspel wierp zich als Witsius' verdediger op en kwam tegen Allinga in het krijt met een pamflet getiteld: *De doodt in de pot*, waarin hij na meedeeling van hetgeen er over de kerkelijke approbatie van Allinga's werk was te doen geweest, schrijft: ‘De maaker van dit boek was D. Petrus Allinga, Predikant tot Wijdenes. Een man, die van den aanbegin zijns diensts, hemzelven als een staale wet schijnt voorgestelt te hebben, zijn gewaande eer te zoeken in 't onteeren van anderen; Nauwlijks had hy zijn dienst in de Classis van Enkhuysen aanvaerdt, of deze aart vertoonde zich in het beschuldigen van een oudt en eerlyk Predikant; Edoch 't bewijs te kort schietende, bleef de beschuldiger met beschaamde kaaken staan. Hieraan scheen zijn tong gewend te zijn, totdat hij eyndelijk met het spits van dat vinnig lidt, zo 't schijnt, niet kunnende voldoen, de punt van zijn pen te hulp heeft geroepen, en een leeraar van een andere Provincie met zwarten inkt (die doch van galnooten gemaakt wordt) heeft gezocht te bekladden. Ik sal hier niet herhalen alle de vuyligheden, die deze man by die gelegentheydt ook tegen andere (die hem in zijn harde Nieuwigheden zo blindelings niet konden noch wilden toevallen) by gansche karren vol heeft uytgeworpen; Het leste schrift, nu in Lentemaandt 1674, onder de naam *Korte Bedenkingen*, van hem uytgegeven, vertoont het uyterste gepoog van zyn quaaden aart, en doet aan de wereldt blijken, dat het niet dan tanden en nagelen zijn, welke deze man voor andere (die hij niet wel wil) ten besten heeft.’ Allinga beantwoordde hem in een: *Missive enz.*, Enchuysen 1674. Doch niet slechts Witsius moest het bij Allinga ontgelden. Onder degenen, die het opnamen voor de oude rechtzinnige waarheid, was Dr. Leonardus Ryssenius, de kampioen voor Voetius' eere en evenals deze predikant te Heusden, niet de minste. Behalve Ryssenius werd ook Leydekker in het debat betrokken.

Terwijl Allinga bezig was, om ‘de Novateurs’ van verderfelijke dwalingen vrij te pleiten, met de samenstelling van een tractaat getiteld: *Van de Voldoeninge*, *enz.*,[1)] Utrecht 1675, verscheen van de hand van Ryssenius een tractaat: *De oude Rechtsinnige Waarheyt enz.*, door Leonardus Ryssenius enz. Middelburg (1674). Daar Allinga's werk over de voldoening nog niet gereed was, had hij gelegenheid daarvoor eene Breede en zedige Aenspraek aen den Lezer te plaatsen, waarin Ryssenius het voorloopig moest ontgelden. Want toen in 1676 van Ryssenius' hand weder een pamflet verscheen onder den titel: *Doot-Stuypen der Cartesianen en Coccejanen*, *enz.*

1) De volledige titel luidt: *P. Allinga van de voldoeninge Jezu Christi Tegen de Socinianen. Zijnde voor aen gevoegt een breede en zedige Aenspraek aen den Leeser Tot herstelling van de oude Rechtsinnige Waerheid beneeveld en verduisterd door D. Leonardus Ryssenius*, *in sijn Tractaet*, *genaemd De oude rechtsinnige waerheid*, *verdonkerd en bedeckt etc. Nevens een Toegift van eenige Philosophica.* Tot Utrecht, by Cornelis Jacobsz Noenaert, Boekverkooper, woonende op het Oude Kerkhof, Anno 1675. Zie nog over dit tractaat *Jac. Altingii Opp. Omn.* Tom. V. p. 389*b*, 390*a.*

Utrecht 1676, was Allinga fluks bij de hand met zijn: *Uitvaard van Dr. Leonardus Ryssenius*[1].

In 1679 trachtte Allinga een schild te wezen voor Burman, die was aangevallen door Gerardus de Vries in zijn *Narrator confutatus.* Allinga antwoordde met: *Mantissa ad Duodecim Erotematum Decades*, *seu Fusior dissertatio de tribus quaestionibus*, *breviter tractatis in dictis Decadibus*, *cet.* Trajecti ad Rhenum CI□I□CLXXIX.

Tegen Leydekker's *Fax veritatis* liet hij in 1682 verschijnen: Petri Allingae *Fax dissidii extincta seu Exercitationes Pacificae cet.* Amsterdami apud Henricum Wetstenium, dat weldra nog gevolgd werd door Petri Allingae *Vis veritati illata repulsa: Seu Exercitationes Pacificae ad Nonnullas Quaestiones Problematicas*, *quae hodie moventur. De Testamentis et Oeconomia Foederum Dei. Accedit Responsum ad nuperum D. Leydekkeri Apologeticum*, Amstelaedami apud Henricum Wetstenium CI□I□CLXXXII.

Behalve de hier genoemde zijn zeker nog meer geschriften van dien aard verschenen o.a. *Erotematum Decades.* v.d. Aa *(Biogr. Woordenb. in voce)* vermeldt nog: *Zedige verhandeling enz.* Ook wordt hij gehouden voor den schrijver van: *Specimina Bombomachiae Samuelis Maresii cet.*, dat verscheen onder het pseudoniem Petrus ab Andlo. Een gansche reeks twistgeschriften zijn dus van Allinga's hand verschenen. Alle vertoonen zij een zelfde karakter en eentoonig handelt hij over dezelfde vraagstukken. Iets nieuws bracht hij niet voor. Zijne argumenten waren herhalingen van hetgeen anderen reeds voor hem gezegd hadden. In zijn wijze van voorstellen was hij puntig en helder. Dat in al deze strijdschriften niet altijd een goede toon heerscht laat zich verwachten. In dat opzicht stond hij b.v. verre bij Witsius achter. In vinnigheid en scherpte deed Allinga voor niet velen onder, zoodat de opmerking van Koelman (a.w., blz. 357) niet geheel onverdiend is, dat het scheen, ‘als of hy met vermaak leefde in dit twist-vyer’, ‘en als of hy geen ander werk had te doen noch omtrent zijn eygen ziel, noch omtrent de dorre gemeynte, die hem toebetrouwt is.’ Voor de meening, dat zijn gemeentelijke arbeid leed onder zijn veelvuldig twisten, pleit zeker het feit, dat hij sinds 1673 geen kerkelijke acta heeft bijgehouden. Zijn opvolger D. Daniel Rees verklaart dan ook zeer laconiek aan het begin van zijne aanteekeningen: ‘Tot hier toe D. Petrus Allinga eyndigende met sijn schryven en opteyckenen A^{o}. 1673, daar hy geleeft heeft tot A^{o}. 1692.’ Een bedekt verwijt is daarin ongetwijfeld.

Allinga was zonder tegenspraak een man van aanleg, daarom is het te betreuren dat hij zijn kracht niet meer gewijd heeft aan positieven arbeid. Nu heeft hij met zijn opgaan in polemiek niet veel meer gedaan dan anderer arbeid omwerken. De eer moet hem echter gegeven, dat hij eerlijk genoeg was zulks te bekennen, waar

1) De volledige titel luidt: *Uitvaard van Dr. Leonardus Ryssenius*, *Verstikt in zijn ingebeelde Dood-stuipen der Cartesianen en Coccejanen, Dat is Grondig en klaar berigt van vele* 1. *Philosophische.* 2. *Theologische waarheden*, *Tot bewijs van de ontrouw*, *grove dwalingen*, *ydele exceptien*, *ontijdig stilswijgen en schandelijk vlugten van Dr. Leonardus Ryssenius*, *Ingesteld* door Petrus Allinga. De *Voor-reden bevat eenige consideratien over de Draad van Ariadne*, *en het Pasquil*, *genaamd*, *de Begravenis der Cartesiaansche en Coccejaansche nieuwigheden*, 't Uitrecht By Cornelis Jacobsz Noenaert, en Johannes Ribbius, Boeck-verkoopers Anno 1676. Zie over dit tractaat *Jac. Altingii Opp. Omn.* Tom. V. p. 390*b*, 391*a.* Hoe v.d. Aa, *Biogr. Woordenb. in voce* deze tractaten op naam van eenen A Allinga stellen kan, begrijpen wij niet.

het noodig was. Hij heeft een ruim aandeel genomen aan den strijd zijner dagen. Om zijn tijd te kennen, moet ook hij gekend worden. Hij was een man van grooten ijver. De vraag blijft echter over, of het een ijver was met verstand.

L i t t e r a t u u r : *De Hist. van den Chr. Sabbath, beschreven* door Jac. Koelman, blz. 356-359. *Het Vergift van de Cartesiaansche Philosophie enz.*, door Jac. Koelman, Amst. 1692. dl. I, blz. 232, 271, 334, 345, 358, 669. *Catal. van de Pamfletten-verz. ber. in de Kon. Bibl.* door Dr. W.P.C. Knuttel, dl. II, 2e st., blz. 190. v.d. Aa, *Biogr. Woordenb. in voce* en de daar nog genoemde litteratuur. *Nav.* dl. XIV, blz. 143. *Catal. HSS. op de Bibl. der Rem. Geref. Gem. te Rott.*, blz. 65, n°. 682.

[Theodorus Janssonius ab Almeloveen]

ALMELOVEEN (Theodorus Janssonius ab)[1]. Door Bouman werd de man, wiens naam hier boven vermeld is, genoemd ‘een helblinckende star aan de kroon der Geldersche Pallas’ (Bouman, a.w. II, blz. 35). En ongetwijfeld was hij een man van groote geleerdheid en veel omvattende kennis. Als litterator was hij zeer beroemd, als medicus had hij een grooten naam, en ook onder de godgeleerden behoort hij vermeld te worden.

Den 24sten Juli 1657 werd hij te Mijdrecht geboren. Zijn vader Johannes ab Almeloveen was destijds aldaar bedienaar des Woords. Deze was gesproten uit een deftig Utrechtsch geslacht en in waarheid een man van godsvrucht. Zijne moeder, Maria Janssonius, wier naam voluit werd toegevoegd aan den jongen ab Almeloveen. Na eenig voorbereidend onderwijs te Utrecht werd onze Theodorus toevertrouwd aan de zorgen van Jacobus Tollius, den bekenden rector van Gouda. Aan dezen leermeester gevoelde zich de jongeling zoo nauw verbonden, dat hij hem, nadat hij te Gouda was afgezet, naar Noordwijk volgde. In 1676 werd ab Almeloveen te Utrecht als student ingeschreven. De bedoeling van zijn vader was, dat hij in de godgeleerdheid zou studeeren, ‘maar,’ zoo deelt Bouman mede (a.w. II, blz. 37) ‘zijn zachtmoedige aard en de daaruit voortspruitende afkeerigheid van theologische verschillen was oorzaak, dat hij de Geneeskunde tot het tweede hoofdvak zijner studiën verkoos.’ De zaak zal wel deze zijn, dat de invloed van Tollius niet bepaald gunstig werkte op zijne liefde voor de theologie, en toen in October 1678 zijn vader was gestorven, stond den jongeling niets meer in den weg om de neiging zijns harten op te volgen. Dus legde hij zich toe op de studie der medicijnen, maar bleef zich te gelijker tijd ook wijden aan philologische vakken.

Na met eere de academische loopbaan volbracht te hebben, vestigde hij zich aanvankelijk te Amsterdam, doch verhuisde in 1687 naar Gouda, dat hem niet alleen uit zijne jeugd bekend was, maar waar hij ook vele bezittingen had. Steeds trok hem Gouda zeer aan, waartoe ongetwijfeld heeft medegewerkt zijn huwelijk met Aletta Catharina Immerzeel, dochter van den Goudschen burgemeester. Langen tijd heeft hij zich echter niet in het huwelijksgeluk mogen verheugen, want reeds na twee jaren ontviel zij hem. En hoewel hij van meer dan eene zijde, door Fr. Halma zelfs in een lofdicht, werd aangespoord tot een tweede huwelijk, is hij er toch nimmer toe overgegaan. Ongetwijfeld heeft hiertoe ook de omstandigheid bijgedragen, dat zijne moeder bij hem inwoonde, totdat zij op 83 jarigen leeftijd in 1703 overleed.

1) Soms schreef hij zijn naam ook: Jansonius of Janson. (zie Bouman, a.w. II, blz. 35, no. 1).

Na zes jaren te Gouda gepractiseerd te hebben, werd hij 26 Febr. 1697 aangesteld tot hoogleeraar in 't Grieksch, de geschiedenis en de welsprekendheid.

Hoewel hij nu geroepen was de letteren te onderwijzen, bleef hij toch ook de geneeskunde beoefenen. Hij werd benoemd tot archiater der stad Harderwijk, en toen prof. v.d. Graeff was overleden, werd aan ab Almeloveen door den senaat het recht verleend om ook in medische vakken te doceeren en promotor te zijn. Dit had plaats den 19^{en} Sept. 1701, en den 30^{en} November daaraan volgend werd hij, vooral door de ijverige bemoeiingen van den verdienstelijken curator van Lidt de Jeude, tot gewoon hoogleeraar in de geneeskunde benoemd. Dat was vermeerdering van zorg en van eere, maar zijne bezoldiging, die *f* 600 bedroeg, werd niet verhoogd. Drie malen bekleedde hij het rectoraat: 1698, 1703 en nogmaals in 1708.

Ondanks zijne drukke ambtsbezigheden wist ab Almeloveen tijd te vinden voor de samenstelling van een groot aantal geschriften over onderwerpen van den meest verschillenden aard. Tal van oude schrijvers gaf hij uit met geleerde aanteekeningen voorzien. De namen van Strabo, Celsus en Hippocrates werden verbonden met dien van ab Almeloveen. Maar ook aan Rutilius Namantianus en Apicius Coelius en Coelius Aurelianus wijdde hij zijne krachten. Ook in de archaelogie was hij geen vreemdeling. De geschiedenis der letterkunde, vooral die, welke op de geneeskunde betrekking had, trok hem aan en hij leverde in dit opzicht veel, dat blijvende waarde heeft. Ook stelde hij belang in met de medicijnen in verband staande vakken. Zoo behoorde hij tot de medewerkers aan Dl. VI van het groote werk: *Hortus Indicus Malabaricus* per H. v. Reede, J. Casearium et Th.J. ab Almeloveen etc. Amst. 1678-1703.

Het ligt natuurlijk niet op onzen weg de beteekenis van zijnen arbeid voor al deze wetenschappen in het licht te stellen. Het is duidelijk genoeg, dat zijn naam wijd vermaard was in binnen en buitenland. Het Collegium Caesareum Naturae Curiosorum te Weenen verkoos hem tot lid en vereerde hem met den bijnaam Celsus secundus.

Onder noesten, onverpoosden arbeid gingen zijne jaren voorbij. De Harderwijksche hoogeschool was veel aan hem verschuldigd. Op het einde zijns levens was hij bezig met eene critische uitgave van Quintilianus, waarvoor hij veel materiaal verzameld had, dat hij gelegateerd heeft aan de bibliotheek der Utrechtsche universiteit. In de zomervacantie van het jaar 1712 vertoefde ab Almeloveen te Amsterdam. Daar trof hem een ernstige krankheid, die den 29^{en} Juli van dat jaar een einde maakte aan zijn welbesteed leven.

Zijn uitnemende geleerdheid en de adel van zijn karakter werden door zijne tijdgenooten geprezen. Zijne betrekkingen verloren in hem een krachtigen steun en zijn talloos vele vrienden betreurden hem als een broeder. Zijne correspondentie was zeer omvangrijk. Jo. à Marck, Joannes Goeree, Fr. Halma, Borremans, David Flud van Giffen zijn slechts enkelen der velen met wie hij in relatie stond. Bekend is vooral zijne innige vriendschap met Johannes d'Outrein. Na den dood van ab Almeloveen, gaf d'Outrein drie brieven van hem in 't licht, opgenomen in de *Bibliotheca Brem.* cl. III, 230, 1123, V, 996, onder den titel: *Epistolae ad Joh. d'Outreinium*, waarin theologische onderwerpen behandeld werden. Bouman zegt daarvan (a.w. II, blz. 42, *n.* 3.): ‘deze brieven zijn niet minder opmerkelijk om de godsvrucht en zedigheid, die zij ademen, dan om de geleerdheid, die zij

aan den dag leggen.' Men vindt er een en ander in over d'Outreins *Gods tabernakel onder de menschen enz.* Amst. 1701. Ook zijn enkele brieven van ab Almeloveen, behoorende tot zijne correspondentie met Johannes Vechoven, opgenomen in Schotel's *Kerk. Dordrecht*, dl. II, blz. 252-262. Ook hierin wordt gehandeld over d'Outreins werkje; *Gods tabernakel.* Maar zijn voornaamste theologische werk draagt tot titel: *Amoenitates Theologico-Philologicae*, *cet.* Amst. 1694.

Deze godgeleerde-letterkundige vermakelijkheden zijn merkwaardig, niet het minst om den vorm, waarin zij gegoten zijn. De geschiedenis van den titel wijst al op het eigenaardige van dit werk. Hij was eerst van plan het te noemen: *Encaenia Goudana*, Goudsche Kermis. Bijna was het werk afgedrukt, toen hij dien titel veranderde in *Amoenitates Theologico-Philologicae*, omdat, naar zijne vrienden opmerkten, het woord 'kermis' toch wat vreemd stond boven een boek, waarin ook bijbelstoffen behandeld werden. Toch gaf die eerste titel geen onjuiste karakteristiek van het werk. Hij deelt in dit boek aan zijn vriend Henrick Sypestein, predikant te Doorn, aan wien hij later een deel zijner bibliotheek vermaakte, mede, hoe hij was uitgenoodigd om een jongen Duitschen graaf in Gouda te begeleiden bij het bezichtigen der merkwaardigheden. Dat was de aanleiding tot het bewerken der stof.

ab Almeloveen bracht zijn gezelschap allereerst naar de kerk om de beroemde glazen te bezichtigen. De kunstgewrochten der gebroeders Crabet e.a. gaven gereede aanleiding tot allerlei geleerde aanmerkingen over de pilaren der tempels en godgeleerde beschouwingen. Van de kerk leidde hij zijne gasten naar de stads boekzaal, waar een portret van Erasmus aanleiding gaf tot het bespreken der vraag, of Erasmus een Rotterdammer of een Gouwenaar van geboorte was. Met een geleerd betoog wordt dan aan Gouda de eere toegekend van Erasmus' burgerschap door geboorte. Tevens maakte hij van de gelegenheid gebruik om twee nog onuitgegeven brieven van Erasmus te publiceeren. Daarna voerde hij zijn gezelschap over de kermis en vindt op die wijze aanleiding uit oudheidkundig oogpunt allerlei spelen te behandelen en de kleeding der menschen te bespreken. Ook de maaltijd gaf allerlei onderwerpen aan de hand. De voorstelling van den H.G. onder de gedaante eener duive onderwerpt hij daarbij aan critiek, waarbij op grond eener lezing van Matth. 3:16, die □σε□ περιστερ□ν tusschen komma's plaatst, ab Almeloveen de meening voorstaat, dat de schrijver hierbij niet gedacht heeft aan een lichamelijk beeld van den Heiligen Geest, noch op een duive als zoodanig, maar enkel op het vliegen, het snel nederdalen, welke opvatting hij steunt met Lucas 10:18 □θε□ρουν τ□ν σατανα□ν □ς □στραπ□ν □□ το□ □υρανο□ πεσ□ντα.

Zoo worden allerlei onderwerpen behandeld, totdat op den derden dag de graaf ter poorte uitgeleid wordt, nadat ab Almeloveen hem een te voren nooit uitgegeven brief van Baudius en aanteekeningen van Joan de Laet over Paulus' brief aan Titus ten geschenke geeft. Die stukken volgen achter het werk, met een bundel gedichten, een lijst van letterdieven en een geleerde brief van Sypestein aan ab Almeloveen over het plagiaat.

Op zulk een eigenaardige wijze behandelde ab Almeloveen zijn stof.

Daar ab Almeloveen door velen geraadpleegd werd en hij tal van theologen van advies diende is hij onbetwistbaar zeker een man van invloed geweest ook op theologisch terrein.

Een lijst zijner talrijke litterarische en medische werken is opgenomen bij Bouman t.a.p. en v.d. Aa *Biogr. Woordenb. in voce.*

L i t t e r a t u u r : *Gesch. van de voorm. Geldersche Hoogesch. enz.* Utr. 1847. dl. II, blz. 35-45, 183, 184, 603, 606, 607. *De Boekz. van Europe*, Jan. en Febr. 1694, blz. 115; Nov. en Dec. 1692, blz. 498, 523, 557. Schotel, *Kerkel. Dordrecht*, II. blz. 158, 248, 252-262 en de litteratuur vermeld bij v.d. Aa, *Biogr. Woordenb.*, *in voce.* C. Burman; *Trajectum eruditum cet.* Fr. ad Rh. 1750. p. 7-10. *Cat. cod. MS. bibl. Univ. Rh. Traject.* 1887, *Index i.v.* (p. 362). H.t.p. worden ook handschriften vermeld nagelaten door Joa. van Almeloveen (cf. H. v. Rhenen; *Lyste van de Namen der Predikanten enz.* Utr. 1705. blz. 107). *Cat. der bibl. v.d. M. d. Nederl. Letterk.* dl. I. kol. 16. dl. II. kol. 66.

[Hieronymus Simons van Alphen]

ALPHEN (Hieronymus Simons van). Den 11^{en} Febr. 1743 werd aan professor Drakenborch opgedragen eene herinneringsrede te houden over Hieronymus Simons van Alphen [*Resolutiën van de vroedschap van Utrecht enz.*, uitgegeven door Lucie Miedema (*Werken van het Hist. Gen.*, nieuwe serie n°. 52, Utr. 1900), blz. 283]. Den 25^{en} Febr. daaraanvolgend volbracht hij deze taak. Hij deed dit, hoewel hij professor in de rechten en geen theoloog was, omdat hij daarmede een der laatste wenschen van wijlen zijn ambtgenoot vervulde. Blijkbaar gevoelde van Alphen zich zeer aan Drakenborch verbonden. Op uitnemende wijze heeft Drakenborch zich van de opdracht gekweten. Zijne keurige rede toont, welk eene warme vriendschap hij voor van Alphen gevoelde, hoe hij hem eerde om zijn beminlijk karakter en veelzijdige verdiensten. Hieronymus S. van Alphen is dan ook wezenlijk in zijne dagen een man van beteekenis geweest, die zich niet slechts voor de kerk in ons vaderland, maar ook voor het Protestantisme in het buitenland heeft verdienstelijk gemaakt.

Hij werd den 25^{en} Mei 1665 te Nieuw-Hanau geboren. Zijn vader was een welgesteld koopman, die in de regeering zijner woonplaats een eervolle positie innam. Hieronymus bezocht de scholen in zijne vaderstad en leerde ondanks zijne zwakke gezondheid toch zoo vlug, dat hij reeds op vijftienjarigen leeftijd voor eene academische opleiding gereed was. Zijn vader vond het echter beter den jongeling niet onmiddellijk naar eene hoogeschool te zenden. In zijne omgeving waren nog bekwame mannen genoeg, die, op den grondslag van het reeds genoten onderwijs, zijne ontwikkeling konden bevorderen. Zijn oom Gualtherus Bashusius belastte zich met de taak hem in 't Grieksch te onderwijzen; Gulielmus van der Merlen onderrichtte hem in de philosophie; terwijl Antonius Klinglerus hem inwijdde in de kennis der geschiedenis. En daar hij reeds nu zijne begeerte kenbaar maakte om theologie te studeeren, werd een Israeliet aangezocht voor het onderwijs in de Hebreeuwsche taal.

Daar de beroemde Franciscus Burmannus te Nieuw-Hanau predikant was geweest, was Hieronymus' vader persoonlijk met dezen bekend en bevriend. Hij koesterde diepen eerbied voor dezen leeraar zijner gemeente, zoodat hij diens geschriften aan zijn zoon in handen gaf. Elken dag moest onze Hieronymus een gedeelte zijner commentaren lezen. Zoo werd een jaar lang gearbeid aan zijne opvoeding. Toen

werd hij rijp geacht om naar Utrecht te worden gezonden om er de lessen van den vriend zijns vaders te volgen.

Nauwelijks te Utrecht aangekomen, overleed Burman, waarop de jonge van

Alphen naar Leiden vertrok. Vijf jaren bracht hij hier door. Onder de leiding van Jacobus Gronovius en Carolus Schaafius bekwaamde hij zich verder in de Grieksche en Oostersche talen, om zich daarna onder Frederik Spanheim en Christophorus Wittichius op de godgeleerdheid toe te leggen.

Na Leiden bezocht hij de academie te Franeker om de lessen van v.d. Waeijen, Vitringa en Roëll te volgen. Doch de theologische twisten hadden daar zulk eene bedenkelijke hoogte bereikt, dat van Alphen het beter oordeelde naar Holland terug te keeren. Na zeven jaren van studie werd hij candidaat tot den H.D. In die hoedanigheid werd hij in 1687 te Warmond beroepen. Nog waren geen twee jaren voorbijgegaan, of de stad Tiel begeerde hem reeds als haar leeraar. Doch van Alphen vond geene vrijmoedigheid deze roepstem op te volgen. Vier jaren bleef hij te Warmond om deze standplaats te verwisselen met Zutphen, waar hij in November 1691 bevestigd werd. Doch ook hier zou hij niet lang toeven. Voordat nogmaals twee jaren verloopen waren, werd hij te Amsterdam beroepen. In October van het jaar 1693 ving hij aldaar zijn dienstwerk aan. Hier heeft hij met grooten ijver en zegen gearbeid. Zelfs eene ernstige krankheid kon hem niet bewegen geheel rust te nemen, daar hij wilde werken zoolang het dag was. Met vele moeite werd hij overgehaald tijdelijk tot herstel van gezondheid elders de lucht te genieten. Toen hij weder op kracht was gekomen, hervatte hij met denzelfden ijver zijne levenstaak. Te Amsterdam was hij zeer geacht. De bekende Nicolaas Simons van Leeuwarden had veel omgang met hem.

De vruchten zijner studie bracht hij eerst op den preekstoel, daarna werden zij voor de pers gereed gemaakt. Zoo ontstonden zijne commentaren op den 2^{en} brief aan de Corinthiërs en den 1^{en} aan de Thessalonicensen; hoewel zij eerst op het einde zijns levens in druk verschenen. Zoo ontstond ook zijne verklaring van Daniël IX.

Tegelijk met Franciscus Burman, den zoon van zijn vroegeren leermeester werd hij aan de Utrechtsche hoogeschool benoemd tot hoogleeraar in de godgeleerdheid en academie prediker. Maandag den XXXI^{en} Dec. 1714 werden, in plaats van den overleden professor Pontanus de heeren Hieronymus van Alphen en Franciscus Burmannus, predikanten te Amsterdam, beroepen tot 'ordinaris professores Theologiae' te Utrecht en tevens tot predikanten aldaar, 'yder op den halven beurte', op eene jaarwedde van *f* 2000 elk, 'boven de emolumenten, praerogativen en voordelen tot de voormelde professie specterende.'[1)] Den 25^{en} Februari 1715 aanvaardde hij zijn ambt, dat hij tot Juni 1737 heeft waargenomen, toen hij wegens hoogen leeftijd van deze diensten werd ontheven.

Als hoogleeraar heeft van Alphen een schitterend figuur gemaakt. In zijn onderwijs bleef hij frisch, zoodat hij tot het einde zijns levens een breeden kring van leerlingen rondom zich wist te verzamelen. Onder zijne leerlingen heeft hij ook geteld Willem Karel Hendrik Friso, die een gedeelte zijner opleiding te Utrecht ontving. Van heinde en verre kwamen de studenten naar Utrecht om van zijn onderwijs te genieten. Zijne diensten werden dan ook zeer gewaardeerd, want den 4^{en} Januari 1736 werd zijne jaarwedde met honderd ducatons verhoogd (a.w., blz. 202).

Veel heeft hij gedaan om Utrechts universiteit voor de buitenlanders aantrekkelijk te maken.

1) L.C. Miedema, *ll.* blz. 186, 255.

In samenwerking met zijn ambtgenoot Lampe werden door hem studiebeurzen opgericht tot steun van Hongaarsche en Duitsche jongelieden (a.w., blz. 200, 201, 291), die uit Roomsch-Katholieke landstreken kwamen. Tot op hoogen ouderdom gaf hij onderwijs in de predikkunde, waaraan ook enkele zijner commentaren het aanzijn danken.

Vier en vijftig jaren heeft van Alphen in het openbaar mogen arbeiden. Daarvan 27 jaren in den dienst des Woords en bijna even lang als hoogleeraar.

Hij was een zachtaardig man, die door woord en voorbeeld de godzaligheid aanprees. In den omgang was hij zeer aantrekkelijk en dus door velen bemind, door allen geacht.

Zijne wetenschappelijke loopbaan was bij uitnemendheid gelukkig.

In zijn huwelijksleven daarentegen was hij zeer ongelukkig. Driemalen is hij gehuwd geweest. In 1692 trouwde hij Judith van der Maerschen, die hem reeds in 1696 ontviel.

In 1698 hertrouwde hij met Martina Biler, uit welk huwlijk o.a. geboren werd Hieronymus, die zich ook als schrijver op theologisch gebied bekendheid heeft verworven.

In het bezit dezer tweede vrouw heeft van Alphen zich 21 jaren mogen verheugen. Toen hij in het jaar 1719 eene reis maakte naar de Pfalz, overleed zij op de terugreis plotseling te Keulen. In 1721 hertrouwde hij nogmaals met Cornelia van der Togh, dochter van den Pensionaris der stad Gouda, maar ook deze vrouw heeft hij overleefd, want zij stierf in 1730. Van Alphen zelf is den 7^{en} November 1742 overleden.

Onder zijne leerlingen, die bekendheid verkregen hebben behoorde ook Rutger Schutte, predikant te Dordrecht, die een ‘klinkdicht vervaardigde op de grafzerk van den wijdberoemde Hier. Simons van Alphen’, dat met eenige anderen opgenomen werd achter de *Oratio funebris*, die Drakenborch ter eere zijner nagedachtenis heeft gehouden.

Zie voor de lijst zijner werken v.d. Aa, *Biogr. Woordenb.*, *in voce.*

L i t t e r a t u u r : A. Drakenborch, *Oratio funebris in obitum H.S. v. Alphen*, Tr. ad Rh. 1743. *Boekz. der Gel. Wereld*, 1742*b*, blz. 620, 1743*a*, blz. 322, 445-452. J. Kok, *Vaderl. Woordenb.*, I, blz. 676-715, '*t Geslacht van v. Alphen*, blz. 704-706. v.d. Aa, *Biogr. Woordenb. in voce.* Chr. Gottl. Jöcher; *Allgem. Gel. Lex.* 1er Th. Leipzig 1750. kol. 294 en 295. *Cat. der bibl. v.d. M. d. Nederl. Letterk.* 1ste dl. Leiden 1887. kol. 527. J. Hartog; *Gesch. van de Predikkunde enz. in de Prot. kerk v. Nederland.* Amst. 1861. blz. 123 en 135. Sepp; *Johs. Stinstra en zijn tijd.* dl. I en II. *Reg. i.v.* L.C. Miedema; *Res. v.d. Vr. v. Utrecht enz.* Utr. 1900. blz. 186-255 (passim).

[Hieronymus van Alphen]

ALPHEN (Hieronymus van) was de oudste zoon van prof. Hieronymus Simons van Alphen. Hij werd te Amsterdam geboren den 9^{en} Mei 1700 en voor den evangeliedienst opgeleid. Zijne ambtelijke loopbaan begon hij te Nieuw-Loosdrecht, diende daarna de gemeente van Leeuwarden van den 28^{en} April 1726 tot den 19^{en} Maart 1733. Hier begaf hij zich in het huwelijk met Judith Anna Huber, de kleindochter van den beroemden jurist Alricus Huber. Van Leeuwarden werd hij naar Amsterdam beroepen, waar hij arbeidde tot 1757. In dit jaar zag hij, die reeds

langen tijd met veel lichamelijke ellende te kampen had, zich gedrongen zijn ambt neder te leggen. Hij is een man geweest van groote bekwaamheid, die machtigen invloed heeft uitgeoefend op zijn neef Hieronymus van Alphen, den later zoo beroemden kinderdichter.

Den 22^{en} April 1758, maakte de dood, te Gouda, een einde aan zijn lijden.

Van zijne hand hebben de volgende werken het licht gezien:

Disp. de Sacerdote castrensi veterum Hebraeorum cet. Utr. 1719.

Comment. de terra Chadrach et Damasco eius quiete, *ad Zach. 9:1.* Traj. 1723.

De Voorseggingen van den Heere Jesus enz., Leeuw. 1733.

Brief aan Joh. Ern. Jungius naar aanleiding van diens *Verborgenheid der laatste tijden.*

Korte schets der godgeleerdheid, Utr. 1748.

Hondert geestelijke Liederen, *enz.* De tweede druk hiervan *verzeld van Eenige reisgezangen enz.* verscheen te Amsterdam 1748.

L i t t e r a t u u r: J.Ch. Adelung; *Fortsetsung u.s.w.* 1^{e} Bd. kol. 638.

[Herman van Alphen]

ALPHEN (Herman van) Deze was een zoon van Hendrik Simons van Alphen, een voornaam koopman in zijne vaderstad Nieuw-Hanau, waar hij in de magistratuur tot het hoogste ambt geroepen werd, namelijk dat van burgemeester en colonel der burgerwacht. Uit diens tweede huwelijk, dat op den 30^{en} Juni 1707 gesloten werd, waren na zijn dood nog zes zonen in het leven. Onder deze ook Herman van Alphen, die den 22^{en} Juli 1712 geboren was. Hij studeerde in de godgeleerdheid en was achtereenvolgens predikant te Ottoland en Nederblokland, te Asperen en te Montfoort. Van hier keerde hij terug naar zijn geboorteland, daar hij benoemd was tot hoogleeraar in de godgeleerdheid, kerkgeschiedenis, Hebreeuwsch en Grieksch aan de illustre school in 't graafschap Hanau. Ook heeft hij aldaar een hooge kerkelijke betrekking bekleed. Den 28^{en} Oct. 1748 huwde hij met Maria, dochter van den Leidschen hoogleeraar P. van Musschenbroek. Behalve zijne inaugureele rede: *de Haereditate Mundi terraeque Piis Novi Testamenti promissa*, *quamque ii ex parte jam adierunt*, *et adhuc adituri sunt*, gaf hij uit: *Ontleedende verklaring van het achtste Hoofdstuk der Spreuken Salomons.* Leiden 1750.

Den 25^{en} Januari 1767 is hij te Nieuw-Hanau overleden.

L i t t e r a t u u r: Kok, *Vaderl. Woordenb. in voce.* v.d. Aa, *Biogr. Woordenb. in voce* en de d.t.p. geciteerde bronnen.

[Hieronymus van Alphen]

ALPHEN (Hieronymus van), bekend als dichter, voornamelijk als kinderdichter, heeft, hoewel hij geen theoloog was, maar rechtsgeleerde, toch groote beteekenis gehad zoowel in den godgeleerden en den kerkelijken strijd zijner dagen als op politiek gebied. Zijn naam mag daarom op deze plaats niet ontbreken.

Aan Hieronymus Simons van Alphen werden uit zijn tweede huwelijk met Martina Biler twee zonen geboren: Hieronymus en Johan. Deze laatste huwde met zijn nicht, Wilhelmina Lucie van Alphen. En uit dit huwelijk werd den 8^{en} Augustus 1746 te Gouda deze Hieronymus van Alphen geboren. Slechts korten tijd heeft hij zich in 't bezit zijner beide ouders mogen verheugen. Op 4 jarigen leeftijd verloor hij zijn vader. Aan zijne godvruchtige moeder bleef de zorg voor zijne opvoeding, die zij, voorgelicht door den broeder van haren overleden man, Hieronymus van

Alphen, predikant te Amsterdam, op uitnemende wijze volbracht. Tien jaar na den dood van haar man, hertrouwde de weduwe met Mr. Thomas Adriaan Boddens. Deze stiefvader heeft groote verdienste gehad voor Hieronymus' vorming en heeft zich een uitstekend vader betoond over het kind zijner vrouw. Reeds op jeugdigen leeftijd had Hieronymus neiging om zich op de studie der godgeleerdheid toe te leggen, maar de invloed van zijn stiefvader deed hem ten slotte aan het recht de voorkeur geven. Zoo werd hij in het jaar 1762 student in de rechten aan de universiteit te Utrecht. Aanvankelijk ging hij op in het onbezorgde, dikwijls losse studentenleven, waarvan hij met zijne vrienden J. Both Hendriksen en P.L. van de Kasteele waarschijnlijk meer genoten heeft, dan raadzaam was. Doch weldra werd het anders. Een gevaarlijke ziekte, die Both Hendriksen bijna ten grave sleepte, was oorzaak, dat de drie vrienden tot ernstiger levensopvatting kwamen. Toch heeft hij steeds met grooten ijver gestudeerd. Hoe zeer zijne bekwaamheid op prijs gesteld werd, bleek zeker wel hieruit, dat hij bij de oprichting der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden, terwijl hij nog candidaat in de rechten was, met zeventien meer bejaarde geleerden, den 18^{en} Juli 1766 tot lid der Maatschappij werd benoemd. Den 2^{en} Juni 1766 verdedigde hij onder praesidium van Prof. Menardus Tydeman zijne *Dissertatio juridica moralis*, *cet.* Weldra verliet hij Utrecht om zijne studiën te Leiden voort te zetten. Den 6^{en} Juli 1767 werd hij daar als student ingeschreven. Reeds in 1768 keerde hij naar Utrecht terug en promoveerde aldaar tot Doctor in de beide rechten met eene proefschrift getiteld: *Specilegia de Javoleno Prisco*, *cet.* Met eene studie van prof. Tydeman genoot deze dissertatie de eer van te worden opgenomen in de verzameling van Academische verhandelingen van G. Oelrichs (*Thesaurus novus Diss. Belg.* Vol. III, p. 1). Kort na zijne promotie vestigde zich van Alphen te Utrecht als advocaat voor den Hove Provinciaal. Twaalf jaren lang heeft hij daar een rechtskundige praktijk uitgeoefend, en tevens zijne krachten besteed aan letterkundige en godgeleerde studiën.

Met zijn boezemvriend Pieter Leonard van de Kasteele, die zijne studiën nog niet voltooid had, deed hij den ‘eersten stap op den vaderlandschen zangberg.’ In 1771 verscheen anonym *Proeve der Stigtelijke Mengelpoëzy.* Deze werd gunstig ontvangen, zoodat in 1772 de beide jongelingen aangemoedigd door het succes, twee bundeltjes uitgaven wederom onder den titel van: *Proeve van Stigtelijke Mengelpoëzy*, Utrecht wed. J. v. Terveen en Zn. In 1782 werd het, door een derde stukje gevolgd, nogmaals opnieuw uitgegeven. De invloed van prof. Bonnet en Tydeman, waaronder de jongelingen, sinds de wending in hun levensopvatting gekomen waren, deed zich in deze poezie sterk gelden; doch niet minder de Amsterdamsche predikant Schutte, wiens liederen voor het orgel en Joh. Eusebius Voet, wiens geestelijke liederen zij navolgden. Ook waren zij bekend met Young en met de Duitsche poezie.

In het jaar 1772 begaf van Alphen zich in het huwelijk met Johanna Maria Goens. Aan zijn ijver en werkkracht deed zijn huwelijksleven niet te kort, want in 1774 verscheen van zijne hand eene verhandeling *over den eed der Utrechtsche bisschoppen*, genaamd *de eed met zeven stolen.* Deze studie is opgenomen in de werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde (Dl. II, blz. 183).

Met groote bezorgdheid had zijn meester prof. Bonnet den wassenden invloed

van het Engelsch Deisme aangezien en waarschuwend zijne stem er tegen verheven in zijne aanbeveling van Lelands *Nuttigheid enz. der Chr. Openbaring.* Maar ook zag hij met vreeze aan, hoe dergelijke beginselen in Duitschland voortwoekerden. Eberhard, de vriend van Nicolaï en van Mozes Mendelssohn, had in eene *nieuwe apologie van Socrates* het onnoodige van het positieve Christendom verkondigd. In 1773 verscheen daarvan een Nederlandsche vertaling. Aangezet door zijnen leermeester Bonnet trad van Alphen hier tegen op met een apologetische studie, die in hooge mate de goedkeuring der Utrechtsche godgeleerde faculteit wegdroeg, getiteld: *Eenige leerstukken van de Protestantsche godsdienst verdedigd*, Utrecht, J. van Terveen. Hij handelde hierin uitvoerig over de zaligheid der heidenen.

In Augustus van het jaar 1775 leed van Alphen een droevig verlies, daar hij zijne teerbeminde vrouw moest grafwaarts dragen. Zijne diepe smart was oorzaak, dat hij de harpe weder van de wilgen nam om een *Klaagzang* aan te heffen, die eerst niet in den handel was. Drie gedichten vervaardigde hij, waaronder zijne *Aandoeningen bij het graf van mijne Echtgenoote* het voornaamste was. Op veler aandrang stelde hij ze voor den handel beschikbaar. Weldra was de oplage uitverkocht. Twee jaren later werden zij herdrukt en zag de bundel met een vijftal andere gedichten vermeerderd op nieuw het licht, onder den titel van: *Gedichten en overdenkingen*, Utrecht, 1777. J. v. Terveen. Ook deze bundel is tot tweemalen toe herdrukt.

Dat echter zijne diepe smart zijn werkkracht niet vermocht te breken, bleek uit het feit, dat hij nog in hetzelfde jaar 1777 eene vertaling uitgaf van het geschrift van Thomas Abbt, een philosooph uit de school van Wolff, dat 1765 te Berlijn was verschenen onder den titel: *Vom Verdienst etc.* Deze vertaling zag het licht te Utrecht bij G.T. van Paddenburg zonder den naam van den vertaler.

In het begin van 1778 gaf hij de twee eerste stukjes van zijne zoo beroemde *Kleine gedichten voor kinderen* in het licht (Utrecht bij J. v. Terveen). Zij vonden zooveel aftrek, dat zij in 1782 vermeerderd met een derde stukje op nieuw werden uitgegeven. In 1787 werden zij in een bundeltje vereenigd wederom het publiek aangeboden. Een Engelsche, Duitsche en Fransche vertaling werden deze gedichtjes waardig gekeurd. [*Poetry for Children*, Lond. 1856; *Kleine Gedichte für Kinder*, Embden 1832 door J.Ch. Gittermann, ook nog een Duitsche vertaling verschenen te Utrecht 1835, en eene te Essen (?). De Fransche vertaling werd bearbeid door Auguste Clavareau en verscheen te Utrecht, 1835.]

Doch onder al dezen dichterlijken arbeid vond hij nog tijd tot het vertalen en omwerken van Duitsche geschriften. Alexander Gottlieb Baumgarten had in 1750 zijne Aesthetica uitgegeven en gaf er den stoot toe, dat de theorie der schoone kunsten voorwerp van studie werd. In 1776 verscheen Eberhards *Allgemeine Theorie des Denkens und Empfindens.* Van F.J. Riedel zag het licht: *Theorie der schönen Künste und Wissenschaften.* Van Alphen gevoelde zich hiertoe zeer getrokken. Hij verwachtte veel van deze gevoelswetenschap voor de Nederlandsche poezij. Daarom zette hij zich tot eene vertaling van het laatstgenoemde werk, die in 1778 te Utrecht verscheen onder den titel van: *Theorie der schoone kunsten en wetenschappen enz.* Veel genoegen beleefde hij van dit werk niet, want het wikkelde hem in een onaangenamen strijd. Anonyme schimpschriften werden tegen hem uitgegeven, o.a. *Vrijmoedige aanmerkingen enz.*, door D.E., Rotterdam 1779. Ook stelde zich tegen hem W.E. de Perponcher in een *Brief aan den Heer Mr. H. v.*

Alphen ter gelegenheid zijner Theorie enz. Utrecht 1779. De Perponcher, die de discussie op waardige wijze voerde, werd door van Alphen op even waardige wijze beantwoord in een schrijven voor het 2e deel der *Theorie*, dat in 1780 het licht zag. Hierdoor werd nog een *Tweeden brief* uitgelokt van de Perponcher, Utrecht 1780. Bilderdijk oordeelde over zijne theorie: 'Beter was uw zang, dan oordeel over zingen' (*Najaarsbladen* dl. II, blz. 112).

Ook de strijd heeft van Alphens dichtvuur blijkbaar niet kunnen dooven, want in het begin van 1779 verscheen met het oog op het 2e eeuwfeest der Unie van Utrecht (22 Januari) de bundel *Nederlandsche Gezangen*, Amsterdam. Deze werd voorafgegaan door een opdracht in verzen aan prins Willem V, waarin hij van zijne gehechtheid aan het huis van Oranje blijk gaf. Weldra werden zijne verdiensten dan ook door de hooge regeering erkend, want in 1780 werd Mr. H. v. Alphen benoemd tot Procureur-Generaal bij den Hove Provinciaal te Utrecht. Zijn praktijk legde hij nu neer om zich geheel te kunnen wijden aan zijn gewichtig ambt, dat door de onrust der tijden zeker hooge eischen stelde aan zijne wijsheid en onpartijdigheid. Doch aan zijn dichterlijken arbeid heeft de eisch van zijn ambt niet te kort gedaan. Den 5^{en} April 1781 hield hij eene *dichterlijke aanspraak aan de leden van den oeconomischen tak.* Deze was 1777 door en bij de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem opgericht. De eerste druk dezer *Dichterlijke aanspraak* is zeldzaam. Het stuk werd herdrukt in *Mnemosyne* XII (2) Dordrecht, 1823, blz. 328. v.v.

Den 8^{en} Mei 1781 begaf zich van Alphen opnieuw in het huwelijk. Zijne uitverkorene was Jonkvrouw Catharina Geertruid van Valkenburg. Lang reeds had hij zijne aandacht aan haar gewijd, want de *Gedichten voor Elize* doelden op haar. Dat de bruiloft hem tot dichterlijke ontboezemingen aanleidingen zouden geven, was a priori te verwachten. De *Echtzang* slechts voor vrienden beschikbaar gesteld, werd opgenomen in *De volledige uitgave zijner dichtwerken verz.* door Mr. J.I D. Nepveu, III, blz. 200 v.v. Behalve enkele kleine gedichtjes als: *De dichter en de nagtegaal*, opgenomen in de *Tweede proeve van oudheid-, taal- en dicht-kunde voor het genootschap: Dulces ante omnia Musae;* een versje op de promotie van J.P. Klein, 6^{en} Sept. 1782, opgenomen in *Mnemosyne* VII, blz. 340, verscheen nog van zijne hand de *Dichtk. Verh.*, Utrecht 1782, dat een bijlage bedoelde te zijn op het werk van Riedel. Terwijl in 1783 het eerste deel der *Mengelingen in proza en poëzy* te Utrecht uitkwam, waarin behalve de zooeven genoemde *Gedichten voor Elize*, de cantaten: *De Doggersbank; De Starrenhemel*[1)] en *De Hoop der zaligheid* waren opgenomen. Dit waren godsdienstige zangstukken, waarvan bovenal *De Starrenhemel* hooggeroemd is. Zij werden op muziek gebracht door F. Nieuwenhuyzen, organist te Utrecht, om den smaak voor oratoriums op te wekken. Ook waren in dezen bundel opgenomen gedeelten uit zijn dagboek: *Fragmenten van E.C.W.* (een christen wijsgeer), meditatiën. Doch de critiek spaarde hem ook nu niet. De jeugdige Jacob Bellamy publiceerde een anonyme brief: *Aan den Heer Mr. H. v. Alphen enz.* door L.D.E.D. (Liefhebber der edele Dichtkunst), waarin dit werk geducht onder handen werd genomen. Een kleine vergoeding was het voor van

1) *De Starrenhemel* werd ook in 't Fransch vertaald door Auguste Clavareau onder den titel: *Le ciel étoilé*, Utrecht, v. Terveen, 1835. Eene vertaling, die niet best geslaagd is.

Alphen, dat de Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leiden zijne verhandeling: *Over de kenmerken van het ware en valsche vernuft, enz.* met zilver bekroonde, (*Werken der Maatschappij* XII, Leiden 1788).

Van nu af zien wij in de werkzaamheid van v. Alphen een groote ommekeer plaats grijpen. Had hij zich tot op dezen tijd voornamelijk met letterkundigen arbeid bezig gehouden en slechts zoo nu en dan getoond, dat hij ook op ander terrein iets vermocht voort te brengen, de tijdsomstandigheden dwongen hem thans zijn talent op ander gebied te doen schitteren. Prof. Clarisse heeft van hem geschreven: 'hij was zoo groot een theologant als vele theologanten van professie niet zijn.' (*Biblioth. v. Theol. Letterkunde* dl. III, blz. 638). De waarheid daarvan is na 1785 helder gebleken. Niet slechts hierin, dat hij voor de opvoeding zijner kinderen een leiddraad voor huisonderwijs opstelde: *Gronden mijner Geloofsbelijdenis opengelegd voor mijne kinderen*, Utrecht 1786, een werk, dat in het programma van het Haagsche Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst voor 1837 als een voorbeeld gesteld werd van een leesboek voor jongelieden, maar vooral in het groote aandeel, dat hij genomen heeft in den politieken en kerkelijken strijd zijner dagen.

Op politiek gebied zagen we reeds, dat van Alphen een oranjeman was. In theologisch opzicht stond hij natuurlijk onder den invloed van den tijdgeest. Hij was geen belijnd Kalvinist. De machtige pietistische richting, die in Duitschland hare vleugelen uitbreidde, deed ook op van Alphen haren invloed gelden. Hij was een tegenstander der ziellooze orthodoxie, die in zijne dagen veel gevonden werd, en alleen de vormen van het vroegere orthodoxe leven bewaard had, maar was nog veel sterker gekeerd tegen de neologische negatie, die eveneens uit Duitschland haar intocht in ons vaderland begon. De Wolffsche philosophie had bijzondere aantrekkingskracht voor hem, daar zij zich met de kerkleer liet vereenigen. Hij bleef haar aankleven ook toen Kant opkwam. Het kruis bleef hem het hoogste. Op persoonlijke gemeenschap met Christus bleef hij den nadruk leggen. Toch heeft hij mede door zijn letterkundige richting de deur wijd helpen openen voor de Duitsche neologie, die hij bestreed. Grooten invloed hadden Klopstock en Lavater op hem. En hoe de ziekelijke tijdgeest ook knaagde aan zijne orthodoxie, mag wel hieruit blijken, dat zelfs de voorbede der afgestorvenen door hem erkend werd. Hij had een open oog voor het diep verval van kerk en staat. Hij was in zijne dagen een anti-revolutionair met innige liefde voor de kerk der vaderen bezield. Met smart heeft hij haar ondergang aangezien, omdat hij begreep welke groote beteekenis zij had, althans behoorde te hebben voor het volksleven. In den strijd, dien hij voor Oranje en kerk gestreden heeft, moest hij zware offers brengen, zooals ons nader blijken zal. Doch bij alles wat hij deed, stonden die twee bij hem op den voorgrond.

In de geschillen tusschen de patriotten en de oranjemannen in Utrecht werd hij het eerst publiek in den politieken strijd betrokken. Op verzoek der zoogenaamde Amersfoortsche Staten schreef hij een *Rapport dienende ten betooge*, *enz.* Amersfoort, J. Altheer, 1787; waarin echter ook enkele aanteekeningen zijn opgenomen van de hand van Mr. Cornelis Anthony van Wachendorff.

In October van dat zelfde jaar bood hij een uitvoerig stuk den prins aan om zoo mogelijk de vervolgingswoede der prinsgezinden, die in hun ijver te ver gingen, te helpen keeren. Het was getiteld: *Advys tot sistering van alle navolgingen*, *enz.* Zijne bijbelstudiën en zijne grondige rechtsgeleerdheid brachten hem er toe eene

Verhandeling te schrijven *over de voortreffelijkheid der burgerlijke wetgeving van Mozes enz.*, als antwoord op een prijsvraag van Teyler's godgeleerd genootschap. Het werd met goud bekroond (*Werken van Teyler's Godgel. Gen.* dl. IX, blz. 1-285). Dat de tijdsomstandigheden hem ook mede tot dezen arbeid bewogen hebben, behoeft geen betoog.

Ondanks zijn zooeven gemeld *Advys* aan den prins gingen de vervolgingen tegen de patriotten ongestoord voort. Van Alphen, die door zijn ambt als Procureur-Generaal daarin natuurlijk handelend optreden moest, zag zich genoodzaakt zijn ambt neer te leggen, wilde hij niet tegen zijne overtuigingen ingaan. Toch kon hij nog niet tot een ambteloos leven besluiten, want den 30^{en} Maart 1789 werd hij benoemd tot Raad en Pensionaris der stad Leiden. Dus verliet hij Utrecht. Zijne nieuwe betrekking, die in elk opzicht achterstond bij die van Procureur-Generaal bij den Hove Provinciaal te Utrecht, schijnt zeer veel van zijne werkkracht gevorderd te hebben, zoodat hem voor letterkundigen arbeid, van welken aard ook, geen tijd overbleef. Althans in de jaren 1789-1792 heeft niets van zijne hand het licht gezien. Onderwijl heeft de treurige politieke toestand, de felle partijstrijd aan van Alphen veel smart berokkend. In dezen tijd zijn vriendschapsbanden verbroken, die hem bij uitnemendheid dierbaar waren. Met droefenis had hij het aangezien, dat van de Kasteele, de vriend uit de dagen zijner jeugd, een ander standpunt op politiek terrein was gaan innemen. Van de Kasteele was de gunsteling van Zeebergh, Pensionaris van Haarlem, den vurigen patriot. De keer in den stand van zaken door de Pruisische wapenen bewerkstelligd, deed van de Kasteele gebukt gaan onder den druk, die toen op de Patriotten werd gelegd. Van de Kasteele werd van zijn ambt ontzet. Al die bittere ervaringen lieten de vriendschap niet onaangetast. En in den verderen loop der dingen heeft van Alphen steeds tegenover zijne vroegere vrienden gestaan.

In 1793 echter trad van Alphen weder uit zijne teruggetrokkenheid te voorschijn. Naar aanleiding van de tijdsomstandigheden gaf hij zijn hart lucht in eenige anonym verschenen gelegenheidsstukjes, maar van meer beteekenis was zijn naamlooze *Missive aan den Generaal Dumouriez enz.* (zie *Biblioth. voor Theol. Lett.* III, 1, 634). Tot verheerlijking der verdediging van de Willemstad door van Boetselaer dichtte hij eenige verzen: *Aan den standvastigen menschlievenden en onverwonnen verdediger der Willemstad.* De geboortedag van den stadhouder inspireerde hem tot zijn: *Op den 8en Maart 1793. Aan Willem den vijfden;* terwijl hij tot het volk zich richtte met: *Een woord op zijn' tijd*, *enz.* (zie *Bibl. v. Theol. Lett.* III, 1, blz. 637). Eindelijk gaf hij ook nog een veranderde en vermeerderde editie der *Mengelingen in Proza en poezij*, waarvan een 3e druk in 1802 verscheen. Doch het voornaamste werk, dat ook nog in datzelfde jaar 1793 uitkwam en blijkbaar veel indruk maakte, was zijn werk: *De ware volksverlichting enz.* Utrecht, Wed. J. v. Terveen. Binnen acht dagen was reeds een herdruk noodig. Toch was het slechts een eerste deel. Hij heeft dezen arbeid niet kunnen voltooien, waarschijnlijk ten gevolge van zijne benoeming tot Raad en Thesaurier-Generaal der Vereenigde Nederlanden. Den 7^{en} Juni 1793 legde hij als zoodanig den eed af. In die qualiteit schreef hij de *Inleiding tot de generale petitie en staat van oorlog voor den jare 1794*,[1)] door den Stadhouder

1) Dit stuk werd ook vertaald in 't Fransch, Duitsch en Engelsch.

aan het hoofd van den Raad van State en corps voorgedragen in de vergadering der Staten-Generaal op den 27^{en} Dec. 1793 (zie *Nieuwe Ned. Jaarboeken*, Dl. 28. blz. 1900). Hierin gaf hij eene beschouwing niet alleen van den staat des lands, dat in oorlog was met de Fransche Republiek, maar ook over de verschillende stelsels, zooals hij de christen staatsman, die beoordeelde. Nog eenmaal, 30 December 1794, heeft hij zulk een *Petitie* aan de Hoog Mogenden helpen voordragen. Deze tweede *Petitie* is niet opgenomen in de *Nieuwe Ned. Jaarboeken*, maar naderhand door den Hoogleeraar H.W. Tydeman opgespoord in het Rijks Archief en met de eerste uitgegeven in het 2e deel der derde *Mnemosyne*, blz. 91-138. Zij zijn geweest 'de zwanenzang' der oude constitutie.

Na de omwenteling trad van Alphen, die steeds tegen de revolutie gekeerd was geweest, van het staatstooneel af. Hij werd ambteloos burger. Rust werd hem echter niet gegund. Hij leefde te veel mede in den strijd zijner dagen, dan dat hij werkeloos toeschouwer zou blijven. Wel gaf hij nog in 1796 in het licht: *Kleine bijdragen enz.*, 's Hage bij Thierry en Mensing, blijkbaar een vervolg op de *Fragmenten uit het Dagboek van E.C.W.*, maar zijn grootste kracht heeft hij gelegd in den strijd voor de belangen der vaderlandsche kerk, die hem bij uitnemendheid dierbaar was.

Voor een staatskerk was in de nieuwe orde van zaken geen plaats meer. De Remonstrantsche predikant van Leiden, Cornelis Rogge, bond den strijd tegen de staatskerk aan met zijn geschrift *De Godsdienst afgezonderd van den Staat* (verschenen in 1796). Dit werd gevolgd door een boekje van zijn ambtgenoot Bernhard van Rees: *Proeve van betoog*, *dat het den Gereformeerden mogelijk en raadzaam zij*, *om hunne leeraars zelven te salarieren en in de verdere kosten hunner openbare godsdienstoefeningen te voorzien*, door E*(en)* V*(riend)* V*(an)* G*(odsdienst)*. Van Alphen, het gevaar beseffend, dat de kerk dreigde, stelde een bezadigd tegenbetoog getiteld: *De rechten der Gereformeerde gemeenten enz.* Utrecht 1796.

Pijnlijk was het voor hem, toen in Maart 1796 de nationale vergadering onder praesidium van zijn vroegeren boezemvriend P.L. v.d. Kasteele overging tot gelijkstelling van alle godsdienstige gezindten en in Mei daaropvolgend het voorstel van Ploos van Amstel tot afschaffing der oude staatskerk werd aangenomen. Sinds vormden zich commissiën tot instandhouding en bevordering der 'openbare Gereformeerde Godsdienst'. De centrale bijeenkomsten dier commissien vergaderden in den Haag en van Alphen heeft zich daar als een der ijverigste gecommitteerden onderscheiden. Vele adressen en memories zijn bij de hooge machten in gediend. Ook van Alphen heeft daarin zijn aandeel geleverd. (De stukken hierop betrekking hebbend zijn in 6 deelen verschenen te 's Hage bij Thierry en Mensing, 1800 en 1801).

In 1799 ving hij aan met de uitgave van den *Christelijken Spectator*, van tijd tot tijd in twaalf blaadjes verschenen, doch anonym. (Later werden deze, tot tweemalen toe herdrukt bij Thierry en Mensing, in één boekdeel vereenigd).

De jaren 1799 en 1800 waren rijk aan familierampen voor van Alphen, (hij verloor een zoon den 4^{en} Juli, een kleinkind in April, een schoondochter den 2^{en} Juni 1800). Zij gaven aanleiding tot zijne *Ter Gedachtenis*, 's Hage, Thierry en Mensing 1800, sinds meermalen herdrukt. Na deze treurige storing in zijn bezigheden, nam hij de in den *Spectator* aangevangen studien weer ter hand, want in

1801 verscheen zijn werk: *Predikt het Evangelium enz.* 's Hage, Thierry en Mensing. Het werd herdrukt in 1803.

In het kerkelijke leven openbaarde zich de drang naar geestelijke liederen. Van Alphen, die zelf cantaten op muziek gezet, had uitgegeven, was een groot voorstander van uitbreiding van den Psalmbundel. Hoewel hij het oogenblik nog niet gekomen achtte om Gezangen te kunnen invoeren, gaf hij alvast eene *Proeve van liederen en gezangen voor de Openbare Godsdienst*, 's Gravenhage, Thierry en Mensing, 1801. Hierop liet hij in 1802 nog een tweede verzameling volgen, terwijl hij de hoop uitte daaraan nog gezangen voor het Pinksterfeest te kunnen toevoegen. Deze liederen en gezangen waren zijne laatste dichtwerken. Uit hetgeen hij geleverd heeft, zijn in den bundel der Evangelische Gezangen opgenomen de nummers: 15, 20, 51, 65, 87, 102, 103, 108, 126, 127, 138, 146, 189. Uit zijne *Stigtelijke Mengelpoëzy* werden gekozen: Gez. 22, 27, 69, 112, 118, 159, te zamen 19 stuks, waarvan enkele gewijzigd.

De Kantiaansche invloed deed zich in Holland zeer sterk gevoelen. Aan de spits dergenen, die de critische wijsbegeerte trachtten te propageeren, stond P. v. Hemert[1)], die had uitgegeven: *Grondbeginselen der Kantiaansche wijsbegeerte* en ook een Tijdschrift redigeerde: *Magazijn voor critische wijsbegeerte.* Van Alphen kon geen vriend zijn van deze nieuwe richting en had zich in zijn *Christelijke Spectator* (n°. 6-9) en in zijn werk: *Predikt het Evangelium enz.* tegen deze verklaard. Dit wikkelde hem nog op het einde zijns levens in een bitteren strijd.

Tegen het einde van het jaar 1800 deed van Hemert, in een *Naschrift op de Aanmerkingen tegen eene prijsverhandeling van* S.J. van de Wijnpersse, een scherpen aanval tegen van Alphen (*Crit. Mag.* VI, blz. 80). Hierdoor gedrongen schreef van Alphen een *Brief aan den uitgever van het Critisch Magazijn voor Wijsbegeerte.* Deze brief werd door van Hemert opgenomen in zijn tijdschrift, (dl. V, blz. 160 v.v.); doch van Hemert voegde daarbij eene *Inleiding*, *Aanmerkingen* en een *Naschrift*, waarin vooral van Alphen's orthodoxie het moest ontgelden.

Kort daarop kreeg van Alphen eene beroerte. Terwijl hij op den 40^{en} Juni 1802 met zijn vriend Johannes Matthias Jorissen, predikant te 's Gravenhage, aan tafel zat, greep de krankheid hem aan. Van wezenlijk herstel is geen sprake geweest; want den 2^{en} April 1803 is hij ontslapen. Zijn laatste uren waren donker. Op zijn sterfbed heeft hij stervend niet van het blijmoedig geloof kunnen getuigen, dat hij in gezonde dagen zoo dikwijls had bezongen. Hij klaagde, dat hij wel in Jezus Christus geloofde, dat hij wel vertrouwde in Hem vergiffenis te hebben van zonde; maar dat het levenswater hem ontbrak, dat lichaam en ziel verkwikt.

Hoe er ook over zijn letterkundigen en godgeleerden arbeid geoordeeld worde, zeker is dat niemand hem de lof zal betwisten, dat hij zijn leven wel besteed heeft in den dienst des vaderlands. Op de ontwikkeling van zijn tijd heeft hij veel invloed gehad. Vooral zijn gedichten voor kinderen hebben in de opvoeding voor meer dan een geslacht groote diensten bewezen.

Hij heeft ongetwijfeld, ook terwille van zijne staatkundige en godsdienstige overtuiging, dagen van bitterheid gekend; doch hij heeft ook het genot gesmaakt, dat hij bij velen in zijne dagen bemind en geacht was. Dat blijkt uit de vele klaag-

1) Zie *Paulus van Hemert enz.* door H. IJ. Groenewegen, Amst. 1889, blz. 107-218.

liederen, die bij zijn dood zijn aangeheven. Zij mogen misschien niet allen voldoen aan de eischen van goeden, letterkundigen smaak, zij hebben toch allen dit gemeen, dat zij goed bedoeld zijn. De Goudsche predikant J.W. Bussing verzamelde een bundel *Lijkzangen*, Rotterdam, Cornel en van Baalen, 1803.

J.P. Klein en zijne vrouw A. Ockerse gaven rijmlooze *Oden* uit tot zijne nagedachtenis. Met uitlating van vijf coupletten uit het eerste stuk zijn deze *Oden* opgenomen in de *Nagelaten Gedichten van wijlen Mr. J.P. Klein*, Utrecht, J. v. Schoonhoven, 1809.

Zijn vriend J.M. Jorissen dichtte een *Elegie*, die met een vers op van Alphen's laatsten geboortedag, is uitgegeven onder den titel: *Erinnerungen an Hieronymus van Alphen*, 's Hage, 1803. Deze gedichten zijn beoordeeld door Prof. Clarrisse in de *Bibl. v. Theol. Letterkunde* 1805, dl. III, 1; blz. 622 v.v.

Van de *Gemeenzame brieven ter bevordering van Godsd. Stigting enz.*, Amsterd. 1803, is de 8e brief gewijd aan van Alphen's nagedachtenis.

Troost aan de Weduwe van H. v. A. is een vers gemaakt door A.R. Kroonenberg, en verschenen te 's Hage bij Thierry en Mensing, 1803.

De overblijvenden van v. Alphens gezin zijn niet gelukkig geweest. Den 12^{en} Januari 1807 dineerde Mevr. de Wed. v. Alphen en haar dochtertje ten huize van den oud-burgemeester Hubrecht. Het huis stortte in en alle in de eetzaal aanwezigen werden verpletterd. Zie *Leijden's Ramp* door Mr. W. Bilderdijk en M. Siegenbeek, Amsterdam 1808; blz. 30 van het *historiesch tafereel.*

Zijn zoon Matthias Willem van Alphen stierf spoedig na zijn huwelijk in het jaar 1807; zoodat zijn oudere broeder, die sinds jaren in Indië vertoefde, bij zijn terugkomst in het vaderland, van zijne naaste familieleden niet één meer in leven vond. Hij regelde de nalatenschap zijns vaders, waarin nog een ontwerp gevonden werd van een groot werk over kunst en wetenschap. De Arnhemsche predikant H.H. Donker Curtius gaf deze nagelaten stukken uit onder den titel: *Nagelaten geschriften gevonden onder de papieren van Mr. Hieronymus van Alphen*, Utr. 1813.

Nog zij opgemerkt dat de bibliotheek van v. Alphen den 8^{en} April 1806 door Thierry en Mensing in den Haag verkocht is. De catalogus bevatte 227 folianten, 528 kwartijnen, 1525 werken in 8°. Behalve rechtsgeleerde werken, was daarin vertegenwoordigd het beste dat op godgeleerd, historisch en philosophisch gebied verschenen was.

L i t t e r a t u u r : Mr. J.I.D. Nepveu, Het leven van Mr. Hier. v. Alphen enz voor het 3e dl. der *Dichtwerken enz.* Utr. 1839. J.W. te Water, *Aanspr. in de j. Alg. Verg. van de Maatsch. der Ned. Letterk. te Leyden*, 8 Oct. 1803, blz. 22-36. Mr. H.J. Koenen, *H. v. Alphen als Christen, als Letterkundige en Staatsman*, Amst. 1844. v.d. Aa, *Biogr. Woordenb. in voce*, en de daar genoemde geschriften.

[Jan Althuisen]

ALTHUISEN of ALTHUYSEN (Jan), geboren te Franeker in 1715, was de zoon van den aldaar wonenden wolkammer Sywen Jansz. Pas in 1741, in zijn 26ste jaar dus, werd hij student in de godgeleerdheid aan de hoogeschool in zijn geboorteplaats. Bevorderd tot proponent in 1748, werd hij in 1750 beroepen te Hiaure en Bornwerd, alwaar hij den 9^{den} Augustus 1763 stierf, diep betreurd door zijn gemeente, die hem

innig liefhad, door zijn vrouw Titia Crab of Crabbe en door zijn 84 jaar ouden vader, die sedert eenigen tijd bij hem inwoonde. De schrijver van

zijn kort levensbericht in de *Boekzaal* van Augustus 1763 zegt blz. 245 o.a. ook dit: ‘Zyn E. laat geen kinderen naa, maar een Proeve van Digtkunde, die zyn naam nog zal doen gedenken, beminnaar zynde van Poezy, en wel insonderheit van in 't oude Fries, of Boers, zijne uitspanningen op papier in Digtmaat te bewerken, wierd zyn E. van iemant geraaden om Davids Psalmen ten deele eer in Friese Digtmaate in Druk uitgegeeven, te willen vervolgen, dit voorstel had zoo veel ingang by zyn E. dat hy te raade wierd, hand aan 't werk te slaan. Met dat gevolg, dat al de van *Gysbert Japiks* niet berymde Psalmen, in Friese Digtmaat stelde, en ter drukpers bezorgde. Dit werk is nu al zeedert eenige tijd in 't ligt; en zal zyn als een gedenksuil by den Nakomeling, aangaande den Heer J. Althuisen, inzonderheit by die, welke smaak hebben in de aloude taal en Digt der vrye Friezen.’

In 1755 zag van zijn hand het licht: *Friesche rymelery*, *enz.* For ien diel by ien forsammele, in for ien diel by rymme trog J.A. - Liouw. 1755. 4°.

Volgens Mr. W.B.S. Boeles kan noch Jan, noch zijn vader aanspraak maken op den naam van dichter, maar voor de kennis der Friesche taal moet hun arbeid van groot belang zijn.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1763*b*, blz. 244 en 245. T.A. Romein, *Naaml. der Predik. sedert de Hervorming tot nu toe in de Herv. gem. van Vriesland.* 2de ged. Leeuwarden 1888, blz. 541. *Biogr. Woordenb. van Noord- en Zuid-Nederl. Letterk.* 1888, 1ste afl. blz. 14 en 15.

[Samuel Althusius]

ALTHUSIUS (Samuel). Bij Romein, *ll.* dl. I. blz. 211, komt, onder de predikanten van Sexbierum voor Samuel Althusius, die zich in de onderteekening der formulieren, aldaar predikant noemt. Volgens het album der Groningsche universiteit, verdedigde hij den 2^{den} Mei 1619 te Groningen zijn theses en noemt hij zich Nassovius Embdanus. Wanneer Althusius predikant te Sexbierum werd, zegt Romein niet, hij meldt alleen 162..... Nu komt in het *Album Studiosorum* der Leidsche universiteit, onder de den 24sten April 1620 ingeschreven studenten voor, Samuel Althusius Nassovius, oud 20 jaar. Ongetwijfeld hebben we hier met één en dezelfde persoon te doen en is de Althusius, die in Mei 1619 te Groningen theses verdedigde (wat zeer veelvuldig gedaan werd), in 1620 te Leiden gekomen, om hier de studie voort te zetten. Na volbrachte studie werd hij predikant te Sexbierum, van waar hij later naar Duisburg vertrok, waar hij in elk geval in 1638 stond, blijkens een door hem geteekende attestatie, bewaard in het archief van den Nederl. Kerkeraad te Londen (Hessels; *ll.* n°. 585 cf. ook n°. 675 en 687). Ten jare 1645 is hij naar Leiden gekomen als predikant van de Hoogduitsche gemeente aldaar en werd op nieuw in het *Album Studiosorum* ingeschreven, den 4^{den} April. Hier is hij werkzaam gebleven tot zijn dood in 1669 (Soermans; *ll.* blz. 52). Minder juist echter vermeldt deze, dat Althusius pas in 1648 te Leiden is gekomen. In 1656 woonde hij, als daartoe afgevaardigd door de classsis Leiden, de part. prov. Zuid-Hollandsche synode bij, die in dit jaar Dordrecht gehouden werd.

Met zijn ambtgenoot te Leiden Bernardus Wijngaerden, vertaalde hij een door David Primerose in het Engelsch geschreven boek, onder den titel van *Een tractaet van de Sabbath ende den dagh des Heeren*, Tot Leyden by H. Verbiest 1652. 12°.

L i t t e r a t u u r : T.A. Romein; *Naaml. der Predikanten*, *sedert de Hervorming tot nu toe*, *in de Herv. gemeenten van Friesland*, dl. I. Leeuw. 1886, blz. 211, *Album*

Stud. Acad. Lugd. Bat. Den Haag 1875. Kol. 146 en 357. *Soermans kerkel. reg. enz.* Haarl. 1702. blz. 52. Hessels; *Certificates of Membership etc.* 1568-1872. London. Amst. 1892. nos. 585, 675, 687.

[Menso Alting]

ALTING (Menso), werd den 9^{den} November 1541 geboren te Eelde in Drenthe, en was zoon van Rudolf en Emica Schierbeek. Nog jong ging hij reeds naar Groningen, alwaar hij, onder toezicht van zijn oom Egbertus, de Latijnsche school bezocht. Na deze te hebben verlaten, ontving hij drie jaar onderricht te Ham, van waar hij naar Keulen vertrok, ten einde er zijn verdere opleiding tot priester te voltooien. Dan, anders als door de familie besloten was, kwam het uit. Immers las hij ijverig in den bijbel en het was vooral Paulus' brief aan de Romeinen, die hem zóó aantrok, dat hij hem van buiten leerde. Een langer verblijf te Keulen, werd hem eindelijk onmogelijk en nadat hij er drie jaar had vertoefd, verliet hij, met geheel andere godsdienstige gevoelens, dan hij er gekomen was, deze stad en toog hij naar Heidelberg, waar hij zich in het begin van October 1565 als student liet inschrijven om er de lessen van Boquinus, Tremellius, Zach. Ursinus en Casp. Olevianus te volgen. Hoezeer hij bij zijn vertrek uit Keulen met de reformatie meeging, blijkt ten duidelijkste uit den brief, dien hij nog in 1561 uit Heidelberg schreef, aan zijn oom Egbertus, den secretaris te Groningen[1)].

Na acht maanden ijverig te hebben gestudeerd, werd hij reeds den 3^{den} Mei 1566 bekwaam verklaard tot den predikdienst en 't zal wel kort na dezen, voor hem hoogst belangrijken dag geweest zijn, dat hij te Helpen bij Groningen preekte om weldra beroepen te worden te Sleen in Drenthe, alwaar hij ongeveer een jaar werkzaam gebleven is. De nadering van den hertog van Alva deed hem deze zijn eerste gemeente verlaten; hij vluchtte naar den Paltz en zag zich hier in September 1567 beroepen te Leizelcheim, waar hij drie jaar, trouw en niet vruchteloos gearbeid heeft.

Den 1sten Oct. 1570 werd hij te Dirmstein beroepen, alwaar hij den 13^{den} Juni 1571, huwde met Maria Episcopia dochter van Henricus Schepen te Gangelbaum.

In October 1573 verliet hij deze gemeente en kwam hij te Heidelberg als plaatsvervanger van Georgius Gebingerus en in Mei 1575 te Emden zijnde, preekte hij daar tweemaal, met zoo groot genoegen, dat men hem vurig begeerde als opvolger van Hardenberg, die den 18^{den} Mei 1574 gestorven was. Alting meende echter geen vrijheid te hebben Heidelberg te verlaten, doch nauwelijks was hij er den 21sten Juli terug, of 9 dagen later werd hij opnieuw te Emden beroepen, maar ook ditmaal volgde hij de roeping derwaarts niet op.

Ongetwijfeld moet hij reeds in dezen tijd een man zijn geweest, die in zeer hooge achting stond, want ook de gemeenten te Frankenthal, Middelburg en Delft begeerden hem tot voorganger, doch hij kon niet besluiten Heidelberg te verlaten. Maar Emden liet niet los en toen een geweldige pest deze plaats teisterde en haar van al haar predikanten op één na beroofde, ging eindelijk, niet het minst door de medewerking van J. Taffin en P. Dathenus, Alting naar de welbekende stad in Oost-Friesland.

1) H.H. Brucherus; *Gesch. van de opkomst en de vestiging der kerkhervorming in de prov. Groningen*, Groningen 1821. blz. 150 en 151.

Niet weinig werd Alting te Emden bemoeilijkt door Possembroch, die zich in den predikdienst wilde indringen[1)] en ook heeft hij te kampen gehad met Johannes Ligarius[2)] een volbloed Lutheraan, die in 1577 te Aurich predikant was geworden. In alle opzichten betoonde Alting zich als een Gereformeerde van den echten stempel en hoe hij tegen de Lutherschen stond, leert ons het lied, dat hij in 1589 te Bremen liet drukken en dat betrekking had op het Avondmaal. Hier tegen liet graaf Edzard op verzoek van hen, die er bij betrokken waren een verbod uitgaan. Datzelfde jaar schreef Alting, naar aanleiding van de geschillen over het Avondmaal *Historischer wahrhafftiger Bericht und lehre Gottliches Wortes*, *von dem gantzen Strait und handel des heiligen Abendmahls*, *durch die prediger der Christlicher Gemeine zu Embden*, welk werk daarna werd goedgekeurd door zijne ambtsbroeders, op wier naam mede het later in het licht verscheen[3)].

Het jaar 1591 zag Alting in een twist gewikkeld met den hoogleeraar Nicolaus Selneccerus, die er in een paar gesprekken, die in 't openbaar gevoerd werden, niet al te best afkwam, waarna hij tegen den Emder Catechismus begon te schrijven, iets, wat volgens Outhof (*ll.* blz. 607) weinig beduidde (cf. Meiners; *ll.* dl. II. blz. 289).

Den 9^{den} Oct. 1591 hield Alting, bij gelegenheid der begrafenis van graaf Johan, de lijkrede, die zeer treffend moet geweest zijn en den 2^{den} Dec. 1592 richtte hij een smeekschrift tot graaf Enno, in zake het optreden van Petrus Hessius te Stikhuizen.

Stellig heeft Alting ook de hand gehad in het geschrift *Missive* (Meiners; *ll.* dl. II, blz. 304), gericht tegen een te Tubingen uitgekomen geschrift van den licentiaat Hermannus Hamelman. In dezen strijd mengde zich nu ook de uit Holland teruggekeerde Johannes Ligarius, die in 1593 te Emden, bij Johan van Oldersum, een werkje het licht deed zien, tot titel hebbende: *Regtgelovige Predikanten in Oostvrieschlandt*, waar op het volgende jaar, in 1594, te Bremen, bij B. Peterss in 8° als antwoord verscheen: *Gründtlicker warhafftiger Bericht van der Euangelischen Reformation*, *der Christlicken Kercken tho Embden vn in Ostfriesslandt*, *etc.* De hoofdbewerker is, volgens Emmius, Alting geweest en Meiners schrijft, dat dit werk, volgens zijn oordeel 'een der voornaamste fonteinen is van de Oostvriesche kerkgeschiedenisse, van den tydt der Hervorminge aan (*ll.*, dl. II. blz. 305)[4)].' Bij dit boek is nog in hetzelfde jaar gevoegd 'tot meerder bewijs van onschuldt', gelijk in de voorreden van 't *Reformatie Berigt* gezegd wordt, door de Embder Predikanten uitgegeeven, en te Bremen gedrukt, eene *Korte Bekentenisse der Kristelyke leere*, *enz.* Oorspronkelijk geschreven in de 'Oostvriesche taale', werd ze in 1620 in het Latijn overgezet door Ubbo Critius, predikant te Uithum. Outhof zegt, dat ze steeds gebruikt wordt in den Coetus 'als er gedisputeerdt wordt' en dat er ook 'de bewaaringe der zuivere leere' uit blijkt[5)].

Het jaar 1594 zag Alting te Groningen[6)], waar hij des voormiddags van den

1) Outhof; *ll.* blz. 585.
2) Eindelijk afgezet in 1583. cf. Meiners; *ll.* dl. II. blz. 240.
3) Outhof; *ll.* blz. 609 en 610.
4) Outhof; *ll.* blz. 614.
5) Id. blz. 614 en 615.
6) Volgens Brucherus; *ll.* blz. 249 heeft Alting in 1593 zeer veel gebeden dat God Groningen mocht verlossen uit de macht der Spanjaarden, hetgeen zeer tegen den zin was van graaf Edzard II.

17den Juni de eerste Gereformeerde predicatie hield uit Psalm 118:22-24: ‘De steen, dien de bouwlieden verworpen hadden’ ..... enz.

Slechts enkele dagen is hij toen te Groningen geweest en het eenige, wat hij er gedaan heeft, behalve het houden van deze preek, is, dat hij met Lubbertus en Lydius, een voorloopige regeling heeft gebracht in den verwarden, kerkelijken toestand.

Dat gaan naar Groningen in 1594, had voor Alting hoogst onaangename gevolgen. Immers werd dit door graaf Edzard II zeer euvel genomen, en 't heeft heel wat voeten in de aarde gehad om hem er te houden.

Ten gevolge van de verschijning van het boek van Aegidius Hunnius, gaf Alting in 1596 zijn *Christliche Erinnerung*[1], alzoo in 't zelfde jaar, waarin hij te Embden in een *Smeekschrift*[2], zoo krachtig was opgekomen tegen de door graaf Edzard genomen maatregelen, die niet weinig indruischten tegen de belangen der gemeente. Wel hielp het iets, maar verademing kwam pas, toen den 1sten Maart 1599 graaf Edzard II overleed en hij opgevolgd werd door zijn zoon Enno III, welke den 28sten November te Emden werd ingehuldigd. Bij deze gelegenheid sprak Menso in de groote kerk voor een overtalrijk gehoor, uit Psalm 101[3]. Korten tijd na 't houden dezer rede, immers den 13den December, ontving hij een beroep naar Amsterdam en aangezien hij veel zin had het aan te nemen, hetgeen hij niet onduidelijk te kennen gaf, heeft het heel wat moeite gekost, hem te bewegen van dit plan af te zien.

Bij voortduring deed Alting zich kennen als streng Gereformeerd, waarover hij zeer geprezen wordt door Polyander, in het ten jare 1628 door dezen uitgegeven boekje *Anker der gelovige ziele*[4].

Hij stierf den 7den Oct. 1612, nadat hij op den laatsten Dinsdag in de maand September, de coetale vergadering had geleid, wat hij altijd gedaan had, zoolang hij te Emden was geweest. 5 dagen later werd hij begraven in het koor der groote kerk en zijn vriend Emmius, die op zoo'n voortreffelijke wijze zijn leven heeft beschreven, liet, op den grafsteen, die zijn rustplaats dekte, een opschrift beitelen in de Latijnsche taal, 't welk ons is bewaard bij Meiners, *ll.* dl. II. blz. 475[5]. Niet langen tijd na hem, den 24sten September 1613, stierf zijn brave vrouw, die lief en leed met hem heeft gedeeld[6].

Alting is een man geweest van zeer groote verdiensten. Bij zijn tijdgenooten stond hij zeer in eer en aan zijn advies in kerkelijke aangelegenheden, werd groote waarde toegekend. Telkens en telkens weer, is hij dan ook geraadpleegd geworden. Vooral bij den Frieschen stadhouder Willem Lodewijk, stond hij zeer hoog aangeschreven. En het is waarlijk niet voor de eerste maal geweest in 1594, dat deze edele vorst zijn hulp inriep. Reitsma (*Honderd jaren* blz. 214) getuigt van hem, dat hij ‘in de kerkelijke moeielijkheden, niet zelden handelde volgens den

1) Outhof; *ll.* blz. 618. Meiners; *ll.* dl. II. blz. 309 zegt, dat de *Christliche Erinnerung* een geschrift is van de gezamentlijke predikanten te Emden.
2) Dit *Smeekschrift* is te vinden achter de *Emder Apologie* blz. 62-69. Cf. Meiners; *ll.* dl. II. blz. 309.
3) Outhof; *ll.* blz. 619.
4) Outhof; *ll.* blz. 621.
5) Outhof; *ll.* blz. 616 en 617 geeft een Holl. vertaling.
6) Id. blz. 627.

raad van den Emder leeraar', en het bevreemdt ons in geen enkel opzicht, dat hij in 1594 naar Groningen werd geroepen, om daar voorloopig eenige orde te brengen in de verwarden kerkelijken toestand.

Merkwaardig is ook wat hij schrijft in zijn brief aan Dr. Otto Swalue (Chelidonius), van den 31sten Maart 1581. Daarin geeft hij belangrijke wenken over de wijze, waarop men goede predikanten kan krijgen in de Friesche kerk en over de geschriften, die de predikers moeten lezen, b.v. Olevianus' geschriften over het *apostolisch symbool*, de *confessie* van Beza in vragen en antwoorden, van den bijbel vooral de Paulinische brieven en ten slotte de *Institutio* van Kalvijn, 'deden ze dit, dan hadden ze verder geen handleiding noodig om een goede preek te maken (Reitsma; *ll.* blz. 215 en 216).'

Onder de welbekende personen uit dien tijd, is het o.a. Sibrandus Lubbertus geweest, de leerling van Beza en Ursinus, die door toedoen van Alting, toen hij het te Emden te kwaad kreeg met de aanhangers van Ligarius, naar Friesland is getrokken[1]; en de kerkeraad te Deventer, raadpleegde hem in 1592 over een predikant[2]. Orde en regel is door Alting ook gebracht in de kerkelijke aangelegenheden van Drenthe. Reeds in 1597 heeft de stadhouder Willem Lodewijk met hem hierover gecorrespondeerd, doch een definitieve regeling werd pas in 1602 getroffen[3].

Ook in de stad Utrecht werd in 1578 een beroep gedaan op zijn voorlichting[4].

De vele bewijzen, die we bijbrachten, toonen onweerlegbaar aan, dat men op zijn voorlichting ten zeerste gesteld was en dit is alleen daaraan toe te schrijven, dat hij gunstig bekend stond, dat hij een man was van grooten invloed, wiens raad en voorlichting op prijs werden gesteld en ongetwijfeld heeft hij aan de kerk in ons vaderland onschatbare diensten bewezen in de dagen van haar vestiging. In haar annalen komt aan Menso Alting een eereplaats toe.

Behalve de geschriften, die reeds vermeld zijn en die geheel of gedeeltelijk van hem afkomstig zijn, bezat volgens Outhof (*ll.* blz. 635) de hoogleeraar Isink, een 'redelijk groot werk' in handschrift, getiteld *Theologische Systemata*, 153 brieven van Alting aan Lubbertus en 70 aan Dr. Pezelius, benevens tal van brieven door Beza, Ursinus, Tossanus, Pareus, Olevianus, Piscator, Pezelius, Martinius en meer anderen gericht aan Menso, al 't welk een onloochenbaar getuigenis is voor het feit, dat hij met de voornaamste godgeleerden van zijn tijd correspondentie hield. Dit zou stellig niet zoo zijn geweest, indien hij niet als een geleerd en kundig man, wijd en zijd beroemd was.

Outhof zelf bezat in handschrift zijn *Examen Theologicum anno 1576 Embdae in Coetu concionatorum habitum.*

Achter de door Doede van Amsweer in 1616 te Groningen uitgegeven *Justificatio*

1) Meiners; *ll.* dl. II. bl. 425. Boeles; *ll.* 2de dl. 1ste helft. blz. 29 en 30.
2) *Acta* v.d. kerkeraad v. Deventer 5 Apr. 1592.
3) Brucherus; *ll.* blz. 312 enz. Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. VIII voorbericht, dl. VI. blz. 39-51 en blz. 79. Hier wordt in een schrijven van Willem Lodewijk, d°. 31/21 Jan. 1608, aan Acronius, last gegeven te gaan onderzoeken hoe 'de ordeninge, bi den Heeren Mensone Altingio, den voerss. Acronio ende eenige anderen neven hen gecommitteerden anno 1602 gestelt..... tot noch toe onderholden was.'
4) P. Bor; *Nederl. Historien.* dl. II. Amsterdam 1680. fol. 833 en 834 en *Nederl, Archief voor kerkel, geschiedenis.* dl. VI, Leiden 1846. blz. 262-264.

fidei Christianae antiquae Catholicae et Orthodoxae, drukt hij ook enkele stukken af, geschreven door M. Alting, nl.

1°. *Een Formulaer van goede kerken ordenunge na de regel des Euangelii;* over dit *Formulaer* schrijvende, zegt Dr. Chr. Sepp, in zijn *Kerkhistorische Studien*, Leiden 1883. blz. 233, dat hij niet bepalen kan 'in hoe ver de voorstellen van Menso Alting in de gearresteerde kerkenorde van Groningen zijn opgenomen.' Een oppervlakkige beschouwing doet aanstonds zien, dat van een overeenkomst geen sprake kan zijn. En waar Hooyer (*Oude kerkordeningen* Zalt-Bommel, 1865, blz. 359) zegt, dat vooral art. 53, waarin gehandeld wordt over de medewerking van een collator bij een predikantsbenoeming, dit niet strookt met het eerste artikel der kerkorde voor de stad Groningen, dewijl dit artikel zich krachtig aankant tegen het *jus patronatus*, als strijdende tegen 'de ordeninge der geunierten Provincien unde Godes Woort' en dus wel niet van de eerste opstellers dier kerkorde zal zijn, daar ben ik het in zoo verre eens met hem, dat dit 53ste artikel zeker niet van Alting is, maar beslist van Doede van Amsweer.

2°. blz. 57-59 *Een formulaer*, *van een goede kerckenraet.* Dit *formulaer* is ongetwijfeld gemaakt met het oog op toestanden in Groningen en dewijl het tijdens de ballingschap is vervaardigd, zou 't mij volstrekt niet verwonderen, of we hebben hier te doen met de zoogenaamde kerkenorde, die Hooyer vermeldt op blz. 356 en waarvan Amsweer gewag maakt in de voorrede van den *Mercator reformatus.* Immers zegt hij hier, dat die orde door Alting in 't Latijn gesteld, later door hem in de Nederlandsche taal is overgezet.

3°. blz. 64-67. 4 extracten uit brieven, door Alting gezonden aan van Amsweer.

L i t t e r a t u u r : Emmius U. *Mensonis Altingii.... vita.* Gron. 1728. 4°. G. Outhof, *Waarschouwinge enz.* Gedrukt te Embden 1723. blz. 569-637. E. Meiners, *Oostvrieschlandts kerkel. Gesch. enz.* 2 dln. Gron. 1738 en 1739. Register *in voce. Archief voor kerkel. gesch. in zonderheid van Ned.* dl. VI, Leiden 1835. blz. 10, 20-23. *Nederl. Archief voor kerkel. gesch.* dl. VI, Leiden 1846, blz. 262-264 en aanteekening 1 aldaar. *Kerkhistorisch Archief verzameld door* N.C. Kist en W. Moll. 2de dl. Amsterdam 1859. blz. 56. van der Aa, *Biogr. Woordenb. in voce* en de daar genoemde bronnen. H.H. Brucherus, *Gesch. van de opkomst en de vestiging der kerkhervorming in de prov. Groningen.* Gron. 1821, Register *in voce.* J. Hartog, *Gesch. van de Predikk. en de evangeliebediening in de Prot. kerk van Nederland.* Amst. 1861, blz. 31 en 32. Dr. Ernst Friedlander; *Briefe des Aggaeus de Albada an Rembertus Ackema und andere*, *aus den jahren* 1579-1584. Leeuwarden 1874. p. XV sub 11 Mart. Ongetwijfeld bevindt zich in het archief der stad Aurich, waar de handschriften van Ubbo Emmius bewaard worden (cf. *ll.* S. III), nog veel wat op M. Alting betrekking heeft.

[Hendrik Alting]

ALTING (Hendrik), zoon van den voorgaanden, werd den 17den Februari 1583 te Emden geboren, waar hij op de Latijnsche school, die hij reeds op 7 jarigen leeftijd bezocht, zijn eerste opleiding genoot. Toen hij deze inrichting van onderwijs doorloopen had, ging hij naar Groningen, om er een jaar onderricht te ontvangen van

den conrector Briningius en daarna drie jaar van zijns vaders vriend, den geleerden Ubbo Emmius. Als hij zich hier, onder deze bekwame leiding, duchtig geoefend had in het Latijn, Grieksch, philologie en wijsbegeerte, toog hij, 19 jaar oud naar Herborn,

waar hij tot leermeesters had, Johannes Piscator, Matthias Martinius en Wilhelm Zepperus. Door ijver en vlugheid onderscheidde hij zich weldra boven zijn medestudenten en zeer hoog stond hij dan ook bij zijn professoren aangeschreven, terwijl hem zelfs werd toegestaan lessen te geven in de godgeleerdheid en in de wijsbegeerte. In 1605, toen hij hier drie jaar vertoefd had, besloot hij, ter voltooiing van zijn studie, Zwitserland en Italië te gaan bezoeken, doch vóór het zoover kwam, werd hij, mede op aanraden van zijn leermeester belast met de opleiding van drie prinsen nl. Willem van Nassau, Koenraad Lodewijk van Solms en Philip Ernst van Isenburg, die destijds te Sedan studeerden, tegelijk met den zoon van keurvorst Frederik IV, die later zijn vader als Frederik V is opgevolgd. Eer hij de reis aanvaardde, ging hij naar Heidelberg, om er kennis te maken met den graaf van Solms, Johann Albert, en vervolgens naar Fridelsheim, alwaar hij den keurvorst ontmoette, die hem de noodige aanbevelingsbrieven gaf, waarop hij naar Sedan vertrok. Begin September 1605 kwam hij daar aan. Het volgende jaar echter keerde hij te Heidelberg terug. Doch de opvoeding der drie prinsen bleef aan hem opgedragen en weldra werd hij, om de uitstekende gaven die hij bezat en den tact, waarover hij beschikte, ook tot leermeester aangesteld van den toekomstigen keurvorst, met wien hij in 1608 op nieuw naar Sedan trok. Hier knoopte hij nauwe vriendschapsbetrekkingen aan met de theologische professoren Daniel Tilenus en Jacobus Capellus, wier lessen hij volgde. Toen Frederik IV in 1610 stierf, keerde Alting met zijn leerling naar Heidelberg terug, en in 1612 vergezelde hij den toekomstigen keurvorst (die den 16^{den} Augustus 1614 de regeering aanvaardde) op zijn tocht naar Engeland, om tegenwoordig te zijn bij het huwelijk, dat deze daar zou sluiten met Elizabeth, dochter van koning Jacobus I. Op dezen tocht naar Engeland is Alting bijna verongelukt bij het overvaren van de Haarlemmermeer. Dit geschiedde juist op den dag, waarop zijn vader te Emden stierf (7 Oct. 1612). In Engeland knoopte hij vriendschapsbetrekkingen aan met Georg Abbot aartsbisschop van Canterbury, Johannes King, bisschop van Londen en Georg Hacquel, leermeester van den prins van Wales en ook de koning ontving hem zeer vriendelijk en behandelde hem met achting en onderscheiding.

Toen het huwelijk in Februari 1613 voltrokken was, ging Alting terug en kwam den 1sten April te Heidelberg, alwaar hij, vier maanden later benoemd werd tot hoogleeraar in de godgeleerdheid. Den 16^{den} Augustus aanvaardde hij dit ambt met het houden eener inaugureele oratie, *de natura*, *ortu*, *usu*, *ordine locorum communium Theologicorum*[1)]; maar aangezien hij geen doctoralen graad bezat en hij, volgens de bestaande usantie, bij de publieke disputatien niet mocht presideeren, werd hij eerst tot licentiaat en daarna den 18^{den} November 1613 door zijn ambtgenoot Bartholomaeus Coppenius tot doctor theologiae bevorderd. 3 jaar later in 1616, werd hij tot opziener van het te Heidelberg bestaande Collegium Sapientiae benoemd en met zijn beide collega's Abraham Scultetus en Paulus Tossanus woonde hij de nationale Synode te Dordrecht bij in 1618 en 1619[2)].

1) Toepke; *Die matrikel der Universität Heidelberg von* 1306 *bis* 1662. T. II. S. 265. no. 84. Henricus Alting Embdanus, professor theologiae 30 Juli 1613.
2) Door deze vergadering was in de 73ste zitting, gehouden den 4den Februari 1619 besloten uit de acta en uit andere bescheiden een beknopter geschrift te vervaardigen, dat later, zoo 't goed gevonden werd, in 't licht kon gegeven worden en om dit werk te verrichten werden, behalve het moderamen, benoemd Altingius, Steinius, Davenantius, Deodatus en Gomarus

Terug te Heidelberg, zou hij spoedig deelen in al de rampen van den dertigjarigen oorlog. De studenten raakten verstrooid, terwijl de professoren op last van den keurvorst zich elders in veiligheid stelden. Alting ging evenwel, als hij zijn familie goed en wel te Heilbronn had gebracht, weer naar Heidelberg, alwaar hij het Collegium Sapientiae ‘byeen en in order hielt.’ Op den noodlottigen dag (6 Sept. 1622), waarop Heidelberg in handen van Tilly viel, was Alting in zijn studeerkamer en toen hem daar het gerucht bereikte, dat de vijand de stad binnengedrongen was, verwachtte hij niet anders dan den dood, dien hij onder ernstige gebeden tot God verbeidde. Als door een wonder echter ontkwam hij aan het hem dreigend gevaar. Immers wist hij, op een wenk, hem door zijn vriend Seehusius gegeven, de hofkanselarij te bereiken, waarover als bewaker was aangesteld een kaptein van de bende, die onder bevel stond van den graaf von Hohenzollern. Toen Hendrik binnenkwam, duwde deze hem de barsche woorden toe: ‘Ik heb al tien mannen aan deze kling geregen, daar ik Alting wel voor een elfden wilde bijvoegen, wist ik maar waar deze was. Gij, wie zijt Gij?’ waarop de aangesprokene ‘met eene onbeteuterde vrijmoedigheit’ antwoordde: ‘Ik ben een Schoolmeester in 't kollegie der wijsheit.’ Op deze wijze ontkwam hij gelukkig het doodsgevaar. Dan, dit was niet het eenige perikel, dat hij destijds te boven kwam. Weer andere gevaren deden zich nog voor, doch ze werden allen door Gods hulp afgewend en na de stad verlaten te hebben, kwam hij eindelijk te Heilbronn, en daarna te Schöndorff, waar hij vrouw en kinderen in gezondheid wedervond.

Niet dan met innige en diepe smart ongetwijfeld is Alting uit Heidelberg weggegaan. Met lust, liefde en ijver heeft hij, met al de vele talenten hem verleend er gewerkt op het hem toebetrouwde arbeidsveld; als een ster der eerste grootte schitterde hij er aan den theologischen hemel en velen, die later èn in de kerk èn op het gebied der godgeleerde wetenschappen, mannen van naam en invloed zijn geworden, hebben dit voor een niet gering gedeelte te danken gehad aan datgene, wat ze van Henricus Alting, te Heidelberg hebben geleerd. Volgens Toepke, *ll.* bekleedde hij in 1615, '18, '19, '20, '21 en '22 het decanaatschap bij de theologische faculteit.

De Luthersche streken, waar Alting zich, na zijn weggaan uit Heidelberg, zij het dan ook maar voorloopig gevestigd had, waren voor hem, den strengen Kalvinist, niet de meest gewenschte, men had er weinig met hem op en hij aarzelde dan ook niet, toen van uit ons land, waar de verdreven keurvorst Frederik V woonde, van dezen de roepstem tot hem kwam, om zich met de opleiding van zijn kinderen te belasten, aan die stem gehoor te geven. Hij verliet met zijn gezin in Februari 1623 Schöndorff en kwam na een lange, moeilijke en kostbare reis eindelijk te Emden, vanwaar hij alleen naar Holland reisde en ofschoon hij wel neiging had om het hem in zijn geboortestad aangeboden predikambt te aanvaarden, zag hij hiervan toch af, om zich opnieuw door zijn dienst aan zijn vorigen heer en meester te verbinden. Met Frederik Hendrik vestigde hij zich te Leiden, alwaar hij den 14^{den} September 1624, tegelijk met zijn pupil, onder het rectorschap van Petrus Cunaeus, in het

cf. Dr. P. Wyminga; *ll.* blz. 303, terwijl een mede door hem geteekenden brief, a^{o}. 2/12 Mei 1619, voorkomt bij Dr. H.H. Kuyper, in zijn *Post Acta* blz. 514 en 515.

Album Studiosorum werd ingeschreven. Als hij hier eenigen tijd geweest was, zou hij naar Emden gaan om er zijn familie te halen en het is bij deze gelegenheid geweest dat hij ('t was winter) in de nabijheid van Purmerend door 't ijs zakte en bijna verdronk. Gelukkig gered, overviel hem een zware ziekte, waarvan hij wel herstelde, maar waaraan een gebrek aan zijn rechterarm hem bij voortduring herinnerde. Met zijn familie ging Alting te Leiden wonen, doch toen hier in 1624, de pest op geduchte wijze huis hield, vertrok hij naar Honselaarsdijk, alwaar hij, tijdens zijn verblijf, een benoeming kreeg tot hoogleeraar in de godgeleerdheid, in plaats van Sibrandus Lubbertus. Frederik was er echter op tegen dat hij gaan zou en dit is oorzaak geweest, dat hij voor de eervolle onderscheiding, die hem ten deel gevallen was, bedankte. Maar toen hij in 1626, na het sterven van Ravensperg, als diens plaatsvervanger te Groningen werd benoemd, nam hij, nadat curatoren eindelijk zijn heer bewogen hadden, hem te laten trekken, aan, zij het ook provisioneel. Alting zei Leiden vaarwel en toog met de zijnen naar Groningen, om hier den 16^{den} Juni 1627 zijn ambt te aanvaarden. Van af dat oogenblik verheugde zich de academie aldaar in 't bezit van dezen voortreffelijken geleerde en tot zijn dood heeft hij, zooveel maar immer in zijn vermogen was, aan haar bloel krachtig meegewerkt. Driemaal stond hij als rector magnificus aan het hoofd der universiteit, nl. in 1628, 1636 en 1641 en telkens als dit het geval was, wist hij iets te bewerken of deed hij zelf iets, wat haar of haar inrichtingen ten goede kwam. Door zijn toedoen nl. werd het aantal burzalen van 40 op 60 gebracht, verrijkte hij de bibliotheek met een milde schenking en wist hij ook te bewerken dat de bibliothecaris naar Leiden gezonden werd, om tegenwoordig te zijn bij 't verkoopen van de bibliotheek van Gomarus, om te koopen wat gebruikt kon worden, wat dan ook is geschied.

Ook aan het kerkelijk leven te Groningen heeft hij deel genomen, wat hieruit mag worden afgeleid, dat hij gedurende 17 jaar, als ouderling der gemeente heeft gefungeerd. Goede diensten werden ook door Alting bewezen als revisor voor het vertaalde N.T. terwijl hij ook belast was met die taak, voor zooverre zulks de apocryphe boeken betreft[1]. Vooral veel heeft hij gedaan voor de uit de Paltz verdrevene Protestanten, hun lot is hij zich blijven aantrekken en waar hij in hun belang werkzaam kon zijn, daar heeft hij dit nimmer nagelaten. Reeds in December 1625 schreef hij hierover aan de classis Walcheren[2] en ook tot den kerkeraad der Hollandsche gemeente te Londen wendde hij zich. Door dezen nl. waren hem inlichtingen gevraagd over de wijze, waarop het geld, dat uit een algemeene collecte, die door het gansche land zou gehouden worden en waartoe de koning verlof had verleend, diende te worden verdeeld. Later komt hij hierop nog eens terug en als hij dit doet, dan neemt hij tevens de gelegenheid te baat, om bij den kerkeraad aan te kloppen voor financiëelen steun ter ondersteuning van 4 uit de Paltz verdrevene studenten, die van alles beroofd, daar gekomen waren, om, kon het zijn, verder te studeeren[3].

1) Een en ander omtrent deze aangelegenheid geeft Wyminga in zijn *Festus Hommius* blz. 323; 324 met noot 1; 237 met noot 2.
2) Deze brief is gedateerd uit Leiden XII Dec. 1625.
3) Hessels; *Ecclesiae Londino Batavae Archivum.* Pars I. T. III. fol. 1370. no. 1917; brief van H. Alting, gedateerd uit Groningen 12 Juni 1628. o.s. Id. fol. 1450. no. 2004 brief van den 21sten Oct. 1629. Pars II. Tom. III. fol. 1562. no. 2173. 7 Mei 1632.

Gelijk we weten had Alting zelf een belangrijk aandeel in de distributie dezer in Engeland bijeen gebrachte gelden, waartoe hij met twee anderen belast was door den keurvorst Karel Lodewijk[1]. Ja, we mogen gerustelijk zeggen, dat hij altijd en overal op de nooden wees van de Paltzische slachtoffers van den dertig jarigen krijg en immer uit 'alle Gereformeerde Landen en kerken vrywillige liefdegaven verzamelde, om de nog overgebleven Leeraars en Schoolmeesters te ondersteunen, op dat de kerken niet geheel en al vervielen[2].' Dit feit is stellig ook de oorzaak geweest dat 'de Heer Louis de Geer, berucht wegens zijne milddadige gaven aan Gods kerke, hem ook de zorg tot onderhoudinge van studenten in de Godgeleerdheit, die de kerken van den Paltz in vervolg van tijd zouden konnen dienen, heeft aanbevolen[3].' Als een reddende en helpende engel is Henricus Alting hier werkzaam geweest.

Tweemaal is beproefd hem weer te Heidelberg te krijgen nl. in 1633 toen Lodewijk Philips, hem het professoraat in de theologie aanbood en in 1634, toen hij geroepen werd om de aangelegenheden van de academie aldaar en de kerkelijke zaken in de Paltz, opnieuw te regelen. Om dit laatste te doen ging hij op reis, maar als hij eindelijk na een moeilijken tocht te Francfort a/d M. gekomen was en daar de overwinning van de keizerlijke troepen bij Nordlingen vernam, besloot hij op zijn schreden terug te keeren en zoo gebeurde het, dat hij, na allerlei gevaren te hebben doorstaan, door N.-Frankrijk en België, na 4 maanden afwezig te zijn geweest, weer te Groningen bij de zijnen kwam, om met onverflauwden ijver, het onderbroken werk aan de academie aldaar, voort te zetten. Dit ging nog een enkel jaar goed, maar toen traden ziekte en dood zijn woning binnen en Alting werd geknakt. Den 11^{den} October 1639, stierf zijn oudste dochter Maria, wat hij zich in die mate aantrok, dat hij zeer melancholiek werd. Deze gemoedstoestand ondermijnde zijn krachten en in 1641 kreeg hij een zware ziekte, waarvan de geneesheeren meenden, dat geen herstel mogelijk was. Toch werd hij beter, maar nauwelijks kon hij zijn werkzaamheden hervatten, of den 15^{den} October 1643 stierf zijn vrouw en hierdoor werd zijn kracht geheel en al gebroken, zijn lust tot den arbeid week, zijn ijver verflauwde, 't leven werd hem te veel. Wel beproefden zijn vrienden nog, door hem een reis te doen ondernemen naar Emden, wat afleiding te bezorgen, maar de somberheid werd er eer erger dan beter door. Langzamerhand kwijnde hij weg en den 5^{den} Augustus 1644 stierf hij, zacht en kalm, vol vertrouwen op zijn God. Ruim 61 jaar oud was hij, toen hij voor goed de rust inging en 17 jaar, meer dus dan een vierde der dagen, die hem geschonken waren, is hij te Groningen hoogleeraar geweest in de theologie. 5 dagen na zijn overlijden, den 10^{den} Augustus, werd zijn stoffelijk overschot bijgezet in een familiegraf in de Broederenkerk (destijds als academie-kerk gebruikt, wat geduurd heeft tot 1824). Korten tijd vóór zijn dood, had hij te kennen gegeven, wat gebeiteld moest worden op den steen, die zijn graf, tevens dat van zijn dochter en vrouw, dekken zou[4].

1) Onder de personen, die Alting bijstonden in het uitdeelen der hier bijeengezamelde gelden behoorde ook P.C. Brederode, die zich daarbij bediende van de tusschenkomst der 'Compagnie des pasteurs' in de kantons. Cf. Chr. Sepp; *Polemische en Irenische theologie.* blz. 116.
2) J. Wilhelmius; *ll.* dl. I. blz. 339.
3) Id. blz. 339 en 340.
4) Zie over dit opschrift *Effigies cet.* fol. 99 en P. Hofstede de Groot; *Geschiedenis der Broederenkerk te Groningen.* Groningen 1832. blz. 144.

Onder de wetenschappelijke mannen van zijn tijd, neemt Henricus Alting een voorname plaats in. Dit bewijst o.a. het feit, dat, terwijl hij te Groningen was, pogingen zijn aangewend hem te Utrecht te krijgen en dat men hem in 1633 te Leiden wilde hebben als opvolger van Rivet. Meer dan op eenig ander, was destijds het oog der curatoren op hem gevestigd en stellig zou hij gegaan zijn, indien niet de curatoren der academie, waaraan hij verbonden was, geweigerd hadden hem te laten trekken.

Tijdens zijn leven is van Alting weinig gedrukt, de meeste zijner geschriften zagen het licht na zijn dood. We vonden van hem:

Oratio votiva pro auspicali gubernatione Friderici V. Heidelbergae 1614. 4°. (Niet vermeld in de *Effigies*).

Decas problematum, *cet.* H. Alting. Heidelb. typ. Joh. Lancellotti, imp. J. Rosae librarii Francof. 1618.

Na zijn dood verschenen:

Scriptorum theologicorum Heidelbergensium, *cet.* Freistadii sumpt. typogr. Belgicae foederatae. (1646).

Met opdracht van zijn twee zonen Menso en Jacobus (hoogleeraar te Groningen), aan Karel Lodewijk den Paltzgraaf, geteekend: 'Amst. nonis Quintil. 1646'.

Scriptorum.... tom. sec. continens problemata theologica, *tam theoretica*, *quam practica.* Freist. 1646.

Scriptorum.... tom. tert, *continens explicationem*, *cet.* Freist. 1646.

Deze drie deelen der '*Scripta Theologica Heidelbergensia*', verschenen te Amsterdam bij Joannes Janssonius in 1646.

Sprekende over deze uitgave, zegt Sepp (*Het godgeleerd onderwijs;* dl. II. blz. 73), dat hij niet vreemd is aan de gedachte, dat de bloeitijd van Alting's leven als onderwijzer, in zijn Heidelberger professoraat moet gezocht worden. 'Door dergelijke overtuiging geleid' heet het dan verder, is het geweest dat zijn zonen deze werken 'huns vereerden vaders in het licht' hebben gegeven.

Exegesis Augustanae Confessionis, *cet.* Amstelod. apud Joannem Janssonium 1647.

Methodus Theologiae Didacticae, *cet.* Amstel. apud Joannem Janssonium. 1650.

Didascaliae theologicae de peste et de vita aeterna. Gron. 1668.

Onder de *non edita* worden in de *Effigies.* fol. 100, in de eerste plaats vermeld:

Loci Communes Theologici. Groningae propositi, et in quatuor partes distributi, quae sunt.

Didactica; Problematica; Elenctica, *Historicae loca priora quatuor.*

Hiervan werden gedrukt:

Theologia elenctica nova. Amstel. 1654.

Theologia problematica nova. Amstel. 1662.

Theologia historica sive systematis historici loca quatuor cet. Amstel. 1664.

Der zake kundigen, hebben aan dit werk hoogen lof toegezwaaid[1)].

Compendium historiae profanae door Daniel Paraeus onder den titel: *Medullae historiae Universalis profanae* als zijn eigen werk uitgegeven.

1) Cf. Sepp; *Bibl. v. Nederl. Kerkgeschiedschr.* blz. 27 en 28 en id.; *Het Godgel. onderw.* blz. 423-425.

Compendium historiae sacrae usque ad Constantinum Magnum. In 1691 als

Historiae sacrae et profanae compendium cum orbis et incolarum descriptione ad nostra usque tempora producta door de zorg van den Zuricher hoogleeraar Joh. Heinr. Suicer uitgegeven. Het is een groote verdienste van Sepp dat hij opnieuw de aandacht gevestigd heeft op de *Theologia historica* en laatstgenoemd *Compendium* en dat door hem is aangetoond van hoe groot belang beide geschriften van Alting zijn.

Ook bezorgde Alting in 1629 de belangrijke *Narratio historica de ortu*, *vitae curriculo et morte Abeli Coenders ab Helpen.*

Historia Ecclesiae Palatinae a prima Reformatione usque ad Johannem Casimirum Administratorem. Dit in handschrift nagelaten werk, is meer dan eens gedrukt en zelfs in onze taal overgezet door den Rotterdamschen predikant Johannes Wilhelmius.

Algemeen wordt deze editie voor de eerste gehouden en het is vreemd dat Sepp in zijn *Bibliographie van Nederl. Kerkgeschiedschrijvers*, blz. 263 zegt 'Henrici Altingii *Hist. de ecclesiis Palatinis ex autographo emendata et aucta* was in 1728 door A.M. Isinck het publiek ter lezing verschaft, tot op dien tijd alleen bij afschriften den beoefenaren der geschiedenis bekend.' Te meer verwonderde mij deze uitspraak, dewijl Sepp zooals me elders bleek de '*Monumenta*[1)]' heeft gekend. Dr. W.P.C. Knuttel, schijnt in zijn *Nederl. bibl. van kerkgeschiedenis.* Amst. 1899. blz. 370, eveneens dit gevoelen te zijn toegedaan. Toch is het duidelijk, en ik vestig er bepaaldelijk de aandacht op, dat Wilhelmius in zijn voorreden aangeeft, dat hij zich bij zijn vertaling bediend heeft van den tekst, zooals die in de *Monumenta* voorkomt.

Bij Adelung echter (*Fortsetzung und Ergänzungen. cet.* 1er Bd. Leipzig 1784. kol. 658) heet het dat van de *Historia*, reeds in 1664[2)] in 4o te Amsterdam, een editie het licht heeft gezien. Toch zou 't mij niet verwonderen (want ik heb niettegenstaande een langdurig en nauwkeurig onderzoek van dezen druk van 1664 geen exemplaar kunnen vinden) dat Adelung hier een vergissing begaat en de *Historia de ecclesiis Palatinis* verwart met de in 1664 te Amsterdam door J. Alting uitgegevene *Theologia historica.* Dan, hoe dit ook zij, vast staat, dat de uitgave van Isinck niet de oudste is en dat er 27 jaar vóór hij de zijne bezorgde, reeds een andere te Frankfort a/M. was uitgekomen.

Verder vinden we nog in de *Effigies*, onder de niet uitgegevene historische geschriften de *Orationes in Academijs Heidelbergensi et Groningo Omlandica*

1) Bedoeld wordt: *Monumenta pietatis et literaria virorum in re publica et literaria illustrium*, *selecta. Quorum pars prior exhibet collectanea Palatina*, *quae ad illustrandam historiam ecclesiae Palatinae cumprimis faciunt cet.* Francofurti ad Moenum anno 1701.
In de praefatio van dit boek, dat ten onrechte door Sepp in zijn *Irenische en polemische theologie*, blz. 73 als Alting's Monumenta pietatis genoemd wordt, zegt de verzamelaar 'Subjuncta est huic Catalogo (i.e. Mss. Graec. bibl. Palat.) *Historia Ecclesiastica Palatina Henrici Altingii.* Volvitur illa jam multorum manibus, prolixum ex ea fragmentum Illustris Seckendorfius Historiae Lutheranismi inseruit, digna est quae non lacera conspiciatur, de fide Auctoris dubium nemini esse poterit, extant etiamnum scripta primigenia, unde omnia desiccata sunt, maxime apud Altingii haeredes, apud quos plures Epistolarum a Wesselo Gansfortio, Capitone, Bucero, Johanne à Lasco aliis conscriptarum centuriae asservantur.' De *Historia* is achter den bovengenoemden catalogus van Grieksche handschriften (431 nummers) te vinden op blz. 129-250 met dit opschrift: *Henrici Altingii historia ecclesiae Palatinae.*

2) Van der Aa; *Biogr. Woordenboek* dl. I. blz. 214 beweert dat de *Historia ecclesiastica Palatina* reeds in 1664 in 4o te Amsterdam het licht heeft gezien.

recitatae. Voor zoo ver mij bleek, hebben deze nooit het licht gezien. Veel handschriften liet

Alting na, die betrekking hebben op dogmatische onderwerpen en die gerangschikt zijn onder de rubriek: *Tractatus Theologici varij* als: *Neoterismus Vorstij et Novatorum ....* 9 *Exegesis analytica Confessionis Belgicae*[1] *cet.*

Ook nog twee exegetische geschriften nl.: *Commentarius Analyticus in librum Psalmorum* en *Analysis in aliquot Veteris et plerrosque N.T. libros.*

Uit verschillende geschriften, blijkt duidelijk, dat Alting zich op elk deel der toenmalige godgeleerdheid bewogen heeft. Maar niet alleen begreep hij, dat een theoretische ontwikkeling voor de toekomstige dienaren des woords, van groote beteekenis was, hij wilde ze ook practisch vormen. Immers zegt Maresuis, in zijn in 1645 verschenen *Enchiridion candidatorum S. Ministerii etc.*, dat Alting een voorstander was van de leer, dat de theologiae tyrones non solum in theoreticus institui, sed etiam ita praeformari ad practica, ut evocati ad Ministerium jam scirent, utcunque quae illius sint partes et quomodo in eo versandum.' En dat Maresius, dit naar waarheid getuigt, dat werkelijk Alting groot gewicht hechtte aan practische vorming voor de toekomstige evangeliedienaren, dit zegt ons de vraag door hem gericht tot de curatoren der Leidsche universiteit, toen hij aldaar tot plaatsvervanger van Rivet benoemd was: 'Ut mihi tanquam V.T. professori futuro, integrum sit, publice Psalmos interpretari ut cum iis praxin conjungerem, in methodica tractatione Theologiae practicae hactenus desideratae'. Terecht merkt Sepp, waar hij dit meedeelt, (*Het godgeleerd onderwijs enz.* dl. II. blz. 413) op, dat practische theologie hier wel niets anders beteekenen kan, dan hetgeen wij hieronder verstaan.

Zijn beeldtenis is in de *Effigies* geplaatst tegenover blz. 88.

L i t t e r a t u u r : *Effigies et vitae professorum academiae Groningae et Omlandiae*, *cet.* Apud Johannem Nicolai. Groningae 1654. fol. 88-101. S. Maresius; *Oratio funebris in luctuosissimum obitum theologi celeberrimi*, *D. Henrici Alting in academijs Heidelbergensi cet.* Gron. 1644. *Piae lacrymae*, *quibus Ecclesiae*, *academiae*, *publicaeque-funus cet.* Gron. 1644. Dr. W.J.A. Jonckbloet; *Gedenkboek der Hoogeschool te Groningen.* Groningen 1864. blz. 17 en 18 van de hier achter geplaatste *Levensschetsen der Groninger Hoogleeraren* door Mr. W.B.S. Boeles. Sepp; *Het godgeleerd onderwijs in Nederland.* dl. II. Leiden 1874. Register *in voce.* Id. *Polemische en irenische theologie.* Leiden 1882. blz. 73 en 116. Id. *Bibl. van Ned. kerkgeschiedschrijvers.* Leiden 1886. blz. 27 en 263. P.J. Wyminga; *Festus Hommius.* Leiden 1899. blz. 303, 323, 24, 27, 346 en 387. H.H. Kuyper; *De post-acta.* blz. 38, 339, 515. *Archief voor kerkelijke gesch. inzonderheid van Ned.* dl. IV. Leiden 1833. blz. 125. Hier vinden we, in een artikel over Johannes Smetius door N. Kist (blz. 117-280) en wel op de aangegevene bladzijde, dat Smetius in 1609 naar de hoogeschool te Heidelberg trok en daar onder zijn leermeesters telde o.a. Henricus Alting, dit is onjuist, dewijl hij pas in 1613 hoogleeraar werd. Op blz. 143 komt deze vergissing nog eens voor. Id. dl. V. blz. 151. *Ecclesiae Londino Batavae Archivum.* T. III.

1) In de 'Voorrede aan den Lezer' (blz. 2) van de *Leere der Gereformeerde Kerken van de vrije Nederlanden* enz. door B. Bekker Amsterdam 1696, waar de schrijver handelt over hen, die een verklaring van de confessie gegeven hebben en meedeelt dat hij slechts 'twee vermaarde Leeraars' kent die zulks gedaan hebben, daar vervolgt hij: 'De eerste is Henricus Alting: wiens beknopte Uitlegginge over de Belijdenis der Nederlandsche kerken nooit gedrukt, maar van mij self in mijne jeugd gelesen, en geheel eens uitgeschreven is, ten dienste van desselven soon, als doen Professor in 't Hebreeuwsch.'

pars I. fol. 1370, 1450. Id. pars II. fol. 1561, 1562 en 1873. J. Wilhelmius Wz., *Historie der reformatie van de kerken van de Paltz en Geneve.* 1ste dl. Amsterdam 1745. blz. 336-340. *Allgemeines Gelehrten Lexicon* von Chr. Gottl. Jöcher. 1er Th. Leipzig 1750. kol. 309-311. *Fortsetsung und Ergänzungen zu Chr. Gottl. Jöchers allgemeinem Gelehrten Lexico* van Joh. Chr. Adelung. 1er Bd. Leipzig 1784. kol. 658. J. Hartog; *Geschiedenis van de Predikkunde enz.* Amsterdam 1861. blz. 44. Van der Aa; *Biogr. Woordenb.* dl. I. blz. 210-214 en de daar genoemde litteratuur. H. Bouman; *Gesch. van de voormalige Geldersche Hoogeschool.* 1ste dl. Utrecht 1844. blz. 94.

[Jacobus Alting]

ALTING (Jacobus). Toen professor Henricus Alting als afgevaardige voor den keurvorst van de Paltz zich te Dordrecht bevond om deel te nemen aan de synode, werd hem te Heidelberg den 27en September 1618 een zoon geboren, die den naam van Jacobus verkreeg. Daar de jammer van den dertigjarigen krijg ook aan de Paltz niet bespaard werd en de stad Heidelberg in 1622 na een langdurig beleg door Tilly werd ingenomen, was de familie Alting gedwongen geworden elders een goed heenkomen te zoeken. Nadat zij te Bretten, Heilbronn en Schöndorff vertoefd hadden, riep Frederik, de ongelukkige koning van Boheme, de Altings naar Holland. Eenigen tijd verbleven zij te Embden, waar Jacobus zijn eerste onderwijs genoten heeft, maar spoedig vertrokken zij naar Leiden, waar zijn vader belast werd met de opvoeding der zonen van den keurvorst. Twee jaren arbeidde hij aan die taak, want toen in 1625 door het overlijden van professor Ravensperger een leerstoel in de godgeleerde faculteit te Groningen vaceerde, werd Henricus Alting benoemd. In het begin van 1627 aanvaardde Jacobus' vader zijn hoogleeraarsambt aldaar (cf. Hendrik Alting).

De omstandigheden leidden er dus toe, dat Jacobus zijne eerste vorming ontving aan het Groninger gymnasium. Daar genoot hij het onderwijs van Joachim Borgesius, den rector, van Fockenius en Beckering; terwijl Tobias Andreae, die in 1634 hoogleeraar werd in de geschiedenis, het Grieksch en de wijsbegeerte, hem privaat onderricht gaf. Het onderwijs van dezen laatste vooral was van grooten invloed op den jeugdigen Alting.

Op dertienjarigen leeftijd werd hij bekwaam geacht voor het bezoeken der hoogeschool. Bijzondere liefde koesterde hij voor de studie der oude talen, terwijl hij zich onder de leiding van Gomarus ijverig toelegde op het Hebreeuwsch en aanverwante vakken. Ook heeft Victorinus Bythner, destijds student in de theologie te Groningen, later professor in het Hebreeuwsch te Oxford, hem in deze studiën de behulpzame hand geboden.

Den 22en Maart 1638 vertrok hij voor een jaar naar Embden om zich onder de leiding van Rabbi Gumprecht Ben Abraham het nieuw-Hebreeuwsch eigen te maken. Na aldus grondig onderlegd te zijn, ving hij zijne theologische studiën aan. Een korten tijd bracht hij door onder het gehoor van Gomarus en van zijn eigen vader, maar reeds in Juni 1639 verliet hij weder Groningen om eene studiereis te ondernemen. Te Utrecht maakte hij kennis met Voetius en door diens bemiddeling met Anna Maria Schuurman. Acht maanden bracht hij te Leiden door, hoorde er Polyander, Rivet, Trigland, Thysius, Walaeus e.a., om daarna in gezelschap van

Johannes Penonius, later predikant te Embden, en van Johannes Schuium, naar Engeland over te steken.

Allereerst werd hij daar, stellig op aanbeveling van zijn vader, vriendelijk ontvangen door den beroemden Dr. William Twisse. Deze was als geestelijke leidsman van Lady Elisabeth, de later zoo ongelukkige koningin van Boheme, haar gevolgd en had zeker tijdens zijn verblijf op het vasteland Jacobus' vader leeren kennen. Twisse was een man van invloed en kon op zijn beurt den jongen Alting door aanbevelingen van dienst zijn (zie over Dr. William Twisse, *The lives of the Puritans* by Benjamin Brook, London 1813. vol. III, p. 12-17).

Hij bezocht Oxford en Londen en trad in deze laatste stad meer dan eens op voor de Nederlandsche gemeente. Een jaar lang vertoefde hij bij Dr. Eduard Reynolds, een Graecus van den eersten rang en een uitstekend redenaar, destijds prediker te Brandston. Onder diens leiding oefende Alting zich in de Engelsche taal. (Zie over Dr. Eduard Reynolds: *The History of the Puritans* by D. Neal, Londen 1837, Vol. II. p. 92, 204). Hij leerde zelfs prediken in die taal en nadat hij voor Dr. John Prideaux, 'professor regius' te Oxford zijne gaven had laten hooren, werd hij geordend voor de Engelsche kerk. Veel omgang had hij ook met Dr. Edward Pocock, hoogleeraar in de Hebreeuwsche en Arabische talen. (Zie over Pocock, Neal. *ll.*, Vol. I, p. 483). Het beviel hem over het geheel in Engeland uitstekend, en hij zou er gebleven zijn, indien een zaak van groot gewicht hem niet naar Nederland had teruggevoerd.

In 1641 toch overleed Gomarus, en de Staten van Groningen achtten het in het belang der academie in zijne plaats twee professoren te benoemen; één om onderwijs te geven in het Oostersch, en een ander, die de theologische vakken van Gomarus op zich zou nemen. Met algemeene stemmen werd Jacobus Alting benoemd voor de taalkundige vakken; terwijl Maresius werd aangewezen Gomarus op te volgen in de theologische vakken. Nog in het laatste van 1642 verliet Alting Engeland, met schoone getuigschriften der Engelsche kerk voorzien, en aanvaardde in het begin van 1643 zijn ambt. Niet ten volle vijf en twintig jaren oud, was Jacobus Alting reeds bekleed met de hoogste wetenschappelijke waardigheid. Zijn inaugureele rede had tot onderwerp de geschiedenis der Hebreeuwsche taal[1]. Op den zelfden 13^{en} Januari hield ook Maresius zijn inaugureele oratie '*de usu et abusu rationis in rebus theologicis*'. In het begin van Februari ving Alting zijn publieke lessen aan, waarin hij blijken gaf de rechte man op de rechte plaats te zijn. Op uitnemende wijze behandelde hij de Hebreeuwsche grammatica. Bij zijn onderwijs leerde hij zijne discipelen gebruik te maken van de geschriften van Joodsche geleerden en deed wat in zijn vermogen was om de studie van het Oostersch aantrekkelijk te maken. Voor het onderwijs in het Hebreeuwsch en aanverwante talen heeft hij veel gedaan. Zijne *Fundamenta Punctationis linguae Sanctae*, en zijn *Compendium Grammatices Chaldaeo-Syriacae* bewijzen niet alleen voor zijne groote geleerdheid, maar ook voor zijne bekwaamheid als onderwijzer. Hoe zeer zijn arbeid gewaardeerd werd, blijkt uit het feit, dat zijne *Fundamenta*, in 1654 voor het eerst uitgegeven met eene opdracht aan Joh. Buxtorf en Joh. Henricus Hottinger, reeds in 1658 moest her-

1) Dr. P.H. Roessingh meent ten onrechte, dat hij sprak over de geschiedenis der scholen onder de Israëlieten, blz. 19 van zijne dissertatie. Immers zijne *Historia Academiarum Hebraearum*, (*Opp. omnia*, Altingii, Amst. 1687. Tom. V. p. 240) sprak hij uit 10 Sept. O.S. 1647, en verklaarde daarin p. 241 K.*a.* 'Dabo enim, ut olim cum functionem docendi adii *linguae Hebraeae*, sic nunc Scholarum et Academiarum Hebraearum Historiam'.

drukt worden. Het werd zelfs in het Nederduitsch overgezet en in het Latijn en het Nederlandsch meermalen herdrukt. Muntinghe prees zijn werk nog als zeer voortreffelijk. Om zijne leerlingen in het nieuw-Hebreeuwsch te oefenen schreef hij een drietal brieven in die taal, ontleend aan eene correspondentie met een Amsterdamschen Jood. Johannes Terentius, professor te Franeker, die van Balthasar Bekker vernomen had op welke wijze Alting doceerde, volgde zijne methode na. Zijn *Compendium cet.* zag eerst veel later het licht, in 1676, en niet dan nadat het aan de beoordeeling van Constantinus l'Empereur was onderworpen, en hij van vele zijden tot de uitgave was aangespoord. Zijne verdiensten werden zeer gewaardeerd, zoodat Alting volgens decreet van den academischen senaat den 21^{en} October 1645 'Artium Liberalium Magister et Philosophiae Doctor' werd verklaard.

Onder al zijn linguistische studiën was de liefde voor het predikambt niet in hem gestorven. Op eene reis naar Holland predikte hij te Amsterdam in het Nederlandsch, Duitsch en Engelsch, en dat wel op zóó voortreffelijke wijze, dat de Engelsche kerk aldaar hem tot haar leeraar begeerde. Deze roeping wees hij echter af, waartoe zeker de omstandigheid bijdroeg, dat hem de benoeming tot academieprediker in het vooruitzicht was gesteld. Immers, in 1646 wees hij het beroep af en in Januari 1647 werd hij benoemd tot Ecclesiastes Provincialis Academicus. Dit ambt aanvaardde hij met een predicatie over Psalm 73:8, en hij heeft het vervuld met een ijver en degelijkheid, die nog heden ten dage bewondering afdwingen. In het geheel heeft hij meer dan 1800 malen gepredikt en elke predicatie schreef hij zorgvuldig uit. Op deze wijze ontstond een groot deel zijner commentaren, die gedenkteekenen zijn van zijn noesten vlijt.

Dat Altings naam ook verre buiten ons vaderland bekend was, laat zich verwachten. Het groote aantal vreemde studenten, die met zijnen geleerden arbeid kennis maakten, verspreidden zijn roem alom. In 1651 maakte hij in gezelschap van zijn broeder, den juridischen professor te Deventer, een reis naar de Paltz. De keurvorst Karel Lodewijk ontving hem met onderscheiding. Zelfs werd hem een leerstoel aangeboden, een aanbod dat later meer dan eenmaal werd herhaald, maar telkens afgeslagen werd. In 1662 deed hij nogmaals een reis derwaarts in gezelschap van zijne vrouw. Ook nu werd hij vriendelijk ontvangen en door den keurvorst zelven aangemaand tot het aanvaarden van een professoraat, maar ook toen bedankte hij.

De toestand der Groningsche theologische faculteit was verre van schitterend. In 1658 was Matthias Pasor overleden en de ledige plaats was onvervuld gebleven. Abdias Widmar was te oud om nog veel voor het onderwijs te kunnen doen, zoodat meer dan wenschelijk was op Maresius' schouderen werd gelegd, en bovendien het onderwijs onder dit gebrek aan leerkracht begon te lijden. Maresius en Widmar richtten dien ten gevolge een verzoekschrift aan de curatoren, Juli 1666, waarin zij aandrongen op voorziening in den nood en Alting aanwezen als den meest geschikten candidaat. Aan het verzoek werd gehoor gegeven, zoodat reeds in Mei 1667 Alting met eene oratie '*de ornatu capitis*, *qui summo Hebraeorum Pontifici debebatur*,' dit professoraat aanvaardde. Behalve zijn ambt als academieprediker had hij dus een dubbel hoogleeraarsambt te vervullen.

Het professoraat in de godgeleerdheid heeft echter niet gestrekt om zijn levensgeluk te verhoogen. Integendeel, het was een bron van groote bitterheid voor hem door den twist, waarin hij met zijn ambtgenoot Maresius geraakte. Ongetwijfeld

was het aan Maresius bekend, dat Alting niet in alles met hem overeenstemde, toen hij zich voor diens benoeming beijverde. Want reeds den 30sten Juli 1660 had hij, naar aanleiding van een geschrift van Alting, dat hem ter beoordeeling gezonden was, dezen met vele woorden van waardeering toch ook geschreven: 'sunt in quibus paucos reperies Theologos, ut opinor, qui velint T. Cl. assentiri. Et licet in se considerata possint occasionem suggerere viris doctis alterius cogitandi et in sanctorum scientia proficiendi, metuo tamen ne multos tibi adversarios et contradictores concilies, si illa in publicum emiseris.' Toch heeft dit verschil, dat ongetwijfeld oorzaak geweest is van hun grooten twist, Maresius niet afgeschrikt zich voor Altings benoeming te interesseeren. Ja zelfs was Maresius tegen Alting gewaarschuwd. Alting zelf was van meening, dat Maresius hem had aanbevolen om Johannes Bertling te weren. (Roessingh, a.w., blz. 41). Mogelijk is dat natuurlijk, misschien was het een bijkomende reden, maar zeker is ook, dat Maresius jegens Alting aanvankelijk niet vijandig gezind was. De hoop kan bij hem levendig geweest zijn, dat, mocht er al verschil zijn, er toch ook genoeg overeenstemming bestond om samenwerking mogelijk te maken. Want in dien zelfden brief van 24 Juli 1660, zegt hij ook, dat hij Altings geschrift 'non sine aliqua animi voluptate' doorloopen had. 'Multa enim continent docte et subtiliter disputata et ex quibus lector doctior evadit' (zie *Opp. omn.* Altingii, Tom. I. Jac. Altingii Vita). Bekker zelf verklaart dan ook, dat zij in den beginne beiden gestreefd hebben naar onderlingen vrede. De hoofdoorzaak hunner slechte verstandhouding lag ongetwijfeld in beider verschillende opvattingen, die weer samenhingen met verschil van aanleg en opleiding. En allerlei kleine voorvallen vormden de aanleiding tot een opvlammen van het smeulend twistvuur. Dat het groote aantal studenten door Alting aanvankelijk getrokken, zoodat het collegium catecheticum in de gehoorzaal moest gegeven worden, de afgunst van Maresius zou hebben opgewekt, is niet wel aan te nemen, daar het Maresius waarlijk ook niet aan auditores ontbrak. Minder aangenaam was het voor Maresius, dat Alting gratis college gaf en in dit opzicht uit het oog verloor, hetgeen aan een homogeen optreden bevorderlijk kon zijn. Ook schijnt Alting de gevoeligheden van zijn ouderen ambtgenoot maar weinig te hebben ontzien, hoewel diens karakter hem niet onbekend was. Het oordeel, dat de Leidsche faculteit toch over beider twistgeding uitbracht, bevatte toch ook voor Alting eene vermaning om geene gelegenheid tot twisten te geven. Geheel vrij uit ging Alting dus ook niet. Hij heeft ongetwijfeld Maresius geprikkeld, zoodat diens odium theologicum tot uitbarsting moest komen.

De sabbathskwestie deed den twist uitbreken. Hoewel Alting volstrekt niet met Coccejus overeenkwam, was er toch in zijn boek: *Sabbathum mere Euangelicum Ecclesiae utriusque Testamenti proprium* veel, waartegen Maresius bezwaar had. Op zijne colleges bracht Maresius de verschillen ter sprake, en zeker niet altijd op een voor Alting aangename wijze. Althans deze laatste beklaagt zich in een brief aan Antonius Perizonius, dat zijn collega tegenover zijn gevoelen zoo vijandig gekant was 'ut inde ab Augusti fine vix aliud in Lectionibus et Collegiis agat, quam ut eam oppugnet' (*Opp. omn.* Tom. V. p. 368, Ep. XXXI). Maar ook in de collegekamer kon het niet besloten blijven. In de lijkrede, die Maresius uitsprak na het overlijden van den ouden Abdias Widmar, weerhield hij zich niet, openlijk zijn ongunstig oordeel over Alting uit te spreken. Deze beklaagde zich bij de curatoren en Maresius zette op zijn beurt schriftelijk zijn grieven voor hen uiteen. Doch ook daar kon de

zaak niet blijven. Maresius was een invloedrijk man en zijne beschuldigingen hielden niet minder in dan dat Alting ketterij verkondigde en nieuwigheden invoerde, de jongelingschap verleidde enz. Dus begon de kerk er zich mede te bemoeien. 14 October 1668 verschenen de twistende partijen voor de deputaten der provinciale synode, die echter niet veel meer doen konden dan tot vrede vermanen. Daarna kwamen zij weder voor den curator Julsingha en eindelijk voor het geheele curatorium. Maar resultaat had dit alles niets. Om tot een heldere voorstelling van het geschil te geraken gaf Maresius 3 Nov. 1668 een geschrift over, waarin hij niet minder dan een en dertig punten van aanklacht samengebracht had. Natuurlijk werd dit weder gevolgd door eene apologie van Alting. En toen verscheidene samenspraken de zaak nog niet verder gebracht hadden, besloten curatoren het oordeel der Leidsche faculteit van godgeleerdheid in te roepen. Aan de personen in kwestie werd hiervan geene kennis gegeven, hoewel het de vraag zal zijn, of Alting er in het geheel niets van wist. Want aan Coccejus schreef hij, dat hij hoopte dat de zaak dien loop nemen zou en Maresius daartegen geen bezwaar zou kunnen hebben. En van zich zelven getuigde hij: ‘neque ego si per curatores terminari lis non queat aliud tribunal malim, quam vestrum (Roessingh a.w. blz. 53. *n.* 1).’ Maresius zag de zaak liever voor de synode gebracht.

De vijf eerste punten van Maresius' bezwaarschrift handelden over Alting's eschatologische voorstellingen, waarin Alting, hoewel de zaak hem nog niet tot volle klaarheid was gekomen, zich meer scheen aan te sluiten bij Piscator, en Alstedius (*Opp. omn.* Tom. V, pag. 471). Maar zeer zeker had hij in zijn idee over het duizendjarige rijk niets gemeen met Doopersche geestdrijverij. Andere punten handelden over den val van Adam[1)], den tijd, waarop die zal hebben plaats gehad; over den regenboog en den sabbath, de erfzonde, het lijden van Christus, over de waarde der kantteekeningen van den Staten-Bijbel, over de kenbronnen van de leer der kerk, over de juistheid van enkele definities uit de catechismus en de onderteekening der formulieren van eenigheid. Het was dus een bonte rij van beschuldigingen. In beginsel verschilden de tegenstanders echter te weinig en het gezochte van enkele liep zoo zeer in het oog, dat natuurlijker wijze het oordeel der Leidsche faculteit, die Alting goed gezind was, anders moest uitvallen dan Maresius begeerde. Alting werd van ketterij vrijgesproken, maar tot voorzichtigheid aangemaand en Maresius tot bescheidenheid en waardeering van zijn ambtgenoot.

Daar echter het antwoord ook aan de beide tegenstanders niet werd meegedeeld, kon het natuurlijk op hen geen invloed oefenen; op de houding der curatoren echter des te meer. Zij vermaanden tot vrede en toen dit niet baatte, bevalen zij 23 Januari 1669, dat geen van beiden iets door den druk mocht publiceeren. Van Maresius' strijdschrift waren echter reeds exemplaren verspreid, van dat van Alting waren wel 200 exemplaren gedrukt, maar was er nog geen enkele verkocht. Nogmaals werd aan beiden op het hart gedrukt zich stiptelijk te houden aan de resolutie en toen Maresius nu nog niet zweeg, verklaarden de staten, op verzoek der curatoren vergaderd, dat Maresius zijn ambtgenoot niet langer van ketterij mocht beschuldigen.

1) Zie over dit verschil ook nog: *Examen van het ontwerp van tolerantie*, 8e samenspraak blz. 29-38. Alex. Comrie, *Stellige en Praktikale Verklaring van den Heidelbergsche Katechismus*, Nijkerk 1856, blz. 125, en de voorrede daarvan blz. XXIII.

Nog op dien zelfden dag echter legde Maresius aan Alting veertig punten ter onderteekening voor, die echter door dezen werden geweigerd. Alting wendde zich tot de curatoren met het dringend verzoek om aan den onhoudbaren toestand een einde te maken, wijl Maresius zich om geene resolutie scheen te bekommeren. Althans hij deed nog moeite om de zaak voor de synode te brengen. Doch de Staten verboden haar de kwestie te behandelen, en voerden hunne resoluties tot onderdrukking van den strijd uit. Alle boekwinkels in Groningen werden onderzocht. Bovendien beraamden zij plannen om de zaak voor goed te beslechten. Drie leden der Staten uit de stad, en drie uit die voor de Ommelanden werden gecommitteerd om met het curatorium in overleg te treden. Deze commissie onderzocht de stukken, die op de zaak betrekking hadden, ook de punten, die de Groningsche predikanten den 4^{en} Augustus aan Alting ter teekening hadden voorgelegd. Reeds den 10^{en} Augustus 1669 bracht deze commissie verslag uit, waarvan het gevolg was, dat aan beide professoren strengelijk verboden werd tegen elkander ‘publice’ of ‘privatim’ te prediken, te leeren, te disputeeren of te schrijven op straffe van inhouding van tractement of schorsing. Zoo was dus aan Maresius met geweld het zwijgen opgelegd. En misschien zou hiermede de zaak beeindigd zijn geweest, indien Maresius geen afschrift in handen had gekregen van het geheim gehouden judicium der Leidsche faculteit. Maresius keerde zich nu allereerst tegen Coccejus en dat op eene wijze, die Coccejus deed besluiten niet te antwoorden. Later verzoende hij zich zelfs met Voetius om zich met dezen verbonden tegen Coccejus te kunnen stellen. Den 5^{en} Nov. 1669 stierf echter Coccejus. Daarna was Balthasar Bekker de man, die het moest ontgelden en ook tegen Alting zweeg hij niet. Wel trad hij niet meer zoo openlijk tegen hem op, maar hij werkte er toch altijd nog op de zaak te brengen zoo mogelijk voor de kerkelijke vergaderingen. Ook op zijne colleges zweeg hij niet altijd, en ook Alting zal nog wel eens het een en ander dien aangaande gesproken hebben.

De dood alleen kon de twistenden scheiden. Maresius gevoelde, dat zijn einde niet verre meer zijn kon en voordat hij sterven ging wilde hij verzoenen. De predikanten Mees en Keuchenius traden als bemiddelaars op en wisten na eenige moeite zulk een vredesformule te vinden, waarmede beide partijen zich konden vereenigen. De formule luidde aldus: ‘Conventum in amnestiam Christianam oblatam et petitam a Cl. Professore Maresio, quae circa personalia omnia extendatur, ita ut indicta velit Cl. D. Maresius, si quae in dictis et scriptis ipsius in famam Cl. D. Altingii incurrere videantur: prout indicta volet Cl. D. Altingius, si quae in ipsius dictis et scriptis in famam Cl. D. Maresii incurrere viderentur; sed quantum ad doctrinalia partes eorum judicium Ecclesiae Dei committunt. Groningae, 14 Maii 1673.’

Een paar dagen later stierf Maresius. Kort daarop zag nog een nieuwe editie van zijne *Systema* het licht, waarin nog een vijandige toon tegen Alting was aangeslagen. Alting althans verzocht die uitgave te supprimeeren, maar tot een uitvoering van dat verzoek schijnt het niet gekomen.

Zoo was dus de strijd geeindigd, die, dank zij de bitterheid, waarmede hij gevoerd werd, aan Altings levensgeluk veel afbreuk heeft gedaan. Aan den bloei der academie deed hij natuurlijk ook geen goed. Na Maresius' dood verminderde het aantal studenten zeer, zoodat er van 1658 tot Dec. 1682 geen leerling der hoogeschool van Stad en Ommelanden tot proponent werd bevorderd. Alting bleef voor-

loopig alleen de faculteit bezetten. Vreemde studenten kwamen er weinig meer en de Hollanders waren van Alting minder gediend.

In 1675 deed Alting nog een reis naar Engeland, om zijn oude vrienden inzonderheid Reynolds eens op te zoeken. Over den staat der religie in Engeland was hij ditmaal minder voldaan dan vroeger. Het gerucht verspreidde zich in Holland, dat Alting op de terugreis was overleden. Het werd echter spoedig gelogenstraft door zijn behouden wederkomst. Zijn leerling B. Bekker bezocht hij in diens pastorie te Loenen en de classis van Amsterdam noodigde Alting als gast in haar midden.

Sinds zijn terugkeer liet zijne gezondheid echter te wenschen over. Hij werd sukkelend totdat hem den 11^{en} Augustus 1679 de ziekte aangreep, die hem ten grave zou sleepen. Toen de ziekte zijn slaap verhinderde, sprak hij de woorden uit Psalm 77: 'Gij hield mijne oogen wakende enz.' Tegen den morgen van den 20^{en} Augustus 1679 zong hij nog met heldere stem Psalm 130 naar Luther's berijming. Ook was dikwijls in zijnen mond: 'Ich ruf zu dir, Herr Jesu Christ'; en: 'Ich lig in Streit und widerstreb; Hilf, o Herr Gott, dem Schwachen'. Onder de vurige gebeden der predikanten Robertus Keuchenius en Johannes Abbrink ontsliep hij denzelfden 20^{en} Augustus.

Hij had nog gehoopt twee boekjes in het licht te kunnen geven. Het eene om zich voor de kerk te zuiveren van de hem ten laste gelegde heterodoxie, en het andere zou een levensbericht bevatten sinds den dag, waarop hij aan de universiteit was gekomen. Het eerste zou in het Latijn, het andere in het Nederlandsch verschijnen. Kort voor zijnen dood had hij aan Menso Alting, burgemeester van Groningen, opgedragen voor de uitgave zijner werken te zorgen. Deze liet de opdracht door B. Bekker ten uitvoer brengen. Zij verschenen in 1687 in vijf deelen bij Gerardus Borstius te Amsterdam.

In 1648 was Alting gehuwd met Baudewina Walrich, uit een voornaam Friesch geslacht gesproten. Bij zijnen dood liet hij haar drie zonen na, Johannes Christiaan, Gerhardus en Henricus. Oiselius, professor in de rechten was zijn lijkredenaar.

Wat nu Altings verdienste als theoloog aangaat, mag zeker veilig worden aangenomen, dat zijne grootste beteekenis ligt op exegetisch terrein. Reeds bleek ons, dat hij veel deed voor de studie van het Hebreeuwsch. Als hij geroepen was in zijn professorale waardigheid publiek het woord te voeren, koos hij steeds een onderwerp aan zijn lievelingsvak ontleend. Zelfs toen hij het hoogleeraarsambt in de godgeleerdheid aanvaardde, handelde hij over een deel der kleeding van den hoogepriester: *de mitra.* Sepp zegt naar waarheid van hem, dat op hem van toepassing was: 'totus et semper in illis (*Godgel. onderw.* dl. II. blz. 77).' Bijbelstudie was werkelijk bij hem de hoofdzaak. Daarmede ging volkomen goed gepaard oprechte ingenomenheid met de leer der kerk. Op exegetisch terrein heeft hij veel verdienste. Bij voorkeur noemde hij zich *theologus scripturarius.* De schrift alleen was hem norme. Schrift door schrift verklaren was de grondstelling in zijne uitlegging. Dat zijne beschouwing der schrift als Gods Woord invloed had op zijne exegese is a priori te verwachten. Bij elke andere opvatting is het evenzoo. Hij was een Gereformeerd theoloog.

Des te meer dringt zich dan ook de vraag op den voorgrond, hoe het komt, dat hij zulk een ernstigen strijd had te voeren met Maresius en deze zich zoo

inspande hem van haeresie te beschuldigen. De oorzaak is niet daarin te vinden, dat hij, zooals Sepp meent (a.w., blz. 79), grooten nadruk legt op het feit, dat de kerk hare formulieren en de vertaling des Bijbels aan feilbare mannen te danken had. Immers dat wisten zijne tegenstanders evengoed en de formulieren zelve leerden niet anders. Het verschil lag dieper. In de eerste plaats verschilden zij in aanleg, in wetenschappelijke capaciteit. Alting was beter litterator dan theoloog. Daarvoor ontbrak het hem te veel aan wijsgeerige kracht. Zoolang hij zich op taalkundig gebied blijft bewegen, hooren wij niet dat Maresius zich aan hem ergert. Maar nauwelijks hebben zij zich samen op hetzelfde terrein te bewegen en invloed te oefenen in het zelfde vak, nauwelijks moest zijn arbeid aansluiten aan dien van zijn wijsgeerig aangelegden collega, of de strijd brak los. Maresius legde al zijne speculatieve kracht aan op de bevestiging der kerkleer en gevoelde zeer weinig voor hetgeen Alting zich ten doel stelde. Reeds daarom niet, wijl de belijnd Gereformeerde Maresius, die alles deed om zijne leerlingen het systeem der Gereformeerde theologie te leeren doordenken, onmogelijk sympathie kon gevoelen voor Alting, die als een eenzijdig exegeet zich in beginsel poogde los te maken van de ontwikkeling der theologie, die achter lag, ook al onderging Alting zelf zeer beslist den invloed derzelfde beginselen, die Maresius zoo heftig verdedigde.

Voor een wettig vrije exegese hadden zeer beroemde Gereformeerde theologen ook gesproken; de onfeilbaarheid der Hervormers was door meerderen verworpen, zonder dat Maresius hen daarom nog ongereformeerd zou noemen. Het was Altings gebrek aan doorzicht op theologisch terrein, dat hem de ontwikkeling der godgeleerdheid, theoretisch althans, deed losmaken van den arbeid van zoovelen, die op hare wordingsgeschiedenis grooten invloed hadden gehad. Hij wilde nog eens over doen, wat anderen reeds voor hem gedaan hadden, hoewel hij zonder zich er van bewust te zijn onder den invloed verkeerde, dien hij bestreed. Daarom viel het Maresius zoo moeilijk Altings haeresie aan te wijzen. Maar hij gevoelde, dat in zijn pogen groot gevaar school voor de kerk en de godgeleerdheid beide. Door de heftigheid van zijn karakter verleid, heeft hij helaas dikwijls gestreden op eene wijze, die minder aangenaam was, maar als Gereformeerd theoloog had hij tegenover Alting, die ook Gereformeerd wilde zijn, zekerlijk het recht aan zijne zijde. En hoe juist Maresius gezien heeft, blijkt uit het feit, dat H.A. Roëll een leerling van Alting was.

Bij het verschil in aanleg tusschen die twee mannen kwam nog een ander element. Alting's vorming was gansch anders geweest dan die van zijn ambtgenoot. Alting had het beste deel van zijne jeugd doorgebracht in Engeland en bijzonderlijk verkeerd onder mannen, die de Anglicaansche kerk dienden. En hoezeer ook onder de Anglicaansche theologen het Kalvinisme zich had doen gelden, het feit dat zij zich niet hadden aangesloten bij de non-conformisten bewees, dat zij niet geheel doorzuurd waren van den Kalvinistischen zuurdeesem. Voor Altings vorming was dat zeer zeker van beteekenis. Het heeft meegewerkt den stoeren Maresius tegen hem te wapen te roepen. Als Alting meer verkeerd had onder de echte puriteinen zou het misschien eenigszins anders met hem geweest zijn. Zijn homiletische arbeid draagt gewis het cachet van die Engelsche opleiding. In zijn practicaal bedoelen is het Engelsch type te speuren[1].

1) Zie daarvoor Dr. H. Visscher, *Guilielmus Amesius, zijn leven en werken,* Haarl. 1894, blz. 205 en 206.

Nu wordt het ons tevens duidelijk, waarom Alting geen grooten invloed kon oefenen. Die invloed is beperkt tot hetgeen hij gedaan heeft voor de studie der oostersche talen. De ontwikkeling der Gereformeerde godgeleerdheid als zoodanig heeft hij niet verder gebracht, veeleer deed zijne onbelijndheid haar schade. Hij trok geen nieuwe tot dusver ongekende lijnen.

Met dankbaarheid mag echter herdacht worden, wat hij door zijne prediking voor zijne tijdgenooten en door zijnen grammatischen arbeid voor geslachten na hem gedaan heeft. Daarom mag van hem getuigd worden, dat hij niet vergeefs heeft geleefd.

L i t t e r a t u u r : *Jacobi Altingii vita*, opgenomen voor zijne *Opera Omnia theologica*, *cet.* Amst. CI□I□LXXXVII. Tom. I. Dr. P.H. Roessingh, *Jac. Alting*, *een bijb. godgel. enz.* Gron. 1864. *Examen van het ontwerp van Tolerantie*, *enz.* Amst. 1757. Alex. Comrie; *Stellige en Praktikale verklaring van den Heid. Catechismus*, Nijkerk 1856, blz. 125, Voorrede XXIII. *Oratio de praecl. Jac. Atingii in disciplinam sanctiorem meritis*, A. Ypey, in de *Annales* der Groninger Hoogeschool 1824-25. *Vitae et effigies profess. Groning*, p. 162. P. Hofstede de Groot; *Gesch. der Broederenkerk te Gron.* Gron. 1832. blz. 70 en 71. Diest Lorgion, *Balthazar Bekker.* Groningen 1848, blz. 92 enz.

[Conradus Johannes Alutarius]

ALUTARIUS (Conradus Johannes) studeerde te Franeker en was in 1596 predikant te Oldeboorn. In October 1602 beroepen naar Tzum, was hij hier nog predikant in 1627, blijkens een opschrift van een der klokken. Spoedig daarna is hij òf emeritus geworden òf overleden. Dit is zeker, dat hij nog vóór 1630 is opgevolgd door H. Laurentius, die in 1627 candidaat was geworden in de classis Franeker. Als afgevaardigde uit de classis Bolsward, woonde hij de synode bij, ten jare 1597 gehouden te Dokkum en in 1609 was hij op die kerkelijke vergadering te Franeker, terwijl hij zoowel in 1608 als in 1611 tot deputatus synodi werd benoemd. Waarschijnlijk heeft hij in 1616 of 1617 een verschil gehad met enkele zijner ambtgenooten, blijkens art. 8. syn. 1617, waar we lezen: 'De dachte Conradi Alutarii tegens eenige in synen Classe, is ad deputatos synodi gerenvoijeert.'

Van hem zag het licht: *Theses theologicae*, *enz.* Franeker 1604.

Onderscheyt des Christendoms, *enz.* Franeker 1604, 2^{e} editie aldaar 1605.

Eenvoudige onderwysinghe, *enz.* Franeker 1605.

Sterf-Const. Franeker 1624.

L i t t e r a t u u r : Romein; *Naaml. der Predikanten enz.* dl. II. blz. 644 en dl. I. blz. 201. Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. VI. Register *i.v.*

[Henricus Alutarius]

ALUTARIUS (Henricus), zoon van Conradus Johhannes, studeerde in de godgeleerdheid te Franeker. Verschil bestaat er over zijn eerste standplaats. Immers terwijl Veeris (*Vernieuwt kerkelijk alphabeth* ed. 1750. blz. 6) zegt, dat hij als proponent beroepen is te Blankenham in Overijsel, omtrent 1612 en daarna gekomen is te Ouderkerk a/d Amstel in 1616, beweert v. D. v. N. te R. (Mr. van Dam van

Noordeloos te Rotterdam) in het *Nederl. Archief voor Kerkel. Gesch.* dl. VIII op blz. 191 en 192 ‘dat H. Alutarius, in de betrekking van predikant te Ouderkerk a/d Amstel en als lid van de classis Amsterdam, den 1sten Juni 1609, de verklaring teekende, dat de confessie der Nederlantsche kerken en Catechismus in alles den

woorde Gods conform zijn', en dat deze onderteekening en verklaring, in originali voorkomt achter een aan hem toebehoorend exemplaar 'van de Belijdenisse des Geloofs, uitgave tot Delft, bij Bruijn Harmansz. Schinckel, 1607, en als daarbij gebonden *Catechismus ofte onderwysinghe in de Christelycke Leere enz.*, 1608.' En aangezien van Dam van Noordeloos verder bericht, dat Alutarius, uit Ouderkerk a/d Amstel, in 1619 naar Woerden is vertrokken, moet de Blankenhamsche predikant een ander wezen, dan die te O. is geweest. Toch is dit het geval niet en de opgave van den geleerden Rotterdammer v. D. v. N., al ziet die er op het eerste gezicht ook volkomen betrouwbaar uit, is onjuist. Dat Henricus Alutarius in de classis van Amsterdam (waaronder Ouderkerk a/d Amstel ressorteerde) òf praeparatoir òf peremptoir geëxamineerd is, omstreeks 1609, blijkt uit de acta classis niet; maar wel vinden we in de notulen der cl. vergadering van Juni 1617 (cf. *Actenboek* 2. fol. 104*b*), dat Alutarius als 'Predikant van Blankenham in Overijssel' beroepen was te Ouderkerk. Nu wil het mij voorkomen dat, ten gevolge van een onduidelijkheid in het schrift, niet, zooals v. D. v. N. wil, moet gelezen worden 1 Junij a^{o}. 1609, maar 1617, dan is alles in orde. De onderteekening wijst dan den dag aan, waarop Alutarius, toen reeds predikant te Ouderkerk a/d Amstel en lid van de classis Amsterdam, de confessie en catechismus heeft onderteekend. Iets dergelijks trof ik in de acta van andere N. Holl. classen talloos vele malen aan.

Maar wanneer is Alutarius te Blankenham gekomen? In 1607 was hier (Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. V. blz. 274. art. 4), als predikant, zonder consent van de classis Steenwijk, opgetreden Zacharias Wolphius, een persoon, die niet zeer gunstig aangeschreven stond. Deze Wolphius werd in 1611 (R. en v. V. *ll.* dl. V. blz. 287. art. 14), door de Overijselsche synode afgezet, wat niet verhinderde dat hij in Sept. 1612 (toen de synode weer bijeen was), zich nog te Blankenham bevond, blijkens art. 16 dezer kerkelijke bijeenkomst (R. en v. V. *ll.* blz. 292 art. 16). Lettende op een en ander, zullen we, de komst van Alutarius te Blankenham stellende in 1613, stellig niet ver van de waarheid verwijderd zijn.

Van den aanvang van zijn optreden af, heeft Alutarius beslist partij gekozen tegen de Remonstranten. Van meet af aan is hij, wat hij immer gebleven is, volbloed contra-Remonstrant geweest. De beslistheid der overtuiging, waarmee hij optrad en zijn onberispelijken levenswandel, hebben er stellig toe meegewerkt, dat hij te Blankenham spoedig de welverdiende achting genoot van zijn gemeenteleden, die later krachtig als pleitbezorgers voor hem optraden, toen hij, als slachtoffer van den kerkelijken strijd, door de gedeputeerden, uit zijn betrekking werd ontzet, als gevolg van een te Amsterdam verschenen geschrift: *Redenen ende oorsaken enz.*, dat door Alutarius geschreven, maar geheel buiten zijn weten uitgegeven was, ten gevolge van 't uitleenen aan een vriend te Amsterdam, bij gelegenheid dat hij daar t.p., waar zijn schoonvader woonde, logeerde (cf. het uitvoerig bericht bij Baudartius; *Memorien* 8ste boek. fol. 1-9 en G. Brandt; *ll.* dl. II. blz. 440-442). Na zijn ontslag uit den dienst kwam hij, gelijk bereids gezegd is, te Ouderkerk a/d IJsel. Terwijl hij hier was, zijn pogingen aangewend om hem als predikant te beroepen te Zaandam (cf. *acta cl. Haarlem* 25 Augs. 1617), maar ze hebben niet tot eenig resultaat geleid.

Ten jare 1619 kwam Alutarius te Woerden en dat hij in de classis, waarin hij nu was, stellig hoog stond aangeschreven bij zijn medebroeders, blijkt wel hier uit, dat hij in 1621 werd afgevaardigd naar de synode van Rotterdam, in 1622 naar

die van Gorcum en in 1626 naar die van IJselstein, terwijl hij in 1623, 1624 en 1626 gekozen werd tot visitator in de classis Woerden. In laatstgenoemd jaar werd hij ook benoemd tot correspondens naar Gelderland. Meer nog, in vereeniging met Festus Hommius, Michaël Baeldens ouderling te Delft en Mr. Pieter van Born, die namens den prins van Oranje, de synode bijwoonde[1] (waar Dr. Wyminga, op blz. 363 van zijn *Festus Hommius*, over de Rotterdamsche aangelegenheden spreekt, daar begaat hij een kleine onjuistheid, door ook van Born ouderling te noemen), werd hem o.a. ook een commissie opgedragen, om die te Rotterdam te gaan volbrengen. Geruimen tijd reeds heerschte hier oneenigheid tusschen de magistraat en de kerkelijke autoriteiten in zake 't beroepen van predikanten. Op de synode te IJselstein kwamen partijen bij elkaar en wat aan classis noch deputati synodi gelukt was, ze te verzoenen, zou worden beproefd door een commissie, bestaande uit de predikanten W. Baudartius, J. Trigland, M. Nicolai, Edz. Frederici, W. Crynsen, H. Alutarius en Joh. Celossa, benevens den ouderling Reinier Casembrood en Mr. Pieter van Born 'hiertoe bij de achtb. Heeren commissarissen versocht.' In een afzonderlijke plaats bijeen gekomen, gelukte het, na veel over en weer praten aan deze commissie, om de Rotterdamsche partijen geheel en al tot elkaar te brengen, en nadat dit geschied was, werd Alutarius met de drie reeds bovengenoemden door de synode naar Rotterdam gezonden om er de aangelegenheid voor goed met de magistraat te regelen, en als nu schijnbaar alles in orde was gebracht preekte hij er den 12^{den} Juni 1626 in de Prinsenkerk, om er de door de synode vastgestelde afkondiging te doen[2].

Heeft deze predicatie, invloed uitgeoefend op zijn beroep te Rotterdam in 1627? Onmogelijk is dit niet, hoewel Niewrode in de *Copye van een missive*[3] iets meedeelt, wat aanleiding geeft tot het vermoeden dat hij er vooral gekomen is, door invloed van vrienden. Dan hoe dit ook zij, zooveel is zeker, dat Alutarius te Rotterdam gekomen is, waar hij al heel spoedig in groote onaangenaamheden gewikkeld werd en het hem duidelijk zal geworden zijn, dat de kerkelijke twisten in 1626, slechts schijnbaar waren bijgelegd. Reeds in 1628 begon de strijd tusschen Ds. Nienrode c.s. ter eenre en Ds. Alutarius c.s. ter anderer zijde en die eindigde met zijn ontslag[4]. Uitvoerig wordt de aangelegenheid besproken in:

I. *Oprechte ende grondige verklaringe enz.* Dit geschrift is van P. van Nienrode.
II. *Klare en korte provisionele verantwoordinge Benjamini van Rijswijck*, *ende Henrici Alutarii*, enz. Nevens Een oprecht ende waerachtich verhael en bewijs vande ghelegentheyt der Kerckelijcke verschillen eenighen tijt herwaerts voor-ghe-

1) Wanneer de part. prov. Z. Holl. synode gehouden werd in een der heerlijkheden van den prins van Oranje (Buren, Breda, IJselstein), dan werd ze, behalve door de commissarissen politiek, ook bijgewoond door 2 afgevaardigden van den prins.
2) Cf. *Acta syn. Z. Holl.* 1626. art. 28.
3) Zie blz. 55.
4) De geheele onverkwikkelijke kwestie, die feitelijk over niets anders loopt dan over de vraag in hoeverre de magistraat invloed mag uitoefenen op de beroeping van predikanten, kan worden nagegaan, behalve in de *acta* van den Rott. kerkeraad en van de classis, in de *acta* der Z. Holl. synode van 1628 art. 41; 1629 art. 39; 1630 art. 18; 1631 art. 31, 47, 48, 51, 56, 58, 60, 69, 70, 78 en 1632 art. 1, 32 en 50.

vallen in de Kercke van Rotterdam. Met een *Consultatie*[1] aen alle Kerckelijcke vergaderingen der warer Ghereformeerde Ghemeynte in de Vereenichde Nederlanden, over eenige Kerckelijcke *Casuum positiones.* Tot Rotterdam, By Isaack van Waesberghe, by de Marckt, in de Fame. Anno 1631.

III. *Copye van een missive Petri Nienrode*, *enz.* Leyden 1631[2].

IV. *Korte Annotatien enz.* Tot Rotterdam, by Is. van Waesberghe, by de Marckt, in de Fame. Anno 1631.

Voor Alutarius, die, nadat de Zuid-Hollandsche synode van 1630, hem de uitoefening van zijn ambt verboden had, te Haarlem een huis had gehuurd om aldaar te gaan wonen, heeft de gedwongen rust, niet bijzonder lang geduurd. Uit het notulenboek toch van den kerkeraad der Nederl. Herv. gemeente te Gorinchem van 1631, blijkt dat een derde predikant werd noodig geacht, doch dat er geen middelen ter beschikking waren, om hem te betalen ‘en is oversulx op D. Velthusius, die noch op de Synode van Schiedam was, versocht dat zijn E.W. geliefde in name des kerckenraeds deese saeke aenneemen te bevorderen in 's Gravenhage voor zijn weder-comste. Ende (heet het verder) opdat dit Tractement te beter soude mogen vercregen werden, is geresolveert met goet-vinden onses achtb. magistraets dat men d' ooge slaen soude op D. Benjamin Rijswijck en D. Henric. Alutarius, beyde gewesene Predicanten binnen Rotterdam, als de welcke haer tractement van het Landt trocken.’ Dit bericht leert ons dat Alutarius, ofschoon buiten betrekking, toch in 't genot is gebleven van zijn jaarwedde. Hiervan wilde Gorcum profiteeren en Ds. Velthusius, die de synode van 1631 bijwoonde, werd daarom gelast bij de Staten pogingen in 't werk te stellen, om òf hem, òf zijn eveneens ontslagen ambtgenoot Rijswijck als derden predikant aldaar te krijgen, wat immers zonder bezwaar van 't land kon geschieden. Velthusius deed wat hem verzocht was, hij diende bij de gecommitteerde raden een verzoekschrift in en den 19^{den} Dec. 1631 werd door de Staten van Zuid-Holland aan den wensch van den kerkeraad voldaan hij mocht een der beide rustende Rotterdamsche predikanten beroepen[3]. Spoedig na de ontvangst van deze gunstige beschikking, den 31sten Dec. nl. ging Ds. Spiljardus ‘van wegen den kerckenraed ende de E. Gerard van Hoeij van wegen den achtb. Magistraet na Rotterdam om op D. Alutarius te versoecken, ten eijnde zijne W. overquame om de Gemeijnte met eenige predicatien te stichten, opdat also daerna naerder in loco ipso tot beroepinge zijnes Persoons moghte geprocedeerd werden.’ Te Rotterdam gekomen, had Alutarius, zekere bedenkingen. Hij verklaarde zich niet genegen op den voorslag hem gedaan, in te

1) Deze *Consultatie* is met afzonderlijken titel gedrukt achter de *Klare en korte .... verantwoordinge enz.*, echter zonder pagineering maar met doorloopende signatuur. Ze is ook op zich zelf gedrukt (signatuur A 11 - Biij), iets wat onbekend is gebleven aan L.D. Petit in zijn *Bibliotheek van Nederlandsche Pamfletten.* 1ste dl. 's Gravenhage 1882. blz. 200. n°. 1719.

2) Op het titelblad van dit pamflet staat nog: *mitsgaders Corte aenmerkinghen teghens haere Consideratien over de twee Brieven enz.* cf. *Klare en korte .... verantwoordinge enz.* blz. 79-101 en blz. 110-130.

3) ‘Het Requeste dat D. Velthusius inden name des kerckenraets de Ed. Mog. H.H. Gecommitteerde Raden hadde vertoont is Dec. 15 van haere E. Mog. gerenvoijeert den. E. Gr. Mog. H.H. Staten, met deese woorden fiat sermo ordinibus. Waerop van de E. Gr. Mog. H.H. Staten Dec. 19 Anno 1631 het versoeck onses kerckenraeds ingewillight en toegestaen is.’ *Acta* 1631.

gaan. Zijn gaven waren meende hij aan de gemeente genoegzaam bekend, dewijl hij er vroeger meermalen had gepreekt.

Toen Spiljardus, te Gorcum teruggekeerd, mededeeling deed van zijn bevindingen, schrikte dit niet af, want als tot ‘de beroepinge getreden werd’, viel deze ‘eenstemmelick’ op Alutarius. Op nieuw trok een deputatie uit kerkeraad en magistraat naar Rotterdam; doch niet dan na veel overleg en her- en derwaarts reizen ging hij in 't begin van Mei naar de gemeente, die zoozeer prijs stelde op zijn komst. Lang heeft ze echter geen wil van hem gehad, want reeds den 1sten Februari 1633 stierf hij na een woelig en veelbewogen leven achter zich te hebben.

Alutarius was en is gebleven een ijverig contra-Remonstrant en nimmer heeft hij het onder zich gelaten de belangen dezer partij te verdedigen.

Behalve de reeds genoemde pamfletten schreef hij nog:

Spieghel ofte Proef-steen der Genaemden Lutherschen enz. Amsterdam 1624.

L i t t e r a t u u r : *Cat. van de Pamfletten-verz. berustende in de Kon. Bibl. door* Dr. W.P.C. Knuttel. nos. 3279, 4170 en 4171. *Bibl. der Contra-Remonstr. en Geref. geschriften* (stuk II. afdeeling I van den *Beschr. Cat. der Pamfletten-verz. van de Boekerij der Remonstr. kerk te Amst.*) door Dr. H.C. Rogge, Amsterdam 1865. blz. 116 en 117. *Bibl. van Ned. Pamfletten* door Louis D. Petit. 1ste dl. 's Gravenhage 1882. blz. 200. nos. 1719 en 1720. *Gisbertus Voetius* door Dr. A.C. Duker. 1ste dl. 2de helft B. Leiden 1897. blz. 302 en 303 en aanteekening 4. Dr. P.J. Wyminga; *Festus Hommius.* Leiden 1899. blz. 363 en 364. *Acta van de prov. Z. Holl. synoden.* M.S. 1620-1633. *Acta kerkeraad Gorinchem.* M.S. 1631-1633. M. Veeris; *Vernieuwt Kerkelijk Alphabet enz.* T'Enkhuyzen 1750. blz. 6. *Memorien ofte Cort Verhael der Ghedenckweerdighste*, *soo kerckelijcke als wereltlijcke Gheschiedenissen*, *van Nederlant enz.* Beschreven door Gulielmun Baudartium. Tot Arnhem. Anno 1624. Het achtste Boeck fol. 1-9. *Nederl. archief voor kerk. Gesch.* 3de dl. Leiden 1843. blz. 221, 262 en 263 en dl. IX. blz. 191 en 192.

[Hieronymus Alutarius]

ALUTARIUS (Hieronymus), in 1619 te Woerden geboren, was de zoon van Henricus en werd den 29sten Januari 1636, als leerling van het Staten-college te Leiden ingeschreven. Na volbrachte studie in de godgeleerdheid, begon hij zijn loopbaan als predikant te Asperen in 1644, welke plaats hij in 1647 verwisselde met Steenwijk. Van hier trok hij in 1651 naar Gorinchem, alwaar hij in 1663 gestorven is. In 1653/54 en 1657/58 was Alutarius visitator in de classis Gorcum, terwijl hij in 1654, de te 's Gravenhage gehouden part. prov. Z. Holl. synode bijwoonde, bij welke gelegenheid hij zich tevens zag benoemd tot correspondens naar Overijsel.

Hij schreef: *Gorinchems ijs-lijke Water-nood*, *En heug-lijke verlossing: En daar in De bysondere verderf-sonden onses Vaderlands en heilzame Remedien daar tegen; vertoond uit 1 Sam. 2:6. De Heere doet ter Hellen Nederdalen; en hy doet* [*weder*] *opkomen.....* Tot Gorinchem. Voor Paulus Vinck, Boekverkooper, Anno 1656.

Gorinchems Heug-lijke Verlossing, *uyt hare ys-lijke Waternood: En daar in De Heilzame Remedyen*, *tegens de bysondere verderf-sonden onses Vaderlands. Vertoond in 1 Sam. 2. vs. 6.* Ende de Heere doet [weder] opkomen. Tot Gorinchem By Paulus Vink, Boek-verkooper Anno 1657.

Litteratuur: *Soermans: Kerkelijck reg. Z. Holl.* Dord. 1694. *i.v.* Hessels; *Ecclesiae Londino Batavae Archivum;* T. III. p. II. Cantabrigiae 1897. fol. 1871. Hier beveelt de Leidsche hoogleeraar Polyander; Alutarius aan den kerkeraad der Nederl. gemeente te Londen aan. Diest Lorgion; *Balthazar Bekker* blz. 134.

[Sixtinus Amama]

AMAMA (Sixtinus). Het geslacht der Amama's behoorde eenmaal tot de deftigste van Franeker. Sixtinus zelf liet een manuscript na, waarin hij tal van genealogische gegevens had verzameld, en waaruit ons door Vriemoeth (*Athenae Frisiacae*, p. 166) een en ander wordt meegedeeld. Sixtinus zelf was de zoon van Johannes Amama, die meer dan eenmaal het burgemeesterschap in zijne vaderstad bekleedde. Tot aanzienlijke ambten werd deze bovendien geroepen. Zoo is hij ook provinciaal bouwmeester te Franeker geweest. In het jaar 1612 overleed hij aan de tering. Uit zijn huwelijk met Imkia, zijne tweede vrouw, werd op den 13^{en} October 1593 Sixtinus geboren. Door zijnen vader werd hij voor de letterkundige studiën bestemd. Reeds vroeg toonde de jonge Amama met welke groote gaven hij toegerust was. Aan de Latijnsche school te Franeker volgde hij het onderwijs tijdens het rectoraat van Theodorus Mantgumus en Johannes Fungerus. Reeds den 10^{en} April 1610 werd hij als student te Franeker ingeschreven. Bijzonderlijk legde hij zich toe op de studie der Oostersche talen, waarin hij door den voortreffelijken Drusius onderwezen werd. Zoo zeer was deze bekwame orientalist met zijnen leerling ingenomen, dat hij hem aan de gedelegeerden der Friesche Staten voordroeg als den student, die het best geschikt was om tot zijn opvolger te worden opgeleid. Dit geschiedde reeds in Amama's eerste studiejaar. Wel een bewijs, dat deze jongeling veel beloofde voor de toekomst. En het waren niet alleen zijne wetenschappelijke gaven, die Drusius wist te waardeeren, maar hij gevoelde ook zooveel voor zijn persoon, dat hij na den dood van zijn eigen zoon, Amama als kind bij zich in huis nam. Ruim anderhalf jaar genoot hij zoo dagelijks het bijzijn van zijnen meester, onderwijs ontvangend en tevens reeds zijne medestudenten onderwijzend. Een bekwaamheid, die aller bewondering afdwong, werd door dezen jongeling ten toon gespreid. Meer dan een Hebreeuwsch en Grieksch gedicht getuigde van zijne groote vorderingen in die talen. Zoo verscheen van hem: *Poemation tetraglotton in hon. D.J. Maccovii Poloni cet.* Fran. 1614. (Boeles, a.w., dl. II, blz. 99).

In Augustus 1614 werd Amama naar Leiden gezonden om Arabisch te leeren en tevens het oog te houden op de uitgave van Drusius' *Annotationes in V.T.* Daar maakte Amama kennis met Thomas Erpenius, Daniel Heinsius, Festus Hommius, Petrus Cunaeus e.a. Ook ontmoette hij er Constantinus l'Empereur. Lang vertoefde hij hier echter niet, want de uitgave van Drusius' werk werd opgegeven, en de beginselen van het Arabisch had hij spoedig geleerd. Hij vertrok, zeer waarschijnlijk met aanbevelingen van Drusius' voorzien, naar Engeland. Eerst toefde hij een maand lang te Londen, om zich van daar naar Oxford te begeven, waar ook Drusius gestudeerd had. Den 5^{en} Januari 1615 werd hij in Oxford College opgenomen. Hier studeerde hij onder den beroemden Johannes Prideaux, regius theologiae professor, en onder Fred. d'Orville. Met tal van in die dagen beroemde Engelschen maakte hij kennis, althans Arthur Lake en William Langton waren onder zijne vrienden. Hij legde zich toe op de studie der godgeleerdheid, en doceerde tegelijk Hebreeuwsch. Hij behandelde het boek *Prediker* en onderwees de grammatica.

Een lange werktijd was hem hier echter ook niet beschoren. Den 12^{en} Febr. 1616 overleed Drusius. Den 9^{en} Maart reeds ontving Amama bericht van diens overlijden.

Behalve een legaat had Drusius aan zijn geliefden leerling het vrij gebruik van zijne H.S.S. en Hebreeuwsche werken nagelaten. Amama was nu wel

gedwongen Oxford te verlaten en naar het vaderland terug te keeren. Weldra vinden wij hem dan ook in welstand te Leeuwarden. Ondanks zijne algemeen erkende bekwaamheden, kon zijne benoeming tot opvolger van Drusius toch niet op aller instemming rekenen. Drusius' rechtzinnigheid was verdacht geworden en ook Amama stond dien ten gevolge in kwaad gerucht. Sibrandus Lubbertus en Bogerman verklaarden zich tegen zijne benoeming en wisten te bewerken, dat de gedelegeerden van den Senaat, Joachim Andreae en Leontius, benevens Bants en Gemmenich, namens den magistraat der stad Franeker, als opvolger van Drusius voordroegen Mulerius, Roggius en Mollius. Doch de stadhouder, Willem Lodewijk, gedeputeerden en curatoren gaven er de voorkeur aan om te blijven bij het vroeger genomen besluit om na Drusius Amama te benoemen. In tegenwoordigheid van de curatoren had er een samenkomst plaats tusschen Lubbertus en Bogerman ter eene en Amama ter andere zijde, waarin deze laatste op het stuk der rechtzinnigheid werd onderzocht. Den 17^{en} Mei toetsten deze mannen hunnen toekomstigen ambtgenoot. De uitslag was gunstig, althans nog dien zelfden dag werd aan Amama het professoraat in het Hebreeuwsch opgedragen. Echter niet dan na het geven van een schriftelijke belofte, dat hij de zuivere leer der kerken zou verdedigen en medewerken om den vrede en de eendracht aan de academie te bevorderen. Voor Arminianerij moest hij zich wachten, als ook van het opwerpen van spitsvondigheden. En had Drusius geweigerd confessie en catechismus te onderteekenen, Amama moest zich hieraan onderwerpen. Bij Amama bestond tegen dit alles geen bezwaar, zoodat hij den 3^{en} Juni 1616 zijn professoraat met eene inaugureele oratie kon aanvaarden. Bij nadere resolutie van den 2^{en} Juli werd echter bepaald, dat hij tot professor extraordinarius werd aangesteld, welke benoeming den 27^{en} Augustus 1618 werd veranderd in die van ordinarius professor, toen tegelijk zijn tractement met *f* 100 werd verhoogd. Bij deze gelegenheid sprak hij een oratie uit, die in het licht verscheen onder den titel: Sixtini Amama Frisii *Linguae S. in Academia Patria Professoris Dissertatiuncula*, *qua ostenditur praecipuos Papismi errores ex ignorantia Ebraismi et Vulgata versione partim ortum*, *partim incrementum sumpsisse etc.*, Fran. 1618. Zij was opgedragen aan gedeputeerden en curatoren der academie.

Een achttal jaren arbeidde Amama met onverdroten ijver aan zijne taak, toen in 1625 de Leidsche hoogeschool in hem een waardig opvolger van Thomas Erpenius meende te vinden. Festus Hommius werd afgezonden om hem de benoeming aan te bieden. Amama zelf had er wel ooren naar, maar hij meende deze roepstem niet te mogen volgen zonder dat de Friesche gedeputeerden hem daartoe verlof gaven. Deze weigerden en benoemden hem 16 Januari 1626 tot bibliothecaris met een aanmerkelijke tractementsverhooging. Zoo bleef hij voor Franeker behouden.

Lang mocht hij echter niet meer arbeiden. Amama had een zwak lichaam. Op den nog jeugdigen leeftijd van even 36 jaren overleed hij den 9^{en} November 1629.

Hij was een man, die om den adel van zijn karakter, om zijne ongeveinsde vroomheid aller achting wegdroeg. Zijne weduwe Meinua ab Adelen a Cronenburg, die met zes kinderen in bekrompen omstandigheden achterbleef, ontving nog geldelijken steun, dank zij de achting, die haar echtgenoot bezeten had.

Voor de wetenschap en de kerk was het ongetwijfeld te betreuren, dat een man van zoo groote gaven, die nog zooveel beloofde, op zoo jeugdigen leeftijd werd weggerukt. Maar dit neemt niet weg, dat hij in zijn korte leven toch zooveel gedaan

heeft, dat hij tot op den huidigen dag verdient met eere te worden vermeld. Een onsterfelijken roem heeft hij zich verworven door hetgeen hij voor de kerk en de wetenschap beide heeft gedaan. Dit zal ons nader blijken.

In den strijd, die in zijne dagen de Franeker academie beroerde, stond Amama beslist aan de zijde der hervormingspartij. Voor Maccovius had hij even weinig sympathie als de meesten zijner ambtgenooten. Maar warm was de vriendschap, die hem aan Amesius bond. Zijn pieteit drong hem om diens bondgenoot te zijn in de worsteling om reiniging der academische zeden. En ook op wetenschappelijk terrein was er nauwe verwantschap tusschen deze mannen. Aan de theologische vorming der studenten kleefde het groote euvel van verwaarloozing der grondtalen. Beiden hebben zij zich ingespannen om van de kerken te verkrijgen, dat de studie van Hebreeuwsch en Grieksch voor de aanstaande evangeliedienaars verplicht zou worden gesteld. Amama heeft het beste deel zijner krachten aangewend om dit groote doelwit te bereiken. Aan zijn onvermoeid pogen, dat met gunstigen uitslag bekroond werd, is de verhooging van het wetenschappelijk peil in dit opzicht te danken. Reeds dit eene zou hem aanspraak geven om voor altijd met eere te worden genoemd. Zijne zooeven genoemde *Dissertatiuncula* handelde reeds over dit onderwerp. De verwaarloozing van den grondtekst door de Roomsche kerk gepleegd, gaf hem aanleiding om te toonen, dat velerlei dwaling uit dit kwaad was voortgesproten. En daarop wijzende riep hij uit: Vos, auditores, ex iis quae dicta sunt sine me facile colligitis non de nihilo haec aliquando a magno Luth. dicta, *Scio quantum mihi profuerit contra hostes meos Ebraea lingua*, *quare pro hac quantulacunque cognitione infinitis millibus aureorum carere nolim:* hoc solum restat ut divino auxilio subnixi certemus inter nos, utrum ego docendi Ebraica, an vos discendi sitis cupidiores. □*γαθ*□*δ*□ □*ρις* □*δε βροτο*□*σι*, Et dulce periculum est officiis contendere.

In 1624 verscheen te Franeker van zijne hand: *Cort Vertoogh enz.* Het was een overdruk van eene in 1623 der synode overgegeven schriftelijke remonstrantie. In zijn voorwoord ‘Aen alle getrouwe Dienaers ende Opsienders der Ghereformeerde Ghemeynten in Vrieslandt’ zegt hij: Ick bidde/ uwe Eerweerdicheden wille gelieven dit mijn Vertoogh welcke ick voorleden Jare den Synodo schriftelijck hebbe overgegeven/ met patientie te lesen/ ende in de vrese Godts also te behertighen/ dat/ in 't stellen van de Gravamina, op dese saecke nae behooren ghelet/ ende in den aenstaenden Synodo een goede Resolutie mach worden ghenomen. Ick voor mijn deel verseekere u van dese drie dinghen/ ten eersten/ dat ick dit Vertoogh niet en hebbe ghesteldt/ als oft ick Uwe E.E. wilde voorschryven/ wat haer te doen stonde. 2. Dat ick in deze saecke gheen particuliere in-sichten hebbe. 3. Dat ick in 't alderminste niemant hebbe willen sugilleeren ofte berispen/ welcke in de sware tyden der vervolginghe/ ofte daernae/ als daer ghebreck van Dienaeren was/ ende ghene gheleghentheyt om de H. Talen te leeren/ tot het Predick-Ampt gheroepen zijn/ ende daerinne noch ghetrouwelijck/ nae de mate harer gaven/ arbeyden.

De noodzakelijkheid en de mogelijkheid der uitvoering van zijn plan stelt hij aan de synode helder voor, zich beroepend op het getuigenis der historie en dat van beroemde mannen (zie Chr. Sepp, *Godgel. Onderw.*, dl. II, blz. 10, 11). Het is een krachtig beroep op allen, die een kerkelijk ambt bekleeden, om medewerking te verkrijgen tot bereiking van zijn levensdoel. Gelukkig dat zijn strijd niet te vergeefs is geweest. De synode van Vriesland, gehouden te Harlingen 1624 besloot,

dat voortaan niemand tot het examen van Dienaar des Woords zou worden toegelaten, tenzij hij voorzien was van getuigschriften der hoogleeraren in 't Hebreeuwsch en Grieksch. De candidaten moesten zooveel vordering in deze talen gemaakt hebben, dat zij den grondtekst van O. en N.T. tamelijk konden verstaan. De synodi van Groningen, Holland en Utrecht volgden weldra dit voorbeeld. Tot bereiking van dit doel had Amama aan de verschillende synoden een aantal exemplaren gezonden van zijn *Cort Vertoogh.* Hoe de ontvangst was, blijkt uit het volgende. In artikel 34 van de acta der synode van Z. Holland gehouden in 't jaar 1624 wordt meegedeeld: D. Doctor Sixtinus Amama Professor inde Hebreusche taele inde Academie tot Franeker, heeft dese vergaderinge vereert met 30 Exemplaren van zijn Cort Vertoogh, waerinne alle getrouwe Dienaers ende Opsienders der gereformeerde kerck in Vrieslandt werden gebeden omme de behulpelicke handt te bieden tot de hooghnodighe opweckinge der vervallene Studien der H. Taelen, in welcke de H. Schriffture oorspronckelick geschreven is, synde het boeckgen van desen inhoudt, Dat naedien de H. Schriftuere van de propheten ende Apostelen geschreven is in de Hebreusche en Grieckse spraecke, dat de Opsienders der Gereformeerde Kercken, ende met namen de synoden, daerop gelieven te letten, ende ordere te stellen, dat de studenten Theologiae inde voorgemelte taelen mochten onderwesen werden, opdat se gecomen zynde tot den kerckendienst bequaemheit moghen hebben, om de heylighe Schrifftuere rechtzinnigh ende vruchtbaerlick te verclaeren, ende in twijffelachtige uytlegginghen off duijstere ouersettingen eenigher schrifuerplaetsen tot de Fonteine selffs haeren toevlucht moghen nemen. Heeft daerbeneven oock gesonden seker extract uijt de actis synodi provincialis Frisicae, gehouden binnen Haerlinghen den 27^{en} Maij laestleden waerinne verclaert werdt dat het voorsz. Synodus het Boeckgen doorlesen ende overwoghen hebbende acht het versoeck des Professors voornt prijsselick, stichtelick, seer profijtich ende hoogh noodich ende daerop geresolueert dat voortaen de candidati Theologiae, versoeckende tot het Examen ministerij Ecclesiastici geadmitteert te werden, sullen neuens de Testimonia Senatus Academici ende der professoren Theologiae mede moeten verthoonen getuijchenisse vande professoribus Hebraicae ende Graecae linguae, datse in die spraecken haer ten minsten hebben so veele geoeffent, datse connen den Originalen text des ouden ende nieuwen Testaments lezen ende redelickerwijse verstaen. Ende sullen gehouden sijn inden classe daer sij versoecken tot den H. dienst toegelaten te worden, daervan oock een proeue te doen. Doch en sal de practijcke deser resolutie niet eer haren aenvangh nemen, dan int' toecomende jaer nae Paeschen. Ende wat de Idioten belangt ende andere die niet nieuw uijt den Academijs comen, concerneert, met denselven sall gehandelt werden nae gelegenheit van saeken, personen ende kerckenordeninge.

Dese Resolutie heeft den voorgemelten professor desen Synodo toegesonden met eene bijgevoeghde missive. Ende is daerop bij desen Synodo geresolueert, dat de Praeses uijt den name deses Synodi met een missiue de E. Professor voorm. hartelicken ende hooghlicken bedancken sall. Item dat de Classis Synodael teghens den aenstaenden Synodum dit selue sall stellen als een Gravamen off poinct van beschrijvinghe, opdat de Classen hare Gedeputeerde tot den Synodum mit goede Instructie moghen senden, ende dat de saecke met ordere ende vrucht gehandelt werde.

In het 40^{e} artikel van de acta der synode te Woerden gehouden a^{o}. 1625 wordt

over deze zaak het volgende meegedeeld: Aengaende het zevende gravamen, sprekende van het versoeck Sixtini Ammama, professoris in de Hebreusche sprake tot Franeker ordelet de Synodus conform de Resolutie des Synodi van Vrieslandt, dat de candidati der H. Theologie, versoeckende tot het praeparatorium Examen toegelaten te werden, gehouden sullen wesen benevens de testimonia Ecclesiae, senatus accademici ende de professoren der H. Theologiae, mede te verthoonen getuijghenis van de professoren Hebreae et Graecae linguae, datse in de wetenschap derselver taelen so verre sijn geoeffent, datse connen ten minsten den originelen text des ouden ende des nieuwen testaments lesen ende redelicker wijse verstaen.

In artikel 20 van de Synode, die in 1626 te IJselstein werd gehouden, ‘worden de respective classen onder dezen Synodum behoorende, vermaent, om soo vele haer mogelick wesen sal te practiseren 't gene art. 41 Synodi Woerdanae is geresolveert, nopende het examen van de studenten der H. Theologie, die praeparatoirie geexamineert, ofte van nieuws tot den kercken-dienst sullen worden geadmitteert.

In artikel 15 van de acta der synode van Dordrecht gehouden in 1627 vinden wij vermeld: de Gedeputeerden van de respective Classen, hebben aengenomen te achtervolgen de vermaningen aen allen Classen, onder desen Synodum gehoorende, gedaen art. 20 soo veel doenlijck is, van niemanden tot den kerckendienst onder haer toe te laten die niet in Hebraicis en Graecis volgens de Testimonia Professorum in die talen redelijcker wijze zijn geverseert.

Ingevolge van gemelde resoluties der synode besloot de classe Leiden 1 Febr. 1628: Alzo de Synodus laetst gehouden binnen Dordrecht art. 15 allen classen onder desen Synodum behorende vermaninge gedaen heeft, van niemanden, zoo veel doenlick is, noch tot het examen praeparatorium noch van nieus tot den kerckendienst, onder haer toe te laten, die niet in Hebraicis et Graecis, volgens de testimonia professorum in die talen redelijcker wyze en zijn geverseert: soo ist dat de Broederen deses Classis, merckende dat sodanighen last henlieden meest raeckt, als den welcken, overmits d'Universiteijt daechlixkx studenten praeparatorie te examineeren voorcomt, aengenomen hebben den selven last wel mede te sullen practiseeren: Doch overleggende dat waer onlanckx d'Academie van eenen professore Hebraeae linguae is voorsijen geworden, hebben goetgevonden, dat dese practijcke niet voor het aanstaande nieuwe jaer in 't werk zal werden gestelt, hebben daeromme oock den Praesidem ende Scribam belast dese hare resolutie den E.E. Heeren Professoren der H. Theologie tot Leijden aen te dienen, ende hare E.E. te versoecken in hare lectionibus publicis ofte andersints den studenten te willen vermanen, doch neersticheijt in dese talen te willen aennemen also met het ingaen van het jaer 1629 niemant voortaen tot het praeparatorium examen zal werden toegelaten, terwijl hij den Classi, nevens de testimonia facultatis Theologiae, ende der kercke, oock verthone testimonia Hebraeae et Graecae linguae professorum, dat se in redelijcker wijse inde selve talen zijn geoeffent, opdat dezelve studenten also ghewaerschouwet zijnde, haer dan behoorlick daertoe moghen bereijden. In de classis Leiden is aan deze bepaling stipt de hand gehouden. Aanvankelijk bleef het dus bij testimonia. De eerste schrede was echter hiermede gezet op den goeden weg. Later deed zich de behoefte aan een definitief examen van zelf gevoelen. En het is Amama's verdienste, dat hij tot dit alles den eersten krachtigen stoot heeft gegeven. Feitelijk stond hem bij al zijnen arbeid deze zaak voor oogen. Met het oog hierop gaf hij

zijne *Censura Vulgatae cet.* Franeq. 1620. De fouten dezer geauthoriseerde vertaling werden daarin scherp aangewezen, dikwijls zelfs met een beroep op Roomsche theologanten. Dank zij deze zelfde zaak werd hij ook in een debat gewikkeld met den beroemden Minoriet Marinus Marsennus, naar aanleiding van diens werk: *Quaestiones celebres in Genesin.* Amama richtte een brief aan dezen: *Epistola πρ□δρομος ad M. Mersennum*, waarin hij aantoonde dat Mersennus voor zijne taak niet berekend was. Met kracht kwam hij op voor de rechten der wetenschap, die ook de kerk kon dienen (zie Sepp a.w., blz. 11). Alle 'Barbaries Theologiae et Ecclesiae' schreef hij alleen op rekening van de onkunde in den grondtekst der Heilige Schrift.

Vreemd mag het heeten, dat Amama door de Dordsche synode niet waardig gekeurd werd om deel te nemen aan de overzetting des Bijbels. Het was toch geen geheim, dat aan Amama's leermeester Drusius finantieele steun was verleend voor de voorbereidende werkzaamheden. Zelfs was deze van colleges ontheven geworden om zich geheel aan dezen gewichtigen arbeid te kunnen wijden. En al had men van de hand van Drusius ook geene vertaling begeerd, omdat hij suspect was in de leer, toch waren zijn: *Annotationum s. Praeteritorum in N. Testamentum* libri X, en zijne uitstekende commentaren van zeer groot nut. En hoewel Amama meer dan een werk van Drusius had uitgegeven en bovendien zelf een man was van erkende bekwaamheid, toch werd ook hij voorbijgegaan. Hoogstwaarschijnlijk had hij dit te danken aan den moed, waarmede hij Drusius verdedigde in zijn *Commentatiuncula ad celebrem illum locum Prov. VIII:22 in qua illud quoque ostenditur D. Joh. Drusium Arianae impietati non favisse.* Blijkbaar had men nog steeds geen genoegzaam vertrouwen in zijne rechtzinnigheid. Toch zou Amama voor deze taak bij uitnemendheid geschikt zijn geweest. v. Til heeft naar waarheid van hem getuigd: 'viam praeparaverat, ut magno cum applausu hoc opus exemptum fuerit'. Eer dat de officieele vertalers zich te Leiden hadden gevestigd, verscheen van Amama's hand een boek, dat voor het aan te vangen werk van het grootste belang was. Bedoeld is zijne *Bijbelsche Conferentie.* Hetgeen hij van de Vulgata reeds vroeger had aangewezen, wordt in dit boek getoond ook te passen op de in ons land gangbare vertalingen. Merkwaardig is dat Louis Moreri, die Amama's werk betreffende de Vulgata zoo afkeurt, omdat Rome er door werd aangetast, zooveel woorden van lof heeft voor dezen arbeid, die het Protestantisme raakte. Van het eerste verklaart hij, dat Amama's werk de doorslaande bewijzen gaf van het wijze gedrag der bisschoppen, die op het concilie van Trente de Vulgata hadden gesanctioneerd. 'On peut se servir utilement de cet ouvrage d'Amama contre lui-même et contre les autres Protestants.' Maar van deze *Bijbelsche conferentie* zegt hij: son dessein dans ce Livre est de faire voir que la Bible Flamande, qu' on lisait parmi les Protestants des Pais-Bas, et qui avoit été traduite sur l'Allemande de Luther, était remplie de fautes: et c'est ce qu'il montre fort bien (zie *Le grand Dictionaire Historique etc.* par Louis Moreri, Amst. 1724 *in voce*).

In 1625 bezorgde Amama zelfs eene uitgave van den Bijbel, *Biblia in het Nederduitsch; het O. Test. overgeset door P. Hackius*, *met Verbeteringen en Aantekeningen* van S. Amama. *Het N. Testament* door Herm. Faukelius, Amst. 1625 fol. Jacobus Laurentius predikant te Amsterdam bezorgde hiervan in 1630 een tweede editie (zie *Nederl. Archief voor Kerkelijke geschiedenis*, dl. IV, blz. 282-286).

Dertien honderd exemplaren werden gedrukt. De spoedige herdruk bewijst voor den opgang, dien dit werk maakte.

Als hoogleeraar was Amama bovendien een man van groote verdiensten. Op het onderwijs der hem toevertrouwde vakken legde hij zich steeds ijverig toe. Zoo verscheen ten gerieve zijner leerlingen zijne *Grammatica Hebraea Martinio-Buxtor fiana* 1625 en sinds meermalen herdrukt, als ook een Hebreeuwsch Woordenboek en eene handleiding *de recta Lectione L. sanctae.* Het eerste in 1628, het tweede in 1637.

Merkwaardig is ook zijne *Dissertatio de Nomine Tetragrammato*, opgenomen in de *Critici Sacri* III, p. 38-48, waarin hij reeds de uitspraak Jehova bestreed (zie daarover ook: *De Pronunciatione vera Sacrosancti Tetragrammatis* יהוה *etc.*, scripsit Dr. Aug. Koehler, Erlangae 1867). Twee malen bekleedde hij het rectoraat in 1621 en 1628. Wij zagen reeds, dat hij met kracht optrad tegen de losbandige zeden. Daaraan danken wij zijne redevoeringen *de Ebrietate*, *de Barbarie* en *de Barbarie morum.* De eerenaam van *ε□σεβε□ας ζηλατ□ς* viel hem daardoor ten deele.

In zijne exegese stond hij gezonde begrippen voor. Allegorie en typologie konden bij hem geene genade vinden. Hij minde een wettig vrije exegese.

Het is verbazend welk een enorme werkkracht deze zwakke, waarschijnlijk teringachtige man bezeten heeft, die in zoo weinige levensjaren zulk een groote reeks van degelijke werken heeft nagelaten en zooveel gedaan heeft voor kerk en wetenschap beide. Bovendien was hij een man van een edel karakter, Christen in den vollen zin des woords. Zijn lieve vriend Meinardus Schotanus heeft in de *Oratio funebris* over hem gezegd: 'Vita eius pia fuit, sanctitatis erat sitiens. Ut vero de eo dici posset, quod tota eius voluntas in Lege Domini. Hanc volvere, hanc meditari, hac vivere, hac se consolari'. Dat was geen woord om den overledene te eeren alleen. Het was de waarheid. Met bijzondere voorliefde las hij in de geschriften van Willem Teellinck. De lijst zijner werken is te vinden bij Vriemoeth, *ll.* p. 177-179. Ook kan daaromtrent nog worden meegedeeld, dat B. Bekker bezig geweest is om een compleete uitgave van Drusius' en Amama's werken te bezorgen. Immers Jacobus Alting schreef daarover aan Bekker den 24^{en} Juni 1670: Venio ad consilium tuum de scriptis Drusii et Amamae (magnorum Professorum Academiae vestrae) in unum volumen colligendis (zie Altings advies daarover: Jac. Altingii *Opp. Omn.* Tom. V. p. 376*b*).

L i t t e r a t u u r: Meinardi Schotani *Oratio funebris in obitum Sixtini Amamae*, Franeq. 1630. E.L. Vriemoeth, *Athenae Frisiacae*, etc. Leovardiae 1758, p. 166-179. Mr. W.B.S. Boeles, *Frieslands Hoogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker*, Leeuwarden 1879, dl. II. blz. 98-104. Chr. Sepp, *Het Godgeleerd Onderwijs in Nederl. gedurende de 16e*, *17e eeuw*, Leiden 1874, dl. II, blz. 4-11. Dr. J. Hartog, *Geschiedenis van de Predikkunde in de Protest. kerk van Nederland.* 2e dr., Utrecht, 1887, blz. 73, 113. Dr. H. Visscher, *Guilielmus Amesius; zijn leven en werken*, Haarlem 1894, blz. 67, 68. Dr. A. Kuyper Jr.; *Johannis Maccovius*, Leiden 1899, blz. 20-63, passim, v.d. Aa, *Biogr. Woordenb. in voce* en het daar vermelde.

[Jacobus Amersfoordt]

AMERSFOORDT (Jacobus). Jacobus Amersfoordt, geboren te Amsterdam, den 27sten Nov. 1786, doorliep hier, onder het rectoraat van Hana, de Latijnsche school van 1801-1805, om daarna student te worden aan het Athenaeum. Hij kwam te Leiden in 1808. Den 26sten April 1813 werd hij, door de Haagsche classis, bevorderd tot proponent en oefende hij zich na dien tijd ijverig in het preeken, zoowel

in zijn moedertaal als in het Fransch; terwijl hij den 8sten April 1815[1], met grooten lof bevorderd werd tot doctor in de godgeleerdheid, na de openbare verdediging van een zeer geprezen en in keurig Latijn geschreven proefschrift: *Dissertatio theologica de variis lectionibus Holmesianis locorum quorundam Pentateuche Mosaici* (Bouman II, blz. 591, noot 1).

Het door hem gekozen onderwerp voor zijn acad. proefschrift, wijst er al aanstonds op, dat de studie der Oostersche taal- en letterkunde, de meeste aantrekkelijkheid voor hem bezat, en stellig moet men al aanstonds groote verwachtingen van hem gekoesterd hebben, want, bij de oprichting van het Geldersche atheneum (cf. koninklijk besluit van den 2den Augs. 1815), werd hij in Oct. 1815, benoemd tot hoogleeraar in de Oostersche taal- en letterkunde. Hij aanvaardde zijn ambt met het houden eener *Oratio de studio literarum cet.* Behalve de gewone lessen, die hij te geven had, werd hem door de regeering ook nog opgedragen het houden van een bepaald aantal preeken in de Fransche taal, waarvoor hem een jaargeld van *f* 500 werd toegelegd.

Lang is Amersfoordt te Harderwijk niet werkzaam geweest, dewijl reeds den 13den Juni 1818, het koninklijk besluit werd uitgevaardigd, waarbij het Geldersche athenaeum opgeheven werd.

Zonder betrekking is de geleerde man evenwel niet geweest, want den 20sten Mei 1818, werd hij, waarschijnlijk op aansporing van hooger hand, toegevoegd aan het door curatoren voorgedragen tweetal, waaruit een keuze moest gedaan worden, om de vacature te vervullen te Franeker, aldaar ontstaan, door het vertrek van W.A. van Hengel naar Leiden.

Aanvankelijk was het voor hem te Franeker, financiëel niet zoo voordeelig als te Harderwijk, omdat hij de preekbeurten miste. Ten einde in het geringe tractement verbetering aan te brengen, vroeg hij aan (den 22sten Juli), om ook les te mogen geven in logica en methaphysica, dewijl prof. Tholen, die deze studievakken doceerde, er van ontslagen wenschte te worden. Het was bij deze gelegenheid, dat hij tevens verzocht college te mogen geven, ten behoeve van aanstaande predikanten, in de Landhuishoudkunde.

Nadat hij den 7den Oct. 1818, met een *Oratio de religionis Christianae popularitate* (Leov. 1818), zijn ambt te Franeker had aanvaard, ontving hij reeds den volgenden dag van H.H. curatoren het bericht, dat hij ‘op de voordeelen daartoe staande’, les mocht geven in logica en metaphysica, maar van het verzoek tot het geven van onderwijs in de Landhuishoudkunde, schijnt niets gekomen te zijn. Volgens Mr. Boeles gebruikte de hoogleeraar voor de N.T. hermeneutiek, het handboek van J.A. Ernesti (*Institutio Interpretis N.T.* 1761 en meermalen herdrukt), van wiens *Initia* hij zich ook ten deele bediende bij de metaphysica. De logica doceerde hij in aansluiting aan zijn leermeester Wyttenbach, terwijl hij zich noch voor de dogmatiek, noch voor de exegese, aan een bepaald handboek hield.

In 1821, werd hij bibliothecaris, en stond hij, door bijzondere omstandigheden van den 1sten Oct. 1821 tot den 10den Juni 1823, als rector aan het hoofd van Friesland's athenaeum. Met een *Oratio de certo in naturali quoque Theologia agnoscendo*, maar die niet gedrukt is, nam hij afscheid van deze waardigheid.

1) *Archief kerkel. gesch.* IX. blz. 497.

Tijd, om de vele gaven, waarover hij beschikte, ten volle te ontplooien, heeft hij niet gehad. In 1825 naar Leiden gegaan, om daar tegenwoordig te zijn bij de feesten, die hier, naar aanleiding van het 250 jarig bestaan der academie, zouden gevierd worden, deed hij er een ziekte op, die hem den 23sten Oct. 1825, ten grave sleepte. Nog geen 38 jaar oud, was hij reeds uit zijn werkzaam leven weggerukt. Met drie (gelijk ik las in de kennisgeving van den dood haars mans aan prof. M. Tydeman te Leiden) jonge kinderen, waarbij nog een vierde te wachten was, bleef de weduwe Elizabeth Constantia Huysinga, met wie hij in 1816 gehuwd was, achter, en 't was haar stellig uit het hart geweld, toen ze schreef, dat ze ‘hoopte en vertrouwde dat de Alwijze haar Trooster zou zijn’.

Begraven in de academiekerk, werd in 1850, toen deze afgebroken werd, zijn stoffelijk overschot, overgebracht naar de groote kerk. Hoe hoog hij stond als theoloog, moge zeker ook wel hieruit blijken, dat zijn leermeester van Voorst, schoon te vergeefs, hem dringend aanbeval om een vacanten theologischen leerstoel te Utrecht te bezetten. De Leidsche hoogleeraar achtte hem ten volle geschikt om, alles wat moest, op dien katheder te onderwijzen.

Jacob Amersfoordt is een zedig, vroom man geweest en een zeer verdienstelijk geleerde.

L i t t e r a t u u r : Mr. W.B.S. Boeles; *Frieslands Hooge-School en het Rijks-Atheneum te Franeker.* 2de dl. 2de helft. Leeuwarden 1889. blz. 758-760. H. Bouman; *Gesch. van de voormalige Geldersche Hoogeschool.* 2de dl. Utrecht 1847. blz. 590 en 591 en H. Bouman; *De godgeleerdheid en hare beoefenaars in Nederland.* Utrecht 1862. blz. 290 en 291.

[Guilielmus Amesius]

AMESIUS (Guilielmus). Hoewel Amesius een Engelschman van geboorte is, mag toch zijn naam hier niet ontbreken. Niet alleen omdat hij een groot deel van zijn leven in ons vaderland heeft doorgebracht, noch ook alleen omdat hij krachtig deelgenomen heeft aan den strijd, die op de Dordsche synode tot beslissing kwam, maar bovenal om de beteekenisvolle plaats, die hij inneemt in de ontwikkeling der Gereformeerde godgeleerdheid in ons vaderland.

William Ames werd in het jaar 1576 te Ipswich, de hoofdstad van Suffolk, geboren. Zijn vader was een gegoed koopman en van moederszijde was hij verwant aan eene der voornaamste familiën, die in de stichting der New-Plymouth Colony een rol gespeeld hebben.

De opvoeding, die hij in zijn ouderlijk huis ontving, zette reeds dien puriteinschen stempel op hem, die hem gedurende zijn gansche leven gekenmerkt heeft. Trouw bezocht hij de Latijnsche school zijner vaderstad, en werd daar reeds vroeg voor een academische loopbaan opgeleid. Op jeugdigen leeftijd verloor hij zijne ouders, waarna hij werd opgenomen in het huis van Mr. Robert Snelling, een oom van moederszijde, die te Boxford woonde. Ook deze Snelling was een volbloed Puritein, en daar hij ook arbeidde aan de wetenschappelijke vorming van zijn pleegkind, heeft hij mede het zijne gedaan om William's opvoeding in puriteinschen zin te voltooien.

In zijn prille jeugd werd dus reeds de weerzin in hem opgewekt tegen de Engelsche Episcopale kerk, die hij tot zijn laatsten snik heeft bestreden. Waarschijnlijk werd

hij in het jaar 1594 naar de hoogeschool te Cambridge gezonden, wijl deze door den Puriteinschen geest, die er heerschte, bovenal door den beroemden theo-

loog Gulielmus Perkinsius, die daar doceerde, voor jongelieden als Amesius boven Oxford de voorkeur verdiende. Hij werd opgenomen in Christ College en kwam daardoor onder de onmiddellijke leiding van Perkins, die er sinds 1582 het 'fellowship' bekleedde. Onder de prediking van dezen grooten meester werd, hetgeen de jongeling tot nu toe slechts met het hoofd beleden had, hem een zaak des harten. Ongetwijfeld heeft dit feit er toe mee gewerkt om hem met banden van innige vriendschap aan dezen man te verbinden.

In zijn studietijd genoot hij den omgang van velen, die later in den strijd tegen de Engelsche staatskerk aan de spits hebben gestaan. William Bradshaw, Robert Parker, Paul Baynes, Daniel Rogers e.a. telde hij onder zijne vrienden. Van wege zijne uitstekende bekwaamheid werd William Ames tot 'fellow' van Christ College verkozen. In die dagen begon zijn arbeid voor de pers. Zijn eerste werkje was getiteld: *Brief directions into a godly life.* Het verscheen eerst in 1618, maar op naam van Paul Baynes, aan wien hij deze eerste pennevrucht ter beoordeeling had gegeven. Bij Baynes' dood werd het onder diens nagelaten papieren gevonden en zoo als een werk van hem beschouwd. Amesius' puriteinsche opvattingen brachten hem weldra in strijd met de hoogkerkelijke richting, die aan de universiteit den boventoon voerde, want Amesius verkondigde met groote vrijmoedigheid zijne non-conformistische gevoelens. Toen dan ook in 1609 er eene plaats als *Master of Christ College* open kwam, werd Amesius voorbijgegaan en een man van veel minder bekwaamheid benoemd met wien samenwerking hem moeilijk viel. En toen hij bovendien in een scherpe boetpredicatie op den kansel tegen de uitspattingen der studeerende jongelingschap te velde trok, namen zoovelen een vijandige houding tegen hem aan, dat zijne positie onhoudbaar werd.

Feitelijk was Amesius gedwongen zijn Fellowship prijs te geven, en poogde in de gemeente van Colchester den dienst des Evangelies te aanvaarden. Hij poogde het, want een wettige aanstelling zou hem niet te beurt vallen. Zijn non-conformisme was de aanleiding, dat de deuren der kerk te Colchester voor hem gesloten werden, na eenige malen aldaar gepredikt te hebben. En niet alleen dat de weg tot het kerkelijk ambt hem werd afgesneden, maar hij liep ook gevaar zijne vrijheid te verliezen. Hij had William Bradshaw's *English Puritanism* in het Latijn vertaald en er eene voorrede aan toegevoegd. En Bradshaw en Amesius haalden zich door dit werkje eene vervolging op den hals, zoodat deze laatste zich genoodzaakt zag het aanbod van eenige Puriteinsche kooplieden te aanvaarden, die hem gelegenheid wilden verschaffen om naar de Nederlanden over te steken. Een ouderling der Londensche gemeente bracht Amesius, die op zijn vlucht vergezeld was door Robert Parker, ook al een slachtoffer van de vervolgingswoede der prelaten, in zijn sloep naar Gravesend aan boord van het schip, dat hem naar het gastvrije Nederland voeren zou.

In het jaar 1610 kwam Amesius behouden te Rotterdam aan. Zijn medevluchteling Parker begaf zich naar Amsterdam en werd daar dienaar des Woords bij de Engelsche gemeente. Amesius daarentegen vestigde zich aanvankelijk te Leiden, waar hij zich wel niet lang ophield, maar toch lang genoeg om er in aanraking te komen met John Robinson, het hoofd der zoo beroemde 'Pilgrimfathers'. Het verschil tusschen deze beide mannen gaf aanleiding tot strijd. En daar Robinson zich niet ontzag op vinnige wijze Amesius aan te vallen, zag deze laatste zich genoopt zijn '*Manuduction te Mr. Robinson*' te schrijven, waarin Robinson zoo ernstig

onder handen werd genomen, dat hij, eerlijk als hij was, openlijk erkennen moest, dat hij gedwaald had.

Weldra ontbood Horatius Vere Amesius naar 's Gravenhage en bezorgde hem een aanstelling bij het leger, waar Amesius de plaats innam van John Burgesse, met wiens dochter hij zich in het huwelijk begaf. Slechts weinige jaren echter mocht hij het huwelijksgeluk smaken, daar zij spoedig stierf zonder hem kinderen na te laten.

Tijdens zijn verblijf te 's Gravenhage 1611-1618 mengde zich Amesius in de godgeleerde geschillen dier dagen en dat op zulk een wijze, dat zijn naam onder de Contra-Remonstranten spoedig een goeden klank kreeg. Hij kon niet dulden, dat de namen van zoovelen, die hij hoog vereerde, waaronder ook die van zijn leermeester Perkinsius door de Remonstranten werden bezoedeld. Reeds terstond na zijne aankomst was hij door Forbesius Scotus betrokken in een dispuut met Nic. Grevinchovius. Dat dispuut eerst mondeling aangevangen, daarna schriftelijk voortgezet, was de aanleiding dat verschillende geschriften het licht zagen. In 1613 verscheen te Amsterdam: *De Arminii sententia cet.* Na een antwoord van Grevinchovius repliceerde Amesius in eene *Rescriptio Scolastica brevis cet.* Deze *Rescriptio* verscheen te Leiden a°. 1617. Bovenal echter werd Amesius' naam beroemd door zijne *Coronis ad Collationem Hagiensem*, die kort voor de opening der Dordsche synode het licht zag. Daar Amesius zelf het Nederlandsch niet machtig was, moest de Latijnsche vertaling van '*de Schriftelicke conferentie gehouden in 's Gravenhage*', bewerkt door H. Brandius, hem den toegang tot de gedrukte bronnen ontsluiten. Bij de Contra-Remonstranten verwierf hij zich op deze wijze eere, bij de Remonstranten daarentegen haat.

Hoewel in Holland gebannen, bleef Amesius zich toch ook nog bemoeien met den kerkelijken strijd in zijn vaderland. In Engeland bleven de prelaten hunnen invloed tegen hem aanwenden, zoodat Horatius Vere van hooger hand gedwongen werd hem zijn ambt in het leger te ontnemen.

Langen tijd heeft Amesius echter niet ledig aan de markt gestaan. Hij kreeg van de Staten-Generaal eene aanstelling, waarin hem tegen vier gulden per dag werd opgedragen om den voorzitter der synode, te Dordrecht te houden, van dienst te zijn. Ongetwijfeld heeft hij op deze hooge kerkvergadering een grooten invloed geoefend, hoewel hij uit den aard der zaak niet persoonlijk op den voorgrond trad. Met name wordt hij slechts genoemd in de behandeling der twistzaak van Maccovius, die in het voordeel van dezen laatste beslecht werd, wat voor geen klein deel te danken was aan Amesius' optreden. Met het sluiten der synode was ook Amesius' taak volbracht, maar hetgeen hij daar gedaan had, was oorzaak, dat de aandacht op hem gevestigd bleef. Meer dan eene provinciale kerkvergadering, die van Leiden in 1619, die van Gouda in 1620, deden moeite om aan Amesius een professoralen zetel te bezorgen. En het is ongetwijfeld alleen aan Engelsche invloeden te wijten, dat hij niet benoemd werd tot hoogleeraar in de Theologia practica, waarvoor men hem zoo gaarne bestemd had. Zelfs de bemiddeling van Festus Hommius, die naar Engeland gezonden werd om aan den Engelschen koning en andere hooggeplaatste personen een exemplaar van de Acta der Dordsche synode aan te bieden, was niet bij machte de tegenwerking van den aartsbisschop van Canterbury te breken. En Dudley Carleton, de Engelsche gezant, hield zelfs aan heeren curatoren voor, dat zij zich wachten

zouden door de benoeming van Amesius Z. Majesteit den koning van Engeland te beleedigen.

Toch bleef Amesius niet geheel ambteloos. De curator Paw vertrouwde hem de opvoeding zijner zonen toe, en nadat Festus Hommius tot regent van het Staten-College benoemd was, volgde Amesius hem op als leidsman der bursalen, die op kosten van Amsterdamsche heeren te Leiden in de godgeleerdheid studeerden. Terwille dier jongelingen zette hij zijn uitnemend werk op, dat later als het *Medulla Theologica* het licht zag.

Maar ook te Leiden toefde hij niet lang, want de curatoren der Franeker hoogeschool waagden hetgeen die der Leidsche niet durfden bestaan. Amesius werd benoemd tot hoogleeraar aan de Friesche hoogeschool. Wel poogde ook nu nog de Engelsche gezant deze benoeming ongedaan te maken, maar door tusschenkomst van Prins Maurits werd hij ten laatste toch tot zijn ambt toegelaten, zoodat hij den 7^{en} Mei 1622 zijn inaugureele oratie kon houden naar aanleiding van Exodus 28:30, waarin hij de noodzakelijkheid van de studie der Heilige Schrift bepleitte met kracht. Vier dagen later werd hij door Sibrandus Lubbertus tot Doctor in de godgeleerdheid bevorderd.

De professorale periode van Amesius' leven was niet de minst vruchtbare. Behalve zijne *Lectiones in Psalmos Davidis* en zijne *Explicatio analytica* der brieven van Petrus, die van zijnen exegetischen arbeid getuigenis afleggen, gaf hij bewijzen van zijne veelzijdige werkzaamheid op bijna elk terrein der theologische wetenschap. Zoo verscheen van zijne hand de reeds genoemde *Medulla Theologica* en zijn werk over de *Casus conscientiae* als bewijzen voor zijne bekwaamheid op dogmatisch en ethisch gebied; terwijl hij in zijne *Christianae Catecheseos sciagraphia* en zijne *Conciones aliquot in selectiora aliquae S. Scripturae loca* zich een uitnemend homileet betoonde. Er was ook bijkans geen belangrijke kwestie aan de orde, waarover hij met zijne studenten niet handelde. Een reeks van kleine tractaten dankt daaraan haren oorsprong. Tegen Rome trok hij te velde in zijn *Bellarminus enervatus*, dat onder de polemische geschriften tegen de pauselijke kerk een eereplaats inneemt. Als hoogleeraar heeft Amesius een schitterenden rol gespeeld, ook is hem echter in die loopbaan geen verdriet bespaard. De innigste vriendschap sloot hij met Meinardus Schotanus, en tot Sixtinus Amama stond hij in nauwe betrekking. Door zijn eigenaardig onderwijs, innige vroomheid en onberispelijken wandel was hij een sieraad der Franeker school. Aan hem en aan Amama is het te danken, dat de kennis der grondtalen voor aanstaande predikanten verplichtend werd gesteld. (Zie daarvoor het artikel over Sixt. Amama).

Met kracht ook trad hij op om de zedeloosheid te bestrijden, die in zijn tijd aan de Friesche hoogeschool ten top was gestegen. Voor alles wat waarachtige Godsvrucht bevorderen kon, heeft hij zich in de bres gesteld. Zijne collega's in de philosophie hadden echter niet veel sympathie voor hem, omdat hij hunnen arbeid als ondergeschikt aan de theologia revelata beschouwde en zich dikwijls weinig waardeerend uitliet over hetgeen zij beoogden. Evenmin als zijne andere ambtgenooten heeft hij het kunnen vinden met Maccovius. Behalve dat hij in menig opzicht van hem verschilde[1)] en zijn onderwijs bepaald verderfelijk vond, had hij ook niet de minste achting voor diens persoon. De twist, waarin hij met Maccovius geraakte, heeft er ongetwijfeld veel toe bijgedragen om zijn leven te verbitteren. Het resultaat

1) Zie daarover *Joh. Maccovius* door Dr. A. Kuyper Jr. Leiden 1899, blz. 315-396.

althans was, dat hij een anderen werkkring begeerde. Hierbij kwam nog, dat zijn tweede vrouw, een Engelsche dame, die zich te Franeker weinig te huis gevoelde, mede haren invloed op hem deed gelden. En wat zeker ook gewicht in de schaal legde, was het feit, dat hij die steeds met zijne broeders in het vaderland had meegeleefd en aandeel genomen had in hunnen strijd, ten slotte ook verlangde bij hen zijne laatste levensdagen door te brengen. En dat te meer, wijl de naar New-England uitgewekenen alles in het werk stelden om hem tot overkomst te bewegen. Ondanks de pogingen, die curatoren en vrienden aanwendden om hem te behouden voor Friesland, besloot hij Franeker te verlaten met het doel zich in New-England te vestigen.

Doch zijne reisplannen heeft hij niet kunnen volvoeren. In Rotterdam, waar hij het eerst den voet gezet had op Nederlandschen bodem, heeft hij ook den laatsten adem uitgeblazen.

In 1632 richtte de Engelsche gemeente te Rotterdam het verzoek aan de vroedschap om een tweeden predikant te mogen beroepen. Den 29^{en} Maart werd daarop gunstig beschikt. De beroeping werd op Amesius uitgebracht en reeds den 9^{en} April van datzelfde jaar geapprobeerd. Amesius nam haar aan, dewijl hij met het oog op de vele Engelschen, die de Latijnsche school bezochten, nog bovendien aan deze inrichting van onderwijs verbonden werd. In het geheel verkreeg hij een salaris van *f* 1000.

Lang heeft hij echter niet meer mogen arbeiden. Rotterdam zou hem toch maar korten tijd behouden hebben, daar hij besloten was den oceaan over te steken, maar ook de nieuwe wereld heeft hij niet aanschouwd. Zijn reeds zwakke gezondheid werd geheel geknakt, toen bij gelegenheid van eene overstrooming in het laatst van October 1633, Amesius argeloos in het koude water stapte, dat in zijn slaapvertrek was doorgedrongen. Een zware verkoudheid beving hem en weinige dagen daarna blies hij in de armen van zijn ambtgenoot Hugh Peters den laatsten adem uit. Hij stierf zooals hij geleefd had. De dood des oprechten was zijn deel. Vermogen liet hij voor zijne weduwe niet na. Te haren bate belastte Hugh Peters zich met de uitgave der *Lectiones* op de Psalmen, die in handschrift gereed lagen, en droeg ze op aan de vroedschap van Rotterdam, waarvoor haar in April 1635 twee honderd guldens ten geschenke werden gegeven.

Hetgeen aan Amesius zelven niet vergund was, heeft de weduwe gedaan. Met de haren begaf zij zich naar Amerika, waar zij in 1637 aankwam en Amesius bibliotheek meebracht, die voor de colonisten van groot belang was. Zij werd met open armen ontvangen, omdat zij de weduwe was van Dr. Ames ‘of famous memory’.

Uit het overzicht van Amesius' leven is ons reeds duidelijk geworden, dat hij, de leerling van den beroemden Perkinsius, als vanzelf tegen het Remonstrantisme gekant was, dat hij als Puritein zich stelde tegen de Engelsche staatskerk en als protestant te velde trok tegen Bellarminus. In de worsteling van het Gereformeerd protestantisme tegen deze drie machten moest een man van zijne capaciteiten wel een beteekenisvolle plaats innemen. Hij heeft dan ook veel belangrijks geschreven tegen het Remonstrantisme, dat ook in onzen tijd zijne waarde niet verloren heeft, voor wie een overzicht hebben wil van dien grooten strijd. Toch vertoont hij, hoewel beslist Gereformeerd, een eigenaardige trek, die zijn Engelschen oorsprong verraadt. Zoo leerde hij in onderscheiding van verreweg de meeste Nederlandsche

theologen, dat bij de wedergeboorte in den zondaar schikkingen voorafgaan, waardoor de opwaking van het nieuwe leven vergemakkelijkt wordt. Die voorbereiding heeft betrekking op het uitrukken uit den staat der zonde, zoowel als op de bevestiging in den staat der genade. Geen wonder dat Maccovius deze voorstelling aan scherpe critiek onderwierp. Te meer daar Amesius zelfs zóó ver ging, dat hij beweerde dat de mensch in de wedergeboorte niet geheel passief is. Nu was dit verschil, omdat hij het woord wedergeboorte niet opvatte als doelend op de inplanting van het nieuwe levensbeginsel, wel niet zoo diep ingrijpend, maar toch deed deze opvatting gevaar ontstaan de beschouwing weder binnen te loodsen, die op de Dordsche synode was veroordeeld geworden.

Ook over de vraag of Christus als Mediator mag worden aangebeden ontspon zich een dispuut. In 1631 liet Amesius stellingen verdedigen over dat onderwerp, waarbij hij een auctorium publiceerde met sententies van verschillende theologen, die zijne voorstelling steunden. Maccovius liet natuurlijk het antwoord niet wachten en verdedigde anti-theses, die hij ook van een auctorium deed vergezeld gaan. Tot Franeker bleef deze strijd niet beperkt. Walaeus en Maresius kozen de partij van Amesius, Rivet, Gomarus en Voetius waren aan de zijde van Maccovius. Het einde was echter een conciliatie.

Amesius' kerkelijk standpunt was niet geheel in overeenstemming met het hier te lande gangbare. Van Independentisme was hij niet vrij te pleiten. Dat wil niet zeggen, dat hij een voorstander was van het schrille, Brownistische Independentisme, dat de ambten aantast. Hij was een Congregationalist. In zijn strijd tegen de Engelsche staatskerk vond hij bijval bij alle Nonconformisten, alleen bij deze Separatisten niet. Amesius was te practisch om in een ziekelijk Brownisme smaak te hebben. In zijn critiek op de kerk van zijn vaderland was hij natuurlijk niet malsch. Hij, die zich in alle dingen alleen aan het Woord onderwerpen wilde, kon geen vrede hebben met de hierarchische kerkregeering, noch met de ceremoniën, waartoe louter menschelijke macht dwong. Nog op het laatste van zijn leven scherpte hij zijn pen om de moederkerk, die hem zoo wreed had uitgeworpen en vervolgd te bestrijden in zijn: *Fresh Suit against Humane Ceremonies in Gods worship etc.* De nakomelingschap moest nooit kunnen zeggen, dat uit gemakzucht de goede zaak verraden was. En wat zijn polemiek tegen Rome betreft, heeft hij in zijn *Bellarminus enervatus* een handboek geleverd, waarin beknopt is saamgevat hetgeen tegen dien Jesuiet kon worden aangevoerd. Het stelt in staat in een oogwenk de argumenten tegen Rome te overzien op welk punt men maar wil. Van zoo groot belang was deze arbeid, dat Roomsch Katholieken getuigd hebben, dat zijn werk wel mede van het beste was, dat van Gereformeerde zijde tegen Bellarminus was geleverd. De Duitsche Jesuiet Vitus Ebermannus gevoelde zich zelfs gedrongen Amesius' polemiek te bestrijden in zijn *Nervi sine mole*, *sive Bellarmini controversiae vindicatae contra varios*, Herbipoli 1661. En Nicolaus Arnoldus voelde zich op zijne beurt nog geprikkeld tot het uitgeven van eene *Apologia pro Amesio.*

Dat ook over de Sabbathskwestie, in die dagen zoo aan de orde, Amesius zijn licht heeft laten schijnen, spreekt wel van zelf en ook in den strijd over het kansspel liet hij zich hooren. Reeds tijdens zijn verblijf te Cambridge had hij in de beruchte rede, die hem zooveel vijandschap op den hals haalde, zich tegen het kansspel verklaard en Thomas Gataker krachtig bestreden. Nog tijdens zijn verblijf in Enge-

land begon de kamp tusschen die twee mannen. En hetgeen Amesius geschreven had over dit onderwerp in zijn *Medulla theologica* deed opnieuw het twistvuur ontbranden. Juist was Gataker met zijn polemiek gereed, toen het gerucht van Amesius' dood hem bereikte. Dus zou de strijd geeindigd zijn geweest, indien Voetius dien niet had opgevat en Leonard van Rijssen, predikant te Heusden, zich niet voor den gestorven Amesius als kampvechter had aangeboden.

Ook als ethicus zijn Amesius' verdiensten groot geweest. In zijn boek over de *Casus conscientiae* heeft hij een werk geleverd, dat wel niet bij allen onverdeelde instemming vond, maar waarvan toch niemand minder dan Bayle verklaard heeft, dat het met de meeste nauwkeurigheid de gewetensgevallen beschrijft. In zijn tijd, waarin het dogmatisme zoozeer het hoofd opstak, was zijn werk van groot belang, omdat het het streng zedelijk karakter der Gereformeerde theologie hoog hield. Ook bevat het veel dat den dienaar des Woords in zijn ambtelijken arbeid van groot nut kan wezen. Nog in 1896 verscheen een Nederlandsche vertaling er van in de *Bibliotheca Reformata* dl. X.

Uit dit alles blijkt reeds voldoende, welk een groote rol Amesius gespeeld heeft in den theologischen strijd zijner dagen. En toch is hierin nog niet aangewezen wat zijn grootste verdienste geweest is. Die ligt ongetwijfeld meer in de ontwikkeling van zijn theologisch systeem, waardoor hij grooten invloed verkreeg op hetgeen bekwame mannen na hem geleverd hebben.

Zijne opvatting der godgeleerde wetenschap onderscheidt zich door haar practicale kleur. In zijne idee van de wetenschap als geheel, zooals hij die neergelegd heeft in de twee kleine tractaatjes: *Technometria duplici methodo adornata etc.* komt zijn practischen zin uit. Van eene onderscheiding tusschen een Ars theoretica en Ars practica wil hij volstrekt niet weten: ‘Non enim est contemplatio quae non sit praxis et habeat suum opus, nec actio in genere talis est quae omnem contemplationem excludat. Imo non est omnino ars, quam ipsi vocant Theoreticam quae suam non habet Praxin, ad quam in theoria non aquiescens, ex natura sua tendat: nec quam vocant Practicam, quae discatur sine theoria’. Ook op de theologie past hij dat toe. Zij is ‘clarius in scriptura, obscurius in natura’ geopenbaard en dat wel ‘ad bene vivendum’ (*Philosophemata*, Amstelodami 1651, p. 69). De godgeleerdheid is de wetenschap om Gode te leven. Zij is geen ijdele speculatie. Haar subject is dus de wil des menschen. Hem is nog in den laatsten tijd ten laste gelegd, dat hij met deze definitie niet conform is aan de Gereformeerde theologie. (Zie Dr. Geesink in zijn voorrede op de vertaling der *Casus Conscientiae. Biblioth. Ref.* dl. X). Erkend moet worden, dat hij in dit opzicht een eigenaardig standpunt inneemt, maar hij staat met deze opvatting niet alleen. Anderen, wier trouw aan de Gereformeerde beginselen zeker onverdacht is, hebben dezelfde opvatting gekoesterd aangaande het subjectum theologiae. Op historisch terrein is het veiligste niet al te spoedig te classificeeren. Zijn bedoeling is geweest front te maken tegen het zoeken naar spitsvondigheden, waarop zoovelen met veronachtzaming van waarachtig geestelijk leven zich in zijne dagen toelegden. Als object der godgeleerdheid wil hij het geestelijk leven beschouwen, zooals het door God zelf gewerkt wordt. De beschouwing van dat geestelijk leven drong hem tot een tweeledige indeeling der godgeleerdheid. Hij handelde over het wezen des geestelijken levens en over de openbaring er van. Het eerste vond hij in de ‘fides’. ‘Fides’ niet opgevat als ‘fides quae creditur’, maar

als berusting des harten in God. De tweede, de openbaring van dit leven, vond hij in de ‘observantia’, de betrachting. Naast den ‘homo credens’ beschrijft hij den zedelijken ‘agens’. Hij vat dus het godsdienstig zedelijk leven op in zijne eenheid.

Behalve zijn leermeester Perkins heeft Petrus Ramus, bij voorkeur door hem genoemd ‘maximus artium magister’ grooten invloed op zijne zienswijze uitgeoefend. Door deze eigenaardige opvatting nu heeft hij een stempel gezet op de wetenschappelijke ontwikkeling der theologie. Zijn praxis bleef bij een man als Voetius niet zonder weerklank. Petrus van Mastricht, Voetius' opvolger, volgde de leerorde van den ‘zeer vermaarden Amesius’.

Het is waar, dat hij door den schoolschen vorm zijner geschriften hooge eischen stelde aan zijne lezers. Zoo heeft hij zelf meegewerkt om zich op den achtergrond te zien verdringen. Onder de Engelsche Gereformeerden vond zijn arbeid veel waardeering. De theologen van de Westminister Assembly ondergingen een sterken invloed van Amesius' *Medulla.* En nog in onze dagen wordt hij op prijs gesteld, zooals blijken kan uit het feit, dat in 1874 het eerste deel van zijn *Medulla* opnieuw werd uitgegeven om als leiddraad te dienen bij het godgeleerd onderwijs.

Hij was een oprecht Christen en een geleerde van uitnemende bekwaamheid, die met alle kracht gearbeid heeft aan de bevestiging en de verbreiding der beginselen, die hem heilig waren, en dat wel beide, met woord en daad.

Zie voor de opgave van zijne werken: Vriemoeth, *Athenae Frisiacae*, p. 217-220, en ook *Christ's College Magazine*, Vol. XIII, n°. 40. Cambridge 1899, p. 114-118.

L i t t e r a t u u r : Vriemoeth, *Athenae Frisiacae.* Leovardiae 1758. p. 212-221. Dr. H. Visscher, *Guilielmus Amesius*, *zijn leven en werken*, Haarlem 1894. *The lives of the Puritans etc.* by Benjamin Brook, London 1813, Vol. II, p. 405. *History of Congregationalism etc.* by John Browne, London 1877, p. 58, 64, 66, 340, 426. *The Story of the Pilgrim Fathers etc.* by Edward Arber, London 1897, Register, *i.v. Religions thought in England etc.*, by John Hunt, London 1873, Vol. I, p. 297, 466; II, 26. *Christ's College Magazine*, Vol. XIII, n°. 40, p. 106-118, *William Ames*, by Arthur E. Shipley.

[Johannes Ampsinck]

AMPSINCK (Johannes) zag omstreeks 1560 te Oostmarsum het levenslicht en werd later daar ter plaatse predikant, tot hij den 3^{den} Juli 1583, in de herderlijke bediening te Haarlem werd geroepen. Hoogstwaarschijnlijk is hij ook eenigen tijd student geweest te Leiden, want in het *Album Studiosorum* vinden we, dat den 28sten Augustus 1581, onder het rectoraat van Cornelius de Groot, werd ingeschreven Johannes Ampsinck Oetmarcensis[1)]. De J. (student in de rechten) achter dezen naam geplaatst, is volstrekt geen bewijs, dat de latere Haarlemsche predikant en deze niet dezelfde is, want herhaaldelijk zien wij het gebeuren, dat mannen later in een andere betrekking werkzaam zijn, als waarin men ze, wegens de faculteit, waarbij ze geïncorporeerd werden, zou denken aan te treffen.

In de acta van de classis Haarlem, vindt men omtrent de bediening van Ampsinck, dat hij den 7^{den} Mei 1586 tot praeses werd gekozen en het is ook in deze vergadering geweest, dat hij ‘seeckere gravamina heeft voorgelesen, in Sijnodo

1) Cf. *Album Stud. Acad. Lugd. Bat.* kol. 10.

door Gods genade te verbeteren ende begeert, so die brueders, noch eenighe anderen te weeten quaemen, dat sy sulcken sullen willen overscrijven, dat oock de broeders also belovet hebben.' Onder het verhandelde den 2den Mei 1590 lezen we: 'Daer is bij dese classe besloten, dat Joannes Ampsijng ende Judocus Geseranus, voor dese zomer, ende ist grooten noot in den winter, sullen zijn visitatores van de kercken; daer eenige clachte van der dienste der dienaren mochte comen, sullen de voorn. 2 dienaren op eenen sondach ter voors. plaetse verschijnen om de predicatie te anhoren ende metten ouderlingen van den dienste te spreken. De voorn. 2 dienaren sullen op het naervolgende jaer vrij sijn, zonder met den anderen de beschrijvinge alsdan onderworpen te zijn.' Een volgende bijeenkomst van de classis werd hem bevolen een 'vermaenbrief' te schrijven 'aen Andelium[1] 't Utrecht ende den brieff van den dienaer van Spaernwoude eerstelick laeten visiteren'. Den 29sten Augustus hield hij (wat hem den 1sten bevolen was), in conventu classis een propositie over 'Den locum de Evangelio' en den 26sten September fungeerde hij als scriba.

Aanvankelijk scheen op zijn levensgedrag niets af te dingen te wezen en van onzuiverheid in de leer, van een eenigzins afwijken van haar, was geen sprake. Hij was dan ook bij de gemeente, die hij diende hoog geacht en zijn werkzaamheid werd ten zeerste gewaardeerd. Jammer maar dat het straks zoo geheel anders zou worden en we hem zullen ontmoeten als een onzedelijk man, die afwijkt van de rechtzinnigheid, ja met kerk en godsdienst als 't ware den spot drijft en door zijn lichtzinnigheid talloos velen zal grieven en kwetsen. Dat het zoo ver met hem gekomen is moet, dunkt me, voor een zeer groot deel, zoo niet geheel en al worden toegeschreven aan het feit, dat hij zich langzamerhand meer en meer vervreemdende van zijn vrouw en familie, geheel en al overgaf aan 'Trijntgen uit den gulden Pellicaen', met welke hij eindelijk het land heeft verlaten.

Zagen we boven (om de geschiedenis niet vooruit te loopen), dat Ampsinck zich in de achting zijner medebroeders in de classis mocht verheugen, dit blijkt ook nog hieruit, dat hij door hen in 1589 werd afgevaardigd om de particuliere synode van het noorder-kwartier en die in dat jaar te Amsterdam zou gehouden worden, bij te wonen. En dat hij bij deze hooge kerkvergadering almee niet ongunstig stond aangeschreven, leiden we hieruit af, dat hij in 1585 door haar benoemd werd om met een door den Z. Holl, synode aan te stellen predikant 'een request' te maken voor 'de kercke ende magistraet van Amsterdam', ten einde te verzoeken 'dat het hen gelieve bynnen haeren stadt den provincialen synodo plaetse te geven'.

Tot 1591 is alles goed gegaan, maar dan zien we uit de acta van de classis van den 20sten Maart, 24 en 29 April, 5 Juni en 10 Juli, dat het mis raakt en Ampsinck zijn dienst verlaat, wat plaats had den 17den Maart 1591, en zoo gebeurde het, dat er in 1592 door de kerk van Haarlem op de synode, die in dat jaar te Edam gehouden werd, een klacht tegen hem werd ingediend dat hij zijn betrekking had neergelegd en tot 'een ander professie' was overgegaan en dat hij zich daarenboven afzonderde van de 'tsamencompsten der geloovigen'. Aan twee predikanten uit de classis Alkmaar werd opgedragen 'om hem over de voorscreven stucken in den name der synodi cristelick te vermanen[2]'. Intusschen was Ampsinck

1) Andelius was van 1590-1592 pred. te Utrecht.
2) Reitsma en v. Veen, *ll.* dl. I. blz. 166.

legerpredikant geworden, blijkens 't geen we vinden in de resolutien van den raad van Staten van den 14den October 1592: ‘Op gunstich scryven van syn Exie over Joannes Ampsingius zeer vruchtbarlick als minister inden Legher desen zomer gedient hebbende fiat acte opten zeluen tot het ministerampt van het legher ende om voirts gebruyckt te worden dar den Rade sal ordonneren, op het tractement van ses hondert gulden sjaars[1].’ Begrijpen we den zin dezer resolutie goed, dan is ze deze, dat Ampsinck in het leger van prins Maurits als predikant een voorloopige aanstelling had gekregen, en dat hij daarna op 't gunstig advies van den prins, omdat zijn arbeid niet vruchteloos was, werd aangesteld om voortdurend in het leger te prediken, op een jaarwedde van *f* 600[2].

Vóór Ampsinck echter bij het leger kwam, schijnt hij in Duitschland te zijn geweest. Immers zegt Dr. J. Hania Pzn., in zijn werk over *Wernerus Helmichius* op blz. 168 noot 3. ‘Men had hem blijkens de Utrechtsche kerkeraadsnotulen in April 1591 wel in de domstad willen beroepen, doch hoorde dat hij naar “Duytslant” was vertogen.’

Voortdurend is hij nu bij het leger gebleven want nog eens vinden we in de resolutien van den raad van Staten van den 13den Juli 1593: ‘Fiat voer Johanni Ampsingio dienaer des goddelijcken woerts int legher omme van drie te drie maenden vanden ontfangher generael tontfanghen hondert vijftich ponden teghen 40 gr. 't pondt, ingaende 1 Juny lestleden’.

Die willekeurige handelwijze van Ampsinck, zijn zedeloos leven, een van lieverlede gaan spotten, met wat hij kort te voren met kracht als waarheid had verdedigd, kortom het geven van allerlei ergernis, heeft zoowel de N. Holl.- als de Z. Holl. synode, heel wat te doen gegeven. Jaren achtereen werd zijn zaak er behandeld en geen poging is onbeproefd gelaten om hem op 't goede pad terug te brengen. Met zachtheid en waardigheid is tegen hem op getreden, maar alles hielp niets, hij was onvermurwbaar. Ten slotte werd hij als legerpredikant ontslagen en straks vertrok hij met zijn bijzit naar 't buitenland, zijn vrouw met 7 kinderen onverzorgd te Haarlem achterlatende[3].

Terwijl hij reeds zijn dienst verlaten had, zijn ook nog te Deventer pogingen aangewend in 1594 om hem aldaar als predikant te beroepen, wat evenwel, toen men geheel en al op de hoogte kwam van zijn leven, niet is gebeurd[4].

1) Cf. in het rijks-archief te 's Gravenhage. *Register op de Res. van den Raad van Staten.* dl. III, onder *Predicanten te Velde.*
2) Dr. Chr. Sepp, *Uit het predikantenleven van vroegere tijden*, Leiden 1890. blz. 96. Sepp zegt hier, dat, terwijl A. predikant te Haarlem was, hij zich aldaar wegens zijn levenswandel vele onaangenaamheden berokkende, welke in 1591 zijn ontslag uit den dienst veroorzaakten (dit is niet juist, hij heeft geen ontslag gekregen, doch hij heeft het zelf genomen) en bij herhaling op de Synoden hel onderwerp der beraadslagingen vormden. ‘De overheid (zoo heet het verder) onderdrukte den loop der moeielijkheden en benoemden hem 6 September 1594 tot veldprediker. Dit gebeurde, gelijk uit de resolutie van den raad van State van den 14den Oct. 1592 blijkt, reeds in laatstgenoemd jaar.
3) Men zie Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. I. blz. 174-183 (art. 21-56); blz. 188-190 (art. 25-27), blz. 200 en 201 (art. 9-17); blz. 214 (art. 14); blz. 235 (art. 16); dl. III. blz. 37 en 38 (art. 6); blz. 56 (art. 42); blz. 69 (art. 19); blz. 81 (art. 7); blz. 102 (art. 4). Resolutien Staten van Holl. en W. Fr. 3 Juli; 30 Augs. en 6 Sept. 1594.
4) *Acta kerkeraad Deventer* 25 Juni en 26 Juli 1594.

Vermoedelijk is hij eerst getrokken naar Londen, waar hij zich uitgaf voor ‘doctor in de medicijnen’, maar later is hij naar Duitschland gegaan, waar hij volgens Jöcher is gepromoveerd tot doctor in de medicijnen, om eerst te Aurich in Oost-Friesland arts te worden van den vorst van Oost-Friesland. Later oefende hij de geneeskunst uit in Zweden, van waar hij naar Duitschland terugkeerde en zich eerst vestigde te Wissmar, vervolgens te Rostock, om hier eindelijk hoogleeraar te worden in de medicijnen en lijf-arts van den Meckelenburgschen hertog. In deze plaats stierf hij, den 19^{den} April 1642, in den ouderdom van 83 jaar.

Behalve de vele werken, die door hem op 't gebied der geneeskunde geschreven werden, en die zijn opgenoemd bij Jöcher; *Allgem. Gelehrten Lexicon.* 1er Th. Leipzig 1750. kol. 3169 bij Adelung; *Fortsetzug und Ergänzungen cet.* 1er Th. Leipzig 1784. kol. 759 en bij Dr. A. Wernich; *Biographisches Lexikon der Hervorragende Aertze aller Zeiten und Völker.* 1er Bd. Wien 1884. S. 128. Schreef hij: *Cort onderwijs van Gods Verbondt*, *waarin bewesen wort dat oock den kinderen der Gheloovighen den doop toecomt.* Amst. 1608.

Verclaringe van de Menschwordinge Jesu Christi, *enz.* Amsterdam 1608.

Eenighe propositien nopende de kerckelijcke discipline, *enz.* Door Joannem Ampsinck.

T' Haerlem, ghedruckt by Gillis Rooman. Anno M.D.XC.

Ampsinck begint dit geschrift met te zeggen dat waarheid is, wat het oude spreekwoord zegt: ‘Waer Godt zijn Kercke is bouwende, oock de Satan aldaer pooght op te rechten zijn Capelle’. Dit nu gaat hij aan de hand der geschiedenis bewijzen en dan stelt hij voorop als hoofdartikel, als fundament zou men kunnen zeggen, waarop de kerk rust ‘*het ampt Christi*, *van de rechtveerdichmakinghe der menschen*’ en hoe naast dit geloof, als van den Satan afkomstig, gesteld zijn ‘de werken’. Doch niet alleen ‘aen dese zijde heeft de Satan het Rijcke Christi aenghespronghen, bestrijdende het ampt Christi’ neen ‘maer oock d'ander zijde heeft hy seer heftich aenghegrepen die suyvere leere van zijnen persoon’. En nu wijst hij in de eerste plaats op hen die zijn godheid bestreden. Hij noemt er op, die dit deden, door te zeggen ‘Christum niet te zijn, dan alleen een bloot, louter mensche, ende versaeckten hem voor zijne Menschwordinge van eeuwicheyt af geweest te zijn eenen waerachtigen en natuerlijcken sone Gods, gheboren wt het wesen zijns Vaders, ende van den Vader onderscheyden’, terwijl anderen daarentegen weer allerlei bezwaren wisten in te brengen tegen de ‘ware menscheyt Christi’.

Na al die opvattingen, die in de eerste eeuwen der christelijke kerk omtrent Jezus heerschten, doch die indruischten tegen de langzamerhand vastgestelde leer, te hebben aangegeven, zegt hij: ‘Summa, de Satan is seer wacker gheweest de kennisse Christi te verduysteren, de Gemeynte Gods te verstooren, ende 't Christelijcke geloove by vreemde Natien suspect ende hatelijck te maken: Het welcke hy te lichtelijcker heeft connen doen, door dien dat de Leeraers vast besich waren hoe langer hoe vyerigher te disputeren van de voortreffelijckheyt harer stoelen. Want of wel door sommighe der voornaemste Hooftstucken der Christelijcker leere teghens de voorseyde ende meer andere Secten ten principalen zijn verdedicht geworden: soo heeft doch de Satan met der tijdt het vyer der eergiericheyt in henlieden soo verre ghestookt ende geblasen, datse besich zijnde met het mainteneren harer Throonen, niet alleen den

behoorlijcken voorstandt der waerheyt teghen den Secten vergheten hebben: maer zijn oock met der tijdt selfs Autheuren gheworden van veel supersti-

cieuse ende verderflijcke leeringhen, waer door de Ghemeynte bynae vergaen was. Want nae dien de voorseyde strijdt der Preeminentie gheduert hadde wel 112 Jaren: eyndelijck de Bisschop van Roomen meester gheworden zijnde door eenen aldergrouwelijcksten Moordenaer, isser niet ghevolght eenen alder elendichsten afval?' Als Ampsinck dit punt uitgewerkt heeft, dan toont hij verder aan hoe de bisschop van Rome gekomen is aan 't hoofd der kerk en dat dit almee in strijd is met de uitspraken van Christus, en daarom ook een werk des Satans is. Immer steeg de paus in macht, hij kon doen, wat hem beliefde: 'Wie wilde ofte conde de Paus beletten tegen Christum wt te spouwen de alder grouwelijckste blasphemien: dat hy niet alleen is 't Hooft zijner Gemeynte: dat zijn bloedt niet en is het eenich rantsoen onser zonden: dat hy noch daghelijcx met een waerachtighe eyghentlijcke ende reale ofte dadelijcke Sacrificie in der Misse moet opgheoffert worden: dat mede de verstorven Heylighen moeten ghehouden ende aengheroepen worden voor Middelaers, tegen haren wille ende danck. Iae dat Maria met haer moederlijcke recht, van den Paus ende zijn creatueren gheseyt wort, den Salichmaker te ghebieden: ende alle andere Pauselijcke grouwelen, die noch getal noch eynde hebben?' .... zoover was 't gekomen dat de Satan 'bynae t' Christelijck gheloove ten onder ghebracht, ende Gods waerheyt 't eenemael gedempt': toen God door zijn genade in 1517 daarin verandering heeft gebracht. Maar wat deed de Satan? Juist als in de eerste tijden der Christelijke kerk heeft hij dezelfde schadelijke denkbeelden uitgestrooid, zooals hij eeuwen geleden had gedaan. Hij heeft ze 'als een herkookt moes' weder voorgesteld; 'niet alleen om met de aenneminghe van die, veel menschen te verderven, maer oock tot sulcken eynde, om daer mede selfs ooc 't Euangelium suspect te maken: ende dat de menschen siende soo menigherley opinien, te ghelijcke mede van de leere des Euangelij souden afgheschrickt worden. Sulcx heeft hij ghedaen ende te weghe ghebracht door die seer vreemde ende menichvuldighe Secten ende Rotten der Wederdooperen, die in hare eenmael voorghenomen grouwelijcke ende leelijcke opinien lancx soo meer hartneckigher voortgaen ende volherden.' Tegen hun opvattingen en beschouwingen trekt hij nu te velde. Hij bestrijdt ze, waar zij 'dat hooghe Artijckel des Christelijcken gheloofs van de Drievuldicheyt' als menschelijke philosophie achten, verwerpt hun beschouwingen over de Godheid en de menschwording van Christus, over het ambt van de overheid en over den eed. Om tot deze hunne opvattingen te komen zegt Ampsinck 'hebben se niet alleen in den aenvanck, volghende t'exempel Cerinthi, ghespeelt met droomen ende gheestelijcke openbaringhen, maer hebben oock t'getuyghenisse des ouden Testamento, daer 't hen niet en diende, verworpen, volghende t'exempel der ketteren'. En als er gesproken wordt van hunne onderlinge liefde 'ende standvasticheyt in hare opinien, oock onder d'alder wreedste vervolginghen, waer wt dat sy souden moghen schijnen de Ghemeynte Christi te zijn', dan wordt hierop geantwoord '*dat niet de pijne ofte vervolginghe den Martelaer maeckt*, *maer een goede sake*'. Liefde toch zegt Ampsinck, kan best dáár zijn, waar geen oprechte religie bestaat, en als bewijs daarvoor beroept hij zich op de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan en 'dat oock de vergaderinghen der godtloosen wel liefde onder malcanderen hebben, gelijck men siet, ende Christus self betuyght van den Publicanen'. En dewijl dit dan zoo is, moet, naar zijn oordeel 'de liefde vergeselschapt zijn met een waerachtigh gelove ende suyvere belijdenisse der waerheyt: daer Christus zijn Schapen wil by bekent

hebben, segghende, datse zijne stemme hooren, hem kennen, ende de stemme der vreemdelingen schuwen'..... En verandert de Satan zich ook al eens in een engel des lichts en zijn dienaars in dienaren der gerechtigheid zulk een schijn laat God niet blijven, wat blijkt uit 't geen gebeurd is met Novatianen.... enz. met Muntzer, Hofman, Polterman, Jan Mathijsz. enz. En zooals God met dezen gedaan heeft, ze gestraft, dat blijft hij doen. En om hierop te wijzen, daarom heeft Ampsinck zijn tractaat geschreven, om allen te waarschuwen 'ende den rechten ghebruyck van de kerckelijcke straffe te leeren'.

En, hiermee besluit hij zijn opdrachtsbrief aan de Staten van Holland.

De vier proposities, die achtereenvolgens besproken worden zijn 1°. *De Kerckelijcke discipline is een blijvende ende geduerige ordonnantie Gods*, *enz.* (blz. 29-41); 2°. *De Ghemeynte Christi en heeft geen macht*, *yemandt van hare lidtmaten af te snijden*, *enz.* (blz. 41-68); 3°. *De Ghemeynte Christi en heeft gheen macht*, *yemandt van hare lidtmaten ..... die boetveerdich is*, *den Duyvel over te leveren.* (blz. 69-81); 4°. *Niet alle ofte allerley eten ende handelinghen zijn met den ghebanneden verboden*, *enz.* (blz. 85-119). Blz. 119-128 bevat een *Antithesis*, *dat is teghenstellinghe der leere Christi*, *enz.* terwijl we op blz. 129-140 vinden *Tyrannije der Vlaemsche Wederdooperen*, *enz.*

Met doorloopende paginatuur (blz. 141-187) volgt nu een nieuw geschrift van Ampsinck; *Copie van een geschrift ghesonden van sommighe Vriesen aen den Vlamingen*, *enz.*

Proverb. 30:32.

Hebt ghy ghenarret, ende hooch henen ghevaren, ende wat quaets voor ghehadt: soo legghet de hand op den mondt.

Syrach, 8:6.

Werpt dien zijn zonden niet voor, die hem betert.

t Harlem, by Gillis Rooman, woonende in de Jacobine-strate, in de vergulde Parsse. Anno M.D.XC.

In het 'Tot den leser' vertelt Ampsinck dat in Juli 1589 een jongen in de Achterstraat te Haarlem, 't geschrift had gevonden en het aan zijn meester had gegeven, die, dewijl hij 't niet lezen kon, naar een buurman was gegaan, dewelke op zijn beurt er, dewijl hij er de strekking niet van begreep, genoemden predikant mee had in kennis gesteld. Deze heeft het laten copieeren en de copie (nadat de verliezer, een burger uit de stad Franeker, het den 20sten Juli 1589 had terugbekomen) uitgegeven, om daardoor te toonen, dat, wat hij in zijn voorafgaand tractaat geschreven had, waarheid was en vooral ook om tot waarschuwing te strekken.

Wanneer men de *Propositien*, met de daaraan voorafgaande opdracht leest, dan krijgt men de overtuiging dat Ampsinck een netten stijl schrijft, die zich zeer aangenaam laat lezen, dat hij in de geschiedenis der kerk verbazend goed te huis was en ook van de theologie vrij wat af wist. Het is een hoogst merkwaardig geschrift, dat in alle opzichten pleit voor den auteur. Jammer en te betreuren is het, dat hij, die voor de opkomende kerk zoo'n krachtigen steun had kunnen zijn en niet onwaarschijnlijk een beteekenisvolle figuur zou geworden zijn, zich zoo schandelijk heeft gedragen en zich in de kerk onmogelijk heeft gemaakt en dat hij, die zulke schoone gedachten had over 't huwelijk, zoo weinig in practijk gebracht heeft, de theorie, die hij er over verkondigde.

In al zijn geschriften doet Ampsinck zich kennen als een heftig bestrijder der Doopsgezinden.

L i t t e r a t u u r : S. Ampzing; *Beschr. ende lof der stad Haerlem.* Haerlem 1628. fol. 141 en 126. Van der Aa; *Biogr. Woordenb.* dl. I. blz. 261 en 262. M. Veeris; *Vernieuwt kerkelyk alphabeth.* t'Enkhuysen 1750. blz. 7. Reitsma en v. Veen *ll.* dl. I, *i.v.* en de overigens in den tekst van dit artikel genoemde boeken en handschriften.

[Samuel Ampsinck]

AMPSINCK (Samuel)[1] zoon van den voorgaanden (Johannes) en van Geesken Albertsdochter, werd in 1590 te Haarlem geboren en aldaar den 24sten Juni van dat jaar gedoopt. Na in zijn geboortestad zijn eerste opleiding ontvangen te hebben, werd hij den 17^{den} Mei 1608, ingeschreven als student te Leiden.

In 1616 werd hij na volbrachte studie beroepen tot predikant te Rijsoort en Strevelshoek, alwaar hij, na door de classis van Dordrecht, den 2^{den} Augustus van dat jaar, peremptoir te zijn geëxamineerd, spoedig bevestigd werd. Vóór hij echter te Rijsoort als predikant optrad, werd hij ten tweeden male als student (ditmaal met de bijvoeging van theoloog), te Leiden ingeschreven en wel den 15^{den} Maart 1616, onder het rectoraat van Gulielmus Coddaeus.

Op de vraag, of hij ook toenmaals, de lessen aan de academie gevolgd heeft? meen ik bevestigend te moeten antwoorden. Immers zegt hij in de Voor-rede, ende Toe-eygen-brief, die aan zijn *Beschryvinge ende Lof der stad Haerlem* voorafgaat, dat hij in 1616, door drang tot dichten gedreven, de 'lof van Haerlem' bezong en in 't licht bracht 'op 't aenbeeld der oude Heydensche Poesije noch op syn students gesmeed, ende naer den gewoonlijken school-stijl' terwijl het iets verder heet: 'Ende so ik daer na nu in den heyligen Kerken-dienst getreden synde by mij selven het klaer uytgedruckte verbod Gods in desen rijpelijk quam na te denken Exod. 23:15'.

Nog als student dus, bezorgde hij reeds zijn eerste werk onder den titel van *Den lof van Haerlem*[2].

Ten jare 1619 verwisselde hij zijn eerste standplaats met zijn geboortestad, alwaar hij in den zomer bevestigd werd tegelijk met zijn ambtgenoot Josephus van der Rosieren. Beiden werden, na onderteekening van catechismus en confessie en onderzoek van overgelegde attestatien, in de vergadering van de classis Haarlem, gehouden den 6^{den} Augustus, tot leden van genoemde classis werden aangenomen[3].

Tijdens zijn verblijf te Rijsoort, vertaalde hij een der door zijn vader geschreven tractaten, gelijk hij zegt 'Edidi *Tractatus* Patris adversus Anabaptistas, ex Belgico sermone libero stylo in Latinum conversos, nonnihil locupletiores. Lugd. Bat. 1619[4]'.

Twee jaar later, in 1621 alzoo, gaf hij bij Adriaen Rooman te Haarlem uit *Het lof der Stadt Haerlem in Hollandt* een eenigzins omgewerkte en uitgebreide uitgave,

1) Hij schrijft Ampsinck, zie Hessels; *Register of the attestations cet.* nos. 220 en 243, Ampzing, nos. 344, 348, 396 en 404.
2) Tot Haerlem voor Salomon Bogaert, Boeck-verkooper, woonende in de Korte Begynenstraet 1616. 4. 21 ongen. bladzijden.
3) *Acta cl. Haarlem* 6 Augs. 1619.
4) De volledige titel luidt: S. Ampsing. *Tres disputationes theologicae adversus anabaptistas.* Lugd. Bat. J. Maire 1619. cf. *Beschr. ende Lof der stad Haerlem.* blz. 136.

van zijn in 1616 verschenen gedicht op zijn geboortestad. Nogmaals omgewerkt en uitgebreid verscheen het opnieuw in 1628 onder den titel:

Beschryvinge ende lof der Stad Haerlem in Holland: enz. Dit boek is zeer belangrijk, niet alleen om 't geen hier gezegd wordt met betrekking tot de geboorteplaats van den schrijver, maar ook om het 'Nederlandsch Tael-bericht', dat er aan vooraf gaat. Wat over deze materie meegedeeld wordt, verdient ten volle de aandacht en we leeren den schrijver hier kennen als een man met fijn taalgevoel, begaafd met gezond verstand en beschikkend over een zeer logischen gedachtengang.

Dit 'Tael-bericht' is later afzonderlijk in druk verschenen te Wormerveer onder dezen naam: *Taelbericht der Nederlandsche Spellinge*, door Chr. van der Heulen oversien.

Ampsinck stierf op betrekkelijk jongen leeftijd, nl. den 29sten Juli 1632 toen hij nauwelijks 42 jaar oud was[1].

Dikwijls heeft hij zich in zijn geschriften zeer kras uitgelaten tegen de Roomsch-Katholieken, waardoor hij zich in niet geringe mate den haat zijner tegenpartijders op den hals haalde. Zoo verscheen in 1628 bij Jan Jansz. Scheffer in den 'Goeden Herder' tot 's Hertogenbosch, een 16 bladzijden groot geschrift *Sterck Water*, *getrocken uyt de Crokodyls Tranen des wee-klagers*, *enz.* De in dit boekje voorkomende rijmen, zijn van een persoon afkomstig, die blijkbaar zeer goed op de hoogte was met de familieomstandigheden van Samuel. Immers wanneer we hier lezen:

'Wat is dit voor een Man? wat mach het voor een wesen?
Die sonder slot of reen, dus heftig of gaat lesen?
Dus lastert en dus schelt? Het is een Predikandt
Een sone van die Man, die ruijmen most dit Landt,
Maar was het om zijn deucht? of ongheregelt leven?'

Niet minder scherp werd hij aangevallen in 1630, in het 11 bladzijden groote werkje: *Reed-geld over betalinghe der ongefon- deerde Lasteringen*, *enz.*

Contant, om Samuel voor 't lasteren te betalen,
Eer dat het hem begint aen sijn credyt te falen:
Reed-geld, om Ampsing voor het werck te geven loon,
Waer meed' hy soo vileyn beschimpt de Aertsche Goon.'

In dit boekje lezen we in het eerste gedicht, dat het langste is (blz. 3-8), op blz. 5:

'Als ghy[2] met 't *Oogh om hooch* omtrent de Kerck gaet gapen,
En daer uyt hanghen siet, den *gulden Pellicaen*,
Denckt wat u Vader daer met Trijntgen heeft ghedaen.
En wilt daer toch te deegh met aendacht eens op letten,
Op dat u laster-moed een weynich mochte setten;
Ey, laet de fauten wat van ander luy met vreen;
En denckt, dat die niet faelt mach werpen d' eerste steen.'

De woorden '*t Ooogh om hooch*, vormden het devies van Ampsinck en nu heeft deze dichter eigenaardig zich verborgen achter de spreuk '*T'oogh om laech.*'

1) Mr. S. de Wind; *Bibliotheek der Nederlandsche Geschiedschrijvers.* 4de stuk. Middelburg 1833. blz. 486 en 487.
2) Samuel Ampsinck.

Natuurlijk heeft het Ampsinck ook niet ontbroken aan lof, zooals te zien is in de gedichten, die aan zijn *Beschryvinge ende lof der Stad Haerlem*, vooraf gaan.

Met grooten lof over hem spreekt eveneens Theodorus Schrevelius, in zijn *Harlemum sive urbis Harlemensis Incunabula* p. 253.

Onder de geleerden, met wie Ampsinck correspondentie hield, behoorde ook de welbekende Utrechtsche oudheidkundige Arent van Buchel.

Behalve het reeds vermelde schreef hij nog:

Orden der Canonycke boecken des Ouden ende des Nieuwen Testaments enz. In Neder-duytschen rym gestelt. Leyden 1624. 4°.

Rym-Catechismus d.i. de christelycke Catechismus, *enz. Gedichts ende gesangs-wyse ingestelt.* Leiden 1624. 4°. met muziek.

G. Nieuwenhuysen; *Oratio de Scholastici muneris difficultate.* Harlemi 1628. Met muziek. 4°. Deze *Oratio* is door Ampsinck overgezet onder den titel: *Oratie nopende de gewichtigheyd ende swaerheyd van het school-ampt.*

Heylige Traenen; ende Heylig Dank-offer; enz. Haerlem 1629. 8°.

Eer-verdediginge syns Persoons, *ende Ampts*, *tegens verscheyde onbekende Amsterdamsche Pasquil-dichters.* Haerlem, by Adriaen Rooman. 1629.

Naszousche lauren-kranse, *voor Frederick-Heynrich*, *enz.* In Nederduytschen rym. Haerlem 1629. 4°.

De klaeg-lieden van den H. Propheet Jeremias. Beneffens den Lof-sang van den H. Propheet Michas, *enz.* Haerlem 1629. 4°. Met muziek.

Het Hoog-lied van Salomon. Haerlem 1629. 4°. Met muziek.

West-Indische Trivmph-Basvyne, *Tot Godes ere*, *ende roem der Batavieren gesteken enz.* Haerlem. 1629.

Fasciculus epigrammatum, *enz. Een bondelken Sindichten van wege de veroveringe van Olinda*, *enz.* Haerlem 1630. 4°. Latijn en Nederlandsch.

P. Scriverius; *Satvrnalia ofte poëtisch Vasten-avondspel*, *enz.* Nu verrijkt ende in Neder-Duytsch vertaeld. Haerlem 1630. 4°.

Nievwe-Iaers Dank-Offer enz. Haerlem, by Adriaen Rooman. 1630.

Baals-Hoogten: ofte straf-dicht Tegens de opentlijke Ergerniszen der superstitieuse overblijfzelen van het Afgodische Pausdom: enz. Te Haerlem.... by Thomas Iaspersz. Fonteyn.... 1630.

De Christen-Hoogtiiden, *enz.* Haerlem 1631. 8°. De eerste uitgave van dit geschrift zag het licht in 1625 te Leiden[1].

Bibels-tresoor, vervatende de orden der Kanonijke Boeken des Ouden ende Nieuwen Testaments, *enz. In Neder-Duytschen Rym bearbeyd.* Haerlem 1631. 8°. Feitelijk is dit boek niets anders dan een uitbreiding van de in 1624 uitgekomen *Orden der Canonycke boecken enz.*

Toneel van Europa met hare personagien af-gebeelt .... enz. 1631.

Suppressie vande vermeynde vergaderinge des Jesuwyteszen door Urbanus VIII enz. Met eenige poetische bedenckingen. Haerlem 1632. 4°.

1) *Beschryvinge ende Lof der stad Haerlem....* blz. 136.

Cato-Dion. Koppel-dichten van de seden enz. Haerlem 1632. 4$^{o2)}$.

2) In den *Catalogue de la Bibliothèque* de feu M. Prosper Cuypers van Velthoven etc. La Haye 1884. p. 14. no. 288, komt een bundel voor van werken van S. Ampzing, en hier treffen we o.a. aan *Gelukwensch aan W. v. N(ieuwenhuysen)* cet. 3 poèmes en *Walaeus*, *Jambi morales in Ned. rym.*
Van der Aa; *Biogr. Woordenb.* dl. I. blz. 263 vgl. geeft, waar hij de werken van Ampsinck meedeelt ook op: *Bybelpoesye.* Leyden 1624. *Lofzangen en gebeden.* 8°. Van alle opgenoemde werken van den Haarlemschen predikant-dichter kreeg ik een exemplaar in handen, maar van deze beide door van der Aa geciteerde werken niet. Is die *Bijbel-poesye* mogelijk een onjuiste titel van de *Orden der Canonycke boecken enz.?*

L i t t e r a t u u r : *Biogr. Woordenb. der Noord- en Zuid-Nederl. Letterk.* Deventer 1878. blz. 8. Van der Aa; *Biogr. Woordenb.* 1ste dl. blz. 262 en 263. Melchior Veeris; *Vernieuwt kerkelyk alphabeth.* T'Enkhuyzen 1750. blz. 7. Mr. S. de Wind; *Biblioth. der Nederl. Geschiedschrijvers.* 4de stuk. Middelburg 1833. blz. 486 en 487. *Bibliographie van Noord- Nederlandsche Plaatsbeschrijvingen tot het einde der 18e eeuw* door Wouter Nyhoff. Amsterdam 1894. blz. 2 en 3.

[Johannes Petrus Amshoff]

AMSHOFF (Johannes Petrus), werd in 1706 geboren te Gildehaus in de voormalige graafschap Bentheim en veel heeft hij voor zijn vorming te danken gehad aan den geleerden Hozeas Meiling, die het ontwaakte verlangen om predikant te worden bij Amshoff aanwakkerde en van wien hij tevens onderricht ontving in talen en andere voorbereidende wetenschappen. Na volbrachte studie, werd hij den 26sten Augustus 1788, tot adjunct prediker te Hellendoorn ‘gedispicieerd en beroepen door H.H. collatoren en de collatrice en als hij met goed gevolg den 29sten October, zijn peremptoir examen had afgelegd, werd hij den 23sten Nov. bevestigd. Slechts zeer kort is hij in zijn eerste gemeente werkzaam geweest, want reeds den 6den Mei 1789, aanvaardde hij den dienst te Ulsen, waar hij bleef tot 1808, toen hij den 6den Nov. te Emmen kwam, waar de trouwe pastor en ijverige catecheet, werkzaam is gebleven tot 1844, in welk jaar hij eervol emeritaat verzocht en verkreeg. Zijn laatste jaren bracht Amshoff door in de pastorie te Eibergen, bij zijn schoonzoon A.J. Gooszen, waar hij hoogbejaard in Januari 1853 stierf. Ofschoon hij niet veel geschreven heeft, was hij een geleerd man en bijzonder ervaren in het Hebreeuwsch. Tot zijn geliefkoosde lectuur behoorden de Psalmen in den grondtext. Van hem zag in 1819 te Koevorden het licht een vraagboek *Godsdienstleer uit den Bijbel*, waarvan een menigte herdrukken verschenen zijn, die een bewijs er voor leveren, dat het zeer veel gebruikt werd. Van dit vraagboek bestaat ook een verkorte uitgave. Nog bezitten we van hem *Tafelgebeden* en *Toespraak van een 80 jarigen grijsaard tot zijne kleinkinderen en tot allen die in zijnen veeljarigen dienst door hem tot lidmaten zijn aangenomen.* Beide kleine geschriften zijn uitgegeven te Groningen in 1847.

Uit zijn huwelijk met Christina Meiling (dochter van Hozeas), werden 7 kinderen geboren nl. 3 jongens en 4 meisjes.

L i t t e r a t u u r : *Herinnering van de godsd. feestviering der vijftigjarige Evangeliebediening*, *op den 25 Nov. 1838*, *van J.P. Amshoff*, *voor zijne kinderen en verdere betrekkingen*, door M.A. Amshoff, predikant te Groningen, Koevorden. D.H. van der Scheer, *Dankrede ter viering van zijn vijfentwintig jarige Evangeliebediening enz.* Groningen 1857. *Boekzaal* 1788, 1789, 1808.

[Maurits Albrecht Amshoff]

AMSHOFF (Maurits Albrecht), was de derde zoon van Johannes Petrus en van Christina Meiling, en werd den 3den September 1801, te Ulsen in de graafschap Bentheim geboren. Veel voor zijn vorming had hij aan zijn vader te danken, van wien hij niet alleen godsdienstonderwijs ontving, maar ook ander onderricht genoot,

waaraan hij later met groote dankbaarheid zal gedenken; evenals aan zijne moeder, die hem met een hart vol liefde, biddend toewijdde en opdroeg aan den grooten Kindervriend. Voor zijn latere godgeleerde overtuiging is het godsdienstonderwijs, dat hij van zijn vader ontving, beslissend geweest. Hij getuigt er van dat het 'hoezeer geordend en geregeld, niet stelselmatig was in de geest van vroegere dagen en menig leerstuk niet verdroeg, dat, hoe geijkt door menschen, indruischte tegen het Evangelie[1)]'. Aan de universiteit te Groningen voltooide Amshoff zijn godgeleerde studie. Tot den evangeliedienst toegelaten, werd hij in Januari 1825 predikant te Halle (classis Zutphen), waar hij door zijn vader bevestigd werd. Deze zijn eerste standplaats verwisselde hij in Augustus 1827 met Huissen bij Arnhem. Hier arbeidde hij ruim 2½ jaar, immers tot den 16^{den} Mei 1830, om een week later, te Franker bevestigd te worden, als opvolger van Rodenburg Mentz (10 Juni 1827-5 Juni 1829), die naar Utrecht was getrokken. Van Franeker trok hij naar Groningen (hier beroepen den 11^{den} Juni 1832). Na den 3^{den} October afscheid te hebben gepreekt, werd hij den 10^{den} d.a.v. als opvolger van Joh. Mulder bevestigd en aanvaardde hij zijn ambt in deze zijn nieuwe gemeente den 14^{den} van Wijnmaand, met een leerrede uit 1 Tim. 1:1*b* 'Jezus Christus die onze hope is'. Te Groningen is Amshoff gebleven tot den 9^{den} Januari 1865, op welken datum hij het predikambt neerlei, dewijl toen zijn emeritaat inging. Maar niet alleen dat hij den dienst verliet, hij verliet ook Groningen, waar hij bijna 30 jaar het evangelie had verkondigd, om zich metterwoon te vestigen te Zutphen. Hier overleed hij den 25sten Maart 1874.

In 1834 gaf hij met zijn vrienden prof. P. Hofstede de Groot en Dr. C.H. van Herwerden uit: *Chr. betrachtingen*, *eene bijdrage tot de stichtelijke lectuur naar de behoefte van onze dagen*[2)]. Groningen. Dit geschrift moet beschouwd worden, als de eerste uiting van de zoogenaamde Groninger richting, die ongetwijfeld voor een groot deel geboren is uit verzet tegen een al te lijdelijk christendom, iets wat o.i. duidelijk blijkt uit de verklaring, die gegeven wordt van 'geloof', wat niet zal zijn 'een voor waar houden, maar het zich toevertrouwen aan Jezus', zoodat 'gelooven in Jezus', volgens hen beteekent 'met verstand, hart en gemoed leven in Jezus[3)]'. Het volgend jaar (1835), verscheen te Franeker het *Algem. Chr. Zondagsbl.*, onder medewerking en redactie van Amshoff en ter kenschetsing van zijn godienstige overtuiging leze men de voorrede van den eersten jaargang, welke van hem afkomstig is.

Aan het tijdschrift der Groninger school *Waarheid en Liefde* en dat in 1837 als driemaandelijksch tijdschrift begon te verschijnen, heeft, zonderling genoeg, Amshoff haast niet meegewerkt; maar dat hij er geen enkele bijdrage aan geleverd heeft, gelijk

1) *Dankrede* enz. door M.A. Amshoff, gehouden den 18den Oct. 1857. Groningen 1857. blz. 19.

2) Een volkseditie verscheen in 1858 in 8° te Groningen bij M. Smit. Cf. Mr. I. Da Costa; *Nederlandsche Stemmen* 1835. blz. 14, 77 en Verhagen; *Gesch. der Chr. Geref. kerk.* blz. 542. De artikels op blz. 50, 72, 113, 123, 201, 215, 229, 258 en 270 zijn van Dr. P. Hofstede de Groot, die op blz. 1, 16, 38, 101, 153, 167 en 241 zijn van van Herwerden; die op blz. 80 (over *Ligtzinnigheid*) en op blz. 91 (over *Voorzigtigheid*) zijn van M.A. Amshoff; terwijl van Dr. J.A. Karsten afkomstig is, het stukje op blz. 183 enz. *Over onafhankelijkheid en zedelijke werkzaamheid.*

3) Dr. Chr. Sepp; *Proeve eener Pragmatische geschiedenis der theologie hier te lande*, *sedert het laatst der vorige eeuw.* Haarlem 1860. blz. 205. 2de uitgave. Amsterdam 1860. blz. 139.

Dr. S.D. van Veen zegt (*Bede om reductie.* Overdruk. Groningen 1894. blz. 263) is onjuist. Immers hield hij den 11^{den} September 1834 een godsdienstige toe-

spraak, bij de terugkomst der Groninger Schutterij. Deze rede, destijds uitgesproken, werd, ter gelegenheid van de vijfentwintig jarige feestelijke herinnering, ter plaatsing in bovengenoemd tijdschrift aangeboden, waarna ze, afzonderlijk gedrukt, in 8°, bij J. Oomkens Jzn. te Groningen, het licht zag.

Bepaald streng wetenschappelijke werken schreef Amshoff niet, hij wilde met zijn pen doen, wat hij ook deed door zijn woord: *stichten*, hij wenschte te wezen een man van het practisch Christendom. Het eerste geschrift dat van zijn hand verscheen was: *Over de geschiktheid der Protestantsche boven de Roomsche kerk*, *enz.* Arnhem 1830. 8°.

Bloemlezing uit J. Luiken's zedelijke en stichtelijke gezangen. Groningen 1835. 8°.

Herinnering enz. (zie onder de *Litteratuur* bij J.P. Amshoff waar de volledige titel te vinden is). Koevorden 1838.

In 1841 begon hij met de uitgave van *Woorden uit den Bijbel voor elken dag van het jaar. Met bijschrift.* Groningen. R.J. Schierbeek. Dezen arbeid heeft hij voortgezet tot 1874, waarna de welbekende Haagsche predikant J. Herman de Ridder, voor de verdere verschijning gezorgd heeft. Te recht merkt Dr. S.D. van Veen *ll.* aan, waar hij over dit boekje (dat in 24° het licht zag) spreekt, dat er jaarlijks duizenden exemplaren van werden verspreid.

Chr. Bladen tot bev. van het Godsrijk. Groningen 1841 en 1842.

Vragen voor mijne leerlingen bij het afleggen hunner geloofsbelijdenis bij de Hervormden. Groningen 1842.

Een woord van herinnering ter gelegenheid van de tegenw. verdeeldheden in de Herv. kerk. Groningen 1842.

Herinneringen en wenken betreffende de evangeliebediening. Gron. 1843.

Moed en volharding. Eene toespraak gehouden in de derde algem. verg. van het Gron. onthoudingsgen. op den 19den Oct. 1845. Groningen 1845.

Beknopte handleiding tot de regte kennis en waardering der Heilige Schriften. Een Chr. leesboek, vrij naar het Hoogduitsch van W. Leipoldt. Gron. 1847.

In het voorbericht van dit werk zegt Amshoff, dat ook met de vertaling dezer beknopte handleiding begonnen was Ds. van Doesburgh te Rotterdam. Dewijl echter de Groninger predikant reeds aan het drukken was, toen dit ter zijner kennis kwam, schreef hij aan zijn Rotterdamschen ambtsbroeder, die daarop zijn vertaling staakte en naar Groningen overzond, wat hij reeds vertaald had, opdat Amshoff er zich, zoo noodig, van zou kunnen bedienen. Het voorbericht voor de 2de uitgave is gedateerd den 21sten Juni 1854. Deze druk is geheel omgewerkt. De inhoud bestaat uit 14 hoofdstukken.

Eene stem in en tot de gemeente over Bijbelverspr. Groningen 1848.

M.A. Amshoff; C.L.P. Rutgers en E.J. Diest Lorgion; *Aanwijzing van den weg der zaligheid volgens het Evangelie*, *enz.* Geschiedkundig gedeelte. Gron. 1848.

M.A. Amshoff, C.P.L. Rutgers en Dr. E.J. Diest Lorgion; *Vraagboekje over de Bijbelsche en kerkelijke gesch.* Groningen 1849.

Bijdragen ter bev. van het Chr. leven, *verzameld door* M.A. Amshoff en W. Muurling. *Ten voordeele van het toevlugtsoord voor meisjes te Groningen.* 1843-1867. Dit toevluchtsoord deelde in groote mate in de liefde en toegenegenheid van Amshoff.

Menig stuk, in deze verzameling voorkomend, is van zijn hand en nog de lezing ten volle waard, om de innige vroomheid en den echt religieusen zin, die er uit

spreekt. Aan de stichting ter wier voordeele de *Bijdragen* geschreven zijn, hebben ze een belangrijk geldelijk voordeel gegeven.

P. Duys, *Chr. feestboekje voor de jeugd*, *of bestellingen voor kersmis*, *goeden vrijdag*, *paschen*, *hemelvaartsdag en pinksteren.* Met een voorwoord van M.A. Amshoff. Kampen 1850.

Vijfentwintig jaren in de Evangeliebed. Dankpreek gehouden den 13 Jan. 1850. Groningen 1850.

Noorderney. Brieven bij een badbezoek geschreven in 1851. Groningen 1852.

Beknopte handl. tot het afleggen der chr. geloofsbel. bij de Hervormden. 3de druk. Groningen 1852.

Een aandenken aan mijnen overleden vader. Kerkelijke toespraak in mijne weekbeurt aan den avond van 1 Febr. 1853. Groningen 1853.

Catechisatieboek. Handl. tot het afleggen der chr. geloofsbelijdenis bij de Herv. Groningen 1854.

Gesch. van Jezus leven naar het Evangelie. Groningen 1854.

Leesboek over de Bijb. en kerkel. Geschiedenissen door M.A. Amshoff, C.P.L. Rutgers en Dr. E.J. Diest Lorgion. Predikanten te Groningen. 5 deeltjes. 1854.

Beknopte gesch. der chr. kerk. Groningen 1854.

De feestvierende christen. Liederen en overdenkingen van M.A. Amshoff, S.J. van den Berg, Chonia, S. Hoekstra Bzn. enz. enz. Arnhem 1855.

De goede ure der Christelijke geloofsbelijdenis. Uit een brief aan een jeugdigen Evangeliedienaar. Groningen 1856.

Dankrede ter viering van zijne vijfentwintigjarige Evangeliebediening in de herv. gem. te Groningen, gehouden in de Nieuwe kerk, den 18 October 1857. Groningen 1857. Het godsdienstig standpunt door Amshoff ingenomen, blijkt uit deze *Dankrede* vooral op blz. 19, 22 en 23.

Eenvoudige wenken ter bevordering van het regte bijbellezen. Groningen 1857.

Bijbelsche gedenkspreuken bij het afleggen der chr. geloofsbelijdenis. Groningen 1859. no. 1-12.

Het bijbelfeest op Nieuw-Zeeland, *naar een Hoogd. Zendelingsblad.* Gron. 1860.

Herinneringen aan T. van Duinen, *predikant te Mantgum.* Groningen 1860.

Christelijke levensbeelden en wekstemmen. Uitgegeven ten voordeele van de kerkstichtingen te Nieuw-Amsterdam en Nieuw-Dordrecht in Drenthe. Zutfen 1870.

Kleine bijdragen voor de uit- en inwendige chr. zending. Gegeven ten voordeele van de scholen in de Minahassa. Zutphen 1871.

Voor uw dagelijksch leven. Spreuken en beelden naar de Pretiosen van Karl Steiger. Utrecht 1871.

Eene herinnering aan onze geloofsbelijdenis, *als de ure des levens ten leven bij uitnemendheid.*

Eene belijdenisgave aan alle vriendinnen des Heeren. Voorafgegaan door een brief aan de schrijfster van M.A. Amshoff. Groningen 1863.

Carl Steiger en M. Groth. *Volksspreuken en kleine gedichten*, *uit het Hoogduitsch en Platduitsch.* Eene laatste gift voor de kerkstichtingen te Nieuw-Amsterdam en Nieuw-Dordrecht. Zutphen 1873.

Meer dan 30 jaar is M.A. Amshoff te Groningen werkzaam geweest en hij heeft aldaar den bloeitijd van de beginselen der Groninger school beleefd. Belang-

stelling toonde hij in alles wat goed, edel, lieflijk is en wel luidt. Ernstig was hij en gemoedelijk en een voortreffelijk catecheet, wat uit de vele boeken en boekjes, die hij met andere vrienden samenstelde en waarvan de meeste enkele malen herdrukt zijn, blijken kan. In zijn theologische opvatting staat hij het dichtst bij het mysticisme.

Naar het getuigenis van Dr. v. Veen, was hij te Groningen zeer gezien en werd zijn arbeid er op hoogen prijs gesteld.

Amshoff huwde tweemaal eerst met Helena Lucia Valckenier en den 21sten Januari 1834 met Aldegunda Christina van der Hoop, zuster van de vrouw van Mr. G. Groen van Prinsterer. Uit dit laatste huwelijk was een zoon J.P. Amshoff, die in 1894 te Pau is overleden.

L i t t e r a t u u r : T.A. Romein; *Naamlijst der Predikanten enz.* dl. I. blz. 235. Dr. S.D. van Veen; *Eene bede om reductie. Jubeljaarspredikatie.* Overdruk blz. 202 en blz. 261-263.

[Johannes Jacobus Asuerus Ploos van Amstel]

AMSTEL (Johannes Jacobus Asuerus Ploos van). Hoewel gesproten uit een oud adellijk geslacht werd deze beroemde prediker onder burgerlijke omstandigheden geboren te Nieuwer-Amstel op den 2en November 1835. Eerst werd hij voor den boekhandel bestemd, later werd hij notarisklerk. Maar toen ‘de innige, blijde overtuiging in hem opleefde van de waarachtigheid en dierbaarheid van het Evangelie’, ontwaakte de lust om predikant te worden. Een legaat, dat zijne zuster ontving, stelde hem in de gelegenheid om te studeeren. Door privaatlessen was hij op twintigjarigen leeftijd zoover gevorderd, dat hij tot de studie aan de Utrechtsche universiteit[1)] kon worden toegelaten. Zoo machtig was in hem de drang om het Evangelie te verkondigen, dat hij vóór zijn proponentsexamen, reeds meer dan tachtig maal optrad in een evangelisatielocaal. Den 9en Augustus 1860 werd hij proponent te Zwolle, en den 14en April 1861 aanvaardde hij het predikambt te Otterloo met eene leerrede over 2 Cor. 5:20. Tot October 1863 bleef hij in deze gemeente, om vandaar naar Reitsum te vertrekken, waar hij den 10en October zijne intrede deed met eene predicatie over 2 Cor. 3:5. Hier was hij met grooten zegen werkzaam. Van heinde en verre kwamen de menschen om hem te hooren. Door hem werd het kleine Reitsum een middelpunt van godsdienstig leven in Friesland. Van Reitsum uit ging hij overal om het Evangelie te prediken. Een Friesche Spurgeon werd in hem bewonderd. Den 26en Januari 1866 deed hij zijne intrede te Anjum en 19 April 1868 te Ridderkerk. Den 16en Mei 1869 werd hij predikant te Groningen. Daar hij zich moeilijk kon vereenigen met de kerkelijke toestanden in een stadsgemeente, nam hij reeds in November 1876 ten tweeden male het beroep naar Reitsum aan, doch daar hij te laat zich over de aanneming verklaard had, werd er protest tegen hem ingediend, zoodat hij verhinderd werd het aangenomen beroep op te volgen. Den 12en Nov. 1871 deed hij zijne intrede te Hilversum. Ten derden male te Reitsum beroepen, hervatte hij aldaar zijn dienstwerk den 23en April 1876 met eene predicatie over 2 Cor. 3:5. Hier bleef hij sinds rustig arbeiden met woord en pen de belangen der Hervormde kerk dienend.

1) Cf. *Alb. Stud. Acad. Rh. Traject.* kol. 407 en 430.

Van groote beteekenis is hetgeen hij gedaan heeft voor het Christelijk onderwijs,

overtuigd als hij was, dat de neutrale staatsschool het volk ontkerstende. In 1877 werd hij voorzitter van het Friesche jongelingsverbond, terwijl hij ook door de stichting van een militair-tehuis zich verdienstelijk maakte. De zending almee deelde in zijne liefde. Het spreekt van zelf, dat hij aan den kerkelijken strijd zijner dagen een groot aandeel heeft genomen. Hij en met hem tal van orthodoxe predikanten in de classis Dokkum, verklaarden zich solidair met de geschorste leden van den Amsterdamschen kerkeraad. Onder zijne leiding brak de kerk te Reitsum op den 9^{den} Februari 1886 met de synodale organisatie. Naar aanleiding daarvan verscheen '*Een woord aan hen*, *die Jezus Christus erkennen als het Eenig Hoofd zijner kerk*, *naar aanleiding van onze losmaking uit het Synodaal verband*, Leeuwarden 1886. De gansche gemeente sloot zich bij hem aan, hetgeen echter niet verhinderd heeft, dat zij hare bezittingen niet behouden mocht. Ongetwijfeld heeft zijn invloed er aan mede gewerkt, dat tal van uitnemende mannen en vrouwen de Hervormde kerk hebben verlaten. Hij was een voorstander van vereeniging van alle Gereformeerden. Daarom heeft hij ook veel gedaan om verband te leggen tusschen de vrije kerken, die in 1886 waren ontstaan en de afgescheidene gemeenten. Ongetwijfeld was het voor hem een der schoonste dagen zijns levens, toen, op den 17^{en} Juni 1892, die vereeniging een feit werd.

In Januari 1895 werd hij ernstig krank. Maar ook in den lijdensweg, die hem nu voorgesteld was, bewees hij de innige liefde, waarmede hij zich aan het Nederlandsche volk in het algemeen, aan zijne geestverwanten in ruimeren en engeren kring verbonden gevoelde. Op zijne stervenssponde stelde hij een drievoudig afscheidswoord op, dat na zijn overlijden moest worden gepubliceerd. In de Leeuwarder Courant van 14 Aug. 1895 was het woord opgenomen, dat deze stervende leeraar nog te spreken had tot het Nederlandsche volk. Voorts richtte hij een woord tot zijne 'geliefde medebroeders in de bediening', en eindelijk dicteerde hij 'een woord aan allen, die in meerdere of mindere mate het beginsel der waarheid naar de belijdenis zijn toegedaan.' Den 2^{en} Augustus 1895 ontsliep hij. Als een Christen had hij geleefd, als een Christen stierf hij.

Hij was een man, die met alle kracht gestreden heeft voor de belijdenis der vaderen, die hij beleed en beleefde. Hoe men ook denke over het standpunt, dat hij heeft ingenomen in den strijd zijner dagen, de eere mag hem niet worden onthouden, dat hij een oprecht man was. Hij zocht niet zichzelven maar de eere zijns Gods. Ds. Wagenaar, de biograaf van Ploos van Amstel, heeft naar waarheid van hem getuigd: 'de geschiedenis van de kerk en het Godsrijk in Nederland zal hem noemen: een zeldzaam begaafd en geliefd, bijna reizend Evangelieprediker, onvermoeid ijsbreker voor de School met den Bijbel, hoogstwaardig voorganger in de reformatie door doleantie en bezielend medebewerker van de vereeniging der Gereformeerde kerkengroepen, en bij dit alles ook als mysticus in den gloed zijner innige, teedere, opgeruimde, vaderlijke en tegelijk kinderlijke vroomheid een van de merkwaardigste figuren uit het kerkelijk Nederland der XIX eeuw'. (Wagenaar *ll.*, blz. 147).

Van zijne hand verscheen het volgende:

Des ontfermenden Gods, 1869 bij de Hoog. Afscheidsleerrede bij zijn vertrek uit Reitsum.

Bevestiging en intreerede, Groningen bij G.J. Reits, 1869, naar aanleiding van zijn vertrek uit Ridderkerk en zijne komst te Groningen.

Afscheidsrede. Groningen, bij G. Reits, 1871.
Practische beschouwing van de lijdensgeschiedenis onzes Heeren Jezus Christus, *aangevangen* door J.J. Knop, in leven predikant te Woudsend, *en voortgezet* door J.J.A. Ploos van Amstel, Sneek, 1873. Van Amstels arbeid vangt aan dl. I, blz. 197.
Afscheidsrede, Hilversum 1876. Bij zijn vertrek uit Hilversum.
N°. 20 der *wekelijksche volksleerredenen*, uitgave van J.A. Mulder te Delft.
Jezus door Petrus verloochend.
De geloofsbelijdenis der Ned. Herv. kerk, *behandeld in vragen en antwoorden*, Leeuwarden 1881.
De Amsterdamsche kwestie eenvoudig toegelicht. Dit tractaatje werd zesmaal herdrukt.
Een woord aan hen, *die Jezus Christus erkennen als het Eenig Hoofd zijner kerk naar aanleiding van onze losmaking uit het Synodaal verband*, Leeuwarden, 1886. Meer dan eenmaal herdrukt.
In de serie *Uit de Diepte*, N°. XLVIII. Dit is een predicatie gehouden tijdens het congres te Amsterdam 12 Jan. 1887 over *den strijd van Israël tegen Benjamin in betrekking tot den strijd dezer dagen.*
Hoe komen wij tot vereeniging met de Christelijke Gereformeerde broeders? Leeuwarden 1887.
Het heilige zaad, *het steunsel dat overblijft*, *leerrede over Jesaja 6:13 gehouden den 7 Sept. l891 op den avond voor de Synode der Ned. Geref. kerken gehouden te 's Hage. Benevens een Naschrift naar aanleiding van het Besluit der Synode in zake de Vereeniging*, Leeuwarden, 1891.
Rede gehouden in de ure des gebeds ter opening van de Algemeene Verg. der Vereeniging tot Christelijke verzorging van krankzinnigen en zenuwlijders in Nederl. enz.
Hij blijft getrouw. Bevestigings- en intreerede van Dr. Wagenaar, *Geref. Pred. te Arnhem.* Arnhem 1892.
Ter nauwere saambinding en ter heerlijker openbaring van Gods gemeente op aarde, *naar aanleiding van de vereeniging der Gereformeerde kerken in Nederland in één kerkverband.* Amsterdam.
Christus het licht der wereld of Christus tot zijne eer gekomen in het midden der kerken in zake Universitair Onderwijs en eigen opleiding, Leeuwarden 1894.

Behalve het genoemde zagen nog enkele predicaties van hem het licht, terwijl hij veel schreef in de *Friesche Kerkbode*, waarvan hij lang redacteur was.

L i t t e r a t u u r : *Een wandel met God.* Levensbeschrijving van Ds. J.J.A. Ploos van Amstel door Dr. L.H. Wagenaar, Amsterdam 1895. Artikelen in *De Zuiderkerkbode* van 17 Aug. 1895; *Hollands kerkblad*, 10 Aug. 1895. *Heraut*, 1 Sept. 1895; enz.

[Doede van Amsweer]

AMSWEER (Doede van), ofschoon geen theoloog van professie, moet toch hier, voor het vele, dat hij in 't belang van de kerk in de provincie Groningen gedaan heeft, na de reductie der stad in 1594, genoemd worden. Geboren te Appingedam in 1546, werd hij reeds vroegtijdig naar Groningen gebracht, om hier naar de welbekende Latijnsche school te gaan, welke stond onder de leiding van den beroemden en geleerden Regnerus Praedinus, over wien hij later met de grootste veneratie en hoogachting spreekt, wat stellig wel als een bewijs mag worden aangemerkt voor het feit, dat deze groote man, op den jeugdigen knaap zulk een indruk heeft gemaakt

en zooveel invloed heeft uitgeoefend, dat die nimmer zijn verloren gegaan. Opgevoed in Roomsch-Katholieken kring te Groningen, is van Amsweer, na het sterven van Praedinus, naar zijn geboorteplaats teruggekeerd, waar hij gebleven is tot het begin van zijn 15de jaar, toen hij zijn vaderland verliet, ten einde naar Oost en West te reizen, verschillende landen en steden te gaan bezoeken, en op die wijze, naar de gewoonte der tijden, zijn opvoeding in den vreemde te gaan voltooien.

Toen dit gebeurde, was er bij hem, naar 't schijnt, nog geen twijfel ontstaan aan het geloof der vaderen, een afvallige daarvan zou hij pas later worden. Wel is het jammer dat hij over zijn verblijf in vreemde oorden zoo weinig meedeelt, maar stellig heeft op zijn godsdienstige overtuiging grooten invloed uitgeoefend zijn verblijf in Engeland in 1565, waar hij in kennis kwam met Karel Utenhove, den neef van den welbekenden Londenschen ouderling. Hij vergezelde Karel op diens reis naar Duitschland en kwam te Vriemersheim, waar hij Henricus Bommelius ontmoette. In zijn vaderland teruggekeerd, geheel voor de Reformatie gewonnen, heeft hij te Appingedam en in den omtrek dezer plaats zeer veel gedaan voor de Hervorming, waarvoor hij arbeidde en streed, totdat hij, na 't verraad van Rennenberg, zich genoodzaakt zag te vluchten. Met zijn vrouw trok hij naar Emden, waar hij gebleven is, totdat Groningen in 1594 door toedoen van prins Maurits en Willem Lodewijk, uit de handen der Spanjaarden werd bevrijd.

In 1584 verscheen te Emden zijn eerste pennevrucht. IJverende voor de beginselen der Hervorming, in 1565 door hem omhelsd, ze beschouwende als ‘een costelicke ghevonden Peerle’, heeft hij ‘wanderende anno 1580 in exilio, om de bekentenisse des names Jesu, om buyten Landes niet gheel ledich te gaen’ zijne handen ‘ghewennet, den ploech des Heeren mede aen te grypen’, en het gevolg hiervan was *De Spieghel der aenvechtinghe des Sathans*, *ende ware proeve des Gheloofs: enz.* Embden. Eenardus Oöstfesse 1584.

Tegelijk met dezen ‘*Spieghel*’ zagen ook bij denzelfden drukker nog het licht: *Proeue des Ghelouens. Van de ware salichmaekende erkentenisse Christi* en *Een trouhertige vnde droeuighe vermaninge ande uerstroyde Wtgewekene*, *vnde gemeyne Ingesetene der Vrieszchen Ommelanden.* In 1592 verscheen almee te Emden de *Reformeerde Coopman.* Oorspronkelijk in 't Latijn geschreven, heeft hij dit stuk later vertaald.

Het voorbericht is vooral hierom merkwaardig, omdat er zijn godsdienstige overtuiging in uitkomt, die er het bewijs voor oplevert dat ze zeer gematigd was en bepaald onder Zwingliaansche invloeden is gevormd.

Dat Amsweer onder zijn vrienden te Emden ook Menso Alting rekende, werd hier voor reeds aangegeven, en al zijn ze nu niet bijzonder veel de plaatsen in zijn werken voorkomende, die heenwijzen naar zijn verblijf in die stad, duidelijk doen ze ons toch zien, dat hij er, behalve dezen voortreffelijken prediker, bij wien van Amsweer hoog stond aangeschreven, tal van andere personen had, met wie hij op vriendschappelijken voet leefde en ook dat hij er wel iemand was van invloed.

Wat hij lang en vurig had gehoopt gebeurde eindelijk den 22sten Juli 1594, Groningen werd toen door prins Maurits ingenomen en aan de zijde der unie gebracht en als 't gerucht daarvan tot Doede's ooren was doorgedrongen, besloot hij, zonder verwijl naar Appingedam weder te keeren, wat hij ook stellig zou gedaan hebben,

ware niet Alting, na zijn kortstondig verblijf in de veroverde veste, waar hij de eerste preek gehouden had, tot hem gekomen om hem namens Willem

Lodewijk te verzoeken, aanstonds over te komen en als hij ‘S.G. ende de Gedeputeerden der Omlanden, int Broeder-Clooster’ bijeenvond, alwaar ze vergadering hielden, werd hij verzocht ‘de last der Reformation der Kercken in den Omlanden, to willen annemen.’ Na eenig aarzelen nam van Amsweer aan, waarop hij verzocht werd ‘sonder eenich vertoch Emden te verlaten, ende over die arbeydt ende exercitie’, die hem te wachten stond, zich niet naar Appingedam te begeven, maar zich metterwoon te Groningen te vestigen ‘ghelyck gheschiet is.’

Wat heeft v. Amsweer nu gedaan? In de allereerste plaats zou ik meenen heeft hij meegewerkt aan de samenstelling der kerkorde, die in 1595 is goedgekeurd door de Staten. Me dunkt dit te mogen afleiden uit eenige mededeelingen, die hij in enkele zijner geschriften doet. Zoo lezen we in zijn boek *Christelijck Bedenckent ende Disposition van goede armen Ordenung* (1616), op het einde, in een afzonderlijk hoofdstuk, waarboven *Candido Lectori*, onderafdeeling *Odiose Arbeydt nae de Reductie:* ‘Met opganck der poorten van Groeninghen, hebbe ick ghesien mijn wtlandische Medebroederen ten grooten deele, tot goede profytelycke eerendiensten erhoven. My overst daerteghens, door vocation tot den kerckendienst is ymmerdaer, slavelijcke arbeydt bescheeret gheweest. Aenvanghende dese *vocation* fondamentlijck, met de publiceerde Kercken-Ordenungh. Hebbe mijn handen ende voeten daerover mede oock niet suynich gheweest.’ Dan lezen we in de *Acta Memoriae. Defensive ghestelt* blz. 37: ‘Gheroepen anno 94 ex otio exilij, om de Kercken in den Omlanden, tho helpen reformeren: *Heb ick mijn gantsche ghemoedt daer hen gherichtet*, *dat eerst ende voor al*, *dat fundament ghenomen worden mochte*, *door een goede alghemeene beschreven Kercken ordeningh.* Ghelyckfals oock gheroepen daer nae tot de armen dienst! Heb ick mede oock ghearbeydet, om de aenvanck tho maken van een goede Armen-ordeningh. Beyde ordeninghen sijn publicando aen 't licht bracht, ende hebben ghewandert, in alle door het gantsche Landt. Zijn oock (me presente) eerst de Kercken-ordeningh, anno 95, ende daer nae de Armen ordeningh anno 1600 opentlijck in ghemeene Versamelingh, op den Lantsdach, approbeert ende aenghenomen: Ben oock yedertijdt versocht, *publica autoritate*, my derselven Voorsorghe ende voortsettinghe toe willen behartighen, op dat alles stichtelijck ende ordentlijck, tot tzieraet des huyses Gods, wal voorghenomen ende int werck ghestelt worden mochte.’ Ook is de medewerking aan de samenstelling der Groningsche kerkorde, laat ik liever zeggen den grooten invloed, dien van Amsweer op de vervaardiging er van heeft uitgeoefend, blijkbaar uit art. 53 (cf. Hooyer; *Oude kerkordeningen* blz. 371). Het is Hooyer (*ll.*, blz. 359 en 360) niet duidelijk, hoe dit artikel uit de pen der eerste opstellers (volgens hem, Alting, Lubberti en Lydius) is gevloeid. Zeer begrijpelijk zou ik meenen. De genoemde drie personen zijn ook niet de opstellers der bij Hooyer afgedrukte kerkordening voor de Ommelanden van Groningen. Zij is in hoofdzaak afkomstig van van Amsweer en als men dit in 't oog houdt, dan wordt art. 53 duidelijk. Immers zegt hij ‘Jus Collationis of patronats (om mijn gevoelent op verbetering darvan to seggen) is in sich geen Politiq denst, noch weltlijcke hoicheyt, sonder gehort tot den denst der kercken, vnde is synen Heeren den dat vertrouwet is, ein sware last vnde borde. Angeseen dat selue Jus (blyuende in sijne Limiten) neet anders als tot bevorderung van Godes ere, vnde der Kercken wolstant inde beste can noch mach gerichtet worden. Gelijck sulckes de name, *collator a conferendo*, ofte *patronus a patrocinando* mede beteeckent op

Duyts so vole gesecht, als ein patroen, vorthelper, ofte veerstander der kercken, vnde aller kercken goeder; *Hinc jus patronatus aut patroni Ecclesiarum;* Dat is Godes denst, recht in swang moge gaen ende met getrowe Dienaren versorgt zij. Dat oick de kerckelijcke opcompsten, neet vertogen noch onnutte togebracht, sonder tot bevorderung van Godes ere, vnde der Kercken beste recht gebrucket ende angelecht mogen worden[1].' Men bespeurt het, van Amsweer is dus wel degelijk de meening toegedaan, dat het patronaatrecht in zich sluit, dat de patroon mede moet helpen aan het voorzien van de kerk met goede dienaars. Waar men dit standpunt inneemt, daar is het niet te verwonderen, dat men er geen bezwaar in ziet, ja 't zelfs goed vindt, dat de patroon, juist dewijl het recht, waarover hij beschikt zulks medebrengt, helpt aan de verkiezing van goede predikanten. Art. 53 van de Groningsche kerkorde is dus op het standpunt, dat van Amsweer innam, te verdedigen en is onder zijn auspiciën geboren en dit is het geval niet geweest met de kerkordening, die alleen voor de stad Groningen bestemd was en reeds den 16^{den} September 1594, door burgemeesteren en raad der stad was gearresteerd. Door het aandeel dat van Amsweer gehad heeft aan deze, in 1595 door den stadhouder en de Staten goedgekeurde en in '96 door de synode aangenomen kerkorde, heeft hij zeer veel bijgedragen aan den bloei en de vestiging van de Herv. kerk in de provincie Groningen. Als afgevaardigde van de Staten, waarvan hij jaren lang lid was, woonde hij van 1595-1603 (behalve in 1599) de synoden bij, en ook in deze kerkvergaderingen, waar zijn adviezen zeer op prijs werden gesteld, heeft hij veel in het belang van de zich vestigende kerk gedaan. Na 1609 (de eerste reis sedert 1603) was hij weer ter synodale vergadering, doch na dien tijd verscheen hij er niet meer, omdat hij geen lid meer was van de Staten. Hij was buiten dit college geraakt. Waarom? Als een gevolg van zijn openhartigheid, zijn strijd tegen oneerlijkheid en geldverduistering, zijn optreden als proost van de abdij van Usquert, welk ambt hem in Mei 1601 was opgedragen, Dat proostschap heeft hem veel verdriet bezorgd en is voor hem een bron geweest van allerlei miskenning en verguizing. Het komt helder uit, wanneer men in zijn geschriften, waarin hij steeds weer over deze zaak handelt, leest dat hij eerlijk wilde zijn en aan de kerken wilde doen toekomen, de gelden van geestelijke goederen, die door aanzienlijken beheerd, tot gansch andere doeleinden werden bestemd, dan waarvoor ze gegeven waren. Dikwijls kwam in hun zak terecht en werd in weelde verleefd, wat der kerk toebehoorde. Hiertegen kwam, gelijk ik zeide, van Amsweer in verzet en dit is voor hem oorzaak geworden, van nameloos veel ellende, verdriet, smart, vervolging en een buiten sluiten van alle betrekkingen. Van alles wat hem overkomen is, moet de oorzaak eenig en alleen gezocht worden hierin, dat hij den moed bezat te wijzen op bestaande misbruiken en dat hij daaraan een einde wilde maken[2].

Had van Amsweer kunnen doen, wat hij in 't belang der kerk nuttig en noodig oordeelde, ze had er ongetwijfeld schoone vruchten van geplukt, even als van de wijze, waarop hij de armenzorg, tot de ordening waarvan hij in 1599 was aangesteld,

1) Cf. *Christelijcke vnde truhartighe vermaenschriften enz.* Franeker 1597. *Missive an den collatoren.*

2) Cf. *Satellitium* blz. 2 en 72. *Acta memoriae defensive gestelt* blz. 2, 5, 20 en 21. *Christelijke ende trouhertige vermaenschriften* (editie 1619) in het achteraan staande 'Aen den Leser'. *Christelijck bedenckent* en wel bepaaldelijk in het hoofdstuk 'Candido lectori'. *Later memoriale acten*, *enz.*

wilde geregeld zien. De denkbeelden, door hem over dit lastige probleem gekoesterd en op schrift gesteld, verdienen nog de aandacht.

Dan ook hier kon hij niet verkrijgen wat hij verlangde en werden vaak zijn beste bedoelingen miskend.

In zijn geschriften van af 1611, komen veel klaagtonen voor, maar ze zijn begrijpelijk en te verontschuldigen. Jaren achtereen heeft hij herstel gezocht, ook door de hulp in te roepen van den stadhouder Willem Lodewijk, andere hooggeplaatste en invloedrijke personen, de synode, aan wie hij present-exemplaren van zijn werken zond, doch wat hij ook vroeg, nooit heeft hij verkregen, wat hij verlangde en vurig hoopte nl. rechtsherstel.

Doede van Amsweer is een zeer merkwaardige persoonlijkheid geweest, die ten volle verdiend nader gekend te worden, ook als (ik stipte dit boven reeds aan) een toonbeeld van gematigdheid in zijn godsdienstige beschouwingen. Hij was een man met een vreedzame, kalme natuur, afkeerig van twist, scheuring en verdeeldheid en de strijd tusschen Remonstranten en contra-Remonstranten is hem een oorzaak geweest van veel verdriet en smart en het is wel de moeite loonend om na te lezen wat hij hierover zegt in de 2de editie (1619) van de *Christelijcke ende trouhertige vermaenschriften* (hoofdstuk) 'Aen den Leser', in de *Later Memoriale acten*, meer bepaald in de 'Finale valete Conclusie' en de 'Recommendation schrifften, inde provintie van stadt Groningen en Omlanden.' Hij verfoeide de godsdienstige twisten, die vooral in Holland zoo hevig ontbrand waren en hij wilde almee, door het uitgeven der *Justificatio fidei* een middel aan de hand doen, om den hevigen strijd te doen bedaren. Op dit feit is niet gelet door Dr. Chr. Sepp in zijn *Kerk-historische Studiën* (Leiden 1885 blz. 228). Had deze geleerde kennis gemaakt met de geschriften van Amsweer, dan zou 't hem duidelijk geworden zijn 'wat goeds van Amsweer voor de woelige tijden, waarin hij dit tractaat van Corranus herdrukken liet', van den inhoud hoopte.

Doede van Amsweer heeft voor de vestiging der Hervormde kerk in Groningen verbazend veel gedaan, hij is een man geweest van buitengewoon groote verdiensten, aan wien de kerk de grootste verplichtingen heeft. Hij was gehuwd, maar had geen kinderen. Zijn vrouw, met welke hij van af 1576 had saamgeleefd, stierf in 1616 en hij zelf verwisselde in 1621 het tijdelijke met het eeuwige.

Behalve enkele geschriften, reeds vermeld, verschenen van zijn hand de volgende werken, die allemaal (ik vestig er bepaald de aandacht op) voorhanden zijn in de universiteits-bibliotheek te Groningen.

1597. *Christelijcke ende trouhertige Vermaenschriften* (Franeker).

1599. *Armen Ordeningh* (in 't papier gebracht).

1611. *De Praeposituris reformatis.* 1612. *Gedenckweerdige Acta memoriae.*

1613. *Corte Sommarie uytstel van Reeckeninghe*, *ende contra Rekeninge.*

1613. 2de druk van de *Spieghel der Aenvechtinghen; Proba fidei; De trouhertighe vermaninghe; Reformatus mercator.* 1615. *Exulans justitia divina*, *inventio Babtistae Ubaldini exulis.* (Merkwaardig geschrift, door van Amsweer vertaald). 1616. *Satellitium enz.; Satellitium divinum; Christelijck Bedenckent ende Disposition van goede armen ordening* (Dit is vermoedelijk de uitgave van de in 1599 geschrevene '*Armen Ordeningh*'). 1618. *Clagende Request; Later Memoriale acten; Justificatio fidei Christianae*, *antiquae*, *Catholicae et orthodoxae.* 1619. 2de editie van de

Christelijcke ende trouhertige vermaenschriften. Dit boekje werd tegelijk gedrukt met de *Querela Frisiae*, *scripta a Melchiore ab Ansuver Frisio* (Deze *Querela* is een zeer belangrijk geschrift, het leert ons nog al wat over Doede's broer Melchior, die zeer bevriend was met Marnix van St. Aldegonde).

L i t t e r a t u u r : Mr. J. Potter van Loon; *Groninger Volksalmanak* 1842 (blz. 100-114) en 1843 (blz. 60-81). De wetenschappelijke waarde van deze beide artikels is betrekkelijk, want van Loon kende de geschriften van Amsweer maar zeer onvolledig en juist omdat hij die niet kende, is de kennis der feiten gering en de voorstelling minder nauwkeurig. Ter bevestiging hiervan wijs ik, op wat van Loon zegt blz. 114 (G.V. 1842). ‘Na het lezen van Doedes herhaalde doleantien, zou men ligtelijk kunnen vermoeden, dat persoonlijke overwegingen en min oorbare drijfveeren van het gezag hem ten onregte hadden geweerd van de bediening der Proostdij’ enz. Deze opvatting is onjuist, zeker is het dat *persoonlijke overwegingen en min oorbare drijfveeren* in 't spel zijn geweest en hij daarvan het slachtoffer is geworden.

Sepp; *Bibliographische mededeelingen* blz. 73-75, aangevuld en van onjuistheden gezuiverd in *Kerkhistorische Studiën*, Leiden 1885, blz. 221-237. Vreemd is de vergissing in zake de *Justificatio fidei.* Sepp zegt *K.S.* blz. 227, dat hij niet weet evenmin als iemand, die zich met de studie van Corranus heeft bezig gehouden, van welk boek het eigenlijk de vertaling is en Hessels; *Ecclesiae Londino Batavae Archivum* T. II. fol. 992 meldt, zich echter ten onrechte hierbij op Sepp beroepende, dat het een vertaling is van den *Dialogus in Epistolam D. Pauli ad Romanos.* Wat is nu het zonderlinge? Dit, dat Hessels t.a.p. fol. 993 het geschrift opgeeft, dat opnieuw door v. Amsweer, op zijn kosten is gedrukt nl. *Epistola Beati Pauli Apostoli ad Romanos.* Hiermeee is 't raadsel opgelost. Ook zijn mede, ten gevolge van onbekendheid met *van Amsweer's* geschriften, nog andere onjuistheden, door Sepp begaan.

Hooyer; *Oude kerkordeningen* blz. 356 vlg. en de daar genoemde litteratuur. Brucherus; *Gesch. van de Kerkhervorming in Groningen.* Groningen 1821 register *i.v.*; Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. VII register *i.v. Stemmen voor Waarheid en Vrede* 1902. blz. 137-186. Van der Aa; *Biogr. Woordenb.* dl. I. blz. 273-277.

[Ruardus Andala]

ANDALA (Ruardus), geboren begin Januari 1665 in het gehucht Andlahuizen (gem. Burgwerd), was de zoon van Gerlof Ruurds en Truike Wigles. Vlug van bevatting, trok hij de opmerkzaamheid van den predikant te Bolsward Gerhardus Moda, van wien hij privaat onderricht ontving en die den grietman Tjaard van Aylva, voor den jongen wist te winnen. Dit had ten gevolge dat hij, tien jaar oud, op de Latijnsche school te Bolsward kwam, waar hij zulke vorderingen maakte, dat hij reeds in September 1679, op 14½ jarigen leeftijd naar Franeker trok, om er als student te worden ingeschreven. Na zich in het Grieksch, Latijn, Arabisch, Chaldeeuwsch en Hebr. geoefend te hebben en ook het Talm. Hebreeuwsch zich te hebben eigen gemaakt, besteedde hij de jaren 1681-84 hoofdzakelijk aan de wijsbegeerte, die zeer zijn belangstelling trok en volgde hij de lessen, in dit vak gegeven door den Cartesiaan Abraham Gulichius en van diens opvolger Thomas Andreae, die hem geheel voor zijn vak wilde winnen, terwijl Blancardus trachtte hem over te halen voor de studie van 't Grieksch. Dan, liever zich algemeen wenschende te

ontwikkelen, volgde hij de stem van den een noch van den ander, en zoo kwam hij er toe zelfs de lessen in de wis- en sterrekunde (welke vakken gedoceerd werden door Grau en Fullenius) te volgen en te gaan luisteren, naar wat Philippus Matthaeus junior, professor in de medicijnen onderwees. Een en ander geschiedde met zooveel vrucht, dat hij den 17den Nov. 1684, na het houden van enkele disputaties op eene er van, '*de terra et igne*' getiteld, bevorderd werd tot 'liberalium artium magister.' Na deze gebeurtenis begon hij zich met ijver toe te leggen op de beoefening der godgeleerdheid, die er onderwezen werd door het welbekende drietal v/d. Waeyen, Vitringa en Roël. Vooral v. der Waeyen trok hem zeer aan en door persoonlijken omgang met hem, heeft deze Coccejaan, machtigen invloed op hem uitgeoefend, zoowel op exegetisch als op dogmatisch gebied. Immer heeft hij hem hoog geëerd en weinigen maar werden zoo zeer door hem gewaardeerd als van der Waeyen, waarvan de meest ondubbelzinnige proeven geleverd worden in de *Oratio funebris*, die hij, toen zijn leermeester gestorven was, hield.

In 1687 stelde zijn beschermer (die sedert den dood zijner ouders in 1677 geheel voor Ruardus zorgde) hem in staat andere universiteiten in ons land te bezoeken en zoo is hij geweest te Utrecht, waar hij echter niet als student is ingeschreven en te Leiden[1]. Blijkbaar was 't hem te doen hier eenigen tijd de lessen te volgen van F. Spanheim, Joh. à Marck en Chr. Wittichius. Ook Dordrecht werd bezocht, waar S. van Til, sedert 1685 de Psalmen, Habakuk en Maleachi verklaarde terwijl hij tevens onderricht gaf in Hebr. oudheden en de predikkunde (cf. Schotel; *Kerkelijk Dordrecht.* 2de dl. Utr. 1845 blz. 36). Vriemoet (*ll.* fol. 731) zegt dat Andala toen ook in Walcheren is geweest, maar dat hij er lang vertoefd heeft is te betwijfelen, omdat de illustreschool te Middelburg destijds volstrekt niet bloeide. In Friesland teruggekeerd, werd hij den 28sten Sept. 1688, tot den predikdienst toegelaten en nog denzelfden dag beroepen te Arum, waar hij reeds den 14den October bevestigd werd. Twee jaar heeft hij hier gewerkt toen hij naar Makkum vertrok, waar hij bleef tot op het laatst van 1695, als wanneer hij naar Bolsward toog.

Te Makkum, waar hij huwde met Catharina Wybes Hegenhuis, een jonge, aldaar wonende weduwe, wierp hij zich in den strijd, dien zijn leermeester van der Waeyen had aangebonden tegen Balthasar Bekker, naar aanleiding van diens uitgave *De Betoverde Wereld* en waartegen de Franeker hoogleeraar bereids zijn *De Betoverde wereld..... ondersogt en weederlegt*, had in het licht gegeven. Tegen dit werk had Bekker een drietal brieven de wereld ingezonden en dit werd oorzaak dat Andala schreef *Drie Brieven van Dr. Balthasar Bekker enz.* Amsterdam 1693[2], welk geschrift nog in 't zelfde jaar gevolgd werd door *Beantwoording van Dr. B. Bekker. Twee Brieven.*

Te Bolsward (hij werd hier bevestigd den 4den Augs. 1695), zette hij zijn geschrijf tegen Bekker voort en zoo zag van hem het licht in 1696 *Uiterste verleegentheid*

1) Cf. *Alb. Stud. Acad. Lugd. Bat.* kol. 694. 25 Oct. 1687.
2) Dit was niet het eerste boek dat van Andala het licht zag. Reeds in 1686 was van hem te Franeker verschenen *Mantissa de lite Dukeriana cet.* en in 1687 zag het licht; Ruardi ab Andala, Phil. Doct. *Epistola apologetica ad doctissimum accutissimumque Juvenem Gisbertum Wesselium Duker etc. adversus viros eruditissimos ac celeberrimos Dom. Ulricum Huberum et Dom. Hermannum Witsium etc.* Franequerae 1687.

van Doct. Balt. Bekker en *Balthasar Bekkers en insonderheyd syner Voedsterlingen onkunde;* in 1698 *Klare en bondige uitlegging van de texten 2 Petr. 2:4 en Jud. vs. 6* benevens *Gansch desperate en verlooren saake van D. Balth. Bekker.* Het laatste geschrift van zijn hand in dezen twist was *Antwoord op een tweeden brief.* Fran. 1700.

Doch niet alleen had hij zich tot taak gesteld Bekker te bestrijden, maar gelijk alle Coccejanen deden, beoefende hij ijverig de exegese en zoo had hij het plan opgevat een korten commentaar samen te stellen op alle bijbelboeken, toen zijn benoeming kwam tot hoogleeraar in de wijsbegeerte te Franeker, den 17^{den} Febr. 1701, op een tractement van *f* 700. Den 23sten Juni aanvaardde hij zijn ambt met het houden eener inaugureele oratie *de physices praestantia*, *utilitate et jucunditate.* Aanvankelijk belast met het onderwijs in de logica en physica, gaf hij, na het vertrek van Roëll ook college in de theologia naturalis en de principia philosophiae Cartesii, waarvan in 1709, als vrucht te Franeker verscheen: *Exercitationes academicae in philosophicam primam et naturalem cet.* Dit is evenwel niet het eerste boek geweest, dat hij als hoogleeraar de wereld in zond, want in 1705, had hij bereids, ook te Franeker doen verschijnen: *Existentia Dei*, *non modo a posteriori*, *sed et a priori demonstrata.* In 1711 liet hij drukken *Syntagma Theologico Physico Metaphysicum*, *complectens compendium Theologiae naturalis etc.* Fran. Niet lang nadat Andala dezen wetenschappelijken arbeid geëindigd had, werd hij, den 4^{den} Nov. 1712, benoemd tot hoogleeraar in de godgeleerdheid als opvolger van Nicolaus Gürtler, die den 11^{den} Sept. 1711 gestorven was. Zijn tractement, dat langzamerhand tot *f* 1200 was gestegen, werd nu nog met *f* 300 verhoogd, zeker niet te veel voor een man, die wijsbegeerte en theologie doceerde.

Den 7^{den} Juni 1713 werd hij bevorderd tot doctor theol. en den 12^{den} Nov. 1713 aanvaardde hij, ofschoon hij stellig wel vóór dien tijd godgeleerde lessen gaf, zijn nieuw ambt, met een rede *De sapientiae initio reverentia Jehovae*, die nog hetzelfde jaar te Franeker in druk verscheen. In het daaraan voorafgaande jaar 1712 had hij uitgegeven *Dissertationum philosophicarum Pentas*, d.i. een vijftal verhandelingen, die hij van Juni 1710-Juni 1712, op zijn philosophische colleges had laten verdedigen. Met de gereedmaking hiervan bezig, zag hij zich in een twist gewikkeld met zijn ambtgenoot Johannes Regius, over het metaphysisch onderwerp; *de modo concipiendi dependentiam actionum creaturarum a Deo*, waartegen Andala schreef *Vindiciae Veritatis*, *quam Ecclesiae Reformatae profitentur de Dependentia actionum a Deo.* Fran. 1713. Toen Regius hierop zijn wederantwoord had gegeven en het er al den schijn van kreeg, dat het twistgeschrijf zou worden voortgezet, kwam van hooger hand bevel niet verder op de zaak in te gaan.

Tot zijn andere wijsgeerige werken moet ook gerekend worden het in 1716 verschenene boek: *Examen ethicae clarissimi Geulinigii cet.* (Fran. 1716). We hebben hier feitelijk niets anders dan 5 disputen, naar aanleiding van de *Ethica* van Geulinx, waarvan Andala aanvankelijk een vurig bewonderaar was, doch die in later tijd al haar bekoorlijkheid voor hem verloren had. Twee jaar later, in 1718 alzoo, liet hij het licht zien: *Apologia pro vera et saniore Philosophia cet.* welk boek eigenlijk niets anders is dan een doorloopende verdediging van de Cartesiaansche wijsbegeerte en een bestrijding van de leer van Spinoza.

1719 zag hem op nieuw in 't krijt met zijn tegenstander Regius, naar aanleiding van diens geschrift *De Cartesio Spinosae praelucente*, waartegen Andala zijn

Alloquium sive Responsum Tractatui nupero praemissum a vitilitigationibus responsionis apologeticae clar. collegae et Antagonistae vindicatum. Fran. 1719 schreef.

Zooals 't gewoonlijk ging en nog gaat was met deze twee geschriften het pleidooi niet uit, want Regius schreef nog zijn *Cartesius verus Spinosismi architectus*, waarop Andala liet volgen een door den student Georgius Szoboszlai verdedigde *Disputatio physica*, *qua representatur Cartesius verus Spinosismi eversor et physicae experimentalis architectus* (1719).

Behalve de vele wijsgeerige geschriften, die Andala uitgaf, liet hij ook een menigte theologische werken het licht zien. Onder deze is zeer bekend de in 1716 te Franeker verschenen *Summa theologiae supernaturalis*, die een verzameling bevat van 35 disputaties, welke onder zijn praesidium in 1714 en 1715 verdedigd waren. Waarheid sprak Ypey, toen hij van dit boek zei: 'dat dit systeem wel in een vrij goed geregelde orde is bearbeid, doch niet geheel zonder alle oudschoolsche wanstaltigheden'; maar dit neemt niet weg, dat het ons eerbied afdwingt voor de groote geleerdheid en de duchtige belezenheid van Ruardus ab Andala en terecht heet Clarisse in zijn *Encyclopediae theologicae epitome* (ed. alt. L.B. 1835. p. 466) hem een *theologus et philosophus laudatissimus.* Als een zeer geleerd en kundig theoloog wordt hij ook geprezen door zijn leerlingen Antonius Driessen, hoogleeraar te Groningen in diens '*t Kort berigt der Geuglingiaansche zedekonst opgestelt door Kepotyranus Germanus enz.* Gr. 1722 en door G. Outhof in zijn *Waarschouwinge.*

Ook op exegetisch gebied heeft hij zich doen kennen en tal van geschriften (waaronder echter vele, die niets anders zijn dan door leerlingen van hem en onder zijn leiding gehouden disputatien) hebben van hem, over de uitlegging van het N.T. het licht gezien (cf. Boeles; *ll.* 2de dl. 2de helft blz. 361 en 362). De meest bekende zijn de *Clavis Apocalyptica* (4 disputatien), die in 1720 te Franeker het licht zag en de *Verkl. van de Openb. van Johannes*, *met een sleutel*, *dienstig tot het regte verstant van dezelve*, *en Tafel om in een opslag de overeenkomst der gezigten te zien*, *enz.* Leeuw. 1726. Vooral ook om velen te kunnen bereiken, heeft hij dit werk, dat een zijner hoofdgeschriften is, in de moedertaal geschreven en met voorliefde heeft hij de stof behandeld, omdat hij, tijdens zijn student zijn, het boek, door zijn grooten leermeester van de Waeyen had hooren verklaren en toen reeds een menigte commentaren er op bestudeerd had. Later had hij het voor zijn gemeenten uitgelegd en er drie jaar college over gegeven.

Nog verschenen van hem drie rectorale oratien nl. *de viis Jehovae rectis.* Fran. 1715; *de regno Christi Millenario*, *praeterito an futuro* 1721 ('gedaen den laetsten May 1721. By 't afleggen van den opperhoogschoolstaf'). Het is op deze redevoering geweest dat zijn oud-leerling G. Outhof, een 34 regelig vers dichtte, dat werd opgenomen in de *Boekzael* van 1721 1ste dl. blz. 734-736. De derde, in 1726 gehouden en te Franeker verschenen oratio had tot titel: *de ecclesia satiata*, *seu irrigua*, *non addenda sitienti.*

'Als een wakker strijder' zegt Mr. Boeles (*ll.* 2de dl. 2de helft blz. 362) 'bleef Andala met woord en pen zijn standpunt verdedigen, totdat hij als de laatste pilaar van de Cartesiaansche wijsbegeerte overbleef; quare Cl. defuncto - het zijn woorden van Venema - nemo vitio verterit, quod omnes intenderet nervos, viresque in

Cartesianismo asserendo, et afflicto succurrendo, insumserit, cum Theologia ipsa in ejus naufragio Ipsi periclitari videretur; omnia itaque conquirens remedia, *Experi-*

mentalem artem minime neglexit: quinimo primus hic *collegium* inchoavit *experimentale*, in quo ope Antliae Pneumaticae Physica repraesentare et explicare solebat phoenomena.'

Gedurende den tijd waarin hij hoogleeraar is geweest, kwamen van heinde en verre jongelingen om zijn lessen te volgen, want zijn naam als geleerde was wijd en zijd bekend en tal van mannen, die hij heeft onderwezen, hebben, als lui van naam, de kerk in ons vaderland gediend of van den catheder de theologie gedoceerd. Ongetwijfeld is hij een der besten onder de Coccejanen geweest. Ook pleit nog voor zijn gaven als prediker dat men hem te Franeker als dienaar des woords begeerde, korten tijd, nadat hij als hoogleeraar in de wijsbegeerte was opgetreden, immers in 1709, terwijl als bewijs voor zijn geleerdheid mag worden aangemerkt dat men hem in 1719, na den dood van Volders, een professoraat te Leiden aanbood.

In 1722 stond Andala een zware ziekte door, die hem een benauwdheid op de borst achterliet welke hem is bijgebleven tot zijn dood den 12^{den} September 1727. Bij zijn begrafenis werd de lijkrede uitgesproken door Venema. Uit zijn huwelijk waren geen kinderen.

Van zijne hand zijn ook nog afkomstig *Oratio funebris in obitum J. Rhenferdii.* Fran. 1713 en *Oratio funebris in obitum J. van der Waeyen* Fran. 1717.

Als theoloog is Andala in zijn dagen een man geweest van groote beteekenis, buitengewoon werkzaam en nederig van inborst, wat destijds van zijn ambtgenooten, niet immer kon getuigd worden.

L i t t e r a t u u r : *Boeles; ll.* 2de dl. 2de helft. blz. 356-363 en 843. Vriemoet; *ll.* fol. 728-737. A.J. van der Aa; *Biogr. Woordend.* dl. I. blz. 280 en 281 en de daar aangehaalde litteratuur. Paquot; *Mémoires pour servir à l'historie littéraire des XVII Provinces des Pays-Bas etc.* T.I. Louvain 1765. fol. 162 en 163. Dr. W.J.A. Jonckbloet; *Gedenkboek der Hoogeschool te Groningen.* Gron. 1864. blz. 70 aanteekening 2, waar een geschrift vermeld wordt van Andala tegen Nicolaas Engelhard een aanhanger van Leibnitz, later hoogleeraar te Groningen. Chr. Sepp; *Polemische en Irenische theologie.* Leiden 1882. blz. 209. Id. *Het Staatstoezicht of de godsdienstige Letterkunde in de Noordel. Nederlanden.* Leiden 1891. blz. 115. Adelung; *Fortsetzung und Ergänzungen zu Chr. Gottl. Jöchers allgemeinem Gel. Lexico.* 1er Bd. Leipzig 1784. kol. 790 en 791. In den strijd over Roëll, gevoerd tusschen de prov. synode van Z. Holland en die van Friesland (cf. E.J. Diest Lorgion; *De Nederduitsche Hervormde kerk in Friesland*, *sedert hare vestiging tot het jaar 1795.* Groningen 1848. blz. 183-192), verscheen o.a. ook Andala, predikant te Makkum als correspondens uit Friesland, op de eerstgenoemde synode. Merkwaardig is het door hem bij die gelegenheid (1695) ingeleverde rapport (cf. *Acta synodi* Z. Holl. 1695 art. 30). G. Outhof's *Waarschouwinge.* Embden 1723. blz. 87, 135 en 164. Ypey en Dermout; *Gesch. der Nederl. Herv. kerk.* 2de dl. Breda 1822. blz. 458. Als Cartesiaan wordt Andala ook vermeld bij Scholten; *De leer der Herv. kerk.* Leiden 1870. 1ste dl. blz. 347 aanteekening 1 bij blz. 346. *Nederl. Archief voor Kerkgesch.* 1ste dl. 1902. blz. 433-436. Volledigheidshalve deel ik hier nog mede, dat, ofschoon velen Andala hielden voor den schrijver van *de drie brieven* en van de *Uiterste Verleegentheid* (zie hiervoor blz. 168), hij, pas in 1698 in zijn *Klare en bondige uitlegging van de Texten 2 Petr. 2.4 en Jud. v. 6 enz.*, zich als de auteur dier

geschriften bekend maakt. Wanneer men Boeles; *ll.* blz. 358 leest, dan krijgt men den indruk of eerst de *Gansch desperate en verlooren saken enz.* verschenen is en daarna de *Klare en*

bondige uitlegging. Dit is niet alzoo, het eerst vermelde pamflet is achter het laatste gedrukt.

[Josué Teissèdre L'Ange]

L'ANGE (Josué Teissèdre), geboren te Dordrecht den 28sten April 1771, was de zoon Pierre, predikant bij de Walsche gemeente aldaar en van Marie Marthe Teissèdre. Toen hij vijf jaar oud was, vertrok de vader naar Delft, alwaar de zoon, de Latijnsche school doorliep, waarna hij in 1787 naar Leiden trok (nadat hij den 10den September van dat jaar, in dichtmaat, onder leiding van den rector H. Hoogeveen, een oratie gehouden had '*de desperatione Hamanis*, *dum ad supplicium ducebatur*, *ultima verba loquentis*'), om daar in de theologie te gaan studeeren[1].

Te Leiden vond hij bij prof. H.A. Schultens, een tweede ouderlijk tehuis en steeds verklaarde L'Ange in later jaren, dat hij naast zijn vader, aan dezen het meest te danken had.

Behalve van Schultens 'wiens naam tot zijn laatste snik in zijn hart leefde en op zijn lippen zweefde', genoot hij er onderricht van de hoogleeraren Luzac, Pestel, B. Broes, Boers, Hollebeek en Rau, terwijl tot zijn intimi behoorden A. van den Ende, J. Clarisse, W. Broes, L.F. Serrurier en N.C. de Frémery.

Tot de kerkelijke bediening toegelaten in de Walsche kerk (1 Sept. 1792), werd hij tegelijkertijd beroepen te Zwolle en te Kampen. Na lang wikken en wegen koos hij de hoofdstad van Overijsel, alwaar hij den 7den April 1793 bevestigd werd. Slechts 15 maanden is hij hier werkzaam geweest, maar die korte tijd was rijk aan de gelukkigste herinneringen, en dankbaar voor het vele goede te Zwolle genoten, vertrok hij naar Middelburg, om er den 13den Juli 1794, als Walsch predikant op te treden. Niet lang nadat hij zijn dienstwerk in deze, zijn tweede gemeente had aanvaard, trad hij te Leiden in het huwelijk met Lieske Tieboel.

Onder zijn goede kennissen, die hij te Middelburg had, behoorden in de allereerste plaats, de douairière van der Perre (weduwe van Johan Adriaan van der Perre) en J.H. van der Palm, die aan 't hoofd stond van het door gezegden van der Perre gestichte museum, dat de beschaving en veredeling van den burgerstand ten doel had.

De politieke gebeurtenissen (den 30sten Jan. 1795, werd Walcheren door de Fransche commissarissen opgeeischt, en den 3den Februari verscheen de generaal Moreau reeds te Middelburg), brachten voor L'Ange groote verandering. Met van der Palm en van Royen, stelde hij zich, nadat Moreau binnen de poorten der stad gekomen was, aan het hoofd der staatsomwenteling en bij de vernieuwing der stadsregeering werd hij tot staatssecretaris aangesteld. Omgevoerd in den maalstroom der revolutie, vereenigde hij nog in zich, behalve het predikambt en het secretariaat der stad, het voorzitterschap der volkssociteit, de mederedactie van den *Vriend des Volks*[2] en werd hij ook voor meer dan één staatkundige zending gebruikt. o.a. in 1795, welke zending in betrekking

1) Hij werd ingeschreven den 29sten Mei 1787. Josue Teyssedre L'Ange Dordraco Batavus. 16 T. *Album Stud. Acad. Lugd. Bat.* kolom 1157.
2) Zie de nos. 38, 47 en 50 van dat blad.

stond, met de belangen van de provincie Zeeland[3]. Dat, waar L'Ange zich zoo druk met de staatkundige aangelegenheden

3) *Vaderl. Historie*, ten vervolge van Wagenaar's *Vaderl. Historie*, dl. XXX. Amsterd. 1803. blz. 389 vlgd.

bemoeide er van de theologische studie niet veel kwam, ligt in den aard der zaak en terecht merkt van Goens op, dat zulk een toestand niet lang had kunnen duren, of alle geestelijke arbeid zou er bij ingeschoten zijn[1]. Gelukkig kwam er al spoedig een einde aan dit eigenaardige leven, want in Juni 1796 verwisselde hij Middelburg met Haarlem, alwaar hij, den 12^{den} van die maand bevestigd werd.

Te Haarlem beleefde L'Ange een gelukkigen tijd, die zich, behalve door trouwe plichtsbetrachting, kenmerkte door letterkundigen arbeid. Hij schreef in de pas opgerichte *Kunst- en Letterbode*, leverde veel vertalingen, begon in 1798 de bewerking van Niemeyer's *Grondbeginselen van de opvoeding en het onderwijs*, wat in 1801, met medewerking van F.A. Bosse en A. v.d. Ende voltooid werd, terwijl het door de Maatschappij tot N. v.t. A. gestichte volksonderwijs, in hem een krachtig en volijverig medewerker vond. De hem aangebodene redactie van de *Gazette de Leyde* sloeg hij af, maar die van de *Haarl. Courant*, nam hij op zich en van 1799-1811 is hij van de '*Oprechte*', redacteur geweest. Den 29sten September 1801 werd hij benoemd tot schoolopziener, welke betrekking hij 50 jaar lang, in alle opzichten loffelijk en met ongekenden ijver vervulde[2]. Verder werkte hij mee aan Meerman's *Jaarboeken*[3] en zat hij van 1798-1801 in de door de Walsche synode benoemde commissie voor de verzameling der nog heden door de église Wallonne in ons land gebruikte *cantiques du culte public*, terwijl hij ook nog betrokken was in de financiëele verwikkelingen van zijn kerkgenootschap tegenover den staat.

In 1808 (den 12^{den} Februari), hield hij in een vergadering der Maatschappij van Letterkunde, waarvan hij in 1805 lid geworden was, een lofrede op S.F.J. Rau, welke rede kort daarop met belangrijke aanteekeningen voorzien, het licht zag. In de *Boekzaal* van 1808, dl. II. blz. 34-43 waar een aankondiging van dezen arbeid van L'Ange voorkomt, lezen we o.m. dit: 'De kundige en welsprekende Haarlemsche kerkleeraar, de WelEerw. J. Teissèdre l'Ange, heeft dezen pligt (om nl. de gedachtenis van Rau te vieren), daar toe door zijne naauwe betrekkingen tot den overledenen Hoogleeraar aangespoord, vermeld in deze Lofrede, door hem uitgesproken in de openbare vergadering van *de Maatsch. der Nederl. Letterk. te Leyden*, op den 12^{den} van Sprokkelmaand dezes jaars 1808.

De Lofrede zelve is een stuk van meesterlijke welsprekendheid, en leert ons den Hoogleeraar Rau kennen, in zijne geleerde loopbaan, vervolgens als gewijden Redenaar, waarna die edelaardige en beminnelijke hoedanigheden geschetst worden, welke hem onze achting en liefde voor altijd moeten verzekeren, en in welke laatste Rau, als mensch ten voorbeelde wordt voorgesteld.'

M.i. mag de Lofrede nog gelezen worden, 't is in waarheid een keurig stuk werks, waarin haast op iedere bladzijde, de groote liefde en bewondering, die l'Ange voor Rau koesterde, doorstraalt. In 1810 verscheen er een Duitsche vertaling van, bezorgd door Mevr. Essler (de oudste zuster van Rau) te Siegen.

Met de uitgave van Rau's vermaarden kanselarbeid (1809-1811), zette l'Ange de kroon op 't werk.

1) *Levensberichten der in* 1853 *gestorven leden van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde.*
2) Zie *Nieuwe Bijdragen ter bevordering van het onderwijs* 1853. blz. 254-265, waarin hij zelf zijn schoolopzienersambt heeft beschreven.
3) *Jaarb. der Wetenschappen en Kunsten in het Koningrijk Holland.* 2 dln. 1809 en 1810.

Den 15den November 1811, kwam de Haarlemsche predikant te Amsterdam, waar hij nog bijna 40 jaar, immers tot 1849, het evangelie gepredikt heeft. In Neerlands hoofdstad heeft l'Ange een grooten invloed uitgeoefend, hier was hij in elken kring op zijn plaats en werd zijn raad in talloos veel aangelegenheden ingewonnen. Niettegenstaande al die drukke bezigheden en beslommeringen van allerlei aard, besteedde hij zeer veel tijd aan zijn preeken en ontwikkelde hij van lieverlede de vele kanselgaven, hem in ruime mate geschonken. L'Ange muntte in zijn kanselarbeid vooral uit door gevoel, opwekking en rijkdom van stijl. 'Zijn zienswijze (cf. van Goens t.a.p. blz. 47) was eenvoudig bijbelsch en zonder verschillende dogmatische bespiegelingen te maken, gaf hij er zich zelf weinig aan over, en weerde ze zorgvuldig van den kansel. De bijbel, zijn eigen hart, de geschiedenis, het werkelijk leven waren voor hem bronnen van kanselarbeid meer dan godgeleerde geschriften.' Hij predikte steeds voor de vuist.

Onder het vele, waaraan hij te Amsterdam zijn krachten wijdde, behoort de medewerking aan de oprichting van 'het fonds ter aanmoediging en ondersteuning van de gewapende dienst in de Nederlanden', waarvoor hij twee stukken schreef, die door van Goens t.a.p. blz. 56-59 zijn afgedrukt en die door gespierde taal uitblinken.

Rusteloos arbeidde hij voort zoolang hij kon, immer doende wat zijn hand vond om te door, steeds onverzwakt van vermogen, totdat op 't laatst van 1852 zijn krachten begonnen te verminderen en hij den 9den Februari 1853 des morgens 4 uur, kalm en rustig ontsliep.

Naar het oordeel van zijn levensbeschrijver van Goens, was hij een humaan man in den vollen zin des woords. Gezellig in den omgang, met een hart, dat warm klopte voor armen, weduwen en weezen, trouw, eerlijk, oprecht, vrijmoedig. Hoog schatte hij den kring, waarin hij door God was geplaatst en met innige liefde was hij bezield voor het Protestantisme, vooral voor het Walsche kerkgenootschap, dat hij zoo lang en met eere gediend heeft. Het geloof was voor hem een zaak des harten en met uiterlijk vertoon had hij niet veel op; en ofschoon hij den godgeleerden strijd van zijn dagen met belangstelling gade sloeg, nam hij er toch geen deel aan. Zijn nagedachtenis blijft ten zegen. Zijn verdiensten op veel en velerlei gebied, zag hij zeer op prijs gesteld, doordat een groot aantal geleerde genootschappen, hem als medelid opnamen. In 1797 werd hij lid van Teyler's genootschap, in 1798 van de Bataafsche Maatschappij van wetenschappen, in 1805 van de Maatschappij van Nederl. Letterkunde, in 1816 van de 3de klasse van het Koninkl. Nederl. Instituut, in 1818 van Diligentia in den Haag, in 1819 van de Koninklijke maatschappij te Brugge en eindelijk werd hij in 1824, door den senaat der Leidsche universiteit, honoris causa, bevorderd tot doctor in de Letteren, terwijl koning Willem I zijn verdienste beloonde, door hem in 1829 te benoemen tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw.

Uit zijn huwelijken (zijn eerste vrouw overleed in 1836 en de tweede M.A. Fontein overleefde hem) had hij geen kinderen.

Van hem zagen tal van meer of minder belangrijke geschriften en verhandelingen het licht, die alle vermeld zijn door F.C.J. van Goens in zijn straks te vermelden levensberichten; in den *Catalogue de la Bibliothèque Wallonne.* Leiden 1875 en in het 2e Supplément daarop, Leyde 1885. Table alphabétique *i.v.*

L i t t e r a t u u r : *Levensberichten van de afgestorven medeleden van de Maatsch. der Nederl. Letterk.*, voorkomende achter de Handelingen der jaarlijksche algem. vergadering enz. van 1853. blz. 43-51. Levensberigt van Josué Teissèdre l'Ange door F.C.J. van Goens gevolgd blz. 52-56 door aanteekeningen en door twee bijlagen (blz. 56-59) A en B. Dr. H. Bouman; *De Godgeleerdheid en hare beoefenaars in Nederland, gedurende het laatste gedeelte der vorige en in den loop der tegenwoordige eeuw.* Utrecht 1862. blz. 94 en 95; 277 en 425. Dr. Chr. Sepp; *Bibliotheek van Nederl. Kerkgeschiedschrijvers.* Leiden 1886. blz. 169. (Het is hier t.p. dat er op gewezen wordt, dat L'Ange de meening uitsprak in zijne *rede over de beginselen en den voortgang der Hervorming. Leerrede bij het 3de eeuwfeest*, 'dat het aan Erasmus is, dat de Protestantsche kerk haren oorsprong te danken heeft)', blz. 374. *Proeve eener Pragmatische Gesch. der Theologie hier te lande*, *sedert het laatst der vorige eeuw tot op onzen tijd* door Chr. Sepp. Haarlem 1860. 4o. blz. 401, 2de druk. Amsterdam 1860. blz. 101 en 271. (Hier blijkt duidelijk dat de 2de druk van Sepp's *Proeve* alles behalve woordelijk overeenstemt met de eerste uitgave). A.J. van der Aa; *Biogr. Woordenb.* dl. XVIII. Haarlem 1874. blz. 46-48 en de daar genoemde geschriften. P. Mounier; *Toespraak aan zijne geloofsgenooten*, *leeraars enz.* Nijmegen 1843. blz. 9, aanteekening.

[Paulus Jacobus Andreae]

ANDREAE (Paulus Jacobus), werd geboren te Amsterdam, den 17den Juni 1803, als zoon van Johan Friedrich en Elisabeth Bruijns. Na het gymnasium in zijn geboortestad te hebben doorloopen, werd hij eerst student aan het Luthersch seminarium in 1821 en daarna, den 8sten Juni ingeschreven èn bij de theologische- èn bij de litterarische faculteit te Leiden[1)], alwaar hij in 1824, voor een godgeleerde verhandeling bekroond werd. Hij werd eerst predikant bij de evang. Luthersche gemeente te Doetinchem den 12den Februari 1826, vanwaar hij in 1829 verroepen werd naar Zierikzee. Hier werd hij, den 22sten Maart bevestigd door Ds. C. Ricken, terwijl hij des middags intree deed met Romeinen I:16m. Het was in deze, zijn tweede gemeente, dat hij den 16den Febr. 1851 gedachtenis vierde van zijn 25-jarigen dienst, met 1 Kor. 9:16-19, terwijl hij zijn vijfentwintig jarig predikerschap te Zierikzee herdacht den 26sten Maart 1854, sprekende over 1 (Petrus 1:24 en 25. Toen hij veertig jaar predikant was, had hij zijn stof ontleend aan 2 Tim. 4:5b. Slechts weinige maanden later den 1sten Juli 1866 preekte hij, des namiddags, zijn afscheid, met 1 Joh. 13:33-35.

In 1832, werd Andreae, na verdediging van een academisch proefschrift *Miracula quid sint scriptoribus sacris*, bevorderd tot doctor in de godgeleerdheid.

Behalve de werkzaamheden, die zijn betrekking als predikant hem oplei, is de ijverige en geleerde man, die steeds zeer bescheiden was, van 1855 tot 1873 schoolopziener geweest in het arrondissement Zierikzee en het is in deze functie geweest, dat hij herhaalde malen zitting had in de commissie, die in Zeeland belast was, met het afnemen der examens voor de hoofd- en hulp-acte.

1) *Album Stud. Acad. Lugd. Bat.* kolom 1258.

Andreae is tweemaal gehuwd geweest de eerste keer met Jacoba Boom, de tweede reis met Johanna Louise Pieternella Cazeaux. Dit laatste huwelijk was kinderloos, terwijl hij uit zijn eerste echtverbintenis 2 kinderen had nl. Elizabeth en Dignus Jacobus (die volgt). De waardige man, overleed te Zierikzee den 5^{den} Mei 1879.

Behalve het reeds genoemde, verscheen van hem in druk:

De evangelieprediking in den geest van den Apostel Paulus als maatstaf der beoordeeling van de tegenwoordige evangelie-prediking, *beschouwd in eene leerrede*, *gehouden ter gelegenheid van vervulde 25-jarige Evangelie-prediking* den 16 Febr. 1851. Zierikzee P.D.J. Quanjer 1851. gr. 8°.

De eeuwigheid des Goddelijken Woords te midden der onbestendigheid en vergankelijkheid van al het ondermaansche. Leerrede. Zierikzee P.D.J. Quanjer 1854. gr. 8°.

In de *Bijdragen tot de geschiedenis der Evangelisch Luthersche kerk in de Nederlanden.* Utrecht 1845 gaf hij eene *Geschiedenis der Evangelisch Luthersche gemeente te Zierikzee.*

L i t t e r a t u u r: F. Nagtglas; *Levensberichten van Zeeuwen.* 1ste afl. blz. 6 en 7.

[Dignus Jacobus Andreae]

ANDREAE (Dignus Jacobus), was de zoon van Paulus Jacobus en diens eerste vrouw Anna Jacoba Boom. Hij werd geboren te Zierikzee den 16^{den} November 1835 en na de Latijnsche school in zijn geboorteplaats doorloopen te hebben, den 29sten September 1853, als student ingeschreven aan de Leidsche universiteit. Andreae studeerde echter te Amsterdam, maar zijn academische examens heeft hij te Leiden afgelegd. In 1858 werd hij bij het Luthersch kerkgenootschap bevorderd tot proponent, om kort daarna als hulpprediker op te treden te Bergen op Zoom waar hij tot 1859 bleef. Van 59-60 was hij als zoodanig werkzaam te Stadskanaal en van den 2^{den} Sept. 1860-26sten Augustus 1866 was hij predikant bij de Evang. Luthersche gemeente te Bergen op Zoom. Na eervol ontslag te hebben verkregen, vertrok hij naar Wageningen, waar hij directeur werd van de hoogereburgerschool.

In den *Kalender voor de Protestanten in Nederland.* jg. 1860, komt op blz. 212-231 een bijdrage voor van zijn hand, getiteld: *Johannes van Miggrode*, *pastoor*, *later gereformeerd predikant te Veere.*

L i t t e r a t u u r: F. Nagtglas; *Levensberichten van Zeeuwen.* 1ste afl. blz. 7.

[Johannes Cornelis ten Brummeler Andriessen]

ANDRIESSEN (Johannes Cornelis ten Brummeler), werd geboren te Gouda, den 9^{den} October 1809. 't Was ook hier dat hij het gymnasium bezocht, dat hem ‘magna cum laude’ bevorderde tot de academie, en zoo werd hij den 5^{den} Juli 1827 te Utrecht, als student in de godgeleerdheid ingeschreven. Onder zijn leermeesters vinden we hier van Heusden, den welbekenden philosooph, Ant. Goudoever, Adam Simons benevens de theologen Bouwman en Royaards. Na volbrachte studie, werd hij in 1834 tot den H. Dienst toegelaten en zag hij zich in 't begin van 1836 aangesteld tot hulpprediker te Waddingsveen. Lang echter is hij als zoodanig hier niet werkzaam geweest, dewijl hij reeds den 5^{den} Juni van dat jaar, als predikant werd bevestigd te Oostwoud. Hier werd hij, den 24sten Mei 1842 beroepen te Hoorn, in plaats van den aldaar overleden predikant van Slogteren. Den 25sten Sept. preekte hij zijn afscheid

te Oostwoud met een rede, ontleend aan 1 Johs. 2:24[a] en een week later (2 October), werd hij in zijn nieuwe gemeente bevestigd door Ds. H.L. Oort met een predikatie naar aanleiding van Johannes 15:4 en 5, terwijl hij, sprekende over 1 Johs. 1:2[b], in den namiddag zijn intree deed.

Èn te Oostwoud èn te Hoorn, heeft Andriessen met ijver en trouw gediend, zich met onverdeelde toewijding gevende aan de taak die hem op de schouders was

gelegd, immer werkende in 't belang zijner gemeente. Hij was een braaf, religieus man, die steeds het beste wat in hem was voor zijn toehoorders vertolkte.

Den 1sten Mei 1881, verleende het prov. kerkbestuur van Noord-Holland, hem op de meest vereerende wijze zijn emeritaat, waarna hij ging wonen te Hippolytushoef op het eiland Wieringen. Den 3den November 1889 stierf hij, bijna 81 jaar oud.

Van hem zag het licht *Mr. W. Bilderdijk's eerste huwelijk, naar zijne briefwisseling met vrouw en dochter (1783-1807)*, *medegedeeld door zijn aangehuwden kleinzoon J.C. ten Brummeler Andriesse.* Leiden E.J. Brill. 1873, post 8o. Met chromolith. portret.

De Walsche bibliotheek te Leiden bezit van hem nog een manuscript: *Aanteekeningen uit de Handelingen van den kerkeraad der Nederd. Herv. Gem. te Hoorn*, *betreffende de Waalsche Gem. aldaar*, (opgemaakt door) J.C. ten Brummeler Andriesse, h.t. Scriba, 29 Oct. 1886. 8 f. fol. (Cf. *Catalogue de la Bibliothèque Wallonne*, *déposée a Leide*, rédigé par le Dr. J.T. Bergman. Leide 1875. p. 48.

L i t t e r a t u u r: Dr. W.J.A. Huberts; *Biograph. Woordenb. der Noord- en Zuid-Nederl. Letterk.* 2de druk, afl. 1. Deventer 1887. blz. 18. Van deze uitgave verschenen alleen afl. 1 en 2.

[Andreas Jacz. Andriessen]

ANDRIESSEN (Andreas Jacz.), werd geboren te Schoondijke, den 27sten Januari 1699, als zoon van Jacobus (achtereenvolgens predikant te Schoondijke, Colijnsplaat, Goes en Vlissingen), en diens eerste vrouw Adriana Saal. Na volbrachte studie[1)] werd hij in 1720, na afgelegd praeparatoir examen in de classe van Zuid-Beveland, tot proponent bevorderd en weinige weken later beroepen te Kerkwerve in Schouwen, alwaar hij den 7den Juli 1720 zijn intree deed. Den 2den Januari 1724 vestigde Andriessen zich metterwoon als predikant te Steenbergen, om hier te blijven tot den 14den Mei 1729, toen hij te Veere kwam, waar hij gearbeid heeft tot den 2den Juni 1763. Met dien datum werd hem op de meest eervolle wijze emeritaat verleend, waarna hij nog 4½ jaar heeft genoten van een welverdiende rust, tot den 12den Januari 1768, toen hij stierf.

Gehuwd was hij met Catharina van Roijen, waarbij hij één zoon had, Johan, die in 1725 te Steenbergen geboren, ten jare 1747 als student in de medicijnen te Utrecht werd ingeschreven, en die den 21sten April 1802, te Veere, als geneesheer overleed.

Andreas Andriessen Jacz. is een man geweest van uitgebreide kennis, wiens naam ten nauwste verbonden is aan de invoering der tegenwoordige psalmberijming in onze kerk. Ook was hij een niet onverdienstelijk poëet, zooals de vele, door hem vervaardigde gedichen ten duidelijkste bewijzen.

Waar over zijn persoon en werken gesproken wordt, daar moet, in hoofdtrekken ten minsten, worden aangewezen (want meegewerkt te hebben aan de verdringing van Datheen's psalmen, is m.i. de grootste verdienste van hem) welk aandeel hij gehad heeft aan de invoering der nieuwe psalmberijming.

1) Noch in het *Album Studiosorum* der Leidsche, noch in dat van de Utrechtsche academie, komt de naam van Andriessen voor. Misschien heeft hij zijn theol. vorming voor een groot deel te danken aan de illustre-school te Middelburg.

Onder de gedichten, vervaardigd door Johan Moorman (22 Dec. 1696- 20 Sept. 1743) en uitgegeven door P. Boddaert (*Gedichten van Johan Moorman.* Middelburg 1743), vinden we op blz. 78-91, een berijming van de psalmen: 2; 73; 110 en 145. Blijkbaar had Moorman al zeer weinig op met het werk van Datheen, en het is zonder twijfel daaraan toe te schrijven, dat hij zelf de hand aan den ploeg heeft geslagen, om te probeeren iets beters te leveren dan de man met den 'rossen baerd,' tot welk einde hij het genoemde viertal psalmen op rijm bracht. Voor kerkelijk gebruik waren ze evenwel onbruikbaar, dewijl ze niet op de bestaande zangwijzen konden gezongen worden. Toch had, wat Moorman gedaan had, veler goedkeuring weggedragen, o.a. ook die van Andreas Andriessen Jacz. die, wanneer hij voor de uitgave van de gedichten van den Hulstenaar, een vers plaatste van zijn hand, daarin o.a. zegt:

'Zyn dightlust weidt nu weder onbedwongen
In 't Godtlyk dight van Sions harpenaar,
En geeft een proef, op ene zuivre snaar,
Hoe David diende in 't Nederduitsch nagezongen.

Klonk zulk een toon door onze Tempelkringen,
In plaats van 't laffe en zoutloos woordenlijm
Van 't oude en ongerymt Datheensche rym,
Dat waar God regt met onderwijzing zingen.'

Deze dichtregels hadden in niet geringe mate den toorn opgewekt van den Middelburgschen uitgever en poëet Petrus Dathenus, die beweerde een afstammeling te zijn van den man wiens naam hij droeg, en hij had zich uitgelaten, dat hij Andriessen daarover in geschrifte zou aanvallen. Door Pieter Boddaert, die dit wist, er op gewezen, had de Veersche predikant zich voorgenomen om, wanneer dit gebeurde, dan den boekverkooper te beantwoorden met een gedicht, vervaardigd uit 'de leemten en gebrekkelijke uitdrukkingen van den Psalmberijmer Petrus Dathenus', en dit voornemen werd de oorzaak, dat Andriessen, meer dan hij tot nu toe gedaan had, het werk van den Vlaamschen ijveraar ging bestudeeren, wat hem er van lieverlede toe bracht, het in zijn oog vreemde en zonderlinge er uit op te teekenen, wat langzamerhand een aardige collectie werd. Dan, dewijl de Middelburgsche Dathenus in 1748 gestorven was, kwam van het door Andriessen opgevatte plan aanvankelijk niets, maar eindelijk besloot hij, dewijl hij, wat door hem over deze materie bijeengebracht was, niet in 'scriniis' wilde bewaren, zijn arbeid uit te geven en zoo verscheen in 1756 van zijn hand, te Middelburg en te Amsterdam bij Louis Taillefert en Dirk onder de Linden in 4°.: *Aanmerkingen op de psalmberijmingen van Petrus Dathenus enz.*

Dit degelijk boek, dat getuigenis aflegt van de groote kennis en het grondig onderzoek, werd met het vlijmend scherpe in 1758 verschenen geschrift *Datheeniana* van Juvenalis Glaucomastix (den Vlissingschen schepen Jan Guepin) beoordeeld en tot op groote hoogte ook veroordeeld in de *Taal- en Dichtkundige Bijdragen* van Maart en April 1759, iets wat, dewijl deze *Bijdragen* veel gelezen werden, er krachtig toe medewerkte, om op den arbeid van Andriessen en Guepin, de aandacht te vestigen.

Dat de Veersche predikant het antwoord op de bedenkingen, tegen zijn '*Aanmerkingen*' ingebracht, niet onweersproken liet, is begrijpelijk, en zoo zag dan ook, al heel spoedig van hem, na dezen het licht: *Bescheiden antwoord op de bescheiden*, *naauwkeurig onderzoek zijner Aanmerkingen op de Psalmberymingen van Petrus Dathenus te vinden in de Maandelijksche Bijdragen dezes jaars*. 1759. Middelburg. 8°.

Ook dit geschrift werd op zijn beurt oorzaak van nieuw geschrijf en weldra geraakten tal van pennen in beweging, die zich met de aangelegenheid inlieten. Een heerleger van geschriften en geschriftjes zagen het licht en onder deze waren van Andriessen: *Nader antwoord aan de Heeren Schryveren der Maandelyksche Bydragen op hunne Bylagen der Bydragen ten antwoorde op syn Bescheiden antwoord.* Z. p. en j. (1759?) en *Bedenkingen op het beredeneerd vertoog enz.*

De groote verdienste van Andriessen is geweest, dat hij de oogen van talloos velen heeft geopend en voor goed de overtuiging gevestigd, dat in elk geval iets gedaan moest worden, om in de berijming van Dathenus verbetering te brengen. Zeker de een wilde verder gaan dan de ander, doch bij allen (slechts enkelen uitgezonderd, die volstrekt van geen verandering of wijziging wilden weten) stond de overtuiging vast, dat het niet blijven kon zooals 't was, dat er noodzakelijk verandering komen moest. En deze is gekomen, al was, toen besloten werd om het groote werk te ondernemen, de man, die daartoe een der krachtigste stooten gegeven had, reeds gestorven. Wie met de geschiedenis van de invoering der nieuwe psalmberijming geheel en al bekend is, aarzelt niet, om aan Andreas Andriessen Jacz. de eer te geven, die hem in deze aangelegenheid toekomt en volmondig te erkennen dat hij, meer dan eenig ander, door zijn degelijken arbeid, de oorzaak is geworden, dat de berijming van Datheen in de Nederl. Herv, kerk door een andere en betere is vervangen geworden.

Maar niet alleen, en dit schijnt een bijzonderheid te wezen, die over 't hoofd is gezien, heeft Andriessen het werk van Datheen aangevallen, hij heeft ook getracht er iets beters voor in de plaats te geven, al is dan ook later, de weg door hem voorgesteld, om het beoogde doel te bereiken, niet bewandeld. In de levensbeschrijving van Mr. Pieter Boddaert en die geplaatst is voor de uitgave van de *Nagelatene Mengeldichten en Levensbeschryvinge* (Middelburg 1761) en die van hem zelf afkomstig is, lezen we op blz. LXIII: 'Na dat de Heer *Andreas Andriessen*, Predikant te Vere, zijne Aanmerkingen over de Psalmberijming van Dathenus ten jare 1756 in 't licht gegeven en er hoop begon te komen, dat deze ongelukkige berijming tegens ene betere zoude konnen verwisseld worden, heb ik (d.w.z. P. Boddaert) in 't jaar 1758 met dien Heer ene zachte verbetering van de Psalmen door Henrik Ghysen uitgegeven, als de beste beryming, die (onzes oordeels) noch het licht zag, ondernomen en ook ten einde gebracht. Deselve is noch ongedrukt; indien er mogte goedgevonden worden, de Psalmen van Ghysen ten gemenen kerkgebruike in te voeren, t geen de tijd leren zal.' Men ziet het! Andriessen heeft niet alleen het verkeerde aangewezen, maar hij heeft ook getracht den weg te wijzen, waarlangs het betere kon worden bereikt.

Behalve de geschriften, die betrekking hebben op de psalm-berijming van Datheen, verscheen nog van Andriessen een berijming van het evangelie van Mattheüs.

In de *Boekzaal* van 1746, blz. 583-596 vinden we een gedicht: *Nagedagtenis aan den Eerw. en nu zalige Here D. Daniel Beukelaar mynen Geliefden Amptgenoot in Jezus Christus Gemeente te Vere*, *daar overleden den 3 February 1746.* Hier onder nog een zesregelig '*Grafschrift*', geteekend A. Andriessen Johz.

Verder schreef hij: *De Doodt des regtveerdigen* enz. Middelburg 1747 (Preek op het afsterven van J. Keizer. cf. *Boekzaal* 1747. 2de dl. blz. 690-697, waar een levensbericht van Keizer voorkomt, stellig van de hand van Andriessen, want het eindigt met hetzelfde vers, dat hij als grafschrift achter de lijkrede liet drukken).

Plegtige inhuldiging van zyne doorlugtigste hoogheidt Willem Karel Hendrik Friso, enz. Amsterdam 1751.

Judaas Weeklagte (Lijkrede op den dood van W.K.H. Friso, uitgesproken 'agtervolgens het besluit van de Ed. Agtb. regeringe der Stadt Vere op Woensdagavondt, den 10den Nov. 1751). - Middelburg 1752.

Katechismus, *ofte onderwysinge in de Christelyke Lere op Nederlandsche Dightmaat gebragt.* Middelburg 1755.

Dightlievende uitspanningen bestaande in gedighten van verscheiden stoffen en rymtrant. Middelburg 1756.

Hiskia in zyn krankheid van syne krankheid geneezen, *voor zyne geneezinge dankbaar*, *in drie zangen opgezongen door A. Andriessen*, Jacz. Pred. tot Veere. Middelb. 1761.

Verder komen verzen van hem voor in den bundel, die Moorman's gedichten bevat, achter de *Nagelaten mengeldichten* van Mr. Pieter Boddaert, een lijkzang op dezen, en in de *Boekzaal* van 1764, 2de dl. blz. 119 en 120 een *Groete* aan zijn neef Andreas Andriessen Johz. bij gelegenheid van zijn intree te Middelburg den 1sten Juli 1764.

L i t t e r a t u u r : *Cadsandria*, *Zeeuwsch Jaarboekje.* 1859. Schoondijke, blz. 69-82, waar een studie voorkomt van J. van der Baan: *De dichters Moorman en Andriessen*, *beschouwd in verband tot de verbeterde Psalmberijming*, *in gebruik bij de Nederl. Herv. kerk.* Van der Baan geeft op blz. 82 in aanteekeningen, een uitgebreide litteratuur over Andriessen's leven. - F. Nagtglas *Levensberichten van Zeeuwen*, enz. 1ste afl. Middelb. 1888, blz. 7. - Van der Aa: *Biograph. Woordenb.* dl. 1, blz. 291-293. *Nagelatene mengeldichten en Levensbeschryvinge van wijlen den Here Mr. Pieter Boddaert*, *mitsgaders de lijkzangen op zijn Ed. overlijden.* Middelburg 1761 blz. LXIII. - Josua van Iperen: *Kerkelijke Historie van het Psalm-gezang.* 1ste dl. Amsterdam 1777, blz. 246-259. - *Boekzaal* 1768, 1ste dl. blz. 112 en 113. Dr. W.J.A. Huberts: *Biograph. Woordenb. der Noord- en Zuid-Nederl. Letterk.* Dev. 1878, blz. 8 (cf. 2de druk Dev. 1887 blz. 18, waar, evenals bij van der Aa, de onjuistheid te vinden is dat Andriessen te Axel geboren werd; en nieuwe druk, 1ste afl. Amst. 1888, blz. 18).

[Andreas Johz. Andriessen]

ANDRIESSEN (Andreas Johz.), geboren te Middelburg, den 16den Januari 1733, was de zoon van Jacobus Andriessen de Waal, houtkooper en broeder van den voorgaanden. Hij bezocht de Latijnsche- en de illustre school in zijn geboortestad,

hier het onderricht genietende van Wesseling, Voget en Schorer, terwijl Jacobus Willemsen zorgde voor zijn godsdienstige vorming.

De godgeleerde studiën, te Middelburg begonnen, werden te Utrecht voortgezet[1)], en na ze voleindigd te hebben, werd hij achtereenvolgens predikant te

1) Het verdient opmerking dat in het *Album Studiosorum* der Utrechtsche academie, de naam van A. Andriessen niet voorkomt. Dat hij hier echter gestudeerd heeft is onweerspreekbaar. Immers lezen we in zijn *Inwijdings-rede* (waarover later) blz. 4: 'Gy Utrecht, alwaar de Geleerdheid haren zetel gevestigd heeft, die ook mij eertijds, als ene zorgvuldige moeder, in uwen schoot koesterde....' enz., terwijl Js. Willemsen in zijn *Triomfeerende Godsdienst* (gedicht ter eere van Andriessens optreden als hoogleeraar te Middelburg en voorkomende achter de *Inwijdings-rede* blz. 71-112) zegt:

> 'Die op het Stichtsch Atheen, gezeten aan de voeten
> Van uw Gamaliëls, een kostelijken schat
> Van heilgeheimen, die Gods Woord in zich bevat,
> Bijéénbragt, en daar mede uw' weetlust zocht te boeten.'

Yerseke in 1755[1)], daarna te Nieuw-Loosdrecht, eindelijk te Middelburg[2)], waar hij den 13den April 1764 beroepen werd in de plaats van F.W. van Oosterzee. De bevestiging had plaats den 1sten Juli door Ds. Augustus van der Sloot, met een tekst uit Openb. 11:1b, terwijl Andriessen des namiddags zijn dienstwerk aanvaardde met een toespraak uit 2 Chron. 1:10. Het is op de komst van dezen zijn neef, dat de Veersche predikant het gedichtje vervaardigde, dat opgenomen is in de *Boekzaal* van 1764, het 2de dl. blz. 119 en 120.

In 1776 werd de Middelburgsche predikant beroepen te Utrecht, maar na lang en rijp beraad bedankte hij voor deze eervolle onderscheiding, en den 26sten Mei van genoemd jaar verbond hij zich op nieuw aan de gemeente van zijn geboortestad, sprekende over Hoogl. IV:16[3)]. Dit bedanken werd van de zijde der magistratuur op hoogen prijs gesteld, want niet alleen werd hem een aanzienlijk geschenk aangeboden[4)], maar hij werd zelfs, gelijk hij het uitdrukt, begiftigd met de allergrootste eer, waarnaar hij (volgens zijn eigen verklaring) nooit zou gedongen hebben, nl. met een ‘openbare bediening in Middelburgs Doorluchtige School’, waarvoor hij zeer dankbaar was, doch waarvan hij de zwaarwichtigheid niet ontveinsde. Wat hij dan als hoogleeraar aan de illustre school te doen had? ‘jongelingen, die de lagere scholen maar even *vaarwel* gezegd hebben, te onderwijzen in zulke talen en wetenschappen, welke hen in staat kunnen stellen om de Academische lessen met des te meer voordeel aan te hooren’, terwijl hij later zegt: ‘ulieden eindelijk lust het my aan te spreeken, hare *jongelingen* en vooral ulieden, die uzelven in het vervolg in de Godgeleerdheid staat te oefenen! Ziet daar in mij enen nieuwen leidsman en medgesel’..... enz.[5)].

1) Teekent het onderteekenings-formulier v.d. cl. Zuid-Beveland in 1757. cf. *Archief voor Nederl. Kerkgesch.* 2de dl. blz. 334.
2) In bovengenoemd gedicht *Triomfeerende Godsdienst* schrijft (blz. 72) Willemsen:

> ‘Uw en mijn Middelburg, daar God ons 't lieve leven
> Eerst gaf, onz' beider wieg, onz' beider bakermat,
> Begeerde ook uwen dienst naar 't recht, dat ze op u had,
> En 't was in 's Heeren raad, u mede aan ons te geven.

Uit den 3den regel van dit couplet, waarin 't heet, dat Middelburg *recht* had op Andriessen, besluiten wij, dat hij een *alumnus* dier stad is geweest.
3) *Triomfeerende Godsdienst*, blz. 74, aanteekening d.
4) Toen Andriessen in 1787 voor een op hem naar Amsterdam uitgebracht beroep bedankte, werd dit door de stadsregeering zoo zeer op prijs gesteld, dat zij hem een zilveren koelvat met opschrift en het stadswapen schonk.
5) *Inwijdingsrede.* blz. 7 en 68. Hier wordt ons geleerd dat Andriessen aan de illustre-school les gaf in talen en dat hij almee theologie doceerde.

Deze nieuwe betrekking, die hem echter niet verhinderde als predikant werkzaam te blijven, aanvaardde Andriessen met het uitspreken eener redevoering, getiteld: '*De waarheid van den Christelijken godsdienst door de wonderdadige uitstorting van den H. Geest*, *op het eerste Pinksterfeest des Nieuwen Testaments*' uitgesproken in de Latijnsche taal[1)], werd ze in de onze overgezet door Justus Wilhelmus de Bruyn terwijl ze het licht zag in 1778 te Middelburg, bij P. Gillissen, wed. M.H. Callenfels en J. Dane.

Wanneer F. Nagtglas in zijn *Levensberichten van Zeeuwen* (1ste afl. blz. 8) zegt, dat Andriessen deze redevoering hield in het auditorium, dan begaat hij een kleine onjuistheid, dewijl ze niet hier, maar in de Nieuwe kerk werd uitgesproken, den 30sten April[2)].

Tot zijn dood, den 21sten November 1800, heeft hij zich met alle kracht, die in hem was, gekweten van het hem opgedragen werk. Hij was een trouw en volijverig man, die gearbeid heeft zoolang het dag voor hem was. Zonderling klinkt het, wanneer we vernemen, dat in Januari 1801 in de Nieuwe kerk te Middelburg ter zijner nagedachtenis een geestelijk concert gehouden werd 'met orgel, snarenspel en zang', dat uitnemend voldeed[3)].

's Mans portret, naar het leven geteekend, werd in 1756 door George Kockers in koper gebracht.

Gehuwd was hij in Augustus 1760 met Catharina Johanna Grymalla (gest. den 4den Aug. 1801). Uit deze echtverbintenis werden geen kinderen geboren.

In den *Catalogus van de bibliotheken* van Mensinga en de Vlieger (Amsterdam, Bom, 1884) komt op blz. 47 sub no. 843, een manuscipt voor, behelzende een predikatie van A. Andriessen over Joh. 6:44.

Litteratuur F. Nagtglas, *Levensberichten van Zeeuwen*, 1ste afl. blz. 7 en 8. *Boekzaal* 1800. 2de dl. 690 en 691. - *Symbolae litterariae Haganae. Classis primae.* Fasciculus primus. Hagae Comitum. 1777. (Nagtglas t.a.p. heeft verkeerdelijk 1770) pag. 228.

[Sibe Andringa]

ANDRINGA (Sibe of Sijbe), geboren te Dokkum den 25sten Juli 1735, werd, na volbrachte studie aan de academie te Franeker, den 7den October 1759 bevestigd als predikant te Beesterzwaag (c.a.). Van hier vertrok hij (na den 6den Juli 1766 afscheid te hebben gepreekt) naar St. Jacobi Parochie, waar hij den 20sten Juli bevestigd werd. Ruim 24 jaar heeft hij hier gearbeid, immers tot den 11den November 1792, toen hij deze plaats verliet en naar Workum vertrok, waar hij nog weer, op enkele maanden na, 24 jaar (van den 25sten Nov. 1792 tot den 16den Juni 1816), met de meeste trouw en den grootsten ijver, het evangelie heeft verkondigd. Na eervol ontslag uit den

1) De titel is: *De veritate religionis Christianae per miraculosam, die pentecostali Novi Testamenti primo*, *spiritus sancti effusionem eximie demonstrata*, *dictam publice pridie kal. Maias*, *quum in illustri Medioburgensium Athenaeo S.S. Theologiae Professionem solemniter auspicaretur. Medioburgi* 1777.
2) *Triomfeerende Godsdienst*, blz. 71.
3) Nagtglas: *ll.* 1ste afl. blz. 3.

dienst te hebben verkregen, heeft hij ruim twee jaar een welverdiende rust genoten. Andringa stierf den 21sten Sept. 1818. Grondig ervaren in de theologie, was hij tevens een uitstekend latinist, wat

blijkt uit het feit dat hij te Harlingen ook als rector heeft gefungeerd. Het is in laatstgenoemde plaats (waar hij na zijn emeritaat was gaan wonen) dat hij stierf.

Hij schreef:

Davids Zielezugt. Lijkrede uitgesproken 23 April 1765.

Het eeuwig wee der godloosen rampsalig lot, *mitsgaders het eeuwig wel der rechtvaardigen in drie predikaties.* Dokkum 1771.

Heilraad tot onderrichtinge en bestuuringe van oprechte, doch bekommerde zielen, Workum.

[Abraham Gijsbertus van Anrooy]

ANROOY (Abraham Gijsbertus van) werd in 1822 te Zalt-Bommel geboren en op 18jarigen leeftijd, immers den 17^{den} September 1840, als student in de godgeleerdheid aan de universiteit te Leiden ingeschreven. Toegelaten door het prov. kerkbestuur van Zuid-Holland in 1846 tot den h. dienst, werd hij den 9^{den} April 1848 bevestigd te Brielsch-Nieuwland, den 6^{den} April 1856 te Zwaag, vanwaar hij, na hier slechts enkele maanden vertoefd te hebben, naar Kampen vertrok, alwaar hij den 9^{den} Nov. 1860 zijn intree deed. Hier is van Anrooy werkzaam gebleven tot zijn dood. Behoorende tot de voorstanders der nieuwe richting, was hij een ernstig en ijverig prediker, die bij de gemeente, welke hij diende, in hooge eer werd gehouden.

Van zijne hand zagen het licht:

*Open brief aan de predikanten-vereeniging in de classis van Hoorn over de '*Dageraad*'*. Kampen 1857, gevolgd door: *Open antwoord van 'de Dageraad' op den open brief van* Ds. A.G. van Anrooy, te Kampen. Amst. 1857.

Vier leerredenen. Eene feestgave aan zijnen vader op diens 73sten verjaardag, 4 Maart 1858. Kampen 1858.

Vier leerredenen. Kampen 1862.

Kunnen de godgeleerden der moderne rigting slechts afbreken, *niet opbouwen? Een woord naar aanleiding van de inaugurele oratie van Prof. J.J. van Oosterzee.*

K. Fischer. *De ware godsdienst. Eene studie over Lessing's drama: 'Nathan de Wijze.* Uit het Hoogduitsch door A.G. van Anrooy. Kampen 1864.

A. Réville. *Het leven van Jezus van Ernest Renan. Verdediging en kritiek.* Uit het Fransch door A.G. van Anrooy. Haarlem 1864.

Eduard Langhans. *De Heilige Schrift. Een leerboek over den bijbel voor denkende Christenen.* Uit het Hoogduitsch door A.G. van Anrooy. Kampen 1867.

Felix Pécaut. *De moderne orthodoxie en de hervormde kerk*, enz. Uit het Fransch door A.G. van Anrooy. Kampen 1868.

De inleiding en het eerste hoofdstuk van Dr. Alexander Schweizer's Christliche Glaubenslehre nach Protest. Grundsatzen met het oog op den strijd die titans gevoerd wordt in de Ned. Herv. kerk, *vert. en uitgeg. door* A.G. van Anrooy. Kampen 1873.

De Heilige Schrift. Een leesboek over den bijbel door denkende christenen. Naar het Hoogd. Kampen 1875.

Heinrich von Sybel. *De staatkunde van het ultramontanisme in de 19e eeuw.* Uit het Hoogduitsch door A.G. van Anrooy. Kampen 1875.

[Jacobus Anslaer]

ANSLAER (Jacobus) of zooals hij in de acta van de classis Walcheren ook genoemd wordt Jacobus Ancellarius, bracht bij genoemde classis zijn attestatie in,

met verzoek om toegelaten te worden tot het examen preparatorium. Extraordinair vergaderd, den 11den Dec. 1625, werd, nadat de getuigschriften gelezen waren, besloten, dat den 8sten Januari 1626 aan zijn verlangen zou worden voldaan. Op den vastgestelden datum werd hij door Bucerus in de voornaamste hoofdstukken ‘der christelicke Religie’ geëxamineerd, doch wegens omstandigheden kon het examen toen niet afloopen, en werd goed gevonden, dat het een week later (den 15den Jan.) zou voortgezet worden. Alzoo geschiedde en hij antwoordde zóó op de gestelde vragen, dat hij werd toegelaten tot de propositie. De 2de maal dat het onderzoek naar zijn bekwaamheid plaats vond, vroeg niet Bucerus, maar Teeling uit Middelburg.

Nog in hetzelfde jaar 1626, waarin hij preparatoir was geëxamineerd, werd hij beroepen te Grijpskerke, in plaats van den van daar naar Arnemuiden vertrokken predikant Petrus Ludovicus. In de extraordinaire bijeenkomst van de classis van den 21sten Sept. werd het beroep geapprobeerd en het peremptoir examen vastgesteld op den 7den October, wat echter niet gebeurde; 't geschiedde den 14den. Toen werd hij met Casparus Perduyn, beroepen te Aardenburg, ondervraagd in ‘de voorneemste poincten der h. leere.’ Beiden wisten zulk een genoegen te geven aan de tegenwoordige broeders, dat ze ‘tot den kerckedienst bequaem geacht ende toegelaten werden.’

Anslaer is te Grijpskerke gebleven tot 1635. In genoemd jaar toch, den 4den Februari, werd hij te Middelburg beroepen, als plaatsvervanger van Aegidius Burs en hier den 25sten Augustus bevestigd[1].

Toen in de classis het bericht kwam, dat Anslaer uit Grijpskerke verroepen was en de kerkeraad van Middelburg de vereischte approbatie vroeg, werd deze geweigerd, omdat niet beroepen was overeenkomstig het aangegane accoord, en werden twee predikanten, nl. Paschasius en Vincentius gelast naar G. te gaan, ‘om den kerken-raedt aen te wijsen dat sij haren predicant niet en behoorden te ontslaen (*acta classis Walcheren* 1 Maart 1635’). Achtereenvolgens werd deze aangelegenheid ter sprake gebracht in de extraordinaire bijeenkomsten van de classis van den 15den en den 22sten Maart, van den 12den April (art. 4) en van den 10den Mei 1635. Eindelijk kreeg de zaak haar beslag en Anslaer is naar Middelburg gegaan. Reeds in de acta classis extraord. van den 21sten Juni 1635, heet het in art. 5, ‘Is ingebracht de denominatie van die van Grijpskerke gedaen op den persoon van D. Johanne Horenbekio, de welcke vande classe billijck soude connen afgeslagen worden, alsoo die van Grijpskerke tegens order haeren predicant D. Anslarium hadden ontslagen. *Doch om alle scheuringen en swaericheden te voorcommen*, *soo willicht dese vergaderinge de voorseijde denominatie in:* daer by verclarende geen prejudicie te willen lijden in de proceduren, acten en actitaten, gehouden tegen die van Middelburg, nopende haere denominatie gedaen op den persoon van D. Anslarium, de welcke met redenen van haer was afgeslagen, maer blijven op haer geheel in tijden en wijlen voor alle vergaderingen te defendeeren, als billijck ende op der kerken order gegrondet.’

Te Middelburg heeft Anslaer zich trouw gekweten van zijn verplichtingen en

1) *Naamlijst der Predikanten*, *Ouderlingen en Diakenen enz. van Middelburg.* Middelburg 1766, blz. 6, no. 29.

hij was bij de gemeente zeer gezien. Met ijver diende hij haar tot 1672, toen hij eervol uit zijn dienst ontslagen werd. Slechts zeer korten tijd heeft hij van de welverdiende rust genoten, want reeds in 1673 stierf hij.

Hij vertaalde: *Les estoiles du ciel de l'église sur ces paroles de St. Jean* (Apoc. I:16): 'Et il avoit en la main droite sept étoiles.' Pierre du Bosc, van wien deze preek afkomstig is, hield ze den 10den Juni 1663 in tegenwoordigheid van de synode, die te Rouaan gehouden werd, te Quévilly, alwaar ze ook gedrukt is zonder opgave van jaartal. De overzetting dezer predicatie zag het licht te Middelburg in 8o., bij H. Smidt, onder den titel: *De sterren van den Hemel der gemeynte*, opgedragen aan de gecommitteerde raden van Zeeland en de magistraat van Middelburg.

L i t t e r a t u u r : P. de La Ruë: *Geletterd Zeeland*, 2de druk. Middelburg 1742, blz. 265. *Acta classis Walcheren. Ms. Naamlijst der Predikanten*, *Ouderlingen en Diakenen enz. van Middelburg.* Middelburg 1766. blz. 6.

[Willem Anslaer]

ANSLAER (Willem), geboren te Grijpskerke (Walcheren), den 28sten December 1633, was de zoon van Jacob (zie hiervoor). Zijn eerste opleiding ontving hij te Middelburg. In zijn *Schriftmatige verklaring over de woorden des apostels Pauli*, Hebr. XIII:7, 8 (Amsterdam 1694), lijkrede door Hieron. S. van Alphen, gehouden te Amsterdam, na het overlijden van Anslaer, heet het op blz. 45, dat de vader zijn eenigen zoon Willem 'van jongs op niet alleen Christelijk opvoedde, maar ook tot den dienst des Heeren heyligde, tot welken Hy ook selv' altijd bysondre genegenheid heeft gehad, en dat gewigtige amt, boven alle andre, tot welke Hem gelegentheid genoeg voorkwam, heeft gekooren.' Wanneer van Alphen ons dit heeft verteld, dan vervolgt hij in § 157 aldus: 'Om dan een bekwaam *voorganger* te worden, ging Hy in sijne jonkheid sitten aan de voeten van groote Gamaliels, de geagtste mannen van dien tijd, welker namen de eeuwen sullen verduuren; o.a.: Gisbertus Voetius, Abrahamus Heidanus, Andreas Essenius, Johannes Coccejus, Guilielmus Apollonii, Jacobus Golius, Johannes Leusden, waardige Professoren der H. Theologie en Oostersche Talen, in de Academien van Leyden, Utrecht, en de hooge schoole tot Middelburg.'

Ter verduidelijking van dit bericht diene, dat Anslaer in 1651, onder het rectoraat van Cyprianus ab Oosterga, als student te Utrecht is ingeschreven[1)] en dat hij daar de lessen heeft bijgewoond van Voetius, Essenius en Joh. Leusden, maar stellig ook die van Johannes Hoornbeek, die den 10den Juli 1644 aldaar als hoogleeraar in de godgeleerdheid was opgetreden en pas in 1654 naar Leiden vertrok. Mogelijk ook heeft hij nog enkele malen Gualterus de Bruyn gehoord, die den 8sten Febr. 1653 het hoogleeraarsambt had aanvaard, doch die reeds den 7den Juli van datzelfde jaar stierf.

Dat, hetgeen Anslaer te Utrecht hoorde, op zijn vorming invloed heeft uitgeoefend is zeker, toch doet hij zich later niet als een Voetiaan, maar als een beslist Coccejaan kennen. Veel machtiger heeft Johannes Coccejus op hem ingewerkt dan Gijsbertus.

1) *Album Stud. Acad. Rheno-Traject*, kol. 29.

Ruim 21 jaar oud verliet hij de academie te Utrecht en vertrok hij naar Leiden, waar hij den 29sten April 1655 in het album werd ingeschreven[2]. Hier

2) *Album Stud. Acad. Lugd. Bat.* kolom 443.

volgde hij de lessen van Coccejus, Heidanus, Hoornbeek en van den grooten kenner der Oostersche talen, Jacobus Golius.

Wat nu Apollonius betreft, dezen zal Anslaer te Middelburg hebben gehoord, na zijn terugkomst uit Leiden, want als hoogleeraar trad hij te Middelburg pas op in 1652, toen Willem reeds te Utrecht was. Ik twijfel er echter aan of werkelijk Anslaer, nadat hij uit Leiden te Middelburg was geretourneerd, in aanmerking genomen dat Apollonius in 1657 stierf, veel van diens onderwijs zal hebben geprofiteerd. Dan hoe dit ook zij, Coccejus heeft zijn stempel op hem gezet. 'Van den grooten Coccejus bysonder (zegt van Alphen) was Hy een lieveling, wiens huysgenoot Hy vier jaren[1)] was, met wien Hy ook naderhand verscheidene en geleerde brieven heeft gewisseld' en wiens oudste dochter hij 'in huwelijk heeft gehad.' Ja, onder zijn invloed heeft zich zijn godgeleerde beschouwing ontwikkeld, wat ongetwijfeld voor een zeer groot deel zal moeten toegeschreven worden aan het feit, dat hij zoo vriendschappelijk met zijn voortreffelijken leermeester omging[2)].

Terug te Middelburg, werd hij in 1658 in de classis Walcheren praeparatoir geëxamineerd, waardoor hij 'magt verkreeg, om de gaven, Hem van God verleend, aan deese en geene gemeenten bekend te maken.' In 1659 werd hij predikant te Kapelle-Biezelinge[3)], in welke gemeente hij, hoewel de studie niet verzakende, als een trouw dienaar des woords deed, wat hij doen moest[4)]. Van hier ging hij in 1668 naar Arnemuiden, in 1670 naar Veere, in 1675 naar Delft en in 1680 naar Amsterdam, waar hij 14 jaar gearbeid heeft, tot hij geheel onverwacht en plotseling, den 14^{den} Juli 1694, te Velsen stierf.

Onverdeeld gunstig is het getuigenis dat van hem gegeven wordt door van Alphen, van der Waeyen, Johannes d'Outrein en anderen. Laatstgenoemde zegt in het vers, ter zijner eere gemaakt, dat Anslaer den 10/20 Juni 1694 nog te Arnhem had gepredikt uit Rom. VIII:10. IJverig en trouw is hij gebleven tot dat de dood hem overviel, en hoe weinig ongesteld hij zich gevoelde mag wel hieruit blijken, dat hij Zondags vóór zijn dood nog begonnen was met de verklaring van den brief aan de Galaten.

1) Deze opgave is bepaald onjuist, tenzij men moet aannemen, dat Anslaer, die in 1655 te Leiden was gekomen, slechts even in de cl. Walcheren is geweest, om daar praep. geëxamineerd te worden en daarna onmiddellijk weer naar Leiden is gegaan, om bij Coccejus te blijven, totdat hij naar Kapelle - Biezelinge, zijn eerste gemeente ging. Maar is dit waar, dan kan hij Apollonius niet als hoogleeraar gehoord hebben en wanneer dan toch de lijkredenaar er op wijst, dat hij een leerling van dezen begaafden Middelburgschen prediker is geweest, dan moeten we het waarschijlijk zóó opvatten, dat Anslaer, vóór hij naar Utrecht ging, van Apollonius godsdienstonderwijs zal hebben gehad.
2) Dat dit zoo was, weten we van Anslaer zelf, die, student te Leiden, dienaangaande schreef: 'familiariter hic utor viro cl. D. Coccejo, qui ut est ex humanitate totus compositus, quotidie ipsum adeundi veniam mihi concessit, quod profecto avidissime arripui; non possit enim exoptatior ad ulterius in Hebraicis proficiendum offerri occasio.' (Zie Sepp: *Het Godgeleerd onderwijs in Nederland.* 2de dl. blz. 69)
3) *Archief voor Nederl. kerkgesch.* dl. II, blz. 329.
4) Terwijl hij te Kapelle - Biezelinge predikant was, vervulde hij in 1660 een beurt te Middelburg. Tot tekst had hij Joh. III:16, en het was bij deze gelegenheid dat hij het woord *wereld* verklaarde door *alle volkeren*, *alle geslachten;* iets wat hij, volgens een schrijven aan Coccejus, niet zonder huiveren had gedaan. Zie Sepp: *Het Godgeleerd onderwijs in Nederland*, enz. 2de dl. blz. 222 en 223.

Maar niet alleen was hij ijverig en trouw, hij was ook zeer behulpzaam, waarvan de Zevenbergsche- en Paltzische gemeenten in zijn dagen de welsprekendste bewijzen konden overleggen. Voor de vervolgde Protestanten heeft hij zeer veel gedaan.

Zijn ambtsbroeders schatten zijn kennis hoog, wat blijkt uit allerlei betrekkingen door hem vervuld in de classis van Z.-Beveland en Walcheren. In de classis Delft was hij visitator, praeses van de Z.-Holl. synode van 11-21 Juli 1679, gehouden te Gouda, terwijl hij bij deze gelegenheid werd benoemd tot deputatus synodi, in welke kwaliteit hij ook te Rotterdam was in 1680, en aangezien hij ten vorigen jare als voorzitter had gefungeerd, opende hij de tweede Z.-Holl. synode, door hem bijgewoond, met ‘een hertgrondigh en zielroerent gebet.’ Ook in N. Holland werden zijn verdiensten op prijs gesteld, want in 1688 werd hij verkozen tot praeses der synode aldaar, bij welke gelegenheid hij sprak over Psalm 113.

Tot de geschriften, die van zijn hand het licht zagen, behoort: *Ontdeckinge van de quade trouw en 't onverstand van Irenaeus Philalethius*[1], *in sijn bittere antwoord op de vrage*, *wat is Cocceanerye? Waer in al sijn opgestelde verschillen verhandelt en by-gebrachte Schriftuurplaetsen verklaert worden.* Door Philaletius Eliëser. 't Amsterdam 1674[2].

Wat Anslaer zegt in het dubbele voorbericht, dat aan het eigenlijke geschrift voorafgaat, is zeer merkwaardig en voor de geschiedenis der exegese in ons land van groot belang. Volgens hem is er niet een vaststaande, onveranderlijke exegese, die is er nooit geweest, altijd is er voortgebouwd op datgene, wat voorgangers in dezen deden. Zulks heeft ook Coccejus gedaan, en talloos velen hebben hem dit als een grief aangerekend. Dit is de oorzaak dat men hem gemaakt heeft tot een uitvinder van nieuwigheden, tot een Cartesiaan. Ten onrechte zegt Anslaer, hij heeft niets nieuws ingevoerd, ‘alleen eenige bysondere gevoelens over de uytlegginge van sommige schriftuur plaetsen, in welke het de Godgeleerde vrystaet de bequaemste sin uyt te vinden, en van andere hier in te verschillen sonder praejudicii

1) Wie is deze Irenaeus Philaletius? Een afdoende verklaring vond ik niet. Moet hier misschien gedacht worden aan Abraham Heidanus, die onder dit pseudoniem in 1656 te Leiden uitgaf: *De overtuigde quaetwilligheidt* enz. (cf. A.C. Duker: *Schoolgezag en eigen onderzoek*, enz. Leiden 1861, blz. 208 en 209).

2) Waar P. de la Ruë in zijn *Geletterd Zeeland* (2de druk, Middelburg 1742) over Anslaer handelt, daar zegt hij f°. 272: ‘Nog heeft hij een klein Tractaatje onder een verbloemden naam laaten drukken, dus getyteld: *De verkeerde Antwoord van Irenaeus Philaletius op de vrage: wat is de Coccejanerye*, *ondersogt en wederlegt door Philaletius Eliëser.* Amsterd. 1671, 4to en 1686 8vo, 't welk van Prof. van Alphen in zyn Lykreden § 170 (blz. 50) genoemd wordt een geleerd, wel doorwrogt en vredelievend geschrift, waar in hy, wanneer de vlamme van broedertwisten ten dake scheen te sullen uytslaan en 't huys Gods verteeren, het syne (door des Heeren segen niet ongelukkig) toegebragt heeft, om dien brand te blusschen.’ Hebben we hier te doen met een ander geschrift van Anslaer of met hetzelfde, waarvan echter de la Ruë en allen, die hem naschreven, een verkeerden titel geven? Dit laatste komt me niet onwaarschijnlijk voor. Immers zegt Philaletius Eliëser in het ‘Aen den Leser’ dat het onlanks uytgekomen Schrift onder den tytel van *Antwoorde op de Vrage: wat dat Cocceanarye is?* voor hem de oorzaak van het schrijven der *Ontdeckinge* enz. geweest is. En waar nu de la Ruë eveneens meedeelt, dat *de Verkeerde Antwoord* enz. een geschrift is tegen *wat is de Cocceanerye?* daar ligt het vermoeden voor de hand, dat we met één en hetzelfde boekje te maken hebben, doch waarvan de schrijver van 't *Geletterd Zeeland* den juisten titel niet kende.

van sijn rechtsinnigheyt. Want geen uytlegginge der Schrift is aen yemant eygen, soo dat hy dat als een privilegii sou besitten.' Of de bijzondere stellingen in de godgeleerdheid al of niet overeenkomstig de schrift zijn, dat zal in het werk zelf aangetoond worden, 'maer soo lange geen bepalinge der selve door eenige synoden gestelt is, en wy derhalven door geen formulieren besnoeyt sijn, om soo van soodanigen poinct te gevoelen, soo staet het een yder vry in onse kerken dat gevoelen te volgen, dat hem dunkt best over-een te komen met Gods Woort, 't welk een onlijdelijke dwang is der menschelijke authoriteyt, en een middel om den voortgank in de waerheyt te stuiten; want het geduurig ondersoek der Godgeleerde, en haer verschillende oordeelen, geeft een groote aenleydinge tot ontdeckinge der waerheden, en toenemen in kennisse.' Het is dus, beweert Anslaer, geen dwaasheid, dat Coccejus er een eigen uitlegging op na houdt, het is geen 'ongehoorde stoutigheyt.' Wil men weerleggen, goed, maar niet met leelijke woorden, neen maar op degelijke gronden. Niet oordeelen in voorbarigen drift, niet met scheldnamen overladen, ter wille van 'verschil poincten, die niet aenloopen tegen de gronden van onse Leere, noch tegen onse Confessien, en die nooit gedecideert zijn by eenige synoden of kerkelijke vergaderingen.' Niet de zaak in 't publiek gebracht, maar ze behandeld met zachtmoedigheid en liefde. Het eenige doelwit waarnaar gestreefd moet worden is 'de waerheyt uyt te vinden, dat die zegeprale, dat die in het licht kome, dat die verheven worde, die altijt met de selfde luyster moet pralen, 't zij sy van veel eeuwen beleden is, of nu eerst ontdekt word; hier na moeten wy gedurig soeken met neerstigheyt, en die gevonden hebbende ons verheugen en verblijden. De liefde der waerheyt moet ons boven alle insichten drijven; en wy moeten haer gehoor geven, 't zy dat sy oude, of voor ons nieuwe saken verkondigt. Die hunkert na nieuwigheden en sich kittelt met een ydele roem, die hy daer door be-oogt sonder de waerheyt te beminnen, die zy, wat my (d.w.z. Anslaer) belangt, tot straf van sijn dertelheyt, tot de duysternis der onwetenheyt verbannen; maer die in oprechtigheyt de waerheyt soekt, kan geen nieuwelink genaemt worden, de opperste wijsheit noemt die een wijs Schriftgeleerde, die als een Huysvader uyt sijn schat nieuwe en oude dingen voortbrengt.'

Dat Anslaer hier als beslist volgeling en warm verdediger van Coccejus optreedt is duidelijk en daarom heeft hij ook de pen opgevat. Hij zal aantoonen wat dan die nieuwigheden, althans de meest voorname zijn en dit doen aan de hand van het geschrift: *Antwoorde op de vrage: Wat dat Cocceanerye is!* Vóór hij hiertoe overgaat, moet hem echter nog iets van 't hart, en dit zegt hij in zijn tweede voorrede, boven welke wij 'noch eens den lezer' vinden.

Daar is, zegt Anslaer, een luid geklaag over het feit, dat hij en anderen met hem, afwijken van de *gewone uitlegging.* Dan, zoo vraagt hij, wat is daar toch onder te verstaan? Bedoelt men een zoodanige 'die over-een-komt met de Leere der Gereformeerde Kerken, in de formulieren van Eenigheyt begrepen, soo staen wy gaerne toe dat geen uytleg daer van afwijkende in de Gereformeerde Kerken aennemelijk is, want ofte schoon de formulieren van eenigheyt geen macht hebben om ons gemoedt te verbinden, om aen te nemen de waerheyt, om dat de selve in die formulieren is uytgedrukt, soo is het nochtans dat niemant als een lit van de Gereformeerde Kerke kan worden gedult, die niet toestemt de Leere van die Kerken aengenomen.' Maar verstaat men er door die, welke door de meeste uit-

leggers gevolgd wordt, terwijl een afwijkende eene zal zijn, die, ofschoon niet strijdende met de aangenomen leer der Gereformeerde kerken, toch wel verschilt van de meest gangbare, 'soo seggen wy dat het een ongehoorde tale is, in de Gereformeerde Kerken te willen een uytleg doen gelden, om dat sy van de meeste menigte wert toegestaan. Zoo is het niet en "alle onse" voorgaande godgeleerden beweerden integendeel tegen de Katholieken, dat de macht om de schrift te verklaren niet stond bij pausen of conciliën of de kerk, "maer dat Godt alleen door sijnen Geest was de Uytlegger van de Schrift, ende dat de selve met haer selver moeste vergeleken werden, om den rechten sin van deselve uyt te vinden." Op dit standpunt plaatst zich ook Anslaer. Niemand stoote zich dus aan het nieuwe, waar dit afwijkt "van den gemeenen uytleg, maer hy ondersoeke ofte het waerachtig is. Soo het waer is, soo is het niet nieuw, maer oudt; is het onwaer, soo is het te verwerpen, niet om dat het nieuw is, maer om dat het met de waerheyt niet over een stemt. Noyt hebben de Gereformeerde Godtsgeleerde onder de gront regelen van een goeden uytleg opgetelt, dat sy niet moeste afwijken van den gemeenen. Ende alsoo wy nu soodanige tijden hebben dat sommige aen desen steen heffen, en de Nederlantsche Kerken wel wederom souden willen opdringen het jok van menschelijk gesach in den uytleg van de H. Schrif, waer van ons Godt genadelijk heeft vry gemaekt, soo sal ik by dese gelegentheyt eenige verdere bedenkingen daer over ter neder stellen. Het is de Heer Maresius, uyt wiens mont en penne desen voorslag eerst ontvallen is: *Ten vierden wilde ik dat de Professoren van Nederlant*, *overdenkende dat sy bysonderlijk dienaers zijn van de Nederlantsche Kerken*, *op een solemnele wijse beloven souden*, *dat sy in het uytleggen van de H. Schrift soo verklaren souden*, *soo het noodig ware*, *de kracht van de grond-text*, *dat sy noyt directelijk ofte inderectelijk souden berispen ofte wederleggen de Nederduytsche oversettinge etc. maer in het tegendeel dat sy de selve verdedigen sullen tegen onse openbare vyanden*, *de welke gewoon zijn deselve nu en dan te beknibbelen en aen te bassen. Ik wil ook dat sy beloven dese eere mede te sullen aen doen de Nederduytsche aenteekeningen etc.*" Deze aanhaling, ontleend aan Maresius tractaat, *De afflicto statu studii Theol.* beschouwt Anslaer als een nieuwe en ongehoorde taal in de Gereformeerde kerk en hij oordeelt het als zijn plicht "door eenige redenen den suerdeesem van het Pausdom, en het fenijn, dat in den selven steekt" aan te wijzen evenals de schadelijke gevolgen, die er onvermijdelijk uit moeten voortspruiten. En wat heeft hij nu aan te merken? 1° Dat hierdoor "de deure wert toegesloten voor alle verbeteringe van de misslagen, die in onse oversettinge mochten zijn begaen, en voor de verdere ontdeckinge van den sin des H. Geestes, die van onse Uytleggers te vollen niet mochte sijn gesien en uytgehaelt." Waar dit gezegd wordt, stelt Anslaer er prijs op te vermelden, dat hij aan de verdiensten van de Statenvertalers niets wil te kort doen. Integendeel hij erkent gaarne "dat onse oversettinge, met de bygevoegde aenteekeningen, een onwaerdeerelijken schat is voor de Nederlandtsche Kerken, en dat deselve de baniere draegt boven alle andere." Neen, maar zij hebben niet het laatste woord gesproken over deze materie. Zij hebben veel gedaan, maar die na hen gekomen zijn, kunnen zich van hun arbeid bedienen en verder komen dan zij. In de 2de plaats zullen zij, die zich op het standpunt van Maresius plaatsen, zich afzonderen van andere Gereformeerde kerken. Immers de vertalingen van den bijbel in andere talen verschillen van de onze. Mag men nu direct noch indirect van onze vertaling afwijken,

dan moeten alle andere verworpen worden en mag men er zich nooit op beroepen, iets, waaruit, wanneer het gebeurde, de grootste oneenigheid en scheuring onder de Gereformeerden zou ontstaan, maar zoodoende stoot men (derde bezwaar) “de oversettingen en uytleggingen van andere Theologanten, soo die te voren geweest zijn”, voor het hoofd. Verder zal (4de punt) “alle neerstigheydt en yver om de gront-talen te leeren, om de oversettingen met malkanderen te vergelijken, om de sin van Gods woort uyt te halen enz. werden uytgeblust, want wien sal het lusten dien arbeydt te ondergaen, alsoo hy noyt daervan eenige vrucht sien kan?” waarvan niets anders te verwachten is “als een macht van onwetentheyt en een dicke duysternisse des Pausdoms?” 't Gevolg zal wezen (5de punt) dat de gront van het geloove van onse Kerken sal werden het seggen der Kerke, want niet alleen Ledematen maer ook Herders en Leeraers sullen geen andere reden van haer geloove en verstant der H. Schrift konnen geven, als dat de Nederlantsche Kerken dat alsoo gelooven en opgelegt hebben aan andere om te gelooven. Die de diepten des Satans kent, sal my moeten toestaen dat hy aenstonts het daer op aenleggen sal en hoe is te hopen dat sulks hem niet gelucken sal?’ Eindelijk, en dit is het laatste (6de punt), waer Anslaer op wijst, moet toegestemd worden dat, wat Maresius wil, ‘hetselfde is, dat onse Kerken in het Pausdom ten allen tijde als een verfoeijelijke sake veroordeelt hebben.’ Nergens anders, zegt onze schrijver, dan aan 't concilie van Trente is het door Maresius ter neer geschrevene ontleend. En dat Anslaer zich niet ontziet het kras uittedrukken, bevestigen deze woorden, dat Maresius zijn denkwijze in dezen niet getrokken heeft uit ‘de Gereformeerde Leeraren, die eenparig dit besluyt ten allen tijde bestreden hebben, maar van de hoere van Babel.’ En hoe Irenaeus Philalethius zich volgens Anslaer ook uitgelaten hebbe bij de beantwoording van de vraag: *Wat is Cocceanerye?* niets heeft hij aangewezen dat in strijd is met de leer der Gereformeerde kerk, ‘in de formulieren van eenigheyt begrepen’, en waar dit zoo is, daar moet het een schandelijke zaak geacht worden, zoo uit te varen tegen sommige broeders, die 't met de zienswijze van Coccejus eens waren, ‘als ofte sy dwalingen voeden tegen de Leere der Gereformeerde Kerken, *want waerlijk het is de Leere der Gereformeerde Kerke niet*, *die in de formulieren van eenigheyt niet omvattet is. Daer uyt moet men de Leere der Gereformeerde Kerke halen*, *en niet uyt het gevoelen van dese ofte gene.* Over gevoelen tegen de formulieren van eenigheydt niet aenloopende moet den een den anderen niet veroordeelen, want het oordeel over de selve staet niet by desen ofte genen Leeraer, ja zelfs niet by eene Provintionale Synode, maer alleen by alle de Gereformeerde Kerken, en by een Nationale Synode’

Lang stond ik stil bij wat Anslaer zegt in de inleiding, die aan zijn eigenlijke verhandeling voorafgaat, maar ik deed dit dewijl ze zoo hoogst belangrijk en merkwaardig is, en omdat, voor zoover mij bekend is, daarop nimmer de aandacht werd gevestigd. Zegt Sepp, dat terugkeer tot de schrift, over veel foederaal theologen den schijn bracht van ontrouw te wezen aan de formulieren der kerk, dit verwijt kon den man, over wien we thans handelen, kwalijk naar 't hoofd geslingerd worden. Terugkeer tot de schrift, haar juist verstaan, grondig begrijpen, geheel in den geest van zijn leermeester Coccejus, dat wilde ook hij; maar geen Gereformeerde kan of kon ooit krachtiger de waarde der formulieren der kerk doen uitkomen dan hij, en er is dan ook aan zijn goede Gereformeerdheid nooit of nimmer getwijfeld.

Wat de inhoud van het ‘Tractaetje selver’ aengaat, na wat Anslaer in het voorbericht gezegd heeft, begrijpen we, dat hij de exegetische richting van Coccejus verdedigt; maar we zien er tevens uit, dat hij duchtige belezenheid bezat en in de grondtalen deugdelijk ervaren was. Hij was een geleerd theoloog, die een nadere kennismaking ten volle waard is, terwijl hij om zijn helderen betoogtrant, om zijn gezonde denkbeelden, in den ontwikkelingsgang der godgeleerde wetenschap met eere moet worden genoemd. Ongetwijfeld hebben zijn beschouwingen over exegese invloed uitgeoefend.

Dat, wat Anslaer zegt, tegenspraak zou uitlokken, begrijpen we, en niet lang na het verschijnen der *Ontdeckinge* enz., immers nog in 1674, zag het licht *een sonderlingh discours van de swevende Kerckelycke verschillen*, *Ende ontdeckinge van de quade Trouwe en onverstandt van Irenaeus Philaletius*, *In sijn bittere Antwoorde op de vrage Wat is Coccejanerye?* door Philaletius Eliëser. Te Middelburgh, By Benedictus Smidt.

In dit geschrift, een samenspraak behelzende tusschen Philopatris, Thimoteus en Mysteriognostes, wordt Philaletius Eliëser duchtig onder handen genomen, en zijn beschouwing over exegese en wat hij inbrengt tegen Maresius, vooral op blz. 50 enz. bestreden. De man, hier aan 't woord, is een beslist tegenstander van Coccejus en van zijn volgelingen, een die zich geheel en al op het standpunt van Maresius plaatst.

Lezen we nu het voorbericht, geplaatst voor Momma's *Kennis der waarheid*, onderteekend door Anslaer (v.d.m. te Delft), den 16^{den} April 1679, dan vinden we daar volkomen dezelfde opvatting terug als die we in 1674 bij hem vinden.

Verder hebben we aan Anslaer te danken de uitgave van Ludovicus de Dieu: *Critica Sacra*, *sive animadversiones in loca quaedam difficiliora Veteris et Novi Testamenti. Editio nova*, *recognita*, *ac variis in locis ex Autoris manuscriptis aucta. Suffixa est Apocalypsis D. Johannis Syriaca*, *quam ante aliquot annos ex manuscripto Josephi Scaligeri Autor primus edidit*, *versione Latina notisque illustravit.* Amst. G. Borstius. 1693.

Een der zonen van de Dieu, predikant te Woubrugge, was van 't handschrift zijns vaders bezitter geworden. Na zijn dood kwam het in handen van Anslaer, ‘man van wijdlufte geleerdheid en zonderlinge bequaamheid, omme van zulker schriften regte waardije, en derzelver trouwe, regtschapen te konnen oordeelen, als zijnde van die taal- en Bibeloefening een volslagen kenner. Deze heeft de geleerde wereld daarmede willen begunstigen, en 't herdrukte werk dusdanigen cieraad aanstrikken.’

Ook de voorrede, die vooraf gaat aan *De gelukzaligheid van den weg der rechtvaardigen*, *alsmede de fonteine des levens*, enz. door D. Kasparus Alardin, te Amsterdam 1692, is (zie hiervoor blz. 109) van zijn hand. Mede bezorgde hij een nieuwe uitgave van Gualtherus Boudaan's *De leere der Waarheid en Opstanding der twee getuigen*, voor het 2de deel waarvan hij de voorrede schreef. ‘Ook leest men (de la Ruë, *ll.* f°. 272) eenige Latijnsche brieven, van hem aan zijnen schoonvader Coccejus geschreven, in deszelven *Anecdota* te vinden, alsmede twee dusdaanige aan N. Blankaard, geboekt in P. Burmanni *Sylloge Epistolarum*’ etc. Was Anslaer een bewonderaar van Coccejus, dat ook deze laatste veel ophad met zijn schoonzoon, zegt ons Sepp in zijn: *Het Godgeleerd onderwijs in Nederland*, dl. II, blz. 314, 338, 388.

Onder zijn groote vrienden rekende Anslaer, behalve Momma, vooral ook, gelijk reeds werd opgemerkt, Johannes van der Waeyen, dien hij te Middelburg

had leeren kennen. Had Spanheim in 1677 in een te Leiden verschenen geschriftje *De novissimis circa res sacras in Belgio dissidiis*, gevolgd door een *Epistola altera*, gesproken over de verandering in de godsdienstige denkwijze van van der Waeyen deze ontkende zulks beslist in zijn *Epistola apologetica ad Philalethium Eliëzerum adversus nuperas Frid. Spanhemii litteras.* Fran. 1683. Dat de Franeker hoogleeraar zijn geschrift opdroeg aan den Amsterdamschen predikant, is al aanstonds een bewijs van de hooge achting, die hij voor dezen koesterde. Maar daartoe strekt ook het geschrift, dat dezen titel draagt: Johannis van der Waeyen, *De motibus à jurisconsulto nuper in Academia Frisia temere excitatis*, *ad rev. et doctissimum virum* Guilielmum Anslarium v.d. apud Amstelodamenses ministrum epistola cet. Het duidelijkst van al komt echter de groote achting en vriendschap van van der Waeyen voor Anslaer uit in zijn lijkrede: *de saaligheid van een gestorven Christen*, enz. Amsterdam, 1695.

Met de weduwe, de 2de vrouw van Anslaer, Sara Corsellis, is van der Waeyen naderhand in het huwelijk getreden. Verder mogen we tot de vrienden rekenen: Abraham Gulichius, van wien in 1675 te Hanau verscheen *Theologia prophetica*, *cet.*, waarvan in 1694 het 2de deel het licht zag, bezorgd door den rector der Amsterdamsche school J.Th. Schalbruch, die het opdroeg aan Wittich en Willem Anslaer. Stellig heeft Schalbruch dit gedaan èn omdat Gulichius een Coccejaan was, èn omdat hij met Anslaer was bevriend, èn ook dewijl hijzelf den man vereerde, die te Amsterdam als prediker groote opgang maakte en die tevens als zeer geleerd te boek stond.

Eén zijner geschriften, vermeld door de la Ruë (*ll.* fo. 272) *over Hebreën* 13, heb ik niet machtig kunnen worden.

Met veel aardsche middelen gezegend, kocht Anslaer een menigte boeken, zooals blijkt uit den *Catalogus* zijner bibliotheek, die in 1696 verkocht werd en die vooral ook rijk was in Hebreeuwsche en in andere Oostersche talen uitgegeven geschriften.

L i t t e r a t u u r : *Schriftmatige verklaring over de woorden des Apostels Pauli*, Hebr. XIII:7, 8. *Aan de Gemeinte van Amsterdam voorgesteld en toegepast* door Hieron. Simons van Alphen, Bedienaar des Goddelijken Woords aldaar. By gelegentheid van het salig, dog voor de Gemeinte smertlijk overlijden van haren getrouwen Herder en Leeraar, d'Eerwaarde, Godzalige, Doorgeleerde Ds. Guilielmus Anslaar, in den Heere ontslapen den 14den Juli 1694. t'Amsterdam, by Gerardus Borstius, boekverkoper aen den Dam op de hoek van de Nieuwendijk, 1694. blz. 45-53. *De saaligheid van een gestorven christen*, *ter geleegentheid van het afsterven van wijlen de Heer Guiljelmus Anslaer*, uit Openb. XIV:3 aangeweesen door Johannes van der Waeyen. t' Amsterdam, by Hendrik Boom en de weduwe van Dirk Boom, 1695. *Voorreede.* - P. de la Ruë: *Geletterd Zeeland*, 2de druk. Middelburg 1742, fo. 264-274. - F. Nagtglas, *Levensberichten van Zeeuwen*, 1ste afl. Middelburg 1888, blz. 9 en 10. Dr. Chr. Sepp: *Het godgeleerd onderwijs in Nederland*, *gedurende de 16e en 17e eeuw*, 2de dl. Leiden 1874, blz. 69, 107, 222, 306, 314, 338, 339, 388. *Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis*, dl. II, blz. 329. *Ontdeckinge van de quade trouw en 't onverstand van Irenaeus Philaletius* enz. door Philaletus Eliëser. t'Amsterdam 1674. *Een sonderlingh discours* enz. Middelburgh, 1674. Van der Aa: *Biogr. Woordenb.*, 1ste dl., blz. 312 en 313. *Acta cl. Walcheren, Ms.*

[Kornelis Klaasz. Anslo]

ANSLO (Kornelis Klaasz.) was de zoon van Claes Claesz. Anslo, die zich in 1580 te Amsterdam vestigde en van Geert Janse, met wie hij in 1582 huwde. Hij was van beroep lakenhandelaar en stichtte het Anslohofje. Deze Kornelis was zijn vierde zoon en werd geboren in 1592. De familie zou den naam Anslo gedragen hebben, omdat hare bakermat geweest was de Noorsche stad Aslo of Olslo. Kornelis werd leeraar van de vereenigde gemeente der Doopsgezinden en was volgens Schijn (*ll.* blz. 39) een zeer 'deftig, godvruchtig, deugdzaam en verstandig leeraar, gezond in leere en leeven.' Hij was zoowel met stoffelijke als geestelijke gaven rijk bedeeld.

In de Doopsgezinde twisten zijner dagen speelde hij een rol van beteekenis. Omtrent het jaar 1624 wierp Nittert Obbensz, leeraar der Waterlandsche Mennonieten te Amsterdam, een geschil op over het Woord Gods, namelijk of er nog een ander Woord Gods was als het geschreven Woord, door hetwelk God den mensch tot bekeering en wedergeboorte brengt. Nittert Obbensz meende van neen. In den strijd, die hierover ontbrandde, mengde zich met anderen, zooals Hans de Ries, Reinier Wybrandsen en Pieter Andriesz Hesseling, ook Kornelis Anslo. (Zie over dezen strijd en de twistgeschriften, daarop betrekking hebbende, Schijn, *ll.* dl. II, blz. 290, noot 9.) Nittert Obbensz viel zijne tegenstanders heftig aan en deed zich tevens voor als de vermoorde onnoozelheid. Anonymi traden in het krijt om hem te helpen. Zoo verscheen *Onbillickheyd der proceduren, ghepleeght by Reynier Wybrantsz*, *Pieter Andriesz ende Cornelis Claesz enz.* tegen Nettert Obbesz, 1626, zonder naam van plaats en drukker. Anslo voelde zich gedrongen daartegen op te komen met een: *Dialogus*, *of zaamenspreekinge tusschen eenen waarheid-zoekenden Neutralist, genaamd Vreederik*, *en eenen Waterlandschen broeder* enz. Gedrukt te Hoorn, 1626. 4°. De Waterlandsche broeder vertegenwoordigde hierin Kornelis Anslo. Hij hield staande dat er tweeërlei Woord Gods was: 1° Jezus Christus, Gods Zoon, het eeuwig Woord des Vaders, die was vóór dat er een geschreven Woord bestonden 2° de Heilige Schrift, Gods letterlijk beschreven Woord. Dus er was een sprekend en een gesproken Woord. Kort daarna gaf Anslo in vereeniging met Reinier Wybrandsz en Pieter Andriesz. Hesseling nog eene *Apologie* uit, of *Verantwoordinge in welke neffens een kort en oprecht verhaal van de gelegenheid der zaaken tusschen de Leeraars en Dienaars der vereenigde Gemeentens binnen Amsterredam* enz., gedrukt te Hoorn 1626. 4°. Het einde was dat zes Waterlandsche onzijdige leeraars in 1627 dertien artikelen opstelden, die door Anslo c.s. ter eene en door Nittert Obbensz ter andere zijde zouden geteekend worden. Later werd het stuk nog door zes Waterlandsche leeraren geteekend en vervolgens achter de Waterlandsche belijdenis, naar Hans de Ries genaamd, opgenomen en alzoo gedrukt te Alkmaar 1654, Amsterdam 1686, Rotterdam, bij de Verzamelinge der Belijdenissen, 1740, 8°, Hierin ontbreekt natuurlijk de herroeping en handteekening van Nittert Obbensz.

Rembrandt schilderde een portret van Anslo en Vondel dichtte over hem als volgt:

> Ay, Rembrant, maal Kornelis stem,
> Het zichtb're deel is 't minst van hem.
> 't Onzichtb're kent men slechts door d'ooren,
> Wie Anslo zien wil, moet hem hooren.

L i t t e r a t u u r : *Geschiedenisse der Mennonieten*, door H. Schijn vertaald, door

Gerardus Maatschoen, Amst. 1645, dl. III, blz. 88-128. Wagenaar, *Gesch. van Amsterdam,* st. VIII, blz. 609. S. Blaupot ten Cate, *Gesch. der Doopsgez. in Holland*, *Zeeland* enz., 1ste dl. Amsterdam 1847, blz. 65, 66 en 273. *Catalogus van de bibliotheek der ver. doopsgez. gemeente te Amsterdam.* dl. II. Amst. 1888. blz. 50-52.

[Jan Adolph Anspach]

ANSPACH (Jan Adolph), geboren te Amsterdam den 8sten November 1803, werd, na genoten voorbereidend onderwijs, ook aan het atheneum in zijn geboortestad, den 10den Mei 1826, als student in de godgeleerdheid ingeschreven aan de academie te Leiden. Na volbrachte studie werd hij in Mei 1828 door het provinciaal kerkbestuur van Z. Holland tot den h. dienst toegelaten en weinige weken later, immers den 1sten Juli, beroepen te Zalk en Veecaten, alwaar hij den 21sten September bevestigd werd door zijn aanstaanden schoonbroeder H.J. Rommeny, predikant te Zwolle, met Rom. I:13. Des namiddags aanvaardde de bevestigde zijn ambt met een rede naar aanleiding van 1 Joan I:2. Ruim twee jaar bleef hij hier werkzaam, want den 13den Februari 1831 preekte hij er over 1 Thess. II:8 zijn afscheid, om naar Deventer te vertrekken, waar hij in December 1830 beroepen was. In deze zijn tweede gemeente werd hij den 20sten Februari ingeleid door Ds. van Herwerden, met een predikatie over Joh. IV:35 en 36, terwijl hij er zijn dienstwerk aanvaardde, sprekende over Jesaja 55:10 en 11.

Op bijna 82jarigen leeftijd, nadat hij 15 jaar (van af 1870) emeritus was geweest, stierf hij den 10den October 1885. Langen tijd heeft de waardige, bezadigde man, van de welverdiende rust genoten in de stad Deventer, die hem boven alles lief was, en waar hij almee ook om zijn vroomheid en rechtschapenheid, behoorde tot de meest geachte en geziene burgers. Zijn preeken waren ernstig en degelijk en ademen een zeer gematigden geest.

Terwijl hij nog te Zalk stond, promoveerde hij in December 1829 te Leiden tot doctor in de godgeleerdheid, met een proefschrift: *De oratione Pauli apostoli Athenis habita.* Verder zag van hem het licht: *Leerrede over de vergenoegdheid met het bescheiden deel*, *naar 1 Tim. VI:8*, *gehouden te Deventer*, *den 5den November 1846.* Op verzoek uitgegeven, om in de buitengewone behoeften der armen, gedurende den winter te helpen voorzien. Te Deventer bij J.P. Brinkgreve, 1845.

De geestelijke welstand eener gemeente, *het geluk van haren herder en leeraar. Gedachtenisrede*, uitgesproken op den 27sten Februarij 1856, door Dr. J.A. Anspach, bij gelegenheid zijner vijfentwintigjarige evangeliebediening in de Hervormde Gemeente te Deventer. Te Deventer bij D.J. Wilterdink.

L.C.G. Schmid. *Beknopte handl. bij de pred. over de lijdensgesch. van onzen Heer Jezus Christus*, *gevolgd naar het Hoogd.* door W.W. Goede, 3de druk. Nagezien door J.A. Anspach. Deventer 1851.

Woorden van vermaning en raadgeving, *inzonderheid voor jeugdige menschen.* Deventer, D.J. Wilterdink, 1854. gr. 8o.

Verder verschenen tal van bijdragen en artikelen van hem, meestal onder de eindletters N.H.H. in het *Nederl. Tractaatgenootschap*, in *de Kerkelijke Courant*, *de Morgenster*, *de Evangeliespiegel*, *de Evangelische Almanak*, *in het Dagboek bij den*

Bijbelschen Almanak, *in Christophilus*, *de Fakkel*, *Evangelisch Christelijke Huisvriend, Christelijke Volksalmanak.*

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal der geleerde wereld*, 1828, dl. II en 1831, dl. I. Dr. W.J.A. Huberts, enz. *Biograph. Woordenb. der Noord- en Zuid-Nederl. Letterk.*, 2de druk, afl. I. Deventer 1887, blz. 21 en 22. - *Album Stud. Acad. Lugd. Bat.*, fol. 1270 en 1286.

[Theodorus Antonides]

ANTONIDES (Theodorus), geboren in 1647, werd, na volbrachte studie, predikant te Westerwijtwert, aan welke gemeente van af 1692 werd toegevoegd Menkeweer. Hij stierf hier in 1715 in de maand Januari. Onder de levensbijzonderheden, die van hem bekend zijn, moeten we het feit rekenen, dat hij driemaal is gehuwd geweest, eerst met Aletta Snip, daarna met Giselina Cranssen en eindelijk met Elisabeth Magdalena de Walrich, weduwe van Dr. Mellingh en de moeder van Meinardus. Antonides was een vurig aanhanger van Coccejus en heeft de volgende werken geschreven:

Schriftmatige verklaringe over den eersten algemeinen Zendbrief van den H. Apostel Simon Petrus enz. Te Leeuwarden by Gerardus Hoogslag, 1694. 4o.

Hoofdsumma der Godgeleerdheid, *uit de Schriften opgehaald door Johannes Koccejus*, *Hooge School Leeraar der H. Godgeleerdh. in 't Nederduits vertolkt door Theodorus Antonides*, *Predikant tot Westerwijtwert en Menkeweer.* Te Leeuwarden by Gerard Hoogslag, 1696. 4o.

Naar aanleiding van de uitgave van dit boek zegt P. Rabus in de *Boekzaal*[1], dat Antonides een man was ‘van onophoudelijken vlijt in 't navorschen van de christelijke Bibelwijsheid, die zijne landgenooten op velerley wijzen, en nu byzonderlijk door dezen zwaarwichtigen arbeid verpligt heeft.’ ‘Ieder (heet het verder) wie zijne Schriften heeft gelezen, en daarinne aangemerkt, met hoe grooten lof hij gewoon is de uitleggingen van den vermaarden Koccejus by te brengen, kan zig wel haast verbeelden, dat het hem minder als anderen zal verdroten hebben, zoo groot een boek uit de Latijnsche in onze spraak naauwkeuriglijk te vertalen; waaromme my straks, als ik 't zelve zag, te binnen quam, hetgene ik eens, met een kleine verandering, op iemand anders schreef:

Het was al lang 't weetgierig Neêrland leed,
Dat deze schat, in vremde taal besloten,
Niet blinken mogt in 't cierelijke kleed
Zijns Moeders, zoo voor kleinen, als voor grooten;
En dat de Tolk van 't tweederley verbond
Geen Tolk vond, die na d'eigenschap der reden,
Zijn Fenixpen met naarstigheid bestond
In 't Nederduitsch manmoedig na te treden:
Tot dat in 't end Antonides dien last,
Dien zwaren last, durft tillen op zijn schouderen,
Die niemand als een letter Herkles past,
Om langer niet dit werk te zien verouderen.’

Maar niet alleen Rabus juichte de verschijning van dit boek toe, ook de theo-

1) Jg. 1696, blz. 414 vlgd.

logische faculteit te Groningen dankte God, dat Hij Antonides ‘lust had gegeven en kracht, tot zoo zwaren arbeid noodig, te meer, dewijl zij uit vergelijking van plaatsen gezien had, dat hij in dezen met een zonderlinge trouw heeft gehandeld, geenzins twijfelende of de Heere zal dit kostelijk merg van Schriftuerlijke gedagten velen doen ten nutte zijn.’

Nauwelijks had de ‘*Hoofdsumma*’ het licht gezien, of aanstonds zette de ijverige man zich op nieuw aan 't werk, ditmaal om een verklaring te geven van den tweeden zendbrief van Petrus en dien van Judas, al 't welk iemand deed uitroepen:

‘Dat hem de Nijd niet kan verwijten,
Zijn leven lediglijk te slijten.’

Reeds het volgende jaar verscheen dan ook:

Schriftmatige verklaringe over den tweeden algemeinen Zendbrief van den H. Apostel Simeon Petrus, *mitsgaders den H. Apostel Judas Thaddeus*, *ordentelijk het tweede hoofdstuk van Petrus ingelijft*, enz. Te Leeuwarden by Gerardus Hoogslag 1697. 4°.

Wat betreft den brief van Judas, deze is niet afzonderlijk bewerkt, maar hij wordt, bij de behandeling van 2 Petrus 2 (gelijk de titel aangeeft), afzonderlijk besproken.

Wanneer men nu in de meening verkeert dat Antonides, vurig Coccejaan als hij was, immer in alles zijn grooten meester navolgt, dan is dit toch een dwaling, neen, overal zien we een zelfstandig oordeel, al is het dan ook in den geest van Coccejus.

Verklaringe over de Wonderwerken Jezu Christi, enz. De tweede dr., door den Auteur vermeerderd en verbeterd. Te Leeuwarden by Gerardus Hoogslag, 1697. 4°.

Schriftmatige verklaringe over den algemeenen Zendbrief van den H. Apostel Jakobus, enz. Te Leeuwarden by Gerardus Hoogslag, 1699. 4°.

Aan de eigenlijke verklaring van den brief laat de auteur een betoog voorafgaan, waarin 1° de goddelijke oorsprong van den brief gehandhaafd wordt; 2° de verklaring wordt gegeven van den stijl, inhoud en het oogmerk van den brief en 3° de opgave van eenige bijzondere gronden en regels, die tot uitgangspunt voor de verklaring hebben gediend.

Ofschoon niet in alle opzichten met hem eens, heeft toch ook ditmaal weer de godgeleerde faculteit te Franeker dezen arbeid goedgekeurd. Opmerking verdient nog, dat hier en daar door Antonides eenige beschouwingen en mededeelingen gedaan worden ‘over bijzondere zaken, den Godsdienst betreffende,’ b.v. op blz. 314-322, waar merkwaardige staaltjes te vinden zijn over de destijds in de kerk gebruikelijke manier van preeken.

Zou de wijze, waarop de geleerde schrijver exegetiseerde, ons niet meer kunnen behagen, dit neemt niet weg, dat we toch zijn groote belezenheid, zijn grondige kennis van het Hebreeuwsch en Grieksch, welke overal uitkomt en zijn scherp vernuft, bewonderen.

Bedenkingen voorgestelt ter nader verklaringe van 't boek Job, enz. Te Leeuwarden bij Gerardus Hoogslag, Boekverkooper. 1700. 4°.

□*λυμπ*□*α dat is Olymp-speelen der Grieken*, *nagebootst van den Romeinen uit oude Griekse en Romeinse Schrijvers opgehaalt* door Theodoras Antonides, in zyn

leven Praedikant te Westerwytwert en Menkeweer. Na zijn doot uitgegeven door deszelfs zoon Meinart Antonides, enz. Het boek is een eerbiedwaardig monument voor de verbazende belezenheid van Theodorus Antonides, hij moet een grondig kenner der Grieksche en Latijnsche litteratuur zijn geweest.

L i t t e r a t u u r : J. Christoph Adelung, *Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöcher allgemeinem Gelehrten-Lexico.* 1er Bd. Leipzig 1784, kol. 933 en 934. Hier vinden we dat de *Schriftmatige verklaringe* over den 1sten brief van Petrus, zoowel als over den 2den brief met dien van Judas, in het Duitsch is vertaald door Alrich Plenken, en in 1700 in fo. het licht zag te Bremen, terwijl een overzetting in dezelfde taal, van de *Bedenkingen voorgestelt ter nader verklaringe van 't boek Job*, enz. van de hand van Franc. Laur. von Hommel in 1702 (4o) verscheen te Francfort a./M. Tegen de mystieke en allegorische verklaring van Antonides, schreef in 1703 te Leipzig Joh. Schmid zijn *dissertatio de mystico historiae Jobeae Sensu*, cf. *Walch.*, *Bibliotheca theologica.* Th. IV. S. 487. - Cornelius Adami, *Naaml. der Predikanten in de Prov. van Stadt Gron. en Ommelanden..... verm. tot het jaar* 1745. Groningen 1745. blz. 94. - A.J. v.d. Aa, *Biogr. Woordenb.*, 1ste dl. Haarlem 1852, blz. 323 en 324.

De *Boekzaal van Europa* (Mei-Juni 1694) blz. 522-528. Id. Nov./Dec. 1696, blz. 413-426. Id. Juli/Aug. 1697, blz. 23-31. Id. Sept./Oct. 1697, blz. 226-232. Id. Maart/April 1699, blz. 349-365.

[Meinardus Antonides]

ANTONIDES (Meinardus), zoon van Theodorus en diens derde vrouw Elisabeth Magdalena de Walrich. Na den dood van haar man (Jan. 1715) ging de weduwe met haar zoon naar Uithuizen, waar hij onderricht kreeg in de Lat. taal van den onderwijzer Elleri, om daarna de lessen te volgen aan het gymnasium te Groningen, waar hij ook de hoogeschool bezocht en o.a. O. Verbrugge en A. Driessen tot zijn leermeesters had. Den 28sten Sept. 1726, door de classis van Middelstum praeparatoir geëxamineerd, werd hij den 17den Ootober 1728 als predikant te Oudemirdum bevestigd.

Volgens 't geen ons bericht wordt, moet hij een zeer vroom man zijn geweest, die onder zijn tijdgenooten als een bekwaam geleerde bekend stond. Meinardus stierf den 24sten Augustus 1776. Hij was gehuwd met Catharina Busz, dochter van Gerhardus, in zijn leven predikant te Uitwierde en later te Stistwert.

In 1753 zag van hem een bundel preeken het licht: *Schriftmatige Verklaaringe over het Borgtogtig en Zaligmakend Lijden, Kruisdood en Begraaffenisse van den Heere Jezus.* Groningen. Ook verscheen (zie boven blz. 196) door zijn toedoen, in 1732 te Groningen, het door zijn vader in handschrift nagelaten boek O*λυμπ□α.*

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1776. 2de dl. blz. 735-741.

[Willem Ternooy Apel]

APEL (Willem Ternooy). Ternooy Apel was gesproten uit een deftige familie en zag den 21sten November 1799 het levenslicht te Amsterdam. Na de lagere scholen bezocht te hebben, werd hij eerst in een apotheek geplaatst. De omstandigheden

dwongen hem zich eenige jaren aan dit beroep te wijden, hoewel het zijne begeerte was predikant te worden. Later begaf hij zich tot den handel en huwde met Catharina Frederika Korte, uit Halle bij Haselberg afkomstig. Onder dat alles bleef het predikambt hem toch steeds aantrekken. Ten slotte trok hij zich

uit zijn zaken terug en vestigde zich te Utrecht[1)], om aldaar een viertal jaren te studeeren.

In 1825 werd hij te Vreeswijk beroepen en vertrok vandaar naar Berkel, waar hij arbeidde van 1829-1832. Den 11^{den} November van laatstgenoemd jaar deed hij zijne intrede te Vlissingen, waar hij reeds den 14^{den} Januari 1842 ontsliep. Hij was een man met schoone gaven toegerust, die niet slechts met het woord, maar ook met de pen, de gemeente trachtte te stichten. De lijst zijner nagelaten geschriften is opgenomen bij v.d. Aa: *Biogr. Woordenboek, i.v.*

L i t t e r a t u u r : *Boekz. der Gel. wereld*, 1842, 1ste dl., blz. 229, 242, 385. v.d. Aa, *Biogr. Woordenb., i.v.*

[Karel Frederik Ternooy Apel]

APEL (Karel Frederik Ternooy), zoon van Willem, werd den 26sten Januari 1829 te Vreeswijk geboren. Ingeschreven als student te Leiden, den 26sten September 1848, volgde hij de lessen van Kist, Scholten en van Oordt, om, na volbrachte studie, in 1853 door het prov. kerkbestuur van Noord-Holland, tot den predikdienst te worden toegelaten. Den 29sten Januari 1854 werd hij te Rockanje als predikant bevestigd. Na ruim twee jaar hier te hebben gearbeid, vertrok hij in 1856 naar Koog a./d. Zaan, welke gemeente hij in 1859 verwisselde met Delft. Hier is Apel slechts één jaar werkzaam geweest, toen hij naar Amsterdam ging, alwaar hij den 11^{den} Nov. 1860 werd bevestigd, om er den 14^{den} d.a.v. zijn dienstwerk te beginnen. Hij stierf hier den 6^{den} Sept. 1892, na een arbeid van bijna 32 jaar. Apel behoorde tot de besliste volgelingen der nieuwe richting. Hij bezat groote gaven als kanselredenaar en de geschriften, waardoor zijn naam zal voortleven, munten uit door degelijkheid en sierlijke taal, terwijl ze een duidelijk beeld geven van zijn innig religieuse geloofsovertuiging. Tot zijn eer zij mee vermeld, dat hij trouw was in de vervulling zijner ambtsplichten.

Van hem verscheen:

Het verlangen naar de bevrediging onzer lichamelijke behoeften. Groningen 1861.

Feestrede naar Jes. XXXIII:13, *gehouden in de voormiddag-godsdienstoefening van 15 Nov. 1863*, *in de Nieuwe Kerk te Amsterdam.* Amst. 1862.

Toespraak naar 2 Kron. XV:12, *gehouden 18 Junij 1865.* Amsterdam 1865.

Wij zijn Gods medearbeiders. Toespraak ter inl. van de 13^{e} algemeene vergaderiug der Evangel. Maatschappij. Amsterdam 1865.

Toespraak naar Ps. 122:1, gehouden in de eerste Weezenbeurt i./d. Oudekerk, 6 Jan. 1867. Amsterdam 1867.

Het heerlijk loon der liefdadigheid. Toespraak gehouden in de Amstelkerk, 22 Jan. 1871, Amsterdam 1871.

Feestrede bij het 75jarig bestaan van het Nederl. Zendelinggenootsch., gehouden den 17^{den} Juli 1872 in de groote kerk te Rotterdam. Amsterdam 1873.

Godsdienstig maatschappelijk leven. Amsterdam 1876.

1) Hij werd den 14den Sept. 1821, te Utrecht als student in de theologie ingeschreven. *Alb. Stud. Acad. Rhen. Traject.* kolom 233.

Toespraak bij zijn 25jarige evangeliebediening. Amsterdam 1887.
Verder schreel Apel in de *Gave der liefde*, Amsterdam 1888, in het *Vliegend blad*, in het *Chr. Album*, in de *Vrijheid*, de *Wekstem*, de *Evang. Volksalmanak* enz.

L i t t e r a t u u r : *Biogr. Woordenb. der Noord- en Zuid-Nederl. Letterk.*, door Dr. W.J.A. Huberts enz., 2de druk 1ste afl. Deventer 1887, blz. 23. Van Alphen, *Nieuw kerkelijk Handboek.*

[Willem Apollonius]

APOLLONIUS (Willem), geboren in 1603 te Veere, als zoon van Caspar, werd den 19den September 1624 als student ingeschreven te Leiden. Spoedig reeds, nadat hij den 7den Juni 1627 door de classis Walcheren praeparatoir was geëxamineerd, werd hij beroepen te St. Annatermuiden, welk beroep den 6den Sept. door de classis werd goedgekeurd, 'doch alsoo de ouders in dese beroepinge swaricheyt schenen te maken,' werden drie predikanten gedeputeerd 'om haer tot het consent te brengen ende so veel alst mogelic is gerust te stellen.' Weldra was het bezwaar uit den weg geruimd en Apollonius werd den 11den Oct. 1627 (aanvankelijk was den 4den bepaald) peremptoir geëxamineerd en had de bevestiging plaats den 14den November door een van de predikanten uit Sluis.

In deze zijn eerste gemeente heeft Apollonius zeer veel goeds gedaan. Hij bracht er orde, wat noodig was, dewijl de toestand zeer verward was en hij begon ook met nauwkeurig aanteekening te houden van wat er in den kerkeraad verhandeld werd. Verder weigerde hij den huisdoop, die hier, vóór zijn optreden in zwang scheen te zijn, stelde artikelen op van orde in de consistoriale bijeenkomsten en wist te verkrijgen dat er in plaats van eenmaal, tweemaal gepreekt werd, terwijl hij groote belangstelling toonde voor den openbaren eeredienst en voor het armwezen. In 1631 werd Apollonius te Middelburg beroepen in de plaats van W. Teeling (cf. *acta cl. extraord.* 8 Mei 1631, art. 1) en den 22sten Augustus kreeg hij van den kerkeraad te St. Anna zijn attestatie, waarin o.a. deze woorden voorkomen, die duidelijk doen zien, dat men daar zijn verdienste op prijs stelde: 'hij is oock in de bedieninghe seer neerstigh geweest, met alle vlijt ende yver predickende, den ongeregelden bestraffende, den krancken vertroostende, den tegensprekers staende, ende dit alles met alle beleefdheid ende aengenaemheit.'

Aanvankelijk trad Apollonius weinig op den voorgrond, maar al spoedig is hij een man geworden van groote beteekenis in de classis Walcheren, aan wiens adviezen groote waarde werd toegekend en die tot oplossing van tal van kerkelijke kwesties, in allerlei commissies zitting kreeg. De eerste betrekking door hem bekleed, was die van assessor den 4den Dec. 1631 tot den 19den Febr. 1632 en den 18den Sept. 1636 werd hij voor drie jaar benoemd tot gedeputeerde over 'de saecken van de Oost-Indische Kercken.' Als zoodanig zullen we hem later nog ontmoeten, terwijl hij in diezelfde functie ook werkzaam is geweest voor de West-Indische kerken.

Dat zijn ambtgenooten hem als een geleerd man beschouwden, blijkt uit de wijze, waarop zij hem de taak opdroegen om in het krijt te treden tegen N. Vedelius, den Franeker hoogleeraar en schrijver van het boekje: *De episcopatu Constantini Magni seu de Potestate magistratuum reformatorum circa res ecclesiasticas dissertatio.* In 1641 verschenen, behandelt dit geschrift de kwestie, waarover al zooveel te doen was geweest en al zoo verbazend veel geschreven was, deze nl., in hoeverre de staat zich met kerkelijke aangelegenheden mag bemoeien.

Evenals vroeger, ook nu weer twee partijen, de eene, die meende dat de regeering in kerkelijke zaken te bevelen had, terwijl de andere, waartoe ook Apollonius behoorde, daarvan niet hooren wilde.

Het ligt in den aard der zaak, dat het boek van Vedelius, die tot de eerstgenoemde partij behoorde, volstrekt niet overal met onverdeelde aandacht ontvangen werd zooals bv. in de classis Walcheren, die dacht ‘dat hetselfde seer schadelijck was voor de kercken in 't algemeen’ en dat het niet met stilzwijgen mocht worden voorbijgegaan, doch dat het diende weerlegd te worden. De taak om dit te doen, werd den 6^{den} Febr. 1642 opgedragen aan Apollonius, aan wien 6 predikanten (o.a. Joost van Laren uit Vlissingen) werden toegevoegd, niet zoozeer om hem bij de samenstelling van het tegenschrift te helpen als wel om dien arbeid te ‘revideeren.’

Apollonius zette zich aan 't werk en in de vergadering der classis van den 28sten April 1642 verklaarden de reviseurs, dat het werk reeds tot de helft gebracht was terwijl ze den 19^{den} Maart 1643 rapporteerden, dat de voltooide arbeid hun volle goedkeuring wegdroeg. Na dit gunstig verslag heeft de clasis ‘het voorgemelde bouck ten volle geaggreert, gelaudeert ende D. Apollonio bedanckt over de groote moeyte ende arbeyt die syn E. ten goede van Godts kercke gelieft heeft te doen’ en vond ze goed, dat het boek met de approbatie ‘nomine classis’ zou gedruckt worden. En zoo ging het geschrift *Jus majestatis circa sacra* enz. dat reeds in 1642 te Middelburg van de pers gekomen was, voorzien van de classicale goedkeuring, de wereld in. Maar 't bleef niet onbesproken. Immers verscheen in het jaar 1646 te Franeker, van een ongenoemden schrijver: *Grallae seu vere puerilis Cothurnus sapientiae*, *quo se jactat apud imperitos Guil. Apollonii* cet.

Spoedig na 't verschijnen van dit boek, bracht Apollonius dit ‘schandelyck faemeus boeksken van een onbekent autheur in welcke verscheyden lasterlijcke stucken gevonden worden, tenderende tot verachtinge van onse geheele regeringe ende godsdienst’, in de classis ter sprake (cf. *acta cl. extraord.* 11 Oct. 1646), wat er toe leidde dat men besloot pogingen aan te wenden bij de Staten van Zeeland, ten einde hen te bewegen het boek te supprimeeren[1]. Alle classen van Zeeland (4) werden er mee gemoeid en als schrijver werd beschouwd de Middelburgsche geneesheer Petrus Lansbergen (eertijds predikant), en dit als een gevolg van het door Apollonius uitgegeven boekje: *Grallopaeus detectus sive Epistola responsoria*, *ad D. Jod. Larenum etc.*, Mediob. 1647, want het is in dezen brief, dat de schrijver er van niet onduidelijk te kennen geeft, dat hij Lansbergen voor den auteur der *Grallae* houdt. Toch had hij hierin niet volkomen juist gezien, want ofschoon Lansbergen ongetwijfeld de bouwstoffen heeft geleverd voor de *Grallae*, is toch niet hij, maar wel Claudius Salmasius te Leiden, de schrijver er van. Dan Salmasius liet het ook niet onder zich en in een heftig boek: *Grallator furiens*, trok hij opnieuw tegen Apollonius te velde. Dit alles had ten gevolge, dat de oude strijd met alle kracht ontbrandde, de strijd nl. over de vraag in hoeverre de staat in kerkelijke aangelegenheden mag ingrijpen? en zoo ontstond de onverkwikkelijke *Grallenstrijd*, die een donkere bladzijde beslaat in de geschiedenis onzer vaderlandsche kerk, en waarin het allerminst ontbroken heeft aan scheldwoorden en hatelijkheden. Terecht zegt Nagtglas van dien strijd, na er op gewezen te hebben, dat hij een onuitwischbare beruchtheid kreeg: ‘Dergelijke hatelijke kibbelarijen zouden ons een treurig denkbeeld geven

1) Cf. *acta cl. extraord.* 1 Nov. 1646. *id.* 29 Nov. - *id. cl. ord.* 6 Dec. 1646, - *id. cl. extraord.* 3 Jan. 1647, - *id.* 17 Jan. (zeer merkwaardig, omdat we hier het oordeel hebben van de classis over de *Grallae*), - *id.* 1 Aug., - *id.* 22 Aug. en *id. cl. ord.* 4 Sept. 1647.

van der vaderen vroomheid, indien de ervaring van ieder tijdperk niet leerde, dat zulk onchristelijk plukharen der kampioenen, den zuiveren grondtoon van het volksleven maar zelden overstemt[1].'

Dat ook Larenus van Vlissingen, door 't verschijnen van den *Grallopaeus detectus* in den twist betrokken werd, is natuurlijk en zoo zag achtereenvolgens van dezen het licht: *Epistola ad rev. et clariss. virum Guil. Apollonii*, *cet.* Mediob. 1647 en *Responsio ad Grallarum authoris anonymi Bombomachiam Vlissinganam*, Mediob. 1647[2]. *Convictio praecipuorum Mendaciorum Calumniarum etc.* Mediob. 1648. Deze geschriften werden oorzaak van de verschijning van den *Colus Flissinganus etc.*, tengevolge waarvan, met consent van de classis, van de hand van Larenus het licht zag: *Data Pensa trahamus*, *seu ad Colum Flissing. responsio*[3] Mediob. 1649.

Maar ook Lansbergen zweeg niet. Immers liet hij ter zijner verdediging niet minder dan drie geschriften uitgaan: 1° *Verantwoordinghe D. Petri Lansbergii jeghens sekeren Brief van Mr. Guilielmus Apollonii aan Mr. Joos van Laren*, *geschreven den XVI. Dec. 1647* (lees 1646), Midd. 1647. 2° *Naerder apologie Petri Lansbergij op de Calumnien van M. Willem Apollonius*, *Pred. der stadt Middelburgh.* Midd. 1647.

Op deze twee pamfletten antwoordde Apollonius met: *Guilielmi Apollonii*, *Corte verantwoordinge op de Apologien van Pieter Lansbergen*, *gewesen en ontslagen Predicant en nu medicijnmeester* enz. Tot Middelb. 1647.

Nauwelijks had deze pennevrucht van Apollonius het licht gezien, of Lansbergen antwoordde nog eens weer met 3° *Ontdeckinge der schanden van Mr. Apollonius*, *begaen in het Excuseren van sijn ghedaen Lasteren teghen Petr. Lansbergium.* Dat is: *D. Petri Lansbergii wederantwoorde op de korte verantwoordinge van M. Apollonius.* Middelb. 1647[4].

Dat Apollonius 'den eersten voet gegeven heeft aan den vrij scherp steekenden doch luttel stigtenden Pennestrijd door zijne onvoorzigtige betigtinge van P. Lansbergen, op gansch losse gissingen steunende[5]', is dunkt ons slechts ten deele waar.

1) *Levensberichten van Zeeuwen*, 3de aflev. Middelb. 1891, blz. 34.
2) Dit boekje behelst het antwoord op het in 1647 verschenen geschrift: *Bombomachia Vlissingana cet.* (cf. Sepp, *Gesch. van het godgel. onderw.* enz. dl. II, blz. 105). Zie ook *acta cl. extraord.* 20 Febr. 1648.
3) cf. *acta cl. extraord.* 1648. 20 Febr.. - *Id.* 20 Sept. 1648. - *Id.* 16 Sept. 1649. - *cl. ord.* 2 Dec. 1649. - *cl. extraord.* 16 Dec. 1649 en *id.* 17 Febr. 1650. - Als antwoord op deze *Data Pensa* verscheen*: Kauterium Frisium adversus Deleterium Walachrum*, *hoc est responsio ad J. Lareri Polymachiam pro novo Papatu Zelandiae.* Traject ad Rhen. 1650.
4) Naar aanleiding dezer *Ontdeckinge enz.* schreef de Thoolsche predikant Jacob Burs: *Vindex Coetus Zeelandi...* cet. Midd. 1648, wat beantwoord werd door Lansbergen met *Index errorum Coetus Zelandiae.* Middelb. 1648. Hierop kwam van Burs weer: *Expurgatio Calumniarum ofte Wtsuyveringhe der Lasteringhen en fouten* etc. Middelb. 1648. Dan, ook nu zweeg Lansbergen niet en hij schreef: *Toolschen Schouw-veeger.* Middelb. 1648, wat voor Burs oorzaak werd om nog eens te antwoorden met het pamflet: *Goeschen Stille-vaegher.* Zelfs in Friesland verscheen te Franeker in 1648: *Ontdeckinge vande stoute Practijcken van Pieter en Jacob Lantsbergen om Mr. Applonij infaem te maecken*, enz. De inhoud hiervan werd weerlegd en tegengesproken door Lansbergen in zijn: *Petri Lansbergii*, *Kort Bericht teghen de infame Leughen onlangs uijtghegheven onder den versierden naam IJmant Velleplooter.* Middelb. 1648.
5) cf. P. de la Ruë; *Geletterd Zeeland.* Middelb. 1742. f' 412.

De geheele strijd dankt zijn oorsprong aan het boek *Grallae*, geschreven tegen Apollonius' *Jus majestatis circa sacra;* maar het is wel waarschijnlijk dat, indien hij niet in zijn *Grallopaeus detectus*, als schrijver van de *Grallae*, den korzeligen Petrus Lansbergen had genoemd, de strijd nooit zoo'n vaart zou geloopen hebben. Apollonius was minder omzichtig in 't gebruiken van namen dan Joost van Laren, gelijk de la Ruë juist opmerkt[1)], 'als die alleen de naamloose Geschriften wederleide, zonder op enkel vermoeden (altijd voor eenen, die dat ooit onderneemt, een hachlijk bestaan) iemand voor den maaker daarvan te houden en in 't openbaar ten toon te stellen.' Dit is dan ook de reden geweest dat Lansbergen in zijn *Ontdeckinge der schanden* van Laren prijst om deze voorzichtigheid en dat hij Apollonius zijn onvoorzichtigheid in 't geen hij schreef, verwijt.

Afgezien echter hiervan en van den strijd, die zooveel warme hoofden en koude harten heeft gemaakt, mag aan het geschrift *Jus majestatis* een woord van waardeering niet onthouden worden, ook al vindt men er geen nieuwe inzichten in, die de belangrijke kwestie, waarover het loopt, eenigzins de oplossing nader brengen. Het getuigt van groote belezenheid en grondige kennis van de zaak, waarover het gaat. Uit het geheele boek, uit aanleg en dispositie blijkt, dat we hier met een geleerd en kundig man te doen hebben. Zeer juist zegt Sepp (*Gesch*, *v.h. godgel. onderw.*, dl. II, blz. 105) dat men er Apollonius geen verwijt van mag maken dat hij hier geen nieuwe gezichtspunten geeft, want 'tot heden is de quaestie nog even splinterig als voor eeuwen, en zal dit blijven, zoolang men niet eenmaal komt tot wezenlijke, volledige scheiding van kerk en staat'.

Ongetwijfeld waren ook de leden van de classis zeer met het boek ingenomen en dit zal dan ook wel een van de hoofdoorzaken zijn geweest, waarom hij in 1644 op nieuw door hen belast werd met de vervaardiging van een geschrift, waarin ongeveer een zelfde zaak moest behandeld worden. Hoe dit kwam? In de vergadering van de classis Walcheren, gehouden den 5^{den} Maart 1643, was een voorstel in behandeling genomen van den Middelburgschen kerkeraad, luidende: 'Ofte het niet goet en waere van wegen de classis eenige kerckelijcke middelen te beramen om soo veel mogelijck is de schade en verderf over de kercken in Engelant ende consequentelijck oock over de kercken deser landen te voorcomen en te weeren?' Het antwoord op dit voorstel hield in, dat de classis alle mogelijke middelen zou aanwenden, die de kerk in Engeland ten goede konden komen. Als gevolg van deze resolutie werden nu 10 middelen beraamd, die ter bereiking van het voor oogen gestelde doel dienstig konden zijn, terwijl tevens goed gevonden werd: aan de andere classen van Zeeland te schrijven; ze de 10 beraamde middelen mee te deelen; ze op te roepen tot het zenden van afgevaardigden tot een gemeenschappelijke bijeenkomst, en gezamentlijk te gaan naar de Staten, om deze te wijzen op den groeten nood der Engelsche kerken en dientengevolge ook op die van ons land, 'met versouck dat hare Ed. Mog. door hare macht ende wijs beleijt gelieven de sake soo te beleijden, dat in tijts, eer het te late is, daarin werden versien.' Ook werden 6 predikanten, waaronder Apollonius, benoemd, om de onderhandelingen met de andere Zeeuwsche classen te openen. 4 dagen later reeds, den 9^{den} Maart, werd in een buitengewone vergadering van de classis een schriftelijk vertoog gelezen van de

1) De la Ruë t.a.p.

gecommitteerden der 4 classen aan de Staten, waarin o.a. werd aangedrongen dat ze een biddag zouden uitschrijven, om den bijstand Gods voor de Engelsche kerken af te smeeken, terwijl ze tevens werden aangespoord om, zooveel ze konden, mee te werken dat in Engeland de Gereformeerde godsdienst gehandhaafd bleef. Daarna had den 19den Maart te Middelburg de bijeenkomst plaats van afgevaardigden uit de 4 Zeeuwsche classen, 'om te letten op de swaricheden der kercken van Engelant, Schotland ende Yerlant ende om kerckelijcke middelen tot wechneminge der selver te beramen. Apollonius was van deze bijeenkomst de voorzitter[1]. Later werd hem gelast, in een vergadering met gedeputeerden uit de andere Zeeuwsche classen gehouden, om een troostbrief te schrijven aan de kerken van Engeland, welke lastgeving, blijkens *acta cl. extraord.* van den 4den Juni 1643, zoodanig door hem is uitgevoerd, dat de broeders der classis Walcheren er zeer mee waren ingenomen. Zonder mededeeling aan de andere classen werd echter de brief niet naar Londen gestuurd, wat evenwel later geschiedde en waarvoor de Engelsche synode, te Londen bijeenverzameld, in een vleiend schrijven haar dank uitsprak.

De synode, waarvan hier sprake is, is de zoogenaamde West-Minster synode, die van 1643-1648 is bijeen geweest en de Westminster Confessie vervaardigde, waartegen de minderheid der Independenten zich zoo heftig heeft aangekant. Deze Independenten zijn oorzaak geweest, dat Apollonius door de classis van Walcheren werd uitgevaardigd, om een boek te schrijven tegen de door hen op kerkelijk gebied voorgestane beschouwingen.

Immers in dezelfde vergadering van de classis, waarin het bedankje der Londensche synode, in zake den troostbrief van Apollonius, werd voorgelezen, vinden we gewag gemaakt van het 'stuck der independentie', waarover in gezegde synode gedisputeerd werd, al 't welk de classis aanleiding gaf te besluiten dat 'de gedeputeerden des classis voor desen gecommitteert om te schrijven na Engelant bij den anderen eerstdaechs sullen comen, om een missive te concipieren, ende met den eersten deselve van wegen dese classis vooren uijt te senden aen die E. vergaderinge tot Londen.' Tengevolge van deze resolutie waren de gedeputeerden der 4 classen van Zeeland, den 22sten Maart bijeengekomen en wat ze in hoofdzaak deden, dat leert ons het rapport, in de buitengewone vergadering der classis, den 14den April 1644 door Apollonius uitgebracht, en het is hierin dat we lezen: 'Ende alsoo inde brieven der sijnodale classis van Walcheren aende andere classen geschreven, mentie wert gemaect vande independenten, die oock in het synode tot Londen als leden sitten en van haere sustinuen en actien aldaer tot nadeel ende verhinderinge van de reformatie der kercken regieringe en publijcken godsdienst in het Rycke van Engelant, soo is hier op het versoeck der broederen bij de gedeputeerde des classis van Walcheren onderrichtinge gedaen als dat dese saecke aen haer was gekomen uyt de particuliere brieven vande gedeputeerde van Schotlant in het synode van

1) Zie verder over deze zaak *acta cl. extraord.* 3 April 1643. *Id.* 26 April. We vinden hier, dat in overleg met de gedeputeerden der overige classen besloten was o.a. 'brieven te senden aen de kercken, van Engelant ende Yerlant, van gelijcke brieven van opweckinge aen die van Schotland,' waartoe gecommitteerd waren Jod. Larenus; Suavius en Apollonius. - *Acta cl. extraord.* 21 Mei 1643 en *id.* 4 Juni 1643. - 18 Juni, 2 Juli, 30 Juli, 24 Sept., 1 Oct., 12 Nov. - *Acta cl. ord.* 17 Dec. *Id.* 7 Jan. 1644; *id.* 21 Jan. 1644. Het verhandelde in de laatste 8 genoemde classen geeft over den toestand der Prot. kerk in Ierland zeer belangrijke mededeelingen.

Londen, door Mr. Spranch, Schots predikant ter Vere, als oock door seker publijck geschrijft vande independenten onder den naam van een Appologe voor hem uijtgegeven, waer inde Regieringe vande gereformeerde kercken van Vranckrijck, Schotlant en Nederlant etc. in velen deelen te onrecht wert beswaert in eenige positien gestelt ende seer nadeelich de reformatie vanden publijcken godtsdienst en kerkelijcke regieringe in Engelant, en is ook tot breeder onderricht voorgelesen den brief, welcke de broederen des classis van Walcheren hierover aende synode tot Londen hebben gesonden, dienvolgende is goet gevonden copie van desen brief ijder classis deser provintien toetesenden om daerover naerder ter aenstaender vergaderinge te delibereren en concluderen dat tot voordeel der kercke Godts ende reformatie der kercke Godts in Engelant mochte dienen.' Een en ander leert ons dat de Engelsche predikant te Veere, Ds. Spranch, uit brieven, die hij ontvangen had van de gedeputeerden van Schotland naar de Londensche synode, aan de classis Walcheren inlichtingen had verschaft omtrent het streven der Independenten, maar ook dat men hiervan op de hoogte was gekomen door kennis te maken met een zekere *Apologe*, waaronder we te verstaan hebben, het in Dec. 1643 verschenen boek: *An Apologetical Narration...* enz. by Thomas Goodwin, Philip Nye... enz.[1]. Dit nu gaf aanleiding, dat den 23sten Juni 1644, door de classis Walcheren aan Max. Teeling en Apollonius werd opgedragen om te zorgen, dat ze den 7^{den} Juli uit de geschriften der Independenten zouden getrokken hebben de voornaamste punten, die nu eens precies aangaven wat ze wilden. Tengevolge van den korten tijd, werd een weinigje getalmd; maar den 4^{den} Augustus werden door genoemde predikanten eenige theses, gesteld naar aanleiding van de opiniën der Independenten, voorgelezen en 14 dagen later werd, na breedvoerige discussie aan Apollonius opgedragen in 't kort eenige theses en antitheses 'ende gronden van dien' saamtestellen, met betrekking tot de meest belangrijke punten, die over deze materie in de synode te Londen behandeld waren. Was dit geschied, dan kon er door de classis kennis van genomen worden en tevens geoordeeld of het noodig zou zijn ze aan de overige Zeeuwsche classen te zenden, om daarna gezamentlijk te beraadslagen wat verder diende gedaan te worden. Reeds den 1sten Sept. (*acta cl. extraord.* art. 6) was Apollonius met zijn arbeid gereed en werd er besloten ze nader te bespreken op de gewone bijeenkomst van de classis, en zoo werden ze den 15^{den} Sept. gelezen, doch aangezien het geschrift van Apollonius tamelijk lang was, vond men goed, dat 6 predikanten het zouden overlezen en overwegen. Den 6^{den} Oct. (cf. *acta cl. extraord.* art. 7) deelden deze predikanten mee, dat ze met de revisie begonnen waren en er mee zouden voortgaan, doch aangezien er haast bij de zaak was, werd besloten om het boek zoo spoedig mogelijk, als een geschrift van Apollonius, voorzien van de goedkeuring der classic, gedeputeerden, naar Londen te zenden. Dit geschiedde en zoo verscheen nog in 1644: *Consideratio quarundam Controversiarum, ad Regimen Ecclesiae spectantium quae in Angliae regno hodie agitantur; ex mandato et jussu Classis Walaehrianae conscripta.* Lond. 16444[2]

1) B. Hanbury: *Historical Memorials*, *cet.* Vol. II. London 1841, p. 221. Chap. XLVII.
2) *Id.* p. 417b. Hiervan verscheen een Engelsche vertaling: *A Consideration of Certain Controversies*, cet. Translated out of Latine according to the printed Copy. London. Printed by G.M. for Tho. Vnderhill at the Bible in Woodstreet, 1645.

Zoo is de *Consideratio* ontstaan en met den straks besproken Grallentwist heeft deze arbeid van Apollonius feitelijk niets uittestaan[1].

Sepp (cf. *Godgel. onderw.* dl. II, blz. 105) over dit boek van den Middelburgschen predikant sprekende, zegt: 'Het blijkt uit de aan Apollonii opgedragen taak, dat de klassen hem in zijne ervarenheid op dit gebied kenden; op haren last en in haren naam stelde hij in 1644 eene *Consideratio* enz., gerigt aan de toen in groote opschudding verkeerende Hervormde kerk van Engeland. De gemeente van Londen bezorgde de uitgaaf van dit boek en toonde op die wijze haren inhoud zeer te waardeeren.' Dit strookt volkomen met wat te vinden is bij Hessels: *Ecclesiae Londino Batavae Archivum*[2]. Verder treffen we bij Hanbury *ll.* p. 427 aan: 'In 1648 appeared, - printed at London, 16*mo* pp. 170, but: Dabam Ipsuici in Nova Anglia, Dec. 22, 1645; with a preface in Latin by Johannes Cotton, and an address to the Reader, also in Latin; dated London Feb. 16. 1647 [8] Signed: Tho. Goodwin; Phil. Nye; Sidr. Simpson - a masterly production under the title of Responsio ad totam Quaestionem Syllogen a Clarissimo Viro, domino Guilielmo Apollonio, Ecclesiae Middelburgensis Pastore propositam. Ad componendas controversias quasdam circa Politiam Ecclesiasticam in Anglia nunc temporis agitatas spectantem. Per Johannem Nortonum, Ministrum Ecclesiae quae est Ipsvici in Nova Anglia. - Ezek. xliii. *This is said to be the first*, Amarican book written in Latin.' Wat Hanbury nog meedeelt over den inhoud van het boek, is hoogst belangrijk en dat het zeer op prijs werd gesteld, blijkt wel uit een schrijven van Robert Baillie aan Sprang (Spranch) te Veere: 'The Letter of your Classis before Apollonius's book was read the other day, and a printed copy of his book given to every member of the assembly. It was not only very well taken, but also, which is singular and so far as I remember *absque exemplo*, it was ordered, *nemine contradicente*, to write a Letter of thanks to Apollonius. *Surely he has done a piece of good service to God and his churches here. I have not yet had leisure to read it all*, *but I approve what I have read*[3]'.

Om kerkelijke moeilijkheden uit den weg te ruimen, was verder Apollonius de man in de classis Walcheren. Ze riep zijn hulp en voorlichting in, toen de regeering des lands wilde ingrijpen in de aanstelling van een predikant in de pas veroverde steden Sas van Gent[4] en Hulst[5] en ook wendde men zich tot hem, toen de Heeren van 't Vrije, zich de benoeming aanmatigden van schoolmeesters en voorzangers in het onder hun beheer staand gebied[6] en wanneer men te Veere een orgel in de kerk

1) cf. Nagtglas *Levensberichten van Zeeuwen*, dl. II (afl. 3) blz. 33 en 34.
2) cf. T. III. Pars II. Cantabr. 1897, fo. 2021 en 22, no. 2865. London Thursday 16 (= 26 N.S.) July 1646. Statement of account between Guilielmus Apollonij and the Consistory of the London-Dutch-Church. - Hessels geeft hier ook zeer belangrijke aanteekeningen. Vergelijken we deze met hetgeen Hanbury schrijft, dan moeten we tot de conclusie komen, dat er twee verschillende uitgaven zijn van 't boek van Apollonius bestaan.
3) Hanbury, *ll.* Vol. II, p. 456.
4) Zie *acta cl. ord.* 7 Sept. 1644 art. 11. - *id. cl. extraord.* 6 Oct. art. 6. - *id.* 13 Nov. art. 2. - *id.* 8 Dec. art. 1.
5) Zie *acta cl. extraord.* 15 Maart 1646 art. 4. - *id.* 7 Mei art. 3. - id. 17 Mei art. 1. - *id.* 24 Mei art. 5.
6) Zie *acta cl. extraord.* 20 Nov. 1642 art. 3. - *id. cl. ord.* 4 Dec. art. 8. - *id.* 8 Maart 1643 art. 5. - *id.* 3 Juni 1643 art. 3. - *id.* 20 Sept. art. 2. - *Acta cl. extraord.* 15 Oct. artt. 2 en 3. - *id. cl. ord.* 3 Dec. art. 9.

wil hebben, dan wordt aan hem opgedragen namens de classe te verzoeken, ‘dat haer E. niet en gelieven den orgelen ende het spelen van dien in haer kercken in te voeren[1)]’. Bij een optreden der classis tegen de stoutigheden der papisten is 't alweer Apollonius, tot wien men zich om voorlichting wendt en die later in de classis een zeer interessant rapport voorleest, gemaakt in een vergadering van afgevaardigden der 4 classen van Zeeland waarin o.a. voorkomen de middelen, die in gezegde bijeenkomst beraamd waren om de ‘licentie der papisten in Hollant ende andere provintien te stuijten[2)]’.

Verder bediende de classis zich van hem tot regeling der volgende zuiver kerkelijke zaken. Zoo was te Huibergen door ‘macht van soldaten van gene syde’ de daar werkzame predikant Ketelaer verdreven en niet zoodra is 't gerucht hiervan ter ooren van de classis gekomen, of er wordt een commissie benoemd, waarin o.m. ook Apollonius zitting heeft, om naar de Staten te gaan, ‘opdat alsoo daerop goede ordre gestelt ende dit swaer onheijl soude mogen voorcomen werden[3)]’, dan wordt hem opgedragen ‘om te ondersoucken wat casus matrimoniales in Godts woort verboden staende, den Ed. Mog. H. Staten over te geven, om te versoucken dat orde daerop mochte gestelt werden[4)]’. Ook moet hij gaan naar den Heer van Brederode, wiens rentmeester, willekeurig en in strijd met de kerkelijke reglementen handelde in zake het beroepen van predikanten en het aanstellen van voorlezers en onderwijzers[5)], en genoegen doet het ons te lezen, dat Apollonius bij dezen Heer zooveel wist uittewerken, dat hij beloofde er voor te zullen zorgen, dat dergelijke onregelmatigheden als hadden plaats gehad, niet meer zouden gebeuren.

Onder de aangelegenheden, die, om ze in 't reine te krijgen, zooal niet geheel en al door hen geregeld, dan toch een belangrijke schrede der oplossing nabij gebracht zijn, mag stellig ook gerekend worden de beslissing van deze kwestie; of in den coetus der Zeeuwsche classen, behalve de gedeputeerden tot dien coetus, ook predikanten mochten komen. In 1651 nl. hadden, bij het houden van den coetus op den 19^{den} Juni en volgende dagen eenige predikanten uit Middelburg als auditores die vergadering willen bijwonen, doch dit was hun geweigerd, wat verzet uitlokte en leidde tot het benoemen eener commissie, die belast werd uittemaken wie der beide partijen gelijk had. In den aard der zaak lag het, dat hierin Apollonius zitting had en zeker zal 't ook wel voor een groot deel aan hem zijn te danken geweest, dat ‘aen alle den broederen der classis werd toegestaen, dat sij als auditores in den coetus mochten sessie nemen[6)]’.

In hetzelfde jaar waarin dit gebeurde, in 1651 nl., waren te Sas van Gent

1) *Acta cl. extraord.* 24 Mei 1646 art. 4. Het plan om een orgel in de kerk te Veere te plaatsen, was uitgegaan van de magistraat, die aan de classis om advies verzocht.
2) *Acta cl. extraord.* 10 Maart, 4 April en 23 Juni 1644.
3) *Acta cl. ord.* 5 Sept. 1652 art. 6 en *id.* 12 Sept. art. 3 en 4.
4) *Acta cl. extraord.* 5 April 1646. In tal van achtereenvolgende bijeenkomsten van de classis, wordt over dit onderwerp gehandeld, maar in 1648 werd het voor goed geregeld volgens de *acta cl. extraord.* van den 12 Maart en den 28sten Mei.
5) *Acta cl. extraord.* 29 Juli 1649 art. 3 en *id.* 16 Sept. De ongeregeldheden hadden plaats gevonden in de classis Goes en waren gepleegd door den rentmeester Benjamin van de Steene.
6) *Acta cl. extraord.* 20 Juli 1651 art. 1 en 2. - *id.* 24 Juli. - *id.* 27 Juli art. 3 en 4. - *id.* 31 Juli art. 2.

zwarigheden gerezen in zake de administratie der armengoederen. Vanzelf dat deze niet gemakkelijke zaak behoorde geregeld te worden en tot wien kon men zich daartoe beter wenden dan tot den man, van wien 't hoe langer zoo meer bleek, dat hij in 't kerkrecht doorkneed was? En als Apollonius wordt opgedragen een en ander in 't reine te brengen, dan doet hij dit zóó, dat, als hij 'schriftelijck heeft gerapporteert hetgene in zijn commissie op het Sas van Gent is gepasseerd' en alle bescheiden daarop betrekkelijk heeft overgeleverd, de classis hem bedankt voor zijn moeitevollen arbeid[1]. Nog leidde hij in 1650 een geschil bij, dat ontstaan was te Veere, tusschen de predikanten Deynsius en Laovicus ter eenre en den kerkeraad ter andere zijde[2], bracht te IJzendijke een verzoening tot stand tusschen den predikant met diens vrouw en drie gemeenteleden[3], terwijl ten slotte nog gewezen dient te worden op de oneenigheid, die in 1645 ontstaan was te Serooskerke tusschen den kerkeraad en de gedeputeerden van de ambachtsheeren en halfheeren in zake het beroepen van een opvolger van den predikant Vincentius.

Was 't wonder dat, toen die netelige zaak in de wereld was gekomen, omgezien werd naar Apollonius, die immer zijn beste krachten en gaven had gebruikt in 't belang der kerk en dat de classis vertrouwensvol tot hem opzag, in de hoop hij hier raad zou schaffen? Stellig niet. En wanneer ten langen leste besloten wordt door de classis, dat alle kerkeraden ten platten lande er voor moeten zorgen, dat 'de ambachtsheeren ende de gedeputeerde der E. magistraten over berouppijngen van predikanten ende de nominatie van onderlijngen ende dijakenen maer en verschijnen met twee persoonen volgens den art. synodi Tholanae 1638', dan is aan het optreden van Apollonius toeteschrijven, dat niet alle macht in zake kerkelijke beroepingen en benoemingen aan 't zoogenoemde collegium qualificatum is gekomen[4].

Maar niet alleen voor de belangen en rechten der kerk in ons land en in Engeland sprong hij in de bres, zeer verdienstelijk heeft hij zich ook gemaakt voor kerken in W. en Oost-Indië[5], terwijl toen, in 1646 de classis te verstaan gaf, dat het er in Duitschland niet al te best uitzag met de Gereformeerde kerk, dewijl het er den schijn van had dat ze het tegen de Lutersche- en R. Katholieke Kerk niet zou kunnen volhouden, op zijn initiatief besloten werd een deputatie aftevaardigen naar de Staten-Generaal, om de bemiddeling der Hoog Mogenden in te roepen voor 'onse religionsverwanten[6]'.

Uit alles blijkt, dat Apollonius een man is geweest met vele gaven van groote beteekenis, en dat in tal van hoogstbelangrijke kerkelijke aangelegenheden in de

1) *Acta cl. extraord.* 2, 15 en 23 Nov. 1651.
2) *Acta cl. extraord.* 22 Sept. en 20 Oct. 1650.
3) *Acta cl. extraord.* 24 Maart 1650. - *id.* 30 Juni. - *id.* 26 Aug. art. 4. - *id.* 6 Oct. art. 8
4) Zie *acta cl. extraord.* 12 Juni art. 8. - *id.* 6 Juli art. 4. - *id.* 13 Juli art. 1 en 2. - *id.* 10 Aug. art. 4 en *id.* 24 Aug. 1645 art. 1.
5) Zie voor W. Indië, *acta cl. extr.* 21 Maart 1641. - *id. cl. ord.* 5 Juni 1642 art. 3. - *id.* 3 Sept. art. 5. - *Acta cl. extr.* 8 Jan. 1643 art. 7. - *id.* 5 Maart en *acta cl. ord.* 5 Maart. - *id. cl. extraord.* 8 April, 4 Juni, 24 Sept. en 22 Oct. art. 2.
Voor O. Indië, *acta cl. extr.* 4 Juni 1643. - 22 Oct. 1643 art. 4. Apollonius vestigt de aandacht van de classis op zeer vreemde toestanden op kerkelijk gebied te Batavia. - *Id.* 15 Dec. 1644 art. 4. - *Acta cl. ord.* 2 Maart 1645 art. 4. - *id. cl. extraord.* 4 Mei 1645 art. 1. - *id.* 23 Nov. art. 6. - *id. cl. ord.* 6 Juni 1646 art. 4 en 5.
6) *Acta cl. extr.* 5 April 1646 art. 3 en *id.* 16 April.

classis Walcheren, bij voorkeur zijn voorlichting en raad werd ingewonnen. Altoos was hij er op uit de rechten, die de kerk, naar zijn Gereformeerd standpunt had, te handhaven. Wat ze te regelen had in zake haar inwendige aangelegenheden, dat moest ze, naar zijn opvatting, alleen doen, zonder dat de staat er zich mee bemoeide, de kerk moest souverein zijn in haar eigen kring.

Te veel is zijn invloed en krachtige werkzaamheid over 't hoofd gezien, nooit is hij als die waarlijk beteekenisvolle figuur in de kerk van zijn tijd geteekend, die hij toch in waarheid geweest is.

Dat hij herhaaldelijk als praeses, scriba, assessor en gedeputeerde gefungeerd heeft, ligt in den aard der zaak; ook als visitator librorum zien we hem menigmaal optreden[1)], terwijl hij talloos vele reizen in vacante gemeenten, vooral ook in dat gedeelte van Zeeuwsch-Vlaanderen, dat tot de classis Walcheren behoorde, zijn gaven heeft laten hooren.

IJverig werkende, immer trouw op zijn post, zag hij zich, na 't vertrek van Alexander Morus in 1652, benoemd tot diens opvolger aan de illustre-school te Middelburg. Sedert dien tijd zien we hem niet meer zoo vaak als voorheen op den voorgrond treden, wat hieraan wel zal moeten worden toegeschreven, dat zijn nieuwe betrekking hem nog al veel bezigheden verschafte. In hoofdzaak schijnt Apollonius zich te hebben beijverd om aan de jongelieden, die hij onderricht gaf, de dogmatiek te doen kennen, zooals blijkt uit een in 1655 te Middelburg van zijn hand verschenen boek: *Disputationes theologicae de lege Dei*, *in quibus natura legis divinae ejusque actus et species*, *proprietates perfectionis omnesque controversiae explicantur quae Orthodoxis cum Pontificiis*, *Socinianis*, *Antinomis*, *aliisque intercedunt*, *de illa materia publicis disputationibus et praelectionibus in illustri schola Medioburgensi propositae* 1655. Deze titel geeft duidelijk aan wat het hoogst-zeldzame boek inhoudt, nl. een bestrijding van de gevoelens van R. Katholieken, Socinianen, Antinomianen enz. wat aangaat hun opvatting in zake de 'Wet Gods' en een verkondiging van de Gereformeerde beschouwing dezer materie. 54 jaar oud, stierf hij in Januari 1657.

Behalve de reeds vermelde geschriften, verscheen nog van hem: *Tractaet van eenige bysondere deughden der kinderen Gods*, enz. Middelb. 1652 en *Corte aenmerckingen over de nature en onderhoudinge van den Sabbath.* Utr. 1659 (uitgegeven door zijn zoon).

L i t t e r a t u u r: P. de la Ruë, *Geletterd Zeeland*, enz. Middelb. 1742, fol. 244 en 245, 411 en 412. - Nagtglas, *Levensber. van Zeeuwen*, enz. 1ste afl. Mid. 1888, blz. II. - *Aanteekeningen over Middelb. predikanten van Ad. van 's Gravezande. Ms.* in ons bezit. - Van der Aa, *Biogr. Woordenb.*, 1ste dl. blz. 330 en 331. - Jac. Willemsen, *Sions Zielsbanketten*, 3de dr., Middelb. 1757, blz. 537, - *Catal. Pamfletten Meulman*, dl. I, fol. 418, nos 2899-2902 en fol. 430, nos 2992-2996.

Sepp, *Het godgel. onderw.*, 2de dl. blz. 105 volg. - Hessels, *Eccl. Lond. Bat. Archivum.* T. III, pars II, fol. 1933, no. 2751; fol. 1941 no. 2766; fol. 2021 en 2022 no. 2865 en fol. 2665 no. 3566.

1) *Acta cl. extraord.* 15 Maart 1646 (*vraagboekje* Melchior Burs. *id.* 16 Mei 1652 (boek van Abrahamus Wilsenus, pred. te St. Annatermuiden tegen de Lutherschen). *Acta cl. ord.* 5 Juni 1652. *Acta cl. extraord.* 26 Maart en 12 Nov. 1643, *id. cl. ord.* 3 Dec. 1643 (in zake de *Psalmen* van de Bruyne).

Eenige bijzonderheden over den vader Gaspar (Kaspar), geeft het *Diarium Everardi Bronchorstii*, uitgegeven door J.C. v. Slee, zie register *i.v.*

[Samuël Apostool]

APOSTOOL (Samuël) zag den 15^{den} Juni 1638 het levenslicht en toen hij 24 jaar oud was werd hij, in Maart 1662, tot het leeraarsambt bij de Mennoniten, die te Amsterdam vergaderden op 'de Cingel in de Zon', verkozen. Na een diensttijd van 37 jaren overleed hij den 29^{en} April 1699. Met zijn ambtgenoot Samuel van Deil gaf hij uit een korte onderwijzing onder den titel: *Waarheids-oeffeninge.* Amst. 1677. Het was een korte schets der Christelijke godgeleerdheid in 54 hoofdstukken. In de Woensdagavondbeurten te Amsterdam, werd, gedurende den winter, telkens een hoofdstuk als onderwerp eener leerrede behandeld.

Hij leefde in slechte verstandhouding met zijn ambtgenoot Galenus Abrahamsz. de Haan, waardoor onder de Amsterdamsche Mennoniten eene scheuring ontstond. Schijn a.w. zoekt de oorzaak bij de Haan en klaagt, dat, na 60 jaren, de wonde nog niet geheeld was, zoodat hij aan eene verzoening der beide fracties twijfelde. De twist liep over de Godheid des Zoons, de rechtvaardigmaking, heiligmaking en de zichtbare kerk. Tal van strijdschriften zagen over en weer het licht, Apostool sloot zich bij de belijdenisschriften der Mennoniten aan. De twist is beschreven door Casp. Commelin *Beschryvinge van Amsterdam*, dl. I, blz. 500. Zie ook Schijn, a.w. dl. II. blz. 579-581.

De lijkpredicatie over Apostool werd gedaan door Herm. Reynskes van Overwijk op den 17^{en} Mei 1699 naar aanleiding van Ps. 116:15. In druk verscheen ze te Amsterdam bij Jacobus van Nieuwveen 1699. 4°.

L i t t e r a t u u r : *Gesch. der Mennoniten*, door H. Schijn vert. door Gerardus Maatschoen. Amst. 1745. dl. II. blz. 597 vv. *Naaml. der doopsgezinde schrijvers.* blz. 5. H.C. Rogge; *Beschrijvende Catal. der Pamfletten verz. van de boekerij der Rem. kerk te Amsterdam.* stuk II. afd. II. Amsterdam 1864 (blz. 67). Hier wordt op blz. 68 ook vermeld Pieter Apostool, die mede eenige godgeleerde werken schreef. S. Blaupot ten Cate; *Gesch. der Doopsgezinden in Holland*, *Zeeland enz.* dl. I. Amsterdam 1847, blz. 293 noot 1, 336 vv. J. Wagenaar; *Amsterdam in zijne opkomst*, *aanwas enz.* dl. VIII Amsterdam 1765. blz. 44 vv. Dr. C.B. Hylkema; *Reformateurs.* 2de stuk. Haarlem 1902. Register *i.v.*

[Johannes Conradus Appelius]

APPELIUS (Johannes Conradus), was afkomstig uit het graafschap Tecklenburg en geboren in 1715. Op den 3^{den} September 1737 werd hij, gelijk met Johannes Janssonius, praeparatoir geëxamineerd door Ds. Lieftink, predikant te Meden, Ds. Kuilman, predikant te Huizinge en Ds. Edzards van Westerwijtwert en met genoegen onder het getal candidaten aangenomen.

In 1738 werd hij predikant te Jukwert waar hij verbleef tot 1742, want den 11^{den} Februari van dat jaar werd Appelius door zijn ambtgenoot Markus Wieringa bevestigd te Appingedam, waar hij nog denzelfden dag zijne intrede deed met eene predicatie over 1 Tim. 1:1. Te Appingedam heeft Appelius niet alleen het predikambt, maar ook het rectoraat waargenomen. Lang heeft hij hier echter niet gearbeid, want den 1sten November 1744 werd hij door Ds. Jansonius van Zandeweer te Uithuizen

bevestigd alwaar hij eene intreerede hield over 1 Samuel 16:4 en 5. Den 31sten Mei 1751 nam hij van daar weder afscheid met eene predicatie over Hand. 20:32, om den 13den Juni daaraanvolgend zijne intrede te houden in de gemeente van Zuidbroek en Muntendam naar aanleiding van Exod. 3:14, na des voormiddags bevestigd te zijn door Ds. Sluiter van Noordbroek. Hier, in Zuidbroek, bleef hij

tot zijnen dood op den 26sten Sept. 1798. Het stoffelijk overschot werd 3 October in de kerk begraven, terwijl Ds. G.A. Abring, predikant te Dantumawoude, die eenige maanden zijn dienst had waargenomen, een lijkrede over hem uitsprak naar aanleiding van Hebreën 13:7. Ruim 60 jaren heeft Appelius met veel ijver en met groeten zegen gearbeid. Hij wenschte echter dat geen levensbericht over hem zou worden geschreven. Appelius was een zeer verdienstelijk man. De vruchten van zijnen arbeid zijn ons bewaard gebleven in een reeks geschriften, die nog getuigenis afleggen voor zijne ware godsvrucht.

Het eerste werk, door den druk gemeen gemaakt was zijne: *Aanmerkingen over den bezwaarlyken en nottigen Dienst*, *den voornamen Inhoud en het Regt Gebruik van 't Evangelie*, *enz.* Groningen 1759. Het dankte zijn ontstaan aan de bevestiging van Ds. A. Knock Wzn., die 30 April 1758 door Appelius in zijn dienstwerk te Noordbroek werd ingeleid met een woord over 1 Thess. 5:12, 13*a*. Daarom werd het ook aan die gemeente opgedragen. Het bevat natuurlijk de bevestigingsrede en bovendien nog practicale tekstverklaringen ten doel hebbende in het licht te stellen:

1°. dat het verdorvene zondaars zijn, die Jezus bij aanvang en voortgang, zaligt;
2°. dat men door een vast geloof en hope zich op die waarheid verlaten mag en moet;
3°. dat het egt geloof en hope door zware beproevingen pleegt geoeffend en versterkt te worden;

In 1762 liet hij hierop volgen '*Vervolg van Aanmerkingen over 't Regt Gebruik van 't Evangelie*, *enz.*', ook te Groningen uitgegeven. Dit droeg hij aan zijne eigene gemeente op.

Vooral is Appelius bekend geworden door den strijd over de sacramenten, waarin hij gewikkeld werd met Ds. E. van Eerde, predikant te Ten Boer en Hillebrandus Janssonius dienaar des woords te Veendam.

Het verschil tusschen partijen in geding kwam hierop neer: Of de sacramenten zijn aan te merken als teekenen en zegelen van Gods bestuurenden wil, naar welken Hij zijne uitverkorenen heeft wedergeboren door het woord der waarheid, zoodat hun daardoor verzegeld zou worden hun dadelijk aandeel aan Christus en de goederen van het genadeverbond;

dan wel, of de sacramenten zijn teekenen en zegelen van Gods geopenbaarden en bevelenden wil, naar welken wij ons moeten gedragen. Zoodat den geroepenen, welken door het evangelie deze wil is bekend gemaakt en dus ook de goederen worden verzegeld, als zij die door een oprecht, heilvattend geloof aannemen.

De vraag was dus in 't kort deze, of de sacramenten onderwerpelijk of voorwerpelijk de beloften Gods verzegelen.

Onmiddellijk met dit verschilpunt hing een ander samen, namelijk, wie deze sacramenten moeten, mogen en kunnen gebruiken. Het eerste gevoelen brengt mede, dat de verzegeling van het aandeel, dat zij aan Christus hebben, ook alleen van hen kan genoten worden, die wezenlijk deel in Christus hebben. Uit het tweede daarentegen volgt, dat de uiterlijk geroepenen het door God verordineerde middel, om de beloften des evangelies te beter te verstaan te geven en te verzegelen, uit kracht van den geopenbaarden wil Gods, mogen en moeten gebruiken.

Dit verschil was zeer zeker niet van belang ontbloot en voor het kerkelijke leven van de grootste beteekenis.

Appelius was het eerste gevoelen toegedaan. Dat behoeft ons niet te verwonderen, dewijl hij een man was van innige godsvrucht, mystiek aangelegd, en dus tegen alles wat in de heiligheden des Heeren tot oppervlakkigheid aanleiding geven kon. Het kwam hem voor, dat, wie het laatste voorstonden, den uitersten wil des Zaligmakers zoeken krachteloos te maken, de kerk van haar zegel berooven, dat de Bloedbruidegom haar gegeven heeft, en aldus de troost der geloovigen en de zegelen der genademiddelen werden weggenomen.

Om het verschilpunt toe te lichten stelde Appelius vóór het '*Vervolg der Aanmerkingen enz.*' een breede voorrede, waarin hij handelde over de natuur der sacramenten in het algemeen en dat des doops in het bijzonder. Hij deed dit, zooals hij zelf verklaart, zonder de bedoeling om met wie ook een twist uit te lokken. Het was hem alleen te doen om de onderwijzing der gemeente. En hoewel het hem bekend was, dat er hier en daar over de sacramenten minder rechtzinnige beschouwingen gangbaar waren, had hij evenwel geweigerd mede te werken tot een kerkelijk proces daartegen, meenende dat het een woordenstrijd was. Toch gaf zijn goedbedoelde voorrede aanleiding tot een strijd, waarin hem het onaangename niet bespaard werd. Er verscheen een pamflet: '*Het Pleidooi*' genaamd van een annonymus, die zich aandiende als Ad. Philekkleesius. In December 1762 werd het aan Appelius ter hand gesteld. Waarschijnlijk was de schrijver van dit bittere boekje hem niet onbekend. Althans hij achtte zich geroepen te antwoorden met een '*Zedig en vrijmoedig onderzoek van twee gewigtige vragen welke Een genaamd Ad. Philekkleesius heeft bepleit en voorgestelt.*' Groningen 1763. Hij behandelde hierin de vraag, 'of een onergerlijk onbegenadigde vrijheid heeft, om het H. Avondmaal te gebruiken, en of de ledematen der kerke, schoon onbegenadigd, niet waarlijk bondgenoten zijn, en of aan hen ook beloften gedaan worden.'

Appelius onderscheidt tweeërlei vrijheid, d.i. wettig recht. Ten eerste vrijheid voor God en het geweten. Ten tweede vrijheid voor de menschen. Voor de menschen heeft een onergerlijk onbegenadigde vrijheid, zoodat geene dienaars hem van de tafel des Heeren kunnen weren. Maar voor God en zijn geweten heeft een onbegenadigde geen recht om tot des Heeren tafel te naderen. Hij staaft deze stelling door aan te loonen, dat de Gereformeerde kerk dit als een dwaling heeft verworpen, om daarna uit de natuur van het sacrament zelf de waarheid van het Gereformeerd gevoelen te bevestigen. De predikanten v. Eerde, Hillebrandus en Janssonius kwamen nu met open vizier tegen Appelius in het strijdperk. Eerst bewaarde Appelius het stilzwijgen. Doch toen dit werd uitgelegd als onmacht om zichzelven te verdedigen, deed hij in de *Boekzaal* van Juni 1765 (blz. 761) een bekendmaking verschijnen, datum 13 Mei 1765, waarin hij o.a. meedeelt: 'De ondergeschrevene vind zig, door liefde tot waarheid en Godzaligheid, gedrongen, de redenen van zyn stil zitten door deezen bekend te maaken.

De eerste reden, waarom hy gemelde Heeren nog niet heeft konnen antwoorden, is eene oude ziekte zijner ingewanden, die, in November 1763, door 't zittend leeven, zoo slim wierd, dat hy, niet alleen het schryven, maar ook de meeste stukken van zijnen dienst, wegens de zwakheid, staken moeste. Schoon dezelve nog niet geneezen is: egter neemen zyne kragten door 's Heeren onafhanglyke goedheid,

langzaam zodanig toe, dat hy eenigen tyd den openbaaren dienst wederom heeft konnen waarneemen.

Hy oordeelt ook tegenwoordig best te zyn, met het antwoord zo lang te wagten, tot dat de Heer Janssonius zijn laatste deel zal hebben uitgegeven: om dan, op alle redenen, welke genoemde Heeren voor hun gevoelen meenen te hebben, te gelijk te antwoorden.' Janssonius' werk over *De waare Aart van de sacramenten enz.* zag in twee deelen het licht. Het eerste in twee stukken 1765 te Groningen. Het maakte grooten opgang, zoodat het 2e deel in 1768 reeds voor de tweede maal gedrukt werd. Anderen wilden er een uittreksel van maken, doch hij waarschuwde daartegen, omdat hij het zelf verkort wilde uitgeven.

Eindelijk verscheen van Appelius' hand: *Brief, behelzende de voornaamste gronden en de byzondere meening van de hedendaagsche nieuwe Leere der Sacramenten, neffens de voornaamste bewyzen tegen dezelve, enz.* In dezen brief verklaarde hij, dat een nieuwe leer gebouwd werd op onrechtzinnige begrippen. Wel noemde hij geen personen, maar hij beloofde dat eventueel te zullen doen en de bewijzen voor zijne beweringen er bij te zullen leveren. Egbertus van Eerde en Hillebrandus Janssonius publiceerden hiertegen den 10den October 1768 een nieuwe bekendmaking, waarin zij verklaarden 'ter verdediging van hunnen goeden naam, en dien van hunne geloofsgenoten in dit stuk, opentlyk op de plegtigste wyze te betuigen, niet alleen geenzins te leren, nog te gevoelen, maar integendeel ganschelyk te verfoeijen verscheidene stellingen, welke gemelde schryver op rekening der zogenaamde nieuwe leeren plaatst.' Ook beklaagden zij zich over de wijze der bestrijding.

Maar ook de kerk van Stad en Lande mengde zich in den strijd. Zij achtte zich door Appelius' brief in verdenking gebracht, zoodat deputati synodi besloten aan Appelius te schrijven om te mogen vernemen, wie zijn eerw. bedoeld had en op welken grond de beschuldiging rustte. (Zie dezen brief *Boekz.* 1769*b*, blz. 298, waar ook het antwoord van Appelius is opgenomen). Appelius beloofde antwoord te zullen geven, maar vroeg daartoe uitstel wegens zijne zwakke gezondheid en zijne drukke ambtsbezigheden. Den 23sten Mei 1769 zond hij een antwoord, nl. een boek, getiteld: *De Hervormde Leer van den Geestelyken staat des Menschen, van 't werk des Geestes, van 't Gelove, het Genadeverbond, de Kerke, de Sacramenten, den kinderdoop, en andere gewigtige waarheden, enz.* Groningen 1769. Hij stelde hiervoor eene opdracht aan DD. deputati synodi, en maakte tevens den brief openbaar, dien zij hem geschreven hadden. Den 23sten Mei 1769 zond Appelius dit boek met een klein briefje aan de Heeren, die zich over zijne handelwijze geprikkeld gevoelden. 'Niemandt zal zich ook licht verbeelden, dat zulk een opdracht Hem zonderling vereert. Zij althans beschouwen dezelve in eene gantsch andere gedaante, en verklaaren mits deezen, dat die opdracht, ten hunnen opzicht moet gerekent worden, als niet te zijn geschied.' Alzoo schreven zij. (*Boekz.* Sept. 1769). Zij beklaagden zich, dat Appelius, hoewel zelf in de stad, door een onbekende, 'veelligt des Drukkers Knegt of Meid, en slegts een eenig exemplaar voor vier of zes Personen, had laten aanbieden.' Bovendien meenden zij, dat het niet zeer bescheiden was 'iemand het antwoord op een korte, klaare, schoon tweeledige vraage te laaten zoeken in een Boek van ongemeene dikte, en dat verscheidene dagen lezens zou vereischen.' De personen waren echter genoemd. Het waren natuurlijk de heeren van Eerde en Janssonius. Doch daar deze zelf reeds in 1763 verklaard hadden,

dat zij de hun toegedichte meeningen niet beaamden en Appelius ook verklaarde, ‘niet te gelooven, dat deeze zyne Broeders in hunne harten onregtzinnig zyn, schoon ze in onbedachtzaamheid en verhaasting gevaarlijke stellingen, met woorden, die tegen het geloof huns harten streeden hebben voortgebragt’, zoo viel er voor deputaten in deze niet te handelen.

Onderwijl mengden zich ook anderen in den strijd. Zoo verscheen in 1769 te Leeuwarden een *Zaakelyk Vertoog*, *nopens de tweederlei Gedagten over des Heeren Heilig Avondmaal*, *de eene verdedigt door D.H. Janssonius*, *Predik. te Veendam; en de andere door J.C. Appelius*, *Predik. te Zuidbroek enz. Ten dienste der Eenvoudigen.* 8°. Het werd nog in datzelfde jaar 1769 tweemalen herdrukt. De naam van den auteur wordt echter niet vermeld.

Ook mengde zich in het debat Wilhelmus Peiffers, predikant te Amsterdam met een *Brief aan den WelEerw. Heer Hillebrandus Janssonius*, Amsterdam 1769.

Janssonius kwam hiertegen op met een *Saamenspraak over den waaren Aart der Sacramenten; en wie dezelve moeten*, *mogen en recht tot zegen konnen gebruiken. Zynde een uittreksel van eene breedere Verhandeling over den XXV Zond. de LXXXI en LXXXII vragen van den Heidelbergschen Catechismus*, *en de Formulieren van Doop en Avondmaal*, *enz.* Groningen 1770.

Kessler, even als Peiffers, predikant te Amsterdam, werd hierin betrokken, omdat hij in 1769 te Amsterdam had uitgegeven: *Afweeringe der Beschuldigingen*, *waarmede de Weleerw. Heer H. Janssonius*, *pred. te Veendam*, *de Leer en eer der Leeraars in Nederlants Herv. kerk bezwaard heeft in het Geschil over den waaren Aart van de H. Sacramenten enz.*

Ds. Rudolphus Ottinga, rustend predikant te Moerkappelle, beijverde zich om het twistvuur te dooven, en schreef met dat doel: *Onzydige*, *waarheid-zoekende*, *en vreedelievende overdenkingen*, *behelzende*, *eenige Zeedige*, *Letterlyke*, *en Practicale Aanmerkingen*, *enz.* Ook Ds. J.H. Bachiene bemoeide zich er mede. Janssonius beantwoordde Rudolphus in eenige *Aanmerkingen op het Werk over de sacramenten van Ds. Rud. Ottinga*, opgenomen achter een *Vyftal van Leerredenen* door Hill. Janssonius, Groningen 1771.

Appelius liet zich, overeenkomstig zijne verklaring, niet meer met den strijd in. Hij schreef echter nog *Uitstap van Aanmerkingen over het regt gebruik van 't Evangelie*, *aangaande een Heilzaam middel tegen de Lichaamlyke en Geestlyke aanstekende ziekten van den tegenwoordigen tijd*, *verklaard en aangeprezen in eene Verhandelinge over 2 Chron. VII: 13*, *14.* waarin o.a. mede gesproken wordt over ‘de beste waereld, den waren grond der zedelijkheid, het wezendlijk onderscheid tusschen Natuurlijke en Geopenbaarde wetten, en de Godlykheid van 't Ampt der Overheden en kerkendienaars.’ Het verscheen te Groningen 1770.

Nog in 1784 werd te Amsterdam uitgegeven *Byzonderheden van Jesus Borgbetaaling*, *neevens de Werkzaamheden van Gods Volk omtrent dezelve*, *opgehelderd door eenige Voorbeelden enz. geschreeven aan en uitgegeeven door J. Habbema*, *Doctor in de H. Godgeleerdheid en Pred. te Rotterdam.*

Johannes Conradus Appelius was in zijn tijd een man van beteekenis. Zijne werken getuigen nog van de uitnemendheid zijner gaven, waaronder de geestelijke gaven een eerste plaats bekleedden. Hij genoot een diep godsdienstig leven en kende als het ware een wandel met God. Op roerende wijze beschrijft hij wat hij

doorleefde, als hij stond voor een beroep. Hij kende uren, ‘waarin hij God aanmerkte, op enen troon der genade, daar niets dan genade, wat te zeggen heeft. Ik mogt daarvoor nederknielen, om barmhartigheid in mijne ellendigheid te verkrijgen, om genade, die reeds bereid was in mijne onwaardigheid te vinden, en van hulp, wanneer 't Bequame Tyd voor den Here en my zoude zijn, te ontfangen.’ Aan zijne gemeenten voelde hij zich dan ook innig verbonden. En zijn arbeid was rijk gezegend. Hij kende een tijd, waarop in zijne gemeente ‘geschonken werd ene bykans algemene bedaarde bekommering aangaande den eeuwigen staat der zielen, waaronder verscheidenen uit het rijk der duisternisse in Jesus Koninkrijk daadlijk zijn overgekomen, die nu, hier of elders, met min of meer voorspoed op den weg des levens wandelen, of misschien het Lam, voor zijnen throon eren.’ Gedurig ontmoette hij er, ‘onder oude of jonge, daar de H.G. het aanvanglijk werk van overtuiginge of van leevendmaakinge tot geloof verrigt, of daar hy Gods kinderen onderwyst in 't geen zy nog niet geweten hadden, dezelve bestraft, wederhaalt, voortleidt of vertroost.’

Geen wonder, dat zulk een man ook bij zijne gemeente geacht en geliefd was. ‘De Vader der barmhartigheid heeft my het voorregt geschonken, dat ik, aan alle gemeenten, in welke ik gedient hebbe, ene byzondere aankleving, in liefde ondervonden hebbe.’[1)] Zoo verklaarde hij openlijk. Dat was geen ijdele roem. Het schriftwoord is aan hem vervuld: ‘De gedachtenis des rechtvaardigen zal in zegening zijn.’

Behalve de reeds genoemde werken zijn nog van Appelius' hand verschenen: *Brief ter beantwoording van eene Vraag*, *wat een bekommerde doen moet om zalig te worden*, *geschreven aan Mevrouw * * * door J.C. Appelius enz. Uitgegeven* door Nic. Stuivinga, predikant te Bellingwolde, Gron. 1778.

Ook schreef hij nog eene *aanprijzing* achter het 1e deel van *Newton's Cardephonia*, vert. door M. Werkhoven, met eene voorrede van van C. Brem, Amst. 1784.

In 1859 zag een herdruk het licht van J.C. Appelius' *Het berouw van Petrus. Aanmerkingen over Luc. XX:62*, te Kampen.

L i t t e r a t u u r : *Boekz. der Gel. Wereld*, t.a.p. Ypey en Dermout, *Gesch. der Ned. Herv. Kerk*, dl. III, blz. 614-616, dl. IV, blz. 33. Brucherus, *Gedenkb. van Stad en Lande*, blz. 54, 68, 136, 240. Dr. J.P. de Bie, *Het leven en de werken van P. Hofstede* blz. 445, Chr. Sepp; *Johs. Stinstra* enz. dl. II (Amst. 1866) blz. 9.

[Thomas Appels]

APPELS (Thomas), geb. te Utrecht in Dec. 1734, werd in 1753 als student ingeschreven in zijn geboortestad en den 16den Jnni 1756 door de classis Hoorn praeperatoir geëxamineerd. Hij was achtereenvolgens predikant te Maartensdijk in Utrecht (27 Maart 1757-Juni 1764), te Bodegraven (8 Juli 1764-26 Oct. 1783), te Tiel (16 Nov. 1783-April 1785) en te Schoonhoven (8 Mei 1785-zijn dood den 11den Sept. 1788). Hij was een ijverig en trouw predikant, die in de gemeenten, waar hij werkzaam was, zeer hoog stond aangeschreven.

Hij schreef in 't Latijn over Psalm 42:7 en 8, welk geschrift in 1753 te Utrecht het licht zag.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1788, dl. II, blz. 361-363 en *Kerkeraads-actenboek*

1) Zie de voorrede van *Vervolg van Aanmerkingen over 't regt Gebruik van 't Evangelie.*

van Schoonhoven 1780-1800, op den rug gemerkt K 1. Het is voor een nauwkeurige kennis van 't beroepen van predikanten in vroeger tijd, merkwaardig de acta van den Sch. kerkeraad te lezen van den 16^{den} April 1784-Mei 1785. Appels is ook nog eenigzins betrokken geweest in de geschillen tusschen de Patriotten en de Prinsgezinden te Schoonhoven, gelijk uit de kerkeraadsacten van 1787 blijkt.

[Johannes Arcerius]

ARCERIUS (Johannes). Geboren in 1538 te Noordhorn, waar zijn vader Theodorus of Theodoretus landbouwer was. Nog jong, kwam hij te Groningen onder leiding van den geleerden Regnerus Praedinus, die hem onderricht gaf in de Grieksche- en Latijnsche taal, en door wiens bemiddeling hij, nauwlijks 20 jaar oud, in dienst kwam bij een aanzienlijke familie in Friesland. Hier kon hij rustig zijn studie voortzetten in de klassieke talen, terwijl hij de zonen des huizes in hun opvoeding behulpzaam was. Met deze jonge menschen is hij een tijd lang in Frankrijk geweest, bij welke gelegenheid hij Jaqueline Lotin heeft leeren kennen, met wie hij later in het huwelijk is getreden. Dewijl deze vrouw uit Douai afkomstig was, wettigt dit het vermoeden, dat de personen, wier leiding en opvoeding hem waren toevertrouwd, de academie aldaar zullen hebben bezocht. Veel studenten uit ons land gingen èn vroeger èn later derwaarts, om er te studeeren, en juist, dewijl er zoovelen waren, hebben ze er een vereeniging opgericht van Nederlanders. Arent van Buchel (1565-1642) de welbekende Utrechtsche geleerde, heeft ons de wetten en verordeningen, dier Nederlandsche club bewaard[1)].

Zooals we naderhand zullen vernemen, heeft dat verblijf van Arcerius in Frankrijk den krachtigen stoot gegeven aan de uitgave van eenige geschriften van Jamblichus, die in 1594 te Franeker het licht hebben gezien. Toegerust met een uitgebreide kennis van de Latijnsche- en Grieksche taal, werd hij spoedig na zijn terugkomst in Friesland, tot rector aangesteld te Franeker, welke betrekking hij vervuld heeft tot het einde van 1572. Aanleiding hiertoe gaf 's mans aansluiten bij de Hervorming, want, verdacht aan de R. Kath. kerk den rug te hebben toegekeerd, werd zijn boekerij doorzocht, waarin stellig wel een en ander geschrift zal te vinden zijn geweest, dat in de oogen der inquisiteurs geen genade kon vinden. Bevreesd voor noodlottige gevolgen, vluchtte hij met vrouw en kinderen naar Haarlem, alwaar hij, gelijk het gewone verhaal luidt, in den nacht van den 11^{den} Dec. 1572 arriveerde, juist, toen de Spanjaarden het beleg hadden geslagen om deze stad. Is deze opgave juist? nl. is hij naar Haarlem geylucht of was hij derwaarts geroepen en is hij wel bepaald in den nacht van den 11^{den} Dec. aldaar gearriveerd?

Onder de talloos vele en hoogst interessante pamfletten, die zich bevinden in de Koninklijke-bibliotheek te 's Gravenhage, is er een waarvan de volledige titel luidt: '*Historie Ende een waerachtich Verhael van al die dinghen*, *die gheschiet sijn*, *van dach tot dach*, *in die lofweer-dichste ende vermaerste stadt van Hollandt*, *Haerlem ghenoemt*, *in dien tijt als die vanden Hertoge van Alba bele-ghert was: Verhalende vanden achsten dach des Maents December*, *des Jaers* M.D.Lxxij. *tot den* xvi

1) *Descriptio urbis Rheno-Traiectinae*, *aliaque*, *ad res praesertim Traiectinas spectantia*, *excerpta ex inedito M.S. Arnoldi Buchelii Diario.* p. 96-100.

Februarij, *anno* MDLxxiij. *Seer neerstelick ende ghetrouwe- lick ghesehreuen*, *door eenen die dat selue ghesien ende ghehoort heeft*, *tot profijt van alle*

lief hebbers der Waerheyt: Eerst in Latijn ende na in Neder- lantsche sprake ouergkeset.

Psalm 127.2.

So Godt de Heere het huys niet en bouwet, so arbeyden te vergheefs die daer aen bouwen; so de Heere de Stadt niet en bewaert, te vergheefs wa- ken die wachters daerinne. Gedruct Tot Delft, int Jaer ons Heeren M.D.LXXIII.

Onder het 'Tot den goetwillighen ende Christen Leser' staan de initialen J.A.F. terwijl aan het einde voorkomt Jo. Arc. F. Zonder eenigen twijfel beteekenen de initialen J.A.F. en de meer uitgebreide onderscriptie Jo. Arc. F. volkomen hetzelfde, nl. Joannes (Johannes) Arcerius Frisius, en moet derhalve dit hoogst gewichtig boekje aan hem worden toegekend. Is dit zoo, en daaraan valt niet te twijfelen, dan hebben we het oudste bericht omtrent de belegering van de stad Haarlem en wel, gelijk de titel aangeeft, van den 8sten Dec. 1572-den 15^{den} Februari 1573 aan Arcerius te danken. Immers eindigt het voorwoord 'Ghegheuen te Delft, den xiij Februarij Int Jaer ons Heeren M.D.Lxxiij' en het geheele geschrift 'Ghegheuen nv wt die alderlofweerdichste stadt van Haerlem ghereyst zijnde, tot Delft, Int Jaer ons Heeren M.D.Lxxiij den xviij Februarij.' Al aanstonds vervalt nu, dewijl Arcerius zegt: 'Aldus verre heb ic trouwelic verhaelt en beschreuen al die dingen, die ic tegenwoordich met dese mijn oogen gesien, en oorē gehoort heb', en hij zijn verhaal begint met den 8sten December, de meening, dat hij pas in den nacht van den 11^{den} van laatstgenoemde maand te Haarlem is gekomen. Maar er is nog iets anders. Vriemoet vertelt aan de hand van Sixtinus Amama, die het zegt in zijn *Oratio in memoriam Arcerii*, dat Arcerius naar Haarlem is gevlucht. Doch wanneer we in dat 'Tot den goetwillighen ende Christen Leser' vinden; 'Dewyle seer goetwillige en Christen Leser, het fortuyn of Godt heeft ghewilt, dat ic een wijle tijts soude zijn een aanschouwer en ghetuyge van die dinghē, die in de tyt van het belech van die seer vernaemde stadt van Haerlem in Hollandt geschiet en gehandelt zijn: En dewijl die selue belegheringhe seer swaer en groot zijnde, my verhindert heeft dat ic niet heb moghē leedich zijn mijn ernstige en gewoonlijcke oeffeninghē te volbrenghē; heb ic, op dat my die tijt niet soude gaer onnut en sonder profijt doorloopen, by een vergaert al die dinghē die gebeurt zijn van dach tot dach, en die alderweerdichste waren om te vertellē, met sulcker getrouwicheyt als ic die selfs ghesiē en gehoort heb'.... We hebben hier de mededeeling dat, ten gevolge van het beleg, Arcerius niet in staat was zijn 'ernstige en gewoonlijcke oeffeninghē te volbrenghē', m.a.w. dat hij verhinderd was te doen, wat hij gewoon was. En nu rijst als van zelf de vraag op, wat we onder die 'oeffeninghe' waarvan hij hier rept, te verstaan is. Studie alleen? Zich oeffenen en bekwamen in een of andere tak van wetenschap? wat dan voor Arcerius allicht een zich steeds meer inwerken in de Grieksche- en Latijnsche taal geweest zou zijn? O.i. neen. Mij wil het voorkomen, dat we hier te doen hebben met godsdienstoefeningen, of liever met datgene wat een dienaar des woords te doen had. Hoogstwaarschijnlijk is Arcerius niet onmiddellijk uit Franeker naar Haarlem gegaan, maar is hij uit eerstgenoemde plaats elders heen getrokken en daar als predikant opgetreden, zijn kudde dagelijks oeffenende door prediking en verklaring der h. schrift. Van uit deze gemeente hebben de geestverwanten te Haarlem, hem, vóór het beleg geroepen om hen te dienen, maar nauwelijks was hij gearriveerd, of 't beleg begon, dat hem verhinderde te doen, wat

hij gedaan had, nl. zijn ‘ernstige en gewoonlijcke oeffeninghe’ volbrengen, of met a.w. het predikambt vervullen met den aankleve van dien.

Ruim twee maanden is Arcerius in de belegerde veste geweest, toen zag hij kans haar te verlaten en gelukte het hem elders een veiliger woonplaats te vinden. Deze trof hij te Delft, werwaarts hij zich, blijkens de ‘Historie’ onmiddellijk heen begaf. Wanneer Vriemoet nu schrijft, dat eerst zijn vrouw met haar kinderen, Haarlem hadden verlaten en naar Leiden waren getogen en dat hij zelf spoedig zijn familie daarheen is gevolgd, dan moet dit zeker in dezen zin verstaan worden, dat hij naar Leiden is gereisd, maar aanstonds van daar vertrokken is ‘Ubi post puerperium uxoris, per aliquod tempus substitit. Interea et aliquando eodem anno, qui erat apud Embdanos fuit Delftae vero rursus, incertus adhuc, quid de rebus suis futurum esset.’ Van Delft alzoo, is Arcerius naar Embden vertrokken, doch lang kan hij hier onmogelijk vertoefd hebben, dewijl hij er den 2^{den} October in elk geval, weer terug was. Of hij alleen naar de Oost-Friesche stad is gereisd, dan wel of hij zijn vrouw en kinderen daarheen heeft meegenomen, is moeilijk uit te maken, ofschoon er wel iets voor te zeggen valt, dat hij haar met zijn kroost achterliet, dewijl het volstrekt niet tot de onmogelijkheden behoort, dat hij Embden heeft bezocht, met het doel om daar te zien, of er niet iets te vinden was, waardoor hij in staat kon worden gesteld in zijn levensonderhoud te voorzien. Want breed had hij 't niet volgens zijn eigen bericht: ‘Cujus modi sint hieme futurae, Deus novit. Fortassis Dominus alibi relinquit pagum, si in urbe esse non liceat, ubi Verbum Dei, si litteras non possum, doceam, quod unice in votis et studio nostro est.’ Het‘woord Gods’ te onderwijzen, was hem dus volstrekt niet vreemd en de wijze, waarop hij er zich hier over uitlaat, doet ons zien, dat hij niet voor de eerste maal, als dienaar van dat ‘woord’ wenschte op te treden, al voelde hij ook meer voor taalonderricht.

Te Delft heeft hij ongetwijfeldd reeds destijds in de vriendschap gedeeld van den welbekenden Arnoldus Cornelii (A. Kroese), predikant aldaar sedert de maand Juni 1573 en hoogstwaarschijnlijk werd hij, spoediger dan hij gedacht had, beroepen te Brouwershaven, waar hij den 8sten Juni 1574 stond, blijkens de onderteekening van den geloofsbrief voor Gerardus Culenburgus en Cyprianus Morrhius, die als afgevaardigden uit de classis Schouwen, bestemd waren om de synode, die toen te Dordrecht zou gehouden worden, bij te wonen[1]. Te Brouwershaven had Arcerius evenwel geen blijvende plaats, want de inval der Spanjaarden in Schouwen, ten jare 1575 en waarbij Brouwershaven in hun handen viel (Wagenaar; dl. VII. blz. 73. Bor. editie 1679. dl. I. fol. 650), noodzaakte hem met vrouw en kinderen de vlucht te nemen, en 't wil mij toeschijnen, dat het zoo goed als zeker is, dat hij ook toen weer naar Delft is getogen. Dat dit zoo is, kan, meen ik afgeleid worden uit een brief, door Arcerius in 1603 uit Franeker, waar hij destijds hoogleeraar was, geschreven aan Cornelii en waarin we o.a. lezen: ‘Praesertim cum tui memoria mihi adhuc esset longe jucundissima, meque prioris aetatis, et in illa afflictionum atque aerumnarum, quarum tu saepe cum socero non modo salator sedet.....[2] exstitisti, admoneret. Imo vero in animum reduceret dulcissimos illos sermones, quos non raro simul

1) Dr. Rutgers; *Acta van de Nederl. Synoden der* 16*de eeuw.* Utrecht 1889. blz. 189.
2) Onleesbaar woord.

miscuissemus....[3] Valde autem scire aveo, an socer tuus, homo praeclarissime de me meritus, adhuc

3) Idem.

in vivis sit, et utagat, deinde an conjunx, et num valetis.' In een ander schrijven van den 16^{den} November (jaar onbekend), verzoekt Arcerius al weer aan Cornelii, vriendelijk zijn groeten over te brengen aan zijn schoonvader en dit treffen we nogmaals aan in een brief van den 14^{den} Mei 1587.

Nu is Cornelii den 2^{den} Maart 1575 in 't huwelijk getreden (*Werken Marnix-Vereeniging.* serie III. dl. V. stuk 2. Utrecht 1884. blz. 149) en zal Arcerius dus na dien tijd (zeer waarschijnlijk ten minsten), alzoo na zijn vertrek uit Brouwershaven, kennis hebben gemaakt èn met de vrouw van Cornelii èn met den man, die zich voor hem zoo verdienstelijk heeft gemaakt.

Uit Delft is hij naar Purmerend getrokken 'ad obeundum munus sacrum, an. 1576. Sed, quum civitas illa impos esset alere ecclesiastes duos, non diu post redire debuit in Hollandiam Australem.' Hoelang? deze vraag doet zich nu voor, heeft dat verblijf van Arcerius te Purmerend geduurd? Tot 1577, in welk jaar we hem ontmoeten te Leiden. Immers werd hij te dezer plaatse, den 9^{den} Augustus van genoemd jaar ingeschreven als student in de godgeleerdheid (*Album stud. acad. Lugd. Bat.* kol. 2. 9 Augs. 1577, rectore Petreio Tiara II. Johannes Arcerius Frisius T.). Waarschijnlijk zal Arcerius toen enkele godgeleerde colleges bijgewoond hebben, maar vele in geen geval, want al spoedig treffen we hem aan, als dienaar des woords te Rijnsburg, blijkens hetgeen voorkomt in de 'Rekeninge Dieric van Kessel van□ Rentm□rschap van de abdie van Reynsburch van den Jaere 1577', alwaar we, onder het hoofd: 'Ander vuytgeue, gelden ouer jaerlicxe loon van den Predicant tot Rynsburch' lezen: 'Betaelt Johannes Arcerius dienaer des godtlicken woorts tot Rynsburch de somme van driehondert acht ponden, tegen 40 grooten tpont ouer dat den zelffden vanden eersten Octobris a^{o} zevenentzeuentich tot den 15^{e} Novembris 78. Ghodes woort tot Rynsburch gepredict ende geleert hadde, mits hier inne begrepen de huyshuyr vanden voorsz. predicant blijckende bij zijne quitancie tot desen overgelevert, daer omme hier de voors. somme van..... iij^{c}viii £.'. Hierbij staat i.m. 'Bij quitan. Lor (loquitur) by gebreke van ordonnan□ met attestā wanneer desen predicant in dienste gecomen is. 't Zedert overgelt copie authetijcq van zekere gnael ordonn□ van□ Staten opt onderhout van predicanten gemaict, daerby die ten platten lande boven de huyshuyere toegevoecht worden tsjaars ij^{c}xi £.'

Aan duidelijkheid laat dit bericht niets te wenschen over. Arcerius is te Rijnsburg predikant geweest. Wel is waar is dit geen ontdekking, omdat we zulks van elders reeds wisten[1)], maar we kunnen uit de rekening van Dieric van Kessel zien, hoelang hij er werkzaam is geweest. Terwijl hij hier arbeidde, heeft hij, als afgevaardigde van de classis Leiden, de synode bijgewoond, in Juni 1578 te Dordrecht gehouden[2)], bij welke gelegenheid aan hem was opgedragen een vertaling te bezorgen van Bullinger's boek *Van den oorspronck der dwalinghen*[3)].

Na Rijnsburg verlaten te hebben is Arcerius naar Sluis gegaan, waar hij den

1) Rutgers; *ll.* blz. 231. Aanteekening.
2) Id. blz. 262. Hij heeft de acta onderteekend niet als predikant te Rijnsburg, maar als minister Verbi Dei in Classi Leidensi. Cf. ook blz. 296. H.C. Rogge; *Caspar Jansz. Coolhaes.* Amsterdam 1856. blz. 98. Hier wordt hij verkeerdelijk genoemd Johannes Arcerus.
3) Id. blz. 269. Dr. A.J. van 't Hooft; *De Theologie van Heinrich Bullinger in betrekking tot de Nederlandsche Reformatie.* Amsterdam 1888. blz. 123.

14den October[1] den dag, waarop d.t.p. de eerste kerkeraadsleden bevestigd werden, reeds predikant was.

Niet onwaarschijnlijk heeft Arcerius, eer hij te Sluis kwam, nog enkele weken (6) dienst gedaan te Brugge[2], ja aangezien van hem gesproken wordt als van 'onsen beroepen dienaer' en men hem aldaar geld gegeven had om 'sijn menaege te haelen tot Gorkom in Hollandt' en van hem gerept wordt 'als nu ter tijt synde te Sluis', behoort het volstrekt niet tot de onmogelijkheden, dat hij eigenlijk van Rijnsburg, verroepen is geworden naar Brugge, dat hij hier eenige weken werkzaam is geweest en daarna ter leen is gegaan naar Sluis, om vandaar niet weer terug te keeren.

Dat predikanten, die elders ter leen gegeven werden, soms zeer lang hun gemeente verlieten, ja er feitelijk predikant afraakten, bewees het voorbeeld van Ruardus Acronius, die jaren achtereen te Leeuwarden bleef, ofschoon hij te Cornjum te huis behoorde, alwaar echter, wegens zijn voortdurend verblijf in Friesland's hoofdstad, een ander beroepen werd.

Sluis heeft Arcerius ongeveer drie jaar als predikant gehad, een langer tijdsverloop dan Vriemoet dacht, die, na gezegd te hebben, dat hij uit N.-Holland naar Z.-Holland was wedergekeerd, zich aldus uitlaat: 'Vnde Slusam Flandrorum evocatus ad idem munus. Sed neque hic diu fuit. Reversus enim in Frisiam, (forte tamen prius in aliquod tempus ab an. 1580 ecclesiastes in pagis insularibus, Oost- et Wester-Schelling).'

Zijn werkzaamheid in deze destijds zeer sterke vesting, waar hij een tractement genoot van *f* 600 (een toenmalig buitengewoon hooge som), wordt uitvoerig geschetst door H.Q. Janssen in zijn *Kerkhervorming in Vlaanderen.* dl. I. blz. 395-401; en komt in hoofdzaak op het volgende neer. Pas korten tijd nog maar was hij te Sluis, of de kerkeraad besloot (15 Januari 1579), met toestemming van het staatsbestuur, dat het hem vrij zou staan, weg te trekken, als hij beroepen werd in Utrecht of in Friesland, op voorwaarde evenwel, dat hij zijn gemeente niet verlaten zou, vóór een ander in zijn plaats gekomen was. Den 26sten Februari 1579 is hij te Gent in een vergadering van Hervormden, saamgekomen uit onderscheidene kerken in Vlaanderen, om er godsdienstige aangelegenheden te bespreken, welke bijeenkomst niet van gewicht ontbloot is[3]. Den 22sten Sept. werd hij benoemd om de synode, die den 4den Oct. te Brugge gehouden zou worden, bij te wonen en toen hij er gekomen was, koos men hem tot scriba, terwijl hem ook nog gelast werd om het werk van Gualtherus, over den brief van Paulus aan de Romeinen in het Vlaamsch te vertalen[4], een arbeid, waarvan hij later door de Middelburgsche

1) Het tractement van Arcerius te Rijnsburg is uitbetaald tot den 15den Nov. 1578, ofschoon hij enkele weken vóór dien termijn reeds in Vlaanderen was.
2) H.Q. Janssen; *Bescheiden aangaande de Kerkhervorming in Vlaanderen. Werken der Marnix-vereeniging.* Serie III. dl. III. Utrecht. 1877. blz. 15, 71 en 72.
3) *Zeeland. Jaarboekje voor* 1852. Middelburg; alwaar men blz. 51-111, een hoogstbelangrijke studie vindt van den Middelburgschen predikant Dr. J. Borsius: onuitgegeven brief van de afgevaardigden der Hervormde gemeenten in Vlaanderen tot de onderlinge samenkomst te Gent in 1579; houdende klagte aan de Gedeputeerden der Staten van Holland en Zeeland over Prins Willem I.
4) Janssen; *ll.* dl. II. blz. 226 en 227.

synode van 1581, ontheven is[1]. Voorzitter van de classis was hij te Brugge den 19den Januari 1580, den 6den Juni te Oostburg, scriba den 25sten Juli te Heist en assessor te Aardenburg den 5den Dec. Dit feit, dat hij zich telkens weer in een of andere betrekking gekozen zag wanneer de classis vergaderde, bewijst afdoende, dat zijn ambtsbroeders vertrouwen in hem stelden.

Op het laatst van 1580 viel hem een minder aangename bejegening ten deel van de zijde der voornaamsten der stad, die het gemunt hadden op zijn tractement, over de uitbetaling waarvan hij meermalen te klagen had en wat wel hoogstwaarschijnlijk meegewerkt zal hebben tot zijn vertrek. Herhaaldelijk toch wees hij op classicale vergaderingen (te Brugge, den 28sten Febr. en te Westkapelle den 9den Mei 1581) op de tekortkomingen van de magistraat tegenover hem en werden pogingen in 't werk gesteld om de zaken in 't reine te brengen, maar dit schijnt niet gelukt te zijn. Hij wilde weg blijkens hetgeen besloten werd ter cl. vergadering te Groede, den 11den Juli 1581 gehouden, waar o.a. bepaald werd dat Johannes Capito hem 'uit naam der classis een degelijke, loffelijke attestatie geven zou, zullende hij mede van zijn overheid en kerkeraad, om zekere reden een getuigschrift verzoeken.'

Was hij soms van plan zijn betrekking als dienaar des woords neer te leggen? Het komt ons niet onwaarschijnlijk voor. Immers lezen we bij Rutgers; *ll.* blz. 365: 'Arcerius is vermaent te blyven inden dienst des woorts, doch vry gestelt vt Vlaenderen te vertrecken.' Dat 'vermaent te blyven in den dienst des woorts', wijst er wel op, dat hij op een of andere wijze, welke dan ook, te kennen had gegeven het predikambt vaarwel te zeggen. Of dit gebeurd is? Hieromtrent bestaat verschil van meening, maar dat hij Sluis verlaten heeft is een feit, en dit stellig wel, weinige dagen, nadat hij de classis te Groede (waarvan we zoo even gewag maakten) had bijgewoond. Wanneer we nl. er op letten, dat Arcerius in Augustus 1581 te Leeuwarden is gekomen, en we verder een brief van hem bezitten, bewaard in het archief van den kerkeraad der Nederl. Herv. gemeente te Delft, gericht aan Arnoldus Cornelii, gedateerd uit Sluis, den 31sten Juli 1581, dan blijkt uit deze twee opgaven onweerlegbaar, dat hij in de eerste dagen van Augustus uit deze plaats vertrokken is.

Nu we deze vaststaande data hebben, vervalt daarmee ook wat Vriemoet (*ll.* blz. 75) zegt, dat Arcerius, na van af 1580 gepredikt te hebben in de dorpen Oost- en West-Terschelling 'Leovardiensium ecclesiae per aliquod tempus praefuit.' Neen, deze uitspraak, gegrond op wat Veeris (*Vernieuwt kerkelijk alphabeth.* blz. 9) meedeelt, is beslist onjuist; Arcerius is onmiddellijk uit Sluis naar Leeuwarden getrokken en kan op Terschelling geen dienaar des woords geweest zijn.

Of hij hier predikant geweest is? Hieromtrent bestaat verschil van meening. Vriemoet (*ll.* blz. 75) twijfelt, terwijl Reitsma (*ll.* blz. 251) beweert, dat hij er 5 jaar, als zoodanig heeft gearbeid. Het argument, waarop Vriemoet steunt is, dat hij op de predikantenlijst der stad (overgenomen uit de *Boekzaal* van 1730*a* blz. 500-508) niet voorkomt. Reitsma daarentegen beroept zich (cf. ook *Romein; ll.* 1ste dl. blz. 12) op hetgeen we vinden in de acta der Friesche-synode, die in Mei

1) Rutgers; *ll.* blz. 365. sub 22: 'Denselven (nl. Arcerius) was opgeleeght by den synod. part. van Oost-Vlaenderen dat hij soude ouersetten homilias Gualteri in 1 epist. Joh. maer sal nablyuen, overmits nyet raedtzaem geoordeelt.' In de acta der Brugsche synode staat duidelijk 'Gualterus in Romanos.'

1584 gehouden is te Harlingen, waar hij voorkomt als ‘dienaer thot Leewarden’ en met vier ambtsbroeders benoemd werd ‘alle infallende swaricheeden’ te decideren, tot op de synode, die den eersten Maandag van het jaar 1585, te Dokkum zou gehouden worden. Ook werd hem nog opgedragen, een boek na te zien, dat ter goedkeuring aan haar gegeven was door Oricus Doyma (lid der Friesche-Staten), terwijl hem in 1586 gelast werd, met Petrus Coudus, naar de Staten te gaan, om bij dezen het reisgeld te verzoeken voor de afgevaardigden, die derwaarts zouden gaan, om er de nationale synode, door Leicester saamgeroepen, bij te wonen[1)]. Stellig niet langen tijd, nadat hij dit verzoek had overgebracht aan dit staatslichaam, vertrok hij naar Utrecht[2)], om daar als rector aan de Hieronymusschool op te treden[3)], welke betrekking hij vervuld heeft tot 1589, toen hij als hoogleeraar in de Grieksche taal te Franeker werd aangesteld als opvolger van Petrejus Tiara.

Terwijl Arcerius als rector te Utrecht was, is hij met zijn vriend, den Delftschen predikant Cornelius, te Leiden geweest, blijkens een schrijven van gene aan dezen, van den 16^{den} Maart 1587, waarvan de aanhef aldus luidt: ‘Jam annus est et amplius, ornatissime vir et frater, tecum uni currui insidens, Lugdunum vestrum jucundissime veheremur.’

Als hoogleeraar te Franeker, waar hij onder zijn leerlingen ook geteld heeft Gothofridus Sopingius, zoon van den Utrechtschen predikant en den later welbekenden Gelderschen historicus Isaäcus Pontanus, die beiden in zijn huis hun intrek hadden genomen; zal hij in 't begin van den zomer des jaars 1589 zijn lessen begonnen zijn, want, ofschoon in de acta van de academie, zijn naam het eerst voorkomt, den 27sten Juni 1589, werden zijn beide zonen, Johannes en Sixtinus, reeds den 2de Mei als student ingeschreven (Vriemoet; *ll.* blz. 76).

In ditzelfde jaar, ging hij met twee predikanten (een uit de classis Sneek en een uit de classis Dokkum) naar Sneek, om daar een kerkelijken strijd te helpen beslechten[4)] en werd hij ook met de professoren der theologische faculteit, Lubbertus, Lydius en Antonides gelast, naar Leeuwarden te gaan, ten einde te trachten den geweldigen twist, aldaar tusschen Balkius en R. Acronius ontstaan, kon het zijn, bij te leggen[5)].

Het behoort m.i. volstrekt niet tot de onmogelijkheden, dat Arcerius zich deze taak zag opgedragen, omdat hij er drie jaar vroeger predikant was geweest en dus

1) Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. VI. blz. 12 en 22.
2) Johs. Arcerius teekent als predikant te Leeuwarden, het beroep uitgebracht op Lucas Penius, den 3den (13den) en den 10den (20sten) Juli 1586 (cf. Hessels; *Ecclesiae Londino-Batavae Archivum* T. III. pars I. fol. 832).
3) Brief van Cuchlinus aan Arn. Cornelii te Delft, d^{o} 5 Nov. '86 voorkomende in de *Werken van de Marnix-vereeniging.* Serie III. dl. V. 2de stuk. blz. 263. Aan de Hieronymus-school te Utrecht, was door de magistraat een Hervormde inrichting gegeven, wat ten gevolge had, dat de rector Sarcerius, met de overige onderwijzers aftraden. Arcerius werd, met vier nieuwe leeraars, in plaats van de weggegane benoemd. Deze, op een Hervormde leest geschoeide school, viel te Utrecht niet in den geest, zoodat het aantal leerlingen spoedig daalde van 300 op 63; reden waarom al de nieuw aangestelde docenten, ontslagen werden den 2den Dec. 1588, tegen Paschen 1589. Arcerius werd tot den 18den April van laatstgenoemd jaar uitbetaald, tegen een jaarlijksch tractement van *f* 500.
4) Vriemoet; *ll.* fol. 23.
5) Id. *ll.* fol. 7.

zoowel Balk als R. Acronius persoonlijk kende; doch het is tevens een bewijs, dat men, dewijl de oneenigheid voortsproot uit verschil in theologische opvatting, ook op zijn kennis en doorzicht in dezen bouwde en vertrouwde dat hij mee zou kunnen helpen, de bestaande moeilijkheden uit den weg te ruimen.

Twaalf jaar was hij reeds te Franeker, toen zijn vrouw naar Frankrijk toog, om er haar vaderlijk erfdeel te halen. Of zij in haar pogingen geslaagd is, weten we niet; maar wel is 't ons bekend dat het haar niet gemakkelijk gevallen is, deze zaak voor haar tot een gewenscht einde te te brengen, blijkens een onderschrift, toegevoegd aan een brief van Arcerius aan Cornelii, luidende ‘Ab uxore non saluto, quod iam pene biennium distinetur in Galliis misera propter patrimonium.’

Geheel onverwacht stierf hij den 27sten Juli 1604 te Utrecht, werwaarts hij gereisd was om er zijn zoon Sixtus te bezoeken, die er in het leger als geneesheer diende en tevens om er zijn vele vrienden te zien. Gellius Snecanus rangschikte hem onder zijne vrienden, met het volgende elogium: His succedit Joannes Arcerius et sacrae Theologiae quondam minister, et Graecae nunc linguae Professor undecunque peritissimus; vir purae religionis ergo multum foris atque domi jactatus et in omni politioris literaturae generere exercitatissimus, in cujus mutuae amicitiae memoriam hoc levidensi versu alludere visum est:

Quid monumenta Latina docent, quid scripta Pelasga,
Te Cicero, Euripides instituere simul.
Tu mentes hominum demulces carmine docto,
Tu sacra verba Dei noscere rite studes
Per varias artes omnis quibus alea servit,
Te merito Aonius laudat ubique chorus[1].’

Uit zijn huwelijk met Jaqueline Lotin, waren hem 7 kinderen geboren, waarvan bekend zijn Johannes[2], Sixtus, Paulus, Petrus en Jaqueline, wier levensgeschiedenis vrij uitvoerig wordt beschreven door Vriemoet (*ll.* blz. 77 en 78), terwijl het leven van Sixtinus, die van 1605-1 Augustus 1623, hoogleeraar geweest is te Franeker, te vinden is, bij denzelfden auteur (*ll.* blz. 127-152) en bij Boeles (*ll.* dl. 2. 1ste helft. blz. 80-82).

Wat Arcerius schreef is meer op letterkundig- dan op theologisch gebied en al mogen hier zijn verdiensten volstrekt niet onderschat worden, hij is toch vooral bekend als grondig kenner der Latijnsche- en Grieksche taal. En dat hij deze talen volkomen machtig was, blijkt voldoende uit het feit, dat hem meer dan eens werd opgedragen, werken, in het Latijn geschreven, in het Nederlandsch over te zetten, terwijl uitgaven van Grieksche auteurs en zijn aanstelling in 1589 tot professor

1) Mr. W.B.S. Boeles; *Frieslands Hoogeschool* enz. dl. 2. 1ste helft. blz. 61.
2) Deze was achtereenvolgens predikant te Oost- en West-Terschelling, St. Anna Parochie en Pietersbierum, van waar hij, volgens Vriemoet (*ll.* blz. 77. Romein; *ll.* dl. I. blz. 105 en 207) naar Altona vertrok. Het komt mij meer waarschijnlijk voor, dat hij reeds (cf. Hessels; *ll.* T. III. p. I. fol. 1102-1104. no. 1559 en fol. 1141 en 42. no. 1616) in 1602 naar deze plaats gegaan is. Het is van dezen Johannes dat H.Q. Janssen spreekt op blz. 70 en 71 van zijn *Bescheiden aangaande de Kerkhervorming in Vlaanderen* en waar de vader met den zoon verward wordt. M.i. moet het jaartal op de door Janssen meegedeelde attestatie wezen 1617.

linguae Graecae te Franeker, afdoende bewijzen, dat hij ook in het Grieksch, zeer goed te huis was.

Op het pamflet, waarin de geschiedenis van de belegering te Haarlem, besproken wordt, vestigde ik bereids de aandacht; maar ter wille van de merkwaardigheid en van het hooge belang kom ik er nog even op terug. Vermeldt het titelblad ‘eerst in Latijn geschreven ende na in Nederlantsche sprake ouergheset’, dan wil het mij toeschijnen dat die overzetting niet van Arcerius afkomstig is, maar van een ander, en dit hierom, dewijl we in een brief van hem, geschreven den 13^{den} Juni 1585 uit Leeuwarden aan Cornelii te Delft lezen: ‘Et veniam da, quod Belgice scribenti non eadam lingua respondeam. Etsi enim hac lingua me non bene, illa vero pejus scribere libens agnoscam; tamen melius praetulisse apud te veniam opinor, ni veniet.’ Die gulle bekentenis in 1585 afgelegd, dat hij onze taal niet best schrijven kon, moet hem bepaald 12 jaar vroeger verhinderd hebben, dat, wat hij in het Latijn gesteld had, in onze taal over te zetten. Toch klinkt het vreemd dat hij in 1583 zich op dergelijke wijze uitliet, aangezien hij zich in 1579, de vertaling van ‘Gualterum in Romanos’, hem door de Brugsche synode opgedragen, had laten welgevallen.

Voor zoover ik kon nagaan, is voor de geschiedenis van het beleg van Haarlem van dit geschrift van Arcerius, weinig gebruik gemaakt, waarschijnlijk omdat het niet bekend was. Bor, noch iemand anders, die over de merkwaardige belegering handelden, hebben er zich van bediend. Immer hield men voor de eerst gedrukte verhalen, die deze materie bespraken het *Cort ende Waerachtig verhael enz.* Gheprent tot Leyden by my Jan Moyt Jacobszoon (cf. *Catalogue de la collection Littéraire*, *laissée par feu* Mr. Jacques Koning. 2me partie. Amsterdam 1833. p. 16. no. 175. *Catalogus van de Tractaten... enz.* aanwezig in de bibliotheek van Isaac Meulman. 1ste dl. Amsterdam 1866. blz. 39. no. 239. *Catalogue des collections étendues historiques et artistiques formées et delaissées par feu* Mr. J.T. Bodel Nyenhuis 1873. blz. 45. no. 739. Mr. S. de Wind; *Bibliotheek der Nederlandsche geschiedschrijvers.* 2de stuk. Middelburg 1832. blz. 184, en Pierre Sterlinckx; *Een corte waerachtige Beschrijvinghe enz.* Delft 1574 (cf. Koning; *ll.* no. 176; Meulman; *ll.* blz. 38. no. 238; de Wind; *ll.*; Bodel Nyenhuis; *ll.*; Motley; *De opkomst van de Nederlandsche Republiek.* Herziene vertaling. 's Gravenhage 1879. dl. III. blz. 92 aanteekening 1). Het komt ons waarschijnlijk voor dat het geschrift van Arcerius, waarin 4 plaatjes voorkomen (het eerste waarboven ‘Haarlem; het tweede met het onderschrift ‘Ferdinan. Tolet. Albae dux Belgii Gubernator’, het derde bevattende een afbeelding van Kenau Hasselaar, welke beeldtenis afwijkt van die, welke voorkomt tegenover het titelblad van het 2de deel van Johs. van Vloten's; *Nederlands opstand tegen Spanje;* terwijl het vierde plaatje tot onderschrift heeft ‘Lambertus et alii Martyres Harlemenses’. Oorspronkelijk werk is 't niet, aangezien in den boven rechterhoek er van gedrukt staat ‘2 Deel 169’) en dat 64 ongepagineerde bladzijden tekst bevat (Aiij - Iij), met een voorwoord ‘Tot den goetwillighen ende christen Lesers’ groot 1 bladzijde (Aij), zeer nauwkeurig is en dat het er de duidelijkste bewijzen van geeft afkomstig te zijn van een ooggetuige, die er zich op heeft toegelegd, waar te zijn. Ongetwijfeld zou het de moeite loonen na te gaan in hoeverre de auteurs van de later genoemde twee pamfletten zich bij de samenstelling van hun werk, van den arbeid van Arcerius hebben bediend. In elk geval zal 't goed zijn dan, wanneer

eens weer over 't beleg van Haarlem geschreven wordt, ook het '*Cort ende waerachtig verhael*' te raadplegen.

Terwijl Arcerius te Sluis was, vertaalde hij uit het Fransch in het Latijn, het werk van François Bourgoin; *Paraphrase ou brièves explications sur le catechisme*, in 1564 in het licht verschenen bij Sébastien Honnorat in 8° te Lyon (cf. Haag; *La France Protestante.* 2me éd. 2me vol. Paris 1880. Col. 1128). Met deze vertaling was hij reeds in 1581 gereed, blijkens de acta der in dat jaar te Middelburg gehouden nat. synode. Immers werd toen aan de classis Brugge gelast, deze overzetting na te zien (Rutgers; *ll.* blz. 365). Gedrukt is deze vertaling echter niet vóór 1584 te Antwerpen en wel onder dezen titel *Commentarius in Johannis Calvini Catechesin.* 8°. (Een exemplaar er van komt o.a. voor in den *Catalogus librorum Bibliothecae* D. Philippi Marnixii cet. afgedrukt door Dr. J.J. van Toorenenbergen in het *aanhangsel enz. tot de godsdienstige en kerkelijke geschriften van* Philips van Marnix van St. Aldegonde. 's Gravenhage 1878. blz. 137 en in de *Bibliotheca Te Waterana.* Lugd. Bat. 1823. p. 73. no. 459). De meening, uitgesproken door van der Aa, in zijn *Biogr. Woordenb.* dl. I. blz. 342 dat de *commentarius* niet gedrukt is, moet dus als onjuist worden aangemerkt.

Een door hem uit Frankrijk meegebrachten codex, werd oorzaak dat hij uitgaf: *Jamblichi Chalcidensis de vita Pythagorae et Protrepticae orationes ad Philosophiam Lib. II. Nunquam hactenus visi*, *nunc vero Graece et Latine primum editi cum necessariis castigationibus et notis. Additaes unt in fine Theanus*, *Myiae*, *Melissae et Pythagorae aliquot epistolia Gr. et Lat.* In Bibliopolio Commeliano. A^{o}. 1598. Franequerae, apud Aegidium Radaeum. 4°. (Vriemoet; *ll.* blz. 79 en 80. Boeles; *ll.* 2de dl. 1ste helft. blz. 61[1]. Verder verrijkte hij een codex van Hesychius met hoogstbelangrijke aanteekeningen, waarvan vele zijn opgenomen in de uitgave van Alberti; *Hesychii Lexicon cum notis variorum.* Lugd. Bat. 1746 (Vriemoet; *ll.* blz. 80 en 81), terwijl hij ook *annotationes* schreef op de werken van Clemens Alexandrinus en *emendationes* op de uitgave van Sulpicius Severus, bezorgd door Corn. Val. Vinckius, Van zijn voorganger te Franeker Petrejus Tiara, liet hij in 1589 te Franeker het licht zien, *Pythagorae*, *Theogonidis et Phocylidis Gnomae* (Vriemoet; *ll.* blz. 46 en 81).

Dat hij ook Bullinger's; *De origine erroris* heeft vertaald, is buiten kijf (cf. Rutgers; *ll.* blz. 365 en 368), maar of deze vertaling gedrukt is, kon ik niet ontdekken.

Adelung zegt in zijn *Fortsetzung und Ergänzungen* op Jöcher's *Gelehrten Lexicon* Bd. I. (Leipzig 1784). kol. 1015, dat Arcerius ook een vertaling geleverd heeft van Bern. Ochini's *Apologorum et Dialogorum*[2] onder den titel van *Zinrike vertellingen*, waarvan de eerste uitgave het licht zag te Dordrecht in 8° ten jare 1607, terwijl een latere editie verscheen te Franeker 1654 in 12°. Dit is bepaald een vergissing. Het boek toch, waarvan Adelung spreekt, heeft tot titel: Ochinus Bernardinus. *Vier Boecken der Apologen*, *enz. eertijds overgeset in de Hooghd. sprake*, *door Chr. Worsingh*, *ende nu in onse tale door G. Suetonum.* Dordr. 12°. Uit niets blijkt dat we hier te doen hebben met een vertaling afkomstig van Arcerius.

1) cf. *Insign. vir. epist. select.... ex bibliotheca* J.G. Meelii J.C. Amst. 1701. blz. 74 en 75 en noot 1 aldaar.
2) Voor den oorspronkelijken Italiaanschen- en voor den Duitschen titel zie Dr. Karl Benrath; *Bernardino Ochino von Siena.* Leipzig 1875. S. 379 en 380.

L i t t e r a t u u r: E.L. Vriemoet; *Athenarum Frisiacarum libri duo.* Leov. 1708. fol. 73-81. Mr. W.B.S. Boeles; *Frieslands Hoogeschool en het rijks-athenaeum.* 2de dl. 1ste helft. Leeuwarden 1879. blz. 59-61 en 2de dl. 2de helft. blz. 839. Reitsma en v. Veen; *Acta der prov. en part. Synoden.* dl. VI. blz. 12 en 22. F.L. Rutgers; *Acta van de Nederl. Synoden der 16de eeuw. (Werken der Marnix-Vereeniging* Serie II. dl. III. Naamregister *i.v.* (blz. 647). J. Reitsma; *Honderd jaren uit de geschiedenis der kerkhervorming enz.* blz. 80; 89 noot 1; 233 noot 1; 251 noot 1. (Hier blijkt dat hij briefwisseling onderhield met Albada); 255. Dr. Ernst Friedländer; *Briefe des Aggaeus de Albada* u.s.w. Leeuwarden 1874. blz. 92. Chr. Sepp; *Drie evangeliedienaren uit den tijd der Hervorming.* Leiden 1879. blz. 163. H.Q. Janssen; *De kerkhervorming in Vlaanderen.* 1ste dl. Arnhem 1868. blz. 395-401. Id. *Bescheiden aangaande de kerkhervorming in Vlaanderen* (*Werken der Marnix- Vereeniging.* Serie III. dl. III. Utrecht 1877). blz. 70-72. Hessels; *Ecclesiae Londino Batavae Archivium.* Tom. III. pars. I. fol. 832 brief no. 1037 (Leeuwarden 3 en 10 Juli 1596); fol. 1102-1104 brief no. 1559 (Altena 31 Mei 1603); fol. 1141 en 1142 brief no. 1616 (Altena 3/13 Juli 1604). H.C. Rogge; *Caspar Jansz. Coolhaes.* 1ste dl. Amsterdam 1856. blz. 98. *Cort eenuoudich ende waerachtich verhael*, *waeromme Caspar Coelhaes Predicant gheweest zynde binnen Leyden..... is gheexcommuniceert.* Dordrecht Jan Canin 1582. blz. 5 vg. (cf. Louis D. Petit; *Bibliotheek van Nederl. Pamfletten enz.* 1ste dl. 's Gravenhage 1882. blz. 42. no. 332). M. Veeris; *Vernieuwt kerkelyk alphabeth;* 't Enkhuyzen 1750. blz. 8 en 9. (Onnauwkeurig). Van der Aa; *Biogr. Woordenb.* dl. I. blz. 340-342 en de daar genoemde litteratuur. *De Vrye Fries.* dl. V. blz. 318. Dr. A. Ekker; *De Hieronymusschool te Utrecht.* Utrecht 1863. blz. 68-74. De *Praefatio* van de door Arcerius bezorgde uitgave van Jamblichus. *Historie Ende een waerachtich Verhael enz.* Ghedruct tot Delft, int Iaer ons Heeren M.D.LXXIII. Rijksarchief te 's Gravenhage stukken betreffende de *Abdie van Reynsburch. Rekeninge Dieric van Kessel enz.*

[Cornelis van Arckel]

ARCKEL (Cornelis van), geboren te Amsterdam den 3den Oct. 1670, bezocht, nadat zijn ouders naar Rotterdam vertrokken waren, de Lat. school aldaar, om, toen hij 18 jaar geworden was, naar zijn geboorteplaats terug te keeren, ten einde hier aan de Remonstrantsche kweekschool gevormd en opgeleid te worden tot predikant bij de broederschap. Na eerst de lessen van Clericus en daarna van den beroemden en geleerden Ph. à Limborch gevolgd te hebben, werd hij in 1695 toegelaten tot de betrekking, die al de liefde had van zijn ziel. Zijn eerste gemeente was den Briel (1696), van waar hij in 1700 naar Delft ging en toen in 1702 Johannes Molinaeus gestorven en de Rem. gemeente te Rotterdam, daardoor vacant geworden was, werd hij in 1703 derwaarts geroepen. Hier heeft hij gearbeid tot zijn dood, den 29sten September 1724, die hem, na een kortstondige ongesteldheid overviel.

Uit zijn huwelijk met Catharina Scheltinga, werd Cornelis geboren, wiens biographie volgt.

De lijkrede, door Sebastiaan van der Lanen, den 29sten Sept. gehouden over Psalm 39:6 is opgedragen aan den Rott. kerkeraad. We vernemen er uit dat van Arckel zeer

verdraagzaam was jegens andersdenkenden en dat hij bijzonder te huis was in taal, historie, oudheid- en penningkunde en dat hij in 't bezit was van een keurig

kabinet van Grieksche en Rom. penningen. Hij bezorgde een uitgaaf van Adrianus Junius' *Animadversa* en den appendix daarop, onder dezen titel: *Hadriani Junii*, *Hornani*, *medici*, *animadversa ejusdemque de coma commentarium*, *ab autore innumeris in locis emendata et insignibus supplementis locupletata. Accedit appendix H. Junii ad animadversa sua*, *nunc primum ex.... autogropho in lucem edita.* Ex bibliotheca C. v. Arckel. Roter. apud Joann. Hofhont 1708[1].

Lijkpredikatie uit Ezai. 57:2 over Petrus Bos, overleden den 28sten Mei 1718.

Marcelli Palingenii, *Stellati Poëtae*, *Zodiacus Vitae; hoc est de hominis vita studio ac moribus optime instituendo libri xii.* Rott. 1722[2].

Uitbreiding der Psalmen, *door P. de Groot*, uitgegeven door K. van Arkel. Rotterdam. 1724[3].

Joost van Geel; *Gedichten.* Rotterdam 1724.

Tot de kleinere gedichten, die hij het licht deed zien, behooren o.a. een vers door hem en J. Suderman gemaakt op de zilveren bruiloft van W. van Es en K. Bruinvis (z.j. 4o); een vers door hem vervaardigd op het huwelijk van K. Brandt en L. Tongerlo (1686. 4o. 's Gravenhage) en een vers, dat hij in 1691 met C. Francius samenstelde, en dat in 4o gedrukt werd te Amsterdam, toen K. Brandt, voor de 2de maal in den echt trad met A. Paats.

Nog schreef van Arckel een commentaar op Flavius Cresconius Corippus, een grammaticus uit Africa[4]. Dat deze niet in het licht is verschenen, moet naar alle waarschijnlijkheid aan zijn plotselingen dood worden toegeschreven. Volgens J.Ch. Adelung: *Fortsetzung und Ergänzungen zu Chr. Gottl. Jöcher's Allgem. Gelehrten Lixico.* 1er Bd. Leipzig 1784, verscheen in 1710 te Rotterdam van van Arckel een *Fasciculus dissertat. philolog.* In den *Catalogus van handschriften op de bibl. der Rem. Geref. gemeente te Rotterdam*, komen niet minder dan 5, door v. Arckel nagelaten handschriften voor (cf. register *i.v.*), waaronder een *methodus concionandi.* Ook bevat genoemde bibliotheek enkele brieven van hem (cf. *ll.* blz. 63. no. 610).

L i t t e r a t u u r: *Navorscher* 1859 (9de jg.) blz. 17-19 en 79.

[Cornelius van Arckel]

ARCKEL (Cornelius van), geboren te Rotterdam in 1719, was de zoon van den voorgaanden. Achtereenvolgens bezocht hij de Latijnsche school in zijn geboortestad en het seminarium te Amsterdam, om in 1741 tot proponent bij de Remonstrantsche broederschap te worden toegelaten. Beroepen te Waddingsveen in 1742, begaf hij zich, alvorens in deze gemeente als predikant op te treden, in het huwelijk met Maria Clara van Theenen.

1) Het autographon, had eenmaal in eigendom toebehoord aan David Flud van Giffen en was later in 't bezit gekomen van Cornelis van Arckel. cf. Schotel; *Kerkelijk Dordrecht.* dl. II. Utrecht 1845. blz. 82.
2) Cf. Paquot; *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des XVII Provinces des Pays-Bas etc.* T.I. Louvain 1765. fol. 497.
3) J. van Iperen; *Kerkelijke Historie van het Psalm-Gezang enz.* dl. I. Amsterd. 1777. blz. 223.
4) Cf. W.S. Teuffel; *Geschichte des Römischen Literatur.* Neu bearbeidet von Ludwig Schwabe. 5er Aufl. 2er Bd. Leipzig 1890 S. 1283-1285.

Te Waddingsveen is van Arckel werkzaam geweest tot 1747, toen hij naar Rotterdam beroepen werd, alwaar hij gearbeid heeft tot 1769, in welk jaar hij zich,

wegens lichaamszwakte, genoodzaakt zag zijn emeritaat aan te vragen. Vertrokken naar Waalwijk stierf hij aldaar den 28sten Februari 1783.

Van hem zag het licht:

Lijkpredikatie uit 2 Tim. IV:7 en 8 over.... Theodorus van der Hoeven enz. Rotterdam 1748.

Lijkpredikatie uit Jerem. 22:10 gedaen op het afsterven van Petrus Westberg enz. Rotterdam 1750.

Het algemeen sterflot der menschen. Rotterdam 1759.

L i t t e r a t u u r : *Navorscher* 1859. blz. 18 en 19.

[Daniel Arends]

ARENDS (Daniel) Phil. doctor, als proponent beroepen te Zuiderwoude in Waterland 1687 en bevestigd in Februari 1688, gestorven October 1704.

Hij schreef *Commentarius novus in historiam tentationis Messiae in locum Matth. IV:I-I2.* Amsterdam 1691. 8o.

Het geschrift zelf zag ik niet, maar het wordt vermeld bij Jhs. van der Waeyen, in zijn boek *De Betooverde Weereld van D. Balthasar Bekker ondersogt en weederlegt* (Franeker 1693) blz. 510-513. Van der Waeyen zegt er van ‘dat het werkje waarlijk in veelen seer lofwaardig is’ en dat het voorzien is van ‘het oordeel der Theologische Faculteit van Franeker.’ Zie ook B. Bekker; *De Leeraar van de Hoge School door voedsterlingen vande kerk ondersocht en wederleid.* Amsterdam 1694 en wel bepaaldelijk de hier achter voorkomende *nalezingen.* blz. 140. § 1328. Bekker zegt dat zijn naam is Arens.

L i t t e r a t u u r : Veeris; *Vernieuwt kerkelijk alphabeth enz.* blz. 9. Joh. Christoph. Adelung; *Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers allgemeinem Gelehrten Lexico.* 1er Bd. Leipzig 1784. kol. 1042.

[Albertus Wilhelmus Arendzen]

ARENDZEN (Albertus Wilhelmus), werd den 7den Mei 1697 geboren te Lochem uit het huwelijk van Arend, burgemeester aldaar en J. Willekes. Onze Albertus volgde aanvankelijk de lessen aan de latijnsche school te Zutphen en daarna aan de hooge school te Franeker, waar hij zeer gezien was bij den geleerden Campegius Vitringa. Ook is hij nog een jaar student geweest te Utrecht, ofschoon zijn naam in het *Album Studiosorum* niet voorkomt. Praeparatoir geëxamineerd in de classis Zutphen in 1720, werd hij in 1721 beroepen te Scherpenzeel alwaar zijn bevestiging plaats vond in de maand Augustus. Hier arbeidde hij tot 1727 (in welk jaar hij ook in het huwelijk trad met Ida Betmer † 1 Dec. 1763) toen hij vertrok naar Hattem, welke plaats hij in 1737 verwisselde met Arnhem, om van hier in 1742 te gaan naar Delft, waar hij werkzaam gebleven is tot zijn dood, den 20sten Febr. 1766.

Overal waar Arendzen is geweest, werd hij als om strijd geprezen ter wille van zijn arbeidzaam leven, dat geheel en al gewijd was aan en opging in de gemeente. Hij schreef: *Josefs laatste liefde en eereplicht aan vader Jacob*, *vertoont in een Lijkreden over Genesis 50:4-9. By gelegenheid der vorstelijke rouwstaatsie van*

wylen haare koninklike hoogheid Anna[1] *geboren Princesse van Brunswyk en Lunenburg, kroonprinsesse van Groot-Brittanje enz.....* uitgesproken den 25 Febr. 1759.

Litteratuur: *Boekzaal* 1766. 2de dl. blz. 446 en 47.

1) Princes Anna, was den 13den Januari 1759 overleden.

[Jacobus Arminius]

ARMINIUS (Jacobus) of eigenlijk Jacob Hermans, werd den 10^{den} October 1560 te Oudewater geboren, als zoon van Herman Jacobsz., een messenmaker en Engelina Jacobs. Reeds vroeg schijnt hij zijn vader verloren te hebben en bleef de moeder met een gezin over[1)], waarvoor ze, zooveel maar eenigzins in haar vermogen was zorgde. Veel heeft hij voor zijn eerste vorming te danken gehad aan den priester Theodorus Aemilius, die dit 'vaderloose weeskint, soo haast als de jaren tot tucht ende leeringhe bequaem waren inde eerste beginselen ende fondamenten van beyde talen, midtsgaders de gronden der ware Godsalicheyt ende religie' onderwees.

Het is jammer dat we van de theol. denkbeelden van dezen Aemilius niets afweten, want ongetwijfeld zijn deze van invloed geweest op de godsdienstige overtuiging van zijn discipel Arminius. De Oudewatersche priester heeft in het hart van zijn pleegkind kiemen gelegd, die later ontwikkeld zijn. Daartoe heeft ook bijgedragen zijn omgang met Rudolf Snellius[2)], 'die een goede tijt te voren sijn vaderlant verlaeten hebbende om de Spaensche tyrannie te ontvlieden tot Marpurg geweken was. De selvighe (zich te Utrecht bevindende, waar Aemilius gestorven was), heeft sijn mede-borger (Snellius, was ook te Oudewater geboren), die nu van alle menschelijcke hulpe ende troost verlaten was, met sich in het landt van Hessen geleyt, in het jaer 1575.' Ook deze Snellius was, evenmin als Aemilius een Kalvinist, en zijn godsdienstige opvatting heeft almee op Arminius ingewerkt; en waar men de dogmatische zienswijze van dezen beschouwt, daar zal rekening moeten gehouden worden, met de denkbeelden dezer twee Hollanders.

Nauwlijks te Marpurg aangekomen, kreeg de 15-jarige jongeling, in Augustus bericht van de verovering van zijn geboorteplaats door de Spanjaarden en het daarop gevolgde bloedbad, en de tijding hiervan, maakte zoo'n geweldigen indruk op hem 'dat hy gheheel veerthien dagen in gheduerich schreyen ende weenen heeft doorghebracht.' Hij kon niet meer in Hessen blijven, hij wilde terug naar zijn vaderland, om te zien wat er te Oudewater gebeurd was en hoe 't daar met zijn familie-betrekkingen was afgeloopen. Treurig waren de ervaringen, die hij opdeed, al wat hem lief en dierbaar was was gedood en bedroefd keerde hij naar Duitschland terug, den weg naar Marpurg te voet afleggende. Als Bertius dit een en ander in zijn lijkoratie heeft meegedeeld, dan vervolgt hij: 'Middelertijt wierde onder 't beleyt van den doorluchtighen Prince van Orangien opgherecht ende gheopent dese nieuwe Hollandtsche Vniversiteyt, twelck soo haest als hij in het lant van Hessen verstaen heeft, heeft hij terstont hem selven bereyt om nae huys te trecken.' Dat een en ander Arminius bewogen heeft Marpurg te verlaten en naar Nederland te komen, met de hoop in de gelegenheid gesteld te zullen worden, de lessen aan de nieuwe universiteit te Leiden te volgen, is zeer wel mogelijk; maar 't wil ons toeschijnen, dat toch

1) Over de grootte van het gezin bestaat verschil. Van der Aa; *ll.* dl. I. blz. 369 zegt, dat de weduwe achterbleef met 2 kinderen, terwijl Bertius in zijn *Liick Oratie*, Leiden 1609, beweert, dat ze met 'drie kinderen' belast bleef, terwijl hij iets verder vertelt, dat, toen Arminius, na de verwoesting van Oudewater in 1575 terug kwam, hij 'sijn moeder, sijn *susters*, *broeders*, bloedverwanten, altesamen ellendelick omgebracht' vond. Hier is dus van nog meer dan van drie sprake.
2) Snellius is steeds bevriend gebleven met Arminius: cf. J.C. van Slee; *Diarium Everhardi Bronchorstii.* Den Haag 1898. blz. 56.

Arminius, toen hij einde 1575 in Nederland is geweest, wel zal gehoord hebben, dat er een academie was opgericht. Neen niet dit feit, maar andere

motieven moeten hem herwaarts gedreven en naar Rotterdam hebben gebracht, alwaar hij bij Petrus Bertius[1)], predikant aldaar een liefderijk onthaal vond en er ook kennis maakte met ‘Joannes Taffinus Predicant, ende Raet van sijn Excellentie.’

Den 23sten Oct. 1576 werd Arminius als artium liberalium studiosus te Leiden ingeschreven[2)] en het bevreemdt alweer dat, waar Bertius vertelt, dat zijn vader hem, die destijds in Engeland studeerde, herwaarts ontbood, om tegelijk met Arminius naar Leiden te trekken, hieraan toevoegt: ‘Soo zijn wy dan beyde ghelijckelijck naer dese schole ghesonden.’ Immers is uit het *Alb. Stud.* volstrekt niet op te maken, dat ze beide tegelijk student geworden zijn.

Door zijn vlijt en bekwaamheid vestigde de jeugdige student spoedig de aandacht van zijn leermeesters op zich en ook bij zijn medestudenten was hij zeer gezien; ‘wasser yet by gheschrifte te stellen, wasser eenighe reden by monde te doen, men socht Arminium; wasser eenighe disputatie die een segsman vereyste, men bevraechde het aen Arminium.’ Ook Daneau, die den 13den of 14den Maart 1581 te Leiden arriveerde, heeft hem onder zijn leerlingen geteld, ja, mag men Bertius gelooven, dan zal deze zóó met hem ingenomen zijn geweest, dat hij hem ‘in het openbaer voor alle de jonghe studenten ghepresen heeft over de gaven sijns verstands ende over sijne vorderinghe in de studiën ende deucht.’ Met hart en ziel legde hij zich toe op bijna alle takken van wetenschap, die destijds aan de jonge academie werden onderwezen als daar zijn ‘de Poesie ende const van dichten[3)], daer hy meester in gheweest is, de Mathematica, ende inde vordere deelen van de Philosophie.’

Nog vóór 1582, het jaar, waarin Daneau Leiden[4)] verliet en naar Gent trok, waar hij zich den 20sten Mei vestigde, om er den 30sten d.a.v., des namiddags 3 uur, zijn lessen als hoogleeraar in de godgeleerdheid te beginnen[5)] trok Arminius naar Genève[6)],

1) Bertius was sedert 1573 predt. te Rotterdam en V. d. Aa dwaalt, wanneer hij *ll.* dl. I. blz. 369 spreekt van den 's Gravenhaagschen predikant Petrus Bertius. Taffin was destijds met prins Willem te Dordrecht en volstrekt niet, zooals v.d. Aa t.a.p. aangeeft ‘Hofprediker van prins Maurits.’
2) *Album Stud. Acad. Lugd. Bat.* kol. 1.
3) cf. *Arch. v. Nederl. Kerkgesch.* dl. VI. blz. 395-97 en dl. VII. blz. 221 en 222, alwaar Dr. H.C. Rogge, eenige *Latijnsche gedichten van Jacobus Arminius* meedeelt. Dl. VI. blz. 369 wordt gesproken over de elegiën zijner jeugd en wordt een proeve aangehaald, die betrekking heeft op de verwoesting van zijn geboorteplaats.
4) Over het verblijf van Daneau te Leiden zie P. de Félice; *Lambert Daneau* Paris 1882. p. 93-103 en Dr. W.N. du Rieu; *Lambert Daneau à Leyden.* Leijde 1881. Ten onrechte beweert Mr. Ch.M. Dozy, in zijn studie *Kerk en Staat te Leiden*, *in het laatst der* 16*e en begin der* 17*e eeuw* (cf. *Meded. v.d. M. der Nederl. L. over het jaar* 1897/98. Leiden 1898. blz. 241), dat Daneau naar Genève terugkeerde.
5) Paul Fredericq; *Travaux du cours pratique d'histoire nationale.* (Fasc. I. Gand, La Haye. 1883. p. 79).
6) Door de nieuwe regeering te Amsterdam, waren in 1578, alle gildekeuren vernieuwd ‘doch tegelijk bevolen, dat de inkomsten van de gilden, na 't afleggen der oude schulden, besteed zouden worden, niet tot ijdele bijgeloovigheden, brassen en drinken, gelijk voorheen; maar tot onderhoudinge van verarmde gildebroeders (cf. J. Wagenaar: *Amsterdam in zijne opkomst*, enz. dl. IV. Amsterd. 1763. blz. 8).’ Nu was Arminius in 1581 door burgermeesters en eenige predikanten der stad ‘aangeprezen als een bekwaam voorwerp, om ten koste van 't kraamers-Gilde’ zijn studiën in de godgeleerdheid voort te zetten. Deze aanprijzing, miste haar uitwerking niet, het ‘kraamers-Gilde’ zou de studiekosten betalen, waarvoor Arminius zich verbond, om later, wanneer hij kant en klaar was, geen beroep aan te nemen buiten Amsterdam, dan met verlof van de burgemeesters. In 1581 nog werd hij van stadswege naar

waar hij de lessen ging volgen van Beza, die, toen hij hier kwam, bezig was met de verklaring van den brief aan de Romeinen.

Genève gezonden en zoolang hij buitenslands is geweest, zag hij zich in staat gesteld te studeeren. Den 11den Sept. 1586 besloot de vroedschap dat ‘wanneer de student (Arminius), die van stadswege naar Genève gezonden was, wederom t'huis kwam, eenen anderen derwaarts zou gezonden worden (Wagenaar; *ll.* dl. IV. blz. 162 en 163. Zie ook Dr. G. Vos; *Voor den Spiegel der historie* f°. 35).

Arminius was de eenige Nederlander niet, die destijds te Genève studeerde, want hij vond er Wtenbogaert benevens ‘eenige aenzienlijke jongelingen’ uit deze gewesten. Op hun verzoek gaf hij hen les (stellig wel na er eenigen tijd vertoefd te hebben) over de wijsbegeerte van Petrus Ramus (Pièrre de la Ramée 1515-1572), die bekend is, door zijn krachtig verzet tegen de Aristotelische philosophie. Hierdoor haalde hij zich het misnoegen op den hals van de hoogleeraren en het werd hem verboden verder voort te gaan, ‘omdat, gelijk uit Beza 's brieven blijkt, te Genève was vastgesteld, in het onderwijzen der Redeneerkunde en andere wetenschappen, niet een stroo breedte van de schoolsche wijsbegeerte, die zij de Aristotelische noemden, af te wijken[1)]; ja de oppositie tegen hem werd zoo krachtig, dat hij zich genoodzaakt zag Genève vaarwel te zeggen en naar Bazel te trekken, waar hij ‘spoedig aller achting genoot, niet het minst van Jacob Grynaeus, die oock (zegt Bertius) op verscheyden reysen sijne lessen (Arminius deed dus ook hier, wat hij te Genève had gedaan, nl. les geven) met sijne jeghenwoordicheyt vereert heeft.’

Te Genève wedergekeerd, ging daar verder alles goed, in geen enkel opzicht werd hij er meer bemoeilijkt en ongehinderd kon hij er zijn godgeleerde studie voortzetten. Is het nu, want ook die vraag dient beantwoord te worden, mogelijk nategaan, wanneer Arminius te Bazel is geweest en hoelang hij er vertoefd heeft?

Bij het nalezen der documenten die hier het noodige licht kunnen ontsteken, kwam me voor den geest, wat prof. Fruin schrijft in *Het voorspel van den tachtigjarigen oorlog;* ‘Wij hebben geen nog ongebruikte bronnen ontdekt. Wij hebben geen andere bescheiden geraadpleegd dan die onze boekerijen ons aanbieden. Maar kan daarom ons opstel niets nieuws bevatten? Zijn de oude bronnen reeds volkomen uitgeput? Is de samenhang der gebeurtenissen, waaruit zij zoo vaak beoordeeld moeten worden, reeds overal met juistheid aangewezen? Ik durf het betwijfelen[2)].’ Deze woorden willen we tot de onze maken, met betrekking tot de levensgeschiedenis van Arminius. Geen enkele tot dusver niet geraadpleegde bron hebben we gevonden, niets anders dan het bekende namen we ter hand, en toch, nu we dit eens nauwkeurig nagingen en vergeleken met het over hem geschrevene, zijn we tot beschouwingen gekomen, die ons versterkt hebben in de overtuiging, dat, wat men aan gegevens omtrent hem bezit, niet nauwkeurig genoeg is bezien. Deze meening is niet geheel nieuw. Reeds een kwart eeuw geleden, wees Dr. Sepp

1) Jac. Regenboog; *Historie der Remonstranten* enz. 1ste dl. Amst. 1774. blz. 57 en 58. Dat werkelijk een bevel was uitgevaardigd tegen het verdedigen van de leer van de la Ramée, blijkt uit het besluit, door de Compagnie des Pasteurs, den 19den Nov. 1585 genomen: ‘Advisé, que suivant la resolution, prise desia autrefois, on n'endurerait pas, que la dialectique de Ramus sust lue à Genève publiquement ne particulièrement, et que nul ne lirait particulièrement en chambre, qu'il n'en eust la permission du Recteur, qui en pourroit communiquer à la compagnie.’ cf. *Studiën en Bijdragen.* dl. III. blz. 391 aanteekening.

2) *Verspreide geschriften.* dl. I. blz. 268.

er op, waar hij in zijn beschrijving van Jean Taffin zegt, dat hem gebleken was, dat tot 1879 toe, niemand gelet had op de briefwisseling gevoerd tusschen den hofprediker en Arminius met Junius[1]. Ik zou haast durven zeggen, dat aan die woorden van den toenmaligen Doopsgezinden predikant te Leiden, nooit de noodige aandacht is geschonken geworden, want werkelijk is aan de brieven van Arminius en aan die, welke op hem betrekking hebben, gelijk die voorkomen in de *epistolae ecclesiasticae et theologicae praestantium ac eruditorum virorum* (Amst. 1684), niet die aandacht gewijd, welke ze ten volle verdienen. En dit is te bejammeren, want menige scheeve en onjuiste voorstelling, zou beslist daardoor niet in de wereld gekomen zijn.

Wat nu zijn verblijf te Bazel aanbelangt, dienaangaande vertellen de feiten ons het volgende: In *Johannes Vytenbogaerts leven*, *kerkelijcke bedieninghe ende zedighe verantwoordingh*, ghedruckt 1646, lezen we in de voorreden, dat, toen Wtenbogaert te Genève studeerde, daar ook kwam Jacobus Arminius ‘die sich terstont met sijne openbare Philosophische Dispuyten tegens een Spaenjaert, doenmaels de Philosophie profiterende in de selve School, soo bekent maeckte, dat eenige studenten, ook Wtenbogaert hem versochten van in 't particulier te willen voorlezen *Logicam Rami* (de Reden-kavelingh van Ramus) 't welck hij dede seer geluckelick, hoewel hij, de selve daer nae verlatende, sich meest hielt aen de Aristotelische, 't welck duerde tot dat, op 't aenhouden van den voornoemden Spaenschen Professor, Arminio 't houden van soodanigh *Collegium Philosophiae Ramae* [collegie van de Rameïsche Philosophie] scherpelick wiert verboden, 't welck hem veroorsaekte Geneven voor dien tijdt te verlaten, ende nae Bazel te gaen.....’

Nu weten we uit het *Livre du Recteur* (Catalogue des étudiants de l'académie de Genève de 1559-1859), dat Arminius, den 1sten Januari 1582 als student werd ingeschreven (cf. *K.H. Arch.* 3de dl. Amst. 1862. blz. 289), terwijl Petrus Galesius, de Spanjaard, die te Genève de wijsbegeerde doceerde, daar was in 1583 (*Stud. en Bijdr.* Amst. 1876. blz. 390. aanteekening 4). Het feit, waarvan Wtenbogaert spreekt, zal dus hebben plaats gehad in genoemd jaar en het is hoogstwaarschijnlijk dat hij ook nog in 1583 naar Bazel zal zijn getrokken.

Maar hoelang bleef hij er? Tideman zegt (*K.H.A.* 3de dl. blz. 290) dat Arminius eerst op het laatst van 1584 te Genève terug was. Ik meen dat dit in strijd is met de werkelijkheid. Waarom?

Den 19den Augustus 1584 schreven Consules reipublicae Amstelredamensis, een brief aan Beza, waarin ze zeggen, na te hebben medegedeeld, dat het ook, zooveel in hen is, tot hun plicht behoort, om te zorgen voor den welstand der kerk: ‘Eo consilio jam integrum triennium, quamvis urbs nostra sumptibus, quos immanes bellum requirit, assidue exhauriatur, impensas tamen fecimus in Jacobum Arminium non exiguas, quibus ad vos profectus, in studio Theologico progressus ad usum Ecclesiae faceret uberiores. Sunt qui nobis acrimoniam ingenii ipsius et industriam valde praedicent. Sed a te observ. Vir petimus, ut judicium de moribus, ingenio et progressu ipsius tuum ad nos perscribere non graveris, pro ea, qua peregrinas Ecclesias complecteris, benevolentia. Inprimis ut hoc observes petimus, an cum illa (ut fit plerumque) disserendi, de qua audimus, subtilitate conjunctus sit ingenii aliquis

1) *Drie evangeliedienaren uit den tijd der Hervorming.* Leiden. 1879. blz. 65.

fastus et pertinacia. Nam si is esset, quem scientia inflaret, qui sibi nimium placeret, et pertinax esset in tuendis opinionibus, quas semel concepit, mallemus illum etiam infra mediocritatem consistere, nee maturitatem assequi ingenium, tarn Ecclesiis (quod absit) periculosum. Cupimus enim (quod in nostra urbe, a mercatura celebri, ideoque populosa necessarium est) concordiam et tranquillitatem inter ministros ad exemplum civibus nostris conservari: quod fieri non potest, cum quis, admirator sui, propter eximia dona supra reliquos collegas se effert[1].' Dit schrijven bereikte Genève en werd spoedig na ontvangst door Beza beantwoord. Zijn brief kwam echter niet terecht, tengevolge van de 'asperitas temporum' en is stellig niet te Amsterdam zoek geraakt, zooals Tideman vermoedt (*K.H. Arch.* dl. III. blz. 291).

De beschermers van Arminius wilden evenwel weten, hoe het dezen ging en ze namen nu den predikant Lydius in den arm, die daarop, hoogstwaarschijnlijk uit naam zoowel van het consistorie als van de Amsterdamsche magistratuur, aan Beza schreef om hem de gewenschte inlichtingen, Jacobus betreffende, te verschaffen. Hoe Lydius schreef, weten we niet, maar het door hem ontvangen antwoord is ons bewaard gebleven en luidt, voor zoover het voor ons doel belangrijk is, 'Redditae sunt nobis jam pridem litterae tuae, charissime Frater, quibus tum ex vestri coetus sententia, tum ex amplissimi Magistratus voluntate, petebas nostrum de Jacobo Arminio alumno vestro judicium. Iis litteris etsi paulo post respondimus, tamen, quod eae fortassis in hac temporum asperitate ad vos usque non pervenerint, rursum nobis visum est, hac oblata fidi tabellarii oportunitate, paucis rursum respondere, nequid ipsius Arminii studiis hinc accidat detrimenti. Ut paucis igitur omnia, scitote, ex quo Arminius ad nos Basilea rediit, ita probatam esse nobis ipsius tum doctrinam, tum etiam vitam, ut optima quaeque, si, quod facturum illum, Deo favente existimanus, eodem porro cursu perrexerit, de ipso speremus. Tribuit enim illi Deus inter caetera felix ingenium rebus tum perspiciendis tum dijudicandis: cui si pietas, cujus sese studiosum ostendit, deinceps moderabitur, fieri non potest, quin haec vis ingenii, tum aetate ipsa, tum rerum usu confirmata, uberrimos fructus perferat. Et haec quidem de Arminio, juvene certe vestrorum, quantum existimare possumus, benevolentia et liberalitate minime indigno[2].'

Voorloopig alleen, want het is ons te doen, om te weten te komen, wanneer Arminius weer te Genève terug was, de aandacht gevestigd op dat 'ex quo Arminius ad nos Basilea rediit.'

Duidelijk is, dat men te Amsterdam weten wilde, hoe 't met Arminius, nu hij te Genève was teruggekeerd, ging. Men wilde op de hoogte gebracht worden, of de geldelijke opofferingen, die men zich ter zijner wille getroostte, goed besteed waren. Kwade geruchten waren van hem overkomen, ja we mogen aannemen dat èn magistraat èn kerkeraad het wisten, dat hij zich, tegen de overtuiging van zijn leermeesters durfde aankanten, dat hij op zijn stuk stond en stellig was 't niet onbekend, dat hij Genève had verlaten en naar Bazel getrokken was. Zal hij, aldus vroeg zich de magistraat af, zal hij later als predikant te Amsterdam kunnen gebruikt worden? 'Wij toch verlangen, dat er in onze stad, welke zoo volkrijk en door den handel beroemd is, eendracht en rust onder de dienaren blijve ten voorbeeld voor

1) *K.H. Arch.* dl. III. Amst. 1862. blz. 287 en 288.

2) *Epist. eccles. et theol.* f° 26*b.*

de burgers; en dit kan niet gebeuren zoo één hunner zich zelven om zijne uitnemende gaven bewonderende, zich boven de andere collega's verheffen zou.'

Toen, dit dunkt ons, de Amsterdamsche magistraat, zich voor de eerste reis met de vraag om inlichtingen over Arminius, naar Genève wendde, *moet* ze geweten hebben, dat hij er terug was uit Bazel en wanneer nu Tideman t.a.p. zegt dat, afgaande op het feit, dat Arminius voor de 2de maal, in het *livre du recteur* staat ingeschreven 'niet zeer ver beneden een anderen naam, die de dagteekening van 10 October voert,' en hij dan hieruit de gevolgtrekking afleidt, dat hij 'eerst in het laatst van 1584 te Genève terug was, dan meen ik, dat dit niet juist is. Dat hij na den 10den Oct. 1584 op nieuw als student werd ingeschreven, bewijst volstrekt niet, dat hij toen pas uit Bazel was geretourneerd. De voorbeelden zijn werkelijk niet zeldzaam, dat jongelingen, die naar een academie trokken in het buitenland, zich volstrekt niet onmiddellijk na hun aankomst ter bestemder plaatse, lieten immatriculeeren.

Afgezien echter van dit alles, is er naar 't mij toeschijnt, een alleszins afdoend bewijs, dat werkelijk Arminius, niet eerst na den 10den Oct. 1584 te Genève is teruggekeerd, maar dat hij er in alle geval in Augustus al was. Dat bewijs ligt in de onderteekening, die voorkomt op het eenige albumblad, dat te vinden is in het bundeltje Latijnsche gedichten van Arminius. Ze luidt: 'Scribebat haec Jacobo Harminio Carolus Martinij amico suo longe clarissimo in perpetuam sui recordationem. Genevae 27 Aug. Ano a Christo nati 1584[1].' Alzoo, toen Carolus Martinii, den 27sten Augustus 1584, in het boekje, dat Raphael Eglinus aan Arminius ten geschenke had gegeven, de medegedeelde regels schreef, was laatstgenoemde te Genève. Kwam nu de Spanjaard Galesius in 1583 te Genève om er de wijsbegeerte te doceeren en trad Arminius tegen hem in 't krijt, iets wat ook al meewerkte tot zijn vertrek naar Bazel, en was hij in den zomer van 1584, in eerstgenoemde stad terug, dan kan de Amsterdamsche alumnus, onmogelijk langer dan een jaar elders vertoefd hebben.

Na dit te hebben geconstateerd, keeren we nog even terug tot den brief, die het getuigenis Arminius betreffende bevat. Dat deze voorkomt in de *Praest. ac erudit. vir. epist.* (1684) en wel op fo 26b en 27a was aan Johannes Tideman, toen hij zijn opstel *twee brieven over den student Jacobus Arminius* schreef[2] onbekend. In zijn geheel deelt hij hem mee, naar een afschrift dat er van gemaakt was, door den gewezen predikant bij de Remonstranten J.J. van Vollenhoven, die dit vervaardigd had, naar het oorspronkelijke stuk, 't welk te vinden is in de actes de la vénérable compagnie des Pasteurs à Genève. B. fo 126 enz. Wanneer Tideman ons dit gezegd heeft, dan vervolgt hij (en hieruit blijkt zonneklaar, dat 't hem onbekend was, dat de brief in de *epistolae eccles. et theol.* was afgedrukt) 'een gedeelte van den eersten brief, en bepaald dat, wat Arminius betreft, zag reeds sedert lang het licht en wel in de historia vitae Jac. Arminii; maar om het overige, deel ik het hier in zijn geheel mede.' Had Tideman geweten dat à Limborch en Hartsoeker, dit reeds gedaan hadden, vóór Brandt zijn *vita Arminii* schreef, dan had hij zich onmogelijk aldus kunnen uitdrukken. 'Brandt' heet het verder 'kent het (schrijven) aan Beza toe,

1) *Arch. v. Nederl. Kerkgesch.* dl. VI. blz. 396.
2) *Kerkhist. Arch.* dl. III. Amst. 1862. blz. 285-292.

en zegt dat deze het ‘ex totius Collegii Theologici sententia,’ den 3den Juni richtte aan Mart. Lydius; maar ofschoon Tideman (t.a.p. blz. 289) erkent, dat hiervoor reden bestaat om dit te gelooven, zegt hij, dat zulks toch, uit het door hem gebruikte afschrift van den brief niet blijkt. Dit is zoo, doch indien hij geweten had, dat de brief in 1684 gedrukt was en zoo hij hem gekend had, gelijk hij destijds het licht zag, dan zou bij hem alle twijfel geweken zijn of liever dan had hij nooit getwijfeld, want het opschrift luidt: ‘Eximio Christo servo D. Martino Lydio ecclesiae fido pastori fratri ac symmystae observando Theodorus Beza S.D.P. terwijl 't in het onderschrift heet: ‘Tuus Beza, ex collegii totius sententia.’ Naar alle waarschijnlijkheid heeft echter Brandt voor zijn *vita Arminii*, het door hem geciteerde gedeelte van den brief ontleend aan de *epistolae,* omdat hij dezelfde fout begaat, die hier voorkomt, deze nl., dat hij onder den brief, als dag, waarop hij door Beza geschreven is plaatst, 3 Juni 1583. Dit is natuurlijk onjuist. Want niet in 1583, maar in 1585 vloeide hij uit Beza's pen.

Vreemd is het ook dat Tideman niet begrepen heeft, wat de beteekenis is van de woorden ‘nequid ipsius Arminii studiis hinc accidat detrimenti.’ Immers in het verband, waarin deze zinsnede voorkomt, kan ze niets anders beteekenen dan dit, dat, zoo het antwoord van Beza uitbleef, mogelijk nadeel voor Arminius daarvan het gevolg zou zijn. Dit wilde de Geneefsche hoogleeraar voorkomen en daarom aarzelde hij geen oogenblik, onmiddellijk naar Amsterdam te schrijven, wat men daar weten wilde. En wat hij schreef, was waarlijk niet ongunstig voor Arminius, integendeel, het namens den kerkeraad te Genève gegeven getuigenis, was van dien aard, dat verdere financiëele ondersteuning niet uitbleef.

Terug te Amsterdam werd hij den 5den Oct. 1587 door de classis geëxamineerd, bij welke gelegenheid bevonden werd ‘zijne oprechtheid ende gesontheit in die ware Christelicke leer’ en duidelijk bleek toen, dat Beza en de kerkeraad te Genève, niet te veel hadden gezegd, bij het afgeven van een gunstig getuigenis van hem ook in zake de leer. Pas echter na vele onderhandelingen, waarbij hij zich ook te zuiveren had van een tegen hem ingebrachte aanklacht, van te groote familiariteit met Bellarminus, dien hij in Italië had ontmoet en nadat de zwarigheid van Bolwerck (deze had tot 1586 het geld voorgeschoten voor de studiekosten van Arminius tot een bedrag van 637 gulden 5 schellingen en 4 penningen) in orde was gebracht, werd hij den 21sten Juli 1588 tot predikant te Amsterdam beroepen met eenparigheid van stemmen. Toen dit gebeurde, was hij niet te Amsterdam, zoodat men genoodzaakt was hem te ontbieden, doch als hij gekomen is en in 't consistorie verschenen neemt hij op de gestelde condities het beroep aan, daarbij ‘persoonlijke en ambtelijke subjectie belovende aan het kerkelijk gezag.’ Na dezen heeft het stellig maar kort meer geduurd eer hij in dienst trad, dewijl hij reeds den 5den September 1588, in een vergadering van de classis, getuigde aangaande den afgezetten dienaar van Ouderkerk a/d Amstel, Gerardus Pauli. Den 17den April 1589 werd hij verkozen tot scriba classis en een paar jaar later verklaarde hij, hoe het besluit van kerkeraad en classe, *om niet te verzoeken om een generale synode*, werd beoordeeld door de broederen van Delft en Rotterdam.

Een groote verandering voor hem bracht het jaar 1590, wanneer hij in het huwelijk trad met Elisabeth Reaal, de dochter van Laurens Jacobsz., een der aanzienlijkste en meest invloedrijke mannen uit het toenmalige Amsterdam. Aanvankelijk

schijnt het met Arminius als predikant goed gegaan te zijn, doch in 1593 kwamen er klachten in over hetgeen hij preekte 'Pieter Dirksen verzuimde het avondmaal om het arminianisme dat gepredikt werd en de burgemeester Nicolaas Franssen verontrustte zich zóó, dat hij vele preeken van Arminius liet vergaderen om hem in staat van beschuldiging te stellen. In den kerkeraad zelve hadden zijn ambtsbroeders hem alreede onderhouden over zijn uitlegging van Rom. VII, waarin hij neiging toonde naar het gevoelen van Socinus. Deze aanklachten werden door den kerkeraad onderzocht en behandeld, als wanneer de Franeker hoogleeraar Martinus Lydius en Johannes Taffinus als scheidsrechters op traden, en waar men meende dat hij van de Gereformeerde leer afweek, daar verzocht men hem vriendelijk 'zich meer overeenkomstig de leer uit te drukken, en om, zoo hij over de uitverkiezing sprak, zich te bedienen van de woorden der confessie (art. 16),' en na 'langhe handelinghe heeft onze br. Jacobus op 't eerste poinct van die voors. resolutie geantwoort, dat hij tegens den Catechismus ende Nederlandsche confessie niet heeft ofte syns wetens oyt daer tegens geleert heeft, maer verklaert den zelfden in alle stucken aen te nemen in sulcken verstande als deselve bij de gemeene kercken verstaen ende uytgelegt worden, dan dat hij de sestiende artyckel van die Nederlandsche confessie voor dese tijt niet zoude kunnen verklaeren, maer wil hem niet te min houden bij die woorden in de confessie begrepen.' Bij deze verklaring legde de kerkeraad zich neer met dien verstande, dat men Arminius, nu hij zich aldus uitliet zou dulden 'ter tijt toe bij een generale synode deser Nederlandsche kercken naerder verklaring van t' selve artijckel sal mogen gedaen worden, ofte dat hem Godt selve wat nader ontdecke, wel verstaende dat Jacobus hem andersins op andere stucken der leere alzoo zal verklaeren dat niemant met reden oorsaecke zal hebben hem te verdenken van eenige valscheyt off als de gemeene dienaers der Gereformeerde kerken leeren gevoelen.' Bepaaldelijk ook had Plancius bezwaar ingebracht omstreeks dezen tijd (1593), tegen t' geen hij verkondigde bij de bespreking van Rom. 8-10 en andere bijbelplaatsen. Wie over een en ander nader wenscht te worden ingelicht raadplege Ds. Vos; *Voor den spiegel der Historie* (Amst. 1903) f°. 50-53. Waar over de bedenkingen, die men tegen Arminius had, in extenso wordt gehandeld, en waar we o.m. ook dit lezen, dat tot 1603 geen klachten tegen zijn godsdienstige overtuiging in kwamen, zoodat zelfs de kerkeraad begeerde hem als predikant te houden[1)] terwijl er bepaaldelijk aan wordt toegevoegd dat hij zich sedert zijn gelofte op zoo'n wijze gedroeg, dat de kerkeraad en de classis hem de loflijkste getuigenissen geven konden, gelijk ze hem dan ook werkelijk verstrekt werden (bij zijn vertrek nl. naar Leiden), onderteekend door mannen als Ursinus, Halsbergius en Hallius, in onderscheidene betrekkingen, die ze vervulden. Of werkelijk het zicht op de professorale toga, meegewerkt heeft om Arminius er toe te brengen zich niet meer tegen de gevoelens der gemeente te verzetten! meen ik, aan de hand der bestaande bescheiden te moeten betwijfelen, maar dat zijn rechtzinnigheid niet vertrouwd werd en dat hij niet Gereformeerd was, dit is zeker. Dan, dit alles neemt niet weg, dat hij dikwijls gebruikt werd, om, waar de belangen der kerk bedreigd werden, voor haar op te treden. Dit gebeurde reeds in 1593, in welk jaar hij den l6^{den} Juli berichtte, dat hij vernomen had, hoe een

1) Ook in 1592 had de magistraat geweigerd hem voor eenigen tijd ter leen te geven aan de gemeente te Utrecht. cf. Bor; *De Nederl. Historiën*, dl. III (Amst. 1679) f° 728 en 729.

Engelsch predikant ten huize van Israël Jansen, reeds eenige malen had gepreekt en dat hij voornemens was dit den eerstkomenden Zondag weer te doen. Was dit in strijd met de gewoonte, gevaarlijk werd 's mans optreden geoordeeld, omdat hij verdacht werd ‘vreemde meeningen te verkondigen’, iets wat gereede aanleiding gaf Arminius op te dragen, de zaak nader te onderzoeken. Of deze Israël Jansen behoorde tot de Brownisten is niet recht duidelijk, maar dat, waar deze naam genoemd wordt, onmiddellijk aan Arminius dient gedacht te worden, is iets wat vast staat, en het is wel een vreemd verschijnsel, dat door de kerkhistorici, hier al evenmin gelet is op t' geen de *epistolae eccl. et theol.* omtrent deze aangelegenheid mededeelen, als dat het ons verwondert, hoe zelfs door den jongsten schrijver, die deze materie behandelt, geen kennis met die belangrijke brieven is gemaakt. Reeds aan Sepp was het opgevallen (cf. *drie evangeliedienaren* Leiden 1879 blz.), dat op de brieven van Junius, Arminius en Taffin, in zake de Brownisten (Brunisten) geen acht was geslagen en opmerking verdient het, dat Sepp 's stem is geweest als die des roependen in de woestijn, daar op de n°s 36; 37; 38; 39 (brief van J. Taffin aan Arminius); 40; 41; 42 en 43 (f° 65-85), zoo goed als niet is gelet, ofschoon hier over der Brownisten gevoelen en willen, veel wordt meegedeeld, wat wel de moeite waard is, dat er de aandacht op gevestigd wordt; en niet onaardig is, wat Taffin en Arminius, den 3^{den} Maart 1599 schreven aan Junius, waar sprake is van de cofessie der Brownisten: ‘Addunt se Confessionem suam ante triennium, imo et superiore anno, nobis exhibuisse, ut eam vel approbaremus, vel confutaremus, sicubi a veritate aberrasset. Verum id est; sed responsum quod dedimus praetereunt, nempe nobis videre necesse non esse ut Confessionem ipsi scribunt, sufficere posse ad ipsorum excusationem, si Confessioni nostrarum Ecclesiarum simpliciter subscribant et hoc modo consensum in doctrina testentuur.’

Een jaar te voren, in 1598, toen de Luthersche leeraar Adolphus zoo heftig tegen de leer en de belijdenis der Gereformeerden was opgetreden; zag zich (zeker wel een, bewijs dat men hem niet geheel en al wantrouwde) Arminius aan wien Plancius werd toegevoegd, door den kerkeraad belast met hem te disputeeren, wat er evenwel niet van kwam, aangezien de Lutherschen zich terugtrokken onder voorwendsel ‘dat zij den magistraat niet wilden vragen om vergunning tot zulk een gesprek.’

Toch, ik wees er bereids op, vertrouwen stelde men in de rechtzinnigheid van Arminius niet. Gelijk bekend is, werd hem in 1599 door de Z. Holl. synode opgedragen de geschriften der Wederdoopers te weerleggen, met de bepaling ‘dat sijn werck bij de gedeputeerden van beyde synoden neerstich sal oversien werden,’ terwijl tevens werd verzocht ‘aan ieder der broeders die yedt besonders had, tot sulck een werck dienende,’ dit ‘den voorsz. Harminio’ te doen toekomen (cf. R. en v. Veen; *ll.* dl. III. blz. 136. art. 45). Oogenschijnlijk onschuldig, was toch die last aan Arminius opgelegd om hem uit den hoek te krijgen, om hem, waar hij anderen zou weerleggen, te noodzaken zijn eigen beschouwingen en opvattingen over verschillende leerpunten, duidelijk, weer te geven. Gelijk ik zeide, men vertrouwde hem niet en hem werd een val gezet, opdat hij er in zou loopen. Dit blijkt uit de woorden, die Helmichius, den 11^{den} Nov. 1602 schreef aan Arn. Corn. Croese (Kroese), den Delftschen predikant: ‘De Polemicis Anabaptisticis non est quod mireris imposita illi quem scribis: *nam et habuit istum decretum suas causas (Werken der Marnix- Vereeniging;* Serie III. dl. IV. Blz. 160).’ En Arminius? Hij had

't doorzien wat men wilde, hij begreep waarom hem was opgedragen tegen de Wederdoopers op te treden: ‘Necdum statui de negotio quod mihi in Synodo est impositum; propendet tamen animus certis de causis ad suscipiendum, modo resciscere possem id mihi syncera mente commissum esse, de quo dubitare me cogunt sinistra nonnullorum de me judicia (*epist. eccl. et theol.* f° 102).’ Maar hem vangen zouden ze niet: ‘Si qui animo tantum sensa mentis meae de nonnullis controversis articulis eruendi istud mihi onus imponendum putaverunt, illi quod volunt non impetrabunt; neque enim refutationis necessitas postulabit, ut ego omnem meam mentem explicem super dogmatis de Praedestinatione et libero arbitrio, de quibus inter alia litem nobis movent, quos dixi, Anabaptistae (*epist. eccl. et theol.* f° 102ª). En al had Corput hem geschreven ‘de submittendis illis quae alii apud se haberent adversus Anabaptistas meditata,’ zoo'n voorstel nam hij niet aan, hij zou zijn eigen weg gaan ‘Ego tamen aliquid moliar, quo successu docebit eventus (*epist eccles et theol.* f° 103ª).’ Arminius hield een slag om den arm, hij gaf zich niet bloot, en dit zal stellig niet hebben meegewerkt om het vertrouwen in hem bij de Gereformeerden te vermeerderen, en hij zelf wist en gevoelde dat zijn opvattingen anders waren dan de hunne, daarom gaf hij zich niet bloot. Ongetwijfeld heeft dit feit, dat hij geen open kaart durfde spelen tegenover hen, die zijn rechtzinnigheid in twijfel trokken, meegewerkt de oppositie tegen hem immer krachtiger te doen worden, en ze zal straks, als er sprake komt van de mogelijkheid van zijn benoeming tot hoogleeraar te Leiden zich daartegen met alle kracht verzetten. Openbare uitlatingen, die tegen hem pleitten, waren er niet, daarom konden èn classis èn kerkeraad hem een gunstig getuigenis geven; maar hem vertrouwen, neen, dat deden ze niet. In het diepst van hun ziel, leefde bij hen, die later als de tegenpartijders van Arminius zullen optreden, de overtuiging dat hij niet Gereformeerd was, en de uitkomst heeft getoond, dat ze zich niet vergist hebben.

Wilde Arminius, alzoo niet den kant uit, werwaarts men hem met de wederlegging der Wederdoopers begeerde te leiden, de zaak als zaak keurde hij echter goed ‘ego judico utilem fore istam operam Ecclesiae Christi; non quia istae haereses non sint erudite et solide refutatae, sed quia novae refutationes novos inveviunt lectores (*epist. eccles. et theol.* f° 102ª)’. Daarom trok hij ook aan 't werk al talmde hij, het niet met zich zelven eens zijnde, hoe hij 't zou aanleggen, om zich toch vooral niet bloot te geven. Dit neemt niet weg, dat hij met arbeiden begonnen is, en 't wil mij onjuist toeschijnen, wanneer Glasius schrijft (*Godgel. Nederl.* dl. I. blz. 57) ‘vruchteloos was het intusschen, dat de Zuid-Hollandsche synode hem in 1600 aanzocht om tegen de Doopsgezinden te schrijven’. Neen hij is niet vruchteloos aangezocht, hij is aan den gang gegaan: ‘Ego conquiro mihi undique Anabaptistarum scripta, *quae habeo perlego*, ut illorum sensa de singulis fidei articulis nosse queam, qui (zooals hij m.i. zeer terecht aanmerkt) primus operis mihi impositi labor esse videtur’. Wel degelijk heeft hij de zaak overdacht, maar (zooals reeds aangestipt werd) hij wilde zijn eigen inzicht volgen, de zaak zelfstandig bewerken, in dien geest, dat hij niet in eenige moeilijkheid zou geraken: ‘Non tamen festinabo, sed prout juxta ordinem locorum communium quem habeo prae manibus singula incident, ita quoque tractabo, nisi forte urgear (*epist. eccl. et iheol.* f° 103ª)’.

Gelijk bekend is, is de arbeid niet klaar gekomen, welke pogingen daartoe zoowel van de zijde van de Z. als van de N. Holl. synode zijn aangewend.

Dat men Arminius vermeed, dat men beangst was om hem in classis of synode

te zien, daarvan is geen spoor te ontdekken; maar wel het tegendeel, wat ons in de overtuiging versterkt dat men zijn kennis en zijn geschiktheid om een of ander ambt te bekleeden, erkende. Zoo was hij vaak quaestor (Vos: *ll.* f° 72), had hij zitting in de synode van 1590 (R. en v. V. dl. I blz. 184), in die van 1597 toen hij als scriba fungeerde (*id.* blz. 240) en in die van 1600, bij welke gelegenheid hij als voorzitter dienst deed (*id.* blz. 279) 't Was toen ook, dat hij werd afgevaardigd om naar de Geldersche-synode te gaan, ten einde met deze te onderhandelen over de correspondentie, van welke zending een schriftelijk rapport door hem ingeleverd, in 1601 ter tafel kwam, waaraan eenige mededeelingen waren toegevoegd omtrent het gebeurde met Johannes Beyerus. Eveneens was hem in 1600 opgedragen om met C. Hillenius naar Hoorn te gaan, om aldaar met Clemens Martini te spreken over de uitgave van zeker boekje (*id.* blz. 285).

Wat zijn dienst in de gemeente aanbelangt, hij hield van haar, hij stelde haar hoog, voor haar leefde hij, aan haar gaf hij zich met zijn gansche hart en ziel, haar vreugde was de zijne, onder haar smart en beproevingen leed hij zeer, en als een trouw pastor liet hij zich vinden aan de ziekbedden. Diep begaan met de verwoestingen die de pest aanrichtte, slaakt hij de hartgrondige bede, dat God de stad van dien geesel bevrijden ma. De studie, hoe dierbaar ze hem is, laat hij liggen: 'studia mea callidissimis hisce temporibus vehementer frigent: quidquid ab ordinariis et extraordinariis functionibus temporis suppetit, non tam ad scientiam comparandam quam ad conscientiam aedificandam insumendum est (*epist. eccles. et theol.* f° 105[b]).' Als de Heer hem spaart bij het leven en de gezondheid en de ziekte wijkt, zal hij tot de studie terugkeeren: 'Si Deus superstitem me hisce esse malis voluerit, ad interruptam studiorum meorum meditationem redibo (*Id.*)'.

Toch bracht de hevig heerschende pest[1)] hem tot het bepeinzen van de 'providentia Dei[2)]', welk leerstuk hij maakte tot een voorwerp van ernstig onderzoek. In waarheid moet van hem getuigd worden, dat hij als een trouw rechtgeaard dienaar zijn plicht betrachtte en dat hij in dit opzicht, in niets is tekortgeschoten.

Dat hij met de studie ophad, daarvan leveren zijn brieven de meest doorslaande en afdoende bewijzen op, en mochten er af en toe tijden komen, dat hij zich aan haar niet wijden kon, zooveel mogelijk hield hij zijn tijd bij, de beweging op godsdienstig gebied, trok in hooge mate zijn aandacht. Veel deed hij (cf. *epistolae* n[os] 13; 14; 18; 22; 47 en 61) o.a. ook aan het Hebreeuwsch en het kan dan ook geen verwondering baren, dat de geleerde Drusius, zeer hoog bij hem stond aangeschreven. (cf. *epist. eccl. et theol.* f° 100[b] en f° 89[a]).

Vooral echter zijn het dogmatische onderwerpen, die Arminius behandelt in de brieven, dateerende, uit het tijdperk dat aan zijn optreden als hoogleeraar vooraf gaat. Zoo schrijft hij in Febr. 1597 over *den val van Adam*, over welk leerstuk hij gesproken

1) Arminius twijfelt of Taffin aan de pest gestorven is: 'De D. Taffini obitu audivisti proculdubio, de quo tamen dubitatur an ex isto morbo obierit.' *epist. eccles et theol.* f° 105b.

2) 'Ac ut de studiis meis aliquid addam, jam aliquamdiu, ita constringente hujus tempestatis necessitate, de providentia Dei meditatus sum, ad cujus pleniorem et accuratam explicationem puto adhuc nonnulla desiderari, praeter illa quae a nostris auctoribus eruditissime ac accuratissime sunt tradita. Legi Ursinum, Zanchium, Gomarum, qui ex professo istam materiam tractarunt' cet. *epist. eccl. et theol.* f° 106b.

had met Junius op de bruiloft van Kuchlinus te Leiden, over de *praedestinatie* ‘ego tantum coepi nonnullorum de Praedestinatione sententias proferre, et de earum

veritate inquirere (*epist. eccl. et theol.* f° 38[b], cf. f° 99[b])', terwijl hij in 1598 aan Wtenbogaert zendt een 'tabula de praedestinatione (*id.* f° 41[b]-44[a])'. Verder spreekt hij over de *Drieëenheid* (f° 85[a]-89[a]); over *het zondigen tegen den H. Geest* (*id.* f° 89[a]-97[a]); over *de toerekening des geloofs tot rechtvaardigheid* (f° 97). Ook bewerkt hij een synopsis locorum Theologicorum (*id.* f° 98[b]), welk geschrift hij alweer aan zijn boezemvriend Wtenbogaert zendt: 'mitto tibi dispositionem quandam et brevem synopsin tomi primi locorum Theologicorum communium; tu vide, expende, et judica. Quae in singulis attributis consideranda putem, alias tecum communicabo'. Zijn van de opvatting der Gereformeerden afwijkende opvatting van Rom. VII, verbergt hij voor Utenbogaert niet (*id.* f° 103[b]). Het is dan ook beslist noodig deze brieven te lezen om tot een goed begrip van zijn godsdienstige opvatting te komen, terwijl ze ook tal van historische bijzonderheden bevatten over huwelijks- en andere omstandigheden o.a. We treffen hier eveneens (f° 108[b]) zijn zeer gunstig oordeel aan over Helmichius, die den 2[den] Juni 1602 te Amsterdam bevestigd was.

Vatten we, met enkele woorden samen wat tot nu toe, Arminius betreffende, tot onze kennis kwam, dan staat dit vast, dat hij veel van zijn gemeente hield en dat deze wederkeerig zeer op hem gesteld was, dat hij ijverig en nauwgezet was in 't volbrengen van zijn plicht, dat hij veel deed aan de studie, zich met de godgeleerde vraagstukken van den dag bezighield. Hij wilde klaarheid, hem was het vóór en boven alles te doen om de kerkleer te begrijpen, met inspanning aller krachten zocht hij de waarheid. Hij wilde zich rekenschap geven van zijn geloof. Zijn huiselijk leven was rustig, vreedzaam en gelukkig, met hart en ziel ging hij er in op. Onbesproken van wandel, maar verdacht van onrechtzinnigheid, ofschoon hij zich niet bloot gaf en uiterst voorzichtig was in de openbaarmaking zijner meeningen.

Zoo naderde zachtkens aan de tijd, dat hij tot een andere werkkring zou geroepen worden nl. tot het professoraat te Leiden, dat zooveel verzet heeft uitgelokt en dat, gelijk Sepp terecht aanmerkt, een groote fout is geweest (*Het godgel. onderw.* dl. I. blz. 113).

Heeft Arminius deze betrekking gezocht? Heeft hij er zooveel voor over gehad dat, om haar te verkrijgen, hij zelfs aanbood zijn studiekosten terug te betalen aan Amsterdam (Vos; *ll.* f° 53)? Het is van belang alweer om hem goed te leeren kennen, dat deze vragen moeten beantwoord worden. Den 28[sten] Augs. 1602, was te Leiden Lucas Trelcatius gestorven en bijna onmiddellijk daarop heeft reeds Wtenbogaert aan hem geschreven en er Arminius op gewezen, dat hij de geschikte persoon was, om de ontstane vacature te vervullen. Dit blijkt uit Arminius brief aan Wtenbogaert van den 1[sten] Oct. 1602, waarin we o.a. vinden: 'Venio ad id quod praecipuum est posteriorum tuarum literarum argumentum, professionem inquam Theologicam, quae propter obitum clarissimi et optimi viri D. Trelcatii vacat in Academia Leydensi. Existimas tu et vir alius quidam doctissimus me isti muneri idoneum esse posse, si modo in me id suscipere velim .... cet'. Uit alles blijkt echter dat Arminius zeer weinig begeerte had de predikantsplaats te Amsterdam te verwisselen met het professoraat te Leiden. We vinden hier niets wat ons maar in de verste verte er op wijst, dat hij de toga begeert, integendeel, boven haar stelt hij de bediening des woords, en hij is in dit opzicht niet verandert als Junius, enkele weken na Trelcatius, het tijdelijke met

het eeuwige verwisselt. Geen zweem van begeerte, geen spoor van verlangen naar den vacaten theologischen leerstoel. Men

leze slechts zijn brief van den 29sten Sept. 1602 (*epist. eccl. et theol.* f° 108b en 109a) om zich van de waarheid hiervan te overtuigen. En die vurige begeerte komt al evenmin uit in deze woorden: 'Nolim etiam meis Amstelaedamensibus vel minimam praeberi suspicionem affectatae a me professiomis istius (*id.* f° 109b) en ze is al even weinig op te maken uit deze zinsnede: "Nolim enim quidquam vel committere vel omittere quod promovendae aut impediendae vocationi servire queat. Statui enim me totum Dei voluntati committere ut bonam conscientiam habere possim, quemcunque eventus res sortita fuerit (f° 109b)". En als straks werkelijk de benoeming is gevolgd, dan heet het: "Sed me consolor hoc unico, *quod professionem non ambivi*, quodque Curatores jam ante moniti sunt de iis quae inciderunt, quam de me vocando concluderent (*epist. eccl. et theol.* f° 117a)". Wie zich aldus uitlaat, neen hij heeft het professoraat niet vóór en boven alles begeerd, hij heeft zijn godsdienstige overtuiging niet verzwegen enkel om dit machtig te worden en een afdoend bewijs dat hij werkelijk het hoogleeraarsambt heeft gezocht, moet nog geleverd worden.

Wat de aanstelling tot hoogleeraar zelve aangaat en die plaats had in het najaar van 1603, we kunnen volstaan met te verwijzen naar de litteratuur, waarin deze aangelegenheid breedvoerig besproken wordt[1].

Vóór hij zijn lessen aanvaardde had eerst nog zijn promotie plaats tot doctor in de godgeleerdheid, den 10den Juli 1603, bij welke gelegenheid hij theses verdedigde "de natura Dei[2]". Eerst in September begon hij zijn colleges en het was kort daarna dat hij aan Wtenbogaert die schoone woorden schreef, waarin hij uiteenzette wat hij als hoogleeraar wilde: "Novit ille (Deus), quo animo id munus susceperim, quid spectem, quid in ejus administratione mihi propositum habeam. Novit et adprobat scio. Non vanus hujus saeculi honor, fumus, et bulla, non opum congerendarum studium, (quod etiam frustraneum sit, si maxime coner) huc me compulerunt; sed unicum votum meum est, ut publico serviam in Euangelio Christi, et illud quam planissime et firmissime proponam iis, qui porro ad alios idipsum sunt propagaturi. Aderit ergo Deus tam sancto proposito.... cet." (*epist. eccl. et theol.* f° 117b).

Dat Arminius het professoraat met zulke gedachten bezield aanvaardde, pleit niet tegen maar voor hem en daar is geen enkele reden om aan de oprechtheid van zijn voornemen te twijfelen. En toch is de benoeming een fout geweest wat (zooals boven gezegd is), ook door Sepp t.a.p. wordt beweerd. Deze opvatting is niet ontzenuwd

1) Dr. H.C. Rogge; *Johs. Wtenbogaert.* dl. I. blz. 197-226. Wyminga; *ll.* blz. 32 en 33. *Werken der Marnix-Vereeniging.* Serie III. dl. IV. brief 69 [blz. 158]; 70; 72 [blz. 152]. Deze brief is van den 22sten November 1602 en het is hierin dat Helmichius schrijft aan A. Corn. Kroese te Delft, dat curatoren destijds reeds tot zijn benoeming hadden besloten: 'Ecce enim jam decreta inter ipsos fuit vocatio I Aii, ad quem etiam vocandum legati adfuere. 73; 76; 77; 79; 80; 81; 82; 83. *Epist. eccl. et theol.* brieven nos. 58; 59; 60; 61. Uit brief 58, gedateerd 3 Maart 1603, blijkt, dat de benoeming toen nog geen voldongen feit was: 'Nolim enim quidquam vel committere vel omittere quod promovendae aut impediendae vocationi servrie queat.' Ook den 29sten Maart was hij nog niet benoemd: 'De professione oblata, quod mihi gratularis, gratiam habeo; at quid de illa futurum sit ignoro. Curatores vehementer negotium agunt, nescio quo meo merito, et mei non minus animose se opponunt, et nonnulli ex illis etiam aliunde advocata opera. Ego rem Deo committo, et pacato animo eventum expecto (f° 116a).' - Den 26sten April echter had Arminius de zekerheid benoemd te zullen worden.

2) Hij was van plan te handelen bij die gelegenheid 'de Sacerdotio Christi' (cf. H.C. Rogge; *Brieven en onuitgegeven stukken van Johannes Wtenbogaert.* 1ste dl. Utrecht 1868. blz. 66.

door Reitsma (*Gesch. v/d. Herv. en de Herv. kerk der Nederl.* 2de druk 1899 blz. 178), die, waar hij de opmerkzaamheid vestigt op Sepp 's uitlating, zegt, dat de benoeming de oorzaak is geworden van veel oneenigheid, doch dat noch Wtenbogaert, noch de curatoren dat toen reeds vooruit konden zien, en dat het pas veel later gewoonte werd, ook den persoon van Arminius in een ongunstig licht voor te stellen. Deze beschouwing is onjuist. Immers wist Arminius voor zich zelf dat hij niet Gereformeerd was en dit wist Wtenbogaert, die zoo'n krachtig aandeel heeft gehad in zijn benoeming ook, want tegenover hem had Arminius geen geheimen: "Utinam ego tam libere apud alios publice dicere audeam illa ipsa, quae aliquando privatim apud te deposui (*epist. eccl. et theol.*" fo 117b).' De kerk was nu eenmaal een Gereformeerde kerk, door Gereformeerden gebracht in den vorm en in den toestand waarin ze destijds verkeerde, en kenbaar aan een bepaalde leer, die ze eischte, ja op haar standpunt *eischen moest*, van haar leden, van haar voorgangers bovenal. Wat was nu, daar dit feit onomstootbaar vast staat meer natuurlijk, wat meer van zelf sprekend dan dit, dat men de opleiding van de dienaren des woords, dat men hun vorming niet wenschte toevertrouwd te zien aan iemand, wiens rechtzinnigheid verdacht was en die, waar het de cardo rei gold, steeds een slag om den arm hield en zijn eigen godsdienstige opvattingen en beschouwingen niet openbaar wilde maken. Daarom, dewijl dit nu eenmaal aldus geschapen stond, is de benoeming tot hoogleeraar in de godgeleerdheid van Arminius een groote fout geweest. Met de bestaande toestanden is geen rekening gehouden. Aan Leiden's academie, was Arminius, hoe geleerd ook, met welke heilige voornemens bezield hij er ook heen toog, niet op zijn plaats, dáár was behoefte niet aan een anti-Gereformeerd professor, maar aan een beslist Gereformeerd man. Dit was in 't belang der kerk, deze eischte dit onverbiddelijk en nu men dit heeft over t' hoofd gezien, nu men met die eischen niet is te rade gegaan, konden conflicten niet uitblijven, ze moesten komen en ze zijn gekomen.

Hoe stond Arminius tegenover de confessie? Reitsma zegt *ll.* blz. 179, dat Arminius de zwakheid had zich altoos te willen uitgeven voor een trouw belijder der Hervormde leer. Zoo nu als hij stond tegenover de leer, zoo stond hij ook tegenover de confessie: 'Nihil etiam dixi contra Confessionem aut Catechesin, si locum Scripturae abstuli iis qui illo ad suam privatam sententiam stabiliendam hactenus abusi vel usi sunt' (*epist. eccl. et theol.* fo 160b)[1]. Toch was hij 't eigenlijk niet eens met die confessie, want enkele regels vóór de zoo even geciteerde schrijft hij: 'Ego cavebo, ut hactenus cavi, ne quid publice proferam verbo Dei, Catechesi aut Confessioni nostrae contrarium, hoc si fecero; officio meo abunde functum arbitror (*id.* fo 160b).'

Hij voor zich had geen bezwaar om de confessie of den catechismus te onderteekenen, ook al had dit ieder jaar moeten gebeuren; maar hij kon zich toch zeer goed voorstellen, dat niet ieder dit zou willen doen, omdat men toch, zoo redeneerde hij, immers later zeer goed andere denkbeelden omtrent de daarin vervatte leerstukken krijgen kon, dan men aanvankelijk had (*id.* fo 103a). Stellig, doch hij besefte niet dat hij hier stond op on-Gereformeerd standpunt, want evenmin als men twijfelen mocht aan Gods woord, evenmin mocht men aan de confessie twijfelen, dewijl zij

1) Cf. *Ned. Arch. v. K.* dl. VI. Leiden 1846. blz. 413. no 4.

den woorde Gods conform was.[1)] Waar nu Arminius voor zich de overtuiging had dat hij met confessie en catechismus instemde, daar kan het ons geen verwondering baren zoo we lezen, dat hij aan Gomarus, met wien hij den 6^{den} en 7^{den} Mei 1603 confereerde, beloofde 'hem te conformeren met die leere die inde Ghereformeerde kercken deser landen wort gheleert, ende inde confessie ende catechismus der selver kercken is begrepen (Trigland; *Kerckel. Geschiedenisssen* 1650 f° 290^{a})'. Dan dit neemt niet weg dat hij toch van plan geweest is van den beginne van zijn optreden als hoogleeraar af, om zijn godsdienstige opvattingen en beschouwingen kenbaar te maken, want enkele dagen, nadat hij zijn lessen begonnen was, liet hij zich aldus uit tegen Wtenbogaert; 'Utinam ego tam libere apud alios publice dicere audeam illa ipsa, quae aliquando privatim apud te deposui! Sed audebo. Quid ni enim audeam, quum Deus loqui jubeat, et prophetare, quum Academia desideret, quum favorem non exiguum dicturo polliceatur indubiis et ille et ista. Aggrediar itaque cum bono Deo, et successum ab ampla Dei benedictione exspectabo (brief 22 Sept. 1603. *epist. eccl. et theol.* f° 117^{b})'. Lettende op deze uiting, kan het ons dus niet bevreemden, dat hij onmiddellijk begonnen is zijn gevoelen over verschillende leerstukken nauwkeuriger te formuleeren dan hij vroeger had gedaan en zoo laat hij zich uit; *de effigianda Dei essentia* (*id.* 22 Nov. 1603 f° 119); *quomodo Christus in lumbis Adami existens considerandus* (*id.* 21 Dec. 1603 f° 120); *de dierum decurtatione* (An quis vitae terminum decurtare possit? *id.* 15 Juli 1604 f° 126^{a}-128^{a}), *examen sententiae Piscatoris ejusque adversariorum de justificatione* (id. f° 128^{a}-135^{a}); *de fidei Christianae necessitate*; *item de necessitate et contengentia* (id. f° 135^{a}-138^{a} 17 Augs. 1604; *de necessitate et contingentia* (id. 30 Augs. 1604 f° 138^{a}-141^{a}). In alle de brieven, waarin de hier opgenoemde dogmatische onderwerpen besproken worden en die alle dateeren uit 1604, komt, en dit verdient opmerking, niets voor met betrekking tot de stellingen, den 7^{den} Februari van dat jaar uitgegeven over de praedestinatie en waartegen Gomarus den 30sten Oct. in verzet kwam; maar wel komt zoo nu en dan zijn terughoudendheid, zijn vrees om zijn gevoelens openbaar te maken over godsdienstige onderwerpen weer te voorschijn, iets wat niet noodig zou geweest zijn, indien hij zich niet bewust was geweest, dat zijn gevoelens niet met die der Gereformeerden strookten. Zoo schrijft hij den 15^{den} Juli 1604 dat Sibr. Lubbertus zijn oordeel wil hooren: 'de justificatione tractarum adversus Pontificios et de controversia quae Socino est cum Ecclesiis Reformatis de justitia Dei naturali et voluntaria, sive arbitria (*epist. eccl. et theol.* f° 125^{b})'[2)].

1) cf. *Acta cl. Dordrecht.* 4 August. 1573, 3de Concessus 5 August. art. 3: 'Hierna is gevraecht of oock ijemand twijfelachtich sij inde hooftstucken der Christelijcker leere? Waerop int gemeen geantwoord is, dat niemand van hen allen in eenige stucken getwijfelt hadde: maer bekennen te samen de confessie der Nederl. Kercken recht te sijn, *ende den Godd. Woorde conform*, waerom sij oock bereijt sijn dieselve als een forme van haerlieden leere te onderschrijven, soo veele sulcx niet gedaen hebben.' De onderteekening van de confessie berust dus hierop enkel en alleen dat haar inhoud geacht werd met den woorde Gods conform te zijn. Hiervan mocht niet worden afgeweken, dus ook niet van de confessie. Dit was ongereformeerd. cf. Fruin. *Tien jaren* enz. 3de druk. 1882. blz. 266.

2) Voor andere theologische- en dogmatische-onderwerpen door Arminius in zijn brieven besproken cf. no 83 *(de praedestinatione);* no 83 (*de loco Matth.* 28:2 etc.) no 84 *(de praedestinatione);* no 85 *(id.).* 86 *(de metamorphosi Nebucadnezaris)*, no 87 *(id.)*. no 98 *(de*

Dan Arminius zal zijn oordeel opschorten, dewijl hij er nog niet genoeg over had nagedacht, en hoe meer Gomarus pogingen aanwendt om er achter te komen des te zorgvuldiger zal hij het bewaren (*id.* f° 126^{a}). In denzelfden geest laat hij zich naderhand uit tegen Adrianus Borrius: 'Omnino adversarios meos hoc agere video, ut turbent, quo ego saltem turbarum occasio insimulatus cogar e latebris prorumpere, et me palam patefacere, in quo certam sibi victoriam spondere videntur. Verum ego tanto magis me domi continebo, et illa proferam, quae putabo veritati, paci et tempori servire posse; quamquam scio illos spe sua frustratum iri, etiamsi me aperte illis manifestarem (*epist. eccl. et theol.* f° 147^{a})'.

Wat aangaat bijzonderheden uit zijn professoraat, zoo is bekend dat hij zeer veel theses liet verdedigen, blijkens Petit's: *Bibliographische-lijst* (1ste aflev.), waar op blz. 79-81 een groote menigte worden vermeld, die onder zijn leiding, door tal van daarbij genoemde personen, zoowel in het openbaar als in privaat-college zijn verdedigd. Soms maakt hij in zijn brieven van enkele dezer theses gewag. Zoo vinden we b.v. in een schrijven van den 7^{den} Juni 1605 aan Wtenbogaert *(epist. eccl. et theol.* f° 145^{a}): 'Mitto tibi: exemplar Thesium de providentiae Dei efficacitate, et justitia Dei in malo (cf. Petit; *ll.* blz. 80 n°s 9 en 10) en lezen we op f° 147^{b}: 'Theses de libero arbitrio tibi mitto, quas ita composui, quia ad pacem se conducere arbitratus sum[1)].'

Christi interrogatione et responsione Petri. Matth. 16*);* no. 99 *(de loco Matt.* 24 vs. 32. Cat.), no 100 (over verschillende theol. onderwerpen, b.v. Gen. 49:10; Joh. 12:39.) no 105 *(id.);* no 114, waarin gehandeld wordt: *de filii Dei divinitate; de providentia Dei*, *de praedestinatione; de gratia et libero arbitrio*, *de justificatione.* Duidelijker dan ergens spreekt Arminius zich hier uit over de praedestinatie, een leerstuk, dat immer zijn aandacht trok, immers al van 1597, toen hij schreef: 'Ego tantum coepi nonnullorum de praedestinatione sententias proferre et de eorum veritate inquirere' (*epist. eccl. et theol.* f° 38b). Steeds dacht hij er over na: 'Ego multum diuque super illa re meditatus sum' (*id.* f° 15b). Aan de praedestinatio twijfelde hij niet: 'Esse autem aliquam Praedestinationem et reprobationem, eamque ab aeterno et ex libera Dei voluntate misericordiam et justitiam declarare volentis, quis dubitet' (*id.* f° 99b)? Hoe hij er eigenlijk over denkt, wat zijn persoonlijk gevoelen is over dit leerstuk, het 'Cor ecclesiae,' dat zegt hij f° 207b, met deze woorden: 'Praedestinationis articulum quod attinet, *de eo sic sentio:* illam esse decretum Dei aeternum et gratiosum in Christo, quo statuit fideles justitificare adoptare et vita aeterna donare: infideles vero et impoenitentes condemnare; quemadmodum thesibus publice de eadem re disputatis explicui, in quibus nemo quidpiam reprehendit, tanquam falsum. Tantum id a nonnullis judicatum fuit, non omnia continere quae ad decretum illud pertinent, imo vero praedestinationem, de qua hodie maxime controvertitur, thesibus istis non tractari. Quod equidem fateor. Visum enim mihi fuit de praedestinationis decreto agere, quod est fundamentum Christianismi, salutis nostrae et certitudinis de salute, de quo Apostolus agit Cap. VIII et IX. ad Romanos et I ad. Ephes. At tale decretum non est illud, quo Deus statuit singulares aliquas personas salvare, et quo id faciat, fide donare; alios vero condemnare et fide non donare: quam dicunt multi esse illam praedestinationem, de qua dictis Scripturae locis agitur. Quod ego nego. Concedo esse aliquod decretum Dei aeternum, secundum quod media ad fidem et salutem necessaria administrat, idque prout novit justitiam, hoc est, misericordiam et severitatem suam decere; sed de eo nihil amplius scire necessarium arbitror, quam fidem esse purum putum donum gratiosae misericordiae Dei, incredulitatem vero partim culpae et malitiae hominum, partim justae Dei vindictae peccatores deserenti, excoecanti, obduranti esse tribuendam.... cet.' - In de overige brieven van Arminius, die de *epistolae eccl. et theol.* nog meer bevatten, worden wel kerkelijke, maar geen dogmatische onderwerpen meer behandeld.

1) Cf. f° 134b; 143b; 149a; 212a. cet.

Van den 8sten Febr. 1604-den 8sten Febr. 1605 is hij rector geweest: ‘Ego, ut fieri solet, ad octavum Februarii rectoratum meum deposui. Successorem habeo D. Pavium. Orationem habui *de dissidio religionis*, cujus naturam et effectum cau-

sasque, denique remedia explicui illa libertate, quam requirit ipsum negotium et Ecclesiae status. Probant plurimi, improbant et dolent nonnulli (*epist. eccl. et theol.* f° 153[a]).'

Dat hij met veel bezigheden belast was, laat zich denken en als een staaltje daarvan moge dienen wat we vinden in een brief van den 3[den] Februari 1607, waarin we aantreffen: 'Vilde enim quomodo mihi tempus effluxerit. Hesterno die post lectionem meam finitam, quam produxeram pene ad mediam decimam, conventus fuit hora decima, in quo perstitimus usque ad mediam secundam. Inde conventus indictus in quartam pomeridianam, qui duravit usque ad mediam octavam. Inter duos conventus meditandum fuit de modo et ratione invenienda qua studiosis aliquo modo satisfieri posset et turbae inhiberi' (*epist. eccl. et theol.* f° 181[a]).

Mag worden aangenomen dat reeds van af den beginne zijn colleges goed werden bezocht, dit is zoo gebleven, want nog den 3[den] Mei 1607 schrijft hij: '*Ego publice doceo frequente auditorio*, saepe disputo praesentibus collegis; fidenter dico, quod videtur, ad objectiones, nulla utor tergiversatione: *collegium privatum habeo cui intersunt triginta aut ampluis studiosi.* Wat zijn onderwijs zelf aangaat, Bertius verzekert, dat Arminius de rechte manier van studeeren weer in zwang gebracht en de heilbegeerige jeugd tot de zuivere fonteinen der waarheid gebracht heeft,' (Sepp: *Godg. onderw.* I. blz. 108), terwijl Gomarus beweert dat dit het geval niet geweest is en dat hij feitelijk de man is geweest, die de studenten geleerd heeft: 'groot te achten en te prijzen de boeken en het gevoelen van de vijanden onzer kerk, Coornhert, Socinus, Castellio e.a. (*id.* blz. 108 en 109); een gevoelen, dat ook beaamd wordt door Johannes Acronius, in een brief aan C. Vorstius, door Bogerman in een schrijven aan Helmichuis (*id.* blz. 109) en door Caspar Sibelius (*id.* blz. 118). Tegenover de uitspraken dezer mannen, moet gehoord worden, wat Arminius zelf daaromtrent zegt in een mededeeling, die helaas! tot goed begrip en tot juist oordeel van en over hem, maar al te zeer is over 't hoofd gezien, waarop evenwel de aandacht dient gevestigd te worden en die duidelijk leert, hoe goed hij wist wat er van hem in het hem vijandige kamp gezegd werd, met betrekking tot de lectuur, die hij den studenten aanbeval: 'Quod spargitur (zoo heet het *epist. eccl. et theol.* f° 185) me suasorem esse discipulis ad lectionem librorum Jesuiticorum et Coornhertii, non alio quam mendacii nomine appellare possum; nunquam enim cuiquam ea de re verbum feci, nec rogatus nec proprio instinctu. Sed post Scripturae lectionem, quam vehementer inculco, et magis quam quisquam alius, quod tota Academia testabitur, etiam conscientia meorum collegarum, ad Calvini Commentarios legendos adhortor, quem laudibus majoribus extollo, quam ipse Helmichius, quod mihi fassus est, unquam fecit; dico enim, incomparabilem esse in interpretatione Scripturarum, et majores faciendos ipsius commentarios, quam quidquid Patrum Bibliotheca nobis tradit: adeo ut et Spiritum aliquem Prophetiae eximium, illi prae aliis plerisque, imo et omnibus, concedam. Institutiones ipsius, ad locos communes quod attinet, addo legendas post Catechesin, tanquam pleniorem interpretationem. At hic addo, cum delectu, ut omnium hominum scripta legenda sunt. Hujus mei consilii testes innumeros proferre possem; illi ne unicum quidem, cui autor fuerim legendi Coornhertium vel Lojolitas: proferant, et mendacium patefiet; adeo hic de nihilo nascitur historia, vel fabula potius.' Maar Arminius had toch Roomsche neigingen, hij was het immers eens met Bellarminus? Dit eerste

werd beweerd o.a. zijdelings in een preek, die in Sept. 1608 te Amsterdam gehouden was en waarin o.m. gezegd werd, dat er wel waren in de lande, die van den katheder in het openbaar leeraarden en het in gedrukte geschriften onder het volk verspreiden, dat de de paus een lidmaat is van het lichaam van Christus. Naar aanleiding dezer uitlating zegt Arminius, niets meer of minder dan dit: 'Pontificem Romanum esse idolum, et qui illum pro eo habent, quem se venditat ipse, eo ipso idololatras esse. In hisce dico, Pontificem Romanum esse adulterum et leonem Ecclesiae, pseudoprophetam et caudam draconis, Dei et Christi adversarium, Antichristum, servum malum, qui conservos suos verberat, Episcopi nomine indignum, Ecclesiae destructorem et vastatorem. An verisimile est, qui haec de Pontifice Romano adfirmat, ab eo Pontificem Romanum pro membro coporis Christi haberi? Ego puto haec *διϛ δ□α παασ□ν* (*toto coelo*) dissidere, et *□ναντι□τατα* (*pugnantia*) esse: Et aperte profiteor me Pontificem Romanum pro membro corporis Christi non habere; sed pro hoste, pro perduelle, pro sacrilego, pro blasphemo, pro tyranno, et violentissimo injustissimae in Ecclesiam dommationis usurpatore, pro homine peccati, pro filio perditionis, pro exlege illo celeberrimo, etc. (*epist. eccl. et theol.* f° 212; Cf. f° 221[a]).' Ons dunkt hier weinig eerbied te vinden voor en luttel sympathie met den paus. En wat Bellarminus aanbelangt, daarvan heet het: 'Bellarmini tomum quartum nunquam dixi esse irrefutabilem; sed dixi et dico, argumenta illa, quibus Bellarminus docet, ex nonnullorum nostrorum doctorum scriptis sequi, Deum esse autorem peccati, Deum vere peccare, Deum solum peccare, denique peccatum non esse peccatum, hucusque solide meo judicio refutata non esse. Legi quae abs te ad Credo Calvinisequarum sunt responsa; at neque illa mihi sufficere videntur, ignosce libertati, nostris excusandis. Et Bellarminus nondum non adeo strinxit firmiter, quin arctius multo necti posset adversus eosdem; quod planissine commenstrari posse existimo' (*epist. eccl. et theol.* f° 221)[1]. Stellig ook hier dient het 'audiatur et altera pars' in toepassing gebracht te worden.

Ofschoon geen vaste preekbeurten aan Arminius waren opgedragen, trad hij toch, daartoe verzocht, enkele malen voor de gemeente op: 'Rogatus sum ut ipso festo Pentecostes concionem promeridianam in templo D. Petri haberem, quod etiam habui (*id.* f° 146[a])'.

Werd er vroeger de aandacht op gevestigd, dat Arminius leefde in de overtuiging, dat hij 't met de confessie en met den catechismus eens was en dat hij er geen bezwaar in zou hebben, haar desnoods ieder jaar te onderteekenen (*id.* f° 103[a]), ten langen leste heeft hij toch dit valsche standpunt verlaten. Feitelijk heeft hij steeds bezwaar gehad om den inhoud er van op te vatten in den zin, waarin de Gereformeerden dit wilden en pas dan zal er overeenstemming zijn tusschen de overtuiging van zijn hart en zijn woorden, als hij schrijft: 'Quid vero in ea (synodo) tractandum sit, et quo ordine, ego ignoro. *Si ex meo voto res ageretur*, *confessio nostra et Catechesis istic rigide examinuntur*, *inprimis Confessio*, cui ut consensus formulae omnes hactenus ministri subscripserunt. De Catechesi ego non urgebo, si pro simili formula nobis non obtrudetur, alioquin eidem examini *subjiciendam arbitror*' (*id.* f° 220[b]).[2] Met de leer hierin uitgedrukt was hij t' niet eens en is hij 't eigenlijk

1) Cf. *N.A. v. Kerkel. G.* dl. VI. blz. 414. no 6.
2) Cf. *N.A. v. Kerkel. G.* dl. VI. blz. 415. no 7.

noolt eens geweest, ook al geloofde hij stellig dat zulks wèl het geval was en aangezien confessie en catechismus moeten aangemerkt worden als de grondwet der Gereformeerde kerk *moest* door die kerk, strijd worden gevoerd tegen de godsdienstige overtuiging en beschouwing van Arminius. Deze strijd echter, gold niet zijn persoon als zoodanig, neen maar zijn leer, waarin steeds een voor het behoud der kerk dreigend gevaar werd gezien, en zoo konden Baudartius e.a. zijn persoon, zijn geleerdheid, zijn innemelijkheid en zijn voorkomendheid prijzen en hoogachten, zoo konden ze met lof spreken over den mensch Arminius, maar zijn godsdienstige beschouwing, als staande tegenover die der kerk, hebben ze zonder ophouden en hardnekkig bestreden, iets wat ze op het door hen ingenomen standpunt doen moesten.

Vreemd klinkt het wanneer we Arminius in zijn schrijven van den 1sten April 1609 hooren zeggen, dat een nauwkeurig onderzoek van confessie en catechismus naar zijn oordeel beslist noodig is, dewijl hij ongeveer een jaar vroeger (8 April 1608) in verbinding met Wtenbogaert aan W. Melvinus meedeelt, dat ze dat eigenlijk niet begeerden en dat van een wijziging der leer bij hen geen sprake kon zijn. Neen zeer terecht gevoelden de Gereformeerden dat Arminius en met hem zijn vriend Wtenbogaert wel degelijk daarin verandering wilden brengen: 'Doctor Jacobus Harminius Professor Theologiae in Academia Leidensi et Joannes Uytenbogaert minister Hagensis, videntur moliri, ut in recepta doctrina Ecclesiarum nostrarum aliquid mutetur' (S. Lubbertus aan W. Melvinus *epist. eccl. et theol.* f° 187a cf ook J^{s}. Bogerman aan C^{s}. Vorstius *id.* f° 185).

Was Arminius dan misschien een bedrieger? Sprak hij tegen beter weten in. Neen. Zie onweerspreekbaar is het feit, dat 't gevoelen van Arminius in zake praedestinatie, om geen andere te noemen, afweek van de Gereformeerde opvatting van dit leerstuk (cf. *epist. eccl. et theol.* f° 205^{a}). Waar hij met betrekkelijk weinig woorden zijn eigen opvatting over dit dogma meedeelt), lezen we even vóór hij zijn beschouwing neerschijft, 'De capitibus istis doctrina (i.e. de Filii Dei divinitate, de Providentia, de Pradestinatione divina... cet.) omnibus fidenter dico, me nunquam quicquam vel in Ecclesia vel in Academia docuisse, quod vel sacris Literis, *quae unica nobis et sentiendi et loquendi norma esse debent*, vel Confessioni Belgicae aut Catechesi. Heydelbergensi, quae Formulae sunt consensus nostri strictiores, contraveniat.' Hier staan we bij de bron van alle verschil tusschen Gereformeerden en Arminius. Dat hij afweek van de 'recepta doctrina Ecclesiarum', zat hem in de exegese, bij hem was zij anders dan bij de Gereformeerden.[1)] Waar deze de uitspraken der schrift gebruikten ter bevestiging van de kerkelijke leer, daar *moest* vanzelf Arminius, zoodra de studie der schrift, hem deze anders deed verstaan, onverbiddelijk komen tot een gevoelen, dat van het vigeerende van de 'recepta doctrina' verschilde. Norm was voor hem immer en altoos de schrift: 'Quae mihi ultiltas potest existere ex dissensione, mera animi libidine suscepta, ex schismate in Ecclesia Christi, cujus me membrum ex gratia Dei et Christi profiteor, suscitato? Si per ambitionem aut avaritiam me eo incitari existiment, syncere dico in Domino, non noverunt me. Ab hac ita me immunem profiteri possum; ut me nunquam ejus illecebris titillari contigerit, quamquam aliquo praetextu illam excusare aut palliare possem. Illam non habeo, nisi honestam, horsum me

1) Cf. *epist. eccl. et theol.* fo 160.: 'Rogas, ut abstineam..... cet. Hier vinden we de uitspraak: 'Miserrimus sim, si locum Scripturae non liceat aliter interpretari, quam explicuit Ecclesia.'

impellentem, ut *veritatem divinam omni molimine inquiram ex Scripturis Sanctis*' (cf. f°. 209[a])[1].

De schrift, de eenige kenbron en wel in dien zin, zooals niet de kerk, maar zijn opvatting haar deed uitleggen, heeft Arminius doen gelooven, dat hij rechtzinnig was. Immers beslist toch altoos ter laatste instantie de uitspraak der schrift. En deze overtuiging is almee de oorzaak geweest waarom hij meende, dat er geen bezwaar was confessie en catechismus te toetsen aan de schrift. Hem was het te doen om waarheid. Bleek voor hem iets in strijd te zijn, met zijn exegese des bijbels, dan verwierp hij het, ook al was het overeenkomstig de geldende leer, was het naar zijn opvatting daarmee overeenstemmend, dan beaamde hij het, ook al was het met die leer in strijd.

Natuurlijk dat op dit standpunt, gelijk reeds werd gezegd, de grootste nadruk wordt gelegd op schriftstudie (cf. *ll.* f° 127[b]) en dat deze vóór alles door hem bij zijn leerlingen werd aanbevolen[2]; maar even waar en even vanzelf sprekend als dit is, evenzeer noodzakelijk plaatst het hem buiten de Gereformeerde lijn. De Gereformeerde kerk had op haar exegese, haar leer gebouwd en ieder die van deze afweek of afwijkt, behoort tot haar niet. Arminius had een andere, onverbiddelijk moest deze hem brengen tot een andere dogmatiek. En die exegese was een oorspronkelijk Nederlandsche[3], die hij van zijn eerste leermeesters Theodorus Aemilius en Snellius had gehoord en die zoo'n invloed op hem heeft uitgeoefend, die zóó op hem heeft ingewerkt, dat ze, niettegenstaande hetgeen hij èn van Danaeus èn van Beza èn van andere Gereformeerden had gehoord, nooit in hem is ten ondergegaan. Ze is hem bijgebleven altijd door, ze deed hem gelijk gevoelenden zoeken, in al haar consequenties heeft ze zich hoe langer zoo meer in hem geopenbaard. Door velen vóór hem gevoerd, tegen het steeds meer aan invloed en macht winnende Kalvinisme in deze gewesten, is door zijn optreden, de strijd tusschen deze richting en de zuiver Hollandsche, in al zijn kracht ontbrand. De brandstof was in ruime mate aanwezig. Zijn optreden heeft haar ontstoken. In Arminius heeft de rein Hollandsche schriftbeschouwing, de bijbelsche theologie van eigen bodem, haar hoogtepunt bereikt. Dit is immer voorbijgezien, hierop werd nooit de aandacht gevestigd en dit is dan ook de reden, waarom het oordeel over hem, noch van vriend, noch van tegenstander, juist is geweest. Niet is het verschil ontstaan tengevolge van eene andere, van een afwijkende dogmatiek. maar het is geboren uit een andere beschouwing van de uitspraken der schrift, die, dit was onvermijdelijk, tot een van de 'recepta doctrina Ecclesiarum' afwijkend gevoelen voeren moest.

Arminius is eenzijdig in de hoogte gestoken of eenzijdig verguisd, een werkelijk onpartijdig oordeel is nooit over hem geveld. Waar men hem beschrijven zal, gelijk hij in waarheid geweest is, daar moet men wel degelijk rekening houden, met zijn brieven, die ten getale van 61, alleen van zijn hand afkomstig, te vinden zijn in de epistolae ecclesiasticae et theologicae, benevens nog 3, welke hij schreef te samen met

1) Cf. fo 161a.: 'Nihil dicam, quod non adstruam scripturis.' *Id.* fo 146b. *Nederl. Arch. v. K.G.* dl. VI. Leiden 1846. blz. 411. sub. 2.
2) Cf. *epist. eccl. et theol.* fo 185: '*Sed post Scripturae lectionem*, *quam vehementer inculco*'.... cet. *Id.* fo 149b. 'Moneo meos discipulos'.... cet., waar hij zegt, *waartoe* de schrift moest worden gebruikt.
3) Cf. *N.A. v. K.G.* dl. II. Leiden 1842. blz. 348.

Wtenbogaert en 1 in vereeniging J. Taffin. In deze brieven vindt men, behalve veel hoogst belangrijke en gewichtige mededeellngen met betrekking tot zijn godsdienstige overtuiging, waardoor over deze een gewenscht licht ontstoken wordt, dewijl ze haast zonder onderscheid tot zijn vrienden gericht zijn en ons vergunnen een diepen blik te slaan in zijn ziel. Maar niet alleen hierom zijn ze van belang, doch we vinden er ook in de vermelding van zeer veel feiten (gelijk wij bereids opmerkten), die met zijn levensgeschiedenis nauw samenhangen over huiselijke omstandigheden. Ook voor een juiste kennis van zijn uitwendig leven, leveren ze tal van onschatbare bijdragen.

Zoo b.v. ook over zijn gezondheidstoestand, die feitelijk al van vóór November 1604 niet in orde was. Telkens en telkens weer is het dat hij hierover klaagt. Van ziekte spreekt hij den 1sten Nov. 1604 (*epist. eccl. et theol.* f° 141^{b}); den 20sten Juli 1606 (f° 158^{a}), waar we lezen: 'Catharrus, qui partim in arteriam trachaeam et pulmones, partim in stomachum delapsus illic tussim et obstructionem, hic febrim excitavit' cet; 9 Febr. 1607 (f° 181^{b}); 3 Mei 1607 (f° 184^{b}), waar de woorden 'mihi inculcat catarrhus, quo jam per intervalla non rara infestor, qui nunc in trachaeam, nunc in praecordia, nunc in ventriculum incumbit', op een sleepende ziekte wijzen. Dat hij werkelijk door een ziekelijk gevoel van vermoeidheid gekweld werd, zegt ons een schrijven van den 23sten Juli 1608, als hij er zich ten zeerste over verheugt, dat hij sedert een paar dagen niets voelt in zijn lichaam wat hem hindert. Lang rijden in een gezeten, gebogen houding, kan hij niet verdragen, want dit veroorzaakt hem pijn in zijn rug (18 Maart 1609, f° 219^{b}), maar hoe zwak en afgetobd ook, toch zal hij trachten ter kerke te gaan (f° 220^{a}). Ja men kan gerust zeggen, dat hij het geheele jaar 1609 lijdende is geweest en wel in dier mate, dat zijn vrienden, zich ongerust over hem maakten, wat Adrianus Borrius schrijft aan Simon Episcopius (f° 228^{a}): 'D. Arminius valetudine aeque debili manet, nuper aliquid spei affulgere coeperat, sed hoc totum per continuationem languoris periit. Imo nocte ea, quae consequebatur immediate diem disputationis habitae, Oudewatriae exsistens cum gravissimo paroxysmo conflictatus est, qui eum valde de novo infirmavit: quia tamen non recurrit, spes est de continuatione in solito statu. Multum ego vereor, ne praestantissimum hoc lumen nobis erupiatur ante tempus (cf. *epist. eccl. et theol.* f° 228^{a})'.

Wat Borrius voor zich vreesde, is werkelijk gebeurd, want schreef hij dit den 30sten Juli 1609, enkele weken later reeds, immers den 19^{den} Oct. stierf Arminius, toen hij even 49 jaar oud was.

Wanneer we de berichten, die we in zijn brieven, over zijn ziekte toestand vinden, met elkaar vergelijken, ons dunkt, dat dan als vaststaand mag worden aangenomen, dat hij gestorven is tengevolge van tering.[1)] Dat veel arbeid, gestadig zitten, ook vele kwellingen en droefheid, ten deele wegens de scheuringen der Christenen, die van het Pausdom gescheiden en meest om onnoodige zaken oneenig waren; ten deele wegens 't geen hem zelven wedervoer, omdat hij de waarheid en vrede zoo hij meende, wilde bevorderen mee hebben gewerkt om zijn lijdend lichaam sneller te sloopen, is niet onwaarschijnlijk, maar 't meest zal toch wel zijn vroegtijdigen dood moeten worden toegeschreven aan zijn zwakke borst en zwakke longen.

1) Cf. Reitsma: *Gesch. v.d. Herv. en de Herv. Kerk in Nederland.* 2de druk blz. 186, 1ste druk. blz. 177.

Het zal onnoodig zijn stil te staan bij alles wat door de kerk gedaan is tegen

Arminius, bijna van af zijn komst te Leiden, in elk geval van af de openbaarmaking zijner stellingen[1] den 7den Febr. 1604, waartegen Gomarus den 30sten Oct. de zijne het licht deed zien; dewijl dit onderwerp in verschillende boeken, handelend over vaderlandsche kerkgeschiedenis, in meerdere of mindere mate besproken is en laatstelijk nog in 't breede werd behandeld door Dr. Wyminga, in zijn *Festus Hommius* blz. 32-71. Het is voldoende hier er naar te verwijzen. Alleen kan het zijn nut hebben hier nog even aan te stippen, dat op den conventus praeparatorius, gehouden van den 26sten Mei 1607 - den 1sten Juni te 's Gravenhage en waar ook Arminius en Wtenbogaert tegenwoordig waren, in zake de bindende kracht van besluiten in geloofszaken genomen door een nationale synode, zich werkelijk ook een principiëel verschil openbaarde, tusschen deze beide mannen en de Gereformeerden. Stellig, ook hier staat Arminius op on-Gereformeerd standpunt. Dit blijkt duidelijk uit hetgeen we lezen in de brieven van Js. Bogerman aan Cs. Vorstius en van S. Lubbertus aan W. Melvinus (cf. *epist. eccl. et theol.* fo 186-190a). Er valt geen oogenblik aan te twijfelen dat Arminius over deze materie geheel anders dacht dan genoemde personen, laten we liever zeggen, dat hij juist het tegenovergestelde gevoelen voorstond (cf. *epist. eccl. et theol.* fo 193b-196a en fo 198b).

Een natuur, die lust had tot strijd, bezat Arminius niet, hij wil niet lang toornen: 'Odisse quempiam fas mihi non est, neque diu iram servare, quamquam justam in aliquem[2]. Sic me docet verbo, spiritu et exemplo Deus ille, quem scripturae nobis describunt (*epist. eccl. et theol.* fo 141b).'

Hij heeft den vrede lief en wil hem op alle mogelijke manieren bevorderen: 'Precemur pro pace Hierusalem: illam quantum in nobis est, procuremus; et tanto ardentius, quanto plures videmus ejus dissidium et perniciem vel inscios promovere (*id.* fo 148a. Ook fo 146b)'. Met Gomarus wil hij eveneens in vrede en vriendschap leven en het doet hem goed, als hij schrijven kan, dat tusschen hem en zijn collega, oogenschijnlijk alles goed is (*id.* fo 141b): 'Cum DD. Gomaro mihi pax est, et puto

1) Niet aanstonds is tusschen Arminius en Gomarus een openbare breuk gekomen. Dit blijkt o.a. uit blz. 224 van dl. IV. Serie III van de *Werken der Marn.-ver.* en hetgeen Arminius zelf schrijft *epist eccl. et theol.* fo 138a brief 72.

2) Wie is deze *aliquis?* Even vóór hij de geciteerde woorden neerschrijft, zegt Arminius: 'Facile etiam cum illo, etsi offensiosissimo, redibo in gratiam, imo et cum *Amstersdamensi illo*, modo porro taceat.' Let verder op de woorden, voorkomende fo 147a 'nisi aurem prebeat *isti*'? Het wil mij toeschijnen, dat we er onder verstaan moeten Petrus Plancius. Ongetwijfeld heeft Arminius hem beschouwd als degene, die de oorzaak was van het verzet tegen hem. Reeds in een brief van den 26sten April 1603 schrijft hij: 'Habuit heri concionem Plancius, quam confessionis fidei nomine appellant nostri; isti ego interfui: facillime ex illa cognoscere potui, hominem sensus ad ista talia exercitatos non habere. Multa autem dixit de papatu, quae proculdubio meae sententiae opponere voluit; at ita confuse et imperite, ut mirarer res tantas tam projecte enuntiari,' (*epist. eccl. et theol.* fo 117a). 'Intellexi hisce diebus ex fide dignis P. Plancium mirum in modum debachatum esse in novos Pelagianos, quos illo Monacho longe pejores dicebat'..... cet., *id.* fo 150a. *Id.* fo 212 brief 118, waar Arminius, schrijvende aan Seb. Egbertus zich verdedigt tegen de uitvallen, door een der Amst. predikanten (blijkbaar Plancius) gedaan in een preek, waarin hij handelde over de gelijkenis van den koning, die rekenschap eischte van de aan zijn knechten toevertrouwde talenten. Zie nog *Werken Marn.-Ver.* Serie III. dl. IV. blz. 223. - Arminius had het op Plancius niet begrepen; daar is geen enkel predikant, tegen wien hij zich zoo scherp uitlaat als tegen hem, en misschien niet geheel ten onrechte (cf. *Vos*; *ll.* fo 103).

futuram firmam satis, nisi aurem praebeat isti; qui hoc unum videtur agere, ne ipse vanus vates fuisse comperiatur (id. f° 147[a]).'

Dat hij den kerkelijken strijd gewild of uitgelokt heeft, daarvan is Arminius zich niet bewust (*id.* f° 209[a]), wat hij deed, dat heeft hij niet gedaan uit eer of ijverzucht, maar enkel en alleen ter wille van de waarheid (*id.*) en meer en meer hoopt en verlangt hij de voorlichting des Heeren (*id.* f° 222[b]).

Wat anderen voor zich eischen, dat wil hij zelf ook (cf. *id.* f° 160[a]) en wanneer hij mogelijk beschuldigd zal worden, van iets nieuws te voorschijn gebracht te hebben op het gebied der exegese, dan wijst hij op Trelcatius jr., die een boek 'institutionum' heeft uitgegeven 'in quo multa sunt nova, hactenus Ecclesiae nostrae incognita (*id.* f° 160[b])', en nog eens duidelijk, waar hij zich aldus uitlaat: 'Caeterum quod attinet ad judicia Theologorum de me meaque doctrina, illa velim moderata et candida esse, omnesque Theologos ita existimare, non magis me adstringi, ut mea dogmata ipsis adprobem, quam illi obligantur, ut sua mihi probent: aequo enim jure in Ecclesia vivimus, neque cujusquam est alterius fidei dominari, unus enim est magister noster Christus (*id.* f° 221[a])'[1].

Wezen we er vroeger reeds op, dat hij zich gunstig uitliet over Helmichius, niet minder doet hij dit over Arnoldus Cornelii (Arent Croese) te Delft, dien hij als een gematigd man prijst (*id.* f° 146[b]) en over den Amsterdamschen predikant Johannes Halsberg, die in hooge mate in zijn vriendschap deelde (*id.* f° 186[b]).

Bekend is ook, dat aan de samenstelling van den zoogenaamden *Goudschen Catechismus (Corte onderwijsinghe der kinderen in de Christelycke religie)*, Arminius geen deel heeft gehad, dat hij het boekske alleen vóór de uitgave heeft gezien. Wat hij aangaande deze zaak zegt, komt geheel en al overeen met hetgeen we lezen bij Reitsma en v. Veen (*ll.* dl. III. blz. 301), waar we over het ontstaan van dit geschrift een en ander vinden meedegedeeld. (cf. *epist.* 220[b] en ook f° 215[a] en 217[b])[2].

Nog dient er hier de aandacht op gevestigd te worden, dat bij de Gereformeerden almee heeft meegewerkt, tot een minder gunstig oordeel over Arminius, dat hij zich in 1591 heeft laten vinden om mee te helpen aan de samenstelling van de zoogenaamde kerkelijke wetten, in 1591 te 's Gravenhage, door politieken en kerkelijken ontworpen (cf. Hooyer; *Oude Kerkordeningen.* blz. 324-350. Bor; *Nederl. Historiën.* dl. III. Amst. 1678. f° 557. enz.)

Een nauwkeurige, onpartijdig geschreven biographie van Arminius is en blijft nog steeds noodzakelijk. Hoe men ook over hem moge oordeelen of liever over het door hem op godsdienstig gebied ingenomen standpunt, hij verdient gekend te worden zooals hij is geweest ook en vooral omdat in zijn theologie het Nederlandsch element den boventoon heeft.

Wat de door hem geschreven werken aangaat hieromtrent kunnen we kort zijn en volstaan met te verwijzen naar Loius D. Petit; *Bibl. lijst der werken van de Leidsche hoogleeraren.* 1[ste] afl. Leiden 1894. blz. 78-88. Hier vindt men alles wat

1) Cf. *Nederl. Arch. voor K.G.* dl. VI. Leiden 1846. blz. 413. sub. 3.

2) Cf. Dr. P.J. Blok. *Gesch. v.h. Nederl. Volk.* dl. IV. blz. 107 en 108. - Juister dan het gedaan wordt geeft Sibr. Lubbertus aan, waarom hij tegen den Goudschen Catechismus is (cf. *epist. eccl. et theol.* fo 215a) 'Catechismus Goudensis praecipua doctrinae capita tollit, vel saltem omittit. Caetera quae retinuit, ita explicat, ut Servetus, si reviviscat, sit illis libenter subscripturus' cet.

Arminius schreef, met de vertalingen er bij. Ik wijs er op dat in de door Petit op blz. 87. sub n° 23[a] vermeldde *Praest. ac erud. vir. epist.* cet. gedrukt te Amsterdam in 1684 op f° 232[b]-238[a] voorkomt, een stuk van Arminius, geschreven door Arn. Poelenburg, uit Rotterdam, den 13[den] April 1659, en van deze kleine inleiding voorzien: 'Doctoris Arminii *το□ μα□αριτ□υ* schediasma, D. Limburgi charisfime, quod D. Hartsoeckerus noster ad me tuo nomine transmisit, de verbo ad verbum expressum sic habet'; tot opschrift hebbende: 'An Christus habuerit secundum humanam naturam suam aliquam peccandi potentiam, Jacobi Arminii responsio'. - Later dan deze lijst door Petit gegeven, verscheen die, welke is bewerkt door den Heer G.D. Bom HGz. en voorkomende achter D.G.J. Vos. Az. *voor den spiegel der Historie*, op blz. 344-350. Wat de Heer Bom geeft, is niet zoo volledig, als wat de *Bibl. lijst* bevat.

L i t t e r a t u u r : Kasp. Brandt; *Historia vitae Jacobi Arminii.* Amstel. M. Schagenius 1724. Een zoo 't op t' titelblad heet: *Editio multo correctior*, bezorgde in 1728. Jo Laur. Moshemius te Brunswijk. Een Engelsche vertaling zag het licht te Londen in 1804. In de eerste uitgave komt zijn portret voor gegraveerd door J.C. Philips, in de tweede door J.G. Schmidt. P. Bertius; *Oratio in obitum Jac. Arminii* Lugd. Batav. 1609. (Deze *oratio* is ook in het Holl. vertaald). Id; *De vita et obitu clar. viri Jac. Arminii.* Lugd 1610. G. Brandt; *Historie der Reformatie.* dl. I en II. reg. *i.v.* Ypey en Dermout; *Gesch. der Nederl. Herv. kerk* dl. IV (Breda 1827.) reg. *i.v.* Mr. C.M. van der Kemp; *De eere der Ned. Herv. kerk gehandhaafd.* dl. II. Rott. 1830. blz. 268-348 het zesde hoofdstuk. Over Arminius en de door hem verwekte twisten (zeer partijdig). C.G. Montijn; *Gesch. der Herv. i/d. Nederlanden* (Evang. bibliotheek). 4[de] dl. 1[ste] stuk Arnhem 1863. blz. 220-231. Dr. H.C. Rogge; *Brieven en onuitgegeven stukken van J. Wtenbogaert.* 1[ste] dl. (Utr. 1868). blz. 8-94 (passim). Id. *Joh[s]. Wtenbogaert*, dl. I (passim). Uitvoerig wordt hier blz. 197-226 gehandeld over de benoeming van Arminius tot hoogleeraar te Leiden. Cuno; *Franciscus Junius* (passim). Dr. G.H.J.W.J. Geesink; *Calvinisten in Nederland* (passim). Adr. Stolker; *Gedachtenis van Jacobus Arminius* Leiden 1809. Bor; *De Nederl. Historiën* dl. III (Amst. 1679) f° 557 en f° 729; Wagenaar; *Vaderl. Historie* dl. X. blz. 15-20. Id. *Amsterdam in zijne opkomst*, *aanwas.* enz. 4de stuk. Amst. 1768. blz. 161-167; Dr. P.J. Blok; *Gesch. van het Nederl. Volk* dl. IV. Gr. 1899. blz. 103-110; Baudartius; *Memoriën* 1ste dl. 2de druk (Arnhem 1624) f° 4-21; J. Trigland; *Kerkelijcke Geschiedenissen* (Leyden 1650) zie reg. *i.v.* Jacobus Arminius; *De kerckelicke Historie* (1646); Joh[s]. Vuytenbogaerts; *Leven*, *kerckel. Bedieninghe ende zedighe veranwoordinghe* 2de dr. (1646). Voor-reden; *Werken van de Marn. Vereeniging.* Serie III. dl. I. blz. 262. Serie III. dl. V. stuk 2. blz. 232 vg. 319; *id.* stuk 3. blz. 354 en 358; Serie III. dl. IV. zie regist. *i.v.*; Dr. G.J. Vos, Azn.; *Voor den spiegel der Historie* (Amst. 1903) regist. *i.v.*; Dr. J. Reitsma; *Gesch. van de Herv. en de Herv. kerk der Nederl.* 2[de] druk regist. *i.v.*; Id. *Honderd jaren* (Leeuwarden 1876) naamlijst der personen; Reitsma en v. Veen; *Acta* dl. I, III, IV, reg. v. personen *i.v.*; Dr. R. Fruin; *Uittreksel uit Francisci Dusseldorpii annales* ('s Gravenh. 1894). Registers *i.v.* (Merkwaardig. Dat Arm. nog eenmaal tot de Kath. kerk zou terugkeeren, van die hoop ziet hij af, misschien als de Gomaristen de overwinning behalen in den strijd

tegen de Arminianen, dan velen zich van het Kalvinisme zullen afkeeren en tot het Katholicisme zullen komen blz. 349). J. Regenboog; *Historie der Remonstranten.*

1ste dl. (Amst. 1774). blz. 55-85; Dr. B. Tideman; *Overzicht van de Gesch. der Remonstr.* (Amst. 1897) blz. 19-21; Chr. Sepp; *Het godgel. onderw. in Nederl.* (Leiden 1873). Reg. *i.v.* vooral echter dl. I blz. 101 vlg. Id. *Drie evangeliedienaren.* Leiden 1879. reg. *i.v.* Id. *Het staatstoezicht op de godsd. Letterk.* (Leiden 1891). reg. *i.v.* Glasius; *Godgel. Nederl.* 1ste dl. blz. 53-64. Dr. P.J. Wyminga; *Festus Hommius* (Leid. 1899) reg. *i.v.* Dr. J. Hania Pz.; *Wernerus Helmichius* Utr. 1895. reg. *i.v.* Dr. H.E. v.d. Tuuk; *Johannes Bogerman* (Gron. 1868) blz. 70-95 en aanteekeningen blz. 311-318. *Arch. v. K.G.* dl. XI. reg. *i.v. Nederl. arch. v. K.G.* dl. IX. reg. *i.v. Kerkh. arch.* dl. IV. reg. *i.v. St. en Bijdr. op 't geb. der Hist. Theol.* dl. III. Het artikel. Remonstrantisme en Ramisme door J. Tideman blz. 389-429. *Arch. v. Nederl. kerkgesch.* dl. VI. blz. 395-397. *id.* dl. VII 221 en 222; Dr. G.J. Vos, Azn.; *Gesch. der Nederl. kerk.* 1ste dl. (Dordr. 1881) blz. 113-119: Mr. Groen v. Prinsterer; *Handb. der Gesch. v/h. Vaderl.* 4de druk (Amst. 1875) blz. 189 enz. Dr. Alex Schweizer; *Die Prot. Centraldogmen.* (Zurich 1856) 2e H.S. 41-64. Dr. J.H. Scholten; *de leer der Herv. kerk.* 4de uitg. (Leiden 1870) dl. II. afd. II. reg. *i.v.* (blz. 653); Js. Fruytier; *Sion' s worstelingen* (nieuwe goedk. uitgave Utrecht). Hoofdstuk II. blz. 172-512; *Brieven van verscheijde vermaerde en geleerde mannen* enz. Amst. 1662. fo 1. *Praest ac. erudit. vir. epist. eccl. et theol.* Amst. 1684. Index. *i.v.*v.d. Aa; *Biogr. Woordenb. i.v.* (blz. 369-375); Hessels; *Eccl. Lond. Bat. Archivum.* T. III. p. I fo. 1022. no 1406; *Cat. der hands. op de bibl. der Rem. Geref. gem. te Rotterdam* Amst. 1869. nos 278, 320,407. B. Hanbury; *Historical memorials.* T.I. p. 91; 485; 586; *The life and times of William Laud.* DD. bij John Parker Lawson. Londen 2 T. 1829. Index. Arminius and Arminianism; Daniel Neal; *The history of the puritans.* vol. III. London 1837. Index. p. 592. *i.v.* Arminians; *The puritan in England and new England*, bij Ezra Hoyt Byington DD. London 1896. p. 284 en 285. Over het Arminianisme onder de Puriteinen. Tot de aanhangers van Arminius behoorde ook de dichter Milton.

[Nicolaus Arnoldi]

ARNOLDI (Nicolaus), geboren te Lesna in Polen, den 17den Dec. 1618, was de zoon van Michaël en Anna Gertich(ius). De eigenlijke geslachtsnaam was Aadellt of Adelti. Reeds op vierjarigen leeftijd verloor hij zijn vader, maar de moeder, die bij uitnemendheid zorg droeg voor haar jongen, zond hem vroegtijdig ter school in zijn geboortestad, waar hij ook de Latijnsche en Grieksche taal leerde. Onder zijn leermeesters had hij ook den welbekenden Johannes Amos Comenius, die (gelijk à Marck) in zijn *Oratio funebris* zegt: ‘suam Linguarum Januam tum discipulis ad calamum dictavit.’ Op veertienjarigen leeftijd, kwam hij, om des te sneller vorderingen te maken in huis bij Jacobus Memoratus, een der beste leerlingen van Keckermann, terwijl hij ook onderricht ontving van Johannes Borkovius en Jacobus Tautmannus. Ruim 15 jaar oud, werd hij door de synode te Ostorog tot acoluthus aangenomen en als zoodanig heeft hij, wat ongetwijfeld veel heeft bijgedragen aan de vermeerdering van zijn kennis van plaatselijke en kerkelijke toestanden, twee jaar lang Martinus Orminius, die belast was een onderzoek in te stellen naar de kerken in Polen, vergezeld. Einde 1635 werd hij naar Dantzig gezonden, waar Zetskius en de geleerde Lutheraan Botsaccus o.m. zijn leermeesters waren. Na zich hier duchtig in de

humaniora en in de godgeleerdheid geoefend te hebben, keerde hij naar Orminius terug, van wien hij nu onderricht kreeg in de practische vakken,

als voorbereiding, voor den werkkring die hem wachtte. Die terugkeer in Polen had plaats in 1638 en in het volgende jaar, zag hij zich te Jablonow geplaatst aan het hoofd eener school, doch weldra werd hij predikant bij graaf Johannes de Potock Potocki. Dewijl zijn schranderheid en vlug bevattingsvermogen, groote verwachtingen van hem deden koesteren, kreeg hij van verschillende kanten den raad, vóór hij bepaald in een gemeente als dienaar des woords zou optreden, eenige buitenlandsche academies te gaan bezoeken en zoo gebeurde het, dat hij in 1641 te Franeker kwam, waar zijn beroemde tijdgenoot Maccovius destijds hoogleeraar was. Ongetwijfeld hebben de lessen, door dezen gegeven, op den jongen Arnoldi een diepen indruk gemaakt, wat oorzaak werd dat hij besloot er eenigen tijd te blijven, gelijk blijkt uit zijn inschrijving als student den 21sten Augustus. Tegelijk met Maccovius, hoorde hij hier ook Vedelius en Coccejus, die toen nog de Oostersche talen doceerde. Na twee jaar te Franeker doorgebracht te hebben, besteedde hij ook enkele maanden, en wel in 1643, om de universiteiten te Groningen, Utrecht en Leiden te bezoeken, waar hij de in hun tijd zeer bekende en groote geleerden H. Alting, Voetius, Spanheim en Polyander hoorde. Te Franeker terug, trok hij vervolgens, om het Engelsch goed machtig te worden, op aanraden van den Dantziger predikant Albertus Niclassius, naar Engeland. Het was hem echter, ten gevolge van de treurige politieke onlusten ondoenbaar de universiteit te Oxford te bezoeken, tengevolge waarvan hij 7 maanden te Londen bleef. Hier zegt à Marck verkreeg hij zoo'n kennis van de Engelsche taal ‘ut non ipse tantum doctissima Anglorum scripta in suos volvere usus, sed et in publicam vertere potuerit utilitatem, dato postea in Jeremiae Dykii insigni tractatu luculenta specimine.’ Dewijl hij echter beslist, vóór zijn vertrek een academie bezoeken wilde, ging hij te voet, met drie vrienden naar Canterbury, ‘Sed inania hic reperit Sacra, Professores in collegio Trinitatis detentos, nec nisi muti in Bibliothecis consuli poterant Magistri.’ Terug te Franeker, vond hij daar Vedelius gestorven en in zijn plaats Johs. Cloppenburch en Coccejus als professoren in de theologie aangesteld. Hoofdzakelijk legde hij zich nu toe op de beoefening onzer taal, waarbij hij zeer geholpen werd door Matthias Walsweer predikant in de academiestad.

In 1645 werd Arnoldi toegelaten tot den evangeliedienst en werd hij beroepen te Beetgum, waar we hem (hij was intusschen gehuwd met Riem van der Nitzen) weldra als predikant zien optreden. Terwijl hij hier was werd hij in 1648 beroepen te Tilburg en in 1650 te Bolsward, welke beide beroepen evenwel door hem werden afgeslagen. Niet onmogelijk (dit vermoeden toch ligt voor de hand) dat hij zich niet verwijderen wilde van Fernia-State, welk kasteel dicht bij Beetgum lag en de zetel was van de familie zijner vrouw.

Met lust en ijver wijdde hij zich aan zijn werk en hij was er zeer geliefd. Toch vond de jonge predikant nog tijd te over om een aanvang te maken met het bijeenverzamelen van de werken van zijn geliefden leermeester Maccovius ten einde ze voor de uitgave gereed te maken.

Gunstig bekend te Franeker, met groote geleerdheid begaafd, kan het ons niet verwonderen dat hij, toen Coccejus benoemd was te Leiden, den 11^{den} April 1651 tot diens opvolger werd benoemd en zulks op een tractement van *f* 900. Deze benoeming sloeg hij niet af en zoo zien we hem vertrekken om les te geven naar de plaats, waar hij enkele jaren te voren zelf les ontvangen had. Jammer dat reeds

in 1652 zijn vrouw stierf, wat hem veel verdriet veroorzaakte en reden werd dat hij nog in dat jaar naar Polen trok om er zijn vrienden en bloedverwanten op te zoeken[1]. Wedergekeerd, trad hij, daar het alleen leven hem niet beviel, in 1653 voor de tweede maal in het huwelijk met Anna Pybinga, weduwe van den te Leeuwarden gewoond hebbenden advocaat Fred. Petertille en dochter van den Franeker burgemeester Wybren Jacobs. Nog in hetzelfde jaar, waarin hij het hoogleeraarsambt den 22sten Mei had aanvaard, werd hij tot doctor in de godgeleerdheid bevorderd, nl. den 8sten Juli en na den dood van Cloppenburch (29 of 30 Juli 1652) werd hij aangesteld tot academie-prediker[2], waardoor hij zijn tractement met *f* 200 zag verhoogd.

Van huis uit streng Kalvinist, is hij dit immer gebleven en het is begrijpelijk dat een man als Maccovius er ook nog toe zal hebben bijgedragen om hem, in de godsdienstige overtuiging, die hij herwaarts meebracht, te versterken. Met alle kracht die in hem was, hield hij zich aan de oude waarheid vast, zij had al de liefde van zijn ziel. Zij zegt Diest Lorgion ‘ging hem boven alles en een van zijn voornaamste karaktertrekken was, afkeerigheid van alle nieuwigheden[3].’ Wat hij schreef, is dan ook bijna uitsluitend van dogmatischen aard geweest en was voornamelijk gericht tegen hen, die de leer der kerk bestreden of in hunne opvattingen en beschouwingen niet met haar harmonieerden. Hij was een fel anti-Cartesiaan, als zoodanig trad hij ook met B. Bekker, destijds predikant te Franeker in 't krijt[4] en ook tegen Wubbena, die zich als Cartesiaan voordeed, ofschoon Bekker betwijfelt of hij 't wel ooit geweest is. Wijsbegeerte, noch natuurkunde konden of mochten volgens hem bij de verklaring van den bijbel gebruikt worden. Ook onder de bestrijders van Wolzogen's beschouwingen over de interpretatie der h. schrift, behoorde Arnoldi. ‘Semper hic veteris veri tenax, ab ingeniorum abhorrebat pruritu, seposito affectu et odio omni, variisque occasionibus et scriptis etiam disputationibus eos compescuit, qui vel Philosophiam ut scripturae Interpretem adorandam proponebant, vel similia tentabant alia[5].’

Dat hij zich aan de belijdenisschriften hechtte, waarin voor hem de godsdienstige waarheid als belichaamd was is begrijpelijk, dat was trouwens ook van een man als hij was niets anders te verwachten en 't spreekt onbetwistbaar uit hetgeen Boeles (*ll.* 2de dl. 1ste helft. blz. 205) citeert, maar dit is op zich zelf volstrekt nog geen bewijs, dat hij van alle nieuwigheden afkeerig was, gelijk ons het voorbeeld van Willem Anslaer kan leeren, die immers ook met hand en tand, gelijk we aantoonden,

1) Bijzonderheden over deze reis geeft a Marck in zijn *Oratio funebris.* p. 38, 39.
2) ‘Dicendi dona tanti aestimabantur. ut defuncto Cloppenburgio, qui vespertinis concionibus in praxi sacra studiosae juventuti praelucebat, in ejus locum sufficeretur anno quinquagesimo quarto, non tantum Academiae, sed et urbis civibus gratissimus simul et gravissimus ab eo tempore concionator (à Marck; *ll.* p. 30 et 31).’
3) Cf. *Balthasar Bekker in Francker.* Groningen 1848. blz. 66. Wie studie van Arnoldi maken wil, verzuime niet dit boek van Lorgion te lezen.
4) Na den dood van Valckenier, toen er eenige grond was te vermoeden dat pogingen in 't werk zouden worden gesteld om Bekker tot hoogleeraar in de theologie te benoemen, heeft hij met Schotanus al 't mogelijke gedaan dit te verhinderen. (cf. Sepp; *Het godgel. onderwijs enz.* dl. II. blz. 281-283).
5) à Marck; *ll.* p. 33.

de formulieren verdedigde, ze als met de waarheid identificeerde en zich toch van een nieuwe wijze van exegetizeeren volstrekt niet afkeerig betoonde.

A Marck, die de lijkrede op Arnoldi hield, prijst hem hoog. Hij teekent hem als onberispelijk van leven, nederig van aard, man van waarachtige, innige vroomheid. Als docent bezat hij uitnemende gaven. Groot was zijn geleerdheid, terwijl zijn belezenheid bewondering afdwingt. De geschriften van de tegenstanders der rechtzinnige leer, had hij ongeveer allemaal gelezen en met hun theoriën en zienswijze was hij wonderwel op de hoogte. Hij is ongetwijfeld een der sieraden, van de Franeker hoogeschool geweest en overal vandaan kwamen jongelingen, om zich, onder zijn leiding in de theologie te bekwamen, gelijkt à Marck het uitdrukt: 'Loquantur pro me tot, qui ex ipsius disciplina prodierunt viri docti, ecclesiarum et scholarum decora, eruditionis theologicae columnia, non tantum in Frisia, aut Belgio, sed et Germania, Polonia, Ungaria, et reliquis Christianis regionibus, in quibus reformata viguit aut viget religio, et e quibus ad Arnoldum ut summum sapientiae coelestis Doctorem communis omnium erat, concursus[1].' Zeer wordt hij geprezen door den Leeuwarder predikant Hermanus Witz, in zijn geschrift *Twist des Heeren met Zijn wijngaard*, waarin hij genoemd wordt 'de eerste Professor der Godgeleerdheid in onze Friesche Academie, een man, die voor de Rechtsinnigheydt, insonderheydt tegen de Socinianen kloeckellick en geluckelijck is te velde geweest.'

Zijn verdiensten bespreekt Sepp (*Godgeleerd onderwijs*, enz. dl. II. blz. 281), die hem als schrijver der *Religio sociniana seu Catechesis Racoviana major cet.* wel prijst als een geleerd adversarius der Socinianen, maar welk boek toch veel minder hoog door hem wordt aangeslagen dan het *Lux in tenebis*, *seu brevis et succincta vindicatio simul et conciliatio locorum V. et N.T. quibus omnium sectarum adversarii ad stabiliendos errores suos abutuntur* (Franeq. 1662), en waarin al de plaatsen des O. en N. verbonds door Arnoldi zijn toegelicht, die voor de voorstanders der heterodoxie in hun voordeel werden aangewend. Dat dit lijvige werk (2 dln. 1000 blz.) zeer in den smaak viel, daarvoor pleit dit, dat het nog vóór den dood van den auteur, twee herdrukken beleefde. Hij had, zegt hij in 't voorbericht, dezen titel aan zijn boek gegeven: 'non quod scripturas ipsas obscuritatis, sed adversarios iniquitatis arguat, qui soli radianti tenebras offendunt vel offundere conantur, quas nebulas ego dispuli ut nativa scripturae lux transpareret.'

Ten overvloede wijs ik er hier nog op, dat prof. Scholten, in *De leer der Hervormde Kerk*[2] de *Religio Sociniana* menigmaal aanhaalt en zich op de daarin voorkomende uitspraken beroept, om op hem als een handhaver der leer en verdediger er van te wijzen. Ongetwijfeld is Arnoldi een groot dogmaticus geweest. Doorkneed was hij in de Gereformeerde theologie. Eigenlijk bestaat de *Religio Sociniana* uit 46 disputen, die tot een geheel zijn vereenigd en waarin eenige der voornaamste leerstukken worden behandeld. Voor de studie der dogmatiek is het een onmisbaar boek.

Als prediker werd hij mede zeer gevierd. In 1658 verzocht Joh. IJsbrandts een der buitengewone ambassadeurs naar de koningen van Zweden en Polen, zijn overkomst derwaarts. Arnoldi verklaarde aan Gedeputeerde Staten 'dat hij hem den

1) à Marck; *ll.* p. 34.
2) 4de druk. Leiden 1870. Register *i.v.*

dienst van Godts kercke in Polen en Pruissen op ordre van dit collegie niet soude onttrecken.' Diensvolgens gaf men hem bij provisie voor zes maanden verlof 'om de dienst van Gods kercke in die quartieren waer te nemen[1].' Over deze aangelegenheid geeft à Marck in zijn *Oratio funebris* een geheel verkeerde voorstelling. Nadat hij in 't breede gesproken heeft over zijn reis naar Polen in 1652, vervolgt hij: 'Sed et alterum in Poloniam iter quadriennio post ingressus est, invitantibus eum ob nominis celebritatem ad peragenda legationis sacra Excellentissimis Viris, Godofredo à Slingeland, Frederico à Dorp, Mosaedami Domino, Petro de Hubert, Johanne IJsbrands, qui C.C. et P.P. Ordinum Generalium, nomine, anno quinquagesimo sexto ad Magnos Sueciae et Poloniae Reges ut extraordinarij Oratores solemniter legabantur, et non annuentibus, verum jubentibus Proviciae nostrae Ordinibus. In hoc itinere, quod integri fuit biennij frequenter habitis Germanicis, Belgicis. Polonicis pro temporis et loci diversa ratione concionibus, mire Viris placuit Legatis, ut post reditum summo semper amore, suum amplexi sint Concionatorem.' Niet in 1656, maar pas in 1658 gelijk we zoo juist vernamen, werd, op verzoek van IJsbrands; Arnoldi tot zijn predikant benoemd, en toen dit gebeurde, waren de Heeren F. Slingerland, F. van Dorp en Peter de Hubert reeds terug in Nederland. Ze scheepten zich den 12^{den} Maart 1656 in op de 'Hamburg' (cf. Aitzema; *Saken van Staet en Oorlogh.* dl. III. f° 1253). De eerste, die terugkeerde was Slingerland, die den 12^{den} Dec. 1656 zijn rapport uitbracht in de vergadering van de Staten Generaal (Aitzema; *ll.* f° 1303). Maesdam, was in September 1658 uit Hamburg naar Nederland gegaan (*id.* dl. IV. f° 237). Hij was op 't laatst van Mei te Wismar (*id.* dl. IV. f° 261), vanwaar hij naar Hamburg retourneerde, om van hier naar Holland te reizen (*id.* dl. IV. f° 237). De Hubert kwam einde 1658 te huis (*id.* f° 273), zoodat van het in 1656 uitgezondene gezantsschap, toen IJsbrands nog maar alleen over was[2]. Deze was den 12^{den} Maart te Berlijn (*id.* dl. IV. f° 257), te Weimar den laatsten Juli (*id.* dl. IV f° 263) en den 10^{den} Augustus opnieuw te Berlijn, terwijl hij in Dec. bij den keurvorst te Holstein was (*id.* dl. IV. f° 265). Op dit alles lettende, kan Arnoldi, wanneer hij pas na den 20sten Augustus 1658, als predikant naar Duitschland is gegaan, deze functie alleen nog maar verricht hebben bij Johannes IJsbrands.

Ook Van der Aa zegt in zijn *Biogr. Woordenboek* (dl. I, blz. 384) 'dat de vier buitengewone gezanten, die in 1656 door onzen staat naar het Hof van Zweden en naar den Koning van Polen gezonden werden, hem tot hunnen predikant begeerden'. Aan deze begeerte (heet het dan verder) voldeed hij, zoodat hij hun twee jaar vergezelde, gedurende welken tijd hij 'hun bijzonder voldeed met zijn prekikatiën, hetzij hij die in het Nederduitsch of in het Hoogduitsch of in het Poolsch voordroeg'. Bij deze gelegenheid 'verwierf hij zich ook de achting van Stephanus Conycinski, kanselier van Polen, van Joan Oxenstiern, groot-maarschalk van Zweden, van den generaal Douglas en zelfs van den keurvorst van Brandenburg, die hem het ambt

1) Res. Staten v. Fr. 19 en 20 Augs. 1658.

2) 'De Heer van Maesdam Ambassadeur Extraordinaris van dezen Staat eenighen tijdt tot Hamburgh gheweest sijnde, versocht in desen tijdt om met verlof van haer Ho. Mog, te moghen t'huys komen, sulcks hem eenige dagen daer na is toe gestaen. Blijvende alsoo den Heer IJsbrants noch alleen uyt, zich houdende by den Heer Keurvorst.' - *Aitzema*, *Saken v. Staet en Oorlog.* dl. IV. fo 237.

van Hofprediker aanbood'. Vriemoet spreekt er van (*Ath. Fris.* f° 418), dat hij eerst met de vier gezanten is meegegaan en daarna, als hij twee jaar bij hen was geweest, is teruggekeerd om vervolgens weer naar Ysbrands te gaan 'habitis tunc, prout diverse ferebat occasio, aut Germanica, aut Belgica, aut Polonica lingua concionibus, auditoribus utilis'.

In 1669[1)] werd hij (v.d. Aa zegt verkeerdelijk 1666) naar Heidelberg gezonden om te probeeren Spanheim over te halen naar Franeker te komen, teneinde aldaar een leerstoel in de godgeleerdheid te bezetten 'quo fine media hyeme Heydelbergam profectus, et re infecta reversus, de ampla tamen Procerum remuneratione sibi gratulari debuit[2)]'.

Viermaal is hij, als hoogleeraar, met het rectoraat der Friesche hoogeschool belast geweest nl. in 1653, 1661, 1671 en 1676.

In zijn laatste levensjaren had hij zeer veel met ziekte te kampen, die zijn van nature niet sterk lichaam ondermijnde. Desniettegenstaande bleef zijn geest helder en was hij onafgebroken werkzaam. Geen uur kon men zeggen, liet hij ongebruikt voorbijgaan 'quin et debilis adhuc biduo ante mortem ad studia, et habendam publice proxima Dominica concionem se accinxit[3)]'.

Arnoldi stierf den 15^{den} October 1680 'aetatis sexagesimo secundo, Ministerii Ecclesiastici trigesimo sexto, Professionis Theologicae trigesimo[4)]'.

Hoog stond Arnoldi aangeschreven als prediker, terwijl hij door à Marck zeer geprezen wordt om zijn vroomheid, zedelijkheid, geschiktheid om te onderwijzen, zijn kennis en zijn onvermoeiden arbeid, op welke laatste aangelegenheid bereids de aandacht gevestigd werd. Hooren we met een enkel woord zijn lofredenaar, dan vernemen we: 'Mores ad prisci seculi amicam simplicitatem plane compositi erant. Nemini gravis, omnibus gratus de se humiliter, de aliis magnifice et sentiebat, et loquebatur. Consortium ejus jucundissimum fuit et Viris honoratis ob ineffabilem candorem, et Academicae juventuti ob insignem et utilissimam comitatem, qua nunquam fatigatus minimos excipiebat. Plenum eum merito dixero timore divini nominis, quem in omnibus agendis jugiter sibi proponebat. Pietatem, singularem spirabant, ferventissimae preces, quibus non domi tantum familiae, sed et in templo Ecclesiae praeibat. Docendi dotes omne meum superant praeconium, siquidem ad rudium captum mira quadam gratia descendebat, et ad altissimum eruditionis culmen provectos perducebat. Neque enim aliquod mihi nominaverit quis studium, quod Theologum aut faciat, aut exornet, in quo ipse consummatus non audiverit[5)]'.. cet.

Onder de godgeleerden, die in de 17de eeuw in ons land schitterden als sterren van de eerste grootte aan den theologischen hemel, behoort ook de Pool Nicolaas Arnoldi, voor wien de republiek der Vereenigde Nederlanden een tweede vaderland was geworden. Hij is een man van beteekenis geweest in zijn dagen en waar over hem een oordeel uitgesproken wordt, daar moet dit geschieden in de lijst van zijn tijd, niet in die van den onzen.

1) à Marck: *ll.* p. 41: '*Anno Sexagesimo mono*'.... cet.
2) Id. p. 41.
3) Id. p. 47.
4) Id. p. 48.
5) à Marck; *ll.* p. 31 en 32.

Behalve de opgenoemde werken schreef hij nog:

Scopae dissolutae Henrici Echardi[1], *sive Fasciculus ejus controversiarum succinte refutatus. XI. disput. publicis.* Franeq. 1654.
Refutatio Compendii Controversiarum M. Becani[2] 1657.
Atheismus Socinianus Joannis Bidelli[3] *refutatus.* Franeq. 1659.
Dissertatiuncula de Theologiae supra Philosophiam dominio; cum Stricturis ad L. Philosophia Scripturae interpres. Fran. 1667.
Discursus theologicus contra I. Am. Comenii lucem in tenebris. Franeq. 1660.
Tribunal conscientiae iniquum Joh. Brevingii refutatum. Franeq. 1671.
Apologia pro Amesio, contra Vitum Ebermannum[4].
Oratio funebris in memoriam Christ. Schotani. v.d.m. S.S. Theol. D. et Professoris. Fran. 1671.

Verder bezorgde hij een uitgave van de werken van Maccovius: *Loci Communes Theologici.* Franeq. 1650 en 1658; *Maccovius Redivivus.* Franeq. 1647 en 1654; *Opuscula philosophica omnia.* Amst. 1660. Ook vertaalde hij een werkje van Jeremias Dyke (Dykius) uit het Engelsch (cf. à Marck. p. 25 en Vriemoet: *ll.* p. 416). Waarschijnlijk is dit geweest: *The worthy Communicant*, dat in 1642 te Londen het licht had gezien.

Waar à Marck in zijn *Oratio funebris* over de werken door Arnoldi geschreven spreekt, daar zegt hij, na bij de door ons meegedeelde met meer of minder woorden te hebben stil gestaan nog dit: ‘Sexcentas selecti argumenti scripsit disputationes et difficillimam Pauli Apostoli ad Hebraeos epistolam luculento commentario integram ferme explicuit (p. 36).’

Vriemoet maakt (*ll.* p. 422) nog gewag van een *Oratio recturae annuae exauguralis.*

Uit het opgesomde blijkt, dat hij zeer veel geschreven heeft. 't Meeste is van dogmatischen en polemischen inhoud.

L i t t e r a t u u r : Johs. Marckii; *Oratio funebris in obitum viri perquam reverendi et celeberrimi Nicolai Arnoldi* cet. Fran. 1680. - Vriemoet; *Athenae Frisiacae.* cet. Leov. 1785 p. 414-422. - Vooral Mr. Boeles; *Frieslands Hoogeschool*, 2de dl. 1ste helft blz. 205-207 en de daar op blz. 207 genoemde litteratuur. Van der Aa; *Biogr. Woordenb.* 1ste dl. blz. 383-385. Sepp; *Het godgel. onderw. in Nederl. ged. de 16e en 17de eeuw* 2de dl. Leid. 1874, blz. 280 vlg. (het meest belangrijk), 288, 317, 323, 389. Bij Diest Lorgion; *Balthazar Bekker in Franeker*, Groningen 1848. Van af blz. 65 en 66 waar een korte biographie over hem te vinden is, komt hij

1) Heinrich Martin Eckard. geb. in 1615 te Gorsleben in Thüringen. gest. den 14 April 1669 te Alefeld. De lijst van zijn geschriften geeft Adelung in zijn *Fortsetzung und Erzgänzungen u.s.w.* 2ter Bd. Leipzig 1787. fol. 821 en 822.
2) Martin Verbeek of van der Beeck, Martinus Becanus of Becan. geb. omstr. 1561 te Hilvarenbeek, gest. 24 Jan. 1624. De lijst van zijn werken komt voor bij *Paquot; Mémoires* cet. fo uitgave. T. II. fo 399-203.
3) Joh. Bidellus of Biddle, geb. omstr. 1615, gest. Sept. 1662. Hij was een Engelsch anti-trinitariër. Een in 't Lat. geschreven leven gaf Joh. Farrington in 1682 te Londen.
4) Vitus Ebermann, geb. 1597, gest. te Maintz. den 8sten April April 1675. Hij was een Jezuit en schreef o.a. *Bellarminum vindicatum a cavillis Guil. Amesii.* Tegen dit geschrift kwam Arnoldi op met zijn *Apologia.* cf. Dr. H. Visscher; *Guilielmus Amesius.* Haarlem 1894. blz. 164.

onophoudelijk voor. Wie studie van het karakter van Arnoldi wil maken, verzuime niet, dit, de moeite der lezing nog ten volle waardig boek van D.L. te bestudeeren. *Arch. v. K. Gesch. inz. v. Nederl.* dl. III. Leiden 1831. blz. 335.

[Michaël Arnoldi]

ARNOLDI (Michaël), werd in November 1658 geboren te Franeker, als zoon van Nicolaas en diens vrouw Anna Pybinga. Hij ontving zijn opleiding in zijn geboortestad, alwaar hij aan de academie, de lessen volgde in de godgeleerdheid en de wijsbegeerte. Met veel lof over den student spreekt Johannes à Marck, wanneer hij in zijn *Oratio funebris*, gehouden naar aanleiding van den dood van Nicolaas Arnoldi, sprekende over de door dezen nagelaten zonen zegt: 'Michaël, Theologiae et Philologiae studiis longe supra aetatem juvenilem imbutus.' Dat Michaël reeds op betrekkelijk jeugdigen leeftijd nog, al zeer veel en hard gestudeerd had, mag stellig wel worden afgeleid uit het feit, dat hij reeds op 21-jarigen leeftijd bevorderd werd tot doctor in de godgeleerdheid, reden waarom hem den 7^{den} Januari 1682, door de Staten een honorarium werd toegeleid van *f* 500.-. Tot den dienst des woords toegelaten, werd hij beroepen te Menaldum, waar hij den 24sten September 1682, als predikant bevestigd werd. Niet langer dan een jaar heeft hij hier gearbeid, want reeds den 4^{den} November 1683, preekte hij zijn afscheid en vertrok hij naar Harlingen, om er de plaats te vervullen van Sibersma of Gercama. Den 1sten October, was door de classis Franeker het beroep goedgekeurd, tegelijk met dat van Frederik Botterwech en afgaande op den datum, waarop hij te Menaldum zijn afscheid preekte, mogen we aannemen dat Arnoldi, ongeveer half November in zijn 2de standplaats bevestigd is. In 1691 gecommitteerd tot de visie der autographa, werd hij in 1693 verroepen naar Leeuwarden, in plaats van Johannes v. Holst, waar hij den 12^{den} Maart, sprekende naar aanleiding van Eph. III:7-9, zijn intree hield[1)].

Terwijl hij te Leeuwarden stond, werd hij in Juni 1697, gelijk Henricus van Rhenen zegt 'volkomen te Utrecht beroepen, dog, hij 't zelve ontzeggende, had dit beroep geen voortgang.' In 1698 ontmoeten we hem als correspondens van Friesland op de Zuid-Hollandsche synode te Dordrecht, alwaar hij, gelijk de acta aangeven, één dag, na de opening, die den 8sten Juli plaats vond, verscheen. Hij hield hier de lijkpreek op den dood van prins Hendrik Casimir van Nassau, die den 25sten Maart te Leeuwarden aan een borstkwaal was overleden en waarvoor hem den 16^{den} Juli 1696 een recognitie van 500 gulden gegeven werd. Deze rede werd in het volgende jaar uitgegeven, onder den titel *Vrieslands treur-gedachtenis over de dood van..... Hendrik Casimir..... Voorgestelt.... door M. Arnoldi* 1697.

Ruim 10 jaar is Arnoldi predikant geweest in Frieslands hoofdstad, en wel tot het einde Juni of begin Juli 1703, toen hij naar Haarlem vertrok, waar hij in den morgen van den 28sten Maart 1738 is overleden, in den ouderdom van 79 jaar en 4 maanden. In 1717 woonde Arnoldi, als correspondens van Noord-Holland, de Zuid-Hollandsche synode bij, die in dat jaar te Woerden gehouden werd en in 1718 vinden we hem als

1) *Boekzaal* 1730b. blz. 506, waar een lijst voorkomt van predikanten, die te Leeuwarden gearbeid hebben.

zoodanig te Buren. Bij zijn vrouw Sjouwkje Taekama, had hij drie jongens en een meisje. Een zijner zonen, Tiberius, was van 1728, naast zijn

vader, predikant te Haarlem. Van dezen, die, als een der meest geleerde predikanten van zijn tijd doorging, zijn geen geschriften afkomstig.

Behalve de bovengenoemde preek, zag van hem nog het licht *Christelijke bedenkingen over eenige plaatsen der Heylige Schriftuire in Predicatien.* Leeuwarden 1687. kl 8°, terwijl reeds in 1680 van hem in druk verschenen was *Codex Talm. Tamid de Sacr. Jugi*, *versione et commentario illustratus*. Franeq. 1680; welk stuk later als dl. V. in de *Mischna Surenhusiana* is opgenomen. De bibliotheek van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leiden is in het bezit van een brief van 1731, geschreven door M. Arnoldi aan Willem IV te Leeuwarden. *Catalogus Handschriften.* dl. I. blz. 57.

L i t t e r a t u u r : Vriemoet; *Athenae Frisiacae.* p. 419, 420. T.A. Romein; *Naamlijst der Predikanten* enz. dl. I. blz. 91; 189; 29. - A.J. van der Aa; *Biographisch Woordenboek;* 1ste dl. blz. 382 en 383. *Boekzaal:* 1730^{b}. blz. 506 en 1738^{a}. blz. 342. *Acta der Zuid-Holl. synode* Ms.

[Benjamin Arrenberg]

ARRENBERG (Benjamin). In het jaar 1685, zag te Amsterdam een boekje het licht, getiteld *Ziels Eenzame Meditatiën.* In 1734 verscheen hiervan te Rotterdam, tweemaal een herdruk bij J. Pelt, met approbatie van de classis van Schieland. Het oordeel, dat over den inhoud van de *Ziels Eenzame Meditatiën* geveld werd, was zeer ongunstig en velen hadden tegen de leer, die er in voorgestaan werd, allerlei overwegende bezwaren. Onder hen, die zich met den inhoud van het geschrift niet konden vereenigen, behoorde ook Benjamin Arrenberg, lidmaat der Gereformeerde gemeente, en de bezwaren die hij tegen het boek had, lei hij neer in een werk *Zedige aanmerkingen op zeker boekje*, *genaamt Ziels eensame Meditatiën*, *over de waarheit des Euangeliums*, *opgestelt door J.E. en uitgegeven door J.B. Waar in het duistere en dubbelsinnige wordt ontdekt, en het dwalende wederlegt: tot bewaring en bevestiginge van onze zo welbeproefde en dierbare Geloofsbelijdenis: tot onderrichting*, *verbetering*, *en bestiering van des Heeren Volk*, en dat in 1738, te Rotterdam, het licht zag bij N. Topijn.

Merkwaardig is het, en dit moet ongetwijfeld aan het verschijnen van het boek van Arrenberg worden toegeschreven, dat de classis van Schieland, die, gelijk boven gezegd werd, de uitgave van de *Ziels Eenzame Meditatiën* had goedgekeurd, in haar bijeenkomst van Mei 1738 besloot, het geschrift nog eens te doorzien, en toen ze dit gedaan had (stellig nauwkeuriger dan de eerste maal) bevond ‘dat de doemalige Visitatores door verscheide omstandigheden misleidt waren, 't welk zij met verscheide redenen aan de E. classis tot volkomen genoegen betoont hebben, en voorts daar in veel dwalingen ontdekt hebben’ al 't geen oorzaak werd, dat de approbatie op 't gemelde boekje werd ingetrokken, terwijl er verder een veroordeelend vonnis over uitgesproken werd, met het uitdrukkelijk verbod, het in 't vervolg met de classicale approbatie te drukken.

Bij het eenmaal geschrevene, liet Arrenberg het niet, want achtereenvolgens verschenen van hem:

De eer en heerlijkheid van Gods aanbiddelijk Drieeen en Geestelijk Wezen verdedigd, of vervolg der Zedige Aanmerkingen. Rotterdam 1739.

Aanmerkingen op de zoogenoemde zedige verantwoording van J. Boutkan.
Rotterdam 1739.

Antwoord op de onchristelijke behandeling van zijn persoon door J. Eswijler. Rotterdam. 8°.
Voorrede van M. Leydekker, *van den voortgang der oude en nieuwe gevoelens van de Antinomianen.* Rotterdam. 8°.

Litteratuur: *Boekzaal* 1738a. blz. 608.

[Jacobus Artopaeus]

ARTOPAEUS (Jacobus), was geboren te Woerden en werd den 1sten September 1654 ingeschreven aan de universiteit te Straatsburg bij de theologische faculteit, om er den 6den Maart 1655 bevorderd te worden tot candidatus philologiae. Artopé was eerst pred. te Emden, vanwaar hij naar den Briel ging als opvolger van den Walschen predikant Nicolas Massijs. Hij werd hier bevestigd den 24sten Mei 1671 en eervol uit zijn betrekking ontslagen den 25sten Maart 1677 toen hij naar Breda vertrok als predikant bij de Nederl. Herv. gemeente aldaar. Herhaaldelijk zien wij hem, tijdens hij hier als dienaar des woords werkzaam was, als afgevaardigde van de classis Breda, op de particuliere Z.-Holl. synode, en wel in 1678; 1681; 1686 (in dit jaar werd hij benoemd tot assessor en werd hem tevens opgedragen als correspondens naar de Geldersche synode te gaan) in 1691 (ditmaal werd hij tot praeses van de synode gekozen en tot secundus-correspondens naar Overijsel, Friesland of Groningen aangewezen), in 1693 (deze reis werd hij correspondens naar Groningen), in 1697 (benoemd tot secundus-deputatus en correspondens naar Utrecht) en in 1700 in welk jaar hij nogmaals als assessor, zitting kreeg in het moderamen der synode, terwijl hij tevens gekozen werd tot secundus-correspondens naar Utrecht. Uit het feit, dat hij herhaaldelijk de classis Breda op de Z.-Holl. synode vertegenwoordigde en dat hij door deze synode, meer dan eens met het correspondensschap werd belast, mag ongetwijfeld worden afgeleid, dat hij bij zijn ambtsbroeders zeer goed stond aangeschreven en dat hij iemand moet geweest zijn, die in kerkelijke aangelegenheden volkomen te huis was. Dit leeren ons ook de acta van de classis, waaruit we tot de wetenschap komen dat hij herhaaldelijk als medebestuurder is opgetreden en als visitator classis zitting had in 1678; '81; '86; '91; 93; 97 en 1700. Nadat hem, toen hij vijf-en-veertig dienstjaren telde een eervol emeritaat was verleend, stierf hij den 8sten Januari 1709.

Hij was gehuwd met Anna Catharina des Marets, dochter van Prof. Sam. des Marets.

Van hem zag het licht:

De Koninklieke waerdicheit, gebracht onder, maer triumpheerende over den Konink der verschrickinge. Gepast op de.... doot .... van .... Maria .... Coningin van Engeland enz. Breda bij Cornelis Seldenslach.... 1695
Weegschaal des heyligdoms, *tot onpartijdige overweeginge van de ruïne en 't verval van 't hedendaagsche christendom....* enz..... Breda. Kornelis Tessers (1702).

In dit boek laat Artopaeus zijn gedachten gaan ‘over den staat des christendoms, so wel binnen als buyten ons Nederland, en bevindende het geduurende den bijna veertig jaarigen tijd van zijnen Predikdienst, zo vervallen en verbasterd, dat veele van die ondeugden en zonden, die in 't zevental kerken van Asië eertijds bevonden wierden, ook in 't zevental onser landschappen gesien, en als onze eygene geworden zijn,’ waardoor hij zich opgewekt heeft gevoeld om zijn ‘*Weegschaal*’ saam te stellen en het licht te laten zien. Hij begint met ‘een afbeeldsel te geeven

van de christelyke Godsdienst, en aan te toonen hoe bequaam hij is om een voorbeeldelyke deugd en heyligheyd in de ziel te planten. Daarop volgt dan eene schets van het onchristelijk gedrag, en de levenswijze der genaamde hedendaagsche christenen, vertoonende hunne menigvuldige afwijkingen, beyde van den regel hunner heylige belydenisse, en deszelfs behoorlyke uytwerkselen.' Artopaeus besluit zijn boek met vermaningen tot vrede en tot vermijding van twist.

De verhandeling is voorzien van zeer uitgewerkte kantteekeningen in proza en in poëzie in verschillende talen, die ten bewijze strekken van de uitgebreide taalkennis en van de groote belezenheid van den schrijver.

L i t t e r a t u u r : *Acta syn. part. Z.-Holl. Ms. Boekzaal* 1702. (23ste dl.) blz. 320-327. Gustav. C. Knod; *Die alten Matrikels der Universität Strassburg*, *1621 bis 1793.* Strassburg 1897-1902. Uit dit boek bezorgde de Heer E.W. Moes een artikel: Nederlandsche studenten te Straatsburg. *Navorscher* 1878 (28ste jg.) blz. 491-493. *Id.* 1879 blz. 775. *Bullet. de la com. pour l'hist. des égl. Wall.* T.I. livr. 2.

[Johannes Arxhouck]

ARXHOUCK (Johannes), geboren te Utrecht den 3den Augustus 1687, was de zoon van Adriaan en Christina van Beyeren. Volgens een bericht in de *Boekzaal* van 1762 blz. 330, werd hij in 1705 'tot de Hooge-School bevorderd, genietende daar het onderwys van die beroemde Hadr. Reeland, Hoogleeraar in de Oostersche Taalen en Joodsche Oudheden, en H.A. Roëll in de H. Godgeleerdheid.' Het verdient opmerking dat in het *Album Studiosorum* der Utrechtsche universiteit, zijn naam niet voorkomt. Dit feit deed twijfelen aan de waarheid van het bericht in de *Boekzaal* en bij nader onderzoek bleek dan ook, dat Arxhouck niet te Utrecht, maar te Leiden werd ingeschreven als student in de godgeleerdheid en wel ten jare 1705[1)]. In 1710 ging hij naar Franeker, waar hij het onderricht genoot van Nic. Gurtler; Joh. van der Waayen 'en voor al van den grooten Vitringa, by welke alle hy in zonderlinge achtinge was, maar inzonderheid by den voornoemden Roëll en Vitringa, welke hem onder hunne Leerlingen uitnemende liefde toedroegen, wegens zyne naarstigheid, zedigheid, deugd en deftigheid, als uit hunne getuigenissen aan hem gegeeven, blykt.' Na ruim een jaar de lessen aan Friesland's hoogeschool te hebben gevolgd, werd hij in 1711 bevorderd tot proponent in de classis van Amersfoort en in 1713 beroepen te Vrouwenpolder (Walcheren), in plaats van zijn neef Johan de Visscher, die aldaar overleden was. De bevestiging geschiedde den 30sten Juli van gezegd jaar door Ds. Jacobus Exrik, predikant te Veere. Aanvankelijk had Arxhouck hier te worstelen met een hardnekkige ongesteldheid, wat hem evenwel niet verhinderde met de grootste trouw en de meest mogelijke nauwgezetheid zijn ambtsplichten te vervullen, iets, wat zeker een der hoofdoorzaken was, dat hij door zijn gemeente zeer gewaardeerd werd. Met groote smart zag zij hem dan ook naar Veere vertrekken, waar hij den 17den Mei 1722 beroepen werd in plaats van den, den 4den October 1721 gestorven Isaacus Udemans. Arxhouck preekte zijn afscheid naar aanleiding van Philipp. IV:8 en 9, terwijl hij in zijn nieuwe standplaats bevestigd werd door zijn ambtsbroeder Jacobus Keizer, den 1sten Sept. 1722. Te Veere verklaarde hij achtereenvolgens de beide brieven van Petrus, den brief aan

1) *Album Stud. Acad. Lugd. Bat.* kolom 784.

de Philippensen ‘alle de Wonderwerken, Parabolen, en alle de byzondere Oordeelen, als God van den beginne en vervolgens geoeffent heeft, verscheide Godspraaken der Propheeten, waar van Jes. Cap. XI en XII. XL-LXVI. Openbaring II en III en verscheide Gezigten van Zacharia.’

Naar 't geen men van hem leest, schijnt hij niet van talent ontbloot te zijn geweest.

Arxhouck huwde den 24sten September 1731 met Adriana Johanna Govaarts, weduwe van Mr. Jacob Godin, in leven burgemeester van Veere. Jammer voor Arxhouck, dat de echtverbintenis met de vrouw zijner keuze, niet langer heeft geduurd. Immers reeds in 1744 stierf zij en hij trok zich dit zoo aan, dat hij ‘na dien tyd een zeer afgesondert leeven leefde,’ waarbij nog kwam dat hij, ten gevolge van een inwendig gebrek, zeer veel pijn leed. Dit, gevoegd bij een langzaam achteruitgaan van zijn geheugen, noodzaakte hem aan de Staten van Zeeland zijn ontslag te vragen, wat hem dan ook in Jan. 1747, ‘Salvis honoribus et emolumentis’ werd verleend.

Een toeval maakte den 2den Januari 1762, na een betrekkelijk kort lijden, een einde aan zijn leven, dat den 10den Januari, door zijn ambtgenoot Jacobus de Schoesetter, in een lijkrede over Job 36:11: ‘*Indien zy hooren*, *en hem dienen*, *zoo zullen zy hunne dagen eindigen in het goede, en hunne jaaren in lieffelijkheden*’, herdacht werd.

Zijn portret werd geschilderd in 1753 door P. Oets en gegraveerd door J. Houbraken. Een exemplaar er van, voorzien met de handteekening van Arxhouck, berust in de collectie portretten van het Zeeuwsch-Genootschap der Wetenschappen en is voorzien van het volgende vers, gemaakt door zijn collega Andreas Andriessen Jakz.

> Arxhouck dien Utreght eerst het light des levens schonk,
> Die als een heldre ster aan 't kerkgewelfsel blonk;
> Die vier en dertig jaar der Poldersche gemeente
> En Veersche kerkbruidt strekte een edel borstgesteente,
> Nu in zijn tempelrust word van den dood beloert;
> Zien we, op dit kunsttafreel, der sterflijkheidt ontvoert,
> Naar 't lichaam: Als zijn Geest, die weidde in Azaf's blaeren
> Met Azaf al om hoog zal zijn tot Godt gevaren.

Van Arxhouck zag het licht: *Het gelukkig en ongelukkig einde der rechtvaardigen en godtlozen, in dit en het toekomende Leven*, *van Asaph in Godts Heiligdommen gezien*, *nader verklaart in enige predikaatsien*, *over den 73 Psalm*, *ten dese op het Lusthuis te Zoestdyk, voor Hare Doorluchtige Hoogheden*, *den Prins en Princesse*, *Douariere van Oranje en Nassau.* Te Amsteldam, bij Adriaan Wor, en de Erve G. onder de Linden 1749, groot 8o, 664 bladzijden.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1762 *a.* 330-334; *ll.* 1749 *b.* blz. 383-414; F. Nagtglas; *Levensberichten van Zeeuwen*, 1ste afl. Middelburg 1888, blz. 14; Mr. M.F. Lantsheer; *Zelandia Illustrata* 1ste dl. Middelburg 1876, blz. 598 en 599; Van der Aa; *Biogr. Woordenb.*, *i.v.* Aanteekeningen van A. van 's Gravenzande in ons bezit.

[Petrus Schols van Asperen]

ASPEREN (Petrus Schols van), geboren te Amsterdam in 1729, voelde al vroeg in zich de begeerte om evangeliedienaar te worden, een begeerte, die vooral door zijn vader opgemerkt was en steeds levendig gehouden werd. Na de Latijnsche

school in zijn vaderstad te hebben doorloopen, ging hij in 1747 naar Leiden, waar hij als student in de godgeleerdheid werd ingeschreven. Ten jare 1750 rezen er evenwel bij hem sterke bezwaren op in zijn gemoed om de theologische studie verder voort te zetten en zich voor het predikambt te bekwamen. Als de voornaamste van die bezwaren geeft hij op 'het gewigt der Evangeliebedieninge,' d.w.z. wat er alzoo noodig was om een trouw prediker te zijn, en verder het groot aantal 'van jonge Nazireërs,' die dikwijls geruimen tijd moesten wachten, voor zij hier of daar een plaats vonden. De bedenkingen, die hij had, werden echter overwonnen en hij zette 'den loop zyner voorbereidinge voort onder die geletterde mannen, welke dien tyd aan het Leydsch gewelf als sterren van de eerste groote prykten, en welkers glansryke voorlichting,' hij steeds in dankbare herinnering hield, 'byzonder het Godgeleerd onderwijs van den zoo wydberoemden van den Honert, den oordeelkundigen Alberti en den arbeidzamen de Moor.'

Den 6^{den} Augustus 1753, werd van Asperen door de classis van Leiden en Neder-Rijnland, tot proponent bevorderd en den 9^{den} Oct. daaraanvolgende, werd hij door den kerkeraad van Abcoude beroepen tot predikant, alwaar hij den 5^{den} Febr. 1754 bevestigd werd door zijn neef Willem van Asperen, predikant te Haarlem, die tot tekst voor deze plechtigheid gekozen had 1 Petr. 4:11; terwijl de bevestigde zijn ambt aanvaardde met een leerrede over 1 Philip. 8:11. Met lust en ijver heeft hij hier 5 jaar gewerkt, in welken tijd hij o.a. beroepen werd te Asperen. In 1757 kwam hij viermaal voor op gemaakte drietallen te Delft, Haarlem, Edam en Overschie, en in 1759 bedankte hij voor Edam, terwijl hij aan de gemeente te Haarlem, die pogingen aanwendde om hem als haar herder en leeraar te krijgen, te kennen gaf, dat hij niet verlangde in aanmerking te komen. Dat hij dit deed, had, zoo verhaalt van Asperen zelf, zijn oorzaak in de zeer dringende opwekkingen èn van de 'WelEd. Heeren Bestuurders' èn van de gemeente te Delft, waar men zeer begeerig was hem te beroepen. Dit beroep werd werkelijk uitgebracht en volvaardig aangenomen. Naar aanleiding van 1 Kon. 8:29 verbond hij zich den 23sten Sept. 1759 aan zijn nieuwe gemeente, na den 9^{den} Sept. te Abcoude zijn afscheid te hebben gepreekt uit 2 Cor. 6:11-13.

Te Delft was het, dat van Asperen, den 20sten Maart 1770 in het huwelijk trad met Cornelia van Wijn, zuster van den welbekenden historicus Mr. Henri van Wijn. Jammer dat het huwelijksgeluk voor van A. zoo kort geduurd heeft, want, na hare bevalling in Februari 1771, werd zij ziek en stierf ze nog in September van dat jaar, terwijl op denzelfden dag, waarop hij, na het overlijden zijner vrouw, voor het eerst weer voor zijn gemeente optrad zijn eenig zoontje plotseling stierf.

Niet gespaard alzoo voor rampen en treurige levenservaringen, heeft van Asperen echter te Delft, volgens zijn getuigenis, zeer gelukkige dagen gesleten, en was hij zeer gehecht aan de gemeente, die in de Gasthuis-kerk bijeenkwam en wier 25ste predikant hij was. Met trouw en ijver heeft hij haar gediend; geen arbeid was hem te zwaar, geen werk te veel en immer had hij, naar zijn verklaring een afkeer, niet alleen van zulke leerstelsels, welke in strijd waren met de zuivere evangelieleer, maar zelfs van zulke bewoordingen, 'die (ofschoon ze niet als onrechtzinnig kunnen beoordeeld worden) echter maar al te veel gelegenheid gaven tot misbruik, verwarring,

verdeeldheid en twist, en den geenen die buiten zijn, versmaaders van den Godsdienst, verachters inzonderheid van de Hervormde Leer in de hand werken.' We

leeren van Asperen kennen als een man die zachtmoedig was en wars van alle twisten en kibbelen over de leer, een voorstander van een christendom, dat staat boven geloofsverdeeldheid. Hij bleef predikant tot 1790, toen hem een eervol emeritaat werd verleend en stierf in 1800,

L i t t e r a t u u r : *Kerkelijke Redenvoering over Hand. XX vs. 24.* door Petrus Schols van Asperen *ter gelegenheid van de gedachtenisviering van zijnen vijfentwintig jarigen predikdienst in de Gasthuiskerk te Delft, op den 26 September 1784. Echtzangen*, *toegezongen den Wel. Eerwaerden, zeer geleerden Heere*, *Petrus Schols van Asperen*, *predikant in de Gasthuis-kerke te Delft, en de WelEdele jong-vrouwe Cornelia van Wijn; in den echt vereenigd den XX van Lentemaand MDCCLXX.*

[Johannes van Assen]

ASSEN (Johannes van), werd geboren te Beetgum (waar zijn vader Winandus predikant is geweest, tot den 16^{den} Juni 1765), den 20sten Augustus 1741. Na volbrachte studie aan de academie te Franeker, verzocht hij den 6^{den} Juli 1765, tot het examen bij de classis Leeuwarden te worden toegelaten, wat hem, na overlegging ‘van zeer loflyke, so kerkelyke als academische getuigschriften’ werd toegestaan, terwijl als zijn examinatoren werden aangewezen Paulus Hoekema en Angelus Meinarda, respectivelijk predikanten te Goutum en te Hallum. Het examen had den 3^{den} September plaats en stellig moet het buitengewoon goed geweest zijn, omdat we, in een verslag er van lezen dat de ‘jonge en brave Nazireër, so veele doorslaande blyken van sijne kundigheden so in de oorspronkelijke talen, als in de h. godgeleerdheid ter beantwoordinge so der stellige waarheden als ter nederlegginge der dwalingen op de aan hem gedane vragen en tegenwerpingen gegeven heeft, dat de eerw. vergaderinge zich verheugende over de voortreffelyke talenten aan dezen braven en noesten jongeling verleent, hem niet alleen met volle ruimte en innig genoegen tot de openbare bedieninge van het heilig euangelium met den aankleve van dien heeft toegelaten, en onder het getal der candidaten aangenomen; maar teffens zijn eerw. toegewenscht door den mond van den heere praeses, dat de Heere dese zijne ontfangene gaven rykelyk wilde vermeerderen, en hem spoedig als een getrouw arbeider, die niet beschaamt gemaakt mogten worden, in Zijnen wijngaard wilden uitstoten om de vervallen Zionsmuren mede te helpen opbouwen.’ Gepreekt had van Assen uit Hebr. XI:6^{b}, over welk teksthoofdstuk hij in 't Grieksch werd geëxamineerd, terwijl de ondervraging in 't Hebreeuwsch was over Obadja. In 1706 werd hij beroepen naar Langweer, als opvolger van Hillebrandus Mentes, die aldaar den 2^{den} Februari zijn afscheid had gepreekt.

Intree in zijn eerste gemeente, deed hij den 31sten Augustus 1766. Hij bleef hier tot den 25sten Februari 1770, toen hij vertrok naar St. Anna Parochie, waar hij den 11^{den} Maart bevestigd werd. Deze gemeente verwisselde hij den 14^{den} Februari 1779 met Harlingen, waar hij den 7^{den} Maart van dat jaar, voor de eerste maal optrad. Emeritus geworden den 5^{den} October 1817, overleed hij er den 15^{den} November 1820, in den ouderdom van 79 jaar en 3 maanden.

Van zijn hand zag, in 1807, te Leeuwarden het licht: *Aanmerkingen over de verhandeling van den eerwaarden A. Bruining over de leer der verzoening met God*

naar den bijbel, *medegedeeld in een brief aan zijn eerw.* Gelijk de titel reeds aangeeft, had dit geschrift van Van Assen zijn ontstaan te danken aan een verhandeling van Albert Bruining, predikant te Pietersbierum, getiteld *de leer der verzoening met*

God, *naar den Bijbel*, en in 1806 te Amsterdam verschenen. Naar de meening van Bruining was 'het groote doel van den dood des Heilands alleen geweest het hart der menschen te verbeteren en hen vatbaar te doen worden voor de gunst van God, welke zij, alzoo verbeterd zijnde, door berouw en bekeering konden deelachtig worden. De dood derhalve van den Heiland kwam, als offer voor de zonden der menschen, in deszelfs doel, gansch en al overeen met het doel der zoenoffers, door Mozes ingesteld, en was juist geschikt om een volkomene vergiffenis van zonden, zonder onderscheid, op berouw en bekeering, te doen verkrijgen[1].' Van Assen beschuldigt Bruining van neologie en Sociniaansche gevoelens en wijst, ter wederlegging van zijn gevoelen op een kort te voren door D.K. Harmsen, predikant te Oegstgeest, geschreven en door het Haagsche Genootschap in 1804 met goud bekroonde verhandeling, *Over de genoegdoening van Jezus Christus.* Op de door Bruining uitgegeven *Aanmerkingen op den brief van J. van Assen*, heeft laatstgenoemde niet weer geantwoord.

In de Friesche kerk is van Assen een man van beteekenis geweest, een, die zeer veel belang in haar stelde en veel voor haar heeft gedaan, vooral ook in de moeilijke dagen, die de kerk in het begin der 19de en op het einde der 18de eeuw heeft doorleefd.

Van Assen was gehuwd met Anna Klasina Jongsma, uit welk huwelijk 6 kinderen (4 jongens en 2 meisjes) geboren werden.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal der geleerde Wereld* 1765. 2de dl. blz. 230, 352 en 353. (In het register *in voce* Assen staat 252. Dit is verkeerd, en moet hieraan worden toegeschreven, dat de paginatuur in de war is. Immers op blz. 299 volgt 200 enz. Dit is niet opgemerkt en zoodoende heeft men blz. 200-299, tweemaal). T.A. Romein; *Naamlijst der Predikanten* enz. dl. I. Leeuwarden 1886. blz. 107 en 193 dl. II. Leeuwarden 1888. blz. 618. Mr. W.B.S. Boeles; *Frieslands Hoogeschool en het rijks athenaeum;* 2de dl. 2de helft. blz. 701. Ypey en Dermout; *Geschiedenis van de Hervormde Christelijke Kerk in Nederland.* dl. IV. Breda 1827. blz. 435-437 en Aanmerkingen. blz. 65 en 66. A.J. van der Aa; *Biogr. Woordenb.;* 1ste dl. Haarlem 1852. blz. 416. Dr. S.D. van Veen; *De Gereformeerde Kerk in Friesland* Gr. 1888 reg. *i.v.*

[Albertus van Assendelft]

ASSENDELFT (Albertus van), werd in 1663 te Leiden geboren en den 14den Februari 1680 als student ingeschreven bij de universiteit zijner geboortestad. In 1691 beroepen te Haringhuizen, stierf hij aldaar in Mei 1717.

Van hem zag het licht *Lijkrede over het overdroevig en ontijdig afsterven van Willem III.* Alkmaar 1702.

L i t t e r a t u u r : M. Veeris; *Vernieuwt kerkelijk alphabeth*, blz. 11.

[Adriaan van Assendelft]

ASSENDELFT (Adriaan van), geboren te Haarlem, den 18den September 1736, werd, na genoten voorbereidend onderwijs in zijn geboortestad, den 16den September

1) Ypey en Dermout; *Geschiedenis der Nederl. Herv. Kerk.* dl. IV. Breda 1827. blz. 435.

1752 onder het rectoraat van Joannes Esgers, als student in de letteren, aan de Leidsche universiteit ingeschreven[2)]. Later volgde hij de theologische colleges en

2) *Album Stud. Acad. Lugd. Bat.* kol. 1038. Adrianus van Assendelft. Ann.(os) ac. (academicos habens) L.

werd hij, na in de classis Leiden, het praeparatoir examen te hebben afgelegd, in Mei 1761 beroepen te Nieuwenhoorn, welk beroep door hem werd aangenomen.

In een buitengewone bijeenkomst van de classis, werd hij daarop den 18^{den} Augustus, te Brielle, peremptoir geëxamineerd door Ds. Petrus Bonte, terwijl, toen hij dit examen met goed gevolgd had afgelegd, besloten werd, dat hij den 13^{den} September, zou bevestigd worden door zijn neef Theodorus Haganaeus, predikant te Haarlem. Alzoo is ook geschied. Haganaeus had bij deze gelegenheid tot text Joh^{s}. XV:16 en Assendelft sprak over Hooglied IV:16^{a} '*Ontwaak Noordewind, en kom gij Zuide-wind, doorwaai mijnen Hof*, *dat zijne specerijen uitvloeijen.*' Aan de handoplegging werd deelgenomen door den bevestiger en verder door de Heeren G.C. van Overveld, P. Boerma, W. Huigens en W.G. van der Grijp, respectivelijk predikanten te Zwartewaal, Briels-Nieuwland, Hellevoetsluis en Oudenhoorn. Tal van gedichten werden ook bij deze gelegenheid vervaardigd, waarvan een, gemaakt door Jacob van Neck, aan de vergetelheid is onttrokken[1)].

Nauwelijks twee jaar, had hij deze gemeente gediend, of hij werd den 19^{den} September 1763 beroepen te Assendelft, tot opvolger van Ds. Johannes Schull[2)], die emeritus was geworden. Niet dan na lang en rijp beraad, besloot hij van standplaats te verwisselen, en wanneer door Cornelis Deutz van Assendelft, vrijheer van de hooge en vrije heerlijkheid van Assendelft en Assumburg, in Januari 1764, het beroep was goedgekeurd en de classis van Haarlem het had geapprobeerd, werd hij den 13^{den} Maart door van Overvelt namens de classis Voorne en Putten losgemaakt en preekte hij den 18^{den}, uit 2 Thess. III:13-16 zijn afscheid. Twee dagen later, den 20sten vertrok hij naar zijn nieuwe standplaats en het was toen, dat zijn Zwartewaalschen collega, de zooeven genoemde G.C. van Overvelt, hem, onder het opschrift *Mirabele fatum* toezong:

Zoo zal van Assendelft nu Assendelft gaan stichten
Met de Euangelie-Leer;
Terwijl heur Achtbre Heer,
Heer Deutz van Assendelft, zyn vrye stem deedt zwichten
Voor 's Volks gemeene Beê:
Hij zal, als Aron deê,
Het Geestlyk Israël daar volmaaken en verlichten;
Wijl 't Nieuwenhoorens volk
Vast naaschreit zynen Tolk,
Dien het, vol vuurs en trouw, dit werk eerst zag verrichten[3)].

Assendelft aanvaardde, na den 8sten April, alweer door zijn neef uit Haarlem T. Haganaeus bevestigd te zijn, met 2 Tim. II. 1:2 zijn ambt met een rede over den 131sten Psalm[4)].

Over een preek, door hem den 25sten December 1767 te Assendelft gehouden, lezen we in de *Boekzaal* van 1768 1ste dl. blz. 109, onder 'Assendelft' het volgende:

1) *Boekzaal.* 1761. 2de dl. blz. 358 en 359.
2) *Boekzaal* 1764. 1ste dl. blz. 362 en 363. Schull preekte zijn afscheid den 18den Maart over Hand. 20:32 en ging te Leiden wonen.
3) *Boekzaal* 1764. 1ste dl. blz. 358 en 359.
4) *Id.* blz. 489.

‘Nademael het op den 25sten Dec. 1767 juist 50 jaaren geleden was, dat het Zuidelijk deel van Noord-holland in 't gemeen, en deze plaats in het bijzonder zeer veel schade geleden heeft door een zwaare overstroming, die op den 25 Dec. 1717 veroorzaakt werd door het doorbreken van den Assendelver Dyk, die door ses diepe en wyde openingen het water uit het Y deed instromen in deze Polder; en behalve een algemeene ontzetting en schrik aanmerkelyke schade aanbragt, zoo heeft D. Adrianus van Assendelft, predikant alhier, de Gemeente deze noodlottige gebeurtenis plegtig herinnert, en tot een betamelyk opmerken van Gods oordeelen, zoowel als een erkennende aanbidding zijner verlossing, opgewekt met een opzettelijke Leerreden uyt Jes. 32:2a. Gevende na een korte verklaring dier woorden, een beknopt verhaal van die treurige omstandigheid, die bij veelen nog in geheugen is, en makende vervolgens melding van de middelen, die onder Gods Opperbestier zijn aangewend tot afwending van soortgelyke rampen, en eindelijk met nuttige leeringen en vermaningen sluitende. De voorafspraak was genomen uit Psalm 32:6. De grond der inleiding was de geschiedenis van den zondvloed en de behoudenis van Noach in de Arke. Gen. VII en VIII. De nazang van Psalm 49:4.’

Ten jare 1770 beroepen te Leiden, aanvaardde hij hier zijn dienstwerk in 1771, en nu vinden we hem in het *Album Studiosorum* nog tweemaal ingeschreven, nl. den 19den November 1789 onder het rectoraat van Jona Willem te Water[1] en den 24sten Dec. 1803, toen Rau rector was[2]. In 1776, den 21sten Juli, was hij te Bergen in N. Holland tegewoordig bij de bevestiging van Johannes Adrianus Spijkers, door zijn vader H. Spijkers, predikant te Haarlem en vriend van van Assendelft. Naar aanleiding van deze plechtigheid, maakte hij het volgende gedichtje, dat waard is aan de vergetelheid ontrukt te worden:

De wakk're Spijkers wordt door Vaders tederheid
Als Leeraar van Gods Kerk ten kansel opgeleid,
  En bindt elks aandagt aan zijn Godgewyde klanken:
Een blyde feestgalm rolt door Bergens Heiligdom,
Een rij van Priesters, en een luisterende drom
  Van heilgezinden, staan al biddende te danken;
Zy wenschen, dat de zoon in 't Euangeliewerk
Des Vades vreugd vervull' tot heil van Jesus kerk[3].

Met buitengewonen ijver en trouw vervulde hij in de gemeenten, die achtereenvolgens door hem bediend werden, zijn werk en gearbeid heeft hij zoolang hij kon, tot den 6den Januari 1809, toen hij stierf. Assendelft was bedeeld ‘met rijke gaven en talenten, die hij zoowel aangelegd en gebruikt heeft, dat men hem in de vervullinge van zijne Predikbeurten, het houden van Catechisatien, het doen van Huisbezoekinge, het bestieren van kranken, het troosten van Bedrukten en het helpen van ellendigen, met regt als een zeldzaam voorbeeld van naarstigheid en getrouwheid mag aanmerken. In het bijwonen en bestieren van kerkelijke vergaderingen straalde zijne uitgebreide kunde, diep doorzicht en ongeveinsde zucht voor

1) Kolom 1166. Adrianus van Assendelft. Harlemo - Batavus, 53.
2) Kolom 1203. Adrianus van Assendelft. Harlemensis. V.D. Minister 67. Hon. c. - De jaren wijzen uit dat we hier met één en dezelfde persoonlijkheid te doen hebben.
3) *Boekzaal* 1776. 2de dl. blz. 120 en 121.

het belang der waarheid en goede orde helder door, zijne gezetheid op de regtzinnigheid des geloofs bleek uit zijnen onvergelijkelijken arbeid, door hem als Secretaris van het loffelijk Haagsch genootschap, ter verdediging van het Christendom verrigt, gelijk ook uit de mannelijke en bondige aanspraken op zijne gebeurten daar nu en dan gedaan.' Dat een man, met zooveel gaven toegerust, vol ijver en toewijding, onder zijn ambtsbroeders zeer gezien was, ligt in den aard der zaak. Maar ook de gemeente hield veel van hem en als predikant heeft hij haar vele en groote diensten bewezen. Met weemoed vernam men te Leiden, waar hij 38 jaar werkzaam was, het bericht van zijn sterven.

Bekend is het aandeel, 't welk hij gehad heeft in de oprichting van het *Haagsch-Genootschap ter verdediging der Christelijke Godsdienst.* Terwijl in 1785, door de part. Z.-Holl. synode te Dordrecht, ad referendum werd gegeven 'of de Christelijke Synodus, niet behoorde aan te prijsen de oprigtinge van een genootschap in ons land, ter verdediginge van onsen hervormden godsdienst, tegen alle Godsdienst honend werk, als dat van Priestley en andere soortgelyke met uytlovinge van een prijs op de beste wederlegging', werd den 14^{den} Juli, door de predikanten J. Heringa uit 's Gravenhage, A. van Assendelft uit Leiden, M. Rammerink uit Dordrecht, J. Kneppelhout uit Gorinchem en D.A. Reguleth uit Haarlem een genootschap opgericht *ter verdediging der voornaamste waarheden van den christelijke godsdienst*, *inzonderheid tegen derzelver hedendaagsche bestrijders.* Nadat de Staten van Holland en West-Friesland, het genootschap hadden erkend, bepaalden zij dat de zetel er van gevestigd zou worden te 's Gravenhage, waar van daan het den naam van Haagsch-genootschap heeft ontvangen. Als eerste secretaris fungeerde Assendelt, en in de handelingen vinden we, dat hij in 1789 een aanspraak hield *ten betooge*, *dat de aanvallen tegen het christendom niet strijdig zijn met de goddelijke wijsheid*, in 1795, *over de eenvoudigheid der eerste christenen* en in 1805 *over de ligtzinnigheid onzer eeuw in het behandelen der waarheden van de Goddelijke openbaring.*

Vermeld moet hier ook nog worden, dat hij de part. Z.-Holl. synode, die in 1785 te Dordrecht gehouden werd, presideerde en dat hij bij die gelegenheid een preek hield over Psalm 146:10.

Behalve het reeds vermelde verscheen van hem:

Eeuwzang ten 200-jarige gedachtenisse van Leydens beleg. Leiden 1774, 8°.

Gedichten op het afsterven van R. Schutte in 1785, op het huwelijk van M. 's Gravezande met A. van der Aar de Sterke d'Esselickerwoude in 1775. In 1780 schreef hij ook Nieuwjaarswenschen voor de Leidsche Weezen. De bibliotheek van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde bewaart van hem drie brieven uit de jaren 1766, '69 en '90 van N.N.

Volgens van der Aa; *Biogr. Woordenb.* dl. I. blz. 418, is bijzonder fraai zijn *Heilgroete der Leidsche Zanggodinnen aan Z.D.H. Willem V*, naar het Latijn van A. van Roijen, opgenomen in het 2de deel der *Werken van de Maatschappij van Nederl. Letterkunde.* Ook bestaat (zoo heet het d.t.p. verder) er van hem een zinnebeelding tooneelstukje *Leeuwendaal en vreugde.*

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa; *Biogr. Woordenb.* dl. I. blz. 417 en 418. Ypey en Dermout; *Geschiedenis der Nederl. Herv. Kerk.* dl. IV. Breda 1827. blz. 51. *Boekzaal.* 1761. 2de dl. blz. 358 en 359; 1764, 1ste dl. blz. 358, 359, 489 en 739; 1768, 1ste dl. blz. 109; 1776, 2de dl. blz. 120 en 121; 1809, 1ste dl. blz. 80 en 81.

B. Glasius: *Godgeleerd Nederland.* 1ste dl. blz. 67 en 68. *Archief voor Kerkel. Gesch.* dl. IV. Leiden 1834 blz. 302.

[Kasparus Aukema]

AUKEMA (Kasparus), werd geboren te Amsterdam, den 22sten Mei 1666, als zoon van Bartholomeus en Maria van Beringen. Reeds op zeer jeugdigen leeftijd verloor hij zijn vader; doch de moeder, die bij uitnemendheid voor zijn opvoeding zorg droeg, zond hem reeds op zijn negende jaar naar de Latijnsche school in zijn geboortestad, alwaar hij tot zijn 16de jaar, de lessen volgde. Nadat hij deze inrichting van onderwijs verlaten had, studeerde hij 7 jaar in de wijsbegeerte, oostersche talen en godgeleerdheid aan de academie te Franeker en aan de illustre-school te Amsterdam, waar hij de lessen volgde van Alexander de Bie, Johannes de Raei (in de wijsbegeerte), Jacobus Rhenford (in de oostersche talen) en van Johs. van der Waeyen, Campegius Vitringa, Ludov. Wolsogen en Gerbrand van Leeuwen (in de godgeleerdheid). Vooral de laatstgenoemde was zeer op hem gesteld. In Sept. 1690 werd hij door Ds. Clinquant, predikant te Amstelveen, in de classis Amsterdam, praeparatoir geëxamineerd en toegelaten om als proponent in het openbaar te prediken. Na verloop van drie jaar, in 1693 dus, werd hij, na in verschillende plaatsen te zijn opgetreden, beroepen te Diemen, alwaar hij, na peremptoir geëxamineerd te zijn, den 27sten Sept. 1693 in den h. dienst werd bevestigd door Ds. Bernhardus Homoet van Amsterdam. Met den grootst mogelijken ijver en stiptheid nam hij hier zijn ambt waar, ‘weidende de Kudde Gods, die onder hem was, als een regtschapen Herder, gewillig en met een volveerdig gemoet’.

Het was ook in deze plaats, dat hij huwde met Elisabeth van Reineveld, die hij echter spoedig door den dood verloor. Voor de tweede maal trad hij in den echt met Agina van Zwol, uit welk huwelijk drie kinderen geboren werden, waarvan een en wel Herman, die in de rechten had gestudeerd, zijn vader overleefde en later fungeerde als schout en stedehouder van Muiden. Hier kwam onze Kasparus als predikant, in October 1703, na er tot zijn dienstwerk ingeleid te zijn door zijn ambtgenoot Wilhelmus Vermaeten, en hij is te Muiden werkzaam gebleven tot zijn dood, in Juli 1726, doende evenals in zijn eerste gemeente, zooveel hij maar kon, om nuttig werkzaam te zijn op den post, hem door zijn God aangewezen!

Aukema was in het bezit van een groote bibliotheek en in het jaar 1714, zag van hem het licht: *De zekere hope der Heiligen in het laetste der dagen*, *by welke haere vernieuwinge ter heerlykheit levendigh wordt betoogt*, *uit het Gezichte van Christus dienstknegt Johannes op Patmos*, Openb. XXI en XXII. Amsterdam bij Gerard onder de Linden, 1714 in 8o, 357 bladzijden, behalve een voorrede.

Literatuur: *Boekzaal* 1726 *a.* blz. 520-523 en *id.* 1715 *b.* blz. 96-99.

[P.J. Sylvius Austro]

AUSTRO SYLVIUS P.J. *(P.J. Semmes van Suyderwoude of P.J. Simmes v. S.).* In het *Album Stud.* der Leidsche-universiteit komt voor op kolom 37, als ingeschreven den 25sten September 1593, bij de theologische faculteit: ‘Petrus Jacobi van

Sinderwoude.’ Er behoeft geen twijfel te bestaan of voor Sinderwoude moet Suiderwoude gelezen worden en is de persoon, die in September 1593 te Leiden kwam om er in de godgeleerdheid te studeeren, en hij, wiens naam aan t' hoofd van dit artikel prijkt, één en dezelfde. Na volbrachte studie is hij naar Edam gegaan, waar hij eenigen tijd als onderwijzer (rector) heeft gefungeerd, totdat hij in 1600 of 1601 predikant

is geworden te Hoogkarspel. Immers lezen we in art. 10 der N.H. synode, ten jare 1601 gehouden 'Personen, van nieus tot den dienst toegelaten..... Bij die (v.d. classe) van Enchuysen..... Petrus Jacobi, ghewesen rectoor tot Edam, voor die van Hoochcaspel'. Hier is hij werkzaam geweest tot 1617, toen hij naar Wijdenes toog alwaar hij gearbeid heeft tot 1623, in welk jaar hij naar Venhuizen ging. Van hier vertrok hij als predikant niet meer, want in 1642 kreeg hij zijn emeritaat, om 5 jaar daarna, in 1647 n.l. te sterven. Naar zijn geboorteplaats Zuiderwoude, noemde hij zich steeds Austro-Sylvius, ofschoon uit de initialen P.J. v. S. moet afgeleid worden dat hij ook wel 'van Suiderwoude' schreef.

Als afgevaardigde uit de classis Enkhuizen, woonde hij in 1608 de synode bij, die in dat jaar te Hoorn gehouden werd. Sylvius behoorde tot de Gereformeerde partij, wat blijkt uit de geschriften, die hij vertaalde. Hij was een ijverig aanhanger van de leer der praedestinatie. Oorspronkelijk werk leverde hij weinig; op een enkele uitzondering na, tellen we niets anders dan door hem vertaalde geschriften.

De leere van de predestinatie.... door D. Tossanum. Overgez. uyt de *lat. tale in de nederl.* Amst. bij Bar. Adriaensz. 1611, achteraan volgen nog: *Sekere articulen tot verdedinge van de verwerpinge*, *ghedisputeert onder Tossanus* 19 en 20 Nov. 1586.

De leere der waerheyt van Godts eeuwighe Predestinatie. Beschreven door den E. Hoogh-gheleerden ende seer Godtsalighen D. Amandum Polanum van Polansdorf....

Item, *noch een Corte verclaringhe desselfden Polani*, *over etlijcke nu ter tijdt strijdige Religions artijckelen*, *van Christo*, *van Godts eeuwighe verkiesinghe*, *verwerpinge der Godloosen ende van de Voorsienigheyt Gods*, *door vraegh ende antw. gestellet.*

Met een Cort inhoud der leere, *die in de loflijcke Universiteyt te Basel van twistighe Religions puncten ghedreven wert.*

Waer van het eerste uyt de Latijnsche ende de andere Tractaetgens uyt de Hoogduytsche tale met vlijt ende trouwigheyt overgheset sijn door P.J.A.

't Amstelredam bij Barent Adriaensz. Boeckvercooper inde Warmoes-straet. Anno 1611. Deze drie geschriften zijn niet vermeld bij Dr. H.C. Rogge. *Beschrijvende catalogus der Pamfl. verzameling* enz. stuk II. afd. I, blz. 77 en 78. Ook niet bij v.d. Aa; *Biogr. Woordenb.* dl. 17, blz, 1063.

Sphinx theologico-philosophica ofte de schriftuerlijcke ende philosophische tijtkoker. Amst. 1612. (Dit werk, door Austro Sylvius uit het Lat. vertaald, is oorspr. geschreven door Joh. Heidfeld. Het is ook in 't Duitsch overgezet onder den titel: *Theologischer und philosophischer Zeitvertreiber.* Niet vermeld als boven.)

Aphorismi ofte grond-vesten der christel. religie.... door Joannem Piscatorem.... Maar nu tot sonderlingen nut overgheset, *en met de schriftuerlijck: plaetsen int lange verrijckt ende verm.* Amst. 1614. 8°.

Apologie ofte verantwoordinghe Joh. Piscatoris op de voorbereydinghe van *C. Vorstius....* Enchuysen 1614. Met voorrede van den vertaler.

Van 't bestant des Nederlantschen Oorlogs, *drie boecken: beschreven door Dom. Baudium....* 't Amsterdam 1616. Na den 'Toe-eyghen brief' hebben we hier een 'Waerschouwinghe des oversetters aenden goetwillighen Leser' en het is hierin dat we vinden: 'Ende ist datmen Gods rijcke seghen, die soo lange jaren dese Landen

voorspoedigh ghemaeckt heeft, wil behouden, soo ist dat sy al mede een schoon verhael daer van doet, namelijc: datmen alsdan *de ware Reformeerde Religie behoort te handthaven*, *ende in eendrachtigheyt een Godtsaligh leven leyden.* Dewijle nu dan

dese Historie soo heerlijck is ende my grootelijcx te voren aenghepresen ende gherecommandeert, soo ist dat ick die selve (hoewel mijn professie niet eygentlijck sijnde, ende de stijl des Auteurs de mate mijns verstants verre overtreft om in gelijcke cierlijckheyt van woorden ende redenen die selve over te setten) nochthans om de groote nuttigheyt, alreede verhalet, hebbe willen vertalen, ende onse Nederlanders, die sij toegeeygent is, ende meest al duytschen zijn, mede deelen: niet twijfelende, of die selve sal met aendacht ghelesen zijnde, een beter verstant ende onderwijsinghe hun gheven, als menighe andere Historie, die onsen staet niet eens betreffet. Het welck die Alwijse Godt wil wercken in alle oprechte Patriotten onses lieven Vaderlandts tot sijner eere, ende hare welvaert ende eeuwighe saligheyt'.

J. Piscatoris tractaet van de ghenade Gods, *daer in ghedisputeert wert .... of Gods salichmakende genade algemeyn zy..... Item een verclaringe over de vrage hoe de mensche inde predestinacie aenghemerckt wert*? 1618.

Oratio Davidis Parei, *professor in de H. Theologie tot Heydelbergh*, *van 't nationael synodens tot Dordrecht. Mitsgaders des selven oordeel*, *aengaende de vijf Remonstrantische artyckelen.... Wt de Lat. tale ghetrouwelijck over-gheset.....* 't Amstelredam .... anno 1619. Met consent van mijn Heeren de Burgermeesteren der stadt Amsterdam.

Oratie of grondige verclaringue over den 124 Psalm, *Martini Lydii vervattende de bysonderste verlossinghen die Godt dese Nederlanden heeft bewesen.....* Tot Enckhuysen bij Willem Wiggerts Blaeu.

De *voorrede aan den godvruchtigen leser*, is door P.J. Austr. gedateerd den 13^{den} Sept. 1619.

Petri Molinaei verscheyden aendachtige en Godsalighe tractaten van hem selven in Fransoys beschreven, *ende nu in onse Nederduytsche tale overgheset....* Amstelredam bij Hend. Laurensz. 1622.

I. *De beproevinghe eens gheloovighen, om sich te bereyden tot des Heeren heylich Avontmael*, *overgheset door P.J. Austro Silvius*, blz. 1-45.

II. *Een voor-bereydinghe tot vasten ende leedtwesen*, *overgeset door den selfden*, blz. 46-116.

Grondige ende klare vertooninghe van het onderscheydt in de voornaemste hooftstucken der chr. religie, *tusschen de Gereformeerde ende de Wederdooperen...* enz. Uyt..... last des N. Holl. synodi ghemaeckt ende uyt-gegheven door Abr. à Dooreslaer.... ende P.J. Austro Sylvium. 't Enchuyzen. V.J. Camerling 1637. 4°. (2e druk. Ench. A.W. Kluppel 1649). Hoe dit boek in de wereld gekomen is en de geschiedenis er van, wordt ons duidelijk uit de acta van de N. Holl. synoden van 1626-1637. Op de synode nl. van 1626, gehouden te Alkmaar (cf. art. 27. II), kwamen ter sprake 'de gevoelens ende lasterl. leeringen van Jaques Outerman ende syne meedestanders' naar aanleiding waarvan gevraagd werd, hoe men 't best zou weten, wat hij leerde met betrekking tot de 'drie goddel. weesens ende bepaelinge van het weesen des Vaders alleen in den Hemel.'

Besloten werd 1° de zaak aanhangig te maken, door den ter vergadering aanwezigen commissaris politiek Persijn 'aen 't hoff van justitie' te Haarlem en 2o werd aan D. Petrus Jacobi Austro Sylvius opgedragen te weerleggen zoowel het godslasterlijk gevoelen van Outerman 'als oock van de andere dwaelingen der Minnisten in 't gemeen.' Had hij 't werk af, dan zou het in een vergadering van predikanten

(uit iedere classis van N. Holland één), alvorens tot de uitgave er van werd overgegaan, nomine synodi, gevisiteerd worden. Austro Sylvius liet zich de hem opgedragen taak welgevallen en trok aan 't werk, doch in 1627, zelf als afgevaardigde uit de classis Hoorn, de vergadering bijwonend, gaf hij de synode te kennen, dat hij den arbeid wel wat moeilijk vond, reden, waarom hij iemand verzocht, die hem bij de samenstelling van 't bewuste boek, de behulpzame hand zou bieden, Op dezen voorslag ging de synode echter niet in en Sylvius werd verzocht ‘te willen continueeren in 't aengevangen werck.’ Dan de arbeid vorderde weinig of niets, wat oorzaak werd, dat de synode besloot om het mondeling door Sylvius gedaan verzoek in te willigen (cf. *acta syn.* N.H. 1629 arts. 9; 26 en 38), hij moest evenwel aan 't werk blijven, alle materialen, noodig voor het werk, zouden hem verschaft worden en Abr. à Doreslaer werd aangewezen (art. 38) hem ter hulpe te zijn om het werk dat hij leveren zou ‘te formeeren ende in orde te brengen.’ Na deze goedgunstige synodale resolutie toog Sylvius op nieuw en met kracht aan den arbeid, waarvan 't gevolg was, dat à Doreslaer in 1630 namens hem, theses en antiheses overgaf, die door een commissie (Ds. Antonides en Ds. Sibema) uit de synodale vergadering benoemd, werden nagezien en goedgekeurd. Pas zes jaar later evenwel, nl. in 1636 hadden beide mannen het boek gereed, en bereids door een synod. commisssie goedgekeurd, kwam het ter tafel. De auteurs werden bedankt en t' werk mocht gedrukt worden. Dit geschiedde dan ook en toen de synode in 1637 weer bijeen kwam, bracht à Doreslaer een gebonden exemplaar in de vergadering, doch tegelijk met de overhandiging aan den voorzitter, remonstreerde hij ‘wat groote moeijte ende arbeijt bij syne E. ende D. Petrum Austro Sylvium gedaen was in 't stellen der wederlegginge van de Doopsgesinde’ terwijl hij aan deze verklaring toevoegde dat ze ook ‘marginalia ende regesten tot gerijff des lesers ende goede onderrichtinge gemaeckt hadden’. Bij monde van haren voorzitter sprak de synode daarna uit, dat ze met blijdschap het boek had ontvangen en dat ze God almachtig dankte ‘dat syne Heylige majesteijt, de waerde broeders nae siele ende lichaem gesterckt hadde, om dit lofflyck werck niet alleene te beginnen, maer oock te volbrengen,’ en werd den vervaardigers toegewenscht ‘den rijcken segen ende genadige vergeldinge des Alderhoochsten’. Ook zou het ‘so heerlyck ende voor de eere van Christi kercke ende tot-extirpatie van de Mennonitische dwalinghen dienende werck den respectiven classen werden gerecommandeert[1)].’

Op de vraag: Waarom aan Sylvius de taak werd opgelegd, den handschoen op te nemen tegen de Doopsgezinden? kan, dunkt ons, geen ander antwoord gegeven worden dan dit, dat de broeders hem kenden als een goed dogmaticus als een die, door de grondige kennis, welke hij van de Gereformeerde leerstukken had, in staat was een duchtige en afdoende weerlegging te geven van de theologische beschouwingen der Mennisten. Ongetwijfeld heeft men in hem een knap man gezien, berekend voor den last, hem op de schouders gelegd.

Dat werkelijk zijn studie in hoofdzaak op de dogmatiek gericht was, dit toonen ons de vele geschriften, die hij vertaald heeft en welke in meerdere of mindere mate alle deze materie behandelen.

1) Cf. *acta syn. N. Holl.* 1630, art. 34; 1631, art. 26, 1632, art. 24; 1633, art. 23, 1634, art. 22; 1635, art. 21; 1636, art. 6; 1637, art. 8 en 1639, art. 5.

Volledigheidshalve kan hier nog gemeld worden dat Sylvius èn in 1627 èn in 1634, als afgevaardigde uit de classis Hoorn, de N. Holl. synode heeft bijgewoond.

Austro-Sylvius is geen nutteloos arbeider geweest op het groote veld der godgeleerdheid.

L i t t e r a t u u r: Van der Aa; *ll.* dl. XVII 1ste stuk, blz. 1083 en 1084.

[Theodorus Avinck]

AVINCK (Theodorus), was geen theoloog van professie, maar een godzalig man. Hij was een dier ouderlingen, zooals er oudtijds de kerk gediend hebben met groote eere, dewijl zij in waarheid bekwaam waren om te leeren. De Amsterdamsche gemeente mag roem dragen op N.S. van Leeuwarden de Utrechtsche mag dit op mannen als Justus Vermeer en Theodorus Avinck. Als een waardig ouderling legde Avinck zich toe om door te dringen in de kennis der leer.

In de onderlinge bijeenkomsten der broederen, die met goedvinden van den kerkeraad gehouden werden, handelden zij over de dingen van het koninkrijk Gods. In dien kring was Avinck een man van beteekenis. Naar zijne woorden werd gaarne geluisterd. Bij voorkeur sprak hij over de werkzaamheid des geloofs en zijne verhandelingen werden niet zonder zegen ontvangen. Zoo hoog waardeerden zijne vrienden hetgeen hij leverde, dat zij er op aandrongen het door den druk gemeen te maken. Aan zooveler verzoek kon Avinck geen weerstand bieden. Dus werd tot uitgave besloten. Reeds was een bundel voor de pers gereed, toen hij op zijn voornemen terugkwam, daar Ds. de Leeuw, destijds te Utrecht, later te Amsterdam, een bundel leerredenen uitgaf, waarin vrijwel hetzelfde werd behandeld. Zijne vrienden, daaronder zelfs predikanten, die zijn manuscript gelezen hadden, bleven echter aandringen op de uitgave. Zij oordeelden, dat er kleine veranderingen konden worden aangebracht en enkele stukken konden worden weggelaten. Dus liet hij zich bewegen in de hope anderen van nut te kunnen zijn. Zoo verscheen het 1ste stuk van het eerste deel zijner *Practikale verhandelingen.* Hij handelt daarin over: de dierbare noodiging van den Heiland; de noodzakelijke bewerking van den HG.; de rechte evangelische verootmoeding en de volheid der algenoegzaamheid van den gezegenden Middelaar. Zelf verklaart hij wars te zijn van alle platte taal. In den tekst plaatste hij hier en daar aardige versjes.

Op dit eerste stuk volgde daarna een tweede. Echter niet zoo spoedig, als hij gedacht had, daar hij door de ziekte en het overlijden zijner echtgenoote Petronella Elisabeth Du Pré, verhinderd werd in de uitvoering van zijn voornemen. Dit tweede stuk bevatte verhandelingen over: het groote voorbeeld van het geloof in den held Abraham; de Godonteerendheid en zielschadelijkheid van het ongeloof, het Godverheerlijkende en voordeelige van een sterk geloof. Ook wijdde hij een overdenking aan: de nedergebogen Christen zich oprigtende door het geloof, naar aanleiding van het verlies zijner vrouw; om ten laatste stil te staan bij: het geloovig gezicht van Gods heerlijkheid aan het heilig avondmaal.

Deze twee bundels verschenen te Utrecht de eerste in 1779, de tweede in 1780. In 1774 had echter reeds een tractaat van zijne hand het licht gezien over *Het geestelijk en verstandig Psalmzingen.* In 1787 verscheen nog een vervolgbundel op zijne *Practikale verhandelingen.*

Avinck zelf was toen niet meer onder de levenden. Zijn tweede vrouw Gerarda Carolina Römer, stond toe, dat deze uit zijne schriftelijke nalatenschap zou worden

uitgegeven. En weldra, toen de uitgave bleek op te nemen, werd dit 1ste stuk van het tweede deel gevolgd door nog een tweede stuk.

Alle deze verhandelingen werden nogmaals herdrukt in twee deelen onder den titel: *Bundel van praktikale verhandelingen over eenige schriftuurteksten*, door Theodorus Avinck Thz., Rotterdam 1843-1846.

Ook bewerkte hij: *Stellige en Practikale Verklaaring van den Heidelbergschen Catechismus*, *volgens de Leer en gronden der Hervorming*, *waar in de waarheden van den Godsdienst op eene klaare en bevindelyke wyze voorgestelt en betoogd worden*, *door den WelEerw. Heer A. Comrie*, *in leven Predikant te Woubrugge*, enz. door T. Avinck Thz. 4o. Utrecht 1779.

L i t t e r a t u u r : De voorreden van zijne werken.

B

[Tiberius de Baar]

BAAR (Tiberius de) werd geboren te Rottum in de Ommelanden, waar zijn vader predikant was. Den 24sten Mei 1763 deed hij schitterend praeparatoir examen voor de classis Workum. Hij was predikant te Witmarsum van 19 Oct. 1764-22 Mei 1770. Op dezen laatsten datum werd hij op ‘'s Lands Cancelarye publyq ter zaake van zeer ligt veerdig, en gantsch opsprakelijk gedrag, gepaard met valsch sweeren, valsche dilatien, en beschuldigingen tegen zijne naasten, met misleiden van den Regter enz., verklaard mijneedig, infaam en ten hoogste schuldig, aan zeer atroce en Judicieele calumnien, en gecondemneerd om God met geboogene knien, de Justitie met behoorlijke reverentie en zijne beleedigde naasten vergiffenisse te bidden van de hooggaande misdaden van hem gepleegd, en voor 6 jaaren gebannen buiten deeze Provincie, by poene van arbitraire straf, zoo binnen die tyd daar weeder binnen komt.’ Op de Classis van den 5den d.a. volgend werd hij ‘voor altoos gedeporteerd van 't werk der H. Bedieninge, en hem van 't gebruik der h. sacramenten geexcommuniceerd.’

Hij schreef belangrijke verhandelingen in de *Bibliotheca Hagana*, Amst. et Lugd. Bat. 1768-1776, uitgegeven door Nicolaus Barkey.

L i t t e r a t u u r : *Boekz. d. Gel. Wer.* 1763*a*, blz. 649; 1770*a*, blz. 692. T.A. Romein, *Naamlijst der Predikanten in de Herv. Gem. van Friesl.* blz. 321, Schotel, *Kerkel. Dordrecht*, II, blz. 92. *n.* 2.

[Johannes Henricus Bachiene]

BACHIENE (Johannes Henricus), zoon van Johan en Geertruid van Cothen, werd den 22sten Maart 1708 te Deil, alwaar zijn vader destijds predikant was, geboren. Hij studeerde te Harderwijk en te Bremen, alwaar hij op twintig jarigen leeftijd zijn leermeesters (Lampe) disputatio III de spiritu sancto verdedigde. Zijn preparatoir examen werd door hem gedaan in de classis Bommel, den 19den Sept. 1730 en afgenomen door S.C. 's Graeuwen pred. te Ophemert en zulks nadat hij uit Cor. 3:11, zijn proefpreek had gedaan. Eerst beroepen te Papendrecht, waarvoor hij bedankte, werd hij den 4den April 1731 gekozen tot Predikant te Driel, alwaar hij den 22sten Juli (na den 4den d.a.v. peremptoir geëxamineerd te zijn) bevestigd werd, door Th.P. Elsnerus, predikant op het fort St. Andries. Bachiene aanvaardde zijn ambt met een rede naar aanleiding van Ps. 90:16. Ruim 11 jaar is hij hier werkzaam geweest, want den 12den Augustus 1742, deed hij, met Psalm 71:16 zijn intree te Almelo. Hier heeft hij maar 2 jaar vertoefd, dewijl hij, na in 1743 voor een beroep naar Hattem te hebben bedankt, naar Amersfoort vertrok, alwaar hij den 20sten Sept. 1744, door zijn collega Wilhelmus van Rees bevestigd werd. In 1752 werd Amersfoort verwisseld met Middelburg. Hier aanvaardde Bachiene, den 23sten Juli zijn dienstwerk, met 1 Thess. 3:12 en 13, wat hij te Utrecht deed den 15den Mei 1757 sprekende over Rom. 14:19, na des voormiddags bevestigd te zijn

door W. van Rees. Den 1sten Mei, had Bachiene te Middelburg, met Philip. 1:8, zijn afscheid gepredikt. Utrecht is zijn laatste standplaats geweest en het was in deze gemeente, dat hij den 22sten Juli 1781, zijn 50-jarig ambtsfeest herdacht, sprekende in de Domkerk, onder een grooten toeloop van menschen, over Philip. II:16, terwijl hij den 19den Mei 1782 met een leerrede, over Handel. II:16, zijn vijfentwintig jarig dienstwerk in de Utrechtsche gemeente herdacht.

Bachiene stierf den 23sten Augustus 1789.

Van hem zagen het licht:

Eerste beginselen van de Goddelijke waarheden, *strekkende tot een bekwame handleiding*, *voor diegeenen*, *die zig tot de belijdenis*, *van de lere der Waarheid*, *die na de Godzaligheid is*, *in de hope des Eeuwigen Levens*, *willen laten voorbereiden.* Utrecht 1759 bij G.T. en A. van Paddenburg.

Leerr. over de woorden van Zephanja II:1-4. Schriftmatig verkl. enz. Uitgesproken op den Algem. Dank-, *Vast- en Bededag* den 20sten Febr. 1760. in 4o.

Oude en Regtzinnige Leere, *aang. den eigen aart van de Kerke Gods.* Utrecht, A. v. Paddenburg. gr. 8o.

De Leere van de Sakramenten, *na den aart van de Goddelijke Verbonden verklaard.* Utrecht 1771. A. v. Paddenburg. gr. 8o. Aan dit werk is toegevoegd een *Naschrift* aan den WelEerw. Heer R. Ottinga.

Ontledende verklaring van eenige Psalmen. Utrecht 1782. Paddenburg. Schotel geeft in zijn *Kerkel. Dordrecht.* dl. II. blz. 325-328 een ontleding van een preek, door Bachiene, in 1752 te Amersfoort gehouden, naar aanleiding van het overlijden van W.K.H. Friso.

Nog gaf hij uit in 1751: *Neerland in rouwe ofte lijkreden* en in 1766: *Leerrede a.d. Algem. Dank-*, *Vast- en Bededag*, gehouden den 20sten Febr. 1766.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1789*b.* blz. 349, 432-434. v.d. Aa. *Biogr. Woordenboek. i.v.* dl. II. blz. 9 en 10. - Sepp: *Johs. Stinstra en zijn tijd.* 1ste dl. Amsterdam 1865. blz. 134.

[Wilhelm Albrecht Bachiene]

BACHIENE (Wilhelm Albrecht), broeder van Johannes, zag den 24sten November 1712 te Leerdam het levenslicht, alwaar zijn vader den 27sten Sept. 1718 stierf. Na den dood des vaders, vertrok de moeder met hare drie kinderen naar Tiel, alwaar hij gedeeltelijk onder het opzicht van den rector Struchtmeir, door het onderwijs in de Lat. en Gr. taal, tot de academische studie werd voorbereid. Op bijna zeventienjarigen leeftijd ging hij naar Utrecht, om hier als student in de godgeleerdheid de colleges te volgen[1]. Naar 't schijnt zijn het de lessen van den beroemden hoogleeraar Johan van den Homert geweest, die hem vóór en boven alles aantrokken.

1) Vreemd is dat W.A. Bachiene, pas in 1733, ingeschreven werd als student. cf. *Album Stud. Acad. Rh. Traject.* kol. 133.

Den 1sten September 1733 werd Bachiene in de classis Buren, door B. Elikink predikant te Benschop, praeparatoir geëxamineerd, bij welke gelegenheid hij preekte over Joh. III:36, terwijl hij in 't Hebr. ondervraagd werd over Psalm 11 en in het Grieksch over Matth. 3. In het jaar 1735 werd hij, door de Ed. Mog. Heeren Raden van State, ingevolge hunner resolutie van den 25sten October aangesteld tot garnizoenspredikant bij de gemeente te Namen, in de plaats van Ds. Frauendorf,

die naar Berbice vertrokken was, en, nadat hij door Herm. Messing, destijds adjunct predikant te Geul, den 22sten Febr. 1736 te Maastricht peremptoir geëxamineerd was, na een proefpredikatie uit Hebr 2:10, werd hij den 11den Maart, door zijn broeder Johannes, destijds predikant te Driel, des voormiddags bevestigd, met 1 Tim. IV:16. Des namiddags van denzelfden dag, aanvaardde hij zijn ambt met een leerrede uit 2 Cor. 10:14. Na ongeveer anderhalf jaar te Namen gearbeid te hebben, trad hij in het huwelijk met Engelberta Elizabeth van Minninghen, dochter van Mr. George Godefried, rechter van den Tieler- en Bommelerwaard en van diens echtgenoote Catharina Elizabeth van Bijstervelt, en het was maar korten tijd hierna, den 28sten October nl. 1737, dat hij te Kuilenburg werd beroepen als opvolger van Ds. Wykenburg, doch aangezien het annus gratiae van diens weduwe nog niet voorbij was, moest Bachiene wachten tot 1738, vóór hij in zijn nieuwe gemeente in dienst kon treden.

Den 28sten Maart had de losmaking plaats te Namen, door zijn toekomstigen ambtgenoot Ds. F. de Boer, en twee dagen later nam hij er, met Joh. 12:36 afscheid, waarna den 2den April zijn ontslag uit de classis Maastricht volgde. De bevestiging te Kuilenburg had plaats den 11den Mei, door zijn broeder Johannes alweer, die bij deze gelegenheid sprak over 2 Tim. II:15, terwijl hij zelf preekte over Hebr. 12:25.

Als afgevaardigde van de classis, woonde hij de Z.-Holl. syn. bij van 1740 te IJselstein, van 1741 te Breda, en, waar door de synode van 1744 bepaald was, dat die van 1745 zou worden ingeleid met een preek door een van de dienaren des woords uit de classis Buren, daar werd Bachiene aangewezen om dit te doen. Deze preek, in 1745 te Gouda gehouden, heeft ongetwijfeld indruk gemaakt, want in de acte lezen we, naar aanleiding er van: ‘Jesaja 30:20, 21 was den tekst waar meede den WelEerw. en geleerden Heer Wilhelmus Albertus Bachine, dienaar des H. Woords tot Cuylenborg, seer gepast in dese droevige tijden en met veel wijsheid en kragtig op het gemoed gewerkt, tot volkomen genoegen van alle de Leeden; dese groote kerk-vergadering heeft geopent: waar voor sijn Eerw. door den Heer praeses, uijt naam van alle de Leeden, des namiddags nadrukkelijk is bedankt geworden, met toebidding van des Heeren veelvoudigen zeegen, over sijn Eerw. persoon, H. dienst en Familie tot in lengte van dagen.’ In 1750 is Bachiene weer ter synode verschenen en werd hem, bij meerderheid van stemmen, als scriba, een plaats gegeven in het moderamen.

Had hij in 1745 de synode met een predikatie geopend, in 1750 sloot hij haar met het houden eener leerrede, waarover we in de handelingen lezen: ‘Vermits juyst door den WelEerw. heer scriba D. Bachine, de afscheidsrede gedaan was, zijn deputaten versogt en gelast om (gelijk zulk een gelegentheid wel eens meer geschiet was) nomine synodi een oordeel van de christelijke synodus daer ontrent in actis bij te schrijven en was het selve invoegen als volgt: Over de afscheidsreden van Ds. Bachine, predikant te Kuijlenburg en thans scriba, gedaen over Matth. 28:20 afvraeg geschiet synde, betuygden hun Edel Mogende, alle de heren correspondenten, deputaten en de gesamentlike leden van dese hoge kerkvergadering hun uiterste genoegen, spraeken niet dan lof, so van den persoon van desen Weleerw. en doorgeleerden Heer, als over sijne schriftelicke, doorwrogte, cierlike en gemoedelike leerreden, waer bij de tong van een wakkeren schriftgeleerde (wiens penne

ook vaerdig was en aen alle voldoende in alles) gehoort was onder aller stigtinge elk en een igelijk erkende met danksegging het goede dat hij gehoord had, en beantwoorde met hartelijke wederwens den toegebeden segen, God smekende, dat dese segenende siele mogt werde vet gemaeckt, en ook selve ene vroege segen worden, dat hij op alle wijse, aen alle plaetsen, ten allen tijden, ja, in de salige ewigheid mogt ondervinden dat jegens met hem ware - gelijk zijn eerw. door D. praeses nomine synodi berigt is.'

Na tien jaar te Kuilenburg gearbeid te hebben, werd hij in 1748 door de classis Buren benoemd en vervolgens door de Ed. Mog. Heeren Raden van Staten aangesteld tot legerpredikant, tengevolge waarom hij den 22sten April zijn gemeente verliet, om zich naar de troepen van den Staat, te Breda gelegerd, te begeven. In November (den 10^{den}) was hij weer op zijn standplaats terug.

Den 21sten Augustus 1758 zag Bachiene zich (wel een bewijs dat hij destijds in de geleerde wereld reeds een goeden naam bezat) benoemd tot lid van de Holl. Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem. Ongetwijfeld is dese benoeming een gevolg geweest van de nieuwe landkaarten, gevoegd bij den in 1748 te Gorinchem uitgegeven Bijbel[1)], welke kaarten voorzien zijn van aanmerkingen 'die het H. Geschied-verhaal ophelderen.'

Den 23sten Maart 1759 werd Bachiene beroepen te Maastricht, welk beroep in een extraordinaire vergadering van de classis werd goedgekeurd. Het afscheid over Openb. III:3^{a}, had te Kuilenburg plaats den 3^{den} Juni, terwijl hij een week later te Maastricht werd bevestigd, door Ds. Joh. Trellont met Prediker 12:11. Aan den avond van denzelfden dag, verbond Bachiene zich met een leerrede over Lucas 6:47 en 48 aan zijn nieuwe gemeente[2)].

Heeft, zooals boven bereids werd aangestipt, de uitgave der kaarten in den te Gorinchem gedrukten bijbel, er ongetwijfeld toe bijgedragen, dat hij benoemd werd tot lid van de Holl. Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem, velen, die hun hooge ingenomenheid met dezen arbeid van Bachiene hadden te kennen gegeven, hadden hem aangespoord op den ingeslagen weg voort te gaan 'om een volledig zamenstel der H. Aard-rijks-kunde den Landgenooten mede te deelen.' Aan dezen wensch gehoor gevende, zette de bekwame man zich aan het werk en zoo zag in 1757 te Utrecht bij G.T. en A. van Paddenburg het licht dl. I van de *Aardrijkskundige beschr. des Joodschen Lands*, *eertijds Kanaan: als mede der andere daar nabij gelegen landen*, *in de H. Schrift voorkomende*, enz. Het boek getuigt van zeer groote belezenheid en grondige bijbelkennis.

Het 2de deel 'Behelzende een beschrijving der landen, gelegen buiten het land Canaan,' verscheen in 1763, en als 3de dl. 1ste stuk, was daarbij gevoegd '*op nieuw getekende en daartoe behorende Landkaarten.*'

De zeer verdienstelijke wijze, waarop door Bachiene, voor zijn tijd gehandeld werd over de aardrijkskunde van het heilige land en wat daarmede in verband staat,

1) Deze Bijbel, verschenen bij Nicolaas Goetze, kwam pas volledig uit in 1751 (cf. *Boekzaal* 1751. 72ste dl. blz. 207).
2) Het was bij deze gelegenheid, dat Johannes de Jongh, Adr. zoon, student in de letteren te Utrecht, een 'applausus' vervaardigde 'In honorem admodum venerandi, eruditissimi et pietate conspicui viri Wilhelmi Alberti Bachiene' cf. *Boekzaal* 1759. 88ste dl. blz. 785.

trok de opmerkzaamheid en droeg voor hem zeer gewenschte vruchten. Immers toen de Heer Paul Barbin, emeritus predikant bij de Walsche gemeente te Maastricht, zich door zwakte genoodzaakt zag, zijn bediening als professor philosophiae, aan de 'Gereformeerde illustre school' aldaar neer te leggen en door curatoren tot zijn opvolger was aangesteld, de Heer Gabriël La Font, oudste predikant der Walsche gemeente, toen besloten de curatoren tevens (den 18^{den} Juli 1764) 'ter meerdere bevorderinge van de instructie der leergierige jeugd, met approbatie van hunne H.M. Heeren gedeputeerden, in qualiteit als commissarissen Deciseurs (het waren destijds graaf Heyden von Hompesch en Alstorphius), om, behalve de reeds in bediening sijnde professoren in de Theologie, Philosophie, Eloquentie en Griekschetaal, ten zelven dage aantestellen, een ordinair Professor in de Astronomie en Geographie.' En toen dit besluit genomen was, werd Bachiene aangesteld, die den 6^{den} Nov. zijn ambt aanvaardde in het koor der St. Janskerk, met het houden eener oratio inauguralis '*de Arctissimo connubio Astronomiae et Geographiae*, *et subsidiis*, *quae Astronomia Geographiae offert ad ejus progressum.*' Ze verscheen het volgende jaar (1765) te Utrecht bij A. van Paddenburg.

Bij het doorbladeren dezer redevoering bleek me, de buitengewoon groote belezenheid van Bachiene en hoe hij geheel en al op de hoogte was van den stand der geographische wetenschap in zijn dagen. Dat dit zoo was, kan ons niet verwonderen, de aardrijkskunde toch was zijn liefhebberij studie, gelijk hij zelf zegt van af zijn jeugd: 'hij las er veel over en daardoor had hij reeds een tamelijke kennis van de ligging en grootte der Landen, van de Rivieren en Steeden verkreegen. Maar, naadat hij eenige vorderingen in de sterrekunde gemaakt had, werd hem alles veel duidelyker, en hij ontdekte de eigenlyke grondslagen deezer aangenaame en nuttige weetenschap. Vervolgens heeft hij overal, waar de Goddelyke Voorzienigheid hem geplaatst heeft, telkens eenige uuren, welke hem van de waarneeming van zijnen H. Dienst overschooten, uitgekocht, en besteed om de Jeugd in de Aardrijkskundige weetenschap te onderwysen. Dit heeft hij begonnen te Namen; voortgezet te Kuilenburg, en ruim vijf jaars te Maastricht geoefend, wanneer het den Heeren Kuratooren van het Gymnasium Illustre in de laatstgenoemde plaats, met toestemming der Heeren Gedeputeerde hunner Hoog Moogenden, behaagd heeft, hem met een openbaar Karakter in deezen te bekleeden en tot Hoogleeraar in de beide meergemelde Weetenschappen aantestellen.'

In 1768 verscheen het 1ste gedeelte van een hoogst belangrijk boek, dat nog heden ten dage zijn waarde heeft nl. *Kerkelijke Geographie der Vereen. Nederlanden: In zich behelzende*, *eene Beschrijvinge*, *van den Staat der Sinoden*, *klassen en gemeenten*, *der Herv. Kerke*, *in ons Vaderland*, *met vele bijzonderheden uit echte stukken verzameld*, enz. Dit werk zag in 4 stukken (1768, '69, '70 en '73) het licht en behelst een schat van wetenswaardigheden. - Onderwijl hij met dezen arbeid bezig was, vond hij nog den tijd, om aanteekeningen te maken bij J. Hubner's *Algemeene Geographie*, welk boek in 1769 te Amsterdam, in 6 deelen, het licht zag bij P. Meijer. Bij Esveldt en A. v. Paddenburg, kwam in 1775 van de pers: *Beschrijving der Vereen. Nederlanden*, volgens Busching en Bachiene, en in 1780 verscheen bij D. Onder de Linden een *Nieuwe Kerkel. Geographie. Zak- en reisatlas der Vereen. Nederlanden als mede de landen der Generaliteit.* 't Was in ditzelfde jaar, dat hij den 5^{den} Nov. 1780, sprekende over Ezra 7:27, het nieuwe orgel in de gerestau-

reerde St. Janskerk inwijdde[1]. Bij Nicolaas Goetzee te Gorinchen, verscheen van hem in 1751: *De christelijke Synodus van Zuid-Holland geopend en gesloten door twee Leerredenen* enz.

Bachiene stierf den 6den Augustus 1783. Hij was driemaal gehuwd geweest. Zijn eerste vrouw overleed den 7den Febr. 1760, de tweede, Cornelia Duvergée, met wie hij den 28sten Dec. 1761 in het huwelijk trad, ontviel hem den 23sten Oct. 1776, terwijl de derde, Clara van IJsendoorn (weduwe van J.H. Panneboeter, in leven predikant te Maastricht) met wie hij den 29sten Sept. 1782 trouwde, hem overleefde. Bij zijn overlijden liet hij 2 kinderen, 1 zoon en 1 dochter na.

'Door (aldus eindigt de schrijver van zijn korte biographie in de *Boekzaal* van 1783. dl. II. blz. 598-602) zijne uitgegeven schriften, waar onder bijzonder uitmunt, zijn keurig en nuttigst Werk over de *Heilige Geographie*, heeft hij zich in de geleerde Waereld eenen grooten Naam verkregen, en als een Leeraar der Christelyke Kerk, heeft hij altoos getragt, zichzelven Gode beproeft voor te stellen. - Wij mogen, zonder eenige vleitaal, hem dit getuigenis geven, dat hij een gaarn getrouw Godsknecht was, welke met Leer en Leven beide, stichte, een ijverig Voorganger in Gods Huis; een wakker Euangelie Gesant, een waar Menschenvriend, een oprecht, nederig en zachtmoedig Christen.'

Na zijn dood verschenen nog: *Bekn. Beschr. nevens eene nauwkeurige kaart der Oostenr. Nederlanden*, 1785 (Hiervan verschenen later tal van vermeerderde uitgaven). *Greographische en hist. beschr. van Staats-Vlaanderen en Staatsbrabant.* 2 stukjes. Amsterd. 1794. Gartman, Vermandel en Smit. *Bijbel Atlas* 1795.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1783. 2de dl. blz. 215. *Id.* 598-602 (Bij vergelijking met andere opgaven, bleek me, dat hier in enkele data, onnauwkeurigheden zijn ingeslopen). In zeer veel jaargangen van de *Boekzaal* vindt men over hem en de door hem uitgegeven werken, waarvan enkele zeer uitvoerig besproken worden, een groote menigte inlichtingen. Chr. Sepp; *Proeve eener pragm. gesch. der Theol. in Nederland.* Leiden 1869. blz. 19, 255. Id. *Bibliotheek van Nederl. Kerkgesch.* enz. Leiden 1886. blz. 372. V. d. Aa, *Biogr. Woordenb.* dl. II. blz. 10 en 11. *Cat. Cod. Ms. bibl. Rh. Traject* ed. P. A: Tiele. blz. 260. no. 1067.

[Gerard Bacot]

BACOT (Gerard), geboren te Leeuwarden, den 19den Maart 1684, als zoon van François en Josina Hulscher. Hij studeerde te Franeker onder leiding van Coetier, Renferd en Bos (historie en oude talen), Andala (philosophie), Vitringa, Hautecour en van der Waayen (godgeleerdheid). Aangesteld in 1709 tot legerpredikant, werd hij den 3den Januari 1710 beroepen te Koudekerke (Walcheren), om er den 5den Maart bevestigd te worden door Jacobus Andriessen, pred. te Vlissingen. Den 15den Dec. 1734 overviel hem een borstziekte, die den 3den Januari 1735 een einde maakte aan

1) Toen, door de mildheid der Ed. Mog. Heeren Raden van Staten, een aanzienlijke som was toegestaan om de St. Janskerk te Maastricht te restaureeren, hebben kerkmeesters een gedeelte van die som gebruikt voor de stichting van een nieuw orgel (Uitvoerig meegedeeld in de *Boekzaal* van 1780. 2de dl. blz. 653).

zijn leven. Met ijver en toewijding heeft hij, de gemeente, die hem geroepen had, gediend.

Hij schreef een zeer zonderling en onsamenhangend boekje: *Zeeuwsche Spectator*

over den boedel en het testament van Capitein Willem Credo. Bacot was gehuwd met een dochter van den welbekenden Zeeuwschen kaper kapitein Willem Credo, uit welk huwelijk o.a. geboren was Daniel Schaffer Bacot, die op zijn beurt de vader was van Gerhardus Jacob George Bacot.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1735[a]. blz. 115, 377 en 378. Nagtglas: *Levens Berichten*, enz. 1ste afl. blz. 18. Sepp; *Het Staatstoezicht op de godsd. letterkunde*, enz. Leiden 1891. blz. 159.

[Gerhardus Jacob George Bacot]

BACOT (Gerhardus Jacob George), zoon van Daniel Schaffer (achtereenvolgens predikant te Oppenhuizen 28 Nov. 1737, garnizoens-predikant te Doornik 18 Sept. 1740-1745; Aduwert 28 Nov. 1745; Hontenisse 30 Nov. 1749-14 Jan. 1780), werd geboren te Doornik. Hij werd den 7den Sept. 1762 te Groningen als student ingeschreven en promoveerde den 11den Juni 1768, onder voorzitting van Prof. Cremer, tot doctor in de philosohie, na openbare verdediging zijner dissertatie: *qua veras hujus mundi substantias simplices esse*, *vi repraesentandi gaudere ex natura Dei et Mentis humanae demonstratur*, terwijl hij, den 11den Febr. 1769, onder voorzitting van à Marck den prof. Juris publ. nat. et gent. in het openbaar verdedigde: *Prima dissertatio juris ecclesiatici universalis de propaganda fide.* Den 12den Sept. 1769 werd Bacot, door L. van Bolhuis en J.H. Janssonius, respect. predikanten te Noorddijk en Groningen, na het doen van een voorstel over Lucas 19:10 praeparatoir geëxamineerd, waarbij hij zooveel proeven gaf van schranderheid en groote geleerdheid, dat hij met den grootsten lof, bevorderd werd tot proponent. Beroepen te Eenrum, werd hij den 13den Sept. 1770 peremptoir geëxamineerd door de heeren Hagenouw, R. de Cock en R.A. Benthem, predikanten te Ulrum, Pietersbuuren en Adorp over Rom. 8 en Gen. 1, na eerst nog een proefpreek gedaan te hebben uit Rom. 8:17. De intree had plaats den 7den Oct. met 1 Corinth. 11:2, terwijl de bevestiger Ds. Numa uit Baflo gesproken had over Jesaja 30:20[b].

Den 12den Dec. 1784, hield Bacot een lijkrede op het afsterven van Gerhard Alberda, heer van Dijksterhuis en wel uit Gen. 28:8. Hij behoorde tot de vurigste patriotten, wat oorzaak was dat hij in 1787, het land moest verlaten, terwijl den 5den April 1789 een vonnis tegen hem werd geveld, waarbij hij ten eeuwigen dage werd gebannen uit de 'Provincie van Stad en Lande en Westwoldingerland' terwijl hem verder werd opgeleid 'het betaalen van de Kosten, en nog 360 guldens uit zijne goederen te verhaalen ter gedeeltelijke goedmaeking van uitgave door de Commissie, in de maanden October en November 1787 veroorzaakt, en de schade en kosten ter gelegenheid van den gewapenden optocht inval en bezet houden van Appingadam (cf. *Vervolg op Wagenaar.* dl. 22. Amst. 1799. blz. 71-82. Hier vindt men tegenover blz. 70, 's mans portret. cf. *Navorscher.* dl. 22. blz. 250). Aanvankelijk vertoevende te Burg-Steinfurt[1)], trok hij later naar Duinkerken, alwaar zich verscheidene

1) Terwijl hij hier was, loofden de Staten van Stad en Lande, 1000 Caroli guldens uit 'aan dengeenen die deezen Latitant onder hunne magt, of wel die der Heeren Gecommitteerden, tot Handhaving van de Gevestigde Constitutie, zal weeten te bezorgen'. cf. *Verv. op Wag.* dl. 22. blz. 72 enz.

uitgewekenen bevonden, die, door omstandigheden daartoe gedwongen, een gemeente vormden onder den naam van '*Algemeene Protestantsche Kerk*[2)].'

2) Terecht merkt Prof. Rogge op, *Navorscher* 1895 (49ste jg.) blz. 69, dat deze gemeente, die reeds in 1787 bestond, niet is opgericht door Bacot.

'Leeraars zoo van de Hervormden als Remonstranten bevonden zich daar' en deze voerden er beurtelings 'het woord ter stigtinge'. Tot dezen, die daar predikten behoorden ook Bacot, die echter in 1795 naar het vaderland terugkeerde. In Mei van dat jaar bekleedde hij het voorzitterschap ter vergadering der provisioneele representanten des volks van de Groninger Ommelanden, en verzocht 'aan deselve om een onder hem berustend en gewettigd Dubbeld van het Doopregister der geweezene Christelijke Protestantsche Kerk te Duinkerken, aldaar ter Secretarye te mogen doen berusten'; opdat de belanghebbenden, bij vereisch, de noodige Uittreksels daar van zouden kunnen erlangen; waartoe hij dan de openlyke Bekendmaaking zou bezorgen[1)]. Willig stemde men dit billijk verzoek toe, en gaf hij het Doopregister, ten gezegden einde. (Wagenaar, *vervolg.* dl. 32. blz. 205 en 206).

Op zijn verzoek om schadeloosstelling voor geleden verliezen, werd hij den 30sten Oct. 1795, lid van het hof van justitie te Groningen. Den 15^{den} Juli 1797 werd hij weer als student ingeschreven aan de Groningsche academie, honoris et amicitiae causa en reeds den 31sten Juli, werd hij, na verdediging van een *specimen philosophico juridicum inaugurale ohservationes nonnullas exhibens ad prima maximeque universalia quaedam juris naturae principia*, *ex vitiosa nimis Ulpiani definitione haud rite deducenda*, tot doctor in de beide rechten bevorderd.

Dewijl zijn verdere levensloop hem geheel en al buiten de godgeleerdheid plaatst, is het voldoende hier nog even te vermelden, dat hij o.a. ook lid is geweest der nationale vergadering, dat hij den 24sten Januari 1811 zijn eed aflegde als raadsheer in het hooge gerechtshof te 's Gravenhage en dat hij aldaar den 14^{den} Maart 1822 is gestorven.

Bacot was lid van verscheidene wetenschappelijke genootschappen in ons land en behoorde als predikant, tot de meest vooruitstrevenden uit zijn tijd. Hij schreef o.a.

Het vrije en algemeene in de inrichting van Recht christelijke Maatschappijen. Duinkerken 1791. Het is in dit geschrift, dat hij het verbindend stellen van eenige confessie verwerpt.

Leerr. over Rom. 15:3 en 6. Duinkerken 1792. D. Schelle.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1768^{b}. blz. 491; 1769^{a}. blz. 209; 1769^{b}. blz. 358; 1770^{b}. blz. 134, 534 en 535; 1785^{a}. blz. 107; 1797^{b}. blz. 223.

Navorscher. dl. XX. blz. 250. Chr. Sepp; *Proeve eener pragm. gesch. der theologie.* Leiden 1869. blz. 144. *Biogr. Woordenb. der N. en Z. Nederl. Letterkunde.* (Nieuwe druk). afl. I. blz. 30. v.d. Aa. *a.w.* dl. II. blz. 18-20 en de daar aangehaalde litteratuur. Al wat in de vervolgen op Wagenaar over Bacot wordt gezegd is hier te vinden. Reitsma; *Gesch. v.d. Herv. en van de Herv. kerk der Nederl.* Gr. 1899. blz. 348. *Gr. Volksalmanak.* 1896. (blz. 19 vlg. 42).

[Otto Badius]

BADIUS (Otto), geboren in 1594, en den 17^{den} Sept. 1620 beroepen te Amsterdam, als eerste predikant, om in het Duitsch het evangelie te verkondigen. Het was in laatstgenoemd jaar, dat door Henrich Velthusen, e.a. een verzoekschrift werd

1) Het bedoelde register is op het sted. archief te Gr. niet te vinden. *Navorscher* 1895 blz. 69.

overgegeven uit naam van uitgewekenen uit de vorstendommen Gulich, Cleeff, Berch, Aken en Keulen, om vooral ten behoeve der vele dienstboden, die onze taal niet konden verstaan, een Duitsch predikant te krijgen. Nadat alles, wat op deze zaak

betrekking had, geregeld was, werd er een tal opgemaakt waaruit Badius beroepen werd. Zijn dienstwerk aanvaardde hij den 1sten Dec. 1620. Badius was evenwel met zijn positie op den duur niet tevreden en bij rekwest van den 1sten Febr. 1624 begeerde hij ‘eene aparte kerk in zijne form’ t.w. met bediening van sacramenten, discipline, ouderlingen en diaken en wat meer daartoe behoort. Door zijn sterk aanhouden om deze aangelegenheid in het reine te krijgen en dewijl de kerkeraad hem, om de vele goede hoedanigheden, die hij bezat, niet wilde missen, besloot hij hem een eigen kerk te bezorgen, waar hij immer op Zondag voormiddag preeken kon. Hangende deze zaak, werd hij te Dordrecht beroepen en dewijl hij te Amsterdam niet krijgen kon wat hij wenschte, besloot hij deze roeping te volgen. Doch noch de classis, noch de kerkeraad wilden hem laten gaan en om hem te winnen, werd hij den 12den Februari 1626, aangesteld tot predikant in de Nederl. taal, op voorwaarde dat hij in de ‘Kapel’ (d.i. de Nieuwerzijds-kapel) zijne diensten zou blijven bewijzen. Nu Badius, geheel gelijk gesteld was met de andere predikanten bij de Amsterdamsche gemeente, liet hij zijn plan, om niet langer in het kerkverband te blijven op de manier zooals hij er in was, geheel en al varen en al heel spoedig, toen Fridericus Kesslerus, tot predikant voor de Duitschers was aangesteld, had hij aan de geestelijke leiding van dezen niets meer te doen.

Badius legde zijn bediening neer in 1659 en stierf den 8sten Mei 1664.

Hij bezorgde een uitgave van het *Voet-Pat Der Eenvoudiger Menschen. Ofte den Coninclijcken Wegh tot den Hemel. Een Gulde samen-spreeckinghe*, *tusschen vier persoonen*, *naer 't verstant der eenvoudighe.*

Om haer Treffelyckheyts wille veerthien mael in 't Engels gedruckt ende uytghegheven door Arthurum Dentum Theologant. Daer na uyt de Engelsche in de Latijnsche sprake overgeset door Thomas Draxo. Ende uyt de Latijnsche in de Nederduytsche Taele door Petrus van Nieunroey, Dienaer des Goddelycken Woordts tot Zijder-velt.

Nu weder (volgens de Nieuwe-Oversettinghe des Bijbels) vermeerdert, en van veel druckfouten verbetert, door Otto Badius, Dienaer des Godlijcken Woorts tot Amsterdam.

Amsterdam, voor Joost Hartgers, Boeckverkooper in de Gasthuys-steech, in de Boeck-winkel 1640.

Met voorwoord ‘Aen den Christelijcken Leser.’

Het *Voet-pat* is dus geen oorspronkelijk Nederl. werk, maar niet anders dan een vertaling. De eigenlijke auteur was de Engelschman Arthur Dent.

L i t t e r a t u u r : H. Croese Gz. *Kerkel. Reg. der Predik.*, enz. Amst. H. Diederiks. z.j.*i.v.* Badius. Dr. G.J. Vos; *Voor den Spiegel der Historie.* blz. 78; 79; 80; 145 en Bijlage A. no 23. blz. 371 en 372. Vondel hekelt Badius in zijn gedicht ‘Een Otter in't bolwerk.’

[Caspar van Baerle]

BAERLE (Caspar van) zoon van Caspar en Cornelia Eerdwijn werd den 12den Febr. 1584 te Antwerpen geboren. Na het vertrek uit deze stad vinden we den vader eerst te Leiden, om, waarschijnlijk in 1588, rector te worden te Z. Bommel, waar hij, zijn

familie in kommervolle omstandigheden achterlatende, in 1595 stierf. Dit had ten gevolge dat de jonge Caspar, die de school te Z.B. had bezocht, naar zijn oom Jacobus, die rector was te Brielle, verhuisde. Aan dezen oom heeft C. veel te danken gehad en stellig kreeg hij door zijn bemiddeling in 1600 de plaats,

die de stad Geertruidenberg in hat staten-college te Leiden te vergeven had. Den 24sten Oct. geëxamineerd, trad hij den 1sten Nov. het theol. college binnen en werd hij den 15den Dec. 1600 als student in het album der universiteit ingeschreven. Volkomen in staat de lessen te volgen, was hij spoedig vlijtig aan het verdedigen van stellingen, waaraan hij zeer veel heeft gedaan. In 1603 werd hij magister artium en ging hij tot de studie der theologie over, terwijl hij ten jare 1604 zijn candidaats-examen deed, om in 1605 onder presidium van Kuchlinus: *Theses theologicae de modis cognoscendi Deum* en *theses theologicae de cognitione Dei* te verdedigen. Den 1sten Nov. van laatstgenoemd jaar verliet hij het staten-college en bleef hij te Leiden wonen, waar hij, waarschijnlijk met les geven, den kost verdiende. Beroepen te Nieuwe-Tonge, werd hij den 4den Nov. 1608 peremptoir geëxamineerd, zoodat we mogen aannemen dat hij aldaar op 't laatst van dat jaar, predikant is geworden op een tractement van 250 gulden. Terwijl hij hier predikant was, huwde hij in 't najaar van 1610 te Rotterdam met Barbara Sayon, een meisje dat hij te Leiden had leeren kennen.

Van den beginne af aan (ofschoon hij verklaard had geheel onschuldig te zijn aan de gevoelens van Arminnius ‘ende gansch niet te hebben tegen den Catechismus ende 37 articulen ende de gemeene leere der kercke), is hij aanhanger geweest van de gevoelens van Arminius en het kan ons dan ook niet verwonderen, dat hij in 1610 mede behoorde tot de onderteekenaars der remonstrantie. Ongetwijfeld zijn de godsdienstige overtuigingen, die hij er op na hield, oorzaak geweest, dat hij met zijn gemeente-leden in botsing kwam en dat vele broeders in de classis het niet al te best met hem konden vinden, en stellig zal hij 't een genot gevonden hebben dat hij in 1612 benoemd werd tot onderregent van het staten-college te Leiden, welk ambt hij half Augustus aanvaardde. En met Bertius èn met G. Vossius, van af 1615 diens opvolger als regent van het staten-college, stond Barlaeus op zeer goeden voet.

In dit jaar (1615 nl.) trad Caspar het eerst als schrijver op en wel met *Bogermannus ελεγχ□μενος*. Dit geschrift was tevens gericht tegen den Amsterd. rector Matthias Sladus. ‘In dit geschrift (zegt Dr. Worp. *O. Holl.* 1886. blz. 26 en 27) heeft Barlaeus volkomen juist gezien, waarop het bijeenroepen eener nat. synode zou uitloopen; zijne voorspelling is drie jaar later in alle opzichten bewaarheid. De eersteling van Barlaeus, werd door zijn medestanders geprezen, door de tegenstanders niet weerlegd.’

In 1616 volgde C. Barlaei *dissertatiuncula*, *in qua Aliquot patriae nostrae Theologorum ac Ecclesiastarum malesana consilia*, *et studia justa orationis libertate reprehenduntur*, 't welk in 't zelfde jaar in onze taal werd overgezet. Dit werkje lezende, zal men al spoedig tot de overtuiging komen dat van Baerle wel allerminst zijn meening onder stoelen of banken steekt. Heftig werd het aangevallen door Vincent van Drielenburgh in *den waren gheestelijcken ridder* en in *Anti-Barlaeus seu Calumniantis Rabulae libera refutatio. Autore Hercule Lucoctono* (waarsch. Dr. Matthias Damius). Een jaar later (1617) zag de *Epistola Ecclesiastarum*, *quos in Belgio Remonstrantes vocant*, van den onderregent het licht. Niet zoo heel lang daarna, immers in Dec., werd van Baerle benoemd tot hoogleeraar in de logica, welk ambt hij den 2den Febr. 1618 aanvaardde met het houden eener oratio inauguralis ‘*de ente rationis*[1)].’ 't Was ook in dit jaar, dat, zonder vermelding van zijn naam uit-

1) Gedrukt in 1618 te Leiden.

kwam *Clachte ende Bede der Remonstranten hier te Lande*, *aen den Hoogh gheb. doorl. Prince van Oraengien* enz.[1]. Hierin wordt aangetoond dat de Remonstranten niet minder goede vaderlanders zijn dan de Contra-Remonstranten en dat men in den godsdienst niet alles moet willen regelen en voorschrijven, maar dat er vrijheid behoort te zijn.

De zittingen der nat. synode te Dordrecht, zijn gedurende een langen tijd door van Baerle bijgewoond en van dag tot dag teekende hij op, wat er voorviel[2].

Terwijl hij hier was, bewees hij aan de geciteerde Remonstranten groote diensten en hij was het die de verdediging stelde van het 3de en 4de art. der remonstrantie. Tot midden Februari bleef Barlaeus te Dordrecht, toen hij naar Leiden terugkeerde, om er zijn lessen voort te zetten.

Spoedig na de verbanning der 14 geciteerde en afgezette Remonstranten, die den 6den Juli 1619 over de grenzen werden gebracht, verscheen, waarschijnlijk van zijn hand de *Vertroosthighe aen de Remonstrantsche kercken hier te Lande Ghesonden.* Den 20sten Juli volgde zijn afzetting als sub-regent van het staten-college en den 31sten Aug. kreeg hij zijn demissie als hoogleeraar in de logica.

Terecht vestigt Dr. Worp er de aandacht op, dat Baerleus wel als handig debater en vlug schrijver aan zijn partij goede diensten heeft bewezen, maar dat hij in de godsdienstwisten niet een eerste rol heeft gespeeld, omdat velen, die tot de Remonstranten behoorden, hem in de schaduw stellen en dewijl hij feitelijk meer humanist was dan theoloog.

Na zijn ontslag als prof. in de logica, den 21sten Sept. werd hij opnieuw als student, maar nu bij de litt. faculteit ingeschreven en het is zoo goed als zeker dat hij nog op 't laatst van 1619 naar Caen is getrokken om er in de medicijnen te gaan studeeren. In 't voorjaar van 1621 was hij weer te Leiden terug, na in de Fransche stad gepromoveerd te zijn. Practijk als geneesheer heeft hij blijkbaar nooit uitgeoefend en te oordeelen naar 't geen hijzelf over deze zaak zegt, is 't hem alleen te doen geweest om de eer den graad van medicinae doctor te behalen.

Had van Baerle zich vroeger met de theologie ingelaten, nu deed hij dit niet meer, ze wordt op den achtergrond gedrongen voor de poëzie. Met tal van geleerden, waaronder ook buitenlanders, onderhoudt hij briefwisseling, maar godgeleerde onderwerpen, neen, die worden niet meer behandeld. Zijn vrijen tijd (hij gaf zeer veel privaatlessen, om jongelieden te bekwamen voor de acad. studie en hij had gewoonlijk tal van studenten in zijn huis, die almee onderricht van hem ontvingen) besteedde hij vooral aan 't maken van gedichten[3] en 't schrijven van boeken. Als geleerde had hij een goeden naam en in verschillende aangelegenheden, werd hij om raad en voorlichting gevraagd. Ja, na den dood van prof. Gilbertus Jacchaeus is er zelfs een oogenblik sprake geweest om hem tot diens opvolger te benoemen, wat echter niet is gebeurd.

Het jaar 1630 zou voor van Baerle een groote verandering teweeg brengen en hem een betrekking bezorgen, die hem zeer welkom was. In Dec. 1629 toch had

1) Geheel overgenomen door Brandt; *Hist. der Reform.* enz. dl. II. Amst. 1674. blz. 952-962.
2) Cf. *Praest. ac. erudit. vir. epistolae.* ed. 1684. fo 513-527.
3) De eerste editie van zijn *Poëmata* zag het licht in 1628, onder den titel van *Poemata tum quae antehac edita fuerunt tum quae jam singulari libro nova in lucem prodierunt.* Lugd. Bat. 1630.

de regeering van de stad Amsterdam besloten een prof. aan te stellen in de wijsbegeerte en de historie aan het atheneum, dat in 't leven zou geroepen worden. Dan de zaak liep, door tegenwerking niet hard van stapel, want pas den 11den Dec. werd goedgevonden, aan van Baerle te vragen of hij genegen zou zijn het hoogleeraarsambt in de wijsbegeerte te aanvaarden. Dit deed hij den 8sten Jan. 1631 op een tractement van *f* 1500 en een vrij huis, en den 1sten Mei kwam hij met zijn gezin te Amsterdam; doch wegens het hangend proces over de vraag of de stad wel een atheneum mocht stichten, kwam voorloopig van college geven niets, en 't eenige wat van Baerle deed, behalve zich wijden aan letterkundigen arbeid, was privaatles geven. Op het laatst echter van 1631 kwam aan het proces een einde, Amsterdam won 't geding, en den 9den Januari 1632 (nadat Vossius den 8sten het athenaeum plechtig geopend had) aanvaardde van Baerle, met een oratio inauguralis: *Mercator sapiens*, *sive oratio de conjungendis Mercaturae et Philosophiae studiis* cet.[1] zijn ambt en den 13den d.a.v. begon hij zijn lessen over de geschiedenis van de wijsbegeerte.

Had Barlaeus van af het oogenblik dat schout Bont te Leiden (Maart 1623) hem op straat tegenkwam en hem een stuk papier, dat uit zijn zak stak, ontrukte in de meening, stellig daardoor eenig compromiteerend document in handen te krijgen, vlagen van zwaarmoedigheid en gedruktheid des geestes gehad, telkens, zij 't dan ook soms met lange tusschenruimte, hebben ze zich herhaald, ofschoon uit zijn brieven valt optemaken dat hij gedurende de jaren 1639-1646 een vrij goede gezondheid genoten heeft. In laatst genoemd jaar openbaarde zich evenwel de oude kwaal opnieuw en eindelijk door een zware ziekte aangetast, overleed hij den 14den Januari 1648, nog geen 64 jaar oud. Zijn vrouw was hem den 19den Juni 1635 voorgegaan, 7 kinderen achterlatende.

Begraven werd hij in de Nieuwe-kerk te Amsterdam, nabij de grafkelder van zijn vriend P.C. Hooft (wien hij waarschijnlijk eerst persoonlijk te Amsterdam heeft leeren kennen) en die hem slechts weinige maanden (Hooft stierf den 21sten Mei 1646 en werd den 28sten d.a.v. ter aarde besteld) voor gegaan was in den dood.

Vondel dichtte deze regels op het sluimeren van beider stoffelijk overschot naast elkaar:

> 'Hier sluimert Baerle neffens Hooft
> Geen zark hun glans noch vriendschap dooft.'

Een werkelijk theoloog is van Baerle niet geweest, wat hij op godgeleerd terrein gaf, waren strijdschriften, waarin hij de Remonstranten krachtig verdedigde. Toch is het de vraag of hij zich wel ooit bepaald bij hen heeft aangesloten, al staat ook vast, dat zijn zoon Jacobus, den 24sten Febr. 1634 geboren, den 11den Maart in de Rem. kerk is gedoopt. Zeker is dat hij, afgaande op de verwachtingen, die de Remonstranten, en met recht, aanvankelijk van hem koesterden, volstrekt niet heeft beantwoord. Dit is duidelijk uit hetgeen Episcopius schrijft: 'De oude liefde tusschen ons leefde en leeft nog met de gehechtheid en trouw, die gij in uw brief aan den dag legt en betuigt

1) In onze taal overgezet, zag deze redevoering: Casp. Barlaei; *Verstandige Coopmam*, *oratie handelende van 't samen-voeginghe des Koophandels ende Philosophie.* enz. het licht te Enckhuysen in 1642.

aan mij, die het volgaarne gelooft. Maar één ding heeft mij dikwijls leed gedaan, waarde Barlaeus, namelijk dat wij u, dien de goede God boven vele

duizenden met verstand heeft begiftigd en verrijkt met zoo vele verschillende gaven, niet tot helper en bondgenoot hebben, om ons en onze zaak te steunen en roem bij te zetten, wat gij beter dan iemand anders zoudt kunnen doen. Ik weet toch, welk een kracht onze zaak ten goede zou komen, als gij ons hielpt, niet slechts met uwe gezindheid, waaraan nooit iemand van ons heeft getwijfeld, maar tevens met uw werkzaamheid.' En lezen we op dit schrijven van Episcpius, van Baerle's verdediging, dan schemert tusschen de regels door, dat hij geen martelaar heeft willen zijn, voor die overtuiging, die zooveel martelaars heeft gehad. Hem ontbrak het, terwille van vrouw en kroost, aan den moed om voor zijn godsdienstig standpunt uit te komen, waar toch zooveel Remonstranten, liever dan hun geloof prijs te geven of te verzaken, dit wel deden met opoffering en achterlating van al wat ze hadden.

Als litterator staat van Baerle zeer hoog en als geleerde blijft zijn naam immer in eere. Worp getuigt van hem nog dat hij een zenuwachtig man was, vatbaar voor indrukken en dat hij als dichter niet den grootsten eenvoud betrachtte.

L i t t e r a t u u r : Het is voldoende hier te verwijzen naar de studie over Barlaeus van Dr. J. Worp in *Oud-Holland.* jg. 1885-1889. Van zijn werken gaf Petit een uiterst nauwkeurige opgave in zijn *Bibliographische lijst der werken van de Leidsche Hoogleeraren*, enz. 1ste afl. Leiden 1894. blz. 193-221. - Hier komen ook de theses voor die door van Baerle, als bursaal van 't staten-college, onder Petrus Bertius en Kuchlinus verdedigd zijn.

[Lambertus van Baerle]

BAERLE (Lambertus van), geb. te Z. Bommel den 18den Febr. 1592, als zoon van Caspar en Cornelia Eerdwijns. Hij bezocht eerst de Lat. School te Dordrecht en voorzien van een getuigschrift van zijn rector, den beroemden G.J. Vossius, gelukte het hem, vooral door middel van Petr. Bertius, een plaats te verkrijgen als alumnus in het staten college, terwijl hij in 1611 bursaal werd van de stad Brielle, waarna hij den 31sten Mei 1611 als student aan de Leidsche universiteit werd ingeschreven. Naar 't schijnt was de regeering van de stad Brielle nog al goed voor hem, want in 1615 ontving hij 18 ponden en den 17den Nov. 1618 werd hem nog eens tot zijn 'affscheyt uyt het college Theol. te Leyden' 200 ponden, tegen 40 gr. het pond, 'uyt den ontvangh van de ecclesiastique' goederen toegeleid. Van 1619-1628 is Lambertus, ambassade-predikant geweest te Parijs, bij onzen gezant aldaar Gideon van Boetselaer, Heer van Asperen, Langerak, enz. Verdacht van de gevoelens der Remonstranten te zijn toegedaan, besloot de cl. Leiden een brief te schrijven 'aen de gedeputeerde des synodi, ten eynde sy den Heere van Langerack daer van souden verwittigen (cf. *acta cl. Leiden* Nov. 1620)'. Dit is niet gebeurd (cf. *id.* 2 Maart 1621), wat oorzaak werd, dat men besloot de zaak te brengen voor de synode, die in dat jaar zou gehouden worden (cf. *id.* 29 Juni 1621). Of de zaak ter tafel is gebracht of niet, blijkt uit de acta niet, maar stellig is, dat van Baerle in zijn functie bleef. In 't vaderland terug, kwam hij te Leiden, alwaar hij den 22sten Mei 1628 (cf. *Album Stud.* Kolom 210) opnieuw als student werd ingeschreven. Dan al spoedig hierop werd hij aangesteld tot conrector te Amsterdam aan de Oudezijds Lat. school, op een jaarwedde van 460 gulden, benevens vrije woning, terwijl den 29sten Jan. 1628, zijn tractement verhoogd werd tot 510 gulden.

Als conrector schreef hij *Epinicium in expugnationem Sylvae Ducis urbis fortis-*

simae et hactenus invictae, *duce et auspice Frederico Henrico Arausionensium Principe.* Amst. 1629. Dit werkje is opgedragen aan de regeering van de stad Amsterdam.

Een groote en gewichtige verandering greep voor hem plaats in 't jaar 1641. Den 25sten Jan. van dat jaar nl. was te Leiden overleden prof. J. Hoelzlinus. Toen Caspar dit te weten kwam, wendde hij alle mogelijke pogingen aan, om zijn broer Lambertus, tot diens opvolger benoemd te krijgen. In een brief aan den curator van der Myle, schreef Caspar, ter aanbeveling o.a. 'Latinas literas et quae ad Romani sermonis puritatem et elegantiam faciunt, probe novit. Graecis non tinctus, sed imbutus est. Epigrammata Graeca scribit non sine ingenio. Quin et cum necesse est, Graece loquiter' (cf. Casp. Barlaei; *Epistolarum liber.* Amstel. apud Joa. Blaer. 1667. p. 834-836) en later nog eens 'In Galliis linguam Graecam excoluit sedulo, ut saepe mihi tum temporis epigrammata Graeca transmiserit, quae D. Cunaeo p.m. cognato meo perplacebant. Gallia relicta, scholae hic conrectorata functus est, summa cum laude, D.D. consulibus, curatoribus, discipulis suis charissimus. Cum peritia linguae Graecae junxit Latinae et Gallicae et Italiae linguae studia' (*Id.* p. 840 et 41). Stellig heeft de machtige invloed van Caspar geholpen, want den 25sten Juni 1641 werd Lambertus benoemd en den 22sten Oct. aanvaardde hij zijn betrekking met het houden eener oratio inauguralis: *De Graecarum literarum praestantia ac utilitate*[1].

Met Constantijn l'Empereur, professor controversiarum aan Leiden's academie, heeft hij zich heel wat moeite getroost, om een nieuw-Grieksche vertaling het licht te doen zien van de symbolische en lit. geschriften onzer kerk, welke arbeid ondernomen was, door Meletius, archiepiscopus en metropoliet van Ephesus en Hierotheus, archimandriet van Cephalonië[2].

Van Baerle, stierf den 17den Juni 1655. Behalve de 2 genoemde geschriften gaf hij nog uit Lucianus' *Timon* met noten en een commentaar op de *Theogonia* van Hesiodus.

L i t t e r a t u u r: Dr. L.A. v. Langeraad; *De Nederl. amb. kapel te Parijs.* 1ste dl. 's Gravenhage 1893. blz. 56-64. Hier is alles te vinden wat op hem betrekking heeft. Zie ook nog Dr. E.J.W. Posthumus Meyes; *Jacobus Revius.* enz. Amst. 1895. blz. 242.

[Paschasius Baers]

BAERS (Paschasius). Vlaming van oorsprong, aanvankelijk Karmelieter monnik te Gent, die volgens het getuigenis van Jan Ballin, in 1579 nog R. Kath. was. Hij schijnt eerst predikant te zijn geweest te Zeele bij Gent en is òf einde 1579 òf begin 1580 tot het Protestantisme overgegaan. Ten jare 1580 kwam hij als predikant te Hoogkarspel en terwijl hij hier werkzaam was, woonde hij als afgevaardigde uit de classis Enkhuizen èn in 1586 èn in 1589, de N. Holl. synode bij. Beroepen te Leeuwarden den 4den Aug. 1590[3], vertrok hij naar Frieslands hoofdstad. In 1591 was hij praeses der Friesche synode, en, wat destijds stellig wel tot de zeldzaamheden behoorde, ook in 1592 bekleedde hij die betrekking. Tevens werden hem bij

1) Deze redevoering zag in 1642 het licht bij Bon. en Abr. Elzevier te Leiden.
2) Verschenen te Leiden in 1648 bij Bon. en Abr. Elzevier.
3) In het jaar, waarin Baers te Leeuwarden kwam: d.i. dus in 1590, zijn aldaar de 'vaste Leeraren opgekomen.' *Boekzaal.* 1731b. blz. 476.

deze gelegenheid verschillende commissies opgedragen. In 1594 werd hij benoemd tot deputatus synodi en 3 jaar later (d.i. 1597) werd aan hem en aan zijn ambtgenoot Bernardus Fullenius opgedragen 'om mede te werken tot het effectueeren' van hetgeen in de synoden besloten was en nog onuitgegeven lag. Weer was hij ter syn. vergadering van 1598, toen hem o.a. werd opgedragen te schrijven aan 'andere provinciën dienaren, op wiens costen die synodale en classicale vergaderingen gehouden werden' en ook dat jaar was hij praeses. Op nieuw woonde hij de synode bij van 1600, en het was ditmaal dat hij met Wabbe Wyssens werd 'geconstitueert om alle dingen, soo die in articulen vervatet staen ende die aen die E. heren sollen versocht werden, op het spodichste nomine totius synodi te verrichten ende bij requeste aen mijn E. heren te remonstreren'. Dit telkens bijwonen van de synodale vergaderingen en ook het herhaaldelijk benoemd worden in allerlei synodale commissies, is te beschouwen als een onwraakbaar bewijs hiervoor, dat Paschasius Baers, op kerkelijk gebied een man is geweest van beteekenis, die onder zijn medebroeders *moet* bekend hebben gestaan als een man, die tot regeling van kerkelijke aangelegenheden hoogst bekwaam was, geschikt om vergaderingen te leiden, want ware dit het geval niet geweest, dan had men hem niet herhaaldelijk tot voorzitter gekozen, wanneer de synode bijeen was.

Te Leeuwarden schreef hij in 1597, uit naam van de Friesche synode, aan de Staten des lands, om toch zooveel mogelijk de vrije uitoefening van den godsdienst der Wederdoopers tegen te gaan (cf. Brandt; *Hist. der Reform.* dl. I. Amst. 1677. blz. 836). Dit schrijven is onderteekend Pascatus Baerts, terwijl we in de *Boekzaal* 1730^{b}. blz. 501. sub n°. 13 lezen D. Pascharius Baden.

Tot de strenge Kalvinisten behoorde Baers niet, want hij had een ruim begrip, omtrent het deelgenootschap aan het goddelijk genadeverbond, zooals we leeren uit het voorwoord van een door hem uitgegeven leerrede: *Een geestelycke*, *schriftmatige voorbereydinge tot den heyligen hoochweerdigen Sacramenten des Avondmaels*, *ghepredicht ende uytghegeven door .....* Tot Franeker 1600[1)]. Die milde opvatting is juist een der oorzaken geweest, die hem tot de uitgave van het boekske hebben aangespoord. Ook ten opzichte van de liturgie is het geschrift van Baers merkwaardig, omdat daaruit blijkt, dat toen reeds te Leeuwarden de gewoonte bestond (wat onbekend was aan Prof. Dr. H.E. Vinke, in zijn studie: over den oorsprong van het voorhouden van eenige vragen aan de Gemeente bij de voorbereiding voor het H. Avondm. *Arch. voor kerkel. gesch. inzonderh. v. Nederland.* dl. VI. Leiden 1835. blz. 1-40) om, bij de voorbereiding tot het avondmaal, eenige vragen aan de gemeente voor te stellen, welke staande beantwoord werden.

Van Leeuwarden ging Baers naar Bergen op Zoom in den zomer van 1603. Stellig was hij weg vóór den 27sten Sept. van dat jaar. Immers committeerde op dien dag de magistraat den burgermeester Jurjen Henrix naar Enkhuizen, met het doel derwaarts te gaan om Bogerman te beroepen (cf. H. Edema van der Tuuk; *Johs. Bogerman.* Groningen 1868. blz. 50).

L i t t e r a t u u r : *De Nederd. Herv. kerk in Friesland* door E.J. Diest Lorgion: Groningen 1848. blz. 14 en 36-41. Reitsma: *Honderd jaren.* enz. reg. *.i v.* - Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. VI. reg. v. persoonsnamen *i.v.* - v.d. Aa; *ll.* dl. XX.

1) De voorrede is gedateerd, Leeuwarden 12 Dec. 1597.

blz. 52. - T.A. Romein; *ll.* dl. I. blz. 14. - Veeris; *Vern. Kerkel. alphab.* T' Enkhuyzen 1750. blz. 12. (De opgave h.t.p., dat Baers pas in 1605 naar B. op Zoom trok is foutief). Vriemoet; *Ath. Friscac.* p. 272. aanteekening. Hessels; *Eccl. Lond. Bat. Archivum.* T. III. p. I. n°. 1367. (f° 994 en 995. brief uit Leeuw. ged. 21 Dec. '96) en n°. 1378 (f° 1002 en 1003. id. 4 April 1597).

[Johannes Baers]

BAERS (Johannes), zoon van Paschasius, geboren in 1580 of 1581 te Gent, werd den 30sten Mei 1602, als student ingeschreven bij de theol. faculteit te Leiden. (cf. *Album Stud. Acad. Lugd. Bat.* Kol. 66). Na volbrachte studie is hij eerst predikant geweest te Scherpenzeel, vanwaar hij in 1610 vertrok naar de Fijnaart. Hier arbeidde hij tot 1619, in welk jaar hij naar Vreeswijk ging en ten jare 1629 werd hij door de bewindhebbers der W.-Ind. Compagnie verzocht om als predikant naar W.-Indië te gaan. Hij verklaarde zich hiertoe bereid, terwijl èn kerkeraad èn classis toestonden, dat hij derwaarts heen mocht gaan op voorwaarde, dat, zoo hij na verloop van een jaar niet te Vreeswijk was terug gekomen, dan een ander in zijn plaats zou worden benoemd, met dien verstande echter, dat men toch in de provincie een gemeente voor hem zou open houden. Te Vreeswijk geretourneerd, werd hij wegens begane misslagen in 1631 gesuspendeerd, maar de classis gaf hem aanbevelingsbrieven om te beproeven elders te komen (cf. *acta cl. Utrecht.* 24 en 25 Aug. 1630 sessio 3a; 2 en 3 Nov. sessio 2a et 3a; 1 en 2 Maart 1631; 7 en 8 Juni 1631 sessio 3a; 10 en 11 Aug. sessio 2a; 1 en 2 Nov. 1631). In zijn plaats werd te Vreeswijk beroepen Antonius Heldius te Zoest, naar welke gemeente we Baers, dank zij de medewerking van de classis Utrecht (cf. *acta* 6 en 7 Maart 1632 sessio 1a en 2a) in 1632 zien vertrekken, om daar de door Heldius leeggelaten plaats te bezetten. In Maart 1645 emeritus, stierf hij in 't voorjaar van 1653.

Van hem zag het licht: *Olinda*, *ghelegen int Landt van Brasil*, *inde Capitania van Phernambuco*, *..... geluckelijck verovert op den 16den Febr. 1630. Onder het beleydt van..... Henrick Lonck enz..... Cort ende claer beschreven door Joannem Baers*, *Dien. des G.W. inde Heerlijckheyt van Vreeswijck*, *gheseyt de Vaert*, *als een sichtbaer ghetuyge int 50ste jaer syns ouderdoms.....* Amst. voor Hend. Laurentz. 1653.

Cornu copiae, *dat is*, *een boek van allerlei materiën*, *te Amsteldam gedrukt tot kost en last van den autheur in het jaar 1648.* 12°.

L i t t e r a t u u r : H. v. Rhenen; *Lijste van de namen der predikanten*, enz. *onder de prov. v. Utrecht.* Utr. 1705. blz. 116, 117 en 143. - v.d. Aa; *ll.* dl. II blz. 34 en 35. *Acta cl. Utr.* Ms.

[Johannes Bagelaar]

BAGELAAR (Johannes), geboren in 1695, werd, na door de classis van Amsterdam tot propenent te zijn bevorderd, den 6den Juli 1720 beroepen te Oud-Alblas. Den 4den Dec. d.a.v. deed hij met goed gevolgd zijn peremptoir examen, waarna hij den 22sten, door Ds. F. van der Kluit, in zijn eerste gemeente bevestigd werd. Bagelaar aanvaardde zijn dienstwerk met Psalm 119:18. Ruim 15 jaar heeft hij te Oud-Alblas gewerkt,

toen hij naar Sluis vertrok, waar hij den 14^{den} Nov. 1735 beroepen was. Zijn bevestiging aldaar had plaats den 15^{den} April 1736 door Ds. Melchior de Geiser. Zijn werk te Sluis begon hij met Philip. 4:13.

Wegens voortdurende ongesteldheid werd hem in Mei 1761 eervol emeritaat

verleend, waarop hij naar 's Hertogenbosch vertrok, alwaar hij den 24sten Sept. 1766, op ruim 71jarigen leeftijd stierf.

Toen de Franschen, den 28sten Januari 1749 de stad Sluis verlieten, deed hij een korte toespraak tot de gemeente, terwijl hij den 30sten (Donderdagavond) preekte uit Psalm 57:8-18; maar de eigenlijke feestrede hield hij den 2den Februari over Psalm 124. Deze preek verscheen in 1749, na goedgekeurd te zijn door de theol. faculteit te Utrecht, te Dordrecht bij Johan Georg Wittich, onder den titel: *Sluys in Vlaanderens eerste dank- en gedenk-dag*, enz. In dit boek komen zeer veel merkwaardigheden en wetenswaardigheden voor, betrekking hebbende op de komst van de Franschen vóór Sluis (Maandag 17 April 1747), de overgave (21 April) van de stad, het verblijf der veroveraars aldaar enz. enz., die waarschijnlijk elders niet te vinden zijn.

Behalve deze preek verscheen nog van hem: *Afscheits leerreden van de Gemeente te Oudt-Alblas*, *uit Hand. 20:26*, *27. En intre leerreden tot de Gemeente te Sluis in Vlaanderen*, *uit Filipp. 4:13*, *met drie keurstoffen over 3 Joh. vs. 4 en Judae: 20*, *21. Benevens een noodtwendig Voorberigt*, *nopens zeker hedendaagsch begrip van het Euangelisch wachtende*, *of lydelyk werkzaam der gelovigen. En een aanhangsel van een drieledig veelsints zakelyk Registertje*, *van de namen*, *eertitelen en eigenschappen van Jezus*, *van zijn volk*, *en Gezanten.* Door Johs. Bagelaar, Herder en Leraar in Jezus gemeente te Sluis in Vlaanderen. Te Dordrecht, bij Johs. 't Hooft. 1737. 4o.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1720b. blz. 114 en 353; *Id.* 1735b. 652 en 761. *Id.* 1736a. blz. 614. *Id.* 1761a. blz. 681. *Id.* 1766. blz. 724 en 725.

[Louis Henry Bähler]

BÄHLER (Louis Henry) geboren in 1766, studeerde te Lausanne in de godgeleerdheid en werd in 1791 proponent bij de Walen. Vinden we hem eerst te Amsterdam, in 1795 woonde hij te 's Gravenhage. Hij werd den 7den Febr. 1798 beroepen te Zwolle, welk beroep den volgenden dag door de municipaliteit werd goedgekeurd, waarna het door Bähler werd aangenomen, terwijl het den 21sten Maart, door eene daartoe saamgeroepen vergadering van de classis te Delft, werd geapprobeerd, bij welke gelegenheid tevens het peremptoir-examen werd afgelegd. De intree te Zwolle had plaats den 18den Maart, bij welke gelegenheid de bevestiger, Ds. Payen uit Delft, sprak naar aanleiding van 1 Tim. IV:16. De bevestigde aanvaardde zijn betrekking sprekende over Gal. I:10. Bähler, die gehuwd was met mejuffr. H.W.M. Despar, is steeds te Zwolle werkzaam gebleven, tot zijn dood den 11den Juli 1836.

Bähler is een man geweest van het réveil. Hij was een vurig aanhanger van de beginselen, voorgestaan en beleden door Mr. Is. da Costa, met wien hij op godsdienstig gebied geheel en al meeging.

't Was in 't jaar 1832 dat Da Costa's *Bezwaren tegen den geest der eeuw* te Leiden bij L. Herdingh en Zn. het licht zag. Zoowel in tijdschriften en maandwerken (cf. *Boekzaal* 1823b. blz. 406-423) als in couranten werd, tegen den inhoud van dat werk, op geduchte wijze uitgevaren en de meeningen die er in opgesloten lagen en uitgesproken waren, stonden aan de felste kritiek bloot. Maar natuurlijk is het dat

niet allen meezongen in dit koor van verguizers en bespotters en onder hen, die het voor Da Costa opnamen, behoorde o.a. ook de Walsche predikant te Zwolle, L.H.

Bähler. Hij deed dit in een leerrede *La vérité de Jésus Christ*, *l'esprit du Siècle*, *et la réformation.* Sermon sur Jean XVII:17. Avec *un mot de préface*, tout particulièrement rélatif à *l'ouvrage* de *Da Costa*, de *ses Griefs contre l'esprit du Siècle:* ainsi qu'au *jugement* qui en a porté dans le public, dans diverses *feuilles* et *journaux*, et dans *les Ecrits* qui ont paru en même tems, et suiyi *contre ses Griefs.* Amst. 1824. Deze rede, gehouden op den dag, dat hij 26 jaar te Zwolle was, is ook in onze taal overgezet onder den titel van *de waarheid in Jezus Christus* enz. en mede te Amst. in 1824 verschenen. Pas 5 maanden echter, nadat hij ze voor de gemeente had uitgesproken, besloot hij om ze te laten drukken. Waarom Bähler haar de wereld inzond?

Dit zegt hij ons in de voorrede aldus: ‘Na den kreet tegen *Da Costa's bezwaren tegen den Geest der Eeuw* opgegaan; wat stoutmoedigheid (zal men zeggen) een Leerrede in het licht te geven tot verdediging van de waarheid van Jezus Christus in de Hervorming, tegen dien zelfden heerschenden Geest der Eeuw....! en dat nog wel nadat het eerste oogenblik (waarin het welligt eenig belang had kunnen inboezemen) voorbij gegaan is.’ Dit moge zoo zijn, maar hij wil de *waarheid* verdedigen, voor haar wil hij optreden, hem is het te doen om voor zijn gevoelen op te komen, waartoe hij zich gedrongen gevoelt, hij wil belijden ‘de altoos dierbare beginselen van het geloof der vaderen.’ Men moge dit dweperij noemen, laat dat zoo zijn; de geest der eeuw moge er tegen opkomen, er mee spotten, de waarheid moge voor een tijd worden gesmoord, met des te meer sterkte en kracht zal ze zich weer oprichten en in het einde zal ze overwinnen, nimmer is het woord Gods gebonden. Hij *moet* spreken, hij kan niet zwijgen. Hij heeft zich in het boek van Da Costa verwonderd ‘over de genade van God in een bekeerden jood, die zedert korten tijd eerst, Jezus Christus als zijnen Zaligmaker omhelsd en beleden hebbende, met een edelmoedigen ijver, onder ons Hervormden zelve, tot de verdeediging snelt der Heilige Waarheid, tegen den heerschenden geest der Eeuw, niet onwetende van hetgeen hij van eene Eeuw te wachten had, die hij niet gevreesd heeft aldus in haar meest geliefdkoosd vooroordeel aan te tasten.’

Gelijk reeds opgemerkt werd, vond Bähler in Da Costa's godsdienstige zienswijze de waarheid, zooals die in Jezus Christus geopenbaard was. Deze waarheid wil hij prediken en in zijn preeken, wenscht hij, als evengeliedienaar, deze alleen te behartigen. En moge zich daartegen veler stem verheffen ‘hij zal zich aan dat geschreeuw niet storen, en (zoo lang het den Heere behage hem daartoe genade te schenken), zal hij tot den laatsten levensadem voortgaan in eenvoudigheid en vrede des harten te verkondigen het zuivere Evangelie der genade van God onzen zaligmaker, gelijk het ons overgeleverd is door de Apostelen van onzen Heere Jezus Christus’.

Met Da Costa zal hij den geest der eeuw, d.i. ‘de hoogmoed van den mensch, dat is de geest der wereld, of van den natuurlijken onwedergeboren mensche, die de dingen des geestes Gods niet verstaat’ bestrijden. Tegenover dien geest, tegenover dat beginsel, stelt Bähler een ander ‘het beginsel dat naar den Geest van God, in de Kinderen Gods is.’ Dat beginsel toch spreekt van ‘diepe ellende, bederf en dood in Adam: het verkondigt dat Jesus is gekomen, om te *zoeken en zalig te maken*, niet het geen waarin Hij reeds van natuure eenige deugd of goede neiging vindt (gelijk de hoogmoed beweert, die het evangelie met een bloot uitwendige belijdenis heeft aangenomen), *maar hetgene verloren was*, geheel en volkomen, verloren, te

weten allen, *die Hem de Vader gegeven heeft*, *opdat Hij haer het eeuwige leven geve*, tot welken einde *Hem macht gegeven is over allen vleesche;* het verkondigt eindelijk, dat alles Genade is, louter Genade en Barmhartigheid, gave Gods, niet uit ons, eeuwige ontferming en mededogen van Jezus Christus den Heiland Zijner Kerke, over allen die gelooven, opdat geen *vleesch gerechtvaardigd worde voor God uit de werken*, en alles zij tot lof en heerlijkheid van den God hunner Zaligheid!' Met Da Costa en vele anderen, behoorde Bähler tot die partij in ons land, die meenden: 'als krijgsknechten van Christus de slapende Gemeente ten strijde te moeten roepen tegen den Geest der eeuw' en te winnen voor of terugtebrengen tot het apost. Christendom.

Da Costa was zeer met Bähler bevriend en plaatste voor de leerrede, *De kleine wolk*, *als eenes mans hand*, *opgaande van de zee.* enz. Amsterdam 1826, een gedicht, waarvan 't begin luidt:

> Getrouwe, wien geen Eeuw van ongeloof en laster
> In d'ijver voor Gods Kerk geschokt heeft, of ontzet,
> Maar die, in 't heilgeloof van 't Godlijk woord steeds vaster.
> Zijn vijand weer bood met de waapnen van 't gebed! enz.

Bähler is waard gekend te worden, hij is een man geweest, die den moed bezat zijner heilige overtuiging en die niet schroomde op te komen en te strijden voor datgene, wat hij waarheid oordeelde te zijn.

Behalve de twee genoemde preeken verschenen nog van hem:

De gedenkdag van Waterloo, *beschouwd in betrekking met de jongstleden overstroomingen;* enz. over Jesaja 30:18. Amst. 1825.

Elia bij de weduwvrouwe van Zarphat. Leerrede over 1 Kon. 17:8-16. Uitgesproken op den achtsten Maart, zijnde den Overijsselschen biddag voor het gewas, met eene voorede, handelende over het tegenwoordig heerschend Remonstrantsche verwarringstelsel in de Godsdienst, met bijzonder opzicht, onder anderen, tot een daartoe betrekkelijken wenk in het onlangs uitgegeven werk van den Heer W. Broes. (Uit het Fransch). Amst. 1826. De voorrede, waarvan hier sprake is, is voor de kennis van Bähler's godsdienstig standpunt, almee een niet genoeg te waardeeren bron. Er zit gloed en overtuiging in.

Het gevaar van verharding bij een volk. Leerrede over Exod. 7:5. Gehouden op den jongstleden gedenkdag van Waterloo.... Voorafgegaan van een dichtstuk door Vrouwe H.W.M. Bähler, geb. Despar. Bij gelegenheid der in ons land heerschende ziekten.... Amst. 1826.

La voix de l'éternel qui crie à la ville. Michée VI:9. Sermon prononcé le samedi 18 Juin dernier,.... Amst. 1831.

La patience de Job. Sermon sur Job II vs. 9 et 10. Prêché en juillet dernier dans l'église Wall. de Zwolle. La Haye 1834.

Krachtig werd Bähler in zijn geloofstrijd bijgestaan door zijn vrouw, die zich als dichteres eenigen naam verwief, preeken van haar man in onze taal overzette en ze met gedichten, die er aan voorafgaan, voorzag.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1798[a]. blz. 327. *Id.* 1836[b]. blz. 273 en 274.

[Jan Bakker]

BAKKER (Jan), geboren te Bolsward, studeerde te Franeker in de godgeleerdheid en werd, nadat hij zich den 19den April voor het examen had aangemeld, den 1sten Juni 1784, na een proefpreek over Joh. 5:24 geëxamineerd en tot den predikdienst toegelaten. Beroepen te Witmarsum, werd hij hier den 19den Juni 1785 bevestigd door Ds. O.C. Kutsch van Pingjum, met Tit. 2:7 en 8, terwijl hij den 26sten d.a.v. zijn ambt aanvaardde met 1 Cor. I:23 en 24. Ruim 7 jaar heeft hij deze gemeente gediend, toen hij den 27sten Oct. 1792, bij sententie van het hof van Friesland 'vervallen werd verklaard van zijn bediening en inhabil den Lande ooit in die, of in eenige andere qualiteit weder te kunnen dienen enz.', en den 29sten d.a.v. werd hij nu, als gevolg van die sententie, in een buitengewone vergadering van de classis Bolsward uit zijn bediening ontzet. Het feit, waarom dit gebeurde moet gezocht worden in het krachtig patriottisch optreden van Bakker. In 1795 werd echter dit vonnis, door het hof van Friesland over hem geveld, door de volksrepresentanten vernietigd en zoo verscheen hij den 13den April van genoemd jaar in de classis, verzoekende, dat ook de cl. sententie zou ingetrokken worden, waarop dan zijn herstel als predikant volgen kon. Aan dit verzoek werd door de classis voldaan en Bakker werd weer beschouwd als predikant van Witmarsum, maar nu verklaarde hij 'in zulke gunstige omstandigheden geplaatst te zijn, dat hij van zijn ambt afzag en dat opdroeg aan zijn waardigen opvolger Jan Cannegieter.' Ook aan dezen wensch werd door de classis voldaan en aan Bakker werd eervol ontslag verleend, waarop hij den 19den April, voor een groote menigte, met 1 Thess. 2:17, zijn afscheid preekte. Later is hij naar Amsterdam vertrokken, waar hij aan een Lat. school als preceptor dienst deed, en er nog in 1823 die betrekking vervulde.

Hij schreef: *Lofrede op Herman Venema.* Amst. bij P. den Hengst 1801.

Naar aanleiding van de aanvallen, den 23sten Aug. 1796, door den volksrepresentant Hendrik Floh, Doopsgezind predikant te Enschedé, gericht op den Heidelb. Catechismus in zijn reden over de vraag of men ook aan de Joden het burgerrecht zou schenken, schreef de Arnhemsche predikant Ewaldus Kist; *Aanmerkingen over de stelling van den Heidelb. Catechismus*, enz. Amst. 1796. Dit geschrift werd in Nederland met vreugde ontvangen, en Kist ontving van alle kanten betuigingen van goedkeuring en dankzegging, o.a. ook van Jan Bakker, in een *Brief aan den Weleerw. Zeergel. Heer Ew. Kist*, *pred. in de Herv. Gem. te Arnhem*, *betrekkelijk zijne onlangs uitgegevene Aanmerkingen*, *tegen den Burgerrepresentant Floh.* Amst. 1796. 8o. In dit geschrift wordt Kist door Bakker geluk gewenscht met zijn welvolbrachte taak, geprezen om zijn ijver en het treffend voorbeeld door hem aan zijn ambtgenooten gegeven, terwijl hij kortelijk zijn gedachten ontwikkelt, die hem, onder het herhaald lezen dier aanmerkingen, voor den geest waren gekomen. Ook deelt liij verscheidene waarnemingen mee over de verdraagzaamheid en de noodzakelijkheid der zelfkennis, ter ware beoefening van het christendom.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal.* 1784a. blz. 699; 1785b. blz. 99 en 100; 1792b. blz. 659 en 660; 1795a. blz. 667-669; Dr. S.D. v. Veen; *de Geref. Kerk van Friesland in de*

jaren 1795-1804. Gr. 1888. blz. 16. noot 1. Dr. G.D.J. Schotel; *Kerkel. Dordr.* 2de dl. Utr. 1845. blz. 661-663. v.d. Aa; *ll.* dl. II. blz. 65 en 66.

[Philippus Baldaeus]

BALDAEUS (Philippus), geb. te Delft in Oct. 1629 (verkeerdelijk wordt opgegeven 1632), werd den 17^{den} Oct. 1650, op 21-jarigen leeftijd, als student in de godgeleerdheid ingeschreven aan de academie te Leiden (cf. *Album Stud.* kol. 407). Den 14^{den} Sept. 1654 werd hij, tegelijk met Petrus Musch, in de cl. Amsterdam bevestigd voor den dienst in Indië, werwaarts hij den 20sten Oct. vertrok met het schip: *Het wapen van Amsterdam.* Den 24sten Juni of den 1sten Juli 1655 arriveerde hij te Batavia en den 18^{den} Sept. 1656 werd hij beroepen naar Punto Gale op Ceylon. Den 6^{den} Nov. ging hij er heen en bleef er tot 1657, toen hij 8 maanden dienst heeft gedaan als veldprediker, terwijl hij den tocht bijwoonde door Rijklof van Goens ondernomen op de kust van Malabar. Vervolgens was hij predikant te Jaffnapatnam van 1658-1665, in welk jaar hij naar Nederland terugkeerde. In 1669 werd hij predikant te Geervliet, waar hij in 1671 gestorven is. Hij is tweemaal gehuwd geweest, de eerste maal met zijn nicht Maria van Castel, de 2de maal met Elisabeth Tribolet. Beide huwelijken bleven kinderloos. Van hem bestaan 2 portretten, waarvan een hem voorstelt op 38-jarigen leeftijd.

Hij schreef: *Beschr. van Malabar*, *Choromandel*, *Ceylon*, *de afgoderije der Heidenen*, *en Malabaarsche spraakkunst.* Amst. 1672, ook vertaalde hij de Psalmen, het evang. van Mattheus en enkele predikatiën in het Malabaarsch.

L i t t e r a t u u r : C.A.L. van Troostenburg de Bruyn; *Biogr. Woordenb. van O.-Ind. Predikanten.* Nijmegen 1893. blz. 19-21. Hier wordt een volledige litteratuur vermeld. Het *Album amicorum* van Baldaeus bevindt zich in de bibliotheek van de Maatsch. der Nederl. Letterk. te Leiden (cf. Cat. handschriften. blz. 55).

[Petrus van Balen]

BALEN (Petrus van), geboren te Utrecht in 1643, werd, bij resolutie van de Hoog Mogenden van den 22sten Juni 1664, aangesteld tot ambassade-predikant bij onzen ambassadeur aan het Spaansche hof Hendrik van Reede van Renswoude, met de gewone bepaling er bij ‘dat hij bij de classe van 's Gravenhage volgens d'ordre dies aengaende gebruickelyck tot den voorsz. kerckendienst behoorlyck gequalificeert’ mocht worden.

Ten zijnen behoeve is het ook geweest dat den 20sten Augustus besloten werd tot het aankoopen van een theol. bibliotheek, die te Madrid zou blijven, ten behoeve van den aldaar resideerenden predikant. Tot den inkoop van deze boekerij zou 800 gulden gebruikt worden ‘uyt de penningen, die volgens haere Hoog Mog. resol. van den.... Juli lestleden by den lest aengestelden Hoogh Proest van 't capittel van St. Servaes tot Maestricht albereyts ten Comptore van den Ontfanger generael Doublet sijn gefurneert’.... enz.

Ongetwijfeld is van Balen op 't laaatst van Sept. 1664 naar Spanje uitgevaren en dit wel van Vlissingen en aangezien de receptie van den gezant te Madrid plaats vond den 22sten Nov. 1664 (Aitzema; *ll.* dl. V f° 306^{b}), kan hij ongeveer dezen tijd zijn begonnen met het preeken in 't huis van den ambassadeur. Een jaar later echter (23 Nov. 1665), verzocht van Balen's vader reeds per rekwest aan de Staten-Generaal,

dat aan zijn zoon Petrus ontslag zou worden verleend, wat terstond werd ingewilligd, terwijl hem 250 gulden werd toegelegd, om daarvoor de reis uit Spanje hierheen te betalen. Van dit besluit werd van Reede kennis gegeven, die den 22sten Sept. 1666 terugschreef, dat hij het ontslag had verleend. Waarom het ontslag ge-

vraagd werd? Om de doodeenvoudige reden dat hij voor de verleiding bezweken was en zoo al niet openlijk, zich dan toch in stilte bij de R. Kath. kerk had aangesloten.

Terug in Nederland, werd de synode in de zaak gemoeid en zoo verscheen hij in 1668 ter syn. vergadering, waar de aangelegenheid in 't breede besproken werd wat hiermee eindigde, dat hij schuld bekende en een acte teekende, waarin o.a. ook voorkwam dat, zoo hij weer verliep, hij zich dan onwaardig houden zou 'tot eenige kerkelijke bediening, of die verkregen hebbende van deselve de facto sal sijn gedeposteerd.' Voor een jaar (aldus besloot de synode) zou hij komen onder het toezicht van de deputati-synodi, en dan moest hij ook dikwijls confereeren met de theol. professoren te Leiden of te Utrecht, terwijl ook een acte 'tecto nomine' te 's Gravenhage (waar hij zich metterwoon gevestigd had) van den preekstoel zou worden afgelezen; was dit gedaan dan zou hij tot het h. avondmaal, waarvan hij zich nu onthouden moest, worden toegelaten.

Toen het boetejaar voorbij was, wendde van Balen zich weer tot de synode en nadat hij betuigd had 'sich te weten een gereformeerd', die van de gruwelen des pausdoms een afkeer had en allerlei gunstige berichten, ook van de Leidsche en Utr. theol. professoren waren ingekomen, kreeg hij verlof 'overal te predicken.' Beroepen echter mocht hij nog niet worden 'als nae verloop van een jaer, in die plaetsen die daer na sullen komen te vaceren' (syn. Schoonhoven. 1669. art. 1). Ook dit jaar schijnt van Balen zich goed gehouden te hebben, weer kwamen ter synodale-tafel allerlei gunstige getuigenissen hem betreffende, zoodat hij overal beroepelijk werd gesteld, terwijl hem een behoorlijke attestatie werd gegeven en een recommandatie 'aen de correspond. synoden' (syn. Schied. 1760. art. 2).

Hangende de zaak, liet hij zich den 13^{den} Juli 1668 te Leiden inschrijven als student (cf. *Album.* kol. 547) in de rechten en buiten kijf is hij er, vóór hij weer in dienst trad als predikant, tot doctor juris bevorderd. Ook huwde hij in 1669 met Eva Tonneman, een Amst. dame, die nog al bemiddeld schijnt geweest te zijn.

Al heel spoedig, nadat de tuchtzaak in de synode was berecht, kreeg van Balen een betrekking als predikant aan het hof van de princes van Oranje en in 1672 werd hij beroepen bij de Herv. gemeente te Breda[1)]. Terwijl hij hier werkzaam was, maar tevens hofprediker bleef, werd hij te Utrecht ingeschreven als student, en wat al heel vreemd is, zelfs werd hij den 19^{den} Juli 1677, bij den Hove van Holland, als advocaat geadmitteerd.

Was in de eerste jaren van zijn verblijf te Breda, oogenschijnlijk alles goed gegaan, zijn oude liefde voor het R. Katholisme was weer boven gekomen en in 1678 raakte het geheel mis, blijkens art. 49, van de in dat jaar gehouden synode, waarin we lezen: 'Hebben die van Breda genotificeert hoe dat D. van Balen, hebbende uijt eijgene beweginge dimissie van sijn dienst versogt en verkregen van sijn Hoogheijt, van Breda was vertrocken na Gent.' Dat achter dat vragen om ontslag en zijn vertrek naar Gent, iets zat, bevroedde (en terecht) de synode en ze beval

1) Bij Soemans; *Kerkel. register* enz. 2de druk. Haerlem 1702. blz. 154 lezen we, na Henricus Mispelblom: 'Petrus van Balen, Doctor Philosophiae 1672. Hofpredikant van haar Hoogheyt de Princesse Douagiere van Orangien' (Doctor Medicinae et juris). enz. - Het feit, dat Soermans hem in 1672 noemt, doctor medicinae et juris, bewijst afdoende dat hij te Leiden in laatstgenoemd vak doctoreerde, misschien ook wel in de medicijnen.

dan ook aan de kerk te Breda ‘met alle voorsigtigheijt daer in te willen vigileren’. Van deze haar opgelegde taak, kweet zich de kerk te Breda in alle opzichten en zoo kon ze in 1679 berichten, dat uit 2 brieven (door van Balen na zijn vertrek uit Breda, aan twee Roomsche dames aldaar geschreven, de eene op Pinksterdag uit Gent, de tweede uit den Haag den 8sten Nov. 1678) bleek, dat hij weer in zijn vroegere fout vervallen en feitelijk Roomsch geworden was. Van Balen verantwoordde zich ter synode te Gouda over deze beschuldiging tegen hem ingebracht, zeggende gehandeld te hebben in een vlaag van zware melancholie, maar dat het hem ten zeerste leed deed, aldus gedaan te hebben, hij riep de clementie van de vergadering in. Doch deze liet zich ditmaal niet met een kluitje in 't riet sturen, en hij werd geplaatst onder toezicht van den Haagsche kerk, die met de Bredasche zou correspondeeren (syn. 1679. art. 10). Dit geschiedde, de kerk te 's Gravenhage informeerde bij die te Breda, welke op haar beurt antwoordde, maar welke brief zoek geraakt is (cf. syn. 1680. art. 10); iets wat de Haagsche kerkeraad den 5den Juli 1680 nog niet wist, dewijl hij toen blijkbaar in de meening verkeerde, dat van uit Breda niet teruggeschreven was. Intusschen bleef hij onder het opzicht van de Haagsche broeders en werd hem verboden ergens, waar ook te prediken, en opdat hij toch niet in de een of andere gemeente zou optreden, werd van het genomen besluit aan alle correspondeerende synoden kennis gegeven (syn. 1680. art. 10). Ten jare 1681 was hij weer op de part. Z. Holl. synode en bij deze gelegenheid heeft hij ‘mondelinge den toestand van zijn handelingen, misslagen en becommernisse over zijn ziele gerelateerd’ en een verzoekschrift ingeleverd, waarin hij vraagt weer tot het avondmaal te mogen worden toegelaten, daarbij verklarende ‘in facie synodi’ met onderteekening zich te verbinden ‘dat hij 't eenemaal zal blijven abstineren van alle Functien van een predicant, ende de Functien voorschreeven nimmermeer zal aanvaarden, ten waare dan daar toe de novo versocht en vooraf geobtineerd hadde het consent vande Chr. Synodus’ (syn. 1681. art. 10). Tijdens deze zaak besproken werd, werd o.a. ook uit het actenboek van den Haagschen kerkeraad voorgelezen wat deze gedaan had in de affaire van Balen en dit was van dien aard, dat hij bedankt werd voor zijn ‘goed beleijd ende ijver’, terwijl hij zelf volgens synodaal besluit en zijn eigen onderteekening in 1668 ‘onwaardig en inhabiel werd verklaard tot het predikampt en kerkendienst van die tijd af dat hij wederom tot het pausdom vervallen is, ende indien evenwel, daartoe zoude mogen aspireren zoo zal de admissie niet mogen geschieden, dan op voorgaande advisen der respect. classen onder deesen synodus behoorende’. Maar opdat zijn bekeering niet tegengewerkt zou worden, adviseerde de synode dat hij weer tot het avondmaal diende te worden toegelaten en gaf hem daarom opnieuw over aan den Haagschen kerkeraad ‘om daarin na gewoome voorsigtigheijd te handelen, mits dat sij het niet en doen dan met een publieke denunciatie voor de gemeijnte ende expressie van sijn Naam; ende hem evenwel geen attestatie geeven dan met voorgaende toestemminge den E. synodi, opdat die niet misbruykt worde als een middel om tot eenige kercken bedieninge te geraaken.’

Dit krasse, maar welverdiende besluit, werd hem door den praeses synodi, met een zeer ernstige vermaning voorgelezen. En van Balen? Hij verscheen den 3den Oct. 1681 in de vergadering van den Haagschen kerkeraad en verzocht deemoedig weer tot het avondmaal te mogen worden toegelaten. Aan dat verzoek werd voldaan, doch niet vóór dat van den preekstoel, met het noemen van zijn naam, de

denunciatie, waarvan boven sprake is, was afgelezen (syn. 1682. art. 12). Die toelating tot het avondmaal echter, was voor hem niet voldoende, hij verlangde meer, hij begeerde ook weer tot de evangeliebediening te worden toegelaten, doch hiervan wilde de synode niets weten. Zijn verzoek daartoe werd met algemeene stemmen van de hand gewezen. Hij kon een attestatie krijgen, maar alleen voor politieke doeleinden, niet meer om een kerkelijke betrekking zich te verwerven. Nadat de synode dit besluit genomen had, zal van Balen wel begrepen hebben, dat er voor hem niets anders overbleef dan berusten, wat hij dan ook gedaan heeft. Hij stierf te 's Gravenhage in het voorjaar van 1692.

Van hem verscheen in druk:

Op het Erf-Stadhouder-ampt, *den Heere Prince van Orange*, *en S.H. wettige mannelijke Nasaten door den Heeren Staten van Holland en W. Vr. opgedragen*, een Predicatie..... door Petrus van Balen, gedaan in het Hof van..... de Princesse Douariere enz. 's Gravenh. 1674.

Inleiding-Predicatie van de Chr. Synodus van Zuid-Holland binnen Woerden, *gedaan den 10den Julij 1974.....* 's Gravenh. 1674.

Lijk-Predicatie op 't Salig Afsterven van.... de Princesse Douariere d'Orange.... Gedaan op de groote Saal in Haar Hof, den 15 (Sept.)..... Door Petr. van Balen, in 't selve Hof, en tot Breda Pred..... 's Gravenh. 1675.

Lijk-Predicatie op de Begravenisse van..... de Princesse Douariere d'Orange, *geschiet.....* den 21sten van Winterm. 1675..... Gedaan daags daaraan, op de Groote Zaal van Haar Hof in 's Grav..... Hier agter sijn bij gev. de Personalia, afgelesen na de Predicatie, nevens het Gebed, en de Lijk-stacy, met een kopere Plaat. 's Gravenh. 1676.

Vooraan vindt men een gedicht van J. Vollenhove.

Vreugde-reden op de Krooning-dag van Hare Majest. Willem en Maria..... uitgespr. in de Fransche kerk, tot Rotterdam..... den 21sten April 1689. Rott. 1689.

L i t t e r a t u u r : *Studien en Bijdr. op 't gebied der Hist. Theologie.* 2de dl. Amst. 1872. blz. 377 enz. in een studie van J. Hartog; *de oprigting van eene godgel. bibl. bij onze ambassade te Madrid* in 1664. *Geloof en Vrijheid.* (9de jg.) 1875. blz. 559-578, een studie v. J. Hartog: *Een afvallig predikant. Acta syn. Z. Holl.* 1668-1683. Ms.

[Gerard Cornelis van Balen Blanken]

Balen Blanken (Gerard Cornelis van), geb. in 1788 te Purmerend, student te Leiden in de godgeleerdheid den 13den Sept. 1806 (*Album Stud.* kol. 1211). Na volbrachte studie, werd hij den 12den Nov. 1810, door Ds. W.C.M. van Leeuwen van Duivenbode, te Monnikendam praeparatoir geëxamineerd en met algemeene stemmen tot den predikdienst toegelaten. Beroepen te Haring-Karspel en Dirkshorn, den 26sten Nov. d.a.v. en alhier den 3den Maart 1811 door zijn schoonvader J.H. Mahlstede, Pred. te Leiderdorp bevestigd, vertrok hij naar Nieuwe Niedorp, waar hij in 1813 zijn werkkring begon. Van hier ging hij naar Wognum en Wadway (ber. 3 Dec. 1822 en bev. den 9den Maart 1823 door Ds. L. Visser uit Spanbroek en Opmeer). Den 12den

Maart 1848 hield hij hier, naar aanleiding van 2 Cor. 10:18 een gedachtenisrede over zijn vijfentwintig jarige ambtsbediening te dezer plaatse. Hij stierf in 1852.

In de *Boekzaal* van 1823 (1ste dl. blz. 163-180), komt een artikel van hem voor: *Wat moet men denken van de verzoeking van Jezus in de Woestijn?* en in die van 1849 (2de dl. blz. 580-586) vinden we van zijn hand:

Iets ter nagedachtenis van den WelEerw. Heer Joannes Sibinga van der Linden van Sprankhuizen *in leven pred. bij de Herv. gem. te Ursem.* enz.

Van hem zag verder het licht:

De afstand der Nederl. kroon of godsd. toespraak naar 1 Cor. 11:1-4. Medenblik 1840.

De Jood onder de Heidenen. Hoorn 1841, 2 st.

De Jood in zijn Vaderland, *of tafereelen uit Ezra en Nehemia.* Hoorn 1842. 2 dln.

De godsdienstige huisvader. Een geschenk voor jeugdige lidmaten der Chr. Kerk. Amst. 1843.

Een zestal Kinder preeken. Rotterd. 1843.

Leerredenen ten gebruike bij de godsdienstoefeningen op Z.M. schepen van oorlog, *koopvaardij en andere zeebodems benevens enkele bijlagen.* 1846. 2 dln. Leiden.

L i t t e r a t u u r . *Boekzaal* 1810, 1811, 1812. 1822. reg. *i.v.*

[Christophorus Henricus Didericus Ballot]

BALLOT (Christophorus Henricus Didericus), geb. te Iserloo, graafschap Mark, in 1741, werd in 1764 te Utrecht ingeschreven als student[1]. Den 5den Maart praeparatoir geëxamineerd in de classis Utrecht door Ds. Resier van Lopiker-kapel, werd hij den 13den Oct. 1765 beroepen te Otterloo. Het peremptoir-examen werd den 18den d.a.v. afgelegd te Epe en werd afgenomen door den predikant dezer gemeente Ameshoff, ten overstaan van den deputatus synodi Ds. Blanken van Arnhem. De bevestiging van Ballot, gebeurde den 2den Maart 1766; en met een leerrede naar aanleiding van Eph. 3:17, aanvaarde hij zijn ambt. Hij was achtereenvolgens predikant te 's Heer-Arendskerke (3 Oct. 1771-4 Dec. 1774), te Sluis (11 Dec. 1774-17 Dec. 1775) en te Middelburg (24 Dec. 1775-20 Augs. 1797). Den 21sten Mei 1788 beroepen te Haarlem, besloot hij Zeelands hoofdstad niet te verlaten en het was uit erkentelijkheid hiervoor, dat hij den 14den Jnui 1788 door de magistraat benoemd werd, op het gewone tractement tot 'Professor Philosophiae inprimis Physicae experimentalis'. Pas echter den 13den Mei 1789 aanvaardde hij deze nieuwe betrekking met het houden eener oratio inauguralis: '*De Physices Studio*, *homine Christiano*, *pietatem virtutemque cohente*, *ut et ipsae sacrae testantur literae*, *dignissimo*, *eique per utili* (d.i. dat de beoefening der Natuurkunde, voor een Godvruchtigen christen ook volgens de H. Schrift, zeer betaamelijk en nuttig zij)'. Ballot stierf den 20sten Aug. 1797 in den ouderdom van 56 jaar en ruim 7 maanden. De schrijver van zijn zeer korte levensschets in de *Boekzaal* van Sept. 1797 zegt 'dat de godgeleerdheid zijn hoofdbezigheid was, de wis- en natuurkunde echter zijn uitspanning.

1) *Album Stud. Rh. Traject.* kolom 161.

Ballot was tweemaal gehuwd, de eerste maal met Barbara van der Aa (1749-1780), de tweede reis met Anna Petronella Buys (1755-1829). Een portret van hem wordt beschreven in *Zelandia illustrata* (1ste dl. blz. 291), terwijl een brief van den 6den Sept. 1788 en een handteekening van den 27sten April 1782, berusten in de verzameling van het Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen. Hij was de groot-

vader van den geleerden Ch. H.D. Buys Ballot, hoogleeraar te Utrecht in de wis- en natuurkunde.

L i t t e r a t u u r : Nagtglas; *Levensber. van Zeeuwen.* 1ste afl. blz. 19 en. 20. *Boekzaal.* 1788. 1ste dl. blz. 709. *Id.* 1797. 2de dl. blz. 425 en 426.

[IJsbrand Balk]

BALK (IJsbrand)[1], was geboren in Friesland, waarschijnlijk wel te Balk, aan welk dorp hij dan zijn naam zal hebben ontleend. Af en toe vinden we, dat stukken, door hem onderteekend zijn; 'IJsbrandus Balkius Reynhardus Frisius. Niet onwaarschijnlijk is Reinhard zijn familienaam, omdat, gelijk gewoonlijk geschiedt, indien Reinhard de naam des vaders was, er dan geschreven zou staan Reinhardi fil. Hoe dit ook zij, tot nu toe is van zijn eerste levensjaren, weinig bekend. Reitsma (*Gesch. van de Herv.* enz. 2de druk. blz. 105), zegt dat hij priester geweest is te Heeg, terwijl het feit, dat hij veel later te Leiden, in het Alb. stud. werd ingeschreven als licentiaat in de rechten, een vingerwijzing is, dat hij zich aan de een of andere buitenlandsche universiteit, dien titel verworven heeft. Vóór 1564 vernemen we eigenlijk niets stelligs omtrent hem. In dit jaar toch trad hij op als predikant te Norden, niet zooals overal gezegd wordt, der Luthersche, maar wel degelijk der Gereformeerde gemeente aldaar, die eerst eenigen tijd bediend was door Cooltuin, die te Emden werkzaam was. Omtrent deze aangelegenheid lezen we in het ten jare 1594 te Bremen bij Berendt Petersz. uitgekomen *Gründtlicker Warhafftiger Bericht van der Euangelischen Reformation, der christlicken Kercken tho Embden und in Ostfrieszlandt.* u.s.w. S. 405: 'Dewyle auerst de Kercke tho Embden ehres Deners nicht lange entraden konde, so hefft Godt twe gelehrde, wolbegauende Menner Wicherum und Isebrandum Balckium, de doch vorhen nicht ahne Denst gewest, vnd als rechtgelöuige Lehrer mit Ehren im Lande gedenet hadden, angewesen, so sick des bedröueden Standes der Kercken tho Norden, so wyt angenahmen, dat se vp erforderent der Hogen Ouericheit, ond hartlicken begeren der rechtgelöuigen, van ehren rowigen Densten sick beropen, vnd tho Norden in der groten Vnrowe instellen laten.'

Dat Balk en Milezius het te Norden alles behalve aangenaam hadden, door allerlei verdrietelijkheden hen berokkend door de, aanhangers van Ligarius is een feit; zelfs des nachts werden ze overlast aangedaan, zóó dat ze zich met een rekwest wendden tol de hooge overheid. Veel heeft dit naar 't schijnt niet geholpen, want heel lang zijn ze te Norden niet geweest, toen ze naar Nederland terugkeerden: 'Als nhu de beyden des Unfredens tho Norden auerdrotich geworden, vnd Godt der Herr de fryheit des H. Euangelions ock in den benachbarden Nedderlanden vpgahn laten, sindt de gemelte beyde Prediger als vth den Landen gebaren, neffens andern darhen gefordert, vnd hebben solcken nyen Berop deszthowilliger angenahmen, dewyle de van Norden, als se dorch Ligarij vortreck, etwas tho rowe gekamen, sick vornehmen lahten, dat se leuer dorch Landtsaten, als dorch Vthlendischen wolden bededet syn (*Gründl. Warh. Bericht.* S. 406)'. In Friesland weergekeerd[2] heeft hij eenigen

1) De naam wordt ook geschreven Balck, Balkius, Balckius, Balccius, Trabius. Ook vindt men Isebrandus, Isbrandus, Isenbrandus. Soms alleen de voornaam. Eveneens ontmoet men IJsbrandus Trabius Frisius.

2) Volgens Reershemius; *Ostfriesl. Pred. Denkm.* S. 245, is Balk te Norden werkzaam geweest van Pinksteren tot St. Michaël (29 Sept.) 1564.

tijd dienst gedaan te Leeuwarden, vanwaar hij naar Antwerpen getrokken is, waar hij eerst zijn intrek schijnt genomen te hebben in de Gasthuisbeemden, bij een metselaar, later in ‘'t Sweert’ bij Aert v.d. Beken (cf. Dr. L.A. Langeraad *Guido de Bray.* blz. 64. noot 1). Hij preekte in het Vlaamsch o.a. eenigen tijd in de ‘Lange Kerk’, die stond in de Mollenspan of Mollekens-rame, een ledig erf in de Gasthuisbeemden, aan de stadsvest bij de Huivetters (Leerlooijers) toren, en uitkomende in het Hopland. Van deze kerk had Balk den eersten steen gelegd, den 24sten Sept. 1566[1]. Voor de laatste maal sprak hij er voor zijn gemeente op den 9den April 1567 en wel over den tekst Marcus 4:30-32.

Het is me niet duidelijk geworden, hoe Rahlenbeck ('*Inquisition et la réforme en Belgique.* Brux. 1857. p. 47) er toe gekomen is te beweren: ‘Deux camps luthériens se formèrent à Anvers. Nos martinistes ou luthériens démocrates sont représentés par Balthasar Houwaert.... IJsebrand Balk dit Strabius, venu de Francfortsur-le-Mein.’ Immers bij de Luthersche partij heeft Balk zich nimmer aangesloten en in de ‘liste des personnes suspectes dressée à Anvers par les soins den conseillers-inquisiteurs (cf. *L'Inquisition.* cet. pag. 262-270) vinden we op p. 263: onder ‘Les predicans Calvinistes’; ‘Isenbrandt, en flamand. cet. Deze opgave is juist: hij behoorde tot de Gereformeerden, zij het ook tot de gematigden onder deze partij en geenszins tot de Lutherschen.

Waarschijnlijk is Balk, na Antwerpen verlaten te hebben, naar Engeland getrokken, waar we hem in 1569 ten minsten aantreffen als predikant te Norwich (cf. J.S. Burn; *History of the Foreign Protestant Refugees in England.* pp. 202 en 218[2]. In Januari (den 2den) 1570 had de toenmalige predikant te Sandwich, Jacobus Bucerus, eenige theses van hem ontvangen, over de vraag of de kinderen der papisten al dan niet mochten gedoopt worden (cf. Hessels: *ll.* T. II fo. 333)[3] en niet lang daarna beklaagde hij zich bij G. Wingius en Bartholdus Wilhelmi over Herman Moded, die hem van enkele dingen beschuldigde, welke hij zelve bedreven had[4].

Blijkt uit de bescheiden dat het noch met Helmichius, noch met diens voorganger goed gegaan was te Norwich, ook met Balk bleeft 't er niet in 't reine. Zoo vinden we in een brief van het consistorie d.t.p. do. den 24sten Juni 1571, gericht aan dat te Londen, dat in de gemeente driemaal achtereen oneenigheid was ontstaan, waardoor de gemeente met ondergang bedreigd werd: ‘ende dat alle door

1) Van alle kanten waren voor het bouwen dezer kerk, giften ingekomen o.a. uit Doornik, Armentières en Valenciennes. Hier vierden de mannen, bij twaalven aanzittende, het avondmaal. Den 4den Juni 1567 werd er de sloopende hand aangelegd en de afbraak ten voordeele der Walsche krijgsknechten verkocht (*N. Arch. v. K.* 4de dl. blz. 152).
2) 't Wil me toeschrijven, dat Balk in 1568 te Norwich was. Immers was de predikant aldaar Js. Helmichius, aangeraden Balk te raadplegen, en wanneer dit gezegd is, volgt daarop: ‘Cum itaque ego in eam sententiam venissem ut proficisceremur (a qua non abhorrebat ipse dominus Isbrandus)’.... cet, dan ligt het wel eenigzins voor de hand hieruit af te leiden, dat B. toen te N. woonde en daar een man van invloed was (cf.) Hessels; *ll.* T. 11. fo. 306 en 307).
3) ‘Missae sunt ad me Noruico ab Isebrando theses quaedam diversi generis, quarum priores asserunt, posteriores negant babtizari posse papistarum Infantes: super quibus requiritur nostra sententia’..... cet.
4) Hessels; *ll.* p. 338-340.

ongelijcheit der natuere zeeden, ende manieren van sommeghe predicanten bij ons, ende oock der ghemeinte die ellecander qualick konnen leeren kennen oft ten minsten qualick connen tot ellecanderen accommodeeren.' Treurig, meende het Sandwichsche consistorie, zou het zijn, indien, tengevolge daarvan, de gemeente zou ten ondergaan, en daarom stelde het voor 'oft tot preseruatie onser kercke niet becommelick en ware dat onsen zeer lieuen ende welbeminden broeder Mr. Georgius Sylvanus, die den meesten deele onser ghemeinte alhier so ghedient ende ghekent heeft, soo oock can hem in zulker wijse waer doore de menschen te winnen zijn gherechtlick voughen, hem mochte hier toe imploijeren, ende dat onsen Broeder Isebrandus aldaer bij vlieden in zijner plaetse mochte commen ende dienen, het welck so het geschieden conde, so souder (emmers onses bedijnckens) gheduerghe weluaert so in vlieder so in onser Kercke moghen floreeren, waerom ons ernstich versouck ende begheerte es dat ghij hier in vlieden vuterste deuvoor, ende nersticheit doen wilt op dat zij beide so Isbrandus so Sylvanus hem hier toe mochten bewilleghen, zult oock God ende zijner ghemeinte hier (zo ghij het becommen cont) grooten ende zonderlinghen dienst doen.' Van de ruiling is niets gekomen, maar dat hij er weggegaan is, is een feit en dat wel ten gevolge de oneenigheid, die er, terwijl hij daar predikant was, tusschen hem en de gemeente was ontstaan[1].

Op de vraag, waarheen Balk getrokken is, nadat hij Norwich verlaten had? moet geantwoord worden, naar Maidstone. In een brief, toch den 1sten Juli 1572, door het consistorie dezer gemeente geschreven naar Londen (Hessels; *ll.* T. III. pars I. fo. 170 en 171), wordt ons gezegd, dat twee broeders uit Sandwich aldaar gekomen waren, 'met brieven an onsen broeder Dominum IJsbrandum Balkium, nv ter tijt by ons inden worde des Heeren dienende, dat die Consistorie van Sandwijts hem begheeren om voor eenen tijt haerlieden in ghelijcken dienst des worts bij te staene, waerdoor wy gheen cleyne zwaricheyt in dese onze ghemeente zien, die God lof nv tot vrede ende eenicheyt haer alzo doir zynen arbeyt begheuen heeft, dat zo verre hy by ons hadde moghen blyuen zo langhe de zake Nicasy eens oft anders gheweest hadde, wij twijfelen niet de Keircke alhier zoude teenemael van alle twist ende oneenicheyt, van alle erreuren ende dwalynghe Nicasy ghevryt hebben gheworden, die wy vreezen dat doir zijn vertrecken weder doir die veranderynghe des dienaers zoude mogen ontstaen.'

Duidelijk wordt ons hier dat Balk te Maidstone gekomen is in plaats van Nicasius van der Schuere en dat hij er met zegen werkzaam was, reden waarom men hem behouden wilde. Dan hoe erg het ook was, hem te moeten missen, lettende op den nood der kerk te Sandwich, zoo wilde toch het consistorie van Maidstone hem laten trekken. Wat in deze moeilijke omstandigheden moest gedaan worden, werd te Londen gevraagd. Oordeelde het consistorie d.t.p. dat Balk naar Sandwich behoorde te vertrekken, dan zou men afstand van hem doen, maar dan diende men er ook voor te zorgen, dat in zijn plaats, weer een geschikt persoon te Maidstone kwam. Ongetwijfeld is het advies van het Londensche consistorie geweest, dat Balk naar Sandwich moest gaan, en zeker is hij nog in 1572 derwaarts

1) cf. Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. II. blz. 190: 'Desgelijcken ys geschiet in de kercken te Norwitz in Engelandt, daer Isbrandus, Theophilus ende Antonius affgestelt ende op andere plaetsen, daer sy met frucht gedient hebben ende dienen, getransfereert sijn.' cf. Hessels: *ll.* T. II. fo. 359.

getrokken. Immers schreef hij den 26sten Maart 1573 uit laatstgenoemde plaats, aan den blijkbaar reeds eenigen tijd te Londen vertoevenden ouderling Johan Begrandt of deze eens bij het consistorie aldaar wilde informeeren, hoe men handelen moest met hen, die den hertog van Alva van victualiën voorzagen. Men had te Sandwich feitelijk de lui, die dit deden onder censuur gezet en ze van de avondmaalstafel afgehouden, doch wist niet of dit goed was. Tijdelijk zou de zaak blijven rusten, totdat men uit Londen een afdoend advies had gekregen. Uit den inhoud van den brief is zeer goed op te maken, dat Balk al geruimen tijd te Sandwich was, toen hij dit een en ander schreef (Hessels; *ll.* T. III. p. I. fo. 207 en 208). Omstreeks dezen tijd had men ook te Dordrecht pogingen aangewend, om hem aldaar als predikant te krijgen (Hessels; *ll.* T. III. p. I. fo. 209) en werkelijk schijnt hij er sterk over gedacht te hebben, naar de Merwestad te gaan (Id. fo. 217), maar gebeurd is het niet, hij bleef te Sandwich. We vinden er hem den 7den Febr. 1575 (Id. fo. 285 en 286) en het was ook hier dat hij op Woensdag den 2den Nov. 1575 een twistgeprek hield met Adriaan Obry (Obrius), dat in geschrifte naar Londen werd gezonden, en waarvan het consistorie aldaar getuigde in een schrijven van de hand van Wingius: ‘In dese scriften, werd, mijns achtens, alleenlick ghehandelt van woorden ende wysen van spreken, ende hoewel dat deen eigenlicker spreict dan dander, zo dunct my nochtans niet datter zulcke pugnantie of contrarieteit zy of het verschil en moge lichtelick vereenigt werden, indien deen des anders woorden rechtsinnelick verstaen ende eenvoudelick vutlegghen wille’ (Id. T. III. p. I. fo. 349. cf. ook fo. 431).

Symeon Ruytinck, vertelt ons dat, die van Sandwich, die te Londen hadden bericht ‘datse over ettelijcke jaren ('t wordt verhaald op 1599), de Coninginne (Elisabeth) aldaer zijnde, hare Majesteyt aenspraken door Isbrandum Balkium, Predicant, haer vereerende met een silveren kistken, daer 't kindeken Moses in lagh, daermede te kennen gevende, dat de Gemeente aldaer ghevlucht, was door Godes voorsienigheyt bewaert gheweest, ghelijck Moses op 't water’ (cf. *W. der M. Ver.* Serie III. dl. I. (1ste stuk) Utr. 1873 blz. 162).

Praeses was hij van 't ‘Colloquium of Tsamengespreck’ begonnen den 22sten Mei 1576 te Londen (*Id.* Serie II. dl. I. blz. 11), en toen hij zoo'n colloqiuum, daartoe saamgeroepen door de kerk te Sandwich, in Mei 1578 weer bijwoonde, werd hij daar afgevaardigd, om de nationale synode, die te Dordrecht stond gehouden te worden, bij te wonen (*Id.* blz. 40)[1]. Terwijl hij hier was, kwam er ter vergadering een schrijven in, do. 13 Juni van de edelen en notabelen van Gent, waarbij de ‘dienaers des goddelicken woorts versamelt op het Synodus tot Dordrecht’ verzocht werden om zooveel in hen was te helpen, ten einde de Gentsche gemeente van goede dienaars te voorzien ‘ende zonderlinghe van onsen metbroedere Isenbrando, die wy hier oyck grooteliex van doene hebben (Rutgers; *ll.* blz. 321).’

Teruggekeerd te Sandwich, treffen we hem den 10den Sept. weer te Londen aan, alwaar hij met den ouderling Jan van Roo, die met hem naar de Dordsche synode was afgevaardigd, verslag uitbrengt van het op deze kerkelijke bijeenkomst verhandelde (*W. d. M. Ver.* Serie II. dl. I. blz. 48). Lang na dezen is Balk niet meer te Sandwich gebleven, want nog vóór het jaar ten einde was, bevond hij zich

1) Zijn geloofsbrief is afgedrukt door Rutgers; *W. d. M.V.* Serie II. dl. 3 (*acta v.d. Nederl. syn. de* 16*de eeuw.* blz. 304-306).

te Antwerpen, waar hij reeds eenmaal gewerkt had. In Vlaanderen was de oogst groot, maar er was gebrek aan arbeidskrachten, die overal werden gevraagd[1)] en zoo was ook tot Balk in Engeland, de roepstem gekomen; en feitelijk nog verbonden aan de gemeente te Antwerpen, ging hij naar deze toe, die al de liefde had van zijn hart. In April 1579 was hij hier een der drie vaste predikanten (Hessels; *ll.* T. III. p. I. f°. 551), terwijl er in September zes waren (*Id.* f°. 561). Twee jaar later werd hij beroepen te Leiden (*Id.* f°. 650). 't Was dus in hetzelfde jaar 1581, waarin hij de synode te Middelburg bijwoonde, bij welke gelegenheid hij zich gekozen zag tot scriba, terwijl aan hem, aan Arnoldus Cornelii, Taffijn en Lydius werd opgedragen een 'Corpus disciplinae by advys des synodi vut den acten synodael te maecken', dat, als zulks gebeurd was en nadat het synodaal goedgekeurd zou zijn, overgegeven moest worden 'den generalen staten ende te bidden dat sijt sancieren.'

Zeer verdient het de opmerking dat Balk de sententie, door de Middelburgsche synode geveld over C. Coolhaes, niet wilde onderteekenen, wat moeite daartoe ook werd aangewend, reden, waarom ze besloot aan de classis van Brabant te schrijven, 'hoe dat IJsebrandus inde sacke Coolhaes hem heeft gedragen ende dat sy op een ander tijt nyemanden seijnden, dan die den actis wille onderschrijven' (Rutgers; *ll.* blz. 372). Over deze zaak werden ook in de classis Dordrecht brieven voorgelezen en werden eenige gedeputeerd om hen (te Antwerpen) te vermanen, dat Balk niet meer naar een synodale-vergadering zou gezonden worden (cf. *W. d. M.V.* Serie III. dl. II. 2de stuk. Utr. 1878. blz. 101).

't Was niet voor de eerste maal dat Balk in 1581 in de zaak Coolhaes betrokken werd; dit was reeds het vorige jaar gebeurd. In 1580 toch was hij door de gemeente te Leeuwarden voor eenigen tijd ter leen gevraagd, gelijk blijkt uit een brief van H. van de Corput, den 8sten Mei 1580 uit Dordrecht aan Arent Cornelissen te Delft geschreven en waarin we o.a. vinden: 'Hermannus (Herberts) is na den drie weken na Paeschen wederkomen; nu sal ick corts eens na Breda verreijsen, ende daerna, alsoe Isobrandus Balck nootsaeckelick drie maenden verleent sal worden in Vrieslant, soe sal Hermannus na Antwerpen reysen.' Op de reis uit Antwerpen naar Friesland, of liever op de terugkomst van Balk uit Amsterdam (want verder is hij niet geweest, dewijl hij ongezind was den tocht voort te zetten, wegens oneenigheden in Fr. met de Wederdoopers) is hij te Leiden geweest en toen werd zijn hulp ingeroepen, om, kon het zijn, de twisten, die de gemeente aldaar beroerden, te beslechten. Aanvankelijk gelukte het hem, doch op den duur, heeft hij niets uitgewerkt. Maar had men Balk te Leiden als een man, die vrede wilde, leeren kennen, dit heeft er stellig toe bijgedragen, dat hij in 1581 (gelijk we bereids meedeelden) aldaar beroepen is, en dat 't in 1584 nog eens geprobeerd is

1) 'Is mede besloten dat *alsoo den Ooxt in Vlaenderen ende Brabant seer aenwast* dat bijaldien daer eenighe dienaeren des classis beroepen wordden, ghesien tselue althans wijt ghespreijt is ende des wynters quaelijcken bijden anderen can comen ende die beroeping (alsoo den dienst des woerts tsommigher plaetsen begonnen is ende bij vertoeuen der dienaeren opghescort off wtghesloten mochten wordden) mochte subijtelijc aencomen ende haestnoodich wesen dat die beroepen dienaer sijne beroepinge sal aengeuen vier off vijff vanden naesten omliggende dienaren, die de selue wel erwegen hebbende die hem sijne versochte attestatie gheuen ende inden naeme vande classe onderteeckenen sullen'. *Acta cl. Dordr.* 8 Julij 1578. art. 7.

om hem aldaar te krijgen. Dat hij werkelijk in 't begin van laatstgenoemd jaar voor de tweede maal te Leiden beroepen is, moet afgeleid worden uit het den 13^{den} Maart 1584 door die van den gerechte geresolveerde op 4 punten, waarop de kerkeraad advies vroeg, en waarvan het 4de punt was ‘om restitutie van 't verschotene door Pieter van Beveren op zijne reis naar Antwerpen tot het beroepen van IJsbrand Trabius’, welk verzoek, gelijk het heet, werd toegestaan. Dan men verloor hem niet uit het oog, want als hij den 20sten Augustus 1585 (nadat de stad den 16/17 daaraan voorafgaande in handen van Parma gevallen was) voor de laatste maal had gepreekt en de stad verlaten had, is hij naar Leiden getrokken, waar hij onmiddellijk na zijn aankomst, als predikant is opgetreden. Den 30sten Sept. toch, werd hij in het Album studiosorum ingeschreven als ‘Isenbrandus Balckius Frisius. J. lic. et hujus ecclesiae minister’ (cf. *Alb. Stud. Acad. Lugd.* kol. 18).

Balk woonde op het Rapenburg en was, volgens de mededeeling van den heer Rammelman Elsevier, gehuwd. Ruim anderhalf jaar heeft hij de Leidsche gemeente gediend, om daarna naar Leeuwarden te gaan, alwaar hij ongeveer Mei 1587 aangekomen is. Hier vond hij Ruardus Acronius, met wien hij, dewijl hij een gematigd godsdienstige overtuiging bezat, weldra oneenigheid heeft gekregen, die tot een hartstochtelijke strijd is uitgebarsten en die er toe leidde dat beide hun ontslag vroegen uit den dienst, wat werd toegestaan, en dat aan Balk, door de Staten der provincie Friesland verleend werd tegen den 31sten Oct. 1589 (cf. *Nederl. Arch. voor Kerkgesch.* Nieuwe Serie. 2de dl. blz. 400 en 401).

Metterwoon vestigde Balk zich, na Leeuwarden verlaten te hebben, te Amsterdam, alwaar hij in 1590 zijn *Cleyn-Mostert-zaet* liet drukken, waarvan de ‘voorrede aende verstroyde Ghemeynte van Antwerpen’, door hem geteekend is uit Amsterdam, den 12^{den} Mei 1590 (Stylo veteri). Van Amsterdam verhuisde hij naar Dantzig, waar hij de vervallen Gereformeerde gemeente er weer een weinigje bovenop heeft gebracht, zoodat er een kerkeraad kon worden benoemd en vrij geregeld geheime samenkomsten werden gehouden (cf. Hessels; *ll.* T. II. f°. 843-845), ja hij waagde het zelfs den 23sten Dec. 1590 met zijn gemeente het avondmaal te vieren, zij 't dan ook in 't geheim; doch 't lekte al spoedig uit dat dit had plaats gevonden en reeds den volgenden dag werd hij ‘voor mijn heer den borgemeester ontboden, die hem wel neerstich van zijnen naem, ende waer hy te voren gestaen hadde, wie hem hier gevoirdert, waer, ende tot wyens huysen hy in 't heymelyck, ende of hy het nachtmael des Heeren daer vuytgericht hadde, ondervraeght heeft’ (*Id.* f°. 856). Balk heeft zich bij die ondervraging weinig bloot gegeven, maar dit gaf niet heel veel, want 't einde der historie was, dat door den burgemeester, namens den raad, verboden werd verder geheime bijeenkomsten te houden ‘op haer hoochste indignatie en straffe’. Om hierin verandering te brengen werd zelfs de hulp ingeroepen van Engelands koningin, die zich werkelijk in deze aangelegenheid niet onbetuigd heeft gelaten (cf. Hessels; *ll.* f°. 856-866 en *W. d. M.V.* Serie III. dl. I. 1$_{e}$ stuk. blz. 151); maar veel uitgehaald heeft het niet. Balk vertrok en kwam te Deventer, waar we hem in 1592 vinden, doch vanwaar hij einde Juni weer vertrokken is[1)].

1) 3 Juni 1592. Met advies van den raad besloten Isbrand Balck te begroeten en hem te vragen om de gemeente 1 of 2 maanden te dienen. Broeder Begholt met algemeene stemmen gekozen, om naar hem toe te gaan en te vragen.

Later ontmoeten we hem nog als predikant te Naarden. Hier werkzaam zijnde woonde hij de synode bij, die in 1597 gehouden werd te Enkhuizen (R. en v. V. *ll.* dl. I. blz. 230). Dan ook te Naarden had hij geen blijvenden zetel, want d.t.p. ontslagen in 1598, was hij 't volgende jaar te Stavoren, vanwaar hij nog weer naar Leiden schijnt getrokken te zijn, om daar te sterven (Romein; *ll.* 2de ged. blz. 408).

Balk heeft een veelbewogen leven geleid en in tal van gemeenten is hij werkzaam geweest.

Van hem zag het licht: *Het Cleyn-Mostert-zaet,* dat is, de laatste predicatie a°. 1567. den 9 Aprilis, ende wederom die naest-laetste predicatie den 18. Augusti. a°. 1585. binnen Antwerpen, Wten 4. Cap. des Euan. Marci ver. 30. 31. 32. Ghedaen door Ysbrandum Balkium Reynhardum Frisium, Dienaer des Godlijcken Woorts.

Tot troost, onderrichtinghe ende vermaeninghe der L. Broederen ende Susteren der verstroeyder Ghemeynte Christi van Antwerpen, Midtsgaders alle L. Lidtmaeten ons Heeren Jesu Christi, die in ende buyten den Nederlanden ginswaerts, ende herwaerts, om de bekentenisse Christi, ende zijns Heylighe Waerheyts, ende Woorts wille, door die Spaensche Tyrannie, vervolgt, verdreven, ende verjaegt zijn.

Met seer schoone verclaringhe der Puncten ende stucken in dese Predicatie vervatet, waer van inde afdeylinghe dezer Predicatie int begin breeder gemeldet wort metten Register int eynde des boecx gestelt.

Nu anden dach gegeven selfs door den Auteur voorsz.

Matth. 10.14.15.

So wie u niet ontfangen, noch uwe woorden niet hooren en sal: Wtgaende uyt dien huyse, ofte stadt, schuddet het stof van uwe voeten. Voorwaer ick segghe u: het sal den Lande van Sodoma, ende Gomorra verdrachlijcker wesen inden dach des oordeels, dan dier Stadt. 't Amstelredam. By Barendt Adriaensz. woonende inde Warmoestraet, Int Gulde Schrijff-boeck. a° 1590.

Behalve de 'Voorreden aende verstroyde ghemeynte van Antwerpen', 14 bladzijden, beslaat de predicatie er 152, waarbij dan nog 15 komen, waarin men heeft 'Opmerckinghe anden Chr. leser' benevens 1 blz. met een twintig regelig vers: 'Anden Christelijcken Leser,' 5 bladzijden: 'Corte register deses boecx' en 1 bladzijde: 'De errata betert alsoo', waaronder men dit 2 regelig versje aantreft:

> 'Antwerpen rijck, die inden strijck ghevallen zijt der Spaeniaerts fel,
> Ontwaeckt, staet op, en smaeckt, neempt waer dit Mostert-zaetken wel.'[20]

20 'Noch ist van dem kerckenraedt begehrt het advijs des ersamen raedts dat hem believen sal onsen broeder Isebrant voor een dienaer an te nemen.

Den 27sten Junij a°. 1592 is geresolvirt das Kemener Huynck und burgmr. Mr. Winzen die begehrte des kerckenraedts in die supplicatie van Isbrando Balck verhaelt, noch eins sullen repetieren undt den E. Raed vordvagen, undt so furre by dem ersamen raedt ghen ander middel van onderholt kan gevonden worden, dat dem Ersamen Raedt sal beliven einen vth haren getale tho ordinneren om onsen broder Isebrando tselve stichtelicken anteseggen neffens Begholt.

Den 30sten Junij anno 1592 hebben die broeders des kerckenraets mitsgaders den Erbaren Raedt Mro. Isebrando Balckio diewelcke sijnen afscheit van ons name, ein behoorlicke attestatie mit opgedruckten statt unde kerckensegel ende onderteickeninghe van beyder kerckendienaer handt verlenet hem bedanckende vor sijnen getrouwen arbeijt onser gemeente bewesen.' (1ste *Kerkeraads acten boek* van Deventer 1591-1634).

Nu gaf in 1858, bij H. Lagerwey te Dordrecht, de predikant te Geertruidenberg B. Glasius in 't licht: *Leerrede over Markus IV* vs. 30-33, door Isbrandus Balckius of Trabius, uitgesproken te Antwerpen, op den 9^{den} April 1567, daags voordat de Predikanten uit de stad verdreven werden en twee dagen, voordat prins Willem I uit haar en uit Nederland naar zijne Duitsche Staten week. Naar de 2de uitgave, te Antwerpen in 1579 in het licht verschenen. Behalve de inleiding van Glasius, die 11 bladzijden groot is, telt de preek zelve 8 bladzijden. Deze preek, door Glasius in 't licht gegeven is iets geheel anders dan die, welke door Balk zelf in 1590 te Amsterdam bezorgd werd, niet Balk, maar een hoorder heeft, zoo goed en zoo kwaad als 't kon, dat, wat hij den 9^{den} April 1567 gehoord had, opgeteekend en wereldkundig gemaakt. Dit een en ander deelt Balk mede in de 'Voorreden', waarin we vernemen dat hij 'anno 66 ende 67 ende daer na, wederom vant jaer 78 tot het jaer 85 totten 20 Augusti' te Antwerpen is geweest, om daarna mee te deelen: 'Waerom dit cleyn Mostert-zaet an den dach ghegheven sy:' nl. 1° om te voldoen aan een belofte, gedaan den 20sten Aug. 1585, na de verklaring van Gen. 18:17 - einde, dat hij de preek over het 'Cleyn Mostert-zaet, tot zijnder tijt de verstroyde Kercke van Antwerpen tot haerlieder troost, onderrichtinghe, ende vermakinghe soude mede deylen, met ghetrouwe warninge, dat niemant wt onse mont (ghelijckt ghebeurde Anno 1567, den 9 Aprilis laestleden) soude nae drucken, daer veel dinghen vergheten, oock eenighe anders ghestelt worden, ghelijck als ick die gheleert ende die Ghemeynte voorghedraghen hebbe. Ten tweeden, hierom dat, veel van U.L. soo by monde, als oock by geschrifte, seer dickmael by my angehouden hebben, dat ick dit Cleyn Mostert-zaet aenden dach wilde gheuen, verclaerende soo ick dat selfs niet en dede, dat sonder twijfel yemandt vande toehoorders (die my t'selue hebben hooren doen) my souden laten naedrucken, *gelijckt anno 67. gebeurt is.*'

Beviel de preek over het 'Ceyn Mostert-zaet' goed, dan zou hij nog andere 'te Antwerpen, tot Leyden, tot Leeuwarden ook in Engelant, ende elders gedaen' in 't licht geven. Hij had er over 'het 3de en 4de Kapittel des boecx Hester, ende andere Predicatiën.'

Nog gewaagt hij in de 'Vooreden' van zijn groote liefde voor de gemeente te Antwerpen o.a. met deze woorden: 'Ic hebbet ooc u.l. daerom willen toeschrijuen, opdat ick mijn danckbare herte tegen u.l. soude betughen voorde weldadige gunst ende liefde, ende gunstige weldadicheyt, die u.l. mij ten tijde vande beyde liberteyt soo vrintlick ende lieflijck bewesen hebt, waer deur ic bekenne, my also aen u.l. verbonden te zijn, dat ick u.l. te dienen, ende alle vrintschap ende lieffde in dese mijn ouderdom tot allen tijden na mijn hoochste vermoghen te bewijsen met mijn geringe dienst, willich ende bereijt kenne.

Ten slotte wijs ik er nog op dat we hier ook vermeld vinden, dat hij, toen hij de 'Voorrede' schreef, ongeveer '34 jaeren in ballingschap hadde geconverseert onder anderen natien, ende Christum Jesum reyn, ende suyver gheleert ende gepredickt hadde.' Verre zullen we dus, hierop afgaande, wel niet van de waarheid verwijderd zijn, wanneer we aannemen, dat Balk, van af 1556 als evangelieprediker is opgetreden.

Voor de kennis van de wijze, waarop de oudste predikers in ons land het woord verkondigden, is dit *Cleyn Mostert-zaet* (d.i. de openbaer Predicke des Woorts) van onschatbare waarde.

De preek zelf, die Balk tweemaal (den 9den April 1567 en den 18den Aug. 1585) te Antwerpen gehouden heeft, is in 5 hoofddeelen verdeeld, die op hun beurt weer in 22 'Capittelen' zijn gesplitst.

L i t t e r a t u u r : Gezegd dient dat, wat tot nu toe geschreven is over Balk aan nauwkeurigheid zeer veel te wenschen overlaat èn v.d. Aa; *ll.* dl. II. blz. 69 en 70 èn Glasius; *Leerrede* enz. blz. 9 èn 10; èn H.Q. Janssen; *De kerkh. in Vl.* 1ste dl. Arnhem 1868. blz. 67 en 68 zijn onnauwkeurig. Men raadplege vooral Hessels; *Archivum.* cet. T. II en T. III. (pars II) Index. H.C. Rogge. *C. Jsz. Coolhaes.* 1ste dl. blz. 183, 187 en 189 en dl. II. blz. 241. C. Coolhaes; *Een cort warachtich verhaal.* Leyden 1610. blz. 112-114 en 123 en 124. *W. d. M.V.* Serie II. dl. III. register *i.v. Id.* Serie III. dl. 1. 2de stuk. reg. *i.v. Id.* Serie III. dl. II. 2de stuk. reg. *i.v. Nederl. Arch. v. Kerkgesch.* Nieuwe serie. 2de dl. blz. 397-403, in een artikel van G.H. van Borssum Waalkes; *Stukken betreffende den twist tusschen de Leeuwarder en Friesche Predikanten in en na 1588. Arch. v. K. Gesch. in Nederl.* dl. XI. reg. *i.v.*, *Nederl. Arch. voor K. Gesch.* dl. IX. reg. *i.v.* - Ch. Rahlenbeck; *l'Inquisition et la réforme en Belgique.* Brux. 1857. p. 47.

[Hendrik Sander Balsem]

BALSEM (Hendrik Sander), geb. in 1833 te 's Hertogenbosch, werd den 27sten Augustus 1850, op zeventienjarigen leeftijd, ingeschreven als student in de godgeleerdheid aan de universiteit te Leiden. Toegelaten tot de evangeliebediening door het prov. kerkbestuur van Groningen in 1855, werd hij eerst hulpprediker te 's Gravesande in 1856, daarna predikant te Nootdorp den 9den Aug. 1857. Hier werd hij den 9den Oct. 1863 benoemd tot pred. in N.O.I. Hij preekte er den 14den Febr. 1864 met Joh. XV[a] afscheid, om drie dagen later (17 Febr.) door zijn broer N.C. Balsem, die daarbij sprak over het geloof in Gods liefde als verheven boven de raadselen dezes levens, naar Ps. 97:2 en 1 Joh. 4:8, tot de evangeliebedieding in N.O.I. te worden ingeleid.

Achtereenvolgens was hij predikant te Amboina (1864), Pasoeroean (1869), Semarang (1873), Soerabaja (1874) en gedeporteerd in 1877, werd hij nog in datzelfde jaar beroepen (4 Juli) te Beek en Ubbergen, om hier den 2den Sept. bevestigd te worden door F. van Leeuwen uit Oosterwolde. In deze gemeente is Balsem werkzaam gebleven tot den 13den Nov. 1898, toen hem door prov. kerkbestuur van Gelderland, een eervol emeritaat werd verleend. Na zijn ontslag uit den dienst vestigde hij zich te Nijmegen, waar hij den 29sten Dec. 1903 overleed.

In 1876 schreef hij in de *Herv.* een reeks artikelen over de zending, later overgenomen in het te Soerabaja onder redactie van Ds. Schagen van Soelen uitkomend blad *Onze Getuigenis.* Veder schreef hij nog in eerstgen. blad, brieven aan Ds. Wiersma (dest. pred. in de Minahassa), over het inl. onderwijs (28 Juni 1879), over het hulppredikerschap in Indië (10 Oct. 1885) en over andere onderwerpen. Nog schreef hij in de *Kerkel. Courant* (10 Mei 1879) over de positie van den Ind. pred., *Bijblad der Herv.* (12 Apr, '84) over hetzelfde onderwerp aan Ds. de Jong te Salatiga; recensie van v. Troostenburg de Bruyn's *Gesch. der Herv. Kerk in Indië*

(1884) en van Perelaers de Opiumkwestie, in de *Bibl. voor Mod. Theologie*, schreef hij over de zending, naar aanl. van het werk van Langhaus; ook over de zending en de moderne richting, over de zending en de Molukken, als een gevolg van het schrijven van

Ds. v. Hasselt in *Geloof en Vrijheid;* aankondiging van de Maleische preeken van Dr. Kam Jr. Ten slotte schreef hij in het Maandschrift: *Geloof en Leven* (1878), over de Rom. missie in de Minahassa.

L i t t e r a t u u r : C.A.L. van Troostenburg de Bruijn; *Biogr. Woordenb. van O.I. predikanten.* Nijm. 1893. blz. 22 en 23. Jaargangen van v. Alphen's *N. Kerkel. Handb.* en van de *St. v. Wh. en Vr.*

[Nicolaas Cornelis Balsem]

BALSEM (Nicolaas Cornelis), geboren den 19^{den} Nov. 1835 te 's Hertogenbosch, werd den 25sten Sept. 1851, als student in de godgeleerdheid ingeschreven aan de universiteit te Leiden. Bevorderd tot candidaat t/d. h. dienst bij het prov. kerkbestuur van N. Holland, was hij van 1860-1862 hulpprediker te Dordrecht, en werd hij den 31sten Aug. 1862 bevestigd tot predikant te Langezwaag, waar hij den 30sten Maart 1884 overleed.

Hij was voor de rubriek ‘buitenland’ medewerker aan de *Hervorming* en redacteur van het te Haarlem verschijnende tijdschrift *Mannen van beteekenis.* Hierin verschenen van zijn hand, de levens van D.F. Strauss, Kingsley, Buckle, Fr. Daek, Groen van Prinsterer, Gortschakoff, Gambetta, George Eliot, Garfield, Melikoff, Alexander II e.a. Nog gaf hij uit: *De ster uit het Oosten.* Haarlem 1873. *De taak der kerk.* Haarlem 1872. *De zoekende liefde. Een woord tot aanbeveling der Zending.* Leeuwarden 1866. - Ook schreef hij over Bilderdijk en Da Costa (cf. Reitsma; *Gesch. van de Herv. en van de Herv. Kerk der Nederl.* Gr. 1899. blz. 881). - Na zijn dood zag in 1884 te Haarlem het licht: *Dichterleven en levenspoëzie.* Preeken van hem komen voor in de *Stuivers-Preeken*, verzameld door Dr. H. Oort. cf. 1ste jg. Harl. 1869. blz. 165 en 3de jg. blz. 17.

L i t t e r a t u u r : *Biogr. Woordenb. der N. en Z. Nederl. Letterkunde.* Nieuwe druk. blz. 34.

[Frans Baltensz]

BALTENSZ (Frans). Hoewel David Jorisz in 1556 te Bazel was gestorven, bleef zijn invloed zich nog tot diep in de 17^{e} eeuw handhaven. Frans Baltensz althans behoorde onder de enkele aanhangers, die de dweepzieke Wederdooper nog in de eerste decenniën der 17^{e} eeuw te Dordrecht had (zie Nav. XXVII, blz. 159). Waarschijnlijk was hij de zoon van schipper Balthen Fransz., kapitein der Watergeuzen, die medegewerkt heeft om Dordrecht te bevrijden van het Spaansche juk[1)]. Volgens sommigen was deze Balthen Fransz ouderling der Dordsche gemeente. Onder degenen, die tegen de beroeping van Johannes Vossius protesteerden, was hij een der eersten[2)].

Onze Frans Baltensz was boekverkooper van zijn beroep en boekdrukker tevens. Na zich als zoodanig reeds vroeger door de uitgave van eenige kleine geschriften bekendheid te hebben verworven, verscheen van zijne eigene hand in 1635 een

1) G.D.J. Schotel, *Kerkelijk Dordrecht* enz., dl. I, blz. 52, *n.* 1.
2) Id. blz. 203.

werkje, getiteld: *Gulden kleinoodt*, *strekkende tot verclaringhe van het 13e Capittel des Euangeliums Johannis*, *bij Nicolaas Centen.* Een riem exemplaren verdeelde hij ter verspreiding onder zijne medeboekhandelaren. Daar dit echter zonder goedkeuring van kerkeraad en magistraat geschied was, werden de exemplaren in beslag

genomen. De enkele gedeelten er van die in den Dordschen kerkeraad waren voorgelezen, ontlokten aan deze vergadering de verklaring, ‘dat het een hersen-, sinneloos schrift was, daar uit geen verstant in 't alderminste kon gevat of geraapt worden.’ De schrijver zelf werd voor ‘seer zwack ende kranck van hersenen’ verklaard.

Ondanks dit alles liet onze Frans zich niet ontmoedigen. In 1648 verscheen als een vervolg op het bovengenoemde *Kleinoodt*, De *Samaritane ofte Spieghel der Godtsvreesentheyt en Eerbaerheyt*, enz. Gedaan door Fs. Baltensz. tot Dordrecht. Ook ditmaal was hij zelf de uitgever.

Dit geschrift maakte een allerwonderlijksten indruk, zoodat het verhaal opkwam, dat het in den oorspronkelijken vorm zoovele grove aanvallen tegen kerk en staat bevatte, dat de regeering de uitgave verboden had. En daar Frans Baltensz toch wilde, dat het zou worden uitgegeven, knipte hij het manuscript in snippers. Na deze door elkaar geschud te hebben, zou hij ze weder saamgeplakt hebben en aldus een boek de wereld hebben ingezonden, waarvan geen sterveling iets begrijpen kon. Van dit door onverstaanbaarheid vermaarde boek schijnt later nog een tweede druk verschenen te zijn.

Hoe onzinnig het boek er nu ook uitziet, toch is blijkbaar het hierboven meegedeelde verhaal onwaar, geboren louter uit de moeilijkheid om het te begrijpen. Ongetwijfeld was de auteur iemand, die van taal en stijl niet het minste begrip had, en de interpunctie is van dien aard, dat, wie elk leesteeken wegdenkt er het meeste van begrijpt. Maar de sleutel der verklaring is gegeven in het feit, dat de schrijver alles heeft willen uitleggen. Hij stelt zich lezers voor, die men leeren moet wat b.v. ‘zijn, liggen, roepen, een stad, een tafel, een brood’ is. B. v. Joh. 13:12 luidt: Als hij nu hare voeten gewasschen hadde, ende sijne kleederen ghenomen, sat hij weder aan de tafel. Op de volgende wijze maakt hij dit duidelijk: ‘Wanneer de Heere op die tijt de Twaelve de nederste deelen van haer Lichaem des Vleesches nat ghemaeckt ende ghedrooght met dat stuk lijwaet geschiede te hebben, ende gegrepen geschiede te hebben de opperste bedeckinge of om-hanginghe van sijn Lichaem des Vleesches, daer het anders mede bedeckt of om-hangen was, stelde de Heer andermael sijn lichaem des vleesches ghekromt wesende op de Stoel of Bancke bij de Tafel.’ Met deze sleutel is menige bladzijde te verklaren en het blijkt, dat het door elkander schudden van de afknipsels zeer zeker eene verzonnen verhaal is; ook al moet erkend worden, dat, als hij in dogmatische excursen vervalt, dikwijls geheele bladzijden met wartaal gevuld worden.

Nog schreef hij: *Historie van Josef*, *den zone Jakobs enz.*, Dordr. 1648. *Woordel. verklaringhe van thien Capittelen in Johannes.* 1648. kl. 8°.

L i t t e r a t u u r: Dr. Schotel, *Iets over de Samaritane van Frans Baltensz*, in de *Vaderlandsche Letteroefen.* van Dec. 1835. J. Barueth; *Holl. en Zeel. Jubelj.*, blz. 145. *Nav.* I, 90, 115, 152; IV, 384; V, 150; XI, 170, 237, 300; vooral XII, 85, 115; XXVII, 159. v.d. Aa; *Biogr. Woordenb. i.v.* Sepp; *Het Staatstoezicht* enz. Leiden 1891. blz. 70-72.

[Jan Jaques Bange]

BANGE (Jan Jaques), zag den 2^{den} Jan. 1785, het levenslicht te Amsterdam, vanwaar hij, na aldaar zijn voorloopige opleiding ontvangen te hebben, vertrok naar Göttingen, om hier in de theologie te studeeren. Als zijn studie volbracht was,

werd hij eerst 2 jaar hulpprediker bij de Luth. gemeente te Amsterdam, daarna pred. te Wildervank, Delft (1 Juni 1817-3 Maart 1819) en Sappemeer, alwaar hij den 15den Dec. 1859 overleed.

Van hem zag het licht:

Hebben de zielen der afgestorvenen kennis van, en werking op onse omstandigheden? Gr. 1819. W. Zuidema.

Bloemlezing uit Hoogd. dichtstukken van Claudius, Burger, Blumauer. enz. 1834. 2de verb. druk. Zalt-Bommel 1836.

Het boek der natuur opengeslagen. enz. Gr. 1839.

Tafereelen, fragmenten en aanteekeningen van eenen dorpspredikant. enz. Gr. 1842.

Onsterfelijkheid en Wederzien. Gr. 1859.

Verder gaf hij nog eenige gedichten uit.

L i t t e r a t u u r : *Biogr. Woordenb. der N. en Z.N. Letterk.* Nieuwe druk. Amsterdam. Roeselare. blz. 35.

[Jacobus Johannes Henricus Bange]

BANGE (Jacobus Johannes Henricus), zoon van den voorgaanden, werd geboren den 9den April 1816 te Wildervank. Hij studeerde te Amsterdam (1833-40) en werd, na voleindigde studie, in 1840 proponent, in welk jaar hij ook nog, nl. den 16den Juni, werd ingeschreven als student in de godgeleerdheid te Leiden. Na zeven jaar (1844-51), als hulpprediker te zijn werkzaam geweest te Leerdam, werd hij beroepen bij de Luth. gemeente te Sappemeer, waar hij den 27sten April 1851 zijn werkzaamheden aanvaardde. Zijn betrekking lei hij neer den 1sten Mei 1888. Hij stierf in 1896 den 30sten Dec.

Behalve enkele gedichten schreef hij: *De komeet van 1858* (Veendam 1859); *Mijn staf op den levensweg* (Gr. 1864); *Onze Christelijke feestdagen* (Gr. 1867); *Prof. Gellert herdacht.* Een levensbeeld voor onzen tijd (1870); *De luchtscheepvaart in hare wording en ontwikkeling* (1864); *Prof. Gellert krijgsgevangen op het slot te Bonau en de Koeherdersjongen.* Een verhaal uit den 7-jarigen oorlog 1757-1763. Gron. 1878; *Tafereelen uit de gewijde geschiedenis* (Gr. 1882); *Beelden Galerij van helden-gestalten op evangel. gebied* (1889).

L i t t e r a t u u r : *Biogr. Woordenb. der N. en Z.N. Letterk.* Nieuwe druk. Amsterdam. Roeselare. blz. 35.

[Matthijs Andries van der Bank]

BANK (Matthijs Andries van der), aanschouwde in 1791 het levenslicht te Dordrecht alwaar zijn vader Willem, als predikant bij de Walsche gemeente fungeerde. Na in zijn geboortestad voldoend onderricht te hebben ontvangen, ging hij naar Leiden, om aan de academie aldaar te studeeren in de godgeleerdheid. Hij werd hier den 7den September 1808 ingeschreven. Proponent geworden in de classis van 's Gravenhage, werd hij den 4den Oct. 1814 beroepen tot predikant bij de N. Herv.

gemeente te Ravenstein, alwaar hij in April 1815 bevestigd werd. Van hier ging hij naar Eindhoven (ber. 8 April 1818, afscheid te R. 14 Juni, met Colloss. 30:20, 21 en IV:1), om er den 5^{den} Juli, door Ds. A. Kremer van Veldhoven, bevestigd te worden. Bank begon hier zijn arbeid met een intree-predikatie over Joh. 8:12. Uit Eindhoven vertrok hij, na er voor de 2de maal beroepen te zijn, als Walsch predikant naar Vlissingen, waar hij geweest is van den 29sten Mei 1820 tot den

31sten Maart 1823, Deze zijne tweede standplaats verwisselde hij met Luik, waar hij den 13den April 1823, als garnizoenspredikant bevestigd werd. Hier vertoefde hij ruim vier jaar, immers tot den 19den Augustus 1827, toen hij naar Utrecht toog, waar hij den 19den Maart gekozen was tot opvolger van Ds. J. Henri Chatelain. Zijn bevestiging had hier plaats door Ds. G.H.M. Delprat uit Rotterdam, met Marc. 4:26, den 3den Sept., terwijl hij zelf met 1 Cor. 13:13 zijn intree preekte. Met lust en liefde heeft Bank hier gearbeid tot den 31sten Dec. 1855, toen hij zijn eervol emeritaat kreeg. Hij stierf in 1862.

Van hem zag het licht:

Honneurs funèbres..... à la mémoire de..... (J.G.) Wagemann (par Ch. de Chênedollé et M.A. van der Bank. Liège 1825.

La liberté Chrétienne. Sermon sur l'ép. aux Galates. Ch. V:13. (uitgesproken den 27sten Febr. 1825). Liège 1825.

A la mémoire de J.H. Châtelain, *ancien pasteur de l'égl. Wall. à Utr.* etc. (uitgesproken den 20sten Maart) 1831.

Le lendemain du couronnement de Sa Majesté le Roi des Pays-Bas, *Guillaume III.* Utr. 1849.

La voix du pasteur au sein des malheurs de la Patrie etc. Utr. 1852.

Le Samaritain charitable, *rappelé au souvenir des Chrétiens de nos jours* (uitgespr. 24 April 1853) etc. *Suivi d'une traduction de la Lettre pastorale adressée par la Commission Synodale aux églises reformées des Pays-Bas.* 1853.

Un témoignage de reconnaissance. Sermon sur le Pseaume 71 vs. 16-21, en *Commémoration de quarante années de Ministère évangelique*, *prononcé* 22 Avril 1855. Utr. 1855.

La dernière heure. Sermon sur la première Epitre de St. Jean, Chap. II:18a.

Dernier sermon de l'année 1855 et de son ministère pastoral. Utr. 1856.

L i t t e r a t u u r: *Boekzalen.* reg. *i.v.* De opgave bij van der Aa; *ll.* dl. XXI. blz. 64. '*Cat. de l'Egl. Wallonne à Leid.* 2e supplém. p. 57', is foutief. Zie *Cat.* (1875). p. 173 en 174 en suppl. (1880) p. 5 en 36. *Cat. der bibl. van de M. d. N. Letterk.* dl. I. blz. 94. J. Hartog; *Gesch. van de Predikk.* enz. Amst. 1861. blz. 412.

[Johannes Barbas]

BARBAS (Johannes), geb. in Mei 1713 te Delft, werd den 7den Juni 1735 praeparatoir geëxamineerd in de classis Delft, door Ds. P. van Houten. Destijds was hij woonachtig te Delftshaven. Den 17den Augustus 1738 preekte hij op proef te Laren en Blaricum en werd nog in den namiddag van dien dag als predikant d.t.p. beroepen. Als deze beroeping in de vergadering van de eerw. classis van Amsterdam, in Sept. gehouden, was goedgekeurd, werd hij daarna den 6den Oct. te Amsterdam, peremptoir geëxamineerd en den 26sten d.a.v. door Joh. Kleijn, pred. te Huizen, met Joh. 1:6 en 7, tot den dienst bevestigd. Hij zelf sprak over 2 Cor. 11:16b. Hier is Barbas gebleven tot den 16den Dec. 1773 toen hem eervol emeritaat werd verleend, terwijl hij den 11den

Jan. 1774 met den meesten lof door de classis ontslagen werd. Ziekte was oorzaak, dat de man, die zich gedurende al de jaren van zijn dienst te Laren en Blaricum zeer bemind had gemaakt en die zich ‘van af het begin van zijn optreden aldaar zeer getrouw in alle deelen van zijn arbeid had gekweten’, zijn emeritaat moest vragen. Van Laren ging Barbas naar Leiden, alwaar hij den 10^{den} Mei

1774, als Student werd ingeschreven, stellig om de voordeelen, aan het student zijn verbonden, te genieten. Hij stierf te Leiden den 5den Febr. 1781, in den ouderdom van 67 jaar en ruim 5 maanden.

Hij schreef:

Het Koningl. bevel van Joas..... om geld in zekere offerkerk te vergaderen, toegepast op de resolutie van 12 Sept. 1747. Amst. 1748.

Samuels steen. Amst. 1749.

Litteratuur: *Boekzaal* 1735a. blz. 726; *id.* 1738b. blz. 233, 369, 519, 648; *id.* 1773b. blz. 778. 79; *id.* 1774a. blz. 112; *id.* 1781a. blz. 192 en 313.

[Willem Frederik Barbiers]

BARBIERS (Willem Frederik), geb. in 1815, werd in 1838 bij het evangel. Luth. kerkgenootschap bevorderd tot proponent. Hij was eerst hulpprediker te Kuilenburg in 1839, daarna te Leerdam 1842/44, te Harlingen '44/45. Hier werd hij in Mei 1845 beroepen tot predikant, en nadat hij had aangenomen werd hij den 11den Juni 1845, in de Oude kerk te Amsterdam met Matth. 13:52 ingezegend. Zijn bevestiging vond plaats door Ds. H. Schutte, Luth. predikant te Leeuwarden den 22sten Juni 1845. Den 1sten Sept. 1847 werd Barbiers beroepen te Gouda en na den 24sten Oct. te Harlingen zijn afscheid te hebben gepreekt, werd hij den 7den Nov. door zijn ambtsbroeder J. Decker Zimmerman bevestigd. Te Gouda heeft hij gearbeid tot den 31sten Dec. 1882, op den avond van welken dag hij, met een leerrede over Matth. 24:13 zijn bediening neerlei. Toen de dienst geëindigd was, werd hem in de consistorie-kamer, namens de Luth. gemeente te Gouda, die zeer op Barbiers stond, een prachtig geschenk aangeboden. Uit Gouda vertrok hij naar Haarlem, waar hij stierf den 19den Juni 1896.

Barbiers behoorde tot de streng rechtzinnige partij en was jaren lang lid en voorzitter van de vereeniging voor Chr. onderwijs te Gouda. Er bestaan geen portretten van hem, omdat hij steeds weigerde zich te laten photographeeren. Toch komt een vrij wel gelijkende afbeelding van hem voor op een spotprent. Barbiers sprak gemakkelijk en vlug vreemde talen en was zeer bereisd, ook droeg hij de versierselen van de Eikenkroon.

Barbiers vertaalde: *Houdt aan in het gebed. Gebedenboekje.* Het Hoogd. gevolgd. Amst. 1861.

Mathesius (M.J.); *Dr. Maarten Luther*, *geschetst door een tijdgenoot.* Naar het Hoogd. door W.F. Barbiers. Met platen en het portret van den Hervormer. Amst. P.M. van der Made. 1858. 8o. De oorspr, titel is: *Historien van Dr. Mart. Luther's Leben in Zeitgemäszer Bearbeitung.* Nördlingen 1857. in 8o.

Een vaste burg is onze God. Evangel. Luth. Volksalmanak, onder redactie van W.F. Barbiers en onder medewerking van Bornscheuer enz. Amst. 1e-5e jaarg. 1854-1858.

Kleur en Geur verz. door E. Gerdes met bijdragen van W.F. Barbiers enz. Amst. 1855.

Het O. en N.T. volgens de overzetting van Dr. M. Lutherus, *met inleid. en opheld. aanteekeningen voorzien door* O. van Gerlach uit het Hoogd. door W.F. Barbiers. Amst. 1853-1861.

Zomerbloempjes. Proza en Poëzy, door J.J.L. ten Kate.... W.F. Barbiers, enz. Amst. 1854.

Litteratuur: *Boekzaal*, 1845a. blz. 649 en 770. *Id.* 1847b. blz. 379, 381, 507, 652. *Stemmen v. Waarh. en Vrede* 1883. blz. 244 en 245.

[Gerrit Barger]

BARGER (Gerrit), geboren te Amsterdam den 10^{den} Sept. 1817, werd, na genoegzame voorbereiding, den 9^{den} Juni 1836 te Leiden ingeschreven als student in de godgeleerdheid en in de letteren. Toen dit geschiedde, was hij reeds student aan het ath. illustre te Amsterdam en wel zeker liet hij alleen zijn naam schrijven in het album van de Leidsche academie om hier examen te kunnen doen. Stellig is, dat hij nooit te Leiden de colleges heeft gevolgd. Van Amsterdam trok hij naar Utrecht, den 4^{den} April 1837, om zich hier verder voor de evangeliebediening te bekwamen.

Den 8sten Oct. 1841 werd Barger bevorderd tot propenent bij het provinciaal kerkbestuur van Gelderland en den 1sten Febr. 1842 volgde zijn beroep te Nigtevegt, waar hij den 8sten Mei bevestigd werd, door Prof. H. Bouman uit Utrecht, met Efez. II:4-6. De bevestigde aanvaardde zijn werk met een leerrede over Coll. III:11^{b}. Ruim 5 jaar heeft Barger in deze zijn eerste gemeente gearbeid, toen hij naar Vreeland verhuisde. Hij was hier den 10^{den} Aug. 1847 beroepen en na den 17^{den} te Nigtevegt zijn afscheid gepredikt te hebben, werd hij den 31sten Oct. bevestigd door Ds. J. Stroeve uit Amsterdam. In 1852 ging hij naar Delftshaven, maar keerde in 1855 weer naar Vreeland terug, dat hij in Juni 1856 verwisselde met Utrecht. Om gezondheidsredenen zag hij zich genoodzaakt zijn eervol emeritaat aan te vragen tegen den 1sten Juli 1867. Na een tweejarige rust werd de onvermoeide man benoemd tot zendingsdirector der Utr. zendingsvereeniging, wat hij tot 1875 gebleven is. Hij, de laatste secretaris van het gezelschap ‘Ernst en Vrede’, overleed den 12^{den} April 1877.

Van hem zag het licht:

Arnim Blumberg; *De hoogere standen beschouwd in het licht des Christendoms*, *geschreven in Februari 1851.* Naar den 2^{den} Hoogd. druk bearbeid. Schied. 1851.

Naar aanleiding van H.J. Spijker's preek over Joh. 17:20 en 21. Amst. 1848, schreef Barger: *Onpartijdige beoordeeling der leerrede van H.J. Spijker*, *over de ware eenheid der christ. kerk.* Amst. 1848.

Het geschrift van C. Broere; *Een bezadigd woord aan mijne welgezinde Prot. landgenooten ter gelegenheid der R.K. kerkregeling* (Amst. 1853), gaf hem in de pen: *Antwoord aan de Heer C. Broere.* Rott. 1853.

De Heiland en de deugdzame dochter, *leerrede naar Marc. X:21^{a}.* Arnh. 1852.

Onze voorbereiding tot den heiligen strijd, *leerrede over Jos. V:13-15*. Rott. 1853.

C.A. Auberlen; *De goddel. openbaring. Een apolog. proeve. Uit het Hoogd. vertaald en met enkele aanteekeningen voorzien.* Rotterd. 1ste stuk 1862 2de st. 1863.

Antwoord op den open brief van C.W. Opzoomer, *door Anastasio.* Utr. 1862.

De zaligheid en heerlijkheid der kinderen Gods. Leerrede gehouden te Utrecht in de Domkerk den 3^{den} Jan. l869. Utr. 1869.

Dalton Immanuel. *De Heidelbergsche Catechismus*, *als belijdenisschrift en stichtelijk boek voor de herv. gemeente verklaard en aangeprezen.* Uit het Hoogd. vert. onder toezicht van G. Barger. Utr. 1873/64.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal.* 1841[b]. blz. 511; *id.* 1842[a]. blz. 252 en 648; *id.* 1847[b]. blz. 358, 634 en 635; *id.* 1848[b]. blz. 343 en 471; *id.* 1849[b]. blz. 610. *St. v. W. en Vr.* 1867. blz. 218 en 550. *id.* 1877. blz. 595 en 960.

[Nicolaus Barkey]

BARKEY (**Nicolaus**) werd den 11^den^ Sept. 1709, als zoon van Antonius en Veronika Nonnen, geboren te Bremen. Bij een voortreffelijke opvoeding, die hij genoot, gaf hij reeds op jeugdigen leeftijd er de meest doorslaande blijken van, dat hij de wetenschap lief had, wat ten gevolge had, dat hij vroegtijdig naar de Lat. school van zijn geboorteplaats gezonden werd, alwaar hij het onderricht genoot van Johan Philip Manger, later Hoogd. predikant te 's Gravenhage en van J.J. Zimmermann, naderhand canonicus en prof. theol. te Genève. In 1724 bevorderd tot student aan het gymn. illustre te Bremen, verdedigde hij er in 1726, den 14^den^ Dec. een dissertatio; *de Monimento Pancadensi.* 8 jaar lang is hij aan deze inrichting van onderwijs gebleven, doch dewijl zijn oogmerk was als predikant in de kerk hier te lande op te treden, kwam hij in het voorjaar van 1732 naar ons land en na zich enkele maanden in de Nederl. taal geoefend te hebben, werd hij den 9^den^ Juni 1732 in de cl. Amsterdam praeparatoir geëxamineerd door Jac. Bert, pred. te Oud-Loosdrecht. Van den 20sten Juli tot den 12^den^ Nov. nam hij, wegens ongesteldheid van den Middelb. predikant Jacob Willemsen, diens predikbeurten waar en de wijze waarop hij zich van dit werk kweet, zal er stellig niet weinig toe hebben bijgedragen, dat hij den 19^den^ Nov. 1732, beroepen werd te Kleverskerke, in de plaats van Ds. Hub. Absalom, die naar Hulst vertrokken was. Praeparatoir werd hij geëxamineerd den 5^den^ Febr. 1733 door Ds. Is. Schorer, na een proefpreek over Rom. I:16, terwijl zijn bevestiging geschiedde door Ds. Willemsen, den 22sten Maart[1]. Na hier ruim 11 jaar gearbeid te hebben vertrok Barkey den 5^den^ Juli 1744 naar Hulst, alwaar hij den 12^den^ door zijn collega Absalom bevestigd werd, terwijl hij er den 19^den^ zijn intree-rede hield. Terwijl hij hier was, heeft hij er, ter gelegenheid van de viering van den honderdsten jaarlijkschen dankdag, over de reductie der stad en het ambacht van Hulst onder den staat der Vereenigde Nederlanden den 5^den^ Nov. van het jaar 1645, door den stadhouder Frederik Hendrik, gepreekt uit Ps. 20:8 en 9, en toen de Franschen de stad hadden ontruimd, den 28sten Januari 1749, hield hij een leerrede uit Joh, 5:14, die, na den 2^den^ Mei 1749 door de theol. faculteit te Groningen te zijn geapprobeerd, nog in datzelfde jaar werd uitgegeven te Amsterdam bij Gerardus Borstius, onder den titel van *Het verloste Hulst tot bestendige dankbaarheid opgewekt*, *wegens de lang gewenschte ontruiming der Franschen op den 28sten January 1749*, *of Jezus getrouwe raad en waarschouwing aan den gezond gemaakten geraakten*, *om niet meer te zondigen*, *opdat hem niet wat ergens geschiede*, enz. De preek is opgedragen aan de Hervormde gemeente van Jezus Christus te Hulst.

Van deze zijn tweede gemeente nam hij den 30sten Mei 1751 afscheid, om naar Zeelands hoofdstad te vertrekken, alwaar hij den 14^den^ Febr. 1751 beroepen was, in plaats van den overleden predikant Is. Schorer. De bevestiging te Middelburg gebeurde den 6^den^ Juni door Jac. Hillebeek. Drie jaar slechts heeft Barkey hier gearbeid, want den 8sten Sept. 1754 preekte hij met Rom. 15:13 zijn afscheid om naar Bremen te

1) Iets over Barkey's werkzaamheid te Kleverskerke vinden we in het *Arch. voor Kerkel. Gesch.* dl. X. Leiden 1840. blz. 320-327 in een artikel: *Proeve van toezicht op de leer*, *in eene der kleinste gemeenten onzes vaderlands.*

vertrekken, alwaar hij den 19^{den} Juni was aangesteld tot opvolger van den overleden Conradus Iken, predt. in de Stephanus Kerk. Den 8sten Oct. hield hij, over den tekst Jes. 28:9 en 10, hem door de magistraat opgegeven, zijn

proefpreek, terwijl hij 5 dagen later, met 2 Cor. 4:5, zijn intree deed. Nog in hetzelfde jaar, en wel den 20sten Dec., werd hij door den senaat der Gr. universiteit bevorderd tot doctor in de godgeleerdheid, bij welke gelegenheid van zijn hand het licht zag een *dissertatio inauguralis* over den 18den Psalm.

Niet lang was Barkey te Bremen, of hij zag zich aangesteld tot gewoon hoogleeraar in de godgeleerdheid en den 2den Jan. 1755 aanvaardde hij deze betrekking met het uitspreken eener rede: '*de admiranda Operum Dei harmonia.*' 's Mans werkzaamheid te dezer plaatse duurde tot den 22sten Juni 1766, toen hij, naar aanleiding van Judas vs. 21 en 22 afscheid nam, om een roeping op te volgen naar den Haag, alwaar hij den 21sten Nov. 1765 gekozen was tot plaatsvervanger van den Hoogd. predikant Frederik Carl Engels. Zijn afscheid aan het gymnasium illustre nam hij met een *Dissertatio valedictoria ad illustrationem quorundam locorum ex tribus prioribus capitibus actorum apostolorum.*

De bevestiging te 's Gravenhage had plaats den 20sten Juli 1766 door Wilhelmus de Koning, predikant d.t.p. en den 23sten d.a.v. op Woensdag-avond deed hij, met een predikatie over Handel. V:31 en 32 in de Groote-kerk zijn intree. Nog ruim 15 jaar is Barkey te 's Gravenhage predikant geweest. Toen werd hij door de gebreken des ouderdoms zoodanig geplaagd, dat hij zich genoodzaakt zag zijn emeritaat aan te vragen, wat hem den 16den Aug. 1781 werd verleend, met de uitdrukkelijke bepaling van de Staten van Holland 'dat hij gehouden zal wezen, zoo in het uitgeeven van boeken, als anderzints, zig exactelyck te reguleeren naar hare Edele Grootm. resolutiën en placcaten, betreffende de kerkelyke zaaken; alsmede naar de synodale en classicale ordres, welke daaromtrent plaats hebben (cf. *Kerkel. Pl. boek.* dl. V. blz. 164).' Deze clausule was, niet zooals Sepp wil (*Het Staatstoez. o/d godsd. letterk.* Leid. 1819. blz. 137) blijkbaar gesteld door de heugenis van zijn twist met Petr. Hofstede over den al of niet geestelijken inhoud van Salomo's *Hooglied*,' maar was een gevolg van 't niet voldoen aan afgelegde beloften (zie beneden). Ruim 6 jaar nog heeft hij daarna van de welverdiende rust genoten, immers tot den 18den Juni 1788, toen hij stierf op bijna 79 jarigen leeftijd.

Behalve enkele reeds vermelde werken schreef hij:

Conjectura de duobus viris, *qui discipulis in adscensione Christi adstitisse dicuntur*, *ad locum Act.* I:10.

De veilige weg tot een genoeglijk ligchaamelijk, *gelukkig*, *geestelijk*, *en het zalig eeuwig leeven*, in eenige leerredenen. Rott. 1747.

Verscheiden predik. en leerr. gedaan te Bremen en aldaar gedrukt.

Verklaaring van sommige hoofdstukken der H. Schriftuur, *door Korn Boot*, *met een voorreden ter aanprijzing van het onderzoek van Gods Woord.* Middelb. 1760.

Bibliotheca Brem. nova. Brem. et Amst. 1760-1767. VI vol.

Bibliotheca Hagana. Amst. et Lugd. Bat. IV. vol. 1768-1776.

J.M. Harsenkamps, *bewys*, *dat het canonyk gezag der anti-legomena vande oude Syrische Kerke wel degelyk erkend is*, *vertaald met aanteekeningen.* Middelb. 1770.

Saamenspraken tusschen eenen Kamerheer en eenen Hofprediker opgesteld door den Heere F. Conr. Lange. den Haag 1770.

G. Loss, *bewijs der Waarheid van een Christelyken Godsdienst*, *met een voorrede.* 's Gravenh. 1771.

J. Fr. Jacobi: Het Hooge-lied, door een gemaklyke en eenvoudige Verklaaringe

van de Bezwaaren, *tegen hetzelve ingebragd*, *vrygesprooken. Nevens een Betoog*, *dat hetzelve*, *voor den leeftyd van Salomo en deszelfs opvolgeren*, *zeer leerrijk en heilzaam geweest zij*, *en eenen Heiligen Dichter voegde.* Vertaald en met een Voorrede. Leyden 1774.

Tegen dit geschrift openbaarde zich een krachtig verzet. In de voorrede toch prijst Barkey deze vertaling sterk aan, terwijl hij opkomt tegen de al te mystiek-geestelijke opvatting van velen, die over het boek geschreven hebben. Onder hen die deze beschouwing bestreden, behoorde o.a. ook Petrus Hofstede, de welbekende Rott. predikant, die er tegen opkomt in de *Nederl Bibliotheek* van 1774 en in de *Beoordeeling der Nieuwe Verklaring over Salomons Hooglied* enz. (cf. Dr. de Bie; *P. Hofstede.* blz. 280-290. § 4). Maar ook de part. prov. Z. Holl. synode werd in de zaak betrokken. Immers vinden we in art. 17, van deze in 1774 te Breda gehoude kerkel. vergadering dat deputaten en verscheidene dassen hun verwondering te kennen gaven, "dat *seker geschrift over 't Hooglied* door den Luther. consistoriaal Raad I.F. Jacobi te Leiden bij Le Maire 1774 uytgegeven en verrijkt was met een uytvoerige voorreden van den Hr. Barkey Prof. en Predt. in 's Hage, sonder dat die voorreden was geapprobeert, en dus tegen 't Placaat van hun Ed. Groot Mog. 4 Aug. 1701." Over dit feit (vernemen we verder) had de Haagsche classis Barkey onderhouden, die gezegd had niet te weten dat hij een dergelijke approbatie van noode had, maar nu hij tot die wetenschap gekomen was "beloofde hij sulks nooit meer te sullen doen, waarin de classis en ook 't synode genoegen heeft genomen."

Erg vast om 't beloofde te volbrengen was Barkey niet, want in art. 16 der part. Z. Holl. synode, gehouden in 1779 te Schiedam lezen we: "Prof. Barkey tegen sijne belofte gedaan, wederom gehandelt hebbende, word aan de classis van 's Hage aanbevolen." Natuurlijk dat de Haagsche classis zich kweet van den haar opgedragen last, maar veel gaf 't niet, want ze rapporteerde het volgende jaar (cf. syn. Gorinchem 1780. art. 16), dat prof. Barkey in sijn disobediensje voortgaande, wederom na 't gehouden synodus een boek sonder visitatie had uijtgegeven en sigh op allerleij wijse de verantwoordinge onttrok.' Barkey echter klaagde over de behandeling der Haagsche classis bij de synode 'dogh vermits die doleantie te laat inkwam, soo is daerover in 't synodus niet geoordeelt, maer op nieuws dese saak de cl. van 's Hage aanbevolen, ten eijnde hem tot obedientie te brengen.' Ook ditmaal had de Haagsche classis weinig succes, wat blijkt uit art. 18. syn. Brielle 1781: 'De cl. van 's Hage las voor een seer ample memorie van Ds. Barkey, die wegens sijn onbetamelijken inhoudt en uijtgebreithydt niet in actis is geinsereert, maar aan DD. Depp. overgegeven met last om conjunctim de cl. van 's Hage daar mede soo te handelen, als sij tot maintien deser chr. synodus en der cl. van 's Hage sullen oordeelen te behooren.'

Ult het feit, dat ons in 1782 gemeld wordt (cl. syn. den Haag. art. 18), dat de zaak van Ds. Barkey was afgedaan, mogen we afleiden dat de partijen tot elkaar waren gekomen en de vrede was hersteld.

Barkey had het hoofd in den schoot gelegd, daartoe gedwongen door 't geen hem door de Staten van Holland belast was, bij resolutie van den 16^{den} Aug. 1781, waarbij hem zijn emeritaat verleend werd.

J.G. Herder; *Verhandeling over twee van Jezus Broederen en hunne Brieven in onzen Bijbel*, *vertaald met een Voorrede.* Utr. 1777.

Het leven van Magister Ulr. Zwingli, door F. Nuscheler vertaald en met een Voorrede. 's Gravenh. 1778.

Museum Haganum 1774-1780. 4 vol.

Symbolae litterariae Haganae. Hagae 1777-1781. 2 vol.

Barkey was gehuwd met Debora Aletta Boott (geb. 20 Maart 1709 te Utr. gest. den 30sten Mei 1786 te 's Hage). Zij was de weduwe van Ds. Daniël Scheurwater, gest. 30 Dec. 1738 te Vrouwenpolder. Barkey had 4 kinderen. Hij was ‘een man van een aangenaam character, vriendhoudende en vriendelyk in zijnen ommegang, gedienstig, en in de waarneeminge van zijne Amptsbedieninge getrouw en onverdrooten, waardoor hy ook de liefde en hoogachtinge verkreeg van alle de Gemeenten, in welke hij gearbeid heeft, gelyk hy ook alomme bekend en beroemd was als een waardig Leeraar en voortreffelyk Godgeleerde’ Door geschriften heeft hij zich doen kennen als een door en door kundig theoloog. Met vele voortreffelijke geleerden uit zijn dagen onderhield hij briefwisseling. Ongetwijfeld behoorde Barkey niet tot de erkend rechtzinnigen, maar wordt hij veel juister gekarakteriseerd als een ‘geestverwant der toleranten.’

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1789. blz. 63-73. *Acta syn. Z. Holl. Ms.* 1774, 1779, 1780, 1781 en 1782. cf. ook *Acta cl. Rotterdam Ms.* 20 Mei 1774. art. 9 (synodalia) art. 19 ad art. 19. *Id.* 22 Juni 1779. art. VI. § 17 ad 16. *Id.* 20 Juni. art. 7. § XVI-XVII. *Id.* 19 Juni 1781. art. 7. § 16-16. *Id.* 1782. art. 10. § 18-16. Dr. J.P. de Bie; *Petr. Hofstede.* reg. *i.v.* Sepp; *Het Staatstoez. op de godsd. letterkunde.* enz. Leiden 1891. blz. 136 en 136. *Arch. voor Kerkel. Gesch.* dl. X. Leiden 1840. blz. 320-327.

[Antonius Cornelis Barkey]

BARKEY (Antonius Cornelis) zoon van den voorgaande, werd geboren te Kleverskerke, den 11den April 1741. Nadat hij de lagere scholen had doorloopen te Middelburg en te Bremen, studeerde hij achtereenvolgens te Bremen, Groningen, Utrecht (waar zijn naam in het *Alb. Stud.* niet voorkomt), Duisburg en Leiden. Hier werd hij den 24sten Sept. 1765, hon. c. als student bij de theol. faculteit ingeschreven. Na een jaar verblijf in laatstgenoemde plaats werd hij den 3den Nov. 1766 praeparatoir geëxamineerd door Ds. Rob. Castendijk pred. aldaar, en alzoo tot de evangeliebediening toegelaten.

Reeds in het volgende jaar werd hij tot hoogleeraar in de godgeleerdheid beroepen te Steinfurt, welke betrekking hij den 16den Juli aanvaardde met een oratio inauguralis: ‘*de doctrinae et ethices Christianae prae philosophica praestantia et dignitate.*’ Vóór hij echter naar Duitschland trok werd hij den 28sten April, na een openbare verdediging eener *dissertatio theologico exegetica de pseudo doctoribus quorum mentio fit*: 2 Petr. II:1. seq., te Leiden bevorderd tot doctor in de godgeleerdheid. Den 19den Juli 1779, volgde hij den rector magnificentissimus te Burg-Steinfurt op, met het houden eener redevoering: *de neglectu Scientiarum ejusque causis praecipuis.*

Niet lang heeft hij, met de vele gaven, die hem door God waren verleend, de wetenschap gediend, want hij stierf reeds den 14den Juli 1782, in den ouderdom van ruim 41 jaar.

Behalve zijn acad. proefschrift en zijn oratio inauguralis, zagen nog van hem het licht:

Disputatio de adfectibus veritati noxiis 1770.

Disputatio in sex codicis loca 1772.

In de verzameling van het Z. Gen. v. K. en W. wordt een brief bewaard van N. Barkey (vader) aan J.W. te Water, over het overlijden van zijn zoon Ant. Corn.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1789[a]. blz. 69 en 70. *id.* 1767[a]. blz. 557. *id.* 1760[b]. blz. 731. Nagtglas: *Levensber. v. Zeeuwen*, 1ste afl. Middelb. 1888. blz. 21. Adelung: *Fortseizung und Ergänz.* cet. Leipzig 1784. kol. 1438.

[Johannes Barueth]

BARUETH (Johannes), zoon van Johan Gotlieb, werd in 1708 te Breda geboren, en ging, na aldaar voldoend voorbereidend onderricht genoten te hebben naar Leiden, alwaar hij den 12[den] Mei 1726, als alumnus van het Staten-college, als student bij de theol. faculteit werd ingeschreven (cf. *Album. Stud.* cet. kol. 904. Hier wordt vermeld dat hij, toen hij op dien datum werd ingeschreven, 20 jaar oud was. Is dit waarheid, dan valt zijn geboortejaar niet in 1708, maar in 1706).

Na volbrachte studie aan de academie, waar hij zijn *Dissertationes de Praeadamitis* en *de nominibus Dei sacris Hebracis*, *Graecis* verdedigde, werd hij den 11[den] Juni 1732, na een proefpreek over Psalm 119:5, praeparatoir geëxamineerd en tot den predikdienst toegelaten. Reeds den 27sten Aug. d.a.v. werd hij te Hoogwoud beroepen, alwaar hij, na den 29sten Nov. peremptoir geëxamineerd te zijn, door Ds. Joh. Lansbergen van Spanbroek, den 30sten Nov. bevestigd werd door Win. v. Leeuwen, pred. te Hensbroek, met Matth. 10:11-15. Hij zelf deed zijn intree met 2 Cor. 3:5 en 6. Van hier werd hij den 9[den] Nov. 1736 beroepen te Charlois, waar hij (na den 12[den] Dec. te Hoogwoud te zijn losgemaakt) den 6[den] Jan. 1737, door den Heer Schouten, pred. te Rhoon, bij de gemeente werd ingeleid met een predikatie over Joël II:18, terwijl hij zijn dienstwerk aanvaardde met Hoogl. III:7 en 8.

Nog als afgevaardigde van de classis Schieland, woonde hij in 1742 de Z.-Holl. synode bij, welke kerkelijke vergadering door hem met een preek gesloten werd. Deze rede ten grondslag hebbende Hand. 16:4 en 5 verscheen in het licht onder den titel: *De bloeyende gemeenten in Klein-Aziën*, *door de onderhouding der Jeruzal. kerkbesturen.* Rott. 1742.

In zijn tweede gemeente verbleef Barueth tot 1745, toen hij naar Dordrecht vertrok, alwaar hij den 24sten Mei was beroepen. Met 2 Cor. 13:4 preekte hij te Charlois zijn afscheid den 11[den] Juli, om 14 dagen later (d.i. den 25sten Juli) te Dordrecht zijn intree te houden (hij was des voormiddags bevestigd door Ds. van Meurs, met Spreuk. 16:24) in de Groote-kerk, sprekende bij die gelegenheid naar aanleiding van Hand. 6:10. Beide preeken zagen het licht onder den titel van: *Paulus laatste vermaanles aan de Kor.*, en *de gangen der leeraers door den H. Geest bestuurt.* Dordr. Rott. 1745. Over zijn arbeid te Charlois sprekende zegt hij (blz. 18 van eerstgen. leerrede): ‘Ik weet niet beter, of ik hebbe mijn klein Talent tot uwe opbouwinge zoeken aanteleggen en hebbe in opregtheid van myn harte het goede voor u gezogt.... Daertoe zijn wy dan, te allertijd by u tegenwoordig zijnde, gedurig onder u bezig geweest in zoo vele Predikatien, om welke wel op te stellen het dikmaal aen veel nagtbraakens niet heeft ontbrooken; want ik heb nooit het Brood des Luiaarts zoeken te eeten, maer mij van jongs af tot den Arbeid gewent. Ik hebbe, niet slegts in mijne

Academische studien, maer ook onder het waernemen myner H. Bedieninge, my al verder zoeken te oefenen in de kennisse van Talen en allerlei Wetenschappen, welke aen dit Heilig Ampt Luister en Cieraad kunnen byzetten.

Hier nevens heb ik my gedurig beziggehouden in soo veelvuldige Cathechisatiën, soo openbare als byzondere, en daer door al veele tot de kennisse der Waerheid gebragt'. Uit dit getuigenis, dat Barueth van zichzelf geeft, blijkt, dat hij zeer arbeidzaam was. Hij ijverde voor zijn werk in de gemeente, maar verzuimde de beoefening der wetenschap niet.

Met zeer veel liefde heeft B. te Charlois gearbeid, in welke gemeente het hem best beviel en die hij niet dan noode verlaten heeft.

In hetzelfde jaar, waarin Charlois met Dordrecht verwisseld werd, zag de 4de druk het licht van een preek over 2 Sam. 24:11-17, onder den titel van: *Boet-predikaatzie over de sterfte van het rundvee ofte Davids wijze keuze uit drie plagen*, *en ware boetvaardigheid onder gekoze pestilentie*, *in deze dagen van pestziekte onder het rundvee*, *tot boete*, *bekeering en waarschouwing voor zwaarder plagen*, *voorgestelt in een kerkreden.* - Rott. 1745.

Ten jaere 1747 verscheen te Rotterdam van zijn hand: *Jacobs Doodbedde*, *vertonende 's mans zegen*, *over sijne twaalf sonen en dood*, *in 23 kerkredenen over Gen.* 49 *verklaardt en toegepast.* Met bijgevoegde aanmerkingen, uit taal- en letterkunde, door Joh. B.... Achteraan in dit boek, vindt men een lijst met woorden uit het Hebreeuwsch, Arab. en andere Oostersche talen opgehelderd, waaruit meer dan duidelijk te zien is, dat Barueth een vaardig leerling was, van den grooten Orientalist Alb. Schultens, prof. te Leiden en eenmaal zijn leermeester. Waarlijk bij kennismaking met die verklaringen, krijgt men eerbied voor de groote geleerdheid, die Barueth hier in zake Oostersche talen ten toon spreidt. - Een nieuwe bundel: *Boet-bazuin geblazen in Neerlands-kerke.* 2 dln. Rott. Dordr. zag het licht in 1748. Het sluiten van den vrede te Aken (Oct. 1748) werd oorzaak van 't verschijnen van *Neerlands dankdag over het sluiten van de Akensche vrede*, *plegtig geviert binnen Dordrecht*, *den 11den Junij 1749*, *met een kerkreden over Psalm* CXLVII:12-14. Dordr. 1749.

In 1751 woonde hij de Z.-Holl. syn. bij, en ook ditmaal viel hem de eer te beurt, deze kerkelijke bijeenkomst met een predikatie te doen eindigen, wat hij deed naar aanleiding van Jesaja 54:10 en 11. Tevens zag hij zich benoemd als correspondens naar Groningen.

Gelijk de dood van stadhouder Willem IV, den 22sten Oct. 1751, voor veel predikanten stof opleverde om er over te preeken, zoo deed ze dit ook aan Barueth en als gevolg daarvan, liet hij in 1751 te Rotterdam verschijnen: *Jacobs balseming en begraving toegepast op de balseming en begraving van den Doorluchtigen Vorst en Heer Willem K.H. Friso in een lijkpredikatie* over Gen. L:1-13.

Een groot werk zag in 1752 en 1754 te Rotterdam van hem het licht: *de predikende*, *en wonderdoende Christus of de grote Propheet*, *en Leeraar Israëls kragtig*, *in Woorden*, *en Werken*, *gebleken uit zijne zielroerende Predikatien*, *zinrijke Parabelen*, *en verbazende wonderwerken*, *welke uit overeenstemming der vier Euangelisten*, *Schriftmatig worden verklaart en ter oeffening van Godtvrugt toegepast*, 1ste dl. 1752. 2de dl. 1754. Beide bundels bevatten ieder 44 predikaties en werden bij hun verschijning zeer geprezen (cf. *Boekzaal;* 1754a blz. 7-37 en 1754b blz. 577-592), In 1760 werd van hem te Dordrecht gedrukt *Het kruisschool der Christenen.*

Zooals later nog zal worden aangewezen had Barueth den moed om voor zijn overtuiging uit te komen en die niet onder stoelen of banken te steken; iets wat

ten gevolge had, dat hij licht met andersdenkenden, ook onder zijn ambtgenooten strijd voerde. Over de twisten met zijn collegas kan men op de hoogte komen door zijn *Contra-memorie* (van Joan Barueth, predikant te Dordrecht) van den 5^{den} Febr. 1763 enz. (Rotterd. 1763) en *Verantwoording van den Heer J. Barueth* pred. te Dordrecht enz. 1767 en *Mondstopper ter beantwoording van den voor looper van Kluit* (d.i. Ludovicus Kluit geb. 8 Aug. 1723-8 Juli 1782, pred. te Z.-Beierland 5). Rott. 1767. Wel heeft de stad Dordrecht gepoogd paal en perk te stellen aan de uitgaaf der strijdschriften, maar 't heeft weinig gegeven (cf. Sepp; *Het Staatstoezicht* enz. Leiden 1891. blz. 134).

Bij gelegenheid van een dank-, vast- en bededag den 19^{den} Febr. 1766 hield hij een predikatie over Rigteren II:17-19, die in hetzelfde jaar, waarin ze uitgesproken werd, te Dordrecht van de pers kwam, onder den titel van: *De regering van Nederlands Stadhouderen met die der Israël. Rigteren in vergelijking gebracht uit het boek der Rigteren* cap. II:7-19, en niet lang na 't verschijnen van dit boekje gaf hij uit: *Historie van het Stadhouderschap der Heeren Princen van Orange*, *hoognodig tot bewaring van de vryheid in den Kerk- en Burgerstaat.* Dordr. 1766. In een gedeelte der oplage van dit vrij lijvig geschrift, vindt men de portretten van de stadhouders. We leeren Barueth hier kennen als een vurig vereerder van het huis van Oranje, een prinsgezinde in den vollen zin des woords, wat hij immer gebleven is, evenals zijn vriend den Rotterdamschen predikant P. Hofstede, met wien hij een paar maal te vinden is op spotprenten (cf. de Bie: *Het leven en de werken van P. Hofstede.* Bijlagen blz. XXXVIII. Augustus 1782. 'Moriatur Orange' en *id.* blz. XL Sept. 1784 ''t Oranjegraeuw schiet hier den Prinsenvlieger op').

Als een staaltje hoeverre hij gaat in zijn Oranje-vereering, diene wat hij zegt over Willem van Oranje: 'Geen Vorst wiens Doorluchtige Heldendaden ooit eenig gerucht maakten, op het Toneel dezer Waereld, komt in eenige vergelijking bij Willem den I, Grondlegger van Neêrlands Republiek. Geheele twintig jaren zijner onverzettelyke wederstreving tegen den Spaanschen Dwingeland, waren aller monden van hem vol. Van alle gesprekken dier tijden in Europa, was Oranje het voornaamste onderhoud. Hij alleen maakte meer geruchts, dan alle gekroonde Hoofden saam'.

Door den abbé Claude Fleury, was in 1691 uitgegeven: *Histoire ecclésiastique*' een groot werk, waarvan achtereenvolgens 20 deelen het licht zagen, die later nog met zes werden vermeerderd en dat tal van herdrukken beleefde. Van dit werk nu verscheen in 1766 een zoogenaamd *Abrégê de l'histoire ecclésiastique de Fleury*, 'traduit (gelijk het heette) de l'Anglois à Berne.' Nooit te Bern verschenen, nimmer uit het Engelsch vertaald, is de bedoeling van den bewerker van dit *Abrégé*, blijkbaar geen andere geweest dan deze, om, onder de vlag van den abbé Fleury een boek in de wereld te zenden, dat allerlei aanvallen bevatte tegen het Christendom. Stellig werd dit gedaan om door dien naam veel lezers te trekken. Tegen dit boek nu, tegen den onwaren geest, die er in lag opgesloten, kwam Barueth in verzet met zijn *Zedige en bescheide wederlegging der hedendaagsche Deïsten en vrij geesten*, *bijzonder ingerigt tegen de nieuwe aanvallen op den Christelijken godsdienst*, *in het kort begrip der kerkelijke historie van den abt de Fleury* te Dordrecht en te Rotterdam 1767.

Met een zeer warme aanbeveling van de theol. faculteit te Leiden, verscheen

in 1770 de *Historie van den H. Stephanus*, *Diaken van Jeruzalem en eerste Christen martelaar*, *tot het rechte oogmerk verklaard*, *tegen het ongeloof der Deisten en Vrijgeesten verdedigd*, *en bijzonder ingericht tot bestiering*, *moedgeving en vertroosting van godvruchtigen*, *onder kruis en tegenspoed*, *in XXVII Predikatien over Hand. VI*, *VII en VIII*, *met bijgevoegde aanmerkingen uit de historie en letterkunde.* Dordr. Getuigende van groote geleerdheid, is dit boek, evenals het onmiddellijk voorafgaande, een warm pleidooi voor de Gereformeerde leer.

Tot de geschriften, welke zonder twijfel gevloeid zijn uit de pen van Barueth, behoort stellig de *Advocaat der Vaderlandsche kerk: of Vrijmoedige Verdediger van derzelver Grond-Constitutie*, *Hervormde Leer*, *aanzienlijke Beschermheeren*, *regtzinnige Leeraars en Standvastige Belijders*, *tegen de beledigende Geschriften van dezen tijd*, waarvan het eerste stuk verscheen in 1771 te 's Gravenhage, en dat, zij het in anderen vorm, weer op hetzelfde aanbeeld slaat, als waarop in de beide laatstgenoemde boeken gehamerd is. Wat de *Advocaat* wil, geeft de titel reeds aan. Het is een verdediging van de leer, door de kerk aangenomen en beleden. ‘Nooit’ (zoo beweert Barueth in de voorrede) ‘nooit’ werd, sedert de Reformatie soo weinig wederstand geboden tegen de lasteraars ‘onzer leer en leeraars’, als in zijn tijd. Wat was dat, roept hij uit anders in vroeger dagen toen onze ‘voorvaders de Waarheid hoog schatteden en hun leven, ja alles er aan opofferden.’ De posteriteit betuigd, dat de Waarheid haar niet minder dierbaar is, maar men heeft er geen scheldwoord voor over, beeft over het schreeuwen van een nagtuil en verschrikt door het krassen van een dagraaf.’ Dit feit der stilzwijgendheid, beangst zijn om voor de waarheid te durven uitkomen, uit vrees van met een zuur gezicht te worden aangezien, is de oorzaak geweest, dat Barueth zich ten strijde heeft aangegord.

Gelijk reeds gezegd is, is 't boek anoniem verschenen en over zijn staat in de burgerlijke maatschappij laat hij zich niet veel uit, omdat anders openbaar zou worden wie hij is en het voornemen bij hem bestond vooreerst nog onbekend te blijven, terwijl hij tevens in de meening verkeert dat ‘de hooger of lager rang, die hij in de wereld bekleedt, aan hem geen meerder of minder gezag geeft. Maar, zegt hij weinig over zijn maatschappelijke positie, anders is zulks het geval, waar het op zijn godsdienstige overtuiging neerkomt, waarvan hij zegt: ‘Ik schat het mijn grootste voorregt een Christen, een Protestants Christen, en wel een Gereformeerd Christen te zijn. Al vroeg deed ik confessie en vind mij, na het afleggen van dezelve, meer dan ooit verpligt tot het onderzoeken der H. Schrift. Naar proportie dat mijne vorderingen toeneemen, word ik meer gefundeerd in hetgeen ik beleeden heb, en sterker verzekerd, dat het wezenlijke onzer symbolische boeken met den inhoud van Gods Woord overeenstemt. Mijn iever wakkerd, naar gelang de tijden bozer worden, en krijgt nieuw voedsel, zo dikwerf ik stellingen met versmading zie verwerpen, die ik geloof Schriftuurlijk te zijn: zoo dikwerf ik Leeraars zie bespotten, die ik estimeer, en zoo dikwerf ik eene kerk-Constitutie zie haatelijk afmaalen, die wel geregeld is, en die ik hartelijk ben toegedaan, omdat ik ze, niet voor volmaakt, maar voor de beste keur. 't Is my onmooglyk te sympatiseeren met norsche kettermakers, die niet de gewyde bladeren, maar hunne ongewyde passien en vooroordeelen tot regels hunner handelingen stellen; doch het is my even onmooglyk met dezulken te harmonieren, welke de malitieuse gewoonte hebben, om onze eerste en

moderaatste Godgeleerden voor kettermakers te schelden, en dat alleen omdat zy niet konden goedvinden de deuren der Publyke Nederlandsche kerk wagenwyd open te zetten voor allerley soort van christengezintens en dus een Babel van verwarring te helpen stigten....

Mijn hart schrikt voor alles wat naar conscientie-dwang zweemd, maar beschouwd het als een groote ondankbaarheid in de *geconniveerde* Secten, indien zij niet alles, wat hun, buiten vryheid van geweten en een ongestoorden huisdienst vergund wordt, aanmerken als een pure gratie van den Souverain.

Het ergerd my zeer, dat menschen, die onder de beste en gewenschte Regeering zoo veel douceurs genieten, dagelyks in hunne Schriften den Godsdienst van hunne wettige Overheden en grootste Weldoenders schamper doorhalen, en zelfs de vermetendheid hebben om de Synodale acten, gedekt met de Autoriteit der Staaten van Holland en West-Friesland, openlyk te taxeren; en myn ergernis verandert in indignatie, wanneer luiden, meer trots dan wezenlyke fonds van Theologie bezitten, de stoutheid hebben om de *Erfzonde*, zo als ze in onze Kerk, overeenkomstig den Bybel geleerd wordt, te lasteren als eene *christelyke erfsonde*, en de Gereformeerde leeraars te schelden voor ongeleerde yveraars, en derselver herzen-vrugten voor *beuzelagtige geschriften.* Al ben ik, uit consideratie van den post dien ik bekleed, niet verpligt den moedwil van de zulken en dergelyke tegen te gaan, en de gehoonde Waarheid, Kerk en Clerezy met de pen te verdedigen, acht ik my evenwel uit kragt van myn litmaatschap, daartoe allezins geregtigd.' Dit teekent, dit karaktiseert Barueth volkomen juist. Hier hebben we 's mans godsdienstige overtuiging, hier geeft hij zich, zooals hij is. Maar nu begrijpen we ook zijn optreden, zijn strijd voor datgene, wat in zijn oog, waarheid is. Nu kunnen we 't verklaren, hoe hij er toekomt te zeggen, dat ''s lands openbare godsdienst maar één is.' Hij staat volkomen op hetzelfde standpunt als zijn geestverwant Petrus Hofstede, den Rotterdamschen predikant, die in zijn strijd tegen zijn stadgenoot, den Rem. predikant Nozeman, dezen duchtig laat gevoelen, dat er immers plakkaten waren tegen de uitoefening van den Rem. godsdienst. Zeker, ze werden ter zijde gesteld, maar dat nam niet weg dat ze bestonden. En nu had Hofstede er vrede mee, dat het houden hunner godsdienstoefeningen oogluikend werd toegestaan, maar dat ze *recht* hadden dit te doen, dat ze recht hadden vrije en openbare godsdienstoefeningen te eischen als iets wat hun wettelijk toekwam, tegen die beschouwing kwam hij met kracht op (De Bie; *ll.* blz. 234). Dit standpunt werd ook ingenomen door Barueth. De regeering (zoo redeneert hij) is verplicht de ware Chr. Gereform. religie te handhaven en deze is geen andere, dan die, welke in de Dordsche kerkvergadering van 1618/19 bevestigd is. Hij is tegen conscientie dwang, hij verdraagt de secten, is tolerant tegen hen gezind, waar hij enkelen bij name noemt, omtrent wie de 'publycque kerk met gevoelens van gematigdheid is bezield,' daar blijkt het toch allerduidelijkst, dat in zijn schatting maar alleen dezulken aanbevelingswaardig zijn, die de waarheid belijden, zooals hij zulks doet, of, om met zijn eigen woorden te spreken 'de wezenlyke poincten' (cf. Sepp; *Polem. en Iren. theologie.* Leiden 1882. blz. 157-162. *Geloof en Vrijheid.* 9de jg. blz. 167 enz.

Wat tal van geschiften het gevolg geweest zijn van het verschijnen van den *Advocaat der Vaderl. kerk*, dat blijkt uit de groote lijst, die door den heer Petit wordt opgegeven in den *Catal. van de Maatsch. der Nederl. Letterkunde.* dl. II.

kolom 377-379. Een paar van deze zijn nog van zijn hand o.a. Het *aanweesen en bestaan der Naam-Remonstranten*, *enz. uit hun eigen schriften opgemaakt*, *enz. tegen C. Nozeman* e.a. *Met een brief van. den Advokaat der Vadert. Kerke*, *en een aanhangsel over de Monnikendeun.* enz. door P. Dortsma. 's Gravenh. 1772. *Rytmus Monachitus*, *of Monniken-Deun der Broederschap van Vryheid en Tolerantie*, naauwkeurig onderzogt; *de daarin vervatte vuile laster*, *laffe spotterny*, *en drieste onwetendheid in talen en zaken*, *onderscheiden aangewezen*, *en zoo wel ten bewijze van de faamroovende ongebondenheid der Drukpers in deze vrygeestige dagen*, *als ter handhaving van aanzienlyke en eerwaardiege karacters*, *ernstig wederlegt*, *in twee deelen*, door Paulus Dortsma, *Licentiaat in het Kerkelyke en Waereldlyke Recht.* Vooraf gaat een getrouwe waarschouwing aan alle welmeenende vaderlanders, tegen zeker nieuw boek, zonder aanwyzing van drukker uitgegeven, alomme verzonden, en in de nieuwspapieren aangekondigt, onder den misleidende tytel: *Het nut der Stadhouderlyke Regeering*, aangetoont by gelegenheid der geboorte van Willem Frederik, Prince van Oranje en Nassauw. Den Haag 1773 en *Het karakter van een Hollands Tolerant (niet tot de Kerkelyke maar Burgerlijke Maatschappy behoorende*) opgemaakt, uit het vermeerderde bericht, geplaatst voor den tweeden druk van '*t Nut der Stadhouderlyke Regeering*, en *bevestigt met de onveranderde Santhorstsche belydenis.* De voorreden behelst byzondere aanmerkingen, deels over *Oldenbarnevelts Eer verdeedige* enz. het zo genaamde nut der Stadhouderlyke Regeering vrymoedig onderzogt enz., verdediging der classis van Regtsinnigenhuizen enz., en meer andere nieuws uitgekomen Schriften, deels over de zaak van Professor van der Mark, door Petrus Dortsma, Licentiaat in 't Kerkelyke en Waereldlyke Regt. Den Haag 1773.

Wat in 1772 door talloos veel anderen werd gedaan, deed ook Barueth, d.w.z. hij gedacht ‘de heugelyke verlossing van het Spaansche juk en de grondlegging van Neerlands Republiek, onder het wijs beleid van Willem I, Prins van Oranje, in het jaar 1572, in zijn *Hollands en Zeelands jubeljaar*, *of 200-jarige gedagtenis der heuchelyke verlossing van het Spaansche juk..... in 1572..... behelsende de historie der Watergeusen..... inneming van den Briel enz. enz. Uit echte bewysstukken der geloofwaardigste schrijvers en later ontdekte handschriften samengestelt en beredeneert.* Dordr. 1772.

Dit werk, ofschoon door tal van historieschrijvers niet zeer hoog geacht, legt toch de bewijzen af van de groote belezenheid van Barueth, en de bronnen-studie is door hem, ook al geeft hij geen nieuwe gezichtspunten, volstrekt niet verwaarloosd. In elk geval kan het den toets best doorstaan met alle geschriften in dien tijd verschenen en waarin hetzelfde onderwerp behandeld wordt.

4 jaar later dan het *Jubeljaar*, d.i. dus in 1776 gaf de uitgever Blussé te Dordrecht een plan van inschrijving op het *Godgeleerd Oefenschool*, *over de leerstellige en practicale waarheden van den Heidelb. Catechismus*, waarin (gelijk het heet) opmerkelijke bijzonderheden voorkomen en zeer veele Schriftuurplaatsen, door een nieuw licht uit de Heilige grondtalen, nader opgehelderd en verklaard worden door den wijdberoemden Heer Albertus Schultens, hoogleeraar in de Oostersche talen en opperregent van het Staaten-collegie der Godgeleerdheid te Leiden, met eenige taal- en oordeelkundige aantykeningen der autheurs en vertalers, door Johan Barueth, pred. te Dordrecht. In datzelfde jaar verscheen, almee te Dordrecht: *Briefwisseling tusschen den Hooggeleerden Jan Jacob Schultens*, *professor te Leiden en Johan Barueth*,

pred. te Dordrecht, *over de uitgave van een Regtzinnige Verklaaring over den Heidelb. Catliechismus.* 1776.

Eenmaal met den Catechismus bezig, was hij daarmee niet zoo spoedig klaar en zien we in 1777 verschijnen: *De leere der Waarheid*, *vervat in den Heidelb. Catechismus*, *regtsinnig en met onze kerkformulieren van eenigheid overeenkomstig verklaard*, *tegen de dwaalleer verdeedigd*, *en ter beoeffening van waar godzaligheid aangedronoen*, *uit zijn eigen Lat. Handschrift vertaald*, *met eene hist. voorrede over de bestryders en voorstanders van onse Nederl. Catechismus*, *door Johan Barueth*, *herder en leeraar der Herv. kerk en curator der Lat. Schole te Dordrecht.* 2 dln.[1)]

De historische voorrede van dit boek werd in zijn tijd zeer geroemd, en een vermaard professor, haar gelezen hebbende, schreef er over aan zijn vriend: “dat hij dezelve geheel doorgelezen en sommige stukken meer dan eens gelezen had. Hij kon niet uitdrukken, hoe zeer die voorrede, zo ten opzigte van de schrijfwijs, als den inhoud hem smaakte. Hij was er door opgewekt geworden om voor het lang leven van den schrijver te bidden en twijfelde niet, of dit sullen met hem doen, alle die belang stellen in Gods kerk, die helaas! wel veele belyders, maar te weinige verdedigers heeft” (cf. *Boekzaal*, 1777[b] blz. 550). Wie de eigenlijke auteur van *De leere der Waarheid* is, zegt Barueth niet: “Hij zou den naam van dezen voortreffelycken Cathechismus-verklaarder, met onbetwistbaar recht hebben mogen noemen en op den titel van het werk plaatsen, met een zuiver oogmerk, om deszelfs geslagt hierdoor eere aan te doen”. Maar als hij tot de conclusie gekomen is, dat hij, om niet te melden reden, de vertaling niet uit zal geven op naam van den schrijver, verklaart hij “dat dit werk geen vertaling is van eenig handschrift des auteurs, dat hij nooit gelezen heeft en 't welk misschien maar schetswijze geschreven, onvolledig en dus gebrekkelijk zou kunnen zijn. Maar het is een vertaling van zijn eigen handschrift, dat in alle deelen volledig is opgemaakt, niet uit eenig schrift, maar uit de woorden door den mond des autheurs uitgesproken, en zeer getrouw door hem aangeteekent, en diensvolgens een handschrift waarop niemand buiten hem eenig recht heeft.”

Dit boek is het laatste dat hij tijdens zijn predikantschap uitgaf, want dewijl zijn gezondheidstoestand geregeld achteruitging en hij niet meer in staat was zijn werk naar behooren te vervullen, vroeg en kreeg hij in Februari 1777 eervol emeritaat, ingaande in Juni, en gaf de stad hem, lettende op de vele en groote diensten, die hij de gemeente d.t.p. bewezen had, boven het ordinaire pensioen “de gewoone volle bezoldiging van stadswegen”. Van dien tijd af, bracht hij (gelijk hij zelf schreef) zijn tijd met leesen, mediteeren en schrijven door, zich zorgvuldig wagtende van oit ijdele dingen te doen, maar van den vroegen morgen tot den laate avond, arbeidende in het werk van zijnen Heere en gestadig op Syne komst wagtende, als bereid tot eene salige verhuisinge, opdat Sijn groote Heer en Meester by syne komst hem niet ledig maar doende mogt vinden’.[2)]

Ruim 5 jaar nog heeft hij van zijn emeritaat genoten, tot den 29sten Augustus 1782, toen hij na een kortstondige ziekte stierf.

1) Deze *leere der Waarheid* behelst; *a* een vertaling der dictaten van Alb. Schultens op den Heidelb. Catechismus; *b.* Barueth's *Hist. Voorreden over de bestryders en voorstanders van onsen Nederl. Cathechismus* en *c.* zijne en Schultens' *Taal en Letterk. aanteekeningen.*
2) *Catech. der wijsheid en deugd.* Dordr. 1789. Voorrede blz. VII.

Met zijn overlijden ging een man weg uit één stuk, één, die alle de jaren waarin hij de kerk gediend heeft, gestreden heeft voor de Gereformeerde leer. Schotel zegt van hem (cf. *Kerk. Dordrecht,* dl. II blz. 413), dat hij in den aanvang zijner bediening te Dordrecht zeer gezien was, maar dat hij later de gunst der aanzienlijken en van het grootste gedeelte der gemeente verloor, tengevolge van zijn trotsch, driftig, heerszuchtig, twistgierig karakter en zijne onverdraagzaamheid.' Dat het prikkelbaar karakter, dat Barueth had, meegewerkt heeft om velen, die hem aanvankelijk zeer hoog achtten van zich te vervreemden, zal moeten worden toegestemd, maar die prikkelbaarheid ontleende voor een groot deel haar oorzaak hieraan, dat hij met immer klimmende verontwaardiging bespeurde, hoe steeds meer en meer aanvallen werden gericht op en tegen datgene, wat in zijn oog de waarheid was. Met al de overtuiging, die in hem was, is hij tegen de bestrijding der leer te velde getrokken, en waar hij hier voor opkwam, deze krachtdadig verdedigde en zijn eenmaal ingenomen standpunt niet wilde prijsgeven, daar zijn er velen geweest onder zijn ambtgenooten en onder zijn gemeenteleden, die het in deze zaak niet zoo streng en konsekwent opnamen, die zich van hem hebben afgewend en die zijn gehechtheid aan het oude en aan het niet willen prijs geven hiervan, beschouwden als stijfheid en waar het aangevallen werd en hij dit soms hard bestreed, daar werd hij, maar ten onrechte, van twistgierigheid en onverdraagzaamheid beschuldigd. Barueth is in zijn dagen een man van groote beteekenis geweest, die ten volle waard is nader gekend te worden. Maar niet alleen was hij een vurig verdediger en warm voorstander van de Gereformeerde leer, hij was ook een groot geleerde. Grondig kenner der Oostersche talen, behoorde hij tot de beste leerlingen van den ouden Schultens. Ook was hij door en door ervaren in de Grieksche- en Latijnsche letterkunde, de meeste patres had hij gelezen en al wat in zijn tijd op godgeleerd gebied uitkwam, en tot het beste behoorde in Engeland, Frankrijk en Duitschland, hij nam er kennis van. Gerust mag men zeggen dat hij van elk onderdeel der toenmalige godgeleerdheid op de hoogte was, ook was hij een zeer goed historicus en op wis-, natuuren sterrekundig gebied allesbehalve een vreemdeling.

Na zijn dood zag nog van hem het licht: *Catechismus der wijsheid en deugd of onderwijs bij samenspraaken in de grondbeginselen der Natuurlijke en Schriftuurlijke wijsbegeerte en zedekunde*, *ten dienste voor jongelingen en jongvrouwen*, *ter verkrijging van waare wijsheid en beoefening van deugd en goede zeden*, *alsmede voor allerlei lief hebbers van Natuur- Historie en Letterkunde.* Dordr. 1789.

Behalve de reeds meegedeelde boeken gaf Barueth nog uit: *Boetpredikatién over het eerste kapittel van Jesaijas; Letterk. brieven ter verdediging van de leer en leeraars der Geref. kerk, tegen de heimelijke aanslagen en de schriften van den Denker; Korte schetsen over de philosophie en de zedekunde.*

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal:* 1732[b] blz. 246, 377, 627 en 739; *id.* 1736[b] blz. 608 en 612; *id.* 1737[a] 101; *id.* 1745[a] 609; *id.* 1745[b] 113 en 115; *id.* 1751[b] blz. 321; *id.* 1777[a] blz. 209; *id.* 1782[b] blz. 366. Schotel; *Kerkel. Dordr.* 2[de] dl. Utr. 1845. blz. 408-424. Dr. de Bie, *Het leven en de werken van Petr. Hofstede*, Rott 1899. Reg. v. persoonsnamen *i.v. Geloof en Vrijheid* 9[de] jg. (Rotterd. 1875) blz. 167 enz. Sepp; *Polem. en Iren. theologie* 2[de] dr. 1882. blz. 157-162 en 240; Id. *Het Staatstoezicht op de godsd. letterk.* Leiden 1891. bl. 134. v.d. Aa *ll.* dl. II. bl. 147-151.

[Jacob Baselius]

Baselius (Jacob minor**)**, geb. omstreeks 1563 in Vlaanderen als de zoon van Jacob Baselius major (die zich gewoonlijk teekent J. Baselius zoon van Joris d'Oude), kwam in 1579 te Leiden, waar hij werd toevertrouwd aan de leiding van Nic. Stochius den rector, bij wien hij bleef tot Nov. 1581. Teruggekeerd in Vlaanderen, wordt van hem gewag gemaakt in de acta van de classis Brugge van den 14^{den} Nov. 1581 en werd hij in 1582 beroepen te Nieuw-Munster, welk beroep evenwel werd afgeslagen, omdat hij aan die van Brugge als proponent verbonden was en ook dewijl hij nog niet ‘tot het Ministerie’ gepromoveerd was. Den l6^{den} April 1582 deed hij een propositie en werd aan die van Brugge, St. Pieter en Damme opgeleid om hem te examineeren, wat plaats had den 3^{den} Juli, bij welke gelegenheid bleek dat hij, ofschoon nog niet geheel en al tot den dienst toegelaten, toch al enkele werkzaamheden had verricht. Hierover ontstond eenig verschil; maar 't werd bijgelegd en Baselius deed zijn propositie, werd geëxamineerd, geordend en tot den predikdienst bekwaam geoordeeld, waarna hij te Brugge gekomen is, alwaar hij, zooal niet voordurend, dan toch eenigen tijd gewoond heeft ten huize van Jhr. F. Leijs. Hier, te Brugge, heeft Baselius zich manmoedig en waardig gedragen en hij is er onvermoeid werkzaam gebleven tot den 25sten Mei 1584, toen de stad, door den prins van Chimay aan Parma werd overgeleverd. Vermoedelijk heeft hij zich, nadat hij zijn gemeente verlaten had, nog eenige maanden in de Z. Nederlanden schuilgehouden, ten einde te zien hoe 't verder met de zaken loopen zou. Althans in het begin van 1585 was hij te Brussel, maar toen ook deze stad den Spanjaarden in handen gevallen was, moest hij opnieuw elders een goed heenkomen zoeken en het is zeer begrijpelijk dat hij het, dewijl België voor hem niets meer bood, verliet en naar Bergen op Zoom de wijk nam, waar zijn vader destijds als predikant dienst deed. Zelf vermeldt hij dit, als hij in zijn in 1603 te B. op Zoom verschenen hoekje *De obsidione Bergopzomii* in de praefatio schrijft: ‘Mense Martio proximo, octodecim anni sunt, quod me Bruxella profugum, in vestram civitatem hospitem et peregrinum receperitis, et Publico, quo hic fungor, Muneri admoveritis.’ Dewijl in de acta van de voorm. classis Tholen en Bergen op Zoom, volstrekt niets vermeld staat van de toenmalige werkzaamheid van Baselius te Bergen op Zoom, vermoed ik, dat hij er destijds slechts enkele malen zal hebben gepreekt, doch dat hij volstrekt niet als vast predikant aan de gemeente d.t.p. zal zijn verbonden geweest. Lang heeft hij zeker niet in de stad vertoefd, want al betrekkelijk spoedig is hij als predikant opgetreden te Enkhuizen. Terwijl hij hier was, woonde hij de part. N. Holl. synode bij, die in 1586 te Edam gehouden werd en op een samenkomst van de gedeputeerden der kerken van N. en Z. Holland, gehouden te Leiden den 11^{den} en 12^{den} Maart 1586, werd hij met anderen benoemd om, indien de geschillen, tusschen de prov. synode van N. en Z. Holland ter eenre en die van de kerk te Leiden ter anderer zijde, in de aanstaande nat. synode der geünieerde provincien ‘ofte eenigen anderen tsaemencomsten, die zijne Ex^{tie} als goeuerneur deser landen om kerckelicken zaecken metter hulpe Gods bijeengeroepen’ zal, niet zouden bijgelegd worden, lid te zijn van een commissie, die beproeven

moest, genoemde geschillen te beslechten (cf. Rutgers; *ll.* blz 565 en 566[1]. Nog in dit zelfde jaar 1586[2] (niet in 1587, cf. *Arch. v. Nederl. Kerkgesch.*

1) Eenigzins verkeerd voorgesteld in het *Arch. v. Nederl. Kerkgesch.* dl. VII blz. 76 noot 2.
2) *Acta cl. Th. en B. op Zoom*, geh. te Tolen den 17den en 18den Nov. 1586: 'Jacobus Baselius de jonghe dienaer des goddel. Woorts tot Berghen opten Zoom heeft den classi gethoont sijne attestatie vande kercke van Eynchuysen daer hij lestmael gedient heeft, mitsgaders d' attestatie vande classe van Eynchuysen de welcke sijn voor goet bekent ende derhalfven heeft dese classis den voirs. Baselius tot een lidtmaet desselven aengenomen.' Uit dit meegedeelde blijkt, dat, toen Baselius zijn attestatie inleverde op de extraord. vergadering van de classis gehouden te Tolen, hij reeds eenigen tijd als predikant te B. o. Z. was werkzaam geweest. De opgave in het *Arch. v. Ned. Kerkgesch.* dl. VII aant. 1 bij blz. 76; dat Baselius pas den 17den Maart 1588 zijn attestatie inleverde bij de classis Th. en B. op-Zoom is onjuist.

dl. VII. blz. 76), treffen wij hem als predikant aan te Bergen op Zoom, waar hij gebleven is tot zijn dood. Uit het feit, dat hij reeds zoo spoedig na zijn komst te Enkhuizen, naar de part. synode werd afgevaardigd en dat hij benoemd werd om mee te helpen ten einde de Leidsche geschillen te beslechten, mag ongetwijfeld worden afgeleid, dat Baselius een man was, wiens naam een goeden klank bezat en die beschouwd werd als ervaren in kerkelijke aangelegenheden.

Van 1595 tot 1603, zijn door den Amsterdamschen kerkeraad tal van pogingen aangewend om Baselius als predikant te krijgen, doch wat ook gedaan werd, hij is te Bergen op Zoom gebleven (cf. *Archief voor Ned. Kerkgesch.* dl. VII, blz. 77-82 en blz. 91 en 92, waar door prof. Rogge, uitvoerig over deze aangelegenheid wordt gehandeld, *Acta cl. Th. en B. op Zoom*, 27 Dec. 1595; 16 April 1596 - wat hier wordt mededeeld is hoogst belangrijk - 19 Juni, 10 Juli, 19 Juli 1603).

Baselius had het te Bergen op Zoom zeer druk, want de pastorale arbeid moet er zeer groot zijn geweest, terwijl de armoede er onrustbarende proporties aannam (cf Hessels; *ll* T. III. p. I. n°. 1404. f° 1020 en 1021, brief van den 9^{den} Febr. 1598 en id.; n° 1568. f° 1110 en 1111. brief van den 6^{den} Juli 1603), wat de aanleidende oorzaak is geworden van de oprichting van een weeshuis, zooals hij zelf schrijft: ‘Maer dit moeten wij seggen, dat wij hebben een groote menichte van arme, ouderlooze verlatene weeskens, welcker vaders meerderen deel haer leven hebben geeyndicht, ten dienste des Vaderlants, in 't veroeveren van verscheyden steden ende inde geluckige overwinningen bij den Almachtigen zijner Excellentie na eenige jaren verscheydentlic verleent. Deze zijn bij onse diaconen hier ende daer na datse best gekonst hebben besteet, maer dicwils uijt noot by lieden die haer selven niet wel wisten te regieren, daer de arme weeskens menichmael seer roeckelooslic werden opgebracht sonder kennisse Godes in alle wulpschheit ende ongemaniertheit. Dit heeft den Eersamen Raedt, de Diaconen ende ons alt' samen beweecht niet optehouden voor wij er hadden opgericht seker weeshuys, int welcke de voorgenoemde weeskens, onder het gebiet van Godsalige lieden, eerlic ende Christelic souden opgetogen werden’ (Hessels; *ll.* T. III. p. II. f° 1021). Voor de oprichting van dit weeshuis, iets wat echter gelijk het boven aangehaalde duidelijk leert, niet alleen van hem is uitgegaan, heeft hij zich verbazend veel moeite getroost. Ongetwijfeld, dit blijkt uit de bestaande bescheiden, is hij de ziel van de zaak geweest[1)].

1) Uitvoerige berichten over dit weeshuis geeft prof. Rogge. *Arch. v. Nederl. Kerkgesch.* dl. VII blz. 89-91 en *Nederl. Arch. v. Kerkgesch.* Nieuwe serie. dl. II. blz. 301-305. Blz. 304 en 305 bevatten echter meer in het bijzonder een brief, waarin de eigenaardige verhouding uitkomt, in welke de kerken van Brabant, voor zoover ze bij de classis Tholen gerekend werden, tot deze classis stonden. - Het eerst vinden we in de acta van de classis Tholen, die den 4den April 1584 was opgericht, gewag gemaakt van B. op Zoom, den 3den Sept. 1584: ‘Op het verzouck der broederen van Berghen op Zoom, is resolueerdt ende consenteert, dat die ministers van Thoolen, per vices vier weecken langh die kercke tot Berghen zullen bedienen. De eerste predikant was J. Baselius (Basilius), die hier begin Aug. 1585 gekomen was, na de gemeente te Voorschoten gediend te hebben van 1 Oct. 1583 - den 27sten Juli 1585. De vraag was, bij welke classis de kerk van B. op Zoom zou gerekend worden? Hieromtrent besloot de nat. synode van 1586, gelijk blijkt uit een in mijn bezit zijnd extract van de notulen dd. den 30sten Juli 1586: ‘Is goet gevonden, dat Jacobus Baselis hem voegen ende aangenomen sal werden voor dese tijt, als bij provisie bij de classe vander Tolen. Ende aengaende de artijckelen vande kerckenordeninge sal de kercke van Bergen deseffde wth lichten aen de voorz. Classe.’... Naar aanleiding hiervan lezen we in de acta cl. ord. Tholen 1 Sept. 1586: ‘Is Hermeti Pots (predikant te Reimerswaal) belast te scrijven Jacobo Baselio

Een bangen tijd beleefde Baselius gedurende het beleg der Spanjaarden, die de stad van den 23sten Sept.-den 13den Nov. 1588 hielden ingesloten; doch waren de dagen van 't beleg bang voor hem, hij kende geen vrees en door woord en daad spoorde hij de burgerij aan om moed te houden en niet te verzaken.

Aan dit bijwonen van de belegering der stad, danken wij een zijner pennevruchten. Onmiddellijk toch, nadat Parma het beleg der stad had opgebroken, stelde hij een uitvoerig verhaal op schrift van datgene, wat hij gehoord en gezien had, maar tengevolge van verschillende omstandigheden zag het pas in 1603 het licht, onder den titel: Jacobi Basilii, fil. *de obsidione Berg-op-Zomii ad ejus urbis senatum commentarius.* Het boekje verscheen bij J. Canin, die zich in 't zelfde jaar 1603, waarin het in 't licht verscheen, te B. op Zoom had gevestigd. Dra volgde op de Lat. uitgave een Hollandsche: *De belegeringhe van Bergen opten Zoom: Beschr. ende den Eersamen Raedt der voorsz. stadt toegheeijghent*[1].

Schijnt Baselius het plan gekoesterd te hebben een geschiedenis te schrijven van Bergen op Zoom, hiervan is niets gekomen; maar nauwkeurig stelde hij te boek, alles wat betrekking had op de krijgsbedrijven van zijn vriend, den dapperen ritmeester P. Bax. Dat hij ook een uitvoerig verhaal opstelde van de mislukte poging, die aartshertog Albertus in 1605 in 't werk stelde om de stad te verrassen, gelijk prof. Rogge schrijft (*Arch. voor Nederl. Kerkgesch.* dl. VII. blz. 86 is onjuist, want toen

doude dienaer des goddel. Woorts tot Berghen Opten Zoom ende hem tadverteren van dextract vuyte acten des synodi, daerbij de synodus geordineert heeft dat die voirsz. Baselius bij provisien tot dese classe gevoeght soude wordden, ende hem voerts te versuecken, dat hij de stucken die hij vande Synode ontfanghen heeft den Classi communicere om alsdan voerts inde Classe tot een lidmaet aengenomen te wordden. Item hem te presenteren tot laste der kercke van Bergen voirsz. Copie vande kerckenordeninghe te laeten vuijtscrijven.' Nu was door de classis aan Baselius en anderen opgedragen om naar Middelburg te reizen en vervolgens naar Londen 'omme eenige besundere affairen, die bij denselven Synodus (d.i. de benaming waaronder de te Middelburg te houden vergadering voorkomt in een schrijven van den raad der stad Bergen op Zoom dd. 6 Juni 1588) noodich bevonden werden tot handhoudinge ende versekertheit van de waren goidsdienst ende Religie binnen dese Vereenichde provintien', doch de raad der stad Bergen op Zoom versocht 'alsoo dese stadt ende kercke alhier nyet en resorteert onder Uwe E. (predikanten van de classis van Tholen) oft die van der Tholen' Baselius van zijn last te ontheffen en een ander in zijn plaats te benoemen (cf. *Nederl. Arch. voor Kerkgesch.* Nieuwe Serie. dl. II, blz. 304), wat toegestaan werd in de extraordinaire verg. van de classis Tholen, den 7den Juni 1588 te Tholen gehouden: 'Item is oock inde vergaderinge gelesen een seker sendtbrief vande stadt van Bergen op Zoom aende broeders, daerin versocht wort dat Jacobus Baselis niet soude gesonden weerden in dese commissie naer Middelburch, des te meer dewijl hij wt den naem van haerder kercken ende stadt, iae gelijck wt den naem der brabantscher kercken ten selven eijnde gesonden weert dwelck oijck vande broeders oijck voor goet is aengenomen.'

1) De voorrede vande Holl. uitgave is gedateerd den 10den Maart, die van de Lat. uitgave van den 28sten Jan. 1603. Letterlijk stemmen de 'Praefatio' en de 'Voorrede' niet overeen.

Albertus in den nacht van 21 op 22 Aug. 1605 en een maand later (Wagenaar; *Vaderl. Hist.* dl. IX. blz. 190-192) nogmaals een aanval op de stad deed, was Baselius reeds meer dan 1½ jaar gestorven[1)], en al wat in het *Hist. verhaal inh. sekere notable explooten van oorloge in de Nederl.*, *sedert het oprichten van de companien der ritmeesteren P. ende M. Bax. Beschr. d.* J. Baselium[2)], als gebeurt na Maart 1604, voorkomt, is niet van dezen Bergen-op-Zoomschen predikant afkomstig, maar van een ander. Natuurlijk is het nu ook dat het *Cort verhael van de entreprinse*, *die Albertus ghedaen heeft op Bergen op de Zoom*, welk geschrift d.t.p. in 1605 het licht zag, onmogelijk van J. Baselius minor wezen kan.

Nog bezitten we van zijn hand een geschrift *Grondich bericht aeng. de bulle van Clemens den 8. Paus*[3)] *enz.*, met opdracht aan de Staten Generaal en waarin hij scherp tegen de aflaten opkomt. Ook dit werkje zag het licht bij Canin in 1603 te Bergen op Zoom.

Met de beoefening der Lat. poëzie almee heeft hij zich bezig gehouden, blijkens enkele gedichten van zijn hand afkomstig en geplaatst voor door hem uitgegevene geschriften.

Uit de acta van de classis Tholen en B. op Zoom leeren we; dat Baselius, een krachtig aandeel nam aan de werkzaamheden, en vaak als praeses of scriba fungeerde. Als afgevaardigde van de classis woonde hij de Z. synodale vergaderingen bij in 1588, 1591, 1593 en 1597 (cf. Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. V. reg. v, pers. *i.v.*) en met bewilliging van den prins, schijnt hij eenige weken te Utrecht werkzaam geweest te zijn (H. v. Rhenen; *Lijste van de namen der pred.* enz. Utr. 1705, blz. 28). Ook heeft hij af en toe gepreekt voor de te B. op Zoom in garnizoen liggende Walsche soldaten.

1) Bij ingesteld onderzoek in het oudste, acten-boek der classis Tholen, bleek me, dat B. reeds in Maart 1604 gestorven is.
2) Dit boekje zag het licht in 1615 met opdracht aan Maurits. Aan de kinderen van den schrijver vi'erd door de Staten-Gen. voor de aanbieding van dit werk 50 gulden geschonken. *Arch. v. Nederl. Kerkgesch.* dl. VII, blz. 86, noot 3.
3) 'Nae aenroepinghe des naems Gods, is bij D. Jacobum Baselium, dienaer des goddel. woorts binnen Berghen voirsz. den broederen des classis verthoont zeker gescrift bij hem gemaect, geintituleert *Grondich bericht aengaende de bulle van Clemens den* 8 *paus*, *ter oitmoedigher bede ende begeerte vanden eertshertoghe Albertus ende d'Infante Isabella zijne huijsvrouwe*, *dien van Nederlant geconsenteert ende verleent*, *om den aflaet van 't jubile des jaers* 1600. *In desen tegenwoirdighen Jaere* 1603 *binnen Bruessel te verdienen aen alle goede ende oprechte Catholijcke herten*, *die het oude*, *waerachtighe*, *catholijcke geloove voerstaen ende beminnen*, versueckende dat zij tzelve gescrift zouden willen examineren ende adviseren, oft met stichtinghe soude mogen in drucke vuytgegeven worden, welcken volgende de gemeijne dienaeren der voirsz. classe 't voersz. gescrift overlezen ende geexamineert hebbende, verclaren tzelve nyet alleen zuyver inde leere bevonden te hebben, maer oyck grondich ende zeer nuttel. om gedruct te worden, goet vindende dat de voirsz. bulle voer in 't boecxken zal gedruct worden.'
De acte 'in forma zoese aen Baselium is vuijtgegeven luijdt alzoe: Wij dienaeren des goddel. woorts des classis van der Tholen ende haere bijgevuechde in Brabant, betuyghen mits desen, dat wij hebben overlesen ende geexamineert zeker gescrift gestelt bijden eerweerdighen ende zeergeleerden Jacob Baselis de jonghe, dienaer des Woorts tot Berghen opten Zoom waervan het opscrift is, *Grondig bericht* enz. ende hebben het voirsz. scrift nijet alleen zuijver inde leere bevonden, maer oyck grondich ende zeer nuttelijk om gedruct te werden, nyet twijfelende oft de waere Gemeijnte Gods zal daerdoer grootel. gesticht worden. Gedaen in onse classicale vergaderinghe tot Berghen opten Zoom den 2en Aprilis 1603'. (*Acta cl.* Tholen, Bergen op Zoom 1 April 1603).

Dat Baselius in 1599 als legerpredikant werkzaam is geweest, is ontegenzeggelijk, blijkens drie brieven van Arminius aan Joh. Wtenbogaert, van den 10den Juni, van den... Juli[1)] en den 1sten Aug. 1599 (cf. *Epist. eccles. et theol.* fo. 99 en 100), waaruit tevens te zien is, dat hij met Arminius zeer bevriend was: 'Saluta' zoo toch schrijft hij 'collegas tuas Baselium et Valeium amicos mihi amicissimsos.' Onder zijn verdere vrienden behoorde ook de Franeker hoogleeraar en Hebraïcus Joh. Drusius, die zijn *Quaestionum Ebraicarum libri tres.* Fran. 1599 aan Baselius opdroeg, daarin verklarende: 'partim ex litteris quas ad me dedisti, partim ex narratione collegae tui Marci Zuerij, sed inprimis ex munere vero munifico, quo Senatus vester ecclesiasticus me donavit, satis perspexi quo sis animo ergo labores meos.' Deze mededeeling doet ons zien dat Baselius dus ook briefwisseling hield met Drusius, evenals met Arminins.

Behalve prediken heeft Baselius te Bergen op Zoom ook onderwijs gegeven, blijkens de acta van de classis van den 20sten Febr. 1589, waar we lezen dat hij geen verlof kreeg van den magistraat der stad, om naar Delft te gaan, wat hem door de classis was opgedragen.

'Hij schijnt (*Archief v. Nederl. Kerkgesch.* dl. VII. blz. 91) in 1615 tusschen Maart en 15 Oct. gestorven te zijn.' Dit is onjuist, niet in 1615, maar in 1604 heeft hij het tijdelijke met het eeuwige verwisseld, gelijk ik reeds boven aangaf. Immers wordt ons in de *acta* van de cl. Th. en B. op Zoom van den.... April 1604 gezegd: 'Opt versueck der kercke van Berghen opten Zoom dat (mits het ouerlijden Ds. Baselii) de broeders des classis zouden willen helpen haer kercke versorghen, totdat de kercke van eenen anderen dienaer sal besorght wesen' enz., terwijl in de acta van den 30sten Dec. van datzelfde jaar, gesproken wordt van de 'weduwe wijlen Jacobi Baselii.' De opvolger van hem is geweest Jacobus Zuerius, die den 30sten Dec. ten overstaan van Paschasius Baers en Lambertus de Rycke, werd geëxamineerd. Afgaande op dit feit, dat J. Baselius minor in 1604 reeds gestorven is, twijfel ik of *Het Hoogheliedt Salomons*, *overgh. in Nederl. Dichte* (cf. *Arch. v. Nederl. Kerkgesch.* dl. VII. blz. 74 noot 3) wel van hem afkomstig is.

Stellig verdient de nagedachtenis van dezen man in eere te worden gehouden. Dat hij niet tot de strenge Kalvinisten behoorde, zal moeilijk kunnen worden aangetoond en mag volstrekt niet worden afgeleid uit zijn vriendschappelijke verhouding, waarin hij tot Arminius stond. Uit niets blijkt dat hij een geestverwant der Remonstranten is geweest. Integendeel leeren we hem uit alles kennen als een beslist Gereformeerd man en bedrieg ik mij niet geheel en al, dan was hij het (*Epist. eccl. et theol.* fo 99) in zake de predestinatie niet geheel en al eens met Arminius.

L i t t e r a t u u r : Dr. H.C. Rogge; *Arch. v. Nederl. Kerkgesch.* dl. VII. blz. 73-92; *Nederl. Arch. v. Kerkgesch.* Nieuwe serie. dl. II. blz. 301-305. *Epist. eccl. et theol.* Amst. 1684. fo 98b. 100b. brieven nos. 48, 49 en 50. Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. V. blz, 13-15; 35; 37; 41 en 43. Hessels; *Eccl. Lond. Bat. Archivum.* T. III. p. I. brief no. 1404 en 1568. H.Q. Janssen; *De Kerkherv. in Vl.* 1ste dl. Arnh. 1868. blz. 133-137. Wat v.d. Aa; *ll.* dl. II. blz. 152 over hem zegt is van geen waarde. Het eerste acten boek van de classis Tholen - B. op Zoom (1584-1608), bewaard wordend te Tholen. Ms. Voor hen, die meer van Baselius willen weten is het een eerste vereischte, de acta van Jan. 1586-1604 van genoemde classis na te lezen.

1) Datum ontbreekt.

[Jacob Baselius]

BASELIUS (Jacob), geboren te Bergen op Zoom, was de zoon van Samuël, die den 21sten Mei 1598 werd ingeschreven als literator aan de universiteit te Leiden. Deze datum bewijst het foutieve der opgave in het *Arch. v. Nederl. Kerkgesch.* dl. VII. blz. 68, waar we vinden, dat Samuël pas in 1597 het levenslicht aanschouwde. En dat hij, Jacob, niet vóór den 8sten Dec. 1623 zou gedoopt zijn, is waarschijnlijk evenzeer met de waarheid in strijd, omdat hij den 27sten Febr. 1638 te Leiden werd ingeschreven als student in de philosophie en wel op 17 jarigen leeftijd. Hieruit volgt dat hij in elk geval in 1621 op de wereld moet gekomen zijn.

Te Leiden woonde hij bij Boxhorn, die in 1633 buitengewoon hoogleeraar geworden was in de welsprekendheid. Dezen heeft hij ‘in het opteikenen van de ondersogte Oudheden met oog, hand en pen gedient’, waardoor hij zich ‘uitnemend in de wetenschap der selve geoeffent had sulx dat hij voor sig een schat vergaderde, uit welke daer na zijn *Sulpitius Belgicus* voortgekomen is’ (Voorreden van de door M. Leydekker in 1700 bezorgde uitgave van Boxhorn's; *Nederl. Hist.*)

Naar 't schijnt heeft hij zeer veel, misschien wel de bekostiging van zijn studie te danken gehad aan de regeering der stad B. o. Z. Immers lezen we in de opdracht van zijn *Sulpitius*, aan de regeering dezer plaats: ‘Tantum abest ut illorum (beneficiorum) immemor sum, ut potius hisce publice praedicam et agnoscam, me non postrema loca habere, quod ut me vestratem nativitas, ita vestrum beneficia vestra fecerint.’

Terwijl hij student was, beoefende hij ook de dichtkunst, waarvan ons een paar vrij goed geslaagde proeven zijn bewaard gebleven in *Lijckclachten over het afsterven van den Eerwaerdigen*, *God-zaligen ende Hooghgeleerden D. Festus Hommius* enz. (Leyden 1642). In dit bundeltje vinden we sub V een 52regelig gedicht, terwijl we op blz. XII, van een te Leiden in 1643 gedrukt geschriftje *Verscheyden Lyckklachten over den waeren leeraer en man Gods* Lodewyk de Dieu enz. een 112regelig gedicht van Baselius aantreffen, gewijd aan de nagedachtenis van dezen Leidenschen prediker. Wat we in beide gedichten lezen, geeft ons de overtuiging dat B. met Hommius en met de Dieu, veel op had. Naar zijn geboorteplaats teekent hij *Bergizomio-Brabantus.*

Na volbrachte studie, werd hij proponent bij de classis van Tholen en Bergen op Zoom en den 16den Sept. 1646 werd hij beroepen te Kerkwerve om hier den 28sten Oct. d.a.v. zijn intrede te houden. Hier huwde hij den 20sten Juli 1649 met Elisabeth Dodius, dochter van Petrus, die den 12den Sept. 1669 te Zierikzee in den ouderdom van 82 jaar stierf (Josua van Iperen; *Hist. redenvoering bij het ontdekken der gedenknaalde; opgericht ter eere vatz Jos. v. Miggrode* enz. Amst. 1774. blz. 174).

Van zijn hand is afkomstig *Sulpitius Belgicus*, *sive historia religionis*, *instauratae*, *corruptae et reformatae in Belgio et a Belgis a nato Christo ad annum 1500.* Lugd. Bat. D. Lopez de Haro. 1656.

Ofschoon op den titel hebbende het drukkersmerk der Elzeviers, is het evenwel gedrukt door S. Matthys te Leiden. Na een opdracht aan het stadsbestuur van B. o. Z. en een voorrede volgen eenige Lat. gedichten.

Van dit boek verscheen een overzetting in onze taal te Utrecht in 1700 bij Herm. Ribbius, bewerkt door Melchior Leydekker en door dezen geplaatst achter zijn vernieuwde uitgave van Boxhorn's *Nederl. Historie*, blijkende uit het titelblad, waarop

we lezen: Hier is by gevoeght den *Nederl. Sulpitius*, van Jacobus Baselius, *of de Historie van de chr. godsdienst in Nederlant ingestelt*, *bedorven en gesuivert;*

vermeerdert met een voorreden, *aanwysende de nuttigheid van dit werk.* Knuttel (*Nederl. Bibl. v. kerkgesch.* Amst. 1889), die deze uitgave kende zie blz. 44 *ll.*, vermeldt ze toch niet op blz. 17. Sepp. (*Het godgel. onderw. in Nederl.* II. blz. 435) getuigt met weinig lof van den *Sulpitius*, terwijl Moll (*Kerkgesch. v. Nederland vóór de Herv.* dl. I. inl. blz. 25) zegt, dat, waar Baselius beweert te zullen geven 'een geschiedenis van de herstelde, verdorvene en hervormde godsdienst in Nederland van Chr. geboorte tot het jaar 1500,' het beknopte werkje weinig aan zijn veelbelovenden titel beantwoordt. Aanvangende met legend. berichten, vervolgens schetsende het toenemend verval des Christendoms bij onze voorgeslachten, geeft het eindelijk een tafereel van de pogingen, die zijn aangewend tot opbeuring van den kranken godsdienst, door de Waldensen en andere kett.-secten. Dewijl hij onder den naam België ook de Z. Nederl. verstaat, en hij telkens uitstapjes maakt op het gebied der algem. kerkgeschiedenis heeft zijn verhaal een zeer bont aanzien, en daar hij Boxhorn's *Nederl. Hist.*, beschouwt als het meesterstuk van geschiedbeschrijving en diens onverzoenlijken haat tegen de R. Kath. ook hem vervulde, is het te verklaren dat de *Sulpitius* is een voorbeeld van wanordelijke en partijdige historiebeschrijving. Toch heeft het geschrift ook zijn belangrijke zijde, deze nl. dat de lezing van den *Catalogus testium veritatis* van Fl. Illyricus en de *Lectiones memorabiles* van Joh. Wolfius, hem de overtuiging hebben geschonken 'dat de wortel der kerkhervorming van de 16de eeuw op een bodem aan gindsche zijde van het jaar 1517 is te zoeken.' Die overtuiging sprak B. uit in zijn *Sulpitius* en dat is zijn verdienste, maar als bron voor de studie der kerkgeschiedenis kan het geschrift niet meer gebruikt worden.

Baselius stierf in Febr. van het jaar 1661.

L i t t e r a t u u r : *Arch. Nederl. Kerkgesch.* dl. VII. blz. 68 noot 4 en 69 noot 1. *Boekzaal;* 1724^{b}. blz. 264. Knuttel; *Nederl. Bibl.* enz. blz. 17 en 18. Moll; *Kerkgesch. vóór de Herv.* 1ste dl. Inleiding blz. XXV en XXVI. Voorreden van Leydekkers uitgave van de *Nederl. Hist.* door Boxhorn. De praefatio van de Lat. uitgave van den *Sulpitius* de anno 1656.

[Jacques Basnage]

BASNAGE (Jacques) zoon van Henri, heer van Franquesney, advocaat te Rouaan en Marie Coignard, werd d.t.p. den 8sten Aug. 1653 geboren. Reeds op jeugdigen leeftijd ging hij naar Saumur, waar hij snelle vorderingen maakte en grondig onderricht ontving in het Grieksch en Lat. van zijn leermeester Tanegui Le Fèvre (Tanaquillius Faber) en toen hij 17 jaar oud was, sprak hij vloeiend Italiaansch, Spaansch en Engelsch. De pogingen van Le Fèvre om Basnage van de theologie te vervreemden, gelukten niet en hij mocht al vaak tegen hem zeggen: 'Vous ne connaissez cet état que par son bon côté, et vous ignorez combien il est dégéneré de sa première origine' niets hielp, de leerling hoorde den meester, maar deed in dezen zijn zin niet. In 1680 kwam hij te Genève, alwaar hij onderwijs kreeg van Mestrezat, Turretin en Tronchin, terwijl hij te Sedan in de theologie studeerde onder leiding van Junius, Jurieu en Le Blanc de Beaulieu. Vooral tot den laatste voelde Basnage zich zeer aangetrokken. Nauwelijks 23 jaar oud, volgde hij te Rouaan als predikant, Etienne le Moine op, die als prof. in de godgeleerdheid naar Leiden getrokken was.

Algemeene bewondering wekte de preek, die hij in 1679 hield bij de opening

van de prov. synode van Normandië, bijeengekomen te St. Lô. In 1684 trad hij in het huwelijk met Susanna du Moulin, dochter van Cyrus, pred. te Châteaudun en kleindochter van den bekenden Pierre. Als pastor was hij immer vol ijver, nam nauwkeurig zijn plichten waar en besteedde zijn vrijen tijd vooral aan zijn liefhebberijvak, de historie.

Toen de kerk te Rouaan gesloten werd, verkreeg Basnage verlof om naar Holland te trekken, en dat wel op een eigenhandig door den koning geteekend biljet van den 9^{den} Oct. 1685 (v.d. Aa; *ll.* dl. II. blz. 156, plaatst dit feit verkeerdelijk in 1684). Tot 1691 bleef Basnage, nadat hij in ons land gekomen was, buiten betrekking, maar in dat jaar zag hij zich, niettegenstaande de krachtige tegenwerking van zijn schoonbroeder Pierre Jurieu, aangesteld tot predikant bij de Walsche gemeente te Rotterdam. Hij had hier een kleinen, maar uitgelezen vriendenkring, (Paetz, de Beauval, Bayle en den boekhandelaar Leers), die elke week bij elkaar kwam en die hem, ondanks veel onaangenaams, dat hij ondervond, tal van genotvolle uren bezorgde. Een hem in 1695 aangeboden beroep naar Leiden sloeg hij af, waartoe genoemde vriendenkring veel heeft bijgedragen, ofschoon hij ten zeerste gedwarsboomd werd door Jurieu, vooral ook, omdat deze den opstand der Camisards rechtvaardigde en billijkte, ja zelfs openlijk er voor bad, wat Basnage ‘imbu des doctrines de l'obéissance passive prêchées par Calvin’, niet deed. In 1709 evenwel, toen Basnage, door toedoen van den raadpensionaris Heynsius, naar den Haag beroepen werd, nam hij aan.

Was hij een voortreffelijk predikant en verwierf hij zich een grooten naam als historicus, zijn invloed strekte zich ook uit tot verre buiten de kerk, hij was tevens staatsman en Voltaire schreef eens van hem, dat hij was ‘plus propre à être ministre d'Etat que d'une paroisse’. In den Haag speelde hij in staatkundige kringen een rol van gewicht en door zijn invloedrijke positie kwam hij er toe om op te treden ten gunste van zijn Protestantsche landgenooten, wat evenwel niets uithaalde. Heynsius gebruikte hem als bemiddelaar bij het sluiten van den vrede te Utrecht en met den abt Dubois slaagde hij er in, ten jare 1716, de triple alliantie in 't leven te roepen. En dat werkelijk den 4^{den} Jan. 1717 het drievoudig verbond te 's Gravenhage geteekend werd, is ongetwijfeld voor een deel althans, aan Basnage te danken.

Het buitengewoon vele werken, verzwakte hem langzamerhand en zijn geschriften kwamen niet meer zoo druk van de pers als vroeger. Alleen nog bleef hij arbeiden aan datgene, wat hem als historiograaf van de Vereenigde Nederlanden was opgedragen nl. om de bouwstoffen bijeen te verzamelen voor de annalen der 7 provinciën. Was in 1667, door toedoen van De Witt, aan Abraham de Wicquefort, onder scherp toezicht, opgedragen het schrijven eener geschiedenis der republiek sedert 1648, aan Basnage was de eer te beurt gevallen, den arbeid van de Wicquefort voorttezetten. Hij zou, wat door dezen begonnen was, vervolgen tot den vrede van Utrecht. ‘Maar Basnage maakte na kennismaking met Wicquefort's handschrift ernstige bezwaren daartegen en ontried zelfs de uitgave, welk oordeel door den deskundigen gedeputeerde Lestevenon werd onderschreven’. Zij stelden beiden een aantal ‘Remarques’ over zijn arbeid op, die intusschen in handschrift bleven. Basnage zelf, een voortreffelijk geleerde en een algemeen geacht en beschaafd man, werd nu op zijn beurt met de taak belast en schreef, met gebruik van deze en andere papieren en

staatsstukken zijne *Annales des Provinces Unies.* 1648-1667 (waarvan de 1ste uitgave het licht zag in 1719 in fo bij Karel Vier te 's Gravenhage. cf. o.a. *Boekzaal;* dl. VIII en IX. reg. *i.v.* Basnage), een veelszins te roemen geschrift, dat in vorm en onpartijdigheid boven dat van Wicquefort staat, doch niet in inzicht en kennis van zaken (cf. prof. Dr. P.J. Blok; *Gesch. van het Nederl. volk.* dl. V. Gr. 1902. blz. 447 en 475).

Basnage stierf den 22sten Dec. 1723, nalatende eene dochter, die gehuwd was met de la Sarrag, geheim militair raadsman van den keurvorst van Saksen, koning van Polen.

De volgende geschriften zagen van hem het licht:

Examen des méthodes proposées. Colog. (Rotterdam) 1682. Anon.
Considérations sur l'état de ceux qui sont tombez. Rott. 1686. Anon. 8 brieven.
Réponse à M. l'évêque de Meaux sur sa Lettre pastorale. Colog. 1686.

Divi Chrysostomi epistola ad Caesarium Monachum, cui adjunctae sunt tres epistolicae dissertationes: 1o de Apollinaris haeresi; 2o de variis Athanasio suppositis operibus; 3o adversus Simonium (Rich. Simon); Rott. 1687. Herdruk in 1694 te Rotterdam onder den titel: *Dissertat. historico theologicae*, met een antwoord aan P. Hardouin, die de geschiedenis van het Apollinarisme gekritiseerd had.

Histoire de la mort des persécutions de l'Église primitive, trad. du latin de Lactance sur la version anglaise de Burnet. Utr. Halma. 1687.

La communion sainte ou traité sur la necessité et les moyens de communier dignement. Rott. 1688. Dit werk viel zoo in den smaak, dat binnen betrekkelijk korten tijd 10 edities het licht zagen. De laatste is van 1721. Zelfs verschenen 2 edities ten gebruike van de Katholieken, te Brussel en te Rouaan. De abbé Flamare, die uit het Protestantisme tot de Kath. kerk was overgegaan, liet dit geschrift geheel afdrukken in zijn boek: *Conformité de la créance de l'Église catholique avec la créance de l'Église primitive.* Rouen. 1701. 2 vol.

Histoire de la religion des églises reformées. Rott. 1690. 2 vol. De beste uitgave van dit boek is de 4de, die in 1725 in 2 deelen het licht zag.

Traité de la conscience. Amst. 1696. 2 vol.

Lettres pastorales sur le renouvellement de la persécution, 1698. Anon.

Histoire de l'Église depuis J. Chr. jusqu'à présent. Rott. 1699. 2 vol.

Traité des préjugés faux et légitimes. Delft 1701. 3 vol. Strijdschrift tegen de *Lettres pastorales* van de aartsbisschoppen van Parijs en Rouaan en de bisschoppen van Meaux en Montauban. Op dit boek van Basnage, antwoordde Bossuet met een tweede *Instruction pastorale*, wat aanleiding werd dat de Rott. predikant schreef: *Défense du traité des préjugés.* [Rott.] 1703.

Histoire du V. et du N. Testament, *représentées par des figures gravées en taille douce par Romain de Hooge*, avec des explications dans lesquelles on éclaircit plusieurs passages obscurs. Amst. 1704. fo. Van dit werk verschenen tal van herdrukken, o.a. ook onder den titel van: *Grand tableau de l'univers.* Het aandeel dat Basnage gehad heeft aan deze uitgave bestaat feitelijk slechts in de korte uitleggingen, door hem gegeven over de onderwerpen, die op de platen voorkomen. In latere drukken heeft hij er bijgevoegd: *Annales de l'Église et du monde depuis la*

création jusqu'à la mort des apôtres, benevens een *Géographie Sacrée. Histoire des Juifs depuis J. Chr. jusqu'à présent.* Rott. 1766. 5 vol.

Dit werk werd in het Engelsch vertaald door Taylor. Lond. 1706. f°. Te Parijs werd het, zonder naam van den auteur herdrukt in 1710 in 7 dln. door du Pin, die er tal van eigendunkelijke veranderingen in bracht. Dit gaf aanleiding dat Basnage in 1711, te Rotterdam het licht deed zien: *L'Histoire des Juifs réclamée et rétablie par son véritable auteur.*

Entretiens sur la religion. Rott. 1709.

Sermons sur divers sujets de morale, *de théologie et de l'histoire sainte.* Rott., 1709. 2 vol.

Prospect. novae edit. Canisii, *Dacherii* etc. Rott. 1709. Basnage had het plan opgevat om een zeer vermeerderde uitgave van de *Lect. ant.* van Canisius het licht te doen zien. Om hiertoe te geraken had hij de hulp ingeroepen van tal van geleerden van den eersten rang. Toen eindelijk alles voor de uitgave gereed was, zagen de uitgevers, beangst als ze waren, dat ze er groote geldelijke verliezen bij zouden lijden van het plan af en droegen 't werk op aan Wetstein. De bewerking zag het licht in 7 f° deelen te Antwerpen in 1725 onder den titel: *Thesaurus monumentorum ecclesiastic. et historic.*

Préface contenant des réflexions sur la durée de la persécution et sur l'état prés. des Reformés en France, geschreven voor de nieuwe uitgave van de *Plaintes de Protest.* door Claude (Colog. 1713). Dit anonyme *préface* is grooter dan het eigenlijke werk zelf.

Antiq. jud. ou remarques critiq. sur la républ. des Hébreux. Amst. 1713. 2 vol. Feitelijk is dit boek van Basnage niets anders dan een vervolg op Cunaeus: *De republ. Hebr.*, waarvan Goeree een verbeterde uitgave in vertaling gaf.

Réflexions désintéressées sur la constit. du pape Clément XI, *qui condamme le N.T. du P. Quesnel.* Amst. 1714. Anon.

Avis sur la tenue d'un concile nat. en France. Colog. 1715. Anon.

L'unité, *la visibilité*, *l'aut. de l'Église et la verité renversée par la const. Unigenitus et par la manière dont elle est reçue.* Amst. 1715. Anon.

L'état présent de l'Église gallicane. Rom. [Amst.] 1719.

Instruct. pastorales aux Réformez de France sur l'obéissance due au Souverain. 1720. Dit werk viel niet in den smaak der Fransche Protestanten en de ‘predikanten uit de Woestijn,’ antwoordden hem in een zeer gematigden brief in bescheiden toon, maar daarom niet minder kernachtig gesteld: *Abregé d'histoire apologétique ou Défense des réformés de France* (cf. *Bulletin de l'hist. du Prot. français* V. p. 84 en 192).

Annales des Prov. Unies. cet. Gelijk bereids is meegedeeld, liep het eerste, in 1719 verschenen deel, van 1648 (46)-1667. Het 2de deel, verschenen in 1726, loopt tot 1678. Basnage was met zijn arbeid gereed tot 1684 en was van plan dien voorttezetten tot 1720, maar de dood overviel hem en zoo voltooide hij niet, wat hij zich had voorgesteld. Het is in het voorwoord door den uitgever Le Vier, vóór dit 2de deel geplaatst, dat deze van Basnage getuigt: ‘Il étoit vrai; dit-il, jusque dans les plus petites choses. Sa candeur, sa franchise, sa bonne foi ne paraissent pas moins dans ses ouvrages que la profondeur de son érudition et la solidité de ses raisonnements. L'usage du plus grand monde lui avoit acquis une politesse qu'on trouve rarement. Affable, prévenant, populaire, officieux, il n'avoit pas de plus grand plaisir que celui de rendre service et d'employer son crédit en faveur des misérables’.

Nouv. sermons avec des prières. Rott. 1720.

Dissert. histor. sur les duels et les ordres de chevalerie. Amst. 1720.

In de *Hist. des ouvr. des savants* vindt men van Basnage de volgende verhandelingen: *Dissert. hist. sur l'usage de la bénédiction nuptiale* (Janv. 1703), *Dissert. sur la man. dont le canon de l'Ecrit. sainte s'est formé* (Janv. 1704), *Dissert. sur l'antiq. de la monaie et des médailles des Juifs et sur la préfér. des caract. Samaritains aux hébreux* (Janv. 1709). Hij is ook een van de medewerkers geweest aan de *lettres histor.*, waarin het meest merkwaardige wordt meegedeeld wat er tusschen 1692 en 1728 in Europa belangrijks is voorgevallen (74 dln.). Het wel eens aan Basnage toegekende geschrift *La vérité sans réplique* is niet van hem, maar werd geschreven door den baron de Montazet. Volgens de *Dict. des anonymes*, heeft hij, uit het Engelsch naar Burnet, een vertaling geleverd van het tractaat van Lactantius; *De morte persecutorum* Utr. 1687. Onvoltooid liet hij achter een *Hist. des héresies*, die reeds tot de 11de eeuw gevorderd was. Nog bezit de *Bibl. nat.* (Parijs) een manuscript van Basnage: *Reipubl. et civitatis Genevensis historia*, *authore Jacobo Basnage*, *qui hoc suum opusculum Philiberto de La Mare senatori Divionensi nuncupavit.* No. 6019. anc. fonds). Het handschrift bevat drie brieven, waarschijnlijk door Basnage geschreven toen hij te Genève studeerde.

L i t t e r a t u u r : *La France Protest.* etc. 2me #x00E9;d. T.I. (Paris 1877). Col. 929-943. Voorrede 2de dl. van de *Ann. des provinces Unies.*

[Samuel Basnage]

BASNAGE (Samuel) heer van Flottemanville, geb. in 1638 te Bayeux, werd, na volbrachte studie, eerst predikant te Vaucelles vervolgens te Bayeux tot 1685, toen hij met zijn vader Frankrijk verliet. Laatstgenoemde, Antoine Basnage, werd, als hij hier in ons land gekomen was, predikant bij de Walsche gemeente te Zutphen, waar hij in 1691 stierf. Samuel werd zijn opvolger en hij diende de gemeente tot zijn dood in 1721. Volgens Bayle was hij ‘un des plus habiles ministres qui soient sortis de France.’

Hij schreef:

Exercit. hist. crit. de rebus sacris et eccles. Ultraj. 1692. Dit werk bevat een kritiek op de annales van Baronius. Waren velen vóór hem reeds bezig geweest, het door Baronius gegevene te bestrijden, zóó, dat de stof vrijwel uitgeput scheen, dat dit in waarheid toch het geval niet was, toont duidelijk deze arbeid van Basnage. Als vervolg hierop zou men kunnen beschouwen: *Annales politico-ecclesiastici annorum 645 à Caesare Augusto ad Phocam usque.* Rott. 1706. 3 vol. in f^{o}.

Morale théol. et polit. sur les vertus et les vices de l'homme. Amsterdam 1703. 8°. 2 dl. Het is in dit werk dat de auteur, gelijk de recensent er van meedeelt op blz. 48. van de *twee maandel. uyttreksels van alle eerst uytkomende Boeken* enz. (*Boekzaal.* dl. 24. Rott. 1703), dat Basnage in zijn vertoog over ‘Godsdienst’, de stelling verdedigt ‘dat Jephta zijne dochter niet geslagt heeft; en met welgegronde redenen wordt' er een byzondere kracht gesteld in deeze woorden zijner belofte: Dat zal des Heeren zijn.’

L i t t e r a t u u r : *La France Protest.* 2me. éd. T.I. Paris 1877. ol. 927 en 928.

[Fabrice de la Bassecourt]

BASSECOURT (Fabrice de la) geboren den 21sten Sept. 1578 te Mons, als zoon van Johan en zijn huisvrouw Jacqueline. Van zijn jeugd is weinig bekend, maar in 1600, toen hij nauwelijks 22 jaar oud was, was hij reeds pastoor bij de parochie

van St. Germain te Orléans. 3 jaar later zwoer hij het R. Katholicisme af, van welke gebeurtenis hij rekenschap geeft in een boekje getiteld: *Déclaration de Fabrice de la Bassecourt de la ville de Monts en Hainault*, *cy-deuant Prestre de la Paroisse de Sainct-Germain à Orleans*, *et Bachelier formé en Theol. de l'Église Romaine*, *par laquelle il expose les raisons qui l'ont meu à quitter la Religion Romaine pour embrasser la vérité de l'Euangile.* Addressée à ses Auditeurs et Paroissiens de la Paroisse de Sainct-Germain d'Orleans. A Saumur, par Thomas Portav, 1603.

Later is Bassecourt nog eens weer voor eenigen tijd tot het R. Katholicisme overgegaan, maar te Sedan gekomen, verliet hij het opnieuw. Van Sedan vertrok hij naar Metz en het is hier dat hij in 1607 tot predikant geordend werd. Achtereenvolgens bediende hij de gemeenten te Rouville (Rauwiller), Guerlin (Goerlingen) en Guerpry (Kerprich-aux-Bois), maar ook te Metz zelf is hij meer dan eens opgetreden.[1)]

Genoemde dorpen, die, als staande onder een Luthersch vorst (Lodewijk II, graaf van Nassau-Saarbrücken), werden door Bassecourt voor het Kalvinisme bewaard. Ten jare 1610 werd hij geroepen tot het stichten eener kerk te Ludweiler, werwaarts hij iedere drie maanden heenging, om er het avondmaal te bedienen. Te Mülheim stichtte hij de eerste openbare Fransche kerk. Voor dien tijd kwam de gemeente d.t.p. samen in het geheim in een particulier woonhuis. Mülheim werd verwisseld met Kleef en van hier werd hij in 1615 te Amsterdam beroepen. Pas echter na heel veel tegenspraak werd dit beroep in 1617 bekrachtigd, waarna den 9^{den} Mei van dat jaar de bevestiging plaats vond.

In den theol. strijd, die hier te lande heerschte, stond Bassecourt beslist aan de zijde der contra-Remonstranten. Emeritus geworden in 1649, stierf hij den 29sten April 1650.

Behalve het reeds geciteerde boekje, gaf hij nog in 't licht:

1°. *Reponse à quelques demandes sur le concept ou project*, *servant pour advis aux presentes difficultez.* 1615. (Dit geschrift verscheen naar aanleiding van H. de Groot's; *Decretum.... pro pace Ecclesiarum.* L.B. 1614. Trigland vertaalde het boekje van Bassecourt in onze taal: *Antwoorde op dry vraghen*, *dienende tot advijs in de huydendaechse swaricheden.* 1615.)

2°. *Election eternelle et ses dependances. Approuvées*, *maintenues et confermées par la parole de Dieu* cet. Amst. 1618. (Dit geschrift is gericht tegen S. Goulart's; *Brief traité de la grace de Dieu.* Goulart antwoordde met: *Examen des opinions de M. Fabrice Bassecourt* cet. en Ch. de Nielle met: *Tableaux de la bonne foy et sincérité de M. Fabrice de Bassecourt*, cet. 1618 en *Verification de la bonne foy de Mr. F. de Bassecourt.* cet. 1618. Op deze twee geschriften van de Nielle, verscheen nu:

3°. *Apologie de F. de la Bassecourt à l'encontre de deux libelles*, cet. Amst. 1618. (Dit boekje werd beantwoord door J. Taurinus met: *Wat Wonder-oudtnieuws....* enz. 1618).

1) Im Jahr 1608 treffen wir mehrere Mal auf der Kanzel zu Metz einen Pfarrer de Bassecourt aus Rauweiler. Am Samstag 27 und Montag 29 Juni 1609 trad derselbe in einem Religionsstreit über das Heilige Abendmahl gegen einen Kaplan des Bischofs in der Wohnung und in Gegenwart des Präsidenten und verschiedener anderer vornehmen Herren auf. Es wurde ein Protokoll über das Ergebnisz der Controverse aufgenommen und veröffentlicht. X. Dietsch; *Die evangel. Kirche von Metz.* Wiesbaden 1888, S. 193.

4°. *Traité de l'excellence des magistrats de leur debuoir*, *et principalement en ce païs*, cet. Amst. le 21 Janvier 1629.
5°. *Sermons de piété*, *pour réveiller l'ame à son salut* ... cet. Amst. 1645.
6°. *La piété de l'ême fidèle dans de pieuses méditations notamment pour l'action de la Sainte Cène.* Amst. 1649. Dit boek is opgedragen aan de vrouw van Bassecourt, Sara Oriet.

L i t t e r a t u u r : Renier Chalon; *Fabrice de la Bassecourt*, *pasteur de l'église Wallonne d'Amst.* Brux. 1857. Dr. G.J. Vos, Az.; *Voor den spiegel der Historie.* Amst. 1903, f°. 384 en 385. - Over van hem bestaande afbeeldingen, cf. Dr. Vos; *ll.* f°. 406 en 407.

[Jeremias Bastingius]

BASTINGIUS (Bastynck, Bastinck, Jeremias[1)], werd in 1551[2)] geboren, maar nog op zeer jeugdigen leeftijd verliet hij met zijn ouders, om des geloofs wille de Zuidel. Nederlanden en trok hij naar Emden, waar zijn vader Willem diaken[3)] werd, en waar deze ook als ouderling heeft gefungeerd. Na te Emden voorbereidend onderricht genoten te hebben, studeerde hij achtereenvolgens te Bremen, Genève en Heidelberg, in welke laatste plaats hij den 18^{den} Dec. 1576, tegelijk met Bollius en Kimedoncius, bevorderd werd tot doctor in de godgeleerdheid, bij welke gelegenheid Hier. Zanchius een rede hield *de dignitate studii theologici* (cf. Hier Zanchii *Opera* T. II. f°. 485). Ongetwijfeld is er van hem een goed gerucht uitgegaan, wat er toe leidde, dat hij op 't laatst van 1577 te Antwerpen beroepen werd, gelijk we vernemen uit een brief door Joh^{s}. Cubus, den 8sten Nov. geschreven aan het consistorie der Ned. gemeente te Londen: ‘Ende dewyle Spieghel nu te Ghent is, soo is hier voor den tweeden dienaer beroepen Dominus Jeremias Bastingius, de sone van Willem Bastinck, wylent ouderlinck te Embden, een seer gheleert ende gheschickt jonckman van omtrent 26 jaren, maer nochtans seer rype van wesen’ (Hessels; *ll.* T. III. p. I. f°. 480). Die geleerdheid, is oorzaak geweest dat men hem te Leiden als professor begeerde in 1579, gelijk al weer Cubus ons zegt in een schrijven van den 12^{den} April 1579: ‘Ende Doct. Jeremias die oock aen onse kercke niet verbonden is, is nu te Leyden beroepen om daer Professor Theologiae te zijn, ende ons dunct, dat hy die conditie aennemen sal, wt seker redenen die hem daertoe beweghen, dewelcke oock sommighen van v. L. niet onbekent en syn’ (Hessels: *ll.* T. III. p. I. f°. 551). Dan, hoe vast Cubus ook meende dat Bastingius naar Leiden zou gaan, dit is niet gebeurd, ongetwijfeld wel hierom, dat hij tot de overtuiging was gekomen, dat men hem in de Scheldestad niet missen kon[4)] en was hij niet aan de gemeente ver-

1) Hij onderteekende de acta van de classis Dordrecht dd. 8 Maart 1588: Hieremias Bastingius.
2) Gewoonlijk wordt opgegeven 1554, dit is onjuist. Vgl. wat Cubus schreef den 8sten Nov. 1577, dat hij toen ‘omtrent 26 jaren’ oud was en ook dat hij, toen hij in 1595 stierf, den leeftijd van 44 jaar had bereikt.
3) W.B. was diaken te Emden in 1562 en in 1568. *W. d. M.V.* serie I. dl II. Utr. 1876. blz. 6.
4) Hier Zanchii *Opera* P. II, Liber II epistol. fo. 407. Hieron. Zanchio Jeremias Bastingius, S.P. Neostad. Nolui committere clariss. DD. et frater plurimum observande, quin uti in portremis tuis flagitabas, aliquid et de rebus publicis et privatis meis tibi significarem, quod vero id

bonden, die is spoedig veranderd, dewijl hij den 3^{den} Sept. 1579, gerekend werd te behooren tot het getal der vaste predikanten (Hessels; *ll.* T. III. p. I. f°. 561).

Is ons van zijn arbeid te Antwerpen niet veel bekend, dit weten we o.a. dat hij met zijn promotor Zanchius in correspondentie bleef en dat hij zijn best gedaan heeft, om dezen als collega naast zich te krijgen. Hij vertrok, toen de stad den 17^{den} Aug. 1585 in handen gevallen was van Parma en weldra vinden we hem te Dordrecht, waar zijn proefpreek in die mate voldeed, dat de gemeente aldaar niets vuriger verlangde dan hem tot haar herder te hebben. Geldgebrek was evenwel de oorzaak, dat men een weinig talmde om hem te beroepen, doch toen men bemerkte dat hij naar Amsterdam wilde vertrekken en werkelijk daarheen op reis ging, werd hij provisioneel voor zes maanden als predikant aangesteld. In October had hij reeds een huis en toen de zes maanden om waren, werd hij op het gewone tractement van *f* 600 aangesteld als vast leeraar, op voorwaarde dat men hem zou ontslaan, zoodra de kerk te Antwerpen zijn diensten van noode had. Die aanvankelijke aanstelling voor een half jaar, is dunkt me, de oorzaak geweest dat hij niet aanstonds zijn attestatie bij de classis indiende, wat pas den 19^{den} Aug. 1586 plaats vond, eerst toen werd hij tot ‘een lidtmaet’ van haar aangenomen.

Dat zijn verdiensten evenwel erkend werden, ook al was hij nog geen lid van de classis en dat men op zijn adviezen prijs stelde, daarvoor strekt ten bewijze dat hij door de part. Zuid.-Holl. synode werd benoemd als afgevaardigde, om de nat. synode, die te 's Gravenhage zou gehouden worden, bij te wonen, (cf. Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. II, blz. 282 art. 49).

Terwijl hij te Antwerpen was, vertaalde hij een werk van Pierre Loyseleur: *Reformatorum in Belgio ecclesiarum epistola ad et contra auctores libri Bergensis dicti concordiae*, in 1579 verschenen onder den titel van *Sendtbrief der Dienaren die Godes Woort in den Ghereformeerden kercken in Nederlandt vercondighen* enz. T' Antwerpen. By Gillis van den Rade 1580 (cf. Petit; *Bibl. lijst* enz. blz. 141).

Ook werd hem, terwijl hij te Antwerpen was, in samenwerking met de classis Walcheren, door de Middelburgsche synode van 1581, opgedragen exegemata te maken ‘over den catechismum onser kercken (Rutgers; *ll.* blz. 371). Droeg men hem misschien dit werk op, omdat hij zich blijkbaar reeds met de bestudeering van den Catechismus had bezig gehouden? (Rutgers; *ll.* blz. 418. sub n°. 23: Oft het nyet goet en ware, dat de homilien D. Bastingii opden Catechismum gedruct worden mits gevisiteert te voren, oft eenige andere exegemata voirde aencomelingen tsy in forme van corte homilien oft anders te maecken etc.’ cf. nog id. blz. 438. sub 58. Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. II. blz. 202 en 272). Zijn in dezen aangevangen arbeid voort te zetten, dit zou hem de praeses der part. Z. Holl. synode van het jaar 1586 verzoeken ‘ende hem bidden dieselffde op den synode generael te brenghen’ (Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. II. blz. 272. art. 17). Of de exegemata ter tafel van de Haagsche synode zijn geweest, bleek mij niet, maar stellig is, dat, toen de part. Z. Holl. synode in Augustus 1587, bijeen kwam de ‘exegemata super Catechismum, niet alleen Latine maer oock in Vlaemsch onder den drukker waren’, wat aanleiding gaf tot de vraag

> prius non fecerim, excusabit me apud tuam humanitatem grave onus quod hic sustinemus in tam celebri adeoque celeberrima totius Europae ecclesia: quinque duntaxat ministri: vnde etiam factum est, quod in ea inopia religio mihi fuerit Ecclesiam deserere, Lugdunensemque vocationem amplecti, nec dubito quin in magnum meum bonum.

‘of men deselve oock int Vlaems te drucken sou voortvaren?’ Waarop goedgevonden werd ‘dat sulcken werk vervordert werde, mits dat tselfde werck met het Latijnsche soveel de substantie aengaet accordeere ende overeenkome etc.’ (R. en v. V. *ll.* dl. II. blz. 291. art. 11).

In 1588 zag de Lat. tekst het licht: *In Catechesim religionis Christianae*, *quae in Ecclesiis et scholis*, *tum Belgii tum Palatinatus traditus*, *exegemata*, *sive commentarii*, *authore Hieremio Bastingio Dei Verbi administro.* Dordraci. Joh. Caninius. 1588[1]. Dit boek kan als de oudste verklaring in ons land van den Heidelberger worden beschouwd en wordt zeer geprezen (cf. Dr. Schotel; *Gesch. v.d. oorspr. de inv. en de lotgevallen v.d. Heidelb. Catechism.* Amst. 1863. blz. 165-167 en Chr. Sepp; *Het godgel. onderw.* enz. 1ste dl. 86 en 87). Menigmaal herdrukt, heeft het stellig niet nagelaten invloed uit te oefenen op de litteratuur der later verschenen verklaringen van den Catechismus. Overgezet in het Duitsch in 1596 (gedrukt te Newstad) en in 1589 in het Engelsch (gedrukt te Cambridge), verscheen er een Hollandsche vertaling van in 1591 te Dordrecht bij J. Canin, bezorgd door Bastingius' ambtgenoot Hendr. v.d. Corput. onder den titel: *Verclaringe op den Catechisme der Christelicker Religie*, *so die in den Belgischen*, *oft Nederlantschen geunieerden Provincien*, *ende in der Keurvorstelicker Pals*, *in Kercken ende Scholen gepredict*, *ende geleert wort*, enz.

Onwillekeurig doet zich hier de vraag voor, waarom de vertaling, die waarschijnlijk van Bastingius zelve afkomstig was, en die vermeld wordt in art. II van de part. Z. Holl. synode de anno 1587, niet het licht gezien. Heeft Corput ze gebruikt of leverde hij, geheel onafhankelijk van deze, een zelfstandig werk?

In 1587 werd Bastingius, men scheen hem dan wel gaarne te Leiden te willen hebben, benoemd tot opvolger van den naar Engeland gevluchten Adrianus Saravia. Aanvankelijk scheen het alsof men hem nu aan de nog jonge academie zou krijgen[2], maar, wijl curatoren den Dordschen kerkeraad niet behoorlijk hadden erkend, werd aan hun verlangen niet voldaan[3].

Voor beroepen naar Amsterdam en Emden bedankte hij, maar hij is twee maanden in leen geweest te Utrecht. Hier waren nl. de 4 predikanten, destijds in die stad werkzaam, den 21sten Nov. 1589 ontslagen (cf. Bor; *ll.* dl. II. fo. 840), wat den 17den Dec. nog eens bevestigd werd (Id. dl. III. fo. 744), en dewijl door dezen maatregel de gemeente niet in de gelegenheid was de prediking des woords te hooren, was door de regeering der stad besloten, dat men pogingen aan zou

1) De juiste titel geeft Petit; *Bibl. lijst*, blz. 142. Meestal wordt de titel verkeerd opgegeven, o.a. door Schotel en door Sepp.

2) Opt vertooch gedaan by Wouwer, Volmaer, Lhermite en Tymon Jacobsz. ten fyne de vrouchpredicatien weder mochten worden innegevoert ende gecontinueert mits de groote vermeerderinge van de gemeente ende tot dien eynde te hebben behulp van een vierden dienaer des woordts is geresolveert dat hoe wel die van den gerechte 't doen ende continueeren van de vrouchpredicatien goet ende noodich vinden, zij alsnoch niet en connen verstaen tot aenneminge van een vierden dienaer, vermits de groote tachterheijt van 't contoir, daeruyt de betalingen vande kerckendienaren werden gedaen, om welc contoir te zuyveren en weder op zijn voordeel te brengen, die van den gerechte besich zijn, dat zij daerom 't zelve naerder in bedencken zullen nemen ende houden, om daerop naderhand te werden gedaen en geresolveert als de gelegenheyt van den innecomen en vande kercke respectivelick vereyschen zullen ende is goetgevonden dat de dyenaers in der tyt in dienst zijnde zullen mogen beginnen, de vroechpredicatien te doen, daertoe hun D. Bastingius, die onlangs wert verwacht, geen cleyn behulp zal connen doen' (Leiden. Archief, *Ger. dagboek*, 9 Juli 1587).

3) 'Op 't vertooch van wegen die van den kerckenraet deser stede gedaen by Wouwer, Platevoet, Lhermite en Heuseycke bestaende in 2 punten.. 1o. om noch een dienaer des woorts aen te nemen doordien Bastingius tot de professie geroupen zynde, zoo 't schijnt niet comen en zal' enz. (Id. 1 Oct. 1587).

wenden, om elders voor twee maanden of zes weken, twee predikanten te leenen. Terwijl deze dan dienst deden, kon men naar anderen uitzien, om Helmichius, Sopingius, Wtenbogaert en Corn. Martini Royenburch te vervangen; en om nu het voor oogen gestelde doel te bereiken, schreef de advocaat der Staten van Utrecht, Mr. Floris Tin, aan van Oldenbarneveld, wiens hulp hij inriep ten einde Jeremias Bastingius uit Dordrecht en Gualtherus uit Leiden, voor enkele weken te krijgen (cf. Brief van Tin d°. 4 Dec. 1589 bij Bor; *ll.* dl. II. f°. 841). Dit eerste schrijven werkte echter niet veel uit, waarom Tin nog eens aan den advokaat schreef nl. den 16den Dec. (Bor; *ll.* dl. II. f°. 841) en nu gebeurde het dat 'de voorsz. Doctor Jeremias Bastingius en Walterus de Roy aldaer noch die weeke gesonden werden, en ook des Sondaechs predikten' (Bor. t.a.p.).

Schotel (*Kerkel. Dordr.* dl. 1. blz. 211. noot 1) sprekende over deze zaak, wijst er op, dat Bastingius, den 24sten Dec. 1589 uit Dordrecht naar den Haag reisde 'omme met syn Excellentie ende de Heeren Staten te spreken, belangende het versoek by die van Utrecht gedaen, om den voors. Jeremias aldaer voor een tyd van twee maanden te leen te mogen hebben, om 't woord Gods te prediken.' Op deze mededeeling afgaande, zou men al licht geneigd zijn te gelooven, dat de datum, waarop Bastingius voor de eerste maal te Utrecht preekte, later moet vallen dan Bor aangeeft. Dit is toch stellig het geval niet, want den 16den Febr. 1590, werd de Dordsche predikant 'nu over de twee maenden de gemeente gedient hebbende met den woorde Gods', door den raad bedankt en ontving hij voor bewezen diensten een 'vereeringe' van 50 guldens (Bor; *ll.* dl. III. f°. 744), Ons dunkt de zaak deze te zijn, dat Bastingius, na op den door Bor aangegeven dag te Utrecht gepreekt te hebben; naar Dordrecht terugkeerde en toen, o.a. met den schout dezer plaats, naar den Haag trok, ten einde de aangelegenheid definitief te regelen.

Als staaltje van zijn geleerdheid, wezen we er op, dat hij herhaaldelijk werd aangezocht om als professor theologiae te Leiden op te treden, maar daarvoor pleit ook, dat hij reeds, toen hij nog geen jaar te Dordrecht was, verkozen werd tot curator der Lat. school en dat hij door zijn mede-curatoren in 1590 naar Leiden werd gezonden, om den geleerden Franciscus Nasius, die op voorspraak van zijn vriend Justus Lipsius, aan de Lat. school doceerde, over te halen, om naar Dordrecht te komen ten einde daar Grieksch te onderwijzen. Ook strekt ongetwijfeld nog tot een bewijs van zijn kennis, dat de part. Z. Holl. synode, in 1587 gehouden, nu eenmaal Marnix het werk der 'translatie des bijbels' had afgeslagen 'ende hem excuseerde, verclarende int selfde noch niet gedaen te zijn', hem naast Kimedoncius, Cornelii en Helmichius, geschikt oordeelde als bijbelvertaler op te treden (cf. Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. II. blz. 291 en 292. art. 13)[1].

Dat de kerk zich van zoo'n bekwaam en ijverig persoon als Bastingius was, dikwijls bediende, is zeer natuurlijk. Zoo was hij praeses van de Z. Holl. synode in 1588

1) Bij resolutie van de Staten van Holland dd. den 4den Maart 1595, werd de overheid van Haarlem gelast 'seeker translaet van den Bijbel', verschenen zonder naam van vertaler of drukker, te laten ophalen en in handen te stellen van den Leidschen godgeleerde Jeremias Bastingius. De Staten wilden de verspreiding van dit 'translaet' tegengaan, dewijl door hunne tusschenkomst bekwame handen arbeidden aan eene overzetting des Bijbels. (Sepp. *Het Staatstoezicht op de godsd. Letterk.* Leid. 1891, blz. 27 en 28).

en assessor in 1592, deputatus synodi in 1591 en 1592, terwijl hij tot inspector classis Dordracenae werd aangesteld in 1588, 1589 en 1592.

In 1588 wordt aan hem, Tilius en Fraxinus opgedragen ‘sekere stucxkens na te zien, die in druck sullen mogen gegeven worden’, in 1592 is hij lid van een deputatie, die in dat jaar door de synode gezonden wordt naar de kerk te 's Gravenhage en zal hij met Joh. Wtenbogaert naar Delft gaan, om daar te spreken over de benoeming van Helmichius tot professor te Leiden; verder, wordt hij in ditzelfde jaar gesteld over de zaak te Utrecht, moet hij met de dienaren uit de classis Leiden den predikant Franco Willemsen te Homade onderzoeken, zal hij Galenus Barsenhove examineeren en met Wtenbogaert, den baljuw van Rijnland aanspreken over de orde: ‘tot nu toe geobserveert in het beroepen van predikanten’.

De vergadering, die hem in 1592 tot assessor koos, werd door hem met een vermaning geopend ‘wt Actor. 15 waerinne de gantsche vergaderinge een goet genoegen gehadt heeft.’ Ook heeft hij, daartoe door de synode verzocht, zich bezig gehouden met de questie Herberts van 1586-1592[1)], terwijl hij in 1594 naar Hoorn is geweest, voor de zaak Cornelis Wiggerts.

Ook in de bijeenkomsten van de classis Dordrecht, bewees Bastingius goede en vele diensten, vaak had hij zitting in het moderamen en als de naar Engeland uitgewekene Saravia aan deze classis en ‘anderen seeckere brieven gesonden heeft beroerende syne defensie dat hij onschuldich is in den handel tot Leyden voorgevallen, begeerende dat men wilde daer toe arbeijden, dat hem sijne naeme faeme ende eere weder gerepareert mochte worden (die hij secht in desen gevioleert te wesen)’ dan vindt de vergadering goed om copie van deze stukken ‘te senden aenden classe van den Haege’ en wordt aan Bastingius opgedragen een en ander ten uitvoer te brengen (*acta cl. Dordrecht* 8 Maart 1588, art. 14).

Te Dordrecht is hij werkzaam gebleven tot 1593, toen hij naar Leiden trok, om Kuchlinus als regent van het Staten-college te vervangen. Laatstgenoemde was in Maart 1592 als eerste regent van genoemd college aangesteld, maar toen reeds had de magistraat der stad als zoodanig op hem het oog gevestigd[2)].

Met de benoeming van Kuchlinus was men te Amsterdam, dewijl men dezen prediker niet gaarne wilde missen, volstrekt niet ingenomen en toen hij in 1593 aldaar was teruggekeerd tot regeling zijner particuliere aangelegenheden, wilde de magistraat niet toestaan dat hij opnieuw naar Leiden vertrok en nu kwam, wat men

1) Onjuist geeft v.d. Aa; *ll.* T. II, blz. 170 aan, dat de Zuid-Holl. synode, die Bastingius als assessor bijwoonde, in 1593 te Leiden gehouden is. De part. Zuid-Holl. synode werd te Leiden gehouden in 1592. Dat (zooals v.d. Aa, t.a.p. verhaalt en wat ook voorkomt bij Schotel, *Kerk. Dordr.* dl. I, blz. 212) bij deze gelegenheid, dewijl de synode geroepen was uitspraak te doen over de gevoelens van Herberts, sommigen voorstelden, achter elk der stellingen van den Goudschen predikant *damnatus* te plaatsen, bij welke gelegenheid Bastingius zou gesproken hebben: ‘Ego neminem damo, in quo aliquid Christi reperio,’ blijkt uit de acta dezer synode niet. 't Kan daarom evenwel waar zijn.

2) J.C. v. Slee; *Diarium Ever. Bronchorstii.* 's Gravenh. 1898 blz. 33: ‘Item (10 Maart 1592), decretum ut praeter rectorem 4 ex professoribus adjungerentur praesidi collegii alumnorum, qui de forma collegii deliberabunt, videlicet Trelcatius, Beyma, Grotius et Boncius. Praeses constitutus est Cuchlinus concinator Amsterodamensis ab ordinibus, cum magistratus decrevisset vocare D. Bastingium.’

alzoo lang gewenscht had, Bastingius te dezer stede, als zijn plaatsvervanger (cf. Schotel; *de Academie te Leiden* 1875. blz. 27 en Dr. G.J. Vos Azn.; *Voor den spiegel der Historie.* f°. 38). Tijdens zijn regentschap had in 1594, toen hij verlof had gekregen om in zake C. Wiggerts, eenige dagen naar Hoorn te gaan, het oproer onder de bursalen plaats. Lang na dit voorval zou hij niet meer als regent fungeeren, want, toen eindelijk en ten langen leste de kerkeraad van Amsterdam, den 27sten Mei 1595 Kuchlinus ontsloeg en hij daardoor verlof kreeg naar Leiden te gaan, om daar, de hem in 1592 opgedragen betrekking voor goed te aanvaarden (Vos; *ll.* f°. 38), trad Bastingius, tot gewoon hoogleeraar benoemd, af[1]. Dan zie nauwelijks als zoodanig, den 24sten Mei bevestigd, maakte de dood, den 20sten Oct. 1595, aan zijn leven een einde en stierf hij op 44jarigen leeftijd, een vrouw (Anna Taenemans) met 5 kinderen achterlatende. Het jongste van deze kinderen, in Sept. 1594 geboren (cf. Schotel; *Kerkel. Dordr.* dl. I. blz. 202. noot 1. waar gewezen wordt op een brief, door Bastingius aan Oldenbarneveld geschreven den 18den Sept. 1594 en waarin de advocaat gevraagd wordt 'ut susceptor esse velit recens nati filii, in novo coll. primi'), ontving bij den doop, den 6den Oct., den naam van Mauritius. Over dit kind stonden bij den doop als peet, de Staten van Holland, die daartoe Reinier Cant, burgemeester van Amsterdam hadden gecommitteerd, om uit hun naam aan Bastingius een vergulden kop aan te bieden, ter waarde van *f* 300. Ook 'Burgermeestren' der stad Leiden waren 'geroepen en genoot, om als getuygen te staen over den doop' van dit kind en deze gaven, den vader een 'gouden penning of medaille (ter waarde van 47 gl. 10 st.) gemunt aen d'een zijde met de stempel van het innemen en veroveren van St. Geertruydenberch, en aen d'ander zijde met het opschrift: Gertrudis Berga ab. Hispan. vindicant. ord. confoed. duce Prin. Nassau, in consp. exerc. Host. CI□. I□. XCIII.' (cf. *Navorscher* 13de jg. 1863. blz. 227. waar ook den juisten datum van zijn sterfdag is aangegeven). Waarom burgemeesteren van Leiden, Bastingius zoo'n gouden penning gaven? Ongetwijfeld als een terugslag op de *Oratio panegyrica et carmina epinicia de Urbe Gertrudisberga*, *ante annos quatuor perfidia praesidiariorum militum hosti vendita*, *nunc postliminio Dei beneficio recuperatâ*, *Auspiciis et ductu Illustrissimi Principis Mauritii*, *Comitis à Nassou et Gubernatoris Hollandiae*, *Zelandiae*, *etc. Recitata in Collegio Theologico Ilustrissimorum DD. Ordinum Hollandiae et West-Frisiae*, welke oratio (uitgesproken door Bastingius) en gedichten (van I. Dousa F. en B. Vulcanius) in 1593 in 4° het licht zagen bij Fr. Raphelingius. Een jaar later verscheen van hem, bij denzelfden uitgever: *Oratio panegyrica de victoria*, *quam Deus opt. max. tum in obsessae Coverdianae arcis liberatione*, *tum in Gruninganae urbis deditione*, *ordinibus concessit*, *auspiciis et ductu Illustrissimi Principis Mauritii*, *Comitis à Nassou etc. Gubernatoris Hollandiae*, *Zelandiae. etc. Recitata in collegio Theologico Illustrissimorum DD. Ordinum Hollandiae et West-Frisiae*[2].

Nog werkte Bastingius mee aan het *Oordeel ende censure der Hoochgheleerden*

1) v. Slee; *ll.* p. 91; 'Eodem (24 Maj.) conventus habitus in quo statuta Collegii aucta et mutata praelecta sunt professoribus, ut judicium suum de iis interponeent. Actum de Beicio continuando in Subregentem, et conclusum eum in collegio retinendum. Bastingius, in ordinarium professorem confirmatus, praevertitit juramentum'.

2) Hiervan zag een Engelsche vertaling, door J. Tily het licht te Londen in 1704.

ende wijt vermaerden Mannen Francisci Junij, Luce Trelcatij, *ende Francisci Gomari Professoren der H. Theologie in de Universiteijt tot Leijden; Midtsgaders D. Jeremia Bastingij*, *ende Johannis Wtenbogaerts.* Door bevel der E.E.M. Heeren Staten van Holland ende West-Vrieslant schriftelijk ghestelt, ende hare E.E. Mog. overghegheven anno 1595 over de doolinghen van Cornelis Wiggersz., eertijds Dienaer des Godlicken woorts in de Ghereformeerde Kercke Christi tot Hoorn... enz. Delf. Jan Andriesz. 1612.

Latijnsche verzen van zijn hand komen voor in de door B. Valcanius bezorgde uitgave van *Agathiae scholastici de imperio et rebus gestis Justiniani imperatoris libri quinque* (cf. Sepp; *Polem. en Iren. theologie.* L. 1892. blz. 87 en 88).

De uitgave van dit werk verschafte hem ook stoffelijk voordeel, want voor het aanbieden er van aan de Staten van Holland (aan wie het was opgedragen) kreeg hij 40 Carolus guldens, terwijl hem den 24sten Dec. 1593, toen hij hetzelfde deed met een boek van Hornius *de morbis capitum* 100 ponden Vl. werden geschonken (v. Slee; *ll.* 69 en 68).

Bastingius had vele vrienden, onder welke van Oldenbarneveld, Wtenbogaert, G.J. Vossius, Johannes Polyander à Kerkhove, Everardus Bronchorst enz. en wanneer we diens *diarium* opslaan, dan leert ons dit, dat hij, terwijl hij te Leiden was, daar zeer hoog stond aangeschreven en dat men prijs stelde op zijn gezelschap. ‘Zachtzinnig, bedaard, vreedzaam, geneigd de schaapkens liefelijk en zacht te weiden’ trok zijn persoonlijkheid velen tot zich, terwijl zijn groote geleerdheid algemeen erkend werd. Zoo behoort hij, ofschoon jong gestorven, tot een der belangrijkste figuren op het gebied der godgeleerdheid in ons land, in de laatste jaren der 16de eeuw, en verdient hij ten volle nader en nauwkeuriger gekend te worden.

Op godsdienstig gebied was hij beslist Kalvinist. Dit blijkt uit zijn werken op onweerlegbare wijze, daarvoor pleit, gesteld eens dat 't daaruit niet te bespeuren was, dat hij zoo vaak door de part. Z. Holl. synode werd aangewezen om op te treden tegen hen, die in geschrifte zich verzet hadden tegen de leer der kerk. ‘Met deze strenge Kalvinistische gevoelens echter kon zeer wel gepaard gaan eerbiediging van den stelregel: neminem condemno in quo aliquid Christi reperio.’

L i t t e r a t u u r : Schotel; *Kerkel. Dordr.* 1ste dl. Utrecht 1841. blz. 207-219. Id. *De academie te Leiden in de 16e*, *17e en 18e eeuw.* Haarlem 1875. blz. 27-30. Sepp; *Het godgel. onderw. in Nederl.* dl. I. reg. i.v. Id. *Polem. en Iren. theol.* reg. *i.v.* Id. *Het Staatstoez. o/d. godsd. Letterk.* reg. *i.v.*, Hessels; *Eccl. Lond. Bat. Archiv.* T. II en T. III. reg. *i.v.* J.C. v. Slee; *Diarium Everard. Bronchorstii.* 's Gravenh. 1898. reg. *i.v.* L.D. Petit; *Bibl. lijst.* Leiden 1894. blz. 141-144. *De Navorscher* 13de jg. (1863). blz. 227. Dr. F.L. Rutgers; *W. der M. Ver.* Serie II. dl. III. (*Acta van de Nederl. synoden der 16de eeuw*). Utr. 1889; reg. *i.v.* Hier. Zanchii; *Opera theologica* T. II. f°. 485; T. II. Lib. II epist. f°. 409, f°. 411. *Acta cl. Dordr.* Ms. van af den 27sten Mei 1586. *Acta cl. Gorinchem* Ms. 1 Mei 1590. (In zake het beroepen van Joh. Andelius naar Utrecht). Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. I-III. reg. *i.v.* Reitsma; *Gesch. v/d. Hervorming en v/d. Herv. Kerk der Nederl.* 2de druk. Gr. 1899. blz. 166 en 167. Hier ook de foutieve opgave van het sterfjaar. v.d. Aa; *ll.* dl. II. blz. 169-171 (met onjuiste data). Bor; *de Nederl. Historien.* Amst. 1679. dl. II. f°. 841 en dl. III. f°. 728 en 744.

Over zijn portret, zie F. Muller; *Beschr. Catal.* blz. 30 en 395.

[Jacobus Johannes Batelier]

BATELIER of WATELIER (Jacobus Johannes), van Franschen oorsprong, was geboren in 1593. Student aan het Walsche college te Leiden, predikte hij als zoodanig voor de Rem. gezinde Walen buiten de St. Anthonius-poort te Amsterdam in Jan. 1617. Later werd hij predikant te Kralingen, waar hij vrijwillig zijn ontslag nam, dat hem gegeven werd door den heer der plaats, de dorpsoverheid en de classis van Rotterdam (d.w.z. van die, van welke zich de contra-Rem. hadden afgescheiden). Afgezet werd hij door de Z. Holl. syn. van 1619 (cf. art. 76), onder het voorwendsel, dat hij, onzuiver in de leer, schuld had bekend door zijn gemeente te verlaten en door het pamflet '*de Weegschael*' in het Fransch over te zetten, wat evenwel niet door hem was gedaan, maar door Naeranus.

Na zijn vertrek uit Kr. woonde hij te Leiden, waar hij privaat-docent was. Terwijl hij hier vertoefde, trad hij bij de Rijnsb. collegianten op als verdediger der Remonstranten, die bezoldigde leeraars hadden en op het laatst van 1634 vinden we hem in den Haag als predikant bij de Remonstranten. Ook fungeerde hij hier als boekhouder van het algem. kantoor der Broederschap. d.t.p. gevestigd.

Toen Joh. Wtenbogaert den 4^{den} Sept. 1644 gestorven was, zorgde Batelier er voor, dat de laatste gesprekken van den bijna 87jarigen grijsaard het licht zagen. Ze verschenen onder den titel van *Sekere brief inhoudende een kort verhael van sommige god-vruchtige propoosten*, enz. 1644.

Van nature strijdlustig, zette Batelier, den kamp tegen de bestrijders van het Remonstrantisme voort en hij was ook tegenwoordig bij een twistgesprek, dat den 6^{den} Jan. 1634, gehouden werd te Berkel, tusschen een priester en een Zoeterwouwschen kuiper Leenaert Cornelissen. Bij deze gelegenheid liet Batelier zich niet onbetuigd en van het gesprokene gaf hij verslag in *Waerachtig verhael van een disputatie* enz.

Vooral bekend is Batelier door zijn pennestrijd, dien hij gevoerd heeft met Voetius. Al spoedig nadat deze den 3^{den} Sept. 1634, als prof. te Utrecht was opgetreden, schreef B. zijn *Examen accuratum disputationis primae et quasi inauguralis D. Gisberti Voetii* a^{o}. 1634. Anoniem verschenen, gaf Voet daartegen in 1635 uit zijn *Thersites heautontimorumenos* cet. (Ultraject. 1635), waarachter hij als aanhangsel had toegevoegd *Mantissa*, waarin hij zich zeer heftig uitlaat tegen Batelier. Voet toch was, nadat zijn *Thersites* voltooid was, pas tot de ontdekking gekomen, wie de eigenlijke auteur van het *Examen* was. Dan Batelier zweeg niet en slechts korten tijd, nadat het boek van den Utr. hoogleeraar verschenen was, zag alweer anoniem het licht: *Confutatio insulsi et maledici libri*, *quem adversus Remonstrantes edidit Gisb. Voetius theologiae in academia Ultrajectina professor*, *titulo Thersitis heautontimorumeni.* Het is o.a. in dit geschrift dat Batelier zegt, dat hij, noch onwettig, noch overhaast zijn dienstwerk heeft verlaten en dat hij niet de Fransche overzetting van de *Weegschael* heeft bearbeid.

Enkele dagen slechts nadat dit boek van Batelier de pers had verlaten, verscheen van de hand van Martinus Schoock, *Remonstranto Libertinus* etc., in de inleiding waarvan de schrijver zeer heftig uitvaart tegen Batelier, terwijl hij in het pamflet zelf zijn wederpartij verwijt en 'in hem allen Remonstrantschen apologeten, dat zij blijkbaar gewoon waren slechts ten deele te antwoorden op tegen hen ingebrachte

beschuldigingen. Ten slotte daagt hij hem uit tot een openbaar twistgesprek b.v. te Amsterdam, wat er echter niet van gekomen is.

Natuurlijk, de tijden brachten dit zoo mede, bleef ook dit geschrift van Schoock niet onbeantwoord en naamloos, evenals vroeger, zag nu van Batelier het licht: *Gisberti Voetii auctoris*, *et professoris theologiae academia anti Remonstranticolibertinica...* 1637, weldra gevolgd door het, behalve de 21 bladzijden groote praefatio, 479 bladzijden beslaande *Gymnasium Ultrajectinum* 1638[1)], dat den 24sten Dec. 1638 door de Utr. vroedschap verboden werd. In den strijd met Voetius, kan dit boek wel als de hoofdbron voor de gevoelens van Batelier worden beschouwd. Officiëel had Voetius langen tijd gezwegen, dan zie, daar verscheen in 1641 zijn *Catechisatie over den Catechismus der Remonstranten* enz. 'waarin hij, op de 121 vragen en antwoorden van het Arm. leerboek, telkens tot waarschuwing der minontwikkelden, afzonderlijk volgen liet zijne censuren of aenmerckingen, gelijk ook sommige korte vertooninghen van de opinien der Socinianen ende andere sectaristen, ten einde daarmede te vergelijken allerlei extracten, door hem ontleend aan Remonstrantsche scribenten.' Hiertegen schreef, maar ditmaal eens niet anoniem, Batelier zijn *Verantwoording tegen Gisberti Voetii Remonstrantsche Catechisatie*, waarin hij zich vooral ook tracht te verdedigen op het punt van de kwade praktijken, waarvan hij door Voetius beschuldigd wordt.

Doch niet enkel en alleen hield Batelier zich bezig met het bestrijden van Voet en Schoock. Zoo had hij b.v. in 1618, onder den indruk van hetgeen de Engelsche godgeleerde Joseph Hall, in de 15de zitting van de Dordsche synode gezegd had over Rom. IX, een verklaring van dit hoofdstuk opgesteld, en als een gedeelte daarvan deed hij in 1644 het licht zien *Den rechten Utlech van Jacob en Esau* enz. 's Grav. 1644. De tegenschriften, die als gevolg van het verschijnen hiervan gedrukt werden o.a. van Ds. Abraham van der Heyden, werden door Batelier beantwoord met *Het helder licht over Rom. IX*, enz. Rott. 1648, en wanneer de Leidsche predikant Bern. van Wijngaarden, dit geschrift bestreed, dan gaf hij daartegen uit *De krachtige waerheyt van den rechten zin van 't 9de ende met eenen van het elfde cap. totten Romeynen....* 's Gravenh. 1649, terwijl later, en wel in 1651 nog verscheen: *Verklaringhe van de staet der Heydenen* enz.

Gaarne had (dit toch blijkt uit zijn nog bewaarde briefwisseling) Batelier gezien, dat ook andere Remonstranten hadden deelgenomen aan den strijd met Voetius, door hem zoo krachtig gevoerd, doch waarin hij o.i. op theol. gebied niet tegen den buitengewoon geleerden en belezenen Voetius was opgewassen.

Toen den 28sten Juni 1658, Arnoldus Geisteranus was overleden, gaf Batelier een preek uit *Lyckpredikatie uit 1 Thess. IV:13*, *14.* 's Gravenh. 1654.

Leerden we Batelier kennen als een zeer strijdlustig man, die met zijn gansche ziel de beginselen der Remonstranten was toegedaan en die waar en zooveel hij maar kon verdedigd heeft, iets wat hem waarlijk niet ten kwade kan worden geduid, wel wat eigenmachtig en eigenzinnig is hij te werk gegaan bij het beroepen van een opvolger van Geisteranus, in het breede meegedeeld door Ds. Tideman t.a.p. blz. 52 en 53.

1) Dr. B. Tideman (*die Haghe.* 1903 blz. 48) zegt, waar hij in zijn studie over dit boek spreekt: 'Wij verwijzen hier naar wat Dr. A.C. Duker, in het tweede deel van zijn *Voetius*, daarover schrijven zal. Wat Dr. Duker echter over dit boek van Batelier zegt, is volstrekt niet meer dan Tideman zelf geeft. cf. *Gisbertus Voetius*; 2de dl. 1ste stuk. Leiden 1904, blz. 580.

In den Haag was Batelier over het algemeen zeer gezien. Zoo was zijn tractement (*f* 400) dewijl hij een groot gezin had, vermeerderd met een toelage van *f* 200, welk bedrag later verhoogd werd tot *f* 300. Ook had hij vrije woning. In 1666 werd hij, met behoud van zijn tractement, wegens zwakheid, van zijn dienst ontslagen. Hij stierf den 28sten Juni 1672.

Behalve de reeds genoemde boeken, gaf hij nog uit:

Christelijcke Aensprake. Rott. 1651.

Korte en bondighe Verklaringh. Hoorn 1672.

Vindiciae Miraculorum, etc., waaraan hij den 23sten Jan. 1672 de laatste hand legde, doch dat pas in 1674 te Amsterdam werd gedrukt. Batelier bestrijdt hierin de zienswijze van den auteur (Spinoza) van het tractaat *Theologo-Politicus.* Hij acht hem gevaarlijk 'vooral voor jonge menschen, omdat hij, onder den schijn van erkenning der H. Schrift inderdaad het gezag dier oorkonden hadt ondermijnd.'

In de geschiedenis van het Remonstrantisme beslaat Batelier een voorname plaats. Hij is een man geweest van beteekenis.

L i t t e r a t u u r : *Die Haghe* 1903. Dr. B. Tideman in een studie de Remonstranten te 's Gravenhage in de 17de eeuw. bl. 18-61. voor ons doel blz. 45-55. Een fraai portret van Batelier, komt hier voor tegenover blz. 46. Dr. A.C. Duker; *Gisbertus Voetius*, 2de dl. 1ste stuk. Leiden 1904. blz. 26-70. J. Tideman; *De stichting der Rem. broederschap.* Amst. 1871. dl. I. blz. 209: dl. II. blz. 283; 84; 91 en 321. *Cat. van handsch. o/d. bibl. der Rem. Geref. gem. te Rotterdam.* Amst. 1869, nos. 145; 693-703; 1739.

[Willem Baudartius]

BAUDARTIUS (Willem), geboren te Deinse, den 13den Febr. 1565, was de zoon van Willem en Maria Zach-mortel. Nog in hetzelfde jaar, waarin hij het levenslicht aanschouwde, vluchtte de vader, die met de zijnen zich bij de Hervorming had aangesloten, om des geloofswille naar Sandwich, werwaarts zijn vrouw, toen Willem nauwlijks twee jaar oud was, hem volgde. Nog jong werd hij, om des te beter het Fransch te leeren, naar school gezonden te Canterbury en in 1577 keerde hij (zijn vader was in 1574 gestorven) met zijn moeder naar Gent terug, waar deze laatste den 28sten Sept. 1581 overleed. 16 jaar oud, werd hij opgenomen onder de 12 alumni der Gentsche hoogeschool en toen deze in 1584 werd opgeheven, bleef hij, ter regeling van familie-aangelegenheden nog een jaar in deze plaats, om vervolgens naar Leiden te trekken, alwaar hij den 20sten Juni 1586 (*Alb. stud.* kol. 29) als student in de godgeleerdheid werd ingeschreven. De lessen volgende van Bucerus, Damman, Snellius, Raphelingius en Vulcanius, bleef hij hier tot 1587, toen hij naar Franeker toog, waar hij zijn intrek nam bij Johannes Drusius, die hem verder in het Hebreeuwsch bekwaamde. Dat Baudartius beschikte over niet alledaagsche gaven, blijkt wel uit het feit, dat hij een Latijnsche redevoering uitsprak 'An philosophia sicuti a profanis et ethnicis scriptoribus traditur sit discenda Christiano Theologo', welke oratie zoozeer de aandacht trok, dat curatoren en professoren hem daarvoor met 30 daalders beloonden.

Van Franeker toog hij naar Sneek, waar hij 1½ jaar conrector is geweest en van hier ging hij in 1591 naar Heidelberg, waar hij, een hem aangeboden betrekking als hoogleeraar in 't Hebr. afsloeg. In 1593 te Franeker terug, werd hij eenige maanden later te Leiden tot de evangeliebediening toegelaten, waarop hij onmiddellijk

te Kampen beroepen werd, waar hij stellig nog vóór het einde des jaars als predikant optrad, wat hieruit is af te leiden, dat hij den 3^{den} Nov. 1593 werd ingeschreven als lidmaat in het register der Herv. gemeente.

Verbazend groot was de opgang, dien hij, maakte wat oorzaak werd dat de magistraat hem in 1595 voorsloeg zich voor altoos als predikant aan de gemeente te verbinden, iets wat hij evenwel niet wilde doen. Deze weigering bracht een verwijdering teweeg tusschen hem en het stadsbestuur en hij was blij dat hij in 1596 naar Lisse kon vertrekken, werwaarts hij den 27sten April (17 o.s.) heentrok. Na Lisse, waar hij niet al te lang geweest is, kwam hij waarschijnlijk den 8sten April 1598 te Deventer, en hier heeft hij gearbeid tot zijn dood, den 15^{den} Dec. 1640. Zijn stoffelijk overschot werd in de Groote kerk begraven. Volgens zijn autobiographie[1)] heeft God zijn dienst te Deventer ‘so merckelijck gesegent’, dat hij ‘zonder roem off sonder buyten de waerheyt, te treden wel seggen mach dat so door mithulperen wel ruym de helft gewassen is.’

Een stichtelijk of een practisch prediker schijnt hij echter niet te zijn geweest, ten minsten als zijn preeken waren in den geest van het twaalftal, dat hij in 1598 ter approbatie zond aan deputati synodi Zuyd-Hollandiae (cf. Dr. J. Hania; *Wernerus Helmichius.* Utr. 1895 blz. 50. noot 6). Ook heeft het er zeer veel van dat hij een man is geweest, die niet met zijn gemeente meeleefde, een man van de vergaderzaal en van de studeerkamer, maar niet gemoedelijk, en als we lezen wat hij aan zijn zoon schrijft over de predikantsbetrekking, ja, dan moeten we tot de conclusie komen dat 's mans ingenomenheid daarmee, al zeer klein was. Dit alles neemt evenwel niet weg, dat hij iemand is geweest, die als predikant een onvermoeiden en onverzwakten ijver heeft getoond, waarvan o.a. een schitterend getuigenis aflegt, dat hij drie jaar lang, iederen Zondag voor de Engelsche soldaten, die te Zutphen in garnizoen lagen, heeft gepreekt.

‘Als een onvervalschte Calvinist, als een heftig bestrijder der Arm. dwalingen, als een gezworen vijand van de Papisterij, maar daarbij ook als een niet alledaagsch geleerde, stond hij dan ook in hoog aanzien in de Gereformeerde kerk.’ Ja hij deed veel, verbazend veel in het belang van de kerk en op classicale vergaderingen, als inspector der classis, als afgevaardigde naar de synode, liet hij zich niet onbetuigd en krachtig heeft hij meegewerkt tot het verkrijgen der nationale synode. Daartoe woonde hij de vergadering bij in 1612 in den Haag gehouden, waar uit elk gewest (behalve uit Utrecht), twee predikanten waren, om te trachten de Staten te bewegen een algemeene synode uit te schrijven en vinden we hem ook op de vergaderingen van correspondentie, in 1615 en 1616 te Amsterdam gehouden. Voor de belangen zijner partij, voor dat, wat hij waarheid oordeelde te zijn, en dat was voor hem het Kalvinisme, ijverde hij met al de kracht, die in hem was, te Kampen, te Deventer, te Zwolle. Ook met de beroering der Remonstranten te Nijmegen schijnt hij zich te hebben ingelaten en toen hij in Mei 1618 te Leiden was, heeft hij zich volkomen op de hoogte gesteld omtrent den toestand der Rem. partij in Zuid-Holland.

1) Zie over twee copieën van deze autobiographie van Baudartius, van welke de eene berust te Kampen de andere in de Koninkl. bibl. te den Haag; *Arch. v. Nederl. kerkgesch.* dl. VII. blz. 226. noot 1.

Bekend is ook het aandeel dat hij gehad heeft in de bijbelvertaling, wat een bewijs almee oplevert voor 's mans geleerdheid.

Gelijk men weet, was in 1586 door de Haagsche synode en in 1593 door de part. Z.-Holl. synode, gehouden te Brielle, aan Marnix opgedragen een nieuwe vertaling te bezorgen van den bijbel, d.w.z. van het O.T. terwijl door laatstgenoemde kerkel. vergadering de bepaling was gemaakt, dat ‘uyt Hollandt twee revisoren, uyt Zeelandt ende Vrieslandt elc eenen ende uyt d'andere provincien eenen’ revisor zou benoemd worden. De synode van Overijsel benoemde daartoe in 1594 Baudartius en de Geld. synode van 1596 keurde dat goed evenals die van Utrecht, maar pas in 1598 nam hij, op dringend verzoek der Geld. synode, de benoeming aan. De dood van Marnix in Dec. 1598, bracht, ofschoon Marnix nog niet veel gedaan had, stilstand in 't werk; maar toen in 1599, door de Z. Holl. synode aan A. Kroese (Cornelii) te Delft en aan Wern. Helmichius, de voortzetting van Marnix' werk was opgedragen, zag zich Baudartius weer aangesteld tot één hunner, die 't werk, als 't voltooid was, zouden nazien. Maar aangezien dit werk ongeveer niets vorderde, vroeg Baudartius in 1605 aan de Geld. synode verlof, den Duitschen bijbel van Piscator over te zetten. Met dit plan was deze synode ingenomen, maar dit was met die zoowel van Z. als N. Holland minder het geval en het slot der historie was, dat de Geldersche synode in 1607, op voorstel van den afgevaardigde uit N. Holland, zich genoodzaakt zag Baudartius te gelasten zijn aangevangen werk te staken.

Boos over de tegenwerking en doordrongen van het besef, dat een nieuwe bijbelvertaling hoogst noodzakelijk was, had Baudartius in 1606 te Arnhem in druk doen uitgaan: *Wechbereyder op de Verbeteringhe van den Nederlantschen Bijbel*, *die*, *door de ghenade des Heeren, corts aen den dach sal ghegheven worden*, *Daer in verhaelt ende aenghewesen worden vele oorsaken van de verscheydenheyt der oude Translatien.* In dit boek geeft de schrijver drie middelen aan om tot een verbeterden Nederl. bijbel te komen:

1e. een geheel nieuwe overzetting uit de oorspr. talen;

2e. een gedeeltelijke verbetering ‘laetende blijven soodaenighe plaetsen, die disputabel zijn, doch met aenwisinghe in den cant dat men dese en gene woorden ook sus ende soo can en mach verduytschen’;

3e. ‘in onse spraecke’ te brengen ‘den arbeyt die ghedaen hebben de fransoysche ofte hoochduytsche oversetters.’

Van deze drie door hem aangegeven middelen, had Baudartius het meest op met het laatstgenoemde.

Deze *Wechbereyder* heeft zeer veel verontwaardiging gewekt, vooral ook dewijl het in onze taal geschreven (dus voor ieder verstaanbaar), beschuldigingen inbracht tegen de kerk, waarmede het groote publiek niets te maken had. Pogingen, die zijn aangewend om het boekje (12o en 73 blz.) te verbieden, zijn afgestuit op het verzet der Geldersche synode.

Kwam dus van een bijbeloverzetting door Baudartius persoonlijk niets, in 1618 werd hij, door de nat. synode aangewezen om met Bogerman en Bucerus, het O.T. uit het Hebr. te vertalen. Pas evenwel in 1626 konden de vertalers, ten gevolge van verschillende omstandigheden met het werk der overzetting beginnen en nadat hem reeds den 11den Oct. 1625 door de magistraat van Zutphen verlof gegeven was

om naar Leiden te trekken, kwam hij hier den 14^{den} April 1626 aan. Ontegenzeggelijk heeft Baudartius, die door zijn medeoverzetters tot secretaris was benoemd, een belangrijk aandeel gehad aan de vertaling en toen in 1631 Bucerus gestorven was, heeft hij met Bogerman het werk afgemaakt, dat in 1634 voltooid was. Bij het nazien der drukproeven, was aan hem de tweede correctie opgedragen (Syn. Z.H. 1635. art. 2).

Tot na de verschijning van den nieuw vertaalden bijbel in 1637, bleef hij te Leiden (ofschoon we weten, dat hij herhaaldelijk te Zutphen is geweest) en pas in Febr. van laatstgen. jaar, kwam hij voor goed in zijn gemeente terug, welke hij daarna nog bijna 4 jaar heeft gediend.

Wat de door hem uitgegevene of vertaalde geschriften betreft, ze bewegen zich schier alle op het gebied der historie, en dit valt niet te verwonderen, want behalve Hebraïcus is Baudartius vóór en boven alles historicus geweest. Dat hij op zijn streng Kalvinistisch standpunt elke afwijking van de leer bestreed en dat hij zich dikwijls heftig uitlaat tegen de R. Katholieke kerk is begrijpelijk.

Achtereenvolgens verschenen van hem:

'*t Samensprekinghe ghehouden te Nancy tusschen Jacques Couet predicant aldaer by de Princesse van Bar en een Jesuyt*, (vertaling uit het Fransch cf. *La France Protest* 2me. éd. T. IV. col. 769 sub VI). Van zijn hand is hier aan toegevoegd: *Een waerachtig verhael van de 't samensprekinghe gehouden te Fontaynebleau* a^{o}. 1600 *in Mey tusschen Philips de Mornay en Jacques bisschop van Evreux*, in tegenwoordicheyt des Conincx van Vrancryck. De boekjes verschenen anoniem, doch de voorrede van het eerste is geteekend W.B.

Een seker ende waerachtig verhael van de geheele gheschiedenisse der stadt Brevoort enz. (1606. anon. zonder naam van drukker en zonder jaartal).

Afbeeldinge der Koninghinne Elyzabeth; des Conincks Jacobi VI; Der Coninginnen Annae syner vrouwe; ende Henrici Frederici des Princen van Walia, enz. wt verscheyden Historien vergadert ende in Druck wtghegheven door W.B. 'T Arnhem by Jan Jansz. (z.j.) 1607?

Waerschouwinge aen alle Christenen, *die gesinnet waeren tegens Pinxteren desselfden jaers 1603 nae Munster te reysen op des paus Clementis VIII jubeljaer.* W(illem) W(illemszn.)

Apophthegmata Christiana, *ofte Ghedenckweerdighe*, *Leerzaeme ende aerdighe spreucken*, *van vele ende verscheydene Christelycke*, ende *Christenghelycke Persoonen ghesproken.* In sestien Boeken onderscheyden. Deventer 1605, bij Jan Evertsz. Cloppenburgh. In 1616 verscheen een vermeerderde uitgave, waaraan een tweede deel was toegevoegd. Na de voorrede vindt men daarin een gedicht, getiteld: 'De Doodt doet leven', waarvan de laatste regel: '*Wil* dat men *Hem* in 't herte een Graf *Baude*', 's mans naam aanduidt.

Morghen-wecker der vrye Nederlantsche Provintiën enz. (cf. P.A. Tiele; *Bibl. van Nederl. Pamfletten.* 1ste dl. Amst. 1858. blz. 109. n°s. 859-861 en vooral achter dit dl. de bijlage; 'De morghenwecker der vrye Nederlantsche Provintien' en de geschriften, die daarmede in verband staan). Het geschrift bevat een dialoog tusschen een 'Vryen Nederlander en een Ghespanioliseerden Nederlander' en is geschreven met het doel om, zooals Baudartius zelf zegt: 'een yeder eenen grouwel van de Spanjaerden te doen hebben.' De herhaalde drukken geven

duidelijk aan, dat Baudartius den volksgeest kende en dien bij uitnemendheid heeft weten te treffen.

Sica Tragica. Jaer Clachte over den.... moort begaen aen Hendericum IIII enz. Te Aernhem by Jan Janssen. 1611.

Eygentlycke Beschryvinge der vrye Nederlantsche Provincien. Arnhem 1615 bij Jan Jansz. Dit geschrift is een vertaling of omwerking van 'La République de Hollande van Jean Franc Le Petit.

Wieghe ofte Afbeeldinghe ende aenwysinghe hoe de Spaensche ende Paepsche Princen tegenwoordelyck door haer soet praten alle Coningen ende Princen, die haer souden mogen hinderlick wesen in het oprichten haerer Spaensche Monarchie in den slaep Wiegen, totdat sy ghereet sullen zyn om het Net over Hooft te trecken. Overgeset uyt het François in Nederlandsche Tale.

Afbeeldinghe ende Beschryvinghe van alle Veldslagen, Belegeringen ende and're notable geschiedenissen ghevallen in de Nederlanden.... enz. Het boek verscheen ook onder den titel: *De Nassausche oorloghen, beschreven door W. Baudartium van Deynse.* Een Lat. vertaling zag het licht in 1621 onder den titel: *Viva delineatio ac descriptio omnium praeliorum, obsidionum aliarumque rerum memoratu dignarum.* cet. Groote waarde voor de historie heeft dit geschrift van Baudartius niet, 't bevat slechts bijschriften van een of twee bladzijden bij de platen; als plaatwerk daarentegen is het hoogst belangrijk.

Memoriën, ofte kort verhael der ghedenckweerdighste geschiedenissen van Nederlandt ende Vranckeryck principalyck, als oock van Hoogh duytschland, Groot Britanien, Hispanien, Italien, Hungarien, Bohemen, Savoyen, Sevenbergen und Turkyen; van den jare 1612 (daer het Em. van Meteren ghelaten heeft) tot het begin des jaers 1620. Drieerlei oorzaak spoorde hem tot het schrijven dezer *Memoriën* aan nl. 1°. Om te verbreyden den lof Godes in het beschutten syner H. Kercke, so in andere Coninckrijcken ende Landen, als insonderheyt hier in de Geunieerde Nederlandsche Provintien, de welcke God de Heere door eenen uytghereckten arm niet alleen beschermt en heeft tegens het groot gewalt van de uyterlicke wapenen aller harer vijanden, maer oock tegen de archlisticheyt ende verleydinghe der selfder, die binnen in den boesem der selfder zijnde, al haere boose zinnen ende verkeerde wetenschap daer toe hebben aengheleyt ende gebruyckt, om den waren Godsdienst ende Religie, die nu vele Jaeren met merckelicken zegen des Heeren hier te lande is ghepredickt gheweest, te verwerren, verbastaerden, ja wt te roeden ende onder voet te brengen.

2°. de eere ende het respect, dwelc ick allen voortreffelicken Godsaligen, ende Roemweerdigen Christelicken Coningen, Princen, ende Overicheden, maer insonderheyt mijnen gebuerlicken ende wettelicken Heeren ende Overicheden, hooges ende leges stands, hier in Nederlant ben toedragende. Volgende hier in de ernstige vermaninghe, ende het exempel Jesu Syrachs, die in zijn 44ste Capittel, vers. 1. aldus spreeckt: '*Laet ons de vermaerde lieden loven, ende onse Vaders na malcanderen. Veel heerlicke dingen heeft de Heere door haer ghedaen van den aenbeginne, door Syne groote macht.*

3°. de dienst dien ick meyne daer mede Godes Kercke, mijn Vaderlandt ende alle goede Patriotten, Liefhebbers der Historien, te doen, soo die ghene die nu leven, als de ghene die in toekomende jaren mijne Memorien sullen lesen.'

Fel werden deze *Memorieen* bestreden, zoo zelfs dat hij 'ten dien aensiene wel groote oorsake soude gehadt hebben dit werck te staecken', maar wel overdacht, wilde hij dit toch niet doen en besloot hij het anker te lichten en het zeil te hijschen, om, wat hij in de eerste uitgave gegeven had 'vrij wat wytluchtiger te gaen verhaelen,' en zoo was hij in 1621 al bezig aan de bewerking van een nieuwe editie, die in 1624 te Arnhem bij Jan Jansz. in 2 deelen het licht zag onder den titel: *Memoryen ofte Cort Verhael der gedenck-weerdichste so kercklicke als werltlicke gheschiedenissen van Nederland*, *Vranckrijck*, *Hooghduytschland*, *Groot Britannyen*, *Hispanyen*, *Italyen*, *Hungaryen*, *Bohemen*, *Savoyen*, *Sevenburghen ende Turkyen*, van den Jaere 1603 tot in het Jaer 1624. Het oordeel door velen in den loop der tijden over dit werk uitgesproken is zeer verschillend, maar als bron voor de kennis van 1612-1624 is het onwaardeerbaar[1)].

Veelaus Vastel-Avonds-spel, *ofte kort verhael van den alarm die of Vastelavond in de Veelauw gheweest is*. Zutphen 1624 by Andries Jansz. van Aelst. Het geschriftje (14 blz.) is grootendeels in de Memorien opgenomen. De Staten van Utrecht bestoten den 6^{den} April 1624 tot de intrekking van het boekje en de Staten-Generaal waarschuwden er tegen, terwijl ze er 'occasie in vonden nader uyt te vorschen den auteur en denselve t'achterhalen.' Of er werkelijk voor Baudartius onaangename gevolgen uit zijn voortgevloeid, dat hij dit boekje heeft uitgegeven, bleek mij niet.

Behalve de gedrukte werken van Baudartius, geeft hij in zijn autobiographie nog eenige geschriften op, die wel waarschijnlijk door hem zijn geschreven, maar niet het licht hebben gezien. Volledig worden ze opgegeven door van der Kemp, in zijn studie over Baudart in het *Arch. v. Nederl. Kerkgesch.* dl. VII. blz. 249 en 250. Ook van der Aa vermeldt ze.

Wie over Baudartius een billijk oordeel wil vellen, moet hem beschouwen in de lijst van zijn tijd. Streng Kalvinist als hij was, stond hij vlak tegenover ieder, die dit niet was en dit is de groote oorzaak, dat hij in anderen het goede kwalijk

1) Verschillende oordeelvellingen geeft M.J. van der Kemp; *Arch v. Nederl. K.* dl. VII: blz. 272 vlg. Dr. P.J. Blok, *Gesch. v.h. Nederl. volk*, dl. IV, blz. 33, zegt, dat het de groote verdienste van Baudartius is geweest, dat hij de geschiedenis in de volkstaal heeft geschreven, terwijl hij op blz. 479 schrijft: 'Het belangrijkste boek over de geschiedenis van het Bestand is dat van den te Brugge geboren Willem Baudart, predikant eerst te Sneek, later te Zutphen (onbegrijpelijk hoe prof. Blok er toe kon komen te zeggen, dat Baudartius te Brugge is geboren en dat hij predikant te Sneek is geweest. 's Mans portret toch vóór zijn *Memoryen*, heeft dit omschrift, Gulielmus Baudartius ecclesiastes Zutphaniensis Deynsae Flandrorum natus an. dom. 1565, aet. 59. Ook geven alle biographiën, afgaande op zijn eigen levensbeschrijving, Deinse als de geboorteplaats van hem aan. - En wat Sneek betreft, moeilijk kon hij daar predikant zijn geweest, dewijl hij ten tijde van zijn verblijf aldaar, nog geen proponent was), een ijverig contra-remonstrant en een der grootste voorvechters van de beginselen der Dortsche Synode. Het is getiteld *Memorien* enz.... de nadere uitwerking van een kort vervolg op Van Meteren, dat hij vroeger had uitgegeven, en zeer tegen de Remonstranten gekant. Het is eigenlijk meer een verzamelwerk van stukken, pamfletten, journalen enz. uit dien tijd, onbeholpen aaneengelascht, maar, hoe stijlloos, droog en partijdig ook, onwaardeerbaar als bronnenverzameling, en, naast Trigland's kerkelijke Geschiedenissen, begrijpende de mare en bekommerlijke geschillen, als uiting van de gevoelens der overwinnende partij. Een scherp oordeel over Baudartius' partijdigheid als historieschrijver geeft prof. Fruin in zijn *Verspr. geschriften* afl. 40, blz. 503 en 504 noot 1.

kon ontdekken en waardeeren. Hij was een geleerde, maar een slecht stilist. Toch bezitten, niettegenstaande dit gebrek, zijn *Memoryen* voor ons zeer groote waarde en behoort hij in dankbare herinnering te blijven voortleven ook door zijn mede arbeiden aan de bijbelvertaling. Een zeer groot deel van dit werk is door hem verricht. Hij is een man geweest van beteekenis, aan wien het Protestantisme en de kerk van zijn tijd vooral, de grootste verplichtingen heeft.

L i t t e r a t u u r : *Arch. v. Nederl. Kerkgesch.* dl. VII. blz. 225-227 in een artikel van A.C.J. van der Kemp; *Willem Baudart;* v.d. Aa; *ll.* dl. II. blz. 177-183. Paul Fredericq; *Travaux du cours pratique d'histoire nationale.* prem. fasc. Gand. La Haye 1883. p. 95-99.

[Paul Bauldry]

BAULDRY (Paul), heer van Iberville, werd in 1639 geboren uit Paul en Anne Mazuré. Hij volgde eerst de lessen aan het college te Quévilly en ging daarna studeeren te Saumur, waar hij het onderricht genoot van Tanegui le Fèvre, Louis en Jacques Cappel, Amyraut en Josué de la Place. Van Saumur ging hij naar Oxford, alwaar hij verscheidene jaren vertoefde en waar hij zich in hoofdzaak bezig hield met het onderzoeken der schatten van de rijke bibliotheek. Terug te Rouaan wijdde Bauldry zich aan het kerkelijk leven in zijn geboorteplaats, en lei hij zich toe, onder leiding van een muzelman, bepaaldelijk voor dat doel uit Engeland meegebracht, op de beoefening van het Arabisch. Hij huwde in 1682 met Madeleine Basnage, dochter van Henri, heer van Francquenay.

Tengevolge van het toenemen der maatregelen tegen de Hervormden door Lodewijk XV, besloot hij naar Engeland te trekken, maar door den invloed zijner vele vrienden, die hij hier had en die de regeering van de stad Utrecht wisten te bewerken, werd hij den 4^{den} Mei 1685 benoemd tot buitengewoon hoogleeraar in de kerkgeschiedenis. Niet echter dan met de grootste moeite gelukte het hem Frankrijk te verlaten. Vermond als knecht van een kapitein, wiens geheimhouding hij voor 500 gulden had gekocht, ontsnapte hij. Zijn goederen werden verbeurd verklaard, maar zijn kostbare bibliotheek kwam, met die van Basnage in ons land. Den 14^{den} Oct. 1686 aanvaardde hij zijn ambt met een oratio inauguralis *De antiquo more convertendi haereticos*, *multum dissimili ei qui nunc viget in Galliis.* Den 11^{den} Maart 1695 werd hij gewoon hoogleeraar. Hij stierf den 16^{den} Febr. 1706.

Van hem zag het licht:

Eloge de Matthieu de Larroque, *min. de Rouen. Nouv. de la république des lettres.* Mars 1684.

Firmiani Lactantii de mortibus persecutorum. Traject ad Rhen. 1692.

Réflexions critiq. sur le chap. 33 vers 3 de Job. Geplaatst in *Hist des ouvr. des savants.* Août. 1696.

Lettres sur le même sujet. (*Id.* Juil 1697).

Dissert. epistol. in duo N.T. loca (1 Tim. III:16 et Jean XIX:14). Deze verhandeling is geplaatst in de *Biblioth. nov. lib. Neocori* (Kuster) 1697. Aangevallen, verdedigde hij zich in een *Epistola ad L. Neocorum. Id.* 1699. Nogmaals bestreden, vatte hij

opnieuw de pen op en schreef in hetzelfde tijdschrift: *Epistola alterius viri docti itidem ad L. Neocorum data* cet.

Nouvelle allég. ou Hist. des derniers troubles arrivés au royaume d'éloquence,

dernière édit., *augmentée et plus correcte*, *que les precedentes par les soins de Mr. D'Herville.* Utr. 1703.

Syntagma kalendariorum. Trajec. ad Rhen. 1706.

L i t t e r a t u u r : *La Fr. Prot.* 2me. édit. T.I. Col. 1014-1016. Cs. Burmann; *Trajectum erudit.* cet. Tr. ad Rhen. 1750. p. 18-20.

[Theodorus Karel Matthias von Baumhauer]

BAUMHAUER (Theodorus Karel Matthias von), werd in 1824 te Brussel geboren en na voorbereiding op het gymnasium te Utrecht, den 13den Jan. 1838 als student in de letteren, ingeschreven aan de univ. te Utrecht. Waarom hij bij het aanvankelijk opgevatte plan niet gebleven is bleek niet, maar tot de studie van de godgeleerdheid overgegaan, volgde hij, na de colleges van de professoren v. Heusde, Goudoever en Swijghuysen Groenewoud te hebben bijgewoond, de lessen van de hoogleeraren Bouman, Royaards en Vincke. Den 5den Aug. 1846 door het prov. kerkbestuur van Gelderland tot den predikdienst toegelaten, werd hij den 26sten Oct. 1847 beroepen te Jaarsveld, als opvolger van Ds. Benedictus. De bevestiging geschiedde met Colos. 1:27 l.g. door Ds. Ruitenschild, terwijl de intree-preek was over Ezech. 33:7-11. Drie jaar is von Baumhauer te Jaarsveld geweest nl. tot 1850 toen hij vertrok naar Geervliet, welke gemeente hij in 1854 met Zutphen verwisselde. Hier bleef hij werkzaam tot hem den 1sten Jan. 1891 door het prov. kerkbestuur van Gelderland eervol emeritaat werd verleend. Hij stierf den 24sten Sept. 1900.

Terwijl hij te Zutphen arbeidde, werd hij in April 1865 benoemd tot directeur van het Rott. zendingshuis, voor welke betrekking hij evenwel bedankte. Von Baumhauer behoorde tot de volgers der z.g. evangel. richting, was als predikant zeer gezien en heeft jaren lang zitting gehad in verschillende kerkelijke besturen.

In hetzelfde jaar, waarin hij predikant werd, promoveerde hij te Utrecht tot doctor in de godgeleerdheid met een acad. proefschrift: *Disput. crit. theol. qua vindicatur Lucae*, *apost. conventum actuum apost. Cap. XV referentis*, *contra recent. dubitationes fides historica.*

Verder zag in 1857 te Zutphen van zijn hand het licht: *Voorlezingen over de 4 evangeliën*, *ter beschouwing en onderlinge vergelijking van deze viervoudige getuigenis aangaande de verschijning van onzen Zaligmaker Jezus Christus.*

Jaren lang is v. B. ook mederedacteur geweest van het tweemaandel. tijdschrift *Geloof en Vrijheid*, waarin tal van artikelen en boekbeoordeelingen van zijn hand voorkomen.

[Pierre Bayle]

BAYLE (Pierre), zoon van Jean en Jeanne Bruguière, werd den 18den Nov. 1647 geboren te Carla (Roquefort) in het Fr. departement Ariège. Na eerst het onderricht ontvangen te hebben van zijn vader, ging hij naar de academie te Puy Laurens, waar hij zóó hard werkte, dat zijn gezondheid er onder leed, reden waarom hij naar zijn oom gezonden werd, die te Saverdun woonde. Hier las hij echter te veel, zoodat besloten werd hem naar zijn geboorteplaats te doen terugkeeren. Na zijn volkomen

herstel begaf hij zich op nieuw naar Puy Laurens en van daar in Febr. 1669 naar Toulouse, waar hij de lessen over de wijsbegeerte, gegeven door de Jezuïeten, volgde, wat ten gevolge had dat hij reeds een maand later, immers den 19^{den} Maart het Prot. geloof afzwoer. Lang renegaat is hij

evenwel niet gebleven, maar den 21sten Aug. 1670 verliet hij de Kath. kerk weer waarop hij naar Genève trok, om daar zijn studie voort te zetten. Spoedig werd hij hier gouverneur, bracht vervolgens eenigen tijd door te Rouaan bij zijn vriend Basnage, vanwaar hij naar Parijs trok, alwaar hij opgenomen werd in den letterkundigen kring van Menage, en den 11den Nov. 1675 opende hij zijn lessen aan de hoogeschool te Sedan, als hoogleeraar in de wijsbegeerte, als hoedanig hij werkzaam gebleven is tot Juli 1681, toen de universiteit gesloten werd. Door toedoen van H. v. Paets, een invloedrijk man, werd Bayle nu benoemd tot hoogleeraar aan de ill. school te Rotterdam en na hier den 5den Dec. 1681 zijn oraison inaugurale gehouden te hebben, begon hij den 8sten d.a.v. zijne colleges.

Te Rotterdam heeft Bayle veel gearbeid. De studie was zijn lust en leven; maar aan genoegens nam hij weinig deel. Zijn ambtgenooten Jurieu, Jaquelot en Le Clerc hebben hem zeer veel verdriet veroorzaakt en de eerste 'die van zijn vriend zijn aartsvijand was geworden, vervolgde hem ten bloede toe.' Dit neemt niet weg dat hij toch ook vele vrienden bezat, doch zijn grootste vrienden waren zijn boeken. Aan geld hechtte hij geen waarde, voor de eer heeft hij nooit iets gedaan, een goed huwelijk en een daarmee gepaard gaand gelukkig huiselijk leven, heeft hij aan zijn weetgierigheid ten offer gebracht en uitspanning had hij niet noodig (*Rotterd. jaarb.* 1888. blz. 19). Dit alles bracht mee dat hij voor zich zelf weinig behoeften had, en zoo kon hij gemakkelijk leven van het kleine inkomen (*f* 500) hem door de stad Rotterdam geschonken, ja zelfs kon hij met schrijven het noodige verdienen, nadat hij den 30sten Oct. 1693, uit zijn ambt was ontzet, wat ontegenzeggelijk een gevolg is geweest van groote vijandschap tegen hem, die hij zich door zijn godsdienstige overtuiging op den hals had gehaald. Hij stierf den 28sten Dec. 1706 en werd den 31sten in de Walenkerk begraven.

Een lijst van zijne werken, die alle op één na, nameloos verschenen, is te vinden in *La France Protest.* 2me éd. T. I. Paris. Col. 1061-1077. Tot de meest bekende producten zijner pen behoort de *Dictionnaire historique et critique*, aangekondigd in 1692[1)] en waarvan het 1ste deel in druk verscheen in 1695. Dit deel maakte verbazenden opgang, zoodat er een tweede uitgave van verschijnen moest, die echter, dewijl Bayle zich met de bewerking van het 2de deel bezig hield en hij zich met de correctie der drukproeven van die nieuwe editie niet kon belasten, zeer veel onjuistheden bevat. Gelijk boven reeds is gezegd is deze *Dictionnaire* het eenige boek van hem, dat, bij de verschijning, zijn naam droeg. De uitgever had er hem toe genoodzaakt dit te doen. Er zijn tal van uitgaven van gekomen en de artikelen, die er in staan zijn bewerkt 'nadat de auteur alle hulpmiddelen, die beschikbaar waren, gebruikt had.' De noten, die feitelijk meer plaats innemen dan de tekst, zijn hoogstbelangrijk en kunnen nog groote diensten bewijzen, terwijl ze de onmiskenbare blijken geven van een lectuur, die bijna onbegrijpelijk is. Wie kennis met de *Dictionnaire* heeft gemaakt, moet het getuigenis er over, uitgesproken door Weiss (*Hist. des refugiés prot.* T. II. p. 113) tot het zijne maken, dat ze is een 'monument gigantesque d'une érudition riche et variée dans lequel trouve place toute la science du dix septième siècle.' Telkens staat men verbaasd over de uitgebreide kennis, die Bayle bezat over verschillende uitgaven o.a. van boeken

1) *Projet et fragmens d'un dictionaire critique.* 8o. in 29 bladzijden.

van geleerden, vooral van theologen, hier en elders verschenen. Onmogelijk is het dat Bayle al die beschrijvingen heeft kunnen geven zonder ze te kennen. Hiervoor moet verbazend veel tijd besteed zijn en moeite, gepaard met buitengewoon groote bibliographische kennis.

Nog moet er de aandacht op gevestigd worden dat Bayle in ons land ‘de boeken aankondigende en beoordeelende tijdschriften, inheemsch heeft doen worden’, door zijn *Nouvelles de la république des Lettres* die van 1684-1687, in 36 deeltjes zijn verschenen. Het denkbeeld, deze *Nouvelles* uit te geven, was bij hem opgekomen, door wat Denis de Sallo deed, die in 1665 te Parijs, op naam van zijn lakei sieur de Hedouville, uitgaf *Le journal des Sçavans.* Deze arbeid van Bayle werd voortgezet door H. Basnage de Beauval, onder den titel van *Histoire des ouvrages des Sçavans par Monsr.* B..... docteur es droits 1709 in 24 deeltjes. Wat Bayle in dezen begonnen was, werd door anderen nagevolgd en zoo zag o.a. ook in 1692 het licht *de Boekzaal van Europa* van den praeceptor en notaris publicus Petrus Rabus. Sedert 1715 kreeg het den naam van *de Boekzaal der geleerde wereld.*

Was de vijandschap tusschen Jurieu en Bayle gaandeweg heftiger geworden, zeer vergrootte ze nog, nadat in 1686 verschenen was *Commentaire philosophique sur ces paroles de J.C.* Contrain les d'entrer Anoniem verschenen, ontdekte Jurieu weldra den waren auteur in Bayle en gene was daarover zoo boos dat hij ‘zijn pen in gal doopte.’ Het antwoord bleef niet uit, en onder het pseudoniem van Jean Tox de Bruges, gaf Bayle een *Supplément du commentaire philosophique*, tengevolge waarvan de ruzie, indien 't mogelijk ware, nog immer heftiger proporties aannam. Vooral ergerde zich Jurieu hieraan, dat Bayle in zijn *Commentaire* een lievelingsdenkbeeld bestreed van eerstgenoemde. Jurieu toch had uit de Openbaring afgeleid, dat in 1689 de vervolgingen tegen de Protestanten in Frankrijk zouden ophouden en dat ze in vrede naar hun land zouden mogen terugkeeren. Bayle hield het tegendeel vol en van een grijpen naar de wapens om toch te verkrijgen wat men wenschte en waartoe Jurieu aanspoorde, wilde Bayle niets weten. Op zoo'n gespannen voet stonden beide Rott. professoren, toen in 1689 of 1690 een boekje verscheen: *Avis important aux refugiez sur leur prochain retour en France*, waarin met de verwachtingen van Jurieu bitter den draak gestoken werd. Jurieu beweerde dat dit geschrift gevloeid was uit de pen van Bayle, die dit echter ten stellige ontkende.

Dan hoe dit ook zij, het ‘Ecrasez l'infâme’ bleef in het vervolg het levensdoel van Jurieu en zoo het niet gelukte hem met de pen te vernietigen, dan zou hij daartoe het wapen der kerkelijke- of der politieke overheid aanwenden en men vindt in de Actes du consist. de l'église Wall. de Rotterdam, bijna op elke bladzijde de bewijzen, die ons leeren hoe Jurieu al zijn invloed aanwendde op den Walschen kerkeraad, om Bayle geheel en al onschadelijk te maken. Ook richtte Jurieu tegen Bayle zijn *Examen de l'Avis* cet., waarop laatstgenoemde antwoordde met zijn *La cabale chimérique*, dat in 1691 het licht zag. Duidelijk treedt hier aan 't licht dat zijn ongodsdienstigheid feitelijk hierop neerkomt, dat hij niet geloofde in al de voorspellingen, wonderen en openbaringen, die zijn tegenstander aannam.

Dat de strijd tusschen de beide mannen zoo hoog geloopen is, is verklaarbaar uit beider godsdienstige overtuiging. Naarmate deze, ten gevolge van de geschriften, die het licht zagen immer duidelijker aan den dag kwam, naar diezelfde mate moest de strijd heftiger worden. Conflicten konden niet uitblijven; doch zeker is dat Bayle

de gevolgen van de verbittering, die tusschen de oude vrienden was ontstaan, in maar al te ruime mate heeft ondervonden.

Een fanatiek wijsgeer is Bayle niet geweest, op kerkelijk gebied echter dulde hij geen dweperij. Dat hij een godsdienstig man was lijdt geen twijfel. Dit toch bleek, niet slechts uit de wijze, waarop hij zich van zijn kerkel. plichten kweet, maar vóór en boven alles uit zijn leven, uit de wijze ook, waarop hij het onrecht, hem door de regeering der stad Rotterdam aangedaan, wist te dragen.

Sepp. (*Het godgel. onderw.* dl. 2, Leiden 1874 blz. 136) zegt op de vraag, welke plaats Bayle moet worden toegewezen op godsdienstig gebied? 'als apostel, niet van het indifferentisme, maar van de meest onbeperkte tolerantie, zoo sta hij voor ons, van den godsdienst, veel minder van het Christendom afkeerig, heeft hij voor de eischen der individualiteit gesproken en ieders regt verdedigd, om te knielen bij het altaar, dat hij verkoos. Te midden van een theol. natie levende, heeft hij het voorgeslacht herinnerd, dat de godgeleerde twisten meerendeels golden zeer duistere vraagstukken, en bragt hij het zijne toe, om aan de religie en aan de theologie elk haar eigen gebied te doen behouden.

Scepticus noemt men hem; men ga voort het te doen, mits met de bepaling die L. Feuerbach ons leerde. Bayle's Scepticismus hat nur im Besondern die Bedeutung einer unentschiednen Neutralität; im allgemeinen hat er den energischen Charakter eines lebendigen Processes in dem die heftigsten Gegensätze sich an einander reiben. Bayle ist der durchgeführte Cartesianische Dualismus, sein Wesen ist den Widerspruch. Eben desswegen hat er ein eben so tragisches als komisches Element in sich. De eigen woorden van Bayle geven de beste inlichting. Je suis un philosophe sans entètement, et qui regarde Aristote, Epicure, Descartes comme des inventeurs de conjectures que l'on fuit ou que l'on quitte, selon que l'on veut chercher plutôt un tel qu'un tel amusement à l'esprit.' Onder den indruk van deze belijdenis had Sayous regt om te beweren: le caractère essentiel de son influence est d'avoir répandu dans le monde un prétendu esprit de philosophie, qui n'est autre, à bien des égards, que la négation et le mépris de la philosophie'.

Behalve de gedrukte werken vond men bij zijn dood nog tal van manuscripten, die volgens het tusschen Oct. en Dec. 1706 verleden testament, aan zijn neef kwamen met een som van *f* 10.000. Zijn executair-testamentair ontving zijne theol. boeken en de overige vermaakte hij aan de familie Paets.

Een compleete uitgave van Bayle's werken zag het licht in 1727 te Amsterdam onder den titel van *Oeuvres diverses* .... avec privilège des états de Hollande et de West-Frise. Het titelblad vermeldt zijn rang professeur en philosophie et hist. à Rotterdam. De Dict. komt hierin niet voor.

Een portret van hem berust in het gemeente-archief te Rotterdam en een afgedrukte beeltenis van hem vindt men in *Egl. Wall.* par L. Bresson, Rott. 1890. vóór pag. 13.

L i t t e r a t u u r : *La France Protest.* 2me éd. T. I. col. 1055-1077. *Rott. jaarboekje.* 1ste jg. 1888 in een studie van Mr. Dr. J.B. Kan; de Illustre school te Rotterdam, bepaaldelijk blz. 11-41; Sepp; *Het godgel. onderw. in Nederland.* dl. II. blz. 134-140.

[Anthony Bax]

BAX (Anthony) geb. te Dordrecht in 1807, werd, na in zijn vaderstad voorbereidend onderricht genoten te hebben, den 28sten Juni 1825, ingeschreven als student bij de jur. faculteit te Leiden. Bestond eerst het plan zich in de rechtsgeleerdheid te gaan bekwamen, van dit voornemen werd afgezien en Bax ging tot de studie der theologie over. Den 4den Aug. 1830 toegelaten door het prov. kerkbestuur van N.-Holland, werd hij den 1sten Juni 1832 beroepen te Oostburg, alwaar hij den 30sten Sept. d.a.v. door Ds. J.M. Henry, uit Zuidzande, bevestigd werd. Hier is hij werkzaam gebleven tot den 15den Mei 1866, toen hij, na een kortstondige ziekte aan zijn gemeente en de zijnen werd ontrukt. Bax was te Oostburg zeer gezien. Bij gelegenheid van zijn vijfentwintig-jarige ambtsbediening, gaf hij een *Feestrede* uit te Schoondijke 1857.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1831[b], blz. 245; *id.* 1832[a], blz. 715 en *id.* 1832[b], blz. 547. *Stemmen v. Wh. en Vr.* 1866, blz. 468.

[Dirk Bax]

BAX (Dirk) werd den 17den Febr. 1793 te Rotterdam geboren. Zijn buitengewone aanleg voor de studie brachten zijne, tot den handelsstand behoorende ouders er toe om hem voor de wetenschap op te leiden, en zoo werd hij, na het Erasm.-gymnasium te hebben afgeloopen, den 3den Nov. 1814, op 21jarigen leeftijd ingeschreven als student in de godgeleerdheid te Leiden. Na volbrachte studie werd hij den 2den Aug. 1820 als candidaat in de theologie en letteren, door het prov. kerkbestuur van Z.-Holland geëxamineerd en toegelaten tot de evangeliebediening en reeds den 17den Oct. d.a.v. werd hij beroepen tot predikant te Eck en Wiel, alwaar hij den 13den Mei 1821, door zijn vaderlijken vriend, den welbekenden Rotterdamschen pred. J. Scharp bevestigd werd met een leerrede uit Spr. XXIII: 15 en 16. Sprekende over Hand. II: 29 aanvaardde Bax zijn dienstwerk. In hetzelfde jaar waarin hij als predikant optrad, promoveerde hij ook te Leiden met een proefschrift ‘de Joanne Baptista’ tot doctor in de godgeleerdheid. Nauwelijks 5 maanden na zijn optreden te Eck en Wiel; immers den 25sten Oct. reeds, werd Bax beroepen te Brielle om hier, na den 21sten April in zijn eerste gemeente afscheid gepreekt te hebben, den 12den Mei 1822 te worden bevestigd. Te Brielle bleef hij tot den 25sten Maart 1827, toen hij naar Zutphen ging, waar hij zich den 29sten April aan de gemeente d.t.p. verbond. Een ongelukkig toeval maakte in den nacht van den 25sten op den 26sten April 1857 te Rotterdam, werwaarts hij gegaan was om er een lezing te houden, een einde aan zijn leven. ‘Begaafd met uitstekende vermogens, zeldzame vlugheid, een helder oordeel en grondige geleerdheid (als student werd hij tweemaal met goud bekroond, en werd hem het lidmaatschap in verschillende letter- en dichtkundige genootschappen aangeboden), besteedde hij zijne krachten tot eer van God en den Verlosser, diende hij zijn gemeenten met voorbeeldigen ijver en trouw. Hij was de vriend van ouden en jongen, van aanzienlijken en geringen, daar hij door zijne beminnelijke hoedanigheden, zijne minzaamheid en christelijke opgeruimdheid, zijne eenvoudigheid en nederigheid zich elks liefde en achting had verworven. Wie zijne hulp of medewerking tot iets

goeds inriep, vond hem altijd bereid, in verschillende betrekkingen was hij onvermoeid werkzaam om hetzelve te bevorderen. Als verkondiger des Evangelies, onderscheidde hij zich door krachtige en sierlijke, maar tevens duidelijke en ernstige voordracht; door den geest der bezadigdheid en der liefde, het kenmerk van ware verlichting. Als Christen bevestigde

hij zijne leer door zijn wandel. Als vriend was hij deelnemend, beproefd, getrouw en als een warm vaderlander deed hij, vooral in de dagen van beproeving, die ons in 1830 troffen, de edelste geestdrift onder ons ontwaken'.

Bax vertaalde uit het Duitsch verzen van Möwes, zijn laatste gedicht '*het beste vaderland*' verbrandde met hem. Zijn vrienden lieten zijn *nagelaten gedichten* te Zutphen drukken in 1838. Vóór het bundeltje staat zijn portret. P. Van der Willigen herdacht Bax in den *Geld. Volksalmanak* van 1838.

L i t t e r a t u u r: *Boekzaal* 1837, blz. 636 en 637.

[Abraham Theodorus Beausar]

BEAUSAR (Abraham Theodorus), geboren te Oosterland in 1785, als zoon van Isaac, predikant aldaar en Aletta Sara Wiers, werd, na de lessen aan de Latijnsche school te Zierikzee gevolgd te hebben, den 13^{den} Sept. 1804 als student ingeschreven bij de theol. faculteit te Leiden (*Alb. Stud.* kol. 1206). Peremptoir geëxamineerd door Ds. J. Waller, pred. te Streefkerk, den 21sten Juni 1809, werd hij den 6^{den} Aug. d.a.v. door zijn vader, destijds predikant te Heusden, bevestigd. Van hier ging hij (beroepen den 26sten Jan. 1810, afscheid 20 Mei) naar Groot-Ammers (bev. 5 Juni 1810-30 Juni 1810); Ritthem (13 Aug. 1820-24 Nov. 1824); Oudenbosch (ber. 19 Sept. 1824, bev. 5 Dec. afscheid 24 Sept. 1826); Klundert (ber. door den Koning 23 Juni, bev. 10 Oct. 1826). In deze zijn laatste gemeente overleed Beausar den 29sten Oct. 1836, na een kortstondige, maar hevige ongesteldheid, nalatende een weduwe met 9 kinderen. Overal, waar hij gearbeid heeft, was Beausar zeer gezien en bemind als mensch, hooggeacht als Christen en immer deed hij met onvermoeiden ijver, wat zijn hand vond om te doen.

Hij schreef: *Afscheidsrede*, *gehouden te Groot-Ammers* den 30sten July 1820. Middelburg 1821. Tekst Joh. 14:18^{a}. Deze leerrede verscheen met de kerkel. goedkeuring van het prov. kerkbestuur van Zeeland d^{o}. 6 Dec. 1820.

Handboek of Christel. Weekbl., *tot voorbereiding*, *om over Feest- en Lijdensstoffen met vrucht te hooren prediken.* Breda 1826.

De brief van den Apostel Paulus aan de Romeinen, *bij wijze van verklarende omschrijving bewerkt*, *tot huisgodsdienstoefening.* Dordr. 1831.

De Ilias van Homerus, *tot model voor den redenaar.* Leiden 1828.

Terwijl hij te Ritthem werkzaam was, werd hij lid van het *Zeeuwsch Genootsch. v. K. en W.* aan welks bezigheden hij een ijverig aandeel nam. Ook was hij zeer bevriend met den heer N.C. Lambrechtsen, dien hij in een lijkrede herdacht.

L i t t e r a t u u r: van der Aa; *ll.* dl. II. blz. 222-224; Nagtlas; *ll.* 1ste afl. blz. 26.

[Johannes Becius]

BECIUS (Johannes) zoon van Gilles (Aegidius) en van Maria de Bert, werd den 9/20 Dec. 1558 geboren te Francfort a/M., waar zijn vader destijds predikant was.

Ingeschreven als student te Genève, den 22sten Mei 1579[1)] volgde hij hier de lessen van Beza en werd hij, na volbrachte studie, predikant te Antwerpen, welke stad hij, nadat ze 16/17 Aug. 1585 in handen van Parma gevallen was, moest ver-

1) Dat Becius in het album als Flander staat ingeschreven, doelt op zijn afkomst uit Vlaamsche ouders en niet dat hij in Vlaanderen geboren is. Brieven voorkomende bij Hessels, *ll.* leeren onbetwisbaar, dat Aegidius Becius in 1558, predikant te Francfort a/M. was.

laten. Naar Emden getrokken, is hij hier stellig niet lang geweest (en beslist heeft hij er geen dienst gedaan), want reeds in April 1586 ontmoeten we hem te Amsterdam, van waar hij naar Dordrecht beroepen werd om er op proef te preeken en als dit goed uitviel, dan voor goed aan de gemeente verbonden te worden. In Mei moet hij reeds te Dordrecht zijn geweest, blijkens art. 8. *acta* cl. Dordrecht 27 Mei 1586, waar we lezen: 'Aengaende die van Dordrecht gemerct sy twee dienaeren hadden (nl. Bastingius en Becius) die noch niet vast aen de kerke verbonden waeren ende oock daerom noch als leden des classis niet aengenomen: so is van de vergaderinge hunluyden aengedient dat sy doch so haest alst meugelick is een eynde met deselue maecken opdat geen nieuwe swaericheijden in der gemeynte ontstae, ende dat ten lanxcten tegen de naeste classe.' Weten we dat Bastingius, den 19/20 Aug. d.a.v. zijn attestatie inleverde en toen tot lid van de classis werd aangenomen, met Becius was dit het geval niet: 'Nopende Johannes Becium ooc willende het zelfste nacomen, wil hem ter naester classe daer toe presenteren.' Dit deed hij, want, na in October voor goed aan de gemeente te Dordrecht verbonden te zijn, verscheen hij ter cl. vergadering, die van 4-6 Nov. 1586 gehouden werd en toonde zijn attestatie van de 'kercke van Antwerpen. Ende de broeders hebben die geern gelaudeert ende voorts inden classe als een mededienaer binnen Dordrecht aangenomen hebbende, heeft hem den classi onderworpen, midts belofte de 37 articulen te onderteyckenen ende inde contributie der wedewen, te contribueren.' Te Dordrecht is Becius voortdurend werkzaam gebleven tot zijn dood den 26sten Jan. 1626, nadat hij den 4^{den} Oct. 1625 voor het laatst dienst had gedaan in het avondgebed, preekende bij die gelegenheid uit Rom. VIII:9 en 10.

Terecht wordt hij gerekend onder de uitstekende mannen van zijn tijd en van verschillende kanten werd hij geprezen om zijn vriendelijkheid, nederigheid, zachtheid van gemoed, zijn godsvrucht en zijn gaven als prediker. Dat hij iemand was, die bij zijn medebroeders hoog stond aangeschreven, mag blijken uit het feit, dat hij herhaaldelijk ter synodale vergadering werd afgevaardigd. Zoo woonde hij bij de synoden van 1590, '93 (scriba); '97, '99, 1600, 1602, 1605 (assessor. en hij sloot deze syn. vergadering met een leerrede uit 2 Cor. IV:1 en 2); 1606 (praeses), 1621. Verder was hij correspondens naar N. Holland in 1598, 1605 en 1606, visitator synodi i.d. classis Dordrecht 1595, '96, 1600, 1601 en 1602, terwijl hij als deputatus synodi fungeerde in 1598, 1602, 1608, toen hij, wegens het niet houden der part. Z.-Holl. synode, als zoodanig zitting heeft gehouden tot 1618. Met Hommius bracht hij in laatstgenoemd jaar verslag uit van de pogingen, die ze bij de Staten van Holland en W. Friesland hadden aangewend om verlof te krijgen tot het houden eener gewone synode. Ook was hem in 1597 opgedragen naar Stolwijk te gaan in zake den predikant aldaar, Simon de Vlieger en in 1600 om te trekken naar Hilligersberg, tot bijlegging van het geschil dat d.t.p. tusschen den dienaar des woords en twee ouderlingen ontstaan was.

In zijn betrekking van deputatus synodi, had hij met zijn mededeputaten, de synodale geschriften, die te 's Gravenhage bewaard werden, uit vrees dat ze misschien in handen zouden vallen van de Remonstranten, verdeeld (cf. *acta* syn. part. Z. Holl. 1620. art. 54 en *id.* 1621. art. 17).

Als contra-Rem. predikant is hij op verschillende bijeenkomsten geweest, die met de Remonstranten gehouden werden, als te 's Gravenhage 26 Mei-1 Juni 1607

(cf. Dr. Wyminga; *Festus Hommius*. blz. 51, enz.). Bij dezen coventus praeparatorius fungeerde Becius als scriba (cf. Dr. Hania; *W. Helmichius.* blz. 258-265).

Had van Oldenbarneveld, den 22sten Dec. 1610, in de Staten van Holland voorgesteld, dat Plancius en Wtenbogaert, ieder zes personen zouden afvaardigen naar den Haag, om in de vergadering der Staten of van hunne gedeputeerden, in een vriendelijke conferentie te treden op de vijf Poincten en te zien, of 'sy met den anderen daerinne moogen verdraagen,' of zoo dit niet gelukte dan te maken 'statum quaestionis', Becius behoorde tot de contra-Rem. predikanten, die den 22sten Febr. 1611 werden aangesteld te Amsterdam en die met de zes Remonstrantsche dienaren, van den 11den Maart, met tusschenpoozen tot den 26sten Mei op de Haagsche conferentie zijn geweest (cf. Wyminga; *ll.* blz. 104-140 en *Schriftelicke conferentie*, *gehouden in 's Gravenhaghe inden jare 1611*, *tusschen sommighe kercken-dienaren* enz. in 's Gravenhage by Hillebrandt Jacobsz. groot 440 blz.) en eindelijk op de conferentie, die in Febr. 1618 te Delft is gehouden en die op voorslag van den Frieschen stadhouder Willem Lodewijk was saamgeroepen, alwaar Becius met Hommius en Bogardus behoorden tot de contra-Remonstranten, terwijl de Remonstranten waren Wtenbogaert, Grevinchovius en van den Borre (cf. Wyminga; *ll.* blz. 151-159). Ook was hij met drie andere predikanten, door de Staten van Holland aangewezen om tegenwoordig te zijn bij een gesprek, dat in den Haag tusschen Arm. en Gom. zou gehouden worden (cf. Regenboog; *Hist. der Remonstr.* 1ste dl. Amst. 1774. blz. 74-77).

Verdienstelijk heeft Becius zich ook gemaakt voor het gymnasium te Dordrecht, waarvan hij jaren lang curator is geweest. In deze laatste functie zorgde hij voor de benoeming aan deze inrichting van onderwijs van een reeks van 'doorluchtige verstanden, die parelen aan de croone der Dordsche scholen waren.' Veel heeft hij ook gedaan in 't belang der in 1616 gestichte bibliotheek, tot welks eersten opziener hij werd aangesteld.

Het ligt in den aard der zaak dat een man als Becius, met tal van geleerden uit zijn tijd bekend was en dat hij met hen briefwisseling onderhield; en dat hij een goed kenner van het Grieksch was, moge blijken uit het feit, dat hij èn door die van Z. Holland èn door de professoren (cf. *Arch. v. Kerkgesch.* dl. V. blz. 117 en 119) aanbevolen werd om mee deel te nemen aan de voorgenomen vertaling der h. schrift.

Er bestaat van hem een afbeelding, vervaardigd door D. van Hoogstraten, met een tienregelig onderschrift. Bij zijn dood zijn verscheidene treurzangen gemaakt op zijn afsterven, waarvan enkele zijn afgedrukt bij Schotel in zijn *Kerkel. Dordr.* dl. I. blz. 232-234.

Wat de geloofsovertuiging van Becius aangaat, deze was beslist Kalvinistisch[1)], al moge hij een man geweest zijn, die van gematigdheid niet afkeerig was en die met smart den strijd zag in de kerk, die hij lief had. Dat hij werkelijk een eenigzins vrij standpunt innam, leert ons art. 78 van de part. Z. Holl. synode, in zake de onderteekening der canones (cf. Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. III. blz. 447-450)[2)].

Merkwaardig en getuigende van hooge ingenomenheid is, wat Polyander van

1) Hommius noemt hem een 'vir fidelissimus' (cf. Wyminga *ll.* blz. 64 noot 6).
2) Cf. G. Brandt; *Histor. der Reform.* dl. III. Rott. 1704. blz. 933 en 934.

Becius zegt, dat hij wellicht de eenigste was, die ‘in de furieuze tumulten van de synode nationael, voir ende naer, in jonst was by allen, omdat hy partyen vremd, naer de waerheid joegh, en meer aen godsalighe progressen als aen opinien hechtte;’ en indien zijn wensch ware vervuld geworden, dan zouden de ‘Remonstrantsche en contra-Remonstrantsche troublen nooyt zoo heftigh syn uitgebarsten; maer minnelyck syn geschikt. Maer eilacy wie konde 't weerstaen?’

Sterk interesseerde Becius (en geen wonder dat hij dit als een goed Gereformeerde deed), voor de benoeming van een opvolger van L. Trelcatius jr. die den 12^{den} Sept. 1607 als hoogleeraar in de godgeleerdheid te Leiden overleden was (cf. *Nederl. Arch. v. Kerk. gesch.* dl. V, blz. 345-348), en was hij sterk gekant tegen de benoeming van Vorstius, zooals duidelijk uit: *Bedenkingen over de beroepinge D.D. Conradi Vorstii*, *tot de Professie der H. Theologie in de Universiteyt tot Leyden*, *by eenighe Dienaren des Godl. Woorts* [Acronius.... Becius en Hommius] opt begeren, ende uyt last vande.... Staten van Hollandt voorghestelt en H.E.M. overghelevert op den 29sten April 1611. z. p. 1611.

Nog schreef hij: ‘*Corte Antwoorde op een seker schrift Adolphi Venatoris predicant....* onlanckx inden druck wtghegeven teghen de Dienaren des H. Euangelij binnen Dordrecht enz. [door J. Becius, B. Lydius....] Ghedr. inden jaren 1613 4°. (Dit *Corte Antwoorde* is gericht tegen *Een besonder Tractaet van de voornaemste Leer-stucken*, *over welcken ten huydigen dage 't verschil is* enz. 1612).

Van hem bestaat in druk een brief, geschreven aan Wtenbogaert d^{o}. 16 Sept. 1606 (cf. *De kerkelicke Historie.* 1646. f°. 335*a* 336*b*. De Lat. tekst van dezen brief komt voor in de *Epist. eccl. et theol* f° 168*b* en 169. Het antwoord van Wtenbogaert volgt f°. 337-346*a* en werd geschreven: ‘In 't leger beneden Wesel den 27sten 1606).

Na zijn dood gaf zijn zoon Aegidius uit:

Noah ofte de Historie der Diluvie enz. Arnhem 1640.

Declaratio peregrinationis Abrahami. Dat is, een verclaringhe van *des H. Patriarchs Abrahams ghezeghende ende gheloovighe vreemdelingschap.* enz. Arnh. 1642.

Het ghesette exemplaer der Godtloosen ofte de Historie van Sodoma ende Gomorrha, *eertyts verclaert in XXV predicatiën*, Wt Genes. cap. 18 en 19. Hier is noch bygevoecht:

Spiegel der cleyne werelt enz. Arnh. Het eerste in 1637, het tweede in 1638.

Het exemplaer der ghesonde woorden ofte corte verclaringe van 't Geloove, *Liefde en Hope* enz. Motto: *Non confundit*, *justificat Christus.* Dordr. 1631.

In handschrift bestaat van hem, berustende in de bibliotheek der Leidsche universiteit een *Verhandeling over het trouwen der ongedoopten.* Dit stuk was door hem ter beoordeeling overgegeven aan de part. prov. Z.-Holl. synode (cf. synode 1603. Reitsma en v. V. *ll.* dl. III, blz. 204 en 205. Syn. 1604 art. 14 blz. 215. Syn. 1605 art 7 blz. 231 en syn. 1618 art. XII blz. 301). Een brief van hem in 1601 geschreven aan Johs. Mylius, pred. te Breda, berust mede te Leiden (zie Schotel; *Kerkel. Dordr.* dl. I. blz. 231). Nog vindt men brieven van hem bij Hessels; *ll.* T. III. p. II. reg. *i.v.* In den *Cat. van de bibl. der Rem. Geref. gem. te Rotterdam.* 's Grav. 1893. blz. 41, wordt vermeld. Joh. Becius; *Theses de iis quae de D.N.J.C. post*

unionem praedicantur quoniam praedicentur modo. Ex Epist. ad Ephes. Cap. 1, Nevst. Palat., Matth. Harwich. 1582.

L i t t e r a t u u r : Schotel, *Kerkel. Dordr.* 1ste dl. blz. 223-235. Reitsma en v. Veen; *ll.* dl. II en III. reg. v. persoonsnamen *i.v.* Sepp; *Het godgel. onderw.* dl. I. blz. 101, 210, 212, 223 en 227.

[Aegidius Becius]

BECIUS (Aegidius) geboren in October 1587 te Dordrecht, was de zoon van Johannes en van diens vrouw Catlyntje Droogenbrood. Hij studeerde op kosten der stad Dordrecht in het Staten-college te Leiden en werd, na volbrachte studie, eerst predikant te 's Gravendeel 1613-1621 en daarna te Zwijndrecht tot 1641, in welk jaar hij zijn emeritaat verkreeg. Hij stierf den 29sten Augustus 1643. Gelijk uit het voorgaande artikel bleek, gaf hij, na den dood zijns vaders, een vijftal werken uit en voor de aanbieding van een exemplaar van den *Spiegel der cleyne werelt*, ontving hij van de stad Dordrecht een bedrag van 150 pond. Voor zoo ver bekend is, zag van Aegidius alleen het licht een *Belijdenis predicatie*, die hem in 1629 en 1630, eenige onaangenaamheden bij de classis veroorzaakte.

L i t t e r a t u u r : Schotel; *Kerkel. Dordr.* dl. I. blz. 234, 235 en 230.

[Joannes Becius]

BECIUS (Joannes), geboren te Middelburg in 1626, studeerde in de godgeleerdheid te Utrecht, waar hij in 1643 als student werd ingeschreven[1]. Na volbrachte studie is hij proponent geworden bij de classis Walcheren, vervolgens praeceptor aan de Lat. school in zijn geboorteplaats en eindelijk predikant bij den Olijfberg te Antwerpen, alwaar hij echter niet vóór 1652 als zoodanig is opgetreden. Dat dit zoo is, weten we uit zijn *Verandwoording*, uitgegeven te Amsterdam in 1682, in welk boekje we op blz. 55 lezen: ‘Deselfde Reden gaven ook de *Papisten* over 30 jaren, even te voren eer ik tot Andwerpen quam te woonen, had daer seker Paep gepredikt’.... enz. Na Antwerpen, waar hij in 1654 in elk geval nog in dienst was, verlaten te hebben, vinden we hem in 1660 te Franeker, wat we alweer weten uit de *Verandwoording*, waar we op blz. 98 lezen: ‘Somtijds vergelijken sy de Dryeenigheyt by een deure, An. 1660 heb ik tot Franeker seker Prediker onder de Doopsgesinde, die noch aen de Dryeenigheyd der School-doctoren vast was, hooren seggen, en sien spreken’.... enz. In 1664 woonde hij te Middelburg, want het was in 't begin van dat jaar, dat hem iemand, komende uit de kerk, vroeg: ‘wat hy daer afdocht, of de H. Geest een persoon was, en God van alle eeuwigheyt?’ (cf. *Apologia modesta et Christiana*, 1668. pag. 1). Zijn antwoord: ‘de Gereformeerde Kerck wil dat soo hebben, dat hij een persoon, en God van alle eeuwicheyt is: doch ick sie geen bewijs uyt Godes Woort’.... enz., is aanleiding geworden, tot een onderzoek naar zijn godsdienstige zienswijse, die geheel en al stond tegenover de in de kerk heerschende leer. Immers werd het door Becius gesprokene, door den vrager oververteld aan den predikant van der Velde, die de zaak in den kerkeraad bracht, en op die manier leidde tot een

1) Cf. *Album Stud. Acad. Rh. Traject.* kol. 3. Dat de hier genoemde Johannes Becius, Medioburgo Zelandus, werkelijk die is, over wien in dit artikel gehandeld wordt, mag afgeleid worden uit het feit, dat Johannes Becius in waarheid te Utrecht heeft gestudeerd in de godgeleerdheid, blijkens de *Verandwoording* blz. 17, waar 't heet: Mijnen, meester Voetius placht te seggen’... enz. Ook elders spreekt B. over Voetius als zijn leermeester.

onderzoek, dat zich niet alleen tot het leerstuk der drieeenheid bepaalde, maar 't welk aan Dr. Isaacus Snyer, ook gelegenheid gaf,

's mans gevoelen te vragen over zijn opvatting aangaande ‘den Sone Gods, of die God was?’ Maakte dit geloofsonderzoek, Becius, die de meest besliste vrijheid op godsdienstig gebied wilde, misschien korrelig, zoodat hij besloot Middelburg vaarwel te zeggen? Stellig is dat hij, met het plan naar Holland te trekken, zijn attestatie vroeg, die hem evenwel geweigerd werd. Dit geschiedde later (den 9den April nogmaals) en den 8sten Juni werd hij ‘voor d'eerste mael geroepen voor het Consistorium’, waar hij echter niet verscheen. Vertrokken, kwam hij den 21sten Nov. naar Middelburg terug om ten derden male zijn attestatie te vragen en toen ze opnieuw geweigerd werd, zei hij de kerk vaarwel, of zooals hij het uitdrukt; hierdoor was de scheuring veroorzaakt. In 1666 woonde hij in Friesland (cf. *Verandwoording.* blz. 49. ‘over 16 jaren, d.w.z. in 1666 woonende in Friesland, hoorde ik seer fraey uit dese tekst, Hosea 7:8 preken’....), vanwaar hij naar Middelburg terugkeerde, in welke stad hij in 1668 zijn woonplaats had: ‘Want ick nu in mijne vaderlijcke stadt woonende, en met de gemeynte, die onder ul. (d.w.z. de predikanten) opsigt is, mijne medeburgers verkeerende, ondervinde dat ick seer leelijck worde te kort gesproken’ (Voorreden *Apologia mod. et christ.*)

Zal natuurlijk indertijd te Middelburg, waar blijkbaar zijn godsdienstige gevoelens als met de kerkleer in strijd beschouwd werden, veel gesproken zijn over zijn loochenen van het leerstuk van de persoonlijkheid van den H. Geest en van de Godheid des Zoons, van zelf zal dit, toen hij de stad verlaten had, minder zijn geworden, doch zie! niet zoodra was hij terug of opnieuw werden de beschouwingen van Becius het onderwerp der gesprekken, de een noemde hem een ‘Sociniaen’, een ander een ‘Ariaen’, ‘monster Atheist’ Armeniaen enz. ‘elck nadat hy gesint en my toegedaen is’. Dit bracht hem er toe, die nooit tot schrijven geneigd was geweest, de pen op te vatten en het gevolg hiervan was, dat in 1668 verscheen: *Apologia modesta et christiana*[1]. Over de verschijning van dit geschrift was de kerkeraad te Middelburg zeer ontstemd en aan zijn bemiddeling is het toe te schrijven, dat de magistraat, den 2den Juli van dat jaar, van het stadhuis liet afkondigen, dat dit boekske ‘een godslasterlijk, verdoemelijk, zielverderfelijk; fundamentlijk dwalend schrift was’ en verbood ‘op zware poenen eenigzins hetzelve te divulgeeren’, terwijl zij, die het bezaten, gelast werden de exemplaren aan de magistratuur uit te leveren. Doch niet alleen dit, hem werd tevens gelast de stad binnen acht dagen te verlaten en verboden er ooit weer in terug te keeren.

Voor de uiteenzetting van de godsdienstige gevoelens van Becius is dit 44 bladzijden groote pamflet, merkwaardig. Ronduit verklaard hij (blz. 40) 't gevoelen van Socinus in zake de drieëenheid, ‘voor het waerachtige’ te houden, verre verwerpt hij de beschuldiging van een Ariaan te zijn, want met Arius is hij 't niet eens, ook is hij geen monster of atheist, die dienen te worden verbannen, doch voor verbanning is hij niet bevreesd. Maar weinig bevroedde hij zeker, dat, toen hij dit neerschreef en er bijvoegde dat de overheden destijds zoodanig waren, dat ze daartoe niet lichtelijk meer zouden overgaan, dat hij weldra genoodzaakt zou worden, zijn geboortestad voor goed te verlaten. Nog verklaart hij (blz. 41) dat hij in zake de vijf artikelen,

1) De juiste titel is: *Apologia modesta et christiana.* I.B.M.Z. Dat is, *Sedige en Christelijcke Verantwoordinge* van Joannes Becius, Middelburger in Zeeland. Waer in aengewesen wordt de occasie en oorsaeck van de scheuring, die onlangs gevallen is, tusschen hem en eenige Gereformeerde. En wat men van sijn persoon te oordeelen heeft. Eleutheropoli. Bij Eleutherius Trasimachus Anno 1668.

het houdt met Arminius, omdat hij ze beschouwt, als met Gods Woort aldernaest over een te komen' (blz. 17).

Tegen deze Apologie schreef Petrus Apeldoorn zijn *Tractaat van de Godheid Christi*, *des Heiligen Geestes en der Goddelijke Drieëenigheid* enz., waartegen Becius uitgaf zijn *Defensio Apologiae modestae et Christianae* cet.[1)] Maar ook anderen waren tegen Becius in het krijt getreden, o.a. Ds. Nicolaus van Hoorn, gewezen predikant in de St. Agnitae-kerk en Ds. David Laccher, predikant (pastoor zegt Becius) in de Polder (d.w.z. Onze Lieve-Vrouwenpolder).

De eerste schreef *Arrius Redivivus*, *ofte vierige Pylen des Satans enz. Midd.* 1669, waarbij Ds. D. Laccher voegde een *Lofdicht op dit geleerd en stichtelick tractaat*'. En het pamflet van van Hoorn èn het lofdicht, worden door Becius bestreden in zijn *Probatio Spiritus authoris Arrii redivivi*[2)]. Uit deze *Probatio* komen we te weten, dat Becius destijds te Amsterdam woonde (blz. 24), waar hij in 1671 en 1672 met D. Backer, Mart. Ruarus en J. Jansen Vogt, op het college een twistgesprek hield met den Sociniaan Zwicker (cf. Dr. C.B. Hylkema; *Reformateurs* enz. 1ste stuk. Haarl. 1900 blz. 150 en 2de stuk. Haarlem 1902, blz. 44). Uit dit feit blijkt, dat Becius behoorde tot de Collegianten, wat hij vele jaren later ook onomwonden verklaart in de voor-reden van zijn *Twyfelingen en swarigheden*, waar hij de leden van de classis Bolsward aldus toespreekt: 'Broeders noem ik UE. omdat gijl. daar door van de eene wort erkent, en ook mijne *Broeders* kon 't wesen, als gijlieden maer wilt, gelijk het behoort, want, volgens de gronden van onse *Reynsborgsche Vergadering;* waervan ick een lid ben, als mede van myne *Remonstrands gereformeerde Broederen*, welke zijn Broederschap te houden met alle diegene *die Gods Woord houden in sijn volle waardy; en daarenboven vry sijn van Afgodery*, *Tyranny*, *of Conscientie dwang; en een godloos leven*'..... enz. Deze bij Becius levende overtuiging, dat men vrij moet zijn van conscientiedwang, deed hem, toen in 1670 anoniem verschenen was: *Redenen*, *waerom de Ed. Achtb. Magistraet den Mennisten tot Deventer niet mach toelaten Conventiculen te houden*, naar de pen grijpen en schrijven zijn *Wederlegginge van het tractaet*, *welckers titul is redenen....* enz. Amst. 1671, waarin hij met alle kracht

1) Volledige titel: *Defensio Apologiae Modestae et Christianae J.B.* Dat is *Beschermínge van de Zedige en Kristelijke Verantwoordinge van J.B.* strekkende tot antwoord op het tractaat daar tegen uitgegeven door Petrus Appeldoorn, waarmede Joannes Becius de Waarheid, die hij uit den Woorde Gods geleerd heeft, en waarom hij verdreven is, vooral de wereld stand doet.

Al leit de Waarheid in het Graf,
Al wat haar drukt dat moet 'er af.

Tot Amsterdam, gedrukt voor de oprechte christenen, in 't Jaar onzes Heeren 1669.

2) De volledige titel is: *Probatio Spiritus authoris Arrii redivivi.* Dat is: *Beproevinge van de geest des autheurs van Arrius redivivus* beschreven door D. Nicolaus van Hoorn, gewesene prediker in St. Agnetae-kerk, alsmede beproevinge van de geest van D. David Laccher, pastoor in de Polder. Door Joannes Becius. Gedrukt voor alle oprechte Christenen Ao 1669. Nog in hetselfde jaar volgde hierop alweer van zijn hand: *Nader beproevinge van de geest des autheurs van .... Arrius redivivus* 1669, welk geschrift openlijk, op last van de regeering te Middelburg, door beulshanden werd verbrand.

opkomt voor besliste vrijheid van het geweten. In 1678 zag van Becius het licht *Institutio Christiana of Chr. onderwijs*[3], een zeer belang-

3) *Institutio Christiana of Christlijk Onderwijs*, waer in klaer en bondig gehandelt wort van veel voorname Hoofdstukken seer noodig geweten ter saligheyt, tot onderrichting van alle dolende Christenen: op de wyse van een samenspraeck, tusschen een Discipel en synen meester. Te Amsterdam gedruckt voor den autheur. 1678.

rijk boek, wel het hoofdwerk van Becius. Spoedig na de uitgave er van, is hij uit Amsterdam, naar Rotterdam getrokken, waar hij in 1682 ‘omtrent 4 jaren vreedsaem’ had gewoond.

Nadat deze *Institutio* het licht had gezien, verliepen er enkele jaren, vóór hij opnieuw de pen opvatte en zich tot schrijven zette. Aanleiding hiertoe vond hij in het ten jare 1681, door den predikant te Witmarsum Jacobus Oldenburg, uitgegeven geschrift *Nietigheyt*, *en Ongegrontheyt der Sociniaensche Gods-dienst.* Niet zoodra was dit boek aan Becius in handen gekomen of hij schreef zijn *Verandwoording voor de verdrukte waerheydt*[1)], waarin hij alweer, zijn beginsel getrouw, voor conscientie-vrijheid krachtig opkomt, iets waartegen vooral Oldenburg zich verzet had. Hoort Becius, als hij schrijft: ‘indien het vereenigt Nederlandt sich van vervolging wachte, en ter contrarie vryheyt van Religie, en ook van d'oefening der selve, so als ieder die uyt Gods Woord bevat, onder voorwaerde dat die stil en zedig geschiede, geeft, soo hoop en vertrouw ik, dat God dat Nederland noch sal segenen boven alle Landen; indien Nederlandt Gode late dat Godes is, en sich geen Meester soekt te maken over de *Religie*, en *Conscientie* der ingesetenen, so sal dat Gode so aengenaem zijn vertrouw ik, dat, niet tegenstaende Nederlandt vele sonden heeft, hy *Nederland* noch sal dragen, daer hy andre Landen, die het contrary hebben gepractiseert, heeft geplaegt.’ (*Verandw.* blz. 52 en 53). Deze woorden laten, over zijn zienswijze in dit opzicht, geen twijfel over.

Toen Becius dit boek gereed had, vertrouwde hij 't evenwel niet terstond aan de pers, ‘redenen’ weerhielden hem dit te doen; doch als hij bemerkte, dat ‘dien grouwel van vervolginge in plaets van af te nemen, door het opstoken der kerklijke, die doorgaens poppen stroyen, noch daeglijx’ toenam, toen kon niets hem meer weerhouden zijn boek in 't licht te geven. Doch Oldenburg, die intusschen van standplaats verwisseld was en nu te Emden woonde, zweeg niet en schreef *Twijfelingen en Swerigheden over de Dryeenigheyt*, *voorgestelt aan J. v. K.* (d.w.z. Jan van Kuyk of Cuyk), die een verdediger was van de leerstukken der drieeenheid en van de eeuwigheid, zoowel als van de godheid des Zoons, welke dogmata hij op 't collegium verdedigde, bij welke gelegenheden hij de tegenstanders en daaronder ook Becius, toen niet te Amsterdam woonachtig, uitnoodigde hem te bestrijden. Als later Becius d.t.p. was geretourneerd schreef hij zijn *Dubia et nodi*[2)] (Amsterdam 1683), waartegen, zooals de titel bereids aangeeft, eveneens het laatst genoemde pamflet van Oldenburg was gericht en dat door den ouden predikant van Antwerpen,

1) Volledige titel: *Verandwoording voor de verdrukte waerheydt*, welke seer onchristlijk wordt benadeelt, en te kort gesproken van Jacobus Oldenborg. Preker tot Witmarsum, in syn boek, genaemt *nietigheyt en ongegrontheyt der Sociniaensche Godsdienst* Door Joannes Becius te Amsterdam, gedrukt voor den autheur, 1682.

2) Volledige titel: *Dubia*, *et nodi of twijfelingen en swarigheden*, door J.B. voorgestelt aen Joannes van Kuyck, met versoek dat hy, die een voorstaender van de Dryeenigheyt, met het gevolg van die wesen wilt, deselve gelieve op te losschen: of misschien, als hy die wel sal opgeloscht hebben, de *Dryeenigheyt*, met het gevolg van die, te beter mochte gelooft worden. Tot Amsteldam, gedrukt voor den autheur Ao 1683. Nergens vond ik dit 16 bladzijden groote geschrift, onder de werken van Becius vermeld.

bestreden werd in *Twijfelingen en swarigheden over de Dryeenigheyt voorgesteld aan J. v. K. enz.*, *door J. van Oldenburg*, pred. tot Embden enz. 1686.

In dezen strijd mengde zich ook de predikant uit Pietersbierum, Tarquinius Poppinga, die, als hij de *Dubia* in handen had gekregen, 53 vragen aan Becius zond, met verzoek, die te beantwoorden, wat Becius deed in een ten jare 1684 verschenen geschrift *Andwoord op de LIII vragen van* D. Tarq. Poppinga, die op zijn beurt dat '*Antwoorde*, t'samen met de *Dubia* beproefde en na sijn vermogen' getracht heeft de *Dubia* te ontknoopen. Maar niet zoo spoedig had deze pennevrucht van Poppinga het licht gezien of Becius trachtte ze te bestrijden in *Twyfelingen en Swarigheden over de Dry-eenigheyt*, enz.[1)]. In hetzelfde jaar, dat de *Twyfelingen* zag verschijnen, gaf hij nog uit: *Dubia Theologica*, *in genere Trinitatis mota: quibus sub finem additae sunt quaedam*, *in specie Reformatis mota a Joanne Becio. M.Z. Pastore olim Reformato in Brabantia.* Eleutheropoli. 1687. Het laatst bekende geschrift van hem zag het licht in 1690: *Thologische bedenkingen den Arianen*, *voorgesteld door* J. Becius.... Eleutheropoli 1690.

Becius is een merkwaardig man geweest, die waard is nader gekend te worden. Tot het einde toe is hij aan zijn beginselen trouw gebleven en waarschijnlijk te Amsterdam gestorven.

L i t t e r a t u u r : P. de la Ruë, *Geletterd. Zeel.* Middelb. 1742. blz. 4-8. Nagtglas, *Levensber. van Zeeuwen.* 1ste aflev. blz. 27. Schotel, *Kerkel. Dordr.* dl. II. blz. 97 en 98 (zeer onjuist), van der Aa, *ll.* dl. II. blz. 230-232. Sepp, *Het Staatstoezicht.* enz. blz. 152 en 153. Meer dan bij al deze, vindt men levensbizonderheden in zijn werken.

[Jan Willem Becking]

BECKING (Jan Willem), geboren te Winterswijk, studeerde te Groningen in de godgeleerdheid en werd den 10den Maart 1807, na afgelegd praeparatoir examen in de classis van Groningen en 't Gorecht, ten overstaan van de predikanten Corstius (Groningen) en Begemann (Westbroek), tot de evangeliebediening toegelaten. Beroepen te Oudwoude en Westergeest (classis Dokkum), den 22sten Mei, werd hij, na door de classis onderzocht te zijn, aldaar bevestigd. Hij was achtereenvolgens predikant te Oldenhove (cl. Westerkwartier. Gr.) van den 6den Mei 1810-19 Nov. 1815, (terwijl hij hier stond, ontving hij den 30sten Dec. 1814 een beroep naar Grouw, waarvoor hij bedankte), Oostermeer (3 Dec. 1815-4 April 1825), Heeg (10 April 1825-29 Juni 1845), Anjum (6 Juli 1845-52), Wons en Engwier (1852-57).

Hij schreef een voorrede voor E. Erskine's, *De verzekering des geloofs*, *zijnde de inhoud van verscheidene predicatiën* over Hebr. X:19-22. 5de druk. Bolsward 1853.

[Willem Arnold Becking]

1) *Twyfelingen en swarigheden over de Dry-eenigheyt*, voorgestelt aen J. v. K., tzamen met de oplossingen en ontknoopingen der selve, door Tarquinius Poppinga, Predikant te Pietersburum: Waer by komt, beproeving, en wederlegging van de oplossingen, en ontknoopingen, door Joannes Becius, voor desen Gereformeert predikant in Braband. Gedruckt voor alle liefhebbers der waerheyt. Anno 1667. Behalve een 8 blz. groote voor-reden 'aen d'eerwaarde broederen, leden van de classis van Bolsward', telt het boek 128 bladzijden met nog een na-reden van 6 blz.

BECKING (Willem Arnold), geboren in 1815 te Oldenhove, zoon van J.W. studeerde te Groningen in de godgeleerdheid en werd door het prov. kerkbestuur aldaar, in 1837 tot de evangeliebediening toegelaten. Bevestigd als predikant te

Goënga den 12den Oct. 1840, arbeidde hij hier tot den 24sten Maart 1844. Hij was vervolgens predikant te Hantum (31 Maart 1844-1852), Scharnegoutum (1852-1855), Genemuiden (1855-5 Aug. 1860), Oosterend 12 Aug. 1860 tot zijn dood, den 1sten Aug. 1872.

Van zijn hand zag het licht:

Vaarwel. Afscheidsrede naar Hand. 18: 21a, uitgesproken te Genemuiden. Leeuw. 1860.

Het gewijde lot. Intreerede naar Handel. I: 24, 25a, 26. Leeuw. 1860.

Het is de Heer. Leerrede naar Joh. 24:7 m. Uitgesproken bij de viering van zijn 25-jarige Evangeliebediening. Sneek 1865.

[Adrianus Becol]

BECOL (Adrianus), geboren te Dordrecht den 22sten Nov. 1715, waar hij verschillende scholen doorliep, om vervolgens den 18den Febr. 1733 te Leiden, als student in de godgeleerdheid te worden ingeschreven. Hier genoot hij het onderricht van Wittichius, Burman, Schultens en Haverkamp in de voorbereidende wetenschappen en vervolgens van T.H. van den Honert, J. van den Honert, Fabricius en Wesselius in den godgeleerdheid. Na den 27sten April 1739 door Ds. Jerem. Hollebeek uit Leiderdorp, praeparatoir te zijn onderzocht, werd hij den 26sten Juni d.a.v. beroepen als predikant te Noordwijk a/Z. en, als hij 11den Aug. door Ds. Joh. Mess peremptoir was geëxamineerd, werd hij den 30sten Aug. door dezen, met Jes. 51:16 bevestigd. Hij deed zijn intree met Psalm 27:9. Deze preek zag later het licht onder den titel van *Ter inwijing van A. Becol tot Noordwijk.* Leiden 1739.

Becol was achtereenvolgens predikant te Noordwijk-binnen (31 Juli 1740-Mei 1744), te Brielle (7 Juni 1744-1 Sept. 1754) en te Amsterdam van den 15den Sept. 1754, tot zijn dood, die hem den 19den Oct. 1790, op bijna 75-jarigen leeftijd overviel. Terwijl Becol te Amsterdam werkzaam was, opende hij den 29sten Juli 1766, de Noordh. synode, die in gezegd jaar aldaar gehouden werd, met een leerrede over Matth. 19:28, terwijl hij haar daarna met gebed inzegende. Nog in datzelfde jaar verscheen de preek in het licht als *Leerrede ter opening van het Noordh. synode te Amsterdam.* Amst. 1766.

Becol was als trouw en ijverig predikant, in de verschillende plaatsen, waar hij gearbeid heeft, zeer gezien en verwierf overal, ook te Amsterdam, ‘de kennelijkste bewijzen van hoogachting en dankbaarheid, totdat lighaamszwakheid hem noodzaakte, om in het jaar 1783 van Heeren Burgemeesteren een Proponent, ter waarneming van zijn Predikdienst, te verzoeken. Hij ging echter toen voort, in het huislijk onderwijs van jonge en meer bejaarde lieden, eene bezigheid die altijd zijn lust geweest was, waartoe hij een bijzondere geschiktheid hadt, en waarin hij tot niet lang voor zijn dood, ijverig volhardde. Uit welke Catechizatien, mannen zijn voortgesproten, die in aanzienlijke Gemeentens van ons Vaderland, tot den Predikstoel zijn opgeklommen, gelijk ook verscheiden Leermeesters in deze Gemeente. Zijne kundigheden bepaalden zich geenzins binnen den engen kring van het Godgeleerd zamenstel, altijd

voorbeeldig in werkzaamheid zijnde, verwierf hij zich eene vrij groote maate van kennis in die kunsten en wetenschappen, die den waaren Godgeleerden vormen en versieren: zijne lectuur was zeer uitgestrekt; weinige boeken verlieten de

pers, die niet onder zijne oogen kwamen; en hij hield hier in tot aan zijnen dood aan, met een onbezweken ijver.

Schoon zijne rechtzinnigheid nooit onder eenige verdenking viel, of vallen kon, als zijnde ijverig waakzaam voor de zuivere Christelijke Hervormde Leere, vervat in de Formulieren van Eenigheid, verdroeg hij echter anders denkenden; verkeerde met menschen van verschillende gevoelens; zocht van eenige meer te leeren, en was voor anderen een vraagbaak: dewijl, hoe men ook denken mogt, waare leergierigheid, kunde en eerlijkheid, de eenigste aanprijzingen waren, die men behoefde, om den toegang tot hem te verkrijgen. Schoon zijn zedelijk karakter hem veel achting verwierf, deedt hij echter dikwijls, vooral op het einde van zijn leven, nedrige belijdenisse van zijne gebreken; en, in den laatsten nacht van zijn leven, dien hij voor een groot gedeelte met bidden doorbragt, paste hij herhaalde reizen op zichzelven de betuiging toe, die men in de 23ste afdeeling van den *Heidelb. Catech.* vindt, vooral dat gedeelte, waarin hij belijdenis deedt van zijn eigen onwaardigheid, en geloofsvertrouwen op de volwigtige verdiensten van onzen Heere Jesus Christus.'

Na zijn dood verscheen: *Bundel van godgeleerde meest Katechetische verhandelingen; nagelaten door wijlen den WelEerw. ZeerGel. Heere Adrianus Becol*, *in leven Predikant te Amsteldam;* na 's mans dood uitgegeven door Petrus Meyboom, Predikant aldaar. Amst. 1792.

Litteratuur: *Boekzaal*, 1790b. blz. 652-654.

[Dirk de Bonvoust Beeckman]

BEECKMAN (Dirk de Bonvoust), geb. te Utrecht, waar hij voorbereidend onderricht ontving, werd aanvankelijk ingeschreven aan de academie in zijn vaderstad, den 26sten Oct. 1812, als student in de medicijnen, doch wijdde zich later aan de godgeleerdheid. In 1820 bevorderd tot doctor in de theologie, na verdediging van een *Dissertatio de Oratione Stephani Apologetica*, werd hij den 3den Mei van datzelfde jaar, door het prov. kerkbestuur van Utrecht, tot den evangeliedienst toegelaten.

Hij was achtereenvolgens predikant te Vuursche (13 Aug. 1820-28 Juli 1822), Delftshaven (11 Aug. 1822-18 Sept. 1825), Nijmegen (9 Oct. 1825-1829), Utrecht 1829 tot zijn dood in 1853. Met Handel. 26:22a herdacht hij hier den 17den Aug. 1845, zijn 25-jarige ambtsbediening.

Wat hij bij de begrafenis van zijn ambtgenoot J.A.D. Molster, die den 1sten Maart 1850 ter aarde besteld werd, sprak, verscheen dat jaar in druk: *Een woord tot nagedachtenis van den WelEerw. Zeergel. Heer J.A.D. Molster*, *Evangeliedienaar.* enz. Utr. 1850.

[Abraham Faure Beeckman]

BEECKMAN (Abraham Faure), geb. te Soerabaya den 4den Oct. 1797, werd, na volbrachte studie aan de Lat. school te Almelo, den 6den Sept. 1817, als student in de godgeleerdheid, ingeschreven aan de universiteit te Utrecht (cf. *Alb. Stud.* kol. 219). In Sept. 1822 bevorderd tot proponent bij het prov. kerkbestuur van Utr., werd hij, na er den 21sten Oct. beroepen te zijn, den l6den Maart 1823 bevestigd te

Kamperveen en was achtereenvolgens predikant te Huissen (bij Nijmegen, 24 Oct. 1824-13 Mei 1827) en Voorst (27 Mei 1827-1839), waar hij zijn ambt

neerlei. Ten jare 1862 werd hij aangesteld tot predikant te Meerenberg, welke betrekking hij vervulde tot den 1sten April 1869, toen hij als zoodanig door de Gedep. Staten van N. Holland, eervol ontslagen werd. Beeckman behoorde tot de krachtige voorvechters van het matigheids-genootschap en overleed den 22sten Febr. 1886 te Sandpoort.

Van hem zag het licht:

Geschenk aan den Ouderdom. 's Gravenh. 1851.
Het huisgezin van Doorenbos. Een verhaal. Prijsschrift. bekr. door het Amst. matigheids-genootschap. Amst. 1851.
Joan Fourney en zijne non, *of de lotgevallen der Herv. te Antwerpen in 1566.* Tiel 1852.
Jenever erger dan oorlog. Een voorlezing. Amst, 1858.
Afscheidsrede, *gehouden in het gesticht Meerenberg*, enz. Amst. 1869.
Het gebed, *beschouwd als de ademtogt van des Christens zieleleven.* Haarlem 1870.
Iets over de zelfsachting in tafereelen ontwikkeld. Haarl. 1874.
Cornelis Hoek en zijne Zutphensche vrienden. Een belangr. bladzijde uit den 80-jarigen oorlog. Haarl. 1875.
De Fransche furie in Antw. Haarl. 1875.
De waarheidsliefde. Schetsen. Haarl. 1875. Verder nog een paar stichtelijke werkjes, terwijl anoniem van hem verscheen *Pater Gozewien en de twee huisgezinnen.* Amst. 1840 en *De gouverneur van een Europ. prins.* Amst. 1845.

L i t t e r a t u u r : *Biogr. Woordenb. der N. en Z. Nederl. Letterk.* Nieuwe uitgave. blz. 41.

[Hermannus Beekhuis]

BEEKHUIS (Hermannus), geb. te Groningen den 20sten Febr. 1735, waar hij, na de voorbereidende scholen bezocht te hebben, ook studeerde, om er den 12den Juni 1759, tot proponent bevorderd te worden. Hij was predikant te Noordlaren (11 Mei 1761-28 Mei 1769), te Onstwedde (12 Juni 1769-2 Oct. 1774), Emden (16 Oct. 1774-7 Dec. 1777), Bonda 12 Dec. 1777 tot zijn dood, den 29sten Jan. 1808. Van hem wordt getuigd dat hij een man was, ‘die bij zijne uitgebreide geleerdheid, waarin hij door zijnen werkzamen en onderzoeklievenden geest met zijnen tijd steeds voortging, in allerlei soort van zaken ook te gelijk eene groote mate van wijsheid, bedaardheid van geest, schrander doorzigt, zachmoedigheid, dienstvaardigheid, vrindlijkheid en als 't vereischt werd, mannelijken ernst bezat; door alle welke hoedanigheden’ hij uitstekend geschikt was voor zijn ambt.

Zijn stoffelijk overschot, werd bijgezet in het koor der kerk te Bonda.

Hij schreef: *Overeenstemming van het geschiedverhaal der Evangelisten*, *betrekkelijk het lijden en de opstanding van Jezus Christus.* Gr. 1795.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1808a. blz. 427-429.

[Willem Beekhuis]

BEEKHUIS (Willem), zoon van Hermannus en Alida Heres, werd geboren te Noordlaren, den 18^{den} Juni 1766. Na volbrachte studie en goed afgelegd examen, werd hij den 5^{den} Oct. 1789 bevestigd tot predikant te Wynjeterp, door zijn vader, terwijl hij den 12^{den} d.a.v. zijn intree preekte. Hier arbeidde Beekhuis tot den

21sten Mei 1791, toen hij zijn afscheid nam om naar Garijp te gaan, waar hij werkzaam is geweest van den 5den Juni 1791, tot zijn dood, den 28sten Febr. 1815.

Hij gaf in 't licht:

Het leven van Jezus, *voor kinderen*, *in gesprekken*, met een kaart. Amsterd. 2de druk 1817.

Levensbijzonderheden der Apostelen, *voor kinderen*, met een kaart. Amsterdam 1812.

In de vergadering van het *Haagsch genootschap*, van den 20sten Juli 1804, werd een zilveren medalje toegekend aan een door Beekhuis geschreven verhandeling over *Jezus Christus*, *als een voorbeeld van voorzigtigheid en oprechtheid*, met de spreuk: *γ□νεσθε ο□ν ψρ□νιμοι □ς ο□ □□ εις □α□ □□□ραιοι □ς α□ περιστερα□*.

[Leonardus Beels]

BEELS (Leonardus), geboren den 13den Sept. 1674 te Maassluis, waar zijn vader Theodorus destijds predikant was. Drie jaar oud, verliet hij zijn geboorteplaats om deze te verwisselen met Amsterdam, waar zijn vader heentrok. Hier ontving hij onderricht in de Grieksche- en Hebreeuwsche taal van den geleerden Surenhuizen en van ‘eenen Joodschen Docter’, en verder in het Latijn, Grieksch en de geschiedenis van Francius en in de wijsbegeerte van Joh. de Raei. Na twee jaar de lessen der laatstgenoemden te hebben gevolgd (1691-1693), vertrok hij naar Franeker om aldaar in de godgeleerdheid te studeeren. Aan de Friesche academie had hij tot leermeesters W. Coutier, Jac. Renferd, Camp. Vitringa (vader), J. van de Waeyen en H.M. Roël. In 1697 verliet hij Franeker en hij werd den 1sten Juli 1697 in de classis Amsterdam praeparatoir geëxamineerd en daarna tot proponent bevorderd. Beroepen te Breukelen (den 31sten Maart 1699), werd hij den 29sten Mei d.a.v. peremptoir geëxamineerd in de classis Utrecht, terwijl zijn bevestiging door den Utrechtschen predikant Gerh. Douwius, plaats vond in Juni. Na een ruim negenjarigen dienst te Breukelen, trok hij naar Gouda, alwaar hij den 3den Jan. 1709, na bevestigd te zijn door zijn ambtgenoot David van Zeist, in dienst trad.

Beroepen te Amsterdam (1 Sept. 1722), nam hij met Judas: 20, den 25sten Oct. afscheid van deze zijn tweede gemeente, om den 1sten Nov. te Amsterdam door Ds. Petr. Canjius, met 2 Tim. IV:12, bij de gemeente d.t.p. te worden ingeleid. Zelf aanvaardde hij zijn ambt den 4den Nov. met Psalm 89:2. - Te Amsterdam is Beels verder werkzaam gebleven en hij vierde hier, den 22sten Juni 1749, met Psalm 73:23 - 28, zijn vijftig-jarig jubilé. Eenige gedichten, bij die gelegenheid vervaardigd, zijn te vinden in de *Boekzaal* van 1749a blz. 750 en 751.

Beels stierf den 5den Nov. 1786, ruim 82 jaar oud. In den laatsten tijd zijns levens had de proponent Jan Cox voor hem gepredikt. Deze sprak ook de lijkrede over hem uit, die later in druk verscheen.

Van Beels zagen de volgende werken het licht.

Boete- en bededagspredikatie gedaan op een dankdag van het jaar 1706.

Babels nederlaag en ondergang. Utr. 1706.

Predicatie op de vernieuwing van de kerk te Breukelen.
Afscheid van Breukelen en intrede te Gouda. 1709.
'*s Vyants trouweloze handel vertoont uit Psalm LV:* 21-23. Gouda 1709.
Vrijmoedigheid der belijdenis. Gouda 1709.

Lijkpredikatie op G. de Mey, gest. den 7den Febr. 1712 als predikant te Gouda. (Gewoonlijk staat foutief J. de Mey).

'*s Menschen noodigste betragting voorgestelt in de kerke te Vyanen.* Amst. 1716.

Abrahams dood en begrafenisse. Gouda 1722.

Gronden van den godsdienst. Gouda 1722.

Gedachten over Gods beeld in den mensch. Gouda 1722.

De bekeerde moordenaar. Gouda 1722.

Henochs wandel in een lijkrede op D.J. van Staveren. Amst. 1724. (Deze rede werd uitgesproken den 12den Nov. op Zondagavond in de Oude kerk. Ds. v. S. stierf den 6den Nov. 1724).

Het betrouwen in den Doot, in eene lijkpredicatie over D. Casp. Ruppius. (Tekst Spreuk. 14:32). Amst. 1727.

Sodoms zonde en straffen, *of streng wraakrecht over vervloekte boosheit*, *en Loths vrouw verandert in een zoutpilaar.* Amst. 1730. Van dit geschrift verschenen in enkele maanden tijds, in datzelfde jaar, niet minder dan 3 drukken.

Beels gaf deze verhandeling uit met oog op den gruwel, 'te voren onder ons onbekent, maar thans, helaas openbaar geworden.'

Groot vermogen van weinige vromen, *verthoont in een bededaghs predikaatsie* over Jesaia I:9. Met een bygevoegde verklaringe van Jesaja IX:1-4 enz. Amst. 1738. Hierin wordt nog eens weer met kracht te velde getrokken tegen de zonde, die in het vorig geschrift bestreden wordt[1].

Boet- bede- en trooststoffen in verscheide Predikaatsien over uitgelezen texten, *voorgestelt en toegepast* enz.... Amst. 1737. Deze bundel bevat 13 preeken.

Zalige ruste en heerlykheit van Godts knechten. Amst. 1739.

Sedert meer dan drie jaar met koorts en bijkomende pijnelijke toevallen bezocht en dit wel in zoo'n hevige mate, dat het soms scheen, alsof hij zou sterven, ten minsten alsof hij nooit meer op den preekstoel zou komen, was Beels in 1738, toch weer in zoo verre hersteld, dat hij meermalen, ofschoon sukkelende, den preekstoel beklom. 'Deze zijn toestandt deedt hem denken om zoodanige stoffen te verkiezen, welke op de broosheit en vergankelijkheit van 's menschen leven, op zijnen doodt en uiteinden betrekkelijk zijn' en daarom koos hij 'ter vertroosting van Godts volk stoffen, welke het zalig afsterven der geloovigen aantonen'. Hij wilde het voor oogen gestelde doel bereiken, door te spreken over Openb. XIV:13; doch de stof, in deze woorden vervat, kwam hem te rijk en te heerlijk voor, 'dan dat hy die in ene predikaatsie zou afhandelen, weshalven hy zich voornam om die in twe redevoeringen der gemeente voor te dragen. Na de eerste predikaatsie wierdt hy door verheffing van koortse met pijn, eenige weken verhindert op den predikstoel te verschynen en het ander deel van dien text te verklaren. In dien tijdt stierf zijn Eerw. amptgenoot, de WelEerw, Heer Petrus Zaunslifer, Vrydagh den 15 May, en wierdt den volgenden Donderdagh begraven. Wanner hy nu Zondagh daar aan op den predikstoel quam, om het andere gedeelte dier hemelstemme te verklaren, meende hij verplicht te zijn om de salige nagedachtenis te vieren van zynen over-

1) Hoe groote afmeting deze afschuwelijke zonde in ons land verkregen had, blijkt uit een boekje: *Alle de copyen van indagingen*, *als mede alle de gedichten op de tegenwoordige tijd toepasselijk.* t' Amsterd. bij G. Bos en G. Bouman. Boekverkoopers.

ledenen amptgenoot'. Zulks deed Beels nu ook en dit 2de gedeelte van den tekst is dan in dezen bundel de 2de predikatie, die gevolgd wordt door 'twe andere predikaatsien hier bygevoegt, welke hy na die lijkpreek gedaan heeft. De ene vertoont Bileams wensch of zucht om een zalig afscheidt uit deze wereldt, uit Num. 23:10b, de andere stelt voor de zekere verwachting van David, uit Psalm 17:15[1].'

Bijbel oefeningen. Amst. 1744. Behalve de voorrede enz. 587 blz. Dit boek bevat 16 bijbel-oefeningen.

Werkelijk schoon en gloedvol is het gedicht, dat aan dezen bundel voorafgaat en 't welk vervaardigd is door Hendrik Schim. Het laatste vers luidt:

> O Beels! dat heet met ernst en met verstant te schryven
> Vaar voort, ô schandere Godts gezant,
> Wiens borst van Pinxtervyer brant!
> Verhef Godts heerlykheit met uw geleerde Veder.
> En leg die, wen de bleeke doot
> U overvoert in Abrams schoot,
> Op Godts orakelboek, de kerkhistory neder.

s' Menschen uittersten overdacht en aangedrongen tot betrachtinge van godtzaligheit. Amst. 1748. Dit werk 296 blz. groot, behelst 7 predikaties. Iedere preek wordt, gelijk Beels dit gewoonlijk doet in zijn uitgegeven leerredenen, besloten met een gebed.

Jubel-preek, *by ene uitbreidinge van Asaphs betuiginge. Met een aanhangsel over Simeons Lofzang.* Amst. 1749. Deze preek werd uitgesproken, bij gelegenheid van 's mans vijftig-jarig jubileum. De inleiding is over Prediker III:1-2. De tekst is Psalm 73:23-28. De '*eerste jubel-preek* geeft slechts ene uitbreidende omschrijvinge met ene op de Tytsgelegentheit geschikte Toepassinge, die dan in zes volgende Predikatien nader verklaard wordt, en besloten met *Simeons Lofzang.*'

Drietal bevestiging predikatien, *met het onderwijs der verschene zaligmakende genade Godts.* Amst. 1748.

De eerste predikatie heeft tot opschrift: *De heidenen verwaardigt met het evangelie tot kennisse van des Heeren name en dienst* uit Zeph. III:9. Uitgesproken bij de bevestiging te Gouda van Ds. L. Steversloot (9 Juli 1713).

De tweede behelst *de aanstelling der dienaren door den Here Christus*, *na Zijne verhoginge*, *tot de bedieninge van Zijne kerke* uit Eph. IV:11-13. Uitgesproken bij gelegenheid der bevestiging van Tiberius Reitsma te Amsterdam (19 Oct. 1727).

De derde vertoont het werk van de dienaren des Nieuwen Testaments te doen uit Titus II:15 en werd gesproken toen Ds. Noordbeek te Amsterd. bevestigd werd (14 Juli 1748).

De verhandeling over het *onderwijs der verschene zaligmakende genade van Godt aan alle menschen*, is uit Titus II:11-14. Op het einde vindt men een korte levensbeschrijving van de Amsterd. predikanten C. Ruppius; H. van der Helst; Lamb. Zegers en Tiberius Reitsma.

In het *Naamregister* van Js. van Abkoude en R. Arrenberg, 2de druk, Rotterdam

1) Volgens het *Naamregister* van Js. van Abkoude. Verbeterd door R. Arrenberg. 2de druk Rott. 1788. blz. 45. komt de lijkpredikatie op D.Z. ook afzonderlijk voor.

1788, worden nog vermeld als door Beels geschreven: *gedagten over Gods beeld in den mensch; Lijkpredikatie op D. van Leusden; tweetal van Lijkpredikatien.* Amsterdam.

Beels was in zijn tijd een beroemd kanselredenaar, wiens werken zeer veel gelezen werden.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1750[a] blz. 24-28.

[Johannes Beeltsnyder]

BEELTSNYDER (Johannes), geboren te Amsterdam den 7[den] October 1603 (van der Aa; *ll.* dl. II. blz. 253 geeft ten onrechte 1683), of te Wapserveen, waar hij zich in 1628, volgens handelingen van drost en gedeputeerden van den 29[sten] Febr. 1628 ophield, trad als predikant op te Beilen den 1[sten] Januari 1630. Hij is hier steeds werkzaam gebleven tot 1678 (in 1677 werd zijn schoonzoon Willem Hofstede, die gehuwd was met de dochter van Beeltsnyder, Elisabeth Maria, adjunct predikant van zijn schoonvader), toen door de synode, in April van dat jaar gehouden, hem een eervol emeritaat werd verleend. Hij leefde nog te Beilen, in 1682, toen hij klaagde over de trage betaling van zijn pensioen, hetwelk twee jaren ten achter was. Vollenhove, gaf van hem een afbeelding met een bijschrift. Petrus Hofstede, 's mans achter-kleinzoon, spreekt van hem ‘als een man die in het begin der 17[de] eeuw het Evangelium verkondigd en beleefd heeft, en wiens geleerdheid en Godsvrucht’ nog in het laatst der 18[de] eeuw in zijn vaderland in de grootste achting en zegening was (cf. Dr. P. de Bie, *Het leven en de werken van Petrus Hofstede.* Rotterdam 1899 blz. 3 aant. 1).

Hij schreef:

Gekroonde Stephanus. Amsterd. 1633.
Lijkreden over Thim. IV:6-8.
Een verhandeling over den naam Jezus. 1656.
Een verhandeling over de ware Communicant. 1663.
Ontledinghe der Christelyke Catechismi. Amst. 1655.
Opene Fonteyne. Amst. 1657.
Nieuwjaars Predicatie.
Over den Lofzang Simeon.
Waare Christelijke huishouding.
Over 1 Reg. IV:12 en 13.
Over Lucas II:29 en 31.
Salig sterven der kinderen Gods.
Afsterven van den Soone Jeroboams.
Over Simeons opregt geloove.
Ses Predicatien over verscheyde stoffen.
Den afval der Christenen.

L i t t e r a t u u r : T.A. Romein, *de Herv. predikanten van Drenthe.* Groningen 1861. blz. 36 en 37.

[Pieter Beets]

BEETS (Pieter), geb. in 1729 te Hoorn[1)], studeerde te Amsterdam onder de

1) Waarschijnlijk de zoon van Pieter Beets, die in 1695 te Hoorn bij Elbert Beukelman uitgaf: *Het bereidwillig sterven*, *gezien in de zalige verhuisinge van wijlen Michiel Fortgens*, *Leeraar onder de Doopsgezinden tot Amsterdam...* In een predikatie over de woorden van Simeon, Luc. 2.29, 30. In vereeniging met A. Dooregeest en H. Schijn gaf hij, volgens last van de vergadering der Zonsche-societeit, gehouden in Juni 1697 uit: *Kort Onderwijs des Christelijke Geloofs voor de jeugd geschikt na de Belijdenissen der Doopsgezinden.* Dit boekje beleefde in 1740 een vijfden druk. *Korte schets van onderwijs voor de aankomende jeugd*, *en in 't bijzonder voor hen die door de Belijdenis des Geloofs en den H. Doop met Christi-kerk nader begeeren vereenigd te worden.* Waar in de Leere der Doopsgezinden en de XII art. des geloofs kort begrepen en verklaard worden. 2de dr. Amst. 1698.

leiding van den hoogleeraar Petrus Smidt, bij de Zonnisten en werd in 1752 door Adriaan Kempe, na afgelegd examen te Medenblik, als proponent aangesteld. Nog in datzelfde jaar trok hij naar Middelharnis, van waar hij in 1753 naar Aardenburg toog en in 1756 naar Almelo. Hier arbeidde hij 15 jaar, totdat hij in 1771 vertrok naar Altona en Hamburg. In eerstgenoemde plaats richtte hij, onder goedkeuring der Deensche regeering, een bijzondere school op, tot onderricht van jonge lieden. Hij stierf den 25sten Aug. 1776.

Van hem zag het licht:

B(eets) P(ieter); *Stamboek*, *der Willingen* 1591-1761. Deventer 1767.
Afscheidsrede te Almelo en intreerede te Hamburg en Altona. 1771.
Schetzen van leerredenen, *benevens eenige geestelijke liederen.* Altona 1777.
Geestelijke liederen. Altona 1777.
Dertig predikatiën met voorrede van C. Ris. Hoorn 1778-79. 2 dln.

De ambtsbroeder van Beets, G. Karsdorf, gaf, na zijn dood uit: *Het Character van wijlen den Eerw. P. Beets.* Altona 1776. Hij behoorde tot de streng rechtzinnige partij onder de Doopsgezinden (cf. Sepp, *Joh. Stinstra en zijn tijd.* dl. 2. Amst. 1866. blz. 99 en Id. *Polem. en Iren. theologie.* 2de dr. Leiden 1882. blz. 158).

L i t t e r a t u u r : S. Blaupot ten Cate, *Gesch. der Doopsgezinden in Gr. Overijs. en Oost-Fr.* 1ste dl. Leeuw. Gron. 1842. blz. 171 en 172. Van der Aa, *ll.* dl. II. blz. 264.

[Pieter Pz. Beets]

BEETS (Pieter Pz.), was de zoon van Pieter, die voorgaat. Na in de godgeleerdheid onderricht te hebben ontvangen van zijn vader, werd hij proponent te Altona, d.w.z. dat hij door den kerkeraad dier gemeente tot den predikdienst bevoegd werd verklaard, waarna hij zich nog langer dan twee jaar aan de Groningsche-academie heeft opgehouden om zich verder in de theologie te bekwamen. Na enkele Doopsgezinde gemeenten in ons vaderland gediend te hebben en ook te Altona werkzaam geweest te zijn, kwam hij in 1789 te Zaandam. In 1801 werd hij schoolopziener en als zoodanig belast met het toezicht op het onderwijs in het district Tessel. Tot 1810 heeft hij zich bezig gehouden met de vorming van jongelingen, die wenschten opgeleid te worden tot het predikambt bij de Doopsgezinden. Hij stierf in 1813.

Hij schreef:

Onderwijs in den godsdienst van J.Chr. Groningen 1788.
Korte verhalen voor Kinderen. 2 deeltjes. Dordrecht.
Drie leerredenen over de gelijkenis van den verloren zoon Amst. 1802.
De vriendschap der jeugd. Amst. 1803. 3 deeltjes. Hiervan bezorgde de welbekende hoofdonderwijzer G. van Sandwijk, in 1827, een tweeden druk.

Handleiding tot onderwijs in den Chr. godsdienst. Zaandam 1806. Sprekende

over dit boek in den *R. o. d. Resc.* dl. II. blz. 277 v.v. zegt prof. Clarrisse van den schrijver 'dat hij een bekwaam man is, in meer dan éénen kring uitnemend werkzaam, uit wiens pen zoo voor kinderen, als voor bejaarden menig schatbaar werk geleverd is', terwijl hij van het boek getuigt dat het, 'met weinig verandering een voor alle christengezindten, onder al de Protestanten altoos bruikbaar Leerboek was.'

Vóór alles echter heeft Pieter Beets zich verdienstelijk gemaakt voor de godgeleerden in ons land, omdat hij de stichter is geweest van een theol. tijdschrift. Tot in het begin der 19de eeuw ontbrak het bij ons aan een tijdschrift, dat zich opzettelijk en uitsluitend bezig hield met de beoordeeling der theol. geschriften, die in- en buitenlands het licht zagen en met die taak de mededeelingen en historische berichten vereenigde. Zulk een tijdschrift nu werd door Beets in het leven geroepen en zoo verscheen, onder zijn bestuur, van 1803-1807 de *Biblioth. der theol. letterk.* Verschil met den uitgever was oorzaak dat hij in 1808 het bestuur neerlei, ze bleef evenwel nog vier jaar, onder denzelfden titel en over het geheel in denzelfden geest, hare maandstukken leveren (dl. IV-IX),

Ook begon Beets met de uitgave van het *Chr. Magazijn*, *door een gezelschap van Protest. Leeraren*, waarvan van 1798-1802, eerst te Hoorn, later te Amsterdam, 4 deelen verschenen. Dit werk werd voortgezet door J.H. Krom, in het *Nieuw Chr. Magazijn*, 4 dln. te Amsterdam 1821-1825, daarna 2 dln. door J.H. Krom en B. van Willes, Amst. 1826/27 onder den titel: *Verzameling van bijdragen ter bevordering van bijbelsche uitlegkunde.* Later werd het opnieuw voortgezet door B. v. Willes en J. ab Utrecht Dresselhuis (deze naam komt alleen voor op dl. IV en V), te Schoonhoven, alwaar van 1842-1849, 5 deelen verschenen van *Bijdragen tot bevordering van bijbelsche uitlegkunde.* Eindelijk werd de reeks besloten door J. ab. Utr. Dresselhuis en A. Niermeyer, die in 1850 en 52 te Schoonhoven in 2 dln. lieten uitgaan: *Magazijn voor kritiek en exegetiek des N.T.*

L i t t e r a t u u r : Sepp, *Joh. Stinstra.* 1ste dl. Amst. 1865. blz. 18. Dr. H. Bouman, *De godgeleerdheid en hare beoefenaars in Nederland.* Utr. 1862. blz. 79-84 en. 145. S. Bl. ten Cate, *Gesch. der Doopsgez. in Holl.*, *Zeel.*, *Utr.*, *Gelderl.* dl. II. blz. 146. V. d. Aa, *ll.* dl. II. blz. 264.

[Jan Beets]

BEETS (Jan), geboren in 1709, werd, na volbrachte studie, predikant bij de Doopsgezinde gemeente te Hoorn, waar hij in 1788 op 79 jarigen leeftijd stierf. Hij was naar alle waarschijnlijkheid een oudere broeder van den in 1729 geboren Pieter Beets, behoorde tot de orthodoxe partij onder de Doopsgezinden, gelijk Barueth zegt in den *Advocaet der Vaderl. kerk* enz. (cf. Sepp, *Polem. en iren. theologie.* Leiden 1882. blz. 158). Ook was hij een der voornaamste woordvoerders van die partij, die het hare deed, om een vereeniging met de Hervormden tot stand te brengen, tot welk doel eveneens moest medewerken de door hem uitgegeven preek: *Ééne kudde en één Herder*, *dat is de heilige algemeene Christelijke kerk en gemeenschap der Heiligen*, *opgedragen aan alle ware Zioniten.* Hoorn 1776. Met dit streven staat nog in verband zijn geschrift: *Verklaringe ter proeve opgesteld van eenige hoofdleeringen des geloofs*, *getrokken uit de geschriften van Menno Simons en de Belijdenissen der*

Mennoniten. Hoorn 1765 en opgedragen aan A. van der Os (sedert 1 Sept. 1748 predt. te Zwolle), die in 1754 tot de Doops-

gezinden was overgegaan en die den doop, na belijdenis des geloofs, begeerd en ontvangen had.

Waar de zeer invloedrijke predikant Deknatel, neigde naar vereeniging met de Herrnhutters, ja zelfs twee zijner zonen ter opleiding naar Herrnhut gezonden had, daar kwam Beets met kracht op tegen deze ziens- en handelwijze in zijn *Brief tot vermaning en waarschuwing van eenige broederen en zusteren*, *zoo in de Provintie van Vrieslant als elders.* Hoorn 1749[1].

Verder zag nog van hem het licht:

Leerrede over Openbaringen 18:15-20. Hoorn 1756.
Christus alles in allen. Hoorn 1765.
Nadere verklaring van het vorige stuk. Hoorn 1766.
Brief aan N.N. over de algemeene en bijzondere genade Gods. Hoorn 1755.
Onderscheidene schriften. Hoorn 1756.
Brief aan de kommissarissen der N. Holl. Waterl. Sociëteit over de advertentie en het protest van C. Vethman. Hoorn 1766.

Uit het geschrift *Kennisgeving aan de leden der Waterl. Sociëteit* in N. Holland van ''t Rapport' door Ds. J. Beets opgesteld en door Ds. P. de Jong nagezien, omtrent het erkennen van Ant. van der Os als leeraar, 24 Juni 1768, blijkt, dat Beets zich ook in de kwestie over het al of niet toelaten als predikant van van der Os heeft gemengd en dat hij daarover een rapport heeft ingediend.

Verantwoording op de beschuldiging van Corn. Vethman. Hoorn 1766.

Op het tegen hem geschrevene antwoordde Vethman met: *Antwoord op de brieven van J. Beets*, *benevens een Aanhangsel.* Alkm. 1767.

Onder de enkele door J. Beets geschreven werken bij van der Aa genoemd *ll.* dl. II blz. 264 en 268 komen voor: *Liefderijke Raad*, *Hulp en Vertroosting*, *voor de Bekommerde, Verleegene*, *Overtuygde en Opgewekte in de Provintie Friesland*, *en byzonder aan die van Leeuwarden in deze geestelooze dagen.* Leeuw. 1751.

Hoofdleeringen der Mennoniten. Hoorn; terwijl in het *Naamregister van de bekendste en meest in gebruik zijnde Nederduitsche boeken* enz. voorheen uitgeg. door Johs. van Abkoude en later 'overzien enz.' door Rein. Arrenberg. 2de druk, Rotterd. 1738. blz. 46, nog voorkomt, als door J. Beets geschreven: *Redevoering over de aardbeving te Lissabon.* 1756 Hoorn.

L i t t e r a t u u r : van der Aa, *ll.* dl. II blz. 264 en 265 (zeer onvolledig). Sepp, *Johs. Stinstra en zijn tijd* dl. I blz. 136 dl. II blz. 99 en 188. Id. *Polem. en Iren. theologie* 2de dr. blz. 158. Id. *Biblioth. van Nederl. kerkgeschiedschrijvers* blz. 406 en 407. *Cat. van de bibl. der vereenigde Doopsgez. gemeente* dl. II Amst. 1888. blz. 83 en 251.

1) Tot de bestrijders van de Herrnhutters behoorde, behalve de Amsterdamsche predikant G. Kulenkamp ook W. Peifférs, die schreef: *Agt korte t'zamenspraken ingerigt tot onpartydig onderzoek en genoegzame wederlegginge van de Herrnhuttery*, *inzonderheit in hare grondbeginselen en tot ernstige afradinge van hare gemeenschap.* Opgedragen, met eene trouwhartige aanspraak aan alle de ledematen van de Christel. Geref. Gem. byzonder te Amsteldam, die tot de Herrnhutterye min of meer vervallen, of in verzoekinge daar toe zijn.... Amsteld. 1749. - Dit werk werd zóó toegejuicht, dat er in één jaar, 4 drukken van verschenen. Om blijk nu te geven van zijn afkeer van de Herrnhutterij, keurde J. Beets, dit boek van Peiffers, openlijk goed en beval het ten zeerste aan om te lezen.

[Nicolaas Beets]

BEETS (Nicolaas), geb. te Haarlem, den 13^{den} Sept. 1814 als zoon van Martinus Nicolaas, een door en door bekwaam scheikundige († 1869 op ruim 89 jarigen leeftijd) en Maria Elizabeth de Waal Malefijt († 1853). Van zijn is tot zijn 10de jaar bezocht hij de school van P.J. Prinsen en na deze verlaten te hebben, kreeg hij nog 2 jaar onderricht aan de Fransche school, die stond onder leiding van L. Koning. Vervolgens werd het gymnasium bezocht, waarvan destijds rector was Venhuysen Peerlkamp. De eerste lessen in de klassieke talen kreeg Beets van Dr. P. Epkema, aan wien hij zich later zeer verplicht gevoelde, ter wille van de 'helderheid en bondigheid van het genoten onderwijs.' Ook aan Hendrik Polman, onderwijzer in de bijb. geschiedenis, aan wien hij in 1839 zijn *Rijmbijbel* opdroeg, alsmede aan Nicolaas Anslijn Nz., voelde hij zich immer zeer gehecht. Ongetwijfeld heeft Polman op zijn godsdienstige vorming een machtigen invloed uitgeoefend.

Gedurende de jaren door hem op het gymnasium doorgebracht, sloot hij, behalve met vele anderen, ook vriendschap met John Ingram Lockhart, zoon van een te Haarlem wonende Engelsche familie, bij welke hij haast iederen dag aan huis kwam, waardoor hij grondig Engelsch leerde. Bijzonder trok deze taal hem aan en de omgang in het gezin Lockhart, heeft op zijn vroegste letterkundige ontwikkeling krachtig ingewerkt. Ook was de jonge Beets een ijverig lid van een 'Letterlievend genootschap,' waar hij vertalingen leverde van Vergilius en Horatius. In 1832 werd de Lat. school, die niet geheel door hem was afgeloopen verlaten en wel met het doel om zich verder in het vak des vaders te gaan bekwamen, doch aangezien hij meer lust voor de studie der godgeleerdheid betoonde, werd de chemie vaarwel gezegd en den 12^{den} Sept. 1833, èèn dag dus vóór zijn 19de jaar, werd hij bij de theol. faculteit der Leidsche universiteit als student ingeschreven (cf. *Alb. stud. acad. L.B.* Kol 1300). Te Leiden volgde hij aanvankelijk de lessen van de Gelder (Wiskunde), van Hofman Peerlkamp (Lat. en gesch.), van Bake (Grieksch), van van der Palm (Hebr. en antiquiteiten), van Hamaker (Hebr.), van Siegenbeek (Nederl.) en van Nieuwenhuis (Logica). Na afgelegd propaed. examen, hoorde hij Clarisse (onder wiens leiding hij zijn eerste voorstel deed), van Hengel en Kist, die, toen hij den 11^{den} Maart 1839, des namiddags (2-3 uur) promoveerde op een acad. proefschrift: *Dissertatio de Aeneae Silvii*, *qui postea Pius papa secundus*, *morum mentisque mutationis rationibus*[1)], zijn promotor was. Aan zijn vaderlijken vriend[2)] van der Palm, wiens huisgenoot hij als t' ware geworden was, droeg Beets deze zijn dissertatie op.

Als student was Beets bij zijn medestudenten en bij zijn professoren zeer gezien en onder de vele vrienden die hij had behoorden o.a. Willem Moll, die eenmaal Neerlands grootste kerkhistoricus worden zou, J.P. Hasebroek, J.J. Gouverneur, Bakhuizen v.d. Brink, A. Drost, E.J. Potgieter, J.P. Heye, allen bestemd, om straks onder de beste letterkundigen van ons land gerangschikt te worden. Deze vrienden-

1) Harlemi, apud haeredes F. Bohn. 1839.
2) Hoe groot zijn vriendschap voor v.d. Palm. was, blijkt uit de voorrede van zijn proefschrift en vooral uit zijn *Leven en karakter van F.H. van der Palm.* Leiden 1842. Hiervan verscheen in 1865 te New York een Engelsche vertaling. - Beets was bij v.d. Palm ingeleid door Hasebroek. (cf. Dr. J. ten Brink; *Gesch. der Noord. Nederl. Lett. in de XIXde eeuw.* 1ste afl. 2de uitg. Rott. blz. 307 en 308).

kring wijst er op hoe zeer Beets zich tot de beoefening der Nederl. litteratuur voelde aangetrokken. Tal van vertalingen, zoowel uit het Engelsch als eigen werk, door hem in zijn studenten tijd geleverd, duiden dit op de meest ondubbelzinnige wijze aan, en nog vóór hij als predikant optrad verscheen zijn onvolprezen meesterwerk de *Camera obscura* in 1839, een boek dat niet minder dan 22 maal gedrukt werd en dat òf in zijn geheel òf gedeeltelijk, in tal van vreemde talen werd overgezet[1].

Stipte ik boven reeds aan, dat Beets de huisvriend was van van der Palm; bij dezen ontmoette hij ook diens kleinzoon Cornelis van Foreest, zoon van de 2de dochter van den Leidschen hoogleeraar, Jacoba Elisabeth. Ook met deze hoogbeschaafde en hoogbegaafde vrouw, die op een buiten te Heilo woonde, kwam hij in aanraking, en later trad hij met haar dochter Aleida, den 4den Sept. 1840, in het huwelijk.

Bevorderd in Oct. 1838 tot proponent door het prov. kerkbestuur van Zeeland, werd hij in den zomer van 1840 beroepen te Heemstede, alwaar hij den 1sten Oct. van dat jaar, na er des morgens bevestigd te zijn door zijn vriend Hasebroek met Mal. II:7*b*, intree preekte met Johs. 17:17: '*Heilig ze in Uw waarheid*, *Uw woord is de waarheid.*' In deze zijn eerste gemeente had Beets het druk, want hij moest er iedere week driemaal preeken en aangezien van hem, reeds van den beginne af aan groote verwachtingen gekoesterd werden als kanselredenaar, moest hij van zijn preeken zeer veel werk maken, ook dewijl hij des zomers, door veel aanzienlijken (uit Haarlem, Amsterdam en andere gemeenten), die dan op hun buitenplaatsen te Heemstede vertoefden, gehoord werd. Voor letterkundigen arbeid restte hem niet veel tijd, wat begrijpelijk is en wat zijn dichten betrof schreef hij: 'Bij de veelheid, de nieuwheid, den hoogen ernst der bezigheden van mijn leeraarsambt geraakte de beoefening der poëzie in de eerste plaats wel wat op den achtergrond.' Maar hoeveel drukte hij ook had, die hem verhinderde met kracht aan letterkundige voortbrengselen te werken, de studie liet hij niet varen en in verband met zijn werkkring vertaalde hij uit het Hoogd. van E.G.A. Böckel; *Het leven van Jezus.* Stichtelijk huisboek, dat in 1841 te Haarlem, maar zonder zijn naam, het licht zag. In 1843 gaf hij: *Christelijke lesjes voor jonge kinderen.* (Haarl.) Dit boekje draagt den naam des auteurs niet. De voorrede van dezen eersten druk is geteekend B. Andere drukken, dragen den naam van Beets.

De Kruiswoorden. Zeven lijdenspreeken, (Haarl. 1843. Vijfde druk, Utr. 1905).

1845: *Twaalf preeken.* (Haarl.)

1846: *De Christen bij en op het ziekbed.* Woorden van bestuur en vermaning in onze dagen, (Haarl.)

1847: *De herstelde kranke.* Woorden van bestuur en vermaning, (Haarl.) Dit en het voorgaande werkje, werden in het Duitsch vertaald door J.F. Meye, Hamb. 1862. In 1879 verschenen ze, vermeerderd met enkele opstellen uit de *Stichtelijke Uren* te Amsterdam onder ten titel: *Lectuur voor het ziekenvertrek.*

De rijke dwaas en de rijkdom in God. Oudejaarsavondpreek 1846.

Chronol. kaart voor de gesch. van het volk van Israël, (Utr.)

1848. *Stichtelijke Uren.* 1sten jg. Achtereenvolgens verschenen tot 1851 (Haarl.)

1) Cf. Dr. J. ten Brink, *ll.* blz. 341-343; Dr. Johs. Dyserinck; Dr. *N. Beets.* Haarl. 1903. blz. 52-61 en diens opstel in de *Gids* van 1881; Dr. P.D. Chantepie de la Saussaye, *Nicolaas Beets.* Haarl. 1904. blz. 337-339.

4 deelen. Nieuwe reeks (Haarl. 1858-1860, 3 dln.), het 8ste dl. zag het licht te Amsterdam in 1876 en het 9de deel verscheen eveneens aldaar in 1884. De 4 eerste deelen werden verbazend veel gelezen door Christenen van allerlei richting, maar alle deelen, in keurigen stijl, tintelen van innige godsvrucht. Steeds kunnen ze met vrucht ter hand worden genomen en altijd zullen ze blijven stichten. In 1859 zag het licht te Haarlem, *Kleine verzameling uit de stichtelijke uren.* Een bloemlezing uit de 4 eerste deelen, vertaalde de rondreizende prediker F. Meijering - agent des Rheinischen Provincial Ausschusses für innere Mission - onder den titel *Erbauungs-stunden*, (Bonn. 1858).

Merkwaardig is het oordeel dat er over uitgesproken werd door Dr. D. Chantepie de la Saussaye, destijds predikant bij de Walsche gemeente te Leiden, in zijn, ten jare 1860 d.t.p. verschenen: '*La Crise religieuse en Hollande. Souvenirs et impressions*, als hij zegt; 'Ce receuil peut être consideré comme la première apparition du principe éthique dans le Réveil, comme l'inauguration d'une littérature Chrétienne hollandaise et moderne. *Beets a nationalisé le Réveil.*'

Wat aangaat den inhoud der 1ste aflevering, daarover zegt de schrijver zelf: 'misschien dragen zij over het geheel genomen den stempel van eene meer praktische richting van mijnen geest.' Op die practische richting van zijn geest had grooten invloed geoefend de beroemde prediker bij de Presb. gemeente te Londen John Angel James, van wien hij enkele geschriften vertaalde, als:

Geschenk van een Christel. vader aan zijn oppassende kinderen, naar den 14den druk van het Eng. werk, (Amst. 1844).

Het Huisgezin, naar den 7den druk van het Eng. werk, (Amst. r844), en later nog: *De Christel. belijder.* (Amst. 1856).

Met William Wilbeforce (1759-1833) heeft James krachtig meegewerkt om de godsdienstige overtuiging aan de waarheid van Gods woord, in Beets gewekt door zijn ouders, versterkt door Polman, zijn zuster Dorothea en de lezing van Bilderdijk's geschriften, al meer en meer te bevestigen.

Ongetwijfeld moet ook als een gevolg van die neiging voor het practische Christendom bij Beets, beschouwd worden dat hij, ofschoon trouw aan de belijdenis der Nederl. Herv. Kerk in den geest van het réveil zijner dagen, niet in de allereerste plaats is geworden een voorvechter voor de handhaving der leer, maar dat hij zich bij voorkeur getrokken gevoelde tot hen, die opgingen in Christel. philanthropischen arbeid en in inwendige zending. Zeker vindt men in zijne, in dezen tijd verschenen preeken, de dogmatiek nog op den voorgrond geplaatst, maar later is het hem bij voorkeur te doen geweest om de ontwikkeling van het zedelijk godsdienstig leven. Die overtuiging, dat het zedelijk godsdienstig leven moest ontwikkeld worden, is zeker mee de hoofdzaak geweest, dat hij met Doedes en de la Saussaye, het tijdschrift *Ernst en Vrede* heeft opgericht. Immers zou de hoofdinhoud van dit tijdschrift zijn: 'Onze Nederl. toestanden, in kerk, wetenschap en maatschappij, uit het bepaalde oogpunt dat zij het ethische noemden, te beschouwen; het Christendom uit de louter godsdienstige sfeer in de zedelijke sfeer over te brengen, of liever van het *leerbegrip*, de zedelijke zijden aan den dag te leggen en *de leer* te doen worden *waarheid* en *leven*'.

In den eersten jaargang (er zijn er niet meer dan zes verschenen n.l. van 1853-58) komt van Beets voor, de aankondiging van Dr. E. B Swalue's, '*Preken*

voor zeelieden, *ten gebruike aan boord*'. Verder vindt men in dit 1ste deel, benevens in het 2de tot het 4de, bijbelstudiën en een viertal preeken, die later onveranderd in de *Stichtelijke Uren* van 1858 en 59 aangetroffen worden. Dl. V en VI bevatten niets meer van hem, alleen prijkt op het titelblad nog zijn naam.

Dan, laten we, om de tijdsorde, waarin zijn bepaald theol. geschriften verschenen zijn, terugkeeren tot 1848. Onmiddellijk op het 1ste dl. der *Stichtelijke Uren* volgde: *Des Christens schuld aan den heiden.* (Eene zendingsrede Haarl.), en in 1849 gaf hij uit: *Houdt dat gij hebt*, eene preek gehouden in Nederland (1848), 331 jaren na het optreden van Martin Luther, 200 jaren na den Munsterschen vrede, (Arnh.) In deze leerrede komt op treffende wijze zijn verdraagzaamheid uit tegenover zijn R. Kathol. landgenooten[1].

Achttien Juny 1849. Een woord op den jongsten dank- en bededag, gesproken door een Evangeliedienaar (Haarl.)

Des heidens loon aan den Christen. (Een zendingsrede, Haarl.)

In volgende jaren zagen het licht: *Fantasie en werkelijkheid met betrekking tot het openbaar onderwijs.* Openlijk schrijven aan Dr. H.J. Spijker (Haarl. 1852). Dit geschrift werd door Beets gericht tegen een door den Amsterdamschen predikant in het *Maandschrift voor den beschaafden stand* geplaatst opstel: Een woord over schoolonderwijs in verband met het onderwijs der kerk, ter beantwoording van de vraag wat er op de Noord-Hollandsche predikanten vereeniging met betrekking tot het schoolonderwijs gebeurd, gesproken of getwist moge zijn (13 Mei 1851[2]).

Paulus in de gewichtigste oogenblikken van zijn leven en werkzaamheid voorgesteld. (Haarl. 1853[3]). Beets droeg dit geschrift op aan de synodale commissie der Nederl. Geref. Kerk in Zuid-Afrika, omdat hij door hun toedoen benoemd was tot hoogleeraar a/h. theol. seminarium te Stellenbosch, voor welke onderscheiding hij evenwel bedankte, wat hij nogmaals deed in 1853, toen hij ten tweeden male gekozen werd.

Een leeuw op de straten. (Zendingsrede, Haarl. 1854). Uit deze rede, uit die welke hij in 1848 en '49 gehouden had, als mede uit: '*s Heilands goedkeuring op de Christelijke zending* (1858); *Laat ons het goede doende niet vertragen* (1865) en *Een lied op het jaarfeest der Utr. Zendingsvereeniging* (1871), blijkt de groote, de warme liefde, die Beets koesterde voor de zending. Het zendingswerk lag hem steeds na aan het harte en met zijn vriend den predikant van Hemmen, O.G. Heldring, was hij eveneens een groot voorstander van en ijveraar voor de nationale zendingsfeesten. (Dyserinck. *ll.* blz. 139-41).

De blijvende Heiland. (Afscheidsrede te Heemstede, Haarl. 1854). 13 jaar ruim is Beets in zijn eerste gemeente werkzaam geweest. In 1849 had hij voor een op hem naar Middelburg uitgebracht beroep bedankt, maar toen de Utrechtsche gemeente hem riep, nam hij aan. Met Matth. 28:20 preekte hij den 25sten Mei (Hemelvaartsdag) zijn afscheid, terwijl hij zich den 11den Juni d.a.v aan zijn nieuwe standplaats verbond.

1) Dr. Dyserinck; *ll.* blz. 116-118.
2) Id. blz. 119-121.
3) Een Duitsche vert. verscheen in 1857 te Gotha en een Deensche te Kjöbenhavn in 1858.

Nog geen twee jaar was hij hier, toen zijn vrouw den 8sten Mei 1856 overleed[1]. Deze gebeurtenis besprak hij in een vroegpreek voor zijn gemeente, den 18den Mei, toen hij preekte over Rom. VIII:28; welke leerrede het licht zag te Haarlem onder den titel: *Lijden*, *dienstbaar aan eeuwig heil.*

Kort begrip der Chr. Heilsleer. (Niet i/d. handel, Utr. 1857).

Het volmaakte werk der lijdzaamheid. (Haarl. 1858).

Niet in tel. Godsd. tractaatje, Rott. 1860.

God ons betrouwen. Woorden gesproken in de Utr. dank- en bedestond enz. Utr. 1860.

Voor henlieden geen plaats. Leerrede gehouden op den eersten Kerstdag, (Haarl. 1863).

Twaaftal leerredenen. (Haarl. 1863).

Gods Woord Waarheid. Leerrede, Zeist 1865.

De Wandel met God. Leerrede gehouden den Zondag na het overlijden van den eerw. S.G. Jorissen, em. predt. te Utrecht, (Utr. 1865)[2].

Zestal leerredenen. (Zeist 1865).

Waakt en bidt. Leerrede over Matth. 26:41, ter bev. van Lidmaten, (Utr. 1867).

De Martelaren. Vaderl. herinneringen a/d. Herv. gem. b/d. viering v/d. gedenkdag der Kerkhervorming. (Utr. 1867).

De Kerk op den Vluchtheuvel. Ingewijd 19 Juni 1870, (Haarl. 1870). In de avondgodsdienstoefening van dien dag, werd door Beets, dit gedicht voorgelezen.

Zestal Kerkredenen. Uitgesproken onder den indruk der tijdsomstandigheden, (Utr. 1870).

Lijden, *de weg tot heerlijkheid.* Kerkrede op den 2den Paaschdag (1 April) 1872, (Utr. 1872).

Geschenk aan jonge Lidmaten der gemeente van Christus. (Utr. 1872).

Tabitha. Leerrede na de begrafenis van Mejonkvr. A.H. Swellengrebel, (Utr. 1874).

Was er, toen Beets nog geen jaar te Utrecht gearbeid had, sprake van dat hij misschien benoemd zou worden tot opvolger van den hoogleeeraar Dr. Niermeyer, die den 10den April 1855 gestorven was; maar was destijds die eer te beurt gevallen aan den Rotterdamschen predikant Dr. J.J. Prins, den 14den Sept. 1874 zag hij zich aangesteld tot opvolger[3] van Prof. Dr. Bern. ter Haar, die om gezondheidsredenen zijn professoraat had neergelegd, en wel om les te geven in de kerkgeschiedenis en de Chr. ethiek[4]. Den 16den Maart 1875 aanvaardde hij, met een inaugureele rede

1) Den 20sten Oct. 1859, huwde hij met de zuster zijner eerste vrouw nl. met Jacoba Elisabeth van Foreest.

2) Samuël Gerhard Jorissen, van 1831-1860 pred. te Utrecht, stierf aldaar als emeritus, den 28sten Juli 1865.

3) Terwijl Beets te Utrecht was, werd hij in 1859 te Rotterdam en in 1861 te 's Gravenhage beroepen. Voor beide beroepen bedankte hij, evenals voor zijn benoeming in Dec. 1858 tot director van het zendelingenhuis te Rotterdam.

4 Waar Dr. Dyserinck. *ll.* blz. 143 over deze benoeming spreekt, daar zegt hij: 'Geen sprake was er van, dat hij in genoemde wetenschappen de riddersporen had verdiend.... Ongetwijfeld is de aan Beets opgedragen eervolle taak alleen het bewijs geweest van de hooge waardeering, die èn curatoren èn het hoofd der regeering voor zijn persoon koesterden.' Stellig is het een waarheid, dat hij, ten minste op het terrein der kerkhistorie, de riddersporen niet had verdiend. Immers zal erkend dienen te worden, dat hij op het gebied van dezen tak der godgeleerdheid, behalve zijn acad. proefschrift, dat volstrekt niet van verdienste is ontbloot; zijn aandeel aan

over *Karakter*, *Karakterschaarschte*, *Karaktervorming* zijn ambt. 'Dit onderwerp, behoorende tot het gebied der menschkunde, was door hem gekozen, omdat in de hem toegewezen vakken voor hooger onderwijs *de Mensch* het voorwerp der beschouwing was op het gebied der zedekunde, en *de Menschen*, op dat der kerkhistorie'.

Toen Beets als professor optrad, was hij bijna 61 jaar en zoo gebeurde het, dat hij slechts 9 jaar als hoogleeraar werkzaam is geweest. Bij de behandeling der kerkhistorie lei hij den nadruk op de karakteriseering der groote figuren, die als de middelpunten konden worden beschouwd van de door hem behandelde tijdvakken, waaromheen dan de andere tijdgenooten werden gegroepeerd. Meer echter dan de door Beets gegeven lessen in de kerkgeschiedenis, boeiden die, welke hij gaf over ethiek. Wanneer hij de moraal behandelde, zoo werd mij meer dan eens door zijn leerlingen verteld, was de collegekamer immer overvol. Toch, hoe zeer de lessen over ethiek ook bevielen, al trokken ze ook de meeste studenten, nooit heeft men Beets kunnen bewegen, door den druk openbaar te maken, wat hij over dit vak doceerde.

Behalve de twee genoemde vakken heeft hij af en toe ook nog bijbelschegeschiedenis en dogmengeschiedenis behandeld, terwijl hij ook nog een privatissimum hield ter oefening in de welsprekendheid.

Na zijn optreden als hoogleeraar zagen van Beets op 't gebied der godgeleerdheid nog het licht:

De wijsheid, *die van boven is*. Leerrede ter opening van het academiejaar. Utr. 1875.

Zelfverheerlijking. Leerrede op 28 Nov. 1876. Gedenkdag van Nederlands verlossing. Utr. 1876.

Ter nagedachtenis van Ottho Gerhard Heldring[1]. (Utr. 1876.)

Houdt dat gij hebt. Kerkrede op den gedenkdag der Kerkhervorming (Utr. 1876). Deze preek, ofschoon onder denzelfden titel verschenen, is een andere, dan die, welke in 1849 het licht zag.

Groote mannen en ware grootheid. (Rectorale redevoering Utr. 1878). Als rector-magnificus der Utr. academie, hield Beets deze redevoering den 26sten Maart 1878, den gedenkdag van de stichting der hoogeschool. Naar veler oordeel is dit èn wat inhoud èn wat den vorm betreft, een der schoonste redevoeringen, ooit door Beets uitgesproken.

Lectuur voor het ziekvertrek. (Amst. 1879).

de samenstelling van de *Gesch. der Chr. Kerk in tafereelen* en een schets over Columba in de *Chr. Stemmen* van 1860, niets over kerkgeschiedenis had gegeven.
Dr. Bronsveld schreef: 'Toch neemt naar wij vernemen, de heer Nic. Beets het hem opgedragen professoraat aan. Hij is een sieraad in elken kring waar hij binnentreedt, en wie acht ook deze kroon misplaatst op een hoofd, dat reeds zooveel lauweren sieren? Er zijn wel elementen in hem, welker werking op onze jonge lieden allerheilzaamst werken kan. Bezielend en verheffend kan de kracht zijn, nog altijd uitstroomend van dat dichterlijk en groot gemoed. Doch is het geen dringende eisch, dat naast hem een hoogleeraar worde aangesteld, die hem kompleteert?' (*St. v. W. en Vr.* 1875. blz. 86). Zie ook Prof. Chantepie de la Saussaye, *Nicolaas Beets.* Haarlem 1904. blz. 243-254.

1) Heldring, gedurende 40 jaar predt. te Hemmen, stierf den 11den Juli 1876. Deze leerrede werd in het Duitsch vertaald: *Gedächtniss an O.G. Heldring.* Hamburg 1876.

Levensbericht van B. ter Haar in de Levensber. van de Maatsch. der Nederl. Letterk. 1881 blz. 247 enz.

Jezus ontdekt zijn verrader. (Lijdenspreek 1882).

Orgelinwijding op Paaschmorgen in de Buurkerk (25 Maart 1883 Utr.)

Den 13^{den} Sept. 1884, den dag, waarop Beets 70 jaar werd, ging zijn ontslag in als hoogleeraar, waarmee voor hem het tijdperk der rust aanbrak. Dat tijdperk van rust was echter niet onvruchtbaar. Beets is blijven doorwerken zoolang hij kon. 19 jaar ongeveer heeft het nog geduurd, immers tot den 13^{den} Maart 1903, toen hij in zijn geliefkoosd Utrecht, waar hij was blijven wonen, overleed. Den 17^{den} d.a.v. werd hij begraven op het kerkhof buiten de stad. Een eenvoudige zerk met de woorden *God is mijn licht*, dekt daar het stoffelijk overschot van dezen grooten zoon van het Nederl. volk, dat hij, met de taal er van, liefhad met zijn gansche ziel.

Het laatste stichtelijke geschrift dat van hem het licht zag, verscheen te Utrecht in 1892, onder den titel van *De man van Smarten*, *de Heer der heerlijkheid.* In zes maanden tijds was de eerste oplage reeds uitverkocht, zoodat een tweede druk noodig werd.

Feitelijk is het een bloemlezing uit zijn *Stichtelijke uren*, en in de voorrede er van zegt hij: ‘Wat in de laatste jaren van mijne, misschien al te milde hand, in 't licht is verschenen, is, ofschoon ik hopen durf niet onstichtelijk, hoofdzakelijk van letterkundigen aard geweest. Eene behoefte was het mij, nog eens een boek te geven, dat mij met vroegere en latere geestverwanten op godsdienstig gebied in dezelfde intieme betrekking stelde.’

Stipten we boven reeds aan, dat Beets zeer ijverde voor de zending in 't algemeen, ook aan inwendige-zending deed hij veel. Met zijn intiemen vriend Heldring stichtte hij in 1848 het asyl Steenbeek en eveneens stond hij dien innig vromen prediker van Hemmen ter zijde, bij het in het leven roepen der huizen Talitha Kumi (1856), Bethel (1861), van de normaalschool voor onderwijzeressen in Christelijken zin en geest (1864) en van de kerk op den Vluchtheuvel.

Dat een man van zoo'n godsdienstige overtuiging als Beets bezat, zich getrokken gevoelde tot het Chr. onderwijs, spreekt van zelf en aan den schoolstrijd heeft hij een werkdadig aandeel genomen, zoowel op de najaarsbijeenkomst van ‘Christelijke vrienden’ te Amsterdam Oct. 1848, als een paar jaar later op de vergadering van Noordholl. predikanten in de hoofdstad, van welke vergadering hij secretaris was (Mei 1851). Beets wilde een Prot. school, voor de Protest. jeugd met een Protest. onderwijzer.

De bekende strijd, dien hij in zake de school gevoerd heeft met Mr. Groen van Prinsterer, en die er hem eindelijk toebracht den 18^{den} Jan. 1870 zijn lidmaatschap der vereeniging voor Chr. nat onderwijs op te zeggen, was een gevolg van het besluit der 8ste verg. voor Chr. nat. onderwijs, op 19 en 20 Mei 1869 te Utrecht gehouden, waarbij bepaald was, dat in art. 23 der toenmaals vigeerende schoolwet, het woord ‘Christelijk’ zou geschrapt worden. In *Plichtmatig of misdadig* (*Protest. bijdragen tot bev. van Chr. leven en Chr. wetenschap* 1870), verdedigde Beets zich tegen het *Smartelijk bericht*, door Groen geplaats in zijn *Nederl. gedachten.*

In den kerkelijken strijd was Beets tegen allen formulierdwang, hij wilde vrijheid voor allen, zoowel voor lidmaten als voor leeraars. Ze afschaffen wilde hij niet,

omdat, volgens zijn inzichten, de tijd daarvoor nog niet rijp was. Een streng Gereformeerd

man, een echte Kalvinist is Beets niet geweest, hij was meer een gevoelsman dan een dogmaticus. Innig godsdienstig als hij was, heeft hij immer het geloof zijner jeugd, als een dierbaar pand, dat hem overgeleverd was, bewaard; immer gevoelde hij zich in de nabijheid Gods, die voor hem was het één en het al.

De tijden die komen, zullen uitspraak doen over de vraag, aan wien het vaderland en de wetenschap meer verplichting hebben aan den theoloog Beets, dan welaan hem als taalgeleerde? Was hem op jeugdiger leeftijd, dan waarop hem nu de professorale toga om de schouders werd gehangen, de eer te beurt gevallen van een hoogleeraarschap in de Nederl. taal en letterkunde, waarschijnlijk had hij dan verdienstelijker kunnen zijn dan hij nu geweest is voor die taal, die zooveel aan hem verplicht is, die hij zoo lief had, zoo grondig kende, waarin hij zich zoo meesterlijk wist uit te drukken.

Dat tal van geleerde genootschappen aan Beets het gewoon- of eerelidmaatschap hebben aangeboden is begrijpelijk. De Maatschappij der Nederl. Letterk. te Leiden telde hem onder hare leden sedert 1841; de Vlaamsche Maatschappij; ‘de tael is gantsch het volk’ te Gent sedert 1843; de Holl. Maatsch. van fraaie Kunsten en Wetenschappen maakte hem in 1856 lid van verdienste; Oefening Kweekt Kennis bood hem in 1867 het eerelidmaatschap aan. In 1852 werd hij lid van het Prov. Utr. Gen. voor K. en W.; in 1873 eerelid. Wat hij voor dit gezelschap is geweest, teekende in hoofdzaak prof. Dr. J.J.P. Valeton Jr. in de rede, waarmee hij den 3^{den} Juni 1903, de algem. vergadering van genoemd genootschap opende, (cf. *Verslag v/h. verhandelde i/d. algem. vergad. v/h. Utr Gen. v. K. en W*, Utrecht 1903, blz. 47-50).

Verder was hij lid van de Holl. Maatsch. van Wetenschappen sedert 1884; buitengew. lid v/h. Fr. Gen. voor Gesch., Oudh. en Taalk; Associé van de Belg. Universiteit sinds 1885 en eerelied van de VI. Academie van af 1887.

Ridder was Beets van den Nederl. Leeuw (1 Jan. 1843), ridder van de Leopoldsorde (1861), officier van de Eikenkroon (1869), ridder van den gouden Leeuw van Nassau (1878).

L i t t e r a t u u r : Dr. J. ten Brink, *Gesch. der Noordnederl. Letteren in de 19de eeuw*, bijgewerkt enz. door Taco H. de Beer.

Hier wordt een lijst gegeven op blz. 340-353 van de werken, op blz. 353 van de vertalingen in proza, op blz. 354 van die werken, waarvoor Beets een inleiding plaatste of waarachter hij een narede schreef, terwijl men op blz. 355 de lijst vindt van de gedichten, die door B. gemaakt, op muziek zijn gezet. De eigenlijke biographie omvat blz. 294-339. - *Nicolaas Beets* door P.D. Chantepie de la Saussaye. Haarlem 1904. Tekst blz. 1-185. Bijlagen blz. 286-289. Bibliographie van Nicolaas Beets. blz. 291-342. Deze volledige lijst van Beets geschriften is bijeengebracht door Mr. D. Beets en Mejuffr. A. Beets. Dr. Johs. Dyserinck, *Dr. Nicolaas Beets.* Haarlem 1903 en *Herinneringen aan Nicolaas Beets*, *in woord en beeld.* Den Haag 1904.

[Christoph Georg Sigïsmund Begeman]

BEGEMAN (Christoph Georg Sigïsmund), geb. te Amsterdam in 1813, werd, na het gymnasiaal onderricht in zijn geboortestad genoten te hebben, ingeschreven als student in de godgeleerdheid te Leiden, den 2^{den} Mei 1832. Gestudeerd heeft B. te Leiden niet, want na de lessen aan het atheneum-illustre gevolgd te hebben,

werd hij den 8sten Mei 1833 student in de theologie te Utrecht. Candidaat bij het prov. kerkbestuur van Utrecht in 1837, was hij achtereenvolgens predikant te Venhuizen (18 Nov. 1838-7 Oct. 1847) en Noordzijpe (14 Oct. 1847-29 Juni 56). Met denzelfden tekst waarmee hij te dezer plaatse zijn intree had gepreekt Hand. 20:36 nam hij ook afscheid van zijn gemeente. Hij vertrok in 1856 naar Oost-Indië en was daar werkzaam te Djocjokarta (2 Jan. 1857), Passaroean (1866) en keerde in 1868, naar Nederland terug.

Bijna in het vaderland terug, leed hij, in den nacht van den 28sten op den 29sten Nov. 1868, schipbreuk op den Banjaard. Wedergekeerd in Indië (Oct. 1869) werd hij opnieuw benoemd te Djocjokarta, waar hij bleef tot 1877, toen hij gepensioneerd werd. Na zijn komst in Nederland vestigde hij zich metterwoon te Amsterdam, waar hij in 1884 stierf.

Van hem zag het licht: *Feestrede gehouden bij gelegenheid der inwijding van de Nieuwe Kerk aan de Schagerbrug en de Zijpe*, Schagerbrug 1851.

L i t t e r a t u u r : C.L.A. van Troostenburg de Bruyn, *Biogr. Woordenb. van Oost-Ind. predik.*, Nijmegen 1893 blz. 30. (Aangevuld).

[Frederik Adolph Begemann]

BEGEMANN (Frederik Adolph), geb. in Maart 1753 te Ditmold in het graafschap Lippe, studeerde te Groningen, alwaar hij praeparatoir geëxamineerd werd den 13den Juni 1777. Beroepen te Sleen in Febr. 1778, werd hij den 29sten April peremptoir onderzocht, en den 8sten Juni d.a.v. door zijn broeder C.G.S. Begemann, in zijn dienstwerk bevestigd. Hij arbeidde hier tot den 16den Oct. 1783 en was daarna predikant te Middelbert (9 Nov. 1783-Nov. 1803) en te Midwolde 11 Dec. 1803 tot zijn dood, den 11den Dec. 1823. Begemann was een zeer ijverig pastor en stond in hooge achting bij de gemeenten, die hij diende. Hij was gehuwd met Christina Sissingh, († April 1809).

Hij schreef: *De kortstondigheid en moeijelijkheid des menschel. levens.* Leerrede bij het afscheid van J. Hora Siccama, Gron. 1813.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1824a blz. 104 en 105.

[Christoph Georg Siegmund Begemann]

BEGEMANN (Christoph Georg Siegmund), geb. in 1749 te Ditmold in Lippe, werd den 15den Sept. 1772, na volbrachte studie aan de academie te Groningen, praeparatoir geëxamineerd en onder het getal der proponenten opgenomen. Eenigen tijd nadat hij dit examen had afgelegd, werd hij hulpprediker te Emden en was, na hier ongeveer een jaar als zoodanig gearbeid te hebben, werkzaam als predikant te Wijbelsum (31 Oct. 1773-1775), Wirdum (2 Juli 1775-1779 afscheid 7 Nov.), Emden (31 Oct. 1775-Dec. 1786). Terwijl hij hier arbeidde, wijdde hij de nieuwe kerk te Woldhuis in, den 28sten Nov. 1785). Weender (17 Dec. 1786-21 Augs. 1791), Amsterdam bij de Hoogduitsche gemeente (14 Sept. 1791 tot zijn dood den 6den April 1816).

Toen den 19den Oct. 1808 zijn ambtgenoot B.W. Altmann te Amsterdam gestorven was, hield hij een lijkrede over Johs. 11:11a, die in datzelfde jaar te Amsterdam het licht zag onder den titel: *Lijkrede op B.W. Altmann.*

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal*, aangegeven jaren i.v.

[Christoph Georg Sigismund Begemann]

BEGEMANN (Christoph Georg Sigismund), werd in 1798 geboren te Vlagt-wedde, waar zijn vader S.H.B. destijds predikant was. Hij werd den 17^{den} Sept. 1816, te Leiden ingeschreven als student in de letteren en in de godgeleerdheid (*Alb. Stud.* Kol. 1244). Den 1sten Mei 1822, door het prov. kerkbestuur van Drenthe geëxamineerd als theol. en lit. cand. werd hij door den koning benoemd tot predikant te Gulpen en door het cl. bestuur van Maastricht, wegens gebrek aan een kerkeraad, den 26sten Augs. 1822 aldaar beroepen. Bevestigd den 12^{den} Jan. 1823 door zijn broeder J. Waten Begemann, is hij te Gulpen gebleven tot den 23sten April 1826, om den 7^{den} Mei d.a.v. bevestigd te worden als predikant te Stevenswaard. Hier is hij werkzaam gebleven tot den 18^{den} Nov. 1877, toen zijn eervol emeritaat inging. Vertrokken naar Roermond, stierf hij daar in den ouderdom van ruim 80 jaar, den 16^{den} April 1878.

Hij schreef: *Pinksterrede.* Onderzoek naar de beteekenis van het woord *γλ□σσαι* in den volzin, Hand. II:4: ‘en zij begonnen te spreken met andere talen,’ Dordr. 1866.

[Balthasar Bekker]

BEKKER (Balthasar), zoon van Hendrik, werd den 20sten Maart 1634 geboren te Metslawier, waar laatstgenoemde, die later te Warfhuizen in Groningen kwam, destijds predikant was. Van zijn vader ontving hij in het ouderlijk huis voorbereidend onderricht en later voelde de zoon zich daarvoor zeer dankbaar. Vooral het bijbelonderwijs dat Balthasar van zijn vader had ontvangen, was iets, waaraan immer met genot werd teruggedacht en dat tot zijn latere vorming van grondig en degelijk bijbelkenner, verbazend veel heeft bijgedragen. Zoo lezen we b.v. in een schrijven aan zijn vader: ‘Het is meer dan tijd, dat ik blijk tone van mijne kindlike dankbaarheid voor uwe vaderlike weldaden, die ik nooit vergelden kan’ en als hij dit gezegd heeft, dan roemt hij ‘den onvermoeiden arbeid’, dien zijn vader aan zijn kindsche jaren heeft besteed ‘jaren die mij door Gods voorsienigheid het voorreght deden genieten van te zijn *het beginssel uwer kragh*, insonderheid van uwen kosteliken geest, dien UE. te koste leide om Uwen Eerstgeboorenen wel te vormen.’ Maar vóór en boven alles is hij dankbaar hiervoor, dat zijn vader hem een onbegrensde liefde heeft ingeboezemd voor de h.s. en dat hij hem heeft leeren kennen, wat daarin vervat is: ‘Want al hadd ik tien duisend Leermeesters in Christus, so hebb ik noghtans maar eenen vader; die mij niet alleenlik uit den vleesche en uit den bloede, maar ook in Christus Jezus door 't Euangelium hebt gegenereerd. Dat dagelix doen lesen van Gods Woord, dat leeren, dat vermanen, die veelvuldige oefeningen over 't gansche huisgesin maakten, dat ik van kinds been af de Heilige Schriften weten moest, en daar door wijs worden ter saligheid. Hadd ik dat voordeel niet op d' hooge scholen medegebraght, daar my Vaders Huis-school *alleen* toe bevorderd heeft; ik soude moeijeliker hebben moeten soeken na die redelike en onvervalschte melk waar door een cristen leerling moet opwassen. Want het gros der jongelingen sagh ik daar meest janken na philosoofsche lekkernijen, en dwase vragen die twistinge voortbrengen; tot welken my de gemeene stroom al mee vervoerde, en te trager voortvaren dede tot de volmaaktheid’ (*Fr. Godgeleerdheid.* Amst. 1693. blz. 43/44).

Na alleen van zijn vader voorbereidend onderricht genoten te hebben ging Bekker in 1650 naar de academie te Groningen om daar te studeeren. Onder de leer-

meesters die hij hier had, behoorde in de allereerste plaats de bekende oriëntalist Jacobus Alting, met wien hij vriendschapsbetrekkingen aanknoopte, die altijd zijn blijven bestaan. In de opdracht, geplaatst voor dl. I (Amst. 1687) van de *opera omnia* van Alting, zegt Bekker: 'Lector benevole, scire interest paucis accipe. Author de studiis meis Hebraicis olim optime meritas et post aliquot deinde annos Theologiae professione auctus, me jam tum in secunda ministerii mei statione constitutum, memoremque benefitii, quod pristini preaeceptoris reverentiam exigebat in repetitiae amicitiae consuetudinem ultro admisit.' Ook Tobias Andree 'professor der Filosofie te Groningen' prijst hij als zijn leermeester, en hij getuigt er van dat hij veel aan hem verschuldigd is (*Fr. Godgel.* blz. 694). Nog gewaagt hij van zijn lateren schoonvader, den Franeker hoogleeraar Bernhardus Fullenius, dat hij hem met Alting, voor zijn grootste en getrouwste meesters hield. Van hem ontving hij 'grondig onderwijs, met besonder blijk van toegenegenheit' aan wien hij schuldig was zijn deel der 'Meet- en Tel-konst' (zie toe-eigen-brief aan B. en F. Fullenius in mijn exempl. van de *Bet. Wereld*, geplaatst in het eerste boek tegenover blz. 130).

Niet minder dan vier jaar heeft Bekker te Groningen doorgebracht waar hij Maresius en Abdias Widmarius hoorde, die echter volstrekt niet zoo'n indruk op hem hebben gemaakt en zoo'n invloed op hem hebben uitgeoefend als Js. Alting. Van Groningen trok hij naar Franeker om aan de academie aldaar, nog 1½ jaar door te brengen[1)] en nauwelijks 21 jaar oud, immers den 10^{den} April 1655, werd hij aangesteld tot rector der Latijnsche school te Franeker. Hij nam deze betrekking aan, welke hij anderhalf jaar heeft waargenomen, omdat er geen uitzicht bestond, dat hij spoedig een beroep zou krijgen (zie E.J. Diest Lorgion, *de Nederl. Herv. Kerk in Friesland.* Gr. 1848 blz. 132). Niet zoodra echter was hij beroepen of hij liet het rectorschap varen en werd predikant te Oosterlittens, alwaar hij den 13^{den} April 1657 in dienst trad. Stellig moet het voor hem iets aangenaams gehad hebben dat hij het rectoraat vaarwel kon zeggen, want hij laat zich ergens uit dat hij er dankbaar voor was, dat de goede God hem ontzette, toen hij aldaar tot predikant werd beroepen.

Terwijl hij nog te Franeker arbeidde knoopte hij kennis aan met Elsje Walkens, dochter van den predikant Hugo Johannes, die later door Bekker werd opgevolgd. Met Elsje gehuwd, ontviel ze hem reeds in 1664 (zie *Nav.* 10de jg. 1860 blz. 83).

Niet zoodra was Bekker als predikant opgetreden of hij begon zich met meer ijver en lust dan ooit te voren, toeteleggen op de bestudeering der godgeleerdheid, gelijk hij zelf zegt: 'Na dat ik echter begonnen heb een Leeraar genaamt te worden, hebb ik reght bestaan te herleeren by my selven ook selfs de beginsselen van Gods woorden: op dien voet als ik aleer van UE. (d.w.z. van zijn vader) selve onder-

1) Vreemd is het dat èn Glasius in zijn *Godgel. Nederl.* dl. I blz. 90 en v.d. Aa, *ll.* dl. II blz. 278 zeggen dat Bekker 4½ jaar te Franeker heeft gestudeerd. Dit is beslist met de waarheid in strijd, want in *De leeraar van de Hoge School door voedsterlingen van de kerk ondersocht en wederleid.* Amst. 1694, lezen we in den opdrachtsbrief: 'Ik weet, dat ik een voedsterling, dat is een leerling in de Hoge school tot Franeker, den tijd van 18 maanden ben geweest; na dat ik vier geheele jaren op die van Groningen versleten hadde.' En in de *Friesche Godgeleerdheid* blz. 649 zegt hij, dat hij drie jaar te Franeker heeft gewoond 'd'eerste helft als student en d'andere als rector der Lat. scholen.' Ook D. Lorgion, *ll.* bl. 131, vergist zich als hij zegt dat Bekker drie jaar te Groningen heeft gestudeerd.

wesen was, alles van voren aan neerstelik ondersoekende; en denkende (om hier ook so te spreken) ik sal wederkeeren tot mijnen eersten Meester; want doe was mij beter dan nu. Niet dat ik onwaarheid in d'aangenomene Leere vond: maar dat ik 't light van die waarheid klaarder sie door ene vrije lucht: de nevel van menschelik ontsagh was mij te voren in den wegh. En 't is mij waarlik een groot vermaak, de vastigheid der waarheid van de Gereformeerde Kerk so wel gegrond te sien, niet op menschelike maar op godlike geloofweerdigheid. Dieswegen verblijde ik mij in den Heere, over den dagelixen aanwas van een goed getal brave mannen, die hedendaags onse Kerken op desen voet tot de volle versekertheid hunner algemeene Belijdenis beginnen te vorderen.' Deze woorden, in meer dan één opzicht merkwaardig en waarop we later nog terug willen komen, toonen ten duidelijkste aan hoe Bekker, zoodra hij zijn doel had bereikt en predikant geworden was, *zelfstandig* begon te studeeren, en hoe meer hij dit deed, des te helderder en klaarder werd voor hem de godgeleerdheid, die tot nu toe in maar al te dichte nevelen voor hem gehuld was. Hij brak hoe langer zoo meer met ontzag voor menschen die op het terrein der theologie hun licht hadden laten schijnen, hij wilde niet meer zweren bij het woord des meesters, hij wilde uit eigen oogen zien door eigen studie tot kennis komen, zich een zelfstandige overtuiging vormen gegrond op degelijk en nauwkeurig onderzoek. Deze neiging is hem altijd bijgebleven, dit streven heeft Bekker gemaakt tot wat hij geworden is en hem van lieverlede die vastheid van overtuiging geschonken, die hij niet aarzelde openbaar te maken door woord en geschrift en die hem zooveel onaangenaamheid heeft bezorgd. Bekker heeft zich zelf willen zijn. Dit is zijn groote verdienste.

Dat dit werkelijk alzoo is, dat hij een zoekende ziel was, die dorstte naar waarheid, drukt hij in zijn werken op verschillende plaatsen uit. Zoo vinden we, om van andere te zwijgen: 'Lust tot nieuwigheid bragt mij mede aan 't schrijven niet, maar lust tot grondige waarheid[1],' terwijl we op een andere plaats lezen: 'Want zynde altijd genegen geweest, van de waarheid van 't gene dat ik las of hoorde versekerd te zijn; en daar door in vryheid gebleven, om my selven, de besondere gevoelens aangaande, aan niemants streng te binden[2].'

Als predikant deed Bekker getrouw zijn plicht. Hij was de eerste die ten platten lande in Friesland, ook geregeld op Zondag namiddag preekte, want ofschoon herhaaldelijk synodale resoluties waren uitgevaardigd, waarin bepaald was, dat ook namiddaggodsdienstoefeningen moesten gehouden worden, kwam er niets van; doch Bekker sloeg de hand aan den ploeg en deed wat hij in dezen doen moest, wat velen zijner medebroeders alles behalve goed aanstond. Ook het godsdienstonderwijs liet zeer veel te wenschen over, niettegenstaande de bepalingen, die inhielden dat er met de jeugd moest gecatechiseerd worden. Dan 't was bij bepalingen gebleven, uitgevoerd waren ze of werden ze niet. Wat Bekker op 't terrein van 't godsdienstonderricht deed, vertelt hij aldus: 'Van boeken te schrijven heb ik mij, so lang als op mijn eerste plaats Oosterlittens stond, onthouden: behalven den Catechismus, ten dienste der kleinen kinderen in rijm gesteld, dat ik den naam gaf van *Gerijmde*

1) *Toe spyse tot de Vaste spyse.* Amst. 1682. Brief aan 'den doorluchtigen, hooghgeboorenen prinsse Henrik Kasimyr, blz. 3 v.o. *Fr. Godg.* blz. 56
2) *Uitleggінge van den propheet Daniel.* Amst. 1688. Opdragt, blz. **2.

kinderleer[1]. Dit diende onder anderen om van de kleinste jeugd af te beginnen, en also te bondiger te stichten 't nut gebruik van Catechisatie: *waarin ik door gansch Friesland op de dorpen d'eerste was, gelijk ook in 't gedurig achtermiddaghs preken op den Sondag*'.

Maar (en er werd bereids op gewezen), het zich geheel en al geven aan den pastoralen arbeid, verhinderde niet dat de studie met kracht werd voortgezet, ook met het doel om het doctoraat in de godgeleerdheid te erlangen. Dit gebeurde in 1665, den 25sten Mei. Het examen of het onderzoek, dat aan de promotie vooraf ging, greep plaats op twee achtereenvolgende dagen nl. op Donderdag en Vrijdag den 14^{den} en 15^{den} Mei.

Toen de promotie plaats had, was 't de pinksterweek. Deze was bepaaldelijk afgewacht, omdat dan juist de Friesche synode te Franeker bijeen was. 'En also wel 100 predikanten tegenwoordig waren, om welke niet te missen, de gansche synodus, daar toe van my versocht en also seer gewillig (misdien ook dan de Heeren hunne Ed. Commisarissen) sich daar toe schikte; hare sittinge op dien dagh van 7 tot 9 uren vervroegende, om voort, van 9 tot 11, welke ook anders hare uren waren, in de disputatie te zijn'.

De titel van Bekker's dissertatio[2] was: *Disputatio theologica inauguralis centum Theorematis in XX πεντ□δας distributis praecipuas quasdam S. Codicis et universa theologiae controversias exhibens*[3].

Was, door de *Gerijmde kinderleer*, gelijk Bekker zelf getuigt (*Fr. Godgeleerdheid* biz. 2) en door het preeken op de Zondagmiddagen, de naijver van vele predikanten tegen Bekker ontbrand, de vijandschap werd er niet minder om tengevolge van de wijze, waarop hij zich uitliet over de lijkpredikaties. 't Gebeurde in 1664, dat, bij gelegenheid van de begrafenis van Bekker's eerste vrouw, door een vriend van hem, een lijkpredikatie gehouden was. Toen dit ruchtbaar geworden was, kwam er van uit Groningen bij de Friesche synode een aanklacht in tegen Bekker, waarin er op gewezen werd dat hij iets had laten doen, wat feitelijk niet mocht. Immers was o.a. te Middelburg in 1581 en te 's-Gravenhage in 1586 bepaald, dat geen lijkpredikatiën moesten ingevoerd worden, daar, waar ze niet bestonden, en dat men zou trachten ze afteschaffen, waar ze gebruikelijk waren. Overeenkomstig deze bepalingen, had ook de Friesche part. synode hare maatregelen genomen; doch niettegenstaande deze, was de gewoonte om het toch te doen, gebleven, en ook Bekker had, gelijk vele zijner ambtsbroeders, gezondigd in dezen. Nooit was er hem echter op gewezen, totdat er nu, omdat er na het overlijden zijner vrouw op zijn verzoek door een zijner kennissen te Oosterlittens een lijkpredicatie gehouden was, gewag van werd gemaakt.

1) *Gerymde Kinderleer*, *of kort begrip van den Nederlandschen Catechismus.* Dit geschrift, waarin de Catechismus 'in 't Duits is berijmd' om 'den geest te versoeten en de memorie te verlichten' en waarvan 'elke regel begrijpt den zin van ieder vrage of antwoord', was bestemd voor kinderen van 12 tot 14 jaar
2) Een eigenlijke 'dissertatio' schreef Bekker niet. 't Geheel bevat 100 stellingen, afgedeeld in 20 groepen van vijf. De Holl. overzetting heet: *Kort begrijp der Godgeleerdheid*, bestaande in 100 stellingen, verdeeld in 20 vijftallen, de voornaamste saken des Geloofs begrijpende; in welker eerste ieder d'eene of andere schriftuurplaats word verklaard. (Zie *Fr. Godgel.* blz. 647).
3) Fran. 1665.

Toen nu de aanklacht van de Gr. synode, bij die van Fr. ingekomen was, verantwoordde Bekker zich eerst mondeling, welke verdediging hij later, toen tegen een zijner stellingen, nl. de 74ste (*Fr. Godgeleerdheid* blz. 659/60): ''t Gesagh der kerke is beneden de Schriftuur; so dat sy sonder de Schrifture niet vermagh iets te besluiten, over 't gene daar de Schrift uitdrukkelik af spreekt. Hier af is 't, dat ik in 't besonder derf beweeren, dat Lijkredens by sommige kerklike resolutien in sommige plaatsen verboden, nochtans met Godes Woord en het gebruik der oudste kerken wel bestaan', door de classis Dokkum een gravamen was ingediend, het licht deed zien, onder den titel: *Kort berigt van 't gebruik of misbruik der lijk-reden en lijk-predicatien*, met een aanhangsel van eenige synodale resolutien: aangaande het prediken metten aankleve. 1666.

't Schijnt wel dat Bekker zich in dezen zoo afdoende heeft verdedigd, dat men niet verder tegen hem in verzet is gekomen, doch al is dit zoo, zeker is het, dat hij door zijn optreden in zake de lijkpredikatien, veler hart van zich heeft afgekeerd. Dan hoe dit ook zij, 't getuigt voor zijn zelfstandig karakter.

Te Franeker was ondertusschen den 1sten Augustus 1664 de schoonvader van Bekker, Ds. Walkens gestorven en nu gebeurde het dat in de plaats van dezen, de schoonzoon niet lang na zijn promotie beroepen werd. Den 11den Januari 1666 werd dit beroep geapprobeerd en den 25sten d.a.v. schijnt hij zijn ambt in zijn nieuwe gemeente te hebben aanvaard[1].

Spoedig na zijn optreden als predikant te Franeker, begon hij met aan zijn huis les te geven aan studenten in de godgeleerdheid[2]. Eerst kwamen slechts enkelen bij hem, later meer en niet zonder succès, lichtte hij met zijn vele geestesgaven en met zijn groote kennis, de jongeren, die bij hem kwamen voor, en ongetwijfeld zullen velen, veel van hem hebben geleerd. Later werd hem het geven van onderricht aan studenten verboden. (*Toe spyse tot de Vaste spyse.* Noodig beright blz. 17/18).

De te Oosterlittens begonnen arbeid in zake het catechetisch onderricht, werd te Franeker voortgezet en achtereenvolgens zagen van hem deze leerboekjes het licht, in 1668: *LII vraagjes ieder gepast op elken Sondagh van den Catechismus*, *voor de kleinste kindertjes; Kindermelk of kort begryp van den Heidelbergschen Catechismus; Gesneden broodt voor de Kristen kinderen 't welk is de Heidelbergsche Catechismus.* Uit de opdracht, die laatstgenoemd geschrift voorafgaat, en die gericht is tot de 'diakenen der Gereformeerde Christengemeente tot Franeker', komen we te weten dat 'de Kerkeraad na een besluit genomen te hebben om een huis te stichten, waarin de weezen onder opzicht van de diakens, alle bij malkanderen souden opgevoed worden in de leeringen en vermaningen des Heeren', hij, tot gebruik van die weezen, zijn *Gesneden broodt* vervaardigd heeft, nadat hij 'bereids driemaal den Heidelb. Catech. eerst op 't ruimst voor de grooten, daarna wat bekrompener voor

1) 'Acht maanden na dien dagh - nl. waarop hij tot doctor theologiae bevorderd werd - begon ik mijnen kerkendienst tot Franeker, met wille en na wensch van alle drie de professoren in de theologie, de heeren Nicolaas Arnoldi, Joh. Valkenier en Christianus Schotanus; met welken laatsten ik als ambtgenoot ook noch tot in het derde jaar in goeden vrede heb verkeerd.' *Fr. Godgel.* blz. 650.

2) 'In desen tijd quam ik allenx, met een of twee beginnende, en wien ik dat uit sonderlinge vriendschap niet kon weigeren, tot onderwijsinge in huis, van sommige studenten, d'een den anderen mede brengende'. *Fr. Godgel.* blz. 650.

de middelmatigen, en op 't lest alderdeunst en dunnetjes vloeijende voor de kleinste kindertjes Christus suigelingen, toegemeten had.'

Eenmaal bezig met het schrijven van leerboeken voor 't godsdienstonderricht, zette hij dezen arbeid voort en onwillekeurig rijpte bij hem het besluit, om, 't geen hij tot nu toe verricht had, uit te breiden 'om *Vaste Spijse* te verschaffen voor volwassenen, die de melk ontwassen en nu selve machtig waren brood te kauwen.' Dat die '*Vaste Spijse*' niet zoo spoedig het licht zag als hij wel gewenscht had, vond zijn oorzaak in 'tweederleijen hinder. D'eerste, die de pers een wijltje dede stille staan, was de swarigheid die men den Frieschen kerken maakte, over de Filosofie van Descartes', die er hem toe bracht, dewijl hij wist 'wat daar toe omging', en zich zelven 'verplight houdende d'onkundigen te berighten, om de kerk in rust en hare opsienders in eere te houden, een kort geschrift' in het Latijn uit te geven nl. de *Admonitio de philosophia Cartesiana.* Over de uitgave van dit boekje (zie *Fr. Godgel.* blz. 681-726), is vrij wat te doen geweest, doch op de synode te Leeuwarden, in 1668 gehouden, werd de zaak, voor 't oog der wereld althans, in der minne geschikt. Voor 't oog der wereld, zeg ik, want de verschijning van het werkje (dat ons leert hoe goed Bekker zich op de hoogte had gesteld van de wijsbegeerte van Cartesius en hoe hij werkelijk in 't kort een vrij duidelijk overzicht wist te geven van wat de Fransche wijsgeer wilde) heeft er ongetwijfeld zeer veel toe bijgedragen, dewijl hij een waardeerend oordeel over deze philosophie uitsprak, om hem te houden voor een verkapt Cartesiaan, wat hij toch feitelijk niet was, omdat hij in 't geheel niet blind was voor de gebreken, die in diens leer te vinden waren.

De tweede verhindering was een gevolg van den hevigen twist, die te Groningen was ontbrand tusschen Alting en Maresius. Laatstgenoemde had tegen zijn collega een beschuldiging ingebracht van onrechtzinnigheid op 31 punten en onder deze waren er twee of drie, welke Bekker 'om zijn werk niet te verminken, niet vermijden kon en wilde, reden waarom hij begeerde eerst den afloop van den twist aftewachten, vooral ook, dewijl de beschuldigde zijn grootste vriend was en 'een der professoren in de godgeleerdheid (Arnoldi) te Franeker zich int besonder met den anderen verstond.' Toen eindelijk in het volgende jaar 'op het oordeel van de Leidsche leeraars de beschuldigde was vrijgesproken en hen beiden van hogher magt een stilswijgen over die verschilpunten belast was', werd de druk voortgezet. Doch toen er in den zomer van 1670 een derde van afgedrukt was, 'begon een sterk gerucht te lopen dat het vele onreghtsinnigheden, besonder Cartesiaansche aan den dag soude brenghen. En dit was al uit enkel gissinge: omdat ik sedert dat klein boexken nopende de philosophie van Descartes uitgegeven hadde, dat mij op den naam braght Cartesiaansch gezind te zijn[1)]' Niet zoodra had Bekker dit vernomen, of hij gaf de afgedrukte vellen ter inzage aan de drie theol. professoren te Franeker, met verzoek dat zij hem hun gevoelen daaromtrent wilden mededeelen, met de belofte, dat hij, zoo zij er iets aanstootelijks in mochten ontdekken, hij dit dan in een aanhangsel zou aangeven, zijn opvattingen verbeterende. Steinfurt maakte

1) Uitvoerig handelt Bekker hierover in het 'nodig berigt behelsende een verhaal van 't gene den auteur in Friesland over sijne schriften en insonderheid het boek de *Vaste Spijse* wedervaren is, in de *Fr. Godgel.* blz. 1-40; en ook in het 'noodig berigt', gelijk dit voorkomt in *Toe spyse tot de Vaste spyse der volmaakten* enz. Amst. 1682. f°. 1-39.

geen bezwaar, Schotanus verklaarde op een enkel ding gestuit te wezen, Arnoldi zweeg, terwijl theol. professoren aan andere universiteiten verklaarden, na door Bekker te zijn geraadpleegd, dat zij er geen ketterijen in vonden. Alleen Maresius verklaarde dat hij de taal niet genoeg machtig was, om er zijn oordeel over uit te spreken. Nu de zaak zoo stond, vond de auteur geen bezwaar zijn werk verder te laten afdrukken. Doch nauwelijks had het 't licht gezien, of de meerderheid der theol. faculteit te Franeker sprak het uit, dat het boek vele Sociniaansche stellingen inhield en ook in andere opzichten bewijzen van onrechtzinnigheid bevatte. Bekker zich van zijn onschuld bewust, daagde zijn bestrijders voor het hof, zonder twijfel rekenende op den steun van het hooge gezag. Maar hij had buiten den waard gerekend, want Gedeputeerden gelastten de gedaagden aan de oproeping om voor 't hof te verschijnen, geen gehoor te verleenen en Bekker kreeg een schriftelijk bevel van 't zelfde college, om de gedaagden ‘in geen reght te vervolgen op boete van 25 gouden Friesche rijders.’ Verder verzochten ze dat de theol. faculteit te Franeker advies over het boek zou geven. Dit advies, 't welk zeer ongunstig luidde, werd aan de Friesche classen gezonden, om er op de eerstvolgende part. synode een oordeel over uit te spreken. Vóór echter de synode bijeenkwam, hadden ondertusscheu Gedep. Staten bekend gemaakt, dat zij ‘dienstig en noodig geoordeeld hadden, het boek der *Volmaakten Vasten Spijse* te doen inhouden, en elkeen te waarschuwen, dat het voorsegde boek niet meer zou mogen worden gedrukt noch verkocht bij straffe van 25 gouden rijders.’ Dit alles verhinderde niet dat 't boek verbazend veel aftrek had, zóó, dat het binnen enkele maanden bijna geheel en al was uitverkocht, en, wat zeker ook maar door weinigen gedacht was, na den storm die er tegen op gestoken was; in 1674 verscheen te Leeuwarden een nieuwen editie ‘met opdragt aan stadhouder en gedeputeerden, wier approbatie met die der synode’ er bijgevoegd was evenals zijn ‘toeeigeningsbrief aan zijn veelgeliefden vader’ ook voor den eersten en vervolgden druk van 1670 geplaatst. Dewijl echter, volgens het oordeel der Gedeputeerden, Bekker, bij deze 2de editie niet was tegemoet gekomen aan hun bezwaren en bedenkingen, werd hij veroordeeld om een boete te betalen van 25 gouden rijders[1)].

De man, die al deze onaangenaamheden en verdrietelijkheden aan Bekker bezorgd heeft, door wiens toedoen de Gedeputeerde Staten zoo beslist tegen hem optraden, was de Franeker hoogleeraar Wubbena: ‘Dese man eerst willende mijn vriend zijn, en daarna geslagen vijand wordende; omdat ik volgens last en plight hem sijnen bosen handel onder oghen stelde, is d'opperbaats van al dien onraad en dat ongemak geweest, dat mij weervaren is. 't Was hem onlijdeelijk, in 't openbaar van 's Heeren tafel afgehouden en dat van borgers gekastijd te worden, die over meer dan borgers heerschte. Hij nam de driften der theologanten en der predikanten waar en wist die tegens mij met duisend konsten in te nemen’ (*Fr. Godgel.* blz. 38).

Onder al dit gekijf en gekibbel over de *Vaste Spijse* schreef Bekker tegen Maresius: *Defensio jacta et necessaria quae est epistola apologetica ad venerandum virum D. Samuelem Maresium cet.* Fran. 1673.

1) Men zie het uitvoerig bericht over dit alles in de *Toe spyse tot de Vaste spyse* enz. en in 't nodig berigt in de *Fr. Godgeleerdheid.*

Dat, niettegenstaande zooveel predikanten in Friesland tegen hem vooringenomen waren, men toch ook aan den anderen kant zijn verdiensten op prijs stelde, mag, dunkt ons, afgeleid worden uit het feit dat hij door de Friesche synode in 1672 benoemd werd als correspondent naar de synode te Overijssel. Wel is waar is hij, tengevolge van de tijdsomstandigheden er niet heen geweest, maar dit, dat hij juist de eerste was[1)], die benoemd werd tot dit correspondentschap, is een veelzeggende gebeurtenis, die er op wijst dat Bekker lang niet zoo geminacht was als men het wel eens wil doen voorkomen. Maar niet alleen hieruit blijkt dit, maar ook wel degelijk mag, ter bevestiging van het hier gezegde, er op gewezen worden, dat hij door de vergadering van Friesche predikanten, welke bijeenkomst den 12^{den} Juli 1672 te Leeuwarden gehouden werd, benoemd werd tot praeses.

Gelukkig kwam er uitkomst voor Bekker uit de vele moeilijkheden hem in Friesland aangedaan en die steeds meerder werden; maar die, 't zij tot zijn eer gezegd, hem nimmer ontmoedigden. ‘In tegenspoed een goed gelaat houdende en een goed herte bewarende, heb ik door gewoonte leeren harden, en my selven te vrede stellen met het getuygenisse mijns gemoeds, dat sich op allen die mijn leere, dienst en wandel van 't begin af gekend hebben, vrijelik beroept, en self mijne beschuldigers tot getuigen heeft.’ Waar Bekker ons hiervan kond doet, daar is 't wel de moeite waard te wijzen op de bekentenis, die hij hierop volgen laat en die hem doet kennen als iemand, die werkelijk niet schreef uit lust om te kibbelen of om twist in 't leven te roepen: ‘So iemand goed vond twistgierig te zijn, ik en hadde die gewoonte niet: nooit hebbende tegen iemants persoon of gevoelen de pen eerst in de hand genoomen; maar, lang en veel gevergd zijnde voor my selven en voor de waarheid’, die hem immer boven alles dierbaar was.

Wat nu, om daartoe terug te keeren, zijn weggaan uit Franeker aanbelangt, hiervan zegt hij dat, toen de nood op 't hoogste was, het God beliefde ‘door sijne onnaspeurlike voorsienigheid, den slinxen toeleg mijner maghtigste tegenstanders, op 't rijpen hunner uiterste gedachten, schielik te verijdelen; door het beroep na Loenen, dat my reght als uit den hemel quam. Nimirum: haec Deus intererat, quia durus vindice nodus inciderat.’ 't Verwondert wel niet als we vernemen dat Bekker dit beroep naar Loenen dankbaar aannam, en zoo werd hij den 10^{den} Sept. 1674 uit Franeker gedimitteerd en vertrok hij ‘na veele kraghtige tegenworstelinge van de goede gemeente, welker liefde en trouwe te mijwaarts so lang blijft alsser iemand af in 't leven is, en die ik niet eerder dan mijne reghterhand haar self vergeten sal, met seer eerlike getuigenissen aangaande leer en leeven, van classis en kerkenraad; wel tot veel kleindere gemeinte en minder inkomen, maar tot gewenschte ruste en vreede; welken ik den twistens dubbeld moede, geleerd hadde voor de grootste winst te schatten’ (zie Noodig beright in de *Toe spijse* § 44).

Volledigheidshalve dient nog vermeld te worden dat Bekker, te Franeker voor de 2de maal huwde met Froukje Fullenius, weduwe van N. Bloemendal, in leven secretaris van Dokkum. Ze was een dochter van den bekenden Franeker hoogleeraar Bernhardus Fullenius. Deze ‘zijne tweede vrouw heeft hij tot het einde van zijn leven mogen behouden, en zij was hem steeds eene liefderijke gade, die hem de

1) In 1672, werd de correspondentie ingesteld tusschen de part. Friesche en Overijselsche synode. De correspondenten kregen *f* 50, voor bestrijding der te maken onkosten.

onaangenaamheden, welke hij voor en na verduren moest, trouw hielp dragen en hem geene geringe aanmoediging gaf om de stormen, welke vooral in zijne laatste levensjaren over hem uitbarsten, standvastig het hoofd te bieden' (Diest Lorgion, *B. Bekker in Amsterdam* dl. I blz. 22).

Te Loenen kwam Bekker einde Sept. of begin Oct. 1674[1)] en hij deed aldaar dienst 'met vreugde' en hij had hier 'gerustelijk zijn kerkhof gemaakt so 't niet den Heere des oogstes genadige belieft hadde, mij noch over Weesp tot Amsterdam te roepen.'

Stellig niet vóór Juli 1676 is Loenen met Weesp verwisseld, ofschoon Romein (*ll.* dl. I blz. 231) zegt, dat Bekker reeds in Mei derwaarts vertrokken is. Dit is bepaald een onjuistheid. Immers heet het (*Boekzaal* 1737[b] blz. 230), dat Bekkers zoon Johannes Henricus, den 25sten Juni 1676 te Loenen geboren werd. Volgens Veeris (*ll.* blz. 16) had de bevestiging te Weesp plaats op den 12^{den} Juli.

Evenals te Loenen, bracht Bekker in zijn vierde gemeente, kalme en rustige dagen door. Alleen 1677, toen hij eenige maanden als legerpredikant fungeerde, schonk hem een drukke afwisseling, want 't leven der legerpredikanten was uit den aard der zaak, steeds woelig. Uit het leger te Weesp teruggekeerd, werd in een vacature te Amsterdam, zijn naam genoemd, maar niet dan na heftige tegenkanting van den predikant Laurentius Homma, een vurig tegenstander en bestrijder van de zoogenaamde schadelijke nieuwigheden van Coccejus en Descartes (Diest Lorgion, *B. Bekker in Amsterdam* dl. I blz, 26-35), werd hij den 1sten Dec. 1679 in de hoofdstad des rijks beroepen, waar hij in Januari 1680 zijn dienstwerk aanvaardde.

Hier te Amsterdam valt het grootste deel van Bekkers schriftelijken arbeid, en nauwelijks was hij er twee jaar werkzaam, of daar verscheen van zijn hand *Ondersoek van de betekeninge der kometen*, *by gelegentheid van degenen die in de jaren 1680*, *1681 en 1682 geschenen hebben.* Men wete nl. dat 'in 1680 en in de twee volgende jaren, zich kometen hadden vertoond, die de menigte met bangen schrik als dreigende voorteekenen van naderenden jammer hadden vervuld. Bekker kon het niet dulden, dat men in die schitterende verschijnselen, voor hem blijken van de majesteit Gods, de vreeselijke bodem van rampspoed zou zien. En zich geroepen achtende om deze dwaling te bestrijden, gaf hij bovengenoemd boek uit, dat herhaalde malen werd herdrukt, en groot was de lof, die hem hieromtrent door de geleerden werd toegezwaaid'; maar ook lokte het krachtig verzet uit en het zijn vooral de welbekende Jacobus Koelman en de predikant Henricus Brink, eenmaal Bekkers leerling, die er tegen opgekomen zijn (Diest Lorgion, *ll.* dl. I hoofdst. VII blz. 112 enz.).

Niet lang nadat het *Onderzoek* 't licht had gezien en terwijl hij met allerlei bezigheden overkropt zat, kwam de Amsterdamsche uitgever B. Boekholt tot hem, met het verzoek de *Kerkelijke en wereldlijke historie* van Hornius, bijtewerken tot 1684, hij zou er dan een nieuwe uitgave van bezorgen, en ofschoon Bekker er nooit aan gedacht had 'iets van kerkelijke historie in 't licht te geeven', wilde hij Boekholt's verzoek niet afslaan. Maar de uitgever had haast en Bekker kon niet onmiddellijk met ernst aan 't werk gaan, ook al daar hij op het punt stond 'eenige weeken lang van huis te gaan[2)]' en zoo kon hij ''t geseide werxken', niet naar zijn zin maken, ja zelfs was hij niet eens in de gelegenheid 'Hornius genoegsaam te

1) Bekker teekende de wetten in de Amst. classis, den 26sten Nov. 1674. Vos, *Voor den spiegel der historie.* f° 259.

2) Hij is toen eenige weken in 't buitenland geweest en wel in Engeland en Frankrijk.

leesen, en so 't vervolg na den draad en 't beslag sijner historien te schikken.' Dit werd oorzaak dat Bekker 'so veel en so goed' als hij kon op 't papier bracht, en dit werd tijdens zijn afwezigheid gedrukt, doch slordig en vol fouten, wat evenwel niet weg nam, dat 't boek binnen een jaar tijds geheel werd uitverkocht, reden waarom Bekker opnieuw door den uitgever verzocht werd, weder voor die editie te zorgen. Doch ook ditmaal besteedde Bekker er niet veel moeite aan wegens gebrek aan tijd, bezig als hij was om zijn 'gedachtens over de Profeeten, en besonderlijk Daniel, ter persse te schikken.' Dat er niet meer zorg aan deze uitgave besteed is, mag bejammerd worden, want, ofschoon bij Bekker nooit de gedachte heeft voorgezeten 'een groot boek van d'algemeene wereldlijke historie toe te stellen', was toch zijn oorspronkelijk plan 'dese kerkelike geschiedenissen wat hooger op te halen, het zy van de synode tot Dordrecht, het zij van 't begin der reformatie, of des kristendoms, of der scheppinge' en 't dan, afgescheiden van Hornius' arbeid, uit te geven. Werkelijk, als we lezen, dat hij dit voornemen gekoesterd heeft, doch tengevolge van drukte er niet toe gekomen is, dan bejammeren we zulks, aangezien uit het weinige dat hij gegeven heeft, mag afgeleid worden, dat, als hij het opgevatte plan had kunnen ten uitvoer brengen, we zeker veel belangrijks en merkwaardigs van hem zouden gekregen hebben, vooral ook met betrekking tot de godsdienstige twisten en geschillen, die in die dagen stellig niet het minst in ons land, heerschende waren. Veel geeft hij nu niet, maar voor dat, wat hij gaf, mogen we hem dankbaar zijn. Het is en blijft immer de moeite waard om het te bestudeeren met het oog op de godsdienstige aangelegenheden in ons land, wat we lezen op blz. 16-40 van zijn *Kort begryp der algemeine kerkelyke historien*, zedert het jaar 1666[1)]. Wat t.a.p. gezegd wordt over Delabadie, Antoinette Bourignon, Coccejus, Alting, Descartes en Spinoza, is niet van belang ontbloot. Ook over zich zelven spreekt Bekker, zonder zijn naam te noemen § 37[2)], terwijl hij ook verhaalt, uit den mond van Spinoza, toen deze te 's Gravenhage woonde, gehoord te hebben, dat het geschrift *Tractatus theologico-politicus* geheeten, van dezen afkomstig is. Waar Bekker dit zegt, en 't is wel de moeite waard daarop de aandacht te vestigen, daar noemt hij Spinoza's 'bezonderste en grofste dolingen' (ten getale van 6) op, en doet hij zich kennen als een beslist tegenstander van dien grooten denker. Waar ook Bekker van moge beschuldigd worden, stellig niet van Spinozisme[3)].

1) Ik gebruikte de editie, die in 1739 te Amsterdam het licht zag bij Johs. Rotterdam.
2) Blz. 29, 30: 'En hier toe quam het wel te passe dat eenige nieuwe beweegingen tegen des Cartes, in Friesland, daar het tot in 't jaar 1668 stil geweest was, door een klein Latijnsch boexken eens onsijdigen schrijvers gestuit wierden. Dies dese zedert ook voor Cartesiaansch gehouden, niet vrij kon blijven van zware ongemakken, die hem de beschuldigingen van eenige geleerden met de classen en synoden van twee landschappen berijden, over een ander boek dat hij in 't jaar 1670, op den Catechismus in Duitsch uitgaf: so verre dat het sonder ondersoek eerst verbooden, daarna veroordeelt en nog eens verbooden wierd. En hoewel deselve schrijver maar in *weinigen met Alting en noch minder met Coccejus stemde*, *so sochtmen* echter dit exempel tegen de genaamde nieuwigheden van Descartes en Coccejus in classen en synoden aan te dringen, om een diergelijk verbod der overigheid tegens sekere aanstootelyke en schadelyke nieuwigheden te bewerken. Doch wat men riep of dreef, het werk en wilde doe niet verder; en de voornoemde schrijver, den twist ontgaande, leedt zig met minder plaats en quam eerlange tot meerder.'
3) § 51 (blz. 39) 'Men moet bekennen, dat de gevoelens van Spinoza maar al te ver en te veel, door alle oorden en orden van menschen, verspreid en geworteld sijn: datse de hoven der grooten ingenomen, en verscheidene der beste verstanden beperkt hebben; dat luiden van

Na dit *Kort Begrijp*, komt in 1688 de *Uitleggінge van den propheet Daniel.* Wat hem er toe geleid heeft dit ‘boek te maken’ deelt Bekker mee in de ‘opdragt’. Hij was nl. van gedachte, dat, gelijk in vele andere zaken, zoo ook in de godgeleerdheid te veel vooroordeel heerschte en dat de twee partijen, die toen in de Hervormde kerk tegen elkaar over stonden, de Coccejanen en de Voetianen, zich beiden schuldig maakten aan eenzijdigheid en overdrijving. En, dewijl hij immer genegen was geweest, van de waarheid, van 't geen hij las of hoorde, verzekerd te zijn, en daardoor in vrijheid was gebleven, om zich, de bijzondere gevoelens aangaande, streng aan iemand te binden, was hij zelf aan 't werk getogen, en aangezien naar zijn oordeel over de leerstukken, dank zij den arbeid van Joh. Vlak, weinig meer te doen was voor hem op dit gebied, nam hij ‘de profesijen voor.’ En nu was zijn oog gevallen op het boek Daniel, dat, ‘so tusschen d'andere profeten staat, dat hij wel verstaan zijnde, gemakkelijk de sleutel tot alle d'anderen reikt.’ Begonnen met ‘eerst op den stoel daaraf te spreken’, liet hij zich bij zijn verklaring alleen leiden door den text ‘wat die seit. Niet na geleerder luiden schikkinge, maar na 't begrijp der eenvoudige gemeente, voor welken de profesijen so wel sijn nagelaten als voor den geleerdsten die daar is. Daaruit heb ik ene schets gemaakt, van 't gene uit kragt der woorden van de profesijen te verwachten stond en eindelik de vervullinge daaraf in d'historien getoond.’ De Nederl. taal heeft hij gebruikt, omdat de ‘profesije voor 't geheele volk des Heeren is, ende heden bij monde en geschrifte aan de Duitsche gemeente geleerd word ..... die 't volk verstaat, die mij self de naaste ende waarlik beter is, (des ben ik wel versekerd) dan enige andere tale, die men heden met so veele moeiten in de scholen leert.’ Wel begrijpt hij dat velen, om zijn beschouwingen, zich van hem af zullen wenden, aangezien hij zoo ver verwerpt, wat anderen in dezen voor waarheid houden; maar dit zal hem niet verhinderen, zelfstandig als hij is, te zeggen wat hij in deze materie meent, de ware uitlegging te zijn.

Langer dan Bekker dacht, bleef dit werk achterwege[1)], dat de duidelijkste en

seer burgerliken wandel door de selve, als wat Godlijx, tot ongodistery verrukt zijn. Waar door 't getal dergenen onder de hand wast die den Godsdienst en Geloofsbelijdenisse niet dan om de voegelikheid, en meer uit menschelike dan godlike insigten plegen. En mag dat so voortgaan, help God! welk een knak wil sulx door den swaren val van sulken menigte menschen aan 't gebind van Gods huis nog geeven! Doch de Heere staat te bidden, dat hij den pilaar en stoel sijner waarheid tegen den hardsten aanstoot der kragtigste dolinge vestige, die wijsheid der wijsen doe vergaan, en 't verstand der verstandigen te niete maken.’ Kras is ook de uitdrukking, die we vinden in Bekker's, *de leeraar der hoge school door voedsterlingen.* Amst. 1694 pag. 5. Eerste hoofdst. der aanmerkingen op het 2de deel: ‘So wil hij nu seggen. Niet dat Gods weesen Geest en lighaam beyde is, of in denking en uytgestrektheyt bestaat als Spinoza *raast:* maar dat hij geen van beyden is.’

1) ‘Want na dat ik 't eens doorlopen hadde, wanneer ik 't der gemeente op stoel verklaarde: so gaf ik mij tot nader ondersoek, om 't werk nog eens uit den grond op te halen. Doch de sorge en den arbeid dien ik op 't begin van die oeffeninge met de werken van den heer Alting kreeg, en daarna mijns lichaams ongemak, hebben mij tot in 't vierde jaar daarin belett. Dan nu door de goede hand des Heeren zedert acht maanden hersteld zijnde, heb ik so veel als de bezigheden toelieten, die 't amt eens predikants, in ene stad van so veel geloops als dese is, belemmeren, mij met alle kragt na 't einde gespoed.’ Zie ‘opdragt’ vóór de *Uitleggінge* enz. geteekend Amsterdam den 14 May 1688.

meest doorslaande bewijzen geeft van Bekker's zelfstandigheid, groote belezenheid en dikwijls grondig oordeel en voor zijn scherp waarnemingsvermogen. Dit laatste komt ook af en toe voor den dag, in de door hem gemaakte uitweidingen, naar aanleiding van datgene, wat hij rondom zich in de maatschappij opmerkte. (Zie bv. *Uitleggínge* § 28 blz. 18).

De verschijning van dit boek, is ook oorzaak geweest dat velen, die vroeger Bekker voor een Coccejaan hielden (wat echter wel eenigzins geminderd was, door 't geen hij over Coccejus en het Cocceanisme geschreven had in 't vervolg op Hornius), er nu geheel en al van overtuigd werden dat hij alles was behalve een aanhanger van Coccejus en deze overtuiging vermeerderde het aantal vijanden van Bekker niet weinig.

In 1688 zag Bekker zich in een strijd gewikkeld met Lieuwe Willems Graaf, die beweerde een nieuwe uitvinding gedaan te hebben ‘waardoor het mogelijk was de lengte van Oost en West, of den afstand van verschillende plaatsen Oost- en Westwaarts van elkander te bepalen (zie Diest Lorgion, *ll.* dl. I blz. 122-128). De strijd, dien Bekker hier voerde, gaat geheel en al buiten de godgeleerdheid om, maar we staan verbaasd over de mathematische kennis, hier, door den Amsterdamschen predikant ten toon gespreid. Dat hij iets anders is geweest dan een oppervlakkig hoorder van Fullenius bespeuren we hier zonneklaar, terwijl we tevens den indruk ontvangen dat we te doen hebben met een man, van wien mag en moet getuigd worden, dat hij alzijdig ontwikkeld was en over schatten van geleerdheid beschikte. Voor de geschriften, die van Bekker's gekibbel met Lieuwe Willems Graaf een uitvloeisel zijn, kan nageslagen worden Dr. A. van der Linde, *Balthasar Bekker* (bibliographie) blz. 4/5 en blz. 2 onder n° 3. Terzelfder tijd ongeveer als waarin hij zich gewikkeld zag in den strijd met Graaf, verschenen van zijn hand: 1° *Beright van den Kinderdoop*, briefswijze gesteld door Balthasar Bekker. (Amst. 1689, gedateerd; ‘Begonnen t' Amst. en geëindigt tot Franeker den 11 Octob. o.s. 1689.’ Geadresseerd aan Epke Epkes te Spannum); (Dr. Med. J. de Bakker: *Korte en nodige aanmerkingen over het beright van den Kinderdoop*, uytgegeven door den Heer B. Bekker. Briefs-wysen gesteld. Amst. den 27 Decemb. 1689); 2° *Nader beright over den Kinderdoop*, dienende tot antwoord op d'aanmerkingen van J. de Bakker, door B. Bekker (uyt myne Boek-kamer, den 18 Jan. 1690).

Nog verscheen in 1689 te Amsterdam: *Engelsch verhaal van ontdekte Tovery wederleid door* Balthasar Bekker. Hoe Bekker er toe gekomen is, dit boek de wereld in te zenden, vertelt hij breedvoerig in de ‘Voorrede’ van de *Betoverde weereld*, waaraan we dit ontleenen: 't Gebeurde dat hij voor de gemeente sprekende over Daniel 2:11, getroffen werd door de verklaring der ‘tovenaars, die beleden niet bequaam te zijn, om des Konings droom te melden.’ Dit bracht hem tot nadenken over de vraag ‘wat men van des duivels kennisse, hem gemeenlik toegeschreven, te gelooven heeft? en 't scheen hem niet ondienstig ‘sijn vermogen insgelijx te ondersoeken: of dat so groot wel moghte zijn als men van hem seit?’ Een gevolg daarvan was, dat hij niet zoo heel lang daarna sprak over Exod. 8:18. Bij die gelegenheid was een vriend van hem ter kerk en deze stelde zooveel belang in 't geen hij gehoord had, dat hij menigmaal zijn verlangen te kennen gaf, dat Bekker het zou laten drukken, overtuigd als hij was van veler belangstelling. Doch tot drukken kwam het, tengevolge der vele bezigheden van den Amsterdamschen predikant niet.

Doch het onderwerp werd niet vergeten. Immers nog tweemaal leverde het stof op om er over te preeken en wel over ‘Saul's waarzegster in de Nieuwe- en over Jobs duivel in de Wester-kerk’. Ook sprak hij er over tegen het einde des jaars 1689, toen hij ‘in enige lessen vervolgens verhandelde in de Gasthuiskerk, Gal. 5:19 meer bepaaldelijk bij de verklaring van het woord □*αρμα*□*ε*□*α.*’

Van zelf had hij, zoo af en toe over toovenaars en geesten sprekende, langzamerhand heel wat over deze aangelegenheid bijeengebracht, en daar hij voldoen wilde aan een belofte, afgelegd tegenover zijn uitgever te Leeuwarden, besloot Bekker om, wat hij reeds bijeen verzameld had, nog wat te vermeerderen met ‘datter niet qualik bij passen mogte’, en het te laten drukken onder den titel *Ondersoek over 't stuk der toverij en spokerij*. Dan, terwijl hij bezig was dit geschrift in elkaar te zetten, kreeg hij, nadat hij den 29sten Nov. 1689 ‘'t gemeen gevoelen op stoel weersproken had’, twee dagen later in handen een in het Engelsch geschreven werk ‘een verhaal van ontdekte toverij uit Engeland’. Aanstonds was, aangezien Bekker wel begreep, dat dit boek in onze taal zou worden overgezet en zijn gevoelen ‘regelreght strijdig’ was met hetgene ‘daar in wierd geacht bewezen te zijn’ zijn plan gemaakt. Hij vertaalde 't, daarbij voegende ‘enige aanmerkingen, dienstig om den leser de oge te openen, waar mede hij alle diergelijke vertellingen ten gronden toe beschouwende, geenen nood meer hebben mochte, om daardoor in de gemeene dolingen versterkt te worden.’ En zoo verscheen te Amsterdam in 1689; *Engelsch verhaal van ontdekte toverij wederleid.* Maar nu lag daar nog altijd het manuscript met *het onderzoek over 't stuk der toverij* enz., dat van lieverlede èn door het lezen van het Engelsche werk, èn door gevoerde mondelinge gesprekken, waardoor Bekker telkens nieuwe stof te verwerken kreeg, steeds meer was uitgedeid en wat aanvankelijk bestemd was een boekske te worden, dat was zoo zoetjes aan ‘tot een volslagen boek’ gegroeid. Dit ‘volslagen boek’ of laat ik liever zeggen een gedeelte er van, zag in 1691 het licht onder den titel: *De betoverde weereld*, *zijnde een grondig onderzoek van 't gemeen gevoelen aangaande de geesten*, *derselver aart en vermogen*, *bewind en bedrijf*, *als ook 't gene de menschen door derselver kragt en gemeenschap doen.* In twee boeken (Tot Leeuwarden, gedrukt bij Hero Nauta, boekverkoper in de Peperstraat in de gekroonde waarheid). Feitelijk echter zag dit boek (zie ‘aan den leser’ uitgave bij Van Dalen te Amsterdam in 1691) onvoltooid en buiten Bekker's kennis, het licht, wat evenwel niet kon verhinderen dat het in veler handen kwam, iets wat Bekker zeer hinderde ‘dies ik (schrijft hij) om 't voorgaande mis-gevall, buyten mijne schuld, en tot mijn groot ongenoegen bygekomen, door mijn voorsorge te versetten; den Leeuwaarder boekverkoper schreef, dat ik hem verbood, een eenig exemplaar, so lang als 't boek nog niet volkomen was, meer te verkopen.’ De uitgave te Leeuwarden werd gestaakt en nu zagen achtereenvolgens, eveneens in 1691, te Amsterdam (bij Daniël Van Dalen), het eerste en het tweede boek der *betoverde weereld* het licht. Tengevolge van de vele geschriften die er tegen uitkwamen en waarvan enkele door Bekker werden beantwoord, de kerkelijke procedure, die op de verschijning er van gevolgd is enz. enz., werd 's mans tijd zoozeer in beslag genomen, dat het hem onmogelijk is geweest om, vóór 1693, het derde en het vierde boek, te doen verschijnen.

Wat beoogde Bekker met dit boek? Het moet zegt hij tot een getuigenis verstrekken: ‘dat ik den Allerhoogsten so veel meer van d'eere sijner maght en wijs-

heid wedergeve, als sy hem benomen hadden, die het aan den duivel gaven. Ik ban hem uit de weereld en bind hem in de hel: op dat de koning Jesus des te vryer heersche; hoewel tot op den laatsten dagh in 't midden der vijanden, die sich hier verhouden, van des duivels volk, in welken noch sijn beeld, door 't werk der sonde speelt.' En om dit doel te bereiken, heeft Bekker, gelijk hij 't uitdrukt, niet geschroomd in het twede boek Gods heilig Woord op verscheidene plaatsen anders te verklaren, 'dan men wel tot noch toe heeft gedaan: Die daar in niet so wel en siet, dat het is om Gods eere te vergroten, als de sijne diese anders heeft verklaard daar mede word verkleind: die toont so, welk van beiden dat hem meest ter herten gaat, Gods of sijn eigen lof.'

Dat hij met zijn boek, waarvan hij ontegenzeggelijk begreep, dewijl het een bestrijding bevatte van algemeen heerschende denkbeelden en beschouwingen geen eer zou inleggen, begreep hij: 'De dank (zoo laat hij zich hooren) van sulken arbeid magh mij volgen als ik dood ben: maar bij mijn leven so verwacht ik des niet veel.' Ook is het zeker wel de moeite waard hierop de aandacht te vestigen dat hij zich vrij meent te zijn van alles wat tot atheïsme of hoe dan ook zou voeren, niets anders willende, niets anders zoekende dan versterking en bevestiging van het ware geloof: 'In sulx ben ik hier ten vollen af versekerd, dat sich nooit iemant kraghtiger tegen d'atheïsterye stelde, noch de godlikheid der heiliger Schrifture bet beveiligde, noch de waarheid van den kristeliken godsdienst meer versekerde, noch des allerhoogsten eere beter voorstond: dan de gene die sich op alsulke wijse als ik doe tegen 't algemeen gevoelen stelt, dat de weereld van de maght en kragt des duivels heeft. So wie dit boek met een opmerkend en onsijdig hert doorlezen wil, hy sal der dat in sien.' En ofschoon hij van dit alles zich volkomen bewust is, zoo weet hij echter, 'dat so veel 't gebruyk der reden hier belangt, ik den genen minst voldoen sal, die Des Cartes gronden gansch verwerpen, of te breed betimmeren; waar na ik geest en lichaam van malkander en beide van den Schepper onderscheide; sonder van der selver werkingen dat gene vast te stellen, daar ik geen gevolg af sie. Invoegen dat met een de dulle doling van Spinosa, die God en weereld onder een vermengt, ten krachtigsten weersproken word. En ik wil wel dat my iemant tone, wie ooit d'oneindigheid des onderscheids tusschen God en schepsel, of d'onver menglikheid der eigenschappen van geest en lichaam vaster hield, dan ik hier doe.'

Zoo ooit de verschijning van een boek beweging veroorzaakt heeft, dan heeft dit de verschijning der '*betoverde weereld*' gedaan. Wat al pennen zijn er door in beweging gebracht, wat al grootere en kleinere geschriften in proza en poëzie heeft het boek in 't leven geroepen, wat een fellen strijd is er tegen gevoerd door tal van kerkelijke personen in ons land, wat al scheldnamen zijn er naar Bekkers hoofd geworpen, vaak ook door hen, die hem volstrekt niet of maar ten deele hebben begrepen, die niet gevoelden wat hij wilde, maar die met hand en tand allerlei dwaalbegrippen en het onzinnigste bijgeloof hebben verdedigd, ja zelfs werd hij bekampt door menschen, die zijn geschriften niet eens gelezen hadden.

Natuurlijk zou 't ons veel te ver voeren, ook al gaven we alleen maar de titels op van al de geschriften, die verschenen zijn tegen Bekker's *betoverde weereld.* Volstaan kan hier worden door te verwijzen naar het boek van Dr. van der Linden, alwaar onder § 3 (blz. 11-7) te vinden zijn de geschriften, met betrekking tot de 'kerkelijke maatregelen tegen de betooverde wereld' en in § 4 (blz. 17-49) die,

welke behelzen een polemiek over de *Betoverde weereld.* Blz. 17-21 geeft een lijst van de anonieme pamfletten en blz. 21-49, de namen van hen, die tegen het boek in zijn geheel of tegen gedeelten er van zijn opgekomen. We treffen hier de namen aan van Joh. Aalstius en Paulus Steenwinkel; d'Aillon; W. van Bleijenbergh; H. Bouman, Henricus Blink, Florentius Costerus, Nathan Cythraeus, Willem Deurhof en Jacobus Schuts, H. Groenewegen, Mr. L. van Gunst, Petrus Hamer, Ever. van der Hoogt, N. Muys van Holy, J. Koelman, J. Leydekker, M. Leydekker, Joh. Marckius, Joh. Molinaeus, N. Orchard, J. Pel, Casper Roepius, P. Schaak, J. Schuts, J. Silvius, J. Verrijn, Volkard Visscher, Henr. Vos en Joh. Colerus, Joh. van der Waeyen (en R. Andala), Adriaan van Wesel. Onder hen, die het met Bekker eens waren en zijn partij kozen behoorde o.a. ook Ericus Walten (zie Dr. W.P.C. Knuttel, *Ericus Walten* blz. 46-63).

Vóór alles vestigen we de aandacht op de kerkelijke maatregelen, die tegen Bekker's boek en zoo ook tegen hem zelf genomen zijn. In den kerkeraad en in de classis van Amsterdam, zoowel als in de N.H. synode van 1691, maakte de '*B.W.*' een punt uit van langdurige beraadslaging, doch al spraken alle drie deze kerkelijke colleges hun afschuw uit over het boek, in 1691 kwam de zaak niet tot beslissing. De Edamsche synode benoemde een commissie, die in last had de 'grieven' tegen het boek te formuleeren. Bekker geroepen om zich te verantwoorden, betoonde zich ongezind om te herroepen en eischte dat men hem weerleggen zou, en 't slot van de historie was, dat de synode niet verder kwam dan dat de aangelegenheid naar de classis en den kerkeraad gerenvoyeerd werd. Maar ook deze beide lichamen waren er volstrekt niet spoedig klaar mee. Pas den 22sten Jan. 1692 kwam er tusschen de classis en Bekker een accoord (nadat kennis genomen was van, en men genoegen genomen had met de door hem ingeleverde 'Articulen tot satisfactie' en besloten werd om de ergernissen in de gemeente weg te nemen), dat Bekker tot de volgende bijeenkomst van de classis, nl. tot den 8sten April, in zijn dienst zou worden geschorst, om daarna weder in genade te worden aangenomen, daarmee zou dan aan de geheele affaire een einde gemaakt zijn. Maar toen de fatale termijn van den 8sten April naderde, openbaarde zich van alle kanten verzet en kwamen tal van brieven bij de classis in, allemaal inhoudende dat er toch voor gewaakt moest worden dat Bekker niet weer in dienst zou treden. Doch de class. vergadering, die den 8sten April gehouden werd, wilde van geen verlenging van suspensie weten, hoe krachtig ook de Amsterd. kerkeraad daarop had aangedrongen. Ze wilde de zaak als beëindigd beschouwd zien; maar Bekker zelf was bereid, ter wille van den vrede, zich tot de aanstaande synode te onthouden van zijn dienst, op *voorwaarde* evenwel, dat dit aangemerkt zou worden als een vrijwillige daad, die niet mocht beschouwd worden als verlenging der suspensie. Terwijl de zaak alzoo stond, gingen uit de gemeente stemmen op, die de partij van Bekker kozen, en er kwamen zelfs bij de classis twee rekwesten in ten voordeele van hem, elk door ongeveer 300 lidmaten onderteekend. Doch noch het een, noch het ander hielp, want door de N.-Holl. synode in 1692 gehouden, werd hij den 7^{den} Aug. uit zijn betrekking ontzet. (Zie Diest Lorgion, *ll.* dl. II blz. 139), terwijl in de vergadering van den Amsterdamschen kerkeraad, gehouden op Donderdag den 14^{den} Augustus, met twaalf of dertien stemmen tegen tien of elf besloten werd om Bekker het avondmaal te ontzeggen (zie id. blz. 148-150). Herhaaldelijk zijn door

den betrokkene pogingen aangewend om de opheffing van dit kerkeraadsbesluit te verkrijgen, doch dit is hem nooit gelukt en als hij het probeerde om aan de bediening van dit sacrament elders deel te nemen o.a. te Jelsum in 1694 en te Weesp in 1696, dan wist de Amsterdamsche kerkeraad dit te beletten. (Zie Diest Lorgion, *ll.* dl. II blz. 225 vg. 232 vg. en 275/76). De Walsche gemeente te Amsterdam, was op dit punt minder hard en had er geen bezwaar in hem toe te laten. Ook wilde de Amsterd. kerkeraad Bekker niet meer toelaten op de zitplaats van predikanten, noch bij de begrafenissen in hunnen rang, terwijl hij ook de beurt van Bekker sloot, niettegenstaande het uitdrukkelijk bevel van den magistraat (zie Diest Lorgion, *ll.* dl. II blz. 373). In den 'opdraght brief aan de gemeinte tot Amsterdam' voorkomende in de *Herstelde predikbeurten*, Amst. 1904 zegt Bekker, dat de magistraat van Amsterdam zijn plaats openhield 'buiten mynen last besorgende' dat die door anderen werd waargenomen.

Vóór dat Bekker, door de N.-H. synode te Alkmaar uit zijn dienst ontslagen werd, en wel op den 8sten April 1692, toen de elf weken, waarin hij zich 'in alle deelen van den dienst' onthouden moest, ging hij 'op den selfden dagh na vorige gewoonte en volkomen reght' ter classicale vergadering, alwaar hij zijn oude zitplaats innam 'sonder iemants tegenseggen,' terwijl hij mede zijn advies gaf 'over saken daar na order voorgevallen en in omvrage gebracht.' Duidelijk blijkt hier (wat bereids ook boven reeds gezegd werd) dat de classis van Amsterdam, feitelijk de zaak met Bekker, met het eindigen van den 7^{den} April 1692, voor afgehandeld hield en hem weer in zijn waardigheid erkende. Deze meening was hij zelf ook toegedaan, blijkens wat hij in 1694 schreef: 'En nademaal deselve (d.w.z. de groot edelachtbare heeren van Amsterdam) sich, door ene sonderlinge voorsightigheid en bescheidenheid, nooit hebben willen inlaten in het wesentlike van 't geschil, noch sich het oordeel van de kerkelike handelingen, van tyd tot tyd met my gehouden, aanmatigen; alleen het uiterlijk en burgerlijk besorgende, so verre sy beoogden de gemeene ruste, en de eenigheid der burgery, als voedsterheeren van de kerk: so vonden sy niet goed, in openbare handelingen hun gevoelen te verklaren over 't gene by de kerkeliken, tsedert dat de sake by de classis op den 22sten Jan. 1692 *eens afgedaan*, *ende noch eens op den 8 April desselfden jaars bevestigd*, ende hen van beide door de classis kennisse gegeven was; sulx ook dan beide tot derselven groot genoegen is geweest; also al dat voorgaande was tot rust en vrede in de kerk en borgery, en al het volgende, tot deser ure toe, tot twist en onrust heeft gestrekt' ..... enz.

De regeering van Amsterdam bleef Bekker immer als predikant beschouwen, ze kon natuurlijk het kerkelijk vonnis niet ongedaan maken dewijl dit hare bevoegdheid te buiten ging, doch hij behield zijn volle jaarwedde, terwijl zij, buiten zijn last, er voor zorgde, dat zijn preekbeurten door anderen werden vervuld. Verder bleef zijn naam als predikant staan op het register der Amsterd. predikanten, 't welk van jaar tot jaar met kennis en privilegie der overheid uitgegeven werd, terwijl ook zoolang de betrokkene leefde, door haar nooit handopening is verleend om een ander in zijn plaats te beroepen.

Trad de N.-Holl. synode zoo krachtig mogelijk tegen Bekker en zijn boek op, niet minder werd dit gedaan door de part. Z.-Holl. synode[1)].

1) In de Z.-Holl. synode wordt de aangelegenheid het eerst ter sprake gebracht in 1692 en wel in art. 5. In dit art. vinden we vermeld de drie gravamina tegen de *B.W.* en wel van de classen

Schieland, Woerden en Overijnland en Buren. Het gravamen van Schieland houdt o.a. in dat 't boek bevatte ‘vele grove dwalingen, schrikkelicke bespottingen en verdraeyingen der H. Schrifture, lasteringe tegen onse ware en na Gods woord gereformeerde religie, beschimpinge van onse Nederduytsche oversettinge en vele stellingen anlopende tegen de formulieren van eenigheid, die alle predicanten hebben onderteeckend, waer uyt droevige gevolgen tot oneere van God en sijn H. Woord en lasteringe van onse kercke sijn gesprooten’ .... enz. Als de adviesen van de correspondenten gehoord zijn, dan komen we hieruit tot de wetenschap dat de *B.W.* in alle landschappen der republiek ‘verfoeyd word met afgrijsen en men met alle bedenckelicke middelen ijvert, om dese verderflicke stellingen tegen te gaan’. Ook de adviezen van de respect. classen in Z.-Holland werden gehoord en 't algemeen oordeel was, dat 't boek moest verfoeid worden, en o.a. werd ook besloten ‘datmen in examinibus preparatorijs en peremptoriis nawe sal acht geven of hij die geëxamineerd wordt ook eenigsins met sodanige gevoelens besmet is.’

In 1693 werd, art. 4, in zake Roël geresolveerd ‘dat enige vragen sullen opgestelt worden rakende diens leer’ en worden, om dit te doen, benoemd Ds. ab Arl corresp. Gelriae, Ds. Westerhof id. voor N.-Holl. de 4 deputaten: Ds. Texelius, Joh. Costerus, Ds. Henricus Troye en Joh. Ubelman (pred. te Rotterd., Delft, den Haag en Gorinchem) Petrus Texelius en Ds. Plantius. Zoodra zij hun arbeid gereed hadden en deze, na gelezen te zijn, door de synode was goedgekeurd, werd hen opgedragen ook eenige vragen te stellen in zake Bekker. Hieraan zijn de zes vragen te danken die voorkomen in art. 5 syn. Z.-H. 1693 en waarvan, nadat ze synodaal waren gemaakt, gearresteerd is ‘dat de respective classen in alle examina so preparatoir als peremptoir haer strictelijk daerna sullen reguleren’ en alle studenten, die voortaan zouden worden geëxamineerd of die van buiten kwamen met de vraag om onder de gerecommandeerden te worden opgenomen, of predikanten, die uit andere gewesten herwaarts beroepen waren, moesten die vragen ‘distinctelyk worden voorgehouden om op elck poinct int bysonder te antwoorden en haar in alle oprechticheit en waarheit daar over verklaren’, deden ze dit niet, dan zouden ze of afgewezen of niet toegelaten worden.

Het 6de art. van dezelfde synode vertelt, dat gehoord was, dat het 3de en 4de boek der *B.W.* of uitgekomen waren of op 't punt stonden om te verschijnen en aanstonds besloot men nu, aan de magistraat van Amsterdam te verzoeken, dat ze het afdrukken beletten zou en indien dit bereids gebeurd was, dat ze dan de gedrukte exemplaren zou intrekken, terwijl tevens zou worden gevraagd om Bekker te beletten verder over deze materie te schrijven. Een missive voor de Amsterd. vroedschap zou onmiddellijk worden gereed gemaakt door Ds. Zurendonck, Heynsius en van der Grijp. Ook zou de raadpensionaris Heynsius door deputati synodi over de zaak aangesproken worden.

Art. 5 Syn. 1604 geeft 't bericht van de correspondenten uit de overige gewesten wat daarin is gedaan o.a. ook dat in Utrecht het boek verboden was op ‘sekere sware boete’, en deputati vertellen dat ze alle moeite hadden gedaan om een ‘gewenscht apostil op haer ootmoedige supplicatie tot suppressie van het boek’ van Dr. Bekker te verkrijgen, dat ze tot dat einde meermalen met den pensionaris Ravens hadden gesproken, die verklaarde wel zijn eigen gevoelen te kunnen zeggen ‘dog dat de Heeren Gecommitteerden ad res ecclesiasticas toch nog niet in staat waren om hare vota te geven, maar wilden alvorens eerst lesen en examineren de apologie van Dr. Bekker.’

Art. 31 syn. 1695 leert dat alle pogingen, die in N.-Holl. van kerkelijke zijde waren aangevoerd om ‘Bekkers boeck’ te weren vruchteloos waren geweest, terwijl deputati synodi Z.-Holl. verklaarden dat, ofschoon ze ‘alle bedenckelijken ijver’ hadden ‘aangewent om appointement op hun request ((nl. bij de Staten van Holl. en W.-Fr.) tegen het boeck van doctor Bekker te bekomen’ daarop volstrekt geen kans was.

Steeds vinden we als lemma onder de art. der Z.-Holl. synode opgenomen *B. Bekker* en dit tot 1766. In deze synode werd (art. 23) ter bekorting besloten *Roël* en *Bekker* saam te voegen en het lemma heette nu: *doctor Bekker en prof. Roël.* In 1796 (art. 20) werd door de synode besloten, dat dit lemma, met dat, 't welk luidde: Pontiaan van Hattem enz. Arianisme enz. voortaan heeten zou: *waaken voor de rechtsinnigheid in ons kerkgenootschap* en dit werd in 1797. Art. 17 veranderd: *Waaken voor de zuivere geloofs- en praktijkleer so als die overeenkomstig Gods Woord in de formulieren van eenigheid van ons kerkgenootschap begrepen is.* De naam Bekker was verdwenen. Men leze ook het oordeel der classis Nijmegen en Tiel over de *Bet. W.* van B.B. in *Nav.* jg. 26 blz. 402-405.

In volgorde vinden we, wat Bekker tegen de door hem genomene kerkelijke

maatregelen schreef in het '*Aan den bescheidenen lezer*', dat aan het derde boek van de *B. Weerelt* voorafgaat aldus aangegeven: *Articulen tot satisfactie aan de eerw. classis van Amsterdam*, overgel. den 22sten January 1692.

Nodige bedenkingen op de nieuwe beweegingen,.... enz. Amst. 9 July 1692.

Remonstrantie in de Eerw. Synode van N.-Holl. jegenswoordig vergadert tot Alkmaar..... enz. 5 Aug. 1692.

Protest van Balth. Bekker..... ter synode van N.-H. binnen Alkmaar ingeleverd den 7 Aug. 1692.

Kort en waarachtig verhaal van 't gebeurde tsedert den 31 Mey 1691 tot den 21 Aug. 1692..... enz. Amst. 1692.

Viervoudige beantwoordinge van beswaarnissen..... zijnde (1) Extracten der gecommitteerden des kerkenraads, met mijne aantekeningen, (2) de 13 Artijkelen van kerkenraad en classis aan mij voorgesteld, met mijn antwoord op deselve. (3) De 6 onderhandelingen der gecommitteerden van de classis met mij gehouden, behelsende de voornaamste beswaarnissen tegen het gemelde boek, en mijne antwoorden op deselve. (4) d'Artijkelen van satisfactie, mij laatst door de synodus van Alkmaar voorgehouden, met mijn antwoord naderhand daar op gesteld..... Amst. 1692.

Aanmerkingen op de handelingen der twee laatste Noordh. Synoden..... enz. Amst. 1692.

Naakt verhaal van alle de kerkelike handelingen, *voorgevallen in den kerkeraad en de classis van Amsterdam*, als mede in de synoden van Noordholland, tsedert den 31 May 1691 tot den 21 Aug. 1692. Amst. 1692.

Ondersoek en antwoord van B.B. ..... op 't request door de gedeputeerden der Noordh. synode tot Edam in den herfst des jaars 1691 ingegeven aan de Ed. Gr. Mog. Heeren Staten van H. en W. en Fr. tegen mijn boek de B.W. ..... Amst. 1693.

De andere geschriften, die Bekker ter verdediging van zijn *Betoverde weereld* het licht deed zien, zijn:

Brief van B.B. s.t. D. ..... Aan twee eerwaardige predikanten D. Joan. Aalstius tot Hoornaar, ende D. Paul. Steenwinkel tot Schelluinen. Amst. 1693.

Kort beright ..... Aang. alle de schriften, welke over sijn boek de B.W. enen tijd lang heen en weder verwisseld zijn ..... Fr. 1692.

Brief van den Schrijver des boeks de B.W. genaamd, *aan den eerw. heere* Everhard van der Hooght..... Amst. 1691.

Twee brieven van B.B. ..... aan Ev. v.d. Hooght..... Fr. 1692.

Omstandig beright, van B.B.S.T.D.., ... Van zijne part. onderhandelingen met D. Laur. Homma..... Amst. 1693.

Brief van B.B. ..... Aan den Heer Joan. v.d. Waayen ..... enz. Amst. 8 Aug. 1693.

Brief van B.B. ..... Aan den Doorl. Hooghgeb. Prinsse H.K. ..... enz. Amst. 1693.

Brief van B.B. ..... Aan de Heeren Joost de Sweth, Wil. Weyer en Nic. van der Haghen ..... enz. Amst. 1693.

Drie Brieven van Dr. B.B. uytgeg. tegen de opdragt van het boek van den Heer Joh. v.d. Waeyen gen. de Bet. Wereld van Dr. B.B. ondersogt en wederlegt.., .. enz. Amst. 1693.

De leeraar van de Hooge School door voedsterlingen van de kerk ondersocht en wederleid ..... Amst. 1694.

Dat 't Bekker, een man, die opging in zijn gemeente en gaarne preekte, een hard gelag was, zich van alle gemeentewerk te onthouden, ligt in den aard der zaak en daarom besloot hij, toen de grootste storm tegen zijn *B.W.* over was, en hij zich niet meer onledig behoefde bezig te houden met de verdediging van zijn eigen persoon en de door hem gekoesterde denkbeelden, over te gaan ('t was intusschen 1694 geworden) tot het uitgeven van preeken. Nu had hij er tijd voor gekregen, om dit denkbeeld, al lang door hem gekoesterd, ten uitvoer te leggen. Aan het ten uitvoer brengen van zijn voornemen danken we: *Herstelde predikbeurten* ..... gepast op syne eigene wettige predikbeurten, en beginnende met Woensdagh na Paaschen 1694 ..... Amst. r694. Niet van belang ontbloot is de ontboezeming, die we lezen aan het einde der 1ste predikatie over Hebr. 11:25. Bekker beklaagt zich hier, dat men hem, die altijd tot eenigheid gearbeid had en dit voortging te doen, aangemerkt heeft als een, die in de kerk niet te dulden was, dat men hem hield voor een afvallige, dat men trachtte om den nakomelingen, zijn naam gebrandmerkt achter te laten en 't doet hem pijn, dat, door alzoo tegen hem optetreden, de Geref. Nederl. kerk opnieuw gespleten wordt en er het onheilig twistvuur in wordt ontstoken. Hoe gaarne had hij de eenheid, rust en vrede willen bewaren. En dat hij die eenheid wilde, daarvoor beroept hij zich op het feit, dat velen, die het met hem eens waren, hem gezegd hadden, dat hij bij de regeering der stad om een van de kerken aan moest houden ‘daar (in die kerk nl.) door hun gesagh, als op mij zelf en van de andere leeraars afgescheiden, het woord der waarheid opentlik verkonden soude.’ En als hij dit gezegd heeft, dan vervolgt hij aldus: ‘Hoe heb ik niet getoond, dat sulx met geenerhande order, nochte met den vrede onser kerken kan bestaan. Ja, dat ik self, al moght dat al so zijn, nochtans door geenerhande reden soude te bewegen zijn, om ene kerk afsonderlick te stichten; of mij in eenigerhande wijze aan te stellen als een die sich afscheid, in 't groot ofte klein, niet met woorden, en noch minder met de daad. Dies heb ik my, door Gods genade, ook sorgvuldiglik gehoed voor allen schijn van sulken quaad. Niet d'allerminste schaduwe en heb ik daarvan laten sien, en mij ook self onthouden van het gene dat mij anders wel geoorloofd, en mij noch anderen voor desen ook nooit qualik afgenomen was. Geen andere vergadering van openbaren godsdienst, dan der Gereformeerde kerk; noch enige besondere oefening dan in mijn eigen huis, en met mijn eigen huisgesin, (niet eenen mensche meer) heb ik in ruim twee jaren bijgewoond. Doch om de genen die met goeden insight echter mijnen dienst begeerden, van al 't voorseide af te wijsen; vond ik so veel om hen gerust te stellen, dat ik hen (d.w.z. zijn vrienden) dede hopen, als ik eens het einde hadde van mijn werk, dat noch te doen was, met de penne hen te schrijven sulke lessen, als sij liever van mij hadden willen hooren. Nochtans en sal ik hen also noch niet voldoen; dewijl ik vastelik besloten hebbe niets te spreken van die

dingen daar ik dus om lijde, alleenlik 't gene tot bevestiginge van de algemeene leere der Gereformeerde kerken, en bevorderinge der godsaligheid, der liefde en des vredes dienen kan.' Men verneemt het, Bekker was geen oproerling tegen de kerk als zoodanig, tegen haar inrichting heeft hij zich nooit verzet, haar belangen, haar bloei te bevorderen was zijn lust en leven. Alleen kon hij zich, zelfstandig denker als hij was, niet vinden in alle opzichten in de overgeleverde leer, waar deze, naar zijn opvatting, in strijd was met de juiste verklaring der teksten.

De preeken van Bekker zijn nog ten volle waardig gelezen te worden, en, wat ons bij de lezing er van treft is de helderheid, waarmee hij zijn denkbeelden ontwikkelt, de groote schriftkennis, die hij ten toon spreidt, de zuiverheid van taal, de juistheid zijner opmerkingen. Dit alles vinden we ook in de 39 predikatiën, die voorkomen in den in 1696 verschenen bundel: *De leere der Gereformeerde kerken van de Vrije Nederlanden*, *begrepen in derselver geloofsbelijdenisse.* Een werk, dat onmiddellijk volgt op de preeken boven vermeld. 't Was hem een behoefte des harten om zich over de geloofsbelijdenis uittelaten, gelijk hij hier doet en wat hij zegt, getuigt meer dan zonneklaar van de groote vereering, die hij voor dit formulier van eenigheid gevoelt en waar hij gansch anders tegenover staat dan Arminius.

Reeds te Oosterlittens had Bekker de Confessie voor de gemeente behandeld in plaats van den Catechismus en ook te Amsterdam had hij zulks, zij 't op meer bescheiden schaal gedaan. Aan de samenstelling van 't lijvige boek is veel arbeid besteed en ieder artikel wordt met dat van overeenkomstige artikelen van andere Protest. geloofsbelijdenissan vergeleken en gelijk bereids met een enkel woord werd gezegd, ook hier weer vinden we de meest overtuigende bewijzen van Bekkers groote geleerdheid, waardoor hij zich waardig heeft gemaakt een plaats in te nemen onder Neerlands grootste godgeleerden.

Nog zag van hem het licht: *Ter derder echt van den Heer Regnerus de Lover*, *med. doctor*, *met mejuffrouw Geertuid van der Lip.* Amst. 1696.

Zoo arbeidende, nimmer ledig, maar altijd bezig, kwam de maand Mei van 1698 en Bekker nam zich voor omstreeks het midden van deze maand naar Jelsum te gaan om 'het schoone jaargetijde' op zijn buiten d.t.p. door te brengen. Doch anders dan hij gehoopt had, gebeurde. Hij werd den 8sten Mei ziek en den 11^{den} Juni stierf hij. Zijn stoffelijk overschot werd in het familiegraf van zijn vrouw begraven.

Na zijn dood verscheen nog van hem in druk: *Tien uitgelezene predikatien over verscheidene texten.....* Hier agter is bij gevoegt desselfs sterf-bedde, nevens desselfs Lijk-gedichten. Amst. 1703.

Over de gedichten, die Bekker vervaardigd heeft zie men: *De Vrije Fries* IX. Nieuwe reeks III. Erste stuk. Leeuw. 1860 blz. 99-102 en *Navorscher* dl. XIII (1863) blz. 368. Zoo ook *id.* dl. XIV (1864) blz. 142.

Op het gebied der vaderl. godgeleerdheid is Bekker een zeer belangrijke persoonlijkheid geweest, die ten volle verdiend in alle opzichten gekend te worden, zooals hij werkelijk is geweest. Hij was een man met een veel omvattend brein, een man van groote geleerdheid, toegerust met zeer veel vermogens, maar in vele opzichten zijn tijd vooruit, kon hij zich niet vinden in de heerschende gedachten die toen vooral op godsdienstig gebied, bijna aller gemeen goed waren.

Bij een bepaalde richting sloot hij zich nimmer aan, ook wilde hij niemand slaafsch navolgen. Hij gevoelde zichzelf en wilde zichzelf zijn. Beslist dogmatisch of wijsgeerig aangelegd was hij niet. Hij was een bijbelsch theoloog en toetste alles zooveel mogelijk aan de uitspraken des bijbels, die hij, vooral den nadruk leggende op de juiste beteekenis der woorden, niet uitlei naar anderer opvatting of zienswijze, maar naar eigen inzicht. De groote grief, die de N. Holl. synode tegen hem had raakte 'de autoriteit en de geloofwaardigheid van het allerheiligste Woord Gods.' (Zie Diest Lorgion, *Bekker in Amsterdam* dl. II, blz. 271 aanteekening bij blz. 58). Een feit is echter dat Bekker het goddelijk gezag der schrift erkende[1)] in alle dingen, die eigenlijk tot 's menschen zaligheid betrekking hebben. En die erkenning was onvoorwaardelijk, hij wilde, dat men ze op dat gezag gelooven zou, al waren ze onbegrijpelijk voor het menschelijk verstand.

Met de door de Staten-overzetters geleverde vertaling was Bekker het echter volstrekt niet altoos eens, en in de *Bet. W.* wijkt hij dikwijls van hen af 'de oversetters (zegt hij) worden dikmaals uitleggers, so als sij den sin verstaan, so schikkense de woorden: in plaatse van de reghte beteekenis der woorden uit derselver afkomste, gebruik en schikkinge eerst na te speuren en daar uit dan den sin, na eisch der saken te verklaren'. (*Bet. W.* uitg. Amst. 1691 2de boek blz. 160).

Dat op Bekkers beschouwingen, de ideën van Cartesius invloed hebben uitgeoefend is onweersprekelijk, maar Catesiaan in den vollen, meest uitgebreiden zin des woords, was hij niet. De predikanten J. Aalstius en P. Steenwinkel, die tegen Bekker in het krijt zijn getreden en die volbloed Cartesianen waren, zeggen: wij maken ons sterk te bewijzen, en 't vertoog blijkt bij de stukken, dat dit de bron is van des Docters dwalingen, dat hij de beginselen van Descartes verlaat, nopende het besef, dat hij maakt van de werkingen der geesten[2)]. (*Boekzaal* 1693 dl. III, blz. 478). Ook valt niet te ontkennen, dat hij als exegeet, stond op het pad, betreden door Coccejus en Ating; maar van een geheel en al zich aansluiten bij wat deze mannen wilden, daarvan alweer is geen sprake, wat hij van hen overnam verwerkte hij naar zijn eigen inzicht, zoekende immer en altoos om bevrediging van zijn vorschenden geest, die dorstte naar één ding, naar waarheid. Waar zijn voor zich zelf, dat eischte hij, tevreden was hij nooit, voor en aleer hij zichzelf terug vond. Hier scheidt Bekker zich van de door de meeste Nederl. godgeleerden voorgestane beschouwingen en opvattingen af, hier ligt de oorsprong van den strijd tegen hem, van de beschuldigingen tegen hem ingebracht van onrechtzinnigheid. Voor hem was de bijbel niet het boek dat in de eerste plaats de teksten opleverde ter bevestiging van de door de kerk vastgestelde leer, neen de bijbel was voor hem het boek dat, volkomen, geheel en al, den weg ter zaligheid aanwees. Ook was hij geen leerboek voor alle dingen, die buiten de eigenlijke theologie omgingen. Dit

1) Wil men de denkwijze van Bekker over de schrift leeren kennen, men leze *de eer der Geref. kerken* enz. Amst. 1696 blz. 114-119.

2) Wat hij door geest verstaat zegt hij in zijn *Bet. W.* 2de boek (ed. Amst. 1691) blz. 5. 'Door geest verstaan wij een wesen dat in alles onlichamelijk is, en de minste gemeenschap met een lichaam niet en heeft.' - 'Dan verstaan wij mede, dat een geest, niet de minste gemeenschap met een lichaam hebbende; ook door eigenschappen van de lichamelike geheel verscheiden, moest begrepen worden.' *Id.* blz. 6. 'Een geest in een denkende, en een lichaam een uitgestrekte zelfstandigheid.' *Id.* blz. 7.

standpunt moest, het kon niet anders, hem in conflict brengen met hen, die de leer der kerk handhaafden, in alles haar beschouwingen vasthielden, zich geheel en al konden vinden in de Staten-overzetting. Zijn exegese was los van alle dogmatiek en zijn zienswijze, was niet van den tijd waarin hij leefde. Voor zijn machtigen strijd, door hem voor het gezonde verstand, tegen het bijgeloof gevoerd en wat 's mans onsterfelijke verdienste is en zal blijven, voelden verreweg de meesten niets[1)], omdat men in den waan verkeerde dat die geheel en al indruischte tegen het woord Gods. Dat hij een ernstig religieus man was, is boven alle bedenking verheven en moet gezegd worden, ook al kan men zich in zijn beschouwingen niet vinden. IJverig pastor als hij was, volbracht hij met lust en liefde de plichten van zijn ambt, tot in de kleinste bijzonderheden doende wat hij doen moest. Ook als catecheet staat hij zeer hoog in de lijst van zijn tijd, verbazend veel heeft hij (en dit is almee geen geringe verdienste van hem) gedaan ter bevordering van het godsdienstonderwijs, dat in zijn dagen en vooral in Friesland nog op een zeer lagen trap stond. Met vele talenten begaafd, heeft hij deze allerminst ongebruikt gelaten, maar er mee gewoekerd zoo lang het dag voor hem was. Verbazend veel heeft hij gelezen en tal van geschriften zagen van zijn hand het licht, die nog de moeite der lezing ten volle waard zijn, en wanneer men ze leest wordt men altoos en immer weer getroffen door zijn groote geleerdheid, door zijn verlichte denkbeelden, door zijn helderen, degelijken betoogtrant, door de onberispelijke wijze, waarop hij zich van zijn moedertaal bedient, die hij bij de samenstelling zijner geschriften bijna immer als voertuig zijner gedachten bezigde. En mogen misschien de meeste door hem geschreven boeken voor een groot deel wellicht niet meer gelezen worden (wat te bejammeren is, dewijl het vaak een genot is zich er in te vermeien), dit is toch geenszins het geval met de *Betoverde weereld*, die een verbazend grooten en verrijkenden invloed heeft uitgeoefend. Men moge het met de beschouwingen en redeneeringen, door Bekker in dit werk neergelegd en verkondigd eens of niet eens zijn; vast staat, dat er een geduchte stoot door gegeven is aan het bijgeloof, ja misschien is geen boek aantewijzen dat er zoo fel en zoo krachtig tegen opgekomen is dan dit, en 't zou der moeite waard zijn te onderzoeken in hoe verre de werking er van (de *B.W.* is overgezet in het Duitsch, Fransch en Engelsch), in ons land en daarbuiten merkbaar geweest is. Bekker's naam moet in de gedachtenis der menschheid bewaard blijven, als van een, die met onvermoeide inspanning heeft mede gearbeid aan de beschaving, aan de onderdrukking van bijgeloof en wangeloof. Hij is een man geweest, door God met rijke geestesgaven begiftigd.

Onder de in dit artikel aangegevene werken van Bekker is niet bepaald vermeld: *de Friesche godgeleerdheid .....* begrijpende alle desselfs werken in Friesland uitgegeven, en 't gene daar af geoordeeld, en daar over voorgevallen is, waar van enige stukken nooit voor desen zijn gedrukt geweest. Amst. 1693. Voor den theol.

1) Een merkwaardig staaltje hiervan levert het bijschrift op de *B.W.* door Brakel, die eens onder dit boek schreef:

R. habet Ausonium, habet R. liber hicce Pelasgum,
R. habet Hebraeum, praetereaque nihil.
R.P.ר.
Er. Ro. Res. (*Nav.* dl. 22 blz. 553).

strijd door Bekker in Friesland gevoerd, moet dit boek beslist worden geraadpleegd. Wat in de *Toe spyse tot de vaste spyse* enz. Amst. 1682 voorkomt blz. 41-92, daarna blz. 1-58 vindt men in de *Fr. godgel.* blz. 521-566, maar blz. 56-77 is in laatstgenoemd werk niet afgedrukt.

Gelijk bereids werd aangestipt komt in de *Fr. godgel.* blz. 651-662 de Holl. vertaling voor van zijn 100 theses. In het 'Aan den leser', dat aan de eigenlijke stellingen voorafgaat leest men o.a. deze woorden: 'So wete dan de Leser, dat in alle hoge scholen van Europa, niet diemen noemt *Illustre* of *Gymnasia*, maar *Academien* of *Universiteiten* (op datge niet en meint dat sulke academien gelijk de Amsterdamsche Schouwburg zijn) en welke niemant maght heeft om te stichten, dan een Souverain of oppervorst of staat, die boven sich geen hooger kent; dat (segge ik) daar op name van den Souverain, door de Professoren van die plaatsen, als daar toe gemagtigd, dese trappen van geleerdheid onderscheiden zijn; door welken iemant met besonder reght van leeren word beschonken' ..... enz.

Nog dient er hier volledigheidshalve op gewezen te worden, dat Bekker stellig door het Friesche Stadhoudersgeslacht hooggeacht werd, en het is volstrekt niet onmogelijk, dat de wetenschap hiervan, hem gevrijwaard heeft tegen al te krasse maatregelen.

Over medailles op Bekker zie men Dr. W.P.C. Knuttel, *Ericus Walten* blz. 66-84. *Navorscher* dl. 28 blz. 454 en 596.

Zijn portret komt o.a. voor in de *Betoverde weereld* dl. 1 Amst. Amst. 1691 tegenover blz. 24. Bekker munt niet uit door uiterlijke schoonheid.

Men zie verder *Nederl. Arch. voor kerkel. gesch.* dl. 9 blz. 224, waar een artikeltje voorkomt van N.C. K(ist): 'Bekker's portret.'

L i t t e r a t u u r : Dr. E.J. Diest Lorgion, *Balth. Bekker te Franeker.* Gr. 1848 1 dl. Id., *Balth. Bekker te Amsterdam* 2 dln. Gr. 1851. Tot nu toe is deze arbeid van Diest Lorgion, het beste wat over Bekker, van zijn komst te Franeker tot zijn dood, over hem werd geschreven. In den vorm van een verhaal, wordt hier aan de hand van Bekker's gedrukte werken en van onuitgegeven bescheiden, een studie geleverd, die immer door hen, die Bekker willen leeren kennen, zal moeten gelezen worden. Id., *De Nederl. Herv. Kerk in Friesl.* Gr. 1848 blz. 125, Hoofdstuk IV. Balth. Bekker - Dr. W.P.C Knuttel, *Ericus Walten.* blz. 46 enz. - *Kerkh. Archief*, dl. IV. (Amst. 1866) blz. 470-472 een studie: Balth. Bekker te Weesp in 1695. - *Nederl. Arch. voor Kerk. Gesch.* dl. IX (Leiden 1849) blz. 224. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, 1^{e} stuk blz. 277-286. - Glasius, *Godgel. Nederl.* dl. I blz. 89-101. - Jacob Bruckers *Kurtze Fragen aus der Philosoph. Historie* 7^{der} Th. Ulm 1736, S. 862-883, - Scholten, *De leer der Herv. Kerk*, (Leiden 1870) 2de dl. 2de afd. reg. i.v. - Dr. A. van der Linde, *Balth. Bekker*, *Bibliographie* ('s-Gravenh. 1869). In dit werk staat niet alles vermeld wat voor en tegen Bekker's *Bet. W.* geschreven werd. *Navorscher*, dl. III blz. 35; dl. IV blz. 20 en 323; dl. IX blz. 335; dl. X blz. 83; dl. XIII blz. 302, 335, 339 en 368; dl. XIV blz. 142; dl. XXI blz. 129, 200 en 290; dl. XXII blz. 553; dl. XXVI blz. 402; dl. XXVIII blz. 454 en 596; dl. XXX blz. 437. - Reitsma, *Gesch. v.d. Herv. en de Herv. Kerk der Nederl.* 2de dr. (Gr. 1899) blz. 279, 281 en 282 en de daar genoemde litteratuur 288 en 296. - *Boekzaal*, dl. I blz. 34 en 52; dl. III blz. 335. - Sepp, *Het godgel. onderwijs in Nederl.* dl. II reg. i.v. - Id., *Joh. Stinstra*,

dl. I blz. 122 en 199. - Id., *Uit het predikantenleven van vroegere tijden.* Leid. 1890, blz. 99 en 100. - Id. *Het Staatstoez. op de godsd. letterk.* blz. 198 vlg. - Id., *Biblioth. van Nederl. Kerkgesch.* reg. i.v.

[Johannes Henricus Bekker]

BEKKER (Johannes Henricus), zoon van Balthazar en diens huisvrouw Frouk(je) Fullenius, werd geboren te Loenen, den 25sten Juni 1676. Nadat hij de triviale school had bezocht te Amsterdam, werd hij eerst student te Harderwijk, waar hij woonde ten huize van prof. Mejer; daarna te Franeker, om er de lessen te volgen van van der Waeyen, Vitringa en Roël. In 1701 werd hij bevorderd tot s.s. ministerii candidatus, nadat men hem in het bijzonder had onderzocht in de gevoelens van zijn vader over de werkingen der geesten. Uit de antwoorden, toen gegeven en uit wat hij namaals preekte, blijkt duidelijk, dat hij het in dit opzicht met zijn vader volstrekt niet eens was, wat evenwel niet verhinderde, dat hij ‘niet wel konde verdragen, dat iemant zijnen vader stelde in den zelven rang met Pontiaan van Hattem, Leenhof, ja zelfs Spinoza, even als of hij een atheïst was geweest, en men Godt niet konde vrezen, en in hem geloven, zonder ook den Duivel te vrezen, en dien bozen geest zulk een algemene heerschappij toe te schrijven.’

Den 11den Sept. 1703 als candidaat geapprobeerd, werd hij predikant te Wijckel, en den 9den Oct. lid van de classis. Beroepen te Jelsum, kreeg hij den 4den Augs. 1705 zijn demissie, om den 30sten Augs. d.a.v. in zijn nieuwe gemeente zijn intree te houden.

Na een langdurige ziekte stierf hij ten huize van een zijner kinderen te Jelsum den 3den Juni (Juli) 1737, alwaar hij den 14den in het familiegraf van moeders zijde werd bijgezet.

Bekker was gehuwd met Zytske Baukes Unia in 1710.

Van hem zag het licht:

Sterf-bedde van.... B. Bekker.... voornamentlijk voorgestelt uit syne redenen tegens verscheidene gebruikt: en sulks na een vooraf-gaande kort ontwerp van sijn leeven, volgens sijn eigen hand-schrift, gevonden onder sijne nagelaten papieren. Te samen, tot stuitinge van valsche geruchten, uytgegeven door zijn soon J.H. Bekker S.S. theol. et math. stud. t' Amst. bij Dan. van den Dalen (1703). Met voorrede van 1 Sept. 1698.

(Dit boek werd dus uitgegeven 5 jaar, nadat het geschreven was. Tijdens de samenstelling was de auteur nog student).

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1737b blz. 230 en 231. Romein; *ll.* dl. I. blz. 80, dl. II. blz. 430. Romein geeft als geboorteplaats van J.H. Bekker op (dl. II. blz. 430) Weesp, waar Balthasar, den 12den Juli 1676 bevestigd werd. Is, gelijk de *Boekzaal* t.a.p. aangeeft, degeboortedag 25 Juni 1676, dan is hij te Loenen geboren, waar, op dien datum, de vader nog predikant was. Ook zegt Romein (dl. I. blz. 83) dat Johannes niet den 3den Juni 1737 is overleden, maar den 3den Juli. De bron, waaruit hij de twee van de opgave in de *Boekzaal* afwijkende data geput heeft, vermeldt Romein niet.

[Otto Belcampius]

BELCAMPIUS (Otto), werd Sept. 1641 beroepen als predikant te Leiderdorp en in Dec. 1647 kwam hij te Harderwijk. Terwijl hij in laatstgenoemde gemeente

werkzaam was, opende hij den 12den April 1648 het feest der plechtige inwijding van de Geldersche academie, met een leerrede over Ps. 118:23-26, waarbij hij de stichting aan des Allerhoogsten bescherming opdroeg en over haar zijn zegen afsmeekte.

Lang is Belcampius niet te Harderwijk geweest, want in 1649 vertrok hij naar Deventer, welke gemeente hij in 1653 verwisselde met Amsterdam, waar hij den 20sten April van dat jaar zijn betrekking aanvaardde. Hij stierf den 11den Juli 1685.

Van hem zag het licht:

Seegen spraeck. Harderw. 1648.
De wegh des levens. Amst. 1660.
Hora novissima, dat is *Laatste Uyren*, Amst. 1661.
Van de Scheppinge en Ondergangh der wereld. Amst. 1664.

Litteratuur: v. de Aa, *ll.* dl. II blz. 292 Veeris, *Vern. Kerkel. Alphabet*, Enkh. 1750 blz. 16. H. Bouwman, *Geschiedenis der Geld. Hoogeschool*, dl. I. Utr. 1844 blz. 136.

[Frederik Wilhelm Bernard van Bell]

BELL (Frederik Wilhelm Bernard van), werd te Rotterdam geboren den 15den Juni 1822. Zijn vader, die aanvankelijk koopman was, trok, ter wille van zijn gezondheid naar Boskoop, waar hij eenige jaren burgemeester was en in 1835 overleed.

Na het Erasm. gymnasium te Rotterdam te hebben afgeloopen, werd hij den 20sten Sept. 1842, te Leiden als student in de godgeleerdheid ingeschreven. In 1845 kreeg hij van de Utr. universiteit een accessit voor het beantwoorden der door haar uitgeschreven prijsvraag: *De redevoeringen van Petrus in de Handelingen* en in 1846, werd het door hem gegeven antwoord op een door de Leidsche universiteit uitgeschreven prijsvraag; *de laatste pericope in het Marc. evangelie;* met goud bekroond.

De promotie had plaats in 1847 met een proefschrift; *Dissertatio theologica, e vocabulis □ανερο□ν et □πο□αλ□πτειν in libris N.T. efficienda.*

Candidaat tot den h. dienst in 1848 bij het prov. kerkbestuur van N.-Br., werd hij den 9den Nov. 1849 bevestigd als predikant te Noordwijkerhout, waar hij bleef tot 1855, toen hij vertok naar Hoorn. Hier arbeidde hij tot 1855, in welk jaar hij te Amsterdam kwam. Den 10den Sept. 1872 benoemd tot hoogleeraar te Groningen, preekte hij den 27sten Oct. afscheid, om den 23sten Nov. 1872, met een redevoering over *het karakter der onafhankelijke theologie*, zijn nieuwe betrekking te aanvaarden. Krachtig werd de inhoud er van bestreden in het evangel. tijdschrift *Waarheid in Liefde.* Hoogleeraaar is van Bell gebleven tot den 15den Juni 1892, toen hij met een rede; '*het laatste college-uur*,' afscheid nam van de academie, waaraan hij les gegeven had in de uitlegging van het N.T.; de encyclopaedie der godgeleerdheid en de zedekunde.

Wijdde van Bell, bij zijn optreden als schrijver, zich bij voorkeur aan exegetische studiën van het N.T.[1)], later deed hij meer aan de wijsbegeerte en voelde

1) *Voorlezingen over de bijbelsche berichten aangaande het leven van Jezus, inzonderheid over het Johs. Evangelie*, gehouden te Amsterdam door F.W.B. van Bell, H.P. Berlage, enz. Amst. 1866. De hieraan voorafgaande inleidende beschouwing: *Het vrije kritische onderzoek en de bijbelsche berichten aangaande het leven van Jezus*, is van zijn hand. Ook kondigde hij in het *Th. Tijdschr.* IV. blz. 636-641 aan Overbeck's bewerking van de Wett's *Kurze Erklärung der Apostelgeschichte* en in dl. XV. blz. 558 enz. Fairbairn's *Studies on the life of Christ.*

hij zich bijzonder aangetrokken tot den Göttingschen hoogleeraar Rudolf Herman Lotze, in wiens *Mikrokosmos*, *Ideen zur Naturgeschichte und Geschichte der Menschheit*, zeer veel was, waarmee hij volkomen instemde.

Bij zijn aftreden als rector magnificus den 18den Sept. 1878 sprak hij over *de samenhang van logica en ethiek* en in 1873 verscheen *de wetenschap van het zedel. leven*, waarmede hij in dat jaar zijn acad. lessen opende.

Na zijn emeritaat vestigde van Bell zich te Utrecht, waar hij, na een hevige ongesteldheid, den 28sten Mei 1896 overleed, om 4 dagen later begraven te worden.

Van de moderne richting was van Bell een ‘voorstander uit besliste, onwrikbare overtuiging. Onmiskenbaar was die de vrucht van zijn ernstig, onafhankelijk onderzoek, van diepzinnig nadenken - een denkende, wijsgeerige geest was de zijne, - de vrucht niet minder van den vrijen, echt religieuzen zin, die hem bezielde en hem behoefte deed gevoelen aan zulke denkvormen, als hij daarmede alleen in overeenstemming wist te brengen.’

Dr. Berlage (predt. te Amsterdam) wijdde aan van Bell een *In Memoriam*, waarin we o.a. lezen: ‘Bevoorrecht met een zeer vluggen geest, een gelukkig geheugen, door een brandenden dorst naar kennis gedreven, heeft van Bell als een voorbeeld van assiduiteit, met de hem verleende gaven weten te woekeren. Zoo werd hij de degelijke theoloog, de veelzijdige geleerde, wiens licht zoovele jaren heeft mogen schijnen in den kring van hen, die ondanks de somwijlen niet aanstonds heldere uiteenzetting zijner denkbeelden, dat licht wisten op te vangen.’

Veel voor zijn vorming is van Bell verschuldigd geweest aan zijn leermeester, den Leidschen hoogleeraar J.H. Scholten, tot wiens meest geliefde leerlingen hij behoorde.

Boeken schreef van Bell niet veel. Die, welke hij uitgaf, werden reeds vermeld. Opstellen van hem komen voor in den *Bijbelvriend*, *Nieuw en Oud*, in het *Theol. Tijdschrift* en één in het *Godsdienstig album* van 1878. Bovendien schreef hij tal van boekaankondigen, die bijna alle werken betreffen van wijsgeerigen of ethischen aard.

Tal van geleerde genootschappen telden van Bell onder hunne leden, o.a. het Haagsch-genootschap tot verdediging van den Chr. godsdienst sedert 1868[1)] de Maatsch. der Nederl. Letterkunde sedert 1858 en het Prov. Utr. gen. van K. en W.

Een warm woord van hulde aan zijn nagedachtenis wijdde prof. Talma uit Utrecht, den 30sten Juni 1896 (cf. *Verslag van het verhandelde in de algem. verg. v.h. Utr. gen. v. K. en W.* Utr. 1896 blz. 74).

L i t t e r a t u u r : *Levensberichten der afgest. medeleden v. de Maatsch. der Nederl. Letterk.* 1897 blz. 21-47, waar een levensbericht voorkomt van prof. van Bell, geschreven door Dr. M.A.N. Rovers. Hier komt ook een bijna volledige lijst voor van veel wat van Bell schreef. Behalve het hier genoemde gaf van Bell nog uit:

De weldadige invloed van geheim verdriet. Leerrede over 2 Cor. XII:7. Amst. 1856.

1) In de vergaderingen van dit genootschap werden zijn adviezen zeer op prijs gesteld.

Een woord bij het afsterven van Dr. A. Brown. Leiden 1856.

In de *Stuivers-preeken* van woordv. der nieuwe-richting, verz. door Dr. H. Oort 1e jg. Harl. 1868. blz. 323-334; *Een veelbeteekenende belofte*, *die altijd vervuld wordt.* Leerrede over Fil. 4:8 en 9. Ook komt een preek van hem voor in *Taal des geloofs.* Bundel gods, toespraken nos. 1-6. Krommenie 1871 en wel over Spr. IV:23. *De zorg voor onze gemoedsgesteldheid.*

[Theodorus van der Bell]

BELL (Theodorus van der) werd den 19den Sept. 1720 geboren te St. Annaland, als zoon van Johannes, predikant aldaar (1699-1721) en van Cornelia van der Schoor. Na voldoend voorbereidend onderricht ontvangen te hebben werd hij den 18den Aug, 1739 (cf. *Album Stud. Acad. Lugd. Bat.*, Kol. 977) ingeschreven als student te Leiden, om den 14den Mei 1744 door de classis van Delft, praeparatoir te worden geëxamineerd, waarna hij den 3osten Juli beroepen werd te Rockanje. Peremptoir geëxamineerd den 10den Dec. 1743, werd hij in zijn eerste gemeente bevestigd den 5den Jan. 1744, door Johs. van Slijk, pred. te Nieuwenhoorn met Zach. 14:20, om des namiddags zijn dienstwerk aan te vangen met 1 Corinth. XIV:20. Beroepen te Rijnsburg, preekte hij den 2den Jan. 1752 zijn afscheid te Rockanje met Philip. I:27, waarna hij den 16den d.a.v. in zijn nieuwe standplaats bevestigd werd door Ds. Adr. Oudeman uit Noordwijk met 1 Petr. IV:11a; terwijl hij zijn werkzaamheid in deze gemeente begon met Koloss. I:25-29.

Te Rijnsburg is van der Bell gebleven tot zijn dood, die hem den 30sten Maart 1794, op ruim 73 jarigen leeftijd overviel. Van hem wordt getuigd dat hij, in het werk zijns Heeren heeft gearbeid, met eene voorbeeldige getrouwheid en ijver, welke hem de achting van allen, die hem kenden, bezorgd heeft. - Met veel opgewektheid had hij nog den 5den Jan. 1794 zijn vijftig-jarig jubileum herdacht, bij welke gelegenheid hij des morgens sprak voor zijn gemeente over 2 Petr. 1:15 en des namiddags uit Psalm 116:12.

Van hem zag het licht:

Het zwaarwichtig werk van een getrouw Leeraar, *voorgestelt en aangedrongen uit 2 Tim. IV:1-5*, ter bevestiging van Hub. Swanenburg te Zwartewaal (4 Jan. r750). Rott. 1750.

Leerreden bij gelegenheit der inhuldiging van Prins Willem den V, uit 1 Chron. XI:1-3. Leiden 1751.

Des Heeren Wonderweg, enz. Leiden 1771.

Vervolg van des Heeren Wonderweg, enz. Leiden 1771.

De dankbaarheid als eene noodzakelijke Pligt voorgesteld. Leerrede. Amst. 1774. (Uitgeg. op het 2de eeuwgetijde van Leidens beleg en ontzet, 3 Oct. 1774).

De Wijsheid, *Kennis en vreeze des Heeren*, *als de vaste steunsels en grootste schat van een land en volk*, voorgesteld in een leerrede. Amst. 1775. (Uitgeg. op het 2e eeuwget. der Leidsche hoogeschool, gevierd 8 Febr. 1775).

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1743[b] blz. 241 en 243. 1744[a] blz. 96. 1751[b] blz. 349. 1752[a] blz. 100. r794[a] blz. 459. v.d. Aa, *ll.* dl. II blz. 392 en 393. Nagtglas, *Levensber. v. Zeeuwen*, 1[ste] afl. blz. 29. In de verzameling van het Z. gen. v. Wetensch. is een brief dd. Rhijnsburg 25 Maart 1788 met de toezending van zijn portret en de opgaaf van enkele bijzonderheden aan J.W. te Water; als mede een brief dd. 23 Mei 1791, aan zijn neef, den Leidschen predikant Roldanus,

over een werk, hem door de classis opgedragen. - Zijn portret, door H. Pothoven in 1772 vervaardigd, werd door Houbraken gegraveerd.

[Nicolaas Bellaart]

BELLAART (Nicolaas), geb. te Haarlem den 20sten Juli 1696, verloor reeds op jeugdigen leeftijd zijn ouders en werd, daar hij onbemiddeld was, opgenomen in het burger-weeshuis te Haarlem. Na de lagere school bezocht te hebben werd hij bij een timmerman in de leer gedaan, doch wijl zijn hoofd naar de studie en niet naar zijn ambacht stond, stuurde zijn meester hem weg, waarna hij door regenten gebracht werd op de Lat. school, die in drie jaar doorloopen werd. Den 17den Febr. 1716 werd hij als coll. al. bij de theologische faculteit te Leiden als student ingeschreven, en werd hij, na 6 jarige studie, den 14den April 1722 in de classis van Haarlem praeparatoir geëxamineerd. Na den dood van den adjunct-predikant Gerard van Way te Leerdam (den 12den Sept. 1726), preekte hij hier den 11den Oct., waarna hij den 4den Nov. beroepen en den 28sten Januari 1728 bevestigd werd. Uitstekende uiterlijke preekgaven had hij niet, maar in zijn ‘voorstel was hij klaar en vooral regtzinnig’. Ook predikte hij met naarstigheid, hetgeene blijkt uit een getal van ‘3633 predikatien’ door hem gedaan.

In den zomer van 1752 als visitator ecclesiarum in de classis Buren de kerken bezoekende, verdronk hij bijna aan het Oudslijker veer, slechts door een toeval werd hij van een wissen dood gered.

Jaren achtereen was hij in genoemde classis quaestor en actuarius en eenige malen ook was hij lid van de Z. Holl. synode, waaronder de classis Buren destijds ressorteerde. Drie jaar vóór zijn dood, die hem den 27sten Nov. 1768 overviel, werd hij salvo honore et pro parte stipendio, emeritus verklaard.

Van hem verscheen:

Davids-vreede-wensch over Jerusalem uit Psalm CXXII:8. Nader uitgebreid en over de loffelijke stad Haarlem uitgesproken in eene Leerrede gedaan in de groote kerk des avonds 22 Dec. 1726.

De voorrede werd geschreven door Gijsbert de Brouwer, predt. te Haarlem.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1769a blz. 60-66.

[Hermannus Antonius Benit]

BENIT (Hermannus Antonius), in 1822 geboren te Purmerend, werd, na afgelegd admissie-examen, den 14den Sept. 1841, ingeschreven als student in de godgeleerdheid te Utrecht, (cf. *Album Stud. acad. Rhen-Traject.* Kol. 337). Feitelijk volgde hij hier echter de lessen in de godgeleerdheid niet, maar deed hij dit aan het evangel. Luth. seminarie te Amsterdam. Toegelaten als candidaat in 1847, werd hij den 24sten Maart 1848 beroepen tot predikant bij de evangel. Luth. gemeente te Wildervank, waarna hij den 7den Mei d.a.v. in zijn geboorteplaats plechtig tot de bediening werd ingeleid door den hoogleeraar F.J. Domela Nieuwenhuijs, die bij deze gelegenheid sprak over Johs. 21:17c. De bevestiging had plaats den 28sten Mei, en geschiedde eveneens door

genoemden hoogleeraar met Matth. 17:5[b], terwijl Benit, met een rede over Johs. IV:34 zijn dienstwerk aanvaardde. Later is hij nog predikant geweest bij de gemeenten te Kampen en te Schiedam. Hij overleed in 1863.

Hij schreef:

Onderzoek naar de gemeente om het afleggen van de belijdenis des geloofs uit te stellen. Wildervank 1849.

Godsdienst, *deugd*, *natuur en voorzienigheid.* Een leesb. voor de scholen. Wilderv. 1850.

Redevoering over het 200-jarig bestaan der kolonie Wildervank, met eenige aanteeken. Wilderv. 1850. Met kaart.

De gelijkenissen van onzen Heer Jezus Christus verklaard, *toegepast en tot een leerboek bewerkt.* Kampen 1852.

Leerrede over Luc. 18:31-34. Over de geringe belangstelling der Christenen van onze dagen in de hoogstbelangwekkende lijdensgeschiedenis van onzen Heer. 1852.

Voorlezing over het bijwerk van geleerden en ongeleerden; gehouden 17 Nov. 1852 in het depart. Kampen der Maatsch. tot Nut van 't Algem. Kampen 1852.

Aan vertrekkende vrienden. Een geschenk. Kampen 1853.

De verloren zoon. Een leesboek vooral voor jongelieden, die den wären weg ten leven zoeken.

Is de (Evang. Luth.) Synode eene inquisitie? Eene vraag bij de ervaring van het grievendst onregt gedaan. Voor rekening van den schrijver. Amst. 1860.

Verwaldink of ons dorpsleven. Losse schetsen en herinner. van Hein Bat (ps. van H.A. Benit), die bij den dorpsdominé in huis woonde. Kamp. 1852.

Amsterdam. Impressions de voyage door een Chinees. Amst. 1863. Tegen hem trad in 't krijt J.R. Kreulen met: *Brief aan den Weleerw. Zeergel. Heer H.A. Benit*, *inhoudende aanmerk. over zijne eerw. uitgegeven boekjes.* Veendam 1851.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1848a blz. 520; 664 en 665; 785.

[Johan Balthazar Bennet]

BENNET (Johan Balthazar), geb. in 1717 te 's Gravenhage, waar hij zich voor de acad. studien voorbereidde, werd den 16^{den} Augs. 1737, te Leiden als student in de godgeleerdheid ingeschreven (*Album. Stud.* kol. 966). Den 5^{den} Febr. 1743 praeparatoir geëxamineerd door prof. J. van den Honert voor de classis Leiden, werd hij den 30sten Sept. van hetzelfde jaar beroepen te Nisse (Z. Beveland), alwaar hij den 22sten Maart 1744 bevestigd werd door Ds. Cornelius Zegers uit 's Heerenhoek met Ezech. III:17, terwijl hij zijn dienstwerk aanvaardde met een leerrede uit Jes. 62:1. Beroepen te Sassenheim, nam hij in Mei 1751 afscheid van zijn eerste gemeente met 1 Thess. II:5-7, om den 13^{den} Juni, met een preek over Hoogl. II:11-13, zijn intree te doen in zijn nieuwe gemeente, waar hij bevestigd werd door Ds. Nic. Holtius predt. te Koudekerk met Spreuken IX:1-6. Slechts 7 jaar heeft hij hier gearbeid, want hij stierf den 4^{den} Juni 1758 ‘tot algemeene droefheid van zijne gemeente,’ die hij met ijver, trouw, lust en opgewektheid diende. Den 9^{den} Juni werd zijn stoffelijk overschot te Sassenheim ter aarde besteld.

In 1755 ontstond er een geschil tusschen hem en Johs. Verhaeg een lidmaat der gemeente, welke kwestie breedvoerig besproken wordt door Ypey en Dermout, *ll.* dl. III. blz. 601-603.

Van hem zag het licht een leerrede: *Het leven en sterven van Adam*, *onzer aller eersten stamvader*, *voorgesteld in een leerrede over Gen. V:5*, *ter gelegenheid van het afsterven van den Vader des Vaderlands Adam Adriaan van der Duyn*, vrijheer

van 's Gravenmoer. 's Hage 1754. Deze leerrede was door Bennet uitgesproken den 2_{den} Dec. 1753.

L i t t e r a t u u r: *Boekzaal* 1743^{a} blz. 203; 1743^{b} blz. 474; 1744^{a} blz. 351; 1751^{a} blz. 702 en 704; 1754^{a} blz. 96; 1758^{a} blz. 716. Ypey en Dermout, *ll.* dl. III.

blz. 601-603; van der Aa, *ll.* dl. II. blz. 315-317. Hier is op blz. 316 een gedeelte afgedrukt van de zonderlinge preek over Adam, maar die toch, niettegenstaande het vreemde en vreemdsoortige dat er in voorkwam, nog een 2den druk beleefde.

[Elie Benoist]

BENOIST (Benoit, Elie), zoon van François en Marie Chaudron, werd den 20sten Jan. 1640 geboren te Parijs. Reeds op negenjarigen leeftijd ging hij naar het college te Harcourt, vervolgens naar Montaigu en daarna naar La Marche om er wijsbegeerte te studeeren, een vak dat echter volstrekt niet in zijn smaak viel. Ten laatste studeerde hij te Montauban. Terwijl hij hier was, ontvielen hem zijn ouders door den dood, en daardoor meester geworden van een niet al te groot fortuin, liet hij de studie varen om deel te nemen aan de genoegens van het gezellige leven. Toen zijn geld echter verteerd was, moest hij, ten einde voor gebrek gevrijwaard te blijven, les gaan geven, en als hij dit deed kwam weer de lust tot de studie boven en zoo gebeurde het dat hij in 1664 toegelaten werd tot den predikdienst en geplaatst werd eerst te Beauce en vervolgens te Mençon, waar hij 20 jaar werkzaam is gebleven. Hier werden zijn leven en zijn werkzaamheid verbitterd en vergald door den Jezuiet de la Rue.

De intrekking van het edict van Nantes in 1685 maakte aan de werkzaamheid van Benoist een einde, hij verliet Frankrijk en begaf zich naar den Haag, waar hij een beroep ontving naar de Walsche gemeente te Delft. Hier nam hij in 1695 de partij op van Jurieu in diens geschillen met Saurin, terwijl hij ook in twist geraakte met Jaquelot, le Clerc en T.H. van den Honert.

In 1715 verkreeg hij, na 51 dienstjaren, zijn eervol emeritaat en den 15den Nov. 1728, op bijna 89-jarigen leeftijd stierf hij.

Benoist is ongetwijfeld een geleerd man geweest, die zeer veel smaak en een gezond oordeel bezat en die buitengewoon werkzaam was. Zijn geschiedenis van het edict van Nantes is en blijft een voortreffelijk werk, dat een eereplaats onder de klassieken van het Protestantisme blijft innemen:

Van hem zag het licht:

Lettre d'un pasteur banni de son pays à une église qui n'a pas fait son devoir dans la dernière persécution. Colog. 1686.

Lettre à un gentilhomme prisonnier pour la religion. Delft 1685.

Histoire et apologie de la retraite des pasteurs à cause de la persécution de France. Francf. 1687.

Jésus Christ Dieu et Homme ou sermons sur le III et IV verset du 1 chapitre de l'Epitre de St. Paul aux Hébreux. Dit geschrift bevat niet slechts twee preeken over de aangegeven verzen, waarin door den schrijver gehandeld wordt over de godheid van Christus, maar nog een derde leerrede over Ps. 90:15-17, door hem uitgesproken op den 1sten Januari 1692.

Historie de l'édit de Nantes. Delft 1693 en 1695. 3 banden in 5 deelen. Anoniem verschenen, is het boek opgedragen aan de conseillers deputez de la Hollande et West-Frise. De opdracht is onderteekend: B.M.A.D. Een Engelsche vertaling van het 1ste gedeelte verscheen te Londen reeds in 1693, terwijl een Hollandsche overzetting het licht zag te Amsterdam in 4 deelen of 2 stukken in 1696, onder den

titel: *Historie der gereformeerde Kerken van Vrankrijk: Vervattende het begin en den voortgang der Reformatie, begonnen met het jaar 1517 en bijzonderlijk de*

Historie sedert het verlenen van 't Edict van Nantes in 1599, enz. (cf. Knuttel, *Nederl. bibliographie van Kerkgesch.* Amst. 1889 blz. 26). Ongetwijfeld is dit het meest bekende werk van Benoist. Bij de samenstelling er van maakte hij veelvuldig gebruik van de *Mémoires* van Tessereau, den ex-secretaris van Lodewijk XIV, gestorven te Rotterdam in 1689, terwijl hij het verrijkte met tal van officieele bescheiden.

Naar aanleiding van het schrijven van dit werk trad tegen hem in 't krijt, om Lodewijk XIV te rechtvaardigen, P. Thomassin, priester van het Oratorium te Parijs met een *traité historique et dogmatique des édits*, waaraan P. Bordes een supplement had toegevoegd. In de *Nouv. de la rêp. des lettres* van Oct. 1705, schreef Benoist, dat hij hierop zou antwoorden, maar dit is niet gebeurd.

Sermons sur divers sujets. Delft 1698. Deze bundel bevat vier preeken. De eerste is uitgesproken op den dankdag over den vrede, gesloten te Rijswijk (tekst Jesaja 32:17 en 18), de tweede is over Philip. 1:27, de derde (waarin gehandeld wordt over erfzonde) gaat uit van Ezech. 16:3 en 4. De vierde leerrede sluit zich aan de derde aan, en spreekt over Jezus Christus als het slachtoffer voor de zonde, naar aanleiding van 2 Cor. V:21.

Dissertationes epistoliae tres, *in priores octodecim versiculos primi capituli Evangelii secundum Joannem circa Christi divinitatem.* Rott. 1697. In dit tractaat bestrijdt de schrijver het Socinianisme van J. le Clerc.

Avis sincères à M.M. les Prélats de France sur les lettres qui leur sont adressées sous le titre de Prélats de l'Église gallicane. Z. pl. Anonieme brieven, die om de 12 of 14 dagen verschenen. De eerste is gedateerd op den 1sten Juli 1698. Na den zevenden komen er twee andere getiteld: *Lettres à tous les réformés françois ou qui sont encore dans le royaume sous l'oppression*, *ou qui sont dispersés dans toute l'Europe*, *et à tous autres qu'il appartiendra.* La Haye 1698. Hierin vinden we zijn strijd met Jaquelot. In 1691 verbood het consistorie der Walsche gemeente te Delft aan beide antagonisten om het schrijven tegen elkaar voort te zetten. Benoist, die 't beloofd had hield zich aan zijn belofte; maar Jaquelot niet.

Lettre à M. l'archevêque de Reims.... cet. gedateerd Digne, 15 Sept. 1700.

Eliae Benoist in Gallicana Delfensi ecclesia v.d. ministri adversus epistolam v.p.r.d. Taco Hajo van den Honert ecclesiae Amstelodamensis pastoris, *de stylo novi testamenti amica expostulatio illi ipsi inscripta: qua plurima ad eam quaestionem pertinentia expundentur et illustrantur.* Delft 1703. Dit boek is gericht tegen *Syntagma dissertationum de stylo novi Testamenti Graeco*, *quas collegit*, *atque una edi curavit* Taco Hajo van den Honert, *ecclesiae amstelodamensis pastor.* Amsterd. 1702.

Merkwaardig is wat Benoist op blz. 16, 20 en 21 zegt over de theopneustie. Het geschrift loont nog ruimschoots de moeite der lezing.

Mélange de remarques critiques, etc. Delft 1712.

Lettre de M. Benoît, *ministre de la R.P.R. à Alençon, au P. prêdicateur des Jésuites de la même ville*, ged. uit Alençon 29 Janv. 1681 en geplaatst in de *Dissertations* de Tilladet.

Behalve deze gedrukte werken en verhandelingen, bestaan er nog tal van handschriften van hem, waarin hij dikwijls de zonderlingste idéen ontwikkeld, o.a. dat de wijsbegeerte van Cartesuis en van Spinoza niets anders is dan ijdele droomerij.

L i t t e r a t u u r : *La France Protest.* 2me éd. T. II, col. 269-276.

[Abraham van Bemmelen]

BEMMELEN (Abraham van), werd den 27sten Mei 1779 te Delft geboren als zoon van den godsdienstonderwijzer en krankenbezoeker Abraham en van diens vrouw. Maria van der Kemel. Als hij zich grondig had geoefend in het Fransch, Engelsch en Duitsch, ging hij in 1790 naar de Lat. school, waar hij, onder leiding van den rector Janus Hoogeveen, zulke vorderingen in de klassieke talen maakte, dat hij den 9den Sept. 1795, met grooten lof bevorderd werd naar de academie. Nog 4 jaar evenwel bleef hij in zijn geboorteplaats, waar hij zich, daarbij geholpen door zijn neef A. van Bemmmelen, oefende in de wis- en natuurkunde, terwijl de Walsche predikant J. Scheidius, hem onderwees in het Hebr., Chald., Arabisch en in de Oostersche- en Grieksche oudheden. Zoo, degelijk onderlegd, werd hij den 11den Sept. 1799 (*Alb. Stud. Lugd. Bat.* kol. 1193) als theologisch student te Leiden ingeschreven. Hier volgde hij de lessen van van de Wijnpersse, Rau, Boers, te Water en v. Voorst, in wiens vriendschap hij in hooge mate deelde. Aangespoord door dezen, besloot hij dan ook de academie niet te verlaten, zonder een proef van welvolbrachte studie geleverd te hebben, en zoo kwam hij er toe, onder voorzitting van zijn vaderlijken vriend v. Voorst, een uitleg- en oordeelkundige verhandeling over de brieven van Paulus aan de Efeziërs en de Kolossensen, met elkander vergeleken (*dissertatio exegetico critica de epistolis Pauli ad Ephesios et Colossenses inter se collocatis*) te verdedigen en, indien omstandigheden van financieëlen aard het hem niet verhinderd hadden, zou hij ongetwijfeld gepromoveerd zijn.

Bewoog genoemde *dissertatio* zich hoofdzakelijk op het gebied der bijbelverklaring, deze is immer zijn hoofdstudie gebleven ‘waarin hij niet alleen door zijn onderhouden en volmaken van zijn uitgebreide kennis van onderscheidene talen en wetenschappen, zijn onderzoeken van de geschiedenis der menschheid, bijzonder die der Christelijke kerk, en zijn raadplegen van oude en nieuwe uitlegkundige schriften, maar ook door zijn wijsgeerig denken, zijn zoeken naar licht en waarheid, zijn waarderen van geloof, godzaligheid en liefde, zijn geestelijk leven in gemeenschap met zijnen God en zijnen Zaligmaker, en zijn hoopvol uitzien naar hemelsche zaligheid, anderen ver overtroffen heeft.’

Behalve de tijd, die door hem aan exegetische studie besteed werd, las hij ook veel, en was hij met de klassieke litteratuur volkomen vertrouwd, niet minder was dit het geval met de nieuwere letterkunde, terwijl hij immer een groot minnaar en ijverig beoefenaar is gebleven van de wis- en natuurkunde. Bijzonder voelde hij zich aangetrokken tot de studie der insecten, en bij zijn overlijden liet hij hiervan een niet onbelangrijke collectie na.

Praeparatoir geëxamineerd voor de classis Leiden den 27sten Juni 1803, bleef hij niet lang onder het getal der proponenten, want reeds den 5den Oct. werd hij beroepen te Ankeveen, waar hij, na afgelegd peremptoir examen, den 2den Nov. 1804 te Amersfoort, den 15den Jan. 1805 bevestigd werd. Weinig tijds daarna, immers den 29sten Mei d.a.v., trad hij in het huwelijk met Metta Jacoba Humbert (overl. Maart 1814), dochter van Leonard, predikant bij de Walsche gemeente te Naarden.

Verscheidene malen beroepen, o.a. te Bolsward, den 16den Febr. 1816, kon hij niet besluiten zijn geliefd Ankeveen te verlaten, totdat hij eindelijk den 6den Mei 1822

het beroep aannam naar Loosduinen, alwaar hij, na den 25sten Augs. afscheid gepreekt te hebben, den 1sten Sept. met Philip. II:5, zijn dienstwerk begon.

Tijdens hij te Ankeveen werkzaam was, bekleedde hij verschillende kerkelijke betrekkingen. Was hij vóór 1816 reeds werkzaam geweest als scriba van de voormalige classis van Amersfoort, na de invoering in 1816 van het algem. reglement, werd hij praetor van den ring Tienhoven, praeses van het cl. bestuur van Amersfoort en lid van het prov. kerkbestuur van Utrecht; terwijl hij bij koninkl. besluit van den 28sten Mei 1816, benoemd werd tot secundus van Ds. C. van Leeuw, die als primus zou verschijnen op de 1ste synodale vergadering der Herv. kerk. In 1819 gekozen tot secretaris van het prov. kerkbestuur, werd hij door dit kerkelijk college in 1821 benoemd tot lid van de synode en den 18den Juli d.a.v. sloot hij deze bijeenkomst met een leerrede over Luc. X:21[a] *de blijdschap van Jezus over de uitwerking zijner pogingen.* Deze leerrede verscheen nog in hetzelfde jaar te Dordrecht[1)].

Te Loosduinen is van Bemmelen niet lang geweest, want het beroep, den 25sten Maart 1825, op hem, naar Oosterhout uitgebracht, nam hij aan, terwijl hij daarentegen voor een beroep naar de Walsche gemeente te Amsterdam bedankte. Den 25sten Sept. preekte hij afscheid te Loosduinen en den 2den Oct. deed hij in zijn derde gemeente zijn intree, na er bevestigd te zijn door W. van Volkom, destijds predikant te Breda.

Bijna 17 jaar heeft de werkzaamheid van v. Bemmelen te Oosterhout geduurd. Hij overleed hier den 28sten Juni 1842.

Van Bemmelen heeft verscheidene boekbeoordeelingen geschreven in de *Jaarboeken der Wetenschappen en Kunsten* (1809 en 1810), in het *Koningrijk Holland* van 1808 en volgende jaren, in de *Bibliotheek van theol. letterkunde* van 1813 - 1826, in de *Bijdragen tot beoefening en geschiedenis der godgel. wetenschappen*, gelijk hij later van 1833 tot op zijn overlijden, talrijke en belangrijke bijdragen in de boekbeschouwing der *Vaderl. letteroefeningen* heeft laten plaatsen.

Behalve het genoemde schreef hij nog:

Leerredenen 1ste bundel. Amst. 1818.

Leerredenen 2de bundel. Amst. 1821.

Voorlezingen over eenige schoonheden van den brief van Paulus aan de Philippensen, in 1819 gelezen in de vergadering van den ring Tienhoven en geplaatst in de *Boekzaal* van dat jaar (cf. *Boekzaal*, 1819[b] blz. 303-316).

Beschouwing van den 72sten Psalm, *als dichtstuk van Salomo*, in 1822 in den ring van Tienhoven voorgelezen en geplaatst in de *Boekzaal* (cf. *Boekzaal* 1822[b] blz. 41-54).

Nieuwe bundel leerredenen. Delft 1826.

Tiental leerredenen. Breda 1829.

Leerrede over David en Jonathan als voorbeelden van godsdienstigen moed, naar aanleiding van 1 Sam. 23:14-16, op den 5den Dec. 1830 voor het corps vrijwillige jagers der hoogeschool te Leiden uitgesproken. Breda 1831.

1) *Kerkelijke redevoeringen*, *tot opening en sluiting van hel algem. synode der Herv. Kerk in het koningrijk der Nederlanden.* Vergaderd in 's Gravenhage den 4den Juli 1821. De eerste uitgesproken door C. Kist pred. te Dordrecht. De laatste door A. van Bemmelen, pred. te Ankeveen. Waarbij gevoegd zijn de aanspraken van zijn Excellentie, den Staatsraad, directeur generaal van de zaken der Hervormden en van den president van het synode A. van Deinse, predt. te Middelburg. Te Dordrecht bij Blussé en van Braam. 1821.

Twaalftal leerredenen. Amst. 1832.

Proeve eener vergelijking van de oude en nieuwe beschaafde volken ten aanzien van gemeenschappelijke, nuttige inrichtingen (*Vaderl. Letteroef.* 1826).

Iets over de verschijning van den opgestanen Jezus aan Maria Magdalena en bijzonder over Joh^{s}. XX:17 (*Godgel. bijdr.* 1827).

Verscheidene stukken in 1834 en 1835 in het *dagboek ten gebruike van den Bijbelschen almanak.*

Gesch. der goddel. openb. des bijbels. Delft 1827.

Gesch. der Maccabeërs in hare veelzijdige belangrijkheid voorgesteld. Dordr. 1837.

Van Bemmelen was een zeer geacht en bemind man overal waar hij kwam en in vergaderingen, die hij bijwoonde. Niet rijk met aardsche middelen gezegend, heeft hij toch, met het weinige dat hij had, zeer veel goeds gedaan. Door vrienden en kennissen wordt hij genoemd en geroemd als een vroom man als een godzalig mensch. Ook was hij een uitnemend godgeleerde, een sieraad van zijn stand.

Na zijn dood verschenen nog: *nagelatene leerredenen over de geschiedenis van Abraham.* Amst. 1843.

Glasius, die hem kende, schatte hem hoog en had den man lief die ‘behoorde tot die godgeleerden, wier wezenlijke, veelzijdige maar stille verdiensten ons toeschijnen door hunne tijdgenooten niet genoegzaam erkend geweest te zijn,’ en hij getuigt van hem dat hij was: ‘grondig bekend met de nalatenschap van Hellas en Latium, gelukkig beoefenaar der oostersche letterkunde, begaafd met een scherp en juist oordeel, van fijne wetenschappelijke beschaving, waarlijk en hartelijk godvruchtig’ en dat er geen vak was ‘tot de letterkundige of theologische studie behoorende, waarin van Bemmelen een vreemdeling kon worden genoemd.’ Ook wijst hij er op dat ‘nederigheid een der hoofdtrekken was van zijn karakter’ en hij bejammert het ‘dat den milden en geleerden theologant geen ruimeren werkkring ten deel was gevallen’ en wel hierom ‘omdat dan wellicht de vruchten nog rijker zouden zijn geweest, die het gebied der godgeleerdheid van hem had mogen ontvangen.’

Sedert 1838 telde de Maatschappij der Nederl. Letterkunde hem onder hare leden.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1842^{b} blz. 624-638 en 764-769. Minder volledig v. der Aa, *ll.* dl. II. blz. 303-305. B. Glasius, *Godgeleerd Nederland.* 's Bosch 1852. blz. 101-105. Een brief van hem berust in de bibl. van de M. d. N.L. *Cat.* dl. I. blz. 57 (Brieven).

[Reynerus Berckel]

BERCKEL (Berkel Reynerus), waarschijnlijk uit Delft afkomstig[1)] heeft zeker op kosten dezer stad gestudeerd en wel als alumnus in het Staten-College. Dit mag worden afgeleid uit het feit; dat hij ‘aan die van Delft verbonden was’ zóó dat men daar macht had, hem, van de plaats waar hij als predikant dienst deed, indien men hem in de stad noodig had, derwaarts te roepen.

1) Bij v. Slee; *Diar. Everardi Bronckhorstii.* 's Gravenh. 1898 komt op blz. 25 en 26 voor Theodorus Berkel Delphensis. Deze was jurist.

Toegelaten tot de evangeliebediening in de classis Delft in 1616, werd hij den 28sten Augs. van dat jaar bevestigd te 't Woud, om vandaar in 1619 naar Schiedam te vertrekken, waar hij gebleven is tot 1632. In laatstgenoemd jaar trok hij naar

Rotterdam, alwaar hij in 1656 gestorven is. Als afgevaardigde uit de classis Schieland, woonde hij de Z.-Holl. synode bij, die in Augs. 1620 te Gouda gehouden werd, waar hij het recht van zijn gemeente en van de magistraat van Schiedam verdedigde om den te Amsterdam beroepen Eleazar Swalmius, niet toetestaan dit beroep op te volgen, terwijl hij zich ook benoemd zag in een commissie, aan wie opgedragen was de oneenigheid, die er gerezen was tusschen de gemeente te Bodegraven en den predikant aldaar H. Wassenburgh, uit den weg te ruimen. Nog woonde hij o.a. bij de part. prov. Z.-Holl. synoden in de jaren 1625; 1626; 1628; 1629; 1651.

Hij schreef: *De aeterna et simplici Dei essentia.* L.B. 1613.

L i t t e r a t u u r : R. en v., Veen *ll.* dl. III. reg. i.v. *Nederl. Arch. voor Kerkel. gesch.* dl. II. Leid. 1842, blz. 216. M. Soermans, *Kerkel. register* enz. 2de druk. Haarlem 1702. blz. 47, 79, 82. *Acta part Z.-Holl. syn.* Hs.

[Ahasverus van den Berg]

BERG (Ahasverus van den), geb. te Dordrecht den 20sten Febr. 1733, werd den 15den April 1760 door Johs. Hend. Wijnstok, predt. te Westmaas, praeparatoir geëxamineerd, welk examen door hem zoo flink werd afgelegd, dat de scriba classis gelast werd hem een 'loffelyk getuygenisse te geven' (*Boekz.* 1760a blz. 503). Beroepen te Bruchem, den 26sten Nov. 1761, werd hij den 27sten Jan. 1762 voor de classis van Zalt-Bommel peremptoir geëxamineerd (*Boekz.* 1761b blz. 712 en *id.* 1762a blz. 230). in tegenwoordigheid van den gedeputeerde der Geld. synode Ds. Philippus Rooyaards door Ds. Johs. Andr. Eiker uit Deil en Enspijk, na een proefpreek gedaan te hebben uit Luc. 18:13 en 14a. Dit 2de examen werd wederom met zeer veel lof afgelegd, waarna hij den 14den Maart bevestigd werd door Ds. Johs. R.G. Haantjens predt. te Rossum (vroeger te Bruchem), met Exod. 18:19 en 20. Van den Berg aanvaardde de bediening met een leerrede over 2 Cor. II:16b.

Van Bruchem verhuisde hij (ber. 11 Maart 1766) naar Barneveld, om hier, na den 11den Mei zijn afscheid gepreekt te hebben in zijn eerste gemeente, den 25sten Mei, met 2 Cor. V:20 zijn werkzaamheid te beginnen.

Terwijl hij te Barneveld was, werd hij den 31sten Oct. 1772 (cf. v. Iperen, *Hist. van het Psalmgezang* dl. I. blz. 330), door de Staten van Gelderland aangesteld, om naar den Haag te trekken en daar mede te werken aan de samenstelling van een nieuw Psalmboek, om het tot dien tijd gebruikte van Datheen, te vervangen. De commissie tot dat doel te 's Gravenhage saamgekomen, had van den Berg tot voorzitter en welk belangrijk aandeel hij heeft gehad aan het werk, zegt ons het klassieke boek van v. Iperen, waar ook in dl. I., tegenover blz. 352, zijn portret te vinden is.

Van Barneveld trok van den Berg naar Arnhem. Hij werd hier beroepen den 10den Augs. 1778 en hij begon er, als hij den 18den Oct. met Philip. IV:23 zijn afscheid gepreekt had, den 1sten Nov. zijn dienstwerk, na door zijn ambtgenoot N.S. Werdenier, met een leerrede over Rom. X:8 en 9, tot de gemeente te zijn ingeleid (cf. *Boekz.* 1778b blz. 641). Niet dan met groot verdriet had men te Barneveld, waar hij zeer gezien was, den geliefden prediker zien vertrekken naar Gelderlands hoofdstad. Met toewijding en trouw, zoo lezen we, had hij de Barneveldsche gemeente gediend.

Zeer werd 's mans verdienste voor de kerk en de wetenschap op prijs gesteld en dit zal dan ook wel een van de oorzaken zijn geweest, waarom men hem, na

het overlijden van Scheltinga, hoogleeraar in de godgeleerdheid te Harderwijk, gepolst heeft, of hij als diens opvolger aldaar wilde optreden, waarvoor hij echter bedankte (Bouwman; *ll.* dl. II. blz. 378 en 379).

Groot was, gelijk we vernamen het aandeel dat van den Berg gehad heeft aan de samenstelling van het nieuwe Psalmboek en met kracht heeft hij ook meegewerkt aan de vervaardiging van den Gezangenbundel. De afgevaardigden der verschillende provinciën, die, om het beoogde doel te bereiken, te Utrecht waren saamgekomen in de consistorie kamer van de Domkerk, den 27sten Sept. 1803, hadden hem tot hun voorzitter en ook te 's Gravenhage, werwaarts de bijeenkomsten der Gezangencommissie later verlegd werden, bleef hij den presidialen hamer voeren en met een hartelijken gelukwensch van hem aan de leden, voor wat zij naar zijn meening in 't belang der kerk hadden gedaan en een ernstige dankzegging aan God, besloot hij den 6^{den} Sept. 1805, de laatste zitting[1)].

Jammer dat hij, die voor 't Gezangenboek zooveel had gedaan, de invoering er van in de gemeente niet mocht beleven, want den 6^{den} Januari 1807 stierf hij, na een langzaam verval van krachten. Met zijn dood verloor de gemeente te Arnhem ‘een man, die haar ruim 28 jaren, getrouw en ijverig het Evangelie had verkondigd’ (*Boekz.* 1807^{a} blz. 70 en 71).

Ahasverus van den Berg is een man geweest van groote kundigheden, die, en dit is zeker niet de minste lof die hem kan gebracht worden, verbazend veel heeft gearbeid aan de verbetering van het godsdienstonderwijs, waarvan de leerboeken, die hij ten gebruike daarvan samenstelde, de meest ondubbelzinnige bewijzen opleveren. Voor de kerk heeft hij veel gedaan en in kerkelijke vergaderingen werd, aan zijn degelijke en doorwrochte adviezen, steeds groote waarde gehecht en toen de kerk, tengevolge van de droevige toestanden op het einde der 18de en het begin der 19de eeuw, in treurige omstandigheden verkeerde, is hij de man geweest, die den gezonken moed wist op te beuren en die trachtte te redden en te behouden, wat te behouden en te redden viel[2)].

1) Zie, voor het aandeel, dat van den Berg gehad heeft aan de voorbereiding en het ontstaan van den Gezangenbundel; H.H. Barger, *Ons Kerkboek.* blz. 73-76. Dr. R. Bennink Janssonius, *Gesch. van het Kerkgezang b/d Herv.* Amst. 1863. blz. 190-223 en vooral Dr. L. de Geer; *Ontstaan*, *invoering en ontvangst van den evangel. gezangbundel in de Ned. Herv. Kerk.* Gr. 1902. blz. 29-94. In den Gezangenbundel zijn van van den Berg, hetzij vertaald, omgewerkt of oorspronkelijk. Gez. 1; 3; 6; 7; 9; 12; 13; 16; 18; 29; 32; 33; 34; 36; 41; 55 (gedeeltelijk); 57-60; 67; 72 (gedeeltelijk); 73; 74; 75; 76; 80; 81; 83; 90; 92; 101; 104-106; 115 (gedeeltelijk); 124; 131; 135-137; 140; 145; 151; 156; 157; 163; 164; 167; 176; 177; 181; 184; 186; 188; 192. Zie Barger, *ll.*, waar, op blz. 279-286 voorkomt de naamlijst van de dichters der evangel. Gezangen.

2) Ter behartiging van de financiëele belangen der kerk, kwam den 11^{den} April 1797 een commissie samen, bestaande uit 16. predikanten, waarin o.a. voor Gelderland, ook zitting had A. van den Berg uit Arnhem. Door middel van een adres hadden zij hunne bezwaren bekend gemaakt tegelijk met hunne wenschen ten opzichte van den wekelijkschen rustdag, een voldoende plaats voor godsdienstoefening en betaling van leeraars, emeriti en predikants-weduwen. En toen den 24sten Juli 1798 en volgende dagen, weer een vergadering van enkele predikanten uit de verschillende gewesten, te 's Gravenhage werd saamgeroepen, vooral naar aanleiding van eene, den 12^{den} Juli 1798 uitgevaardigde publicatie van 't intermediair ‘uitv. bewind, der Bat. republiek omtrent 't 6de artikel der additionele artikulen tot de acte van staatsregeling, betrekkelijk de kerkgebouwen en Pastory hnyzen der voormaals

Behalve geleerd theoloog en degelijk preeker, was van den Berg ook een dichter van naam. ‘Zijne dichtstukken zijn eenvoudig, schoon, natuurlijk, vol gevoel, ademen reine godsvrucht en echte christelijke deugd; zij spreken onmiddellijk tot het hart en dragen het kenmerk van waar godsdienstig gevoel’ (cf. Witsen Geysbeek, *Biogr. Woordenboek der Nederl. dichters*, dl. I. Amst. 1821 blz. 279).

Om zijn verdienste was hij lid geworden van de Maatsch. der Nederl. Letterkunde benevens van eenige dichtlievende genootschappen.

Begraven in de Eusebius kerk te Arnhem, leest men op een grafsteen, die zijn stoffelijk overschot dekt:

Ahasverus van den Berg,
geb. 20 Febr. 1732, gest. 6 Jan. 1807.

Nu ken ik langer boei noch band
Aan aarde en aardsche dingen,
Daar boven in mijn vaderland
Bij al de hemellingen.

De bibliotheek van de Maatsch. der Nederl. Letterk. te Leiden bezit in handschrift van van den Berg:

Veluwsche gemeene landtaal. Met aanteekeningen en aanvullingen van H.J. Folmer, gesch. door F. van Lelyveld (cf. *Handel. v/d. M.* 1774 blz. 15; *id.* 75 blz. 19 en *id.* 76 blz. 91;

Woorden uit de gemeene landtaal op de Veluwe. Twee verzamelingen, de eerste aangevuld door H.J. Folmer;

Op het graf van wijlen den Weleerw. Heer W.R. Nanninga;

Hoogd. briefje op rijm aan L. Marchand;

1 brief aan U. Heinemeyer. Arnh. 1800.

2 brieven aan A. Kluit. Barnev. 1769.

3 brieven aan N.N. Barnev. 1768, '69, '73.

Een gedicht op het huwelijk van E. Hollebeek met A.M. Gerdes (Gr. 1758), en een gedicht op de bruiloft van J.H. van Zuylen van Nievelt en S.E. Lewe van Aduard, 1791. In handschrift 1065, voorkomende op blz. 260 van Tiele's, *Cat. Cod. manu-script. bibl. univ. Rh. Traject*, komen eenige brieven voor van van den Berg.

In druk verscheen van hem:

Leerrede over Psalm 92:2, uitgespr. op den VI^{den} van slachtm. 1784, toen de nieuwe rijmpsalmen in de kerken van Gelderl. werden ingevoerd. Dordr. 1774. (cf. J. v. Iperen; *ll.* dl. II. blz. 435).

Leerreden over Ps. 92:4, ter inwijing van het nieuwe orgel, geschonken door hunne doorluchtige en koningrijke hoogheden.... aan de kerk te Apeldoorn. Arnh. 1780. (De inwijding van dit nieuwe orgel te Apeldoorn door van den Berg,

> heerschende kerk,’ vinden we alweer den Arnhemschen predikant van den Berg, om mee te helpen de belangen der bedreigde kerk te behartigen; en een concept plan ter voorlichting werd vervaardigd, waaraan, behalve 4 andere predikanten ook van den Berg meegewerkt heeft. Wel stellig een doorslaand bewijs, dat èn de committenten, zoowel als de gecommitteerden, in hem een man zagen, van wiens kennis en beleid men in de troebele dagen en in de moeilijke omstandigheden, waaronder de kerk destijds leefde en waarin ze verkeerde, een krachtige hulp verwachtte (cf. Dr. S.D. van Veen, *De Gereformeerde Kerk van Fr. in de jaren* 1795-1804. Gron. 1888. blz. 82; 110; 133 en 134.

had plaats den 13den Augs. 1780. Wegens aanhoudende ongesteldheid van den predikant der plaats, was hij tot het verrichten van deze plechtigheid uitgenoodigd. *Boekz.* 1780b blz. 248 en 249).

Leerreden over Hebr. XIII:7, ter gedachtenis van den WelEerw. Zeergel. Heer Hendrik Ribbens in zijn WelEerw. leven bedienaar des goddel. woords te Arnhem. Arnh. 1782. (De rede werd uitgesproken den 19den Mei 1782).

Leerreden over Ps. 103:1; 2; 3b; 4a, ter opwekking voor de gemeente van Arnhem, tot dankbaarheid aan God.

In 1783 was Arnhem, gedurende eenige maanden achtereen, geteisterd door den 'Rooden loop,' waaraan ook van den Berg zeer geleden had en welke ziekte zoowel te Arnhem als in de omliggende plaatsen, verbazend veel slachtoffers had gemaakt. Toen hij hersteld was en de ziekte voor een groot deel geweken was, hield hij bovengenoemde leerrede, waarin over het ontstaan en het verloop der ziekte, merkwaardige bijzonderheden te vinden zijn.

Leerrede over Johs. 5:35, ter gedachtenis aan L. Serrurier, predt. te Arnhem, gest. den 31sten Dec. 1788. Arnh. 1789.

Leerreden .... uit te spreken .... bij de invoering der Evangel. Gezangen te Arnhem. Arnh. 1807. Dewijl van den Berg, vóór de invoering der Gezangen stierf, heeft hij deze leerrede niet uitgesproken.

Geschenk voor de jeugd, door J.F. Martinet en A. v.d. Berg. Amst. 1781-1789. 6 dl. 12 stukjes.

Nieuw geschenk voor de jeugd. Amst. 1792. 6 dltjs.

Levensberichten van J.F. Martinet. Amst. 1796. Met het portret van Martinet op den titel.

J. Mensinga. *Filip. I:6.* Uitgeg. door A. v.d. Berg. Met afbeelding van het gedenkteeken. Z. p. 1798.

E.M. Post. *Het Land*, in brieven (uitgeg. door A. v.d. Berg). Amst. 1788. C.F. Gellert. *Fabelen en vertelsels in Nederd. vaerzen* gevolgd door A. v.d. Berg enz. Amst. 1772-74. 3 dln.

Verdediging van de zaak der Hervormden, *betrekkelijk de kerkelijke en armengoederen der Herv. gemeenten in Gelderland.* Amst. 1797. Zonder twijfel is van den Berg de auteur van dit geschrift.

Bijbelsche historievragen tot gebruik van Katechizatiën en Chr. huisgezinnen. 1e dr. 1779[1)].

Korte vragen uit de kerkel. geschiedenis. 1778/79.

Uitbreiding van de bijbelsche historievragen. Arnh. 1784.

Kort onderwijs in de meeste leerstukken van den Chr. godsdienst getrokken uit de bijbelsche historyen. Arnh. 1789.

Proeve van geestel. liederen. Utrecht 1779.

Proeven van geestel. oden en liederen, uitgegeven [en ten deele vervaardigd] door A. v.d. Berg. Utr. 1783-1805. 4 stukken.

Zangwijzen tot de geestel. oden en liederen. Utr. 1780. 1ste dl.

1) Hiervan zag een Fransche uitgave het licht, onder den titel van: *Abrégé de l'hist. sainte*, *à l'usage des Enfans*, terwijl C.E. v. Koetsveld er een verkorting van bewerkte: A. v.d. Berg, *Bijbelsche historievragen*, *tot gebruik van Katechisatiën en Christel. Scholen.*

Gedachten over geestel. oden en liederen inzonderheid tot gebruik bij den openb. godsdienst [v. Munter, Klopstock enz.] Utr. 1802. 2 dl.

Vervolg op de gedachten over geestel. oden en liederen. Utr. 1803.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* (zie de in den tekst genoemde jaargangen) v.d. Aa, *ll.* dl. II. blz. 366-368. Hier zijn enkel minder juiste data, die uit de *Boekzaal* kunnen verbeterd worden.

[Izaakus Emaus ten Bergh]

BERGH (Izaakus Emaus ten), geb. te Amsterdam (waar zijn vader advocaat was) den 6^{den} Dec. 1680. Na behoorlijk voorbereidend onderricht ontvangen te hebben op de 'triviale scholen', werd hij den 3^{den} April 1701, ingeschreven te Leiden als student in de letteren (*Alb. Stud.* kol. 764), om later tot de studie der godgeleerdheid over te gaan. Vooral bevriend was hij met prof. Sal. van Til, die zeer op hem gesteld was. Den 22sten Juli 1708, door Ds. Salomon van der Ster bevestigd tot predikant te Ransdorp (cl. Edam), is hij daar voortdurend werkzaam gebleven tot zijn dood, den 6^{den} Maart 1740. In de waarneming van zijn werk was hij ijverig en trouw en zoowel bij zijn medebroeders in de classis als bij zijn gemeenteleden, zeer gezien.

Hij schreef: *Ransdorps Kerkgebouw plegtelijk ingewijdt.* Amst. 1720.[1)]

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1740^{a}. blz. 337 en 338.

[Willem van den Bergh]

BERGH (Willem van den), geboren te 's Gravenhage den 5^{den} Febr. 1850 als zoon van den notaris Johannes Willem en Grietje van Hettinga Tromp, werd, na het gymnasium in zijn geboortestad te hebben bezocht, den 16^{den} Sept. 1868 ingeschreven als student in de rechten te Leiden. Later ging hij ook theologie studeeren, met dien verstande evenwel dat de studie in de rechtsgeleerdheid niet werd vaarwel gezegd. Een dubbel doctoraat èn in de rechten èn in de godgeleerdheid bekroonde zijn arbeid. De eerste waardigheid verkreeg hij den 29sten Juni 1878 met een dissertatie: *De strijd tegen de prostitutie*, de tweede den 30sten Sept. 1879 met de verdediging van een acad. proefschrift: *Calvijn over het genadeverbond.* Beslist van Gereformeerde overtuiging, heilig doordrongen van de waarheid van het Kalvinisme komt in zijn acad. proefschrift, zijn geloofsovertuiging op heldere en klare wijze uit.

Behalve aan de studie deed van den Bergh als student reeds veel aan philanthropie, en met al de kracht die in hem was bestreed hij de prostitutie. Waar deze gewichtige aangelegenheid besproken of behandeld werd, daar kon men van den Bergh vinden.

1) De inwijding van het kerkgebouw te Ransdorp, had plaats den 26sten Mei 1720. Voor het oude, dat dreigde in te storten, was een nieuw opgericht. Twee jaar lang werden, tijdens het afbreken en opbouwen der kerk, de godsdienstoefeningen gehouden in een zaal van het raadhuis.
Bij de inwijding werden drie leerredenen uitgesproken.
a. door Ds. I.E. ten Bergh, over Ezra VI:5.
b. door Ds. Joh. d'Outrein uit Amsterdam, over 1 Petr. II:4.
c. door Ds. Kornelius van Heikoop uit Broek en Waterland over Ps. 84:2 en 3.

Met het woord en met de pen bestreed hij haar, en meer dan één bijdrage van zijn hand in de studenten-almanakken uit de jaren, waarin hij leerling was aan de Leidsche universiteit, leggen hiervan getuigenis af. Wat hij destijds schreef trok de aandacht van velen, 't maakte het onderwerp uit van gesprekken onder de studenten, het tintelde van gloed en warmte, men kon het voelen dat het

uit het hart voortkwam. Geen wonder dat hij zich voelde aangetrokken tot den arbeid van den edelen Heldring, predikant te Hemmen en van dien van Ds. H. Pierson. Na het sterven van Ottho Gerhard Heldring (den 11^{den} Juli 1876) herdacht hij diens verdienste in: *Na het ontslapen van O.G. Heldring.* Amst. 1876.

Kandidaat bij het prov. kerkbestuur van Friesland Mei 1879, werd van den Bergh den 25sten Sept. van dat jaar beroepen te Schaarsbergen, alwaar hij den 7^{den} Dec. 1879 bevestigd werd door zijn schoonvader H. Pierson, directeur der Heldring gestichten. Hij werd met 2 Tim. II:15 bij de gemeente ingeleid en ving zijn werk aan met een leerrede naar aanleiding van Ezech. 32:10 en 11. Terwijl van den Bergh te Schaarsbergen werkzaam was, kreeg hij tal van beroepen, waarvoor hij telkens bedankte, totdat hij eindelijk den 26sten Mei 1884, de op hem uitgebrachte roeping naar Voorthuizen aannam. Hier begon hij den 12^{den} Oct. zijn werk met Psalm 51:19^{b} en 20. Den 11^{den} Febr. 1886 scheidde van den Bergh zich vrijwillig van de N.H. kerk af om zich bij de zoogen. doleantie aan te sluiten. Hij trad van af dien dag op als predikant bij de Gereformeerde gemeente te Voorthuizen, bij welke hij werkzaam is gebleven tot zijn dood te Montreux, den 20sten April 1890.

Was van den Bergh reeds als student fel gekant tegen de prostitutie, dat hij dit voortaan blijven zou, mocht van een man, met zoo'n degelijk en ernstig karakter als hij bezat, verwacht worden. Proeven daarvan waren; *de strijd tegen de prostitutie in Nederland.* 's Gravenh. 1878; *Wetgeving op de ontucht in Nederland en besluiten der congressen*, *te Genève*, *Genua en 's Gravenhage*, *met een voorrede en slotwoord.* Den Haag 1883 en *Een ouderloos en verwaarloosd kind.* Utr. 1884.

Behalve het reeds genoemde zag nog van hem het licht: *Kalender der Leidsche academie en naamlijst harer professoren*, 1575 tot 1875, zooveel mogelijk met hunne geboorten en sterfdagen. Leiden 1875, terwijl hij met zijn schoonvader redigeerde het maandblad: *Getuigen en redden.*

Het evangel. jaarboekje *Magdalena* had in jg. 29-32 als redacteuren H. Pierson en W. van den Bergh.

[Adriaan Rudolph Berghege]

BERGHEGE (Adriaan Rudolph), werd in 1794 geboren te Hedel en na genoegzaam voorbereidend onderricht genoten te hebben, den 14^{den} Sept. 1811 ingeschreven als student in de godgeleerdheid aan de universiteit te Leiden. Als beroepen predikant te Heinenoord, werd hij den 6^{den} Augs. 1816, door het prov. kerkbestuur van Z.-Holland toegelaten tot den h. dienst. De bevestiging te Heinenoord had plaats den 6^{den} Oct. 1816, door J. Prins predt. te Oud-Beierland met 2 Tim. I:8^{a}, terwijl de intree geschiedde met een leerrede over Luc. XII:48^{b}.

Beroepen te Hilligersberg (5 Augs. 1828), nam hij, met Handel. 20:32 den 2^{den} Nov. afscheid van zijn gemeente, om den 9^{den} d.a.v., na te zijn bevestigd door Ds. Stemberg uit Rotterdam, zijn dienstwerk in zijn tweede standplaats aan te vangen. Hier vierde hij den 7^{den} Oct. 1866, met een preek over Efeze III:8, zijn vijftig-jarig jubileum en de warme en oprechte belangstelling, waarmee de gemeente aan dit feest deelnam, toonde de groote achting en liefde, die men voor hem koesterde.

Tegen 1 Mei 1867, werd hem door het prov. kerkbestuur van Z-Holl. een eervol emeritaat verleend en den 22sten April, nam hij met 2 Tim. IV:7^{b} afscheid van de gemeente, die hij bijna 39 jaar had gediend.

Na zijn emeritaat vertrok hij naar Akersloot, waar hij den 2den April 1870 overleed.

Hij schreef:

Jozef enz. Rotterd. 1837.

Abrahams opvoeding tot vader der geloovigen, *de grondslag van het Godsrijk op aarde.* Rotterd. 1846.

Bijbelsch dagboekje voor huisgezinnen en katechizatiën. Hiervan verscheen in 1850 te 's Gravenhage een derde druk.

Uit het Duitsch vertaalde hij van H. Olshausen: *Aanwijzing van de echtheid der gezamenlijke schriften des Nieuwen Verbonds.* Voor nadenkende, niet geleerde lezers. Rott. 1838.

[Theodorus Paulus Bergsma]

BERGSMA (Theodorus Paulus), zoon van Willem Bernardus en diens vrouw Sjoukje Scheltema, werd den 10den Maart 1800 geboren te Leeuwarden. Na zich op voldoende wijze te hebben voorbereid, bezocht hij eerst het athenaeum te Franeker, om den 23sten Mei 1821 te worden ingeschreven als student te Utrecht[1]. Terwijl hij nog te Franeker was, waar hij zich hoofdzakelijk op de studie der klassieken toelei, schreef de senaat der Leidsche universiteit den 8sten Febr. 1820 o.a. voor de litt. faculteit deze prijsvraag uit ter beantwoording: *Disputatio de L. Coelio Antipatro*, *historico belli Punici secundi: in qua colligantur loca scriptorum*, *qui ejus vel sententias*, *vel ipsa verba referunt*, *praeterea eorum*, *qui*, *eandem historiae partem explicantes*, *tacite ejus auctoritatem sequi videantur: singulaque illustrentur adhibita interpretatione: cum historica*, *tum grammatica.*

Bergsma zette zich aan 't werk, beproefde zijn krachten en ofschoon niet met goud bekroond, kreeg hij toch een accessit. - Den 19den Juni 1825 werd hij, na verdediging van een acad. proefschrift: *Dissertatio inauguralis de Zoroastris quibusdam placitis cum doctrina christiana comparatis*, bevorderd tot doctor in de godgeleerdheid, terwijl hij in datzelfde jaar door het prov. kerkbestuur van Utrecht, werd toegelaten tot de evangeliebediening. Beroepen te Odijk, werd hij hier den 13den Nov., door zijn schoonvader, den Utrechtschen predikant P. Hugenholtz bevestigd. Nog geen anderhalf jaar was Bergsma in deze zijn eerste gemeente werkzaam, of hij werd reeds beroepen naar Bunnik (2 April 1827).

Hij liet zich de keuze dezer gemeente welgevallen en begon hier, na den 24sten Juni, met Philip. II:12 en 13 afscheid gepreekt te hebben, den 8sten Juli, met een leerrede, uitgaande van 2 Cor. 13:9b zijn dienstwerk, dat hij met ijver en trouw vervulde. Lichaamszwakte maakte het den ijverigen, kundigen man onmogelijk langer als predikant werkzaam te blijven, zoodat hij zich genoodzaakt zag, zijn eervol ontslag aan te vragen, wat hem tegen den 11den Maart 1833, door den koning werd gegeven. Lang duurde de zoo noodige rust voor hem niet, want reeds den 3den Sept. 1834, maakte de dood een einde aan zijn welbesteed leven.

1) In het *Alb. Stud.-Rh. Traject.* Kol. 232. vinden we: '23 Maj. 1821. Theodor Paul Bergsma, Leovardia-Frisius. Th.
Alumnus Athenaei Franequerani huc accessit ut honores Candidati Litterarum consequeretur', Volgt hieruit dat Bergsma dus ook in de klassieke letteren heeft gestudeerd.

Zijn antwoord, op de door het Haagsch genootschap uitgeschreven prijsvraag:

Welke zijn de verschillende oogpunten, *waaruit men de redeneering van Paulus Rom. VII*, *vooral vers* 7, *beschouwt?* werd met goud bekroond en zag in 1832 het licht.

Litteratuur: *Boekzaal* 1834[b] blz. 122-125; v.d. Aa, *ll.* dl. II. blz. 405. Chr. Sepp, *Bibl. van Nederl. Kerkgeschiedschr.* blz. 107.

[Hendericus Berkenbosch]

BERKENBOSCH (Hendericus), werd, na te Meppel het gymnasium bezocht te hebben, den 19den Sept. 1821 ingeschreven als student in de godgeleerdheid te Utrecht. Na het voleindigen van zijn studie, toegelaten door het prov. kerkbestuur van Utrecht tot de evangeliebediening, werd hij predikant te de Meern (ber. 26 Juni 1826), waar hij den 10den September bevestigd werd. Hij arbeidde hier tot den 27sten Maart 1836 en deed den 11den April d.a.v. zijn intree te Beverwijk, waar hij werkzaam gebleven is tot den 31sten Dec. 1867 (zijn eervol emeritaat was hem verleend tegen den 1sten Jan. 1868), toen hij met een leerrede, steunende op Joh. 17:4[b], zijn ambt neerlei. Berkenbosch stierf den 19den Juli 1878.

Hij gaf uit:

Leerrede over het hooge gewigt eener 25-jarige evangelieverkondiging voor den leeraar en zijne gemeente naar 1 Petr. I:25. Beverwijk 1861.

Litteratuur: *Boekzaal*, 1826, 1836 i.v. *St. v. W. en Vr.* 1868 en 1878 i.v.

[Arent Jan Berkhout]

BERKHOUT (Arent Jan), geboren te Schermerhorn den 18den Oct. 1777, werd den 18den Juli 1794 te Leiden student in de godgeleerdheid (*Album Stud.* kol. 1181), in zijn qualiteit als bursaal in het Staten-College. Na volbrachte studie was hij achtereenvolgens predikant te Ettershem en Scharl in 1803, daarna te Woudrichem 24 Juni 1804-16 Nov. 1817 en laatstelijk te Zaandijk 30 Nov. 1817. Tegen den 1sten Juli 1856 was hem door het prov. kerkbestuur van N.-Holland een eervol emeritaat verleend en den 22sten Juni nam hij, met 2 Tim. III:7[b] afscheid van zijn gemeente. Berkhout overleed den 24sten April 1858.

Meermalen afgevaardigd ter syn. vergadering door het prov. kerkbestuur van N.-Holland; o.a. ook in 1828, hield hij, daartoe uitgenoodigd, bij dispositie van Z.E. den Minister van Staat enz., den 6den Juli in de kloosterkerk, in de openlijke zitting der synode, de leerrede en dit naar aanleiding van Rom. VIII:1[b]. Bijzonder verdienstelijk heeft Berkhout zich gemaakt voor het onderwijs, vooral na zijn benoeming tot schoolopziener en tot lid van de provinc. schoolcommissie in Z.-Holland, N.-Braband en N.-Holland. In 1834 opgenomen onder de leden van de M. der Nederl. letterkunde te Leiden werd Berkhout ook ridder van den Nederl. leeuw. Veel artikels van hem komen voor in tijdschriften, maar ze zijn of anoniem geplaatst of met zijn initialen aangegeven, o.a. in:

Nieuwe bijdr. tot bev. v.d. kennis en verbetering van de eered. Dl. I. st. 3. blz. 418. Nog iets over het houden onzer ringsvergaderingen en derzelver nuttige strekking.

Nieuw Chr. Magazijn v. Krom. dl. 2. 1e stuk: Verh. over de vraag; wat leeren de schriften des N.V. van de aanbidding van den Zaligmaker?

Id. dl IV. 1e stuk. Is het wezen of schijn, waarheid of dwaling, als men boven allen het sterfbed van een Christen roemt.

Zie verder *Recensent ook der Recensenten.* dl. 17 no 9; jg. 1853 no 4; dl. 19

n° 7; dl. 21 n° 1; dl. 22 blz. 3. Mengelw. blz. 97; *id.* n° 7; *id.* n° 10; dl. 23 n° 10 en n° 11; *v. Kampens Magazijn*, dl. 7, 1e stuk; *Vriend des Vaderlands*, dl. 1 8ste stuk; dl. 3 1ste stuk; *Suringars Herinneringen* enz. dl. 3, 2e stuk.

De Spreuken van Salomon. Een leerb. v.d. scholen. Gorinch. 1811. Dit boekje is kort na de verschijning door de Fr. policie opgehaald en zijn de exemplaren opgevoerd naar Amsterdam, waar zij bij de omwenteling in 1813, met het huis, waarin zij waren, verbrand zijn.

Krummacher's catechismus des bijbels. Amst. 1816. De vragen tusschen [] zijn door Berkhout ingevoegd.

Troostgronden en uitzigten om ook nu bij de zware ramp des vaderlands alles goeds van God te verwachten. Leerr. over Jes. 63 vs. 1, 2 en 3*a.* Amst. 1825.

Leerrede over Ps. 7 vs. l7 en 18. *Ter gedachtenis van zijn 25-jarige evangeliedienst.* Zaand. 1828.

Moed en kracht werkdadig betoond enz. Leerr. over 1 Sam. 14:6. Amst. 1830.

Herinnering a/d dag der openb. belijdenis voor onze aank. leden.

Het 200-jarig bestaan van ons christel. bedehuis godsd. gevierd te Zaandijk. Leerr. over 2 Chron. VII:20, 21. Zaandijk 1842.

Feestrede ter gedachtenis van mijne 25-jarige-Evangeliedienst in de Herv. gem. v. Zaandijk. Zaandijk 1843.

Feestrede ter gedachtenis mijner 50-jarige bed. van het evangelie. Zaandijk 1853.

Afscheid van de evangelieprediking, *mijn laatste woord aan de gemeente te Zaandijk.* Leerr. over 2 Tim. III:7*b* gehouden op den 22sten Juni 1856. Zaandijk 1856.

Bovendien schreef Berkhout nog eenige gedichten; een *proeve eener beknopte gesch. v/h lager onderwijs in ons vaderland.* Amst. 1821. *Redev. bij het 50-jarig bestaan van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* en kleine stukjes in de *Evangel. Kerkbode* het *Algem. Letterk. Maandschrift* enz.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. XXI blz. 93-96.

[Anton Maurits Berkhout]

BERKHOUT (Anton Maurits), geb. den 17den Mei 1813 te Velsen, waar zijn vader N. Berkhout, destijds predikant was, werd den 15den Sept. 1830 te Leiden ingeschreven als student in de godgeleerdheid. Proponent in Zeeland den 5den Oct. 1837, werd hij beroepen te Heinenoord, waar hij den 24sten Nov. 1839 zyn dienstwerk aanvaardde. Beroepen te Vlaardingen nam hij den 30sten Oct. 1842 afscheid van zijn eerste gemeente, om den 13den Nov. in laatstgenoemde plaats zijn arbeid te beginnen. Hier stierf hij den 6den Januari 1845[1)], nog geen 32 jaar oud. ‘Hij was bij uitstek teeder van gestel, maar tot spreken opgetreden, enkel geest en leven.’ Zijn stoffelijk overschot werd te Leiden in het familiegraf bijgezet.

Hij schreef verzen, die geplaatst werden in den *Muzenalmanak* en in den *Almanak voor 't schoone en goede.* Zie *Cat. der bibl. v/d M. de N.L.* dl. I kol. 523. Nieuwjaarswenschen van Leidens Weezen 1836.

1) De mededeeling, voorkomende in den nieuwen druk van het *Biogr. Woordenb. der Noord-. en Z.-Nederl. Letterkunde* blz. 59, dat hij reeds in 1844 zijn ambt had neergelegd, berust op een dwaling.

L i t t e r a t u u r : J.R. Wernink, *Gods plannen niet de onze*, *maar oneindig hooger dan deze.* Leerrede naar Jes. LV:8, 9. Rott. 1845.

[Nanning Berkhout]

BERKHOUT (Nanning of Nanniel), geb. te Maarsen den 7den Maart 1784 als zoon van Victor Jacobus en Margaretha Jacoba Rappel, werd den 16den Sept. 1801 te Leiden student in de godgeleerdheid (*Alb. Stud.* kol. 1196) en den 5den Mei 1806 door de classis d.t.p. praeparatoir geëxamineerd. Hij was achtereenvolgens predikant te Woudenberg (21 Sept. 1806-10 Juli 1808), Velsen (17 Juli 1808-16 Maart 1817), Sneek (30 Maart 1817-20 April 1823), Leidenen 11 Mei 1823 tot zijn dood, den 2den Nov. 1854.

Hij gaf uit:

Opwekkende rede, uitgesproken in de algem. vergad. van het Nederl. Zend. gen. te Rotterdam op den 22 Juli 1840. Rotterd. 1840. In de levensberichten van de afgest. leden van de Maatsch. der Nederl. Letterkunde schreef hij (zie *Lb.* 1849 blz. 99) het leven van W.N. Meenting, en in die van 1852 (blz. 72) het leven van J.E. Voet van Campen.

L i t t e r a t u u r : *Levensberichten der afgest. medel. v.d. Maatsch. der Nederl. Letterk.* 1855 blz. 136.

[Paulus Berkhout]

BERKHOUT (Paulus), geb. te 's-Gravenhage den 9den Nov. 1688 studeerde te Leiden als alumnus van het Staten-College (ingeschr. den 3den Mei 1704 cf. *Alb. Stud.* kol. 780). Hij was achtereenvolgens werkzaam te Dwingelo, waar hij den 6den Oct. 1708 als 2de predikant in plaats van Sandijck, op een jaarl. tractement van *f* 400, zijn arbeid begon. Beroepen te Wormerveer in April 1715, verliet hij Dwingelo den 30sten Mei van dat jaar, om in Juli in zijn tweede gemeente bevestigd te worden. Na Wormerveer (hij preekte hier den 29sten Juni 1721 met Pred. 12:13 afscheid) kwam hij te Oud-Beierland (hier beroepen den 17den Maart en er den 13den Juli bevestigd), waar hij gebleven is tot Dec. 1745, toen hij zich genoodzaakt zag, verzwakt als hij was door aanhoudende toevallen, zijn emeritaat te verzoeken, wat hem door de Staten van Holland en West-Friesland werd verleend. In Mei 1746 naar Rotterdam vertrokken, stierf hij daar den 27sten Oct. 1747.

Hij gaf uit:

De letterlijke en geestelijke tabernakelbouw. Dordrecht 1740. Ook bestaat er nog van hem een *gelegenheidsrede.*

L i t t e r a t u u r : T.A. Romein, *De Herv. Predik. van Drenthe.* Groningen 1861 blz. 171. - *Boekzaal;* 1721*a* blz. 369; 1721*b* blz. 121; 1745*b* blz. 723 en 1747*b* blz. 607.

[Hendrikus van Berkum]

BERKUM (Hendrikus van), werd den 3den Nov. 1814 geboren te Wanswerd (Fr.) als zoon van Teunis, predikant aldaar. Hij werd den 27sten Mei 1838 predikant te Wolsum en Westhem, waar hij werkzaam bleef tot den 27sten Februari 1848, toen hij

naar Stiens trok. Hier arbeidde hij van den 5^{den} Maart 1848 tot Mei 1855, als wanneer hij naar Nieuw-Heerta toog, waar hij den 7^{den} Nov. 1871 (van der Aa, *ll.* dl. 21 blz. 96 geeft verkeerdelijk aan 5 Nov. 1870) overleed, na een hevige ongesteldheid van slechts drie dagen (*St. v. W. en Vr.* 1871 blz. 1259).

Van hem zag het licht:

Eenvoudig vraagboekje over de gesch. der Chr. Kerk. Sneek 1847.

Leo G.E., *Beknopte gesch. der Chr. Kerk voor katechisatiën en zondagscholen.* Vrij bewerkt naar het Hoogd. door H. v. Berkum. Sneek 1847.

De tocht naar Ameland. Een dichterl. verhaal. Leeuw. 1850.

De Labadie en de Labadisten. Een bladzijde uit de gesch. der Ned. Herv. Kerk. Sneek 1851. 2 deelen. Een zeer belangrijk boek, om de beweging, door De Labadie en zijn aanhang in ons land veroorzaakt, te leeren kennen. De schrijver houdt zich trouw aan de geschiedenis ‘omdat deze zoo ligt schade lijdt, als men haar kleedt in den tooi der verdichting.’ En al heeft hij ‘de hoofdpersonen wel eens bij elkaar gebracht en gesprekken laten voeren, die waarschijnlijk niet zóó gehouden zijn, dit neemt niet weg, dat de personen historisch zijn, terwijl de woorden, die hun in den mond worden gelegd ‘meest alle hunne eigene zijn, hier of daar door hen geschreven.’ Alleen hoofdstuk 8 van dl. I, blz. 136-155 (Menoret en Anna de Veer) is verdicht. Een schat van aanteekeningen dl. I blz. 173-190 en dl. II blz. 203-220, geven aan 't werk een bijzondere waarde, terwijl ze tevens het getuigenis afleggen van groote belezenheid en kennis van het behandelde onderwerp.

Een vergadering van vrienden der zendingszaak te Dokkum. Utr. 1852.

*Antoinette Bourignon; een beeld int de kerkelijke geschiedenis der 17*de *eeuw.* Sneek 1853. We vinden hier, op uitnemende wijze geteekend, den invloed door deze merkwaardige vrouw in ons land uitgeoefend.

Schortinghuis en de vijf nieten; eene bladzijde uit de gesch. v.h. kerkelijk leven in 't Oldambt 1730-1750. Utrecht 1859.

Avondmaalsroeping en Avondmaalszegen enz. Utr. 1857.

Thiele H., *Gesch. der Chr. Kerk vrij bewerkt n.h. Hoogd. door* H. van Berkum. Met een voorrede van P. Hofstede de Groot. 2 dl. Sneek 1855.

Jaspis, L.S., *De stichtel. vreugde des Avondmaals* enz. Vrij bewerkt naar de 3de Hoogd. uitgave door H. van Berkum. Sneek 1859.

Het ware leven. Een feestgesch. voor jeugdige ledematen. Vrij bewerkt naar de 4de Hoogd. uitg. door H. van Berkum. Sneek 1851.

Kerkel. gesch. v. Nieuw-Beerta; een feestgave bij gelegenh. van de inw. der nieuwe kerk. Sneek 1856.

Ook behoorde van Berkum tot de redactie van *Wessel Gansfoort*, wetensch. bijdr. ter bevord. v.d. opbouw der Evang. kerk in Nederland enz. Schoonh. 1854/55.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. 21. Haarlem 1878 blz. 96. *Biogr. Woordenb. der N. en Z.-Nederl. Letterk.* Nieuwe druk blz. 60.

[Jacob Pieter van Berkum]

BERKUM (Jacob Pieter van), geb. te Wanswerd den 22sten Aug. 1821, werd den 25sten Januari 1840 ingeschreven als student in de godgeleerdheid te Leiden (*Alb. Stud.* kol. 1323); maar hij zette later zijn studie voort te Groningen, waar hij cand. in de theologie werd In Aug. 1845 bevorderd tot cand. bij den heil. dienst, door het prov. kerkbestuur van Friesland, was hij achtereenvolgens predikant te Warns (14 Dec. 1845-13 Aug. 1848) en te Wolsum (20 Aug. 1848 tot zijn dood, den 22sten April 1854).

Hij schreef:

Zonde en geloof of ontmoetingen en verhalen uit mijne Evangeliebediening, Sneek 1852.

[Theunis van Berkum]

BERKUM (Theunis van) geboren te Enkhuizen ten jare 1782, werd hij den 24sten September 1805 praeparatoir geëxamineerd in de classis van Peel en Kempeland. Hij was achtereenvolgens predikant te Schoorl (ber. den 18^{den} Oct. 1805, bev. door W.A. van Hengel, na den 7^{den} Jan. 1806 perempt. geëxamineerd te

zijn; den 2den Febr. 1806) tot 28 Jan. 1810, te Winkel (ber. 24 Nov. 1809) 4 Febr. 1810-21 Nov. 1813, te Wanswerd en Jislum, 5 Dec. 1813-27 Jan. 1828, Garijp c.a. 3 Febr. 1828-1 Febr. 1835, Oosthem c.a. 8 Febr. 1835-1858.

Hij schreef:

Feestrede, gehouden ter viering zijner 50-jarige evangeliebediening. 3 Febr. 1856. Heeg 1856.

[Hendrik Willem Bernsau]

BERNSAU (Hendrik Willem), geboren te Lennep (waar zijn vader Hendrik predikant was) in het hertogdom Berg, ten jare 1717, studeerde aan de academies te Duisburg en Marpurg, werd in 1737 candidaat in de godgeleerdheid, waarna hij nog tal van hoogescholen in Duitschland bezocht. In ons land gekomen, liet hij zich den 5den Oct. 1746 (*Alb. Stud.* kol. 1014) te Leiden inschrijven; wel zeker met het doel de lessen van enkele hoogleeraren in de theologie aldaar te volgen. Lang is hij evenwel te Leiden niet geweest; want reeds den 3den Maart 1747 werd hij te Franeker, waar hij zich destijds bevond, benoemd tot hoogleeraar in de theologie. Den 3den April 1748 (niet den 13den April 1747, gelijk van der Aa aangeeft, *ll.* dl. II blz. 437) bevorderd tot doctor in de godgeleerdheid, werd pas den 1sten Mei 1749, gelijk we lezen: 'solemnelijk geïntroduceert in senatum academicum Wilh. Bernsau SS. Theol. doct. et prof. ejusdem facultatis', terwijl hij op dien dag met een inaugureele oratie *de ratione certi in theologia constituenda* zijn ambt aanvaardde. Als aanhanger van de beschouwingen van Andala, bestreed hij de wijsbegeerte van Leibnitz.

Bernsau was een vurig vereerder van Joh. Chr. Wolff's wijsgeerige en theologische beschouwingen. Grooten invloed heeft hij te Franeker niet uitgeoefend. Hij stierf er na een ziekte van weinig weken den 16den April 1763, terwijl de lijkrede over hem, op verzoek der weduwe, gehouden werd door Jacobus Garcin 'linguae Gallicae prof. en predikant bij de Walsche gemeente aldaar.'

Hij schreef:

Theologiae dogmaticae, *methodo scientifica pertractatae.* Dl. I. vl. 1 handelt *de Deo ejusque attributis* en verscheen met een praefatio van Chr. Wolf te Halle in 1745, vol. II *de SS. Trinitate et decretis divinis* Lugd. Bat. in 1747. Later vervolgd in 1755/56 met eenige hoofdstukken 'de Creatione et angelis'.

De ratione certi in theologia constituenda. Fr. 1749.

Theses selectae de vera Hermeneuticae ratione. Fr. 1751.

Compendium Theologiae Dogmaticae, *methodo scientifica pertractatae.* Fran. 1755.

De revelatorum dogmatum nexu. Fran. 1752.

Summarium hermeneuticae, *sive institutiones hermeneuticae in quibus regulae interpretationis optimae sacri codicis demonstrative sanciuntur et ad usum veritatum theologicorum nee non vitae christianae optentur.* Fran. 1758.

Institutiones theologiae problematicae. Onomasticum definitivum.

Litteratuur: *Boekzaal*, 1763*b* blz. 626. v.d. Aa, *ll.* dl. II blz, 437 en 438. Chr. Sepp, *Joh. Stinstra* dl. II. Amst. 1866 blz. 43 en 44.

[Pieter de Bert]

BERT (Pieter de) een Vlaming, was in 1565 door den toestand, waarin zich op dat oogenblik zijn vrouw bevond, gedwongen zich eenigen tijd op te houden te Beveren, een dorp in West-Vlaanderen in het Veurne-ambacht en hij was op het

laatst van 1566 en in het begin van 1567 te Roesbrugge tusschen Poperinge en Hondschote. Hij schijnt daar gestaan te hebben aan het hoofd der reformatorische beweging zonder geordend predikant te zijn. In 1567 of 1568 vluchtte hij naar Engeland en wel meer bepaald naar Londen, waar we hem van 1569-1572 aantreffen als ouderling der Nederl. gemeente aldaar. Leeraar (d.w.z. bedienaar des woords) was hij niet.. (*Werken der Marnix- Vereen.* serie I dl. I. Utr. 1870 blz. 72 alwaar ook een en ander voorkomt over zijn geloofsbelijdenis. Cf. ook blz. 81). Hij oefende zich 'alle Dysendaghe nae de predicatie in Consistorien' om propositien te doen, 'om also de broederen, die begaefd zijn (de Bert behoorde dus tot de meer ontwikkelde, tot de "begaefde" broeders) te beprouven ende oorsaeke te gheven, om meer te leeren, ende sich selven te oeffenen int verstandt van Godes Woordt' (*Id.* blz. 123). Later vinden we hem aangenomen om zieken te visiteeren tegen een loon van 12 schellingen per week (*Id.* blz. 230). Of 't hem te Londen op den duur niet beviel; zooveel is zeker dat hij naar Cambridge wilde (*Id.* blz. 263), wat evenwel niet schijnt gebeurd te zijn, Onder al deze bedrijven bleef hij toch ouderling der Londensche gemeente. Terwijl hij nog als zoodanig fungeerde, vroeg Bartholdus Wilhelmi, predikant te Dordrecht, in een brief van den 29sten Augustus 1572, gericht tot den kerkeraad te Londen, om, aangezien er in de onmiddellijke nabijheid van de Merwede-stad op verschillende plaatsen groote behoefte bestond aan predikanten, er, zoo 't kon nog eenige te zenden (cf. Hessels, *ll.* T. II^{a} f° 1757), en het is tengevolge van dit verzoek geweest dat Godfr. Wingius en de Bert, herwaarts werden gezonden. In ons land gekomen, werd de Bert, door het consistorie te Dordrecht, onmiddellijk benoemd of liever aangesteld tot predikant te IJselmonde, waar hij zich reeds den 7^{den} Dec. 1572 bevestigd zag. Uit een uitlating van hem in een brief van den 14^{den} Mei 1574 'ofte ist dat de Broeders mij te goede de pennijnghen schencken willen tot behulp mijner studien die ick zo haer ghenouch kenlyck is, altyts bouen vermoghen naghetracht hebbe: *oock tot renumeratie des voorleden dienstes die ik na mijne swacheit Vlieder ghemeinte ghedaen hebbe:* so moocht ghij mij dat met eenen woorde scrijven', zouden we opmaken dat hij misschien ook te Londen af en toe gepreekt heeft voor de gemeente aldaar.

Na bijna twee volle jaren te IJselmonde te hebben gearbeid is hij naar Rotterdam getrokken, alwaar hij gebleven is tot 1580, toen hij naar Duinkerken ging[1)] om de gemeente d.t.p. als predikant te dienen. Terwijl hij hier werkzaam was, woonde hij de in 1581 te Middelburg gehoudene synode bij. Over zijn vertrek uit Rotterdam is nog al wat te doen geweest en de gemeente aldaar heeft nog al eenige pogingen aangewend om hem weer terug te krijgen, wat echter niet gelukt is. (Cf. o.a. *Werken der Marnix-Vereeniging* serie II, dl. III. *Acta van de Nederl. Syn. der 16*^{de} *eeuw.* Utr. 1889 blz. 467-470). Na den val van Duinkerken, den 16^{den} Juli 1583, moest hij de stad verlaten en met zijn zoon woonde hij te Middelburg, werwaarts hij gevlucht was, de viering bij van het 60ste avondmaal, den 10^{den} Sept. 1583. In 1584 zijn ze te Goes, waar ze in het zoogenaamde kerkhuis een Latijnsche school openden. Predikant

1) Dat de Bert in Juni 1580 reeds predikant was te Duinkerken, blijkt uit het feit dat zijn vrouw, die waarschijnlijk uit Rotterdam derwaarts trok, op reis daarheen op zee werd gevangen genomen (Hessels. *ll.* dl. II^{a} f° 620)

te Wolfertsdijk ± 1591, werd hij den 11^{den} Jan. 1594 beroepen te Heinkenszand, alwaar hij den 20sten Nov. 1594 overleed.

Hij schreef:

Elogia in Sermones Catecheticos Philippi Lansbergii, geschreven in 1594.

L i t t e r a t u u r : Janssen, *Kerkherv. in Vl.* dl. I, blz. 185-187. Op blz. 186 lezen we hier: ‘Er werd daar (n.l. te Brugge, den 8sten en 9den Mei 1582) gelezen een brief van de heeren, d.i. van den magistraat van Duinkerke, waarin zij verlangden opheffing van het vonnis der Noordsche classis, die De Bert in zijn predikdienst geschorst had. Waarom dit vonnis geslagen was, kunnen wij niet berigten’ .... enz. Kan dit vonnis misschien ook in verband staan met wat we vinden in de *Werken der Marnix-Vereeniging* serie III, dl. II, 2de stuk blz. 187/188? Rutgers, *Werken der Marnix-Vereenging* serie II, dl. III reg. i.v. *Werken der Marnix-Vereeniging* serie I, dl. I reg. i.v. Bor, *ll.* dl. II, fo 831/832. Brief aan kerkendienaren te Utrecht do 7 Aug. 1578. Deze brief werd geschreven in zake Duifhuijs. Janssen, *Cat. v.h. Oud-Syn. Archief* bl. 43 nos 35, 2, 3 en 4.

[Marcus Beyerman]

BEYERMAN (Marcus). Van hem is bekend dat hij als proponent in 1662 beroepen werd te Wognum en dat hij d.t.p. in Maart 1708 gestorven is.

Hij gaf uit:

Christus Kerk bedreigt, *besogt*, *bevrijt en bevredigt.* Hoorn 1674.

[Jaques Bernard]

BERNARD (Jaques), zoon van Salomon en van Madeleine Galatin, werd den 1sten Oct. 1658 geboren te Niord in Dauphiné. Hij ontving zijn eerste opleiding te Die en studeerde vervolgens te Genève de rhethorica en wijsbegeerte, godgeleerdheid en Hebreeuwsch. Toegelaten in 1679 tot de evangeliebediening, werd hij eerst predikant te Venterol en daarna te Vinsobres. Dewijl hem het prediken hier verboden was, maar hij zulks niet wilde nalaten, zag hij zich genoodzaakt in 1683 te vluchten naar Genève. Van hier ging hij naar Lausanne, alwaar zijn vader zich bij hem voegde, en aangezien de goederen der familie geconfisqueerd waren, moest hij met les geven den kost verdienen.

Na de intrekking van het edict van Nantes, kwam hij in 1685 door bemiddeling van zijn bloedverwant, J.C. Clerc te Gouda, waar hij in 1689 bij de Walsche gemeente in dienst kwam. Tengevolge van zijn huwelijk, gesloten in 1687 met Lucrèce Cholie, zag hij zich gedwongen naar den Haag te trekken, waar hij een school opende voor wiskunde, wijsbegeerte en schoone letteren, maar af en toe preekte hij toch ook nog. Hij redigeerde de 6 eerste deelen van de *Bibliothèque Universelle* en zette in 1699, nadat het werk toen 10 jaar had stil gelegen, de *Nouvelles de la république des lettres* voort. Hieraan heeft hij gewerkt tot de maand Dec. 1710 en daarna van 1716 weer tot zijn dood, den 27sten April 1718.

Tweemaal was Bernard beroep tot Walsch predikant te Leiden, doch telkens was de approbatie afgestuit op 't verzet van Willem III, die zeer vijandig jegens hem gezind was, tengevolge van een preek, die hij in 1691 had uitgesproken, over

'l'autorité des rois'. Doch men liet te Leiden niet los en zoo kwam hij er eindelijk in 1705, en wel in de maand October. Spoedig reeds nadat hij zich hier metterwoon had gevestigd, zag hij zich benoemd tot lector, om les te geven in de wiskunde en de wijsbegeerte ten einde Burchardus de Volder (deze had den 19^{den} Oct. 1705 eervol emeritaat gekregen) te vervangen. In 1712 aangesteld tot gewoon hoogleeraar, aanvaardde hij het professoraat met een oratio inauguralis *de philosophiae utilitate et necessitate.*

Bernard schreef veel, maar talent om te schrijven miste hij. Zijn stijl is verward, onnauwkeurig en vol platte, triviale uitdrukkingen. Dit kwam vooral uit in zijn preeken, ofschoon hij er veel zorg aan besteedde. Begrijpelijk dat hij zeer weinig in den smaak viel. Overigens moet van hem getuigd worden dat hij een ijverig werker was.

Hij schreef:

Histoire abrégée de l'Europe. Leyde 1686-88 5 vol.
Epistola de tolerantia. Goudae 1689.
Lettres historiques. La Haye 1695.
Actes et mémoires des négociations de la paix de Ryswick. La Haye 4 vol. 1697.
Recueil des Traités de paix. La Haye 1700. 4 vol.
Théâtre des états du duc de Savoie (vert. uit het Latijn van Bleau). La Haye 2 vol. 1700.
Remontrance au sujet de la plainte portée contre un libelle etc.
Remarques sur les différentes éditions des livres. Nov. 1703.
Dissertation où l'on fait voir qu'une société de vrais Chrétiens est propre à se maintenir. Juillet 1707.
Oratio inauguralis de philosophiae utilitate. Leyde 1712.
Traité de la repentance tardive. Amst. 1712.

Op het titelblad noemt de schrijver zich J.B. professeur en Philosophie et en Mathemathique dans l'Univ. et pasteur de l'Eglise Wallonne à Leyde.

De l'excellence de la religion chrétienne. Amst. 1714. 2 vol. Achter deze verhandeling zijn gevoegd gelijk het heet: Quatre discours. 1. Sur les vrais et les faux caractères de l'amour de Dieu. 2. Sur les dispositions dans les quelles doit être le chrétien par raport à ses ennemis. 3. Du Martire. 4. Du Mensonge. De uitgave van dit werk van Bernard, verschenen te Amsterdam in 1742, wordt voorafgegaan door een geschiedenis van zijn leven.

Hij heeft ook meegewerkt aan het *Supplément au Dictionnaire de Moréri.* Amst. 1716. 2 vol., en gaf verder nog uit een goede editie van de *Lettres de Bongars.* Ook schrijft men aan hem toe *les Lettres à M. Bernard, pasteur de Leyde*, *sur l'apologie de F.A. Gabillon, moine defroqué.* Amst. 1708.

In handschrift liet hij na: *Sermons*, een *Géographie* gesteld in 't Latijn in vragen en antwoorden, een *Logica* mede in 't Latijn en eenige kritische aanteekeningen over het 1ste hoofdstuk van Genesis. De bibliotheek der Église Wallonne te Leiden, bezit ‘remarques faites aux leçons de Mr. Bernard sur l'art de bien prêcher.’ (Hij gaf aan studenten in de godgeleerdheid, les over de predikkunde).

In het *Bulletin de la société de l'hist. du Protest Français* jg. XIX, gaf Gust. Masson, 43 brieven van Bernard, die zich bevinden in de collectie Ayscough in het Br. Museum.

L i t t e r a t u u r: *La France Protestante.* 2me éd. 2me vol. col. 370-374. v.d. Aa, *ll.* dl. II blz. 425-427.

[Johannes Bernhardi Barentsz.]

BERNHARDI (Barentsz.) (Johannes), waarschijnlijk uit Voorburg. Hij was predikant te Nootdorp en Wilsveen 1589-1592, te Overschie 1592-1599, te Schiedam 1599 tot 1609, in welk jaar hij gestorven is. We treffen hem aan op de part. Z.-Holl. synode te Gouda in 1589, te Leiden 1592, bij welke gelegenheid hij benoemd werd

tot inspector in de classis Delft; van 1593, waar zijn post van inspector bestendigd wordt; van 1597 en 1598, is weer visitator van de cl. Delft 1602, 1603, hij doet de vermaning bij de opening van de synode van 1606 uit Rom. 16:17 en 18. In dit jaar fungeerde hij als assessor en werd hij benoemd tot deputatus. Ook de synode van 1607 woonde hij bij. Hij opende deze kerkel. bijeenkomst met gebed en zag zich tot scriba verkozen.

Hij gaf uit:

Neghen predicatien ofte wthlegghingen, *ghedaen wt den Sentbr. Pauli tot den Eph. aen het eerste Cap*, *vs. 4*, *5*, *6*, *7*, *ende 8.* Waerinne dat duydelicken ende op het aldereenvoudichste ghehandelt wort van de praedestinatie ofte eeuwighe verkiesinghe Gods, door Jan Barentsz. van Voorburch ..... Tot Dordr. bij Nicolaes Vincenten. Men vint se te coop by Pieter van den Mannacker ..... tot Rott. 1612.

Met een voorr. onderteekend door Ja(n) Oudestyns van Dreysschor.

L i t t e r a t u u r : Soermans, *Kerkel. regist.* enz. 2de druk. Haarl. 1702, blz. 36, 43 en 44. Reitsma en v. Veen. *ll.* dl. II en III reg. i.v.

[Antonie Willem Cornelis Berns]

BERNS (Antonie Willem Cornelis), geboren te Brummen in 1837, ontving zijn opleiding aan het gymnasium te Utrecht, alwaar hij den 16den Mei 1854 als student in de godgeleerdheid werd ingeschreven. Later, immers den 9den Sept. 1858 (*Alb. Stud.* kol. 1377) ging hij naar Leiden, om hier onder leiding van prof. Scholten, zijn theologische studiën voort te zetten. Na volbrachte studie werd hij predikant te Briels-Nieuwland, waar hij den 8sten April 1866, met Matth. 20:28, afscheid preekte. Wegens het kiezen van een nieuwen werkkring had hij zijn eervol emeritaat aangevraagd. Hij werd den 31sten Mei opnieuw te Utrecht ingeschreven als student in de philosophie (*Alb. Stud. Ultr.* kol. 476).

Van hem zag het licht.

Parker of ervaringen van een Amerik. predikant door hemzelven beschreven, vert. door A.W.C. Berns, met een inl. van A. Réville. Arnh. 1862.

Handboek voor godsdienstonderwijs, uit het Fr. van Réville. Haarl. 1863.

Iets over eklampsie. Den Haag 1872.

[David Jacobus Berntrop]

BERNTROP (David Jacobus), geboren te Amsterdam in 1809, studeerde aan het Luthersch seminarie aldaar, doch werd den 9den Mei 1829 te Leiden als student in de godgeleerdheid ingeschreven (*Alb. Stud.* kol. 1282). Beroepen bij de Luth. gemeente te Doetinchem den 3den Sept. 1837, deed hij hier zijn intree den 5den Nov. d.a.v. Van Doetinchem ging hij den 5den Nov. 1843 naar Weesp, alwaar hij den 12den Nov. door J.C. Loman bevestigd werd. Hij stierf in 1855.

In 1856 zag te Groningen het licht:

Zestal nagelaten leerredenen ten voordeele zijner vier minderjarige weezen.

[Jan Christoffel Berrangé]

BERRANGÉ (Jan Christoffel) uit de Kaap, werd den 16^{den} Juli op twintigjarigen leeftijd aan de Leidsche universiteit ingescheven als student in de godgeleerdheid (*Alb. Stud.* kol. 1161), en den 12^{den} Juni 1792 te Schoonhoven (classis Gouda), tot proponent aangenomen en tot den openbaren predikdienst toegelaten. Wonende te Delft, werd hij in Juli beroepen te Ettershem en Schardam, voor welk beroep hij evenwel bedankte. Hij ging naar Spankeren (ber. 6 Aug. 1792 en den

10den Oct. perempt. geëxamineerd), alwaar hij den 18den Nov. tot zijn gemeente werd ingeleid door Ds. Ahasverus van den Berg uit Arnhem. Den 30sten Juli 1797 nam hij van deze zijn eerste gemeente afscheid en ging hij naar Bloemendaal (intree 6 Aug.), alwaar hij den 10den Juli 1814 bekend maakte, dat hij door het Engelsche gouvernement was aangesteld tot herder en leeraar in een der vacaturen aan de Kaap de Goede Hoop. Hij gaf daarvan kennis aan zijn gemeente, na het houden van een daartoe opzettelijk ingerichte leerrede over Psalm 31:16*a*. Met Exod. 33:14 preekte hij den 23sten Aug. afscheid, waarop hij naar zijn vaderland terugkeerde.

De leerrede over Psalm 31:16*a* werd als *gelegenheidsrede* gedrukt.

L i t t e r a t u u r: *Boekzaal* 1792*a* blz. 622, 1792*b* blz. 243, 499, 634, 1797*b* blz. 244 en 270, 1814*b* blz. 102, 258 en 393.

[Johannes Bertling]

BERTLING (Johannes), geboren te Koevorden, was de zoon van Henricus en Arendina Witzenberg. Hij studeerde o.a. te Leiden, alwaar hij den 17den Sept. 1743 als student in de godgeleerdheid werd ingeschreven, doch zeer zeker had hij, vóór hij hier kwam, reeds elders gestudeerd, want reeds den 30sten Juni 1744, d.i. dus 9 maanden na zijn inschrijving, werd hij praeparatoir geëxamineerd door Ds. Johannes den Bandt van Voorschoten. Bijna gelijktijdig beroepen te Molenaarsgraaf (den 17den Aug. 1744) en te Moerkapelle (den 21sten Aug.), bedankte hij voor eerstgenoemde gemeente en nam hij de roeping aan naar de 2de, waar hij den 6den Nov. bevestigd werd. Hij vertrok van hier naar Sommelsdijk, om er den 12den Jan. 1749 bevestigd te worden. Na van deze gemeente losgemaakt te zijn 27 en 28 Juli 1752, vertrok hij naar Purmerend, (ber. den 21sten Juni 1752), waar hij den 6den Aug. zijn intree hield. Beroepen te Delft (1 Maart 1758) werd hij hier den 30sten April bevestigd. Ruim 20 jaar heeft hij d.t.p. nog gearbeid, tot zijn dood, die hem den 1sten Sept. 1778, na een ongesteldheid van 14 dagen overviel. ‘Hij verkondigde het evangelie zuiver, ijverig en met zegen.’

Van hem zag het licht:

De ministerio Novi Foederis non literae sed spiritus. L.B. 1744.

L i t t e r a t u u r: *Boekzaal* 1744*b* blz. 96, 220, 223, 353 en 635; 1748*b* blz. 703; 1749*a* blz. 246; 1752*a* blz. 717; 1752*b* blz. 257; 1758*a* blz. 337 en 596; 1778*a* blz. 368 en 369.

In het *Alb. Stud. Acad. L.B.* kol. 998 staat: Joannes Bertling, Coeverdanus 22 T. Volgens deze opgave is hij dus in 1720 of 1721 geboren, terwijl we in de *Boekzaal* jg. 1778*a* blz. 369 lezen, dat hij, toen hij stierf, ruim 61 jaar oud was. Afgaande op dit getuigenis, moet hij in 1718 geboren zijn.

[Michaël Bertling]

BERTLING (Michaël), broeder van Johannes, aanschouwde het levenslicht te Koevorden den 2den Febr. 1710 en studeerde te Groningen onder Verbruggen, Tilburg, v. Velsen, Driessen en Offerhaus. Reeds in 1731 als proponent toegelaten, was hij

achtereenvolgens predikant te Renswoude (23 Juli op de nominatie, 23 Aug. 1730 gedispicieerd en den 22sten Sept. beroepen) 17 Dec. 1730-29 Sept. 1732; Alblasserdam (ber. 16 Juni 1732, geapprob. 23 Juni) 5 Oct. 1732-27 April 1733; Hillegondsberg (ber. 25 Febr. 1733), 10 Mei 1733-30 Jan. 1735, Delft in de Gasthuiskerk (ber. 23 Dec. 1734) 6 Febr. 1735-15 April 1736; Groningen (ber. 5 Febr.

1736) 29 April 1736 tot zijn dood den 29sten Sept. 1772. Beroepen met algemeene stemmen te Amsterdam, den 4den Febr. 1749, sloeg hij dit beroep af.

Den 1sten September 1752 werd Bertling, na bereids in Februari van dat jaar benoemd te zijn tot hoogleeraar bij de theol. faculteit, bevorderd tot doctor in de godgeleerdheid, en aanvaardde hij den 7den Sept. met een oratio inauguralis: *de modestia modestaque sapientia Theologo digna et necessaria*, zijn nieuwe betrekking.

'Op de collegiën gebruikte hij nog de *Medulla* van à Marck, wijders gaf hij onderwijs in de preekmethode en de kanselwelsprekendheid, niet zelden behandelde hij ook den Heidelbergschen Catechismus. Sedert 1763 gaf Bertling meermalen lessen over de kerkelijke oudheden, naar aanleiding van het *Breviarium antiqq. Christian.* van S.J. Baumgarten. Bij de overdracht van het rectoraat hield hij in 1756 eene *oratio de ritu precandi ad Orientem.* Als hoogleeraar werd hij voor een degelijk geleerde gehouden, als mensch was hij 'braaf en eerlijk.'

Zijn lofredenaar Gerardus Kuipers in zijn *Memoria Michaelis Bertlingii* (zie *Boekzaal* 1772*b* blz. 718-726), zegt dat hij tweemaal is gehuwd geweest, de eerste maal 1745 met Agatha van der Willigen gest. 1757, de tweede maal met Beerta van Veenekamp, weduwe van Wolther Wolthers, in 1770. Bertling stierf ten gevolge van geelzucht.

Kuipers getuigt (t.a.p. blz. 725): 'De bedroefde vrouw toch verliest *eenen zeer liefhebbenden Man!* de kinderen *eenen zeer goedertiernen Vader*, en een *levendig voorbeeld van ongeveinsde Godsvrugt.* De academische jeugd verliest *eenen vader in jaaren en in raadgeevinge! eenen bondigen Leermeester* en vooral *wysen bestierder!* de kerk verliest *eenen overtsaagden voorstander van haare Rechtzinnigheid;* en wij (d.w.z. zijn ambtsbroeders) verliezen *een zeer verstandig medelid van onzen Senaat;* en *eenen onvermoeiden Medgesel van ons ampt*, *eenen getrouwen vriend*, *een kostelijk juweel.*'

Hij gaf uit zijn oratio inauguralis, Gr. 1752 terwijl hij een voorrede schreef bij J. Durham's, *Christus gekruyst of het merg des Euangeliums.* Rott. 1752 en ook bij *Hemel op aarde of verscheidene predikatiën* van denzelfden schrijver.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal;* 1772*b* blz. 718-726 en *Levensschets der Gron. hoogleeraren*, door Mr. W.B.S. Boeles achter Dr. W.J.A. Jonckbloet's, *Gedenkboek* enz. blz. 75.

[J.T. Bertram]

BERTRAM (J.T.), geb. te Amsterdam den 23sten Sept. 1777 was godsdienstonderwijzer en prediker in het werk- en gevangenhuis in zijn geboorteplaats. Hij overleed den 2den Nov. 1834.

Hij schreef:

Gezangen. Amst. 1811.
Ter gedachtenisse voor mijne leerlingen, *na het afleggen hunner geloofsbelijdenis.* Amst. 1816.
Leerrede over Jesaja XLIV:12. Amst. 1817.
Dichtvruchten, *in gewoekerde uren gekweekt.* Amst. 1819.

Eenige vragen ontleend uit de aanmerkingen in de Katechismus des bijbels van H.F.A. Krummacher. Amst. 1821.
Kleine bijdragen ter aankweeking van godsd. kennis, *zedelijkh. en chr. deugdsbetrachting.* Amst. 1833. 3 dln.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 452.

[Hendrik Karel Bervoets]

BERVOETS (Hendrik Karel), geboren te 's-Gravenhage in 1833, werd den 28sten Augustus 1852 te Leiden, als student in de godgeleerdheid ingeschreven.

Hij was achtereenvolgens predikant te Ridderkerk 1862-28 Aug. 1864; te Hattem 11 Sept. 1864-23 April 1865; te Zwolle 30 April 1865-15 Dec. 1867; te Utrecht 22 Dec. 1867-18 April 1875; Kage 25 April 1875-23 April 1876; Veenendaal 30 April 1876 tot zijn dood, den 18den Aug. 1881. In hem verloor de gemeente een ijverig herder, een trouw leeraar, een medelijdenden vriend en een onbekrompen weldoener.

Hij gaf uit:

Bede van den evangeliedienaar voor zijne gemeente. Afscheidswoord naar aanl. van 2 Thess. III:10*b.* Uitgesproken te Zwolle den 15den Dec. 1867. Zwolle 1867.

Petrus liefde voor en volgzaamheid achter den genadigen en getrouwen Heer. Uitgesproken te Utrecht 15 April 1875. Utr. 1875.

Woorden ter nagedachtenis van J.H. Bösken, enz. Uitgesproken te Utrecht den 20 Juli 1873. Utr. 1873.

Nog plaatste hij een voorrede in het door S.H. Serné uit het Eng. vertaalde boek van J. Ashworth, *zonderlinge verhalen uit het dagelijksch leven.* Zwolle 1865. Dit deed hij ook in het door Christine uit het Hoogd. vertaalde geschrift van K. Goebel, *Opstandingszegen en andere heilgoederen onzer christel. hoop.* Zwolle 1867.

[Johannes Gerhardi à Besten]

BESTEN (Johannes Gerhardi à), geb. omstreeks 1592 te Groningen, werd den 13den April 1615 als candidaat geapproheerd te Parrega c.a., van waar hij, na den 24sten Maart 1617 gedimitteerd te zijn, naar Ferwerd toog. Van hier vertrok hij (ged. den 24sten Mei 1620) naar Dokkum. Terwijl hij hier als predikant was, werd hij den 10den Febr. 1632 beroepen te Groningen, waar hij, na den 15den Maart ontslagen te zijn in zijn vorige gemeente, den 6den April bevestigd werd. à Besten overleed den 14den April 1650.

Hij schreef:

Spiegel van de swaare sonde en waare bekeeringe der Kinderen Godts verthoont door Davids vall. Fran. 1655. Verkeerdelijk heeft van der Aa, *ll.* dl. II, blz. 457 van dit eene boek er twee gemaakt). *Gods Wraakhand op 't Huys van David uitgestort.*

L i t t e r a t u u r: T.A. Romein, *ll.* blz. 394, 452 en 536. Dr. S.D. v. Veen, *Eene bede om reductie.* Gr. 1894 blz. 223. V. d. Aa, *ll.* dl. II blz. 457. Dr. J. Reitsma, *Honderd jaren* enz. blz. 412 en 426. Men zou geneigd zijn uit hetgeen Dr. R. op blz. 412 meedeelt, afteleiden, dat à Besten behoorde tot de infralapsariërs.

[Johannes Hendrikus Betting]

BETTING (Johannes Hendrikus), geboren te Amsterdam, werd den 28sten Aug. 1818 als student in de letteren ingeschreven te Utrecht (*Alb. Stud.* kol. 222. We lezen hier, bij de vermelding van zijn naam, deze bijvoeging: Per triennium in athenaeo Amstelodamensi Theologicis studiis maxime operam dedit uti patuit ex cl. vir.

professorum testimoniis). Bevorderd tot proponent door het prov. kerkbestuur van Utrecht in 1821, trad hij reeds den 2^{den} Nov. d.a.v. in dienst te Beest, als hulpprediker voor den ouden predikant aldaar G.W. Bekking. Beroepen te Beest werd Bekking den 13^{den} Aug. 1823, terwijl zijn bevestiging plaats greep den 11^{den} Jan.

1824 door Ds. G.J. van Nouhuys. Hij nam afscheid van deze gemeente den 5den Maart 1843, na door den koning benoemd te zijn tot directeur en herder der opterichtene Europesche kolonisatie in de kolonie Suriname.

Hij schreef:

Leerrede bij gelegenheid van den brand op den 29 Nov. dezes jaars (1836), te Beest, nabij Leerdam, tot voordeel der noodlijd. door dien brand uitgegeven. Zalt-Bommel 1836,

Litteratuur: *Boekzaal* 1821, 1823, 1824, 1843. i.v.

[Adrianus Beukelaer]

BEUKELAER (Adrianus), was te Middelburg geboren en zoon van Daniël, predikant aldaar van 29 Oct. 1679 tot zijn dood den 24sten Febr. 1701. Hij kwam in 1678 als proponent te Oud-Vosmeer, welke gemeente hij in 1680 verwisselde met Tolen. Van hier werd hij den 29sten Dec. 1686 beroepen te Goes, waar hij den 13den April 1687 bevestigd werd. Beukelaer was hier 'seer aangenaem en sijn dienst in deselve (kerk) seer vruchtbaer'. Dat hij pas den 9den Dec. 1690 beroepen werd te Utrecht (zie v. Rhenen, *ll.* blz. 56) is niet juist. Immers vinden we in de notulen van den Goeschen kerkeraad van den 4den Oct. 1690: 'zal mogen vertrekken naar Utrecht onder conditie, dat sijn E. niet en sal mogen vertrekken voor en aleer een ander in zijn plaats sal wesen beroepen en effectivelijk bevestight volgens ordre in dese provincie gebruyckelijck.' Den 20sten Maart 1691 verzocht hij opnieuw verlof om naar Utrecht te mogen gaan, hij was van meening dat, dewijl Ds. Tuijnman uit St. Maartensdijk (Zeel.) het beroep naar Goes had aangenomen, er nu wel geen bezwaar meer kon zijn dat hij wegging. De kerkeraad van Goes keurde zijn verzoek goed. Beukelaer preekte den 15den April afscheid en werd den 28sten d.a.v. bevestigd te Utrecht. Van Utrecht vertrok hij, na den 13den Sept. 1696 van de classis te zijn losgemaakt naar Amsterdam (ber. den 21sten Juli 1696), waar hij den 30sten Sept. 1696 bevestigd werd. Hij stierf hier den 28sten Maart 1717. In den laatsten tijd zijns levens heeft Beukelaer veel gesukkeld.

Van hem verschenen in druk:

De vrede der broederen verhandelt in een inleydings-predicatie gedaan binnen Amst. in de Nieuwe Kerk den 3den Oct. 1696. t'Amst. 1697.

Ook de leerrede, waarmede Beukelaer afscheid nam van de gem. te Utrecht zag het licht.

Litteratuur: v. Rhenen, *ll.* blz. 56. Veeris, *Vern. kerkel. alphabeth.* Enkh. 1750 blz. 21. *Nederl. Arch. v. kerkel. geschiedenis* dl. VIII. Leid. 1848 blz. 120.

[Cornelis Beukelaar]

BEUKELAAR (Cornelis), waarschijnlijk geboren te Amsterdam, werdt eerst predikant te Kerkwerve-Noordgouwe, den 6den Oct. 1619, later te Haamstede-Burgt, alwaar hij in 't begin van 1621 bevestigd werd. Beroepen te Veere (de cl. Walcheren approbeerde dit beroep den 4den Aug. 1627) is hij omstreeks Oct. d.t.p. aangekomen,

want, toen den 4^{den} van deze maand de beurten van het vacante Serooskerke werden geregeld, zag ook hij zich met de waarneming daarvan belast. Zijn attestatie kwam in de classis Walcheren den 6^{den} Dec. 1627, op welken dag hij ook de wetten onderteekende. Beukelaar verkreeg den 25sten Mei 1665 zijn emeritaat. In 1645 was hij legerpredikant in Vlaanderen en nam, na de overgave van de stad

Hulst, den 4den Nov. 1645, met zijn ambtgenoot Pieter Lodewijks aldaar, den dienst waar.

Hij schreef:

Jehova Nissi ofte Keeten-slachs-gedenckteeken. (De slag op 't Slaak had plaats in den nacht van den 12den op den 13den Sept. 1631) *ende Baniere* enz. Tot Middelburgh anno 1631.

De schrijver onderteekent de opdragt aan de Staten-Generaal en Prins Frederik Hendrik met de voorletters C.B. Op blz. 61 en v.v. vindt men merkwaardige bijzonderheden betrekkelijk de 'Overwinninghe over de Spaansche scheeps-armade in de Keeten', volgens de voorrede inzonderheid ontleend aan 'het journael vande Heer Vice-Admiraal Marinus Hollaer'.

Schrick van Vlaanderen en Braband enz. Van dit werk zijn verscheidene drukken verschenen (zie o.a. Fr. Muller, *Bibl. van Nederl. Pamfletten*, 2de dl. nos 2989, 2990 en no 3075. Rogge, *Cat. v. Pamfl.* blz. 161 [stuk II, afd. I]. De Wind, *Bibl. der Nederl. geschiedschr.* blz. 489 en 490 prijst het als een niet onbelangrijk werk.

Spiegel voor de jeucht, *daerin Oude en Jonghe konnen sien de wreede Tyrannijen*, *en moordadigheden ghepleeght in meest alle de deelen van de Wereldt* enz. Middelburg 1664.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1723*a* blz. 248; 1724*b* blz. 263. Nagtglas, *Levensberichten* enz. blz. 35. v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 462/63.

[Johannes Beukelman]

BEUKELMAN (Johannes), geboren den 11den Maart 1704 te Hoorn, werd den 12den September 1722 te Leiden ingeschreven als student in de godgeleerdheid. Den 25sten Juli 1725 bevorderd tot proponent in de classis Hoorn, zag hij zich bereids den 9den October te Oost- en West-Blokker beroepen 'dog werd wegens zijne minderjarigheid bij Haer Ed. Mog. dispensatie verzogt.' Dan, dit beroep werd door de Staten, ingevolge de resolutie der Ed. Gr. Mog. Heeren St. v. H. en W.-Fr. van den 21sten Dec. 1680, niet geapprobeerd. Den 12den Aug. 1726 beroepen te Driehuizen en Z.-Schermer, werd hij hier den 17den Nov. bevestigd en was hij achtereenvolgens predikant te Alblasserdam (ber. Oct. 1728) Dec. 1728-Dec. 1729; te Zierikzee (ber. Nov. 1729) 1 Jan. 1730-Juni 1737; te Hoorn (ber. 16 April 1737) 16 Juni 1737-Maart 1749; te Rotterdam (ber. 26 Dec. 1748) 16 Maart 1749-einde Sept. 1750; te 's-Gravenhage (ber. 15 Juli) 4 Oct. 1750 tot zijn dood, den 17den Aug. 1757.

Hij schreef:

De monomachia Jacobi cum Deo L.B. 1725.

Verkl. van den Heidelb. Catechismus in 52 predikatiën.

65 uitgelezene keurstoffen of leerredenen uit het O.T. o.a. versch. te 's-Gravenhage in 1775.

90 uitgelezene vervolgsloffen uit het O. en N.T. o.a. versch. te 's-Gravenhage in 1777. 2 dln.

Leerredenen (3 dln). *Keurstoffen* bestaande in 20 leerredenen. Utr. z.j. *Over het lijden.*

In 1859 zag te Appingadam het licht van J. Beukelman, *63 Leerredenen*, *Lijdens- en Feeststoffen.* Nieuwe uitgave 3 dln. Nog bestaat er een uitgave. te 's-Gravenhage 1775/76. Gebleken is me, dat te 's-Gravenhage, bij J.A. Bouvink verschenen

zijn de *Theologische Werken* van J. Beukelman. Afzonderlijk worden van deze uitgave, in antiq. catalogi, verschillende stukken te koop aangeboden.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1725*b* blz. 244; 1726*b* blz. 259 en 772; 1728*b* blz. 490 en 730; 1729*b* blz. 631; 1730*a* blz. 112, 1737*a* blz. 492 en 736, 1748*b* blz. 696; 1749*a* bl. 369; 1750*b* blz. 149, 496/97; 1757*b* blz. 255/56 en 371.

[Samuel van Beuningen]

BEUNINGEN (Samuel van) geboren in 1760. Praeparatoir geëxamineerd in de classis Utrecht, den 5^{den} Maart 1782, werd hij reeds den 18^{den} d.a.v. beroepen te Woudenberg, alwaar hij, na afgelegd peremptoir examen op 1 Mei, den 26sten Mei bevestigd werd. Terwijl hij hier predikant was, hield hij den 21sten Dec. 1784 een lijkrede op Jhr. J^{b}. H^{k} graaf van Rechteren, overleden den 3^{den} Dec. 1784. Van Beuningen was achtereenvolgens predikant te Oud-Beierland (18 Dec. 1784-30 Sept. 1787), te IJselmonde (14 Oct. 1787-einde Aug. 1788), te Hoorn (7 Sept. 1788-29 Nov. 1789, te Utrecht 13 Dec. 1789-den 1sten Jan. 1812, op welken datum zijn eervol emeritaat inging. Hij overleed den 13^{den} Februari 1834 op bijna 74-jarigen leeftijd, en was, gelijk het heet, te Utrecht ‘hooggeacht en innig geliefd’.

Hij gaf uit:

Gedachtenisrede bij de vervulling eener 40-jarige evangeliedienst in de gemeente van Utrecht gehouden den 13 Dec. 1829, benevens *een laatste leerrede over 1 Petr. I:24 en 25.* Amst. 1833.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1782*a* blz. 335, 336, 611 en 728; 1784*a* blz. 104; 1785*a* blz. 92; 1787*b* blz. 209, 212, 453 en 458; 1788*a* blz. 206, 218, 562 en 598; 1788*b* blz. 382, 1789*b* blz. 464, 475, 712 en 724; 1834*a* blz. 396.

[Willem van Beuningen]

BEUNINGEN (Willem van) werd in 1811, als zoon van Johannes Jacobus, te Harlingen geboren en den 13^{den} Oct. 1829 als student in de godgeleerdheid ingeschreven te Utrecht (*Alb. Stud.* kol. 283). Candidaat tot den heiligen dienst, werd hij den 7^{den} April 1839 predikant te Rossum, welke gemeente hij in 1854 verwisselde met Ameide. Hij is hier gebleven tot 1sten Nov. 1882, toen hem een eervol emeritaat werd verleend, nadat hij den 29sten Oct. 1882, met Filipp. I:11*a* van zijn tweede gemeente, die hij met ijver en trouw gediend had, afscheid had gepreekt. Na zijn emeritaat woonde van Beuningen te Utrecht, waar hij den 13^{den} Oct. 1899 stief.

Hij schreef:

Het geestelijk Kantoor van Delft. Arnhem 1870.

Brieven over geestelijke goederen. Arnhem 1863.

De vicarie-goederen van Ammerzoden en Well. (Feuilleton in de N. Rotterd. Courant van den 30sten Dec. 1878).

[Reinier Beuningen van Helsdingen]

BEUNINGEN VAN HELSDINGEN (Reinier), geboren te Beekbergen, werd, na het gymnasium te Amsterdam bezocht te hebben, den 23sten Sept. 1822 te Utrecht als student in de godgeleerdheid ingeschreven. Den 8sten Mei 1828 bevorderd tot candidaat tot den heiligen dienst, werd hij spoedig daarop beroepen te Ommeren (cl. Tiel), alwaar hij den 12den Oct. van genoemd jaar, door zijn vader J.M. van Beuningen bevestigd werd. Hij is hier werkzaam gebleven tot zijn dood.

Hij gaf uit:

Opwekking tot christelijke boete en bekeering aan allen, die belangstellen in hunne eeuwige behoudenis Leerrede. Tiel 1849.

Leerrede over Ps. L vs. 14. en 15, gehouden 8 Aug. 1852 na zijne herstelling uit eene gevaarlijke ziekte.

A. Lambrechts en R. van Beuningen van Helsdingen. *Wat zegt God tot Neerlands volk in en door den jongsten watersnood?* Tweetal leerredenen over Ps. 95:7*b*, 8 en over Job V:18. Uitgeg. ten voordeele der hulpbehoevenden in de gemeente Lienden en Ommeren. Tiel 1855.

[Hendrik Jan Beusekamp]

BEUSEKAMP (Hendrik Jan), geboren te Zutphen den 30sten Juni 1755, werd door J.F. Martinet en H. van der Bank, opgeleid tot godsdienstonderwijzer. Als zoodanig en tevens als krankenbezoeker, werd hij in 1780 in zijn geboorteplaats aangesteld. Behalve godsdienstonderwijs, gaf hij ook les in natuurkunde, 't welk er toe leidde, dat den 24sten Februari 1815, te Zutphen een natuurkundig gezelschap werd opgericht onder de zinspreuk: *De struik wordt eindelijk een boom.* Beusekamp overleed den 11den Dec. 1817.

Hij schreef:

Leerboek over de voornaamste waarheden van den chr. godsdienst, Zutph. 1797.

Kleine natuurlijke geschiedenis voor de jeugd. 3 deeltjes. Zutph. 1799.

Kort onderwijs in de kennisse der Bijbelboeken. 2e druk 1816.

Op een door het Haagsch Genootschap, tot verd. van den Chr. godsdienst, in 1786 uitgeschreven prijsvraag: ‘de beveiliging der geenen, die zich in de weetenschappen der godgeleerden niet met opzet geoefend hebben, tegen den schadelijken invloed van de schriften der hedendaagsche bestrijderen van den chr. godsdienst’, schreef hij, onder het motto: *Een eenvoudige pooging uit liefde voor de Waarheid*, een verhandeling, die wel door genoemd genootschap is uitgegeven, maar niet werd bekroond, zooals v.d. Aa, *ll.* dl. II blz. 475/76, ten onrechte beweert (zie *Boekzaal* 1787*b* blz. 190 en 672).

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *ll.* dl. II blz. 475/76 en Glasius, *Godgel. Nederland*, dl. I blz. 116.

[Werner Willem van Beusekom]

BEUSEKOM (Werner Willem van), geboren te Utrecht in 1792, werd, na genoten voorbereidend onderwijs, als student in de godgeleerdheid ingeschreven aan de universiteit in zijn geboortestad, den 14den Juni 1808 (*Alb. Stud.* kol. 204). Praeparatoir geëxamineerd den 23sten Aug. 1814, werd hij den 6den Dec. van dat jaar beroepen te Vuursche, alwaar hij, na den 21sten Dec. peremptoir examen te hebben afgelegd, in Jan. 1815 bevestigd werd. Hij was achtereenvolgens predikant te Velzen (hij preekte afscheid te Vuursche den 27sten Juli 1817) van den 3den Aug. 1817-den 29sten Juli

1821, te Maassluis 12 Aug. 1821-1829, toen hij naar Amersfoort trok, waar hij in Juni 1839 gestorven is.

Van hem zag het licht:

Dankrede van Ph.J. Resler ..... *en leerrede ter zijner nagedachtenis* door W.W. van Beusekom. Rott. 1826.

De dankrede (Ps. 34:2) werd niet uitgesproken. De leerrede van van Beusekom handelt over Hebr. 13:7.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* jg. 1814, 1815, 1817, 1821, 1829, 1839 i.v.

[Anthon Willem de Beveren]

BEVEREN (Anthon Willem[1] **de)**, geb. te Noordhorn den 12den Sept. 1700; was de zoon van Lambertus en werd den 13den Sept. 1721 ingeschreven te Leiden, als student in de godgeleerdheid (*Alb. Stud.* kol. 875). Tot proponent toegelaten in de classis Hoorn, den 21sten Oct. 1722, werd hij te Schellinkhout beroepen en hier den 30sten Mei 1722 door zijn vader bevestigd. Hij is t.d.p. werkzaam gebleven tot den 20sten Febr. 1729, toen hij naar Oostzaan ging, alwaar hij den 27sten zijn arbeid begon. Hij was vervolgens predikant te Naarden (afsch. te Oostzaan den I7den Oct.) 24 Oct. 1734-18 Sept. 1735, te Middelburg 9 Oct. 1735-25 Sept. 1775, toen hij emeritus werd. Hij stierf den 4den Febr. 1782. De lijkrede op hem werd den 17den Febr. gehouden door Ds. C.H.D. Ballot, naar aanleiding van Hebr. XI:5*b*. De Beveren was overal waar hij gestaan heeft zeer bemind, en wordt om zijn vroomheid en godsdienstzin geprezen.

Van hem zag het licht te Middelburg in 1767: *de Jonge Josia.*

Litteratuur: *Boekzaal* 1722*b* blz. 548; 1723*a* blz. 511 en 763; 1729*a* blz. 112 en 360; 1734*b* blz. 388 en 507; 1735*b* blz. 119, 121 en 517; 1782*a* blz. 220.

[Lambertus de Beveren]

BEVEREN (Lambertus de of van), zoon van Willem, sedert 1671 predikant en rector te Tilburg[2] en Mejuff. van den Bos, dochter van den Dordschen conrector en schrijver Lambertus van den Bos. Hij werd, tengevolge der tijdsomstandigheden, in 1673 geboren te Heusden en trok, toen zijn vader in Juni 1683 overleden was, met zijn moeder naar Dordrecht, waar hij verder voor de academische studie werd opgeleid. Student te Groningen in 1688, werd hij den 16den Juni 1695 predikant te Noordhorn, vanwaar hij door drost en gedep. in plaats van C.H. Nijhoff (overl. den 28sten Sept. 1706), beroepen werd te Meppel. Hier aanvaardde hij (tevens als rector) zijn betrekking in April 1708, om in Dec. 1715 naar Hoorn te vertrekken, alwaar hij den 28sten Januari 1728 stierf.

Hij schreef:

Gelukzaligheid van een volk, wiens God de Heere is. Hoorn 1725.

Johan Bunjan's Christensreize na de eeuwigheit, met opheldernde aanmerkingen van L. de Beveren. Gr. 1729.

Na zijn dood werd uitgegeven: *Acht uytgesogte leerredenen over verscheyde stoffen.* Utr. 1750.

Ook bestaat nog van hem: *De toetsteen der gelukzaligheid.* 1724.

Litteratuur: T.A. Romein, *De Herv. Predik. van Drenthe*, blz. 150; *Navorscher* 9de jg. (1859) blz. 223/24 en 252.

[Johannes Willem Beversen]

1) De naam komt ook aldus voor Anthony Willem de Beveren Esveld.
2) Als rector genoot hij *f* 100.-. Zie Dr. B. Dijksterhuis, *Bijdragen tot de gesch. der heerlijkheid Tilburg en Goirle.* Tilburg 1899 bl. 169.

BEVERSEN (Johannes Willem), werd in 1834 te Amsterdam geboren, alwaar hij, na er het noodige voorbereidend onderricht genoten te hebben, in 1852 zijn studie begon aan het Evang. Luth. seminarie. In 1854, den 24sten Febr. werd hij ook ingeschreven te Leiden als student in de godgeleerdheid (*Album Stud.* kol. 1364 en 1372). Toegelaten tot de evangeliebediening, was hij hulpprediker te Amsterdam (weeshuis) 1857/58, daarna predikant te Harlingen den 1sten Aug. 1858, te Kampen

1859 en te Dordrecht den 27sten Nov. 1862, waar hij werkzaam bleef tot den 12den Nov. 1897, toen hij stierf[1].

Beversen gaf eenige preeken in *Onze godsdienstprediking* en leverde artikels in verschillende bijbelsche dagschriften o.a. in *Geloof en leven.* De meeste bijdragen, door Beversen in laatstgenoemd maandschrift geschreven zijn, over theologische onderwerpen. Men zou ze haast kleine preeken kunnen noemen. Ze leggen alle, evenals zijn preeken, getuigenis af van het diep religieus gevoel, dat in hem woonde. Een enkele maal behandelt hij een kerkhistorisch onderwerp. In jg. 1891 vinden we van hem 'wat een Roomsch Katholiek hoogleeraar eens schreef over de kerkhervorming en over Luther.' De bedoelde hoogleeraar is J. von Döllinger, die in 1872 te München, 7 lezingen hield over 'de hereeniging der Christelijke kerken.' De vierde dezer lezingen: 'De Duitsche reformatie', is door Beversen vertaald.

[Abraham Biben]

BIBEN (Abraham), werd den 16den Febr. 1798 geboren te Leiden, als zoon van Willem en Femmetje Munnik. Na voorbereidend onderricht aan de Lat. school, werd hij den 17den April 1815 ingeschreven als student in de godgeleerdheid aan de universiteit in zijn geboortestad (*Alb. Stud.* kol. 1239). Den 2den Augustus 1820 werd hij toegelaten tot de evangeliebediening. Hij was achtereenvolgens predikant te Brandwijk en Gijbeland (3 April 1821-12 Oct. 1823), te Nieuwe Tonge (19 Oct. 1823-begin 1829), te Edam (1829 tot zijn dood, den 26sten Nov. 1849).

Ofschoon Biben niet bepaaldelijk geleerde theologische werken schreef, is hij toch een knap en zeer werkzaam man geweest, die zich vooral heeft toegeleid op de beantwoording van prijsvragen, uitgeschreven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Dit geschiedde niet zonder succes, want 4 der door hem beantwoorde vragen, werden bekroond en zagen het licht.

Nog schreef hij:

Thimotheüs, *Handboek voor jeugdige Christenen*, uit zijn nagelaten geschriften verzameld door A.P. van Groningen. Schoonh. 1852.

Morgenlectuur voor christelijke huisgezinnen door A. Biben enz. (Dit is de 2de jaargang van het *Chr. Museum*). Amst. 1851.

Het dorp aan zee of het heilzame van Gods beschikking in het verbergen der toekomst. Amst. 1837.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 515 uitgebreid.

[Lambertus Bieruma]

1) Op het graf van Beversen is door zijne vereerders een gedenksteen geplaatst en 16 Febr. 1898 aan zijne familiebetrekkingen overgedragen. Aan het boveneinde is een zwaan uitgebeiteld, het symbool van de Luth. kerk; daaronder de woorden: '*De liefde sticht.*' Aan onzen geachten Vriend en Leeraar J.W. Beversen, Ev. Luth. Predikant alhier van 27/11 1862 tot 12/11 1897. Zijne gemeente en vrienden.' Verder is op den steen een Christusteeken met de alpha en de omega uitgebeiteld. Aan de beide zijden van den steen zijn twee duiven gebeeldhouwd.

BIERUMA (Lambertus), geb. den 7^{den} Aug. 1660 te Noordlaren, was de zoon van Lambertus, predikant aldaar. Hij was achtereenvolgens predikant te Menahem (24 Aug. 1684-April 1692), te Zuidhorn tot 1695. Terwijl hij hier arbeidde, werd hij den 3^{den} Maart 1695 beroepen te Groningen, waar hij voor de eerste maal optrad den 7^{den} April van laatstgenoemd jaar. Den 24sten Aug. 1734 herdacht hij hier zijn

vijftigjarig jubileum in de St. Martinikerk, met een preek over Psalm 71 vs. 8 en 9. Bieruma stierf den 8sten Nov. 1734.

Van hem zag het licht:

Jubeljaar gehouden op den 24 Augustus 1734. Gron. 1735.

Litteratuur: *Boekzaal* 1734*b*, blz 254 en 661-663.

[Dirk Semeins van Binnenvest]

BINNENVEST (Dirk Semeins van), Herm. fil. werd in 1739 geboren te Enkhuizen en den 26sten Augustus op zeventienjarigen leeftijd als stud. bij de letterkundige faculteit te Leiden ingeschreven. Peremptoir geëxamineerd den 5den April 1762 in de classis Delft, was hij achtereenvolgens predikant te Nigtevegt (19 Sept. 1762-13 Mei 1764), te Deventer (27 Mei 1764-15 Aug. 1773), te Amsterdam (22/25 Aug. 1773). Emeritus in 1815, stierf hij te Amsterdam den 17den Juli 1817.

Van hem is een brief in de bibliotheek van de Maatsch. der Nederl. Letterk. (zie *Cat.* dl. I. Handschriften blz. 57).

[Johannes Fredericus van Binsbergen]

BINSBERGEN (Johannes Fredericus van), geboren te Rotterdam den 23sten Mei 1808, was de zoon van Jan en Neeltje Helderman. Ingeschreven als student bij de theol. en litt. faculteit te Leiden, den 12den Sept. 1826, werd hij den 3den Aug. 1831 door het prov. kerkbestuur van N.-Brabant tot den heil. dienst toegelaten. Hij was predikant te Schore-Vlake 29 Sept. 1833-1854 en te Den Hoek bij Neuzen 1854-1 Oct. 1886, op welken dag hij met Handel. 20:32*a* afscheid nam van zijn gemeente om emeritus te worden. Na het ingaan van zijn emeritaat vestigde hij zich te Neuzen, waar hij den 4den Maart 1890 overleed.

Hij schreef o.a.

Korte geschiedenis der kerken en gemeente van Schore en Vlake. Zierikzee 1845.

Een drietal verhalen. Schoonh. 1851.

L. de Jussieu. Nagelaten werken van Simon van Nantua. Uit het Fransch door J.F. van Binsbergen. Montf. 1854.

Vele vertalingen in verschillende tijdschriften, sommige in vereeniging met zijn echtgenoote Mevr. van Binsbergen-Costerman. Zie over deze pastoriebewoners te Den Hoek. *Eigen Haard* jg. 1880 blz. 112.

L i t t e r a t u u r: Nagtglas; *ll.* afl. 1, blz. 40/41.

[Abraham Lodewijk Blankenburgh]

BLANKENBURGH (Abraham Lodewijk), geboren te Delft in 1696, werd den 22sten Febr. 1716 bij de theologische faculteit te Leiden als student ingeschreven. (*Alb. Stud.* kol. 845). Proponent geworden in 1721, was hij achtereenvolgens predikant te Middelie 9 Aug. 1722-11 Mei 1727 en te Muiden 18 Mei 1727 tot den 19den Februari 1732. Dit was zijn sterfdag.

Hij schreef:

Historia Apostoli Pauli, welk geschrift in 1720 te Utrecht het licht zag.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1721*a* blz. 725; 1722*a* blz. 625; 1722*b* blz. 249; 1727*a* blz. 367, 495 en 620; 1732*a* blz. 251 en 370.

[Petrus Bliek]

BLIEK (Petrus), geb..... was predikant bij de Remonstrantsche broederschap en diende de gemeente te Frederikstad 1729, te Zevenhoven 1739, te

Utrecht 1740, te Amsterdam 1742, alwaar hij in 1781 emeritus werd. Hij stierf in 1797.

Hij gaf uit:

Lijk-rede uit 2 Cor. V vs. 6, 7 en 8 ter gedagtenisse van.... J. Driebergen .... uitgesproken door P. Bliek.... Amst. 1746. Achteraan eenige lijkzangen van J. Kortebrandt, Nic. Versteeg en W. de Kemp, en een grafschrift van J. Brandt.

L i t t e r a t u u r: H.C. Rogge, *Bibl. der Rem. geschriften* afl. 3 (*Beschr. Cat. der Pamfl. verzameling* enz.). Amst. 1863, blz. 185.

[Theodorus Brunsveld de Blau]

BLAU (Theodorus Brunsveld de), zoon van den rechtsgeleerde Hieronymus (1681-1753) geboren te Leeuwarden den 23sten December 1729, werd, na volbrachte studie aan de universiteit te Franeker, toegelaten tot proponent, den 8sten April 1755, door de classis van Leeuwarden. Achtereenvolgens was hij predikant te Oudenschoot, Nijeschoot, Mildam enz. (beroepen 26 Oct. 1755), Amersfoort (ber. 19 Sept. 1756) en Groningen, waar hij den 24sten Dec. 1758 de bediening aanvaardde en waar hij voortdurend werkzaam is gebleven. Blau was een beslist voorstander van de leer der Herv. Kerk in de formulieren van eenigheid vervat, geliefd bij het volk, genietend de achting van allen. Trouw pastor, dwong zijn persoonlijkheid eerbied af. Hij was te Groningen zeer bemind wat wel blijkt uit het feit, dat, toen hij in Augustus 1766 voor een beroep naar Rotterdam bedankte, hij van stadswege, als bewijs van erkenning, een geschenk ontving in zilver, ter waarde van 200 zilveren ducaten ‘terwijl prof. Chevallier, met wien hij sinds jaren zeer bevriend was, wiens predikatiën hij geregeld bijwoonde en dien hij tegen anderen, die minder gunstig over hem oordeelden, verdedigde, hem uit blijdschap over het genomen besluit een keurig exemplaar vereerde van de Sicula van d'Aville, met een door hemzelven er voor geschreven lofrede op de Blau, waarvan deze bescheiden zegt, dat zij ‘verre boven zijn waarde was.’ Hij moet zeer vloeiend gesproken hebben, terwijl hij door zijn preeken grooten invloed uitoefende op zijn gehoor. Ook improviseerde hij. Nu gebeurde het dat hij, den 4den Februari 1770, preekende in de Aa-kerk, tot tekst had gekozen Johannes VI:64 en 65, bij welke gelegenheid hij met kracht optrad tegen ‘den verbazenden ophef van het recht en de wet der natuur’ tegelijk met een ‘onvriendelijk laag vallen, zoo al niet met een hatelijk steeken, op de dienaars van het evangelie, op de aangenomene leere onser naer Gods Woord hervormde kerke en derzelver vastgestelde ordeningen.’ Stellig was deze preek gericht tegen prof. van der Marck te Groningen, die lid was van de juridische faculteit aan de academie aldaar. De strijd, die naar aanleiding der preek, tusschen beide personen ontstond, heeft veler gemoederen in beweging gebracht en is breedvoerig geteekend door Dr. S.D. van Veen (*Uit de vorige eeuw.* Utr. 1887 blz. 149-187 in een opstel: ‘eene bladzijde uit het boek van kerkelijke twisten’). Blau schreef met betrekking tot deze zaak: *Eenige bijzonderheden*, voorgevallen en aan te merken bij gelegenheid van een Leerrede over Joh. VI:64 en 65 uitgesproken in de Aa-kerk te Groningen den 4 Februari 1770, in de toepassing, waar van de buitensporige verheffers der natuur-wet waaren aangeraakt, en waar door twee hoog-geleerde heeren Professoren op anderer berigten zich beledigt keurden, door Theod. Brunsveld de Blau, dienaar des

goddelijken Woords te Groningen. Gron. 1770. Dit boek werd weinige weken later gevolgd

door: *Vervolg van eenige Bijzonderheden* voorgevallen en aan te merken, by gelegentheid van eene Leerreden over Joan. VI:64 en 65.... enz.

Nu verscheen te Leiden bij J. le Maire in 1772, het eerste stukje van een zoogenaamd ‘gezelschap van Hollanders’ en op blz. 35 daarvan was, in een noot van een artikel ‘verdedigende verhandeling’ geschreven: ‘Vraagt men hoe de zaak tusschen de Heer Professor v.d. Marck en den Heer de Blau verder afgeloopen is? Antw. De laatstgemelde heeft op het einde des vorigen jaars, in de Groninger Consistorie verklaart, *dat hij ze alle voor lasteraars houdt*, *die zeggen*, *dat hij Prof. v.d. Marck eenigzins in suspicie van heterorthodoxie had gebragt.* Men mag op dit berigt staat maken.’ Niet zoodra was dit bericht ter kennis van de Blau gekomen of hij schreef ter zijner verdediging in de *Boekzaal* van 1772*a* blz. 100-102 een ‘bekentmaking’, waarin hij uitdrukkelijk verklaart: ‘'t is'er zo ver af dat men op dat *Berigt* staat zou maken, dat hetzelve integendeel als een verdichtzel moet worden aangezien.’ Volgens een ‘bekentmaking’ voorkomende in de *Boekzaal* van Maart blz. 350 bleef de tegenpartij het antwoord niet schuldig, maar ze gaf dit, dewijl het te groot was om in een maandwerk te plaatsen, afzonderlijk uit onder den titel van *Missive van het Holl. gezelschap der verdedigers van den Prof. Chevalier aan Joan Christoffel van Oldenburg en deszelfs andwoord aan het gezelschap*, *betreffende de bekentmaking van den WelEerw. heer de Blau*, *predikant te Groningen*, *te vinden in de Boekzaal van Januari* 1772. Dit geschrift ontlokte een nieuwe ‘bekendmaking’ aan de pen van Blau (zie *Boekzaal* 1772*a* blz. 468-471).

Dat in dezen strijd het recht aan de zijde van de Blau was, zal niemand, die onbevooroordeeld op de gebeurtenissen let, ontkennen.

Den 8sten Januari 1783, op den gewonen keurdag der stad Groningen optredende, preekte de Blau naar aanleiding van 1 Sam. X:22. Deze preek verscheen later onder den titel: *Groningen raads-keurpreek over de bezwaarlijkheid van het Overheids ampt en Keurheerschap*, *bijzonder in een tijd van veel verval en groot gevaar.* Gron. 1783.

't Was in het jaar 1788. De stadsregeering te Groningen was veranderd en in handen gekomen van de prinsgezinden. Geen wonder dat, dewijl op 't raadhuis nu een geheel andere geest voorzat, op een man als de Blau, die alles behalve tot de partij der prinsgezinden behoorde, maar die integendeel volbloed patriot was, de aandacht gevestigd werd op zijn preeken, hoe hij zich daarin uitliet. Nu trad hij op den dank- en biddag (zie over de uitschrijving daarvan *Vaderl. Historie....* ten vervolge van J. Wagenaar, 20ste dl. blz. 127 vlgd.) in de Martini-kerk te Groningen op, en wat hij toen zei, gaf aanleiding dat hem van overheidswege zijn leerrede werd gevraagd ‘waar in hij gezegd werd te taxatoir te hebben gesproken’ en ‘terwijl hij zich toerustte, tot een nader antwoord en op de beurtlijst stondt, om 's volgenden Zondags op te treeden, kreeg hij de wete van burgemeesteren en raad, dat hij zich bij voorraad, van den predikdienst zou onthouden, tot den tijd, dat de raad nader beslooten sou hebben, over sijn biddagsleerreden.’ Gevolg van een en ander was een heen- en weergeschrijf, een hooren en nog eens hooren, een zich schriftelijk verdedigen van de Blau tegen den raad der stad; verzoekschriften werden ingediend, om den man, die reeds meer dan 30 jaar de gemeente had bediend, als predikant voor haar te mogen behouden; maar 't eene hielp al evenveel als het andere, en het slot van de historie was, dat de raad der stad, den 29sten Mei

1788, dit vonnis velde: ‘dat hun Ed. Mogenden, ter maintien van hun wettig gezag, den Heer Theodorus Brunsveld de Blau, den dienst als leeraar in de gemeente te Groningen opzeiden, en alzo het leeraarsampt van dezelve vacant verklaarden, gelijk zij den Heer de Blau; het zelve opzeiden, en het leeraarampt, met deesen vacant verklaarden; wordende voorts gemelde heer T.B. de Blau, verboden in de stad Groningen, en derzelver jurisdictien, den dienst als leeraar waar te neemen.’ Van dit vonnis werd bericht gezonden aan den grooten kerkeraad en de classis van ‘Stadt en Gorecht’, benevens die van het ‘Oldampt en Westerwolde’, als mede den rentmeester van der predikanten goederen en den heer de Blau zelf, wiens verzoek, om de preek, die hij uit 't hoofd had gesproken, maar daarna, dewijl ze door den stadsraad was opgevraagd, had opgeschreven, terug te hebben, werd afgewezen. ‘De raad begreep dit stuk in 's voorziters lessenaar te moeten opsluiten en bewaaren.’ Ook werd hem niet toegestaan, den synodalen last, hem opgedragen, te vervullen, nl. als correspondent van de Groninger synode te gaan naar die van Zuid-Holland. ‘So veel vernederings moest die agtenswaardige man, Groningens oudste leeraar, verduuren van sijne op hem fel gebeetene vijanden, dan hij bleef te midden van dit alles, het voorwerp der hoogagting van alle braaven; hij behield die sijner amptgenooten. Dit stak zijne partij dermate in 't ooge, dat deselve, op alle mogelyke verwydering van de kerk bedagt, hem de zitting in den kerkeraad, classen en synode weigerde’ (zie *Vaderl. Historie....* Vervolg op Wagenaar enz. dl. XXII blz. 100-115).

Uitvoerig wordt over deze zaak gesproken door de Blau in zijn geschrift: *Groningens oudste predikant*, *niet kerkelyk*, *nog regterlyk*, *maar by politieke resolutie der stadsregeering syn ampt ontsegd.* Arnh. 1788.

Terwijl hij in rustige rust leefde, immers preeken was hem verboden evenals het zitting nemen in kerkelijke vergaderingen, zoo was hij toch niet ledig, want van hem zag het licht in 1789: *Begeerde schadevergoeding.* Leerredenen. Gron. 2 dl. Ook schreef hij een aanbeveling voor het boekje: *Avondmaalsvoorbereiding* over 1 Kor. X:26, door Samuel Werenfels, in leven theol. prof. te Bazel der Gereformeerde Nederduitsche en Fransche gemeenten in Groningen, alsmede der Doopsgezinden aldaar. Gron. 1793. Verder gaf hij nog uit: *Onlangs biddag*, *en eerlang Nachtmaal*, der gemeente van Groningen..... Hier is ingevoegd een brief van M. v. G. aan den Heer N.N. ter nabetrachting van den biddag. Gron. 1793.

Veranderde er veel in 1795, verandering bracht dit jaar ook in de Blau's uiterlijke levensomstandigheden, want hij werd ‘volledig in alle deelen van zijn dienst hersteld’ en de berichtgever, die dit meedeelt, voegt aan zijn woorden toe: ‘so mogten wy in dit heden (d.w.z. den 15^{den} Maart 1795), den zelven voor de eerste reis op den leerstoel onzer hoofdkerk met een hartverblijdend genoegen wederom aanschouwen, en uit dien so lang voor ons gesloten mond, onder eene talrijke bijeengevloeide schare, door een zeer gepaste en opwekkende leerrede, uit 2 Cor. VI:1, 2 ons hooren toeroepen: ‘Ende wy [als] medearbeidende, bidden [u] dat gij’.... enz. Deze leerrede van de Blau, is almee in druk verschenen (cf. *Boekzaal* 1705*a* blz. 558 en 559).

Doch al was de Blau in zijn dienst hersteld, gewoon predikant is hij ondertusschen te Groningen niet meer geweest. Hij kreeg den titel van *honorair* predikant, doch dewijl hij geen enkel lichamelijk gebrek had en de lust tot den evangeliedienst

hem immer bijbleef, trad hij vaak in het openbaar voor de gemeente op en ‘Catechiseerde’ hij ook in het openbaar. Den 3^{den} Nov. 1805 herdacht hij met Hand. VIII:5, zijn vijftigjarige ambtsbediening (*Boekzaal* 1805*b* blz. 608). De wensch, bij die gelegenheid geuit: ‘wij verblijden ons en vereenigen ons met zijne dankzegging; maar bidden tevens, dat hij nog lang zoowel kracht als lust behoude tot ons nut’ werd vervuld; want nog bijna 10 jaar bleef hij in het leven gespaard. De Blau stierf den 17^{den} Januari 1815.

L i t t e r a t u u r : Dr. S.D. van Veen, *Uit de vorige eeuw*, blz. 149-187, in een opstel ‘Eene bladzijde uit het boek der kerkelijke twisten’, Id., *de Gereform. kerk van Friesland* in de jaren 1795-1804, blz. 3, 83 en 133. (We lezen hier dat de Blau den 24sten Juli 1798 te Utrecht was als afgevaardigde van de Groningsche synode. De vergadering te Utrecht was saamgeroepen naar aanleiding van eene den 12^{den} Juli 1798 uitgevaardigde publicatie van 't intermediair uitvoerend bewind der Bat. republiek omtrent 't 6 artikel der addit. artikulen tot de acte van staatsregeling betr. de kerkgebouwen en pastoryhuizen der voormaals heerschende kerk); v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 604 en 605. De in den tekst van dit artikel opgenomene verwijzingen naar verschillende jaargangen van de *Boekzaal.*

[Henri Thierry de Blaauw]

BLAAUW (Henri Thierry de), geboren te 's Gravenhage den 21sten Juli 1818, was de zoon van den onderwijzer Dirk en Hendrika van der Vis. Na den dood zijns vaders besloten enkele van diens vrienden voor de opleiding van den jongen te zorgen, die, na het gymnasium doorloopen te hebben, den 4^{den} Maart 1835 werd ingeschreven als student in de godgeleerdheid aan de Leidsche universiteit (cf. *Alb. Stud.* kol. 1305). Candidaat tot den heiligen dienst bij het prov. kerkbestuur van N.-Braband, was hij achtereenvolgens predikant te Gapinge (ber. 1 Nov. 1844, bev. 13 April 1845-22 Aug. 1847), te Hoorn (5 Sept. 1847-1852), te Leiden (1852 - zijn dood, den 11^{den} Mei 1858).

De schrijver van zijn levensbericht in de *Levensber. van de Maatsch. der Ned. Letterk.*, J. Kneppelhout, zegt van hem dat hij een man is geweest van buitengewoon groote geleerdheid en dat hij in de gemeenten, waarin hij werkzaam is geweest en welke hij gewichtige diensten bewees, zeer gezien was.

Van hem zag het licht:

Nederland meer dan eenig ander land der wereld, *eens blijkbaar tot hoofdzetel van het Protestantisme bestemd.* Leiden 1853.

Litteratuur: *Levensber. van de Maatsch. der Nederl. Letterk.* 1858, blz. 149 enz.

Aandenken aan H.T. de Blaauw door E. Laurillard. Leiden 1858. v.d. Aa, *ll.* suppl. blz. 108 en 109.

[Josef Frans Blaauw]

BLAAUW (Josef Frans), geboren te Arnhem, werd, na het bezoeken van het gymnasium in zijn geboortestad, den 24sten Sept. 1839 ingeschreven aan de universiteit te Utrecht als student in de godgeleerdheid en den 2^{den} Oct. 1844 door het prov.

kerkbestuur van Gelderland tot proponent bevorderd. Beroepen te Otterloo (1 Nov. 1844), werd hij hier den 2^{den} Maar 1845 bevestigd door ds. J. Steenmeijer uit Arnhem. Hier is Blauw gebleven tot 1847 (16 Mei) waarna hij achtereenvolgens werkzaam was te Renswoude (30 Mei 1847-3 Dec. 1848), te Leeuwarden (ber. 4 Oct. 1848, bev. 24 Dec. 1848-12 Mei 1850), te Rotterdam (26 Mei 1850-1858), te

Amsterdam 1858-1 Jan. 1870, toen hij door voortdurende ongesteldheid eervol emeritaat kreeg. Hij overleed in 1894, den 10den Nov.

Met W. Francken, S. Hoekstra, Modderman en C.W. van der Pot, behoorde hij tot de redactie van *Licht*, *liefde*, *leven.* Stichtelijke lectuur voor Christenen; waarvan van 1854-1859, 6 deelen het licht zagen.

[Petrus Bloccius]

BLOCCIUS (Petrus), zoon van Jacobus en Elisabeth Verelst, werd geboren te Dieghem bij Brussel. De vader is o.m. rector geweest te Vilvoorden, waar de beide ouders begraven liggen. Opgevoed in den Roomsch Kath. godsdienst, bezocht hij de academies te Leuven, Keulen en Boulogne. Wanneer hij de moederkerk, waarin hij nimmer als geestelijke dienst deed, vaarwel heeft gezegd, is onbekend.

Eindelijk te Leiden gekomen, waar hij een bijzondere school hield, werd hij d.t.p. den 5den Januari 1559 aangesteld tot prorector der Lat. school, uit welke betrekking hij den 7den Nov. 1561 ontslagen werd. Hem werd evenwel toen toegestaan een bijschool te houden, gelijk hij vóór zijn benoeming aan de groote school gehad had. Hij kreeg voor 4 jaar vrijdom van accijns op Leidsch bier, ingaande den 1sten Mei 1561 en hij mocht zooveel jongens houden die van buiten de stad kwamen als hij maar wilde en nog 20 uit de stad, maar aan de regeering der plaats zou hij daarvoor 16 stuivers per jaar moeten betalen. Ook deze bepaling werd geacht te zijn ingegaan met den 1sten Mei 1561.

Wat mag de oorzaak zijn geweest dat Bloccius en Sarrey ‘bynnen den tyd van hare aenneminge verlaten waeren?’ Hun godsdienstige overtuiging? 't Is zeer wel mogelijk, ofschoon de vraag overblijft zouden ze, indien dit werkelijk het geval is geweest; door de regeering der stad Leiden verkregen hebben om, zij 't dan ook aan een bijzondere inrichting, onderwijs te geven?

Waarschijnlijk werd hij door Lindanus genoodzaakt in 1563 Leiden te verlaten. Het volgende jaar 1564, vinden we hem bij Wezel en tijdens zijn omzwervingen is hij ook te Heidelberg, Trier, Kleef, Nijmegen, Utrecht, Namen, Amsterdam, Leuven en Antwerpen geweest. Bij voorkeur liet hij zich in met het onderwijs en in 1566 was hij werkzaam als onderwijzer te Nedermurmpter, in de nabijheid van Rees in Kleefsland bij Diederick van Bronkhorst en Batenburg. Voor zoover nategaan is, werd hij, na het vertrek van Michaël, hier predikant. Bloccius was een geleerd man, zeer ervaren in het Latijn, in welke taal hij gedichten vervaardigde en behalve in den bijbel, was hij ook doorkneed in de schriften der kerkvaders.

Zijn letterarbeid was uitsluitend aan het groote doel, de verspreiding van gezuiverde evangelie-kennis en der kerkhervorming gewijd. Maar feit is, dat hij door zijn geschriften ‘niet zonder invloed op onze Hervorming gebleven is; dat hij met alle regt onder de Nederlandsche Kerkhervormers, en zulks niet in de laatste plaats, mag geteld worden; dat zijne werken zeer werden getrokken; en dat deze voorwaar niet zonder reden aan den haat en de nasporingen der Inquisiteurs en Kettermeesters bijzonder ten doel stonden.’ (*Nederl. Arch. v. K.G.* dl. II, 1842, blz. 37).

Dat Bloccius in betrekking stond tot en gemeenzaam bekend was met de meesters, die nog vóór de vestiging der Nederl. Herv. kerk hier de Hervorming bevorderd en de gezuiverde leer gepredikt hebben, kan ons niet bevreemden. Uit 's mans

mededeelingen leeren we den kring kennen, waarin hij zich tehuis gevoelde en waarin hij zich bewoog (cf. *Nederl. Arch.* enz. blz. 39-50).

Volgens Schoock (*Liber de bonis vulgo ecclesiasticis.* Gron. 1651, p. 454) was Bloccius in 1582, toen de stad Lier den 2^{den} Augustus van dat jaar, door het verraad van den Schot William Simple in handen van Parma viel, predikant d.t.p. maar werd hij in het algemeene bloedbad, door de Spanjaarden aangericht, gespaard. 'Religionis exercitio modo liberiori, modo circumscripto magis gavisa fuit (i.e. Lira) usque ad annum 1582, quo a Simplaeo degenere Scoto Alexandro Parmensi prodita fuit, quo ipso tempore Petrus Bloccius, qui inter Belgas verbum divinum anunciabat, singulari Dei gratia servatus fuit.' Wel vreemd dat, waar omtrent deze aangelegenheid, Schoock zich zoo stellig uitlaat, Mr. A. Bergmann in zijn *Geschiedenis der stad Lier* (Lier 1873) en sprekende van den overgang van de stad aan de Spanjaarden in 1582, als predikanten noemt de welbekende Christiaan van de Wouwer en Joannes Schijve, maar volstrekt geen gewag maakt van Bloccius (cf. *ll.* blz. 270).

Wie en wat Bloccius was, is met voldoende duidelijkheid geteekend door prof. N.C. Kist in zijn opstel: 'Petrus Bloccius. Eene bijdrage tot de inwendige geschiedenis der Nederl. Kerkhervorming, en eene proeve van haren onafhankelijken oorsprong en hare zelfstandigheid.' De polemiek tegen de Roomsche kerk, kenmerkt zich door veel gezond verstand en rijke, veelal gezonde bijbelkennis, doch ook, en dit althans niet minder, door hevigheid, die echter meer in woorden en uitdrukkingen schuilt, dan in den inhoud en de ziel zijner rede, over welke doorgaans een aangenaam waas van gemoedelijken ernst en christelijke liefde verspreidt ligt. Veel belangrijker echter dan dit is de geheel eigenaardige Protestantsche geest, welke in Bloccius woonde. Ofschoon hij reeds vele sectennamen kende, maakt hij daarvan toch niet dan schaarsch gebruik. Zijne medebelijders van het gezuiverde evangelie noemt hij eenvoudig Christenen. De naam van Hervormden of Gereformeerden is hem nog vreemd. Slechts spreekt hij van Erasmianen, Zwinglianen en Castalonisten als scheldnamen, aan hen gegeven; gelijk van Wederdoopers, als een naam, waarmede de volgers van Menno door de ketters genoemd worden.

Opmerkelijk is het ook dat Bloccius aan niemand onder de Hervormers een onderscheidende eere toekent, of zelfs van verre te kennen geeft, dat hij een volgeling is van iemand hunner. Van besluiten van conciliën, gelijk van confessiën, openbaart hij daarom ook een stelligen afkeer, en hij spot met Roomschen en Lutherschen, die daarin hun heil en hun zaligheid schijnen te zoeken Noodwendig vloeit uit dit beginsel voort, dat zijn voorstelling der Christelijke leer inderdaad een groote onafhankelijkheid en zelfstandigheid bezit, al wordt het daardoor moeilijk, bij den eersten oogopslag, zijn opvatting van het evangelie met een bepaalden naam te noemen. Tegenover Luther en Melanchton, al spreekt hij wel eens met achting van hen, staat hij scherp en 't zijn vooral de Heshusianen die 't moeten ontgelden. Van hen heet het dat zij deels meer van Luther hielden dan van Christus; deels dat zij Luther niet begrepen. Bij de Lutheranen bestrijdt hij de leer aangaande het avondmaal, bepaaldelijk de opvatting der woorden: dit is mijn lichaam, de ubiquiteit en de afkeuring van het brood breken; de duivelbezwering bij den doop, en het verdoemen van ongedoopt stervende kinderen: de gedurig veranderde confessiën, waarmee zij het volk belasten; het vieren der feestdagen; het behouden van beelden, orgels en altaren in de kerken; gebrek aan kerkelijke tucht en een vleeschelijk leven; en over het algemeen een zoodanige inrichting van den kerkendienst, dat tusschen hunne kerken en die der papisten bijna geen onderscheid valt te bespeuren.

Weinig beter oordeelt hij, ofschoon slechts een paar maal van hen wordt gewag gemaakt, over Kalvijn en Beza, met wiens bijbelvertaling hij niet hoog wegloopt. Van de Kalvinistische avondmaals-genade- en praedestinatieleer, is bij Bloccius nog geen spoor te ontdekken; maar wel is hij gekant tegen Kalvijn's denkwijze over het ketterdooden. Is dit alles meer bepaald negatief, dan rijst de vraag wat hij zelf wilde, wat hij positief stelde? De meeste overeenkomst heeft zijn theologie met die van Zwingli. Was hij tegen confessiën, ijverig verdedigt hij den bijbel, bijzonder het N. Test. Hij oppert zelfs het denkbeeld der bijbelverspreiding en acht het een duren plicht voor vorsten en overheden, om, gelijk in andere behoeften, zoo vooral ook in die aan bijbels te helpen voorzien. Over het bestuur der gemeente heeft hij zich niet opzettelijk uitgelaten, maar over de betrekking der Christelijke gemeente tot de burgerlijke overheid 'heeft hij toch hier en daar een enkel krachtig woord gezegd, en wel in eenen geest, als had hij de ontwikkeling van het jus majestaticum circa sacra van Grotius gelezen.' Veel oorspronkelijks vinden we in zijn denkbeelden over den openlijken eeredienst en van prachtige tempels, met hooge Babylonische toren, gelijk hij ze noemt, heeft hij een afkeer. Met kerkgebaar en kerksieraden heeft hij bitter weinig op. De beeldenstorm keurt hij goed, hoog is hij er mee ingenomen. Voor orgels voelt hij niets en met godsdienstig gezang heeft hij weinig op. Met het dagelijks leeren en prediken is hij zeer ingenomen. Men moet alle dagen Gods woord hooren, maar ook alle dagen arbeiden en van feestdagen wil hij niet hooren. Duidelijk is dat Bloccius schreef voor een ecclesia constituenda, niet voor een constituta, behoorlijk opgeleide leeraars kent hij niet en van alle ordedracht, of een zoogenaamd geestelijk kleed, openbaart hij een stelligen afkeer. Bloccius is een zeer merkwaardig man geweest en van hem kan men leeren het eigenaardige, de zelfstandigheid en onafhankelijkheid van de Hervorming op Nederlandschen bodem.

Hij schreef:

Een Claghe Jesu Christi tot dat ongehoorsaeme menschelijcke gheslacht enz. Tot Delft 1595. Oorspronkelijk in het Latijn geschreven, is het in onze taal overgezet door H.L. Spieghel. Is werkelijk gelijk Sepp wil (*Verboden lectuur* blz. 274), het in 1543 te Rijsel in beslag genomen boekje *Lamentacion de Jesu Christ*, een Fransche vertaling van het werk van Bloccius, dan moet hij het vóór dien tijd reeds hebben laten drukken.

Praecepta Petri Bloccij formandis puerorum moribus perutilia. Petrus Bloccius ad filium suum Jacobum Bloccium. Leydae. Excudit Joannes Matthiae in fossa S. Pancratii habitans. Anno 1559.

Een stichtelycke ende scriftelycke onderrichtinghe van dat doopsel enz. geschreven te Leiden. Onjuist is wat door Sepp in zijn *Verboden lectuur* blz. 242 gezegd wordt, dat dit geschrift voorkomt in de bibliotheek van Meulman. Neen, in den *Cat.* Meulman, dl. I, blz. 26 en 27 zegt de bewerker 'op den *Index libr. prohibit. Antverp.* 1570 (n° 204), vond ik pag. 73: Nicolaas Bloccius Ludimagister Leidensis en pag. 99 het volgende vermeld: Een stichtelycke ende schriftelycke onderrichtinge van dat doopsel' enz.. Alzoo niet in de bibliotheek van Meulman was het geschrift aanwezig, maar van der Wulp vond het vermeld in genoemden *Index.*

Meer dan tweehondert ketteryen, *blasphemien*, *ende nieuwe leeringen*, *welck vut de misse zijn ghecomen: Eerst van Petro Bloccio School-meester te Leyden in Latyn*

ghemaeckt, *daer nae in Duytsch voor slechte menschen overghesett*, *op datse moghen weten dat de Paussche-kerck een fonteyn is van alle ketteryen onder decksel van heylicheyt. Daerom dwaelt ghy*, *om dat ghy de Schrift niet weet.* Marci 12. MDLXVII.

Disputatie over Hebr. V.

Een eyghen boexken over Rom. I, *III en Hebr. I*, *ten bewyse dat dese dry plaetsen tegen de ghelt-soeckende missie zijn.*

Een boecxken van de Pausche tweedracht.

Naar aanleiding van de studie, gewijd aan Bloccius in het *Nederl. Arch. voor Kerkel. Gesch.* dl. II, werd in de *Letteroefeningen* voor Juli 1844, n° 8 blz. 354 en verv. de vraag geopperd of niet Bloccius, nadat door de inquisitie de aandacht op hem gevestigd was, zich later van een anderen naam kon hebben bediend en of hij niet zou kunnen geïdentificeerd worden met Petrus Carpentarius? Carpentarius toch beteekent, wagenmaker, blokwerker enz. een destijds niet ongewone bijnaam en een vertaling van Bloccius.

Bloccius is een man, die ten volle verdiend nader gekend te worden, een echt religieus man, wiens plaats was onder de zoogenaamde ‘kerkelijken’, waaronder hij tal van vrienden had. Dat hij met de volbloed Kalvinisten weinig op had, moge wel hieruit blijken, dat hij zelfs de namen van Dathenus en Modet niet noemt. Ook was Bloccius een zeer geleerd man en hij moet een sieraad geweest zijn in den kring, waarin hij zich bewoog. Vooral is hij belangrijk om zijn oorspronkelijkheid, zijn eigen theologische opvatting. Vóór en boven alles dient dit in hem te worden gewaardeerd en op prijs gesteld, om het zuiver Nederlandsche element dat bij hem zoo helder en krachtig, als bij niemand anders uitkomt.

De kwestie van zijn ouderdom (cf. Kist. *Nederl. Arch. v. K.G.* dl. II, blz. 17 en 50 enz.) kan nog niet worden opgelost. Mogelijk zal voortgezet onderzoek aantoonen dat die Bloccius, waarvan t.a.p. sprake is, die in 1562 minstens 73 jaar en in 1582 ongeveer 93 jaar oud zal geweest zijn, een geheel andere is dan waarover in dit artikel sprake is. Wanneer hij echter reeds ± 1542 de *Lamentatio* schreef, moet hij stellig in 1582 een oud man zijn geweest.

L i t t e r a t u u r : *Nederl. Arch. v. K.G.* dl. II, blz. 1-113. *Id.* dl. III, blz. 289-304 en 403-410. Sepp, *Verboden lectuur* (Leiden 1889) blz. 162, 242, 274. M. Schoock, *Liber de bonis vulgo ecclesiasticis dictis.* Gron. 1652, pag. 454. Dr. J.I. Doedes, *Collectie van rariora.* 2^{e} verm. uitgaaf, blz. 29 en de daar vermelde werken, waarin Prof. Doedes min of meer uitvoerig over de geschriften van Bloccius heeft gehandeld.

[Jetzo Boeles Pz.]

BOELES Pz. (Jetzo), zag het levenslicht te Pingjum den 14^{den} Aug. 1818. Hij studeerde te Groningen in de theologie en in de letteren en werd in beide vakken tot doctor bevorderd, na in 1843 te zijn gepromoveerd op twee dissertaties: *De mysteriis in religione Christiana* en *Diatribe de hominis immortalitate*, *imprimis secundum Ciceronem.*

In 1841 door het prov. kerkbestuur van Friesland toegelaten tot den evangeliedienst, werd hij den 20sten Oct. 1844 predikant te Hornhuizen en Kloosterburen en in 1853 te Warfhuizen. Hier stierf hij den 14^{den} Sept. 1857.

In zijn proefschrift *De mysteriis* treedt Boeles vooral op tegen hen, die het leerstuk van de verzoening rekenden tot de mysteriën en het dus als een ‘tremendum

quod' beschouwden. We vinden hier de N.T. notie van 'mysterium' van het wanbegrip, in het kerkelijk spraakgebruik aan dat woord gehecht, gezuiverd, terwijl de schrijver tracht aan te toonen, dat het verband tusschen Jezus dood en de verzoening der zonden niet alleen geloofd, maar ook begrepen kan worden.

Behalve genoemde proefschriften, schreef Boeles nog eenige preeken en eenige oudheidkundige bijdragen in den *Groningschen Volksalmanak.* Ook zag nog van zijn hand het licht: *Collatieregt en landstractement*, *beschouwd naar aanleiding van een over dit te Warfhuizen gevoerd geding.* Gron. 1856.

L i t t e r a t u u r : *Biogr. Woordenb. van N. en Z. Nederl. Letterk.* Nieuwe druk blz. 79. Sepp, *Proeve* enz. 2e druk, 1860. blz. 144.

[Pieter Boeles]

BOELES (Pieter), werd te Ferwerd geboren den 4den Maart 1795. Hij studeerde te Groningen en was achtereenvolgens, na door het prov. kerkbestuur van Friesland tot den heiligen dienst te zijn toegelaten, predikant te Pingjum en Zurich (ber. 11 Aug. 1817, bev. 23 Nov. 1817-17 April 1825), te Noordlaren (8 Mei 1825-29 Juli 1827), te Noorddijk (5 Aug. 1827-1 Dec. 1870). In 1850 werd Boeles h.c. door de Gron. universiteit bevorderd tot doctor in de godgeleerdheid. Na het eindigen van zijn pastoralen arbeid, ging hij te Groningen wonen, alwaar hij den 26sten April 1875 overleed.

Van hem verscheen:

Wenken, *raadgevingen en herinneringen over den omgang met het vrouwelijk geslacht*, *de keus eener echtgenoote*, *verloving*, *het huwelijk en den ongehuwden stand.* Gron. 1823.

*Leerrede over 2 Tim. II:8*a. Uitgespr. bij de bevest. van D. Tebbens van der Tuuck als herder en leeraar van Middelbert op den 4den Nov. 1832. Gron. 1833.

Over Staatsregt, *Herv. kerkbestuur en seperatismus*, naar aanleiding van het geschrift van G. Groen van Prinsterer, *de maatregelen tegen de afgescheidenen aan het staatsregt getoetst.* Gron. 1838.

Het beleg en de bevrijding van Groningen in 1672. Leerrede uitgesproken op den 28sten Aug. 1839. Gron. 1839.

Handleiding bij het onderwijs in de godsdienstleer voor de kinderen mijner gemeente. Koevorden, 6e verm. druk 1849.

Leiddraad bij het godsdienstonderwijs ter bevordering van bijbelkennis, *ten dienste mijner leerlingen.* Koevorden, 6e verm. druk 1843.

Brief aan een vriend, *over de voorgestelde maatregelen ten aanzien van Herv. predikanten die*, *ofschoon ongeschikt voor de dienst in hunne gemeente geoordeeld*, *weigeren het emeritaat aan te vragen.* Gron. 1847.

De eisch der tijden aan den Protestant. Leerrede over Openb. III:3. Uitgesproken op den 335sten verjaardag der Hervorming. Gron. 1853.

Stemmen uit Rome over zonden in Rome. Eene bijdrage tot waardeering der getuigenissen van Maria Monk. Tiel z.j.

Hebr. vert. verz. en verhaald uit de aloude Hebr. wijzen, *benevens eene verh. over de ongew. letterkunde der Hebreërs* door Hyman Hurwits. Uit het Eng. met aanm. 2 dl. Gron. 1831.
De woorden des eeuwigen levens, *aangewend tot stichting van Christenen uit den besch. stand* naar het Hoogd. Zwolle 1837.

G. Nieritz en Appelius, *Salzburg en Zillerdal.* Tafereelen uit de gesch. der Protestanten in de 18de en 19de eeuw. Naar het Hoogd. met aanteekeningen. Gron. 1841.

Onuitgegeven, maar geheel en al persklaar is een uitgebreid *glossarium Groninganum* of *vergelijkend woordenboek van den Gron. tongval.*

De lievelingsstudie van Boeles was de vergelijkende taalstudie en tal van Romaansche- Germaansche- en Noordsche talen, had hij zich door onverdroten studie eigen gemaakt. Na den dood zijner beide zonen Jetzo en Petrus in 1857, trok hij zich meer en meer uit de wereld terug en liet hij zich bijna uitsluitend op zijn studeerkamer vinden.

L i t t e r a t u u r : *Biogr. Woordenb. der N.- en Z.-Nederl. Letterkunde.* Nieuwe druk blz. 79.

[Petrus Boeles Jr.]

BOELES Jr. (Pieter, Petrus), geboren te Pingjum den 16den Oct. 1820, studeerde in de godgeleerdheid aan de universiteit te Groningen. Den 5den Oct. 1842 door het prov. kerkbestuur van Friesland toegelaten tot de evangeliebediening, werd hij den 13den Aug. 1847 door floreenplichtigen beroepen te Pingjum, zijn geboorteplaats. Bevestigd werd hij den 5den Dec. door zijn vader. Enkele weken na zijn broer, overleed hij op 37-jarigen leeftijd, den 30sten Oct. 1857.

Hij schreef:

Het 250-jarig bestaan der Herv. gemeente te Noorddijk. Gron. 1846.

Nog zagen van hem het licht enkele leerredenen, afzonderlijk uitgegeven of geplaatst in de *Evangel. Stemmen.*

L i t t e r a t u u r : *Biogr. Woordenb. der N.- en Z.-Nederl. Letterkunde.* Nieuwe druk blz. 79.

[Jacobus Boerhaave]

BOERHAAVE (Boerhaven Jacobus), zoon van Jacob en Eva du Bois, was een half-broeder van den geleerden medicus Hermannus. Geboren te Leiden in 1676, werd hij, na behoorlijk voorbereidend onderricht, den 15den April 1695 ingeschreven als student in de godgeleerdheid aan de academie in zijn woonplaats (*Alb. Stud.* kol. 736). Beroepen te Valkenburg, werd hij den 17den Aug. 1706 peremptoir geëxamineerd en vervolgens bevestigd. Van Valkenburg ging hij naar Leiden, waar hij den 4den Aug. 1710 in dienst trad. Hier is hij werkzaam gebleven tot Maart 1746, toen hij emeritus werd. Hij stierf den 24sten Jan. 1755.

Van hem zag het licht:

Aandagtig beschouwen van den Behemoth en den Leviathan, afgetekend van God in het XLste en XLIste hoofdstuk van het boek Jobs, als de Heere Job uit een onweder andermaal antwoordde. Leiden 1737.

Over het boek Job. 4 dln. Leiden 1740-1744.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 735. *Acta syn. part.* Z.-Holl. Ms.

[Marcus Boerhaven]

BOERHAVEN (Marcus), zoon van Karel, werd in 1599 te Leiden geboren, alwaar hij den 15^{den} Febr. 1613 aan de universiteit aldaar werd ingeschreven als student (*Alb. Stud.* kol. 109). In 1621 was hij reeds predikant te Oosthuysen en Warder (cf. *Navorscher* dl. VIII, blz. 317, waar zijn huwelijksacte voorkomt. Zijn vrouw was Christina Bochelingen uit Delft). Hij is in zijn eerste gemeente werk-

zaam gebleven tot 1625, toen hij naar Medenblik vertrok, waar hij in 1644 is gestorven.

Hij schreef:

Aenhangsel van de Haegsche Conferentie..... gestelt door d.d. G. Amesium ..... Ende nu in Nederl. overg. door M. Boerhave..... Die daer achter by gevoecht heeft: 1. *Een verklaringhe van eenighe scholastycke ende philosophische termen* etc. 2. *Een bewijs van de oneenicheyt des pausgezinden oock in dese articulen.* Amst. 1630.

M. Flaccius Illyricus, *catal. ofte naam-register der getuygen der waerheyt.* Vert. Hoorn 1633. 2 dln.

Noodige vernederinghe des menschen, *tot verheffinge van Godts genade*, *ende bekentenis van sijne rechtvaerdicheyt.....* enz. Gestelt tegen de pelagiaensche Wederdooperen. Doch alsoo, dat het gheheele boeck van D.V. Coornhert. *Van de vreemde sonde*, waermede sy haer pleghen te verhelpen, als oock wat sy van de Remonstranten en Socinianen meer conden ontleenen, op het uyterste werdt wederleyt. Waer by gaet een aenhangsel, handelende van de verzegelinge des verbondts door den doop aen de kinderen..... Tot Medenbl. 1636. 'Na voorgaende visitatie ende approbatie' zag dit boek het licht. Het aanhangsel is onder den afzonderlijken titel: *Byvoeghsel op de noodige vernederinghe*, *bewijsende de vriendelijckheyt des Heeren over den gevallen*, *doch weder-verlosten mensche: in verzegelinghe sijns verbondts door den h. doop*, *aen de kinderen des verbondts. Tegen allerley gheweldt der Mennoniten ende Hansiten*, *waarmede sy den kinder-doop bestryden.* Tot Hoorn 1636. Ook dit is 'door last der classis van Enchuysen goed gekent'.

Bij Arrenberg (Js. van Abkoude) *Naamregister* enz. (2e druk. Rotterdam 1738) blz. 69, vinden we nog als uitgegeven door M. Boerhaven: *Raad tegen duren tijd en hongersnood* en *Tegen de Mennonieten.* Amst. 1661. Waarschijnlijk is deze laatste titel foutief en is zij onjuist overgenomen van den 2den, in 1661 te Amsterdam verschenen druk van het *Byvoeghsel* enz., dewijl hier gevonden wordt *Tegen allerley gheweldt der Mennoniten* enz.

Litteratuur: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 726 (uitgebreid).

[E.A. Boerman]

BOERMAN (E.A.) zag in 1782 het levenslicht te Amsterdam en werd, na daar het noodige voorbereidend onderricht te hebben genoten, ingeschreven als student in de godgeleerdheid te Utrecht, den 15den Sept. 1801. (*Alb. Stud. Ultr.* kol. 194). Hij werd in Sept. 1803 predikant te Kuinre, waar hij bleef tot den 19den Mei 1805 en was achtereenvolgens werkzaam te Meethuizen (9 Juni 1805-16 Oct. 1808, toen hij zich genoodzaakt zag, wegens borstlijden zijn emeritaat aan te vragen), te Scheveningen (adjunct-prediker 1810-1815), te ter Heiden (bij den Haag, 11 Jan. 1818-29 Aug. 1819), te Zevenhoven (5 Sept. 1819-27 Aug. 1820), te ter Heiden (2de maal, 3 Sept. 1820-3 Sept. 1826), te Genderen en Doeveren (10 Sept. 1826-30 Maart 1828), te Hoornaar (6 April 1828). Den 21sten Sept. 1828 herdacht hij hier met 1 Sam. 7:12*c*, zijn vijfentwintigjarig predikerschap. Aanhoudende ongesteldheid noodzaakte hem in 1836 zijn emeritaatschap aan te vragen. Boerman stierf te Gorinchem den 31sten Mei 1849.

Van hem zag het licht:

De leiding Gods met den zondaar tot zaligheid, *volgens den bijbel bevattelijk voorgesteld*. Gor. 1842.

Winterlectuur ter bevordering van kennis en Godsvrucht. Dordr. 1843.
De bijbel, *een bron van wijsheid*, *leering en bemoediging op onzen levensweg.* Dordr. 1844.
Het Christendom, *eene godsdienst voor mijn geloof*, *hoop en wandel.* Dordr. 1845.
Godsdienstige mengelingen in proza en poëzie. Dordr. 1850.

[Abraham Herman Blom]

BLOM (Abraham Herman) werd in 1815 te Rotterdam geboren en, na hier het Erasm. gymnasium bezocht te hebben, den 30sten April 1832, als student in de godgeleerdheid te Leiden ingeschreven. Candidaat in 1838 bij het prov. kerkbestuur van Z.-Holland, werd hij den 1sten Aug. 1841 predikant te 't Wout bij Delft, alwaar hij werkzaam is gebleven tot den 6den Oct. 1845, toen hij naar Dordrecht beroepen werd (3 Juni 1845), waar hij den 19den Oct. bevestigd werd. Door zwakte zag hij zich genoodzaakt tegen den 1sten Mei 1866 zijn eervol emeritaat aan te vragen en hij overleed den 17den Febr. 1885.

Blom was een zeer goed redenaar, geliefd en hooggeacht om zijn werk en een kundig exegeet. Hij promoveerde in 1833 op een *disputatio theologica de το□ς □δελ□ο□ς* et *τα□ς □δελ□α□ς το□ □υρ□ου* (L.B. 1833).

Van hem zag het licht:

Toespraak bij het graf van H.J. van Gruting, *in leven predikant der. Nederd. Herv. gem. van Dordrecht*, overl. 7 Jan. 1862. Dordr. 1862.
De leer van het Messiasrijk bij de eerste Christenen volgens de Hand. der Apostelen. Eene bijdrage tot de bijb. theologie. Dordr. 1863.
De synoptische verhalen van den doop van Jezus in de Jordaan en van zijne verzoeking in de woestijn. Dordr. 1867.
De brief van Jacobus. Eene bijdrage tot de oud-christelijke literatuur en leer.

Blom was ook medewerker aan de *Nieuwe jaarboeken voor wetenschappelijke theologie*, die van 1858-1862 verschenen onder redactie van D. Harting.

[Cornelis Blom]

BLOM (Cornelis) werd den 2den Febr. 1712 geboren te Woubrugge, alwaar zijn vader Cornelis, destijds predikant was. Na het noodige voorbereidend onderricht te hebben ontvangen, werd hij den 10den Febr. 1728 als litterator aan de Leidsche universiteit ingeschreven (*Alb. Stud.* kol. 915). De letteren werden echter met de theologie verwisseld, want dit was de wetenschap, waarin Blom zich bekwaamde blijkens het feit, dat hij den 24sten Sept. 1732, onder den hoogleeraar Wesselius, in het openbaar een ‘dissertatio theologica’ verdedigde ‘*de miraculo et mysterio rubi ardentis et non consumti*’ (*Boekzaal* 1732*b* blz. 365). Beroepen te Blokzijl en te Zunderdorp, nam hij het beroep naar laatstgenoemde gemeente aan, alwaar hij den 7den Nov. 1734 bevestigd werd. Hij was achtereenvolgens predikant te Kralingen (8

Jan. 1736-3 April 1740), te Zierikzee (10 April 1740-31 Mei 1744), te Leeuwarden (21 Juni 1744). Hier bleef hij werkzaam tot den 28sten Sept. 1780, toen hij aan verval van krachten overleed.

Blom was te Leeuwarden zeer gezien en behoorde tot de beslist rechtzinnigen, die met hand en tand streden voor de te Dordrecht vastgestelde leer en die immer op de bres was, om deze te verdedigen en te handhaven. Hij is bekend in de allereerste plaats door zijn strijd tegen den beroemden Franeker Hoogleeraar L.C. Valckenaer. Blom trad tegen Valckenaer in 't krijt naar aanleiding van de oratie,

die deze, den 12den Maart 1749, bij het overdragen van het rectoraat had gehouden: ‘de vicissitudine rerum Belgicarum ad pacificatorem totius Europae Wilhelmum IV’. De Leeuwarder predikant was van oordeel, dat in dit stuk de leer der vaderen door Valckenaer was aangerand en nu schreef hij: *Veldbloemen met een prikneusje daaronder aan Momus gestroyd in en buyten de academie-kerk te Franequer*, enz 1749. Op dit hatelijk stuk, dat feitelijk alle degelijkheid miste, antwoordde Valckenaer niet, doch anderen vatten de pen voor hem op en tal van schrijvers bespotten het zoutelooze product van Blom, die nu schreef: *Bericht wegens mijne onnosele veldbloemen*, dat later gevolgd werd door een *Tweede bericht.* De zaak eindigde met een berisping, die door de cl. vergadering te Leeuwarden hem werd toegediend, terwijl hij vermaand werd, zich in het vervolg van tijd voorzichtiger uit te laten en wat bescheidener zich te gedragen, meer in overeenkomst met de leer van zijn goddelijken meester.

Meer evenwel nog dan door deze aangelegenheid is Blom bekend door den strijd, dien hij in 1763 gevoerd heeft met de regeering der stad Leeuwarden en dit wel naar aanleiding van het beroepen van een predikant. De affaire eindigde hiermee dat Blom in het ongelijk werd gesteld en dat hij door de overheid werd veroordeeld tot het betalen van een boete van honderd goudguldens ‘van de eerstkomende vervallene penningen zijner wedde af te trekken, ten behoeve van 's stads armenkamer’, terwijl hij door Gedeputeerden, bij besluit van den 13den Jan. 1764, gestraft werd met schorsing in zijn ambt gedurende 6 weken, in welken tijd hij ook geen jaarwedde ontving.

Wat Blom tot de overheid der stad Leeuwarden sprak den 26sten Augustus 1763, verscheen in druk als *Aanspraak gedaan uit naam van den Groten kerkenraad aan den vollen magistraat van (Leeuwarden)* op 26 Aug. 1763. (Deze aanspraak is voor een niet gering deel ontleend aan de in 1688 te Amsterdam, door W. à Brakel uitgegevene leerrede: *De Heere Jezus Christus voor de alleene ende souveraine koninck over sijne kercken vuytgeroepen in eene verhandeling over Ps. II:6*). Nog verscheen in verband met dezen strijd staande: *Predicatie over Prediker III:16 en 17 door den WelEerw. Heer* Ds. Cornelius Blom. Goes.

Eenvoudig verhaal van hetgene voorgevallen is van den 24 Augustus tot den 10 of 11 September.

Deductie ter nodige verdediging van het gedrag van den Eerw. Gr. kerkenraad van de Gereformeerde gemeente binnen Leeuwarden. enz. Het is in deze *Deductie*, dat door Blom de volgende drie stellingen geplaatst zijn; 1o dat de bestuuring der kerke alleen is aanbevolen aan kerkeraaden, classen en synoden, sodanig, dat niemand daar buiten in kerkelyke zaaken, en wel voornaamlyck in het beroepen van kerkdienaren, iet te seggen hebbe: selfs niet de overheid; 2o dat de kerkenraad, en vooral ook de predikanten, als soodanig, over tgeen zy seggen of doen, in saaken, die het bestuur en het welzijn der kerke betreffen, aan niemand rekenschap schuldig zijn, dan aan God en Christus alleen en voor niemand behoeven te regt te staan, wie hy ook sy; 3o dat zij in de bediening van hun ambt, hooger en meerder zijn dan hunne overheden.’ Dat deze drie stellingen een storm van verontwaardiging wekten is begrijpelijk en het is duidelijk dat ze met de geldende praktijk in flagranten strijd waren, maar dit alles neemt niet weg, dat de twee eerste volkomen strooken met het Gereformeerde kerkrecht, en het is zeer begrijpelijk dat

een man als Blom, die voor de handhaving der Gereformeerde beginselen leefde en streed, zich in dezen geest uitliet.

Al wat op den gevoerden strijd te Leeuwarden betrekking heeft is te vinden in de *Nederl. jaarboeken* 1763, blz. 693-769 en 1764 blz. 149-172 en 458 vg. Het oordeel door de classis Leeuwarden uitgesproken over de 3 genoemde stellingen en dat voorkomt in de *Deductie*, vindt men ook afgedrukt in de *Boekzaal* 1763*a* blz. 717 onder 'Bekendmaakingen', en is geteekend door den toenmaligen classicalen scriba Winandus van Assen.

Terecht is door Dr. S.D. van Veen, *Uit de vorige eeuw* blz. 126 opgemerkt, dat de magistraat van Leeuwarden alles behalve netjes gehandeld heeft met Blom, toen zij hem veroordeelde tot een boete van 100 goudguldens, omdat zij hem vonnisde zonder gehoord te worden en zonder dat hem gelegenheid werd gegeven de beteekenis toe te lichten van de woorden, die haar zoo ergerden en waaraan ze een geheel andere beteekenis gaf dan Blom bedoelde.

Behalve het reeds genoemde gaf hij nog in het licht:

Gods belofte aan Salomo naar de letter gedaan en toegepast op de geboorte van den graaf van Buren. Leeuw. 1772. (Een leerrede op de geboorte van Willem Frederik, later Koning Willem I, in 1772).

Geschiedschakel der opstanding van Jezus Christus. Gron.

Leerredenen over Ps. 45:17. Leeuw.

Het beevend Nederland enz. Anst. en Leeuw. 1756.

Origineel en N.B. onvervalscht request van Corn. Blom, *Geref. predik. te Leeuwarden, aan den erfstadhouder* enz. enz. *om een proponent tot ondersteuning van zijnen zwaren arbeid in den wijngaard des Heeren.* Letterlijk gevolgd naar de eigenhandige origineele onvervalschte copy ..... enz. Leeuw. z.j. (1763).

Sprekende over hem zegt Dr. S.D. van Veen, *ll.* blz. 115 en 116: 'Hij schijnt een wonderlijk man geweest te zijn, die in onberadenheid of uit overmoed, soms dwaze dingen deed. Voor zoover wij over hem oordeelen kunnen uit hetgeen hij deed en schreef, komt de teekening, door een zijner tegenstanders van hem gegeven, ons juist getroffen voor. Van natuur, zoo schets hem J.J. Chalmot in zijn *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, was hij goedaardig en ijverig dienstdoende, doch bemoeide sig gaarne met een ander zijne twistzaken; en wanneer het op regtzinnigheid aankwam of dat hij dagt enige inbreuk op het kerkelijk regt te zijn geschied, dan schoot hij 't harnas ter verdediging aan, en kende geene vriendschap meer. Doch hoe ijvervol en heldhaftig zijne pogingen hier toe ook waren, kreeg hij doorgaans door onbezonnenheid bestierd, en aangevuurd door zijne zoogenaamde vrienden, die selvs achter het scherm sitttende, hem er aan waagden, so als men segt, de bout op den kop, en wanneer dan de zaak kwalijk was uitgevallen, lieten zij de goede Blom in de pekel zitten.' Stellig is Blom een zonderling man geweest, ook niet vrij van aanmatiging en heerschzucht (cf. Diest Lorgion, *de Nederl. Herv. kerk in Fr.* blz. 263 noot 1), maar hoe dit ook zij, dit alles neemt niet weg, dat hij den moed bezat zijner overtuiging en dat hij daarvoor uit durfde komen, ook al zal de wijze, waarop hij zulks deed, niet immer worden goedgekeurd. Verder pleit voor hem dat men in de gemeenten, waarin hij gearbeid heeft, zeer op hem was gesteld.

L i t t e r a t u u r: Dr. S.D. van Veen, *Uit de vorige eeuw.* Utr. 1887 blz. 101-

148; Diest Lorgion, *de Nederl. Herv. kerk in Fr.* Gron. 1843 blz. 252-266; Ypey en Dermout, *Gesch. der Herv. kerk* dl. III, blz. 586-601 (niet vrij te pleiten van partijdigheid en vooringenomenheid). *Vaderl. Hist. ten onm. verv. van Wagenaar*, dl. XXIII. Amst. 1789, blz. 252-260. *Nederl. jaarboeken*, 1763, blz. 693-769; 1764, blz. 149-172 en 458 vg.; v.d. Aa, *ll.* dl, II, blz. 654-657; *Boekzaal* 1734*b* blz. 249 en 658; 1735*b* blz. 645; 1736*a* blz. 111; 1739*b* blz. 605; 1740*a* blz. 474; 1744*a* blz. 229 en 725; 1780*b* blz. 542 en 543. Veeris, *ll.* blz. 25 (onnauwkeurig).

[Rinse Koopmans van Boekeren]

BOEKEREN (Rinse Koopmans van), geboren te Groningen den 17^{den} Januari 1833, werd, na zijn studie aan de academie in zijn geboortestad in 1855 door het prov. kerkbestuur van Groningen, toegelaten tot den predikdienst. Hij was predikant te Giethoorn (20 April 1856-27 Maart 1859), te Eelde (3 April 1859-28 Oct. 1860) te Harlingen (4 Nov. 1860-Sept. 1862) te Leiden 5 Oct. 1862-1 Nov. 1896 toen hij stierf.

Van Boekeren heeft zeer veel geschreven, doch 's mans werkzaamheid ligt in hoofdzaak op litterair gebied, over de godgeleerde onderwerpen schreef hij zoo goed als niets. Als student gaf hij in 1853 en later onder het pseudoniem Frans Tinarlo, eenige losse schetsen en novellen, die eerst in tijdschriften en jaarboeken werden geplaatst en daarna als een bundel vereenigd, onder den titel *Knutselwerk*, zijn uitgegeven. De meest bekende van zijn geschriften zijn: *De oude tolbaas*, 1859, *Schoenen op Keur*, Arnhem 1865, *De Scheper van Dorenkamp (een godsdienstig verhaal voor jonge-lieden)*. Haarl. 1868. Onder het pseudoniem Joh. N. Wiegman Bz. *Jan Koster.* Leiden 1869. *Kappipo.* Leiden 1871. *Freule Bell.* Tiel 1878. *Aan den booze verkocht.* 2 dln. den Haag 1877 enz. Pseudoniem treffen we hem aan als Dr. E.W. Geusing, Adam Thijssen en Hajo Schuurstra. Ten jare 1866 ontwierp hij *Los en Vast*, hij was hoofdredacteur van *Kennis en Kunst*, Haarlem 1872-1874, van de *Nieuwe Kinderbibliotheek.* Schoonhoven 1872 en van het *Zondagsblad voor het jonge Nederland.* Den Haag 1886. Ook werkte hij aan de *Guldens-editie.* Meer bepaald op godgeleerd gebied vinden we van hem: *De tekortkoming der jongeren door Jezus verholpen.* Leerrede over Markus IX:14-29. Giethoorn 1859.

De aanmoediging door de ontslapenen ons nagelaten. Een ernstig woord op het sterfbed onzer dierbaren. Uitgesproken 12 Febr. 1860. Ter herdenking van de droevige gebeurtenis van 12 Febr. 1858. Gron. 1860.

Afscheidsrede te Harlingen. Harl. 1862.

De oude Oranje-Kokarde. Kinderpreek. Leid. 1863.

Het geloof in God en zijne profeten. Toespraak tot de Nederd. Herv. gemeente te Leiden, bij gelegenheid der bevestiging van J. Knappert, als predikant in haar midden, op 10 Mei 1868. Leiden 1868.

Kinderpreken. Leiden 1864.

Op het Loo. Toespraak in de kinderkerk, bij gelegenheid van het zilveren kroningsfeest. Leiden 1874.

Met H.G. Hagen, W. Scheffer en J. Knappert gaf hij uit: *Godsdienstonderwijs voor meer ontwikkelden.* Leiden 1870.

Van Boekeren behoorde tot de volgelingen der nieuwe richting.

L i t t e r a t u u r : T.A. Romein, *de Herv. pred. van Drenthe*, blz. 20. *Biogr.*

Woordenb. voor N.- en Z.-Nederl. Letterkunde, blz. 78. Hier een artikeltje door hem zelf geschreven, met opgave van al wat hij tot 1888 uitgegeven had. Alles wat hier wordt genoemd heeft alleen betrekking op belletrie.

[Benjamin Boers]

BOERS (Benjamin), geboren den 11^{den} Dec. 1803 te Utrecht, waar hij leerling was aan de Hieronymus-school, werd den 27sten Sept. 1820 ingeschreven als student in de letteren aan de uviversiteit aldaar (cf. *Alb. Stud.* kol. 230 'Probatus qui ad academiam dimitteretur testimonio viri doct. S. Nijhoff rectoris gymnasii Hieronymiani'). In Mei 1827 toegelaten door het prov. kerkbestuur van Gelderland tot de evangeliebedieningen, werd hij achtereenvolgens predikant te Renswoude (bev. 12 Aug. 1827-21 Sept. 1830) en Middelharnis (10 Oct. 1830-1 Jan. 1872). Hij preekte zijn afscheid den 21 Dec. 1871. Nadat hij emeritus was geworden, vestigde hij zich te Brielle, alwaar hij den 1sten Nov. 1878 stierf.

Van hem zag het licht:

Beschrijving van het eiland Goedereede en Overflakkee. Sommelsd. 1844 met 3 afb. van het eiland.

Verkorte beschrijving van het eiland G. en O. voor schoolgebruik. Sommelsd.

Het leven van J. Tichler. Leiden 1866.

[Carolus Boers]

BOERS (Carolus), zag het levenslicht te Voorschoten den 6^{den} Juni 1746. Hij ontving eerst te Breda, daarna te Dordrecht onderricht van Hoogeveen en werd in 1766 ingeschreven als student aan de universiteit te Utrecht (cf. *Alb. Stud.* kol. 162). Ook bracht hij een jaar door aan de academie te Groningen, waar hij de lessen volgde van N.W. Schroeder, Dion. van de Wijnpersse, Paul. Chevallier en Mich. Bertling. Teruggekeerd te Utrecht, werd hij hier, na bereids den 23sten Oct. door de classis aldaar preparatoir te zijn geëxamineerd, den 6^{den} Dec. 1768 bevorderd tot doctor in de godgeleerdheid, na de openbare verdediging van een dissertatio: *Exhibens specimen observationum ad nuperam N.T. versionem Brittannicam ab E. Harwood.*

Hij was predikant te Rosendaal (perempt. geëx. 21 Dec. 1768, bev. 15 Jan. 1769, afsch. 16 Sept. 1770), te Waddingsveen (30 Sept. 1770-19 Febr. 1775), te Muiden (12 Maart 1775-14 April 1776), te Amersfoort (28 April 1776-9 Nov. 1777), te Haarlem (23 Nov.-16 Mei 1779). In laatsgenoemde gemeente werkzaam, werd hij benoemd tot hoogleeraar in de godgeleerdheid te Leiden en tevens werd hem de functie opgedragen van eersten regent in het Staten-college. Met een oratio: *de difficultatibus*, *quae disciplinae theologicae professionem premunt*, *et de potissimis quae illarum mitigationi inserviant*, *levamentis*, aanvaardde hij den 21sten Juni 1779 zijn nieuwe betrekking. Rector in 1784, lei hij met een redevoering: *de religione praeclaro sanitatis praesidio*, deze waardigheid neer.

Dewijl Boers in 1798 zeer beslist de partij van den stadhouder koos, werd hij met de gelijkgevoelende hoogleeraren A. Kluit en F.W. Pestel ontzet, omdat curatoren

van oordeel waren dat tot handhaving en bevordering van de zaak van vrijheid en gelijkheid, welke zij vooral der jeugd wenschten ingescherpt te hebben, andere docenten noodig waren. In 1802 in zijn vorige betrekking hersteld, werd hem, dewijl het Staten-college niet weer geopend werd, op zijn verzoek uit 's lands

kas een toelage gegeven van *f 1600*, wat evenwel, alweer op een door hem gedane aanvrage, het volgende jaar ophield.

Tot den 20sten Mei 1814 is hij blijven arbeiden, toen hij door den dood werd weggerukt uit den kring, waarin hij zoo ijverig en trouw werkzaam was. Met hart en ziel gaf Boers zich aan het onderwijs in die vakken, welke te doceeren hem waren toevertrouwd en ook als predikant heeft hij immer met lust en liefde gewerkt. Dat dit zoo was, daarvan zijn de getuigenissen van hoogachting en waardeering in de gemeenten, die hij achtereenvolgens diende, de meest sprekende getuigen.

Boers was een zeer geleerd man, die verscheidene talen, o.a. het Latijn, Engelsch, Hoogd. en Fransch vloeiend, sprak. Tijdens de Fransche overheersching kwam het hem, als deken van de theol. faculteit, uitnemend te pas, dat hij het Fransch even gemakkelijk schreef als zijn moedertaal.

Van hem zag het licht:

G. West. *De geschiedenis en de bewijzen voor de sekerheid van de opstanding van Jezus Christus uit de dooden, als de eenige steun en vaste hoop der Christenen*, *in een nieuw licht gesteld.* Utr. 1772.
Kort onderwijs in de godsdienst- en zedeleer in vierregelige versen, *tot gebruik voor eenvoudigen opgesteld.*
Leerrede over de woorden van Josua 24:15b. 1774.
Verklaring over de gelijkenis van den verloren zoon. Utr. 1777.
Drie leerredenen over Jacobs droom en worsteling. Leiden 1797.
Leerredenen over Hebr. XII:25-29. Leiden 1798. 3 stkn.

Handboek voor jonge predikanten. Leiden 1807. Dit werk wordt zeer geprezen en is wel te beschouwen als het beste, dat uit de pen van Boers gekomen is. (Sepp, *Proeve* enz. 2de druk, blz. 66). Hier vinden we de stelling verkondigd dat ‘het gezond verstand de beste preekmethode aan de hand geeft.’

L i t t e r a t u u r: van der Aa, *ll.* dl. II, blz. 737-739; Glasius, *ll.* dl. I, blz. 121; J. Hartog, *Geschiedenis der predikkunde.* Amst. 1861, blz. 354 en 355.

[Gellius Boetius]

BOETIUS (Gellius, Botes Jelle), is den 14den Maart 1642 als kandidaat geapprobeerd te Tzum, niettegenstaande van een andere partij een ander beroepen en daartegen geappelleerd was op de deputati synodi. Beroepen naar Wirdum, werd hij den 21sten April 1645 gedimitteerd. Te Wirdum is Boetius 6 jaar werkzaam geweest tot den 17 Febr. 1651, toen hij naar Leeuwarden vertrok. Gecommitteerd in 1658 ter visie der autographa, werd hem bij Staten-resolutie van den 12den Nov. 1664 octrooy verleend op 't drukken van zijn boek *Zalig afsterven van S.F.D.* Voor zijn boek, *Godzalig leven en gelukzalig sterven van Prins Willem Frederik* enz., is hem door de Staten van Stad en Lande, volgens resolutie van den 2den Maart 1665, 150 gl. toegelegd. Item voor de dedicatie van een boek 100 gl. vereerd door 't college, den 19 Febr. 1664; door ridders en eigenerfden den 28sten Febr. 1655 vereerd *f* 30. In 1666 deed hij dienst als legerpredikant, waarvoor hem den 1sten Juni *f* 300 geaccordeerd werd.

Boetius overleed den 31sten Dec. 1672.

Van hem zag nog het licht:

De prophetische duyve over het 1ste kapittel van Jonas. Leeuw. 1660.

De prophetische duyve met een olyftaxken d.i. troostelijcke en leersame bedenckingen over het tweede kapittel des propheten Jona. Leeuw. 1664.

L i t t e r a t u u r : Romein, *Naamlijst* enz. dl. I, blz. 261, 154 en 22; v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 740.

[Johannes Bogerman]

BOGERMAN (Johannes). Omstreeks het begin der 17de eeuw, trad in Friesland, nevens vele andere mannen van naam, een zeer opmerkelijk persoon in het eerste gelid der strijders voor het zuiver Gereformeerd leerstelsel; een man, die door zijn snel toenemenden en wijd uitgestrekten invloed er niet weinig toe heeft bijgedragen om dit gewest de kroon der zuiverste rechtzinnigheid te helpen opzetten. Die persoon was Johannes Bogerman, de jongere, wegens zijn strengen ijver voor de reiniging der kerk door vereerders te overdreven geroemd, maar aan den anderen kant ook miskend en onbillijk gelaakt, omdat men aan weerszijden meestal verzuimd heeft hem te waardeeren als man van begingel, uit één stuk gegoten, kind van zijn tijd, die uit innige overtuiging ijverde en meer waarachtige vroomheid bezat dan menigeen van zijn geestverwanten, die hij somwijlen in heftigheid overtrof. Bogerman heeft zijn gansche leven gewijd aan het ijverige streven om met alle macht den wasdom en de eere van de kerk, waartoe hij behoorde, te bevorderen. Reeds van zijn prilste jeugd af, was hij opgevoed in onbepaald vertrouwen op de Kalvinistische leerstukken, waarvan hij uit den diepsten grond eener religieuse overtuiging het welzijn van Christus gemeente afhankelijk achtte. Dat was hem in den huiselijken kring, als het boven alles Gode welgevallige geloof ingeprent. Dit was het hoofddoel van de academische opleiding te Franeker, waar hij als alumnus Frisiae, op 's lands kosten heeft gestudeerd. Hij was hier ingeschreven als student den 23sten Mei 1591, en reeds in zijn studententijd had hij eenige bekendheid door zijn kennis van de Hebr. taal, waarin de beroemde Drusius les gaf. Verder telde hij onder zijn leermeesters: Lydius, Lubbertus, Lollius Adama, die wijsbegeerte en Joh. Arcerius, die Grieksch doceerde.

Nog gedurende zijn verblijf aan de academie te Franeker, schreef Bogerman een kleine Lat. verhandeling: *Gratulatio de liberatione patriae ac restituta pace*, *ad amplissimos*, *clarissimos ac nobilissimos*, *DD. ordinum Frisiae Delegatos P.P. Conscripta a Joh. Bogerm.....* Fran. 1594. Geschreven is het waarschijnlijk na de reductie van Groningen.

De Staten van Friesland, hebben de dankbetuiging en de stemmige vermaningen, welke Bogerman in zijn eersteling tot hen gericht had, zeer gunstig opgenomen en hem in staat gesteld buitenlandsche hoogescholen te bezoeken. In 1596 ging hij naar Heidelberg, waar hij David Pareus hoorde en onder Daniël Tossanus eenige theses verdedigde, en van daar naar Genève, waar de 80-jarige Beza doceerde, naar Zurich, Lausanne en in Engeland naar Oxfort en Cambridge, om in eerstgenoemde plaats Johannes Raynoldus en in de tweede Wilhelmus Perkins te hooren. Alles wat hij op die verschillende plaatsen, uit den mond van de geleerdste en strengste dogmatici hoorde, maakte hem doorkneed in het leerstelsel zijner kerk. Bogerman heeft alles mogen genieten, wat in die dagen tot een degelijke en beschaafde opvoeding behoorde, en langs dien weg is langzamerhand dat forsche karakter gevormd, 't welk beter en

onpartijdiger beoordeeld zal worden, hoe meer het geplaatst wordt in de lijst van zijn tijd.

Zijn vader was Johannes Bogerman en hij werd omstreeks 1576 te Uplewert in Oost-Friesland geboren. Nog maar weinige jaren (4 jaar) oud trok de vader als predikant naar Bolswart, en het is aan den goeden naam, dien de vader genoot, maar vooral aan het goed gerucht van zijn groote bekwaamheden te danken, dat op den jongen Bogerman al spoedig de aandacht gevestigd werd, en dat hij, pas 23 jaar oud, den 23sten Sept. 1599 als predikant te Sneek optrad. Met zijn ambtgenoot en geestverwant Gosuinus Geldorp, streed hij zeer tegen de Doopsgezinden en toen zij in dit opzicht gedaan hadden, waartoe zij zich verplicht rekenden, zetten zij zich te samen aan het vertalen van Beza's werkje over het ketterstraffen. Het verscheen onder den titel: *Een schoon Tractaet des Godtgheleerden Theodori Bezae van de straffe welcke de wereldtlijcke Overicheydt over de ketters behoort te oeffenen*, *teghen Martini Bellii tsamenraepsel*, *ende de secte der nieuwe Academisten*, *overgheset inde Nederduytsche sprake door de Dienaers des G. woorts binnen Sneeck. Met een voorrede vervatende mede int corte een verhael van 't gene sich tusschen de Magistraet met de Dienaers des Woords der Stede voorschreven ende de Wederdoopers aldaer heeft toegedraghen.* Franeker 1601.

Het doel, 't welk Bogerman en Geldorp op 't oog hadden met hun arbeid is duidelijk, nl. om der overheid haar schuldigen plicht indachtig te maken, tot welk doel het dan ook voorzien werd met een opdracht aan burgemeesters, schepenen en raad van Sneek. Ook schroomden ze niet er op te wijzen dat men hier te lande te toegeeflijk was tegenover ketters, die geduld werden, omdat ze nijvere burgers waren en om hun het verblijf hier, door al te harde maatregelen, niet ondragelijk te maken. Dit was volgens de beide Sneeker predikanten geen motief om niet te vervolgen, en opdat het wat krachtiger geschieden zoude, daartoe spoorden ze aan en wekten ze op. Natuurlijk dat ze weldra in een minder aangenaam daglicht werden gesteld en over den hekel gehaald, terwijl de ijver van Bogerman en van menig ander Hervormd predikant niet de uitwerking had op den langen duur, welke er van verwacht werd.

Veel is van zijn verblijf te Sneek niet bekend en ofschoon hij later verklaarde met groot genoegen te dezer plaatse te hebben gewoond, greep hij toch volgaarne de gelegenheid aan om van daar te vertrekken, toen in 1602 de kerk van Enkhuizen hem tot haren predikant verzocht. Wel kreeg hij niet aanstonds toestemming om te vertrekken, maar eindelijk is hij toch gegaan, en volgens zijn eigen bekentenis beviel het hem in zijn nieuwe gemeene goed; beter zouden we zeggen dan te Sneek, ofschoon zijn verblijf er nog korter duurde. Hij had er nauwelijks een jaar vertoefd toen hij naar Friesland teruggeroepen werd, en wel naar Leeuwarden. Maar Enkhuizen weigerde halsstarrig Bogerman te laten vertrekken, en het stond hem niet eer aan Friesland af, dan na tusschenkomst van de hoogste machten in den staat. Wel beweerden de Gedeputeerde Staten van Friesland, dat ze Bogerman alleen ‘bij provisie en zonder demissie’ aan Enkhuizen hadden afgestaan, maar dit hielp niets en de onderhandelingen duurden langer dan een half jaar, zoodat we Bogerman niet voor het midden van 1604 als predikant te Leeuwarden zien optreden en de magistraat der stad, bij besluit van den 10^{den} April 1604 en de Gedep. Staten bij besluit van den 14^{den} Mei, vereerden hem, na alle moeite welke zij gedaan hadden, om hun rechtmatig bezit te verwerven, nog bovendien aanzienlijke sommen voor zijn opbreken uit Enkhuizen.

Met haast keerde hij naar zijn geliefd Friesland terug, zoodra hij weg kon. Immers kon hij dat land prijzen als ongemeen gezegend en dit wel niet het minst, dewijl het beweldadigd was met herders der rechtzinnige kerk ten getale van omstreeks 180. Toch was zijn vreugde niet onvermengd, want 'de vorst der duisternis' bemerkende, dat zijn rijk groote schade zou lijden, besloot Gods voornemens tot zegen der Friesche kerk te verhinderen en had atheïsten, kettersche menschen, goddelooze lasteraars en libertijnen in zijn dienst genomen om Gods 1kerke te belagen. Vooral werd dit gedaan door de Jezuïten. Tegen hen schreef hij: *Spieghel der Jesuyten ofte Catechismus van der Jesuyten secte ende leere*, enz. Leeuwarden 1608. Het boek is opgedragen aan graaf Willem Lodewijk, den stadhouder van Friesland. Welke de uitwerking van het geschrift is geweest, valt moeilijk nategaan, maar een verdienste er van is ongetwijfeld deze, dat het zóó geschreven is, dat het volk hem kon begrijpen.

Van dezen tijd af, nadat hij zich van het 'Sevenbergische-Beest', zoo betitelt hij het pausdom, had afgewend, zien we den machtigen Leeuwarder kerkleeraar voortaan uitsluitend verdiept in het werk van de zuivering van zijn eigen kerk en stellig is hij de belangrijkste persoonlijkheid, op wien men in dezen tijd in Friesland wijzen kon, en het is ongetwijfeld voor een groot deel aan zijn invloed toeteschrijven, dat Friesland zulk een gewicht in de schaal heeft gelegd bij de meeste gebeurtenissen der volgende jaren.

Bogerman was in alle opzichten een man om de aandacht te trekken, 'van een rijzige, koninklijke gestalte, met regelmatige, schoone gelaatstrekken Onder het hooge, gerimpelde voorhoofd zag men een paar heldere oogen, die veelal een peinzende, kwijnende uitdrukking hadden. Aan dit treffend voorkomen werd iets machtigs bijgezet door den beroemden, fraaien baard, die sierlijk over de borst golvende, zich in tweeën scheidde en haast tot aan zijn middel reikte; volkomen in harmonie met den deftigen ernst, welke verspreid lag over zijn gelaat, dat reeds al vroeg de sporen droeg van een voortdurend lichamelijk lijden, want Bogerman had een slechte gezondheid en was reeds in den mannelijken leeftijd zwak en ziekelijk. De indruk van zulk een voorkomen werd nog verhoogd door de groote mate van welsprekendheid en geleerdheid, die hij ten toon spreidde, terwijl hij door zijn ijverig studeeren, reizen, uitgestrekte relatiën en levendige deelneming aan alle bewegingen in de hervormde kerk geacht kon worden goed op de hoogte van zijn tijd te staan. Meermalen werd hij tot hooge kerkelijke functiën geroepen[1)]. Hij van zijn kant betoonde zich het vertrouwen, door de afgevaardigde predikanten en ouderlingen in hem gesteld, waardig door zijn bekwaamheid in het behandelen van zaken en in het behartigen van de belangen zijner kerk. Bij de Friesche regeering had Bogerman grooten invloed, ook mede door zijn vertrouwelijke vriendschap met den algemeen beminden Stadhouder, een goede verstandhouding, die altoos onverminderd dezelfde gebleven is, omdat overeenstemming in godsdienstige gevoelens beide mannen aan elkaar verbond. Door dezen kwam hij nu vervolgens ook in betrekking met Prins Maurits, die achting voor hem leerde koesteren'.

Waken voor de zuivere leer, dit was, gelijk we bereids aanstipten, het streven

1) Deputaat in 1601, 1604 en 1608, scriba in 1602, praeses in 1605, 1610 en 1615. Scriba cl. Leeuwarden 1614 en daar meermalen praeses.

van Bogerman en het kan niet anders of hij moet met zielesmart vernomen hebben, dat ons vaderland, met allerlei ketterij werd geplaagd en geen wonder dat hij volstrekt niet afkeerig was van een nationale synode, waar de vragen van den dag konden beslist worden. En toen, vóór die te houden kerkelijke vergadering, een voorbereidende bijeenkomst zou gehouden worden, werden uit Friesland benoemd Lubbertus en Bogerman, die zich dan ook den 22sten Mei 1607 en volgende dagen te 's Gravenhage lieten vinden. Ook behoorde hij tot de 13, die aan de Staten-Generaal te kennen gaven dat de belijdenis niet *moest* maar *zou* overwogen worden, ingeval de synode zulks noodig vond.

't Kwaad der ketterij woekerde gaandeweg voort en al was 't in Friesland op geen deel na zoo erg als in Holland en Utrecht, de Friesche synode, door Bogerman gepresideerd, oordeelde het bij meerderheid van stemmen noodig, in het jaar 1610, dat, met het oog op de verschillen in Holland en ter voorkoming van al zulke oneenigheden in Friesland: ‘in igelicken classe alle dienaers ende alsoe ooc rectores scholarum ende andere meesters der scholen die confessie der kerken dezer provintie opt nieuwe wederom’ zouden onderteekenen en dat den Staten verzocht zouden worden ‘ditselve ooc te practiseeren in die academien bij den professoren’, als mede om door hun vermaning en mandaten alle classes te bevelen, ‘dat sulck van eenen igelicken, die dartoe gehouden is, sonder weigeren moege gedaen worden.’

Onderwijl stierf den 19^{den} Oct. 1609 Arminius, en werd eindelijk Vorstius tot zijn opvolger benoemd. Teruggekeerd uit Holland te Steinfurt, waar hij destijds woonde en bezig alles voor zijn vertrek naar Leiden te regelen, verscheen er te Franeker een boekje: *De officio Christiani hominis. Cum privilegio summi pontificis et regis Catholici.*. Irenopoli typis Theophilis Adamidis; bevattende zeer gruwelijke stellingen tegen het leerstuk der drieëenheid en den zoendood van Jezus. De inhoud er van werd als een wapen gebruikt tegen Vorstius en toen nog andere dingen ten zijnen nadeele wereldkundig waren geworden, kwam er een krachtig verzet tegen Vorstius, niet het minst van den kant der Leeuwarder predikanten, onder welke ook Bogerman. Zij traden in het strijdperk met een *Waerschouwinghe aen alle Ghereformeerde kercken ende vrome inghesetene vande vereenichde Nederlanden* enz., waarin vrij duidelijk werd te kennen gegeven, dat het professoraat te Leiden geschonken was aan een aanhanger van het Socinianisme. Dat Bogerman aan de samenstelling van dit geschrift heeft meegewerkt is onloochenbaar. Niet lang daarna werden de 4 predikanten, duchtig affaire genomen in het pamflet de ‘*Brandclock*’, welk geschrift door de aangevallene predikanten als een ‘libel’ werd betiteld, vol ‘recht atheistische ende lasterlycke spotterny’. De storm tegen de benoeming van Vorstius opgestoken, nam gaandeweg toe in kracht en de tegenstand had eindelijk ten gevolge dat de Staten van Holland besloten hem niet als hoogleeraar toe te laten. Toen eenmaal dit resultaat verkregen was, was men evenwel nog niet tevreden, de tegenstand der Staten van Holland tegen een nationale synode moest gebroken worden. Nu deed Lubbertus in 1612 een ‘voorbarigen’ aanval op de Staten van Holland. Hij schreef een boekje *Commentarii ad non agnitos 99 errores Lubberto a Vorstio objectos* met een opdracht aan den aartsbisschop van Canterbury, George. In dat werk en vooral in den brief, werden de E.M. Heeren Staten afgeschilderd als Libertijnen, die de religie veranderen wilden en zelf volslagen ongeloovig waren. De taal door Lubbertus gevoerd was zoo heftig, dat van Oldenbarnevelt aan Hugo

de Groot opdroeg de godsdienstigheid der Staten te verdedigen, en de geleerde advocaat zond daarop zijn *Ordinum Hollandiae ac Westfrisiae pietas ab improbissimis multorum calumniis*, *praesertim vero a nupera Sibrandi Lubberti epistola quam ad reverendissimum archiepiscopum Cantuariensem scripsit vindicata* (L.B. 1613). Lubbertus kreeg er van de Groot zoodanig van langs dat Bogerman besloot zijn vriend te verdedigen, wat hij deed in een geschrift: *Ad scripti magnifici et clarissimi D. Hugonis Grotii*, *Illust. Hollandiae Ordd. Fisci advocati Partes priores duas*, *in quibus tractat causam Vorstii et Remonstrantium*, *sive pastorum illorum qui sequuntur sententiam J. Arminii*, *annotationes in gratiam lectoris veritatis studiosi conscriptae* a Joh. Bog..... Franek. 1614.

Volstrekt geen der belangrijkste geschriften uit dien tijd, merken we er toch in op, dat Bogerman in de *annotationes*; waarin hij het gevoelen der Remonstranten weerlegt, de leer, welke hij omhelsde, scherpzinnig en geleerd wist te verdedigen.

Te midden van het godgeleerd rumoer in den lande werd de rust aan de Friesche academie ook ernstig bedreigd. Lubbertus had gebreken ontdekt in theses van Drusius, er haperde iets aan de leer in verband met de logosbeschouwing. Bogerman door den Franeker hoogleeraar geraadpleegd, zei eveneens dat de theses hem niet bevielen en dat het hem voorkwam Ariaansche ketterij te zijn, maar uit achting voor zijn ouden leermeester Drusius ried hij Lubbertus, dat hij zich in dezen niet moest branden. Helaas dat deze niet naar den verstandigen raad luisterde, veel gekijf en geschrijf ware voorkomen.

In 1614, na den dood van Henricus Antonides, was Bogerman benoemd tot diens opvolger, wat als een bewijs mag gelden, dat men groot vertrouwen stelde in zijn geleerdheid. Dan de regeering en kerkeraad te Leeuwarden wilden hem niet laten gaan, wat mag aangemerkt worden als een proeve, dat men d.t.p. zeer op hem gesteld was en hem in 't belang der gemeente niet missen wilde.

Onder al deze bedrijven zaten de contra-Remonstranten niet stil, hun hoop bleef voortdurend gevestigd op een algemeene synode en om dat doel te bereiken werkte Bogerman krachtig mee, doch dat hij onder de kerkelijke twisten niet vergat te strijden tegen de heerschende zonde, kunnen we zien uit een klein geschrift, dat hij uitgaf in het jaar 1616. Het was een werkje van praktisch-zedekundigen aard en had tot titel: *Praxis verae poenitentiae sive meditationes in Historiam lapsus Davidis.* Herborn 1616. Het doel van dit werkje ‘geschreven in snipperuurtjes’ zegt de auteur in de voorrede, was om de ware Christenen, namelijk hen, die de godsvrucht beoefenen, te sterken in den strijd tegen het vleesch, de wereld en den satan; want de geschiedenis van Davids val is ‘een spiegel onzer onvolmaaktheid, der kunstenarijen van den satan en der onverdiende, verwonderlijke, en zeer standvastige genade en barmhartigheid Gods jegens de zijnen; is de werkdadige en zoete troost der vallende geloovigen; een bijzonder en bovenal gevoelvol voorbeeld verder van waar berouw.’

In het jaar, volgende op dat, waarin Bogerman dit geschrift in de wereld had gezonden, werd hij benoemd in een commissie om een samenspreking te houden met den rector uit Sneek, Daniël Johannis, die in het vroege voorjaar van 1617 bij de classis was aangeklaagd wegens onrechtzinnige leeringen. Waarschijnlijk werd hij dadelijk als prediker geschorst. Van die uitspraak beriep hij zich op de synode, maar omdat hij daar betuigde bij zijn gevoelens te volharden, zoo werd door ge-

noemde kerkelijke vergadering zijn vonnis bekrachtigd. Toen verklaarde hij zich bereid met eenige bekwame mannen samenspreking te houden, en als dit verzoek was toegestaan, werd een commissie benoemd van drie leden, waartoe, zooals boven gezegd is, ook Bogerman behoorde.

De onderhandeling met Daniël begon te Sneek, in tegenwoordigheid van getuigen uit de overheid en den kerkeraad der stad, den 6^{den} Oct. 1617 en het zeer uitvoerige verslag van de samenkomst is door Bogerman gesteld, en er blijkt uit dat er wel eenige, maar geen algeheele toenadering kwam en de drie benoemden beschouwden dan ook Daniël niet 'ten volsten van alle misverstandt ende dolingen' genezen, zoodat een waakzaam oog op hem gehouden werd. In 1618 werd hij door de part. synode, te Dokkum gehouden, geschorst in zijn betrekking tot kerk en school en eindelijk zag hij zich genoodzaakt de kerk, waarmee niet te transigeeren viel, in 1625 te verlaten, en kwam daarna, tot zijn dood, in dienst bij de broederschap. Nog hangende deze aangelegenheid, kreeg Bogerman, die door goeden raad en andere middelen een zeer bedrijvig deel aan de gebeurtenissen dier dagen had genomen, eerlang gelegenheid zijn krachten nog doeltreffender te gebruiken. Van Leeuwarden werd hij geroepen naar het brandpunt der twisten, naar den Haag. Immers gaven den 10^{den} April 1618 de Gedeputeerde Staten van Friesland, aan Bogerman vergunning, om gedurende drie maanden in den Haag den predikdienst waar te nemen, welk tijdsbestek later, op voorschrijven van prins Maurits, die hem zeer hoog schatte, met nog twee maanden verlengd werd. Hij had hier in den Haag geen gemakkelijke betrekking, want hij moest den dienst waarnemen in de Kloosterkerk en de godsdienstige belangen verzorgen van de gemeente, die daarbij behoorde en die langzamerhand zeer in talrijkheid was toegenomen. Later werd er hem een verwijt van gemaakt, dat hij aan het hoofd van een scheurkerk had gestaan, maar hij verdedigde zich met de opmerking, dat de overheid het toegelaten had, en dat zij, die zich afscheidden, de goede zaak voor gehad hadden.

Wat Maurits naar de komst van Bogerman in den Haag deed verlangen, waren zeker niet alleen diens gaven als kanselredenaar; want hij gebruikte hem ook tot diplomatieke werkzaamheden. Op zijn last hield Bogerman correspondentie en onderhandelde hij met den Engelschen gezant, bovendien kon hij met zijn kennis en ervaring van de kerkregeering, in dezen tijd zeer van nut zijn.

Hoe zal hij verheugd zijn geweest toen hij den 15^{den} Juni 1618 aan zijn vriend Lubbertus schrijven kon, dat op dien dag door de Hoog-Mogenden besloten was tot het houden der nationale synode, die, zooals hij meldde, tegen den 1sten Nov. te Dordrecht zou worden bijeengeroepen. Dat Bogerman, door de buitengewone synode, die tegen den laatsten September, door Gedeputeerde Staten van Friesland was uitgeschreven om drie of vier dienaren en drie andere gekwalificeerden te benoemen, ten einde naar de hooge kerkelijke vergadering op te gaan, ook Bogerman verkoren, ligt in den aard der zaak. Zoo iemand, dan was hij de man om daar heen te gaan en mee zijn oordeel uit te spreken over de hangende kwesties. Ter bestemder tijd in de Merwede-stad aangekomen, werd hij in de 2de zitting, den 14^{den} Nov., tot voorzitter benoemd; stellig een eer zóó groot, als maar iemand ten deel kon vallen. Maar hij gevoelde zich lichamelijk zwak en meende dat zijn bekwaamheden nauw toereikend zouden zijn om dien gewichtigen post naar eisch te vervullen, doch wat nood, hij bezat immers een steun, die hem niet zou verlaten, een schild,

waarop de pijlen van den laster zouden afstuiten, in zijn onwankelbaar vertrouwen namelijk op God. ‘Dat vertrouwen sprak hij uit in het gebed, waarmede hij de zesde zitting opende, toen zijne werkzaamheden als voorzitter konden gezegd worden aan te vangen. Geheel in den geest dier tijden - want het gebed had eene groote uitgebreidheid en daalde zeer af in bijzonderheden -, geheel naar zijne eigene behoeften en naar de behoeften van hen, die met hem hier vereenigd waren, had hij zijn beden tot God ingericht.’ We hebben hier in dit gebed geen woorden, gesproken met de lippen alleen en waarvan het hart verre was. ‘Men vindt hierin terug Bogerman's geheele persoonlijkheid, zijne eigene denkbeelden over God en diens regering der kerk, zijn vast en innig geloof, zijn sterk vertrouwen op de rechtvaardigheid der zaak, welke hij en zijne partij voorgestaan hadden en ook door hunne daden op de synode zouden voorstaan. Dit gebed is een bewijs, hoe een belijder van het systeem van Kalvijn op een christelijk vrome wijze de schoonste poëzie van een godsdienstig hart kon uiten.’

Tegenover de geciteerde Remonstranten, die de bevoegdheid der synode betwistten, verdedigde Bogerman haar rechtsbevoegdheid op drie gronden, dat zij belegd was op gezag der hooge overheid; dat haar leden wettig door de kerken afgevaardigd en door het afleggen van hun eed verbonden waren. Van hem is ook afkomstig het voorstel in de 5de sessie, dat van tijd tot tijd door een der leden een openbare lezing zou gehouden worden.

Het presidium der nationale synode was werkelijk geen sinecure en heeft aan Bogerman verbazend veel drukte en moeite veroorzaakt, wat hij echter gaarne er voor over had, omdat het, naar zijn heilige overtuiging, was in 't waarachtig belang der kerk, omdat hij vast geloofde te strijden voor de waarheid tegen den leugen, voor God tegen Satan. Plaatst men zich op dit standpunt, dan moge veel van de wijze, waarop hij den 14^{den} Januari 1619, de Remonstranten uit de vergadering wegdreef, af te dingen wezen, ten volle waar moge het zijn dat hij door drift verleid, zijn plichten als voorzitter te buiten ging, dat hij ziedende van toorn, onchristelijke beschuldigingen tegen hen slingerde en hen harde, ongegronde verwijtingen deed hooren, we kunnen echter van hem begrijpen dat hij alzoo deed, hij kon niet anders. Volkomen waar is overigens wat zijn biograaf zegt: ‘Door zijn gedrag tegenover de Remonstranten op de Dortsche synode is Bogerman noch zedelijk gedaald, noch gerezen’.

Nadat de Remonstranten waren weggejaagd en niet meer ter vergadering verschenen, zette de synode zich terstond aan het werk tot wederlegging van de stellingen, door hen in hun geschriften uitgesproken, en den 5^{den} Maart begon de geregelde lezing der judicia van de verschillende commissiën met den arbeid der wederlegging belast. Toen dit werk was afgeloopen, deelde Bogerman mede, dat hij vast een concept had gesteld voor het algemeen oordeel over de vijf artikelen. De synode belastte echter een commissie van 9 leden, waarin ook de voorzitter sessie had, met die taak, welke den 16^{den} April gereed was, nadat men er den 25sten Maart mee begonnen was, en als zeker mag worden aangenomen dat de dogmatische opvatting in deze 5 punten neergelegd, voor een belangrijk deel aan Bogerman te danken is. In zake de ‘divina praedestinatione’ was hij een infralapsariër (zie v.d. Tuuk, *ll.* blz. 226 en 349 noot 299).

Veel heeft Bogerman ook gedaan ter beslechting van het geschil tusschen Lub-

bertus en Maccovius, dat de synode bezig hield van den 20sten April tot den 4den Mei. Ongetwijfeld is aan zijn beleid de gunstige afloop te danken.

Twee dagen later, den 6den Mei, werden in de hoofdkerk te Dordrecht, de oordeelen en vonnissen der synode openlijk afgekondigd en bij die gelegenheid was het dat Bogerman voor een dichte en aanzienlijke schare het gebed uitsprak, en toen men teruggekeerd was in de Doelenzaal, verklaarde de voorzitter de werkzaamheden voor geëindigd en den 9den Mei werden door de buitenlandsche leden en door Bogerman, de reden tot afscheid uitgesproken. Drie dagen later, op Maandag den 13den Mei, den dag waarop Johan van Oldenbarneveld werd onthoofd, werden de nazittingen der Dordsche synode geopend. Voor het publiek waren ze niet toegankelijk en hadden de leden zich tot nu toe van de Lat. taal bediend, van nu af werd het Nederlandsch gebruikt. Nog 27 zittingen werden gehouden. Veel en velerlei werd nog afgedaan en door Bogerman werd o.a. ontworpen een voorschrift omtrent de beroeping van predikanten door den kerkeraad ‘ende dat niet sonder goede correspondentie met de christelycke overigheyd’ (161ste sessie). Den 29sten Mei werd de synode gesloten door Lydius, die haar ook geopend had, met een preek over Jesaja 12:1-3 en eindigde de vergadering met dankzegging door den voorzitter.

Bogerman keerde niet direct naar Leeuwarden terug, hij bleef nog eenigen tijd in de residentie toeven om prins Maurits en de Staten-Generaal met zijn raad ter zijde te staan bij de maatregelen, die verder noodzakelijk waren. Den 25sten Juni werd zijn tehuiskomst verzocht, maar weldra vertrok hij weder naar Utrecht om er zijn diensten te verleenen bij het zuiveren der kerk en het regelen van den geheel veranderden toestand in dat ‘meest Arminiaansche gewest, waar zulk een duchtige opruiming moest plaats hebben.’

Na zijn bezigheden voltooid te hebben, keerde hij naar Friesland terug; maar het is onzeker of hij tegenwoordig is geweest bij de prov. synode, die den 14den Sept. 1619 te Leeuwarden gehouden is.

In Leeuwarden werd Bogerman hoog geacht en alle pogingen, die gedaan werden uit Utrecht (Juli 1619), uit den Haag (Nov. 1619) en uit Amsterdam (1621), om hem te krijgen, waren vruchteloos. Noch magistraat noch kerkeraad wilden hem laten gaan. Als bewijs van hoogachting ‘voor goede diensten en overgrooten arbeid en om andere goede redenen’ vereerde de stads regeering hem met een extra-ordinair tractement of ‘recompense’ van 200 gulden.

In 1625 treffen we hem ‘om redenen van ziekte’ te 's-Gravenhage, en terwijl hij hier was, werd hij uitgenoodigd door den kranken stadhouder om hem te komen bezoeken. Den 14den April 1625 bracht de Leeuwardensche predikant het eerste bezoek aan Maurits, 9 dagen later, den 23sten April het laatste. Op dezen dag stierf hij en Bogerman was bij het sterfbed. ‘Deze gebeurtenis was voor den predikant een schoone gelegenheid om zijne landgenooten een toepasselijk woord toe te voegen, wat hij deed in *Het christelijck overlijden van den Doorluchtichsten ende Hooghghebooren Prince*, *Mauritius van Nassau*, *Prince van Orangien*, *etc. Hoogh-loflijker ghedachtenisse. Tot troost ende stichtinghe aller vroomen Inghesetenen deser Nederlanden.....* Leyden 1625.

Had Bogerman zich door veel en velerlei voor de kerk gedaan, reeds bij uitstek verdienstelijk gemaakt, een blijvende eerezuil heeft hij zich gesticht door wat

hij heeft verricht als bijbelvertaler. Met Baudartius en Gerson Bucerus, in de 13de zitting der nationale synode van 1618/19 benoemd tot overzetter van het O. Testament, nadat hij als voorzitter, in de 6de sessie, den 19den Nov. 1618 de zaak der bijbelvertaling ter tafel had gebracht, vertrok hij, als door de Staten-Generaal den 18den Juni 1625 besloten was, dat de bijeenkomst der bijbelvertalers te Leiden zou plaats vinden, derwaarts om er in November 1625 te arriveeren. De eerste bijeenkomst, waarin Bogerman tot voorzitter gekozen werd, vond plaats den 13den Nov. 1626, dus juist 8 jaar na de opening van de Dordsche synode. Den 29sten Nov. begon het werk der vertaling, waaraan Bogerman stellig niet het kleinste aandeel heeft gehad, en met zijn zwakke gezondheid was het voor hem een zeer moeielijke taak. Uit een brief van hem aan Gomarus, do. 25 April 1630 blijkt dat Bogerman met oordeel en zelfstandigheid vertaalde. Den 4den Sept. 1632 was het geheele O.T. vertaald; maar nu moest de revisie nog gebeuren, en vóór de reviseurs bijeenkwamen verliep nog een heelen tijd. Immers had pas den 9den Juli 1633 de eerste samenkomst plaats van vertalers en overzieners, en het was alweer Bogerman, die hier tot voorzitter werd benoemd, iets wat op nieuw een doorslaand bewijs is voor het feit, dat men in hem niet alleen een voortreffelijken leider zag om te praesideeren, maar ook dat allen zijn bekwaamheid en kunde huldigden en erkenden. Geëindigd was de herziening den 1sten Sept. 1634, maar nu volgde nog het drukken, en aan de werkzaamheden hieraan verbonden nam hij eveneens een groot aandeel. Stellig is het dat hij de 3de correctie had[1)].

Ondertusschen was Bogerman den 9den Augustus 1633 benoemd tot hoogleeraar in de godgeleerdheid te Franeker, en als hij besloten had deze betrekking aan te nemen, gaf hij daarvan kennis aan curatoren der hoogeschool in een brief van den 25sten Nov. 1633, daarbij tevens verzoekende dat ze te Leeuwarden pogingen in het werk zouden stellen om van den kerkeraad en de magistraat ontslag te krijgen, wat hem den 31sten Januari 1634 door laatstgenoemde en den 24sten Februari door eerstgenoemd college verleend werd. Maar er zou nog heel wat water naar de zee loopen voor hij te Franeker kwam. Niet vóór 1636 vertrok hij uit Leiden, na er ruim 10 jaar vertoefd te hebben. Als een afgeleefd man keerde hij naar Friesland terug. Langdurige ziekten en overgroote werkzaamheden hadden zijn lichaamskrachten uitgeput. Toch aanvaardde hij den 7den Dec. 1636, zijn betrekking te Franeker met een redevoering ‘de salutari usu judiciorum Dei.’ Den 28sten van dezelfde maand werd hij benoemd tot doctor in de godgeleerdheid, het eenige eerbewijs, dat hem nog ontbrak. In het volgend jaar was hij rector magnificus der academie. In het begin van zijn professoraat hield hij te Franeker verscheidene oratiën, die te gelijk met zijn inaugureele rede het licht zagen in 1637, onder den titel: *Tractatus theologicus de salutari usu judiciorum Dei*, *orationibus aliquot absolutus.* (Franeq).

Hard zal 't zeker voor Bogerman geweest zijn, dat hij, die steeds de ketterij bestreden had, nog op zijn ouden dag beschuldigd werd, zelf een ketter te zijn, een gevoelen dat hij ver van zich afwierp, en dat ook feitelijk geen schijn van waarheid had.

1) Cf. art. 11. Acta syn. Z.-Holl. 1635..... ‘dat de correctie ten eersten gedaen wert vanden drucker, ten tweeden van D. Baudartio, ten derden van D. Joh. Bogermanno.’

Veel hebben de studenten te Franeker niet meer van Bogerman genoten; hij verzwakte meer en meer en den 24sten Februari (o.s.) 1637 maakten hij en zijne echtgenoote hun testament, waarbij zij elkander wederkeerig het vruchtgebruik hunner bezittingen vermaakten, en toen de maand Augustus kwam, lag hij neder op het ziekbed. Hij overleed den 11den Sept. 1637 in den ouderdom van 61 jaar. Met hem stierf zijn familienaam uit, want hij had bij zijn vrouw Margaretha Petraea (eigenlijk Grietje Piers) geen kinderen.

In zijn grafschrift, dat te lezen stond op de grafzerk, die zijn stoffelijk overschot dekte in de St. Martinikerk te Franeker, maar dat door een heiligschennende hand werd weggenomen, wordt hij genoemd: een zeer welsprekend kerkredenaar, een geleerd theoloog, een verstandig man, zeer verdienstelijk jegens de kerk en de Nederl. republiek in de moeielijkste tijden en daarom zeer bemind bij de vaders des vaderlands, een mensch van onvergelijkelijke verdienste.

's Mans zinspreuk was: '*Vespera jam venit*, *o Christe maneto.*'

'Zoo ooit (aldus eindigt Dr. H. Edema van de Tuuk zijn biographie over Bogerman) iemand een kind van zijnen tijd kon genoemd worden, dan was het Johannes Bogerman, de voorzitter der Dortsche synode. Hij werd geheel gevormd onder den indruk der omstandigheden, die hij beleefde, en stond niet hooger en niet lager op den trap van het zedelijk en godsdienstig leven, dan de meesten zijner tijdgenooten. Hij was ijverig en onvermoeid in den dienst der kerk, van een onbesprokene rechtzinnigheid. Hoewel hij zelfstandig over de leerstukken had nagedacht, hing hij toch aan de letter der belijdenisschriften, terwijl hij ter beteugeling der ketterij de hardste middelen wilde aangewend hebben, daar hij jegens ketters geen medelijden kende. Hoe goed hij paste in zijn tijd, blijkt uit de achting welke men hem toedroeg, eene achting zoo groot, dat, terwijl volledige bewijzen ontbreken, het besluit er uit getrokken kon worden, dat hij een van de uitstekendste godgeleerden geweest is in de eerste helft der zeventiende eeuw. Geene lage vleierij kon hem zoozeer in aanzien brengen, veel minder nog in die positie staande houden bij zoovelen, onder wie er waren, die onderscheid wisten te maken tusschen een sluw en een degelijk karakter. Wat Bogerman vooral bij de vervulling der eervolste betrekkingen bij zijne landgenooten moet aanbevolen hebben, waren zijne uitgebreide kennis, zijne welsprekendheid en vooral de kracht, waarmee hij handelde, en de eerlijkheid, waarmee hij voor zijn zaken uitkwam. Eene groote persoonlijkheid was hij niet. De zon van geluk had steeds zijnen levensweg beschenen, en verhevene karakters worden alleen gevormd door lijden en tegenspoed; toch zijn zulke mannen als Johannes Bogerman bruikbaar in alle tijden en omstandigheden.'

Zijn portret in olieverf hangt op het stadhuis te Franeker, dat, 't welk geplaatst is vóór van der Tuuk's boek, stelt hem ouder voor.

Behalve het reeds genoemde bestaat nog van hem in druk:

Theses de Bacchanalibus et de jejunio quadragesimali contra Bellarminum (verd. 20 Febr. 1596, onder voorzitterschap van Tossanus).

Theses de praedestinatione et mediis ei subordinatis (verd. 9 Juli 1597, onder voorzitterschap van Antonius Fayus).

Troostbrief aan eene Wed. over het afsterven hares Mans, *met Tertullianus en Cyprianus Tractaten van de Lijdsaamheid.* Sneek 1602.

L i t t e r a t u u r : Dr. H. Edema van der Tuuk, *Johannes Bogerman.* Gron. 1868.

- Dr. J. Reitsma; *Honderd jaren* enz. reg. i.v. Id., *Gesch. van de Herv. en de Herv. kerk der Nederlanden.* 2de druk. Gron. 1899. reg. i.v. - Dr. H.H. Kuyper, *de Post-Acta.* reg. i.v. - Reitsma en v. Veen, *ll.* dl. I, blz. 335, dl. VI reg. i.v - Dr. B. Tideman Jzn., *Overzicht van de Gesch. der Remonstranten.* Amst. 1897, blz. 32-34.

[Lodewijk Johannes Willem ten Bokkel]

BOKKEL (Lodewijk Johannes Willem ten), geboren te Amsterdam in 1814, werd, na in zijn geboortestad het noodige voorbereidend onderricht genoten te hebben, den 2den Mei 1832 te Leiden als student in de godgeleerdheid ingeschreven. Bevorderd tot proponent in 1837 door het prov. kerkbestuur van Overijsel, werd hij den 18den Dec. 1841 beroepen tot predikant te Noord-Scharwoude, alwaar hij den 13den Febr. 1842, met een leerrede over Hebr. XIII:8 zijn intree deed. Ten Bokkel stierf in 1858.

Hij was dichter en schreef verhalen, maar op het gebied der godgeleerdheid bewoog hij zich niet. We bezitten van hem:

De algemeene dankdag in Nederland, 26 Sept. 1847. Amst. 1847.
De Winter. Amst. 1848.
Ontboezeming bij de plechtige teraardebestelling van Z.M. koning Willem II. 's-Hage 1849.
Bemoediging. Schagerbrug 1851.
De oude Hollandsche matroos aan den wal en veilig weer te huis. Amst. 1855.
Deugd en ondeugd. 16 verhalen. Amst. 1850.
Ernstig woord in den tegenwoordigen tijd. Amst. 1853.
Hoe bevalt het u? Amst. 1853.
Lentebloempjes ter bevordering van deugd en goede zeden. Amst. 1850.
Verspreide novellen. Amst. 1857.

Met A. Faure Beeckman en A.D. van Buren Schele gaf hij uit:

Lief en leed. Verhalen. Amst. 1853.

Hij leverde ook bijdragen in de *Huisvriend. Kleur en geur.* Amst. 1855. *Morgenlectuur.* Voor Chr. Huisgezinnen. Amst. 1851 (zijnde de 2de jg. van het *Chr. Museum*). *Liever een boekje.* Schoonh. 1858. *Vruchtenmandje.* Schoonh. 1857.

[Jacobus C. du Bois]

BOSS (Jacobus C. du) werd als proponent beroepen te Landsmeer en Watergang in 1631, te de Rijp in 1638, te Leiden in 1646 waar hij in 1661 gestorven is.

Van hem zag het licht:

Kinderdoop bewesen ende verdedigd. Amst. 1642.

Tegen dit werk schreef H. Montanus: *Nietigheydt van den Kinderdoop.* Amst. 1647 en op dit geschrift antwoordde du Bois met: *Zekerheyt van den Kinderdoop* tegen H. Montanus en S. Episcopius. Leyden 1648.

Volgens v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 781, zijn nog van du Bois:

De naaktheid der Cartesiaansche Philosophie ontdekt.

De schadelijkheid der Cartesiaansche Philosophie.
Tijd-thresoor. Leyd. 1650.
Oude-Tijdthresoor (Oude-tijds tijd-thresoor ende kerkelikke historie). Leyd. 1650.

Litteratuur: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 781.

[Mattheus du Bois]

BOIS (Mattheus du). Hij leefde in de 17de eeuw en gaf uit:

Annotatien van veelderley christel. sin en geestryke spreuken en sententien, *byeenversamelt uyt de vermaarste en deftighste engelsche gods-geleerden en anderen.* Door Mattheus du Bois. t'Amst. by J. Boeckholt, 1680.

Met voorrede en gedicht ‘op de anotatien’ van J.B. De spreuken zijn alphabetisch geordend. Aan deze annotatiën gaat vooraf het volgende:

Godts Wonder-werck voor en in de weder-gheboorte, *uyt de bevindinge vertoont in een beanghste*, *worstelende*, *overwinnende en in Godt gheruste siele;* met een korte alleenspraecke over 't selve. Den derden druk verm. Door M.D.B. Tot Amst. by Johannes Boeckholt, 1680. Met voorw. van Edward Richardson ‘bedien. des evangel. in de engelse tale tot Haerlem’ en van M.D.B.

[Petrus Couwenburg du Bois]

BOIS (Petrus Couwenburg du), geboren te Kruiningen, den 5den Nov. 1703, was de zoon van Gotfried (Godofredus), predikant aldaar (22 Jan. 1696), later te Spijkenisse en Schiedam (overl. den 2den Maart 1721) en Maria Swalmius. Op jeugdigen leeftijd reeds door zijn ouders voor de studie der godgeleerdheid bestemd, werd hij, na te Schiedam de Latijnsche school te hebben bezocht, den 14den Oct. 1720 bij de theol. faculteit te Leiden ingeschreven als student. (De opgave die in het *Alb. Stud.* voorkomt op kol. 871 is niet geheel correct. T.a.p. toch vinden we 14 Oct. 1720. Petrus Couenburgh du Bois. Schiedamensis. 20 T. Hon. c. Volgens deze opgave zou du Bois, reeds in 1700, en wel te Schiedam moeten geboren zijn. Èn het geboortejaar èn de geboorteplaats, is onjuist aangegeven). Aan de academie ontving hij het onderricht van Joh. à Marck, Fr. Fabricius en Taco H. van den Honert, met wien hij zeer bevriend was. Praeparatoir geëxamineerd werd hij in de classis van Leiden en Neder-Rijnland, den 5den Nov. 1726. Achtereenvolgens was hij predikant te Graft (8 Aug. 1728-11 Sept. 1729), te Maassluis (15 Sept. 1729-15 Oct. 1730), te Deventer (5 Nov. 1730-8 Juli 1731), te Leiden (15 Juli 1731-13 Aug. 1762). Terwijl hij hier arbeidde, werd hij, na het overlijden van David Knibbe, onderregent van het Staten-college en belast met het geven van onderwijs in de godgeleerdheid aan de bursalen. Dit onderricht wordt hoogelijk geroemd en heeft er stellig niet weinig toe bijgedragen, dat hij, na het sterven van Johannes van der Schelb, den 13den Augustus 1762, benoemd werd tot diens opvolger als hoogleeraar in de godgeleerdheid, welke betrekking hij den 1sten Nov. aanvaardde met het houden eener oratio inauguralis: *de gloria Dei*, *in omnibus ejus operibus*, *maxime vero in augustissimo salutis opere*, *lucidissime fulgente.* Deze redevoering zag het licht.

In geschrifte gaf du Bois, behalve zijn oratio niets, maar dat men hem als een geleerd man beschouwde, mag ook afgeleid worden uit het feit dat hij den 24sten Juni 1741 werd aangesteld tot professor te Franeker (*Boekzaal* 1741*a* blz. 86), waarvoor hij echter bedankte. (*Id.* 1742*b* blz. 226). Hij overleed den 7den Maart 1764, ruim 60 jaar oud.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1764 *a* blz. 467-469. v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 785/86.

[Simon Boitet]

BOITET (Simon), werd in 1726 te Delft geboren en was, naar alle waarschijnlijkheid, de zoon van den welbekenden boekverkooper aldaar Reinier. Genoegzaam voorbereid, werd hij den 4^{den} Februari 1743 ingeschreven bij de theologische faculteit

te Leiden (*Alb. Stud.* kol. 994). Bevorderd tot proponent in de classis aldaar den 4^{den} Maart 1749 (*Boekzaal* 1749*a* blz. 368), werd hij den 19^{den}) Sept. 1751, met het lot beroepen te Kalslagen. Dit beroep werd evenwel geïmprobeerd, maar daarop werd hij den 16^{den} Nov. 1752, tot predikant gekozen te Maarssen en hier den 18^{den} Febr. 1753 bevestigd. Na hier ruim 4 jaar te hebben gearbeid, trok hij naar Middelburg (ber. 19 Dec. 1755. bevest. 17 April 1757), alwaar hij den 21sten Oct. 1807 overleed, nadat hij den 19^{den} April, zijn vijftigjarig predikambt bij de gemeente had herdacht met 2 Cor. IV:1, ‘en dat met eene levendigheid van geest en gevoel van dankbare erkentenis aan den God zijns levens en goedertierenheid, dat er de aandoening, verwondering en het besef van verplichting bij de Hoorders, dat ze zulk een dierbaar geschenk zoo lang hebben mogen genieten, niet weinig door vermeerderd werd.’

Als kanselredenaar stond Boitet zeer hoog, hij was de meestgeliefde van de Middelburgsche predikanten en trok zeer veel volk.

Zijn portret werd geschilderd in 1790 door George Kokkers (cf. *Zeelandia Illustrata*, I, blz. 290. We vinden hier, dat hij geboren werd den 4^{den} Juni 1726. In dit geval zou hij, toen hij als student werd ingeschreven, niet 20 jaar oud zijn geweest, maar nog niet ten volle 17). In den *catalogus van de kostbare bibliotheek*, enz. Van Dr. J.A.M. Mensinga en Mr. A. de Vlieger. Amst. H.G. Bom 1884, vinden we op blz. 120 sub n° 1703: S. Boitet, predikatie over Psalm 119:41 en 42. M.S.S. 1753. 4°.

L i t t e r a t u u r : *Nagtglas*, *ll.* blz. 30. *Boekzaal*, 1749*a* blz. 368; 1751*b* blz. 349 en 608; 1752*b* blz. 668 en 669; 1753*a* blz. 354; 1756*b* blz. 785; 1757*a* blz. 453.

[Lambertus van Bolhuis]

BOLHUIS (Lambertus van), geboren te Groningen, den 19^{den} Nov. 1741 als zoon van Michiel, bezocht de Latijnsche school in zijn geboorteplaats en werd reeds op veertienjarigen leeftijd, in 1755, als student ingeschreven. Tot 1765 volgde hij de lessen van verschillende professoren en werd in dit jaar, den 11^{den} Juni, door de classis Groningen, praeparatoir geëxamineerd. Hij was achtereenvolgens predikant te Marsum (13 April 1766-17 Mei 1767), te Noorddijk (14 Juni 1767-2 Aug. 1772), te Oostwolde (23 Aug. 1772-28 Sept 1783), te Leeuwarden (12 Oct. 1783-9 April 1786), te Groningen (23 April 1786). Hier t.p. is hij voortdurend werkzaam gebleven tot den 21sten Sept. 1823, toen hij, met 2 Cor. VI:1 zijn ambt neerlei. Bijna 85 jaar oud stierf hij, den 16^{den} Aug. 1823. ‘Behalve den arbeid, dien hij met de uiterste naauwgezetheid aan zijne gemeenten besteedde, verwierf hij zich geene geringe verdiensten, ten opzichte van de vaderlandsche- burgerlijke- en kerkelijke oudheden, de Nederlandsche taalkunde, het schoolonderwijs en de vorming van onderwijzers; verdiensten, erkend en vereerd door de Leidsche Maatschappij van Nederl. Letterkunde, de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, het Koninkl. Nederl. Instituut’ (*Boekzaal* 1826*b* blz. 398).

Bij gelegenheid van de plechtige inwijding van het nieuwe kerkgebouw te Oostwold, den 12^{den} Oct. 1777, sprak hij over Jesaja 66:1 en 2 (zie uitvoerig bericht over deze kerkinwijding in de *Boekzaal* van 1777*b* blz. 779-781), welke rede later

het licht zag met die over Haggai I:14, door Bolhuis gehouden den 2^{den} Mei 1777, bij het sluiten der part. Gron. synode, onder den titel: *Tweetal van plechtige redevoeringen*, enz. Ook zag van hem het licht een leerrede over Handelingen

26:22 en 23, uitgesproken in de avondgodsdienstoefening van den 14den April 1816, toen hij zijn vijftigjarige ambtsvervulling herdacht. Buitengewoon groot waren bij deze gelegenheid de blijken van liefde en toegenegenheid, die de ruim 75 jarige predikant van zijn gemeente ontving, wat tot een bewijs mag strekken, hoe zeer men op hem gesteld was en hoe hoog zijn arbeid werd gewaardeerd (*Boekzaal*, 1816*a* blz. 515-517). De leerrede zag het licht te Groningen in 1816.

De benoeming tot lid van de Maatsch. der Nederl. Letterk. had plaats in 1782 en in 1793 werd hij door de Maatsch. tot Nut van 't Algemeen bekroond met een gouden medaille, wegens de beantwoording van een door haar uitgeschreven prijsvraag, welk antwoord gedrukt werd onder den titel: *Beknopte Nederd. spraakkunst* 1793. Dit geschrift werd tweemaal herdrukt.

Correspondeerend lid van de 2de der Koninkl. Holl. Maatsch. later het Nederl. Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten, werd hij den 28sten April 1809.

Met zijn vriend Wester, heeft hij verbazend veel gedaan tot verbetering van het onderwijs, aan welk vak hij zich vooral wijdde en waarvan hij zich buitengewoon goed op de hoogte hield. Hij is een van de medeoprichters geweest van de kweekschool voor onderwijzers te Groningen, waarvan hij, evenals over de liefdeschool, jaren lang het medetoezicht heeft uitgeoefend. Vóór en boven alles was hij een taalman en behalve de door de Maatsch. tot Nut van 't Algemeen uitgegevene beantwoorde prijsvraag, verscheen nog in 1776 te Groningen van zijn hand: *Beknopte aanleiding.* enz.

Bolhuis is een zeer verdienstelijk man geweest op veel en velerlei gebied, die, behalve zijn predik-ambt, dat hij met ijver en nauwgezetheid waarnam, verbazend veel gedaan heeft voor de ontwikkeling en beschaving des volks.

L i t t e r a t u u r: van der Aa, *ll.* dl. II, blz. 798-800, aangevuld met wat over hem te vinden is in de geciteerde jaargangen van de *Boekzaal.*

[Bartholomeus Bolk]

BOLK (Bartholomeus), proponent bij de classis van Amsterdam, werd den 4den Sept. 1704 beroepen te Sas van Gent alwaar hij den 9den Dec. d.a.v. bevestigd werd. Af en toe schijnt hij nog al heftig te zijn opgetreden, want den 8sten Aug. 1706, werd hem door de magistraat een berisping toegediend en verzocht zich op den preekstoel wat voorzichtiger te gedragen, dewijl er klachten waren ingekomen over zijn ‘insolente en impertinente manier en handel’. Hij overleed in den zomer van 1719. Niet zoo heel lang vóór zijn dood, gaf hij een boekje uit ‘in 4o in het Latijn en liet het bij Borstius drukken.’

Ook verscheen van zijn hand een *Gelegenheidsrede.*

L i t t e r a t u u r: F. Caland, *De Hervormde Gemeente van Sas van Gent*, 1904 blz. 27. *Boekzaal* 1719*b* blz. 370.

[Theodorus Bolten]

BOLTEN (Theodorus) geboren te Leiden, waar hij ook studeerde[1)] werd in 1696 praeparatoir geëxaminerd in de classis Leiden. Hij werd in 1698 predikant

1) In het *Alb. Stud. Acad. L.B.* treffen we tweemaal een Theodorus Bolten aan, de eerste maal kol. 654, 10 Aug. 1682 Theodorus Bolten. Lugduno-Batavus 15 en kol. 689, 28 Febr. 1687 Theodorus Bolten. Leidensis 16. Dit kan, volgens den leeftijd, niet één en dezelfde persoon zijn. Welke van beiden de bedoelde is, valt niet gemakkelijk uittemaken.

van ‘Zijn Koninklijke Majesteit te St. James, waar hij tot 1703 gebleven is, toen hij zich te Breda beroepen zag. Bevestigd den 22sten Juli 1703, arbeidde hij hier tot 1711 den 8sten April, toen hij opnieuw naar Engeland vertrok, als predikant bij de Hollandsche gemeente te Londen. Bolten was den 7den (18den n.s.) November 1710 te Londen beroepen. (‘We congratulate you on having been this day elected as second ordinary Minister to our Community at a stipend of £ 120 per annum and £ 30 for house rent, payable quarterley, besides £ 5 derived from a legacy.’ Cf. Hessels, *ll.* T. III^2 fo. 2782, brief van het consistorie te Londen aan Bolten te Breda, do 7 (18) Nov. 1710). Eens te Londen, is Bolten hier werkzaam gebleven tot zijn dood in Juli 1739. Zijn ambtgenoot M. Ad. de Jongh, hield een lijkrede op hem over Hebr. XIII:7.

Van hem verscheen:

Lyk-reede ..... op het ..... afsterven van ..... Willem den Derde ..... Uytgespr. den 15 Maart 1702 in de Kon. Kapelle te St. James..... Amst. 1702.

Litteratuur: *Boekzaal* 1730*a* blz. 103; *Id.* 1739*b* blz. 379 en 1740*b* blz. 123. Hessels, *ll.* T. III^2 nos 4123-4125; 4127; 4129; 4130; 4132-4136; 4142; 4144; 4174; 4180; 4184; 4187; 4190; 4196; 4197; 4205; 4206; 4411.

[Jacobus Bolwerck]

BOLWERCK (Jacobus), geboren te Leerdam als zoon van Thomas, werd den 30sten Sept. 1702 te Leiden ingeschreven als student in de philosophie. Nu was er in 1708 in de Holl. gemeente te Londen, behoefte aan een hulpprediker en wendde zich het consistorie van genoemde gemeente tot den Leidschen professor Franciscus Fabricius met de vraag; of deze ook iemand wist, geschikt voor het doel? (Hessels, *ll.* dl. III^2 fo 2773 nos 4103, fo 2775 nos 4108, 4109, 4110). Na eenig zoeken vond Fabricius in Jacobus Bolwerck een man, dien hij te Londen durfde aanbevelen: ‘We were glad to learn from your Letter of the 11th (N.S.) inst. that you had found someone willing to come hither as Assistant Minister, and we wish that steps had been taken at once to examine and qualify him for the administration of the Sacraments. It is true that our Consistory has decided to elect an ordinary Minister, as soon as a number of Ministers have been here to let us judge of their talents, but this does not militate against our decision concerning an Assistant. We hope, therefore, that you will take messures to have Dom. Bolwerck examined, and that he will come over to us as soon as possible’ (Hessels, *ll.* dl. III^2 fo 2777, no 4112). De brief, waaraan wij deze bijzonderheid ontleenen is van den 4den Mei 1708 en spoedig daarop is Bolwerck door deputati synodi peremptoir geëxamineerd en tot den dienst des evangelies in het buitenland geordend (Hessels, *ll.* dl. III^2 fo 2778, no 4114). Na zijn aankomst te Londen heeft Bolwerck er drie maanden dienst gedaan tot aller genoegen (‘Pray excuse our not having, ere this, thanked you for having procured for us Dom. Bollewerck, who has been our Assistant Minister for three months to the satisfaction of us all, but now unescpectedly elected in Holland, just at a time when we are unable to proceed with the election of an ordinary Minister’ (Hessels, *ll.* T. III^2 fo 2778, no 4115, brief van den 29sten Oct. [9 Nov. N.S.] 1708). Gelijk hier vermeld wordt, zoo was het ook. Terwijl Bolwerck als hulpprediker te Londen dienst deed, werd hij

beroepen te Spijk bij Gorinchem, waar hij den 23sten Dec. 1708 bevestigd werd. Werkzaam is hij hier gebleven tot den 19den Oct. 1711, toen Spijk verwisseld werd met Bergen op Zoom.

Te dezer plaatse arbeidde hij tot den 21sten Febr. 1723, om een week (immers den 28sten Febr.) later te Maastricht, zijne nieuwe gemeente, in dienst te treden.

Hij werd in Oct. 1748 emeritus 'salvis honoribus et emolumentis', na daartoe gericht verzoek aan de Ho. Mo. Heeren Staten-Generaal en den Raad van State. Den 8sten Maart 1749 ondertusschen, bij de inhuldiging van Z.D.H. den prins van Oranje, hield hij, onder een verbazenden toeloop van menschen, een preek over Jeremia XXX:7*b*, 8 en 9.

Na een langdurige ongesteldheid van bijna twee jaar, overleed de ijverige man, die ook jaren lang als curator der Latijnsche school had gefungeerd, op Zondag den 19den Juni 1757[1)].

Hij scheef: Lijkrede op *M. Heijdenrijk.* Utr. 1724.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1723[a] blz. 110 en 374; 1748*b* blz. 440; 1749*a* blz. 367 en 368; 1757*a* blz. 683. Hessels, *ll.* dl. III[2] reg. i.v.

[Thomas Bolwerck]

BOLWERCK (Thomas) geboren te Amsterdam omstreeks het jaar 1645, werd den 17den Sept. 1667, als artium magister (philosophiae doctor), ingeschreven bij de theol. faculteit te Leiden (*Alb. Stud.* kol. 539). Hij had toen den 22-jarigen leeftijd bereikt. Als predikant vinden we hem te Beusichem (waar hij kwam uit Leuven) in 1676. Hij diende de gemeente te dezer plaatse tot 1699 en kwam den 7den Juni van dat jaar te Leerdam, waar hij den 28sten Juni 1711 stierf.

Hij leidde de part. Z. synode, in 1691 te Schoonhoven gehouden, in met een preek naar aanleiding van Act. XX:31. In 1692 zag deze leerrede het licht te Leiden onder den titel: *Aenspraek aen de Christel. synode binnen Schoonhoven.*

Nog verscheen van hem:

Gezegende gedachtenis van Maria II ..... gehouden op den dag harer begravinge. Over de woorden 2 Chron. XXXV:24, 25 ..... Amst. 1695.

[Florentius Bomble]

BOMBLE (Florentius), den 15den Dec. 1665 geboren te Zutphen, werwaarts zijn moeder, wegens den inval der Munsterschen in de graafschap, uit Borculo gevlucht was. Reeds vroegtijdig bleek het dat een heldere geest in hem woonde, zoodat hij al op jeugdigen leeftijd door zijn ouders bestemd werd voor de studie. Na zich op de Latijnsche school te Zutphen vertrouwd te bebben gemaakt met de klassieke talen, bezocht hij eerst het atheneum te Deventer, om in 1684 student te worden te Franeker. Den 2den Mei 1687 als candidaat (hij verkreeg deze waardigheid reeds in 1686) geapprobeerd te IJtens (Friesland), terwijl hij bereids reeds eenige maanden den predikdienst tot veler genoegen had waargenomen te Vianen, is hij hier werkzaam gebleven tot den 4den Nov. 1688. Vervolgens treffen we hem aan als predikant te Oudega c.a. (cl. Smallingerland 11 Nov. 1688-Mei 1694), te Sneek (Mei 1694-Febr.

1) Volgens het *Alb. Stud. Acad. L.B.* kol. 772, is Bolwerck te Leerdam geboren ± 1682. Letten we op den datum van zijn sterven, 19 Juni 1757, met de bijvoeging, dat hij toen 70 jaar, 6 maanden en 18 dagen oud was, dan moet hij geboren wezen in 1686, den 1sten November.

1697), te Zwolle (Febr. 1697-Nov. 1698) en daarna te Amsterdam, waar hij den 25sten Jan. 1722 plotseling stierf. Immers overviel hem de dood zóó onverwacht, dat hij nog op den morgen van zijn sterfdag het plan had, zijn preekbeurt in de Amstelkerk te vervullen.

Bomble was een man van uitnemende gaven en hoedanigheden. Hij had een vaardig begrip en schrander oordeel en gewoon zijn beroep en ambt met ijver te

vervullen, was hij in alle opzichten een zeer naarstig en ernstig mensch, die den vrede beminde en heel weinig met wereldsche zaken op had. Stil en ingetogen levende, was zijn leven vergenoegd en besteedde hij een belangrijk deel van zijn tijd aan de studie, ofschoon hij weinig in het licht gaf.

Hij schreef;

Verzameling van Leerredenen, die met die van Rouse, te gelijk te Leeuwarden zijn uitgegeven in 1702.

Brief aan Leenhof, wegens zijn *Hemel op aarde.* Amst. 1703.

Tweede brief aan Leenhof. Amst. 1704.

Een buurpraatjen tusschen een Roomsch-Katholijk en Gereformeerde of zoogen. papist en geus, *waarin de dwalingen des pausdoms worden wederlegt en de gereform. leer tegen lasteringen verdedigt.* Amst. 1718.

L i t t e r a t u u r: Romein, *Naamlijst*, enz. blz. 283, 152, 335. v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 813 en 814. *Boekzaal*, 1722*a* blz. 116 en 117. *Lijkrede op F. Bomble* door J. van Staveren. Amst. 1722.

[Bernardus Johannes Bongardt]

BONGARDT (Bernardus Johannes), zoon van den predikant Daniël, aanschouwde het levenslicht te Middelburg in 1703 en werd den 13^{den} Sept. 1723 theologisch student te Leiden (*Alb. Stud.* kol. 887). Na volbrachte studie, deed hij zijn preparatoir-examen bij de classis van Leiden den 17^{den} Maart 1727 en was achtereenvolgens predikant te Twisk (ber. 16 Nov. 1727, peremp. examen 29 Dec., bev. 18 Jan. 1728-25 Dec. 1735), te Neuzen (ber. 22 Sept. 1734, bev. 16 Jan. 1735-20 Nov. 1740), te Tolen (ber. 16 Aug. 1740, bev. 27 Nov. 1740, afscheid einde Sept. 1742), te Hoorn (ber. 24 Mei en bev. 7 Oct. 1742). Hier stierf hij den 11^{den} Juli 1771. Terwijl hij te Hoorn stond, opende hij de part. N.-H. synode van 1753 met een rede naar aanleiding van Openb. IV:9 en 10. Deze preek verscheen te Hoorn in laatstgenoemd jaar, onder den titel: *Belijdenis der waarheid aan Gods uitverkoren geslagt* enz. binnen Twisk, Neuzen, Tholen.

Met een leerrede over Rom. XVI:16-20, sloot hij dezelfde synode, gehouden in 1756.

Als een bijzonderheid uit zijn leven vinden we nog vermeld (*Boekzaal* 1757*a* blz. 335), dat hij den 13^{den} Maart 1757 te Hoorn, in het openbaar in de kerk, de Chr. belijdenis heeft afgevraagd van den Joodschen rabbi Israël Salomons van Hamburg en dat hij dezen den 17^{den} d.a.v. heeft gedoopt.

Nog zag van hem het licht:

Troostzang of rijmkatechismus in LIV Psalmen van Davids huis .... enz. Hoorn 1762.

L i t t e r a t u u r: *Boekzaal*, 1727*a* blz. 365; 1727*b* blz. 624; 1728*a* blz. 120; 1734*b* blz. 392; 1735*a* blz. 115; 1740*b* blz. 250, 251 en 787; 1742*a* blz. 601; 1742*b* blz. 502; 1749*b* blz. 221; 1756*b* blz. 486; 1757*a* blz. 335; 1771*b* blz. 113.

[Gijsbert Weyer Jan Bonnet]

BONNET (Gijsbert Weyer Jan) geboren te Rotterdam als zoon van Paulus, in 1769, werd, na afgelegd praeparatoir examen, den 1sten Maart 1791 voor de classis Utrecht, den 3den Maart beroepen te Zuilen, waar hij den 5den Juni door zijn vader bevestigd werd. Achtereenvolgens vinden we hem als predikant te Maasland (ber. 7 Jan. 1793, intree 7 April, afsch. den 16den Juli 1797), te Wijk bij Duurstede

(30 Juli 1797-13 Juli 1800), te Rotterdam (20 Juli 1800). In laatstgenoemde gemeente stierf hij den 15^{den} Januari 1807, ruim 37 jaar oud. Hij was een ijverig en getrouw herder en leeraar ‘wiens werkzame lust en ijver boven zijn krachten ging. Hij was als een brandende en lichtende kaars; in wiens licht wij ons eenen korten tijd mogten verheugen.’ Bonnet stierf aan tering.

Hij gaf uit:

De laatste euangelie-raad van Paulus Bonnet, in leven oudsten leeraar der Hervormden te Rotterdam ..... aan de gemeente medegedeeld in eene leerrede over Hebreën XIII:7 en 8. Met eenige aanmerkingen betreffende 's Mans sterven. Utr. 1804[1)].

[Gijsbertus Bonnet]

BONNET (Gijsbertus) aanschouwde het levenslicht te Naarden, den 23sten September 1723 en werd, na het noodige voorbereidend onderricht genoten te hebben, in het jaar 1748 te Utrecht als student in de godgeleerdheid ingeschreven. In het volgende jaar verdedigde hij in het openbaar, onder leiding van Horthemels, hoogleeraar in de wijsbegeerte zijn *disputatio methaphisico pneumatologica de notitia eorum*, *qui mens humana nec directe nec positive cognoscere potest*, en twee jaar later, nl. den 12^{den} Mei 1751, verdedigde hij, alweer in het openbaar, als S.S. theol. et philos. student, onder het presidium van Ravius, ling. orient. prof. extra-ord. zijn *dissertatio philologico theologica de eo quod fidei merentur judaeorum monumenta sacris antiquitatibus et sensu earum mystico.* Het laatste wat hij als student schreef was eene *disputatio de causis superstitionum inter Christianos.* Weinig tijds later werd hij, die met zooveel geleerdheid was toegerust, praeparatoir geëxamineerd, nl. den 30sten Oct. 1753, en dat men goede verwachtingen van hem koesterde, daarvoor pleit wel het feit, dat hij reeds 5 dagen later een beroep ontving naar de aanzienlijke gemeente te Amersfoort. Na den 12^{den} Dec. peremptoir examen te hebben afgelegd, werd hij den 30sten Dec. door zijn ambtgenot Knock bevestigd in zijn eerste gemeente, die hij diende tot den 6^{den} Juni 1756. Bonnet was achtereenvolgens predikant te Rotterdam (ber. 11 April 1756, intree 20 Juni-1 Jan. 1758), den Haag (intree 8 Jan. 1758-14 Jan. 1761). Terwijl hij hier arbeidde, zag hij zich den 8sten Dec. 1760 benoemd tot hoogleeraar te Utrecht, bij de theol. faculteit en den 5^{den} Febr. 1761 aanvaardde hij deze nieuwe betrekking, met het houden eener oratio inauguralis: *de fidei mysteriis*,

1) Weinige dagen voor zijn dood, deelde Paulus Bonnet aan zijn zoon G.W.J. mede ‘zijne laatste raadgevingen aan de gemeente, opdat deze, een leeraar in dezelfde gemeente zijnde, die aan haar zou mededeelen, zoodat zij als een vervolg kunnen aangemerkt worden op 's Mans aanspraak, voor de *Leerredenen* (Utr. 1799); aan deze laatste begeerte van zijnen waardigen vader heeft de zoon voldaan in deze *Leerreden* over Hebr. XIII:7 en 8, welke hij, vervolgens op aandrang van velen in het licht heeft gegeven..... Achter de Leerredenen heeft de leeraar nog in eenige aanmerkingen verscheidene bijzonderheden van zijnen vader, uit de laatste dagen van deszelfs leven medegedeeld, uit welk alles blijkt, dat de godvruchtige man tot het einde zijns levens toe volhard heeft, in zijn geloof en in die waarheden, welke hij aan anderen, zoo lange jaren geleerd en aangedrongen had’.

revelatam religionem adstruentibus, terwijl hij den 15^{den} d.a.v., met Jerem. IX:23 en 24 zijn intree deed als academieprediker.

Als er in 1762 sprake van is, dat, van uit Leiden pogingen worden aangewend om hem aan de academie aldaar te verbinden, dan belooft hij (cf. *Resol. van de Vroedsch. van Utrecht* door Lucie Miedema. Utr. 1900, blz. 338 en 339) dat,

indien hij d.t.p. mocht benoemd worden, hij hiervan aan de burgemeesters kennis zal geven; en dat men te Utrecht voor zijn vertrek bevreesd was, moge blijken uit het feit, dat den 15^{den} Oct. 1764, een commissie benoemd werd, om aan Bonnet te verzoeken, dat hij, bij een eventueele aanstelling te Leiden bedanken zou en dit onder aanbieding van *f* 300 jaarlijksch pensioen voor de weduwe en *f* 500 verhooging van jaarwedde. Van dit aanbod is ongetwijfeld het gevolg geweest, dat Bonnet zich bereids den volgenden dag (16 Oct.), verbond te Utrecht te zullen blijven, daarbij belovende, dat hij van het hem gedane aanbod nooit iets zou zeggen dan aan zijn schoonvader, den hoogleeraar Wesseling (cf. *Resol.* enz. blz. 344 en 345).

Later werd zijn tractement nog verhoogd en den 18^{den} Aug. 1765 werd besloten, hem, dewijl hij zich voor immer aan de Utrechtsche academie verbonden had, een geschenk aantebieden in zilver, waarvan de waarde gelijk zou staan met ongeveer 100 halve gouden rijders.

Rector in 1764 en 1765, lei hij den 28sten Maart van laatstgenoemd jaar deze waardigheid neer met eene *oratio de vera justaque Jesu Christi cognitione*, *summa mortalium sapientia* en als pro-rector, hield hij, wegens ongesteldheid van den rector Horthemels, daartoe den 1sten April 1766 door de vroedschap aangezocht, bij de overdracht van het rectoraat aan Franciscus Burman, een *oratio de tolerantia circa religionem et naxam vertente.* Beide deze redevoeringen verschenen in 1767, in onze taal overgezet door Leonard van Wolde, predikant te Schelluinen[1)].

Bonnet, doet zich in de *oratio de tolerantia* kennen als een man, die zeer gehecht was aan de aangenomen kerkleer, hij betoogt er o.a. in dat men wel de verschillend denkende gezindten, maar daarom geen verschillende denkende leden in het kerkgenootschap zelve behoorde te verdragen. Gehouden den 10^{den} April 1766, naar aanleiding van Voltaire's *Traité sur la tolerance*, werd ze voor den Groningschen advocaat H. Goodricke (deze was een Engelschman) oorzaak om tegen Bonnet te schrijven: *Proeve ter opheldering van sommige zaaken waardoor de schrijver van den naaml. Lat. brief*[2)] *over de oratie van Prof. v.d. Kemp zijne redeneeringen nader aandringt* enz. *alsmede het gevoelen van Prof. Bonnet*, *betr. de kerkelijke verdraagzaamheid onderzocht.* Gron. 1768.

Tegen hetgeen Goodricke in het midden had gebracht, schreef Bonnet een *Verhandeling van eenige bijzonderheden betreffende de kerkelijke verdraagzaamheid*, welk geschrift in 1770 het licht zag[3)]: terwijl nog in hetzelfde jaar, mede van Bonnet in druk verscheen een *brief aan den WelEdelen Heere H. Goodricke.* Het

1) *Twee redevoeringen* van Gijsbert Bonnet, *leeraar en hoogleeraar der H. Godtgeleerdheid op de Hooge Schoole van Utrecht.* De eene betoogende, dat eene waare behoorlijke kennis van Jezus Christus der stervelingen hoogste wijsheid zij. De andere over de verdraagzaamheid in het stuk van den godsdienst voor zooverre die verkeert en schadelijk is. Utr. 1767.

2) De brief, waartegen Goodricke zijn aanval richtte, luidt in het Holl. *Brief* .... over het belang en gewigt der aanmerkingen op de Inwijingsredev. als mede over de ongerijmdheid van de grondbeginselen waar uit de redev. van G. Bonnet over de verdraagzaamheid in dien brief .... beoordeeld wordt, vervat in een brief van T.P.

3) Wat in dit geschrift voorkomt, strookt geheel en al met den inhoud der formulieren van eenigheid. In een spottenden *brief*, waarin Goodricke alle verdraagzaamheid in zijn toon verloochende, antwoordde hij, en tegen dezen brief was die van Bonnet. Hoe Bonnet stond tegenover de formulieren (cf. Sepp, *Proeve*, enz. 2de druk, blz. 12 en 13).

verschil dat beide heeren verdeelde, was evenwel hier niet mee uit, maar Bonnet zweeg en zoo bloeide de zaak als van zelf dood[1)].

Voor de tweede maal tot rector academiae benoemd, den 1sten Febr. 1779, hield hij, toen hij deze waardigheid den 6den April 1780 overdroeg een *oratio in religionis contentores* en zijn derde rectoraat eindigde voor hem den 21sten Maart 1793, toen hij het neerlei met een redevoering; *utrum summo ecclesiae doctori ejusque apostolis*, *ubi*, *probandae suae doctrinae causa*, *ad veteris Testamenti oracula*, *tanquam vaticinia provocarunt sic fides sit habenda*, *ut servatoris cum tristia*, *tum laeta ac gloriosa fata in iis vere praesignificata esse*, *jure credamus.* Deze oratio, met die, welke hij in 1780 had uitgesproken, werd door de vroedschap van Utrecht op stadskosten uitgegeven. Niet lang daarna in onze taal overgezet en met aanteekeningen voorzien, is ze meest gericht tegen een geschrift van den Rem. hoogleeraar Jan Konijnenburg (1790-1827) in 1794 verschenen: *onderzoek van den aard der voorspell. wegens den Messias*, *in de Schriften des O.V.* Het waren vóór en boven alles de rationalistische denkbeelden van K. die door Bonnet bestreden werden. Soortgelijke bestrijdingen van Deïsten e.a., zijn te vinden in de voorredenen voor zijn *Leereden*, voor de nieuwe uitgave van zijn *Schetswijze uitbreiding* enz., voor de vertaling van Bell's werk *de godlijke zendingen van Johannes den Dooper en Jezus Christus.* 's Gravenhage 1779. Bijzonder scherpzinnig is die, met welke hij de vertaling van Leland's werk, *over de nuttigheid en noodzakelijkheid van de Christelijke openbaring*, Utr. 1771-1775, 3 dln., verrijkt heeft.

Naar aanleiding van Paulus van Hemert's geschrift: *de rede en haar gezag in den godsdienst*, briefswijze voorgesteld aan G. Bonnet, Utr. 1784, schreef laatstgenoemde zijn: *Eerste antwoord* aan P. van Hemert, op zijn brief over de rede en haar gezag in den godsdienst, Utr. 1785, gevolgd door: *Aanmerkingen* op het tweede stuk des briefs van P. van Hemert over de rede enz. Briefswijze aan ZEd. medegedeeld. Utr. 1786. Ook hebben op dezen strijd betrekking:

Eerste (*en tweede*) *brief aan een vriend over het geschil aangaande de rede en gezag in den godsdiéust.* Utr. 1788 en 1789. 2 dln.

In zijn kwaliteit van academieprediker verzocht Bonnet in 1780 (cf. *Resol.* enz. blz. 419 en 420), om zijn predikbeurten 's morgens in plaats van 's middags te mogen vervullen, zonder daarom verplicht te zijn, in den Dom, de vervolgstof uit het N.T. te behandelen, welk verzoek evenwel niet werd toegestaan. Het volgende jaar bedankte hij voor zijn benoeming tot hoogleeraar naar Franeker (*Id.* blz. 442), en toen hij in 1788 met zijn collega Royaards vroeg, om 's morgens in plaats van 's middags te mogen preeken, werd het ditmaal toegestaan (de vraag werd gedaan den 6den Oct.) maar op deze voorwaarden: dat zij 's morgens niet langer zouden preeken dan tot 11 uur; dat de predikbeurten geregeld zouden worden in overleg met de predikanten en dat bij de bevestiging van een nieuwen predikant, de professor, die alsdan in den Dom zou moeten preeken, zijn beurt zou vervullen in een van de andere kerken (*Resol.* blz. 448 en 450).

Den 2den Januari 1797 werd door de vroedschap afgewezen het verzoek van Bonnet en van nog twee andere theologische professoren, om te worden vrijgesteld van het teekenen van het declaratoir, maar toen het den 27sten d.a.v. opnieuw

1) Goodricke gaf nog in 1772 een nieuw geschrift uit tegen Bonnet en van der Kemp.

herhaald werd, vond de overheid goed, te berusten in een door hen afteleggen verklaring, aan het doel van het declaratoir beantwoordende. (*Id.* blz. 491, 492 en 488 met noot 1 en blz. 515).

Ten jare 1803, raakte hij nog in geschil met zijn collega J. Heringa Ezn. wat voor Bonnet aanleiding werd om te schrijven: *Brief aan een vriend bij gelegenheid van eene aanteekening in de bibliotheek van theol. letterkunde*, Utr. 1803[1)], nog gevolgd door: *tweede brief aan een vriend* enz., Utr. 1803 en in vereeniging met H. Royaards: *bijlagen tot de twee brieven van G. Bonnet aan een vriend.* Utr. 1804. Bij het lezen dezer geschriften merkt men wel, dat de puntjes er bij Bonnet afgegaan waren, wat niet te verwonderen valt als men er op let, dat hij destijds 80 jaar telde. Ja, de ouderdom sloopte langzamerhand het eens zoo krachtige gestel van Bonnet en den 3^{den} Febr. 1805 stierf hij aan de gevolgen eener beroerte, ruim 81 jaar oud. 'Veel (aldus de *Boekzaal* van 1805*a* blz. 312) uitgebreid nut heeft de Kerk en Hoogeschool gedurende zijn 51-jarigen dienst als Leeraar en Hoogleeraar van zijn HoogEerw. genoten. 7 jaren predikte zijn HoogEerw. het Euangelium des kruices in de Gemeente van Amersfoort, Rotterdam en 's-Hage, met enen ruimen zegen. 44 jaren strekte zijn HoogEerw. tot eenen ongemeenen luister deser Hogeschole, daar 's Mans doorwrochte geleerdheid, uitgebreide kunde, waarheidsliefde en ongeveinsde godsvrucht hem allerwegen roem bezorgden; geen wonder dan, dat een buitengewoon groot aantal leerlingen van zijn onderwijs van tijd tot tijd gebruik maakten, die in zijne schole tot den Euangeliedienst gevormd der Nederlandsche Kerke als Leeraars en Hoogleeraars tot veel nut verstrekt hebben, en in deselve nog met zegen arbeiden. In 's Mans laatste levensjaar werd aan zijn HoogEerw. door H.H. bezorgers dezer Hoogeschole, de HoogEerw. Heer G. van Oordt, pred. alhier, ter zijner verligting toegevoegd, die dan ook als nu zijn HoogEerw. staat op te volgen.'

Vernemen we hier van de goede diensten door Bonnet aan kerk en academie bewezen en van zijn alom erkende geleerdheid, hij wordt ook geprezen om zijn 'uitmuntend godvruchtige en weldoordachte Leerredenen, met zooveel bevalligheid voorgedragen.' Stellig, en niet het minst ook als kanselredenaar behoort Bonnet geprezen te worden, groot zijn ongetwijfeld op homiletisch gebied, 's mans verdiensten. Terecht wordt dit erkent door J. Hartog in zijn *Geschiedenis van de predikkunde en de evangelieprediking in de Protest. kerk van Nederland.* Amst. 1861. Achtereenvolgens verschenen van hem 4 verzamelingen van leerredenen[2)]. (Van de eerste zag reeds in 1774 een 2de druk het licht, en de laatste werd gedrukt in 1793 met portret[3)]. 't Was in hetzelfde jaar dat bij V.H. Acker te Utrecht, wereld-

1) *Bibl. van theol. letterk.*, 1803 blz. 595 vlg. Dit schrijven van Bonnet beantwoordde Heringa met te zeggen, dat hij 't er voor hield, dat Bonnet het niet geschreven had, evenmin als den *tweeden brief.* Hij keerde de beschuldigingen af met een beroep op zijn geschriften en verklaarde zich bereid, dadelijk zijn systeem door den druk gemeen te maken, zoodra Bonnet het zijne zou uitgegeven hebben.

2) In dl. II (editie 1776) van zijn *Leerredenen* zegt Bonnet: 'Al het onderwijs in het stuk van den Godsdienst moet voornamelijk zijn ingerigt, om menschen deugdzaam te maken. Vermits nu de zedeleer (die ons de aanbevolen pligten leert kennen, de wijze van derzelver bedoeling ontvouwt, en gepaste drangredenen voor oogen stelt) geen ander oogmerk heeft, zoo kan het niet geloochend worden, dat zij boven de beschouwende Godgeleerdheid den voorrang verdiene.

3) Over 's mans portret lezen we: 'De afbeelding van Bonnet ziet op onderscheiden wijzen het licht als: in fol. door Jacob Maurer geschilderd en door Reinier Vinkeles gegraveerd 1783;

kundig werd: *Epigrammata in effigiem v.c.l. Gijsberti Bonnet SS. Th. doct. et prof. in acad. Traject.* met het Nederl. vertaalde bijschrijft op de afbeelding er tegenover gedrukt groot 8°, in dier voegen, om geplaatst te worden bij de *Leerredenen* van het 1ste deel). De uitgave van het 1ste deel was 'kennelijk met het doel om proeven te geven van eene andere, en naar zijn inzien betere predikwijze. En hoe na hem deze zaak aan het hart lag, bleek, toen hij in 1766 wederom een bundel liet drukken, ditmaal met een voorrede, waarin hij openlijk als verdediger van eene andere methode optrad. Hij toont daarin doordrongen te zijn van het vervelende en niets beduidende der tot in alle kleinigheden afdalende schriftverklaring, die eer woordenzifterij dan uitlegging moest heeten. Hij spreekt als zijn gevoelen uit, dat men de gedachten, in den tekst opgesloten, moet ontwikkelen, zonder dat men daarom er oppervlakkig over heen loopt, of zich niet bekommeren zou om het recht verstand van woorden en uitdrukkingen die daarin voorkomen. En wat den inhoud van een preek betreft, dringt hij er op aan, om toch de geloofsleer niet te behandelen ten koste van de zedeleer, noch ook omgekeerd, maar om geloof en leven onafscheidelijk te verbinden.' Hoe gunstig reeds dit oordeel is door J. Hartog uitgesproken over Bonnet als homileet, gunstiger nog is het, wanneer gesproken wordt over zijn *Vijftal leerredenen ter aanprijzing van onderzoek in zaaken den godsdienst betreffende*, een bundel, die in 1793 te Utrecht het licht zag. Zij werden allen uitgesproken in 1792. Minder opgevuld zijn ze met geleerde verklaringen en uitweidingen en wat den vorm aangaat, zijn ze veel minder gerekt. Ook bezitten ze een veel grootere mate van eenheid, terwijl de ontwikkeling eenvoudiger is en juister. 'Indien wij deze leerredenen met zijn vorigen arbeid vergelijken, dan hebben wij recht te beweren, dat het laatste het beste is. Duidelijkheid en eenvoudigheid paren zich aan gezonde schriftverklaring en toepassing, die opbouwen in kennis en godzaligheid. Hier zien wij den meester, en ik houd het daarvoor, dat wij, wanneer wij spreken van de groote verdienste van Bonnet als prediker, en van het aandeel dat hij heeft in de verbetering der analytische methode, vooral moeten wijzen op dit vijftal leerredenen.'

Wat het onderwijs aangaat, door Bonnet te Utrecht gegeven, dit was philosophisch-theoretisch. Zijn dogmatische lessen gaf hij naar het compendium van Johannes à Marck, en hij heeft het al den tijd van zijn hoogleeraarschap gebezigd. Een zijner studenten W.A. v. Vloten schrijft er over: 'Onmogelijk kon ik zijn begrippen overnemen', en het had zoo weinig een bijbelsche kleur, dat J.L. Verster (almee een discipel van hem) oprecht betuigde, eerst door verkeer met zijn ambtgenooten den bijbel te hebben leeren kennen, daar hij aan de academie nooit iets anders dan het systeem gehoord, en in de eerste jaren zijner bediening ook alleen het systeem bestudeerd had. Zijn denkbeelden kunnen tamelijk goed gekend worden uit zijn *Verklaring van den brief aan de Hebreën*, en het is alsof een ultra-Coccejaan

in 8' door Johannes van der Wal geschilderd en door Pieter Hendrik Jonxis gegraveerd 1791, en door G. Welsen gegraveerd in 8° met het volgende bijschrift van Johannes Wilhelmus Bussingh:

> Rechtzinnig, schrander, rein in woorden, leer en handel
> De roem van 't stichts Atheen, door Godsvrucht, kunde en wandel
> Vol ijver, liefde en trouw voor Jezus eer en wet
> Ken Christen! in deez' schets den grooten man Bonnet.

het woord heeft. Als Bonnet verzekert dat een verbond een overeenkomst is tusschen God en den mensch, of als hij de meestgezochte typische voorstellingen geeft en een strenge verzoeningsleer voordraagt. ‘Conservatief quand même wijkt hij niet af van het door de vaderen overgeleverde, wat niet goed en helder verklaard worden kan is eene verborgenheid. Aan deze methode hield Bonnet streng vast en erkende hij, gelijk hij dat deed in de langwijlige voorrede van Bell's *goddelijke zendingen van Johannes den Dooper en Jezus nader onderzogt en bewezen* (1797), dat soms de leerstukken kunnen strijden en niet overeengebracht worden met andere, niet min zekere waarheden; hij achte het dan raadzaam niet te kiezen uit die twee opposite zekere waarheden; maar alle onloffelijke praktijken te mijden en naar de Schrift te luisteren. Hoe gevangen Bonnet was onder het kerkelijk systeem, blijkt o.a. uit laatstgenoemde voorrede, waarin hij de vraag opwerpt: ‘waarom de zoo luisterrijke omstandigheden van 's Heilands geboorte verdonkerd worden moesten?’ Omdat - zoo antwoordde hij - de Joden anders den Heiland, die lijden en sterven moest om de reinigmaking der zonden te weeg te brengen, niet zouden verworpen, maar veeleer hulde gedaan hebben. Zoodanig was de geest waarin Bonnet onderwees.

Behalve het reeds genoemde, verscheen nog van hem:

Schetswijze opheldering van Salomo's prediker. Utr. 1781-1783. 2 dln.
Verklaring van den brief aan de Hebreën. 10 dln. Utr. 1796-1802.
Gedachten over het lijden en den dood van Jezus Christus. Utr. 1792.
De Heerschappij van Jezus Christus en de toekomende herstelling van het koninkrijk van Israël. Utr. 1795.
Twee brieven over den staat van de godsdienst en godgeleerde studiën in het Sticht van Utrecht. Utr. 1803.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1753*b* blz. 649; 1754*a* blz. 503; 1756*a* blz. 538 en 702; 1757*b* blz. 496 en 615; 1758*a* blz. 89; 1761*a* blz. 114 en 239; 1805*a* blz. 185 en 312 vlgd. - Lucie Miedema, *Resol. van de Vroedsch. van Utrecht* enz. Utr. 1900, blz. 335, 338, 339, 345, 46, 47, 354, 407, 419, 442, 447, 448, 450, 459, 491, 492, 515, 557 en 562. - Glasius, *Godgel. Nederl.* dl. I, blz. 129-133. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 853-856. - J. Hartog, *Geschiedenis van de Predikkunde en de evangelieprediking in de Protest. kerk van Nederland.* Amst. 1861, blz. 301, 315 en 322 - Chr. Sepp. *Proeve eener pragm. gesch. der theologié.* 2de druk. Amst. 1860, blz. 10, 12 en 70 vlg. 73, 83, 85, 103, 106 en 120. - Id., *Biblioth. van Nederl. kerkgesch.* Leiden 1886, blz. 106. *Archief v. kerkel. gesch.* inz. van Nederl. dl. IX (Leiden 1838), blz. 500.

[Paulus Bonnet]

BONNET (Paulus) aanschouwde het levenslicht te Naarden, den 16den Nov. 1716. Proponent geworden te Utrecht den 6den Maart 1748, heeft hij tot standplaatsen gehad Ingen (ber. 8 April 1748 bev. 28 Juli); Amersfoort (ber. Febr. 1749, bev. 1 Juni), Middelburg (ber. 18 Maart 1753, bev. 3 Juni), Rotterdam (ber. 16 Mei 1757, bev. 7 Aug.). In deze laatste gemeente heeft hij bijna 43 jaar gearbeid tot den 22sten April 1800[1)], toen hem, in het 84ste jaar zijns ouderdoms, wegens toe-

1) De laatste maal preekte Bonnet, den 15den Juli 1800. Immers zegt G.W.J. Bonnet op blz. 36 van *de laatste euangelieraad;* ‘weinige dagen voor mijns vaders dood, hield hij met mij

nemende verzwakking, bijzonder van 't gezicht, een eervol emeritaat werd verleend. Bonnet stierf den 13^{den} Dec. 1803.

Hij gaf uit:

Zes leerredenen, de beoefening van den Chr. godsdienst betreffende. Utr. 1799.

Leerredenen over het leven van David. Met register. 8 dln. 1787-1795. De eerste zeven deelen bevatten 86 leerredenen, het 8ste deel is het register.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal*, 1748*a* blz. 377; 1748*a* blz. 480; 1748*b* blz. 221; 1749*a* blz. 249 en 716; 1753*a* blz. 351 en 687; 1757*a* blz. 571; 1757*b* blz. 254. v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 853.

[Pieter Bontemps]

BONTEMPS (Pieter, Pierre) werd den 4^{den} Nov. 1627, op achttienjarigen leeftijd ingeschreven als student te Leiden (*Alb. Stud.* kol. 205. Petrus Bontemps. Gallo Belgus. 18 P.). We ontmoeten hem later als 'bedienaer des H. Evangeliums in de Fransche tale binnen Haerlem'). Hij schreef, voor zoo ver we weten, uitsluitend tegen te Doopsgezinden:

Kort bewijs van de menighvuldige doolingen der Wederdoopers ofte Mennisten. Haarlem 1641, 1653, 1661. Hiertegen schreef P. Verkindert, *Korte ontschuldiginge over d'onbehoorlijcke ende al te sware beschuldinge van P. Bontemps.* Haerlem 1643. Dit gaf Bontemps aanleiding opnieuw de pen ter hand te nemen en nu zagen van hem het licht:

Noodige aenmerkingen op de krachteloose ontschuldiginghe van P. Verkindert. Haerlem 1643.

Verkeertheyt van de leere der Wederdoopers. Haerlem 1643.

Daarna kwam J. Hendriksz. met *Wederlegginge van de argumenten voorgestelt door P.B. om te bewijsen dat de Menniste leeraers zijn bijde goddelijcke en menschelijcke majesteitsschenders.* Amst. 1643.

Verder hebben we van Bontemps: *Naerder ontdeckinge van de grove en schadelicke dwalingen der Mennistische secte den Blocq genaemt.* Haerlem 1643. Wat hierin

> een vrij langdurig en levendig gesprek; toen was het, dat hij mij zijne laatste raadgevingen aan de gemeente mededeelde, op dat ik ze aan u (gemeente) zoude overbrengen. Dit was mij te aangenamer, om dat mijn vader, - toen hij den 15den July van het jaar 1800, 's weeks voor mijne bevestiging in zijne plaats, van dezen zelfden leerstoel de gemeente uit Judas vs. 20 en 21 vermaande ..... om dat hij, zeg ik, toen nog hoop had, nu en dan eens, tot de gemeente te spreeken; - dan, hier in wierd hij, door een zware ziekte en daarop gevolgde verzwakking, *voor altijd* verhinderd.'
>
> Ik teekende zoo spoedig ik maar kon, 't gene mijn vader op zijn sterfbed sprak, op; - en bijna woordelijk waren zijn gesprekken deze:
>
> Zoon! behalve hetgene ik in de *Aanspraek* voor mijne *zes leerredenen* gezegd heb, verzoek ik u nog aan de gemeente te zeggen, niet uit verkeerd vooroordeel, en om dat anderen het zeiden, - maar met de volste overtuiging heb vastgehouden aan de leer van het Christendom, zoo als die in de 'Formulieren van eenigheid onzer kerk'; ook in de uitmuntende 'Nederlandsche geloofsbelijdenis' - die maar al te weinig gelezen wordt, - is uitgedrukt, en dat die leer der *vrije genade*, in het gezigt des doods mijn ware trooste, en die lieve Heer Jezus Christus, de Eeuwige Zoon van God door het geloof in Hem, nu ook mijne zaligheid is.' We vernemen hier duidelijk het standpunt door Bonnet ingenomen.

gezegd wordt, wordt dan weer weerlegd in: *Spongie tot afwasschinge van de vuyle vlecken*, *die P.B. de Mennisten nu weder heeft aengewreven in naeder ontdeckinghe*, enz. Amst. 1643.

G.V.V. *Hollandsche zeep tegen de uytheemsche vlecken en vuyligheden*, *daermede P.B. - de mennoniten heeft soecken te bekladden.* Amst. 1643.

Een t'samenspraek tusschen twee Gereformeerde, *- tot onderrechtinge van een Boecxken ghenaemt Naerder ontdeckinge door P. Bontemps.* Haerlem 1643.

Bontemps P. *Saincte lumière de l'ancienne vraye foy chrestienne pour dissiper les tenebres de la fausse doctrine des Anabaptistes.* Haerlem 1644.

Wederlegginge van de onghegronde uytvluchten en menichvuldige lasteringhen van Joost Hendricksz. ende van soo hij sicht noemt Geeraerd van Vrijburgh. Haerl. 1644.

Looghwaters ende Looghwatermakers hoe langer hoe vuyler. Haarlem 1645. Dit naar aanleiding van G. v. V(rijburg) *Loogh-water op de lastervlecken van P.B.* Amst. 1644. Later nog gevolgd door *Proeve van Bontemps Logenwater hoe langer hoe vuyler.* Amst. 1645.

[Jean Louis Bonvoust]

BONVOUST (Jean Louis) geboren in Frankrijk in 1681, vluchtte met zijn ouders om des geloofs wille naar Nederland, en werd den 10^{den} Febr. 1701, te Leiden als student ingeschreven (*Alb. Stud.* kol. 763). Na het voleindigen van zijn studie (1701-1706), in Mei 1707 bevorderd tot proponent en door den Raad van State belast met het waarnemen van den predikdienst te Rijsel, werd hij in een buitengewone zitting van de 'classe tenue à Delft le 1er Mars 1709', plechtig tot den preekdienst gewijd. Zoodra hij op zijn post gekomen was, deed hij alle mogelijke best om zijn kerk en die van Meenen door de Walsche synode te doen aannemen. Lang is Bonvoust niet te Rijsel geweest, want tengevolge van oorlog moest hij die plaats verlaten en nu trok hij naar IJperen, waar hij werkzaam gebleven is tot in het midden van 't jaar 1714. Toen riep hem de Utrechtsche gemeente, waarin hij den 7^{den} Oct. van genoemd jaar bevestigd werd. Ruim 36 jaar heeft hij hier gearbeid, nl. tot in 1751, toen hem een eervol emeritaat verleend werd. Hij stierf den 12^{den} Aug. 1752. 'De overledene hadt, na het vuur der vervolging om 't geloof uit Vrankrijk ontweken te zijn, den tijdt van drie en veertig jaren in de bedieninge des H. Euangeliums besteedt'. Hij was een zeer geleerd man, geacht prediker en meer dan eens is hij voorzitter of secretaris der Walsche synode geweest.

Hij schreef:

Sermons sur divers textes de l'Ecriture Saincte. Utr. 1722. Het werk bevat 10 preeken, waarvan de eerste een lijkpredicatie is op den dood van den heer Martin. De opdracht is aan H.H. de la Trémoille, gravin douairière van Aldenburg.

Les dogmes et les préceptes de la vraie religion, ou Catéchisme pour l'instruction de la jeunesse. Utr. 1796.

Le triomphe de la vérité et de la paix, ou reflexions de ce qui s'est passé de plus important dans le dernier synode, au sujet de M.M. Saurin et Maty. Utr. 1731.

Sermon sur St. Luc. ch. XI:28. Utr. 1736.

L i t t e r a t u u r: *Boekzaal* 1752*b* blz. 262 en *La France Protest.* 2me éd. 2me vol. 2me partie. Col. 871 et 872.

[Theodorus Willem Boom]

BOOM (Boomius) (Theodorus Willem). Onder de studenten, die in het jaar 1605 te Leiden werden ingeschreven, treffen we den 14^{den} Januari aan Theodorus Guilielmus Boomius, als leerling in het Staten-college. Na het eindigen van zijn

studie aan de academie, is hij predikant geworden te Beusekom en behoorde hij tot hen, die de gevoelens aankleefden der Remonstranten. Hij woonde de synode bij, die in 1618 te Delft werd gehouden en is in 1619 ontzet uit zijn dienst. In art. 69 van genoemde kerkel. bijeenkomst lezen we: 'Theodorus Bomius, gewesen predicant tot Beusechom in de classe van Buijren, heeft tegen gedaen beloften een andere leere gepredickt als die, op welcke hij totten kerckendienst was toegelaten, heeft overgeset een bouck Castalionis, alhoewel hij tgevoelen, daerin begrepen, soo hij seyde, in alles niet toe en stont, heeft oock geschreven een schandelick bouck, genaemt de Postbode, daerin hij veel vrome kerckendienaers schandelick overhaelt, schrijvende dat sij ondert decksel der conscientie rechtsom slinckxom meesterlick weten te speelen. Is bij de gedeputeerde des synodi soodanigh bevonden, dat sij hem hebben van synen dienst afgeset. Ende alsoo men verstaet, dat hij nogh tegenwoordich dienst doet in de schuere ende andere plaetse seggende spottelick dat dit geen kerckendienst is, ende ontboden sijnde om de acte van hare H. Mo. te teyckenen, niet en is verschenen, soo is goetgevonden van alles hare E. Mo. rappoort te doen, te meer dewijle hij een is van de Rotterdamsche ligeurs.' Met preeken is hij blijven voortgaan. Immers lezen we in een 'manifest teghen dry predicanten'[1)], dat hij met nog twee andere predikanten het land doorliep, hier en daar 'haecht-predicatien' deed 'tegens de placaten en ordonnantien der voors. vereenichde Nederlanden, tot ondienst ende prejudicie van gemeene ruste en vrede, oock van welstandt en publycque authoriteyt van de selve landen'. Ten gevolge hiervan werd hij geciteerd om den 20sten Nov. (1619?) te verschijnen voor de Ho. Mo. Heeren Staten-Generaal 'omme in handen van hare ho. mo. te doen belooften, veryaet in de acte, die by deselue geresolueert is, de afgesette predicanten voor te houden en te doen onderteyckenen'.

Tot hen, die ijverig hebben meegewerkt tot het stichten der Rem. broederschap, behoort ook Boom, die later predikant werd te Schoonhoven, waar hij in 't begin van 1628 gevangen genomen en naar Loevenstein gevoerd werd. 'Schoonhoven heeft soo gewoelt, dat sij den predicant, die daer leerde, geapprehendeert, gecondemneert ende op Loevesteyn gebracht hebben' (cf. H.C. Rogge, *Brieven en onuitgegeven stukken van Joh. Wtenbogaert*, dl. III, afd. II. Utr. 1873. blz. 19. Dit stuk is n° 19 van de nieuwe serie van de werken van het Hist. Gen. gevest. te Utrecht. Joh. Tideman, *De stichting der Rem. broederschap.* 2de dl. Amst. 1871, blz. 30, 183-185). Ontsnapt uit zijn gevangenschap (in den nacht tusschen den 19^{den} en 20sten Juli 1631 met zeven andere Rem. predikanten) was hij al weer spoedig te Schoonhoven, waar hij den 20sten April 1632 op nieuw in dienst trad. Naar alle waarschijnlijkheid is hij hier gebleven tot zijn dood ± 1652. Vóór dit jaar is er althans geen opvolger voor hem benoemd.

Hij schreef:

Verclaringhe op het negende cap. Pauli tot den Romeynen, *ghetrocken wt de lat.*

1) Dit manifest, 'gedaen in 's-Gravenhage den 2 Nov. 1629' heeft in den aanhef 'Maurits by der gratie Godes, Prince van Oraengien enz.' Klaarblijkelijk is hier een vergissing in het jaartal, dewijl Maurits reeds in 1625 gestorven was, kon hij bezwaarlijk in 1629 een manifest uitvaardigen. Waarschijnlijk zal in plaats van 1629, 1619 moeten gelezen worden. Het manifest is meegedeeld door Dr. G.D.J. Schotel, en komt voor in het *Arch. voor Kerkel. Gesch.* dl. X, blz. 313-315.

monumenten Sebast. Castellionis ....., in de Nederd. taele by den anderen ghestelt door Th. Boomium. Utr. 1616.

Dit boek is opgedragen aan ‘Maria, gheboren princesse van Oraingien’, gedagt. van Beusichem deren 28 Martii.

Post-bode verhalende de proceduren, *aengaende het aennemen van de ..... Dienaeren des H. Euang. respective tot Buren ende IJselsteyn: teghens het snaeteren van eenighe onrustighe menschen .....* Ghestelt door Theod. Boomius, Bed. des H. Ev. te Buesecom, in 't jaer 1617 .....

De opdracht aan de regering van Buren is gedagt. 18 Oct. 1617. Over de geschillen aldaar kan nagelezen worden G. Brandt, *Hist. der Reformatie*, dl. II. Amst. 1674, blz. 703 enz.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 876 en 877. Joh. Tideman, *De stichting der Rem. broederschap.* 1619-1634. Amst. 2 dln. reg. i.v. - Dr. B. Tideman Jzn., *Overzicht van de gesch. der Remonstr.* Amst. (voorrede get. Aug. 1897) blz. 56. - G. Brandt, *Hist. der Reform.* dl. III en IV reg. i.v. - Reitsma en v. Veen, *ll.* dl. III, reg. i.v. Over de gevangene Rem. predikanten te Loevenstein komen veel bijzonderheden voor bij H.C. Rogge, *Brieven*, *enz.*, dl. III, afd. IV (nieuwe serie n° 22). Utr. 1875.

[Abraham Boon]

BOON (Abraham) geboren in 1813, studeerde in de godgeleerdheid te Groningen en werd candidaat bij het prov. kerkbestuur van Drenthe. Hulpprediker te Ochten in 1840, werd hij hier den 21sten Januari 1842 beroepen en er den 8sten Mei bevestigd. Hij vierde er den 12^{den} Mei 1867 zijn 25-jarige ambtsbediening en stierf den 3^{den} Oct. 1869.

Boon was in 1839 bevorderd tot doctor in de godgeleerdheid na verdediging van een *dissertatio theologica de duplici principio unde in ecclesia emendanda exierunt saeculi XVI Reformatores.* Gron. 1839.

Nog schreef hij:

De Jacobi epistolae cum Siracidae libro, *sapientia dicto*, *convenientia.* Gron. 1860.

[Cornelis Boon]

BOON (Cornelis) werd ten jare 1809 geboren te Amsterdam, waar hij het gymnasium bezocht om later als student in de godgeleerdheid te worden ingeschreven te Groningen, alwaar hij in 1834 bevorderd werd tot doctor in de godgeleerdheid, na verdediging van een academisch proefschrift: *Historia conditionis Judaeorum religiosae et moralis inde ab exilio Babyl. usque ad tempora J.C. immutatae.* Hij was achtereenvolgens predikant te Kockengen (bev. 12 Oct. 1834), te Sassenheim (1838-31 Oct. 1846), te Medenblik (7 Nov. 1846-1 Mei 1853), te Zuidwolde (8 Mei 1853-27 Sept. 1857), en te Diever. In deze laatste gemeente heeft hij het langst gearbeid, en wel 19 jaar, van den 4^{den} Oct. 1857 tot den 13^{den} Nov. 1876, toen hij afscheid preekte met 2 Cor. V:20*b.* Na zijn emeritaat vestigde hij zich te Apeldoorn,

alwaar hij den 26 Juni 1881 stierf. Boon was in de gemeenten, die hij gediend heeft, om zijn ijver en toewijding zeer geacht.

Hij gaf uit:

Godsdienstige beschouwing van het droogmaken van het Haarlemmermeer in eene leerrede over Ps. VIII:7*a*, daags na het leggen van den eersten steen aan de Leeghwater, uitgespr. te Sassenheim; benevens de aanspraken bij gelegenheid van

het aanleggen der werken voor de droogmaking, gehouden door de heeren Gevens van Endegeest, van de Poel e.a. Gron. 1844.
Het vroegtijdig afsterven van Abia, *Jerobeams zoon.* (Lijkrede op H.J. Commijs) Predicatie. Medenbl. 1849.
Bede, *gerigt tot de hooge regeering onzes lands*, *ter zake van het kon. instituut voor de marine te Medenblik*[1]. Medenbl. 1849.
Mag men de formulier-quaestie niet geëindigd achten? Een kerkelijk vraagstuk van onze dagen beantwoord. 's-Bosch 1853.
Afscheidspreek, gehouden 1 Mei 1853 te Medenblik. Meppel 1853.
Intree-preek, gehouden 23 Mei 1853 te Zuidwolde. Meppel 1853.
Opwekkingsrede gehouden bij de afdeeling Meppel van 't Nederl. Zendelinggenootschap. 14 Maart 1854. Meppel 1854.
Met J.J. Swiers schreef hij: *De provinciale Drentsche bid- en dankdag voor 't gewas.* Viertal toespraken. Koev. 1855.
Leerrede bij zijn 25-jarige dienst getiteld: *De Christus geen fabel.* Koev. 1860.
C. en A.G. Boon. *Predikatiën gehouden den 22sten Dec. 1867 te den Ham*, *bij de bevestiging en intree* van Dr. A.G. Boon. Zwolle 1868.

L i t t e r a t u u r : T.A. Romein, *de Herv. pred. van Drenthe.* Gron. 1863, blz. 163 en 248.

[Jacobus Boon]

BOON (Jacobus) aanschouwde het levenslicht te Amsterdam, den 26sten Mei 1691 en studeerde te Jena in de godgeleerdheid. In 1717 werd hij als proponent beroepen bij de Evang. Luth. gemeente te Purmerend, in 1719 te Dordrecht, in 1723 te Rotterdam en in 1731 te Amsterdam. Hier werd hij emeritus in 1772 en overleed hij in 1776. Boon maakte zich bij uitnemendheid verdienstelijk jegens zijn kerkgenootschap, door vele jongelingen tot de studie op te leiden.
Hij gaf uit:
Lijkrede op Jasper de Hartogh[2] *over Klaagl. V:16.* Rott. 1727.
Jubelrede op het 2de eeuwfeest van de overlevering der Augsburgsche Confessie over Psalm LXXIII:6-8. Rott. 1730.

Van hem bestaan 2 portretten, het eene door T.F. Walter, het andere door Pieter Tanjé, beide naar Jan Maurits Quinckhardt.
L i t e r a t u u r : v.d. Aa; *ll.* dl. II, blz. 874.

[Jabob Boon]

BOON (Jabob) geboren te Delft in 1800, werd den 27sten Juli 1821 ingeschreven als student in de letteren en in de godgeleerdheid aan de universiteit te Leiden (*Alb.*

1) Hiertegen verscheen: *De bede door den heer C. Boon*, *aang. Z.M. instituut te Beverwijk*, beoordeeld door A. Beelo. J.P. Arend en A.A. Deenik. In het licht gegeven door C. Boon. Amst. 1850.
2) J. de Hartogh, geb. 20 Mei 1666, gest. 6 Oct. 1727.

Stud. kol. 1256). Bevorderd tot proponent in Z.-Holland, werd hij in Juni 1826 beroepen te Nieuwkoop, alwaar hij den 13^{den} Augustus zijn ambt aanvaardde. Hij werd in 1829 predikant te Sommelsdijk en in 1837 (ber. den 17^{den} Aug. en bev. den 12^{den} Nov.) te Groningen, alwaar hij den 6^{den} Aug. 1859 gestorven is.

Hij gaf uit:

Toespraak ter godsdienstige viering van 's Konings verjaardag, den 24sten Aug. 1839. Gron. 1839.

Leerrede over hetgene ook eenigzins gevorderden op de Christelijke loopbaan moeten in het oog houden. Bij gelegenheid der gedachtenisviering zijner 25-jarige Evangeliebediening, uitgesproken in de A-kerk te Groningen, den 17^{den} Aug. 1851. Gron. 1851.

L i t t e r a t u u r: Dr. S.D. van Veen, *Eene bede om reductie*, blz. 232, vermeerderd.

[Joan Michaël Boon]

BOON (Joan Michaël) zoon van Jacobus en Elisabeth Bock, werd in 1727 (Sept. of Oct.) geboren te Rotterdam. Na zich te Göttingen onder leiding van den geleerden en beroemden J.L. Mosheim, in de godgeleerdheid geoefend te hebben, werd hij in 1749 proponent en in 1750 predikant bij de Evang. Luth. gemeente te Amersfoort. Vandaar vertrok hij in 1753 naar Delft, terwijl hij in 1754 te Rotterdam kwam. In 1787 bemoeide hij zich in laatstgenoemde plaats met zijn collega Scheffer met staatsaangelegenheden (cf. *Vaderl. Historie ten vervolge van Wagenaar's Vaderl. Hist.* Amst. 1798, 20ste dl. blz. 464), en dewijl er stemmen opgingen om hem te ontzetten uit zijn ambt, legde hij zijn bediening neer om zich te Amsterdam te vestigen, waar hij zich vóór en bij de scheuring der Luthersche gemeente, als een beslist voorstander der strenge rechtzinnigheid deed kennen. Teruggekeerd naar Rotterdam, overleed hij aldaar den 12^{den} Febr. 1804.

Hij schreef:

Brief aan den WelEerw. A. Maclaine, *Dr. der H. godgeleerdheid en leeraar der Engelsche kerk in 's-Gravenhage.* Delft 1773.
Brief aan de schrijvers van de Hedend. Vaderl. Letteroefeningen. Delft 1773.
Aanmerkingen op een stukje, *ten titel dragende: Predikatie over de Bewijzen voor de leer der H. Drieëenheid*, door A. Sterk. Rott. 1787.
Ernstige verdediging van de aanmerkingen op eene leerrede over de Bewijzen voor de leer der H. Drieëenheid, *gehouden te Amsterdam door A. Sterk tegen deszelfs toetse in het licht gegeven.* 1789.
Wederlegging van het waare oogpunt, *waaruit naar de leere des Bijbels het leerstuk van Christus verzoendood moet beschouwd en geoordeeld worden aan den Heere Predikant F.G.C. Rutz in 's-Hage*, enz. Amst. 1791.
Eenige aanmerkingen tegen het hedendaagsch genaamd Nieuwe licht, enz. Amst. 1792.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 874 en 875.

[Adrianus Lambertus van der Boon Mesch]

BOON MESCH (Adrianus Lambertus van der) zoon van Hendrik Karel apotheker te Delft en Elisabeth van Braam, werd den 29sten Sept. 1793 geboren. Reeds vroegtijdig bleek het dat hij buitengewone geestesgaven bezat. Bij groote vlugheid van bevatting en een sterk geheugen, paarde hij een bijzondere zucht voor letteroefeningen. Na in zijn geboorteplaats de Lat. school bezocht te hebben, werd hij den 27sten Augustus 1811, ingeschreven als student in de godgeleerdheid te Leiden (*Alb. Stud.* kol. 1225).

Door zijn ijver en vlijt was hij, bij de hoogleeraren, wier onderricht hij genoot, zeer gezien. Zoo nam o.a. Daniël Wijttenbach hem op onder het zeer klein getal studenten, die hij op zijn studeerkamer ontving, om er eenige Grieksche- en Latijnsche schrijvers te behandelen. Tot zijn boezemvrienden behoorde E.A. Borger en ook bij J. van Voorst, J. Clarisse en Joh. H. van der Palm stond hij zeer hoog aangeschreven. Nu was bij koninkl. besluit van den 3^{den} Aug. 1815, n° 14 vastgesteld, dat jaarlijksche prijsvragen, door de senaten der hoogescholen zouden worden uitgeschreven, en die eerste uitschrijving had plaats

den 8sten Febr. 1816. Voor de theol. faculteit luidde de vraag: Interpretatio Hymni Zachariae quem Lucas servavit. Evang. I:67-79. Van der Boon Mesch zette zich aan het werk en zijn pogen werd met succes bekroond. Behalve den uitgeloofden prijs, viel hem nog een zeer vereerend oordeel te beurt der faculteit, en tevens bleek er uit, dat hij twee zeer bekwame mededingers had overwonnen. Den 8sten Febr. 1817 werd hem de gouden medaille uitgereikt door den rector J. van Voorst. Twee jaar later, den 25sten Jan. 1819 werd hij met de hoogste onderscheiding bevorderd tot doctor in de godgeleerdheid, na verdediging van een acad. proefschrift: *specimen hermaeneuticum inaugurale in locum ad Hebr. IX:14.* De promotie had plaats in het openbaar. Zeer werd door de tijdgenooten geprezen, wat van der Boon Mesch, over deze duistere plaats in het midden bracht, terwijl ook aan de sierlijkheid van taal en de wijze waarop hij de gemaakte bedenkingen weerlei, de grootste lof werd toegezwaaid. De toenmalige rector magnificus van der Palm, noemde dien dag een der heerlijkste, dien de hoogeschool ooit beleefd had. Nog in hetzelfde jaar, waarin hij promoveerde, werd hij, tegelijk met T.A. Clarisse en H.E. van den Esch, door het prov. kerkbestuur van Zuid-Holland, en wel den 5den Mei, tot de evangeliebediening toegelaten. Zijn eerste gemeente was Heino (ber. 29 Juli 1820, bev. den 7den Nov. door Ds. J. Dibbitz uit Raalte, met 1 Thess. V:12 en 13. De intree-tekst was 2 Cor. V:19). Lang heeft hij niet te Heino gearbeid, want reeds in 1822 treffen we hem te Vlaardingen aan (ber. den 2den Nov. 1821 en bev. den 14den April 1822 door zijn zwager J. Sluiter uit 's-Gravenhage met 2 Tim. II:19*a.* De intree-tekst was 1 Cor. II:2). In 1825 werd Vlaardingen verwisseld met Leeuwarden (afsch. te Vlaard. 11 Sept. 1825 met Phil. IV:23 ber. te Leeuw. 20 Mei en bev. den 6den Oct. met Phil. III:14 door L. Valk), waar hij den 13den Oct. met 2 Cor. II:14-17 zijn werk begon.

Dat van der Boon Mesch een zeer gewild persoon was, blijkt wel uit de tallooze beroepen, die hij ontving, o.a. naar Velzen, Kampen, Schiedam, Haarlem, Utrecht, tweemaal naar den Haag, tweemaal naar Amsterdam en driemaal naar Leiden. Hij predikte geheel uit het hoofd, en de immer verbazend groote schare van toehoorders, die hem steeds volgde, getuigde van de bijzondere gaven hem verleend. Vóór en boven alles had hij zich voor zijn kanselarbeid gevormd naar van der Palm.

Van der Boon Mesch was een groot voorstander van grammaticale uitlegging. Door zijn ongemeene vlugheid en zijn bijzonder sterk geheugen, kon hij plaatsen en woorden van beroemde schrijvers met ongeloofelijke nauwkeurigheid weergeven. Zijn godsvrucht was oprecht, kinderlijk geloovig en ademde een milden, vrijen evangelischen geest. Onverdraagzaamheid kon hij evenmin dulden als lichtzinnigheid en waanwijsheid. Het harde werken en de inspanning, die hij zich getroostte voor zijn preekwerk, hadden hem zóó afgemat, dat hij zich genoodzaakt zag ‘salvo honore et emolumentis’ zijn emeritaat aan te vragen tegen den 1sten Januari 1835. Nadat hij zijn ambt had neergelegd vestigde hij zich metterwoon te Leiden, waar hij voortging met studeeren en op te teekenen alles wat zijn aandacht verdiende. Die arbeid gevoegd bij zijn levendig geloof in Christus, deed hem kalm, goedsmoeds, ja meestal, wanneer men hem ontmoette, opgeruimd zijn onder alle ontberingen en beproevingen, die Gods wijsheid en liefde hem oplegde. De dood kon hem niet verrassen, want hij was vertrouwd en gemeenzaam met de gedachte er aan. In den laatsten

tijd verlangde hij zelfs, doch eerbiedig en onderworpen, om ontbonden te worden; en eer hij het wellicht nog vermoedde, ontsliep hij zacht en zalig, voor hooger en beter leven, den 10den April 1852.

Ofschoon de verwachtingen, die men aanvankelijk van hem koesterde, dat hij, die zóó geleerd was, veel door den druk zou openbaar maken, is dit toch niet gebeurd, steeds nederig van zich zelven denkende, was hij niet te bewegen, hoe dikwijls daartoe ook aangezocht, om iets uit te geven. Dit is dan ook wel zeker de oorzaak geweest, dat hij voor een hem aangeboden professoraat te Franeker en te Groningen bedankte, in welke laatste plaats men hem wilde hebben als plaatsvervanger van H. Muntinghe, die, met het eindigen van den cursus 1821/22, dewijl hij den 27sten Aug. 1822 den zeventigjarigen leeftijd had bereikt, zijn hoogleeraarsambt moest neerleggen. Ook heeft hij niet gewild, dat na zijn dood iets van zijne aanteekeningen of handschriften zou worden gepubliceerd. Maar al gaf hij ongeveer niets uit, talloos velen, ook studenten in de godgeleerdheid, heeft hij bij hun studie en bij het samenstellen van wetenschappelijken arbeid, die voor de pers bestemd was, geholpen. Theologische studenten bezochten hem gaarne. Zijn omgang was altijd onderhoudend en leerrijk. Hij was een warm en trouw vriend en naijverig op de eer zijner vrienden. Als zij ten onrechte aangetast werden of men in het algemeen iets te kort deed aan de beginselen van waarheid en recht, dan werd de lichamelijk zwakke man vurig en krachtig als een held.'

Benoemd in 1828 tot lid van de Maatsch. der Nederl. Letterk. komt in de *Levensberichten* der Maatschappij over 1852, blz. 94 enz., zijn levensbericht voor geschreven door zijn vriend Ds. C. Krabbe.

Litteratuur: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 876-879.

[Vincent Ferdinand Jacobus Boonacker]

BOONACKER (Vincent Ferdinand Jacobus) zag het levenslicht te Leiden in het jaar 1814, en werd na het noodige voorbereidend onderricht d.t.p. genoten te hebben, op zestienjarigen leeftijd, den 28sten Febr. 1830, als student ingeschreven bij de theol. faculteit. Hij was eerst predikant te Leersum (27 Aug. 1837-8 Oct. 1848) en daarna te Enkhuizen, alwaar hij den 22sten Oct. 1848 zijn intree deed. Hier is hij gebleven tot den 3den Oct. 1869 toen hij afscheid nam van deze zijn tweede gemeente en daarmee tevens van zijn ambt. (Zijn emeritaat ging in den 1sten Oct.). Vertrokken naar Haarlem, stierf hij aldaar den 18den Jan. 1876. We lezen van hem: 'ijverig in zijn ambt zoolang zijn krachten het toelieten, maakte hij zich ook in ruimeren kring omtrent de kerk verdienstelijk, zoo in het prov. kerkbestuur als in de synode, waar hij zich mede, door kennis, oordeel en bescheidenheid, achting en toegenegenheid verwierf.'

Van hem zag het licht:

Bijbelsche geschiedenis (no 45 van de *Volkbibliotheek*, van 1853-1861 te Amsterdam uitgegeven).

A. Neander, *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van het christelijke leven.* Naar de 3de verb. uitg. Uit het Hoogd. vertaald door V.F.J. Boonacker. Rott. 1847/48. 2 dln.

In het *Nieuw-Archief* vinden we van zijn hand, dl. II, blz. 281-294 een artikel: Iets uit de handelingen der classis van Rhenen en Wijk in de jaren 1670-1673, deels betreffende maatregelen tot bekeering van Joden en heidenen, deels

de ongelukkige toestand van vele gemeenten, inzonderheid van die van Rhenen en Amerongen, tijdens den inval der Franschen.
In het *Kerkh. Archief* dl. IV, blz. 78: Vermaning tot bereidheid tegen den sterfdag.
Het belangrijkst van al is echter 's mans studie: De Fransche gemeente te Enkhuizen, 1686-1721, voorkomende in de *Studiën en Bijdragen op 't gebied der Hist. theologie*, dl. III, blz. 346-386.
Ook komt in den *Utrechtschen Volksalmanak* van 1846 een studie voor van Boonacker: Bijzonderheden aangaande het dorp Leersum en de heerlijkheid Zuilenstein.

[Hendrik Boonen]

BOONEN (Hendrik), werd den 24sten Aug. 1828 geboren te Amsterdam als zoon van Mr. Hendrik Richard (gest. 1851), hoofdambtenaar bij de registratie en Adriana Martina van IJsendoorn. Als hij de Lat. school in zijn geboorteplaats bezocht had, werd hij den 23sten Sept. 1846 ingeschreven te Leiden als student in de godgeleerdheid (*Alb. Stud.* kol. 1341) en trad hij voor het eerst op als predikant te Ter-Aar in 1853. Hij begon hier zijn arbeid den 12den Juni, daarna te Noordwijk-Binnen in 1856 en vervolgens te Middelburg, alwaar hij den 22sten Mei 1859 bevestigd werd. Zijn gezondheid liet bij voortduring zeer veel te wenschen over, wat hem er eindelijk toe bracht om eervol emeritaat aantevragen. Hij preekte den 16den April, zijn afscheid met Rom. I:16. Nadat hij ambteloos geworden was, vertrok hij naar Arnhem, waar hij met grooten ijver en toewijding in verschillende betrekkingen werkzaam is geweest o.a. als lid van den gemeenteraad en als curator van het gymnasium. De rust bracht echter voor Boonen geen verbetering van de hartkwaal, waaraan hij leed en die hem den 1sten Juni 1877 ten grave sleepte.

Toen hij Middelburg verliet, werd hem door zijn vrienden en vereerders, die hij d.t.p. zeer vele had, een fraaien zilveren inktkoker met album aangeboden. Boonen was voorstander van de nieuwe richting op godsdienstig gebied.

Hij schreef:

Toespraak bij de gedachtenisviering der verlossing van Nederland in 1813 op 17 Nov. 1862. Middelb. 1863.

Een zeer belangrijke studie is die, welke voorkomt in het *Kerkh. Archief*, dl. IV. Amst. 1866 blz. 267-338: de strijd tegen W. Momma. Eene bladzijde uit de Kerkgeschiedenis van Middelburg. Het stuk getuigt van degelijke bronnenstudie.

L i t t e r a t u u r: Nagtglas, *ll.* blz. 54 en 58.

[Dirk Boot]

BOOT (Dirk) werd geboren te de Leur in 1765, als zoon van den predikant G. Boot. Ingeschreven als collegii alumnus te Leiden, den 6den Sept. 1784 (*Alb. Stud.* kol. 1147), werd hij den 15den Juni 1790 in de classis Breda praeparatoir geëxamineerd,

en weinige weken later, immers den 21sten Sept., beroepen te Warnsveld, waar hij den 5den Dec. bevestigd werd. Aangesteld door de classis Zutphen tot legerpredikant den 22sten Jan. 1794, nam hij den 16den Febr. d.a.v. van zijn gemeente afscheid, doch den 25sten Jan. 1795 hervatte hij aldaar opnieuw zijn werk. In 1797 vertrok hij naar Renkum en Heelsum en in 1805 naar Werkendam en de Werken (ber. Dec. 1804, intree 17 Maart 1805, afscheid te Heelsum den 10den Maart). Zijn laatste gemeente was Heerden, waar hij kwam in het najaar van 1807. Nog geen

volle vier jaar heeft hij hier gearbeid, want reeds den 2den Mei 1811 stierf hij. Hij was ‘een verstandig leeraar, voorzien met uitnemende gaven van gegronde bijbelkennis, wiens duidelijkheid en bondigheid in het prediken met aankleving aan de Evangelische verzoenings- en zedenleer, voor verstand en hart aangenaam en nuttig was. De ervaring deed hem kennen als eenen waakzamen en getrouwen herder. Zijne liefde tot orde en vrede, gevoegd bij andere bevallige deugden in zijne ambtsbetrekkingen en in de samenleving, deden hem, hoe langer hoe meer achting en toegenegenheid verwerven. De *christelijke gelatenheid*, welke deugd hij in ééne, door het Haagsche genootschap tot verdediging van den Chr. godsdienst, bekroonde en in druk uitgegevene verhandeling, aanprees, en door zijn blijkbaar bestaan, ook onder het gevoel van smerten, tot nabij zijn einde betrachtte.’

Hij beantwoordde een prijsvraag van het Haagsch Genootsch. *Over de Christelijke gelatenheid*, die met goud bekroond, in 1800, te 's-Gravenhage het licht zag.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1811*a* blz. 499-501.

[Johannes Cornelis Boot]

BOOT (Johannes Cornelis), zoon van den predikant Gerardus en Maria Louisa Nummer, werd den 20sten Juli 1761 te Leur bij Breda geboren. Te Breda gevormd voor de academie, werd hij bursaal in het Staten-college te Leiden en den 13den Sept. 1779 als zoodanig bij de theologische faculteit d.t.p. ingeschreven (*Alb. Stud.* kol. 1131). Beroepen te Nieuwenhoorn, werd hij aldaar, na afgelegd peremptoir examen (den 26sten Juli 1785), den 14den Aug. bevestigd. Ruim 4 jaar is hij hier gebleven, (hij preekte zijn afscheid den 1sten Nov. 1789) om daarna in dienst te treden te Arnhem (intree den 8sten Nov. 1789), alwaar hij voortdurend is werkzaam geweest. Hij stierf den 9den Juli 1834.

Boot werd in 1803 door het Haagsch Genootschap tot verdediging van den Christelijken godsdienst, bekroond met de zilveren medaille, voor de beantwoording van een door haar uitgeschreven prijsvraag, waarbij verlangd werd: *Een duidelijk vertoog van den voordeeligen of nadeeligen invloed onzer hartstochten op het geloof en de zeden*, *met een onderrigt*, *hoe dezelve naar het Evangelie moeten bestierd worden.* Hij was een niet onverdienstelijk dichter en zag in 1785 zijn ‘Opwekking van Lazarus’ door het ‘Haagsche dichtgenootschap’ met zilver bekroond, welke eer ook te beurt viel aan zijn gedicht: ‘tot lof der weldadigheid’. Hij is de vervaardiger van Gezang 168, ‘Op den oogst’, en van een gedicht in den *Lauwerkrans voor Washington.* Harl. 1800. Men vindt eenige fragmenten van zijn gedichten in de *Wandelingen in een gedeelte van Gelderland* van J.A. Nijhoff. Arnh. 1820 en in diens *Geldersche Arcadia.* Nog bestaat van hem een *Dichtstuk* uitgesproken bij gelegenheid van de uitdeeling der prijzen in de teekenkunst, door het genootschap ‘Kunstoefening’ te Arnhem. Arnh. 1805.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 896 en 897. *Biogr. Woordenboek der Noord- en Zuid-Nederl. Letterkunde*, blz. 90.

[Cornelius Boott]

BOOTT (Cornelius) zoon van Cornelis en Debora Teeling (kleindochter van Willem), aanschouwde het levenslicht te Middelburg den 7^{den} Dec. 1679. Hij studeerde te Franeker in de godgeleerdheid onder van der Waeyen en Roël en werd in 1701 door de classis van Schouwen en Duiveland onder het getal der proponenten opgenomen. Nog maar drie maanden proponent, werd hij beroepen

te Krabbendijke, doch dewijl over het recht der beroeping verschil ontstond, had dit werk geen voortgang. Nu ging hij naar Domburg, alwaar hij den 13^{den} Aug. 1702 bevestigd werd. Vier dagen later nam hij zitting in de classis. Hij kwam vervolgens te Vlissingen (ber. 4 Jan. 1705) en daarna te Utrecht, waar hij in 1708 zijn arbeid begon. Herwaarts vertrok hij den 12^{den} Aug. van laatstgenoemd jaar, met dit getuigenis van den Vlissingschen kerkeraad, 'dat hij alle de bekwaamheden had, die in een wel toebereyd, wijs, wel afgerigt, moedig, wakker, ernstig, getrouw en voorbeeldig strijder en voorganger vereyscht wierden.' Hij stierf den 1sten Febr. 1713, na een kortstondige ziekte.

In de door Aeg. van de Put gehouden lijkrede over 2 Tim. IV:7 en 8, wordt hij beschreven als een 'Godvrugtig, geleerd, getrouw, waakzaam, neerstig en welsprekend' man. Gedrukte werken liet hij niet achter, maar toen hij te Domburg stond, schreef hij eenige brieven aan zijn neef, den hoogleeraar Adr. Reland te Utrecht, met nauwkeurige teekening van de te Domburg gevondene godin Nehalennia, waarvan Keislecerus gebruik gemaakt heeft in zijn boek '*de Dea Nehalennia*', Cellae 1717, pag. 7, 9 en 15.

L i t t e r a t u u r : G. Vrolikhert, *Vlissingsche kerkhemel.* Vl. Middelb. 1758, blz. 205-208.

[Cornelius Boott]

BOOTT (Cornelius) zoon van Cornelius en diens vrouw Anna Smytegelt, werd den 31sten Jan. 1711 te Utrecht geboren, en was dus net 2 jaar oud, toen zijn vader stierf. Uitstekend werd over zijn opvoeding gewaakt door zijn voogd Aegidius van de Put, die er voor zorgde dat hij, na het noodige voorbereidende onderricht te hebben ontvangen, ook van de professoren van Alphen en Lampe, met dezen meetrok, toen hij in Juli 1727 naar Bremen trok, om aldaar de kerkgeschiedenis te gaan doceeren. Teruggekeerd, werd hij proponent bij de classis Amsterdam, den 6^{den} Oct. 1732, om zich daarna voor goed metterwoon te Utrecht te vestigen, waar hij o.a. zeer getrouw de colleges, door van Alphen gegeven, bijwoonde. Beroepen te Dubbeldam (April 1733) aanvaardde hij zijn dienstwerk aldaar den 12^{den} Juli. Na deze zijn eerste standplaats verlaten te hebben, (afscheid 26 Mei 1737 met Hand. XX:20-22), kwam hij te Vlissingen (bev. 9 Juni), vanwaar hij naar Middelburg trok (bev. 6 Dec. 1739). Hier is hij gebleven tot zijn dood, die den 25sten Jan. 1752 een einde maakte aan zijn leven. In de plaatsen, die achtereenvolgens door hem bediend werden was hij zeer gezien; maar zijn arbeid viel hem vooral te Vlissingen en te Middelburg, wegens ziekte en zwakheid, tengevolge van een lichaamsgebrek, dikwijls uiterst moeilijk en zwaar. Te Vlissingen is nog een tijd lang een proponent voor hem werkzaam geweest om hem daardoor in de gelegenheid te stellen, naar Spa te reizen, ten einde daar herstel te zoeken voor zijn geschokte gezondheid.

In de *Bibl. Hag.* Fasc. I, p. 562 seqq.: vindt men van hem 'Epistola ad Rutgerum Schutte ad Psalmi XIV:4.

Verder schreef hij:

Leerredenen over eenige hoofdstukken des O.T. Middelb. 1760. 2 dln.
Leerredenen over eenige hoofdstukken des N.T. Middelb. 1764. 2 dln.

L i t t e r a t u u r : Vrolikhert, *Vl. kerkhemel*, blz. 260-262; Dr. G.D. J Schotel, *Kerkel. Dordrecht*, dl. II, blz. 356 en noot 2 aldaar. Nagtglas, *ll.* blz. 55. -

Boekzaal, 1732*b* blz. 497; 1733*a* blz. 490; 1733*b* blz. 103; 1737*a* blz. 359, 484 494; 1737*b* blz. 109; 1739*a* blz. 504; 1739*b* blz. 691; 1752*a* blz. 256.

[Adam Boreel]

BOREEL (Adam) geboren te Middelburg den 2^{den} Nov. 1603, was de zoon van Jacob, heer van Duinbeeke en Maria Gremminck. Vroegtijdig reeds ontwaakte bij hem de begeerte zich te wijden aan de studie der godgeleerdheid, het Grieksch en het Hebreeuwsch, waarin hij zeer groote vorderingen maakte. Hij steunde den bekenden Jacob Juda Leon, toen deze te Middelburg een beroemd model maakte van Salomo's tempel, dat eerst naar Amsterdam en later naar Londen verhuisd is (zie *Cat. bibl. Z. Gen.* 2de dr. blz. 66).

Ofschoon van huis uit belijder van den Gereformeerden godsdienst, kon hij zich toch met de leer der kerk, zooals die in de formulieren van eenigheid staat uitgedrukt, maar slecht vereenigen, vooral in zake den staat der zichtbare kerk. Vertrokken naar Amsterdam omstreeks het jaar 1646, kwam hij d.t.p. in aanraking met Daniël van Breen en Michiel Comans die met enkele anderen een kring vormden van vromen, die, los van kerk en wereld, in huishoudelijke bijeenkomsten zich op hunne wijze oefenden. Later sloot zich bij hen aan Galenus Abrahams. Ze vormden een z.g.n. Rijnsburger college. (Zie vooral Dr. C.B. Hylkema, *Reformateurs.* 1ste stuk. Haarl. 1900. blz. 12 vlgd.).

Het voornaamste doel, dat door Boreel werd nagejaagd, schijnt geweest te zijn de oprichting eener nieuwe Christenkerk, afgezonderd van allen die dezen naam dragen. Volgens Dr. Hylkema, hebben de collegianten, waartoe ook Boreel behoorde, meer verwantschap met de Quakers, dan met de rationalisten, waartoe ze gerekend werden. Krachtig werden de beschouwingen, die Boreel in zijn geschriften voorstond, bestreden door Joh. Hoornbeek, S. Maresius en een Luthersch godgeleerde Frederik Reimman, die zich door zijn drift en vooroordeel, zoodanig liet meesleepen, dat hij Boreel een atheïst noemde. Volgens een aanteekening van de la Rue is van hem afkomstig het gezegde: ‘kennis zonder praktijk is een duivel, praktijk zonder kennis een schaap, maar samengevoegd is het een engel.’ Boreel overleed ongehuwd te Amsterdam in 1666.

Hij schreef:

Ad legem et ad testimonium, *sive erotematica propositio et deductio quorundam conscientiae casuum*, *praecipue de publico N.T. cultu*, *aliisque christianismo vel necessariis vel utilibus; exhibitis christianorum ecclesiis et coetibus illis*, *qui solam veteris et novi testamenti scripturam pro unico Fidei et Morum canone profitentur.* 1645.

Ontleedinge van de Peste der Sonde, door Boreel. Leyde 1655.

Ad Sam. Maresium Autorem Mantissae libelli, *cui titulus: dissertatio de usu et honore S. Ministerii in ecclesiis reformatis; Protrepticon.* Amst. 1664.

Vraagstukken voorgestelt door den theologant A.B. etc. aan alle soodanige predicanten, *die alsof Gesandten Gods waren*, *sig een hooger als menschelijk beroep en authoriteit aanmatigen.* Amst. 1664.

De Veritate historiae evangelicae concatenatio Aurea Christiana, *sive cognitio Dei ac Domini nostri Jesu Christi.* 1677. Hiervan verscheen ten zelfden jare te

Amsterdam een vertaling in 't Nederl. onder den titel: *De Christen guldenschakel, of de kennisse Gods ende onzes Heeren Jesu Christi.* Amst. 1677.
Tractatio de fraterna religione, inchoata in presentia Amicorum. Amstel. die

8 Sept. 1664. Ms. *Onderhandelinge noopende den broederlijcken Godtsdienst, aangevangen in presentie der vrienden in Amsterdam den 8 Septemb. 1672. Scripta Adami Borelli posthuma quibus praefixus est ejusdem tractatus ad legem et testimonium, olim editus cum annexis in fine nonnullis aliis ad haec spectantibus.* Cosmopoli, typis impressoris.
't Evangely volgens Mattheus, en de brief van Paulus aan de Romainen in 't Grieksch, met een nieuwe Nederduitsche vertaaling, van woord tot woord onder het Grieksch gevoegt, enz. Amst. 1693. Met een voorrede en eenige bijvoegselen door W. Homma.
In 1646 kreeg Boreel (cf. Staten notulen) octrooy voor het drukken van een tekst van den talmud. Hij heeft ook de dichtkunst beoefend, maar zijn verzen zijn niet veel zaaks. Zie als proeve o.a. in Cl. Stapels, *Lusthof der zielen.* Alkm. 1681, blz. 294: *Begeerte om met God te vereenigen.*

L i t t e r a t u u r: de la Rue, *Gel. Zeeland.* 2de druk. Middelb. 1742, blz, 27-29. Nagtglas, *ll.* blz. 58; v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 918-920.; Dr. Hylkema, *Reformateurs*, dl. II, i.v.

[Johan Boreel]

BOREEL (Johan) aanschouwde het levenslicht te Middelburg den 22sten April 1577. Hij was een zeer geleerd man en wist vooral veel van Oostersche talen. Hij werd pensionaris van zijn geboortestad in 1613 en ontving, toen hij dat ambt verliet, een zilveren schotel (1619). Later werd hij secretaris der Staten van Zeeland (den 14den Sept. 1615) en den 28den Oct. 1625 raadpensionaris. Meermalen gezonden naar het hof van Jacobus I van Engeland, werd hij door dezen vorst den 20sten April 1622 met het recht van adeldom vereerd. Hij stierf den 15den Nov. 1629.

Boreel heeft veel gereisd. o.a. in Engeland, Frankrijk, Italië, Roemenië, Syrië en Palestina en voorzag ons land van eene menigte boeken en handschriften, welke hij, door de staatszorgen voor de letteren afgetrokken, aan den hoogleeraar Thomas Erpenius toeschikte. Hij was ook zeer bevriend met Hugo de Groot, die hem in zijn *Poëmata* herdacht.

Hij gaf uit:

Commentarius in Danielem, primum anglice scriptus ab Hughone Brougthons, nunc Latinitate donatus per Joannem Boreel. Mittelburgensem. *O□ νομονες συν□σουσι.* Bas. 1599.

Ook wordt hem toegeschreven:

Commentarius in Danielem, cum accessione Graecorum Patrum, qui nunc primum in lucem veniant ex Ms. Basil. 1600.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 914 en 915; Nagtglas, *ll.* blz. 56 en 57; de la Rue, *Gel. Zeeland*, blz. 29-35.

[Johannes Lambertus Urbanus Boreel Hoffman]

BOREEL HOFFMAN (Johannes Lambertus Urbanus), geboren te Paramaribo, werd student in de godgeleerdheid te Leiden (*Alb. Stud.* kol. 1022: Joannes Urbanus Boreel Hofman. Surinamensis, ann(os) ac(ademicos) h(abens), den 16^{den} Sept. 1748). Bevorderd tot proponent in de classis Leiden (16 Dec. 1754), werd hij den 2^{den} Mei 1757 beroepen tot predikant te St. Croix en den 6^{den} Juni, na peremptoir geëxamineerd te zijn, met oplegging der handen, in zijn dienst bevestigd.

Van hem zag het licht:

Intrede te St. Croix in Amerika over 1 Thess. V:12 en 13. Utr. 1766.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal*, 1754*b* blz. 684; 1757*a* blz. 576 en 692.

[Elias Anne Borger]

BORGER (Elias Anne) werd geboren te Joure, den 26sten Febr. 1784 uit Anne Kerstes en Sibbeltje Tieles Tieleman ‘eene minzame, helderdenkende en voor haren stand zeer beschaafde vrouw, aan wie uitstekende gaven des verstands waren geschonken.’ Reeds vroeg ontwikkelde zich zijn voortreffelijke aanleg en voor zijn vorming heeft hij verbazend veel te danken gehad aan het onderwijs van Laurens Dirks Hornstra, een man, die zoowel door natuurlijken aanleg als door verkregene kundigheden, zich verre boven het gros der toenmalige onderwijzers onderscheidde. Hornstra, de groote geestesgaven van zijn leerling bespeurende, gaf hem les ook buiten de schooluren om, terwijl ze hem aanleiding gaven, om, toen het bleek dat de jonge Borger volstrek niets gevoelde voor het vak van goudsmid, waarvoor hij bestemd was, een goed woordje te doen bij den geneesheer en notaris Martinus van den Acker, die zich te Joure gevestigd had, ten einde Elias Anne, de beginselen te leeren van het Latijn. Later kreeg hij les in de oude talen van den predikant te Langweer, Hermanus Schlikker, en hier maakte hij zulke vorderingen, dat hij op 17-jarigen leeftijd naar Leiden kon gaan, om daar examen te doen of het hem gelukken mocht een beurs te bemachtigen van *f* 300, om daaruit de onkosten voor zijn studie te kunnen bestrijden[1]. Borger slaagde en werd hij den 14den Sept. 1801, als student in de godgeleerdheid te Leiden ingeschreven (cf. *Album Stud.* kol. 1198).

Onder zijn leermeesters, voelde Borger zich vóór allen getrokken tot Joh. van Voorst ‘die zich boven anderen beijverde, om hem, ter volkomene ontwikkeling van het voortreffelijke en uitmuntende, dat in hem was, met raad en daad behulpzaam te zijn. Hij moedigde Elias niet slechts aan, maar voorzag hem tevens van boeken, wier inhoud op eenmaal de geheele baan des letterroems voor zijn oogen opende.’ Met den grootsten ijver en met de meeste nauwgezetheid, lei Borger zich toe op de studie, waarin hij geheel en al opging, en den 6den Juni 1807, werd hij, na verdediging van een academisch proefschrift: *Specimen hermeneuticum inaugurale*, *exhibens interpretationem epistolae Pauli ad Galatas*, bevorderd tot doctor in de godgeleerdheid. Van dit ‘*Specimen*’ wordt gezegd, dat het, om de zeldzame belezenheid, ongemeene schranderheid en oordeelkunde, daarin ten toon gespreid, ook den geleerdsten en geoefendsten uitlegger der H. Schrift tot eere zoude verstrekt hebben’ en dat het niet het werk scheen van eenen drieëntwintigjarigen jongeling,

1) Sedert 1797 had het zoogen. Staten-college een groote verandering ondergaan. Niet alleen dat het gebouw zelve, waarin de bursalen gehuisvest waren, wegens zijn ongeschiktheid en bouwvalligheid, buiten gebruik was gesteld, maar er werd een nieuw college geopend, niet alleen voor hen, die voor het leeraarsambt bestemd waren, maar ook voor jongelingen van allerlei gezindheden, die zich, voor welke wetenschap ook, wilden voorbereiden. In plaats van kost en inwoning, werden 30 beurzen, ieder van *f* 300 bestemd om van 's lands wege voor een bepaalden tijd aan even zoovele jongelingen van goede verwachting gegeven te worden. Borger was de eerste, die met zulk een beurs begiftigd werd.

maar van eenen zeventigjarigen, door bestendig letterblokken doorkneden grijsaard.
De bezorgers der hoogeschool leiden te dier gelegenheid hunne

achting voor zijne ongemeene talenten en kundigheden onbewimpeld aan den dag, zoo door zijne openlijke verdediging met hunne tegenwoordigheid te vereeren, als door de kosten daarvan voor hunne rekening te nemen; terwijl ook de stedelijke regeering zijne zeldzame bekwaamheden huldigde, door mede bij zijne promotie tegenwoordig te zijn en hem de gouden medaille, bij de dusgenoemde promotiën met de kap gewoonlijk uitgereikt, aan te bieden.'

Nog in hetzelfde jaar 1807, werd Borger door de classis van Leiden en Neder-Rhijnland toegelaten tot de evangeliebediening, doch curatoren, vreezende dat hij mogelijk weldra een beroep zou ontvangen en hem gaarne voor de academie willende behouden, stelden hem onmiddellijk na zijn promotie aan tot 'lector in de gewijde uitlegkunde', welke post hij den 5^{den} Dec. 1807 aanvaardde met een redevoering: '*de modesto ac prudenti sacrarum literarum interprete*'. Glasius (*Godgel. Nederl.* dl. I, blz. 136 en 137) over deze redevoering sprekende, getuigt er van dat Borger zich daarin doet kennen als een echt en grondig exegeet. 'Tot (zoo heet het) de taak des uitleggers behoort de kritiek en de verklaring van woorden en zaken. Tot de lagere kritiek (critica inferior) wordt groote geleerdheid, een scherpzinnig oordeel en gestadige oefening gevorderd, daar zij het lezen, vergelijken en beoordeelen van een aantal handschriften, van de oude vertalingen en van de kerkvaders eischt, zal zij de ware en eerste lezing van deze en gene plaatsen bepalen en herstellen. Hieruit besluit de schrijver tot de bescheidenheid en voorzichtigheid, die den uitlegger noodig zijn, zoo hij dezen naam in waarheid zal dragen en niet *of* door vermetelheid *of* door te groote beschroomdheid tot dwaling zal worden verleid.

De hooge critiek (critica sublimior), die de echtheid van geheele boeken of van een groot deel van deze beoordeelt en bepaalt, vraagt evenzeer grondige geleerdheid, vernuftig oordeel en onophoudelijke oefening, opdat men zich niet door de bestrijders der bijbelsche waarheid late medeslepen en in staat zij deze te wederleggen. Daartoe behoort zij den stijl, het doel, den samenhang der rede, de omstandigheden der schrijvers, te onderzoeken en kennen. Is dit vereischte bij de kritiek van ongewijde schriften, het is te moeilijker en vordert te meer zorg en omzichtigheid bij de gewijde, door het gering getal van stukken, dat van dezelfde schrijvers tot ons is gekomen.

Bescheidenheid en voorzichtigheid moeten ook de leidsvrouwen wezen bij het verklaren van woorden en zaken. Voor het O.V. is tot recht verstand der hebreeuwsche taal de kennis noodig van menigvuldige oostersche dialecten, van den aard en geest der oostersche dichtkunst, van oudheden, tijd- en plaatsomstandigheden, beteekenis van uitdrukkingen en woorden. De uitlegging des N.V. is niet lichter. Tot de grammaticale verklaring moet men grondig niet alleen met het grieksch, maar ook met het hebreeuwsch bekend zijn, opdat men den stijl der Schriften, vol van het oostersche taaleigen, van het zuiver grieksch behoorlijk onderscheide, terwijl de historische uitlegging (*interpretatio historica*) hulp biedt door uit gevoelens en begrippen dier dagen, uit volks- en oudheidkunde het geschrevene toetelichten en op te helderen. Wel is dus de taak des uitleggers moeijelijk en niet, dan toegerust met al die vereischte bekwaamheden, te ondernemen, maar daarom zijn dan ook voorzichtigheid en bescheidenheid zijne groote waarborgen tegen dwalen.

Borger zelf ging in zijn exegetische werken van deze beginselen uit. Diep

nadenken, grondig onderzoek, scherpe kritiek, uitgebreide geleerdheid zijn er doorgaande kenmerken van.'

Dat van zoo'n uitmuntend uitlegger, kracht is uitgegaan, ligt in den aard der zaak, en ongetwijfeld is van de latere kritische school in ons land, Borger een der grondleggers geweest.

Van zijn exegetische bekwaamheid, vinden we een proeve in: *De constanti et aequabili Jesu Christi indole*, *doctrina ac docendi ratione*, *sive commentationes de Euangelio Joannis cum Matthaei Marci et Lucae Euangeliis comparato.* Pars. I. Delph. 1818. Wel jammer dat het 2de deel nimmer het licht heeft gezien. In onze taal werd het boek overgezet onder den titel: *Over den eenparigen en zichzelven steeds gelijken aard*, *leer en leerwijs van Jezus Christus of aanmerkingen over de drie eerste hoofdstukken van het evang. van Johannes*, *met de evang. van Mattheüs*, *Markus en Lukas vergeleken.* (A.J. de Kruijff). 's-Hage 1821.

Dat een man als Borger was, die naast de groote geleerdheid, ook uitstekende gaven als kanselredenaar bezat, zich af en toe voor de gemeente liet hooren, is begrijpelijk, en zoo gebeurde het, dat hij èn te Leiden èn elders, nu en dan den kansel beklom en 'geheel het vaderland gewaagde van zijn zeldzame welsprekendheid niet alleen, toen men hem gehoord had, maar men bewonderde ook het zeldzame vernuft van den jeugdigen geleerde, toen men het gehoorde later te lezen kreeg.'

In 1814 zagen het licht en wel te 's-Gravenhage, in 2 deelen: 's mans *Leerredenen* (waarvan in 1821 een nieuwe druk bezorgd werd, door v.d. Palm en in 1825 een 4de druk verscheen, met portret), waarvan getuigd wordt, dat ze hebben eene 'apologetische, eene praktische, eene stijlistische verdienste' en dat ze in 'konceptie' bijzonder zijn. Borger wordt geheeten 'een apologeet, door zijne geheele persoonlijkheid geschikt, om zoowel op wetenschappelijk gebied als op den kansel, het Christendom te verdedigen'; en hieraan zal het dan ook zijn toeteschrijven, dat een groot deel zijner preeken, vooral in het 1ste deel, van zoodanigen inhoud is, of stukken van dien aard bevat.' Wat zijn apologetiek[1)] aangaat 'zij onderscheidt zich in de eerste plaats door die fijne opmerkingen, waarin hij Broes niets toegeeft, in de tweede plaats door de vrijmoedigheid, waarmee hij staat tegenover het dogma der kerk, want hij verdedigt het Christendom, en niet het leerstelsel.' Hij legt er zich op toe 'om zich aan te bevelen aan de gewetens der menschen en hij schijnt hun toeteroepen: als tot verstandigen spreek ik, oordeelt gij naar hetgeen ik zeg.' De leerredenen van Borger bezitten praktische waarde en men vindt er dat psychologische element in, dat in de preeken van sommige Voetianen, zoo terecht geroemd wordt. Betrad hij den kansel, dan was de schare der toehoorders verbazend groot. 'Wie maalde de opgetogenheid, waarmede elk naar hem luisterde en het heiligdom verliet? Wie werd niet beurtelings geschokt en geroerd, en sprak nog dagen lang van het gehoorde?' Deze woorden ontleend aan v.d. Palm's voorrede voor het 2de deel van Borgers leerredenen, moeten verklaard

1) 'Beide mannen (Broes nl. en Borger) bezaten de eigenschappen, welke in den apologeet onmisbaar zijn. Men kan grondig geleerde, fijn dialecticus, wezenlijk veelzijdig zijn, en toch de gave missen, die voor den verdediger eener goede zaak onmisbaar is: de gave van *vernuft;* zij beiden bezaten haar in hooge mate en lieten ons in hunne leerredenen proeven na'. Sepp, *Proeve* enz. blz. 287.

worden uit het feit, dat hij de gave bezat, om in de harten der menschen te lezen, en hun hunne eigene gedachten en overleggingen te doen verstaan. Ook uit stylistisch oogpunt hebben de preeken van Borger veel voortreffelijks. Zij zijn in den waren zin 'gesproken'. De gloed die er in doorstraalt en de verheffing, die er in gevonden wordt, waren ongewoon, 'maar gewoon bij hem, die door de tooverkracht zijner taal de gemoederen bewoog, en over een versleten onderwerp, b. v over het kerkgaan, eene frischheid en eene nieuwheid wist uit te storten, die getuigenis gaven van de groote mate van oorspronkelijkheid, die zijn deel mocht zijn.' (Cf. J. Hartog, *Gesch. van de predikkunde en de evangelieprediking in de Prot. kerk in* N.-Amsterdam 1861, blz. 362-369. We vinden hier ook gewezen, op de gebreken, die Borger's preeken aankleefden[1)].

Lector is Borger gebleven tot aan de inlijving der Leidsche academie in de Fransche universiteit, tot in 1811, toen hij onder den titel van professeur adjoinct, daarin bevestigd werd. Pas in 1814 zag hij zich tot gewoon hoogleeraar benoemd, welke betrekking hij in 1817 verwisselde met die van hoogleeraar in de Grieksche letterkunde en de algemeene geschiedenis. Den 27sten Sept. 1817 begon hij met een oratio: *de historiae doctore*, *providentia divina administro*, deze nieuwe loopbaan. Wat mag de oorzaak geweest zijn waarom Borger de theol. faculteit vaarwel zeide, om tot de litteraire over te gaan? Sepp, (*Proeve eener pragm. gesch. der theol.* enz. 2de dr. Amst. 1860, blz. 88) zegt, dat de Leidsche hoogeschool niet te veel wilde verschillen van de meer orthodoxe kleur der Utrechtsche en dat ze daarom jaren lang het streven behield, om den roep van liberaliteit van zich af te weren. 'Bijna (aldus vervolgt nu Sepp) kreeg zij te veel van dien naam der liberaliteit door het onderwijs van haren lector Elias Anne Borger; daarom zag de theologische faculteit en vooral van Voorst, wien de zeldzame leerling wel wat sterk over het hoofd groeide, niet ongaarne, dat hij zijne groote gaven in de faculteit der letteren ging besteden. Trouwens zij kon licht bevroeden, dat zijn *Specimen exhibens interpretationem epistolae ad Galatas*, en zijn onderzoek *de constanti et aequabili J.C. indole* cet. zijn naam als liberaal theologant tot de nakomelingschap zouden overbrengen, al werd hij nu literator. Is het laatste boek niet misdeeld van proeven van geniale vinding, het eerste is een getuigenis van belezenheid in de klassieke literatuur, waardoor onze verbazing wordt opgewekt, en het als hulpmiddel bij de interpretatie ook nu nog wezenlijke waarde behoudt. Persoonlijk oefende Borger aan Leidens hoogeschool geen grooten invloed uit. Van Voorst overschaduwde hem niet in geleerdheid maar in gezag, omdat die hoogleeraar niet rustte, aleer zijne kweekelingen goede standplaatsen verkregen hadden. Voeg er bij, dat Borger's vlugge geest veel te veel leemte ontdekte in het kerkelijk systeem, gelijk van Voorst dit onderwees; dat hij voor zich van een verstandig betreden van het door Semler ingeslagen spoor veel meer heils verwachtte, dan van Ernesti's voorgang, door van Voorst zoo hoog gesteld, en gij verwondert er u niet langer over, dat Borger de zitting in de theologische faculteit ging verwisselen met die in de litterarische. Hij was er wel op

1) Over Borger als kanselredenaar zie Glasius, *Godgel. Nederland*, dl. I, blz. 138 en 139. Over de toepassingen achter de preeken, schreef Borger in de *Vaderl. Letteroef.* 1813, blz. 116 vlg. zijn: *brief aan een vriend over de zoogenaamde toepassingen achter de leerredenen.* Cf. Sepp, *Proeve* enz. blz. 276 en 277.

zijn plaats!' Ook de nieuwe waardigheid bekleedde Borger evenals de voorgaande niet alleen met ongemeenen luister voor zich zelven en de hoogeschool, en tot groot nut zijner leerlingen, maar hij verrijkte ook de geletterde wereld telkens met schriften, die, zoo om hunnen inhoud als stijl, hoogst voortreffelijk mogen genoemd worden, en dan letten we allereerst op de twee antwoorden, gegeven op twee prijsvragen, door Teyler's genootschap uitgeschreven en die met goud werden bekroond. Eberhard had beweerd, dat de godsdienst, welke Jezus en zijn naaste leerlingen verkondigd hadden, een vermenging van Grieksche philosophie en Joodsche Cabbalistische wijsheid moest heeten, en dus de wonderen, gelijk ze in de Schriften verhaald worden, of uit der schrijveren onbekendheid met het natuurleven, of uit hun streven, om zedelijke waarheden in plastische vormen te schetsen, te verklaren zijn. Naar aanleiding dezer uitingen, schreef Teyler's genootschap een vraag uit: 'over het gevoelen van J.A. Eberhard, wegens de oorsprong van de christelijke godsdienst?' Deze prijsvraag riep het meesterstuk van Borger's belezenheid, vernuft en stijl in het leven, dat, met van Hengel's kalm en grondig betoog, in het 26ste deel der werken opgenomen, nog onze letterkunde tot sieraad is. 'Dat boekdeel is ook niet vergeten; men leest het nog, hoe beiden Eberhard's betoog omver gestooten hebben; hoe Borger, naar de kracht der hulpmiddelen, over welke hij beschikken kon, allerbelangrijkste opmerkingen over de Alexandrijnsche, Joodsche en Cabbalistische philosophie geleverd heeft. Waar Sepp (*Proeve* enz. blz. 46) ongeveer aldus spreekt, daar voegt hij er onmiddellijk aan toe: 'Maar ook in deze geschriften - de oprechtheid doet het mij schrijven - is de negatieve bestrijding verreweg de beste. In beide verhandelingen doet zich bepaaldelijk het streven kennen, om volstrekt niets toe te geven aan de mogelijkheid, dat er voor den historischen vorm van het Christendom, zooals het in de Schrift is opgeteekend geworden, in de toenmalige vorderingen, van het godsdienstig of wijsgeerig denken aanknoopingspunten gegeven waren. Raadpleeg, om er u van te overtuigen, het tweede hoofdstuk van Borger's disputatio, pag. 77 en volg., waar hij de λ□γος-leer van Philo ontwikkelt, en stellig beweert, dat hij zeer ten onrechte tot verklaring van het Johanneïsche logos-begrip bijgebracht wordt. Het bevreemdt u bij een man, die eenige bladzijden verder (89 en volg.), den invloed van de Cabbala op de Apocalipse van Johannes niet ontkent, echter als ter verzachting er bij voegt: 'Auctorem apocalypseos librum suum habituquodam Cabbalystico exornasse, ipsam doctrinam Cabbalysticam in ejus libro universe non reperiri.

Eindelijk ga ik het niet onopgemerkt voorbij, hoe Borger, bij de bestrijding van Eberhard's oppositie tegen het wondervolle, bloot als opponent te werk gaat, en zich de gelegenheid afsnijdt om zelf een eigen gevoelen over de wonderen te uiten.' Dan al was de arbeid door Borger en van Hengel in dezen geleverd niet volmaakt en al is veel, van wat zij schreven verouderd, toch staat hij hoog, als veel behelzende, wat thans nog de kennisneming overwaardig is. Zij zijn begonnen de aandacht te vestigen op de Grieksche en Joodsche wijsbegeerte, dus op de denkbeelden en voorstellingen, welke bij het denkende deel der wereld gevonden werden in den tijd toen Jezus optrad. Hebben zij ook verband en invloed ontkend, waardeeren wij althans dit, dat zij op die denkbeelden en voorstellingen de aandacht gevestigd hebben, wat toenmaals inderdaad iets geheel nieuws was.

Hetzelfde genootschap, dat in 1815 Borger's antwoord had bekroond, schreef

in 1817 deze prijsvraag uit: ‘Welke zijn de redenen, dat bij vele godgeleerden en wijsgeeren zeker geheimzinnig gevoel, ook mysticismus genoemd, weer veld schijnt te winnen? Is hetzelve niet gevaarlijk voor godsdienst en zedelijkheid? Zoo ja, op welk eene wijze kan het best gestuit worden? En in hoeverre mag en moet het gevoel aan de koele redeneering te hulp komen of haar vervangen bij het onderzoek, de beoordeeling en de toepassing van de waarheid en voorschriften van den natuurlijken en geopenbaarden godsdienst? Als antwoord op deze vraag, schreef Borger zijn *disputatio de mysticismo* (Delft 1819). Dit werk werd bewonderd, geprezen en is ontegensprekelijk, gelijk bereids terecht werd opgemerkt, een meesterstuk van fraai Latijn. Uit de praefatio, voor een tweede uitgave geplaatst, blijkt evenwel duidelijk, dat Borger, het niet der moeite waard geacht heeft, nauwkeurig kennis te nemen van de destijds in Duitschland opkomende philosophische school, en de bekroning van dezen arbeid leert, hoe men ten opzichte van de philosophie gestemd was. ‘Toenmaals hield men philosopheeren, zooals Fichte en Schelling dat deden, voor een soort van raaskallen, van onzin en zonderlingheden voortbrengen, waarvan men slechts vluchtig kennis behoefde te nemen, om er dadelijk al de dwaasheid van in te zien. Het Fichtiaansche *ik* en *niet-ik* was voor Borger's vernuft een bron van kwinkslagen, en ging op zijn gezag voor een afdoende proeve van Duitschen onzin door. Wie prachtige, grootsche Latijnsche perioden lezen wil, leze nog eens die verhandeling; hij zal het niet vreemd vinden, dat zij bekroond werd en het zelfs natuurlijk keuren, dat de uitschrijvers daaraan den hoogsten lof toegekend hebben’ (Sepp, *Proeve* enz. blz. 41).

Dezelfde onderscheiding als van Teyler's genootschap, viel hem ook ten deel van de Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, die hem mede tweemaal het eeremetaal toekende voor zijn antwoorden op door haar uitgeschrevene prijsvragen. De eerste maal in 1815 voor een Latijnsch vertoog; *de officiis historici in praefaciendis opinionibus*[1)], de tweede reis voor een insgelijks in het Latijn gestelde verhandeling: *commentatio de fictis in historîa orationibus.* Dat Borger de pragmatische behandeling van de geschiedenis voorstond, toont de rede aan, waarmee hij zijn intree deed als hoogleerlaar in de lit. faculteit. Sepp (*Bibl. van Nederl. kerkgeschiedschrijvers*, blz. 6 en 7), sprekende over den historicus Borger getuigt: ‘De beroemde *Disputatio de historia pragmatica*, verschenen in 1818, bij hare eerste uitgaaf als bekroonde verhandeling in de werken der Holl. Maatsch. der Wetensch. te Haarlem in 1815, *de officiis historici* betiteld, betreedt wel niet bepaaldelijk het veld der kerkelijke geschiedenis, doch mijdt het evenmin opzettelijk. In keurig Latijn en op geestigen trant prijst Borger de pragmatische, historische behandeling *quae sit rerum aut cognatio aut sejunctio aut omnino necessittudo.* Het kan natuurlijk kwalijk anders, of deze pragmatiek wordt in hooge mate door het subjectieve oordeel van hem, die voor haar de pen voert, beheerscht. Één voorbeeld; aan de schets van Constantinopel's val hecht Borger de zinsnede (pag. 26): quae tempora cum Lutheri aetas proxime subsecuta sit, est ne continuo consequens, ut, quod multis videri video, ab hac literarum luce unice aut etiam praecipue profecta sit religionis

1) Later werd dit geschrift herdrukt met zijne den 27sten Sept. 1817 uitgesprokene *oratio inauguralis* onder den titel: *disputatio de historia pragmatica; accedit oratio de historiae doctore*, *providentiae divinae administro*, ed. alt. 1818. Delphis.

per Lutherum instauratio? Welk beoefenaar van de geschiedenis der Hervorming zal het hem nazeggen, tenzij met beperkingen van buitengewone proportiën? Bij het aanvaarden van het professoraat in de faculteit der letteren, 27 Sept. 1817, gaf hij slechts een gedeelte van een betoog *de historiae doctore*, *providentiae divinae administro*, terwijl het voornaamste deel *de officiis historici*, *ut Providentiae divinae administri* noch toen, noch bij den herdruk der *oratio* in 1818, geleverd is tot schade van het geheel. Want nu bezitten wij niet veel meer dan eene keurig gestelde - doch dit epitheton is bij Borger's arbeid overbodig - opwekking, om de dingen van het benedenrond te beschouwen met de gedachte aan hooger bestuur. Het ontbreekt geheel aan vaste regelen en aanwijzingen; trouwens vroomheid laat zich niet binden. Zij gebiedt te wezen billijk en onpartijdig, maar vergoedt nooit eenig gebrek in den ernst van het wetenschappelijk onderzoek. Zij kan beter zich zelve, dan anderen stichten.' Stellig mogen gebreken kleven aan de wijze, waarop Borger de geschiedenis behandeld wilde zien, dit neemt niet weg, dat hij een goed historicus was, dank ook zijn verbazende belezenheid, die almee een gevolg was van zijn grondige kennis van het Latijn, waardoor hij in staat was, gemakkelijk die geschiedkundige werken te lezen, die in deze taal geschreven zijn[1].

Behalve de reeds genoemde werken, liet Borger nog het licht zien: *Iets nopens den brief aan eenen vriend*, *betrekkelijk het godsdienstig vieren van Leyden's ramp.* Amst. 1813 en: *Ter gedachtenis van H.A. van der Palm.* Leiden. Dit laatste is een gedicht en dit brengt er als van zelf toe er nog even op te wijzen dat Borger ook bij uitnemendheid schoone verzen heeft geschreven, o.a.: *de Leydsche weezen aan de Leydsche burgerij*, *bij den aanvang des jaars 1813. De Vaderlander.* 1814. *Iets voor mijn kind.* Leiden 1815. *Ode aan den Rijn.* 1820. (Beide laatstgenoemde gedichten werden herdrukt in 1842 te 's-Gravenhage, onder den titel: *Borger's boezemklacht bij de graven zijner geliefde panden*). *Op de bevalling der prinses van Oranje.* Leiden 1817. *Gevecht van Napoleon en Minerva.* z. pl. 1815 enz. Een en ander zag gezamentlijk het licht in 1836, als: *Dichterlijke nalatenschap.* Ten deele nooit gedrukt. Leiden 1836, met portret.

In zijn huiselijk leven was Borger niet gelukkig. Den 31sten Aug. 1814 was hij gehuwd met Abrahamina van der Meulen, die in 1815 stierf en zijn tweede vrouw, Cornelia Scheltema, met wie hij in 1819 in den echt trad, ontviel hem in 1820. 'Deze slag dompelde hem in eenen staat van gevoelloosheid, welke hem zelven onverklaarbaar was. Doch welhaast bleek het, dat zijn ligt beweegbaar zenuwgestel niet geschokt, maar verscheurd was. Van dat oogenblik kwijnde hij als een geknakte bloem; levenszatheid en verlangen om bij zijne geliefde dooden te rusten vervulden zijn ziel. Hij bezweek dan ook 8 maanden na zijne tweede wederhelft, den 12^{den} Oct. 1820, en werd bij haar te Katwijk begraven.

Borger was een in waarheid voortreffelijk mensch, die aan buitengewone wetenschappelijke kennis en ontwikkeling eenen echt christelijken zin paarde, aan degelijke en onvermoeide studie een schitterend vernuft, aan eenen helderen, diep doordrin-

1) Even als zijn collega Rau, gebruikte Borger, bij het les geven over de Christelijke antiquiteiten het: *Primae lineae brev. antiq. Chr.* van J.J. Baumgarten. Hal. 1746. Traj. ad Rhen. 1760, in liet Hoogd. met bijv. uitgegeven door Bertram in 1768.

genden en rijken geest een warm, gevoelig, het schoone en goede vurig liefhebbend hart. Met de Kruyff mag hij genoemd worden, de man:

> Zeldzaam groot in schaars vereende gaven;
> Wien elke wetenschap haar heiligdom ontsloot,
> En wiens vernuft op elk weer nieuwe stralen schoot.

's Mans beeldtenis is onderscheidene malen in plaat gebracht als door R. Vinkeles gegraveerd in 8° voorkomende vóór het eerste deel zijner leerredenen (ook afzonderlijk in den handel gebracht door de Wed. J. Allart te Delft); door L. Springer gesteendrukt; door Philip. Velijn gegraveerd, door J.W. Caspari gegraveerd, voorkomende in de *Muzen-almanak* van 1821; door Joh. Philip. Lange gegraveerd in 8° enz.

Zijn dood bracht tal van pennen in beweging en o.a. zagen het licht: J. Roemer, *Hulde aan E.A. Borger.* Leid. 1820. D. Bax en A. Molenaar, *Bij het afsterven van E.A. Borger.* Leid. 1820. W. Broes, *Leerrede bij het afsterven van E.A. Borger.* Amst. 1820. J.H. v.d. Palm en H. Tollens, *De nagedachtenis van E.A. Borger.* Leid. 1821. P. Koumans Brouwer, *Leerrede bij het afsterven van E.A. Borger.* Leid. 1821. P. Hofman Peerlkamp, *Oratio de vita E.A. Borger.* Amst. 1821. *E.A. Borger*, *zijn leven en dichtwerken.* Nijm. z.j. J. Tichler. *Iets over Borger's kanselwelsprekendheid.* Amst. 1835. W. Eekhoff, *Bijzonderheden omtrent de jeugd van E.A. Borger.* Leeuw. 1842.

L i t t e r a t u u r : Glasius, *Godgel. Nederl.* dl. I, blz. 133-140. v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 926-934, met de daar aangehaalde litteratuur. M. Siegenbeek, *Gesch. der Leidsche hoogeschool*, dl. II, Leid. 1832, reg. i.v. Sepp, *Proeve* enz. reg i.v. Id., *Bibl. van Nederl. Gesch.* reg. i.v. J. Hartog, *Gesch. van de Predikk. en de Evangelpr. in de Prot. kerk van Nederl.* Amst. 1861, reg. i.v. *Biogr. Woordenb. van N.- en Z.-Nederl. Letterk.* Nieuwe druk, blz. 92.

[Petrus Abraham Borger]

BORGER (Petrus Abraham), zoon van E.A. werd den 16^{den} Juni 1815 te Leiden geboren. Op vijfjarigen leeftijd reeds ouderloos, zag hij zich toevertrouwd aan de leiding van zijn oom Dr. G.J. Schacht, predikant in zijn geboorteplaats en die uitnemend voor zijn opvoeding zorg heeft gedragen. Na aan het Leidsche gymnasium het noodige voorbereidend onderricht te hebben ontvangen, werd hij den 16^{den} Febr. als student in de godgeleerdheid ingeschreven bij de universiteit, die eenmaal zijn vader onder haar hoogleeraren had geteld. (*Alb. Stud.* kol. 1298).

Den 3^{den} April 1840 werd hij met een *dissertatio theologica exegetico moralis de parte epistolae Pauli ad Romanos paraenetica*, bevorderd tot doctor in de godgeleerdheid. Het proefschrift handelt over Rom. XII-XV:1-13. In het eerste gedeelte vinden we de uitlegging van den zin, van woorden en phrasen, terwijl in de tweede afdeeling gesproken wordt 1° over de Christelijke liefde (H. XII en XIII:8, 14); 2° over de onderlinge plichten van overheid en ingezetenen (H. XIII:1-7); 3° over de Christelijke verdraagzaamheid jegens anderen, verschillend denkende medechristenen (H. XIV en XV:1-13). Van dit derde hoofdstuk wordt gezegd dat het met veel nauwkeurigheid bewerkt is, terwijl het den geest van

's apostels redeneering voortreffelijk uitdrukt. Het ‘neemt behoorlijk de vereischte onderscheidingen in acht, beantwoordt de gemaakte tegenbedenkingen juist, wijst overtuigend het nut aan, hetwelk nog van dit gedeelte der H. Schrift gemaakt kan en behoort te worden, en leert, uit het door Paulus gezegde, aanleiding te nemen, om van het bijzondere hier voorkomende te besluiten tot de Christelijke verdraagzaamheid in het algemeen, wel te onderscheiden van los- en ligtzinnig- en laakbare onverschilligheid.’ Duidelijk blijkt hieruit, dat Borger behoort gerangschikt te worden onder de verdraagzamen.

Candidaat bij het prov. kerkbestuur van Z.-Holland, werd hij den 6^{den} Juli 1841 beroepen tot predikant te Amerongen en den 7^{den} Nov. d.a.v. bevestigd door zijn oom en pleegvader, den emeritus predikant Schacht, met Tit. II:15*a*: ‘Spreek dit’, welke rede werd uitgesproken door den emeritus hoogleeraar aan de Leidsche universiteit Dr. J. Clarisse. Het dienstwerk werd aanvaard met 2 Cor. V:19, laatste gedeelte (*Boekzaal* 1841*b* blz. 674 en 675). In 1856 werd Borger emeritus, waarna hij zich metterwoon vestigde te Arnhem, alwaar hij den 1sten Aug. 1882 overleed. Hij schreef in het *Kerkel. Arch.* dl. I (1857) blz. 503 en 504 ‘Lijst der predikanten van Amerongen’, dl. III (1862) blz. 140-160 en dl. IV (1866) blz. 410-412: ‘De zegels en zinnebeelden der Nederl. Herv. Kerken. Deze arbeid is een voortzetting, immers 5de en 6de gedeelte, van hetgeen bereids door Prof. N.C. Kist, over dit onderwerp in genoemd *archief* geschreven was.

In handschrift liet Borger na een biographisch woordenboek van vaderlandsche predikanten van de reformatie tot op 1850. Geput meest uit gedrukte bronnen, berust het HS. op de bibliotheek der Amst. universiteit en munt uit door groote uitvoerigheid en nauwkeurigheid. Het heeft eenige overeenkomst met den arbeid van wijlen den veldprediker den heer W. Ziepprecht, die almee heeft saamgesteld lijsten van vaderlandsche predikanten, ingericht naar de standplaatsen, naar de alphabet. volgorde der gemeente. Ziepprecht gebruikte bij het vervaardigen van zijn werk de handelingen der synode. Zijn arbeid, die hoogst naauwkeurig is, berust in MS. in de acad. bibliotheek te Leiden.

[Hendricus van Born]

BORN (Hendricus van), waarschijnlijk zoon van den geneesheer Johan, zag het levenslicht te Amsterdam, den 6^{den} Mei 1630. Voor de studie opgeleid door den beroemden Adrianus Junius, oefende hij zich aanvankelijk aan het athenaeum in de plaats zijner geboorte, doch werd ten jare 1650, student te Utrecht (*Alb. Stud.* kol. 26). Hier ontving hij tevens onderricht in de godgeleerdheid van den predikant Fredericus Snetgius. Het volgende jaar (d.i. 1651), vergezelde hij den geleerden Is. Vossius naar Zweden, alwaar hij anderhalf jaar doorbracht aan de hoogeschool te Stokholm. Voor een hem d.t.p. aangeboden betrekking aan de boekerij bedankte hij. In 1653 naar Straatsburg vertrokken, studeerde hij hier nog drie jaar en werd er, na het verdedigen van twee dissertatiën, bevorderd tot magister philosophiae. Proponent in 1656, werd hij in 1658 beroepen bij de Luthersche gemeente te Alkmaar. Ingezegend den 31sten Jan. te Amsterdam, werd hij hier in 1662 gekozen tot adjunct, en den 29sten Nov. 1657 tot gewoon predikant. Bijna 40 jaar heeft hij t.d.p. het

evangelie verkondigd, toen hij den 21sten Juni 1701 overleed. Zijn ambtgenoot H. Vos heeft zijn verdienste gehuldigd in een lijkrede, die tot titel heeft: *Heylbron ofte Levenswelle en ligt.* Amst. 1701.

Hij schreef:

Dissertatio de legatione Philonis Judaei ad Cajum Imperatorem. Argent.
Dissertatio de Evangelio, publico examine submissa sub praesidio Dr. J. Smidii. Argent.
Dei domus sancta et Porta Coeli angusta, tertio initiata atque reserata; dat is: *God's heilig huis en enge hemelpoorte over Gen. XXVIII:17.* Amst. 1672, zijnde een leerrede ter inwijding van de Luth. nieuwe kerk te Amsterdam.
Ook deed Born aan het maken van verzen, ofschoon met vrij ongelukkig gevolg, zooals blijkt uit een *Lijkklagt*, voorkomende in de *Eerenkrans*, *gevlogten ter gedachtenis van den Heer J.E. Bloem*, 1663 en uit hetgeen van hem voorkomt in de *Papiere snijkunst* van Johanna Coerten.

[Everhardus Heracliti Bornaeus]

BORNAEUS (Everhardus Heracliti) ten jare 1622 geboren te Oldeboorn, waarom hij zich Bornaeus schreef, werd, na zijn toelating tot den evangeliedienst beroepen te Garijp c.a. Tegelijk met hem werd daar evenwel ook beroepen een zekeren Pibo Johannes, doch den 21sten Jan. 1647, is de beroeping op hem door de classis goedgekeurd en werd hij, niettegenstaande veel oppositie, den 19^{den} Juli tot lid der classis aangenomen en den 15^{den} Juli 1647, werd ze geconfirmeerd door de prov. Staten van Friesland. Beroepen naar Oldeboorn, werd hij gedimitteerd den 24sten Nov. 1649, en als hij d.t.p. den 8sten Oct. 1651 ontslagen was, trok hij naar Bolsward, waar hij den 30sten Juli 1680 overleed.

Hij schreef:

De Getrouwe Harder, ofte een voorstel van alle de principaelste plichten die een dienaer Jesu Christi waernemen moet. Leeuw. 1669.

L i t t e r a t u u r: T.A. Romein, *Naamlijst* enz. blz. 136, 269 en 644. v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 937.

[Nicolaes Borremans]

BORREMANS (Nicolaus, Nicolaes)[1)], was een zoon van Reynier, predikant te Rhoon, doch tengevolge van het aankleven van Remonstrantsche gevoelens afgezet[2)]. Bevorderd in 1648 tot proponent bij de broederschap, was hij achtereenvolgens

1) Als geboorteplaats wordt opgegeven Amsterdam, omdat op den titel van enkele zijner geschriften voorkomt Amstelodamensis. Nu komt in het *Alb. Stud. Acad. Lugd. Bat.* kol. 340, onder den 4den Mei 1643 voor: 'Nicolaus Borremans Roterodamensis 29 P. Is dit een ander persoon, dan de door ons behandelde; of is hij dezelfde? Dat hij te Rhoon geboren zich Roterodamenssis noemde, levert geen bezwaar op, in aanmerking genomen de onmiddellijke nabijheid der twee plaatsen. Ook zou hij zich 'Amstelodamensis' hebben kunnen noemen, omdat hij waarschijnlijk aan het seminarie der Remonstranten te Amsterdam heeft gestudeerd.
2) 'In de classe van Rotterdam, praesente Francisco Lansbergio ende Daniele Dolegio, gedeputeerden des synodi, Reynerus Borreman, eertydts was pastoor in 't lant van Luijck, om te dienen ke kercke van Roon. Actum den 26 Sept. 1605.' Syn. Z.-Holl. art. 40. Cf. Reitsma en v. Veen, *ll.* dl. III, blz. 254. Zie over zijn ontslag, id. *ll.* dl. III, blz. 341 art. 18.

predikant te Nieuwkoop (1649) en te Maasland (Mei 1650). Hier is hij werkzaam gebleven tot 1679, toen twee gecommitteerde van die gemeente aan het college der Rem. broederschap, in naam van Borremans bekend maakten, dat hij, tengevolge van zijn kwaal (den steen) onbekwaam was tot zijn dienst, waarop er een ander in zijn plaats werd beroepen. Behalve enkele theologische werken, die van hem het licht zagen, bewoog hij zich vooral op het gebied der historie.

Van hem zag het licht:

Kleynoodt vervatende eenige schriftgens d. Ed. Poppius enz. t'Amst. voor Corn. de Leeuw. 1647. De opdracht aan de Rem. gemeente te Gouda draagt de onderteekening van C. de Leeuw, die echter aldus omschreven is ‘voor C. de L. door Niklaes Borreman’.

Mr. S. Episcopii antwoord op LXIV theol. vragen ..... uyt lat. in nederl. vert. door N. B(orremans). t'Amst. 1648.

Twee brieven van .... P. Wading .... beantwoordt door.... S. Episcopius .... uyt het lat. in 't duyts vert. door N. B(orremans). t'Amst. 1649.

Gedichten van G. Brandt de jonge. Verz. en uitgeg. door N. B(orremans)A (mstelodamensis). Te Rott. 1649. De A achter den naam beduidt stellig Amstelodamensis. Immers is er een *Palaephatus van de ongelooflijke historiën.* Tot dienst en nut van alle Liefhebbers der Poetische en andere schriften. In het Nederlandsch vertaalt door N. B(orremans). A(mstelodamensis). En opnieuw verbeeterdt door G.B. [Brand?]. Amst. 1687.

Ook vindt men eenige gedichten van hem in den *Bloemkrans van versch. ged. door eenige liefhebbers der Poësy bijeenverzamelt..* Amst. 1659.

Ten jare 1635 verschenen van de hand van Matthaeus Vossius, de vijf eerste boeken van zijn *Annales Hollandiae Zeelandiaeque.* Zes jaar later gaf hij een tweede vijftal, en kort daarna een derde uit. Bij zijn overlijden (20 Maart 1646), was hij reeds tot het einde van het 19de boek gevorderd. Zijn broeder Isaac voegde een 20ste daarbij en bezorgde de uitgave van dit vierde vijftal, 't welk hij aan de Staten van Holland en Zeeland opdroeg, die hem daarvoor *f* 200 tot een vereering schonken. In 1677 werd dit geheele werk vertaald door N. Borremans, onder dezen titel: *Vossius M.*, *Historische jaerboecken van Holland en Zeeland*, *handelende van 't leven en bedrijf der graven van Diederich I af*, *tot het einde van vrouw Jacoba toe* (859-1433). Eertijds in 't Latijn beschreven ..... en nu vertaelt door N. Borremans. Deze druck is, boven den Latijnschen verrijckt met eenige aenteickeningen, enz. Gorinch. 1677.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 941. *Biogr. Woordenboek der N.- en Z.-Nederl. Letterk.* blz. 94. Mr. S. de Wind, *Bibl. der Nederl. geschiedschrijvers.* 4de stuk. Middelb. 1833, blz. 422 en 423.

[Antonius Borremans]

BORREMANS (Antonius), oudste zoon van Nic. en geboren te Gorinchem[1)] schijnt zich reeds vroegtijdig te hebben toegelegd op de beoefening van kunsten en letteren, en studeerde vervolgens aan het seminarie der Remonstrantsche broederschap te Amsterdam, onder de leiding van Steven Curcellaeus. Toegelaten tot den predikdienst, werd hij weldra beroepen bij de Rem. gemeente in zijn geboorteplaats, vanwaar hij in 1682 naar Hoorn trok. Hier stierf hij den 21sten Oct. 1683. Borremans was een zeer geleerd man en inzonderheid ervaren in het Grieksch en het Latijn.

1) In het *Alb. Stud. Acad. Lugd. Bat.* kol. 558, vinden we op 28 Sept. 1670. Adrianus Borreman. Gorchomiensis 24 P. Deze wordt gezegd, de jongstn zoon te zijn geweest van Nic. Hieruit mag afgeleid worden, dat laatstgenoemde ook eenigen tijd te Gorinchem heeft gewoond.

Van hem zag het licht:

Variarum lectionum liber, *in quo varia utriusque linguae Auctorum loca explicantur atque illustrantur*, *ritus prisci eruuntur*, *et multa non ubique obvia docentur.* Amst. 1672.

Vesperae Gorinchemenses, *in quibus varia loca*, *tam scripturae sacrae*, *quam aliorum auctorum explicantur*, *ritus prisci*, *aliaque non ubivis obvia eruuntur. Subjunguntur variae epistolae mutuae inter Auctorem et clarissimum virum Philippum Limborchium.* Amst. 1687.

Dialogus literarius de Poëtis et Prophetis, *in quo de nonnullis quae tum ad sacras*, *tum ad prophanas literas pertinent*, *disputatur.* Amst. 1678.

Ook bezorgde hij:

Vossius M., *Annales Hollandiae Zelandiaeque in quibus sexcentorum fere annorum res gestae continentur*, *a Theodorico I usque ad translatum a Jacoba in Philippum imperium* .... alt. ed ex autogr. auct. cura A. Bornemansii. Amst. 1680.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 941 en 942.

[Jacobus Borsius]

BORSIUS (Jacobus) werd te Amsterdam geboren den 5^{den} Januari 1802, uit Jacobus Laurens en Maria de Roo, wier eenig kind hij was. Reeds op zeer jeugdigen leeftijd verloor hij zijn ouders, en als jongeling zijn grootouders, die de opvoeding hadden overgenomen, en, het zij ter hunner eere gezegd, daarvoor uitnemend zorg hebben gedragen.

Het noodige voorbereidend onderricht genoot Borsius op de Lat. school en op het athenaeum in zijn geboorteplaats en den 1sten Juli 1819, werd hij als student in de letteren en in de godgeleerdheid aan de Leidsche universiteit ingeschreven (*Alb. Stud.* kol. 1251). Met het meest mogelijke succes deed hij zijn academische examens en den 30sten April 1825, had zijn bevordering plaats tot doctor in de godgeleerdheid, na de verdediging van een acad. proefschrift: *De primorum hominum Christianorum vita privata.* In deze dissertatie worden behandeld:

1° hoe men denken moet over het burgerlijk leven der eerste christenen;

2° hoe over derzelver huiselijk leven;

3° hoe over derzelver godsdienstig leven.

Het boek werd indertijd zeer geprezen en werd geschreven op aandrang van Prof. W. van Hengel, bij wien Borsius in hooge gunst stond. Stellig is het dat deze eerste pennevrucht iets goeds beloofde voor de toekomst. Ze verraadt lust om uit de bronnen te putten, kennis van het te behandelen onderwerp en groote werkkracht. Vier dagen na de promotie, immers den 5^{den} Mei, werd Borsius door het prov. kerkbestuur van N.-Holland toegelaten als candidaat tot den heiligen dienst en weer 5 dagen later ontving hij een beroep naar de Meern, alwaar hij den 4^{den} Sept. bevestigd werd[1)].

1) De bevestiging geschiedde door zijn schoonvader Ds. W.C. van Manen uit Amsterdam, met Matth. XXIV:44-51. Tekst der intreerede was Jerem. 1:7 en 8.

Slechts zeer kort is hij in deze zijn eerste gemeente werkzaam geweest, want reeds in 1826 ging hij naar de Bildt (afsch. te de Meern 5 Juni 1826, intree 2 Juli). Te de Bildt bleef hij tot 1830 (afsch. 18 April) toen hij naar Zierikzee ging (intree 2 Mei, afsch. 22 Sept. 1833), welke gemeente in 1833 verwisseld werd met Middelburg (6 Oct.). Hier is Borsius, die bij zijn gemeente

in zeer hooge achting stond, blijven arbeiden tot zijn dood, den 20sten Oct. 1857, die hem, na een ziekte van slechts enkele dagen, tot groote ontsteltenis zijner talrijke vrienden, wegrukte. De dichter J.J.L. ten Kate, destijds zijn ambtgenoot te Middelburg, schreef ter eere van Borsius, een hem waardige levensschets in de *Levensberichten van de Maatsch. der Nederl. Letterk.*, jg. 1859, blz. 61 enz.

Borsius was ridder van den Nederl. leeuw en heeft jaren lang zitting gehad in verschildende kerkelijke besturen o.a. is hij meermalen voorzitter geweest van de synode der N.H. kerk. Als secretaris en als bibliothecaris van het Zeeuwsch genootschap, heeft hij zich buitengewoon verdienstelijk gemaakt. 's Mans lit. portret, is in de verzameling van het Zeeuwsch genootschap.

Borsius was een geleerd man, een degelijk theoloog en een uitnemend kerk-historicus. Door wat hij op 't gebied der vaderlandsche kerkgeschiedenis geleverd heeft, heeft hij zich bovenal verdienstelijk gemaakt. Wat uit zijn pen kwam getuigt van degelijke, diepgaande studie, het geeft de duidelijkste bewijzen van groote belezenheid, stalen ijver en rustelooze arbeidskracht. Stellig zou hij, indien niet op nog betrekkelijk jongen leeftijd, de onverbiddelijke dood den stoeren werker had geveld, nog zeer veel geleverd hebben, want hij had lust om te werken.

We hebben in druk van hem:

Onuitgegeven brief van de afgevaardigden der Herv. gemeenten in Vlaanderen tot de onderlinge samenkomst te Gent in 1579; houdende klagte aan de Gedeputeerden der Staten van Holland en Zeeland over Prins Willem I. Het origineel van dit stuk wordt bewaard in het archief der prov. Zeeland. Het opstel is geplaatst in *Zeeland*, jaarboekje voor 1852. Middelb. blz. 51-111. Het is een hoogst belangrijk artikel, voorzien van een schat van aanteekeningen en een nadere kennismaking ten volle waard.

Overzigt van het trapsgewijze toegenomen en bekrachtigde gezag der Geloofsbelijdenis en van den Catechismus, als Formulieren van Eenigheid in de Nederl. Herv. kerk (*Arch. v. K.G. inz. v. Nederl.* dl. IX, blz. 285-376).

Antonius Walaeus in zijn leven en zijne verdiensten geschetst (*Nederl. Arch. van Kerkel. Gesch.* dl. VIII, blz. 1-55). Deze studie was tot op het verschijnen in 1891 van Dr. J.D. de Lind van Wijngaarden's, *Antonius Walaeus*, het beste wat over dezen voortreffelijken godgeleerde uit de 16de en 17de eeuw geschreven was.

Johannes Snoupsius, predikant op de vloot van de Ruyter in 1661 en 1662, eene bijdrage tot de kennis van den zedelijken en godsdienstigen toestand van de bemanning dier vloot, alsmede van de wijze, waarop in de geestelijke behoefte van het scheepsvolk voorzien werd (*Kerk. Arch.* dl. I, blz. 345-363). Betrekkelijk nog weinig werd over de evangelieverkondiging op de vloot geschreven, maar onder dit weinige, neemt deze studie van Borsius een zeer voorname plaats in.

Allerbelangrijkst is de mededeeling van: eenige nog onbekende bijzonderheden aangaande Mr. Jacob Roggeveen, inzonderheid met betrekking tot zijne godsdienstige denkwijze. Eene bijdrage tot de geschiedenis van het godsdienstige separatisme in Nederland (*Nederl. Arch. van K.G.* dl. I, blz. 267-371 en dl. II, blz. 423 en 424). We vinden in deze historische bijdrage: *van waar* Roggeveen tot Middelburg, de stad zijner geboorte overkwam, *wanneer* hij naar *Batavia* vertrokken en weder *herwaarts teruggekeerd* is; *waar* hij zich, na dien tijd, *zoo in als buiten de provincie Zeeland* heeft opgehouden: in *welke streken* van ons vaderland zich destijds de

meeste leden van zijn geslacht bevonden; *hoedanig* hij zich door zijn *godsdienstige denkwijze* kenmerkte, *wat al onaangenaamheden* hij zich hierdoor berokkende; en waaraan men het *wellicht* hebbe *toeteschrijven*, dat hij zulk een ijverig aanhanger en voorstander werd van het toenmalige mysticisme.

Onuitgegeven akten der vergadering van eenige Gereformeerde predikanten, uit de onderscheidene gewesten der Ver. Nederlanden, in 1615 te Amsterdam samenkomen (*Nederl. Arch. van K.G.* dl. III, blz. 195-264). Ofschoon wat Borsius hier geschreven heeft niet in alle opzichten historisch juist is, bevat toch deze studie ook belangrijke bijzonderheden over de zoogenaamde vergadering van correspondentie.

De doorwrochte studie over *Hermannus Faukelius*, zijn leven, karakter en letterkundige verdiensten, met portret (*Id.* dl. IV, blz. 183-348). Het wil ons toeschijnen dat de biographie van dezen geleerden voorganger van Borsius in de Middelburgsche gemeente, wel de best geslaagde en meest uitnemende proeve is, van wat hij op 't gebied der vaderl. kerkgeschiedenis heeft in 't licht gegeven. Wie Faukelius wil leeren kennen aan de hand van alleszins betrouwbare bronnen, zal nog steeds tot dezen arbeid zijn toevlucht moeten nemen. Door deze studie alleen, heeft Borsius zich een onvergankelijke eerezuil gesticht, en zich ten volle waardig gemaakt den naam van uitmuntend beoefenaar onzer kerkhistorie.

In de *Evangelische Kerkbode* van 1842 en 1843 vindt men zijn opstellen over den Regensburgschen bisschop J.M. Sailer; over het huis van Wesenbeke; over Luthers's opvatting van de hoofdleer des Evangeliums; in het Tijdschrift *de Hervorming* voor 1847 en 1848, een bericht over de heropening der abdij of nieuwe kerk te Middelburg; gedachten over orgelbouw en de aankondiging van Hooyer's *Kerkelijke wetten.*

Leerrede over Hand. XX:32. Middelb. 1853.

Leerrede over Openb. I:18. Middelb. 1853.

L i t t e r a t u u r : *Levensber. van de Maatsch. der Nederl. Letterk.* 1859 blz. 61 enz., door J.J.L. ten Kate. Nagtglas, *ll.* blz. 60 en 61. v.d. Aa, *ll.* dl. XXI, (Haarl. 1878) blz. 142 en 143. Sepp, *Bibl. der Nederl. kerkgeschiedschrijvers*, reg. i.v. J.D. de Lind van Wijngaarden, *Antonius Walaeus* (Leiden 1891) blz. 22 en 43.

[Jacobus Borstius]

BORSTIUS (Jacobus) zag het levenslicht te Purmerland, den 15^{den} Juli 1612 ‘uit eerlijke doch onaanzienlijke ouders’. De vorderingen door hem op school gemaakt, trokken de aandacht van den predikant Johannes Jacobi Gool, die zich zijn lot aantrok. Met toestemming der ouders ging hij nu naar de destijds zeer bloeiende Lat. school te Haarlem, met het doel zich voor te bereiden voor de studie aan de Leidsche universiteit. Maar nog niet zoo heel lang was hij te Haarlem, of hij verliet de stad en volgde de Haarlemsche en Assendelftsche predikanten Henricus Swalmius en Joh. Petri Junius naar den Bosch, waar zij, na de inname der stad door Frederik Hendrik, bij leening tot predikanten waren aangesteld. Hier volgde hij de lessen van den rector Eustatius Swartius en kwam er ook in kennis met Gijsb. Voetius en Godefr. Udemans, wien hij later, als predikant te Dordrecht weer ontmoette. Opgenomen in het Staten-college (hij werd als collegii alumnus, den 27sten Febr. 1633 ingeschreven bij de theol. faculteit, op twintigjarigen leeftijd, cf. *Alb. Stud.* kol. 249), studeerde hij

onder Sinafius, F. Hommius, Joh. Polyander, Ant. Walaeus, Ant. Thijsius, J. Trigland, Abr. Heydanus en Lud. de Dieu. ‘Toen

ook die stad (in 1636) door de verschrikkelijke pest, die destijds het vaderland teisterde, bezocht werd, bleef hij niet verschoond. Zelfs zette, meldt Chalmot, dat smet hem een pestkool in den nek, welker lidteeken hem namaals, wanneer hij in besmette huizen kwam, waarschuwde.'

Onder de kennissen, die hij in de academiestad bezat, behoorde ook de Engelsche predikant Mr. Hugo Good Year (sedert 1617 d.t.p. werkzaam), die hem grondig onderricht gaf in de Engelsche taal. Na volbrachte studie, werd hij den 9^{den} Juli 1637 proponent in de classis van Haarlem, en den 9^{den} Maart 1638 werd hij, als eerste predikant beroepen te Wormerveer en Zaandijk. Bevestigd den 2^{den} Maart, zag hij zijn pogen om eerst een houten en daarna een steenen kerk (tot dien tijd toch waren in beide gemeenten geen predikhuizen geweest) te krijgen met succes beloond, en den 24sten Aug. 1638 wijdde hij het houten 'preekhuis' te Zaandijk in met Jes. II:2; in 1639 dat te Wormerveer met Jes. II:3 en den 1sten April 1642, het steenen kerkgebouw in eerstgenoemde gemeente met Haggaï II:9. Deze drie preeken komen voor in den in 1696 uitgegeven preekenbundel. Beroepen in 1643 te Dordrecht, werd hij aldaar des voormiddags van den 10^{den} Jan. 1644 bevestigd door Ds. Petrus Wassenberg, en aanvaardde hij zijn bediening met 2 Cor. III:15.

Groot was te Dordrecht de blijdschap over zijn komst en buitengewoon talrijk was het publiek, dat naar zijn preeken luisterde. Zijn preekmethode was overeenkomstig die van Ludovicus de Dieu en hij volgde die, dewijl hij haar zoo ernstig, krachtig en zielroerend vond. Dit neemt niet weg dat zijn leerredenen, ofschoon zeer verstaanbaar, buitengewoon plat en grof zijn van taal, en niet zonder waarheid, getuigen Ypey en Dermout (*Gesch. der N. Herv. Kerk*, dl. III, blz. 189 aanteekening): 'Borstius zocht volkmatig welsprekend te zijn en daarop spitste hij zijn vernuft. Maar zijne leerredenen teekenden een valsch vernuft. Verstandigen konden dezelve soms niet aanhooren zonder meesmuilen.'

Met de grootste geesten, die toen ter tijde te Dordrecht woonden, ging hij om, als daar zijn: Johan van Beverwijck, Robert Paget, predikant bij de Schotsche gemeente, Thomas Marshall, predikant bij de Episcop. gemeente van 1656-1672, Jacob Brant, de geleerde boekdrukker Cornelis Udents, eerst secretaris, daarna predikant te Tiel. Zeer bevriend was hij met de familie de Witt en met den raadpensionaris Johan, die hem zeer goedgunstig gestemd was, terwijl hij hem meer dan eens belangrijke diensten bewees. Deze echter waardeerde Borstius niet immer, want in 1672, als hoofd der prinsgezinde partij te Rotterdam (hij was toen daar predikant), hitste hij het volk zeer tegen den raadpensionaris op en kwam hij met alle kracht tegen hem op. Zal iets minder gunstigs van hem worden getuigd, dan zeker de betoonde ondankbaarheid tegenover den man, die hem steeds welwillend was geweest.

Doch niet alleen bij geleerden en mannen van aanzien stond hij in gunst, maar ook bij den lageren man, bij het volk, en men mag veilig aannemen, dat allen zonder onderscheid, hem met groote droefheid naar Rotterdam zagen vertrekken, alwaar hij den 17^{den} Mei 1654, door Georgius Costius bevestigd werd. Stellig mag nog wel als een bewijs, hoe hoog men te Dordrecht met hem wegliep, gerekend worden, dat hij er zes jaar na zijn vertrek, opnieuw beroepen werd. Doch hij bedankte, evenals voor Haarlem, want hij had besloten tot 'sijn afsterven toe in dese

werckplaats sijn werck te wercken.' Hier te Rotterdam hield hij zich niet slechts bezig met zijn herderlijk werk en het vervaardigen van nuttige geschriften 'maar hij taste, zoo wel mondeling als schriftelijck (gelijk vroeger de Mennonieten), de Socinianen, Labadisten en Rooms-Catholycken aan, en betoonde sich een vierig voorstander der leere in synodo van 1618 en 1619 bepaald, gelijk blijkt uit zijn gespreck met eenighe, die sich Socynianen noemen. Rott. 1656. Zijn plan echter om tegen hen te schrijven, gaf hij op, toen hij vernam dat Johannes Hoornbeek en Petrus de Witte, die taak op zich genomen hadden. Het getal zijner tegen de Labadisten, uit het Engelsch vertaalde opstellen, is niet gering en uit het *Voorlooperken tot waerschouwinghe van alle eenvoudighe herten*, Antw. 1661, kunnen we opmaken, dat hij den 12^{den} Aug. 1661, op de Botersloot, een gesprek met zekeren Arnout van Geluwe, over eenige verschilpunten tusschen de Herv. en R.-Kath. kerk gehouden heeft.

Te Rotterdam werden zijn preeken met evenveel graagte aangehoord als te Dordrecht. In dl. IX van de *Boekzaal van Europa* (Rotterd. 1696, blz. 501-511), waar de *Vijftien predikatiën* enz. aangekondigd worden door P. Rabus, zegt deze (blz. 502): 'In zijn preken, zegt men, was hij dezelve man (hoewel ik hem nooit gehoort hebbe, want in mijn kindsheid zond of leidde men mij ter kerke, daar hij nooit leeraarde) en om die duidelijkheid en hartelijkheid wedervoer hem in zijn leven dat geluk, dat hij gaarne gehoord wierd; een geluk, 't welk te zeldzamer was, om dat hij 't niet overleefde, maar tot zijn dood toe een groote toeloop van toehoorders behield.'

Waren te Dordrecht velen op 't gebied van kennis en geestesadel zijn vrienden, dit was ook 't geval te Rotterdam en mannen als de predikanten F. Ridderus, Is. le Maire, G. Soestius, S. Simonides benevens Alex. Petri, John Hog of Hoog, Joh. Neray, John Brown en Th. Canton maakten den kring uit, waaronder hij zich bewoog.

Alle schrijvers uit de 17de eeuw, die van Borstius gewag hebben gemaakt, roemen zijn waarheidsliefde, oprechtheid en hartelijkheid, maar hij was niet vrij van bemoeiachtigheid, die hem menig scherp woord van den gerechte op den hals haalde. 'Van gestalte (aldus heet het in zijn biographie, afgedrukt vóór de in 1696 verschenen predikatiën) was hij matig van lengte en vollijvig, vriendlijk van wezen en van opslag der oogen, dog dat hij door ernst had getempert. Vrolijk was hij van aart, en niet onvermaakelyk in zyn bywesen. Syn uitspraack was helder, seer onderscheiden, en genoegzaam, om de grootste kerken van ons land te voldoen. Syne uitdrukkingen waren levendig en ongesogt en hartlyk. Syn geheugenis was sterk en vaststaande. Vlug was hy in syne antwoorden, en toonde in veel voorvallen, dat hy een woord ter regter tijd wist te spreken. In syn omgang was hy opregt en openhartig, en sogt, na Jezus les, de voorzigtigheid der slangen te paren met de onnozelheid van de duiven. Synen God diende hy van harten en tragtte, soo veel als in hem was, sonder aanstoot voor de menschen te wandelen.'

Borstius was een vlijtig beoefenaar der classieken en in het Engelsch was hij, dank zij den omgang met vele Engelsche vrienden, buitengewoon ervaren. Meermalen heeft hij in die taal gepreekt en ook eenige geschriften er uit, o.a. van Ratherford en Durham, in de onze overgezet. Tot het beste wat hij schreef, behoort zijn: *Geestelyke geneeskonst*, en een der nuttigste werkjes, die hij in het licht gaf is stellig geweest *Kort begryp der Christ. leere.* Enckh. 1661. Dit boekje werd

door Werndly overgezet in het Maleisch (Amst. 1732, in Rom. letters) en in het Tamulsch door Simon Kat (cf. C.A.L. van Troostenburg de Bruyn, *De Herv. kerk in Ned. O.-Indië*, enz. Arnh. 1884, blz. 423 en 471). Maar niet alleen dat het gebruikt werd in Indië, bij het godsdienstonderwijs, dat aan de inlanders gegeven werd, ook in ons land was het zeer gewild en werd het veel gebruikt. Dit blijkt wel uit het feit, dat het in 1864 te Stadskanaal nog verscheen als: *Vraagboekje voor kleine kinderen* en in 1867 te Kampen als: *Eenige korte vragen voor kleine kinderen.* 22e druk.

Borstius overleed den 1sten Juli 1680. Sprekende over zijn dood zegt Rabus (*Boekzaal* 1696, 9de dl. blz. 509): 'Dus leefde hij hier (d.w.z. te Rotterdam), gezond en welvarende, den tijd van achttien jaren. Maar de overige acht staan hier aangeteekent als jaren van weedom, en velerley smart. Is 't niet een wondere zaak, dat een Man, dien men na zijn dood een grooten steen afhaalt, onzeker blijft, of hem een verzwering in de krop van den blaas pijnt, en dat der geneesheeren konst nog zoo duister is, dat ze nogtans van zoo vele voorteekens en aanmerkingen weten te praten'? Op zijn verscheiden werden verschillende lijkdichten gemaakt o.a. door J. Oudaan, die zeer met hem bevriend was. Enkele staaltjes van dit gedicht komen voor in de *Boekzaal*, 1696, dl. IX, blz. 509-511, terwijl zijn vriend de Braay zijn beeldtenis, die geplaatst is voor zijn *Geneesmiddel tegen den doodt*, van een vers voorzag (cf. Schotel *Kerkel. Dordr.* dl. I, blz. 467).

Hij gaf uit in druk:

De predicatie van 't lang-hayr, gedaan door een voornaam gods-geleerde binnen een aanzienlijke stad genaamd .....[1].

Predikatiën tegen de gierigheid (Hebr. XIII:5) *en geveinsdheid* (Luc. XII:1). Utr. 1647. Deze predikatiën werden buiten zijn weten en tegen zijn genoegen, uitgegeven. 'Hij zelf gaf eenigen tijd daarna 4 predikatiën in het licht, die met smaak gelezen en overal getrokken werden'[2].

1) De eerste druk verscheen in 1645. In de acta cl. Z.-Hollandiae (d.i. van Dordrecht) vinden we over de uitgave dezer *predicatie:* D. Borstius laat drucken een predikatie van 't lange hayr over I Cor. XI:14, buyten kennis van visitatores, die sulks aende gedeputteerde des classis bekent maken: die daar over sullen confereren met den kerkeraad van Dordt.
De keerkeraad heeft geen kennis van 't uytgeven, wort daar over geconfereert, en swarigheyt gemaakt over 't uytgeven en gesproken met de Burgemeester, de Magistraat en Kerkeraad en versogt dat geen voortgang mogt hebben; 't geen D. Borstius belooft, overgevende alle copijen. 1645. Dept. Febr.
D. Borstius vraagt raad of het met sijn predikatie sal laten berusten, of dat de classis daar van meer sal handelen. Is geraden en neemt aan niet meer daar van te spreken.
April. Art. 25.
De predicatie is uytgekomen: D. Borstius daar over aangesproken segt dat is geschiet buyten sijn kennisse, wort gebragt ad synodum. Juni. Art. 23, 26, 28.
De predicatie is herdrukt, verbetert en anders bygevoegt, waarover weer nieuwe bewegingen vallen. 1649. Sept. Art. 22.
(Wat in de part. Z.-Holl. synode verhandeld is over 't lange haar, leert men uit art. 5, syn. 1643; art. 48, syn. 1644; art. 55, syn. 1646; art. 22 en 32, syn. 1645; art. 26, syn. 1646. De preek is nog herdrukt te Stads-kanaal in 1865.

2) *Vier Predicatiën*, een van de gierigheyt uyt Hebr. XIII:5; twee van de geveinsdheyt uyt Luc. XII:1 en Matth. XXIII:27 en 28, en nog een uyt I Cor. XI:14.

Geestelicke geneeskonst: inhoudende Raedt tegen de Doodt, en de middelen tot een eeuwighdurende gesondheydt. 2 dln. Dordr. 1651-1652. Dat dit boek van Borstius in den smaak viel, daarvan getuigen de vele drukken, die het beleefde, laatstelijk in 1864 te Stads-kanaal.
Vijf predikatiën. Rott. 1654. De vier boven reeds genoemde met een vijfde, over I Tim. 3:16. Vooraan vindt men gedichten van vrienden van Borstius, nl. van Guil. Soestius, Sim. Simonides; Fr. Ridderus en Is. le Maire.
Het nieuwe Zion met de nieuwe hemel en de nieuwe aarde, in eenige predikatiën over onderscheyde texten gepredikt. Rott. 1664. Deze bundel bevat voor voorreweg het grootste deel leerredenen tot inwijding van nieuwgebouwde kerken, later in bundels van 1659 en 1696 herdrukt.
De sugtende bruyd over den bloetbruydegom, ofte korte bedenkingen en gebeden over het lijden en sterven Jesu Christi: ..... Rott. 1664.
Bedenkingen over het H. Avondmaal[1]. Rott. 1665.
Historie der kerken van Schotland tot 1667. Rott. 1668.
A hasveros dronken en gram, eene beknopte verklaring van het eerste Cap. van Esther. Rott. 1663.
Lucifer's quaestie in Christi familie, of eene verhandeling over het meesterschap.
Van het opregten eener suivere kerk. Rott. Wesel 1670.
Van het dansen, kussen en omhelzen van J. Labadie. Amst. 1671.
Ongeregelde en kleinmoedige Christen.
Vermaakelijke wandeling naar den hemel, een verklaring van Paulus woorden: Wij wandelen door geloof en niet door aanschouwen. Rott. 1672.

Na zijn dood verschenen:

Predikatiën over het lijden van Jezus Christus. Rott. 1694.
Vijftien predikatiën over verscheide texten van de H. Schriftuer, behelzende de voornaamste pligten van een Christelijk leven: met een verhandeling van het lijden en sterven van onzen Zaligmaker Jezus Christus, in eenige korte bedenkingen over alle die Passie-texten, door Jacobus Borstius, in zijn leven bedienaar des Goddelijken Woords te Rotterdam, nu vermeerderd met deszelfs laatste verhandeling over Exod. VII:13. Wie kan regt maken etc. Nevens een verhaal van zijn leven, afsterven, en de voornaamste gevallen hem in zijnen dienst bejegent. t'Amst. 1696.

''t Is (aldus de aankondiger van dezen bundel) geen geheel nieuw werk, dat we hier zien, want een groot deel is reeds voor dezen gedrukt, bekend onder de titels van *de vijf predikatiën, het nieuw Sion*, en de *zugtende bruid over haren bloedbruidegom;* dog die alle, en byzonderlijk d'eerste, waren in geen winkels meer te bekomen (wat zeker wel een doorslaand bewijs is hiervoor; dat de preeken van Borstius met verbazend veel graagte gelezen werden).

Is 't wonder? uit alle die stapels gedrukte predikaatsiën, die zedert ettelijke jaren herwaarts de wereld wierden opgedrongen, vind men zoo heel vele niet, die by dezen in smakelijkheid mogen halen. Elk heeft zijn gevoelen, en ik het mijn, maar wat

1) In 1864 zag te Stads-kanaal bij G. Eerelman het licht: *Het heilige avondmaal onzes Heeren Jesu Christi, voor Zijne zuchtende bruid.* Met een voorwoord van W. Diemer. De anteur is J. Borstius.

behoeve ik te ontveinzen, dat zinlijkheid van taal, beknopte zinsuiting, en een aangename vryheid om ongebonden door den Bibel te spansseren, zonder

juist dat eigen en geen ander pad te willen of moeten betreden, dan dat nu elk nieuwerwets uitlegger reeds plat gewandelt heeft, my zonderling kon bekoren?' (cf. *Boekzaal*, dl. IX, 1696, blz. 502 en 503).

L i t t e r a t u u r : Schotel, *Kerkel. Dordr.* dl. I, blz. 449-473. v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 968-972.

[Lambert Bos]

BOS (Lambert) werd te Workum geboren den 23sten Nov. 1670 als zoon van den rector Jacob en Gerarda de Haan. Hij studeerde, na door zijn vader grondig te zijn onderricht in het Grieksch en Latijn, te Franeker, alwaar hij in 1694 student werd. Twee jaar later reeds, immers in 1696, kreeg hij (en dit pleitte wel voor 's mans geleerdheid) de vrijheid om het Grieksch te onderwijzen aan de hooge school en in Febr. 1697 werd hij aangesteld tot lector. Hoogleeraar in 1704, begon hij zijn professoraat met het houden eener oratio inauguralis: '*de eruditione Graecorum per colonias eorum propagata.*' Deze rede werd uitgesproken den 12^{den} Juni. Hij stierf den 6^{den} Jan. 1717. Bos was geen theoloog van professie, maar toch heeft hij zich op 't gebied der godgeleerdheid verdienstelijk gemaakt door de uitgave van een: *Vetus Testamentum ex versione LXX. Interpretum*, *cum variis lectionibus*, *prolegomenis etc.* Franeq. 1709. Verder deed hij op theol. gebied nog verschijnen: *Exercitationes philologicae ad loca nonnulla Novi Foederis.* Franeq. 1700. Edit. alteri, *multis partibus auctae.* cet. .... Franeq. 1713.

Observationes miscellaneae ad loca quaedam, *tum novi Foederis*, *tum exterorum scriptorum Graecorum.* Accedit. *Horatii Vitringa C.F. animadversionum ad Jo. Vossii philologiam sacram specimen.* Ibid. 1706.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, 975-977. Vriemoet, *ll.* blz. 723 en 727.

[Pierre du Bosc]

BOSC (Pierre du) geboren te Bajeux den 21sten Febr. 1623, studeerde in de godgeleerdheid te Montauban en te Saumur, en werd op 23-jarigen leeftijd predikant te Caen. Hij was een buitengewoon groot redenaar en heeft bijzonder veel gedaan in het belang zijner onderdrukte geloofsgenooten. Nadat hem in 1685 verboden was, ten gevolge der intrekking van het edict van Nantes, als predikant op te treden, kwam hij in ons land en werd hij in Nov. van laatstgenoemd jaar beroepen te Rotterdam, alwaar hij den 2^{den} Jan. 1695 stierf. 'Du Bosc' zegt Benoit, 'était fort célèbre à cause de l'éloquence et de la solidité de ses prédications. Il avait l'esprit éclairé par la connaissance des belles-lettres. Il était bon philosophe, solide théologien, critique judicieux. Plusieurs fois, il fut appelé à défendre la cause des réformés devant Louis XIV et c'est après un de ces entretiens que le roi dit à la Reine, en présence des courtisans: 'je viens d'entrende l'homme de mon royaume qui parle le mieux. Il est certain que je n'avais jamais oui si bien parler.' Waar de heer Bresson *(Souvenir du trois^{me} cent. de l'égl. Wal. de Rotterdam.* Rott. 1890, p. 10), deze woorden citeert, daar voegt hij er nog aan toe: 'L'Angleterre, le Danemark et la Hollande se disputèrent l'illustre prédicateur qui se fixa à Rotterdam où il prononça, le 1er janvier 1686, un

sermon d'une émotion communicative sur les malheurs de l'année qui venait de finir. Vinet dans son *Histoire de la prédication protestante au XVIIe siècle*, l'appelle le prédicateur le plus intéressant, le plus captivant et, s'il signale chez lui certains défauts, il le considère comme se rapprochant par moments de la plus haute éloquence'

Bij Bresson *l.c.* is ook zijn portret te vinden, met dit onderschrift: ‘Pierre du Bosc, Ministre a Caën et ensuite a Châlon, né a Bayeux et mort a Rotterdam en 1695, agé de 73 ans.’

Ce ministre sage honnette homme
L'un des plus grands predicateurs
Meme dans l'Eglise de Rome
Merita des aprobateurs’.

Van hem verscheen:

Sermons par P. du B. Min. en l'Egl. Reformée de Caën.

1. *Les larmes de Saint Pierre*, etc. Genève 1666.
2. *La doctrine de la grace*, etc. Ibid. 1668.
3. *La censure et la condannation des Tiédes*, en deux sermons sur les paroles de J.C. dans l'Apoc. ch. 3 vs. 15 et 16. .... Ibid. 1670.
4. *Les Estoiles du ciel de l'Eglise.* .... Prononcé a Quevilly, le Dimanche 10^{den} Juin 1663, en la présence du synode tenu à Rouen. Ibid. 1671 (1664).

Sermons sur divers textes de l'Ecr. S. 2me ed. Rott. 1692.

Sermons sur l'Epilre de St. Paul aux Ephésiens. Rott. 1699. Van dezen bundel zag een Holl. vertaling het licht onder der den titel: *Leerredenen over den Brief van den H. Paulus aan de Ephesen*, enz. Uit de Fransche taal in het Nederd. overgebragt door Tz. G. Thin van Keulen. Utr. 1775, 7776, 1777, 1780, 1792 3 dln.

Réfutation modeste du sentiment de feu Mr. Du Bosc. Sur ces paroles de J.C. Bienheureux sont les pauvres en esprit. Amst. 1700.

Lettre à une demoiselle sur le v. 20 du 3e chap. de S. Paul aux Galates, *écrite à Caen 2 Déc.* 1666. Suivent quelques sermons et analises de textes de l'Ecriture. Manuscrit du 17e siècle.

(Cette lettre n'est pas publiée dans le recueil des lettres de *du Bosc* joint à sa vie par le Gendre).

Choix de discours. (Conservateur Chrétien. Cah. IX).

Van der Aa, *ll.* dl. II, blz. 983 en 984, noemt nog ‘*sur les caractères des enfants de Dieu:* waarvan hij zegt dat het destijds veel gelezen en meermalen herdrukt is; dat het een ‘praktikaal werkje is van groote waarde en ook in het Duitsch is overgezet.

L i t t e r a t u u r: P. Le Gendre, *La vie de P. du Bosc.* Min. du S. Evang. enrichie de lettres, harangues, dissertations et autres pièces importantes, qui regardent ou la théologie, ou les affaires des égl. reform. de France, dont il avoit été longtems chargé. Rott. 1694.

Gabriel Laforgue, *Pierre du Bosc.* Et. hist. 1623-1692. Thèse - de bachelier en théologie. Montauban 1883. - L. Bresson, *Souvenir du troisme cent. de l'égl. Wal. de Rotterdam.* Rott. 1890, p. 10. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 982-984.

[Bernardus Bosch]

BOSCH (Bernardus) geboren te Deventer den 4^{den} Sept. 1746, werd den 5^{den} Juni 1770 door de classis Utrecht tot de evangeliebediening toegelaten. Beroepen te

Spanbroek en Opmeer (Aug. 1770) werd hij, na afgelegd perempt. examen (26 Sept.), aldaar bevestigd den 4^{den} Nov. Hij was achtereenvolgens werkzaam te Oud-

karspel (ber. 15 Febr. 1779, bev. 4 Mei - afsch. te Spanbroek, waar zijn arbeid ten zeerste gewaardeerd werd, den 25sten April, tot den 5den Nov. 1780) te Vollenhoven (ber. Juli 1780, bev. 19 Nov.-18 Sept. 1782), te Diemen (ber. 13 Juli 1782, bev. 1 Sept.-Febr. 1788). Het in 1785 door hem uitgegeven dichtstuk *Eigenbaat*, dat zonder zijn naam het licht zag, beviel zoozeer aan een Amst. patriot. gezelschap, dat het een medaille, vertegenwoordigende een som van veertig ducaten, uitloofde aan den vervaardiger, indien hij zijn naam wilde bekend maken. Bosch gaf zich nu op als de schrijver, maar bedankte voor de belooning. Zijn roem was nu gevestigd en verbazend groot was de toeloop, die hij kreeg. In zijn preeken volgde hij den Engelschman James Hervey, en ze kenmerken zich door een overdreven jacht naar beelden en bloemen. De stijl is daardoor erg gezwollen en ze geven de duidelijkste bewijzen dat ze meer kunstig zijn, dan dat ze een uitvloeisel zijn van 't gevoel. Niettegenstaande deze groote gebreken zijn ze vrij verstaanbaar en duidelijk.

Bosch sloot zich bij de patriotten aan en zag zich dientengevolge genoodzaakt bij de komst der Pruisen in ons land, Diemen te verlaten, om er niet meer als predikant op te treden. Hem werd in Febr. 1788 (*Boekzaal* 1788*a*, blz. 225) op zijn verzoek door den kerkeraad, salvo honore, ontslag uit zijn dienst gegeven. Toen begon een zwervend leven. Eerst vestigde hij zich te Amsterdam, waar hij met Gerrit Brender à Brandis een dicht- en letterlievend genootschap oprichtte, 't welk in korten tijd 2 dikke deelen met verzen uitgaf. Verbannen uit deze stad trok hij naar Durgerdam en Buiksloot, terwijl hij, na het aanbod om als hulpprediker in dienst te treden bij den prins van Neuwied, te hebben afgeslagen, den 16den Mei 1790 beroepen werd als predikant te Poortvliet. Ofschoon hij dit beroep aannam, kreeg hij geen approbatie en zoo werd hier den 15den Mei 1791 beroepen A. Zijnen uit Zonnemaire. Hij vestigde zich nu te Bergen op Zoom, waar hij een departement der Maatsch. tot Nut van 't Algemeen oprichtte en een vernieuwde uitgave begon van Vondel's gedichten, die evenwel niet voltooid is. Later woonde hij te Zaandam, waar hij met werken voor de pers zijn brood verdiende en in 1795 voorzitter werd van de Zaandamsche municipaliteit. Van hier verhuisde hij naar Amsterdam, waar hij secretaris werd van de algemeene wijkvergaderingen en in 1796 representant van het Bataafsche volk. De staatsgreep van den 12den Juni 1798 kostte hem deze betrekking, hij werd gearresteerd en op 't huis ten Bosch gevangen gezet. In Augustus ontslagen, deed hij een tevergeefsch beroep op het departementsbestuur van Holland, om pensioen als emeritus-predikant. Zonder inkomen of pensioen, leefde hij in armoede en hij stierf den 22sten Nov. 1803 te Scheveningen in een optrekje van het buitenverblijf Zeldenrust, toebehoorende aan den heer Oosthuysen, die er hem edelmoediglijk huisvesting had verleend. Door de broederlijke zorg van Haagsche vrijmetselaren, werd zijn stoffelijk overschot in de Nieuwe-kerk ter aarde besteld.

Van hem zag het licht:

De geachte Euangelie-arbeider en de welgeraden jongeling geschetst. Amst. 1778.

Leerredenen. 3 dln. Amst. 1783.

Leerredenen. 2 dln. Amst. 1789. 4 stukken.

Onze verpligting om tot nut van 't algemeen te werken en de voordeelen, die daaruit voortvloeijen. Zaand. en Amst. 1794.

Redenvoering over het werk der goddel. voorsienigheid in Nederlands gezegende

Staatsomwenteling zigtbaar, *eene stof van gejuich en lofzangen voor alle Bataaven*, *uitgesproken op het feest ter eere van het Opperweesen.* Amst. 1795.

Een volledige lijst van zijn dicht- en prozawerken vindt men in het *Biogr. Woordenb. der N.- en Z.-Nederl. Letterk.* Nieuwe druk, blz. 97.

Van Bosch bestaan verscheidene portretten, vervaardigd o.a. door Reinier Vinkeles en Noach van der Meer.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal*, aangeh. jaarg. reg. i.v. v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 988-990. *Biogr. Woordenb. van N.- en Z.-Nederl. Letterk.* Nieuwe druk, blz. 97. *Vaderl. Historie ten verv. van Wagenaar's Vaderl. Historie*, dl. XXI, XXIV, XXXI, XXXIV, XXXV, XXXVII, XXXVIII, XXXIX, XL, XLV, reg. i.v.

[Cornelius Bosch]

BOSCH (Cornelius), geboren in 1634 te Utrecht, werd den loden Sept. 1654 te Leiden, als student in de godgeleerdheid ingeschreven (*Alb. Stud.* kol. 439). Hij was achtereenvolgens predikant te Renswoude (16 Dec. 1656), te Maasland (Maart 1663), te Brielle (ber. 1 Dec. 1666, bev. 30 Jan. 1667), te Alkmaar (Sept. 1667) en te 's-Gravenhage (ber. 22 Mei, bev. 5 Juli 1676). Hij werd emeritus in 1713 (den 18^{den} Aug.) en stierf den 28sten Maart 1715.

Hij schreef:

Het heyl der Koningen, *vertoont in een predicatie ..... uitgespr. in de Kloosterkerk binnen 's-Gravenhage in tegenwoordigheid van ..... Willem III.* 's-Grav. 1691.

Over de wedergeboorte. Leiden 1708.

L i t t e r a t u u r : Veeris, *ll.* blz. 29. H. van Reenen, *ll.* blz. 180. v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 986.

[Jacob Bosch]

BOSCH (Jacob), woonde eerst te Amsterdam en vestigde zich daarna als wever te Leeuwarden. Hij stierf te Kampen in 1771(?). Hij was een man, niet vrij te pleiten van dweepzucht, doch zeer ervaren in de schriften des O. en des N.T. en bovendien onderwijzer in de Hebr. taal.

De welbekende Joh. Stinstra, had in 1750 te Harlingen doen verschijnen zijn: *Waarschuwinge tegen de geestdrijverij vervat in een brief aan de Doopsgezinden in Friesland*, en het was tegen dit geschrift dat Bosch uitgaf: *Trouhertige waarschouwing tegen het doodelijk banket*, *opgedist op een doopsgezinde schotel door J. Stinstra*, *berugt*, *verdagt en zogenaamd leeraar der Doopsgezinden tot Harlingen*, *onder den naam van Waarschouwinge tegen de geestdrijverij aan alle regtsinnige Doopsgezinden in Friesland en andere provinciën.* Leeuw. 1751. Bosch vond heftige tegenspraak, zoowel in een brochure bij van der Plaats gedrukt: *Lofreede op den trouwhartigen*, *waarschuwenden*, *vreedelievenden*, *alomberugten en geenszints verdagten Heere Jacobus Bosch*, *ter gelegenheid aan Zijn Ed. verstandig*, *doorwrogt en met doorslaende blijken van eene exacte beleezenheid voorzien werkje*, *genaamt trouwhartige Waarschouwinge*, welke heette gehouden in 't Genootschap der Petits

Scavans door Blankenburg Jr., als in twee hekeldichten, waarin Jacob Bosch ontmaskerd[1)], aan het publiek werd ten toon gesteld.

Verder gaf hij uit:

De waare hope en verwagtinge Israëls of de Triompheerende waarheid, *vertoond*

1) *Bosch*, *Jac. Schrijver en weever te Leeuwarden ontmaskerd*, enz. Zonder pl. en jr. (1751).

in eenige samenspraaken, *gehouden op byzondere tijden*, *tusschen den geleerden Rabbi Hartogh Levy*, *Leeraar der Joden en den koopman Jacobus Bosch* enz. Leeuw. 1747.
Harmonie der 4 Evangelisten. Leeuw. 1765.
Het licht ten tijde des daags, *zijnde eene onderwijzing in de Hebr. taalkunde*, *waardoor men dezelve met weinig onderwijzinge*, *ja zelfs zonder deze zoo hoognoodige taale*, *tot een genoegzaam gebruik bekomen kan.* Leeuw. 1771.
Wegwijzer in het boek van den propheet Jeremias. Leeuw. 1770.
De slang bij de vrouw in het midden van den Hof, *onderzogt naar den oorspronkelijken text*, *en naar de meening van Mozes ontdekt.* Leeuw. 1773.
Nog schreef hij over de *ridders van Maltha; brieven aan de Amsterdamsche Synagoge*, enz.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 987 en 988. Sepp, *Joh. Stinstra*, dl. II, Amst. 1866, blz. 147 en 220.

[Abraham ten Bosch]

BOSCH (Abraham ten) geboren te Vlaardingen den 13^{den} Maart 1809, werd den 29sten Sept. 1828 ingeschreven als student in de godgeleerdheid te Leiden. Toegelaten door het prov. kerkbestuur van Z.-Holland tot de evangeliebediening in Mei 1833, werd hij in Nov. 1837 beroepen te Sluipwijk, om er den 8sten April 1838 te worden bevestigd. Hij overleed hier den 3^{den} Juli 1858.

Van hem verscheen:

Tweetal preken naar aanleiding der heerschende cholera. Gouda 1849.

[Gerardus Balthazar Bosch]

BOSCH (Gerardus Balthazar) werd te Utrecht geboren den 4^{den} Sept. 1794 als zoon van Johannes en Gerarda Catharina Poel. Na het noodig voorbereidend onderricht te hebben ontvangen in zijn geboorteplaats, werd hij aldaar den 31sten Dec. 1810 ingeschreven als student in de godgeleerdheid (*Alb. Stud.* kol. 208). Geacht bij zijn leermeesters, vol ijver voor de studie, deed hij uitmuntende examina en reeds in 1815 werd hij, door bijzondere aanbeveling, ofschoon nauwelijks 20 jaar oud, benoemd tot predikant te Curaçao. Om zijn vaderland te helpen verdedigen, trok hij evenwel mee ten strijde tegen den uit Elba teruggekeerden Napoleon, waardoor hij zich later genoodzaakt zag, voor eigen rekening naar West-Indië te trekken.

Op Curaçao was Bosch steeds ijverig werkzaam en hij was bemind bij allen die met hem in aanraking kwamen. Hij wist de verwikkelingen tusschen de leden van verschillende Protest. kerkgenootschappen bij te leggen en ze allen tot één gemeente te vereenigen. Ook stichtte hij een evangelische gemeente te Aruba. Veel werd door den ijverigen man ook gedaan voor het onderwijs en hij zag zich tot schoolopziener aangesteld. Voor al zijn verdiensten werd hij door Willem I begiftigd met de orde van den Nederlandschen leeuw.

Tijden zijn verblijf op Curaçao schreef hij, dewijl hij veel reisde in N.- en Z.-Amerika, in de *Vaderl. Lttteroefeningen* een en ander over zijn tochten. In 1829 met verlof in Nederland, tot herstel zijner gezondheid, verzamelde hij die stukken bijeen en gaf ze uit onder den titel: *Reizen in W.-Indië en door een gedeelte van Amerika*. 1ste dl. (Utr. 1829), later verscheen het 2de dl. in 1836, terwijl het 3de deel, bewerkt door zijn broeder L.E. in 1843 het licht zag. In dit deel, dat meer in het bijzonder over Suriname handelt, trekt hij zeer te velde tegen den slaven-

handel en wordt niet alleen de mogelijkheid, maar ook de noodzakelijkheid betoogd, om dien menschonteerenden handel af te schaffen.

Uit zijn geschriften leeren we Bosch kennen, ‘als een man begaafd met een geest van fijne opmerking, die zeer goede inzichten had, ook in die onderwerpen, die niet tot zijn betrekking behoorden, als een man, die nuttig trachtte te zijn, niet alleen door prediking en leering in zijn gemeente, maar door ten goede te werken ook in uitgebreider kring.’ Hij was correspondeerend lid van de Nederl. Maatsch. ter bev. van Nijverheid. Den 1sten April 1837, maakte de dood, terwijl hij op het buitengoed Leeuwenstein, nabij Arnhem was, een einde aan zijn nuttig leven. Van hem zagen ook eenige preeken het licht.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, ll. dl. II, blz. 992 en 993. *Woordenboek voor N.- en Z.-Nederl. Letterk.* Nieuwe druk, blz. 97.

[Pieter van den Bosch]

BOSCH (Pieter van den) geboren te Amsterdam ging in 1745 van de Hervormde kerk tot de Remonstrantsche broederschap over en werd, na aan het athenaeum van zijn geboorteplaats zijn theologische studie te hebben volbracht, predikant te Soetermeer-Zegwaard (1757), te Oude-Wetering (1760) te Zwammerdam (1765), te Leiden 1769[1]. Wegens steeds toenemende zwakte zag hij zich genoodzaakt in 1783, zijn emeritaat te vragen. Van Bosch wordt gezegd, dat hij een man was van geleerdheid en smaak, ijverig medearbeider aan de *Algemeene Oefenschool* en schrijver of vertaler van onderscheidene nuttige en wetenschappelijke werken. Hij behoorde tot de leden van de Maatsch. der Nederl. Letterkunde.

Na zijn emeritaat ging hij in zijn eerste gemeente Soetermeer wonen, alwaar hij, die een ijverig patriot was, gebracht werd op de lijst van veertig vaderlandsche medeburgeren om daaruit te benoemen een getal van vijfentwintig personen als nationale geconstitueerden tot de zaak der onderhandelingen te Parijs. Dan, niet zoodra had in dit jaar 1797 de omwenteling plaats gegrepen, of de woede des volks keerde zich tegen hem, en het eind was, dat de man, radeloos geworden door de vervolging, door verdrinking een eind aan zijn leven maakte. Het lijk uit het water gehaald, werd deerlijk mishandeld en bleef vijf dagen liggen ‘tot'er twee Rhijnlandsche dienders kwamen, die een touw om 't lijk sloegen, 't zelve vervolgens in 't water wierpen en achter een schuit door den ringsloot als een kreng, naar het kerkhof sleepten, en zonder kist in een kuil dolven.’

Hij schreef:

De twaalfde der olympische lierzangen van Pindarus, nagevolgd door P. v.d. Bosch. 1772.

Beschrijving der plegtigheden bij het tweede eeuwfeest van de Leydsche academie. Leyd. 1775.

De ware digtkunst altijd eenvoudig. 1777.

Antwoord op de vraag van de Maatsch. der Nederl. Letterk. te Leyden: ‘*welke zijn de vercischten van een lofrede*’, in het Latijn geschreven door Hier. de Bosch en vertaald door P. v.d. Bosch. 1781.

1) In het *Alb. Stud. Acad. Lugd. Bat.* vinden we op kolom 1097, onder 12 Juni 1769: ‘Peeter van den Bosch, Amstelo Batavus, V.D. Minister in ecclesia Remonstrantium.’

Feestrede..... bij den..... aanvang der 3de eeuwe van Hollands Hoogeschole

te Leyden, *den 8sten van Sprokkelm. 1775*..... Uit het Latijn vertaald door P. v.d. Bosch. (De rede was uitgesproken door H.D. Gaubius, *Oratio panegyrica in auspicium seculi tertii academiae Batavae quae Leidae est.* Lugd. Bat. 1775). Ook bestaat nog van hem een *Lierzang aan den Eerw. en Zeergel. Heere Petrus Hofstede*, enz. Leyd. 1769.
Waartegen verscheen: *De Arminiaan ontmaskert*, *in een antwoord*, *toegezongen aan den Heere Pieter van den Bosch*, *Rem. preeker*, *op zijn Ed. Lierzang*, *aan den Eerw. en Zeergel. Heere Petrus Hofstede*, *Pred. te Rotterdam.* (Motto: Est vulgaris rogator, qui responsione indignus est.). z.j.

Litteratuur: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1010 en 1011. *Biogr. Woordenb. der N.- en Z.-Nederl. Letterk.*. Nieuwe druk, blz. 99. Dr. P. de Bie, *Het leven en de werken van Petrus Hofstede.* Rott. 1899, reg. i.v. *Vaderl. Hist. ten vervolge van Wagenaar*, enz. dl. XV, blz. 110 en dl. XX, blz. 408-415. Hier vindt men tegenover blz. 408 een plaat, waaronder ‘'t Lijk van den Eerw. P. van den Bosch mishandelt’. De bibliotheek van de Maatsch. der Nederl. Letterk. te Leiden, bezit 2 brieven van hem aan *N.N.* Zwammerdam en Leiden 1768, 1780. N. e.g. Zie *Catalog.* dl. I, blz. 58 (Handschriften, Brieven). Cf. ook *Catal.* dl. III, kol. 97.

[Adriaan van Boscheiden]

BOSCHEIDEN (Adriaan van) aanschouwde het levenslicht te Haarlem den 26sten Aug. 1685, als zoon van Dirk en Anna Rooda. Op jeugdigen leeftijd reeds bestemd om tot predikant te worden opgeleid, ontving hij in zijn geboorteplaats les in het Grieksch en Latijn en werd hij den 12den Oct. 1702, als student in de godgeleerdheid ingeschreven aan de Leidsche universiteit (*Alb. Stud.* kol. 772). Van hier vertrok hij naar Franeker, en werd hij, na tot leermeesters te hebben gehad, S. van Til, F. Fabricius, C. Vitringa, van der Waijen en Andela, in 1708 door de classis van Leiden en Nederrijnland tot den evangeliedienst toegelaten. Hij was achtereenvolgens predikant te Calslagen (1710), te Voorschoten (1713) en ging in 1715 in ambassade met den Heer van Duvenvoorde tot begroeting van zijn Majesteit George I als koning van Engeland. Terug op het einde van 1716, deed hij nog korten tijd dienst te Voorschoten, toen hij naar Zwolle toog (1717) om van hier in 1719 naar Leiden te komen. In deze stad is Boscheiden gebleven tot zijn dood, den 20sten Oct. 1739. Hij had den 30sten Aug. voor de laatste maal gepreekt uit Ps. XXV:10. Zijn stoffelijk overschot, werd den 26sten Oct. te Haarlem begraven.

Van hem zag het licht:

Leidens feesthoudende gemeente....., *vervrolyct over den derden vijftigjaerigen jubeldag van Hollands hooge school..... gevierd in de Pieterskerk* den VIII van Febr. MDCCXXV, en dus ..... in de avondure van dien ..... dag in de Hooglandse kerk by dezelve ..... blijdschap gehouden, met een leerr. uit Ezra, cap. 3 vs. 10 en 11..... Leiden 1725.

Litteratuur: *Boekzaal*, 1739*b* blz. 479 en 480.

[Johannes Boskoop]

BOSKOOP (Johannes) geboren[1)] te Rotterdam, werd den 17^{den} Sept. 1732 te

1) v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1031 zegt dat Boskoop het levenslicht aanschouwde, den 20sten Januari 1714, terwijl in het *Alb. Stud. Acad. Lugd. Bat.* kol. 940 staat, dat hij, bij zijn inschrijving, den 17den Sept. 1732, 20 jaar oud was. Volgens deze opgave zou hij dan in 1712 moeten geboren zijn. Lezen we in de *Boekzaal*, 1772*a* blz. 733, dat hij 'in het 59ste jaar zijner leeftijd' stierf, dan mag de opgave bij v.d. Aa, als juist beschouwd worden.

Leiden ingeschreven als student in de godgeleerdheid. Proponent in de classis van Leiden en Nederrijnland (6 Nov. 1735, na afgelegd praep. examen ten overstaan van Prof. Johan v.d. Honert), werd hij in 1736 beroepen te Kethel, en hier, na afgelegd peremptoir examen (18 Oct. in de classis van Delft), den 4den Nov. bevestigd. Hij is hier werkzaam gebleven tot den 24sten Maart 1739, en was achtereenvolgens predikant te Rijswijk (ber. 15 Dec. 1738, bev. 1 April 1739-18 April 1740), te Utrecht (ber. 18 Febr. 1740, bev. 1 Mei 1740-30 Jan. 1746), te Amsterdam (ber. 28 Dec. 1745, bev. 6 Febr. 1746). In laatstgenoemde plaats, arbeidde Boskoop nog ruim 26 jaar tot den 1sten Juni 1772, toen hij stierf 'in het 59ste jaar zijner leeftijd'. Een week vóór zijn dood, immers den 24sten Mei, had hij zijn dienstwerk nog in het openbaar vervuld, predikende over Jes. III:22 en was ook nog voornemens op den volgenden Hemelvaartsdag, den 28sten te prediken, maar moest daar van afzien.

In een zeer korte levensbeschrijving van hem (*Boekzaal*, 1772*a* blz. 733-735), lezen we van hem dit loffelijk getuigenis: 'Sedert den 6 Febr. 1746 heeft zijn Eerw. alhier met veel yver en hertelykheid, zelfs dikwerf meer als iemand met reden zoude hebben kunnen vergen, ja op het laatst boven zijne kragten zeer getrouw zig gekweeten in des Heeren werk, en den tijd van bijna 36 jaren het Euangelium der zaligheid, benevens de eeuwigduurende goddelijke Zedenwet met veel opgewektheid en vrugt verkondigd', terwijl dan later nog eens getuigd wordt dat hij 'van zijn tederlievende gemeente hartelijk betreurd wordt'. En gesticht heeft hij 'met zijn stemme, maar ook met zijn penne'.

'De overledene (die gehuwd was met Johanna Bontekoning) is op Saturdag avond den 6den Juny in de Oude kerk (te Amsterdam) begraven en de lykpredicatie is onder een groot aantal van toehoorderen gedaan door den WelEerw. Godz. en zeer geleerden Heere D. Winoldus Budde, des overledenen amptgenoot, over Jes. LVII:1 en 2. "De rechtvaerdige komt omme" enz.'

Van hem zag het licht:

Eerste en laatste Uytrechtsche Kerkreeden, *bij gelegentheyd van intree en afscheyd van dezelve gemeente Gods aldaar.* Utr. 1746.

Intree reeden tot de gemeente Gods te Amsterdam over Zach. IV:4-7. Amst. 1746.

Voorreden over Pred. XII:11, ter aanprijzing van de vertaling naar den zesden Eng. druk van Is. Watts: *Predikaatsien over verscheide godtgeleerde en redel. onderwerpen*, *geschikt tot gebruik van Christel. huisgezinnen*, *zo wel als voor uuren van Godtsvr. afzonderingen*, dl. I, Amst. 1748. Idem, *over Ps. XXIV:3 en 4*, voor dl. II, Amst. 1749.

Jacobs pragtige uytvaart, *beschouwdt op den dag der Begraaffenis van den doorl. prins van Oranje en Nassauw W.C.H. Friso Erf-Stadhouder* enz. enz. *in een leerreeden over Gen. L:1-4.* Amst. 1752.

Gods alwetenheid van David beschouwd, *betoogd en zig ten nutte gemaakt: of uitgebreide verklaring over den geheelen 139 psalm.* Amst. 1762.

Lykreden op S. Molenaar en zijne Huisvrouw. Rott. 1738. (Molenaar was predikant te Vlaardingen en overleed den 29sten Sept. 1738. Zijn vrouw Margareta

van Zuylen stierf den 19den Sept. 1737 ‘D. Johannes Boskoop, Predikant te Ketel, oogende op dit zoo schielyk sterven na 's Mans Huysvrouwe, heeft hier (d.w.z. te Vlaardingen) de Lyk-predikatie over den overledenen gedaan op Zondagh namiddagh den 12 Oct. uit Gen. XXV:8-10).
Leerreden over Ruth I:14-17. Amst. 1765.
Leerredenen over de begenadigde Zondaresse. Luc. VII:36-50. Amst. 1765.
De onbevreestmakende nadering Gods. Amst. 1771. (Preek bij gelegenheid van deszelfs herstellinge uit zware krankheid over Klaagl. III:57).
Dankreden wegens deszelfs XXV-jarige predikdienst over Ex. XV:2. Amst. 1771. (Uitgesproken 10 Febr. 1771). Deze en de voorgaande preek bevatten ‘overvloedig bericht van 's mans afkomst, geboorte, opvoedinge, beroepinge op verscheidene plaatsen, zo daar zijn Eerw. met vrugt heeft gearbeid; als die van hem zijn afgeslagen, zijn H. dienstwerk en lotgevallen.’
Voorrede voor D. Johan Temmink's boek *over het geheele 17de Cap. van Johannes Euangelium.*

Er bestaan portretten van Boskoop, gegraveerd door Joh. Folkema, door Houbraken naar een schilderij van J.M. Quinckhard en door idem naar een schilderij van H. Pothoven. Het laatste portret heeft dit bijschrift:

Dus stelt de kunst het beelt van Boskoop ons ten toon:
Wij kunnen in 't gelaat nog d'eedle vriendschap lezen,
Vorst Jezus bruit beschouwt haar Godsvolk in dit wezen,
De godgeleertheid juicht, en kent haar echte zoon:
Ja zelfs de Waarheid dreigt, door Godsvrucht aangedreven,
Dien Amstelpriester, in dit beelt, een kus te geven.

Er bestaat ook een vers op hem van O. Arntzenius uit 1762.
L i t t e r a t u u r: *Boekzaal*, 1772*a* blz. 733-735. v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1031 en 1032.

[Johan Herman Bösken]

BÖSKEN (Johan Herman), zoon van Johan Peter (gest. 20 Mei 1843) en Margaretha Alting, werd ten jare 1804 geboren te Diepenveen, waar zijn vader destijds predikant was. Na voorbereidend onderricht werd hij den 27sten April ingeschreven als student in de godgeleerdheid aan de universiteit te Utrecht (*Alb. Stud.* kol. 257), en den 7den Mei 1828 door het prov. kerkbestuur van Overijssel bevorderd tot candidaat tot den heiligen dienst. Reeds een week na deze toelating (15 Mei) werd hij beroepen te Hall, alwaar hij den 3den Aug. d.a.v. door zijn vader bevestigd werd. Bösken vinden we achtereenvolgens als predikant te Werkendam (ber. 2 Oct. 1833, afsch. te Hall 22 Dec. 1833, intree 5 Jan. 1834), te Vlissingen (Juni 1839-30 Nov. 1845) en te Utrecht (ber. 30 Sept. 1845, intree 14 Dec. 1845). Te dezer plaatse herdacht hij den 2den Aug. 1868, met 1 Kor. XV:10*a*, zijn 40-jarige ambtsbediening, bij welke gelegenheid hem de meest ondubbelzinnige blijken van achting en toegenegenheid te beurt vielen, als bewijs van erkenning voor het vele goede, dat hij als predikant deed. Onder de vele geschenken hem aangeboden, behoorde ook een kostbare bijbel, hem, door leden uit

de verschillende gemeenten, die hij diende, aangeboden. Bösken is te Utrecht werkzaam gebleven tot zijn dood in 1873.

Van hem zag het licht:

De invloed van de gedachte aan het oordeel des Heeren, *op de getrouwe vervulling der evangeliebediening.* Bevestigingsrede over 1 Kor. IV:4, uitgesproken te Almkerk, den 12^{den} Juni 1836. Rott. 1836.

De waardij der evangelieprediking naar de behoefte des gewetens, *verpligtend voor de gemeente en den leeraar.* Leerrede over 2 Kor. IV:2*b*. Vliss. 1843.

De hemelsche heerlijkheid van Christus. Leerrede over Hebr. III:3. Utr. 1849.

Bijbelsch onderwijs tot het doen van geloofsbelijdenis in de Herv. kerk. 2de dr. Utr. 1854.

Handleiding bij het onderwijs in de bijbelsche geschiedenis naar den bijbel. 2de dr. Utr. 1854.

Brieven over geloofsverzekering. Utr. 1854. De 2de druk (Utr. 1873) is voorzien van een voorbericht van Ds. J.C. Verhoeff.

Een steen voor de Vlissingsche kerk. Opwekking tot rechte waardeering van onze openbare godsdienstoefening in eene leerrede naar Ps. 14. Utr. 1858.

Ter nagedachtenis van F.C. van den Ham, *in leven doctor in de godgeleerdheid*, *evangeliedienaar bij de Ned. Herv. gemeente te Utrecht.* Utr. 1863.

De jaarvergadering van het Nederl. Zendelinggenootschap in 1864. Noodzakelijke toelichting door J. Moll Jz., J.H. Bösken, M. Cohen Stuart en H.C. Voorhoeve, uitgetreden leden van het hoofdbestuur. Rott. 1864.

Als gevolg hiervan zagen het licht:

De noodzakelijke toelichting van de heeren J. Moll Jz., J.H. Bösken, M. Cohen Stuart en H.C. Voorhoeve, uitgetreden leden van het hoofdbestuur van het Nederl. Zendelinggenootschap, nader toegelicht door W. Scheffer en W. Hoevers. Directeuren. 's-Grav. 1864.

De jaarvergadering van het Nederl. Zendelinggenootschap in 1864. De noodzakelijke toelichting door J. Moll Jz., J.H. Bösken, M. Cohen Stuart en H.C. Voorhoeve, uitgetreden leden van het hoofdbestuur, op hare beurt toegelicht. Leid. 1864.

Bijschrift bij de noodzakelijke toelichting van J. Moll Jz., J.H. Bösken, M. Cohen Stuart en H.C. Voorhoeve, uitgetreden leden van het hoofdbestuur van het Nederl. Zendelinggenootschap. In antwoord op de beschuldigingen daartegen ingebracht. Rott. 1864.

Het bijschrift bij de noodzakelijke toelichting van J. Moll Jz., J.H. Bösken, M. Cohen Stuart en H.C. Voorhoeve, uitgetreden leden van het hoofdbestuur in antwoord op de beschuldigingen daartegen ingebracht, gewogen. Leid. 1864.

J.H. Bösken en N. Beets. *Toespraken gehouden bij het graf van S.G. Jorissen* em. predikant overl. 27 Juli 1865. Utr. 1865.

Bösken werd herdacht door H.C. Bervoets in *Woorden ter nagedachtenis van J.H. Bösken*, uitgesproken in de vroegbeurt van den 29 Juli 1873. Utr. 1873. En in '*In memoriam*' door N. Beets, v. Oosterzee, v. Lummel, en Verhoeff. Utr. 1873.

[Jan Bosman]

BOSMAN (Jan) zoon van Jan en Maria Doorschot, zag het levenslicht te Rotterdam[1)].
Na zijn vader vroeg te hebben verloren, genoot hij door de voorbeeldige

1) v.d. Aa geeft als geboortedatum op den 12^{den} Maart 1750 en Boeles den 26sten Oct. 1750. De laatste opgave strookt met den ouderdom, die vermeld staat achter zijn inschrijving in het album der Leidsche universiteit.

zorg zijner moeder een uitmuntende opleiding, eerst te Delft, vervolgens te Rotterdam, en werd hij den 7den Sept. 1771 als student in de godgeleerdheid, te Leiden ingeschreven (*Alb. Stud.* kol. 1105). Zijn studievakken waren hier, wiskunde, wijsbegeerte en godgeleerdheid. In 1778 bevorderd tot philosophiae doctor, werd hij den 22sten Juni 1779 door de classis Rotterdam bevorderd tot proponent. Beroepen te Opperdoes, werd hij, na afgelegd peremptoir examen (22 Sept. 1779) aldaar bevestigd (31 Oct.). Hij is hier werkzaam gebleven tot 1780 (17 Sept.) en vertrok naar Beemster (ber. 5 Juli, bev. 1 Oct.), Geervliet (ber. 13 Juni 1783, bev. 10 Aug.-31 Aug. 1794). Terwijl hij hier stond, werd hij den 14den April 1794 beroepen te Zierikzee, maar tegelijk door Willem V benoemd tot hoogleeraar in de wijsbegeerte te Groningen, als plaatsvervanger van G. van der Voort (overl. den 28sten Sept. 1793). Den 26sten Nov. aanvaardde hij met een redevoering: *de utilitate ex lectione Ciceronis in philosophiae cultores redundante* (gedrukt te Groningen in 1794) zijn nieuwe betrekking.

Bij zijn onderwijs in de logica en methaphysica gebruikte hij de handboeken van van de Wijnpersse; de philosophia moralis behandelde hij naar aanleiding van Pufendorff's, *de officio hominis et civis.* Ook gaf hij een publiek college: ‘de officiis, quae corpori nostra debemus.’

Inmiddels genoot Bosman de eer den 25sten Nov. 1795 tot theol. doctor h.c. te worden bevorderd, nadat hij bereids enkele dagen van te voren tot academieprediker was aangesteld door de provisioneele representanten van het volk van stad en lande. De plechtige bevordering tot theologisch doctor had plaats den 25sten Nov., en in den avond van den 29sten Nov. begon hij, met Handel. XXVI:25*b* zijn predikdienst. Door zijn welsprekendheid verwief hij zich grooten roem en op vereerende uitnoodiging der stedelijke regeering, voerde hij den 19den Dec. 1799 het woord, bij gelegenheid der feestviering, waarbij het verdrijven der Engelsche en Russische legers uit N.-Holland, plechtig met dankzegging werd herdacht. De feestrede verscheen in druk en Bosman ontving van de regeering een zeer kostbaar geschenk in zilver. Beroepen naar zijn geboorteplaats in 1797, sloeg hij dit beroep af. Bosman was rector in 1802 en 1803 en overleed den 8sten Jan. 1804. De onderwerpen door hem op zijn college behandeld, wist hij zeer duidelijk en klaar uiteen te zetten.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1035 en 1036. Levenschetsen der Gron. hoogleeraren door Mr. W.B.S. Boeles achter Dr. W.J.A. Jonckbloet's *Gedenkschrift der hoogeschool te Groningen*, blz. 104.

[Paulus Bosveld]

BOSVELD (Paulus), werd in 1731 geboren te Dordrecht, alwaar hij o.a. ook van Johannes van Dam, den rector d.t.p., het noodige voorbereidend onderwijs ontving voor de academische studie. Ingeschreven als student in de godgeleerdheid den 3den Mei 1750 (*Alb. Stud.* kol. 1028), werd hij den 4den Aug. 1755 bevorderd tot proponent in de classis Leiden. Beroepen te Brandwijk en Gijbelland in Maart 1756, werd hij, na afgelegd peremptoir examen den 22sten Juni, den 11den Juli in zijn eerste gemeente bevestigd door den oudsten predikant uit Dordrecht, Ds. Verster.

15 jaar ruim heeft hij hier gearbeid (afsch. 12 Juni 1771), toen hij naar Oud-Alblas vertrok (9 Juni 1771-12 Maart 1775), vanwaar hij later (ber. den 30sten Dec. 1774, bevest, den 26sten Maart 1775), naar Dordrecht trok, waar hij gebleven is. Mocht Bosveld zich in de Merwe-stad, jaren achtereen verheugen in een verbazend grooten toeloop van menschen, dit veranderde nadat hij uit den Haag, werwaarts hij in 1796 als representant van het Bataafsche volk verhuisd was, in 1798 de staatkundige loopbaan verliet en weer tot zijn gemeente was teruggekeerd. Doch niet alleen hieraan moet het toegeschreven worden, dat het kerkbezoek bij hem verminderde; maar ook wel degelijk aan het feit, dat hij in zijn bijbelverklaring te veel afweek van de kantteekeningen in den Statenbijbel en van de oude uitleggers. Voor zijn tijd was Bosveld beslist vrijzinnig en zijn invloed op de uitbreiding van een andere richting op godgeleerd gebied dan de alom heerschende en als voor eenig waar erkende, kan en mag niet geloochend worden. In 1802 zag hij zich ‘wegens aandoenlijke lichaams en zielsongesteldheid’, genoodzaakt zijn emeritaat aan te vragen en, ‘na een zesjarig sukkelend leven’, ontsliep hij den 21sten Jan. 1809.

Schotel (*Kerkel. Dordrecht*, dl. II, Utr. 1845) schrijft van hem: ‘Bosveld was in den echten zin des woords liberaal, achting toedragende aan een ieder, die van hem mocht verschillen, rondborstig en eerlijk. Hij beminde de zuivere waarheid boven alles, rekende zich geen arbeid te zwaar, geen moeielijkheid te afmattend, om ze op die wijze te zoeken, op welke hij begreep, er het veiligste toe te kunnen geraken. Toen hij de hoogeschool verliet, was hij reeds een man van uitgebreide kennis, die hij in zijne stille afzondering te Brandwijk en Oud-Alblas dagelijksch zocht te vermeerderen. Het was dáár dat hij vele dier uitnemende geschriften vervaardigde, die hem een blijvende roem in de vaderlandsche kerk waarborgen, en hij die *Tijdmeter of beknopte tijdlijst der gewijde geschiedenis van Abrahams geboorte 'ot aan het einde der eerste Christen-eeuw* (met de bijlagen daartoe betrekkelijk. 4 dln. Dordr. 1818) begon optestellen, welke, schoon er dan ook sints helderder zicht over de gewijde chronologie moge zijn opgegaan, toch een der voortreffelijkste werken in dat vak kan genoemd worden, waarvoor de meesten der vroegere en latere moeten wijken. Zij is voor de grondige Bijbelstudie onmisbaar, rijk van inhoud en getuigt van Bosveld's uitgestrekte bekwaamheid. Men vindt er veel in, dat men elders te vergeefs zoekt. (Zie: *Bijdragen tot de Beoefening en geschiedenis der Godgeleerde Wetenschap*, dl. VIII, st. II, blz. 493-507). Van Kampen (*Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, dl. II, blz. 578 en 579) noemt haar een werk, hetwelk niet alleen den schrijver, maar het vaderland eere doet, en wanneer het in een meer verbreide taal dan de Nederlandsche gesteld ware, Bosveld's naam algemeen zou beroemd maken.’

Het eerste wat van hem het licht zag waren: *Vier brieven over het boek genaamd: de doop der kinderen verworpen en der bejaarden verkoren in vier uitgebreide redevoeringen.* Dordr. 1783. Dit boek, dat verscheen onder het pseudoniem Philadelphus tegen het in 1782 te Harlingen, zonder naam uitgegeven bovengenoemd geschrift. ‘Op merkwaardige wijze wordt hier de kinderdoop verdedigd en het betoog getuigt van zelfstandigheid, evenzeer als van grondigheid.’ Verder wordt er van getuigd; dat het nu nog wordt geroemd wegens klaarheid, oorspronkelijkheid en bescheidenheid. ‘Toch werd het in de kerk niet hoog gewaardeerd. De betoogtrant smaakte niet; het strookte ook niet met den heerschenden apologetischen

toon van die tijden! Vitringa en Venema werden terecht gezet, en vooral de verbondstheorie kreeg een laatsten stoot. Voor *uitverkiezing* liet het geen plaats, voor de bijzondere begenadiging des geestes geen ruimte; kortom het was nieuw in vorm van betoog en daarom heterodox in de schatting van zeer velen, hoe orthodox ook de resultaten waren. Doch daarover bekommeren wij ons niet; laat ons open oogen hebben voor de wezenlijke theologische, wetenschappelijke waarde van het geschrift, doorvlochten met gezonde exegetische opmerkingen, over het *ε□ς τ□ □νομα* in de doopsformule' enz.

Een 5den *beoordeelenden brief*[1] verscheen in 1786, tegen Schutte's *testamentaire theorie*, waarin vooral de Kalvinistische opvatting van het avondmaal, als lijnrecht in strijd met het leerbegrip der Hervormde kerk, bestreden wordt. Ook dat smaakte niet, want Bosveld toonde zich alles behalve ingenomen met de kerkelijke censuur vóór het avondmaal, en in het algemeen een vriend van een eigen zelfstandig oordeel. De gevaarlijkste partij in de kerk werd hem vijandig, die partij namelijk, welke beweert de rechtzinnige kerkleer voor te staan en aan wie hij met de stukken bewees, dat zij even weinig de schrift als de formulieren in den rechten zin opvatte.'

De 5 brieven van Bosveld lokten een krachtig verzet uit, en in 1787 verscheen in de *Boekzaal* (1787*a* blz. 435-437) 'een voorstel aan Nederlands Hervormde kerk; aan alle hoogleeraars, leeraars en leden derzelve' om, wanneer men meende 'dat de begrippen in die brieven voorgedragen (over het genadeverbond, Gods testament, de kerk, de sacramenten, den doop en het avondmaal) de echte leer onzer kerke *niet* zijn, noch met de leer van Jezus en zijne apostelen strooken' dat dan 'alle hoogleeraars en leeraars worden verzocht, ja ernstig, ter liefde van de waarheid, en ter bewaaring van de zuiverheid onzer kerke gebeden en gesmeekt, om doch de pen op te vatten, en op eene bescheidene en overtuigende wijs, de begrippen in deze brieven vervat, te keer te gaan, hetgeen te nodiger is, daar zij dermate zijn voorgedragen, dat dezelve gereedelijk ingang vinden; gelijk zij reeds met de daad, bij veele leeraars en leden onzer kerke doen.' Maar, was men van oordeel, dat hier de echte kerkleer en die van Jezus en zijn apostelen wel geleerd werd, dan werden 'alle hoogleeraars en leeraars gebeden, om doch der waarheid hulde te doen, en niet langer hunne studenten en gemeenten begrippen in te boezemen, die zoo al niet strijdig, ten minste niet glad strokende zijn met de zuivere leer onzer kerke, maar kloekmoedig (hoe veel arbeid het ook kosten mooge) te besluiten, om hunnen leertrant in hunne systemata en leerredenen, vooral over den Catechismus en in het onderwijs van de jeugd te veranderen, opdat doch de zuiverheid onzer leere gehandhaafd, en de dierbaare Euangelieleer zonder deksel, in heur waar en beminlijk licht, in schoolen en kerken geleerd, geloofd en beoefend worde.' (Dit voorstel is onderteekend E.R.P. cf. nog *Boekzaal*, 1787*a* blz. 560, 675 en 676). Niet heel spoedig werd op het 'voorstel' ingegaan, en het duurde tot 1789, toen te Amsterdam werd uitgegeven een geschriftje van Alethophilus *aan Philadelphus over zijne 5 brieven.* (Een bundeltje van 24 brieven). Van dit boekske berichtte de Rott. Courant van den 5den Mei 1789 'dat in den persoon van Alethophilus een doorkundig, verstandig, waarheidlievend godgeleerde in deze brieven

1) Philadelphus *vijfde brief, ter beoordeeling van Schutte over Gods testament en verbond.* Dordrecht 1786.

te voorschijn kwam, die eindelijk aan den wensch der natie voldeed.' Dan onze tegenschrijver was tegen Bosveld niet bestand, blijkens het in 1789 door dezen uitgegevene boek: *Philadelphus aan zijnen broeder den WelEerwaardige Heere N. ter verantwoording zijner leere aangaande de goddelijke verbonden, de kerk en den kinderdoop tegen de brieven van Alethophilus.* (Dordr.). Dit boek bevatte een nadere uiteenzetting van zijn bekende gevoelens, ten bewijze, dat hij 'de pen opgenomen had ter verdediging van de eer zijns kerkgenootschaps in deszelfs leer en praktijk van den doop, in de wegneming van de drukkende gemoedsbezwaren, welke wegens dien doop bij leeraars en ledematen plaats hebben', hij betoogde nog eens, dat de spiritueele opvatting van het begrip *kerk* allerschadelijkst was voor de praktijk van den doop; dat de kinderdoop niets anders is dan 'zoo als men onlangs sprak, het eenigste middel, waardoor iemand gechristend wordt, wijl de kinderen ook tot het volk des verbonds behooren.'

Met een zeer lijvig geschrift van Alethophilus, *dupliek of afscheid aan Philadelphus* (Amst. 1791), antwoordde Bosveld's tegenstander. Misschien zou dit boek vergeten zijn, indien het niet tegen den Dordschen predikant gericht was geweest. De arbeid van dezen evenwel bleef in eere, want in 1811, werd door den druk verspreid en wel door 'een vriend van waarheid' *eene korte opgave van de regte verklaring der H. Schriften*, *volgens de bekende brieven van Philadelphus* (Bosveld) *over den kinderdoop*, *benevens de gewigtige gevolgen daarvan in de kinderdoop.*

Wat Bosveld in zijn brieven verhandelde, werd door hem gedaan op een wijze, die nu stellig niet meer algemeen goedgekeurd zou worden, maar dit neemt niet weg dat wij toch zijn arbeid moeten waardeeren als een proeve van een zelfstandig onderzoek, welke toen haar wedergade niet had.

In 1797 verscheen van hem:

Hoe de godsdienstgezindte van de aanzienlijken des lands in stand moet gehouden worden. (Aanspraak gehouden den 20sten Maart 1797, in de nat. vergadering).

Vooral op exegetisch gebied heeft Bosveld veel geleverd, nl.:

De waarheid der opstanding van onzen Heer Jezus Christus, de grond onzer hope op eene zalige opstanding uit de dooden, *in eene verklaring van het XV hoofdstuk van Apostel Paulus eersten brief aan de Korinthiërs.* Dordr. 1798. *Verklaring van Paulus brief aan de Galatiërs.* Dordr. 1802. (2 dln.) In deze *verklaring* heeft Bosveld als de eerste in ons land, de aandacht gevestigd op de formule *π□στις □ησο□ Χριστο□* (cf. Sepp, *Proeve*, 2de druk, blz. 111 en 112). *Onderzoek naar den schrijver van den brief aan de Hebreën.* (*Bibl. van theol. letterkunde*, jg. 1803, blz. 85-127 en 221-271, zonder naam). Dat dit stuk echter wel degelijk van Bosveld afkomstig is, blijkt uit het feit dat het na zijn dood werd gedrukt in dl. IV van zijn: *Tijdmeter der gewijde geschiedenis*, blz. 285 vlgd.[1)].

1) De volledige titel is: *Proevend onderzoek, naar hetgeen men te denken heeft*, *aangaande den schrijver en den inhoud van het stuk; 't welk in de verzameling van de boeken des N.T. dezen naam draagt: De zendbrief des Apostels Pauli aan de Hebreën.* Aanvankelijk de meening toegedaan dat de brief aan de Hebreën van Paulus afkomstig was (cf. *Commentaar op* 1 *Cor. XV*), komt hij hier op die meening terug en verklaart dat hij niet van Paulus zijn kan.

Iets over den dood van Petrus en Paulus. (*Bibl. van theol. letterkunde*, 1806, blz. 1-32 en 157-172, later herdrukt in *Tijdmeter*, dl. IV, blz. 396 vlgd.).

Verklaring van Paulus brief aan de Thessaloniërs. Dordr. 1803.
Verklaring der vijf eerste hoofdstukken van Paulus tweeden brief aan de Korinthiërs. Dordr. 1804.
Verklaring van Paulus brief aan de Romeinen. Dordr. 1805-1807. 2 dln. 4 st.
Verklaring van Paulus brief van de Kolossers. Dordr. 1808. (Na zijn dood).
Verklaring van Paulus 1sten brief aan de Korinthiërs. 1811. 2 dln.

Sepp, na uit alle deze exegetische werken een of meerdere proeven gegeven te hebben, van de manier, waarop Bosveld uitlegde, eindigt met van hem te zeggen: 'Bosveld is in mijn oog de voornaamste schriftuitlegger in dit tijdvak. Indien zulk een man een acad. leerstoel bekleed hadde, de gehalte van het exegetisch onderwijs zou reeds vóór 1815 anders en veel beter geweest zijn. Wat men noemt grammatische en historische interpretatie, daarvan vindt men bij Bosveld de duidelijk kenbare sporen; let wel, ik zeg *sporen* of *aanvang;* zijne kennis van de Grieksche taal bepaalt zich tot een gemakkelijk zich bewegen in het spraakeigen des N.T., en wat hoogelijk lof verdient, tot een ernstig pogen, om aan de *praeposities* en de *samengestelde verba* hun recht te laten wedervaren.'

Als lof wordt Bosveld aangerekend:

1o dat hij schreef in zijn moedertaal, zoodat het ontwikkelde deel der gemeente van zijn voorlichting genieten kon;
2o dat hij de uitlegkunde beoefende om de leerstellige denkbeelden van de schrijvers des N.T. grondig te doen kennen;
3e dat hij al de kracht, over welke hij beschikken kon heeft besteed, om ons den apostel Paulus te doen verstaan;
4o dat hij de eerste in Nederland was, die duidelijk gezegd en aangetoond heeft, dat de brieven van Paulus allereerst en allermeest bestemd waren voor de gemeenten, aan welke zij gericht werden (waarom hij juist bij den brief aan de Ephesiërs moeijelijkheid vond in het gemis van dit kenmerk), en dat dus die brieven zeer veel plaatselijks en lokaals bevatten.'

Weinig zijn de lofredenaars geweest, die de onmiskenbare verdiensten van Bosveld hebben gewaardeerd, maar onder hen behooren toch mannen als Heringa en Muntinghe. 'Laat ons' (aldus eindigt Sepp zijn beschouwing over hem) er dankbaar voor zijn, dat deze man moed gehouden en zijn pad betreden heeft, in weerwil van zoo weinig aanmoediging en zoo scherpen tegenstand. Zijn heldere geest huisde in een lichaam, dat door de hevigste pijnen gefolterd werd, maar de inwendige mensch was sterker dan de uitwendige. Zijn oog werd niet donker, al miste de tong de kracht tot spreken, en zijne hand het vermogen om te schrijven. Zijn naam blijve in eere bij het nu levend geslacht zoolang het de verdiensten der vaderen waardeert naar het tijdperk, waarin zij leefden.'

Nog zagen van Bosveld het licht:

Zestal leerredenen over de elf eerste verzen van het twaalfde hoofdstuk van Paulus tweeden brief aan de Korinthiërs, *waarmede Paulus Bosveld zijn gewoon openbaar dienstwerk besloten heeft.* Dordr. 1814.
Proeve over de vervolgingen tegen de Christenen.
Over den doop der proselyten.

Over den eersten dag der week.
Verhandeling over den hoogen leeftijd der aartsvaderen vóór den algemeenen watervloed.

Proeve eener eenvoudige en duidelijke verklaring der voornaamste waarheden van de Christelijke godsdienst. Dordr. 1825. 2 dln.

De laatste 5 verhandelingen en nog enkele andere meer, zijn geplaatst in de *bibliotheek van theol. letterkunde.*

Ten slotte zij hier nog vermeld, dat Bosveld behoorde tot hen, die beslist de scheiding van kerk en staat voorstonden. 'Hij beweerde, dat de Kerk altoos van den Staat was afgescheiden geweest - dat'er nimmer een *Heerschende Kerk* bestaan hadt, en dat, voor soo verre deselve mogt bestaan hebben, zij reeds vernietigd was, door de opheffing van alle Uitsluitingen, betreffende de Ampten, dat de Octroyen niet konden afgeschaft worden, zonder vooraf te weeten, waarin zij bestonden. Desniettemin verklaarde hij zich voor de opheffing van alle Belastingen, ten behoeve van de Gereformeerden, door de andersdenkende gezindheden op te brengen; dan dat alles egter so veel het met een goede politie bestaanbaar was. Hij stemde voor de Aanschrijving overeenkomstig het *verslag;* met voordragt om een Commissie te benoemen tot het ontwerpen van een Plan, strekkende om de kerkelyke zaaken, op een redelyken voet, te schikken.' Vatten we alles bij elkaar, dan kan niet anders gezegd worden, dan dat Bosveld een zeer merkwaardig man is geweest, een man van beteekenis, wiens denkbeelden en beschouwingen op godgeleerd gebied hebben nagewerkt. Onder de baanbrekers voor de nieuwe richting, moet hij gerekend worden.

L i t t e r a t u u r: Schotel, *Kerkel. Dordrecht*, dl. II, blz. 553-575. Sepp, *Proeve* enz. 2de druk, blz. 14, 107 vlg. 124, 129, 132 vlg. 210. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1051-1054, Glasius, *Godgel. Nederland*, dl. I blz. 144-148. *Vaderl. Historie* enz. *ten vervolge van Wagenaars Vaderl. Historie*, dl. XXX, blz. 366 vlgd., dl. XXXIV, reg. i.v., dl. XXXV, blz. 96 enz., dl. XXXVII, blz. 268 en 284.

De bibl. van de Maatsch. der Nederl, Letterk. bevat een bundel: *Levensbijzonderheden* van Joh. Badon ..... P. Bosveld, enz. (*Cat. bibl.* dl. I, Handschriften, blz. 54). Zie nog in denzelfden *Cat.* blz. 58, brief van P. Bosveld aan A. Kluit, en *id.* kol. 532, gedicht op de groene bruiloft van E. van der Dussen en C.M. Vallensis. - *Boekzaal*, 1809*a*, blz. 116 en 117.

[Cornelis van Bosvelt]

Bosvelt (Cornelis of Kornelis van) aanschouwde het levenslicht te Utrecht den 14den Nov. 1727. 'Zijne acad. studiën omtrent 8 jaren zoo in veele andere wetenschappen als wel voornamentlyk in de h. godgeleerdheid onder verscheide heeren professoren met de uiterste naarstigheid en lof volbragt hebbende'[1)], werd hij proponent in de classis Utrecht, in Oct. 1752, en in Febr. 1753 beroepen te Jutphaas, alwaar hij den 24sten Juni door Prof. Fr. Burman, tot zijn dienstwerk werd ingeleid. In Maart 1771 ziek geworden zijnde, zag hij zich genoodzaakt zijn emeritaat aan te vragen, wat hem den 9den Sept. 1772 verleend werd. Hij stierf den 23sten Aug. 1774 te Utrecht.

Van hem verscheen:

Redevoering in dichtmaat over het leven van Christus door Fr. Burmannus. 1768.

1) In het *Alb. Stud.* der Utr. universiteit komt zijn naam niet voor.

Litteratuur: *Boekzaal*, 1774*b*, blz. 398-400.

[Jacob van Bosvelt]

Bosvelt (Jacob van) werd in 1758 geboren te Utrecht en in 1781 ingeschreven als student in zijn geboortestad (*Alb. Stud.* kol. 174). Bevorderd tot proponent in de classis Utrecht (den 5^{den} Maart 1782), werd hij nog in datzelfde jaar (den 1sten Dec.) beroepen te Waverveen (perempt. geëxamineerd in de classis Amsterdam, 14 Jan. 1783 en bevestigd den 2^{den} Febr.), waar hij maar eenige maanden heeft gearbeid (afsch. 19 Oct.), want nog in hetzelfde jaar, waarin hij hier gekomen was, vertrok hij naar Beemster (ber. 25 Aug., bev. 2 Nov. 1783). Ook te Beemster heeft Bosvelt geen lang verblijf gehad (afsch. 5 Juni 1785), toen hij naar Deventer toog (ber. 6 Jan. 1785, bev. 19 Juni), en hier werd hij den 30sten Oct. 1787 met zijn drie Protestantsche ambtsbroeders en den predikant der Walsche gemeente ‘op herhaalde instantiën en begeerte van Gecommitteerdens uit de Burgery en Gildens, door Schepenen en Raad der stad, finaal van den dienst ontslagen, behoudens den goeden naam en eer.’ (*Boekzaal*, 1787*b* blz. 599). Ruim drie jaar was hij zonder betrekking, toen hij beroepen werd te Heerewaarden (den 17^{den} Dec. 1790), waar hij den 3^{den} April 1791 werd bevestigd. Maar enkele maanden mocht de gemeente te dezer plaatse zich in zijn bezit verheugen, want hij stierf den 19^{den} Jan. 1792 te Tiel, aan een korte, maar hevige ongesteldheid.

Hij schreef:

De armis veterum Hebraeorum. Traj. ad Rhen. 1781.

[Eppo Botterman]

Botterman (Eppo) waarschijnlijk te Groningen geboren, studeerde te Amsterdam onder leiding van den welbekenden Galenus Abrahamsz. Den 12^{den} Mei 1700 werd hij beroepen tot leeraar bij de vereenigde Waterlandsche- en Vlaamsche Doopsgezinden te Groningen. Hij was tegelijk opzichter bij de Collegianten, in Caroli-weg vergaderende, en zelf een zóó ijverig voorstander van deze afdeeling, dat zulks tot eenige ergernis van sommige leden zijner gemeente schijnt te hebben verstrekt, waarop Botterman in 1714 zijn bediening bij de vereenigde Waterl. en VI. gemeenten varen liet. In 1725 werd hij echter opnieuw door den kerkeraad dezer gemeente aangezocht om het leeraarsambt waar te nemen, 't welk zonder stoornis plaats had tot de komst van Jacobus Rijsdijk in 1728. Rijsdijk toch was even ‘stijfzinnig als Botterman liberaal was,’ Als ijverig voorstander van het gezag der oude belijdenissen en een hevig vijand van alles, wat maar eenigszins geleek op Socinianisme, ondersteunde Rijsdijk ook met warmte de beschuldigingen door de Hervormden tegen verscheidene Doopsgezinden ingebracht. Dit verschil in godsdienstige zienswijze gaf aanleiding tot veel gekijf en oneenigheid, en Botterman kreeg het zoo moeilijk, dat hij in 1739 er toe overging, om zich door het consistorie der Hervormden te Groningen te laten examineeren, ten einde alle verdenking van Sociniaansche gevoelens voor het vervolg te ontgaan. Dan ook dit liep hem tegen op een wijze, zooals hij het niet verwacht had; want het examen pleitte hem van die verdenking wel vrij, maar viel zóó goed uit, dat Rijsdijk hem nu, op grond van des

hoogleeraars Cornelis a Velzen's gezegde, beschuldigde, eene Herv. belijdenis te hebben afgelegd. Rust keerde pas in de gemeente terug toen Rijsdijk in 1742 weer naar Almelo, waar hij in 1716 als predikant begonnen was, terugging. Botterman leefde nog in 1754. Niet vergeten mag worden dat hij mede heeft behoord tot de oprichters van de Friesche sociteit.

Van zijn hand zag het licht:

Het ware afbeeldsel van een Collegiant. Leeuw. 1735. Dit boek ontlokte aan de pen van A. Driessen: *Het ware afbeeldsel van een Collegiant in 't hert, mond en daad.* Gron. 1735 en aan die van J. Rijsdijk: *Zedige aanmerkingen op E. Botterman; het ware afbeeldsel van een Collegiant.* Gron. 1735.
Ook schreef hij nog naar aanleiding van Rijsdijks: *Godtgeleerde aanmerkingen.* Gron. 1742; *Vriendelijke en ernstige aanmerkingen op de verhandelingen van Ds. Jac. Rijsdijk.* Gron. 1742.

Voor zijn geschiedenis komen nog in aanmerking:

Korte aanmerkingen over het contract 't welke Do. Eppo Botterman en de 4 diakonen hebben laten drukken. Gron. 1733.
Verhaal van eenige voorvallen betreffende E. Botterman en de Collesianten, en G. en J. Floris door G. Floris. Gron. 1735.
Het verhaal van eenige voorvallen enz. opgehelderd door G. Floris. Gron. 1735.
Bekentmakinge of Hoor en Wederhoor.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1067. S. Blaupot ten Cate, *Gesch. der Doopsgezinden in Groningen, Overijssel en O.-Friesland*, dl. I, blz. 166-171. Wat Bl. ten C. geeft, is de voorname bron geweest, voor 't geen bij v.d. Aa, t.a.p. te lezen is. Sepp, *Joh. Stienstra*, dl. I, blz. 99 en 104-107.

[Engelbert François le Bouco]

BOUCO (Engelbert François le), vóór zijn overgang tot het Protestantisme Bernardijner monnik in de abdij Boneffe in België, heeft misschien behoort tot een van de twee ‘herders, wier namen niet genoemd worden, en die te Dordrecht kwamen tegen het einde der 17de eeuw met een kolonie Waldenser Protestanten, en die zich tot een afzonderlijke kerk constitueerden. Na een verblijf van enkele maanden, werd de stad Dordrecht weer door hen verlaten en velen vertrokken toen naar de Kaap, aangemoedigd door de O.-I. Compagnie en zoo is ook le Boucq aan de Kaap geweest evenals in O.-Indië. Hij kwam te Batavia den 17^{den} Dec. 1703 en bleef er tot Dec. 1706 om er Portugeesch te leeren en de beurten waar te nemen der zieke predikanten. Vertrokken naar de Kaap, werd hij predikant op Drakenstein, daarna te Kaapstad, om den 28sten Aug. 1708, naar Batavia te retourneeren. Le Boucq schijnt te Kaapstad nog al wat beweging in de kerk veroorzaakt te hebben, wat oorzaak werd tot een kerkelijke procedure en hij in 1711 te Batavia nog ambteloos was. Door de regeering in zijn eer hersteld, werd hij in 1712 op Ceylon geplaatst. Hier was hij tot 1717, in welk jaar we hem weer te Batavia ontmoeten, en in 1719 ging hij als predikant naar Onrust. Beroepen bij de Portug. gemeente van Batavia in 1729, bleef hij daar werkzaam tot zijn dood in 1748. Hij was een voorstander van de scheiding der sacramenten van doop en avondmaal, tegen de predikanten Verbis en Heideggers.

Hij schreef:

Succincta et dulicida Heidelbergensis Catechesias ecclesium (sic.) *reformatorum explicatio.* Hag. Com. 1741. ‘Dit boek werd gebruikt door de leerlingen der

hoogere klassen van sommige latijnsche scholen in Nederland, om zich te oefenen in het weerleggen der gevoelens van andersdenkenden.'

Dwalingen van het Pausdom[1]. Rott. vóór 1700 en het antwoord aan den Weener Prof. Junctimme, die hem hierover verwijten deed: *Het bedriegelijk aanloksel na de Babelsche Hoere* (*Fallax allectatio ad meretricem babylonicam*) *door den blinden drift van den Heer P.H. Junctimme in een brief vertoond. Gevaarlijken afkeer van 't superstitieus pausdom.* Rott. 1700. Lat. en Holl. Behalve deze geschriften, voorkomende bij C.A.L. van Troostenburg de Bruyn, spreekt v.d. Aa nog van: *IJdele Syrenezang*, *Warnest der Papisten*, en *Afscheid-Predicatie van Dordt.*

L i t t e r a t u u r : C.A.L. van Troostenburg de Bruyn, *Biogr. Woordenboek*, blz. 46-49. v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1071 en 1072.

[Gualtherus Boudaan]

BOUDAAN (Gualtherus) of zooals hij ook vaak genoemd wordt Gualtherus Boudaan Courten, was de zoon van Pieter en Catharina Fourmenois. Geboren te Middelburg, den 21sten Mei 1635 (1637 gelijk gewoonlijk wordt aangegeven is verkeerd), studeerde hij te Leiden (ingeschreven den 22sten Febr. 1656 als Gualterus Boudan. Medioburgensis Zelandus. 20. P. cf. *Alb. Stud*, kol. 446), waar hij in hooge achting stond bij Coccejus, die hem om zijn vlijt en aanleg prees. Candidaat in de classis Walcheren, werd hij predikant te St. Laurens (een heerlijkheid van zijn vader) den 11den Juni 1662, te Veere en den 8sten Nov. 1667 en te Amsterdam den 31sten Aug. 1670. Hier overleed hij, den 14den Febr. 1684 en werd hij in de Oude-kerk begraven[2].

In 1682 was hij voorzitter van de N.-Holl. synode, die hij inleidde met een preek over Ezra 4:23 en 24.

Van hem zag het licht:

De Leere der waarheid en opstanding der twee getuigen. 2 dln. Het 1ste deel verscheen in 1680, en het 2de deel werd bezorgd door G. Anslaer. Dit werk is verscheidene malen herdrukt.

Pligt der dienaren des N.T. Amst. 1682. Bevestigingspreek voor G Anslaer. Uit 1 Petr. IV:10.

Kentekenen van den staat der Nature en der genade, *een dankpredikatie over de herstelling der ware godsdienst in 't jaar 1578.* Amst. 1684.

Eens Christens hoogste goed in leven en in sterven. Amst. 1684.

Men acht hem ook de vervaardiger te zijn van dit geschrift:

Eenvoudig en opregt Berigt van 't geene door den Heer Joh. Coccejus, *en die met hem gevoelen*, *aangaande den geestelijken staat dér vaderen voor Christi komste*, *de natuur der tien geboden en d'alomtegenwoordigheid Gods geleerd word; mitsgaders een klaare ontdekking van de verlegentheid en ontrouw der gener*, *die voorgeven bewezen te hebben*, *dat de befaamde positien uit de*

1) Bij van der Aa luidt de titel: *Principale puncten der dwalinge van 't afgodisch pausdom.*
2) Na den dood van Boudaan, verscheen te Amsterdam een bundel: *Rouw-klachten en grafschriften op de doot van den Hooghgeleerden Heer Gualterus Bodaan*, predikant tot Amsterdam. Daaruit blijkt dat hij niet den 14den maar den 15den Febr. is gestorven en den 19den d.a.v. begraven is.

schriften van Coccejus en anderen te vinden zijn; neuens een noodsakelijk ondersoek na de oorsaken, *waaruit die onrusten in land en kerk rijsen*, opgesteld door Timotheus Detector. Amst. 1676.

Van hem bestaan verscheidene portretten met onderschriften in vers. (Cf. *Zelandia illustrata*, dl. I, blz. 353, 354 en 598).

L i t t e r a t u u r: P. de la Rue, *Gel. Zeeland*, 2de druk, blz. 36-38. - Nagtglas, *ll.* blz. 68. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1072 en 1073.

[Petrus Boudaan]

BOUDAAN (Petrus) oudste zoon van Gualterus en diens vrouw Maria Coymans, werd geboren te Middelburg (gedoopt den 20sten Aug. 1666).

Volgens de la Rue (*Gel. Zeeland* blz. 39) studeerde hij te Franeker ‘onder den vermaarden C. Vitringa, den vader, en ook elders.’ Feit is, dat ook de Leidsche universiteit hem geteld heeft onder het getal harer voedsterlingen. Immers vinden we hem, den 19den Sept. 1684 ingeschreven als student in de godgeleerdheid. (Petrus Boudaan Medioburgo-Zelandus. 20. T. cf. *Alb. Stud.* kol. 670). Peremptoir geëxamineerd in de classis Leiden in 1691, werd hij in datzelfde jaar predikant te Rijnsburg, waar hij door zijn preeken zeer veel menschen, ook uit Leiden, trok. In 1693 ging hij naar Arnhem en in 1703 naar Utrecht, waar hij den 24sten Mei bevestigd werd. Beroepen te Amsterdam, kwam hij daar in 1710, ‘doende zijn Intreepredikaatsie in de Oudekerke, uit 1 Cor. IV:23 en 24. Nadat hij aldaar zijnen post met veel ernst en roem bekleed had, overleed hij (toen toevallig in 't Stigt Utrecht, op de Hofstede Leeuwenburg zijnde), den 20 Mai des jaars 1734’. De lijkpredicatie werd gehouden door zijn ambtgenoot Theodorus van Schelluinen (sedert 1728 te Amsterdam) en het is in die lijkrede, dat Boudaan geprezen wordt als ‘eenen Apollos, magtig in de Schriften, als eenen ervaren Schriftgeleerde in het Koninkrijk der Hemelen; als een diep doordenker zijner stoffen, aangenaamen en kragtigen prediker, uitmuntenden bidder, en als een voorbeeldig Christen, die in 't midden der toejuichingen even nederig en teder in sijnen wandel zich alszins bleef gedraagen.’

Evenals zulks het geval was na het overlijden van zijn vader, werden ook na zijn verscheiden vele lijk- en grafdichten gemaakt, ‘die saamen in een bundel gedrukt zijn’. Behalve deze, bevindt er zich ook nog een in de *Boekzaal* van 1734*a* blz. 740 en 741[1)] vervaardigd door Adr. van Ommering, Jac. zn.

Van hem zijn gedrukt:

Nuttelooze en nuttige arbeid tegens malkander overgestelt in de verklaaring en toepassing van de woorden bij Jesaias Cap. 55:2 en 3, *eerste lid.* Amst. 1712.

De reden, waarom Boudaan deze predicaties in het licht gaf, was het ‘ongenoegen van zekeren vermaarden Professor (P. Burman) te Utrecht in een openbaar geschrift betoond; als had de heer Boudaan, in eene dier Predikaatsiën, hem in 't bijsonder, daar ter stede, der gemeente haatelyk voorgesteld, ter oirzaake van eene redenvoeringe tot lof der comoedie, onlangs te vooren door gemelden professor gedaan.’

Nog schreef Boudaan een voorrede voor F.A. Lampe's *Verborgenheid van het genadeverbond.*

's Mans portret is beschreven in *Zelandia illustrata*, dl. I, blz. 396.

L i t t e r a t u u r: de la Rue, *ll.* blz. 39-41; v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1073 en 1074; Nagtglas, *ll.* blz. 68 en 69.

1) In deze *Boekzaal*, wordt blz 740 gezegd, dat Boudaan overleden is den 30sten Mei 1734.

[Pieter Boudewijns]

BOUDEWIJNS (Pieter), leeraar der Doopsgezinde gemeente te Haarlem in het midden der 18de eeuw, die zich door zijn boekjes, die hij uitgaf, zeer verdienstelijk heeft gemaakt voor het catechetisch onderricht der jeugd, welk onderricht ‘met regt de gedachten der Doopsgezinden bijzonder bezig hield’.

Van zijn hand verscheen:

Onderwijzinge des Christelijken geloofs, *volgens de belijdenis der Christenen die men de Oude Vlaamsche Mennoniten noemt.* Haarlem 1743. Herdrukt te Sneek in 1825.

Korte schets van de onderwijzinge. Haarlem 1744.

[Renaud Boullier]

BOULLIER (Renaud), afkomstig uit Poitevin, studeerde te Genève, waar hij in Mei 1670 werd ingeschreven. Later werd hij predikant te Marconnais en Mirebalais en teekende op de Walsche synode, gehouden te Rotterdam den 24sten April 1686, de belijdenis der Walsche kerken. Hij heeft ook gedurende eenige jaren dienst gedaan als predikant bij de kerk van Mirabeau, die gehouden werd te Chateauneuf. Na de intrekking van het edict van Nantes, kwam hij te Utrecht, waar hij van de Staten der provincie, een toelage ontving. Terwijl hij te Utrecht was, gaf hij uit:

Considérations sur la certitude et sur la grandeur des récompenses et des peines du monde à venir, *tirées des écrits de cinq célèbres auteurs anglois* par R.B. pasteur refugié. Rott. 1709. Maar vóór dit boek, was bereids in 1703 te Amsterdam van hem in 't licht gekomen: *Excellente exposition du catéchisme de l'église anglicaine.*

In 1711 door den Raad van State benoemd tot predikant te Doornik, vertrok hij derwaarts; maar lang is hij er niet werkzaam geweest, dewijl hij reeds in 1713 stierf. Zijn weduwe (Marguérite Melin) keerde naar Utrecht terug en gaf daar uit, het door haar man nagelaten werk: *Specimen gallicae psalmorum paraphrazeos.* Rott. 1716.

L i t t e r a t u u r: Haag, *La France Protestante*, 2me éd. 2me vol. col. 1008 en 1009.

[David Renaud Boullier]

BOULLIER (David Renaud) geboren te Utrecht in 1694 (hij werd hier gedoopt den 19den Maart en kan dus niet, gelijk v.d. Aa zegt; *ll.* dl. II, blz. 1079, den 24sten Maart geboren zijn), werd hij in 1715 te Utrecht als student ingeschreven (*Alb. Stud.* kol. 116) en zag hij zich in April 1720 bevorderd tot proponent. Beroepen te Londen door de gemeente van Savojaards in 1722, oefende hij hier zijn ambt uit tot 1734, toen hij den 12den Jan. van dat jaar (*Boekzaal*, 1734*a* blz. 105), bij de Walsche gemeente te Amsterdam beroepen werd. Bevestigd werd hij hier, den 6den Juni door Ds. A. d'Arbussy (*Boekzaal* 1734*a* blz. 742). Te Amsterdam heeft Boullier 15 jaar lang met trouw en toewijding zijn werk gedaan. Hij was een geleerd man, een welsprekend prediker en een gewaardeerd theologant, die zich heeft doen kennen als een degelijk philosoof, gelijk daartoe bevoegde personen, (o.a. Sainte-Beuve in

het 3de dl. van zijn *Port-Royal*, p. 322-329 van de 1ste uitgave en A. Sayous in zijn: *Dix-huitième siècle à l'étranger*) getuigen. Op het einde van 1748 werd hij beroepen bij de Walsche gemeente te Londen. Hij preekte zijn afscheid den 30sten Maart (*Boekzaal* 1749*a*, blz. 374) met 1 Joh. II:17. Zijn vertrek speet zijn Amsterdamsche gemeente zeer, doch hoeveel pogingen ook door haar werden aangewend om den geliefden leeraar te behouden, niets mocht baten,

hij vertrok naar Engeland's hoofdstad, van waar hij in 1752 terugkeerde, ten gevolge van een geschil met de Walsche synode hier te lande. Opnieuw in het vaderland, vestigde hij zich in zijn geboortestad, waar hij zich buiten dienst met schrijven bezig hield tot den 23sten (24sten) Dec. 1759, toen hij in den ouderdom van 60 jaar en 9 maanden overleed.

In geschrifte bestaat van hem:

Dissertatio de existentia Dei. 1716.

Essai philosophique sur l'âme des bêtes. Amst. 1728. De tweede uitgave, Amst. 1737 is vermeerderd met een tractaat: *Sur les vrais principes qui servent de fondemens à la certitude morale.* Een weerlegging hiertegen schreef een abt Joannet onder den titel: *Les bêtes mieux connues.* Paris 1770.

Exposition de la doctrine orthodoxe sur le mystère de la Trinité. Amst. 1731,

Sermon sur le zêle, prononcé le 16 d'Octobr. 1733, à l'occasion de l'édit de Nantes. Amst. 1736.

Lettres sur les vrais principes de la religion, *où l'on examine le livre de la religion essentielle à l'home.* Amst. 1741.

Recherches sur les vertus de l'eau de Goudron. Amst. 1745. Uit uit Engelsch vertaald naar Berkley.

Sermons sur divers textes de l' Ecrit. - Sainte. Amst. 1748. In het Duitsch vertaald door Rhoem. Francf. 1750.

Dissertationum sacrarum sylloge. Amst. 1750.

Apologie de la métaphysique à l'occasion du discours préliminaire de l' Encyclopêdie. Amst. 1753.

Lettres critiques sur les lettres philosophiques de Voltaire. Amst. 1753. Vroeger verschenen in een Holl. blad en herdrukt onder den titel: *Trois lettres sur la nature de notre âme et sur son immortalité* in *Guerre litéraire* ou choix de q.q. pièces de M. de V* * *, avec les réponses. Lausanne 1759.

Court examen de la thèse de l'abbé de Prades et observations sur son apologie. Amst. 1753. (In den *Catal. de la bibl. Wallonne.* Leide 1875, vindt men op p. 130 vermeldt: *Extrait* d'un ouvrage de Mons. Bouillier, ministre d'Utrecht, intitulé: Court examen de la Thèse de l'abbé Pradès. MS. de 43 feuilles. C'est une correspondance du dit Mr. Boullier avec le Père Fr. Hubert Hayer, Récolet à Paris, sur l'infaillibilité de l'église, qui a eu lieu en 1754 et 1755). *Le Pyrrhonisme de l'égl. romaine*, *ou lettres du P.H.B.D.R.A.P.* (le père Hubert Bayer, des récollets à Paris), *à M* * *** (Boullier), *avec les reponses.* Amst. 1757.

Observationes miscellaneae in lib. Job: quibus versionum et interpretum passim Epicrisis instituitur; et obscurioribus hujus libri locis lux nonnulla adfunditur cet. Amst. 1758.

Pièces philosophiques et littéraires. Amst. 1759. 2 vol. Een dezer deelen heeft als afzonderlijken titel: *Discours philosophiques* le 1er sur les causes finales, le 2 sur l'inertie de la matière, le 3 sur la liberté des actions humaines.

L i t t e r a t u u r: *La Fr. Protest.* 2me ed. 2me vol. col. 1009-1013; v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1079 en 1080.

[Jacques Renaud Boullier]

BOULLIER (Jacques Renaud) zoon van David en van Lucie de Combebrune, aanschouwde het levenslicht te Amsterdam, den 12^{den} Sept. 1737. Na te Utrecht

onder leiding van zijn vader te hebben gestudeerd, zag hij zich in Mei 1759 bevorderd tot proponent en vertrok hij na den dood zijns vaders naar Amsterdam, waar hij af en toe preekte tot in Juni 1762, het tijdstip waarop hij door de drie vereenigde kerken 'l'Artillerie, Leicesterfields en Patente' te Londen, beroepen werd tot predikant. Peremptoir geëxamineerd in de Walsche synode, bijeen te Tolen, den 12den Juni, werd hij den daarop volgenden Zondag in de kerk d.t.p. met oplegging der handen, tot zijn dienstwerk ingeleid. 17 jaar heeft hij in Engeland's hoofdstad gewerkt. Beroepen te Amsterdam bij de Walsche gemeente (9 Maart 1779) in plaats van Ds. J.S. Vernede, bedankte hij eerst, doch nam ten slotte aan, op herhaalden aandrang van den kerkeraad. De bevestiging had plaats den 3den Oct. door J.G. de Chaufepié. (*Boekzaal* 1779*b*, blz. 509). Overtuigd aanhanger van het Oranjehuis, kwam hij op de meest ondubbelzinnige wijze voor zijn gevoelens uit, wat hem veel onaangenaamheden berokkende en hem bitter droevig stemde. Dit, gevoegd bij een afnemende gezondheid, brachten er hem toe om in 1795 zijn emeritaat te nemen en voor herstel van gezondheid naar Zwitserland te gaan. Den 19den April 1795 trad hij voor de laatste maal voor zijn gemeente op. Terug in 't vaderland in 1797, ging hij inwonen bij zijn vriend J.G. Chantepie de la Saussaye, waar hij in Sept. 1798 stierf.

Van hem zag het licht:

Discours et Prière, *prononcées dans l'église Wallonne d'Amsterdam* le 27 Mars 1793, par Mr. Boullier, pasteur de cette église. Londres 1793[1)].

Na zijn dood verschenen:

Sermons sur divers textes de l'E.S. par feu Mr. J.R.B. Amst. 1803. 4 v. Het eerste deel dezer *Sermons* werd in onze taal overgezet door Y. van Hamelsveld, en uitgegeven te Amsterdam in 1805, onder den titel: *Leerredenen.*

De Walsche bibliotheek te Leiden bezit nog (cf. *Catal. de la bibl. Wall.* Leiden 1875, p. 132 en 146): *Le fameux Livre des trois Imposteurs.* Copie faite à Londres au commencement de l'année 1773, par Jaq. Renauld Boullier, pasteur de l'égl. Franç. de Londres (suivie de) variantes, tirées d'un exemplaire Ms. mais incomplet, dans la possession de Mr. de la Chaumette (et précédée d'une) dissertation sur ce livre, copiée par la même main à Paris en 1744, et d'une préface de Boullier, datée de Londres, 20 Oct. 1775. MS. de 28 et 108 pages, outre les variantes - en *Catalogus auctorum qui de Oratoria sacra seu de arte concionandi scripsere.* MS. de 51 feuilles met *Histoire de la prédication*, extraite de l'ouvrage de Mosheym, intitulé *Anweisung erbaulich zu predigen.* Erlang. 1771. MS. de 60 et de 38 feuilles. (Als aanteekening is hierbij gevoegd: Ces deux volumes de la main de Jaques Renaud Boullier, ci-devant pasteur à Amsterdam, et portant au frontispice ses armes).

L i t t e r a t u u r : *La France Protest.* 2me ed. 2me vol. col. 1013 en 1014.

[Gellius Faber de Bouma]

BOUMA (Gellius Faber de) geboren te Leeuwarden, waar zijn vader koopman was. Hij werd opgeleid tot den geestelijken stand en tot priester geordend, vinden we hem

1) Deze preek werd in het Nederl. overgezet onder den titel: *Dankzegging aan God voor Neerlands redding.*

later als cureit of vice-cureit in het niet ver van Friesland's hoofdstad gelegene dorp Jelsum. Als een der eersten, die in Friesland voor een zuivere evan-

geliepredikinq optraden, wordt hij genoemd. Toch klinkt de lof wel wat al te hoog, die hem in dit opzicht door sommigen gegeven wordt. 'Reeds (zoo immers toch heet het) vóór dat Luther in Saksen zich als hervormer der kerk had laten hooren en zien, predikte hij het evangelie zuiver van den zuurdeeg des pausdoms in het gemelde dorp, waar hij door vele Leeuwarders gehoord werd, die hij verlichtte en stichtte. Maar zegt de Hoop Scheffer (*Gesch. der kerkhervorming in Nederland* enz. 1ste dl. Amst. 1873 blz. 60) "dit bericht aan Greydanus ontleend en sedert door velen overgenomen, moge niet vrij van overdrijving zijn, 't behelst in de hoofdzaak toch waarheid, die zich licht onderkennen laat, als men opklimt tot de bron, waaruit Greydanus zijn mededeeling putte. Die bron is de *Epistola apologetica reformatarum in Belgio ecclesiarum*, door Pierre de l'Oyseleur in 1579 uit naam der Nederlandsche hervormde predikanten aan de opstellers der *Formula concordiae* geschreven. Zwinglium, zoo getuigt hij (cf. Gerdes, *Scrinium antiquarium*, T. I, pars I, Gr. p. 173, § IX), certe constat aliquot annis ante Lutherum docuisse, imo ipsum Lutherum ita docuisse initio, ut circumcisionem cum evangelio misceret, id est, Christum cum papatu; eodem tempore Gellius in Phrisia docuit". De aanduiding is eenigzins duister. Immers het "aliquot annis ante Lutherum", door groote ingenomenheid met de hervormde leer vooral tegenover luthersche theologen ingegeven, wijst waarschijnlijk op 1514 (vroeger kan 't wel niet zijn), toen Zwingli het middelaarschap van Christus als het volstrekt voldoende aannam, de tusschenkomst der heiligen verwierp en zich eenig en alleen aan de heilige Schrift hield, schoon het "docere" het openlijk uitspreken en mededeelen van die overtuigingen zeker niet plaats had vóór zijn komst te Einsiedeln 1516. Doch waarschijnlijk heeft de l'Oyseleur dit niet nauwkeurig in 't oog gehouden; hij doelt denkelijk met zijn opgaaf, dat Gellius tegelijkertijd als Zwingli hervormingsgezinde gevoelens *predikte*, op het jaar 1514. Een paar jaar later zou juister zijn'. Dat dit naar alle waarschijnlijkheid zoo is, wordt dan aangetoond door een beroep op een mededeeling van Menno Simons, terwijl er tevens op gewezen wordt, dat de twijfel, die de Bouma koesterde tegen de R.-Katholieke opvatting van het avondmaal, wel vermoedelijk zal moeten worden toegeschreven aan 'een geest van twijfelzucht, die hier en daar de priesterschap van Friesland had aangegrepen en langzamerhand schier onmerkbaar voortwoekerde; een geest, die zich zoowel in de bezwaren van Menno openbaarde, als in de vrijere prediking van Gellius, en, hoe traag ook in zijn werking, hen er toch ten laatste, d.i. na verloop van twintig jaren, toe bracht, om hun ambt bijna gelijktijdig neder te leggen en de R.-Kath. kerk te verlaten. Menno ten einde openlijk op te treden als Hervormer, Gellius ten einde de vervolging te ontvluchten en als evangeliepredikerin Oost-Friesland een nieuw leven te beginnen.'

Openlijk met het R.-Katholicisme brak de Bouma in 1536, toen hij zich genoodzaakt zag zijn vaderland te verlaten (Reitsma, *Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde kerk der Nederlanden.* 2de druk, blz. 84). 'Tertijdt als dese yveraar besig was om in 't verborgen, en elders, de gesonde lere ook te Leeuwaerden in te stampen, soo verviel hij in de handen van de Magistraet, gelyk afgenomen wordt uit de tale, die Johannes Sprengerus, Predikant te Leeuwaerden gebruikte 1585, den 26 May in Consistorio te Leer in Oostfrieslandt, wanneer hij den Leerder Predikant, Petrus Gellius de Bouma, des voornoemden zone, zochte over te halen, om de aengebodene dienst te Leeuwaerden te omhelsen, zeggende dat de Magistraet

van Leeuwaerden zich schuldig erkende en aen den zone sochten te vergoeden, wat de vorige overigheit aen zijn vader misdaen hadde'[1].

Aanvankelijk (1536) predikant te Norden[2], werd hij in 1538 beroepen te Emden, niet, gelijk het gewoonlijk heet als opvolger van Johannes Bruno, maar van Hermannus Henrici. Hier t.p. is de Bouma gebleven tot zijn dood, den 2^{den} Juni 1564. Over de vraag 'of hij dichter bij de Lutherschen dan wel bij de Gereformeerden stond?' bestaat verschil; maar Outhof zegt, dat 'hij met zijn amptgenooten standvastig by de waarheidt volherdde, gelijk ook in ons *Reformatie Berigt* p. 134 getuigdt wordt, wat yverige voorvegter Gellius Faber, ten tyde van 't Interims boek, voor de waarheidt was', en p. 135 'hoe hij nevens andere Embder kerkleeraaren in de uitgeevinge van onsen Embder *Catechismus* toestemde, en medemaker van de voorreeden daar voor was'[3], terwijl het dan verder heet: 'bygevolg was Gellius Faber geen Lutheraan, als Hoyer van hem te onregte berigt, maar een ijverig gereformeerde Predikant, welk zoo hy niet was geweest, zouden de Embders hem niet van Norden te Embden hebben beroepen, gelijk M. Ruckert ook wel aanmerkt in zijn *Berigt* pag. 27.'

Naar het schijnt, heeft de gravin Anna, hem een medeopzicht over de Oost-Friesche kerk aanbevolen; althans leverde hij haar in 1559 een geschrift, behelzende eenigermate een verslag van den toestand der kerk, doch meer bepaaldelijk van het gedrag der predikanten te Pilsum, Norden, Loppersum en Wirdum.

In 1551 of 1552 zag van hem te Maagdenburg het licht een verdedigingsgeschrift tegen de Wederdoopers en het is uit dit werkje, dat Bertram meent te kunnen bewijzen in zijn *Hist. Critic.* dat hij 'nopens het avondtmaal evangelisch Luthersch is geweest, wat echter door Meiners (*Oostvr. kerkel. gesch.* dl. I, blz. 112) weersproken wordt.

In 1636 gaf G. Udemans te Haarlem uit: G. de Bouma. *Catechismus*[4]. *Mitsgaders een samenspraeck van 't H. Avondmael.* Ook zijn van hem afkomstig eenige gezangen in het *Embder Gezangboek*, nl. 128, de Duitsche litanie en de lofzang van Maria.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1081 en 1082. De Hoop Scheffer, *ll.* blz. 59 v. en 488. Reitsma, *Honderd jaren* enz. reg. i.v. Id. *Gesch. der Herv. en der Herv. kerk der Nederl.* reg. i.v. Outhof, *Waerschouwinge.* Emden 1723, blz. 668-670. *Boekzaal*, 1731*a* blz. 571 en 572. Meiners, *Oostvr. kerkel. gesch.* dl. I, reg. i.v.

1) Dit bericht is ontleend aan de *Boekzaal* 1781*a*, blz. 571 en 572 en is niet te vinden in een brief, gelijk de Hoop Scheffer zegt *ll.* blz. 488 aanteekening 3; 't is niet anders dan een mededeeling, voorkomende in een artikeltje over de Bouma.
2) In de *Boekzaal* 1731*a* blz. 574 heet het van hem dat hij was 'vlytig en naerstig in zijn beroep, zo by kranken als by gezonden, in het openbaer en in de huisen, het Koningryke Godts predikende.'
3) Dalton, *Joh. à Lasco* (Holl. vert. Utr. 1885, blz. 295), zegt dat in 1546 à Laski in vereeniging met zijn ambtsbroeders, de taak aanvaardde om zijn Catechismus te bewerken, maar zóó, dat hij als de ontwerper te beschouwen is.'
4) Adelung in zijn: *Fortsetzungen und Ergänzungen zu Chr. Gottl. Jöchers allgem. gelehrten Lexico.* 1er Bd. Leipzig 1784, zegt, kolom 2149, dat hij van de Bouma kende: *Catechesis religionis reformatae*, *analysi illustrata.* Zutphen 1651, en *Vermeerderde Christel. Catechismus.* 1658.

[Dionisius Bouman]

BOUMAN (Dionisius) was in zijn leven krankbezoeker te IJselstein, als een scherpzinnig man wordt hij ten zeerste geprezen.

Van hem zag het licht:

De werkzaamheden van Godts gunstgenoten, *aen deze zijde van de eeuwigheit*, *met desselfs heerlyke beloninge*, *voortvloejende uit den raedt des vredes*, *voorgestelt in XVI oeffeningen over voornaeme plaetsen der H. Schrift.* Dordr. 1728.

Ware genade Gods. Amst. 1721.

Vernieuwde mensch Amst. 1726.

Geestelijke mensch.

De Heere Jezus Christus levende in zijne navolgeren. Amst.

Triumph der gunste Gods. Amst. 1728.

Staat der genade. Amst. 1740.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1083, vermeerderd.

[Hermannus Bouman]

BOUMAN (Hermannus) zag als zoon van Luttonius (geb. den 2^{den} Jan. 1751 pred. te Peize in Drenthe, van den 5^{den} Mei 1776 tot den 19^{den} Maart 1780, toen hij naar Idaard c.a. vertrok, welke gemeente hij in 1798 verwisselde met Harderwijk, alwaar hij in 1825 emeritus werd en den 14^{den} Juni 1836 stierf) en Lucretia Welmina van der Swaagh, het levenslicht te Idaard, den 14^{den} Febr. 1789. Zijn eerste letterkundige opvoeding ontving hij te Harderwijk en te Elburg, later op het gymnasium Velavicum te Harderwijk, waar hij o.a. tot zijn leermeesters had Gerardus Knoop en Mr. Jan ten Brink. De theologische vorming dankte hij aan de professoren Pareau, Nieuwhoff, Clarisse en Ypey, die destijds hunne lessen gaven aan de Geldersche hoogeschool. Proponent onder de classis van Nederveluwe, werd hij beroepen te Oostermeer (den 13^{den} Mei 1812), alwaar hij den 20sten Sept. d.a.v. door de predikanten H.N. Ferff en H. Heppener (deze sprak de bevestigingsrede uit over Jac. III:17) bevestigd werd[1]. Verroepen naar Finsterwolde (hij preekte den 28sten Mei 1815 in zijn eerste gemeente afscheid), werd hij, vooral door den invloed van Heringa, nadat W.A. van Hengel theol. prof. aan het athenaeum te Amsterdam had bedankt, in Nov. van 1822 benoemd tot prof. in de godgeleerdheid te Utrecht. In den namiddag van den 27sten April 1823 trad hij met Hand. XX:36 het laatst voor zijne gemeente op, en den 20sten Mei aanvaardde hij met een rede: *De Belgio disciplinae theologicae*, *nostra imprimis aetate*, *sede pulcherima et maxime opportuna* het professoraat, terwijl hij den 30sten d.a.v. als academieprediker bevestigd werd[2]. De vakken, waarin hij onderwees, waren de ‘theologia naturalis’, de exegese en de kritiek van het N.T., waarbij later de exegese

1) *Narratio de Herm. Joh. Rooyaards Christi societatis historico.* (*Ex chartar. theol.* L. II, postmodum edendo seorsim prodita). Tr. ad Rh. 1856.

2) Den 4den Juni 1848, vierde Bouman, met Ps. 107:43 zijn vijfentwintig jarig jubileum als academieprediker (cf. *Boekzaal* 1848*b* blz. 98).

kwam van het O.T. en de ‘encyclopaedia theologica’, terwijl hij in 1855, na den dood van Pareau, op verzoek van curatoren, de lessen in de Arabische taal en letterkunde tijdelijk opvatte.

Rector der hoogeschool, droeg hij den 26sten Maart 1830 het rectoraat over aan zijn opvolger, prof. C.A. van Enschut, na het houden eener plechtige rede-

voering: *de historia philosophiae de Deo*, *sapientiae magistra et ludis secularibus*, en den 21 Juni 1836 hield hij een preek, die het licht zag onder den titel: *redevoering ter godsdienstige inwijding van het tweede eeuwfeest.* (Gedrukt in 1836 te Utrecht, is ze ook opgenomen in de *Annales Acad. Rheno Traj.* 1836-1837 en in het *gedenkboek van het tweede eeuwfeest* door van den Bergh). Opnieuw rector gedurende den cursus 1844/45, lei hij den 3^{den} April van laatstgenoemd jaar deze waardigheid neer, met het houden eener redevoering: *Oratio et instituta academica quae saeculo 17 fuerunt*, *in patria cum iis quae nunc ibidem sunt breviter comparant*, *et memoriam celebrans Frederici Sig. Alexander*, *Nicol. Corn. de Fremery*, *Joh. Fr. Schröder.* (Gedrukt te Utrecht 1845).

De onverdroten ijver van den man, die een zeer zwak lichaam had, droeg de algemeene bewondering weg, en men weet eigenlijk niet wat meer is toetejuichen, de buitengewone kennis van Bouman of de keurige en uitgezochte Latijnsche stijl, waarin hij zijn lessen voordroeg, een stijl, die hem door langdurige en grondige beoefening der klassieken, eigen geworden was. Met het Latijn had Bouman verbazend veel op en de verwaarloozing dezer taal door de theologische faculteiten, was voor hem een bron van animositeit tegen de theologie.

In 1859 kreeg hij zijn emeritaat en in den namiddag van den 14^{den} Mei 1864 stierf hij ‘die zoo vele jaren achtereen een licht en sieraad der Utrechtsche hoogeschool, inzonderheid der theol. faculteit mocht heeten.’ Van zijn vroegste jeugd af had hij met lichaamszwakte te kampen gehad. ‘Geheel zijn leven was een bewijs van de heerschappij, die de geest over het stoffelijk deel kan verwerven, en hij zelf wilde, naar den godvruchtigen zin, die in hem woonde, zich daarom als een toonbeeld beschouwd hebben van ‘wat goddelijke kracht en menschelijke zwakheid vermag.’ Moeilijk is het naar waarde te schatten, wat hij gedurende de 36 jaar, waarin hij hoogleeraar is geweest, in deze hoogstgewichtige betrekking voor de godgeleerde wetenschap, voor de academische jongelingschap, voor de Nederl. Herv. kerk gedaan heeft. ‘Genoeg dat hij niet enkel de hem toevertrouwde lessen tot den einde toe met onverzwakten ijver en voorbeeldige trouw heeft waargenomen, maar dat hij af en toe collegie gaf in vakken, waarvoor hij ter doceering niet geroepen was. Krachtig en weldadig tevens heeft Bouman in 1830, den geest zijner volksgenooten weten te bewerken. Gelderlands hoogeschool heeft, na de opheffing van haar bestaan, in hem een geschiedschrijver gevonden, door wien, hetgeen zij in de tijden van haren bloei gesticht en gewerkt heeft, voor vergetelheid bewaard blijft. Ja door het schrijven zijner *Geschiedenis van de voormalige Geldersche hoogeschool en hare hoogleeraren* (2 dln. Utr. 1844 en 1847), grootendeels (gelijk het heet) uit ongedrukte of zeldzame bescheiden, heeft hij zich een onvergankelijke eerekroon verworven. Het boek legt het meest ondubbelzinnig bewijs af, dat hier geen moeite is gespaard en geen tijd is ontzien om iets goeds, iets van blijvende waarde te leveren en verder van de buitengewoon groote belezenheid van den auteur. Door zijn *memoria Clarissii* (*Memoria Joannis Clarisse theologi.* Utr. 1850) heeft de dankbare leerling een even onvergankelijk gedenkteeken voor zich als voor zijn vereeuwigden leermeester gesticht. Door zijn *Chartae theologicae librorum censuras et doctrinae sacrae miscella continentes* (lib. I, Utr. 1853, lib. II, Utr. 1857), behelzende hoogst belangrijke bijdragen, inzonderheid van dat deel der theol. wetenschap, waaraan zijn leven was toegewijd, is de roem van zijn belezenheid, grondige

en veelomvattende geleerdheid, en keurig en sierlijk Latijn, ook in het buitenland verspreid, en door zijn werk: *de Godgeleerdheid en hare beoefening in Nederland, gedurende het laatste gedeelte der vorige en den loop der tegenwoordige eeuw.* Utr. 1862 (*Gemengde historische herinneringen*), heeft hij zich in de dagen zijner rust een nieuwen, onverwelkelijken lauwer gevlochten. Dit werk is een strijdschrift tegen Sepp's, door Teylers Genootschap te Haarlem bekroonde prijsvraag: *Eene pragmatische geschiedenis van de theologie hier te lande sedert het laatst der vorige* (d.w.z. der 18de) *eeuw.* Wat Bouman bewoog tegen Sepp in het krijt te treden, zet hij op breede wijze in zijn voorwoord uiteen, en we hebben hier alweer een bewijs voor de groote kennis van zaken van Bouman en hoe hij op het gebied der godgeleerdheid van af het einde der 18de eeuw tot op zijn tijd, volkomen georiënteerd was. Voor een juiste kennis van het tijdperk, bezit de *Godgeleerdheid* enz. een onschatbare waarde. Behalve het reeds genoemde zagen nog de volgende geschriften van zijn hand het licht:

Vlugtige bedenkingen over de handhaving en bevordering van het gebruik der Nederl. taal in de Zuidelijke provinciën (cf. *Recens. o.d. Recens.* 1818. Mengelw. blz. 441-464).

Tweetal redevoeringen ter aanbeveling van het bijbelgenootschap door Bouman en Corstius. Gron. 1819.

Aan de Protest. leeraren in ons vaderland, ter gelegenheid van hetgeen in deze dagen door de Roomsche Kerk tegen de Protest. ondernomen wordt. Een broederlijk woord (cf. *Kerkelijke raadvrager en raadgever van* Heringa, dl. II, blz. 1-46).

Nu of nooit, vaderl. ontboezeming, na het ontstaan van het oproer in een gedeelte van België. Utr. 1830. De 2de druk is met een bijvoegsel vermeerderd.

Thans, meer dan ooit. Moed en kracht met vertrouwen op God alleen. Utr. 1832.

Levensbericht van Luttonius Bouman. (Boekz. 1836).

Jodocus Heringa, Eliza's zoon, als voorganger der chr. gemeente geschetst in een leerrede. Utr. 1840.

Jodocus Heringa, als voorstander van het vaderland en deszelfs heilzame instellingen, gelijk mede in eenige andere betrekkingen geschetst. Een redevoering met aanteekeningen en bijvoegingen. Utr. 1840.

Broederlijke toespraak aan allen, die de hervormde kerk liefhebben en om haren vrede bidden. Utr. 1844 en 1847. 2 dln.

Leerrede in de *Vaderlandsche leerredenen.* Utr. 1831.

Leerrede ter aandenken van H.J. Rooyaards. Met voorbericht en aanteekeningen. Utr. 1854.

Leerredenen ter aandenken van vrienden en bekenden. Utr. 1860.

Een woord ter aandenking van den hoogleeraar A. Niermeyer, enz. in *de Jaarboeken voor wetenschappelijke theologie.* Dl. XIII 2. blz. 243-254.

Iets over het besluit van de synode der Hervormden ter kerkelijke viering van des Konings verjaardag. (*Bijdrage tot de beoefening en geschiedenis der godgeleerde wetenschappen*, dl. IX, blz. 191-204).

Boekbeoordeelingen in verschillende tijdschriften.

Naar aanleiding van 's mans geschriften lezen we: ‘Mogen deze minder talrijk zijn dan van andere vaderlandsche godgeleerden, zij zullen wegens den verbazingwekkenden rijkdom van kennis, wegens de helderheid en bezadigdheid des oordeels

en den geest van nauwkeurigheid, waarvan zijn werken getuigen, tot de degelijkste studiebronnen behooren.'

Werkzaam is hij gebleven tot in de laatste oogenblikken zijns levens. Een kommentaar op den brief van Jacobus, waaraan hij, reeds gekromd onder afmattende lichaamspijn, en bij hand over hand toenemende verzwakking, steeds bleef voortarbeiden, was nagenoeg voltooid[1)], en de half verstijfde hand schreef nog weinige uren vóór zijnen dood, gedachten neder, die heerlijk getuigen, hoe zijn ziel even onbeneveld bleef denken en werken, als de blik zijns geloofs en zijner hope tot den einde toe helder en onbeneveld was. Zijn stoffelijk overschot werd den 18^{den} Mei, naar de laatste rustplaats gebracht en 'bij het geopende graf hielden de hoogleeraren Doedes, ter Haar en Millies eene toespraak, waarin zij aan den ontslapene een diepgevoelde en welverdiende hulde brachten.'

Dat Bouman lid was van talrijke geleerde genootschappen ligt voor de hand en door den koning was hij begiftigd met de orde van den Nederl. Leeuw.

Litteratuur: v.d. Aa, *ll.* dl. XXI, blz. 150-152 (uitgebreid). *Levensberichten van de Maatsch. der Nederl. Letterk.* 1864 blz. 261.

[Willem Pieter Roedolph Bouman]

BOUMAN (Willem Pieter Roedolph) geboren te 's Gravenhage ten jare 1808, werd den 19^{den} Sept. 1825 te Leiden ingeschreven als student in de godgeleerdheid en letteren. Toegelaten tot de evangeliebediening door het prov. kerkbestuur van N.-Holland (den 5^{den} Mei 1831), werd hij spoedig daarop, immers reeds den 28sten Juli d.a.v., beroepen te Voorhout, alwaar hij den 13^{den} Nov. bevestigd werd. Deze zijne eerste gemeente verwisselde hij met Sassenheim. Beroepen naar Zaandam (westzijde), deed hij hier, na den 29sten April 1838 zijn afscheid gepreekt te hebben, den 13^{den} Mei zijn intree. Ruim 5 jaar heeft hij hier gearbeid, toen hij vertrok naar Rotterdam (beroepen den 5^{den} Juli, afsch. te Zaandam 29 Oct. 1843, bev. 12 Nov.), alwaar hij den 15^{den} Nov. 1868, met 2 Cor. XIII :5*a*, onder de hartelijkste bewijzen van belangstelling, zijn 25-jarige bediening d.t.p. herdacht. Bouman stierf den 16^{den} Maart 1883.

Van hem zag het licht:

Leerrede over de hooge voortreffelijkheid der muzijk, *en de waardige wijze*, *waarop wij God door haar vereeren*, naar Ps. IX:12*a*, uitgesproken bij gelegenheid der godsdienstige inwijding van het orgel in de kerk der Herv. gemeente van Sassenheim, op den 1sten Oct. 1837. Rott. 1837.

Het Protest. gesticht te Montfoort. Een woord aan de Protestanten in Nederland. Rott. 1848.

Die van God vertroost wordt, *moet anderen vertroosten.* Leerrede over 2 Cor. I:3 en 4. Rott. 1849.

Hij vertaalde van H.E.R. Belami, *Wittenberg en Rome. Hist. rom. tafereel uit de gesch. der Herv.* naar het Hoogd. Rott. 1843.

1) Ze zag het licht te Utrecht in 1865, onder den titel: *Commentarius perpetuus in Jacobi epistolam.*

Handleiding tot Christelijk godsdienstonderwijs voor jongelingen uit den beschaafden stand, inzonderheid aan gymnasiën en andere inrichtingen van opvoeding en onderwijs. Rott. Amst. 1851 (naar het Hoogd. van K.R. Hagenbach).

J. v. Scheffel, *de trompetter van Säkkingen.* Een lied van den Bovenrijn, naar het Hoogd. door W.P.R. Bouman. Rott. 1877.
Bekend is Bouwman door zijn oordeel over de zoogenaamde kinderpreeken. Hiertegen trok hij te velde, terwijl zijn ambtsbroeder van Charante, predikant te Zaandam, ze in bescherming nam. Zie *Kerkelijk Weekblad*, 1844, n°s 9-12 en 19, 20 en 22.

[Johannes Wilhelmus Bouwmeester]

BOUWMEESTER (Johannes Wilhelmus), geboren den 3^{den} Oct. 1804, werd den 10^{den} Mei 1826 door het prov. kerkbestuur van Drenthe, tot de evangeliebediening toegelaten, en was achtereenvolgens predikant te Kampereiland (ber. 31 Aug. 1826, bev. 7 Jan. 1827, afsch. 18 April 1828), te Borne (ber. 15 Jan. 1828, bev. 4 Mei, afsch. 28 Maart 1841) en te Winterswijk (ber. Dec. 1848 en bev. den 4^{den} April 1841). Hier is hij voortdurend werkzaam gebleven. Met lust en ijver arbeidde hij ‘door God buitengewoon gesterkt naar lichaam en geest.’ Hoe groot de aanhankelijkheid was van de Winterswijksche gemeente, bleek duidelijk den 6^{den} Jan. 1867, toen hij met Deut. VIII:2*a* zijn veertigjarig jubileum vierde. Emeritus tegen den 1sten Jan. 1872, preekte hij den 31sten Dec. 1871 zijn afscheid met Ruth 1:16 en 17. Hij overleed in 1892.

Van hem zag het licht:

Allereerste gronden tot het aanleeren van muziek en zangkunde. Schoonh. 1860.
Gedichten voor de lieve jeugd. Edam 1854.
Versjes voor de lieve jeugd. Amst. 1860.
Herfstavond. De huisvriend der kinderen. Klein maar rein. Lentemorgen. Liever een boekje. Van alles wat. Vrienden. Zomermiddag. Beschouwingen over het maatschappelijk vraagstuk. Zutphen 1871.
Handleiding voor muziek en zangkunde. Schoonh. 1874.
Vier feestzangen voor het Nederlandsche volk. 1874.

[Abraham Bowier]

BOWIER (Abraham) werd geboren den 28sten Maart 1760 te 's-Hertogenbosch en in 1781 vinden we hem vermeld als student te Utrecht. (*Alb. Stud.* kol. 174).
Praeparatoir geëxamineerd, den 4^{den} Mei 1782 in de classis Utrecht, was hij achtereenvolgens predikant te Est (ber. Aug. 1782, bev. 9 Sept., afsch. 18 Sept. 1785), te Zeist (ber. 8 Aug. 1785, bev. 7 Sept. en afsch. 11 Nov. 1787), te Waardenburg en Neerrijnen (bev. 25 Nov. 1787, afsch. 12 Aug. 1792), te Culemborg (ber. Mei 1792, bev. 19 Aug., afsch. 14 Juli 1793) te 's-Gravenhage (bev. 28. Juli 1793 door Joh. Groeneveld met Efeze IV:16).

Bowier stierf den 10^{den} Juli 1807.

Van hem zag het licht:

De usu nominis מיהלא *in quibusdam V.T. locis.* Ultr. 1781.

[Hendrik Boxhorn]

BOXHORN[1] **(Hendrik)** geboren te Brussel omstreeks 1544 als zoon van Melchior, doodgraver aldaar en Gudula Labuse. Na de beoefening der wijsbegeerte studeerde hij in de godgeleerdheid te Leuven, waar hij den graad verwierf van licentiatus

1) In plaats van Boxhorn komt ook voor Bochorinc en Boxhoren, zooals hij zich zelf noemt.

theologiae en tot priester gewijd werd. Benoemd tot deken en pastoor van de kerk van St. Germain te Thienen in Braband, werd hij later door den aartsbisschop van Mechelen tot aartspriester van dat district aangesteld. Aanvankelijk openbaarde zich bij Boxhorn zoo'n vurigen ijver voor de beginselen der R. Kath. kerk, dat hij zelfs tot inquisiteur werd aangesteld; dan langzamerhand ontwaakte de twijfel in zijn gemoed. Vooral had hij bezwaar tegen de leer der transsubstantiatie en het verbod voor geestelijken om te trouwen, en toen uit een minnehandel met Sibilla Styls een kind geboren werd, vluchtte hij met haar uit Thienen naar Mondorf in het hertogdom Berg, alwaar hij met Sybilla huwde, Te Wermelskerken werwaarts hij zich begaf van Mondorf, heeft hij naar alle waarschijnlijkheid voor goed met de Roomsche kerk gebroken en het is hier dat hij 7 jaar lang als predikant is werkzaam geweest.

Ons dunkt, de overgang tot de Hervormden, moet ongeveer 1580 of 1581 plaats gehad hebben. In een geschriftje *Henricus Boxhoren*, *tot de Roomsche Catholycke Brabanders* (straks komen we nader hierop terug) zegt hij: 'Ick hebbe 36 jaren gheleeft in 't Pausdom; ende van den 26sten jare mijns ouderdoms in groote dienste des Eerts-Priesterdoms ende der choor-dekanyen, ofte wel ofte qualic, ic en sal geenen rechtveerdigeren rechter hebben dan Godt, die weet dat ick een sondaer was, maer geen hypocryt.' Letten we nu op deze opgave, dat hij 36 jaar tot de R. Kath. kerk heeft behoord en nemen we in aanmerking dat hij in 1626, 81 jaar oud was (*Alb. Stud. Acad. L.B.* kol. 194), dan moet hij in 1544 of 1545 geboren zijn en dus zijn overgang tot de Herv. kerk gesteld worden in 1580 of 1581. Na zijn vertrek uit Duitschland is hij te Woerden gekomen, waar hij in elk geval reeds in 1592 werkzaam moet geweest zijn (Reitsma en v. Veen, *ll.* dl. III, blz. 19). Is hij aanvankelijk, immers de gemeente te Woerden was Luthersch, hier als Luthersch predikant werkzaam geweest; uit het verhandelde in de part. Z.-Holl. synode, gehouden ten jare 1594, leeren we dat hij met zijn mededienaar Zegerus Coninxbergius, de genoemde kerkvergadering bijwoonde 'met credentie voor hem en zijnen collega Henrico Bocxhoorn': en verder dat ze 'als dienaren der kercke tot Woorden nu over de twee jaren sonder de hulpe des synodi (hoewel niet sonder hulpe van sommige particuliere dienaren onder desen synode sorterende) geseten hadden, toestandich sijnde in allen deelen der leere ende ordinancien der kercken deser provincien, alhoewel dat sij in eenige uyterlycke saken tot gelyckformicheydt allesins ter noodt niet en hadden connen commen, dat sy in regard van haren kercken tot Woerden, Bodegraven ende daeromtrent wel begeerden te commen tot eenigen classem, daer de synode soude goetvinden ende haer ordineren, om hulpe ende bystandt tot confirmatie der christelycke leere ende religie met den tydt soo lancx soo meer te hebben.' Wat gevraagd werd, werd verkregen, als de door de Staten gecommitteerden, de 'ooverige saecken' te Woerden zouden beslecht hebben, dan zouden, maar niet eerder, 'de kercken van Woerden, Bodegraven ende Werder, met den classe van Overrhynlant', saamgevoegd worden 'ende eenen classes van Woerden ende Overrhynlant' uitmaken. Alles ging wel, en Boxhorn, werd voor goed in de Gereformeerde kerk opgenomen. Hij woonde de part. synode bij van 1595, doch met tegenzin van den Magistraat (zie R. en v. V. *ll.* dl. III, blz. 61 en 62) en ook die van 1596. Bij den aanvang dezer laatste vergadering deed hij een 'vermaninge uyt het 13^{e} Cap. Matthaei versibus 24 etc. ende is daervan bedanckt geweest.' Ook is hij op de synode van 1598, waar hij

afgevaardigd wordt naar de N.-Holl. synode, welke onderscheiding hem eveneens te beurt viel in 1599. In 1601 ontvangt hij den last ‘een cort tractaetgen te bewerpen ende naer voorgaende visitatien in druck wt te geven tot waerschouwinge der eenvoudighen, dat se hun met tooversche ende afgeloovighe middelen van genesinghe der siecten niet en vermengen, met briefkens aen den hals te hangen ende tegen de kortse, het evangelie van St. Jan te lesen tegens de vallende siecte, ende diergelycke superstition, meer’. Wegens drukke bezigheden is dit plan niet door hem uitgevoerd en werd het opgedragen aan Donteclok. (Zie Reitsma en v. Veen, *ll.* dl. III, blz. 206).

Dat men Boxhorn als een knap man beschouwde, moge ook nog hieruit blijken, dat hij in dezelfde part. synode van 1601, waar hem werd opgedragen een tractaat te schrijven tegen ‘tooversche ende afgeloovighe middelen’, almee gelast werd om, ten einde aan de conventikelen. der ‘Ubiquitisten ende Libertynen’, zooveel mogelijk een einde te maken, een te Zurich in 1588 verschenen boek, ‘tegen de voornaemste dwalinghen der Ubiquitisten’ uitgegeven in het ‘Hoochduijtsch, in de ‘Nederlandsche sprake’, verkort overtezetten en na visitatie uit te geven.

Tot deputatus synodi gekozen in 1601, heeft hij als zoodanig zijn tijd niet uitgediend, want in 1602 is hij vertrokken en komt een ander voor hem in de plaats. (Reitsma en v. Veen, *ll.* dl. III, blz. 196). Dat hij Woerden verliet, moet, zoo niet geheel en al, dan toch voor een zeer groot deel wel hieraan worden toegeschreven, dat hij met de stedelijke regeering d.t.p. in onmin was geraakt. Door haar werd hij den 29sten Juli 1600 uit zijn ambt ontzet, omdat hij haar op den preekstoel, verachtelijk voor de gemeente had ten toon gesteld. De kerkeraad evenwel gaf hem, voor de vele en goede diensten, die hij aan de gemeente bewezen had een attestatie, en toen hij ze aan de Staten had vertoond, besloten deze hem in de bediening te handhaven en ze schreven aan de regeering der stad Woerden, dat, zoo er eenige klachten waren tegen Boxhorn, deze dan gebracht moesten worden voor de Staten. In 1602 preekte hij te Breda, waar hij, niettegenstaande de Woerdensche kerkeraad alle mogelijke pogingen aanwendde om hem te houden, op last van hooger hand heentrok, dewijl men van oordeel was, dat hij in deze stad, met meer vrucht zou kunnen arbeiden.

Als afgevaardigde van de classis Dordrecht, verscheen hij ter synodale vergadering van 1606, waar aan hem ‘met assistentie van D. Uytenbogaerdi ende eenen van den gedeputeerden des classis van Dordrecht’ werd opgedragen te informeeren bij Prins Maurits, in hoeverre of het waar was, dat aan Joannes Gosuinus, op de Zwaluwe, van wien verteld werd dat hij een onzedelijk leven leidde en daar ‘het pausdom’ leerde, door den prins een tractement werd uitbetaald. (R. en v. V., *ll.* dl. III, blz. 246). Verder is hij ook ter synodale vergadering van 1607.

In 1620 is hij een oud man, wat niet verhinderde, dat hij toch nog als visitator classium voor het volgende jaar werd benoemd.

Te Breda was hij zeer bevriend met den gouverneur Justinus van Nassau, maar als de stad in 1625 in de macht der Spanjaarden was geraakt, zag hij zich genoodzaakt haar te verlaten. Hij begaf zich nu naar Leiden, waar hij den 12^{den} Augustus 1626 met twee van zijn kleinzonen Henricus Zuerius Boxhorn en Marcus Zuerius, als student werd ingeschreven. Het kennelijk doel van zijn trekken naar

Leiden, kan geen ander geweest zijn, dan te zorgen voor de opvoeding der kleinzonen. In 1631 is hij gestorven.

Boxhorn was een warm verdediger van de door hem aangenomen geloofsbelijdenis en met kracht heef hij het R. Katholicisme bestreden. Een zijner grootste tegenstanders was Hendrik Cuickius, hoogleeraar in de wijsbegeerte te Leuven, groot-vicaris en officiaal van den aartsbisschop van Mechelen en eindelijk bisschop van Roermond. Deze heeft hem beschuldigd van vele en verregaande misdrijven, welke beschuldigingen echter door Boxhorn krachtig zijn weerlegd.

Boxhorn is een merkwaardige persoonlijkheid geweest, een man wiens naam in eere zal blijven. Een nadere kennismaking is hij ten volle waard. De stijl van zijn werken is levendig, en telkens en telkens weer geeft hij bewijzen van zijn uitgebreide kennis.

Van hem zag het licht:

Apologeticus adversus Henricum Cuyckium. 1595.

Anticuyckius et Commentariorum de Eucharistica Harmonia, *libri tres*, *adversus Henrici Cuyckii Cancellarii Academiae Lovaniensis Orationem paraeneticam*, *Transsubstantionem pontificiam*, *missae idolominiam*, *et manducationem carnis Jesu Christi corporalem. Accessit justitia reformationis*, *congregationisque ecclesiae Wourdanae*, *ad Christianam communitatem*, *cum Hollandiae et aliarum provinciarum Belgicarum ecclesiis ex Dei verba reformatis.* Lugd. Bat. 1598.

In 1610 (1611) verscheen: *Predicatie van Pr. Joannes de Gouda Jesuwyt*, *t'Antwerpen op Alderheil. dach (1 Nov.) ghedaen*, *ende over-ghez. aen Henricum Boxhornium ..... Die daer over Patrem Goudam metten pastoor in den Haghe bij Breda beroept tot Conferentie. Met eenighe marginale aenmerckingen op de zelve predicatie*, *die met eenen Anti-Pater Gouda hier na breeder zullen verklaert worden.* Rotterd. Hiertegen kwam uit:

Anti-Pater Gouda, *dat is*, *P. Joannis de Gauda*, *Priesters van Jesu-wijt Nederslach*, *over sijn Predicatie op den Paeps-Alderheylighen dach ghedaen*, *opgheteeckent ende wederleydt*, door D. Henricum Boxhornium .... Rotterd. 1611.

Tegen Boxhorn: *Worm-cruyt voor M. Hendrick Boxhorninck Predicant ende Minister tot Breda .....* Door Godthaft de Vrindt aptekere van Bruessele. Bruessel 1606. (De auteur van dit pamflet is Pater Gouda).

Tegen pater Gouda; *Tweede ballade aan Pater Gouda de Duysent leughenconstige priester van Jesu-wijt tot Antwerpen*, *op diversche Leugenboexkens by hem gemaect tegen D. Henr. Boxhorn*, *ende D. Fransc. Lansbergen.* Door een lief-hebber des Cathol. gheloofs. Delf. (Zie nog Meulman, *Cat. van Tract. Pamfl.* enz. dl. I, blz. 180, n° 1233, blz. 171 en 172, 1168, 1169, 1170).

Sommatie D. Henrici Boxhornii .... Bediender des H. Evang. tot Breda, *aan Joh. de Gouda*, *Jesuwijt*, *ende M. Pt. van Doornick* (in d. 30 Juni). 's-Grav. 1613.

Waerachtich verhael vande disputatie ende het ghespreck gehouden den 4^{den} Januarij 1613 tusschen D. Henr. Boxhornium, *bediender des H. Evangelij tot Breda*, *ende M. Peeter van Dornick .....* Paeps-pastoor in de Haghe bij Breda. Schied. 1613.

Vrage van den Bocxhorinck van Breda. Een praetgien tusschen een man van Rotterdam, *ende een burger van Breda.* Tu quis es? Tot Oudewater, by Gerrit Cornelissen waerseggere, in den Pekelharinck .... (Cf. Petit, *Bibl. van Nederl.*

Pamfletten. 1ste dl. 's-Gravenh. 1882, blz. 114, no 975). Dit pamflet is op rijm en waarschijnlijk te Antwerpen gedrukt).

Antidotum Catholicum; dat is, *algemeijn teghen-ghift*, *tot versterckinghe van alle Christlievende zielen in het ware Catholijcke geloove*, *op acht genoemde Catholijcke propositien van den abt ende Religieusen van Postel in Kempenlant*, *om te beantwoorden*, *solemnelick over-gesonden aen D. Henricum Boxhornium S. Theologiae Licent. ende Pastorem der Gereformeerde kercke van Breda.* Tot Delft .... Anno 1610.

Achter dit geschrift (blz. 1-122) hebben we: *Henricus Boxhoren*, *tot de Roomsche Catholycke Brabanders*, groot 8 bladzijden ongepagineerd.

L i t t e r a t u u r : Paquot, *Memoires* ..... cet T. I, fo 103 en 104 (uitgebreid).

[Berend Braams]

BRAAMS (Berend) studeerde te Groningen, en werd den 5den Augustus 1830, als 'candidaat in letteren en godgeleerdheid', door het prov. kerkbestuur van Drenthe, tot de evangeliebediening toegelaten. Beroepen te Nieuweschans in Groningen, April 1833, werd hij d.t.p. den 30sten Juni bevestigd door Ds. Perizonius Mensinga van Nieuwbeerta. Vertrokken naar Indië, was hij hier achtereenvolgens predikant te Makasser 1857, Poerworedjo (Bagelen) 1859, Sumanap (Madura) 1862, Pontianak (Borneo) 1864. Terug in Nederland met verlof in 1864, werd hij in 1869 eervol ontslagen en gepensioneerd, waarna hij den 29sten Januari 1870, als hij zich in het vaderland weer beroepbaar had gesteld, bevestigd werd te Grijpskerke in Zeeland. Hier is hij werkzaam gebleven tot den 5den Nov. 1876, toen hij met Joh. XIV:17*a* afscheid nam èn van zijn arbeid in laatstgenoemde gemeente èn van den predikdienst in het algemeen, want op dien dag ging zijn emeritaat in. Hij stierf te Kampen den 13den Nov. 1881.

Hij gaf uit:

Th. Young's, *de leer van Paulus ten aanzien van de regtvaardiging door het geloof*, *de erfzonde en voorverordening.* Voorafgegaan door een overzicht van een brief aan de Romeinen, en gevolgd van aanteekeningen. Uit het Engelsch. Gron. 1841.

De blijdschap op den levensweg. Leerrede, *gehouden of den eersten Zondag van het jaar 1855*[1] *te Nieuwe Beerta en Nieuwe Schans en opgedragen aan die gemeenten.* Winsch. 1855.

Leerrede over den jongsten watersnood op Java, naar aanleiding van Jesaja 45:7. Samarang 1861.

Apostolische zegen, aan de gemeente van Borneo's Westkust toegewenscht. Afscheidspredikatie van Pontianak over 2 Cor. 13:13. Batavia 1868.

In 1873 was hij bezig met het vertalen van een werk van den predikant der Engelsche gemeente te Batavia, John Mühleisen, Arnold B.D. (consular chaplain at Batavia),

1) Op dezen dag had er een overstrooming en dijkbreuk plaats, wat vooral een ramp was voor het gehucht Hamdijk. Die dag van den doorbraak van den A. dijk, 1 Jan. 1855, omstreeks 12 uur, was een dag van ware beproeving voor de gemeente van Braams, want al het land van den Hamdijk tot ver in Bellingwolde werd overstroomd.

getiteld: *English biblical criticism and the authorship of the pentateuch*, *from a german point of view.* 2 ed. Londen 1864. Dit werk bevat een poging om aan te toonen dat het boek Genesis één geheel is en niet bestaat uit verschillende brokstukken.

Proeve eener verklaring van Matth. XI:12. Middelb. 1875.

Van zijn hand is mee afkomstig het artikel over Nieuweschans in Van der Aa's *Aardr. Woordenboek der Nederlanden.*

L i t t e r a t u u r: C.A.L. van Troostenburg de Bruijn, *Biogr. Woordenboek* enz. Nijm. 1893, blz. 50 en 51. (Aangevuld).

[Tieleman van Bracht]

BRACHT of **BRAGHT (Tieleman van** of**),** zoon van Jan van B. een lakenbereider te Dordrecht, werd d.t.p. geboren den 29sten Januari 1625. Vroegtijdig reeds voelde hij zich aangetrokken tot de studie der fraaie letteren en bekwaamde hij zich in de klassieke talen, het Hebreeuwsch, Fransch en Hoogduitsch. Na volbrachte studie aan het seminarie te Amsterdam, werd hij in 1648 aangesteld tot predikant te Dordrecht, alwaar hij zijn betrekking van Doopsgezind leeraar met grooten lof en veel stichting waarnam, gedurende een tijdvak van 16 jaar. Hij stierf den 7den Oct. 1664 in de nabijheid van Moordrecht en werd in de groote kerk te Dordrecht begraven. Op zijn grafzerk staat gebeiteld:

> Hij die aan 't weerloos volk, een zuil was in haar kerk,
> Nadat hij zestien jaar had 't Leer-ambt waargenomen,
> Is hij die kudde ontrukt, besloten in dees zerk:
> En wacht d'opstandinge der dooden, met de vroomen.

Over strijdvragen is hij dikwijls in aanraking gekomen met de Hervormden. Zoo had hij o.a. te Oud-Beierland, den 8sten April 1663, van des avonds 6 uur tot des nachts 2 uur, een dispuut met den predikant Gerardus Aemilius, over den kinderdoop (cf. S. Bl. ten Cate, *Geschiedenis der Doopsgezinden.* 1ste deel. Amst. 1847, blz. 197-199) en in 1650 werd hij voor den Herv. kerkeraad te Dordrecht ontboden, om zich te verantwoorden dewijl hij ‘onlanx, in de marckschuyt op Rotterdam, grotelijx tot nadeel van leere en waerheyt der belijdenisse onser kercke gesprooken hadde.’ Het kan, hierop lettende, dan ook stellig geen verwondering baren dat men zijn werkje: *De schole der zedelycke deught*, *geopent voor de kinderen der christenen.* Dordr. 1657 (een 17de druk verscheen in 1783 te Amsterdam en in 1824 werd het nog herdrukt te Sneek), als een ‘schandelijk boekje van dezen Mennonyt’ uit de scholen weerde, wijl het ‘sonder visitatie’ gedrukt was.

Dr. C.B. Hylkema (*Reformateurs.* 1ste stuk. Haarl. 1900, blz. 135) toont aan dat Van Bracht een der voornaamste hoofden van de ouderen was en aangewezen wordt (in de *Reductie*) als de hoofdaanlegger van het *Leidsche Concept*, dat ten doel had om Galenus te doen vallen.

Het meest bekende geschrift van hem is: *Het bloedigh tooneel der Doops-gesinde*, *en weereloose christenen*, *die om het getuygenisse hares Salighmaeckers geleden hebben en gedoodt zijn, van Christi tijdt af*, *tot dese onse laetste tijden toe. Mitsgaders*, *een beschrijvinge des h. doops*, *ende andere stucken van den godsdienst*, *door alle deselve tijden geoeffent* enz. Dordr. 1660. Van dit werk heet het dat het voor ‘het grootste gedeelte niets is dan de letterlijke herdruk van de *Historie der vrome getuigen Jesu Christi*, het zoogenaamde ‘oude martelaarsboek van 1631, door Van Braght

alleen verbeterd en aangevuld[1)]. Naar den tweeden druk, die in 1680 te Amsterdam het

1) Over de ‘geloofwaardigheid van Van Braght’, schreef prof. Cramer uit Amsterdam in de *Doopsgezinde Bijdragen* (39ste jaarg. Leiden 1899), blz. 65-164, en Dr. Hylkema, *ll.* dl. I, blz. 135 aanteekening zegt er van dat de Galenisten er niet hoog mee waren ingenomen. De hoofdgedachten van het werk was hun te specifiek-Doopsgezind en te kerkelijk ..... Zijn werk gold ook voor weinig nauwgezet bearbeid. Zoowel Adriaan van Eeghen als Frans Kuyper verweten hem, dat hij veel dingen ‘aantrect, die nergens te vinden en voor loutere verdichtsels te houden zijn; en dat hij in verscheyde dingen op 't getuygenis van Sebastiaen Frank aengaet, die dikmael op oude schrijvers aenwijst, schoon ze niet een woord van die dingen reppen.’ Vgl. *Broederlijke onderhandel van den waterdoop tusschen* Claes Stapel en Frans Kuyper blz. 17 en 43.
Voor de verschillende drukken en vertalingen, die het *Bloedig Tooneel* heeft beleefd, voor alles in één woord wat op de bibliographie betrekking heeft, wordt verwezen naar de door Van der Haghen bezorgde *Bibliographie des Martyrologes Protestants Néerlandais*. II Recueils. La Haye 1890, p. 21-77 onder Tieleman Jansz. Van Braght.

licht zag, maar waarvan men niet weet door wien hij bezorgd is, en welks titel aldus luidt: *Het bloedig tooneel*, *of Martelaers spiegel der Doops-gesinde of Weereloose Christenen* enz., is dit boek algemeen bekend onder den naam van: *Martelaers spiegel.*

(Er tegen schreef C. Schotanus, *Gronden der Mennisterij*, *of waerschouwinghe over den Martelaarspiegel van T.J. van Bracht.* Leeuw. 1671).

J, Bout, gaf er in 1699 een uittreksel van in 't licht te Haarlem, onder den titel: *'t Merg van de historie der martelaren.*

51 Predicatiën. Amst. 1670[1)].

Onder de door hem vervaardigde gedichten is er een, dat tot opschrift heeft: *Gewichts-kruiwagen tot opvoering der stad Dordrecht.*

Litteratuur: S. Blaupot ten Cate, *Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland*, *Zeeland*, *Utrecht en Gelderland.* 1ste deel. Amst. 1847, blz. 197-199 en 285-287. *Catal. van de bibl. der vereen. Doopsgezinde gemeente*, 2de deel, reg. i.v.v.d. Aa, *ll.* dl. II, reg. i.v., v.d. Haghen, *Bibliogr. des Martyr. Protest. Néerl.* II Recueils. La Haye 1890, p. 21-77. Glasius, *ll.* dl. II, blz. 148-150. Prof. Cramer, *Doopsgezinde Bijdrage*, 1899 blz. 65-164.

[Herman van Bracht]

BRACHT (Herman van) bevorderd tot proponent in de classis Dordrecht ten jare 1714, werd in 1717 beroepen te Brandwijk, alwaar hij den 18 Juli 1717 zijn werk aanvaardde. Van hier vertrok hij naar Hardinxveld (ber. Sept. 1722, bev. den 25sten Juli 1723 door Ds. J. Knibbe uit Kedichem), welke plaats hij in 1728 verwisselde met Londen, waar hij den 11den Sept. van dat jaar beroepen werd, om er in Nov. in dienst te treden. Hier stierf Van Bracht in den zomer van 1735.

Hij schreef:

Kerkelyke redenvoeringen over den Christelyken Godtsdienst; betoogt en tegen de zwaarigheden der onchristenen verdedigt: uitgesproken te Londen. Gorinchem 1732. (Zie *Boekzaal* 1732*b*, blz. 468-475)[2)].

Ook schijnt Van Bracht beoefenaar geweest te zijn van de dichtkunst.

Litteratuur: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1146. Zie merkwaardige bijzonderheden

1) Deze preeken werden bezorgd door Pieter Van Braght, die nog al dichtkundig talent bezat en in 1653 uitgaf: *Gouden orgel*, *geluytmakende van Godt en Christi*, *eergezangen*, *geestelycke mengelingen en geboorteliederen* Cf. v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1147.

2) Hiervan zag een 2de druk het licht in 1739 te Gorinchem. De voorrede schreef H. Vink pred. d.t.p. Deze werd ook afzonderlijk uitgegeven met een stuk over den Joodschen Sabbath afkomstig van H. van Bracht en dat in den 1sten druk niet voorkomt.

over de familie Van Bracht bij Schotel, *Kerkelijk Dordrecht*, dl. I, aanteekening 4 op blz. 369-371.

[Balduinus ter Braak]

BRAAK of **BRAEK (Balduinus ter)** geboren te Groningen in 1697, werd den 5^{den} Oct. 1717 als min. cand., ingeschreven als student te Leiden (*Alb. Stud.* kol. 855). Bevorderd tot proponent in de classis Leiden (1 Mei 1720 perempt. geëxamineerd), werd hij in 1720 beroepen (17 Maart) te Katwijk aan Zee (bev. den 2^{den} Juni). Een minder goed levensgedrag werd oorzaak dat hij in 1732 uit zijn dienst werd gedeporteerd door de classis Leiden, die dit niet deed dan na zeer ernstig en nauwgezet onderzoek. Ter synodale vergadering van dat jaar, gehouden te Delft, was Ter Braak tegenwoordig en had hij een 'gedrukte defensie' ingediend, wat oorzaak werd dat de zaak commissoriaal werd gemaakt. Het praeadvies der commissie luidde, dat de classis van Leiden volkomen goed had gehandeld en het door haar uitgebracht praeadvies werd dan ook door de synode in een resolutie veranderd (part. syn. Delft 1732, art. 3). In 1733 verzoekt Ter Braak aan de synode, dat het haar believen moge hem te stellen 'onder opsigt van den kerkenraad van Leyden'. Dit verzoek werd toegestaan. (Zie act. part. syn. Z.H. 1733 art. 4; 1734 art. 6; 1735 art. 8; 1736 art. 7), doch niet vóór 1737 werd hij tot de avondmaalsviering toegelaten (cf. part. syn. 1737 art. 4). Het volgende jaar (1738) werd hij op 'getuygenisse van de consistorie van Leyden en favorabel praeadvis van de heer commissaris politycq weder tot den predikdienst toegelaten' op voorwaarde dat hij een boetpredicatie zal doen (syn. 1738, art. 1), wat hij dan ook deed te Leiden in de Pieterskerk voor den kerkeraad, naar aanleiding van Jesaja VI:5-9, en deze leerrede beviel zoo goed, dat hij weer tot den openbaren predikdienst werd toegelaten (syn. 1739, art. 2). Aldus weer in zijn eer hersteld, werd Ter Braak benoemd tot rector aan de Lat. school te Woerden, werwaarts hij zich nu metterwoon vestigde. 'Dog in den jaare 1742 is tot smertte van de gansche christ. synodus weederom een notabel staaltje ter beswaaringe van den voorgemeldte Baudewijn Ter Braak, door de E. classis van Woerden etc. aan de christ. synodus bekendt gemaakt (syn. Dordr. 1742, art. 25). De verzoeking niet kunnende weerstaan, had hij op het Kerstfeest van 1741, toen hij voor de gemeente te Bodegraven zou optreden, zich weer aan den drank te buiten gegaan en wel in zóó groote mate, dat hij, ofschoon de menschen reeds in de kerk waren, niet derwaarts kon gaan, om te preeken. Schorsing van 6 maanden was hiervan het gevolg. Later komen van hem geen dergelijke buitensporigheden meer voor, maar ofschoon van de censuur ontheven en tot de avondmaalsbediening toegelaten, mocht hij toch in 1743 nog niet preeken. (Syn. Delft 1743, art. 23).

Ter Braak had een vruchtbare pen en heeft heel wat geschreven. O.a.:

Melk der zuigelingen. Leiden 1724.

Eerste melk der kinderen. Leiden 1725.

Zede en mengelstoffen vervattende XX Predikaetsien over sommige voorname deugden der Christen; als mede over enige byzondere Keurstoffen des O. en N. Testaments .... Leiden 1731.

Uitlegging over het boek der Proofeetsyen van Jesaias, door Kampegius Vitringa in het Latijn geschreven en uit deze taal overgezet door B. Ter Braak v.d.m. en rector der Lat. schole te Woerden. Leiden 1739 en 4° 4 dln.

P. van der Laan's, *Over de voorzigtigheid.* Vertaald uit het Latijn.

Inwyingsredevoering van Bernhardinus de Moor, *over den onvolmaakten gelukstaat der strijdende kerke.* Opentlyk uitgesproken den 21sten Junius 1745 (bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt in de godgeleerdheid). Leiden 1745.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1135. Vooral echter acta part. syn. Z.-Holl. 1732-1738; 1742 en 1743. Ms.

[Jan Jacob Brahé]

BRAHÉ (Jan Jacob) werd den 13den Nov. 1726 geboren te Delft als zoon van den gepensioneerden luitenant Jan Jacob Maurits en Elisabeth Holtius. Hij doorliep de Lat. school te Amsterdam, waarna hij 3½ jaar de lessen volgde aan de illustreschool aldaar, om eindelijk zijn studie te gaan voltooien te Utrecht 'daar hy, gedurende den tyd van 5 jaaren, het onderwys van verscheyden beroemde hoogleeraren genoot, zittende insonderheyd aan de voeten van de Heeren Irhoven en Reitz'[1]. Proponent in de classis Amsterdam (14 April 1749), werd hij, na met Paschen 1750 te Watergang op beroep te hebben gepreekt, aldaar beroepen en er den 5den Juli d.a.v. bevestigd door zijn oom Nicolaas Holtius, predikant te Kouderkerk a/d Rijn. Lang heeft hij echter in zijn eerste gemeente niet gearbeid, want reeds den 12den Sept. 1751 werd hij beroepen te Vlissingen, als opvolger van Ds. Gerhardi. Hier werd hij bevestigd den 9den Jan. 1752. Te Vlissingen is Brahé voortdurend werkzaam gebleven tot ziekte het hem onmogelijk maakte zijn arbeid voort te zetten. In Oct. 1775 overvallen door een beroerte, zag hij zich genoodzaakt het emeritaatschap aan te vragen, wat hem den 19den 1776 werd verleend door het collegium qualificatum der stad op advies van de classis Walcheren. Maar zie, nauwelijks was hij door de Staten van Zeeland, den 27sten Juni, 'salvis honoribus et emolumentis' ontslagen, of hij ontsliep den 5den Juli d.a.v.

Brahé wordt geteld onder de oprichters van het Vlissingsche dichtlievende genootschap 'Tenues conamur grandia' (1753), terwijl hij tevens behoort tot de stichters van het 'Zeeuwsch genootschap der Wetenschappen' (21 Jan. 1768). Met Isaac Winkelman en Justus Tjeenk, waarvan de eerstgenoemde president werd en de beide andere heeren als secretarissen optraden, maakte hij het eerste bestuur uit.

Brahé is ongetwijfeld een man geweest van zeer groote bekwaamheden, ervaren als hij was in verschillende talen en in de godgeleerdheid. Ook heeft hij verscheidene verzen gemaakt, die echter niet op groote schoonheid kunnen bogen en volstrekt geen hooge vlucht nemen. Proeve van de poëzie vinden we b.v. in Jona W. te Water's, *Plechtige inhuldiging ..... van Willem den Vijfden* enz. (Vliss. 1767), waar we blz. III-VII hebben: '*Aan mynen zeer geagten amptgenoot* ..... J.W. te Water' .... enz. en op het einde een '*Zegezang bij de plechtige inhuldiging van ..... Willem den Vijfden* ..... op den 30 van Bloeimaand 1766. Dan al was zijn poëzie maar middelmatig, steeds was hij er een groot beminnaar van en dat is hij altijd gebleven. (Cf. G. Vrolikhert, *Vl. Kerkhemel.* Vl. Middelb. 1758, blz. 305 en 306).

In 1758 verscheen van hem (te Middelburg): *Aanmerkingen over de vijf Wal-*

1) Het is vreemd dat, dewijl het een onloochenbaar feit is dat Brahé 5 jaar te Utrecht heeft gestudeerd, zijn naam in het *Album Stud.* niet voorkomt.

chersche artykelen[1] *welke*, *benevens de gewone Formulieren van eenigheit*, *in die classis onderteekend worden.* ‘Het geschrift werd door Brahé[2] vervaardigd, bij gelegenheid dat êén lid der klassis van Walcheren, H. van Monsjou, predikant te Domburg, tegen het eerste artikel eenige bedenkingen gemaakt had, maar behelsde eene verklaring van al de vijf artikelen, zoo ingerigt, dat dezelve naar zijne meening volmaaktelijk overeen kwam met de leer der hervormde kerk, vervat in de drie formulieren van eenigheid. Inzonderheid dacht Brahé het derde artikel, opzigtelijk tot de *regtvaardiging*, in overeenstemming met de leer der formulieren gebragt te hebben. Volgens 's mans gedachte moest de klassis van Walcheren, in het gemelde artikel stellen, ‘niet dat God, als regter, in zijne vierschaar ons de volkomene genoegdoening van Christus toerekende, wanneer wij dadelijk geloofd hebben, en dus door eene *middellijke toerekening*, gelijk het artikel scheen mede te brengen, maar dat deze toerekening vooraf ging en onmiddellijk geschiedde, zonder aanzien van eenig geloof of andere goede gesteldheid in ons, met oogmerk, dat wij die toegerekende en van God geschonkene weldaad met geloovige harten aannemen zouden en dus lijdelijk geregtvaardigd worden.’ M.a.w. leeraarde dus Brahé: dat de rechtvaardigmaking ging vóór het geloof, en dat het geloof alleen was het middel waardoor de gerechtvaardigde van zijne rechtvaardigmaking verzekerd werd[3]. Het boek werd, vóór de uitgave, nauwkeurig onderzocht door twee daartoe benoemde predikanten en als deze 't hadden goedgekeurd, werd het met approbatie van de classis uitgegeven. Tegen de opvatting van Brahé trad in het krijt in de allereerste plaats Pieter Boddaert, griffier van de admiraliteit in Zeeland, met zijn geschrift: *Wolke van getuigen voor de leer der regtvaardiging door en uit het geloof.* (Amst. 1759). Brahé antwoordde met: *Wolke van getuigen voor de leer der rechtvaardigmaking* 1759 en Boddaert schreef nog: *Zedige verdediging der wolke van getuigen.* Middelb. 1759. Verder hebben we van Brahé, almee als een gevolg van het optreden van den griffier der Zeeuwsche admiraliteit: *Proeve van Aanmerkingen op de wolke van getuigen voor de leer der rechtvaardigmaking onderzogt*, *hersteld en vermeerderd.* Middelb.

Vertoog aan de Classis van Walcheren wegens de handelingen gehouden in het geschil over zijn boek, *genaamd Aanmerkingen over de vijf Walchersche artykelen.* Middelb. 1760[4].

Maar niet alleen Boddaert, doch ook de Middelburgsche predikant Augustus van der Sloot, opperde bezwaren tegen het gevoelen van Brahé en in de classis ontbrandde een hevigen strijd[5], waarin zich in 1760 ook Holtius mengde ‘met

1) Zie deze artikelen in het *Kerkelijk handboekje* enz. uitgegeven door P. Biesterveld en Dr. H.H. Kuyper. Kampen 1905, blz. 319-332.
2) Ypey en Dermout, schrijven Brahe en niet Brahé omdat hij zelf dien naam zoo schreef op den titel van zijn werk (cf. *Gesch. der Nederl. Herv. Kerk*, dl. III, blz. 233 aanteekeningen sub n° 697).
3) De opvatting van Brahé komt overeen met die van zijn oom N. Holtius. Breedvoerig wordt over deze zaak gehandeld door Ypey en Dermout, *ll.* dl. III, blz. 497-501.
4) In hetzelfde jaar 1758, waarin Brahé's, *Aanmerkingen* het licht zagen, verscheen nog van hem: *Brief ter opening van de geschiedenis der geschillen wegens zijn boek over de Walchersche Artykelen.* Utr. 1758.
5) Holtius gaf eerst uit, doch zonder zijnen naam op den titel, een *brief van een vriend in Holland aan eenen vriend in Zeeland* en daarna met zijn naam: *brief aan zijnen broeder J.J.M. Brahé over Boddaerts zedige verdediging* enz.

een zoo wild en woest geschreeuw, dat de gansche Nederlandsche kerk er door ontrust werd, en elk verstandige er zich over verontwaardigd toonde.' In de classis Walcheren werd de verwijdering tusschen de predikanten gaandeweg grooter 'vooral toen den 3 van herfstmaand des jaars 1761, volgens derzelver uitspraak, op grond der meerderheid van stemmen, Brahé niet alleen werd vrij verklaard van onregtzinnigheid, maar ook hem over van der Sloot de zege toegekend. Van der Sloot protesteerde; en oogenblikkelijk openden zich in 't verschiet vooruitzigten, die allerdonkerst waren.' Dan vóór en aleer 't zoo ver kwam, verscheen er een resolutie van de Staten van Zeeland, van den 18^{den} Sept. (cf. *Nederl. jaarboeken*, dl. XVI, blz. 321 vlgd.), waarbij bepaald werd, dat al de stukken bij de classis Walcheren ingekomen 'betrekkelyk tot het verschil' aan de Staten moesten worden overgegeven, terwijl alle class. resolutiën moesten beschouwd worden als niet genomen te zijn 'zoo lang door hun hoog gezag omtrent de zaak geene andere schikkingen waren gemaakt.' Door dezen maatregel, kwam aan het zooveel gerucht verwekkende verschil in Walcheren een einde.

Van den kant van Brahé had het licht gezien: *Noodige verdediging van waarheit en leere tegen Ds. A. van der Sloot.* Middelb. 1760, en van Sloot: *Vertogen over de rechtvaardiging des zondaars tegen J.J. Brahé.* 3 st. Middelb.

Andere geschriften zijn:

Brief aan Vrolykhert. Amst. 1760.

De Kerklust van Vlissingen vertroost door 't herbouwen en inwyen van haar afgebranden Tempel, ter gelegentheit, dat de WelEerwaarde godtsalige en geleerde heer Matthias van Dam, oudste herder en leeraar in de bloeiende gemeente dier stadt, de vernieuwde Oostkerk, plegtig inzegende op den 15 van Wijnmaand 1752 door deszelfs amptgenoot Jan Jacob Brahé. Middelb, 1752[1)].

Ethans onderwijzing in den 89 Psalm, geopend en verklaard. Amst. 1765.

*Lykrede over Joh. XI:11*a op het zalig afsterven van den WelEerw. Godzal. en ZeerGel. Heere Gerhardus Schortinghuys (geb. 14 Oct. 1724, zoon van W.S. gest. den 18^{den} Nov. 1767), in deszelfs leven herder en leeraar in Gods gemeente te Koudekerk, in Walcheren; aldaar uitgesprooken op den 29 van Slagtmaand 1767, door Jan Jacob Brahé, Predikant te VI. VI. Amst. 1768.

Kerklyke redevoering ter inwyding van het orgel te Vlissingen. Middelb. 1769.

Kerkelyke redevoering, *ter gelegenheid van het tweede eeuwgetyde der Vlissingsche vryheid op den 6 van Grasmaand* 1772, aldaar uitgesproken in de Groote of St. Jacobskerk, door Jan Jacob Brahé, predikant, lid en 2de Secretaris van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen. Vliss. 1772.

1) Deze preek is dus niet van Brahé maar van zijn ambtgenoot M. van Dam, en wel naar aanleiding van Ezra VI:16-18. Brahé is er alleen de uitgever van. Bij gelegenheid dezer inwijding vervaardigde hij een gedicht, dat hij opdroeg aan de magistratuur en de heeren commissarissen tot den opbouw der kerk, welk gedicht zoozeer in den smaak viel, dat hij daarvoor ten geschenke kreeg 'het kostbaar werk van Moubach, over de godsdiensten van alle volkeren, 6 deelen in folio, groot papier, sierlijk gebonden met het stadswapen op de banden, zijnde voorin geschreven, door den Heer Secretaris dezer stad, dat dit een geschenk van den WelEdel. Agtb. Magistraat aan hem was.'

Vlissings eeuw-vreugde op den 200^en^ geboortedag harer vrijheid den 6 van Grasmaand 1772. Met prentverbeeldingen. Vliss. 1773[1)].

Het 1ste deel der *Verhandelingen uitgeg. door het Zeeuwsch Gen. der Wetensch. te Vlissingen*, bevat een studie van Brahé, *Salomo's kroonregt verdedigt*, *en Adonia*, *Abjathar en Joab wegens hoog verraad gestraft.*

Brahé was een streng rechtzinnig man en hij was een geestverwant van Comrie.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1150-1152. Ypey en Dermout, *Gesch. der Herv kerk*, dl. III, 497-501. Nagtglas, *ll.* blz. 72. De *Boekzaal*, waarnaar h.t.p. verwezen wordt is 1776*b* blz. 124 en 125.

[Dirk Gerryts Brakel]

BRAKEL (Dirk Gerryts of Theodori à) geboren te Enkhuizen in 1608, werd den 13^den^ Maart 1638 beroepen te Beers en Jellum. Terwijl op de eene plaats van hem getuigd wordt, dat hij, na de Lat. school in zijn geboortestad doorloopen te hebben, zich daarna naar de universiteit te Franeker begaf om er in de godgeleerdheid te studeeren (v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1156), heet het elders, dat hij niet gestudeerd heeft (d.w.z. dat hij niet aan een academie is geweest. Zie Romein, *Naamlijst der predikanten*, dl. I, blz. 176). Niet minder dan 14 jaar heeft hij deze zijn eerste gemeente gediend nl. tot 1652 (gedimitteerd den 31sten Mei 1652) toen hij naar den Burg op Texel vertrok, vanwaar hij in 1653 beroepen werd te Makkum (geapprobeerd den 26sten April). Hier stierf hij den 14^den^ Febr. 1669 (d.i. 68 o.s.).

Brakel wordt geroemd als een zeer vroom man, die zich geheel en al wijdde aan de belangen der gemeenten, waarin hij achtereenvolgens gearbeid heeft.

Van hem zag het licht: *Het geestelijk leven ende de staat eens gelovigen mensches hier op aarde*, *uyt Godes heylig woordt vergadert en bijeengebragt.* Amst. 1648[2)].

1) Een vrij uitvoerige mededeeling, de feestviering te Vlissingen den 6den April 1772 betreffende, vindt men in de *Boekzaal* van 1772*a* blz. 499-501. Behalve Brahé sprak ook in de kleine of middelkerk Jona Willem te Water, wiens redevoering verscheen in 1772 te Middelburg. Mede hierop betrekking hebben: C.R. Busken's *Gedenkzuil*, *ter viering van het 2de eeuwfeest der Nederlandsche vrijheid.* Vliss. 1772, en J. v. Iperen's, *Tweehonderdjarig jubelfeest*, enz. Middelb. 1772. De verschijning van dit geschrift van Brahé was reeds aangekondigd in de *Boekzaal* 1772*a* blz. 501. Men vindt er in: ‘eene omstandige beschryvinge van alle de plechtigheden, tot dien by uitstek aanzienlyken en luisterryken feestdag betrekkelyk, benevens verscheide merkwaardigheden nopens 's lands gebeurtenissen in 't gemeen, en Vlissingen in 't byzonder; zynde alles begrepen in zeven hoofdstukken en eenige achteraan geplaatste byvoegselen, en versierd met tien fraaije kunstplaten, gegraveert door de beroemde C. Philips Jr. en N. van der Meer Jr.

2) In de *Boekzaal* van 1777*a* blz. 339 vinden we dit bericht: ‘By de Wed. J.J. van Poolsum is op de pers, en zal zo spoedig mooglyk worden uitgegeven; het voortreffelyk werk, getiteld: *Het geestelyk leven*, *en der geloovigen toestand op aarde.* (Verschillende drukken hebben dezen titel). Door Theodorus à Brakel, omtrent het midden der voorige eeuw seer waardig bedienaer van 't H. Euangelium te Makkum. Opnieuws uitgegeven door Cornelis Brinkman, bedienaar van het H. Euangelie te Dirksland, met verbetering van styl en spelling, en byvoeging van eene aanpryzende voorrede, en eenige aanteekeningen, waar van sommige gepast zijn om zyn Eerws. gedagten in het eerste stuk zijner *Beknopte opheldering over eenige plaatsen van het N.T.* gedrukt by P. van Braam, op te klaaren. Het ‘*Geestelyk leeven*’ is herhaaldetijk herdrukt. O.a. nog in de vorige eeuw, bij Höveker te Amsterdam en in 1855 te Sneek. Met eene ontleding des tractaats en met het afsterven des auteurs vermeerderd.

Eenige christelijke meditatiën, gebeden en dankzeggingen om 's nachts, 's morgens,

'*s middags en 's avonds te gebruiken*, *mitsgaders bij andere gelegenheden*, 1650. Ook dit geschrift is verscheidene malen herdrukt.

Disputatie over de menschwerdinge Jesu Christi. Tegen Hessel Ipes. Amst. 1664.

De trappen des geestelijken levens. (Goedgekeurd door de classis van Bolsward den 14^{den} Maart 1670). Dit werkje werd door Wilh. à Brakel op uitdrukkelijken last van zijn overleden vader uitgegeven en is opgedragen aan Hare Hoogh. Albertina, geb. princes van Oranje, enz. Dit geschrift had blijvend debiet en wekte de begeerte op van den Deventerschen uitgever Gerrit de Rijke, om daarvan een oplaag te bezorgen. Een resolutie van 2 Maart 1759, genomen op voorstel van de curatores scholarum, verbood hem niet alleen de verwezenlijking van dit plan, maar gelastte hem ook 'het boek niemant te recommanderen, veel min aan anderen te geven of te leenen.' De liefhebbers van mystieke lectuur hebben zich aan dit verbod niet gestoord; integendeel de persen gaven herhaaldelijk nadrukken, al werden deze niet te Deventer opgelegd. Er zag nog een editie van het licht in 1864 te Nijmegen.

De geschriften van Th. à Brakel, behoorden tot de zeer geliefkoosde stichtelijke lectuur onzer voorvaderen.

Glasius geeft van hem deze schets: 'Dirk van Brakel heeft in meer dan één opzigt, aanspraak op hoogen lof. Zeer zeker mogt hij in den vollen zin des woords een braaf man en een gemoedelijk prediker genoemd worden. De toon, die in zijne schriften heerscht, spreekt van diepen ootmoed en getuigt van een hart, dat God lief heeft en niets vuriger wenscht, dan warme godsvrucht te bevorderen. Ongetwijfeld wordt dan ook in zijne werken veel gevonden, wat vooral in zijn tijdperk ter versterking in het geloof en ter besturing van zwakke christenen kon strekken en begrijpelijk is het ons, dat de sterke uitdrukkingen, de verzuchtingen, die er in voorkomen, en de mystieke kleur, die over het geheel ligt, wel geschikt zijn om in onze dagen nog de zoodanigen te boeijen, wier hart wel naar warme godsvrucht haakt, maar wier geest niet ontwikkeld genoeg is, om de leer van het Evangelie uit een reiner, eenvoudiger en toch verhevener standpunt te beschouwen.'

'Dat de schrijver zich niet tot beschouwingen alleen bepaalt, maar tot het werkzame leven indringt en de praktijk des christendoms tracht te bevorderen, blijkt, wanneer wij zijne werken opslaan, maar dit neemt niet weg, dat zijne schriften in toon en uitdrukkingen mystiek zijn. Als bewijs hiervoor schrijven wij af, wat hij (aanwijzende, *hoe de geloovige wel gebracht wordt in Godt en rust in Zijne zoete gemeenschap*) van den geloovigen, bij wien *de werkinge des H. Geestes wast*, zegt: 'so groot ziet hij Godts liefde en de weldaden dan nevens hem in, dat hij daarover als verstomt staat, niet wetende, wat hij zijn God en Zaligmaker zal zeggen of doen voor al zijne liefde, ja dat zoo verre gebragt werd in de zoete gemeenschap Gods, ende zoo nauw met hem word vereenigt door het gelove, ende door de gevoelende werkinge des Heiligen Geestes in zijne ziele, als hij is in zijn gebeden en meditatiën, ende dat hij als bijna ophoud met zijn bidden ende mediteeren, ende is gebragt in God, ende rust in de zoete en zalige gemeenschap ende vereeninge met zijn God ende Zaligmaker, houd zig stil, ende laat God in hem werken, ende werd overgooten met zulken zoeten invloeijing, ende werkinge des Heiligen Geestes, in het binnenste van zijn ziele; daarin hij hem zoo vermaakt dat hij niet

weet als met liefde zijn God en lieve Zaligmaker te omhelzen en te smeeken met vele zoete woorden ende te zeggen met de bruit Christi: Ik hebbe grooten lust in zijn schaduwe ende zitter onder, ende zijn vrugt is mijn gehemelte zoete. Hij voert mij in het wijnhuis, ende de liefde is zijn baniere over mij. Zijn slinkerhand is onder mijn hooft, ende zijn regterhand omhelsde mij, *Cant.* 2, 3, 4, 6. Zo word dan de geloovige ziele onthaalt van haren bruidegom Christo, dat zijn vrugt haar gehemelte zoet is, ende dat zij in 't wijnhuis gevoerd zijnde, gedrenkt wordt met specerijewijn, ende van 't sap van granaatappelen, *Canticorum VIII vers 2*, ende alzo boven haar zelven gevoerd word, dronken zijnde van den aanschijn Gods ende zijnder genade, ende bevind, dat sij so lieflijk word onthaalt ende met liefde omhelst, alzo dat de liefde als een baniere over haar gaat, mids zij de teekenen zijner liefde in 't herte gevoelt, ende dat zij gekust word met de kusse zijnes monds enz.'....

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1156 en 1157. - Romein, *Naamlijst der predikanten*, enz. dl. I, blz. 46, 176 en 296. - Sepp, *Het Staatstoezicht op de godsd. letterk. in de Nederlanden.* Leid. 1891, blz. 222. - Dr. F.J. Los, *Wilh. à Brakel*, blz. 23, 24, 41 enz. - Glasius, *ll.* dl. I, blz. 150-152.

Zijn beeldtenis, vervaardigd door Joh. Verkolje in zwarte kunst, is in 1686 te Rotterdam uitgegeven.

[Jakobus van Brakel]

BRAKEL, (Jakobus van) was predikant bij de Remonstrantsche gemeente te Leiden van 1658 tot 1669, toen hij stierf.

Van hem zag het licht:

Lyk-predicatie over de doodt van Corn. Bremer ..... ontslapen ..... 1668, den 8 April. Gedaen den 15 Aprll dess. jaer door ..... Tot Leyden 1668.

De Catal. der handschriften op de bibl. der Rem. Geref. Gem. te Rotterdam (Rott. 1869), vermeldt op blz. 73, onder n° 788 en 789, 2 brieven, de eerste van den 2^{den} Sept. 1660 aan J. Oudaen, 'over de zaligheid der jonge kinderen, en andere godgeleerde onderwerpen' en de tweede van den 2^{den} Sept. 1662 aan G. Brandt, 4 blz. fol. 'Over de onderlinge verdraagzaamheid van de Remonstranten en Mennonieten.

[Johannes Brakel]

BRAKEL (Johannes) was krankenbezoeker te Rotterdam. Geprezen als een knap en braaf man, bood hij zich in 1788 aan bij de Remonstr. Broederschap, eenige preekbeurten waar te nemen, welk aanbod aangenomen werd. Zooveel zorg besteedde hij aan zijn werk, dat hem gedurende de jaren 1791-1793 een toelage werd uitgereikt. Hij werd bij die gelegenheid tevens bedankt voor de diensten door hem bewezen, met vergunning om, zoo hij door een of ander predikant daartoe verzocht werd, een gemeente met een leerrede te stichten. Doch niet alleen door preeken, maar vooral door het schrijven van boekjes voor het godsdienstonderwijs, heeft hij zich zeer verdienstelijk gemaakt.

We hebben van hem:

Korte schets der heilige godgeleerdheid, *meest tot bijzonder gebruik opgesteld voor die zich bereiden tot belijdenis des geloofs*, *in vragen en antwoorden*, *met bijvoeginge der schriftuurplaatsen.* Rott. 1760. (Verscheidene malen herdrukt).
Bybelsche geschiedenissen, *beknoptelyk voorgesteld by vragen en antwoorden ten dienste der christ. jeugd.* 2de druk. Amst. 1778.

Onderwijs in den godsdienst, *bijzonderlijk geschikt ten dienste der christ. jeugd.* Amst. 1778.
Korte schets der meeste historiën van de boelzen des O. en N. Testament, *voorgesteld bij wijze van vragen en antwoorden*, *tot behoef en onderwijzing van de kinderen en aankomende jeugd*, door Corn. de Wit. De 5de uitgave van dit boekje werd door Brakel bezorgd.
L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1156. - *De Remonstr. Broederschap. Biogr. naamlijst*, enz. blz. 11 en 457.

[Wilhelmus à Brakel]

BRAKEL, (Wilhelmus à) zoon van Dirk en diens vrouw Margarietha Homma, werd den 2den (10den) Jan. 1635 te Leeuwarden geboren, alwaar hij de Latijnsche school bezocht en hij werd den 6den Jan. 1654 ingeschreven als student aan de Franeker universiteit. Hij had hier tot leermeesters Chr. Schotanus en Joh. Valckenier, aan wie Brakel zijn betrekkelijke sympathie voor de Coccejaansche richting dankte. Ook hoorde hij de lessen van N. Arnoldi, die, wat zienswijze betrof, vlak stond tegenover de beide eerstgenoemden. Proponent bij de classis Leeuwarden op het einde van 1659, volgde hij daarna de lessen aan de Utrechtsche universiteit (hij komt echter in het *Album Stud.* niet voor), waar hij o.a. Voetius hoorde en Essenius. Terug in Friesland, begin 1662, wendde hij pogingen aan om een gemeente te krijgen, wat hem spoedig gelukte, want reeds den 27sten Juni van dat jaar, werd hij te Exmorra beroepen, en in deze plaats heeft hij met veel zegen gearbeid.

Van Exmorra ging Brakel naar Stavoren, waar hij den 11den Nov. 1665 beroepen was. Hellenbroek (een zijner levensbeschrijvers) verklaart dat hij ook t.d.p. zeer vruchtbaar heeft gearbeid en stellig is het dat hij hier een ambtsbroeder naast zich heeft verkregen, vooral door hulp en toedoen van princes Albertina van Oranje. Als 3de standplaats had Brakel Harlingen, werwaarts hij den 3den Oct. 1670 geroepen werd. Naast zich had hij hier drie collega's, met wie hij arbeidde aan de godsdienstige opbouwing der gemeente, die ten zeerste op hem gesteld was en hoogelijk waardeerde wat hij aan en voor haar deed. Er ging dan ook van hem een goede roep uit naar buiten, wat almee hieruit blijkt, dat hij aangewezen werd door den kerkeraad van Leeuwarden, om Ds. Martinus Averkamp te vervangen, die in Aug. 1673 te Amsterdam overleden was. Den 17den Nov. van dit jaar zag hij zich in Friesland's hoofdstad bevestigd. In deze plaats had hij het buitengewoon druk, want door zes predikanten moesten wekelijks 11 predikbeurten gehouden worden. Maar hoe druk hij het ook had en hoeveel van zijn tijd ook in beslag genomen werd, dit nam niet weg, dat hij toch nog conventikelen kon houden (iets waarvoor hij altijd liefde is blijven gevoelen), die hij naar alle waarschijnlijkheid niet ontleend heeft aan Delabadie, maar misschien aan zijn leermeester Voetius of aan zijn vriend Koelman.

Over deze conventikels is heel wat te doen geweest en Brakel heeft er veel over moeten hooren, maar er van afzien wilde hij niet, voor 't bestaansrecht er van heeft hij immer gestreden. Voor hem waren ze iets goeds, waardoor het godsdienstig leven in de gemeente kon opgebouwd en versterkt worden.

Een andere strijd heeft Brakel te Leeuwarden gevoerd met den welbekenden David Flud. van Giffen, predikant te Nieuw-Brongerga of de Knijpe. Het gebeurde nl. in den winter van 1679-1680, dat een van de ambtsbroeders van Brakel, predikende over den 8sten Psalm, de profetische verklaring daarvan krachtig weer-

sproken had. Toen nu den 23sten Jan. 1680 van Giffen in de Groote Kerk te Leeuwarden een liefdedienst vervulde, was dit voor den predikant van de Knijpe een gereede aanleiding om met kracht den profetischen zin van dezen psalm te handhaven. De wijze, waarop hij dit deed vond niet veel bijval en nog denzelfden dag, moest hij 't vernemen, dat van den kansel tegen den volgenden rustdag de 'rechte verklaring van het lied werd aangekondigd, en dat de gemeente ernstig vermaand werd te strijden voor het geloof, dat eenmaal den heiligen is overgeleverd.' Om dien rechten zin van den 8sten psalm der gemeente te verklaren werd Brakel, misschien door zijn collega's uitgenoodigd, doch het is meer waarschijnlijk dat hij den strijd zelf heeft aangebonden, en zoo preekte hij den 1sten Febr. 1680 over het 2de vers van Psalm 8, terwijl van Giffen gesproken had, over het gelijkluidende 10de vers.

Beide preeken verschenen in druk, en wel de leerrede van v. Giffen als: *Jobs levende Goël*, *en de noch verwachtte heerlycheid der kerke in de laatste dagen*, Leeuw. 1680; die van Brakel onder den titel van: *David's Hallelu-jah*, *ofte lof des Heeren in den achtsten Psalm*, *verklaert*, *tot navolginge voorgestelt*, *ende verdedicht.* Leeuw. 1680.

Met kalmte werd de strijd gevoerd door beide predikanten, en nog in hetzelfde jaar, uiterlijk in het volgende, kwam de verzoening tusschen v. Giffen en Brakel tot stand.

Het meest belangrijke in dezen strijd is zeker wel, dat ze oorzaak werd dat Brakel er toe geleid werd, om zijn eerste werkje: *David's Hallelu-jah* te schrijven, dat wellicht aanleiding gaf tot de samenstelling van den *Redelijken godsdienst.* (Cf. Los, *Wilh. à Brakel*, blz. 63, aanteekening 1).

Ook zijn kamp voor de rechten der kerk tegen de politieke overheid in 1682 moet hier vermeld worden, 't Was tijdens de part. synode, die den 13den Juni en volgende dagen van genoemd jaar te Leeuwarden gehouden werd en waar Brakel presideerde, dat hij zei dat 'D. Koelman noit was gecensureert, noch gedeporteert van syn predickdienst, en dat geen politieke overheit macht hadde om een predicant te deporteeren', aan welke uitlating de commissaris politiek zich geërgerd had, en welke straks aan Gedeputeerden der provincie aanleiding gaf hem voor vier weken in zijn dienst te schorsen. Over deze zaak is vrij wat te doen geweest en Brakel diende 2 remontrancies in bij het college der Gedeputeerden, die de schorsing handhaafden, maar 't slot van de historie is geweest dat hij, niettegenstaande zijn suspensie, den 21sten Juli preekte, dat niemand hem bij die gelegenheid iets in den weg lei en dat hij ook in het vervolg niet bemoeilijkt werd. Uitvoerig wordt deze aangelegenheid besproken in zijn: *Waarachtigh verhaal van de rekenschap*, *gegeven van D. Wilhelmus à Brakel*, *wegens sijn E. verdediging van 't recht der kerke.* Waar uyt blijckt; hoe sijn Eerw. de usurpeerende macht der hooge overigheidt, in het suspendeeren, en deporteeren van een predikant om kerkelijke zaaken, met woorden en daaden, in het synodus, laast in Vrieslandt gehouden, en by de Ed. Mog. Gedeputeerde Staaten van die provincie, kloeckmoedelijk en onbeweeglijk heeft tegen gestaan. Uitgegeven, tot overtuiging van vleyende, en tot aanmoediging van vreesachtige leeraars in Nederlandt. Utr. 1682.

Beroepen in Sept. 1683 naar Rotterdam, heeft hij deze roeping aangenomen, doch onberispelijk heeft hij stellig in deze aangelegenheid niet gehandeld.

Na een zeer gevaarlijke reis over de Zuiderzee, waarbij hij in levensgevaar had verkeerd, werd hij den 21sten Nov. bevestigd door Ds. Petrus Tilenius. Nog 28 jaar heeft Brakel te Rotterdam gearbeid en een belangrijken strijd heeft hij ook hier gevoerd in 1688 voor de onafhankelijk van de kerk van den staat. Zijn gevoelens, die we reeds kennen uit zijn optreden te Leeuwarden op de synode van 1682, waren in den loop der jaren niet veranderd, hij bleef staan op het eenig ware en goede, zuiver Gereformeerde standpunt, de kerk souverein in haar kring. Aanleiding tot het geschil was de improbatie door de vroedschap der stad en wel zonder vermelding van reden, van het door den kerkeraad op Ds. David Crombrugge te Utrecht gedane en door dezen aangenomen beroep. Hoe hij tegen deze onbevoegdheid van de overheid en het verkrachten van de rechten der kerk optrad, blijkt uit zijn preek, den 25sten Juli 1688 in de Groote Kerk gehouden naar aanleiding van Psalm II:6, en die in genoemd jaar te Rotterdam het licht zag: *De Heere Jezus Christus voor de alleene ende souveraine Koninck over sijne kerke uytgeroepen in een verhandelinge over Psalm II vers 6.* Rott. 1688. Over den inhoud dezer preek is vrij wat te doen geweest en als we nagaan, hoe de overheid der stad tegen hem optrad, dan zeggen we stellig niet te veel als we het er voor houden, dat Brakel ongetwijfeld het onderspit zou gedolven hebben, ware niet prins Willem III in zijn belang tusschen beiden gekomen. 't Was juist een dag of wat vóór de prins naar Engeland trok, en wat de Rotterdamsche afgevaardigden uit het stadsbestuur, hem, hoogstwaarschijnlijk met betrekking tot de aangelegenheid hebben gezegd, heeft niet veel uitgewerkt, want, als den 1sten Nov. de pensionaris verslag uitbracht van hetgeen den prins was aangebracht, werd goedgevonden de zaak van Ds. Brakel ‘in statu’ te laten, en het stadstractement, dat hem aanvankelijk ontzegd was, kreeg hij later, bij vroedschapsresolutie van den 12den Juli 1690 weer.

Met ijver en onvermoeide werkzaamheid heeft Brakel verder te Rotterdam gearbeid en stellig heeft hij, onder de predikanten dezer stad, zijn plaats met eere bekleed. Voor het laatst heeft hij, den 30sten Aug. 1711 tweemaal gepreekt, maar hij was toen reeds ziek, zoodat hij niet dan met zeer veel inspanning zijn werk volbracht. Zacht en kalm, ontsliep hij ‘in den Heere’ den 30sten Oct. 1711 des morgens 11 uur. Met hem was een vroom en innig godsdienstig mensch weggegaan. Den 5den Nov. werd 's mans stoffelijk overschot in de Groote Kerk begraven.

Zijn jongste levensbeschrijver spreekt over hem dit algemeene oordeel uit: ‘Tot weinige jaren vóór zijn dood werd zijne krachtige lichaamsgestalte door ziekte weinig gesloopt. Hij bezat een scherp en schrander verstand, een helder, een vooruitziend oordeel en een vlug begrip. In de talen en in de godgeleerdheid was hij ongemeen bedreven. Doch meer nog op geestelijk gebied boezemde hij eerbied in. Zijn ontzag voor God, zooals dat in gesprekken, oefeningen en gebeden bleek, was onbegrensd. Onder de godsdienstoefeningen zijner collega's zat hij meermalen met inspanning en eerbied te luisteren. Inzonderheid was hij een man des gebeds, zoo voor de kerk in 't algemeen, als voor eigen en anderer persoon. Vandaar, dat hij onder persoonlijke ongevallen steeds bemoedigd kon zijn, en somtijds wonderlijk en kennelijk van de uitkomst goddelijk verzekerd was. Nu en dan koesterde hij wel wat zonderlinge gedachten, tot op zijn sterfbed toe meende hij: “de geest der profetiën en openbaringen

houdt in de kerk nog niet geheel op.” Dat mag ons in Brakel niet al te vreemd toeschijnen. Toen zijn vader op zijn sterfbed van trommelen en trom-

petten sprak, achtte de zoon dit een voorzegging van oorlog, en hield later het jaar 1672 voor de vervulling er van. In de praktijk der godzaligheid was hij "weergadeloos", schrijft Hoogstraten. Als kind van vrome ouders was hij een voorbeeld van nauwgezetten wandel, matig en nederig in levenswijs, en met diep ontzag voor zijn overheden vervuld. Want hoewel hij, als het kerkbelang op 't spel stond, meermalen standvastig en onbewegelijk zich betoond heeft, durfde hij niettemin getuigen, nooit uit minachting jegens zijn overheden iets gedaan te hebben. Persoonlijke laster kon zijn vroolijken en vriendelijken aard niet onderdrukken. Zijn meermalen uitgesproken wensch, om als martelaar Jezus Christus te verheerlijken, is niet vervuld. In stiptheid van sabbatsviering behoefde hij voor zijn vader niet onder te doen. Aldus kon hij in alles een voorbeeld van goede werken worden genoemd.'

Als herder, leeraar en catecheet, moet de man, die 'van het ampt der herderen ende leeraars, de ouderlingen ende der diakenen', handelende, de verantwoordelijkheid van een predikant zoo sterk toonde te gevoelen, in ijver en trouw wel onder zijne ambtgenooten hebben uitgeblonken. De preekmethode, door Brakel gevolgd, en door Ypey en Hartog alles behalve in bescherming genomen, wordt gunstiger beoordeeld door Dr. Los, die ook op zijn toenmalige verdiensten als catecheet wijst. Zijn boekje: *de eerste beginselen der woorden Gods*, *voorgesteld en met schriftuurplaatsen bevestigt*, *na de orde van den Catechismus*, enz., beleefde minstens tien drukken.

Preeken zijn er van hem weinig gedrukt. Een jaar na zijn dood, in 1712 dus, verscheen te Amsterdam; *de ware christen*, *of opregte gelovige*, *hebbende deel aan God in Christus. In tegenstelling van een geveinsde en valsche huichelaar*, *of natuurlijk onbekeerd mensch*, *beide voorgestelt in hun caracters*, *en merkteekenen*, *soo als sy sig opdoen in haar begin*, *voortgang en einde.* Begrepen in tien uytgeleese leerredenen. Deze preekenbundel heeft veel herdrukken beleefd, o.a. verscheen, gelijk het heet, nog een 'nieuwe onveranderlijke uitgave (2de druk) in 1863 te Nijkerk bij I.J. Malga.

Van de door v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1158 aangegevene *Zielroerende predicatie*, Amst. kon ik, evenmin als Dr. Los, een exemplaar vinden.

Zoo iemand hem als preeker roemde, dan stellig zijn ambtgenoot Hellenbroek, die zegt: "zijne gaven waren zeer beminnelijk: begiftigt met een wakkere, verre doorslaande stem; gemengd met eene aangename bevalligheid en geschiktheit naar de zaken; om dan als een Boänerges te donderen, dan als een Barnabas te troosten, dan als een Paulus te onderwijzen, dan als een Johannes lieflijk te streelen en te lokken; de stijl onopgepronkt, en nogtans kragtig, schriftuurlyk, deftig; so dat men zien en hooren kon, dat hy uit het hoofd niet alleen, maar ook uit het herte predikte."

Leerden we bereids uit twee geschriften Brakel kennen als een krachtig kampioen voor de handhaving der rechten van de kerk, tegen den staat, niet minder doet hij zich voor als zoodanig in zijn in 1689 te Rotterdam verschenen: *Een brief aen de Ed. Heer J.C. van Bleyswyk*, *ontfanger-generaal voor de kerkelyke goederen.* Tot antwoord op zijn tractaat, *Mose als een God over Aäron.* Dit tractaat, uitgegeven door den ontvanger-generaal der kerkelijke goederen te Delft, had zijn ontstaan te danken, aan het optreden van Brakel tegen de Rotterdamsche vroedschap in 1688. De Delftsche ontvanger is de meening toegedaan dat "de kerkelijke verkiezing slechts

een "voorslag" is, welke door der overheden "groote bescheydenheydt" aan de kerkelijke personen gegund wordt, doch altoos onder volstrekte onafhankelijkheid van de autoritatieve approbatie en improbatie der overheid", en dewijl Bleyswijk er aldus over denkt, aarzelt hij mitsdien niet de tegengestelde opinie "antichristelijk", door en door paapsch, te noemen. In zijn zooeven genoemden "*brief*" enz. weerlegt van Brakel een paar beschuldigingen tegen hem ingebracht, en handhaaft hij ten volle zijn eenmaal ingenomen, goed Gereformeerd standpunt[1].

Voor de Labadisten gevoelde Brakel, terwijl hij te Stavoren stond, aanvankelijk zooveel genegenheid, dat hij zich met hen wilde vereenigen. Deze sympathie (hij was in 1669 en 1670 te Stavoren) heeft minstens vijf jaar geduurd, pas toen kwam hij tot de conclusie, dat ze dwaalden. Bij hun bestrijding verzet hij zich tegen hun uittreden uit de kerk.

Zeker hij zag den ellendigen toestand der kerk, maar dit neemt niet weg dat hij haar toch niet verlaten wilde, en met beslistheid heeft hij in dezen zijn houding tegenover de aanhangers van Delabadie vastgesteld: "Wat sullen wy van de kercke die soo verdorven is oordeelen! Sullen wy seggen datse om hare verdorventheyt de kercke Christi niet meer en is! Sullen wy se verlaten! Sullen wy er uyt loopen! Neen, dat is dwaesheyt." Men bespeurt het, Brakel was beslist anti-separatist. Ook verschilde hij met de hoofden der Labadistische partij in zake de rechtvaardigmaking, de reine en onreine liefde, en het kennen van eens anders wedergeboorte.

De strijdschriften door hem gericht tegen de secte der Labadisten zijn de volgende: *Tot waarschouwinge tegen de afschydinge van de kerke en overgank tot de Labadisten.* Niet geschreven om gepubliceerd te worden, had Brakel's vriend Koelman, meenende hem daarmee een dienst te bewijzen, ze geplaatst achter zijn in 1683 verschenen tractaat: *Historisch verhael der Labadisten.* Wat Brakel in deze twee brieven had gezegd, trachtte Yvon te weerleggen *(Aenmerkingen over de brieven van D. Brakel*, *gevoegt achter het boek van D. Koelman* 1683), en nu meende eerstgenoemde niet langer te mogen zwijgen, reden waarom hij nog in datzelfde jaar te Leeuwarden het licht liet zien: *Trouwhertige waerschouwinge*, *aen alle die begeerte hebben om God suyverlijck te soecken*, *in nauwe vereeniginge vierighlijck lief te hebben*, *ende neffens een waerachtige verlocheninge haeres selfs te verheerlijken in den wech des genaden verbonds*, *voor de Labadisten*, *ende haere dwalingen.* De tegenspraak, die dit boek van Brakel ontlokte, gaf hem aanleiding tot de uitgave van: *Leere en leiding der Labadisten*, *ontdekt en wederlegt in een antwoordt op Yvons examen over onze trouwhartige waarschouwinge*, enz. Ten slotte zal dan ook nog moeten vermeld worden, als een uitvloeisel van Brakel's optreden tegen de Labadisten: *Yvon van vele dwalingen overtuigt.*

Tot de strijdschriften, mede door Brakel uitgegeven, behooren de: *waerschouwende bestieringe tegen de Piëtisten*, *Quietisten en diergelyke*, *afdwalende tot een natuurlyken en geesteloosen godsdienst*, *onder de gedaente van geestelykheyt* (oorspronkelijk op zich zelf verschenen, vond het later een plaats in: *Redelyke Godtsdienst*, dl. I, cap. XLIII), en *Toetsteen der waarheid en dwalingen.*

1) De vraag over de rechten van de magistraat te Rotterdam, in zake beroepingen, is meer malen een oorzaak geweest van hooggaande twisten. Men zie b.v. *Hee Prot. Vaderland* blz. 129 en noot 4 aldaar. Ook Dr. de Bie, *Het leven en de werken van Petrus Hofstede*, blz. 85 enz. § 8.

Wat aangaat de beteekenis van Brakel in de godgeleerde wereld, daar wijzen wij er op, dat zijn jongste levensbeschrijver zegt, dat hij "den naam van godgeleerde in historischen zin strikt genomen, niet verdient en al wordt door Heppe aan zijn *Redelyke Godtsdienst*", het predicaat toegekend van een "beslist wetenschappelijk karakter", zoo zal hij toch, hoe een bekwaam man hij overigens ook geweest moge zijn, de godgeleerde wetenschap geen enkele schrede voorwaarts hebben gebracht. Zijn kracht ligt veeleer hierin, dat hij die wetenschap heeft gepopulariseerd.'

Als zeker mag ook worden aangenomen, dat hij beslist tot de Voetiaansche partij moet gerekend worden, al kan niet ontkend worden, dat onder den invloed van zijn Cocceaansche leermeesters uit Franeker, wel eenige neiging tot de Cocceaansche richting valt waar te nemen. In zake de sabbathsleer, de opvatting van den Oud-Testamentischen godsdienst en de schriftuitlegging, staat hij op 'Voetiaansch standpunt'. Ook kan op afdoende gronden geconstateerd worden dat hij tot de verspreiding der Labadistische gevoelens in ons vaderland, stellig *niet* belangrijk heeft bijgedragen, terwijl het tevens een feit is, dat hij niet heeft behoord tot de Chiliasten, dewijl hij een duizendjarige zichtbare regeering van Christus op aarde, zeer beslist verwerpt.

Dat Brakel grooten invloed heeft uitgeoefend is ontegenzeggelijk, en dit vooral, door zijn in 1700 te Rotterdam verschenen boek: Λογι□η Λατρεια, dat is *redelyke godtsdienst*, *in welke de goddelyke waerheden des genaden-verbondts worden verklaert*, *tegen partyen beschermt*, *en tot de practycke aangedrongen. Als mede de bedeelinge des verbondts in het O.T.*, *ende in het N.T. Ende de ontmoetingen der kerke in het N.T.*, *vertoont in een verklaringe van de Openbaring van Johannes.* Onmiddellijk reeds bij het verschijnen wekte dit boek sympathie, met gretigheid werd het verkocht, en spoedig, d.w.z. in twee jaar tijds, verschenen er twee oplagen van terwijl het zelfs werd vertaald.

Glasius er over sprekende (*Godgel. Nederl.* dl. I, blz. 156-160), zegt: 'De inhoud van het eerste deel is dogmatisch en in 42 hoofdstukken wordt er de leer in behandeld des geloofs.' Hoofdstuk 41 en 42 zijn eerst in den derden druk opgenomen en hangen met het geheel geenszins samen; en waar Ypey beweert, dat het beloop der hoofdstukken niet verschilt van hetgeen men bij andere stelselschrijvers ontmoet, daar vestigt Dr. Los er de aandacht op, dat de volgorde ontleent is aan Coccejus dogmatischen arbeid.

'Het tweede deel (cf. Glasius) bevat de zedeleer en handelt in een en zestig hoofdstukken *van heyligh leven der bondtgenoten in derselven toenemen*, *afnemen ende stryden.* Het leerstuk der heiligmaking uiteengezet hebbende, verklaart de schrijver de wet der tien geboden, vervolgens spreekt hij over de liefde tot God en Jezus, de vreeze van gehoorzaamheid aan en de hope op God. Hierop behandelt hij de vergenoeging, de lijdzaamheid, de oprechtheid, het gebed, hierbij het gebed des Heeren opheldernde en praktikaal toepassende.'

Het derde deel behelst 'de bedeelinge des verbondts ende de handelinge Godts met syne kerke in het O.T., onder de schaduwen: ende in het N.T., onder de vervullinge, vertoont in een verklaringe van de Openbaringe Johannes.' Dit derde deel wordt door Dr. Los (a.w. blz. 150) genoemd 'het minst in waarde en omvang.'

'Het dogm. gedeelte van Brakels *Redelijke godsdienst* bevat, wanneer wij het tijdperk, waarin het geschreven werd in aanmerking nemen, zeer veel goeds. Het is

in vele opzichten vrij van het schoolsche, dat andere stelsels aankleeft, en in een verstaanbaren, populairen toon geschreven. Daarenboven heerscht er een praktikale richting in, die hoogen lof verdient. Wij leeren er den schrijver uit kennen, als een godgeleerde, die uit eigen overtuiging rechtzinnig was en die overtuiging niet aan banden liet leggen, door de vrees voor heerschende vooroordeelen' ..... 'Het zedekundige gedeelte der *redelijke godsdienst* bewijst ontegensprekelijk, dat Wilhelmus à Brakel met even vromen zin, als zijn vader bezield was. Overal spreekt er hartelijke godsvrucht en de welmeenende zucht om het christelijke geloof vruchten in het leven te doen dragen.'

Merkwaardig is datgene, wat Brakel in zijn *Redelyke Godtsdienst* (2de dl. 7de dr. Zierikzee 1717, blz. 503 vlgd.) zegt in het 27ste hoofdstuk, over het zingen. We leeren Brakel hier kennen als een man, begaafd ook met een kunstenaars ziel. Met de vertaling der Psalmen van Datheen was hij niet zeer ingenomen: 'Petrus Dathenus (zoo heet het) heeftse uyt het Fransch in de Nederlandsche Tale gedicht, op deselfde wysen (nl. als die van Goudimel). 't Was te wenschen, dat een kunstig ende Godtsaligh dichter sijn werk er van maekte, omse beter ende met de grondt-text beter overeen komende, op deselve wysen te dichten, ende datse in de kerke tot het publijk gebruyk aengenomen wierden: Gelijk seer wel van de Nederlandtsche synoden besloten is, geen andere als Davids Psalmen, in de kerke te gebruyken.'

Na deze minder gunstige oordeelvelling over Datheen's werk heet het dan verder: ''t Is te verwonderen? dat de Godtsaligen in Nederlandt soo weynig lust hebben tot singen, en het ook soo weynig doen. 't Is waer het is de loomheyt van onse natie, boven andere, weynig te singen, maer evenwel de wereldsche menschen singen nog al ..... daerom is het noodigh, dat ik een yegelijk tot singen opwekke, niet alleen van Psalmen, maer ook van geestelijke liederen.' ..... 'Wetet dat het niet een middelmatige sake is, die gij doen of laten meugt; maer 't is een bevel van Godt, Godt eischt het van u, Godt wil van u op die wijse gediend worden' ..... Godt heeft het in de nature des menschen ingeschapen, siet dat in de kinderkens van drie of vier jaren, let'er op hoe ze in het huys omloopen, al singende, siet het in de nature selfs van de vogeltjes, hoe sy al 's morgens vroeg haren Schepper op hare wyse al singende loven, gaet maer des morgens naer buyten, of hebt gy vogeltjes in uw huys, gy hoort het: Sullen de vogeltjes en de kleyne kinderkens u bestraffen, en gy, daer gy de grootste reden van de werelt hebt om vrolijk te singen, sult gy stom zijn en zwijgen?'

''t Is Engelen werk, die verheerlijkten Godt met gesang ..... 't Is het werck der kercke op aerden ende in den hemel ..... Hebt gij geen lust aan singen, wat sult gy dan in Kerk en Hemel doen? En soo gij begeerte hebt om dan den Heere te verheerlijken met het eeuwig Hallelujah begint het dan nu op aerden.

God heeft een sonderling behagen, dat sijne kinderen hem met singen loven. Daer men soetelijk den Heere looft met singen, daer komt den Heere met zegeningen' ..... Het singen beweegt het herte, die in 't midden dikwijls onbewogen blijft, men singt wel dat de tranen op het boek druypen, en hebt gy het niet wel meermalen ondervonden? ..... Wel aen dan, sijt niet meer soo stom; maer verheft uwe stemmen, in spijt van de duijvel, en alle vyanden Godts; en tot eere en verheerlykinge van uwen Godt, die u al te veel goedt gedaen heeft, en noch doet, als dat gy hem met lofsangen niet en soudet danken: Als mede, om andere mede

levendigh te maken, om Godt met blydtschap te dienen, dan sal het openbaer worden voor alle natuurlijke menschen, dat Godtsaligheyt geen droevigh, maer een blijdt leven is, en sy sullen er mede lust toe krijgen. En als gy singt, singt met verstant, met hertelijke begeerte, met vertegenwoordinge van den Heer, en alsoo met eerbiedigheyt, met een sedige stemmigheyt, met aendagt in herte en gelaet, op dat het alles betamelyk zij voor den Heere: en tot stigtinge van andere die ontrent ons zijn.'

Wie zoo over het zingen spreekt als Brakel hier doet, die heeft den zang liefgehad, die *moet* er gevoel voor hebben gehad, die *moet* van het schoone ervan zijn overtuigd geweest.

De waarde van de *Redelyke Godtsdienst*, hangt stellig af van het godsdienstig standpunt, waarop men staat, maar hoe men er ook over oordeele, te ontkennen valt het niet, dat dit werk in den smaak gevallen is, van geslachte tot geslachte. En dit is de groote verdienste van Brakel, dat hij, door wat hij er in zegt, den weg gevonden heeft tot het hart van tijdgenoot en nakomeling tot op den dag van heden. Hij geeft een woord uit het hart tot het hart, een woord dat aan de godsdienstige behoeften van duizenden bij duizenden in ruime mate heeft voldaan en nog voldoet. De Λογι□η Λατρεια strekt den auteur tot blijvende eer.

Tot de reeks stichtelijke geschriften behoort:

De schreupuleuse omtrent de Communie des H. Avondmaals. Rott. 1690.

Stichtelijke oefeningen over het Avondmaal. Amst.

Stigtelyke oeffeningen, *over de Voorbereidinge*, *Betragtinge ende Nabetragtinge van het Sacrament des H. Avondmaals.....* Hier is noch bijgevoegd: *Een andere stigtelyke oeffeninge*, *benevens een stigtelyk gedigt.....* Rott. 1751

Over het doopen voor dooden. Rott. 1710.

Christus liefde voor arme zondaren, *die Hem van harte zoeken.* Nieuwe uitgave. Leiden 1855.

Hallelu-jah ofte lof des Heeren, *over het genaden verbondt*, *ende des selfs bedieninge in het O. en N.T. by occasie van de verklaringe van den Achtsten Psalm.* Rott. 1687. (Dit is een omwerking van het strijdschrift: *Davids Hallelu-jah*).

Ten slotte heeft men nog *brieven* en wel:

Brief behelzende bestiering en opwekking tot en in de Heiligmaking. Rott. 1711.

Brief aan een koopman in Nieuw-Nederland. Rott. Waar Dr. Los deze geschriften (a.w. blz. 301) vermeldt, daar voegt hij er nog aan toe, dat het wellicht niets anders zijn dan andere namen voor: *Brief aan den heer N.N. Behelzende eene opwekking en bestiering tot en in de bekeering*, *heiligmaking en het leven door het geloof op de beloften.* Oorspr. uitgave in 1703. Later herhaaldelijk afzonderlijk gedrukt en in de *Redelyke Godtsdienst* voorkomende dl. I, cap. XLII, onder het opschrift: *Het leven des geloofs op de beloften.*

Godvruchtige brief ter raadgeving en bestiering aan kinderen in Christus Jezus. (Herhaaldelijk herdrukt).

Trouwhertige brief, *ter onderrichtinge*, *bemoediginge en opwekkinge aan een duisteren*, *dodigen*, *kleinmoedigen*, *en onder de kracht der inwoonende zonde worstelende.....* Met een voorrede over de begenadigde kracht- en machteloosheit. Uitgegeven door Jacob Hanapier. Rott. 1739.

Brakel is een merkwaardig man geweest, wiens naam met eere in de geschie-

denis onzer vaderlandsche kerk behoort genoemd te worden; een vroom man, een man van wien groote kracht naar buiten is uitgegaan, een man, die invloed ten goede heeft uitgeoefend. En als gevraagd wordt, waardoor heeft hij invloed uitgeoefend? dan beamen we ten volle wat zijn jongste biograaf dienaangaande getuigt: 'Het geheim van Brakel's invloed ligt in zijn practischen aanleg.' Juist dit is het geweest. Brakel was een practisch mensch, en reeds zijn tijdgenooten hebben hem daarin bewonderd. Dit getuigt o.a. Hellenbroek in zijn lijkrede op hem: 'Ik betwistte anderen hunne eere niet, maar dat er iemand in het behandelen van conscientiën en der selver gevallen; in het innige merg van wesendlyke Godvrugt, en alle bysondere Zielgestalten, uit te haalen: in bedrogenen te ontdekken, waare en schyndeugden te onderscheiden; duistere kinderen Gods op te klaren, treurige op te beuren, dwalende te regt te brengen, onsekere te bestieren, en door een regt Geestelyk Practyk des Heeren Volk den weg te wyzen, synde de groote sterkte van onsen overledenen geweest: dat hem, zegge ik, daar in iemand is voorby geloopen, en welligt bygekomen, bekenne ik niet te gelooven.'

Zijn arbeid is niet ijdel geweest. Onder de vrome strijders voor de uitbreiding van het koninkrijk Gods moet Brakel genoemd worden.

Voor afbeeldingen van Brakel, zie Dr. Los, *ll.* blz. 102, aanteekening 1.

L i t t e r a t u u r : Dr. F.J. Los, *Wilhelmus à Brakel.* Leiden 1892. - Glasius, *ll.* dl. I, blz. 153-160. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1157-1159.

[Abraham Josua Brakonier]

BRAKONIER (Abraham Josua) geboren te Amsterdam, den 8sten October 1670 als zoon van Abraham en Maria de Colenaar. Pas was Brakonier naar de Lat. school in zijn geboortestad gegaan, toen zijn vader en moeder stierven (de eerste den 30sten Oct. 1680, de tweede den 4^{den} Nov. d.a.v.). Na den dood zijner ouders kwam hij onder voogdijschap van Ds. Dankaarts, Carel Quina (ridder), Abraham Quina (m.d.), Cornelis Broek en Jakob Quina (kooplieden), die (het zij ter hunner eere gezegd), op voortreffelijke wijze zorg droegen voor de opvoeding van den jongen Brakonier, die, als hij de 'triviale scholen' had afgeloopen, in 1687, na het houden eener oratie in het koor van de Nieuwe Kerk, 'de tribunis plebis', leerling werd van de illustre school. Hier volgde hij de lessen van Wolsogen, de Raai en de Bie terwijl hij zich vooral onder leiding van Prof. van Leeuwen en van den Joodschen geleerde Pina, in de Oostersche talen bekwaamde. Van Amsterdam trok hij achtereenvolgens naar Franeker, waar hij twee jaar vertoefde, naar Utrecht en Leiden alwaar hij een jaar sommige hoogleeraren in de godgeleerdheid hoorde, terwijl hij in Juli 1697 in de classis Amsterdam, praeparatoir werd geëxamineerd.

Beroepen in Januari 1698 te Lisse, werd dit beroep echter, 'onverwacht geimprobeerd' door de ambachtsvrouw, en niet lang daarna overviel hem een langdurige ziekte, waardoor hij zóó verzwakte, dat hij in geen drie en een half jaar den predikstoel beklom, en voornemens was om ook geheel van het preken af te zien.' Aanhoudende verzoeken van vrienden, deden hem evenwel eindelijk van dit voornemen afzien, hij begon weer te preeken en zag zich in 1702 beroepen te Kaag, maar ook dit beroep werd geimprobeerd en zoo gebeurde het dat hij proponent bleef

tot den 14^{den} Oct. 1703, toen hij te Nijmegen beroepen werd in plaats van Ds. Beekman, die emeritus geworden was.

Na peremptoir examen te hebben afgelegd, werd Brakonier, den 30sten Dec.

1703, door den welbekenden Smeetius, in zijn eerste gemeente bevestigd, en hoezeer hij aan de gemeente te Nijmegen gehecht was, moge blijken uit het feit, dat hij, voor een den 26sten Nov. 1705, op hem naar Dordrecht uitgebracht beroep, bedankte. De roeping naar Utrecht den 1sten Maart 1706, nam hij evenwel aan en hij werd hier, als hij den 21sten Maart van laatstgenoemd jaar, zijn afscheid had gepredikt, den 1sten April door Ds. Boudaan bevestigd.

Bijna 30 jaar heeft Brakonier t.d.p. gearbeid. Onder groote belangstelling in zijn werk, tot den 30sten Maart 1736, toen hij stierf, na een korte ziekte. Immers den 23sten Maart door een lichte ongesteldheid aangetast, had hij den 25sten nog gepreekt. Dit heeft hem waarschijnlijk zóó aangepakt, dat hij vijf dagen later overleed.

Van hem zag het licht:

Lijkrede op K. Ruiter. Utr. 1710.

Uitgelezene Bijbelstoffen. Utr. 1743.

Onderwijs in de grondwaarheden des Christendoms volgens den Catechismus. Utr. 1744. Waarvan in 1755 reeds een derde druk verscheen.

Uitgelesene predikaatsien uit het O. en N.T. waarin de stoffen ontleedt, *volgens de grondttale naargespeurt*, *uitgebreit tot het oogmerk des geestes gebracht*, *en op de gemoederen toegepast worden.....* Uitgegeven onder het opzicht en met een voorrede van G.M. Elsnerus. Utr. 1750.

In dezen bundel zijn 29 preeken, met een aanhangsel ‘over hetgene in Genesis XIV, Psalm CX en Hebr. VII van Melchisedek wordt gemelt.’

In de aankondiging van dit werk (*Boekzaal* 1750*a*, blz. 486) wordt o.a. gezegd dat Brakonier, bij zijn leven, de ‘lust en liefde was van alle verstandige, deugtsamen, die hem kenden. Grote talenten (zoo heet het verder) waren zyn WelEerw. van zynen Here toevertrouwt, die Hy ook getrouwelyk en alleszins op woeker aanleide. Zyne welbespraakte tong, zyne keurige styl en taal, zyn nette, klare en bondige voorstelling van goddelyke zaken op den predikstoel, zyne gepaste lichaamshouding en gebaarden, geschikt naar den aart der zaken, lokte elk enen, die lust hadt om bybelwysheit te horen en te leren, tot zyn gehoor, en de beste leerlingen op Utrechts hoge schole, die zich in de heilige godtgeleerdheit oeffenden, achtten zich gelukkig, te mogen zien en horen een man met so net een welsprekentheit en bondige betoogwyze en krachtigen aandrang van de bybelwaarheden, om zulk een aangenaam voorbeelt te mogen navolgen op den predikstoel.’

De laatste hand aan dit werk is niet geslagen door den auteur, ware dit zegt de uitgever het geval geweest, ‘het werk ware schoner en sierlyker voor den dag gekomen.’ Een gebrek kan dit echter niet genoemt worden, ‘dewyl het zyn volledige predikaatsien, zo als zy uit zyn penne zyn voortgevloeit bevat.’

Uitgesogte Keurstoffen, *namentlyk Davids laatste woorden*, *uit 2 Sam. 23:1-8 uitgesloten*, *de heilsame raad van Eliphas aan Job*, *uit Job 22:21*, *tot het einde*, *de 27*, *47 en 83 Psalm*, *en de blydschap der kerke over des Messias tegenwoordigheid*, *uit Jes. 9:1-7 uitgesloten; ontleed*, *verklaard*, *tot het oogmerk des geestes toegepast*, *en in de vervullinge aangewesen*, door ..... Uitgegeven door Antonius de Stoppelaar, bed. des Godd. Woords in den Oudenbosch. Utr. 1758.

‘Welke stoffen hier behandelt zijn, kan men uit den titel genoeg zien; dezelve zijn alle door den auteur keurig uitgewerkt, uit het eigen handschrift van denzelven

overgeschreven, in order geschikt, en dus nu uitgegeven; terwijl ook hope gegeven word, dat men nog eenige andere stukken van des voortreffelijken mans arbeid te gemoet zien mag; inzonderheid over Jes. 40 en 42, Jerem. 31, Zachar. 6 en Luc. 1, die alle tot de drukpersse gereet leggen.'

We worden er hier opmerkzaam op gemaakt, dat Brakonier zijn preeken schreef, en wie ze leest, moet erkennen, dat hij er zeer veel werk van maakte.

De laatste preekenbundel, over Jes. 40 en 42 enz. zag het licht te Utrecht in 1771, onder den titel van: *Vervolg van uitgesogte keurstoffen.*

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1736*a*, blz. 499-503. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1169 en 1170.

[Hendrik Brand]

BRAND (Hendrik), die gewoonlijk teekende als Henricus Brandius Wilhelmi fil. afkomstig uit Delft; ofschoon het echter waarschijnlijk is dat zijn verblijf aldaar slechts tijdelijk is geweest en dat hij te Middelburg woonde. In 1576 was hij een der beide studenten, die op kosten der regeering van Middelburg voor predikant werden opgeleid, waarvoor hij in 1577 ook de academie te Heidelberg bezocht[1]. Niet lang daarna treffen we hem met H. Moded, als predikant aan te Zierikzee en in 1578 ging hij, op verzoek der classis van Walcheren naar Goes, ten einde aldaar de gemeente te grondvesten. Stellig is aan zijn optreden, waarin hij èn door de stedelijke regeering èn door de geestelijkheid werd tegengewerkt, voor een groot deel te danken, dat in Sept. 1578 aan de Hervormden een kerk werd afgestaan en dat de Hervorming te Goes zegepraalde. Doch niet alleen hier, maar ook elders in Z.-Beveland is Brand werkzaam geweest en in 1579, zien we hem optreden als predikant te Kruiningen. Lastig van humeur, lag hij t.d.p. spoedig zoowel met zijn gemeente als met de classis overhoop, wat ten gevolge had, dat hij den 9^{den} Aug. werd afgezet, doch bij zijn vertrek van een goed getuigschrift werd voorzien, 'op hoop, dat hij met meer naarstigheid en vrucht op andere plaatsen de kerk Gods zou mogen bedienen.'

Uit Zeeland trok hij naar de Zuidelijke Nederlanden en hier werd hij predikant te Jabbeke (in de nabijheid der stad Brugge) en den 19^{den} Jan. 1580 vinden we hem als scriba van de class. vergadering, toen ter tijde te Brugge gehouden. 'In de bijeenkomst van de classis van den 8sten Maart werd in zijn handen en in die van Joh. Martini pred. te Thorout, gesteld een verschil tusschen Nicolaas Spiringius pred. te Brugge en de kerk aldaar', terwijl tevens aan hem, Capito en Van den Berghe opgedragen werd, 'met den magistraat van Thorout te handelen, of Martini er zijn dienst zou voortzetten of ontslagen worden.' Uit dit een en ander mag afgeleid worden, dat men op de vergaderingen van de classis Sluis wel degelijk waarde hechtte aan de adviezen van Brand en hem als een in kerkelijke zaken ervaren man beschouwde; ware dit toch het geval niet geweest, dan zou men hem niet bijna onmiddellijk na zijn komst aldaar, in commissies benoemd hebben.

Lang is hij te Jabbeke evenwel niet geweest, want den 3^{den} Mei 1580 was hij er reeds vertrokken. 'In de acten der classis van Sluis, te dien dage gehouden, wordt gezegd, dat hij zijn gemeente verlaten had en zonder bewilliging of eenig

1) Hij werd hier ingeschreven als 'Henricus Brandt Delphensis', den 24sten Mei 1577.

behoorlijk afscheid naar Middelburg vertrokken en van daar naar Zierikzee gezonden was.

Pogingen, in het werk gesteld door de classis, die aan den Sluischen predikant Johannes Arcerius werden opgedragen, om hem naar zijn verlatene gemeente te doen terugkeeren en dat hij er voor zorgen moest 'zich in de volgende klass. bijeenkomst te laten vinden, om met zijn broeders te spreken' schijnen weinig te hebben uitgehaald, doch het feit dat hij te Zierikzee zijnde, beroepen werd te Stalhille, in de onmiddellijke nabijheid van Jabbeke, pleit in zooverre voor hem, dat men in elk geval, zijn gaven als prediker moet gewaardeerd hebben.

Te Zierikzee is hij werkzaam gebleven tot aan het einde van zijn leven. Herhaaldelijk was hij lid van kerkelijke vergaderingen, wat strekt tot bevestiging van ons bereids reeds uitgesproken gevoelen, dat hij in kerkelijke zaken zeer bedreven moest geacht worden. Namens de classis Schouwen treffen we hem aan op de synode te Vlissingen gehouden in 1581, waarvan hij scriba was, terwijl hij in 1586 gezonden werd naar de nat. synode te 's-Gravenhage (zie den credens.-brief bij Van Veen en Reitsma, *ll.* dl. V, blz. 12, en bij Rutgers, *ll.* blz. 526).

Ten jare 1588 en wel den 26sten April, schreef hij als scriba der classis van Schouwen en Duiveland een brief aan prins Maurits, waarin hij het advies der classis uitdrukt betreffende de vredehandeling met Spanje[1)].

Verder was hij lid der Zeeuwsche synode, die den 1sten Febr. 1591 te Middelburg was bijeengekomen en waar de Zeeuwche kerkorde is vastgesteld, voorzitter der synode te Tolen in 1602 en lid van die te Veere in 1610, 'alwaar hij, na verslag gedaan te hebben van zijne verrigtingen als een der gedeputeerden van de Toolsche synode, voor zijn getrouwe dienst werd bedankt.'

In 1613 was hij voorzitter van den coetus te Goes, waarin de zaak der Lansbergens (vader en zoon) behandeld werd (zie uitvoerig over deze zaak bij J.W. te Water, *Kort verhaal der reform. van Zeeland.* Middelb. 1766, blz. 278 enz.). Nog bekleedde hij te Zierikzee de functie eerst van rector en daarna van superintendent der Lat. school, wat wijst op zijn geleerdheid en grondige kennis van de Lat. taal.

's Mans huwelijksleven met zijn tweede vrouw Janneken Cornelisd., met welke hij in Aug. 1592 te Zierikzee trouwde, liet veel te wenschen over en heeft hem veel

1) Bor, *Hist. der Nederl. oorlogen*, dl. III, f° 241: 'Vorders heeft syne Excell. van Nassau in den Hage doen beroepen verscheyden Predikanten van de gereformeerde religie uyt Holland, dewelcke hy heeft doen voorhouden datse hem souden willen dienen van haer advijs op de propositie van vredehandelinge met den konink van Spaengien, namentlijk op de articulen by hare Maj. geraemt over het stuk van de religie, inhoudende, dat in de vrede-handel bedongen soude worden vryheyd van conscientie en van religie, begerende sijne Excell. in syne conscientie onderrigt te worden, of men met God sodanigen vrede soude mogen aengaen, daer mede d'openbare oeffeninge van de gereformeerde christelijke religie, gelijkse tegenwoordig alhier is, soude uytgesloten worden. Hy heeft ook van gelijken geschreven aen de Predikanten van Zeland, om gelijk advijs van henlieden te hebben. De Predikanten van Holland in den Hage in compententen getale gecompareert sijnde, hebben na deliberatie henluyden advijs aldus overgegeven.' Hierop volgt het advies enz., en ook dat van de predikanten vergaderd binnen Tolen (d.w.z. van de cl. T. en B. o. Z.) d^{o} 23 April 1588 (dit stuk is bij Bor onderteekend, G. Slaetael in plaats van Platteel) benevens het advijs van de predikanten en ouderlingen uit de classis Zierikzee, f° 244 en 245. Het advijs van de cl. Walcheren kon Bor niet machtig worden.

onaangenaams gebracht. Dit bleek vooral in 1608, toen de later zoo befaamde H. Slatius te Zierikzee proponent wilde worden, doch niet door Brand wilde worden geëxamineerd, 'voorgevende dat deze predikant daartoe te weinig kennis bezat van de H. Schrift, maar bovendien ongeschikt was, daar hij te veel schulden had', en zijn vrouw 'door dronkenschap' zoo slecht huis hield, dat het gezin door kijven en vechten altijd 'in roeren was.' Hiertegen kwam Brand in verzet, waarop Slatius in de class. vergadering van den 7^{den} Oct. een geschrif voorlas: *Zeepe om uit te wasschen de cladden*, *waarmede Henricus Brandt in zijn defensie Slatium mede beclad hadde.* Stellig werd de onheusche behandeling van Slatius en de wijze, waarop deze tegen Brand in het krijt trad, wel eenigermate verzacht door de uitspraak van de classis, die de vrouw, ja ernstig vermaande wegens dronkenschap, maar haar man in het gelijk stelde en ieder tegen Slatius waarschuwde.

Brand stierf in April 1627, en liet naar het schijnt 'een berooiden boedel na, aangezien de classis goed vond 'ter wegneming van opspraak' een deel der schulden in jaarlijksche termijnen te betalen en gecommitteerde raden te verzoeken de andere helft of 300 gulden af te doen.

Als degelijk en scherpzinnig geleerde wordt Brand zeer geprezen. In Nov. 1608 hield hij te Colijnsplaat (N.-Beveland) een twistgesprek met den vermaner der Wederdoopers Frans de Knuijt; en het toen door hem gesprokene, werd in 1609 op kosten der classis uitgegeven.

Van hem zag het licht:

Collatio scripto habito Hagae Comitis, *anno 1611*, *inter quosdam ecclesiastes*, *de divina praedestinatione et ejus appendicibus.* Zierixeae 1615 en *Collatio scripto inter sex ecclesiastes Delphis-Batavorum*, anno 1613 *habita.* Zier. 1615. Een en ander is een Lat. vertaling van de *Schriftelicke conferentie*, *gehouden in 's-Gravenhage in den jare 1611*, *tusschen sommighe kercken-dienaren; aengaende de Godlicke Praedestinatie metten aencleven van dien* ('s-Grav. 1612) en van de *Schriftelicke conferentie*, *ghehouden tot Delff*, *den 26 ende 27 Febr. 1613 tusschen ses kercken-dienaren* enz. (Delff 1613). Ook is van hem gedrukt *Examen de consultationibus Lessianii*, voor welk boek de Staten van Zeeland hem eene vereering van honderd gulden toekenden. In dit geschrift, 'weet hij wonderlycke veel van de oprechtigheydt ende heyligheydt van Calvijns leven ende seden te seggen'. Waar H.Q. Janssen (*De Kerkhervorming in Vlaanderen*) dit vertelt, daar zegt hij tevens: 'Zijne geleerdheid bleek ook uit zijne geschriften, die vrij talrijk zijn. Zoo moet hij verscheidene strijdschriften hebben uitgegeven tegen Franc. Costerus en Johannes van Gouda.

Uit dit een en ander volgt, dat wij Brand voor een tegenstander der Remonstranten en een streng Calvinist hebben te houden. Zijne rechtzinnigheid en geleerdheid is ook daaruit af te leiden, dat hij door die van Zeeland in 1618 werd bekwaam geacht tot het werk der nieuwe Bijbelvertaling'[1)].

L i t t e r a t u u r : Nagtglas, *Levensberichten*, enz. blz. 1055-1057. - H.Q. Janssen, *De Kerkhervorming in Vlaanderen*, dl. I, blz. 265-268. - J.W. te Water, *Kort verhaal der Reformatie van Zeeland*, reg. i.v. - Reitsma en v. Veen, *ll.* dl. V, reg. i.v. - Vooral ook A. 's-Gravesande, *de Unie van Utrecht herdacht.* Middelb. 1779, blz. 198-207.

1) Zie Kist en Rooyaards, *Arch. v. K. gesch. v. Nederl.* dl. V. (Leid. 1834) blz. 118.

[Simon v. Someren Brand]

BRAND (Simon v. Someren), geboren te Gorinchem, als zoon van den schepen Cornelis, werd in 1774 onder het rectoraat van J.A. Vos, te Utrecht ingeschreven als student (cf. *Album Stud.* kol. 168). Den 9^{den} Juni van dit jaar, werd hij, na onder voorzitting van Mein. Tydeman, prof. in de rechten, zijn *dissertatio moralis de legibus divinis positivis universalibus* verdedigd te hebben, bevorderd tot doctor in de wijsbegeerte. Proponent in de classis Gorinchem, werd hij beroepen te Vuren en Dalem, alwaar hij, na afgelegd peremptoir examen (26 Juni 1755), den 25sten Juli bevestigd werd. Hij was achtereenvolgens predikant te Maasland (ber. 24 Jan. 1777 en bev. den 25sten Mei d.a.v. afsch. 11 Aug. 1782); te Maassluis (bev. 25 Aug. 1782-8 Febr. 1789), te Zutphen (bev. 22 Febr. 1789-23 Juli 1797), te Dordrecht (bev. 30 Juli 1797-8 Febr. 1800[1]). De bevestiging in laatstgenoemde stad, had plaats tegelijk met die van E. Kist en geschiedde door S.R. van der Keessel.

Brand was niet slechts een welprekend predikant, maar tevens een uitstekend theologant. Ook beoefende hij ‘de Vaderl. taal- en letterkunde, waarin hij zich als student reeds zóó onderscheidde, dat hem het lidmaatschap van het genootschap ‘Dulces ante omnia Musae’ werd aangeboden.

Tal van lijkzangen, na zijn verscheiden gemaakt, getuigen van de hooge achting waarin hij bij de gemeente stond. Zijn afbeelding, door P.H. Revelman geteekend, door A. Zurcher gegraveerd, zag, met een vierregelig gedicht van P.A. de Grient Dreux, te Zutphen en te Dordrecht het licht.

L i t t e r a t u u r : Schotel, *Kerkel. Dordrecht* dl. II, blz. 701-703. - v.d. Aa, *ll.* dl. XVII, blz. 838 en 839. *Boekzaal* 1774*a*, blz. 708; 1775*b*, blz. 103 en 674; 1777*a*, blz. 187; 699 en 700; 1782*b*, blz. 368; 1797*b*, blz. 94; 238 en 250.

[Gerardt Brandt]

BRANDT (Gerardt) (de oude) zoon van Gerardt (Geeraert) en Neeltje Jeroens, zag het levenslicht te Amsterdam, den 25^{steu} Juli 1626. De vader, die uurwerkmaker was, maar tevens zonnewijzers en andere kunstwerktuigen vervaardigde, was in zijn vak zoo'n bekwaam man, dat hij zelfs met Descartes in aanraking kwam. Dan, hij was niet alleen vaardig als instrumentmaker, maar ook als dichter en behoorde tot de hoofden van den nieuwelings in zijn woonstad gestichten schouwburg. De liefde voor de beoefening der dichtkunst, was van den vader overgegaan op den zoon en diens treurspel ‘*de veinzende Torquatus*’ (ofschoon later door den dichter verworpen), door hem op zeventien jarigen leeftijd vervaardigd, werd met algemeene toejuiching ten tooneele gevoerd. Vier jaar later behaalde hij geen minderen roem door het opstellen eener lijkrede op den historieschrijver P.C. Hooft, welke rede daags na de begrafenis, den 28sten Mei 1647, door den beroemden tooneelspeler Adam Karel Zjermesz, op het tooneel werd uitgesproken. Tal van vernuften van den 1sten rang (Vondel, C. Huygens, R. Anslo, Cr. van Baerle enz.) die dit stuk hadden gehoord, waren opgetogen van bewondering over de zuiverheid en kracht van taal, die er in uitblonken, en voor goed was Brandt's naam gevestigd als letterkundige; maar hij bleef uurwerkmaker.

1) Zijn sterfdag.

In 1648 zong Brandt een korten treurzang op het overlijden van Van Baerle, tot wiens huis hij toegang had verkregen. Hier maakte hij kennis met diens dochter Suzanna, een zeer ontwikkeld meisje, doch die haar hand niet wilde schenken aan

een uurwerkmaker, en het is op haar aansporing geweest en ook nog op raad van den hoogleeraar zelven, dat Brandt besloot zich te gaan bekwamen tot het predikambt bij de Remonstranten. Met buitengewonen ijver legde hij zich nu op de oude talen toe en oefende hij zich vervolgens drie jaar aan de Amsterdamsche kweekschool (geopend den 28sten Oct. 1634 met 7 studenten, ten huize van Episcopius) in de godgeleerdheid, bijzonder onder de leiding van den hoogleeraar Curcellaeus (2 Mei 1586-Mei 1659, benoemd tot hoogleeraar den 6den Mei 1643). Proponent in 1652 werd hij al spoedig daarna beroepen te Nieuwkoop, waarna hij de hand verkreeg van haar, die hem feitelijk tot de studie der godgeleerdheid had aangespoord. Dit gaf aanleiding aan den dichter Jan Vos, deze vier regels te vervaardigen.

De Liefde maakte van Quintijn de smid een schilder;
Maar hier aan d'Amstel toont de Min zijn kracht nog milder,
Van een tooneelpoëet maakt hij een Predikant.
Zo raakt Suzann', hoe kuisch en koud van hart, aan Brandt.

Terwijl Brandt te Nieuwkoop werkzaam was, kreeg hij een beroep naar Haarlem, wat evenwel door hem ‘om de kleinheid der gemeente zonder hoop op beterschap en om den drang der Nieuwkoopers, afgeslagen werd. Hoorn had hem toen reeds op het oog, doch ditmaal zonder gevolg. In de Gr. vergadering (Aug. 1657) verklaarden die van Nieuwkoop, dat zij het vertrek van haren leeraar een groot nadeel zouden rekenen. Zij hadden daar in de publieke kerk een welsprekend predikant, en waren nu tegen die aanlokselen door den dienst van haren leeraar genoegzaam beveiligd, maar hadden bij vertrek onrust en verachting te vreezen.’ Dit nam niet weg, dat zijn eerste gemeente, die ten zeerste aan hem gehecht was, hem toch missen moest, want den 22sten Juli 1660 beroepen naar Hoorn, vertrok hij derwaarts. Met twee ambtsbroeders, heeft Brandt h.t. p. 7 jaar gearbeid, toen hij naar Amsterdam ging (ber. den 24sten April 1667), waar hij werkzaam gebleven is tot zijn dood, den 12den Juli (niet Oct.) 1685.

Brandt heeft veel geschreven, en vooral door zijn historische werken heeft hij zich een blijvenden naam verzekerd.

Behalve het reeds genoemde schreef hij:

Den reuckeloosen dief, enz. Anno 1642 (cf. Tiele, *Bibl. van Nederl. Pamfletten*, dl. I, blz. 354 no 2836).

Het sluiten der eeuwige vrede tusschen de heeren Staaten der vrije vereen. Nederlanden en zijne Majest. van Spanje. Amst. 1648.

Beschrijvingh van de zes middelste vertooningen, *die door last der ..... burgem. t' Amst. vertoont zijn.* 1648.

Verhandeling over de geveinstheit (1651?). In den vorm van een brief aan Susanna van Baerle. (Deze verhandeling is te vinden in: *Het leven van G. Brandt*, *beschreven* door J. de Haas, enz. 's-Grav. 1740).

Vijftien predicatien ..... door ..... J. Loedingius. Amst. 1655. (Deze 15 pred. van den Rem. predikant J. Luiding zijn voorzien van voorrede en gedicht van G. Brandt, door dezen uitgegeven).

Verlaet uw eigen vergaederinge niet; dat is: onderzoek of een Remonstrant zijne

vergaederinge uit eenige inzichten mach verlaeten en by de Contra-Rem. of ter preeke of ook ten Avondtmael gaen. Amst 1657. In dit geschrift zegt Brandt dat de Remonstrant *niet* ter kerk en ten Avondmaal mag gaan bij een Contra-Remonstrant.
Noodige vrymoedicheyt ende aenmerckinghe op den naem der Christ. Remonstr. Ger. gemeente in den Briel. tegens de vreemde en bittere opdracht aen haer ghedaen en gestelt voor de Belyd. des geloofs van ..... H. de Groot, enz. Rott. 1658.

Kort verhael van de reformatie en van den oorlogh tegen Spanje in en ontrent de Nederlanden, *tot den jare MDC.* Uyt verscheyde geloofwaerdige historien en authentycque stucken onpartijdighlyck by-een-gestelt..... Daar noch by is gevoeght het chronyxke der Nederl. gesch. sedert het jaar 1600 tot het jaar 1658. (Zie Dr. Knuttel, *Nederl. bibl. van Kerkgesch.* blz. 45 en H.C. Rogge, *Bibl. der Rem. geschr.* enz. afl. 2, blz. 173). Het *Kort verhael*, zag voor de eerste maal het licht in 1657. De eerste uitgave van het *Chronyxke*, verscheen in 1636, de 3de in 1657, te gelijk met de 1ste uitgave van het *Kort verhael.* Bijgewerkt door Brandt tot 1658, is het *Chronyxken* later door anderen voortgezet.

Brieven van verscheyde verm. en gel. mannen deser eeuwe: voornamelijk van Jac. Arminius, J. Uytenbogaert, H. de Groot, S. Episcopius, N. Grevinchovius, C. Niëllius, etc. ..... Amst. 1662. 'Het lijdt geen twijfel of Brandt is de uitgever dezer verzameling, daar hij de origineele stukken in zijn bezit heeft gehad.' Vooraf gaat een: 'Aenspraeck aen den christelijcken leser', waaruit we het doel leeren kennen van de uitgave dezer brieven, die van nog andere personen afkomstig zijn, dan op den titel worden vermeld.

Verhaal van de reformatie in en omtrent de Nederlanden. Met eenige aanteekeningen en aanmerkingen. Amst. 1663. Dr. Knuttel zegt hiervan: 'Het verhaal beslaat 722 bladzijden en geeft een nauwkeurig verslag van de geschiedenis der Hervorming in ons vaderland tot 1573; het is herdrukt als eerste deel van de *Historie der Reformatie.* Na het verhaal volgen de *Aanteekeningen*, en daarna de opgave der gebruikte boeken en het zeer uitvoerig register.'

Historie der Reformatie, *en andere kerkelyke geschiedenissen*, *in en ontrent de Nederlanden. Met eenige Aentekeningen en Aenmerkingen.* Dl. I en II. Amst. 1671 en 1674. Dl. III en IV. Rott. 1704. De arbeid van Brandt aan de geschiedenis der Reformatie, schijnt begonnen te zijn toen hij te Nieuwkoop als predikant werkzaam was, blijkens een resolutie van Directeuren, dd. 8 Aug. (Zie *De Rem. broederschap*, enz. 2de druk. Amst. 1905, blz. 130). 'Het gheele werk, dat uit 61 boeken bestaat loopt tot 1623. Het eerste deel is feitelijk niets dan een zeer vermeerderde herdruk van het *Verhaal van de Reformatie* van 1663; en is voor een groot deel ontleend aan de Amsterdamsche gedenkschriften van Laurens Jacobsz. Reael 1542-1567. Het werd vrij algemeen gunstig ontvangen, maar over het vervolg; dat den oorsprong, de voortzetting en de scheuring teweeg gebracht hebbende gevolgen der kerkelijke twisten vermeldde, werd niet zoo gunstig geoordeeld. Opgedragen aan de gereformeerde predikanten en leeraars, verwekte het bij de rechtzinnigen een storm van verontwaardiging. Tegen hem trad in het krijt de Amsterdamsche predikant H. Ruyl met: *G. Brandts stoute geveynstheyt en liefdeloose geest vertoont in syn Boeck genaemt de Historie der Reformatie.* Amst. 1676; naar aanleiding waarvan Brandt

uitgaf zijn: *Verantwoording ter saeke van sijne Historie der Reformatie tegen de beschuldigingen van D.H. Rulaeus*, waarop Ruyl weer ant-

woordde met: *Verdediging van de waerheydt syner beschuldigingen tegen de Historie der Reformatie van G. Brandt.* Amst. 1676. De N.-Holl. synode had zich onderwijl tot de Staten van Holland gewend met het verzoek, dat het boek zou worden verboden en het octrooi ingetrokken en dat de uitgave van het volgende deel zou verboden worden. Veel succes had dit verzoek niet, dewijl het niets uitwerkte, dan dat bij missive van den 17^{den} Juli 1677 namens de Staten, aan Brandt kennis werd gegeven, dat het octrooi ingetrokken werd en hij zich bij het schrijven van de volgende deelen van alle 'aanstootelijkheit' had te onthouden. Is dit misschien oorzaak geworden, dat Brandt zelf voor het ter perse leggen van het 3de en 4de deel niet meer de hand heeft aan den ploeg geslagen? Immers pas geruimen tijd na zijn dood, werden deze beide deelen in 1704 uitgegeven door zijn zoon Johannes, predikant te Amsterdam[1]. Het verschijnen van dit 3de en 4de deel, gaf opnieuw aanleiding tot strijd. Immers gaf de Middelburgsche predikant J. Leydekker in 1705 uit het eerste deel van: *Eere van de nationale synode van Dordrecht ..... voorgestaan en bevestigd*, *tegen de beschuldiginge van G. Brandt*, *in sijn Historie der Reformatie.* Amst. (2 dln. 1705 en 1707)[2].

Tegen dit eerste deel schreef J. Brandt een *Verantwoording van de Historie der Reformatie van ..... G. Brandt*, *tegens de beschuldigingen van J. Leydekker*, enz. Amst. 1705.

In het Fransch overgezet, verscheen van de *Historie der Reformatie* een uitgave van dl. I, II en III, den Haag 1726. Een Engelsche vertalìng in 4 dln. zag het licht te Londen, in 1720 - 1723, terwijl een *Abridgment of G. Brandts History of the Reformation*, enz. gedrukt werd in 2 dln. te Londen in 1725.

Uitvoerig wordt de geschiedenis van Brandt's *Historie der Reformatie* beschreven door Dr. G.M.C. Loeff in zijn acad. proefschrift: *De Nederl. Kerkgeschiedschrijver Geeraardt Brandt.* (Utr. 1864), en in de *Bijdragen tot de gesch. der Nederl. Letterkunde* door Dr. G. Penon (dl. II, 1881, *Brandt en de Historie der Reformatie*, en in dl. III, 1884, *Brieven van en aan Geeraerdt Brandt*). 'Door kwaad en goed gerucht heen (Dr. Sepp, *Bibl. van Nederl. kerkgeschiedschrijvers*) heeft die *Historie* zich een weg gebaand en tot heden zich op hare eereplaats gehandhaafd. Met voorliefde heeft Brandt blijkbaar de spaarzaam voorkomende proeven van irenische theologen geschilderd en met onwil de gerezen twisten van Remonstranten en Contra-Remonstranten verhaald. Zijn boek is er velen niet minder om, die bedenken dat zekere eenzijdigheid onafscheidelijk verbonden is aan een sterk sprekende individualiteit.' Met Dr. Sepp, t.a.p. bevreemdt het ook ons, dat Brandt, zich voor

1) Op blz. 419 van de oorspronkelijke uitgave van het derde deel, was het spotvers afgedrukt, dat in 1619 op de deur van het gebouw, waarin de nationale synode vergaderd was, aangeplakt was. Dit hekeldicht: *Triomphe van den Gereformeerden Duivel onder sijne synode vergadert tot Dordrecht*, is evenwel slechts in enkele exemplaren, die zeer zeldzaam zijn, te vinden; want onder het drukken heeft men, - waarom is niet bekend - de bladz 419 en 420 er uitgelicht en vervangen door een ander blad, 't welk eindigt (op blz. 419) met de woorden 'seer schamper', om op blz. 420 midden in het verhaal voorttegaan, maar met het opschrift: '*Vervolg van het 28 boek*.'

2) Het boek van Leydekker was in 1705 op de tafel ter vergadering van de part. Z.-Holl. synode (het was aan de synoden van N.- en Z.-Holl. opgedragen), en met algemeene stemmen werd besloten 'dat men dien Heer hertelijk zal bedankken, nomine synodi, voor de eere van de opdragt vant voorsz. boek.' (Acta syn. Z.-Holl. 1705, art. 31. Cf. syn. 1706, art. 22).

de samenstelling van zijn werk, dat stellig immer geraadpleegd moet worden, door ieder,

wie in ons land over den eersten tijd der Reformatie schrijft, niet heeft bediend van Schoock's *Liber de bonis vulgo ecclesiasticis dictis.* De *Historie der Reformatie* is stellig niet het minst gericht tegen de *Memoriën* van Baudartius en draagt daardoor een bepaald polemisch karakter (Dr. Blok, *Gesch. van het Nederl. volk*, dl. IV, blz. 479).

Van de opnieuw overziene en door IJsbrand van Hamelsveld met eenige aanteekeningen vermeerderde uitgave van de *Hist.* zijn slechts de beide eerste deelen in 1787 te Amsterdam verschenen.

Historie der verm. zee- en koop-stadt Enkhuisen, *vervaetende haere herkomste en voortgangh*, *mitsgad. verscheide gedenkw. geschiedenissen aldaer voorgevallen.* Enkh. 1666.

P.C. Hooft's Nederl. Historiën, *sedert de overdraght der heerschappye van Kaizer Karel den vijfden op Koning Filips ..... tot het einde der landtvooghdye ..... Van Leycester.....* Amst. 1703 en 1704.

Voorrede in Hugo de Groot's, *Bewijs van den waren godsdienst.* Uitgave van 1683 te 's-Gravenhage bij J. Tongerloo. (Deze voorrede is geteekend door Brandt, 1 Jan. 1683).

C. Cornelius Tacitus, *Jaarboeken en historiën*, *ook zijn Germanië en 't leeven van J. Agricola.* In 't Holl. vertaald door ..... P.C. Hooft. t'Amst. 1684. Met opdracht, ondert. 'In Amst. 26 Aug. 1683, G. Brandt.' Ook is van de hand van Brandt de voorrede.

Het leven en bedryf van ..... Michiel de Ruyter, *hertog*, *ridder* enz. *l. admir. gener. van Holl. en Westvr.* Beschreven door G. Brandt. Amst. 1687. (Hiervan zagen verschillende drukken het licht).

Van dit werk zegt Dr. Blok (*Gesch. van het Nederl. volk*, dl. V, blz. 475): 'Het Leven van de Ruyter blijft zijn (d.w.z. Brandt's) meesterstuk, waarin hij Hooft overtreft door eenvoud en helderheid van stijl.'

Daghwyser der geschiedenissen, *kortelijk behelzende verscheide gedenkwaardige zaken .....* enz. Amst. 1689.

Historie van de rechtspleging gehouden in ..... 1618 en 1619, *ontrent de dry gevangene heer en Mr. J. v. Oldenbarneveld*, *Mr. R. Hoogerbeets en Mr. H. de Groot.* Rott. 1708. (De opdracht is geteekend door J. Brandt, 1 Aug. 1707)[1].

Leven van P.C. Hooft, geplaatst voor de uitgave van diens *Nederl. Historiën* (Uitg. 1677).

Leven van J. van den Vondel, geplaatst voor de nieuwe uitgave van diens poëzie in 2 dln. 1682. (Beide deze levensbeschrijvingen worden als zeer voortreffelijk geroemd, door Dr. Blok, *ll.* dl. V, blz. 475).

Verschillende bundels gedichten als: *Gedichten van G. Brandt de jonge.* Rott. 1649. *Stichtelyke gedichten*, *vervaetende verscheide gebeden*, *plichten en opwekkingen ter godtsaeligheit.* Amst. 1654. G. Brandts *Poesy.* Amst. 1688. Id. *Poesy.* Amst. 1725. Uitgave in 3 dln.

Brandt had een zeer vruchtbare pen, en ofschoon hij behoorde tot de steun-

1) Dit werk, opgedragen aan Mr. Joachim Rendorp, 'was van den schrijver gelascht in zijne historie der Reformatie; maar naderhant door hem zelven, als het polityk te veel raakende, daar uit gelicht; en derhalven niet anders dan als een byzonder stuk door zijn Edts. zoon uit te geeven.'

pilaren der Rem. broederschap, ligt zijn verdienste toch niet op theologisch gebied, maar op dat der historie en vooral was hij een uitmuntend biograaf.

L i t t e r a t u u r : Dr. G.M.C. Loeff, *de Nederl. Kerkgeschiedschrijver G. Brandt.* Utr. 1864. - Dr. G. Penon, *Bijdr. tot de Gesch. der Nederl. Letterk.* dl. II (1881) en dl. III (1884). - Sepp, *Bibl. der Nederl. Kerkgeschiedschrijvers* blz. 211 en 212. Id. *Het Staatstoezicht*, enz. blz. 74 en 75. - Knuttel, *Nederl. Bibliographie van Kerkgesch*, blz. 45-47. - Glasius, *ll.* dl. I, blz. 160-164. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1186-1190. - Dr. Blok, *Gesch. van het Nederl. volk*, dl. IV, blz. 479, dl. V, blz. 475. - W. Nijhoff, *Bibliographie van Noord-Nederl. Plaatsbeschrijvingen tot het einde der 18de eeuw.* Amst. 1894, blz. 13 en 14. - *Boekzaal* (*Tweem. uyttreksels*, enz. door W. Sewel. Rott. 1704, dl. XXVI, blz. 201-234 en 500-525. Men heeft hier de aankondiging van het 3de en 4de deel van de *Hist. der Reformatie*). *Boekzaal* 1707, (dl. XXXIII, blz. 224-262). - H.C. Rogge, *Beschr. Catal. der Pamfl. verzameling* (stuk I, afd. I, 2de ged., blz. 171-174, 3de ged., blz. 175-179). *Cat. van Handschr. van de Bibl. der Rem. Geref. gemeente te Rotterdam*, reg. i.v. *De Rem. broederschap. Biogr. naamlijst*, enz. Amst. 1905, reg. i.v.

[Gerard Brandt]

BRANDT (Gerard) de jonge, werd als zoon van G.B. (die voorgaat) en Suzanna van Baerle, den 6den April 1657 geboren te Nieuwkoop. De ‘fondamenten’ van zijn studie zijn gelegd te Hoorn en naderhand te Amsterdam, onder den geleerden rector Hadrianus Junius, en op zijn 13de jaar ging hij ‘uyt de Latijnse scholen tot de academische lessen en hooger studiën’. Met goed gevolg deed hij zijn examina en gaf hij ‘groote hoop van yets bysonders te zullen wesen’, welk vermoeden volstrekt niet allen grond miste, dewijl hij ‘op zijn 21ste jaer zig zelve niet alleen geoeffent had in de Latijnze, Grieckse en Hebreewsche, maar ook grondig verstond de France, Engelse en Italiaenze talen.’ Beroepen te Schoonhoven den 22sten Nov. 1678, werd dit beroep toegestaan op voorwaarde, dat hij nog drie of vier maanden ten dienste der curateele zou blijven en dat hij slechts het tractement van een proponent zou hebben, totdat zijn eerste dienstjaar zou verstreken zijn. Spoedig nadat Brandt te Schoonhoven zijn intree had gepreekt, vertrok hij op last van het curatorium der broederschap naar Dokkum, alwaar hij de gemeente gediend heeft van den 18den Dec. 1678 tot den 19den Maart 1679; hierna hervatte hij zijn arbeid weer te Schoonhoven,

In Mei 1680 beroepen te Rotterdam, werd door die van Schoonhoven tegen de approbatie gedoleerd, aangezien hij nog geen drie jaar in de gemeente was geweest, en deze door zijn vertrek naar elders ongetwijfeld groote schade zou lijden. Deze klacht baatte evenwel niet veel, want het beroep werd geapprobeerd, op voorwaarde dat hij tot Pinkster 1680 te Schoonhoven blijven zou, wat ook gebeurd is.

Toen P. Bayle in 1681 begonnen was voorlezingen te houden aan de Latijnschelater illustre school te Rotterdam, werd Brandt den 19den Aug. 1683 uitgenoodigd, iedere week een theologische onderrichting te doen. Deze voorslag werd aangenomen en het houden der ‘onderrichting’ bepaald op Vrijdag. Spoedig werd ze (immers den 19den Nov.) naar de ‘groote kerk’ overgebracht. Lang hebben ze echter niet geduurd,

want bereids den 21sten Dec. stierf hij. ‘Zijne natuurlijke begaafdheden waren ongemeen! Zijn afscheyd christelyk.’

Volgens v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1195, bestaan er van hem drie afbeeldingen,

één zonder naam van den graveur, maar met de initialen M.V.R., één door J. van Munickhuiysen en één door A. van Buysen. Onder één daarvan plaatste Joachim Oudaen dit vers:

Soo siet men Gerard Brandt, den tweeden van dien naam,
Een naam met liefde in 't hert, met eer in alle monden:
Hoewel den eeren-prijs, die haaren roem bestaan,
Onmooglijk nae verdienste op Aarde werd gevonden:
En schoon men trof hem min in omtrek, dat's geen nood;
Men heeft zijn schaduw zelfs gedoodverwt na den dood.

Van hem zag het licht:

XXXII Predikatien over verscheyde texten der H. Schrift. Rott. 1685. Hiervan verscheen ook een druk in 1724, *vermeerderd met II predik. die nooit voor dezen gedrukt zijn geweest*, *alsmede de lijkpred. over ..... G. Brandt de jonge*, door J. M(olinaeus).

Historie van de vijf artikelen, *of een verklaring van 't gevoelen der Westersche kerken*, *en in 't bysonder van de kerk van Engelandt*, *in de vijf verschilpunten*, *heedensdaegs overgehaelt onder de naem van Arminianerye*, *beschreven door Petrus Heylins*, hof-kapellaan van Karel I..... Uit het Eng. in Neerd. vert. door G. Brandt de jonge. Rott. 1687.

Tien predikacien over verscheyde texten der Heylige Schriftuere ..... waarbij gevoegd is een kort verhaal van zijn eerw. Leeven. Rott. 1704.

Elf predikacien over verscheyde texten der H.S., *en theologische lessen.....* Rott. 1705

Deze laatste bundel met den hieraan onmiddellijk voorafgaanden, gezamentlijk in een band gevoegd, kwamen onder den afzonderlijken titel: *Eenentwintig Predicatien en Theologische lessen*, *met het leeven van den schrijver*, in den handel. In de theol. lessen zijn deze punten verhandeld: ‘waarin de godsdienst bestaat; dat God is; van de onsterflykheyd der ziele; van de H. Schrift in 't algemeen; van de Apocr. boeken; van de waarheyd der H. Schrift; van de goddelykheyd der H. Schrift; van de volmaaktheyd der H. Schrift; van de klaarheyd derzelve.’

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1193-1195. Onder de werken van G. Brandt Jr. vinden we hier, op blz. 1194 nog vermeld: *Twee predikatiën* achter de Lijkrede van *Johannes Minnaeus.* Dit zijn dezelfde preeken, die we vinden achter den in 1724 te Rotterdam verschenen druk van de XXXII *Predikatiën.* - *De Rem. broederschap*, 2de dr. reg. i.v. - *Tweemaandel. Uyttreksels* (*Boekz.* dl. XXVI), 1704, blz. 356-366. *Boekz.* dl. XXIX, blz. 351-366. - Rogge, *Pamfl. Cat.* (stuk I, afd. I, 3de ged.), blz. 198 en 199. - *Lijk-predicatie over het zalig affsterven van de Eerwaerdige*, *Godvruchtige*, *en zeer welsprekende Ds. Gerard Brandt de jonge*, door Johannes Molinaeus. Rott. 1684.

[Johannes Brandt]

BRANDT (Johannes) zoon van Gerard en Suzanna van Baerle, aanschouwde het levenslicht te Nieuwkoop den 6den Juli 1660. Dat hij iemand was van goeden aanleg, mag afgeleid worden uit het verhandelde in de groote vergadering van 1675, waarbij de vader verzocht werd ‘hem als een jongman van zeer goede hope mede

in de Theologie optetrekken, met presentatie, om hem als alumnus aan te nemen; terwijl die van Amsterdam, ter vergelding van 's vaders goede en groote diensten in het schrijven van de *Historie der Reformatie*, presenteerden hem tot hunnen alumnus aan te nemen.'

Na het voltooien van zijn studie is hij werkzaam geweest te Hoorn, van 1682-1684. Vóór zijn beroep alhier als proponent, werd een afzonderlijke vergadering gehouden van contribueerende kerken en directeuren. Hoorn werd verwisseld met den Haag, waar de gemeente van 1684-1696 getijktijdig door hem bediend werd eerst met G. van Nijendaal, daarna met Nic. Bergman. Tot driemaal toe te Amsterdam beroepen den 13^{den} Mei, den 5^{den} Juni en den 11^{den} Nov. 1696, nam hij de laatste maal aan en hij preekte zijn afscheid den 9^{den} Dec. d.a.v. Tot zijn dood, den 13^{den} Jan. 1708 is hij in de hoofdstad des lands werkzaam gebleven.

Van hem zag het licht:

Burmanni □*λεγχ*□*μενοι*, *sive J. Brantii G. f. adversus iniquas fratrum Burmannorum cavillationes in suam supra jubilaeum sacram orationem*, *justa et extorta defensio.* Amst. 1700.

Epistolae celeberrimorum, *nempe H. Grotii*, *G.J. Vossii*, *A. Schotti..... N. Heinsii aliorumque antehac ineditae*, *in quibus plurima ad omne eruditionis illustrandum occurrunt; ex scriniis literariis* J. Brantii..... Amst. 1715.

Met zijn broer Kaspar, schreef hij de opdracht vóór *het leven en bedrijf van Michiel de Ruiter* door G. Brandt. Beiden bezorgden ook in 1687 te Amsterdam de uitgave van de *Historie van de vijf art. .....* vert. door G. Brandt de jonge.

Ter incomste ..... Willem III ..... Den Haag spreekt. 1691.

Lykklagt over het ..... afsterven van Joannes aartsbisschop van Kantelberg. 1695.

Lykrede over het ..... afsterven van ..... Maria Stuart ..... uitgesproken in 's-Gravenhage den IV Febr. 1695. 1695.

Paulus leven of XXVII predik. over 't voornaemste werk van zijn apostelschap. 's-Grav. 1695.

Aan het slot is nog een pred. gevoegd over *1 Sam. XII:24 en 25* op den dankdag van 1689 gehouden.

Vredezang, *toegewyt den ..... staet van Holl.* enz. 1697.

Out en nieu, *gepast op het jubeljaar van MDCC over Koning Salomons Prediker* I kap. vs. 9, 10; uitgespr. in een predik., den derden van Jan. MDCC, in de Remonst. kerke. t'Amst. 1700.

Mengeldichten. Amst. 1701.

XL Bedenkingen over ..... stoffen van het out verbondt. Door J. Pontanus..... Uitgeg. door J. Brandt. Amst. 1702.

Verantwoording van de *Historie der reformatie van wijlen zijn' vader ..... tegens de beschuldigingen van Jac. Leidekker .....* waar achter ..... G. Brandts *verantw. tegen den Heer Bulaeus*, *neffens eenige brieven en gedichten*, *ter gelegenheit der uitgevinge dezer Historie*, *gewisselt tusschen .....* Arnold Moonen pred. te Deventer en J. Brandt. Amst. 1705.

Nog bezorgde hij:

XXXII predik. uitgespr. door K. Brandt te Rotterdam 1698.

G. Brandt's *historie der Reformatie*, het 3de en 4de dl. Rott. 1704.

Tien predik. door G. Brandt den jongen ..... Rott. 1704.

Een en twintig predik. over verscheyde texten der H. Schrift. Rott. 1705.
Het onze Vader ..... door K. Brandt. Amst. 1705.

Ook verscheen nog in 1725 te Amsterdam: K. en J. Brandts *Poësy.*

Er bestaan portretten van hem o.a. door P. Schenk en naar C. Lubienietski door J. Houbraken. Zijn zinspreuk was: *Non inferiora secutus.*

L i t t e r a t u u r : *Beschr. Cat. der pamfl. verz. van de Boekerij der Rem. kerk* te Amsterdam. Stuk I, afd. I, blz. 182-184. - *De Rem. Broederschap. Biogr. naamlijst van hare Prof. pred. en prop.* Amst. 1905, register i.v. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1895 en 1896.

[Johannes Brandt]

BRANDT (Johannes) de jonge. Hij was de zoon van Johannes en van diens echtgenoote Wilhelmina Klopper. Hij overleed in hetzelfde jaar 1708, waarin zijn vader stierf, na geschorst te zijn.

Hij gaf uit:

Lyk-traenen gestort over het afsterven van mynen vader Joh. Brandt. Gedr. na de copye, te Nijmegen 1708.

L i t t e r a t u u r : *De Rem. broederschap*, enz. blz. 451 en *Cat. Pamfl.* enz. Stuk I, afd. I, blz. 285.

[Gerard Brandt Maas]

BRANDT MAAS (Gerard) geboren te Utrecht 1787, was de zoon van Cornelis. Na volbrachte studie aan het seminarie der Remonstranten, werd hij in 1809 toegelaten tot proponent bij de broederschap en in 1811 predikant te Zwammerdam. Terwijl hij hier stond bediende hij met Ds. van Oorde, van 1812-1816 om de maand, de gemeente te Amersfoort en met Ds. Labberton van 1821-1826, die te Waddingsveen. In Dec. 1820 hield hij te Nieuwpoort, naar Ps. 37:37, de lijkrede op den, den 9^{den} Nov. van dat jaar gestorven predikant Adriaan Koenerdincg. Beroepen te Gouda in 1829, deed hij hier den 9^{den} Mei zijn intree en is hij daar werkzaam gebleven tot zijn dood, den 30sten Mei 1847.

Als predikant te Gouda, wijdde hij den 31sten Juli 1836, het nieuwe kerkgebouw in der Rem. gemeente te Waddingsveen.

Van hem zag het licht:

Levensschetsen van merkwaardige meest Vriesche mannen en vrouwen; uitgegeven door het departement Leeuwarden der Maatsch. tot Nut van 't Algem. in 2 stukjes. Leeuw. 1837. Dit geschrift is door het departement Leeuwarden bekroond.

J.M. Braun, *Geschiedkundige reizen in Griekenland. Krijgs- en reistooneelen uit de 9de eeuw*, enz. Uit het Hoogd. vertaald door G. Brandt Maas. 2 dln. Zalt-Bommel 1838.

E.L. Bulwer, *Engeland en de Engelschen.*. Uit het Eng. door G. Brandt Maas. Zalt-Bommel. 2 dln. 1836.

Lodewijk Philips, *koning der Franschen en zijne familie.* Naar het Hoogd. van A. Bünck, door G. Brandt Maas. Eene bijdrage tot de geschiedenis van Frankrijk. Zalt-Bommel 1840.
Gedichten. Amst. 1836-1838. 2 dln.
Ook is hij bewerker van 2 vraagboekjes door Plenn Labberton.

L i t t e r a t u u r : *De Rem. broederschap* enz. reg. i.v. - *Beschr. Cat. der Pamfl.*

verzameling. Stuk I, afd. I, blz. 221 en 222. - v.d. Aa, *ll.* dl. XII, blz. 15, op Maas (Gerard Brandt).

[Kaspar Brandt]

BRANDT (Kaspar of **Caspar)**. Deze, de oudste zoon van Geerard en Suzanna van Baerle, werd te Nieuwkoop geboren den 25sten Juni 1653. Onder leiding van den rector Johannes van Briemen, oefende hij zich te Hoorn, werwaarts de vader als predikant vertrokken was, in de Lat. taal- en letterkunde, waarin hij zich te Amsterdam (hier kwam Geerard in 1667) verder ontwikkelde. Geplaatst bij den conrector Johannes Pontius, studeerde hij bij dezen met zooveel vrucht in de taal van het oude Rome, dat hij na verloop van 9 maanden, met ‘den eersten prijs in de hoogste schole onder opzicht van den rector Hadrianus Junius overging.’ In 1669 bevorderd tot student, lei hij zich aan het seminarie der Remonstranten, onder den geleerden Philippus à Limborch toe op de wijsbegeerte en godgeleerdheid en in 1674 werd hij, na een in alle opzichten voldoend afgelegd examen, toegelaten als proponent.

Beroepen te Schoonhoven, nam hij in de groote vergadering, den 17den Juli 1674 het beroep aan. Later vinden we hem als predikant te Hoorn 1678; doch wegens aanhoudende ziekte zag hij zich genoodzaakt reeds in 1679, een op hem naar Warmond uitgebracht beroep aan te nemen. Van 1682-1683 is hij te Alkmaar en den 2den Sept. 1683 preekte hij zijn intree te Rotterdam. Beroepen te Amsterdam in Nov. 1685 bedankte hij, doch toen men hem in Juli 1686 voor de tweede maal derwaarts riep, nam hij aan. Hij stierf hier den 5den Oct. 1696. ‘Als predikant was hij in het vervullen van de plichten, die als zoodanig op hem rustten, uiterst getrouw. Hij was van onbesproken wandel en onvermoeid in dingen, die zijn dienst raakten, met bijzonderen ernst en nadruk gewoon op zijn eigen en anderer menschen zielen te prediken; zijnde van de waarheid van zaken, die hij voorstelde, zelf overtuigd. Zijn juist en schrander oordeel, zijn ongemeene geest is gebleken aan vele brave gedichten, eerst in zuiver Latijn, naderhand meest in Nederlandsch zeer gelukkig bewrogt. Doorgeoefend was hij in heilige en wereldsche schriften, zoo Grieksche als Latijnsche, en had het merg der zaken alomme nagevorscht en aangeteekent. Geen vadzige ledigheid, geen gemak, geen gastmalen van genegen vrienden, konden hem bekoren. Hij sogt de tafelen der grooten niet, maar was door een afgezonderden en mischien al te zorgvuldige, manier van leven onbequaam om ze by te wonen. 's Morgens vroeg en 's avonds laat blokte hij op zijn kamer, en van jongs af belette hem de bitterste koude niet, bij kaarslicht zijn vlijt te toonen.’

Een kwaal, waaraan ook van Baerle's grootvader leed, scheen hij, volgens de mededeeling van zijn broeder Johannes, van dezen te hebben geërfd. Immers schrijft gezegde Johannes: ‘Maar hy, de zoon van een dochter van Kaspar van Baerle, had het deerniswaardige ongeluk van, nevens de naamgenootschap, ook in een ziekte van verstand somwijlen zijn vermaarden grootvader gelijk te zijn. d'Uitwerkselen van dat droevig ongemak, voelde hij op zijn vertrek van d'eerste na de tweede plaats zijns beroeps: en dewijl het uit zijn gesteltenis sproot, is het hem meestal bygebleven. Sedert zijn bezadigder ouderdom verliepen weinige jaaren, waar in hij niet de nasmart der quale, nu min, dan meer, gevoelde. Ja de beginselen wierden reeds vernomen in

den aanvang van zijn predikdienst, hoewel ze hem toen niet zoo zwaar als daar na te Hoorn overvielen, wanneer hy dikwils met de doode-

lijkste benauwdheden worstelde en dat alleen uit een verkeerde bevatting van vele zaken, die hy, zoo haast als 't verstand met de gezondheid opgehelderd was, wederom heel anders begreep.' In zoo'n hersenaandoening (beroerte) is hij ook gebleven.

Van hem zag het licht:

Historici vitae J. Arminii ..... Auct. C. Brantio ..... *Accedunt H. Grotii et Dom. Baudii in Arminii obitum epicedia.* Amst. 1724.

Hij bezorgde in 1685:

32 predikatien over verscheyde texten ..... door G. Brandt.

Gaf met Joh. uit: *Het leven en bedrijf van de Ruiter; de historie van de vijf artikelen*, *of een verklaring van 't gevoelen der Westersche kerken .....* Uit het Eng. in Neerd. vertaelt door G. Brandt de jonge. Rott. 1687.

G. Brandts *Poësy.* Amst. 1688.

G. Brandts *Dagwyser der geschiedenissen.* Amst. 1689.

Lyk-klagt over den Eerw. heer Egbertus Aerssen, *leerraar der Remonstranten te Bleyswyk.* 1688.

Withal in Rou over 't afsterven van haer Kon. Maj. van Grootbr. Aan den Heere Pet. Francius. Amst. 1695.

Byschriften op de kon. grafnaelt der ..... Vorstin Maria Stuart, enz. Utr. 1695. (Verkeerdelijk werd hier als naam van den auteur op het titelblad gedrukt L. Brandt).

XXXII predikatien over verscheide texten der Heilige Schriften, *uitgesproken door* Kaspar Brandt, in zijn leven Leeraar der Remonstranten te Amsterdam. *Waar by gevoegt zijn nog III andere predikatien.* De aankondiger van dezen bundel zegt in de *Boekzaal van Europa* (dl. XII, blz. 465: 'Elk Neêrlander, wien 't immer lustte, de beschaafde schriften van zijn landsluiden te hanteren, is wel in zijn schik, dat hij Kaspar Brandt aan 't hoofd van dit werk ziet staan)'.

Vijf en dertig predicatiën ..... Leiden 1737. (Dit is niets anders, dan een nieuwe uitgave van bovengenoemden bundel).

Poësy. Amst. 1701. In de editie van 1702 te Rotterdam, vindt men het portret van Brandt. (M. Musscher pinx. P. van Gunst sculps).

In 1725 verscheen te Amsterdam deze bundel gedichten tegelijk met dien van Johannes Brandt.

Het onze Vader, *of uitbreiding over 't volmaakste gebedt onzes Heeren*, *uitgesproken in tien predikatiën*, door K. Brandt. Deze uitgave zijn we verschuldigd aan Joh. Brandt.

Bede en boetstoffen in elf predikaatsien, *in verscheide gelegentheden uitgebreidt*, *door K. Brandt.* Amst. bij Pieter Visscher 1707.

Waar in de *Boekzaal der gel. Weerelt*, dl. XXXIII, blz. 51, deze *bede- en boetstoffen* worden aangekondigd, daar heet het: 'Deeze Bede- en Boetpredikaatsiën van wylen den Heer Kaspar Brandt, zoon van den vermaarden Geeraart Brandt den ouden, groot kenner en hanthaaver der Hollantsche taale, passen niet qualyk by zyn Edts. Uitbreiding over het *Vader onze*, voor twee jaaren insgelyks by Pieter Visscher uitgegeeven; en heeft derhalve de Heer J. Brandt, die zijnen broeder in hoedanigheit van Leeraar by de Remonstranten hier ter stede (d.i. te Amsterdam) gevolgt is, de voornoemde Uitbreiding over het *Vader onze* door denzelfden Drukker met deeze

vertoogen, om zoo te spreeken, willen aanvullen; te meer, zegt hij; om dat een baatzoekend mensch, door het schielyk nadrukken van die Uitbreidinge,

den gemelden P. Visscher van de winste, by hem beoogt, voor een merkelyk gedeelte had verstoken.' Uit deze woorden blijkt dus, dat van *het Onze Vader*, enz. een nadruk verschenen was. Dit zal dan waarschijnlijk de uitgave zijn, die in 1705 te Amsterdam het licht zag bij Jac. Verheyde Rogge, en als een 2de druk wordt aangekondigd (cf. *Beschr. Cat. der Pamfl. verzameling.* Stuk I, afd. I, blz. 180).

Eigenaardig is ook de wijze, waarop de recensent in de *Boekzaal* spreekt over den inhoud der preeken, als hij zegt: 'Van deeze, gelyk ook van andere Predikaatsiën, die my tot noch toe zyn voorgekomen, kan in 't algemeen gezegt worden, dat ze niet bestaan in noodelooze verschillen, in diepzinnige redeneeringen, in vreemde bedenkingen, in onzekere gissingen, in ydele vitteryen over den oorsprong der woorden, en wat dies meer is; maar in wezentlyke dingen, dat's te zeggen in aanmerkingen, afweidingen en toepassingen, die geheel zaakelyk en stichtelyk zyn; buiten en behalven dat men in deeze Predikaatsiën een veel beter taal vindt dan in dusdaanige schriften doorgaans voorkomt.' Verder wordt nog de stijl, waarin de preeken vervat zijn, geprezen.

Historie van het leven des Heeren H. de Groot, *beschreven tot den aanvang van zijn gezantschap ..... aan 't hof van Vrankrijk* door C. Brandt, en *vervolgt tot zijn doodt* door Abr. van Cattenburgh. *Met een aanhangsel derzelver historie.* Dordr. en Amst. 1727.

In den *Catalogus van Handschriften op de bibl. der Rem. geref. gemeente Rotterdam.* (Amst. 1869) vindt men op blz. 73 onder no 789 een brief van K. Brandt ao 4 Sept. 1684 aan P. Swaerdekroon, over huiselijke zaken en onder no 790 een van den 26sten Sept. 1693 aan R. Leers, over het drukken van de laatste deelen van de *Historie der Reformatie.*

L i t t e r a t u u r : *De Rem. broederschap*, reg. i.v. - Rogge, *Catalogus* enz. Stuk I, afd. I, blz. 178-181. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1191-1193. Brieven van hem aan Theod. Jansonius van Almeloveen, vindt men nog vermeldt bij Tiele, *Cat. Cod. Manuscr.* blz. 321, onder no 1347. Over de preeken en de preekwijze van Kaspar Brandt leze men: J. Hartog, *Geschiedenis van de predikkunde en de evangelieprediking in de Prot. kerk van Nederland.* Amst. 1861, blz. 205-209, voor die van G. Brandt de jonge, *ll.* blz. 209-211 en voor die van Joh. Brandt, *ll.* blz. 211-244. - Glasius, *Godgel. Nederland*, dl. I, blz. 164 en 165.

[Hendrik Brassius]

BRASSIUS (Hendrik) werd geboren in het Oost-Friesche dorp Oosterhuizen. Hij studeerde te Leuven, waar hij den graad van magister verwierf, welken titel hij echter (zoo 't heet) 'uit nederigheit' nooit gebruikt heeft. In de eerste helft van 1543 als predikant te Emden beroepen, is hij aldaar den 11den Jan. 1559 gestorven. Volgens een bericht door Meiners overgenomen van Emmius, was hij nog jong toen hij beroepen werd 'maar evenwel de plaatze overwaardig, tzy, dat men zyne *geleertheit*, tzy, dat men zyne *welsprekentheit*, tzy, dat men zyne ernstige *Godtzaligheit* gadesloeg.'

Van hem bestaat een geschrift bevattende '*Zes Sermoenen* of *Predikatien*, en spreekt van het *Heilige kruis* of de *tegenspoeden der gelovigen*[1)]'.

1) De volledige titel is: *Van den heylighen Cruyce sommighe schoone troostelicke sermoenen*, door Hermannum Brassium dienaer des godlicken Woordes binnen Embden, voortijden trouwelick ghepredickt ende nu na zijn doodt door gheleerder ende godtvreesender mannen raedt ende ernstighe begheerte, tot sonderlicke vertroostinghe aller bedruckter herten in het licht gebracht. Act. 14d. 22. Gedruckt te Embden by Gellium Ctematium. Anno 1560.

Er schijnen ook nog drukken te bestaan van 1598 en 1616. Naar het oordeel van Meiners, is de stijl niet 'Oostvriesch maar Nederduitsch', waaruit hij dan afleidt, dat de maker zich enigen tydt in de Nederlanden zal hebben opgehouden.

L i t t e r a t u u r : E. Meiners, *Oostvrieslant's kerkelyke geschiedenisse.* 1ste dl. blz. 354 en 355.

[Johannes Braun]

BRAUN (Johannes) geboren te Kaiserlautern in de Paltz den 10den Aug. 1628, was de zoon van Michael, burgemeester aldaar. Bij de verovering der stad in 1635, waarbij zijn vader omkwam, ontsnapte hij met zijn moeder ternauwernood aan het moordend krijgsvolk. Genoodzaakt door de tijdsomstandigheden herhaaldelijk van woonplaats te verwisselen 'verliet hij de letteroefeningen' en besloot hij zich in den handelstand te begeven. Vergezeld van een familielid Jonas Meijsterling, trok hij naar Leiden, stellig niet vermoedende, dat hij juist, door zich naar deze stad te begeven, behouden zou blijven voor de wetenschap, die hij zoo met eere in later jaren heeft gediend. Zijn medgezel bracht hem in kennis met den hoogleeraar Constantijn l'Empereur, die al heel spoedig den gelukkigen aanleg bij Braun ontdekte, en hem bewoog, na een jaar op een kantoor gezeten te hebben, dit te verlaten, terwijl hij hem overhaalde de studie te hervatten, waartoe hij hem zelfs in den huiselijken kring opnam. Den 8sten Oct. 1654 werd hij ingeschreven als student in de godgeleerdheid aan de Leidsche universiteit. Ons dunkt ten minsten, wanneer we op genoemden datum, in het *Album Stud.* kol. 439 vinden 'Johannes Braune Caesarea lutrae Palatinus 23 T.', dat hier niemand anders kan bedoeld zijn, dan onze Braun. Maar is dit zoo, dan zal hij, tenzij de ouderdoms opgave foutief is, geboren moeten zijn in 1631, wat niet klopt met de opgave, gedaan door Mr. W.B.S. Boeles in zijn 'levensschetsen der Groninger hoogleeraren', geplaatst achter Dr. Jonckbloet's *Gedenkboek der hoogeschool te Groningen.* Immers heet het op blz. 47 van genoemde levensschetsen dat hij den 10den Aug. 1628 geboren was. Doch niet alleen dit, neen, daar is meer dat onze aandacht verdient. Bij Boeles toch lezen we t.a.p.: 'Legde Braun zich sedert (d.w.z. nadat hij in den huiselijken kring bij l'Empereur was opgenomen) op de wijsbegeerte en godgeleerdheid toe, in de beoefening der Oostersche taal en letterkunde slaagde hij bij uitnemendheid. Na in 1653 tot de predikdienst te zijn toegelaten' ..... Terwijl het bij v.d. Aa, (*ll.* dl. II, blz. 1294) heet: 'Braun verwierf welhaast door zijne noeste vlijt de achting van Coccejus, onder wiens leiding hij zich op de gedgeleerdheid toelegde. Na vijf welbesteedde jaren aan de Leidsche hoogeschool te hebben doorgebracht, verdedigde hij onder Coccejus eene verhandeling *de potentia scripturae* (cf. Glasius *ll.* dl. I, blz. 167, alwaar een soortgelijke mededeeling voorkomt). Werd Braun in 1653 tot de evangeliebediening toegelaten en had hij toen 5 jaar gestudeerd aan de Leidsche academie, dan hebben we dit zeker in dezen zin te verstaan, dat hij, zonder bepaaldelijk als student te zijn ingeschreven de lessen volgde in Oostersche talen en godgeleerdheid en dat hij, pas kort vóór hij zijn *de potentia scripturae* verdedigde, zich als student liet inschrijven, om daarna zijn examen te kunnen afleggen. Dan,

hoe dit ook zij, zooveel is zeker, dat hij, na tot de uitoefening van den preekdienst te zijn toegelaten, naar het buitenland toog, en de hoogescholen bezocht te Parijs, Saumur, Montauban, Lyon, en vervolgens Heidelberg, vanwaar hij ten laatste naar Bazel vertrok, ten einde aldaar Buxtorf te hooren.

Na zijn terugkomst in ons land werd hij door de Walsche synode aangesteld tot hulpprediker bij de Fransche gemeenten in Zeeland, vervolgens werd hij predikant bij de Walsche gemeente te Delft, welke standplaats hij in 1661 verwisselde met Nijmegen, na intusschen bedankt te hebben voor de beroepen te Cambridge en Mannheim.

Te Nijmegen was den 3^{den} Mei 1655 de hoogeschool op plechtige wijze ingewijd en het was aan hem, dat, na zijn komst te dezer plaatse, werd opgedragen onderwijs te geven in de Hebreeuwsche oudheden en Oostersche talen. Hij kreeg dus niet dat vak te doceeren, 't welk zijn onmiddellijken voorganger Ds. Guillaume Soudan was opgedragen, nl. de wijsbegeerte.

Met het innemen der stad door de Franschen onder Turenne, hield ook de academie op te bestaan en kwam dus aan het college geven door Braun een einde, maar hij werd door de veroveraars zeer kwalijk behandeld en men dwong hem, onder allerlei voorwendsels, een belangrijke geldboete te betalen. Als ooggetuige van de gruwelen en de afpersingen door Methelet en Verres in de stad bedreven, schreef hij een boekje, dat uiterst zeldzaam geworden is: *Le Conseil d'extorsion, où la volerie des François exercée en la ville de Nimuege par le commissaire Methelet et ses supôts.* Dit geschrift dat in 1675 verscheen, gaf hij tegelijk uit met een boek, waarin hij, ter verdediging van zijn tweede vaderland, de pen opnam tegen Jean Baptiste Stouppa, vroeger predikant te Londen bij de Fransche gemeente, en nu en dan ook optredende voor de Italiaansch sprekende Protestanten, vanwaar het heet dat hij ook in "*Savoie*" predikte. Deze in staats- en krijgsdienst overgegaan, begreep met letterkundige wapenen ons vaderland te moeten bestrijden en tot dat oogmerk schreef hij: *La religion des Hollandois reprêsentée en plusieurs lettres*, *écrites par un Officier de l'armée du Roy à un Pasteur et Professeur de Berne.*' In dit geschrift, dat naar den titel luidde gedrukt was 'à Cologne chez P. Marteau' in 1673, beschimpt Stouppa, de in ons land heerschende verdraagzaamheid, die zelfs aan een man als Spinoza een rustig verblijf gunde en trachtte hij den goeden naam der vaderen in oneere te brengen. Tegen dit geschrift nu vatte Brun (Braun) de pen op en liet hij uitgaan zijn: *La véritable religion des Hollandois. Avec une apologie pour la religion des Etats-Generaux des Provinces Unies contre le libelle diffamatoire de Stoupe.* Volkomen terecht merkt Sepp aan (*Het Staatstoezicht*, enz. blz. 190), dat de apologie naar inhoud en vorm vrij wat te wenschen overlaat en dat ze getuigt ten gunste van het hart des schrijvers; om toestanden op 't gebied der godgeleerdheid in ons land uit die dagen te leeren kennen en om de kerkhistorische bijzonderheden die het in overvloed bevat, is en blijft het een hoogstbelangrijk geschrift, ten volle de moeite der bestudeering nog waardig[1)]. Als onmiddellijk gevolg van de ver-

1) Een belangrijke studie over het geschrift van Stouppa, geeft Léon Feer, in het *Bulletin hist. et litt. de la société du Protest. Francais*, 31. Année (1882), p. 78-91, onder den titel: Un pamphlet contre les Hollandais au XVIIe Siècle. We hebben hier een vrij juist overzicht van het geschrift van Stouppa, terwijl ook eenige regels gewijd zijn aan het boek van Braun. Van stellig niet algemeene bekendheid is, dat *la religion des Hollandais*, in het Italiaansch vertaald, in 1673 te Parijs verscheen.

schijning van *La véritable religion*, werd nog een aanval gedaan op Braun, in het pamflet van een ongenoemde: *le vrai portrait de Polyphème de Nimègue*, alias Jaen Brun, en het is dit geschrift geweest, in 1676 verschenen, 't welk door de magistraat van Nijmegen veroordeeld werd als ‘een fameus libel’, waarvan de verkoop op een boete van honderd goudguldens verboden werd.

In 1680 zag van Braun het licht: *Vestitus Sacerdotum Hebraeorum*, *sive commentarius amplissimus in Exodi Cap. XXVIII ac XXIX*, *et Levit. Cap. XVI*, *aliaque loca S. Scripturae quamplurima; cum indicibus locupletissimis*, *et tabulis aeneis elegantibus*. L.B. 1680[2)]. Dit boek, dat het meest sprekend bewijs oplevert van 's mans groote geleerdheid en buitengewone belezenheid, schijnt hem voornamelijk den weg gebaand te hebben tot het hoogleeraarsambt aan de Groningsche hoogeschool; want nog in hetzelfde jaar, waarin het verscheen, werd hij beroepen als opvolger van Jacob Alting (gest. den 20sten Aug. 1679), tot professor in de godgeleerdheid en de Hebreeuwsche taal. ‘Met een zeer geprezene *Oratio de sapientia veterum Hebraeorum*, aanvaardde hij den 2^{den} Sept. van genoemd jaar dien leerstoel.’ Sepp, (*Het godgeleerd onderwijs*, enz. dl. II, blz. 319, sprekende over deze *oratio inauguralis* zegt er van: ‘Ik vrees dat zijn ingenomenheid met het volk Israëls hem verleid heeft om het in velerlei kunsten en wetenschappen hooger te plaatsen, dan het verdient, en hij gedwaald heeft door het in alles tot de leermeesters van Grieken en Romeinen te verklaren.’

Als theoloog, en dit verwondert ons niet, dewijl hij tot zijn leerlingen behoorde, was hij een volgeling van Coccejus, terwijl hij als philosooph, gevormd onder den invloed van l'Empereur, een Cartesiaan was.

Vooral heeft Braun zich verdienstelijk gemaakt als theoloog, ‘ja, iets groots gedaan’, door de geheele systematische godgeleerdheid als verbondstheologie te ontwikkelen in zijn *de doctrina foederum sive systema theologiae didacticae et elencticae*, waarvan de eerste druk het licht zag te Amsterdam in 1688[1)]. Wat zijn standpunt was, duidt Sepp aan, door uit de praefatio van zijn *doctrina foederum*, een gedeelte over te nemen, terwijl deze geleerde de geheel eenige verdienste van het boek gelegen acht in de heroike poging, die op het standpunt des auteurs volkomen gelukt is, om den vollen inhoud der godgeleerdheid, zoowel de natuurlijke als geopenbaarde, tot één uitgangspunt te herleiden: *Gods verbond met den mensch.* (Zie verder Sepp, *Het godgeleerd onderwijs* dl. II, blz. 321 en 322).

Over het algemeen kan van hem getuigd worden, dat hij ‘aan groote geleerdheid eene meerdere gematigdheid paarde dan velen zijner voorgangers en tijdgenooten; terwijl eene uitnemende methodus docendi de waarde van het door hem gegeven onderwijs, niet weinig verhoogde.’

2) Dit lijvig boekdeel werd meermalen herdrukt (cf. o.a. J.H. Scholten, *de leer der Herv. kerk.* 1ste dl. Leiden 1870, blz. 72, noot 9). Vertaald in onze taal, verscheen het in 1723 te Amsterdam onder den titel: *Leer der verbonden.*

1) Het gerucht liep dat het beste van dit werk, door Braun was ontleend aan de dictaten van l'Empereur. ‘De Hessische theoloog C. Baum verweet Braun dit in 1699 openlijk op zeer onbeschofte wijze in een brief (Crenius, *Animadv.* IX, p. 169 seq.). Het tractaat wordt daarin genoemd sive tui, sive alterius.’ Sepp, *Het godgel. onderw.* dl. II, blz. 319, aant. 2.

Jammer maar dat de betrekkelijk kalme en rustige dagen, die Braun te Groningen aanvankelijk doorbracht, zoo spoedig voor hem voorbij gingen en hij zich daarna in een godgeleerden twist gewikkeld zag, waarbij zijn rechtzinnigheid verdacht gemaakt werd en hij veel onaangenaamheden en verdrietelijkheden ondervond. Al heel spoedig na zijn komst te Groningen kwam er een partij tegen hem op, die zijn zuiverheid in de kerkleer trachtte verdacht te maken en het is volstrekt niet onwaarschijnlijk dat curatoren, onder voorwendsel dat het getal der studenten zich zoo aanmerkelijk uitbreidde, maar feitelijk daartoe opgezet door de tegenstanders van Braun, het besluit namen, hem een ambtgenoot toe te voegen, die een andere richting in de theologie voorstond dan hij. Werd eerst Heidegger uit Zürich beroepen; toen deze, niettegenstaande door de oude vrienden van Coccejus, alle mogelijke moeite gedaan was, om hem tot het aanvaarden van het ambt te bewegen, bedankt had, viel de keus op à Marck uit Franeker. Deze, gehoor gevende aan de uitnoodiging, betrad den 20sten Juni 1682 de Groninger katheder, met een oratio inauguralis *de sapiendis in ecclesia litibus.* Bij deze gelegenheid beging hij de groote onvoorzichtigheid, met hooggestemde lofspraken de nagedachtenis te eeren der godgeleerden, die voor hem te Groningen als hoogleeraren waren werkzaam geweest, maar over Braun gaf hij geen woord. Ook beschreef hij in zijn toespraak aan de hoogleeraren, de onderscheiding (om hem voor de academie te winnen, hadden de curatoren niet alleen geen offers ontzien, maar hem zelfs vereerd met den titel van *professor primarius*) hem door curatoren bewezen: 'potentissimorum procerum voluntas primum inter vos me jubet accipere locum.'

Het is niet wel mogelijk of de wijze, waarop à Marck zich hier uitliet, moest bij Braun wel onwil opwekken, terzelfder tijd toen de raadgevingen vernomen werden om den vrede in de kerk te bewaren. 'à Marck achtte dien gevonden te zijn, indien, gelijk hij het uitdrukt; cesset ambitio, quiescat invidia, absit pruritus, excutiatur socordia; ponatur torpor, exulet tyrannis, superetur inconstantia, cedet pertinacia; pellatur fucata sophia, modesta ruditi medeatur sapientia; veritatem in pace possidebitis omnes.'

Dat het onder dergelijke auspiciën niet lang duren kon of er moest tusschen deze ambtgenooten twist ontstaan, is begrijpelijk. 'De vlam sloeg naar buiten; Braun werd van heterodoxie beschuldigd en de ambtgenooten stonden als twistende partijen tegenover elkander. In 1686 gaf à Marck uit: *Narratio apologetica* en het was hiertegen dat Braun schreef zijn: *Necessaria atque modesta denfensio*, *contra injustam protestationem falsamque narrationem apologeticam Joh. Marckii.* (Gron. 1687). Dit boek riep op zijn beurt weer in het leven à Marck's: *Appendix contra defensionum Braunii* (1687 Gron.); waarop Braun antwoordde met: *Responsio ad appendicem narrationis apologeticae Joh. Marcki.* Gron. 1687)[1)]. Rond, eerlijk, open,

1) Mr. W.B.S. Boeles, zegt in zijn *Levensschetsen der Groninger hoogleeraren*, blz. 48: 'Men wil dat de wortel van deze min gunstige verstandhouding tusschen twee onbetwistbaar geleerde ambtgenooten ontsproten was uit de benoeming van Van Marck tot professor primarius, waardoor Braun, die te Groningen ouder hoogleeraar in de Theologische faculteit was, zich zeer gegriefd gevoelde. Hoe dit moge zijn, de twist bewoog zich niet enkel op zuiver godgeleerd terrein, maar ook over persoonlijke feiten, zooals uit het bovengenoemd boekske van Van Selbach mij duidelijk bleek.' Het 'boekske' waarvan hier sprake is had tot titel: *Waerschouwinge aengaende een Theol. dispuut*, *gehouden in de acad. tot Groningen op den* 11 *Dec.* 1686 - *alsmede aengaende een Verdediginge enz.* door Joh. Selbach. Deze laatste, predikant te Groningen, keurde het ten zeerste af, dat Braun zijn Lat. dispuut zoowel

geeft Braun in deze gechriften van zijn hand, zijn opvatting en beschouwingen in religionibus te kennen, zooals van hem te verwachten was. Immers open en zelfstandig van karakter, had hij ook ‘met groote vrijmoedigheid zijn gevoelens verdedigd o.a. in 1686, toen de kerkeraad de openlijke verdediging van *theses*, waarin zijn Coccejaansche denkwijze over den Sabbath sterk uitkwam, poogde te voorkomen, en à Marck hem den 10^{den} en den 16^{den} Dec. daaraanvolgende, bij den academischen senaat van onrechtzinnigheid beschuldigde.’

En hoe fel à Marck tegen Braun overstond, hoe krachtig hij zijn gevoelen bestreed, dit bleek niet alleen uit de van zijn hand afkomstige geschriften, maar ook uit de rede, waarmee hij in 1688 het rectoraat nanvaardde: *de veterum et hodiernorum socinianorum errorum convenientia*, waarin hij Braun; zonder hem te noemen, maar toch zoo, dat ieder die de verhouding tusschen beide personen kende, het begrijpen kon, beschuldigt van het ergerlijkste Socinianisme.

Wat meermalen gebeurde en stellig ook dikwijls noodig was om erger te voorkomen, geschiedde ook hier, de stem der overheid maakte een einde aan den openbaren strijd, maar niet aan de verdeeldheid[1]. ‘Een staaltje van hetgeen er onder het publiek gepraat werd, is ons bewaard in het verhaal, dat Braun een weverszoon zou geweest zijn, die dit handwerk uit armoe had moeten leeren en daardoor vooral in staat geworden was, zoo nauwkeurig de kleeding der Israëlitische priesters te beschrijven en het geheim aan den dag te brengen, hoe de rok van den Zaligmaker zonder naad geweven was. Met wijze oogmerken heeft daarom gewis zijn lijkredenaar A. Menso Isinck in het breede over Braun's voorgeslacht gehandeld, en zoodoende de verbreiding van dergelijke uitstrooisels gepoogd tegen te gaan.’

Met het vertrek van à Marck naar Leiden in 1689, hield, zooals opgemerkt wordt, de strijd ‘faute de combattants’ op, maar een geest van verzet tegen Braun, bleef toch immer in meerdere of mindere mate, onder de studenten te Groningen heerschen. Nog in 1697 toch werd hij niet alleen met allerlei lastertaal gehoond, maar werd hij zelfs van ketterij en van onkunde beschuldigd, en het is, zooals uit de acta van den Groningschen senaat blijkt, een langdurig proces geweest, wat van die beleediging Braun aangedaan, het gevolg is geweest.

Onder hen met wie Braun almee gestreden heeft, behoort de welbekende Fransche predikant te 's-Gravenhage de Joncourt, die op alles behalve waardige wijze tegen de Coccejanen in het krijt was getreden in: *Entretiens sur les différentes méthodes d'expliquer l'Ecriture et de prêcher*, *de ceux qu'on appele Coccéiens et Voetiens dans les provinces unies.* (Amst. 1707). Tegen dit boek schreef de Groninger hoogleeraar zijn: *Avertissement necessaire aux églises* (Amst. 1708), waarin hij het voor zijn leermeester en diens overtuiging opneemt en den Haagschen predikant teekent, als een gevaarlijken onruststoker.

Nog zag van hem het licht:

Selecta sacra, *libri V*, *cum indicibus completissimis et tabulis elegantibus.* Amst. 1705.

als de verdediging in het Nederlandsch vertaald en alzoo onder de oogen van het ongeletterd publiek gebracht had.

1) Over den strijd, dien Braun gevoerd heeft aan de academie te Groningen, en die reeds in 1681 begonnen was. Zie men Jonckbloet, *ll.* blz. 89-96.

Leerden we Braun bereids kennen als grondig kenner en beoefenaar van Oostersche talen, vooral van het Hebreeuwsch, als degelijk dogmaticus en ook als een, die vertrouwd was met de kerkgeschiedenis, vooral van onze vaderlandsche kerk; hij was ook in de uitlegging van het N.T. zeer ervaren, getuige zijn *Commentarius in epistolam ad Hebraeos.* (Amst. 1705). Bleek, in zijn *der Brief an die Hebraër*, II Abth. S. XIII, en een in alle opzichten bevoegd beoordeelaar in dezen, zegt, dat in dit werk van Braun, dat herhaaldelijk met lof en instemming door hem wordt aangehaald, de meest ondubbelzinnige sporen te vinden zijn van groote oudheidkundige en vooral rabbijnsche geleerdheid.

Voor de vierde maal als rector optredende, werd hij door den dood aan de hoogeschool en aan de wetenschap ontrukt den 9^{den} Dec. 1708. Benthem in zijn *Holländischer Kirch- und Schulen Staat*, Francf. 1698), getuigt van hem dat hij was 'klein van Person, aber gross von Audition.' Mag, daar Benthem hem te Groningen zag, niet aan de waarheid der korte persoonsbeschrijving van dezen getwijfeld worden, ook was hij volkomen waar, toen hij van Braun het getuigenis aflei, dat zijn geleerdheid groot was. Hiervan zijn in 's mans geschriften overal de onweerlegbare bewijzen te vinden. In de rei der geleerde theologen uit dien tijd in ons land, neemt hij een eereplaats in, en wie de moeite doet, uit het stof der bibliotheken, 's mans werken te voorschijn te halen en zich eenigen tijd met de bestudeering er van bezig te houden, moet, dit kan niet anders, ook al deelt hij zijn inzichten en beschouwingen niet, verbaasd staan over de groote kennis, de buitengewone belezenheid en de vaak juiste op- en aanmerkingen, die er in ruime mate in te vinden zijn.

L i t t e r a t u u r : Sepp, *Het godgeleerd onderwijs*, dl. II, blz. 318 enz. Id., *Bibl. van Nederl. kerkgeschiedschrijvers*, blz. 346 en 347. Id., *Het Staatstoezicht op de godsd. letterk.*, blz. 189 en 190. - Dr. W.J.A. Jonckbloet, *Gedenkboek der hoogeschool te Groningen* blz. 89-96 en Mr. W.B.S. Boeles, *Levensschets der Gron. hoogleeraren*, achter Jonckbloet's werk, blz. 47 en 48. - Glasius, *Godgel. Nederl.* dl. I, 167-170. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1203 en 1204. - *Geldersche Volksalmanak* van 1864, in een artikel *De akademie te Nijmegen*, blz. 23.

[Jan Brave]

BRAVE (Jan) aanschouwde het levenslicht te Amsterdam den 7^{den} Oct. 1793 en werd, na in zijn geboortestad het noodige voorbereidend onderricht te hebben genoten, den 10^{den} Oct. 1814, aan de universiteit te Utrecht ingeschreven als student in de godgeleerdheid. Den 26sten Juni 1816 te Utrecht praeparatoir geëxamineerd, deed hij, na te de Meern beroepen te zijn, den 18^{den} Dec. van laatstgenoemd jaar zijn peremptoir examen, waarna hij den 16^{den} Febr. 1817 door den Amsterdamschen predikant P. Meyboom, op zijn eerste standplaats bevestigd werd. Achtereenvolgens heeft hij gearbeid te Maarssen (ber. 14 April 1819, afsch. te de Meern 25 Juli, intree 1 Aug.), Doetinchem (ber. 19 Juni 1826, afsch. te Maarssen 24 Sept., intree 15 Oct.), Arnhem (afsch. te Doetinchem 29 Juli 1827, intree 5 Aug.), Amsterdam (ber. 25 Oct. 1831, afsch. te Arnhem 18 Maart 1832, intree 4 April). In laatstgenoemde gemeente is hij werkzaam gebleven tot zijn dood, die hem den 29sten Sept. 1859 overviel. Zijn ambtgenoot H. Steenberg herdacht in '*Een woord bij het geopende graf van den*

WelEerw. Zeergel. Heer Jan Brave, *in leven pred. bij de Ned. Herv. Gemeente* (Amst. 1859), zijn gestorven vriend.

Van hem zag het licht:

Sterven en herleven. Iets tot bestuur en troost op den weg naar het graf. Amst. 1836.

Mijn belangstelling in uw geluk. De Christelijke liefde aan den jongeling, bij zijn optreden in het werkzame leven. Amst. 1837.

Het jaarfeest van den dood van Jezus; eene stichtelijke lectuur voor Christenhuisgezinnen op den Goeden Vrijdag. 2de dr. Amst. 1839.

Staf op den levensweg. Wenken, herinneringen en gebeden. Amst. 1860.

Vrees niet! Woorden van bemoediging op den weg des levens Amst. 1859.

Aanprijzend woord voor de nieuwe uitgave (Amst. 1851) van J. van Eijk's, *Onderrigt omtrent het bidden.*

Aanprijzend woord van L. van Esz', *Gedachten over den Bijbel en het Bijbellezen* enz. 2de dr. 's-Bosch 1856.

De Roomsche Kerk. Tiel 1853.

W.H. Rule, *Angel Herreros de Mora en de Jezuiten in Spanje. Een verhaal van zijne gevangenschap en zijn ontkoming, door hemzelven beschreven.* Naar het Eng. door J. Brave. Amst. 1858.

Robert Grosthead als een waardig bisschop van Lincoln en een fier tegenstander der pauselijke hierarchie in het *Maandschrift voor Christenen XIX.*

Coelio Secundo Curione. Een bladzijde uit de geschiedenis der Hervorming in Italië. Maandschrift voor Christenen XX. Dit stuk werd door Brave geschreven in vereeniging met zijn ambtgenoot J. Muntendam.

De kerk in de Cevennes na de herroeping van het edict van Nantes in het *Maandschrift voor Christenen XXI.*

Ook heeft Brave meegewerkt aan het 1ste dl. van *De geschiedenis der Christelijke kerk in Tafereelen.* Op de 4 volgende deelen komt zijn naam als medewerker niet meer voor.

Leerrede over Hand. IX:36. 1823.

[Guy de Bray]

BRAY (BRÈS) (Guido, Guy de), werd in 1522 te Mons geboren als zoon van Johannes (Jean). Door zijn moeder, die een trouwe dochter was der R.-Kath. kerk opgevoed, werd hem eerbied en liefde voor haar instellingen ingeboezemd, en dat hij altijd en immer diep religieus is gebleven, dat hij is geworden een man van waarachtige piëteit, dat heeft hij van zijn moeder geërfd, dat is de vrucht van haar wijze van opleiding geweest. Ofschoon later van de kerk vervreemd, en geheel en al tegen haar overstaande, is de Bray voor zijn godsdienstige vorming, toch zeer veel aan zijn moeder verschuldigd, want zij was een vrome vrouw.

Bestemd om het glasschilderen te leeren, kwam ook hij in aanraking met de denkbeelden der reformatoren, hij kreeg een bijbel in zijn handen en het is, gelijk hij 't zelf uitdrukt de ‘continuelle lecture des escritures’ geweest, die hem tusschen zijn 18de en 25ste jaar dreven de R.-Kath. kerk te verlaten en zich bij de Hervorming aan te sluiten. In 1548, toen de storm der vervolging ook losbrak over de Hervormingsgezinden te Mons, zag hij zich genoodzaakt te vluchten en nam hij de

wijk naar Engeland, van waar hij omstreeks 1552 is teruggekeerd, om zich te Rijsel te vestigen. Zeker heeft zijn verblijf in het buitenland veel tot zijn vorming bijgedragen en moet hij zich duchtig in de godgeleerdheid hebben geoefend, want als

hij te Rijsel zijn tenten heeft opgeslagen, begint hij daar met de prediking des evangelies, eerst voor weinigen, straks voor meerderen en eindelijk kwam men overal vandaan om den vurigen en begaafden man te hooren. Dat hij niet alleen te dezer plaatse zal zijn opgetreden is wel waarschijnlijk en o.i. zal hij zich nu eens hier, dan elders in den omtrek van Rijsel hebben doen hooren en ook die streek des lands bezocht hebben, waar hij het levenslicht had aanschouwd.

In 1556 kwam de gemeente te Rijsel, ten gevolge van het optreden der regeering tegen de Hervormingsgezinden zoodanig in de klem, dat het er al den schijn van had, alsof ze tot ondergang gedoemd was. Velen werden gevangen genomen en gemarteld; maar de Bray wist zich door de vlucht aan het hem dreigende kwaad te onttrekken. Hij toog naar Gent, waar hij slechts kort kan vertoefd hebben, want in de eerste helft van 1556, treffen we hem al aan te Francfort a/M., waar hij kennis maakte met den uitgever Jean Crespin en met Kalvijn, en waar hij meer dan eens in twistgesprek geraakte met de Anabaptisten, die hij allesbehalve goed gezind was. Uit deze plaats is hij naar Zwitserland getrokken met het doel zich zoowel te Lausanne als te Genève (welke beide plaatsen we weten dat door hem bezocht zijn), verder in de godgeleerdheid te bekwamen.

Tijdens zijn verblijf te Rijsel schreef hij *Le Baston de la Foy Crestienne*, *Livre très utile a tous Chrestiens pour s'armer contre les ennemys de l'Evangile et pour aussi cognoistre l'ancienneté de nostre saincte foy*, *et de la vraye Eglise.* Recueilly et amassé des livres des anciens docteurs de l'Eglise et des conciles de plusieurs autres docteurs, à Lyon. 1555. Men vindt in dit boek ook een ‘Epistre à l'église de Dieu, qui est en L. par Guido.’ Ongetwijfeld hebben we onder L. .... te verstaan Lille.

Het doel, dat de Bray met de samenstelling van dit werk beoogde is duidelijk, het moest strekken tot een staf en steun, waarop de geloovigen konden steunen en met dezelfde wapens waarmee de R.-Katholieken de Hervormden bekampten, zouden deze, gene bestrijden. ‘Par ce moyen (heet het in den opdrachtbrief) vous apprendrez, tous ensemble, à batailler contre voz ennemis, avec le propre baston duquel ils bataillent contre vous; ascavoir les anciens. Je ne vous di pas combien ce baston icy vous gardera d'estre blessez de vos ennemis, seulement je me contenteray de dire un mot, touchant ceste oeuvre; ascavoir, que non-seulement vous obtiendrez victoire de vos ennemis, mais aussi vous les envoyerez à l'hostel, la bouche close. Partant je vous prie, au nom de Dieu, que vous ne soyez pas paresseux ni negligens d'y souvent estudier, et d'avoir ces sentences alleguees familièrement sur le droit, afin que par ce moyen le règne de Jésus-Christ soit avancé, et celuy du Diable et des infidèles, destruict et aboli.’

Ongetwijfeld heeft de Bray zijn boek gericht tegen het *Bouclier de la foy*, waarvan gezegd wordt, dat de schrijver er van, de beteekenis van den tekst der ‘vaders’ verdraait. ‘Je croy (zegt de auteur van de *Baston*) qu'il pensoit que son livre ne viendrait seulement qu'en la main des petits enfans, ou qu'il pensoit avoir affaire à des bêtes semblables à luy. Il n'y a homme de moyen jugement, qui lisant ledit livre ne voye tout à coup comment il ment et se dement, dit et se desdit.’

Wanneer men deze eerste pennevrucht van de Bray leest, dan krijgt men eerbied voor 's mans verbazend groote belezenheid. Zijn kennis van de patristiek was buitengewoon, hij was er in doorkneed; en men gevoelt, hier is niet alleen

aan 't woord één die gelezen heeft, maar ook één die begreep wat hij las. Eveneens is evident, dat, om zoo in de patristiek te huis te geraken als hij was, een grondige kennis van de Latijnsche taal noodig was. Nog spreekt uit hetgeen hij schreef een innig geloof en zij, die het geschrift gelezen hebben, zijn er door bemoedigd geworden, en ze hebben hun geloofsvertrouwen gestaald door den inhoud van de *Baston*, die behoorde tot de geliefkoosde lectuur, wat wel hieruit blijkt, dat er binnen enkele jaren, verschillende drukken van in 't licht kwamen[1].

Weder naar zijn vaderland teruggekeerd (begin 1559), trad hij in dat jaar in het huwelijk met Katharina Ramon, die hem den 31sten Aug. 1560 een zoon schonk, aan wien de naam gegeven werd van Israël. Het grootste deel van zijn tijd bracht hij door te Doornik, waar hij zijn intrek had genomen in een huis, dat stond in de parochie van den heiligen Brixius (St. Brixe), en van hieruit bezocht hij Rijsel en Valenciennes, Mons en ook Antwerpen, maar laatstgenoemde plaats minder om er te preeken, dan wel om er over godsdienstige aangelegenheden te spreken. Niet onmogelijk dat, als een gevolg van die reizen naar Antwerpen, de *Confession de Foy* mag worden aangemerkt.

Overal waar de Bray kwam, werd hij als een man van invloed, met de meeste hoogachting en onderscheiding ontvangen; met tal van personen, binnen- en buitenlands onderhield hij een levendige correspondentie, van alle kanten werden hem inlichtingen en raad gevraagd, wat niet zou gebeurd zijn, indien hij niet als een geleerd en kundig man was beschouwd. Zijn leven hing echter aan een draad, want, dewijl de regeering wist, hoe groot de rol was die door hem werd gespeeld, werd door haar alle mogelijke moeite aangewend om hem in handen te krijgen, en dit was natuurlijk een reden te meer om hem zoo stipt mogelijk te verbergen. Alleen de meest vertrouwden onder zijn vrienden wisten waar hij verblijf hield, wat hij deed. Onder het strengste incognito arbeidde hij op het groote arbeidsveld in den omtrek van Doornik, 't welk hij zich zelf had gekozen.

Behalve het huis in de parochie St. Brixe, had een zijner vrienden hem nog ten gebruike afgestaan, dicht bij den stadsmuur, een oud vervallen tuinhuis, Hierin had de Bray zijn boeken, waaronder te vinden waren de werken der reformatoren als Luther, Melanchton, Oecolampadius, Zwingli, Bucer, Bullinger, Kalvijn e.a., hier schreef hij zijn brieven, hier maakte hij zijn plan de campagne, hier is ongetwijfeld de *Confession de Foy*, die in 1561 het licht zag, geschreven.

Omstandigheden, die hij naar alle waarschijnlijkheid niet heeft kunnen voorzien, leidden er toe, dat hij straks Doornik verlaten moest, en wat als een buitengewoon groote ramp, die een onherstelbaar verlies heeft veroorzaakt, moet worden beschouwd, dat zijn bibliotheek en zijn papieren aan de vlammen werden prijgegeven. Op de avonden van den 29sten en 30sten Sept. 1561 toch, werden door een aantal personen, op straat de psalmen gezongen van Marot. Dit was oorzaak dat, zoodra men te Brussel van dit feit kennis had gekregen, een commissie naar Doornik werd ge-

1) Zie o.a. Dr. J.I. Doedes, *Collectie van rariora.* 2de uitgaaf, blz. 32. De titel van den druk van 1562, verschilt van de uitgave van 1555; eerstgenoemde luidt: Guy de Bray, *Le Baston de la Foy chrestienne, propre pour rembarrer les ennemis de l'Éuangile: par laquel on peut aussi connoitre l'ancienneté de nostre Foy, et de la vraye Eglise.* Recueilli de l'Escriture sainte, et des livres des anciens docteurs de l'Eglise, et des Conciles, et de plusieurs autres auteurs. Reveu et augmenté, Imprimé à Lyon, 1562.

zonden, die in opdracht had, een streng onderzoek in te stellen naar het gebeurde en zij, die konden geacht worden aanleiding gegeven te hebben tot het zingen der psalmen, gevangen te nemen en te straffen. Dat men degene, die men vermoedde meer of minder de begrippen der Hervorming te hebben omhelsd als de hoofdschuldigen beschouwde, ligt in den aard der zaak, en we begrijpen dat op hen jacht werd gemaakt en dat zij, die men in handen kreeg aan een uiterst streng onderzoek onderworpen werden. Uit de ons voor een groot gedeelte bewaard gebleven 'Interrogatoires', komen we tot de wetenschap dat velen het hoofd der reformatorische beweging kenden, en dat deze niemand anders was dan Guy de Bray, die door een der gearresteerden beschreven werd als: 'homme de quarante ans ou environ, hault de stature, pasle de face et assez maigre et long visage, la barbe thirante sur le roussart avec les epaulles hautes, un groz doz et mal en ordre avec un manteau noir à collet rabattu.' Ook bleek het den commissarissen, die het onderzoek deden, dat de Bray een man was, bezield met buitengewonen ijver, die met een niets ontziende krachtsinspanning werkte om de beginselen der Hervorming bij steeds meerderen ingang te doen vinden. Preeken deed hij veel, maar altijd des avonds laat of des nachts, niet altijd op dezelfde plaats, neen, nu hier dan daar en voor niet al te veel hoorders tegelijk. Op deze manier wekten die nachtelijke bijeenkomsten, waar hij gewoonlijk vermomd heentoog, den minsten argwaan. Ook wisten velen van hen, die zijn vurige predikatiën bijwoonden, niet eens zijn juisten naam, veel minder zijn verblijfplaats. Dat hij zijn hoorders opwekte de hand te slaan aan den ploeg, het hoofd omhoog te houden, niet te versagen, dat weten we als we hooren, hoe hij in een dier nachtelijke bijeenkomsten sprak over Openb. 3:15*b*: 'Och of gij koud waart, of heet?'

Dat, na de vrij duidelijke persoonsbeschrijving van de Bray gegeven, dubbele waakzaamheid noodig was, is begrijpelijk; want niets werd onbeproefd gelaten om hem in handen te krijgen. Dan dit gelukte niet; maar wel zag hij zich genoodzaakt zijn heil te zoeken in de vlucht, waartoe de volgende daad van hem ongetwijfeld nog krachtig heeft meegewerkt.

Van de *Confession de Foy* was reeds een exemplaar in handen gekomen van de landvoogdes, maar in den nacht van den 1sten op den 2^{den} Nov. 1561, werd ze, tegelijk met een grooten brief in een pak gewikkeld, over den muur van het kasteel te Doornik geworpen, waar ze terecht kwam op de binnenplaats van deze sterkte. Den volgenden morgen gevonden, werd het pakket ter hand gesteld aan den bevelhebber Floris de Montigny heer van Montmorency. Na de opening las hij den brief, die een warme verdediging inhield van hen, wier geloof een uitdrukking vond in de *Confession de Foy*, en die ten onrechte werden uitgekreten voor snoodaards en Wederdoopers. Naar luid den brief, waren ze vrome, brave menschen, die niets kwaads in 't schild voerden en die er in de verste verte niet aan dachten gehoorzaamheid aan den koning te weigeren; integendeel, ze wilden niets liever doen, dan zich toonen trouwe onderdanen van Philips II.

Dat deze brief niets uitwerkte ten gunste der Protestanten is begrijpelijk en twijfelachtig is het ook of de *Confession de Foy*, die den 19^{den} Dec. 1561 aan Spanjes koning gezonden werd, wel door dezen zal gelezen zijn; maar dat men de maker er van wilde leeren kennen spreekt van zelf. De man, die dit geschrift had saamgesteld, moest, het koste wat het wilde, gegrepen worden.

Heftiger nog dan voorheen woedde te Doornik de vervolging en dat de Bray de hand had in de zaak, werd, ofschoon niet direct bewijsbaar, toch geloofd. Uiterst nauwkeurig was het onderzoek, en het schijnt wel, dat de Bray begon te vreezen dat de speurhonden, niettegenstaande alle mogelijke voorzorgsmaatregelen, zijn verblijfplaats zouden opsporen; althans hij vluchtte, met achterlating van al zijn papieren en boeken. Ten einde dit alles aan het oog der inquisiteurs te onttrekken, besloot een der vrienden, het tuinhuis, waarin een en ander bewaard werd aan de vlammen op te offeren; maar nauwelijks sloeg de rook naar buiten, of de brand werd ontdekt, haastig gebluscht en de uitertst belangrijke collectie documenten, van onschatbare waarde, èn voor de geschiedenis der Hervorming in 't algemeen, maar ook voor zijn vijanden, die daardoor maar al te goed op de hoogte kwamen van wat ze niet wisten, werd buit gemaakt. Talloos veel brieven, overal vandaan aan de Bray geschreven, al zijn boeken, preeken, geschriften van zijn hand, een paar honderd gedrukte confessies, vielen den commissarissen in handen en door vergelijking van wat hij geschreven had, met den in het pakket gevonden brief, bleek duidelijk dat hij er de auteur van was. 's Mans leven lag bloot en nu pas kon men ook ten volle overzien, de groote rol, die door hem werd gespeeld. Thans was men volkomen op de hoogte hoe'n gevaarlijk man hij was voor de R.-Kath. kerk en welk een machtig instrument hij was voor de verspreiding der reformatorische denkbeelden, niet het minst in de streek waar hij zich ophield. Nu wist en zag men klaar, dat de Bray een der hoofden was van de Hervormingsgezinde beweging in de Zuidelijke Nederlanden.

Maar had men de kooi ontdekt, de vogel zelf was bij tijds ontsnapt, en niet lang na zijn vlucht uit Doornik, treffen we hem aan te Douay en te Amiens, ofschoon hij hier stellig niet lang heeft vertoefd, dewijl aanstonds krachtige maatregelen genomen waren om hem gevangen te nemen.

Waarschijnlijk is het dat de Bray naar Sedan getrokken is, waar hij in dienst kwam van den heer Henri Robert de la Marck, heer van Bouillon, waar hij tot 1566 is werkzaam geweest. Van hieruit bezocht hij Antwerpen om er deel te nemen aan de beraadslagingen met het consistorie en in 1564 is hij eenigen tijd te Brussel geweest om er met prins Willem van Oranje over godsdienstige aangelegenheden te spreken en wel in hoofdzaak over het lievelingsidée van den prins, op welke wijze een samengaan en een samenwerken verkregen kon worden tusschen de Lutherschen en de Kalvinisten. Dat, juist om over deze hoogstbelangrijke aangelegenheid te beraadslagen, de Bray geroepen werd, getuigt almee voor zijn groote beteekenis; maar tevens ook van inschikkelijkheid van zijn overtuiging, dat ook bij hen, die anders dachten dan hij, nog wel iets goeds te vinden was, 't getuigt van de mildheid in opvatting van zijn godsdienstige zienswijze. Van dit samengaan, wat een der lievelingsdenkbeelden van Willem van Oranje was, is de Bray nooit afkeerig geweest, en ook met de predikanten te Metz, heeft hij over deze aangelegenheid gecorrespondeerd. In het karakter van de Bray was voor exclusivisme geen plaats[1)].

In den zomer van 1566 werd hij door het consistorie te Antwerpen uit Sedan geroepen en toen deze roepstem tot hem kwam heeft hij geen oogenblik geaarzeld

1) Cf. Bakhuizen van den Brink, *Het huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Saksen.* Amst. 1853, blz. 127 en 156-158. Bijlage E.

om er heen te gaan. Doch nauwelijks was hij hier aangekomen of de gemeente te Valenciennes zag reikhalzend naar hem uit en als Peregrin de la Grange naar St. Trond zou gaan, werd hij aangezocht, derwaarts over te komen, wat hij dan ook gedaan heeft. Op zijn reis hierheen preekte hij o.a. te Doornik achter - de abtdij 'Aux nonnains', en kwam den 9den Aug. te Vallenciennes. Tegen een bezoldiging van 50 pond vl. zou hij in de gemeente arbeiden en, na bij Charles de Liévin, heer van Famais voorloopig te zijn ingekwartierd, begon hij den 10den Aug. zijn werk.

Predikte de Bray aanvankelijk onder den blooten hemel, dit werd anders na den beeldenstorm, die te Valenciennes, den 24sten Aug. 1566 plaats had. Na deze gebeurtenis trad hij meestal op in de St. Jans-kerk ofschoon hij zich af en toe ook in de St. Waudru liet hooren.

Van lieverlede had het grootste deel der bevolking in deze stad zich bij de Hervorming aangesloten, ten minsten als we mogen afgaan op een bericht, dat dienaangaande tot ons kwam en waarin gezegd wordt, dat 2/3 naar de leerredenen van de Bray en de la Grange ging luisteren. Jammer maar dat, wat zoo schoon begon, slechts zoo kort van duur is geweest, want in December nog werd door Noircarmes het beleg geslagen om de ongehoorzame stad, die zich, na een heldhaftige verdediging, waarin te vergeefs werd uitgezien naar beloofde hulp, den 23sten Maart 1567 moest overgeven.

Aanvankelijk wisten de predikanten zich schuil te houden en in den nacht van den 28sten op den 29sten Maart gelukte het hen met nog een paar vertrouwde vrienden te vluchten, doch weinige uren later slechts, toen ze te St. Amand gekomen waren, werden ze gearresteerd en geboeid naar Doornik gebracht, waar ze voorloopig werden opgesloten. Den 16den April waren ze weer te Vallenciennes terug. Met de grootst mogelijke gelatenheid verdroeg de Bray zijn gevangenschap en geduldig onderwierp hij zich aan het lot hem opgelegd; met kracht en klem verdedigde hij in een paar godsdienstige twistgesprekken, met den bisschop van Atrecht, François Richardot en met een Augustijner monnik zijn godsdienstige gevoelens, en zette hij nauwkeurig zijn beschouwingen omtrent het avondmaal en de mis uiteen. Met diepen weemoed dacht hij aan zijn vrouw en 5 kinderen, die te Sedan waren achtergebleven, èn aan haar èn aan zijn oude moeder, schreef hij uit de gevangenis enkele troostbrieven, die ons vergunnen een blik te slaan in zijn edel gemoed, terwijl ze de meest doorslaande blijken opleveren van zijn groot geloof en vertrouwen op zijn God en van zijn in waarheid edel karakter.

Na eenige malen te zijn verhoord, werd hij, tegelijk met zijn ambtsbroeder Peregrin de la Grange, veroordeeld '*d'estre pendu sur le marché devant la maison de ville*', en dit vonnis werd den 31sten Mei 1567 voltrokken. Het lijk van de Bray werd, na geruimen tijd aan de galg te hebben gehangen, ter aarde besteld op den in de nabijheid van Valenciennes gelegen 'Mont d'Anzin.'

Ongetwijfeld is de Bray een groot en geleerd man geweest, die, wat zijn godsdienstige overtuiging aangaat, stellig het dichtst staat bij Kalvijn, met wien hij, naar 't schijnt, een uitgebreide correspondentie heeft onderhouden. Toch was hij niet exclusief, en met de denkbeelden der reformatoren, die niet op hetzelfde godsdienstig standpunt stonden als den eminenten hoogleeraar der Geneefsche-universiteit, volkomen vertrouwd. Voor samenwerken en samengaan met de Lutherschen, heeft

hij immer zeer veel gevoeld en aan pogingen, om tot vereeniging te komen, heeft hij het niet laten ontbreken en zoo vond prins Willem van Oranje, wiens lievelingsdenkbeeld was dat de twee groote geestesstroomingen op reformatorisch gebied zouden samenarbeiden, een krachtig medewerker.

Rusteloos arbeidend, voor geen gevaar terugdeinzend, heeft hij zich buitengewoon verdienstelijk gemaakt voor de uitbreiding der Reformatie in de Zuidelijke Nederlanden en in het tegenwoordige Noorden van Frankrijk, door zijn *Confession de Foy* (*Belijdenisse des gheloofs*) heeft hij een blijvenden invloed uitgeoefend, en we maken hier de woorden, eens door Bakhuizen van den Brink over hem uitgesproken tot de onze: 'Wie Guy de Brès alleen uit zekere lofredenen, op hem als martelaar gemaakt, of als den vervaardiger der Nederlandsche Geloofsbelijdenis kent, zal moeielijk begrijpen, hoe tusschen hem en den voorzichtigen, nooit op het stuk van de godsdienst ijverenden Prins eenige toenadering hebbe bestaan. Het is waar: de Brès verdedigde in geschriften het ketterdooden; maar hij had het voorbeeld van zijne groote meesters, Calvijn en Beza, voor zich; het is waar: hij drong met kracht op de uitroeijing van de Doopsgezinde Christenen aan; maar hij was in gewesten geboren en opgekweekt, waar zij met afschuw beschouwd werden, en de algemeene denkwijze hen voor de afstammelingen dier Publicains en Bougres hield, welke de overlevering als aartsketters had gebrandmerkt, het is waar: hij was het hoofd van den opstand te Valenciennes, en offerde aan zijne geestdrift het behoud der stad en het leven zijner medeburgers op; maar hij had naast zich een ambtgenoot als Peregrin de la Grange, een edelman van afkomst, vurig van bloed als een kind uit het Zuiden van Frankrijk, en die b.v. wanneer hij zijn graspreken hield, op zijn ros gezeten, zijn pistool loste om de geloovigen tot het gehoor te noodigen. Niets dergelijks lag er in den oorspronkelijken aanleg van de Brès. Een ijverig Katholijk, welke in die streken te huis behoorde, Floris van der Haer, of om juister te spreken, diens zegsman, de Procureur van Artois, Pontus Payen, kennen aan hem, in onderscheiding van La Grange, den lof van gematigdheid toe. Een ander schrijver, derzelfde partij toegedaan, Simon le Boucq, doet hem voorkomen, als in den uitersten nood het volk waarschuwende tegen de ijdele hoop, welke het zich voorspiegelde, de hoop van ontzet; maar van den anderen kant de trotsche voorwaarden van overgave voorschrijvende, welke eindelijk de breuk tusschen de belegerden en het katholijke leger, dat hen insloot, onheelbaar maakten; en hij noemt dubbelzinnigheid, hetgeen in het karakter van Guy de Brès, deels eerlijkheid, deels plooibaarheid, waarop de omstandigheden niet zonder invloed waren, had moeten genoemd worden. Het verhaal van zijn marteldood vertoont ons den man in hetzelfde licht; zelfs vijanden, onder welke de bisschop van Atrecht, bewezen hulde aan zijn kunde, aan zijne gematigdheid, aan zijne vermaardheid. De brief, dien wij mededeelden (zie blz. 156-158. Bijlage E.), is eene proeve, dat hij niet elke bemiddeling versmaadde, dat organiseeren meer dan revolutioneren in zijnen geest lag. Opvolger, om zoo te zeggen, van de vroegere Predikers Baudichon, Oguier en Jacques Delo, *schijnt* het vooral aan hem te danken, dat het Calvinisme, ondanks de hevigste vervolgingen, zich in de Waalsche Provinciën staande hield en uitbreidde, en alles getuigt, dat Guy de Brès aan zijnen geloofsijver en onverschrokkenheid, eene vaardigheid en bespraaktheid paarde, die hem te midden zijner stoute ondernemingen jaren lang heeft beveiligd, totdat ook voor hem de laatste ure geslagen was.'

Behalve het reeds genoemde schreef hij nog:

La racine, *source et fondement des Anabaptistes ou rebaptisez de nostre temps*, *avec très ample refutation des arguments principaux*, *par lesquels ils ont accoustumé de troubler l'église de nostre seigneur Jésus Christ et séduire les simples.* Le tout réduit en trois livres, par Guy de Brès. Chez Abel Clémence. s.l. 1565. Vooraf gaat een 'épitre-préface à l'église de nostre seigneur Jesus-Christ, qui est esparsé es Pais-Bas de Flandres, Brabant, Hainault et Artois. Dit werk is ook overgezet in onze taal onder den titel: *De wortel*, *den oorspronck ende het fundament der Wederdooperen oft herdooperen van onsen tijde. Met overvloedige wederlegginghe der sonderlincste argumenten, door de welcke sij ghewoon zijn de gemeijnte onses Heeren J.C. te beroeren ende den eenvuldige te verleyden.* Wt der Franchoyser talen in onser Nederd. spraken eerst overgeset, door J.D.R. Ghedrukt anno 1570.

Even als van de oorspronkelijke uitgave in het Fransch, bestaan ook van de Nederlandsche overzetting verschillende drukken[1)], die als even zoovele bewijzen kunnen gelden, dat ook deze pennevrucht van de Bray zeer veel gelezen werd.

Hoe fel de auteur tegen de Anabaptisten gekant was, blijkt meer dan uit iets anders, uit den inhoud van dit werk, dat als een doorloopende bestrijding van de gevoelens der Doopsgezinden is te beschouwen.

Was de Bray, feitelijk tegenover andersdenkenden gematigd, met betrekking tot de Wederdoopers is hij dit nooit geweest, met hen heeft hij het nooit kunnen vinden, zoo maar immer mogelijk heeft hij ze bestreden en bekampt.

Afgaande op deze onloochenbare feiten, is het ook hoogstwaarschijnlijk, dat juist ten gevolge van dien afkeer, zijn invloed is te bespeuren in de uitgave van 1566 van Van Haemstede's *Historien oft Gheschiedenissen der Vromer Martelaren*, welke editie wel waarschijnlijk te Sedan het licht heeft gezien (cf. mijn *Guido de Bray*, blz. 50 en 61 en *Bibliotheca Belgica*, meer bepaaldelijk het extract daaruit, dat onder den titel van: *Bibliographie des Martyrologes Protestants Néerlandais.* II Recueils, in 1890 te 'La Haye' het licht zag, blz. 292-294).

Histoire notable de la trahison et emprisonnement de deux bons et fidèles personnages en la ville d'Anvers. C'est assavoir de Christophle Fabri ministre de la parole de Dieu en ladite ville, et d'Olivier Bouck, professeur en la langere latine en la très-fameuse et très renommée université d'Heydelberch ..... par Guy de Brès 1565[2)].

1) Cf. J.I. Doedes, *Collectie van rariora.* 2de uitgaaf, blz. 32.

2) Van deze eerste Fransche uitgave, van dit door de Bray vertaalde boek, is, nadat men langen tijd niet wist of er nog een exemplaar van bestond, eindelijk een gekomen in handen van baron F. de Schickler, die dit unicum, voor zoo ver bekend, ten geschenke heeft aangeboden aan de bibliotheek van de Société de l'histoire du Protestantisme Français, cf. *Bulletin Histor. et Litt.* 1893, p. 56. Een nieuwe editie verscheen à Leyde. Pour Gabriel Perin. 1614. 'Reueue, corrigée augmentée, pour la seconde fois; par son propre autheur, depuis traduite de Flamand en François par Guy de Brès, Ministre. De vertaling is dus door de Brès gemaakt naar de 2de uitgave van het boek: *Historie ende gheschiedenisse van de verradelicke ghevangenisse der vromer ende godsalige mannen*, *Christophori Fabrilii dienaer des goddelicken woords binnen Antwerpen ende Oliverii Bockii*, *Professeur der Latijnscher sprake in de hooghe schole van Heydelberch* ..... Nu anderwerf verbetert ende vermeerdert. Matth. V ..... Apocal. XIII. Z. pl. 1565. De eerste uitgave is mogelijk van 1564, misschien van 1565, en volgens Haag in de *Bibliotheca Belgica* vervaardigd door Joris Wybo alias Sylvanus of Joris de Vlaming. De 5 Hollandsche drukken en de 2 Fransche, bewijzen dat dit geschrift behoorde

Remonstrance et supplication de ceus de l'Eglise reformée de la ville de Valenciennes, sur le mandement de son altesse, fait contre eus le 14 jour de Décembre, 1566 à meisseigneurs les cheualiers de l'ordre. Imprimé en l'an 1567. Naar alle waarschijnlijkheid is dit geschrift door de Bray vervaardigd; maar de mogelijkheid bestaat ook dat hij in de samenstelling er van is bijgestaan door de la Grange.

Requeste de ceus de l'église reformée de Valenciennes, *aus seigneurs et gentils hommes confederez*, *pour presenter leur Remonstrance et supplication à messeigneurs les chevaliers de l'ordre du conseil d'estat.*

In de *Procedvres tenves a l'endroit de cevx de la religion dv Pais-Bas. Avsqvelles est amplement deduit comme Gvy dv Brès et Peregrin de la Grange fideles ministres à Vallenciennes*, *ont signé par leur sang non seulement la doctrine de l'Euangile par eux purement annoncee: mais aussi les derniers assauts*, *et disputes soustenues contre certains apostats et ennemis de la eroix et verité du fils de Diev. Avec l'issve hevrevse d'avtres notables personnages*, *qui pour vne mesme verité ont souffert la mort*, vindt men bijna niets, wat niet van de Bray afkomstig is.

pp. 17-42 een brief, door hem uit de gevangenis geschreven aan de geestverwanten te Valenciennes. d^{o} 18 April 1567.

pp. 42-267, brief, *a tovs mes chers freres et soeurs fideles de l'eglise reformee de la ville de Valenciennes* (Mei 1567). Deze brief is gesplitst in twee gedeelten, waarvan het eerste handelt over het avondmaal en het tweede over de mis. In dit laatste stuk is ook te vinden een verslag van het onderhoud, dat de Bray, den 18^{den} April 1567 heeft gevoerd met François Richardot, den bisschop van Atrecht.

pp. 277-322 (332), verslag van een 2de twistgesprek met Richardot.

pp. 322 (332)-352, verslag van een discours, door de Bray gevoerd met een Augustijner monnik.

pp. 352-356), overzicht van een gesprek, door een Augustijner gevoerd, weinig dagen na den beeldenstorm.

pp. 356-388. *Epistres consolatoires*, door de Bray gericht aan zijn vrouw en aan zijn moeder. Waarschijnlijk wel zijn het deze bescheiden geweest, die als hoofdbron hebben gediend voor het artikel over de Bray, dat voor de eerste maal voorkomt in de uitgave van Crespin's, *Histoire des vrays tesmoins de la verite de l'Evangile .....* Geneve 1570. Waar evenwel in de *Procedvres* de chronologie niet best in acht is genomen, daar is dit door Crespin wel gedaan.

Of de Bray nog voldaan heeft aan het verzoek van Crespin hem in 1559 gedaan, bleek nog niet voldoende. In een brief toch, door den Geneefschen uitgever in genoemd jaar geschreven, en die in 1562 in handen viel van de te Doornik aanwezige commissarissen, vonden deze dat de Bray gevraagd werd: ‘le catalogue des martirs qui ont estez pardeca lesquels il scavoit digne de ce tiltre et reng, veu quil en faisoit l'estat tant en francois que en latin.’ Het behoort volstrekt niet tot de onmogelijkheden, dat door de Bray, aan het verzoek van Crespin is voldaan en dat hij werkelijk mededeelingen over Zuid-Nederlandsche martelaars heeft verstrekt.

Confession de Foy, *faicte d'un commun accord par les fideles qui conuersent es pais-bas*, *lesquels desirent viure selon la pureté de l'Euangile de nostre seigneur Jesus*

> tot de geliefkoosde lectuur dier dagen en het feit, dat de Brès het in het Fransch vertaalde, legt voldoende getuigenis af, dat hij onze taal goed moet hebben gekend.

Christ. De eerste uitgave hiervan verscheen in 1561 (te Rouaan?) en reeds in 1562 zag een Nederlandsche overzetting er van het licht. Dat de *Confession de Foy* gevloeid is uit de pen van de Bray, is zeker.

Wat Saravia schrijft aan Joh. Wtenbogaerdt in zijn brief van den 13^{den} April 1612 (stilo Angliae, gelijk hij zegt) en wel in dat gedeelte, dat aanvangt met de woorden: 'Ego tunc temporis minister eram Ecclesiae Gallicanae Antverpiae'[1] enz., moet teruggebracht worden tot het jaar 1565; de feiten hier meegedeeld te stellen in 1561 heeft geen zin.

L i t t e r a t u u r : *Guido de Bray. Zijn leven en werken*, enz. door Dr. L.A. van Langeraad. Zierikz. 1884. - Ch. Rahlenbeck, *Gui de Brès. Étude historique.* Brux. 1878. - D. Ollier, *Guy de Brès. Étude historique.* Laigle 1883. - Dr. W.C. van Manen. *Guy de Bray. Opsteller van de Belijdenisse des gheloofs der Geref. kerken in Nederland.* Amst. 1885.

[Jacobus Breeckeland]

BREECKELAND (Jacobus) werd in 1666 geboren te Naarden, doch al spoedig daarop verhuisden zijn ouders naar Goes, waar hij Latijn en Grieksch leerde en alzoo tot de academische studie werd voorbereid. Ofschoon zijn naam als student niet voorkomt in het *Alb. Stud.* van de Utrechtsche academie, heeft hij daar toch gestudeerd onder Maastricht, Leydekker, Witsius en van Halen, maar voleind heeft hij zijn studie te Groningen, om daarna in de classis d.t.p. tot proponent bevorderd te worden. Negen maanden later, immers den 4^{den} Sept. 1688 werd hij beroepen te St. Anna ter Muiden, alwaar hij den 14^{den} Nov. d.a.v. bevestigd werd door Ds. Hendr. Berdenius uit Aardenburg. In 1695 vertrok hij naar West-Souburg (bev. 25 Dec.) en van hier zag hij zich den 22sten Juni 1704, beroepen te Middelburg (bev. 21 Sept.). Hij is in deze stad werkzaam gebleven tot zijn dood den 19^{den} Jan. 1724. Een zeer kortstondige ziekte, rukte hem uit het leven. De man wordt om zijn godsvrucht en om zijn geleerdheid geprezen.

Van hem zag het licht:

Verhandeling van de leere des genadenverbonds en deszelfs huishoudinge na den draad des Heidelb. Catech., met een *waarschouwende voorreden, tegens de valsgenaamde mystiken.* Middelb. 1711, 4de druk.

Het wedervaren der kerke onder de huishoudinge der belofte en boven ingekomen wet. Middelb. 1719.

De zaligmakende genade Gods, *tegen de bedenkingen der zogenoemde Hebreen*, *in welke verhandelinge eene volkomene leere van de oeffeninge der godzaligheid wordt voorgestelt.* Middelb. 1704.

Kort verhaal van de handelinge met den Heer G. v. Buitendijk. Middelb. 1712.

Nodige en nuttige tydbestedinge over de wezendlyke daad des geloofs tegen 't gevoelen van den Heer Th. van Thuynen. Utr. 1723.

Geestelyke melk of beginselen der leere Christi.

1) *Praestant. ac erudit. vir. epistolae.* Amst. 1684, f° 294. Epist. 181.

Bij zijn dood was nog onder de pers en wel te Franeker een *Heilige Tijdrekenkunde*, gesteld in het Latijn ‘waar aan de zalige overleden korts voor zijn dood, na een langduurigen onvermoeiden arbeid, de laatste hand gelegt heeft.’

Breeckeland schreef ook eenige verzen.

Litteratuur: H.Q. Janssen, *St. Anna ter Muiden.* Middelb. 1850, blz. 182-184. - *Boekzaal* 1724*a*, blz. 364-367. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1303 en 1304.

[Daniël de Breen]

BREEN (Danië de) werd in 1594 te Haarlem geboren en van wege de vroedschap dier stad alumnus aan het Staten-college[1]. Terwijl hij hier studeerde behoorde hij onder de zeer zelfstandige leerlingen van Episcopius. Hij trok mee naar de Dordsche synode, alwaar hij de gedagvaarde Remonstranten diende als secretaris, terwijl hij nog, vóór dat in October 1619 de acte van stilstand aan de Leidsche studenten ter teekening werd voorgelegd, zijn ontslag nam en naar Straatsburg trok. In 1621 weer in Nederland, wordt hij te Haarlem gegrepen, in welke plaats hij zich bij de Collegianten had gevoegd, nadat hij bereids in 1620 was opgetreden tegen zijn voormaligen leermeester Episcopius, over de vraag, of het den christen geoorloofd was een overheidsambt te bekleeden? Tegenover de Fijne bestreed hij het uitgeven van de belijdenis der Remonstranten, en maakte in 1638 daartoe uittreksels uit Kamphuysen's brieven openbaar. Hij behoorde tot de oprichters van het eerste collegie der Collegianten te Amsterdam en overleed d.t.p. in 1664.

'Hij droomde van een duizendjarig rijk, en getuigde daarvan in zijn *Tractatus de regno ecclesiae glorioso per Christum in terris erigendo.*'

In de uitgebreide letterkunde van de Collegianten of Rijnsburgers vinden wij geene nadere mededeelingen over De Breen's werkzaamheid in dien kring. In het streven van Galenus Abrahamsz. de Haan, om de Collegianten bij de Amsterdamsche Doopsgezinden in te lijven, schijnt De Breen niet betrokken te zijn geweest. Hij hield zich eenigszins op den achtergrond. Toch had hij veel omgang met Galenus en Boreel, en wordt hij met dezen laatste genoemd een uitmuntend man, van wien Galenus veel leerde. Zijn arbeid, tot verdediging van 't weerlooze christendom, in 1640 onmiddellijk in 't Hollandsch vertaald, heeft het leven geschonken aan den arbeid van anderen op dit punt. De Breen's neef, Fr. Kuyper, deelt mede, dat Wolzogen tot zijne geschriften werd gebracht door De Breen's arbeid, en dat de Poolsche edelman Samuël Przipkowski in 1650-1651 De Breen's werk weerlegde.

In handschrift of in druk bestaan van hem:

Brief van 9 Dec. 1618 uit Dordrecht aan Rem. Bisschop (afgedrukt *Arch. voor Nederl. kerkgesch.* dl. III, blz. 75-76).

Brief van 9 Dec. 1618 uit Dordrecht aan een onbekende. (Gedrukt bij Brandt, *Hist. der Reform.* dl. III, blz. 127-171).

Brief van 28 Dec. uit Dordrecht aan Rem. Bisschop. (Gedrukt bij Brandt, *ll.* dl. III, blz. 209-216).

Examen tractatus a Magistro Simone Episcopio conscripti super quaestione an liceat christiano magistratum gerere. Het is alleen bekend, gelijk het voorkomt in het 2de deel der *Opera theologica* van Episcopius 1665. Oorspronkelijk schijnt het door De Breen geschreven te wezen in 1620; terwijl, uit hetgeen Philippus à Limborch, die de *Opera* van Episcopius uitgaf, afgeleid mag worden dat De Breen het opstel heeft

1) *Alb. Stud. Acad. Lugd. Bat.* kol. 127. '26 Oct. 1616. Daniël de Breen Harlemensis 22 T.'

herzien en gematigd. Van de hemelsche zaligheid toch had hij aanvankelijk allen uitgesloten, die zijn gevoelens niet deelden. In een brief van hem,

den 4den April 1625 uit Haarlem geschreven, geeft hij aan Episcopius, die over deze zaak met hem briefwisseling onderhield, rekenschap van zijn gevoelen.

Twee brieven aan Fr. van Limborch do 12 Mei en 25 Oct. 1624.

Brief aan S. Episcopius, 1 April 1625 (afgedrukt in het *Arch. van Nederl. kerkgesch.* dl. III, blz. 79).

Uitgave van Kamphuysen's werken. 2de druk. Amst. 1638, onder den titel D.R. Camphuysen's *Verscheyden Theologische Werken* (cf. breedvoerig over deze uitgave Dr. L.A. Rademaker, *Didericus Camphuysen.* Gouda 1898, blz. 130 vlgd.).

De qualitate regni Domini nostri Jesu Christi; quodque illud totum in spirituali dominio consistat. Hiervan bestaan verscheidene Nederlandsche vertalingen uit de jaren 1640, 1641, 1657, verschenen te Amsterdam onder den titel: *Van de hoedanigheid des rijks Christi. Daer is bygevoegt* (nl. bij den 2den en 3den druk): *Verklaringhe van de gewichtigheyd des geschils, of, en hoeverre het een christen past de wereldlycke heerschappye te bedienen; gesteld in twee brieven van Daniël van Breen*[1]. Item een korte verklaring over het V, VI, en VIIde Capittel van Matheus. Item verklaaringhe over Luk. VI vers 17 tot het eynde des Capittels.

Opera theologica uitgegeven in 1664. Amstel. Deze uitgave geschiedde door Frans Kuyper, die een neef was van Breen.

Afzonderlijk verschenen daaruit:

Annotationes breves in Vet. et Nov. Testamentum. Amst. 1664.

Verklaring van Job en de Openb. van Johannes, door Fr. Kuyper uyt het Latijn vertaald. Amst. 1666.

Vriendelijke disputatie tegen de Jooden[2]. Amst. 1664.

Dialogus brevissimus de veritate religionis christianae cui ab affinitatem materiae annexa est brevis demonstratio religionis christianae veritatis. Deze dialogus werd in 't Hollandsch vertaald en verscheen in 1664 met een bijvoegsel van Joachim Stegman Jr., een Poolsch Sociniaan. In 1685 zag te Haarlem bij Sim. Piet. Boncq een breedere bewerking het licht onder den titel: *Zamen-spraak aangaande de waarheijd der christ. religie, getrokken uijt het lat. werk* van Dan. de Breen.

Christelycke deughdenspiegel. Amst. 1630[3].

Compendium theologiae Erasmicae. Rott. 1677. Dit compendium werd in onze taal overgezet door J. de Haes onder den titel: '*Kort begrip van Eramus godgeleerdheid.* Rott. 1679[4].

Voorbereiding tot het H. Avondmaal.

Geestelyke wandelpligt. Amst. 1711.

1) Deze brieven zijn door hem gericht aan Frans Joachimsz. Oudaen.
2) De oorspr. Lat. titel is: *Amica disputatio adversus Judaeos*, *continens examen scripti cujusdam Judaici L. Lusitanico in latinum versi et responsionem ad quaestiones inibi Christianis propositas.* Het stuk werd vertaald door J. Oudaan.
3) *Volledige titel: Christelijke Deughden-Spiegel*, of *Beschrijvinghe der Christelijcke-Religie.* Amst. 1630.
4) In het Latijn opgesteld ten behoeve van het onderwijs, dat hij privatim aan enkelen gaf. Tot schade van de waarde van dit *Kort begrip* heeft de opsteller verzuimd, de plaatsen der geschriften van Erasmus op te geven, uit welke dit godgeleerd systeem is opgebouwd. (Cf. Sepp, *Bibl. van Nederl. kerkgesch.* blz. 170).

Behalve deze lijst vermeldt van der Aa nog: *Over den Zendbrief van Judas.* Amst. 1658.

L i t t e r a t u u r: *Archief voor Nederl. kerkgesch.* dl. III, blz. 73-84. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1272 en 1273. - Dr. C.B. Hylkema, *Reformateurs.* 2de stuk. (Haarlem 1902) reg. i.v. Wanneer we in dit laatste werk, 1ste stuk blz. 12, onder aanteekening 4 lezen: 'Daniël van Breen (ook wel De Breen) volgens sommigen in 1594 te Haarlem, doch waarschijnlijk in 1599 te Middelburg geboren, dan is dit laatste jaartal, zoowel als de opgave van de geboorteplaats, in strijd met de opgave in het *Album Stud.* der Leidsche universiteit, want hieruit blijkt dat hij wel degelijk in 1594 te Haarlem moet geboren zijn.

[Aegidius de Breen]

BREEN (Aegidius de). We lezen van dezen dat hij in 1604 beroepen werd te Hasselt, in 1605 te Jisp en in 1610 te Beverwijk. Hier is hij predikant gebleven tot het jaar 1655 toen hij emeritus werd. Hij stierf in 1662.

Van hem hebben we:

Petr. Gillis, *Herder der Geref. Kercke van la Tour*, *in de Daalen van Piedmont*, *kerkelijcke Historie van de Gereformeerde kercken*, *vergadert in eenighe Valeyen van Piedmont*, *en haere nagebueren*, *eertijds genaamt Waldenzen: mitsgaders een Aanhangsel*, - *verhaal*, *van 't gene in 't laatste en schrickelijck Bloed-badt des jaars 1655 voorgevallen en begaan is*, enz. Uyt het Frans in 't Nederduyts vertaalt door G. van Breen, Oudt-Pred. tot Beverwijk. Amst. 1658. (Zie voor de bibliographie van dit werk: Dr. W.P.C. Knuttel, *Nederl. bibliographie* ..... enz. blz. 111).

Fr. Perreaud, *Daemonologia ofte verhandelingh van de duyvelen ende tovenaers - mitsgaders den quel-duyvel van Mascon in het huys van Fr. D.* Uyt het Frans vertaelt door Gillis van Breen. 2den druk. Amst. 1665.

Andreas Rivet, *Voor-bereydende onder-weysinghe tot het H. Avontmael des Heeren*, *uit de Fransche in de Nederlantsche tale overgeset* door Aeg. van Breen. Amst. 1651.

Carolus Drelincourt, *Drie tractaten*, *noodigh tot het Heylige Avondtmael onzes Heeren Jesu Christi in gebeden*, *meditatiën ende oeffeningen*, beschreven door C.D. ende Y.B. en W.T. Na de nieuwe oversettinge des Bybels gestelt door G. van Breen ..... Dordr. 1666.

L i t t e r a t u u r: Veeris, *ll.* blz. 32.

[Johannes van Breen]

BREEN (Johannes van), geboren te Utrecht en zoon van Petrus, studeerde in de godgeleerdheid in zijn geboortestad (cf. *Alb. Stud.* kol. 86). Student in 1689 werd hij in Mei 1694 beroepen te Zegveld, waar hij den 24sten Juni d.a.v. bevestigd werd. Gedeporteerd in Juni 1728, ging hij van het vonnis in appel, doch het werd geconfirmeerd door de synode van dat jaar.

Hij schreef:

Gods getrouwe en kragtdadige bewaringe over den berg Zions en haaren heuvel. Utr. 1707.

L i t t e r a t u u r : v. Rhenen, *ll.* blz. 109.

[Cornelis Brem]

BREM (Cornelis). Een man van wien weinig levensbijzonderheden bekend zijn, maar die geprezen wordt als een ‘vroom en vergevorderd christen’, die daar-

door tot het schrijven over het practisch christendom gedreven werd en die, na een arbeidzaam leven, waarin hij veel geschreven heeft, hoog bejaard den 17den Febr. 1803 te Rotterdam stierf.

Van hem zag het licht:

Aanmerkingen over de beginselen en wijze van beoeffening van die godtsdienst, welke het Euangelium leert en voorhoud. Utr. 1771.

Cardiphonia (dat is, de taal of stem van het hart) of *Gemeenzaame Brieven, meestal geschreeven aan godvruchtige vrienden, ter hunner aanmoediging en bestuuring op den weg des geloofs en der godsvrucht; door John Newton*, pred. te Londen. Uit het Engelsch vertaald door M. van Werkhoven, en uitgegeven met eene voorrede door Cornelis Brem. 1ste deel. Amst. 1783.

In de aankondiging in de *Boekzaal* van Dec. 1783[1)] lezen we (iets wat tevens eenig licht verspreid over Brem's arbeid): Wy mogen des den Heer Brem onse oprechte danksegging betuigen, dat, gelyk hy, voorheen, eene nieuwe overzetting van het doorwrochte werk van den grooten J. Owen over Psalm CIXXX, nevens andere nuttige schriften in 't licht heeft gegeeven, hy ook nu een vloeijende vertaaling deser gemeenzaame brieven door den vlyt van den Heer M. van Werkhoven bezorgt heeft. Maar hij heeft nog meer gedaan. Hij heeft er zelf een vrij uitvoerige en zaakryke voorrede over de *gaave der geestlyke stichting* bygevoegd, waar in hy dese twee stukken, naamlyk: 1. *Hoe de gaave der geestlyke stichting uit de natuur van het geestlyk leeven voortvloeit en uit dat beginsel geoeffend wordt;* en 2. *Hoe zy in sommigen, door voortgang in de genade, in een' aanmerkelyken trap uitmunt;* in verscheidene byzonderheden treflyk ontvouwt en opheldert.'

Het 2de deel van *Cardiphonia* verscheen in 1784 en waar dit stuk in de *Boekzaal* aangekondigd wordt[2)], daar heet het dat de 'Heer Cornelis Brem, een vriend van den Eerwaarden Newton', er nog bijgevoegd heeft: 'eene byzondere leevenswaardige *Aanspraak aan de gemeenten van S. Mary Woolnoth en S. Mary Woolchurch, binnen Londen.*' Ook plaatste Brem een korte voorrede, voor de tweede uitgave[3)] van *Gods genade en vrymagtig Albestuur, ontdekt in de zeldzame Leevensgevallens, langduurige en merkwaardige reizen, en zonderlinge bekeering van den Eerwaardigen Heere Johan Newton, voormaals door hem zelven beschreeven, in 14 brieven aan den Eerwaardigen Heere T. Haweis.*

Het 3de deel verscheen in 1794. Uit het feit, dat Brem er voor zorgde, dat deze brieven van Newton het licht zagen in onze taal, en dat hij een *vriend* van hem genoemd wordt, en nog voor andere geschriften van dezen Engelschen godgeleerde voorberichten plaatste, meenen we gerechtigd te zijn dat hij tot zijn geestverwanten behoorde, wat ook het geval was met den bekenden predikant J.C. Appelius uit Zuidbroek en Muntendam, die ook geheel en al instemde met de godsdienstige opvatting en beschouwingen van Owen, blijkende uit deze zijne woorden: 'In myn leeftyd heb ik veele en veelerlei geschriften met groot vermaak en stichtinge geleezen: maar nimmer las ik iets, waarvan de geheele inhoud en manier van voorstel my zulk een aaneengeschakeld genoegen en stichtinge veroorzaakte, als deze brieven.'

1) *Boekzaal*, 1783*b*, blz. 654 vlgd.
2) *Boekzaal*, 1785*b*, blz. 249 vlgd.
3) Amsterdam, M. de Bruijn. 1785.

De eer en leer der Herv. kerk gehandhaafd, *tegen eenige misvattingen in het werkje: Dagboek mijner goede werken*, enz. Rott. 1790.

Brieven en gesprekken over belangrijke waarheden van de Hervormde godsdienst. Rott. 1792. 2 st.

De kracht der waarheid in de bekeering van T. Scot. Amst.

Kort vertoog over de bijzondere liefde van God den H. Geest in het werk der verlossing. Rott. 1798.

Aanmerkingen over de beginselen en wijze van beoefening van dien godsdienst, *welke het Evangelium leert en voorhoud.* Utr. 1771.

Geestelijke gedachten, *over den waaren aart van 's menschen gelukzaligheid.* Naar de hedendaagsche schrijfwijze veranderd, door M. van Werkhoven, en uitgegeven met een voorbericht en aanteekeningen door Cornelis Brem. Amst. 1788.

Verslag van de merkwaardige gebeurtenissen, *opzigtelijk de verlevendiging van de godsdienst in Europa en andere werelddeelen.* Rott. 1803.

Evangelische schatkamer. Rott. 1802. 4 dln.

B. Dutton, *Gods genade verheerlijkt in een zaligmakende bekeering tot God en Christus*, *en verdere bevestiging in den weg des geloofs*, enz. *uit het Engelsch door E. Brem*, met een voorrede en aanteekeningen van P. Rutgers. Nieuwe uitgave. Amst. 1836. 3 dln.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1280.

[Joannes Cz. Bremer]

BREMER (Joannes Cz.) zoon van Conradus of Koenraad (achtereenvolgens predikant bij de Rem. broederschap te Brielle 1659, Schoonhoven 1660, Nieuwkoop 1662, Leiden 1663), gestorven te Leiden, den 24sten April 1668. Na volbrachte studie in 1684 tot proponent toegelaten, was hij achtereenvolgens predikant bij de broederschap te Amersfoort 1688, te Hoorn 1694 en te Rotterdam in 1699 (bev. den 14^{den} Febr.). Op zijn verzoek werd hij den 1sten Juni 1713 uit den dienst ontslagen, en slechts weinige weken later, immers reeds den 17^{den} Juli stierf hij.

In druk bestaat van hem:

Lyk-predikatie uyt 2 Reg. XX vs. 1 op 't einde, over ..... Herm. Hillers ..... in den Here ontslapen den 23 van Wijnmaand 1695. Hoorn 1695.

Aan 't einde een '*lyk-klagt*' van J. de Goede en een '*graf-schrift*' van J. Bremer.

Kristelijke kruiskroon of lydens zegepraal door lijdsaemheijt. Rott. 1709.

Het christelijk jubelfeest en daarop volgende eeuwgety, *gevierd in twee predicatiën*, *uitgesproken in de vergadering der Remonstranten te Rotterdam.* Rott. 1701.

Hij wordt ook genoemd als de vervaardiger van een dichtstuk, getiteld *Amersfoortse Tempe* geplaatst voor het werk van den hoogleeraar A. Matthaeus, getiteld: *Rerum Amerfortiarum Scriptores duo inediti* ..... Lugd. Bat. 1693.

v.d. Aa, zegt dat 's mans zinspreuk was: *Nosce te ipsum.*

L i t t e r a t u u r : *De Rem. broederschap*, enz. reg. i.v. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1281.

[Johannes Bremer]

BREMER (Johannes) zoon van den voorgaanden en Remberta Zittart (dochter van den Leidschen Doopsgezinden predikant Gijsbert), zag het levenlicht te Hoorn, den 8sten April 1694 en werd van jongsaf bestemd voor den predikdienst. Nauwelijks 14 jaar oud, had hij den cursus aan het Erasm.-gymnasium te Rotterdam bereids

voleindigd, toen hij naar Amsterdam ging om zich daar aan de kweekschool der Remonstranten, onder leiding van Joh. Clericus en Adrianus van Cattenburgh, in de wijsbegeerte en de godgeleerdheid te oefenen. Bevorderd tot proponent in 1715, heeft hij gedurende 5 jaar, dewijl hij geen standplaats kreeg, bijna in alle gemeenten van de broederschap gepreekt. Onderwijl was hij 26 jaar oud geworden en nu wist het bestuur der Doopsgezinde gemeente te Leiden, dat zocht naar een opvolger voor den predikant Toger; dat Bremer het gevoelen der Doogsgezinden aangaande den doop der bejaarden was toegedaan, 'misschien wel in dit opzicht erfgenaam van de denkbeelden zijner moeder.' Met vele talenten toegerust, toonde de jonge man, die nog immer buiten bediening was, zich niet ongeneigd om aan de roepstem derwaarts gehoor te geven. 'De volledige aanneming der vereenigings-artikelen, het gebruik van het vastgestelde formulier en nog één eisch werden hem als voorwaarden gesteld. De laatste hield vrij wat zwarigheden in; de kerkeraad verlangde, dat Bremer predikant wordende bij de Doopsgezinden, niet eerder een zoodanige betrekking aanvaarden zou, vóór hij den doop der bejaarden zelf ondergaan had. Hoezeer Bremer ernstig betuigde, zelf tevreden te zijn met den in zijn kindschheid ontvangen doop, bleef de kerkeraad bij het geuit gevoelen. Bremer schijnt zich aan de gestelde voorwaarde onderworpen te hebben', ofschoon de notulen van de Leidsche gemeente nergens van deze plechtigheid getuigen. Heeft ze plaats gehad, dan is dit stellig elders geschied.

Men stelde te Leiden grooten prijs op zijn komst, wat wel blijkt uit het feit, dat 7 leden der gemeente, *f* 900 bijeenbrachten, uit welks intrest het tractement werd verhoogd en op *f* 1000 gebracht, gelijk hij verlangd had. Den 2^{den} Juni 1720 deed hij zijn intree met 1 Thess. III:11-13. Weinige weken voor hij het herderlijke werk aanvaardde, immers den 30sten April, had hij zich bereids laten inschrijven in het album der universiteit als 'minister fungens apud Mennonitas.' Een woning vond hij op de Hooigracht[1].

'Ingenomenheid met wetenschap en ongewone gaven voor den predikstoel waren hem ten deel gevallen. En hoe hij preekte mag afgeleid worden uit een bundel met *32 predikatiën* in 1757, dus na zijn dood, te Amsterdam in het licht verschenen, waarover èn Sepp *(Joh. Stinstra en zijn tijd* 1ste dl. blz. 194) èn J. Hartog (*Gesch. van de Predikkunde.* Amst. 1861. blz. 234-237) een gunstig oordeel vellen.

Met volle recht mag van hem getuigd worden dat hij de wetenschap lief had en dat hij hoe langer hoe meer doordrongen werd van de overtuiging, dat het ambt van de evangeliebediening alle krachten des menschen vraagt en waardig is. 'Zulk een man kon het niet ontgaan, dat in menige gemeente van zijn genootschap de gebrekkige opleiding der voorgangers hare schaduwzijde deed kennen, en de wensch, om daarin verbetering te brengen, moest menigmaal in zijn binnenste oprijzen', en het kan ons dan ook geenszins verwonderen dat hij straks predikant te Amsterdam zijnde, onder de stichters der Amsterdamsche kweekschool (1735) geteld werd.

Terwijl hij te Leiden de Doopsgezinde gemeente bediende, heeft hij zich bijzonder veel moeite gegeven om Daniël Scharff, een jong mensch met uitstekenden aanleg, in de gelegenheid te stellen te studeeren in de godgeleerdheid. Om dezen te helpen aan de noodige geldmiddelen, waaraan het hem ontbrak, heeft Bremer

1) *Alb. Stud. Acad. Lugd. Bat.* kol. 867.

zich zeer veel moeite getroost en zeker is het, dat hij later, op datgene, wat hij in dezen deed, met het grootste genoegen heeft mogen terugzien (cf. Sepp, *Joh. Stinstra*, dl. I, blz. 195 en 196).

Acht jaar had Bremer te Leiden gearbeid toen hij door de Amsterdamsche gemeente bij het *Lam* en den *Toren* beroepen werd, en bijna gelijktijdig ontving hij ook een roeping (den 19^{den} Oct. 1728) naar Haarlem. Dat men hem te Leiden niet gaarne wilde missen is begrijpelijk, doch welke pogingen ook werden aangewend om hem te houden, ze mislukten en den 26sten Dec. nam hij van zijn eerste gemeente afscheid men 2 Cor. XIII:11 en trok hij naar Amsterdam, waar hij kwam als vierde predikant op een jaarwedde van *f* 1500. Gedurende 28 jaar, nam hij hier het hem opgedragen ambt waar met al die vlijt en dien trouw, welke een getrouw en rechtgeaard evangeliedienaar koesteren en groot was dan ook de droefheid in de gemeente, toen hij, na een kortstondige ziekte, den 20sten Febr. 1757, zacht en kalm ontsliep.

Ds. Deknatel hield de lijkrede op hem. Op zich zelf is dit niets bijzonders, maar wel wanneer we letten op het feit, dat er tusschen dezen en Bremer geen volkomene overeenstemming bestond in geloofsaangelegenheden. En dan treft ons vooral de hooge waardeering, waarmee Deknatel van Bremer getuigt. Men wete dat Ds. Deknatel, twee van zijn zonen had gezonden ter opvoeding naar Herrnhut. Nu had Bremer zich in het *Kort begrip van godgeleerde verhandelingen* (Amst. 1747) en wel meer bepaald in de voorrede van dit boek ‘op onderscheidene plaatsen zeer ongunstig over het Herrnhuttersch systeem uitgesproken’ en met de woorden van Menno de den Herrnhutters verwetene kleinachting der heiligmaking bestreden, maar Deknatel niet genoemd. Dit benadeelde evenwel, zooals reeds gezegd werd, de wederzijdsche achting niet. In de warm gestelde lijkrede, wordt alle hulde gebracht aan Bremer's bekwaamheden en karakter en alleen betreurt, dat ‘eene schielijke ijver zijne vijandinne was, welke hij ook buiten twijfel, en ik weet het, in 't verborgen bezuchtede.’ In het hoogste (zegt Sepp) en heiligste stemden zij zaam, want zij verkondigden beiden: ‘het Woord des Heeren, 't welk de verzoening predikt; het Evangelie van Jezus, die het leven is en het Licht der Menschen, dat onze eenige vertroosting, onze eenige zaligheit in het leeven, in sterven, en in alle eeuwigheid.’ Bremer bestreed in het Herrnhutterisme niet de daardoor beledene dogmatiek, maar de eenzijdige belijdenis; evenzeer als Deknatel vond hij in de regtvaardiging des zondaars ‘die onverdiende en uitnemende weldaad Gods, waardoor Hij den berouwhebbenden en geloovigen zondaar uit louter genade, om de bloedige zoenofferande van Zijnen Zoon, van de schuld en straffe der zonde vrijspreekt en recht geeft tot het eeuwig leven.’

Zijn gemeentearbeid wordt ten zeerste geprezen.

We hebben behalve de bereids genoemde geschriften nog van hem:

Lijkrede op den Remonstr. leeraar Joannes de Goede. Amst. 1738.

Grondbeginsels van de leere der waerheyt, *die naar de godzaligheid is*, *bij wijze van vragen en antwoorden*, *opgestelt voor de Doopsgezinden.* Amst. 1743. (Hiervan hebben verscheidene drukken het licht gezien).

Handleyding tot waarheid en deugd, *inzonderheid geschikt tot onderwijs van kleine kinderen.* Amst. 1744. Dit werkje heeft lang dienst gedaan, nog in 1849 verscheen er te Hoorn een 11^{den} druk van.

Ninivé met den ondergang gedreigt; maar om zijn bekeering en boetvaardigheid

gespaard en behouden, *ten spiegel en ter waarschouwinge voorgestelt aan de inwoonders van Nederland in eene predikatie over Jona III vers 1-10.* Amst. 1748.
Het verloste Nederland opgewekt tot een betaamelijke lof en dankbetuiging aan den allerhoogsten God voor den geschonken vreede. Predikaetsie over Ps. CXLVII:12-14. Amst. 1749.
Rijmgedachten over het wenschelijkste op aarde. Delft 1718.

L i t t e r a t u u r : Chr. Sepp, *Joh. Stinstra en zijn tijd*, blz. 193 vlgd. 306, dl. II, blz. 188 en 267. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1282 en 1283.

[Conradus Bremer]

BREMER (Conradus of **Koenraad Jzn.)** broeder van den voorgaande werd, na volbrachte studie, in 1709 tot proponent bevorderd, en in 1715 predikant bij de Remonstr. gemeente te Gorinchem. Later vinden we hem te Gorinchem in 1723, te Waddingsveen in 1731. Hij werd den 24sten Febr. 1732 beroepen te Amsterdam op voorwaarde, dat hij de Woensdagavondbeurten voor zijn oudste ambtgenoot zou waarnemen, maar aangezien de algemeene vergadering der broederschap tegen deze voorwaarde bezwaar had, werd ze opgeheven. Ten jare 1749 deelde hij den kerkeraad mee, dat hij, om aan de zwakheid van zijn geheugen te gemoet te komen, zijn preeken van tijd tot tijd voor zich zou leggen, iets, wat door den kerkeraad ten zeerste werd afgekeurd. Zonder pensioen, nam hij in 1752 zijn ontslag, na zulks een jaar te voren aangekondigd te hebben.

Na zijn emeritaat vertrok hij naar Utrecht, alwaar hij den 23sten Jan. 1766 stierf.

Van hem hebben we:

Lyk-rede uit Pred. VII vs. 1, over ..... J. de Goede ..... overl. den 20 Juny 1738 uitgespr. door K. Bremer. Amst. 1738.

In 1740 gaf hij uit het werk van een toen reeds overleden ambtgenoot: *Bedenkingen over den christelijken waterdoop*, waarbij hij *Vijf verhandelingen over hetzelfde onderwerp*, *in 't bijzonder over den kinderdoop* voegde. De uitgave van dit geschrift, waarin de gevoelens der Doopsgezinden bestreden werden, lokte verzet uit in de eerste plaats bij Wagenaar (zijn boek verscheen evenals dat van Bremer anoniem) in een *Onderzoek over de oudheid en schriftmatigheid van den kinderdoop.* (Leid. 1740). Ook Schijn en Verduin namen de beschuldigingen en aanvallen, in de *Bedenkingen* en *Verhandelingen* bijgebracht, in aanmerking. De eerste in het voorbericht, blz. 106 dl. I van de *Geschiedenis der Mennoniten*, de tweede in *Brief aan K. Bremer over de Bedenkingen en Verhandelingen.* (Amst. 1740). Verder zagen nog andere pamfletten deze zaak betreffende het licht, waarop Bremer, wederom naamloos antwoordde in *Verdediging van de Verhandelingen*, *enz. tegen het onderzoek* (van Wagenaar), *tegen de voorrede van J. Galen* (J. van Zanten) en *tegen den brief van* A. Verduin. (Zie over deze zaak uitvoerig bij S. Blaupot ten Cate, *Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland*, *Zeeland enz.*, dl. II, blz. 30 en 31).

Waarschijnlijk schreef hij de voorrede voor de Holl. vertaling van de inaugureele rede, waarmede Conradi den 9^{den} Oct. 1741 zijn professoraat te Franeker aanvaardde: *de necessariis theologici polemici virtutibus*, en waarvan de voordraging, door Sepp

(*Joh. Stinstra*, dl. II, blz. 38) een heldenstuk wordt genoemd. ‘Met dien eernaam werd zij begroet in eene afzonderlijk uitgegeven voorrede van de vertaling’, die hoogstwaarschijnlijk afkomstig is van den Remonstrantschen predikant van Amsterdam Coenraad Bremer.

Feitelijk is deze ‘voorrede’ niets dan een krachtige lofrede op de oratie, waarin de moed en de wijsheid der redenaars naar waarde gehuldigd worden. ‘Zelden of nooit’, Bremer mocht het verklaren, hebben de openbare spreekplaatsen der hoofdgezindte in onze Nederlanden van zulk een taal weergalmd.

L i t t e r a t u u r: Sepp, *Joh. Stinstra en zijn tijd*, dl. II, blz. 38 en 39. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1283. - *De Rem. broederschap .....* enz. reg. i.v. - S. Blaupot ten Cate, *Gesch. der Doopsgezinden in Holland*, *Zeeland* enz. dl. II, blz. 30-32.

[Theodorus à Brenck]

BRENCK of **à BRENK (Theodorus à)**, werd in 1650 als student te Utrecht ingeschreven (*Alb. Stud.* kol. 25). Predikant te Eck-en-Wiel in 1655, vertrok hij van daar naar Zoelen in 1657, waar hij in 1673 overleed.

Hij schreef een lijkrede op Arend Vygh, heer van Zoelen en lid van de Hoog-Mogenden. Het traktaatje, 16 kapittels groot, draagt tot opschrift; *Davids doodt en begraafenisse.* Tiel 1666.

Nog bestaat van hem:

C. Streso, *Geestelikke regeeringe des herten ontrent de wereltsche goederen of twee predicatien* enz. *In de Lat. tale beschreven*, *in de Nederl. overgezet door* Th. à Brenck. Tyel 1661.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1283 en 1284

[Herman Gerard van Breugel]

BREUGEL (Herman Gerard van) aanschouwde, als zoon van Hendrik en Margaretha van Broekhuysen, den 17^{den} Juni 1729[1)] het levenslicht te Osch. Met zijn 15de jaar, van de lagere tot de hoogere scholen bevorderd zijnde, voleindde hij zijne studie te Leyden, en werd in den jare 1750 (den 5^{den} Mei) door de classis aldaar, tot proponent bevorderd. Tweemaal beroepen te Thamen a/d Uithoorn in 1753 werd dit beroep geimprobeerd. Het volgende jaar werd hij predikant te Berchem en Nesselrode (bev. den 3^{den} Nov. afsch. 13 Aug. 1758) om vervolgens werkzaam te zijn te Ameide en Tienhoven (ber. 5 Mei 1758, bev. 20 Aug., afsch. 10 Febr. 1760) en te Dordrecht (ber. 17 Nov. 1759, bev. den 24sten Febr. 1760 door zijn ambtgenoot Verster). Hier herdacht hij den 20sten Febr. 1785 ‘na de behandeling eener gewone lijdensstoffe’ zijn 25-jarige ambtsvervulling met een leerrede uit Psalm XL:12. ‘Met hartelyke erkentenis zijner tekort komingen en gebreken, maakte hy der gemeente indachtig den zaaklyken inhoud, syner leere en gebeden, gelyk ook de opvoeding zijner kinderen, en verder gedrag by en onder haar, voor zo veel hy, naar zijn vermogen, door het een en ander van deze dingen, de gemeente steeds had getragt te leeren

1) Noch de geboortedatum, noch het geboortejaar van Breugel staat vast. In het *Alb. Stud.* der Leidsche universiteit kol. 1013, vinden we onder 16 Sept. 1746: ‘Hermannus Gerardus van Breugel Ossa-Sylvaducensis 21 T.’ en in de *Boekzaal* 1814*b* blz. 245 heet het, dat hij geboren werd in 1729 wel maar dan den 8sten Juni. 1729 is hoogst waarschijnlijk het geboortejaar; maar is dit zoo dan was hij, toen hij als student werd ingeschreven niet 21, maar slechts 17 jaar oud.

eenvoudig te geloven en wel te doen; en alzo den redelyken godsdienst, of het rijk der waarheid en deugd hier, en door Gods genade, niet vruchteloos, nevens zyne amptgenoten in den tyd had zoeken te bevorderen; met opwekking van elk, om na te volgen het goede, het welk zy in den loop van dit vierde deel eener Eeuwe, van hem gehoord hadden, en in hem mogten gezien hebben en om dit, met hulp van God, beter te maken dan hij.'

Toen Breugel deze gedachtenisrede uitsprak, leed hij reeds lang aan een ziekte, welke hem in 1787 noodzaakte, op raad van geneeskundigen, zijn emeritaat ‘salvo honore et stipendio’ te verzoeken, iets wat hem goedgunstig werd toegestaan. Van af dat tijdstip, tot zijn overlijden, den 7den Aug. 1814, hield hij zich bijna uitsluitend bezig met het vervaardigen van geschriften in verschillende vakken van wetenschap, die door zijn tijdgenooten zeer op prijs werden gesteld.

Onder de wetenschappelijke beoefenaars der christelijke zedeleer in de vorige eeuw, mag Breugel gerekend worden.

Zoo zag van hem het licht:

Geordende en gelukkige huishouding, *aangewezen en aangepreezen in acht zedekundige leerredenen.* Dordr. 1794.

De ouderdom of zaak der bejaarden in XIII gesprekken. Utr. 1797.

Zedekundige leerredenen. Dordr. 1799.

Zedekundige verhandelingen, *over den aanstoot en ergernis*, *als over de daartegenovergestelde zedelijke stichting, in X gesprekken.* Rott. 1799.

Veranderingsgronden en lotgevallen van den Heer Nic. Schmidt, *voorheen Roomschgezind professor en laatst gereformeerd proponent*, *onder de classis van Schieland*, den 5den Dec. 1783 te Dordrecht overleden. Dordr. 1784.

Zestal van zeer stichtelijke leerredenen, *nagelaaten door den Eerw. Heer Nic. Schmidt.* Dordr. 1784.

Dankgebed tot God den Almagtigen, *in de zo ongehoorde als onrechtvaardige en plotselingsche aanranding van Nederl. vreedzaam gemeenebest door de krijgsbenden des Franschen volks*, *in Sprokkel- en Lentemaand 1793*, *toegewijd aan Dordrechts Hervormde kerkgemeente.* Dordr. 1793.

Behalve theologie beoefende Breugel ook de natuurkunde en vooral de natuurlijke historie, en daaraan dankt men zijn: *Oönlogie of eierkunde en de oorspronkelijke voortteeling van menschen en beesten.* Dordr. 1793. Dit werk werd zeer geprezen door Martinet.

Physiologische verhandelingen, *over het leerstelsel der ontwikkeling en dat der bijgeboorte*, *zijnde een aanhangsel van het voorgaande.* Dordr. 1796.

Ook deed hij aan penningkunde en was geen vreemdeling op het gebied der Vaderl. geschiedenis. Ten bewijze hiervan strekke de *Beschrijving van een aanmerkelijk gedenkstuk*, *betreffende de Nederlandsche geschiedenissen in de jaaren 1560-1566*, *gemeld in* 't IIIde stuk (nl. der *Historie van het verbond en de smeekschriften der Nederl. edelen*, door J.W. te Water. Middelb. 1795), blz. 519; *medegedeeld* door den Heere H.G. van Breugel, Predikant te Dordrecht, in een brief van den 2den Dec. 1777. (Zie ook stuk IV, blz. 340-343).

Verder bestaan er van hem verzen in onze taal, gedrukt en in handschrift aanwezig, die zich evenwel door niets aanbevelen. Beter over het algemeen zijn zijn Latijnsche gedichten. Behalve een dichtstukje voor de *Carmina* van Van Braam is het meest bekend □*μνος Simeonis χαριστ*□*ριος*, *sive viri cantio*, *quam male dicunt cycneam*, *ad novum revocatum examen*, *veraeque cantantis menti restituta.* Dordr. 1790.

Met de Latijnsche klassieken was Van Breugel geheel en al op de hoogte; ja af en toe heeft hij zich zelfs aan de kritiek gewaagd, gelijk zijn brieven aan verschillende

geleerde tijdgenooten duidelijk doen zien. Ook met het Grieksch was hij goed vertrouwd, en stellig moet aan zijn bekendheid met de oude talen worden

toegeschreven dat hij geruimen tijd het curatorschap aan de Lat. school te Dordrecht heeft vervuld.

Als mensch was hij algemeen bemind ‘om zijne buitengewone zachtzinnigheid, menschlievendheid, hulpvaardigheid en nederigheid.’

Van Doorslag hield de lijkrede op hem en zijn vrienden Kimyser (pred. te Vlissingen), Van Braam en Hoeufft, betreurden hem in hun Latijnsche verzen.

L i t t e r a t u u r: Schotel, *Kerkelijk Dordrecht* dl. II, blz, 443-457. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1298 en 1299. - *Boekzaal* 1814*b*, blz. 245 en 246. - *Cat. van de Bibl. van de Maatsch. der Nederl. Letterk.* dl. I, handschriften, blz. 58, brief van H.G. v. Breugel aan D.H. Heinemeyer 1800.

[Hendrik Roelof de Breuk]

BREUK (Hendrik Roelof de) geboren te Haarlem den 25sten Sept. 1814, werd den 4^{den} April 1833 te Leiden ingeschreven als student in de letteren (*Alb. Stud.* kol. 1298). Na zijn bevordering tot doctor, den 25sten Juni 1839, vertrok hij naar Zwolle, om daar aan het instituut van den heer L.C. Cnopius, de oude talen te doceeren, maar in 1843 vestigde hij zich als boekdrukker te Gouda. Ten gevolge van zijn inmenging in de staatkundige omstandigheden en zijn overvloedige deelneming aan de openbare aangelegenheden, ging zijn drukkerij achteruit en zag hij zich genoodzaakt in 1856 te vertrekken naar IJselstein, waar hij andermaal les gaf aan een instituut in de oude talen. In 1862 werd hij leeraar aan het gymnasium te Gouda, doch hij stierf hier reeds den 24sten September.

Behalve zijn acad. proefschrift, *Diss. hist. lit. de quaest. quid annuum consulatus Rom. tempus profuerit et nocuerit*, L.B. 1839, gaf hij uit of vertaalde hij:

T.H.J. Albrecht, *Handboek voor de philosophie* ..... Naar het Hoogd. Leid. 1847.
Twee academievrienden en andere verhalen. Leid. 1856.
Alice Perceval en andere verhalen uit den vreemde. Leid. 1856.

Voor de kerkgeschiedenis zijn belangrijk zijn opstellen in het *Kerk. Archief* (1857), dl. I, blz. 422-424: *Inventaris der zilverwerken uit de kerken te IJsselsteyn en Benschop van den jare 1581* en *id.* dl. II, blz. 109-112: *Twee stukken betreffende de geschiedenis der kerkhervorming te IJsselsteyn.* De Breuk schreef deze twee bijdragen, toen hij te IJselstein woonachtig, belast was met het in orde brengen van het kerkelijk archief, waarvan hij zich met zeer veel lof kweet.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *ll. Suppl.* blz. 155. - *Biogr. Woordenb.* nieuwe druk, blz. 113. - Sepp, *Bibl. van Nederl. kerkgeschiedschr.* bl. 234. - *Handel. M. der Nederl. Letterk.* 1862.

[Johannes Paulus Briët]

BRIËT (Johannes Paulus) geboren te Amsterdam in 1812, werd, na in zijn geboortestad tot het academisch onderwijs voorbereid te zijn, den 6^{den} Mei 1830 ingeschreven als student in de godgeleerdheid te Leiden (cf. *Alb. Stud.* kol. 1287). Bevorderd tot proponent, werd hij in 1836 predikant te de Meern, waar hij ruim 40

jaar gearbeid heeft tot den 12^{den} Nov. 1870, toen hij met Handel. XX:32 zijn afscheid preekte. Jaren lang heeft hij zitting gehad eerst in het class. bestuur, later in het prov. kerkbestuur van Utrecht. Van laatstgenoemd kerkelijk college is hij geruimen tijd secretaris geweest.

Na zijn emeritaat vestigde hij zich te Maarssen, alwaar hij den 14^{den} Nov. 1880

stierf. Te de Meern, de eenige gemeente waar hij als predikant gearbeid heeft, werd ‘met liefde en trouw het evangelie door hem verkondigd.’

Van hem zag het licht:

De leer van Jezus en de Apostelen, *betreffende de opstanding der dooden.* Amst. 1842.

De eschatologie of leer der toekomende dingen, *volgens de schriften des N. Verbonds.* Een geschied- en uitlegkundig onderzoek. Tiel. 2 dln. 1857-1858.

Geschiedenis van het Israëlietische volk gedurende het tijdvak van het O.T. Naar het Hoogd. door J.P. Briët. Tiel 1870.

[Johannes Brill]

BRILL (Johannes) zoon van Johannes Brill, laatstelijk predikant te Middelbert en van Anna Winter, werd geboren den 14^{den} Aug. 1740 te Oldersummergast, alwaar zijn vader destijds v.d.m. was. Hij studeerde in de godgeleerdheid te Groningen, om hier, na volbrachte studie, den 7^{den} Mei 1760, onder voorzitterschap van Prof. L. Offerhaus, na verdediging van een acad. proefschrift *de Synodo Ephesinia vulgo ληστρι□η dicta*, bevorderd te worden tot doctor in de theologie. Praeparatoir geëxamineerd in de classis Groningen, den 16^{den} Maart 1762, vestigde hij zich daarna metterwoon te Zwolle, en hier ontving hij den 3^{den} Nov. 1763 een beroep naar Scherpenzeel, alwaar hij, na den 14^{den} Dec. peremptoir te zijn geëxamineerd, bevestigd werd den 8sten Jan. 1764, door D. Suermont, pred. te Lunteren. Van Scherpenzeel vertrok hij naar Sliedrecht (ber. 13 Dec. 1774, afsch. 26 Dec., intree 8 Jan. 1775) en vervolgen naar Rijswijk (bij den Haag), (ber. 13 Sept. 1779, afsch. 31 Oct., bev. 14 Nov.). Hier ter plaatse is hij werkzaam gebleven tot zijn dood, die hem den 2^{den} Dec. 1801 overviel.

Van hem bestaan de volgende geschriften:

De praktijk des christendoms. 4 stukjes. Dordr. 1778.

Rijswijk opgewekt om God te loven in eene redenvoeringe ter inwijding van den orgel. 's-Grav. 1786.

De treurende maar opgebeurde patriot werkende aan de behoudenis van zijn vaderland, *voorgest. ..... op den biddag*, 1788. 's-Grav. 1788.

Het vonnis des doods over alle menschen. Dordr. 1777.

v.d. Aa vermeldt nog:

Leerrede op het afsterven van de Hoogwelgeb. baronesse C.C. Collot d'Escury, *geb. v. Zanen.* Dordr. 1777.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1315.

[Henricus Brinck]

BRINCK (Henricus), aanschouwde het levenslicht te Franeker den 24sten Sept. 1645, als zoon van Christianus. Hij ontving zijn geheele opleiding in zijn geboortestad en werd in de classis van Franeker in 1667 toegelaten tot den predikdienst. Beroepen

in 1668 te Buitenpost (geapprobeerd den 3^{den} Aug. en aangenomen tot lid der classis van Dokkum den 7^{den} Sept.), werd hij bij resolutie der Ged. Staten van Friesland van den 22sten April 1677 aangesteld tot veldprediker. Naar Joure verroepen, nam hij afscheid den 12^{den} Mei 1678, om een week later in deze zijn tweede gemeente bevestigd te worden. Ook weer, terwijl hij hier werkzaam was, werd hij, volgens resolutie van den 9^{den} Oct. 1683, aangesteld tot veldprediker op een tractement van 100 gulden bij den luitenant-generaal van Aylva. Den 21sten

Febr. 1687 zag hij zich beroepen te Utrecht en den 24sten April werd hij hier bevestigd door Herman van Halen. Voor een op hem naar Rotterdam uitgebracht beroep in 1689 bedankte hij. Hij overleed den 9den Juni 1723. 'In de kragt zijner jaren was hij van een gezonde gesteltheit des lichaems. In zijn ouderdom was hy fris en gezont; het graveel maakte een eind aan zijn leven en hij preekte het laatst voor zijn gemeente op den 2den pinksterdag 1723 over 2 Kor. 2 vs. 9. "Vijf en vijftig jaer" van zijn leven, "heeft hy, ten dienste van Godts kerk gesleten, en van die, zes en dertigh jaer in deze gemeente (d.i. Utrecht). In 't jaer 1718 vierde hy alhier zyn vyftigjarigen predikdienst met een leerreden over Ps. LXXI:17 en 18." Hij was "Scholarch" der Hieronymusschool en medebestuurder van de beurs van Prof. Maestricht.'

Brinck is vooral bekend, door den hevigen strijd, dien hij gevoerd heeft tegen Prof. van der Waeyen te Franeker en tegen David Flud van Giffen, pred. te Nieuwbrongerga. In 1681 liet hij, uit naam der classis van Zevenwouden, het licht zien: *Waarschouwing aan de Friesche kerken*, en kort daarop verscheen, mede op naam van dezelfde classis: *Goede zaak en goede trouw.* Met de gansche classis van Zevenwouden in zijn gevolg, stelde hij het beruchte gravamen tegen de nieuwe opiniën in de heilige theologie en tegen de philosophie van den paapschen Des Cartes[1)].

In dezen geheelen strijd, waarbij Brinck echter niet verhinderen kon, dat van Giffen te Sneek beroepen werd, leeren wij hem kennen als een onvermoeid strijder voor de Gereformeerde beginselen, waarvan hij een warm pleitbezorger en beslist aanhanger was. Als zoodanig leeren wij hem ook kennen uit zijn verzet tegen den Zutphenschen predikant Johannes Vlak. Tegen de beginselen door dezen voorgestaan, schreef Brinck: *De ware leer der regtvaardigmaking benadeeld door L. Vlak*

1) Dit gravamen luidde: 'Nademaal dagelijks meer en meer openbaar worden vele nieuwe en aanstootelijke opiniën in de heilige theologie, die eensdeels aan de rede, die toch van nature is verduisterd, te veel toeschrijven, zijnde ingenomen met eene nieuwere philosophie van den paapschen Des Cartes, anderdeels door vreemde en ongegronde uitleggingen en applicatiën der profetiën het allerheiligst Woord Gods aan geloovigen en anderen prostitueren; welker voorstanders zich niet vergenoegen, sodanige gevoelens voor zich zelven of voor de oefeningen der academie te bewaren, maar ook daarmede de gemeenten, onder voorwendsel van meerder kennis en geleerdheid, imbuëren, ook zoo verre komen, dat zij in elkander ook het uitsporigste verdragen, en de ijver tegen de vervalsching der waarheid en orthodoxie bij de soodanigen zeer klein schijnt te wezen, gelijk dit alles en nog meer zoo overvloedig uit den Woorde Gods door zoo vele schrijvers onzer kerk en voorvechters der oude waarheid, als Voetius, Maresius, Hoornbeek, Spanhemius, Leidekker, Ridderus, behalve de helden in onze vaderlandsche academie, is aangewezen; of het niet hoog tijd is, dat ingevolge van de resolutie der synode te Leeuwarden van 1668, art. 34, en naar het loffelijke voorbeeld van de heeren curatoren van de academie van Leiden, van de synode van Noord-Holland, Gelderland en der andere provinciën, gelijk voor de wereld kenlijk is, en gezien en nagelezen kan worden in alle de acten der correspondeerende kerken, hiertegen synodaliter gewaakt worde? En of niet, vooreerst in *genere*, eendragtig een enstige resolutie tegen alle schadelijke nieuwigheden, om meerder indrang te beletten, behoorde genomen te worden? En ten tweede, *in specie*, of niet de geheele zaak, *ad referendum* genomen zijnde, tegen een volgende synode van de respective classen, eenige artikelen, die de gevaarlijkste stellingen behelzen, behoorden ingebracht en opgesteld te worden, op dewelke in de examens der candidaten scherp gelet worden, of ook wel den candidaten geinjungeerd, die te onderteekenen? opdat de ware en oude orthodoxie, voor dewelke zooveel gedaan en geleden is, bij ons ongekrenkt blijve, alle twist uit de kerk van Jezus Christus geweerd, en door het gebruik der synoden, gelijk elders, in alle stilligheid de loop dier gevoelens gestuit mag worden.' (Diest Lorgion, *De Nederl. Herv. kerk in Friesland*, 1848, blz. 167 en 168).

doch verdedigd en bevestigd door de Ed. vergaderingen van de klasse en kerkenraad van Utrecht. 'In dit werk worden de in den tekst gemelde stellingen met een vinnige pen bestreden.'

Wars van alle nieuwigheden, behoort Brinck ongetwijfeld tot de vurige verdedigers der Gereformeerde beginselen.

Behalve de reeds genoemde werken schreef hij nog:

Toetsteen der waerheit en der dwalingen. Leeuw. 1685.

Toetsteen der waerheit en der meiningen ofte verhandelinge van seckere Cartesiaansche en Coccejaansche vraagstukken. Utr. 1691.

Ontschakelinge van het genaemde keten der Prophetische godgeleerdheit of schriftmatige verdediging der oude uitleggers enz. *tegen de nieuwigheden en ongerymtheden van Johannes Coccejus en Henricus Groenewegen.* Leeuw. 1683. 2 dln. In dit werk legt Brinck, den Coccejanen 144 vreemde gevoelens ten laste 'doch (zeggen Columba en Dreas in hun *Naamlijst der predik. van Dokkum* blz. 37 en 38) bij deze multiplicatie, kan wel een substractie plaats hebben.'

Moetgeving aen de treurige Zions.

Ongenoegsame satisfactie gedaan door den auteur van het boek de Betoverde Werelt genaamt, in seekere art. uitgeg. na 22 Jan. ll. Utr. 1692.

Nog worden genoemd bij v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1323 (in aansluiting aan v. Abkoude en Arrenberg, *Naamregister van Nederl. boeken): Prophetische godgeleerdheid.* Leeuw. 1683.

Over de Openbaring van Johannes.

Lijkreden op Anna, *gravinne van Solms.*

Keten der zaligheit. Schriftmatige verdediging. Over de val van den antichrist. Coccejaansche en Cartesiaansche verschillen. Geestelijk huwelijk. Brieven tegen Willem Deurhof.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1723*a*, blz. 764-766. - T.A. Romein, *Naaml. der predikanten*, enz. blz. 905 en 621. - E.J. Diest Lorgion, *De Nederd. Herv. kerk in Friesland.* Gron. 1848. (Hoofdst. V, 1680-1693), blz. 166 enz. - Hier zoowel als bij IJpey en Dermout, *ll.* dl. II, 515-525 en 'Aanteekeningen' blz. 338-341, wordt de strijd beschreven, door Brinck gevoerd tegen van Giffen en v.d. Waeijen. Verder dl. II, 569 en 570, en 'Aanteekeningen' blz. 370 en 371. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1321-1323. - Dr. J. Reitsma, *Gesch. van de Herv. en de Herv. kerk der Nederl.* 2de dr. Gron. 1899, blz. 294 en 295.

[Albertus Brink]

BRINK (Albertus) werd te 's-Gravenhage geboren den 22sten Dec. 1755. Na het noodig voorbereidend onderricht te hebben genoten, werd hij alumnus van het Statencollegie, en den 13den Sept. 1776 werd hij ingeschreven als student in de godgeleerdheid aan de Leidsche universiteit (cf. *Alb. Stud.* kol. 1122). Beroepen te Vuren en Dalen, werd hij hier, na den 12den Juni peremptoir te zijn geëxamineerd, bevestigd den 14den Juli door Ds. J.A. Eiker uit Deil en Enspijk. Terwijl hij hier arbeidde, ontving hij den 22sten Sept. 1785 een beroep naar Velzen, alwaar hij den 13den Nov. zijn werk aanvaardde. Slechts korten tijd vinden we hem t.d.p., want reeds

den 22sten Oct. 1786, werd hij geroepen naar Delfshaven tot opvolger van Fredericus Glashorst. Na den 19den Nov. zijn afscheid te hebben gepreekt, begon hij in zijn derde gemeente zijn werkzaamheid den 3den Dec. In 1789 en wel den

21sten Juni, kwam hij te Leeuwarden (afsch. te Delfshaven den 24sten Mei). Te Delfshaven zijnde, heeft hij voor verscheidene op hem uitgebrachte beroepen bedankt. Dit deed hij ook in 1800, toen men hem te Dordrecht begeerde. In genoemd jaar naar de Merwedestad geroepen, werden, door het beste deel der gemeente te Leeuwarden pogingen in het werk gesteld om hem te houden, en toen gemerkt werd, dat het drukke preekwerk, een oorzaak zou kunnen worden voor hem om te vertrekken, werd hieraan te gemoet gekomen, door het besluit, dat voortaan in één der kerken, waar des Zondags altijd tweemaal werd gepreekt, zulks maar eens meer zou geschieden. Hierdoor zag Brink zich genoodzaakt voor Dordrecht te bedanken. 'Hij bleef te Leeuwarden, doch tot groot misnoegen van velen dergenen, die hun stem, tegen het besluit om de preekbeurten te verminderen, hadden uitgebracht.' Ook werd hij voor de voornaamste oorzaak gehouden, dat er jaren achtereen niet zulk een levendig godsdienstwerk in de gemeente meer bespeurd werd, als voorheen. Deze beschuldigingen werden tegen hem ingebracht door de lui, die stonden onder den invloed van Jelle Corinus en de Jong, (een bakkersknecht), die een nieuwe hervormde gemeente (in de wandeling bekend als de pepernooten-kerk) hadden gesticht, die onder groote beroering slechts twee jaar heeft bestaan, doch toen op het gezag van het departementaal gezag opgeheven werd.

Aan de reputatie en aan de hooge vereering, die de gemeente te Leeuwarden aan Brink toedroeg, schaadde dit verzet niet, en met groote droefheid en diepe smart, hoorde men den 22sten Maart 1810, dat de eerwaardige man overleden was. 'Zijn nuttig en werkzaam leven werd in den ouderdom van 54 jaren en 3 maanden, door een bedwelmenden zinkingkoorts geëindigd.' Van hem wordt getuigd dat hij met veel vrucht gearbeid heeft in de verschillende gemeenten, die achtereenvolgens door hem bediend zijn, en te Leeuwarden zou men lang blijven denken aan 'den ijver en getrouwheid, waarmede hij onder haar het rijk van waarheid, geloof en liefde had opgebouwd' ook aan dien christelijken geest, waarmede hij doordrongen was, en welke hem ook deed beleven hetgeen hij anderen leerde; zijne minzaamheid, opregtheid, hulpvaardigheid en deelnemende menschenliefde', zouden steeds een gelukkige gedachtenis achter laten, terwijl zijn 'uitgegevene geschriften tot een duurzaam getuigenis zouden blijven strekken 'hoe hij zeldzame bekwaamheden met een eerbiedig geloof aan God en den Verlosser en met een blijmoedige opvolging van de voorschriften der christelijke leer vereenigde.'

H.N. Ferf, hield een lijkrede op hem, die in 1810 te Leeuwarden het licht zag.

De groote verdienste van Brink ligt in de allereerste plaats op catechetisch gebied.

Van hem zag het licht:

Handleiding voor mijn leerlingen. Leeuw. 1797.

Eenvoudig onderwijs in den godsdienst. Leeuw. 1797.

Het eenvoudig onderwijs in den godsdienst, gemakkelijk gemaakt. Leeuw.

Het eenvoudig onderwijs in den godsdienst, verkort. Leeuw. 1797.

Van dit laatste verscheen een Maleische overzetting: *Adjaran gampang dari agama serani pendek.* Nieuwe druk. Samarang 1844, bezorgd door C.F. Lammers van Toorenburg.

Onderwijs in de bijbelsche geschiedenissen van het O. en N. Verbond. 2 stukjes. Leeuw.

Het afscheid van Jezus van zijn leerlingen en zijn bede tot den Vader. Leeuw. 1803.
Over den eersten brief van Joannes. Amst. 1806.
Godsdienstige opwekking bij het doen der belijdenis. Leeuw. 1807.
De leer en leerwijze van Jezus ontwikkeld, *bijzonder voor ongeleerden.* Leeuw. 1812.
Handleiding voor ongeleerden. 10de druk. Leeuw. 1828.
Eenvoudig onderwijs in de godsdienst, *met eenige bijbelplaatsen vermeerderd.* 22ste druk. 1849.
Aanmerkingen over de dichtkundige boeken des O.T. 3 st. Leeuw. 1817[1)].
Bijbelsche geschiedenis, *een leerboek.* Leeuw. 1813.
Bijzonderheden uit het leven van zekeren oefeninghouder? Leeuw. 1803.
Litteratuur: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1325. - *Boekzaal* 1810*a*, blz. 420/421. - Ypey en Dermout, *ll.* dl. IV, blz. 273 en 275.

[Hendrik ten Hz. Brink]

BRINK (Hendrik ten Hz.) geboren te Meppel, werd, na volbrachte studie aan de universiteit te Groningen, den 2den Mei 1827 door het prov. kerkbestuur van Drenthe, tot de evangeliebediening toegelaten. Den 22sten Aug. van datzelfde jaar beroepen te Peperga en Blesdijke, is hij hier den 2den Dec. d.a.v. bevestigd door Ds. L. Schukking uit Zuidwolde, met 1 Kron. XXXVIII:20*c*. Brink begon zijn arbeid met een leerrede naar aanleiding van Rom. VIII:31. Hij is voortdurend te dezer plaatse werkzaam gebleven en er den 1sten Maart 1868 gestorven. Van hem wordt getuigd, dat hij een 'hartelijk, getrouw en oprecht evangeliedienaar was.'

Hij gaf uit:

Nieuwe geestelijke bloemhof of morgen-, *avond-*, *feest- en gelegenheidsoverdenkingen*, *benevens gebeden voor de huisselijke godsdienst ten dienste van eenvoudige Christenen.* Naar de 5de Hoogd. uitg. van Stockhardt's Hemelpoort; gewijzigd en vermeerderd door H. ten Brink. Meppel 1853.
De binnenkamer des Christens. Een gebedenboek voor eenvoudige Christenen bewerkt. Meppel 1861.
Gethsemané, *Jeruzalem*, *Golgotha*, *of stichtelijke overdenkingen over het lijden en sterven van Jezus Christus*, *voor het Christ. huisgezin.* Meppel 1862.
De bron van levend water. Meppel 1862.

[Rudolf Arend ten Brink]

BRINK (Rudolf Arend ten) geboren den 23sten Maart 1720, werd den 1sten Mei 1747 proponent in de classis Amsterdam. Beroepen te Otterloo (24 Jan. 1748), werd hij hier, na afgelegd peremptoir examen (6 Maart), den 31sten Maart bevestigd door J.M. van der Upwich predikant te Velp en Rosendaal. Van hier vertrok hij naar Hattem

1) De eigenlijke titel is: *Aanmerkingen over de schriften van Salomo.* Door A. Brink, in leven Predikant te Leeuwarden, na deszelfs dood uitgegeven door P. Koumans Brouwer, Pred. te Joure.

(ber. 7 Aug. 1749: afsch. 21 Sept., intree 28 Sept.), waar hij werkzaam gebleven is tot 1759, toen hij, vertrok naar Amsterdam (ber. 12 Nov. 1758, afsch. 7 Jan. 1759, bev. 21 Jan. door Ds. Eck). Hij is hier blijven arbeiden tot den 29sten Sept. 1775, toen hij, na een ongesteldheid van 14 dagen stierf. Van hem wordt bericht dat hij ‘al vroeg den weg des geloofs had omhelsd, zich tot den dienst van Christus geheiligd, in zijn oprechtheid gewandeld en als een getrouw en ijverig herder

en leeraar', de verschillende gemeenten, waarin hij werkzaam was geweest, 'met wetenschap en verstand gediend had in welke zijn dienst uitnemend vrugtbaar, en den heiligen aangenaam was.' Ten Brink was te Amsterdam zeer gezien, wegens de vele en uitnemende hoedanigheden, die hij bezat, en over zijn verlies bedreef de gemeente rouw.

Hij werd den 4^{den} October in de Nieuwe-Kerk ter aarde besteld en zijn ambtgenoot E.Ph.G. van Essen, hield in de Westerkerk een lijkrede op hem, naar aanleiding van Joh. XII:26.

Van hem verscheen:

Een christen tot den strijd gemoedigt, *in de wapenen geroepen*, *en geleerd*, *hoe de wapenen afhankelijk te gebruiken onder een waakzaam bidden.* Uitgeg. door Chr. Moltzer. Utr. 1784-1785.

Er bestaat van hem een afbeelding naar J.M. Quinkhard door J. Houbraken.

L i t t e r a t u u r: *Boekzaal* 1775*b*, blz. 536 en 537.

[Cornelis Brinkman]

BRINKMAN, (Cornells Cornelius) geboren te Meppel 1730, werd, na volbrachte studie aan de academie te Franeker, den 2^{den} Juli 1752 in de classis van Zevenwouden geëxamineerd, en 'tot de Heilige bediening toegelaten.' Beroepen te Ingen, den 13^{den} Nov. d.a.v. werd hij hier, den 11^{den} Febr. bevestigd, door Joh. Everh. Kampmeyer pred. te Zevenhoven. Hij verwisselde deze zijn eerste gemeente in 1756 met Alblasserdam (ber. 1 April, bev. 20 Juni), alwaar hij gebleven is tot 1772 toen hij vertrok naar Oude-Tonge (ber. 3 Dec. 1771, bev. 24 Mei) uit welke plaats hij in 1774 vertrok naar Dirksland (ber. 22 Febr., bev. den 1sten Mei). De voorafspraak van Brinkman 'was genomen uit den 90sten Psalm, bij gelegenheid dat de nieuwberijmde psalmen voor de eerste maal op dezen dag te Dirksland, in den openbaren godsdienst gebruikt zijn.' In December 1790 werd hem op aanvraag, door de Staten van Holland en West-Friesland 'salvo honore et stipendio' een eervol emeritaat verleend, en hij preekte voor het laatst den 30sten Mei 1790. Op dezen dag nam hij afscheid van Dirksland met Numeri XXVII:15, en bevestigde hij bij deze gelegenheid tot zijn opvolger L. van Maas. Na zijn emeritaat woonde hij te Leiden, waar hij den 8sten Juni als student (natuurlijk om van de voordeelen, die aan het student-zijn verbonden waren te genieten) werd ingeschreven (*Alb. Stud.* kol. 1168). Hij overleed hier den 8sten Juni 1799.

Hij gaf uit:

Aanteekeningen op de verhandeling van den Heidelb. Catechismus door Tierré. Utr. 4 dln.

Geestelijk leven van D.G. Brakel.

Boet-predikatien over Jerem. XLV, *gedaan te Utrecht*, *door den godzaligen J. v. L. niet lange voor het bittere noodjaar 1672.* Thans in niet ongelijke kommervolle omstandigheden van ons vaderland uitgegeven, met een voorreden, weinige aanteekeningen en twee leerredenen, door Corn. Brinkman, bed. van 't heilig Evangelie te Dirksland. Utr. 1779.

Beknopte opheldering van eenige plaatsen uit het N.T. Voornamelijk geschikt om eenige donkerheden, misvattingen, en verkeerke werkzaamheden van geoeffende christenen te verbeteren. 4 dln. 5 stkn. 5de stuk. Utr. 1776.
Twaalftal Leerredenen. Zwolle.

Biddagwekker. Utr. 1784.
Ook bestaat er nog van hem een *Gelegenheids-rede.*

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1331 (uitgebreid).

[Frederik Broecker]

BROECKER (Frederik), studeerde als alumnus van het Statencollege te Leiden en werd, met zich brengende: 'goede attestatie van de academie van Leyden ende der kercken van Hoorn' in de classis Enkhuizen, in 1604 geëxamineerd 'ende tot den dienst toegelaten' te Binnenwijzend en Westwoud, alwaar hij beroepen was. Hij woonde de part. N.-Holl. synoden bij, in 1605 en 1607, handelde met deputati synodi over een geschil tusschen de classen Alkmaar en Hoorn over: 'de aenstellinge der combinatie tusschen Oosterlijck ende Ursem', en zat in de commissie, door de part. N.-Holl. synode benoend in 1608, in zake het request van Lysbeth Cornelisdochter te Edam. In 1619 vertrok hij als predikant naar Rotterdam, waar hij in 1627 stierf. Hij was fel tegen de Remonstranten gekant en bestreed de gevoelens van Vorstius en Arminius.

Van hem zag het licht:

F. Broeckeri ..... *antidotum errorum praecipuorum*, *comprehensorum in Tractatu de Deo ..... et apologetica exegesi d. C. Vorstii*, *cum responsione placida ad argumenta errores confirmantia.* Amst. 1612. Met opdracht aan de Staten van Holland get.: Ex pago vulgo dicto Binnewisent Cal. Maji. Tegen dit geschrift verscheen: *Ruycker f'samenghevlochten wt vijf-ende-twintich bloemkens ..... vergadert wt seeckeren boeck van Fredericus Broeckerus .....* 1619.

F. Broeckeri. *Disputatie vant rechte verstant des 7 cap. des briefs Pauli tot den Rom. ende teghens doctor J. Arminium in zijn Disputatie van den rechten sin des selvighen capittels.* Tot Ench. 1613.

L i t t e r a t u u r: Reitsma en v. Veen, *ll.* dl. I en II, reg. i.v. - Veeris, *Vernieuwt kerkelijk alphabeth.* Enkh. 1750, blz. 34. - Rogge, *Bibl. der Contra-Rem. en Geref. geschriften.* Amst. 1866, blz. 79.

[Daniël Broedelet]

BROEDELET (Daniël) geboren te Amsterdam, werd den 21sten April 1819 ingeschreven als student te Utrecht (*Alb. Stud.* kol. 225) en den 4^{den} Aug. 1824 door het provinciaal kerkbestuur van N.-Holland 'als kandidaat tot den heiligen dienst geadmitteerd.' Zes dagen later, d.i. den 10^{den} Aug. werd hij bereids beroepen te Abbekerk en Lambertschaag, alwaar hij den 31sten Oct. door zijn vader, destijds predikant te Purmerend bevestigd werd met 2 Tim. II:15, terwijl hij zijn dienst aanvaardde met Joh. 1:43*a*. Beroepen te Durgerdam (27 Maart 1826) werd hij hier den 23sten Juli bevestigd (afsch. te Abbekerk, den 16^{den} Juli). Hier heeft hij twintig jaar gewerkt, toen hij naar Monnikendam vertrok (ber. 2 Febr. 1846, afsch. 10 Mei, intree 17 Mei) in 1846. Terwijl hij in deze gemeente arbeidde, herdacht hij den 4^{den} Nov. 1849 met Psalm XC:17*b* zijn 25-jarige ambtsbediening. Bij deze gelegenheid

bleek op de meest ondubbelzinnige wijze, hoezeer hij overal, waar hij gearbeid had, geacht en bemind was. Na zijn emeritaat bleef hij nog vele jaren te Monnikendam wonen, doch in den zomer van 1867 verhuisde hij naar zijn geboorteplaats, waar hij nog in Nov. van dat jaar stierf.

Van hem bestaat in druk:

Opwekking tot erkentenis van Gods goedheid en aanwijzing van het Gode mis-

hagende, *om uit rampen tot schuld en straf te besluiten*, in twee leerredenen. Purmerend 1825.

Beknopt overzigt der profetische vooruitzichten, *inzonderheid die van Jesaja*, *op het heerlijk koninkrijk van den Messias*, voorgedr. in de algem. vergad. van het Nederl. Zendelinggenootschap, den 20 Juli 1837.

Feestrede ter gedachtenisviering mijner 25-jarige evangeliedienst naar aanleiding van Ps. XC:17*b*. Voorburg 1849.

R.W. Evans, *Het boek der godsdiensten*, *of overzigt der verschillende godsdienstige gezindten op den ganschen aardbol*, *inzonderheid die des Christendoms*, *van de vroegste tijden tot op onze dagen.* Vrij naar het Eng. door D. Br. met een voorrede van B.T. Lublink Weddik. Amst. 1848.

Prent-bijbel, *bevattende al de Kanonieke Boeken van het O. en N.T. versierd met 1000 houtgravuren*, enz. Amst. Nieuwe uitgave. Gorinch. en Z.-Bommel 1848.

E.L. Stein, *Nieuwe proeve van handleiding tot het schaakspel.* Naar het Fransch. Amst. 1834.

Glaubrecht, *Het kenmerkend onderscheid in de leer der Evangelische tegenover die der R.-Kath. kerk*, *op bijbelsche gronden in 't licht gesteld en gehandhaafd.* Vrij bewerkt naar het Hoogd. Amst. 1851.

Kinderpreeken. Voorburg 1847.

[Johannes ten Broek]

BROEK (Johannes of **Jan Jacobus le Saye ten)** werd geboren in 1742 te 's-Gravenhage en den 2^{den} Sept. 1757 als student ingeschreven te Groningen, alwaar hij den 5^{den} Juni 1765, tot A.L.M. en philosophiae doctor bevorderd werd, na openbare verdediging zijner *dissertatio de origine moralitatis.* Den 11^{den} Dec. 1765 werd hij in de classis van Heerenveen praeparatoir geëxamineerd door P. Bruining en G. Oomkens, respectively predikanten te Gorredijk en Wijnjeterp, en daarna onmiddellijk beroepen te Lippenhuizen. Zijn beide examinatoren hebben hem d.t.p. bevestigd, den 21sten Dec. en hij aanvaardde zijn werk met een preek naar aanleiding van 2 Cor. II:16*b*. Nog geen jaar was hij hier werkzaam, toen hij te Werkendam werd beroepen (den 24sten Sept. 1766), alwaar hij, na den 9^{den} Nov. in zijn eerste gemeente afscheid gepreekt te hebben, den 7^{den} Dec. bevestigd werd.

Benoemd tot hoogleeraar te Groningen, den 11^{den} Juni 1769, preekte hij den 23sten Juli d.a.v. met Philip. I:27 afscheid. Geruimen tijd vóór hij zijn oratio inauguralis hield, wat gebeurde den 24sten Jan. 1770, bij welke gelegenheid hij sprak over *de ratione humana ad veram salutem indicandam et impetrandam haud sufficiente*, was hij zijn lessen begonnen. ‘Hij onderwees de *Physica* op het voetspoor van Van Musschenbroek, de *Logica* en *Metaphysica* volgens de handboeken van zijn voorganger (Van de Wijnpersse), met welke hij zeer ingenomen was, blijkens de Nederduitsche vertaling der *Instit. Logicae*, met aanteekeningen, door hem onder den titel: *Onderwijs in de Redenkunde*, in 1780 te Rotterdam in 2 deelen uitgegeven. De *philosophia practica* behandelde hij naar aanleiding van Buddeus handboek. Ten jare 1775 opende hij zelfs een collegie over de *hydraulica* en *hydrostatica.*’ Onder alle deze bedrijven vergat hij evenwel de studie der godgeleerdheid niet en zoo

gebeurde het, dat hij den 22sten April 1773 door den ‘senatus amplissimus’ honoris causa, tot doctor in de godgeleerdheid werd bevorderd. Terwijl hij hoogleeraar te Groningen was verschafte hij in een vertrouwelijke briefwisseling

aan den Rotterdamschen predikant Petrus Hofstede, ‘verscheidene zaaken, beroerende hetgeen tusschen den zeer beroemden hoogleeraar Van der Marck en den hoog aanzienlijken academieraad van stad en lande was voorgevallen.’ Met Hofstede was hij toen ter tijde zeer bevriend en deze was er ten volle van overtuigd dat hij in hem een volkomen geestverwant had. Stellig is het dan ook wel aan den invloed van dezen te danken dat Ten Broek, toen er te Rotterdam, na het eervol emeritaat verleend aan Joan Patijn, en Johannes Wilhelmus de Heyde, die hem gedurende eenige jaren geholpen had in zijn dienst, nu vertrekken kon, een vacature was ontstaan, hij d.t.p. den 20sten Oct. 1777 beroepen werd. Bevestigd den 22sten Febr. 1778 door Ds. W. Smits, met 1 Cor. II:7, terwijl hij zijn ambt aanvaardde met een leerrede over Rom. I:16, nam hij den 28sten April, na onderteekening van de formulieren van eenigheid en de synodale resolutie van ‘anno 1637 no 25’, zitting in de classis van Schieland.

Als bewijs hoezeer Hofstede op Ten Broek gesteld was, moge nog dienen, dat, toen door het ministerie van predikanten te Rotterdam, aan hem was opgedragen, om op den Zondag, voorafgaande aan den 1sten Jan. 1775, wanneer de nieuwe psalmberijming moest worden ingevoerd; in een leerrede opzettelijk deze zaak te bespreken, hij dit deed op den 1sten Kerstavond van 1774, in een verhandeling over den engelenzang, en dit wel op een wijze, zooals hij zelf verhaalt in een: *Brief aan den Hooggeleerden Heer, J.J. le Sage ten Broek, doctor in de godgeleerdheid en Hoog-Leeraar in de Wijsbegeerte, op de Hoogeschool van Stad en Lande. Behelzende een Berigt van de middelen, door welke men, in de Hervormde gemeente te Rotterdam, met de nieuwe Psalmberijming te gelijk een nieuwe manier van zingen, zoo spoedig als gelukkig heeft ingevoerd.*

Dat hij dit geschrift opdroeg aan Ten Broek, geschiedde ‘deels genegenheidshalve, deels omdat Ten Broek, een inwoner van die stad was, waarop de schrijver, naast Rotterdam, zoowel uit aanmerking van opvoeding, als van een goed getal ware vrienden aldaar, de naaste betrekking had, waarbij dan nog kwam, dat de luister van zijn *Brief* er niet weinig door verhoogd werd, wanneer deze den naam en de eeretitels van dien geleerde aan het hoofd droeg’[1].

Te Rotterdam ging alles goed tot den 14den Maart 1782, toen door le Sage ten Broek een lijdenspreek werd uitgesproken naar aanleiding van Matth. XXVII:31 en 32, waarin hij het voorstelde ‘alsof de verzoening, door Christus teweeggebracht, bewerkt was door zijn sterven aan het kruis, maar niet door allerlei uitwendige bijzonderheden van Zijn lijden, dat daaraan voorafging, niet b.v. door het dragen van het kruis en door mishandeling, die Hij te doorstaan had. Zoo mocht men volgens Ten Broek wèl zeggen: de Heiland leed als borg, maar niet: Hij werd als borg geslagen, enz. Scherpe uitdrukkingen had hij zich bij die gelegenheid laten ontvallen in betrekking tot hen, die eene andere opvatting dienaangaande huldigden’[2].

Tegen deze beschouwing van het ‘borgtochtelijk’ lijden van Jezus kwamen Habbema en Hofstede met kracht op, beiden teekenden van den kansel protest aan en ..... de twist was ontvlamd, die er niet minder op werd, toen Habbema in 2 stukken in 1783 uitgaf: *De leer der Herv. kerk aangaande het Borgtogtelyke van*

1) Dr. J.P. de Bie, *Het leven en de werken van Petrus Hofstede*, blz. 293 en 294.
2) *Id.* blz. 442 en 443.

Christus Lyden bevestigd, *of betoog dat alle de smaadheden en smerten*, *welke de Zaligmaker*, *van het begin zijns levens tot in zijn graf*, *geene uitgezonderd*, *naar ziel en lighaam heeft ondergaan*, *eene betaaling geweest zijn voor de zonden*, *en daardoor verdiende straffen*, *van zijn volk; als mede dat de bijzondere en onderscheidene gedeelten van Christus lijden*, *op den voorgang der H. Schriftuur*, *kunnen*, *mogen en moeten aangemerkt worden als eene voldoening voor de bijzondere en onderscheidene schulden der Zijnen.* Amst. (1783). Zeker, de naam van Ten Broek wordt in dit geschrift niet genoemd, maar dat het gericht was tegen zijn beschouwing in zake het leerstuk van het 'borgtochtelijk' lijden was duidelijk, en niet lang daarna verscheen dan ook nog in 1783, van zijn hand: *Zedige en vrijmoedige verantwoording aan de Herv. kerk van Nederland*, *bij gelegenheid van zeker boekje*, *door Ds. J. Habbema uitgegeven en getijteld*, *de leer der Herv. kerk aangaande het borgtogtelijke van Christus lijden bevestigd*, enz. Hierin zette Ten Broek nog eens nader zijn beschouwingen over de onderhavige zaak uiteen. Naar zijne opvatting was Christus wel onder alles wat Hem wedervoer borg, doch kon men niet zeggen dat Hij dat alles als borg afzonderlijk doorstond.' Dit werkje kwam uit zonder autorisatie van de classis van Schieland (cf. *acta cl. Schieland*, Ms. 23 Sept. 1783, art. 6 en 7), waarover hij zich later verdedigde, zeggende dat Ds. Habbema, zoo hij meende, dergelijke gedaan had. (*Acta cl. Sch.*, Ms. 20 April 1784, art. 4).

Habbema antwoordde met een *Noodwendig Berigt met eenige Aanmerkingen over zeker boekje van Prof. J.J. le Sage ten Broek*, wat aan deze weer in de pen gaf: *Provisioneel antwoord op het verhaal en opgaaf aan Ds. J. Habbema*, *briefsgewijze aan zijn eerw. toegezonden.*

Onderwijl had zich de kerkeraad van Rotterdam met de aangelegenheid bemoeid 'waar over zijn WelEerw. zich geaddresseerd had aan de Staten van Holl. en W.-Friesl.' en in de vergadering van de classis van den 20sten April las hij een 'ample memorie van appel voor', en 'na dat de kerkenraad van Rotterdam getuygde te berusten in de resolutie van hun Ed. Gr. Mog., waardoor de handelingen van den kerkenraad ten opzichte van de form zijn gedisapprobeerd; zoo is hier mede alles ten dezen opzichte voor afgedaan gehouden, en heeft de classis daarin genoegen genomen en vernietigd de resolutie des kerkenraads van den 3^{den} Dec. 1783 ten opzichte van de form van handelingen. Voorts is eenparig geresolveerd, dat ter behandeling van de hoofdzaak, rakende de leere, de kerkenraad hare bezwaaren tegens het werkje van Ds. Ten Broek in scriptis zal overgeven aan de daartoe gecommitteerden van de classis (zijnde de drie oudste leden uit het Overmaase, DD. Sprengers, Soetens en de Lorme, en de drie oudste uit de Veenen, DD. 's-Jacob, Holstein en Muller) om dezelve aan D. Ten Broek ter hand te stellen, met last om binnen een bepaalden tijd daar op in scriptis te andwoorden, en dat als dan de classis daar over zal oordeelen; waar toe bepaald is een Extra-ord. classis op Dinsdag den 8 Juny smorgens ten 9 uuren te Rotterdam.' Met dit voorstel nam Ten Broek genoegen.

In dezelfde vergadering van de classis, werden ook door hem aan 'visitatores librorum' aangeboden 51 stellingen, doch zij 'difficulteerden' om ze goed te keuren, om reden 'dat zij oordeelden het beter te zijn, dat de gansche classis hierover oordeele.' Ten gevolge van dit besluit lei Ten Broek, '30 gedrukte exemplaren' op tafel, ze 'daarmee ter visie en approbatie aan de classis overgeevende' en nu werd

goedgevonden dat ook aan de absente leden een exemplaar zou worden bezorgd en dat op de eerstvolgende bijeenkomst van de classis ieder, òf mondelijk òf schriftelijk, daarover zijn advies zou uitbrengen. (*Acta cl. Schiel.*, 20 April 1784, art. 9). Op de class. vergadering, den 22sten Juni gehouden, werd, op voorstel van Ds. Sprenger besloten; de geheele zaak van le Sage ten Broek in eens en wel in de bijeenkomst van Sept. af te doen. (Zie *Acta cl. extra-ord.* 8 Juni 1784, art. 3, 4, 5, 6, 7 en 8 en *cl. ante-synodaal* 22 Juni 1784, art. 1 en 3). Ook werd bij deze gelegenheid onderzocht door den praeses (Ds. van Velsen) 'nomine classis, uyt den mond van Ds. ten Broek, of sijn W. Eerw. kennis hadde *aan d'uijtgave eeniger Brieven zoo van*, *als aan Ds. Ten Broek* geschreeven? soo dat syn W. Eerw. die of zelv' hadde uytgegeeven; of tot derselver uytgaave toestemming gegeeven?' waarop Ten Broek geantwoord heeft 'dat die Brieven zonder zijne toestemming uijtgegeeven waren.'

Wat nu de finale decisie aanbelangt, daaromtrent vinden we in art. 13 van de class. bijeenkomst van den 28 Sept. 1784: 'dat in de 51 *godgeleerde stellingen* door Ds. ten Broek den 20 April 1784 aan alle de classicaale leeden ter visie, lectuure en beoordeeling overgegeeven, sommigen gehouden worden, zoo als die daar liggen, te zijn niet overeenkoomende met de leere der Herv. kerk, begreepen in den Bybel, ende Formulieren van eenigheid; en dat derhalven de vergadering beslooten hebbe, deselve in sooverre niet te approbeeren.' Tegen deze uitspraak werd protest aangeteekend door de predikanten Bonnet, Van Laren, Voorduyn en Van Eijck, die van meening waren, dat men, eer in dezen een finale resolutie genomen werd, had behooren nadere 'elucidatie' te vragen. Ook de predikanten Verster en Bruininga vereenigden zich met dit protest.

Het 2de punt, betreffende de *redenen van bezwaar en nadenken des E. kerkenraads van Rotterdam*, *met en benevens de daar op overgegeevene apologie van Ds. ten Broek als mede uit gebragte praeadvysen van gecommitteerden ad istam causam*, werd niet afgehandeld, maar voortgezet in een 'classis continuata' van den 21sten Oct. (art. 2-9), van den 21sten Nov. (art. 3, 4, 5 en 10), en in de extra-ord. vergadering van den 20sten Dec. (art. 4-6), van den 15den Febr. 1785 (art. 4 en 6) en van de gewone bijeenkomst van den 5den April 1785 (art. 4).

Ondertusschen had zich ten Broek met een request gewend tot de Staten van Holland en West-Friesland, met verzoek zijn 51 stellingen te geven in handen van de professoren der theol. faculteit te Leiden, ten einde hun oordeel daarover te doen toekomen aan de Staten 'en voorts de classis van Schieland te gelasten om met het afdoen der zaake tusschen den kerkeraad en hem suppl. in appel hangende te suspendeeren, tot dat de voornoemde Professoren zullen hebben gedefungeerd met verdere order, dat ingevalle des supplts stellingen bij deselve Professooren worden geapprobeerd, dan de litis pendente zaaken in de requeste gemeld niet by de classis gedetermineerd, maar aan de eerst aanstaande synode van Zuid-Holland' over te brengen ..... enz. En de Staten, gehoor gevende aan het verzoek van ten Broek, gelastten de classis de zaake voorloopig te houden 'in statu en surcheance', waarin (wat kon men ook al veel anders doen) berust werd.

Daar werd, vóór en aleer alles in orde was, of liever voor van hooger hand bevel kwam, de aangelegenheid tijdelijk 'in statu quo' te laten, nog heel wat geschreven,

maar het einde was, dat den 7den Juli 1785 bij resolutie van de Staten van Holland en West-Friesland besloten werd op verzoek van Ds. ten Broek, ‘de

uitspraak van de classis van Schieland op de door den suppl. versogte approbatie van zijne 51 beredeneerde stellingen van den 28 Sept. 1784 bij deeze te verklaren nul en van onwaarde, en mitsdien buiten alle praejudicie hoe ook genaamd van des suppl^{ts} leere, wijders ter bewaaring en bevordering der rust in de kerke, en om eens eijndelijk aan de tegen den suppl. gemoveerd wordende questien een eijnde te stellen, den suppl., die ter gelegendheid der differenten tusschen den kerkenraad der Nederduitsche Hervormde gemeente te Rotterdam en hem ontstaande, meergemelde 51 stellingen maar voorloopig heeft gecompilleerd, dog die sig anders bij publique geschriften verpligt heeft, om zijne denkbeelden bij eene uitgewerkte godgeleerde verhandelinge nader open te zullen leggen, bij deese te gelasten, om, met zoo veel spoed als doenlijk is en de opereusheid van zulk een werk zal toelaten, aan deeze zijne verplichting te voldoen, en het in gereedheid gebragte stuk, onder zijn handteekening, ter tafel van Hun Ed. Gr. Mog. te exhibeeren, ten eijnde door dezelve als dan daar over sodanig te disponeeren als dezelve zullen oordeelen te behooren.

En eijndelijk de meergemelde procedures in cas d'appel voor de classis van Schieland, betrekkelijk de differenten tusschen bovengemelde kerkenraad der stad Rotterdam en den suppl. ontstaan, litis pendent, hangende de bovengemelde deliberatie, als hebbende een bijna, zoo niet geheel inseparabelle relatie op de principale quaestie, bij deese te surcheeren, tot dat door hun edele groot mogende op de voornoemde uitgewerkte godgeleerde verhandeling finaal zal wezen gedisponeerd.' Tegenover deze resolutie stond de classis machteloos en zij verklaarde dan ook 'met allen eerbied, sig overeenkomstig' dit besluit te zullen gedragen. Al haar verzet hielp niets, ook niet het uitgewerkt 'bericht des classis van Schieland aan Hunne Edel Mogenden de Heeren gecommitteerden van wegens Hunne Edele Groot-Mogenden, de Heeren Staaten van Holland en Westfriesland ad Res ecclesiasticas op de Requeste van Ds. J.J. Le Sage ten Broek, Doctor in de Wijsbegeerte en Heilige godgeleerdheid, midsgaders Predikant te Rotterdam en gearresteerd van wegens gemelde classis, in eene extra-ordinaire vergadering den 15^{den} Febr. 1785, daartoe gehouden binnen Rotterdam.' In dit 48 folio bladzijden groote stuk, voorzien van drie bijlagen, worden breedvoerig de bezwaren van de classis tegen de leer van ten Broek en van de visitatores liborum, tegen de stellingen 19, 29, 30, 32, 35, 39, 40 en 41 uiteengezet, maar de Staten hebben ten Broek de hand boven het hoofd gehouden en stellig hebben de troebelen, op het einde der 18de eeuw heerschende, er krachtig toe medegewerkt, dat van de zaak, niets meer is gekomen. Maar toch vergaten zij, die Ten Broek beschuldigd hadden iets te hebben geleerd dat in strijd was met de leer der kerk, hem niet zooals blijkt uit het volgende feit: Ten Broek was volbloed patriot, en nu gebeurde het dat hij bij resolutie van de vroedschap der stad in dato 22 Oct. en 19 Nov. 1787, en die van de wethouders van den 22sten Oct. en den 10 Nov. 1787, van zijn dienst werd ontzet met het uitdrukkelijk verbod om binnen Rotterdam ooit weer den kansel te beklimmen en werd in zijn plaats beroepen de heer Hendrik Husly Verrant pred. te Haarlem. Nu stelde Ds. Knok (*Acta cl. Schieland*, 1 April 1788, art. XV, sub I A) namens den kerkeraad van Rotterdam voor: 'of men geen classicaal besluijt zoude nemen, om uijt naam van deze classis een adres te maken, bij Haar Edel Gr. Mog. met verzoek, dat de surcheance, in de zaak van den Heere J.J. le Sage ten Broek, mogt worden opgeheven.' Nadat dit voorstel in een classicale resolutie was ver-

anderd, werd besloten de aangelegenheid commissoriaal te maken. Ook vinden we nog het bericht, dat hij door den kerkeraad als lidmaat werd gecensureerd, zoodat hem het bezoeken van den avondmaalsdisch werd ontzegd. En wat deed de commissie? na rijpe deliberatie, stelde ze voor in de class. vergadering van den 24sten Juni 1788 (art. 9), of 't maar niet het beste zou zijn met de opheffing der 'surcheance' te wachten o.a. 'omdat volgens resolutie van hun Ed. Gr. Mog. in dato 7 Juli 1785 de surcheance duren moest, *tot dat door hun Ed. Gr. Mog. op de uitgewerkte godgeleerde verhandeling finaal zal werden gedisponeerd*, *het welk dus vooraf moet gaan.*' Alzoo bleef de zaak hangende, en het blijkt wel, dat de meerderheid der classis althans, weinig zin had iets te doen in 't belang van ten Broek. Ambteloos is hij gebleven tot den 20sten Mei 1795, toen, bij besluit der destijds regeerende 'wethouders en raaden' der stad Rotterdam werd goedgevonden om te vernietigen 'de resolutie van de vroedschap van 22 Oct. en 19 Nov. 1787, mitsgaders die van de wethouders van 22 Oct. en 10 Nov. wederrechtelyke ten nadeele van den burger J.J. le Sage ten Broek genomen' en te besluiten 'hem volledig in zijn ampt en bediening, in alle opzichten te herstellen en vervolgens ter vergadering van de Provisioneele representanten van het volk van Holland te bewerken, dat alle resolutien, die by de voormaalige Staaten van Holland en W.-Friesland genomen waren', te vernietigen en 'buiten effect' te stellen. Dit geschiedde den 29sten Mei en den 19den Juni 1795 hervatte, na bijna 8 jaar gerust te hebben, le Sage ten Broek zijn arbeid, met het uitspreken eener leerrede over Ps. 9:11. Verder is hij onafgebroken te Rotterdam werkzaam gebleven tot 1822, toen hij bij koninklijk besluit van den 26sten Jan., emeritus werd verklaard. Ontslagen uit zijn dienstwerk werd hij pas den 10den Juli. Hij stierf den 20sten Jan. 1823.

Van zijn preeken, waarin de invloed van Bonnet hier en daar te merken is, maakte hij veel werk.

Behalve de reeds vermelde geschriften, zagen nog van hem het licht:

Dubbel tweetal brieven aan en van ..... J.J. le Sage te Broek ..... waarin zijn h. eerw. zijne gedachten over het borgtochtelijke lijden van 's werelds Heiland ..... vertrouwelijk medegedeeld, als mede verscheiden bijsonderheden tot zijn omstandigheden betrekkelijk. Dordr. 1784.

Vier memoriën aan den eerw. kerkeraad van Rotterdam gepresenteerd.

Memorie aan de eerw. classis van Schieland.

Afgeperst antwoord.

Kerkel. redevoeringen over de waare chr. verdraagzaamheid uit Ephese 4 vs. 2 ter beoordeelinge des brief van de Remonstr. Broederschap aan de Protestanten. Uitgesproken den 1 Jan. 1797 in de Groote kerk te Rotterdam. Met uitvoerige voorrede en 'kunstelooze maar hartelijke inval' op rijm van J. Scharp. De tweede druk mede van 1797, opgedragen aan den grooten kerkeraad en de gemeente te Rotterdam en 'Noodwendige aanteekeningen' van ten Broek op Scharp's 'inval.'

Kerkel. redevoeringen over de nuttigheid der waare en de schadelijkheid der valsche philosophie. Rott. 1797.

Verantwoording aan de klassen.

Bundel van kerkel. redevoeringen. Rott. 1783.

Leerrede over II Cor. 6:1. Met voorrede van B.U.H.S. Dord. (c. 1784).

Leerrede over Coloss. 2:8. Rott. 1797.

Kerkel. leerredenenen over gewigtige voorwerpen. Rott. 1785.

Kerkelijke redevoering uitgesproken te Rotterdam, 19 Winterm. 1784. Rott. 1784.

Getuigenis der waarheid. Rott. 1802.

Redenen en gronden voor het geven en nemen van kerkel. acte van indemniteit bij de Herv. gemeenten. Rott. 2 st. 1802.

Portretten bestaan er van hem door J.G. Waldorp en L.A. Claessen.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1152-1154. - J. Hartog, *Gesch. van de predikkunde en de evangel. predikanten van Nederland.* Amst. 1861, blz. 322. Dr. J.P. de Bie, *Het leven en de werken van P. Hofstede.* Rott. 1899, blz. 253; 263; 264; 293; 294; 297; 319; 430; 442-447; 449-453; 455-457; 459; 460. Bijl. blz. V; VII; XXX; XLIV; CIII. - Voor de litteratuur in zake den twist tusschen ten Broek en Habbema-Hofstede, de aanteekeningen bij blz. 443; 444 en 445. - *De brief aan Ds. Habbema* geschreven door J.C. Appelius (de Bie, *ll.* blz. 445 aanteekening), had de kerkel. appobatie van de classis van Schieland. (Zie *acta cl.* 28 Sept. 1784, art. 7). - Ypey en Dermout, *ll.* dl. IV, reg. i.v. *Acta cl. Schieland* 1784, 1785, 1788. MS.

[Cornelis van den Broek]

BROEK (Cornelis van den) geboren den 7^{den} Nov 1734 te Breda als zoon van Reinier en Ida den Broeder, werd den 8sten Maart 1763 geëxamineerd in de classis Utrecht en tot den openbaren predikdienst toegelaten. In Juli 1764 benoemd tot adjunct predikant te Prinsenhage, werd hij hier, na den 16^{den} October in een buitengewone vergadering van de classis Breda peremptoir te zijn geëxamineerd, den 4^{den} Nov. bevestigd. Hij stierf hier den 21sten Nov. 1793. De heer P. van Kempen, oudste predikant te Breda, herdacht in een lijkrede, naar aanleiding van Openb. XIV:13*m* den afgestorvene, die in zijn gemeente zeer gezien was.

Hij schreef:

Verhandeling over de Demonische bezetenen in het N.V. tegen Hugh Farmer. Utr. 1782.

Israëls val en opstanding, in leerredenen. Utr. 1787.

Salomo's hooglied, *naar de letterlijke opheldering van J. van Nuys Klinkenberg vergeestelijkt.* Utr. 1791.

Rede te Prinsenhage. 1787.

L i t t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, 1356 en 1357 (uitgebreid).

[Christiaan Leonard van den Broek]

BROEK (Christiaan Leonard van den), werd den 30sten Nov. 1783 geboren te Prinsenhage als zoon van Cornelis en Petronella Boom. Reeds vroegtijdig werden de zorgen zijner opvoeding toevertrouwd aan zijn oom Laurentius Boom, destijds predikant te Brouwershaven, doch na diens dood in 1791, keerde hij naar de ouderlijke woning terug. Na den dood des vaders, bleef de moeder te Prinsenhage wonen, doch al spoedig daarop moest de vrouw met haar kinderen, wegens de komst der Franschen vluchten en tegen den zomer van 1795 vestigde zij zich te Leiden, alwaar Christiaan,

na genoten onderricht aan de Latijnsche School, den 18^{den} Sept. 1799, toen hij nog niet ten volle 16 jaar oud was, als student in de godgeleerdheid werd ingeschreven (*Alb. Stud.* kol. 1193). In Sept. 1805 peremptoir geëxamineerd in de classis Dordrecht, door Ds. Mari uit Streefkerk, kon hij, dewijl hij den

leeftijd van 22 jaar nog niet bereikt had, niet beroepen worden. Dan, niet zoodra had hij het vereischte jarental, of hij werd bijna gelijktijdig beroepen te Berkenwoude en 't Woud (bij Delft) in Dec. 1805. Hij nam eerstgenoemde gemeente aan, alwaar hij den 4^{den} Mei 1806, door zijn broeder Reinier, predikant te Oud-Beierland bevestigd werd. Weinige (9) weken later werd hij, met het lot tegen D. van Leeuwen, pred. te Nieuw-Helvoet, beroepen te Oud-Beierland, waar hij den 9^{den} Nov. (afsch. te Berkenwoude den 26sten Oct.) bevestigd werd. Hier is Van den Broek werkzaam gebleven tot 1811 toen hij naar Dordrecht (ber. 10 Dec. 1810, afsch. 24 Febr. intree 13 Maart) vertrok, welke gemeente hij in 1814 verwisselde met den Haag (ber. 17 Febr., afsch. 22 Mei, intree 5 Juni), alwaar hij werkzaam is gebleven tot zijn emeritaat, ingegaan den 1sten Juli 1849. Toen de rust voor hem kwam, was hij tot preeken niet meer geschikt, ten gevolge van een ongesteldheid, die op den 30sten April 1848 hem zijn werk plotseling moest doen staken.

Een lange rust was hem niet gegund, want reeds den 17^{den} Aug. 1849 stierf hij. Hoe zeer men Van den Broek te 's-Gravenhage waardeerde, blijkt wel uit deze woorden, geschreven twee dagen na zijn dood: ‘Vijf en dertig jaren mogten wij in hem eenen Evangelienaar bezitten, dien wij vereerden en liefhadden, om de voortreffelijkheid zijner prediking, zijne getrouwheid in de vervulling zijner herderlijke plichten, en het voorbeeldige van zijn huiselijk leven en openbaren wandel. Hij zelf, wel verre van op iets, dat in hem was of door hem verricht werd roem te dragen, muntte uit in beminnelijke nederigheid. Hij onderscheidde zich door wijze gematigdheid. Hij kenmerkte zijn gezelligen omgang door minzaamheid en oprechtheid, zijn vriendschapsoefening door ongekreukte trouw en hulpvaardigheid, en betoonde zijne aankleving, aan hetgeen naar zijne overtuiging waarheid en regt was, door ronde ondubbelzinnigheid en standvastigheid. Om deze gaven van hoofd en hart, hielden ook zijne ambtgenooten hem in hooge waarde. Zijne schranderheid en kunde maakten hem een nuttig medelid van kerkelijke vergaderingen, hetzij hij daarin gelijk bij het provinciaal kerkbestuur van Z.-Holland (lid in 1819 later secretaris) een vaste plaats had, of daartoe van tijd tot tijd, werd afgevaardigd; meermalen heeft hij die vergaderingen door zijne wijze raadgevingen voorgelicht en gediend’[1)]. Met de meeste nauwgezetheid was hij steeds in al deze betrekkingen met onvermoeiden ijver werkzaam.

‘De plaats die hem onder de bestuurderen van het Haagsch genootschap tot verdediging van de christelijke godsdienst (lid hiervan werd hij in 1822) was toegewezen, getuigde daarenboven van den gunstigen naam, dien hij zich door beoefening der godgeleerde wetenschap had verworven. Aan zooveel kunde, braafheid en verdiensten was de eer van het ridderlijk teeken (v.d. Broek nl. was ridder van den Nederl. Leeuw), hem door den koning geschonken, wel besteed. Doch, om hoogere waarde, dan menschen kunnen kroonen, in hem te ontwikkelen en te doen blinken, had de Voorzienigheid hem de smartelijke en langdurige beproeving van het ziekvertrek beschoren. Dáár in de school der lijdzaamheid, openbaarde zich de kracht van zijn geloof, dáár stichtte hij elk, die hem bezocht, door de blijmoedige

1) Van den Broek is o.a. lid geweest van het coll. van toezicht op de kerkel. administratie in Z.-Holland, bestuurder van de Prot. Maatschappij ring 5, bestuurder van het bijbelgenootschap en van de maatschappij voor slaven en kleurlingen, lid der commissie voor de Indische kerkzaken.

kalmte zijner onderwerping en hope, daar mogt men van zijn veege lippen de verzekering ontvangen, dat hij gerust stierf.'

In het najaar van 1840, werd hij, dewijl zulks onmogelijk was aan den hofprediker, die ongesteld was, door den koning uitgenoodigd den doop te bedienen aan den erfprins van Oranje, en de rede, die hij bij deze gelegenheid hield in de Kloosterkerk te 's-Gravenhage, werd gedrukt. Dit is het eenige wat van hem het licht heeft gezien.

Kerkelijke rede bij de bediening des H. Doops aan den eerstgeboren zoon van Z.K.H. den prins van Oranje. 's-Hage 1840.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *ll.* dl. II, 1360. - *Boekzaal*, 1849*b* blz. 220 en 221.

[Cornelius Adrianus van den Broek]

BROEK (Cornelius Adrianus van den) de tweede zoon van Cornelis en dus een broeder van den voorgaande, zag het levenslicht te Prinsenhage den 4^{den} Dec. 1771 en werd den 16^{den} Sept. 1788, aan de universiteit te Leiden ingeschreven als student in de godgeleerdheid (*Alb. Stud.* kol. 1162). Proponent in de classis Breda (24 April 1794), werd hij den 5^{den} Sept. beroepen te Hekelingen en vijf dagen later te 't Woud (bij Delft). Voor eerstgenoemde gemeente bedankte hij, doch het beroep naar de tweede nam hij aan en het was hier dat hij, na den 18^{den} Dec. peremptoir geëxamineerd te zijn in de classis Delft, den 4^{den} Jan. 1795 door zijn oudsten broeder Reinier, bevestigd werd. Achtereenvolgens is hij werkzaam geweest te Sprang 1797 (ber. 3 Juli, afsch. 30 Juli, intree 6 Aug.), te Oud-Beierland 1803, te Hoorn in 1806 (ber. Dec. 1805, afsch. 1 Juni 1806, intree 8 Juni), Rotterdam (intree 3 April 1808). Hier is hij werkzaam gebleven tot zijn dood den 3^{den} Sept. 1811. Op reis naar Waardenburg en Neerrijnen, om aldaar zijn jongsten broeder te bevestigen, was hij eerst naar Hoorn getrokken, waar hij door hevige koorts werd aangetast. Na wat te zijn opgeknapt, kwam hij te Amsterdam, waar hij opnieuw ziek werd en overleed. 'Van der jeugd af was het zijne keuze, gelijk het ook die zijner vier overige broederen was om eenmaal het dienaarschap van het Evangelie te bekleeden..... Hij was een verlicht, welsprekend en getrouw verkondiger der Evangelieleer; Christus en die gekruist, was zijn hoofdprediking, en bij het sterven zijne hope; zijn wandel ging met zijne leer hand aan hand, en vertoonde allezins den beminnelijken christen, hij was de bijzondere belangnemer in de behoeften der jonge lieden en der armen, hij was het zout der gezellige verkeering, gul, oprecht en gezocht in zijnen omgang, de gelukkige raadsman in moeielijke omstandigheden, de vriend van vele familiën.'

Waar hij gearbeid heeft, overal was hij ten zeerste gezien en hoog geacht.

Van hem bestaat in druk:

Christus regeering zigtbaar in de gesteldheid en geschiedenis der zeven Aziatische gemeenten, *voorgesteld in Leerredenen.* Rott. 1812.

Verhandeling over de regte betragting des doods. Verhandeling bekroond in 1806 door het Haagsch genootschap met zilveren medaille.

Verhandeling tot het toevlugt nemen tot den heilrijksten troost in alle wederwaardigheden. Amst. 1806.

Over de onverschilligheid en ongevoeligheid in onze dagen. Amst.

Deze beide laatste geschriften bevatten antwoorden op twee prijsvragen, uitge-

schreven door het Amsterdamsch gezelschap ‘Tot vermeerdering van kunde op godsdienst gegrond.’ Beide antwoorden werden bekroond met zilver.

Litteratuur: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1357 en 1358. - *Boekzaal*, 1811*b*, blz. 319-321.

[Willem van den Broek]

BROEK (Willem van den) geboren te Amsterdam den 2den April 1716, werd den 14den Sept. 1737 ingeschreven als student aan de universiteit te Leiden en den 4den April 1740 door de classis Amsterdam toegelaten als proponent. Beroepen te Leiderdorp, den 25sten Aug. van laatstgenoemd jaar, werd hij hier den 6den Nov. bevestigd door zijn oom Joh. van den Broek, predikant te Midlie. Zijn eerste gemeente verwisselde hij met Amsterdam (ber. 7 Nov. 1752, bev. 31 Dec. 1752), waar hij op ruim 61-jarigen leeftijd, den 27sten Oct. 1777 stierf. ‘Billijk werd het verlies van dezen leeraar betreurd. Amstels kerk verloor in hem een harer braafste leeraren, de christelijke kerk en geleerde waereld een steun en cieraad.’ Met hem ging een vroom en godsdienstig mensch weg. Den 31 Oct. werd hij begraven in de Westerkerk.

Van hem bestaat een *Tweetal leerredenen.* Amst. 1776.

Litteratuur: *Boekzaal*, 1777*b* blz. 653-655.

[Fredericus Broekerus]

BROEKERUS (Fredericus) werd als proponent beroepen te Binnenwijzend en Westwoud in 1604 en kwam in 1619 te Rotterdam, waar hij in 1627 is gestorven.

Van hem bestaat:

Corpus theologiae dat is christelijcke religie onder stichtelijcke predicatiën. Amst. 1617.

Litteratuur: Veeris, *Vern. kerkel. alphabet.* Enkhuysen 1750, blz. 24.

[Marcus Jacobus Broen]

BROEN (Marcus Jacobus) werd in 1702 te Amsterdam geboren en in 1723 te Utrecht als student in de godgeleerdheid ingeschreven (*Alb. Stud.* kol. 1287). Praeparatoir geëxamineerd, den 8sten April 1727 in de classis Amsterdam, werd hij tot de evangeliebediening toegelaten en zag hij zich den 13den Juni 1729 beroepen te Heteren (cl. Nijmegen), waar hij in Nov. d.a.v. bevestigd werd. In 1731 bedankte hij voor een beroep naar Papendrecht. Te Heteren heeft Broen gearbeid tot den 1sten Nov. 1733 toen hij naar Goes (ber. 7 Sept. 1733, bev. 22 Nov.) vertrok, welke gemeente in 1748 verwisseld werd met Nijmegen (ber. 7 Aug. 1748, bev. 6 Oct., afsch. 20 Oct.), alwaar hij werkzaam gebleven is tot zijn dood, den 26sten Nov. 1771. De lijkrede op hem werd gehouden den 4den Dec., een dag na zijne teraardebestelling, door den visitator classis Ds. Heringa, over Openb. XIV:13. Van hem wordt getuigd, dat hij ‘met veel ijver en vrugt, als een wakker en getrouw Herder en Leeraar heeft gearbeidt.’

Van zijn hand zag in 1727 te Utrecht een verhandeling het licht, getiteld: *de Nilo.*

[Andreas Henricus Broens]

BROENS (Andreas Henricus) geboren te Amsterdam ten jare 1816, studeerde eerst te Amsterdam aan het Luth. seminarie, en liet zich den 19^{den} Maart 1834 te Leiden bij de theol. faculteit inschrijven. Proponent bij het Luthersch kerkgenootschap, werd hij den 30sten Oct. 1843 beroepen te Doetinchem, alwaar hij, na den

6den Dec. 1843 in de Oude kerk te Amsterdam, plechtig te zijn ingezegend, den 3den Maart 1844 bevestigd werd door Ds. J. Bentrop uit Weesp. Beroepen te Delft den 19den Juli 1847, werd hij, na in zijn eerste gemeente, den 26sten Sept. afscheid te hebben gepreekt, hier den 10den Oct. bevestigd. Onder groote blijken van belangstelling en hartelijke deelneming, herdacht hij den 13den Oct. 1872 zijn 25-jarige ambtsbediening. Hij stierf in 1878.

Van hem zag het licht:

Leerrede op het 3de eeuwgetijde van Luthers dood. Uitgegeven ten voordeele van kerk en armen der Ev. Luth. gemeente te Doetinchem. Doet. 1846.

Leerrede over 2 Cor. V:1-10, *gehouden in de Evang. Luth. kerk te Delft*, *op Zondag 20 Febr. 1848.* (Broens sprak deze leerrede uit, na het afsterven zijner vrouw, op 4 Febr. 1848).

[Petrus Broes]

BROES (Petrus), werd den 9den Juli 1726 te Amsterdam geboren. Ofschoon zijn naam in het *Album Studiosorum* der Leidsche academie niet voorkomt, heeft hij toch hier gestudeerd, en den 30sten Januari 1749, werd hij door de classis aldaar, toegelaten tot den predikdienst. Beroepen te Velp en Roosendaal, den 19den April 1751, werd hij hier in Juni bevestigd. Hij is achtereenvolgens predikant geweest te Nieuw-Loosdrecht (ber. Nov. 1757, bev. 5 Maart 1758, afsch. 25 April 1762), Vlissingen (ber. 4 Febr. 1762, bev. 9 Mei, afsch. 26 Mei 1765), Haarlem (ber. 31 Maart 1765, bev. 9 Juni, afsch. 12 Aug. 1770), Amsterdam (ber. 3 Juli 1770, bev. 26 Aug.). In deze zijn laatste standplaats is Broes gestorven den 26sten Oct. 1797, ruim 71 jaar oud. De correspondent van de (*Boekzaal* 1797*b*, blz. 665/666), na vermeld te hebben, zijn verschillende gemeenten, waarin hij achtereenvolgens arbeidde, zegt: ‘Hij volhardde in eene getrouwe waarneeming van zijn dienst (in 't bijzonder te Amsterdam) in alle deszelfs deelen, zo lang, ja langer, dan syne, sints eenige jaaren zeer verzwakte lichaamskrachten hebben toegelaten. In zijne aanhoudende ongesteldheid en zwakheid, viel niets hem meer smartelijk, dan dat hij niet meer *den Gekruisten* prediken, en der gemeente dienen kon. Dan ook in dezen, gelijk ten aanzien van den gantschen weg zijnes bezoeking, onderwierp hij zich met stille weltevredenheid aan de wil van zijnen Heer, en ontsliep eindelijk zagt en zalig in een ootmoedig geloofsvertrouwen op denzelve eenigen grond van hoope, welke hij anderen steeds zo hartelyk had aangewezen.’

Van hem zag in 1783 te Amsterdam het licht:

De peinzende Christen, ‘een geschrift, dat zich door ernstigen, christelijken, gemoedelijken geest kenmerkt. In een aantal bespiegelingen, in welke de peinzende christen tot en met zich zelven sprekende wordt ingevoerd, bevat het overdenkingen over de meest belangrijke onderwerpen. Het is het uitdruksel van het hart en van den geest des waardigen schrijvers. Het teekent ons dezen in verschillende aangelegenheden der ziel. Wie b.v. Broes als vader en als burger van den Staat wil leeren kennen, leze zijne bespiegeling: *jagend uitzien naar den dood gematigd.* Zeer veel goeds bevat de ‘peinzende christen.’

Dat Broes aan de leer van zijn kerkgenootschap was gehecht is zeker, doch dit ‘ontnam hem den lust niet om zelf te onderzoeken en van hetgeen door hem aanvankelijk wel wat steil gedacht was, allengskens met vrijmoedigheid tot vrijer denkbeelden voort te gaan. Zoo aarzelde hij b.v. niet om door het woord *wereld*

(Joh. XVII:18) niet eene *uitverkorene* wereld te verstaan, iets dat bij niet weinigen zijner tijdgenooten hoog misnoegen verwekte en hem bij dezen in den reuk van onregtzinnigheid bragt.'

Glasius, over hem sprekende, getuigt van hem, dat hij een hoogst weldadigen invloed heeft uitgeoefend op de verbetering der predikwijze. Drooge en dorre leerredenen, zooals ze in zijn dagen veelal waren, trachtte hij te vervangen door 'nuttige, tot hart en verstand gelijktijdig sprekende. Hij werd zeer gaarne gehoord en maakte buitengewoon grooten opgang. Nooit verhief hij zich boven anderen en hij liet geen gelegenheid ongebruikt voorbijgaan, om anderer werk te prijzen.

Ook gaf hij nog uit:

De beschimpte Jezus, *mijne eere.*

Den 28sten Maart 1790, hield hij, naar aanleiding van Matth. XXVIII:20, de lijkrede over W. Budde.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1383 en 1384. - B. Glasius, *Godgel. Nederland*, dl. I, blz. 185-187.

[Brouerius Broes]

BROES (Brouerius) geboren te Velp als zoon van Petrus, ten jare 1757, studeerde te Leiden in wijsbegeerte en godgeleerdheid[1)], en werd, na ook te Amsterdam de theologische colleges van den hoogleeraar Curtenius te hebben gevolgd, den 7den Juni 1779 in de classis van Amsterdam praeparatoir geëxamineerd. Reeds den 17den Juni d.a.v. werd hij beroepen te Vuren en Dalem, alwaar hij, na den 4den Aug. zijn peremptoir examen te hebben afgelegd, den 29sten van laatstgenoemde maand door zijn vader, met 2 Tim. II:1-7, bevestigd werd. Hij deed zijn intreepreek naar aanleiding van 1 Cor. II:2. In 1780 reeds verwisselde hij zijn eerste gemeente met Vlissingen (ber. 2 April, afsch. te Vuren 2 Juli, intree 23 Juli) waar hij door zijn collega A. Drijfhout bevestigd werd. Bij deze gelegenheid, zoo wordt verhaald 'was de toevloed der hoorders ongemeen groot en 't genoegen algemeen.'

Terwijl hij hier werkzaam was, werd hij benoemd tot hoogleeraar in de godgeleerdheid te Leiden, als opvolger van zijn vroegeren leermeester Herm. Scholten, en, na met Pred. XII:13 en 14 zijn afscheid te hebben gepreekt, aanvaardde hij den 14den Juni, met een *oratio de literarum sacrarum studio*, *praecipue Theologi munere*[2)], zijn nieuw ambt. Getrouw aan datgene wat hij als den 'voornamen plicht' van den godgeleerde beschouwde, nl. de beoefening der Schrift, heeft hij hieraan ook in hoofdzaak zijn tijd besteed, en hij is de eerste hoogleeraar geweest, die aan Leidens academie uitlegkundige lessen heeft gegeven over het N.T. Hij werd dan ook, hoewel eerst in het laatst van zijn leven, tot hoogleeraar der uitlegkunde van het N.T. benoemd.'

Zeker zal het voor Broes een grievende teleurstelling geweest zijn, toen hij in 1788 door den stadhouder, als rector magnificus, 'gedesapprobeerd' werd. Dat dit gebeurde, moet zonder eenigen twijfel hieraan worden toegeschreven dat Broes te boek stond

1) Zijn naam komt in het *Alb. Stud.* der Leidsche universiteit niet voor.
2) Deze rede, in onze taal overgezet door J. Veldwijk, zag in 1784 te Leiden het licht onder den titel: *Over de beoefening der H.S. de taak der godgeleerden.*

bij velen en ook bij den stadhouder als een liberaal theoloog en dat door laatstgenoemde ‘liberaal’, gehouden werd hetzelfde te zijn als ‘patriottisch.’

In 1788 zag van hem het licht:

Institutiones theologicae theoreticae, *tam elencticae*, *quam theticae.* Deze dogmatische arbeid was bestemd voor de leerlingen van Broes. Glasius zegt er van: 'Had het *schema institutionum theologicarum* (1773-1775) van den Groninger hoogleeraar Chevallier, door bondigheid, onafhankelijkheid en liberaliteit, grooten lof behaald, dat van den Leidschen professor had op geen minderen aanspraak. Het bestaat uit twee hoofdeelen, waarvan het eerste, na eene inleiding over de natuurlijke en geopenbaarde godsdienst, de leer behelst omtrent God, Gods besluiten, de schepping en de voorzienigheid, en het andere die omtrent den mensch en zijne betrekking tot God. In eenen vloeijenden stijl behandelt het op eene milde, verdraagzame, kritische wijze en zonder inmenging van iets van het schoolsche, dat onze vroegere theologen eigen was, het geheele stelsel der godgeleerdheid. Wel wijkt het nog niet van de voormalige leerwijze af, maar bewijst de waarheid eerst uit de rede en vervolgens uit de H. Schrift, doch desniettegenstaande mag het in den vollen zin des woords een bijbelsch systeem heeten. Het draagt overal de blijken van een verlichte uitlegkunde en, hoezeer het trouw blijft aan de leer der hervormde kerk, is het kenmerkende van Voetianen en Coccejanen er niet in te vinden. Met warmte verdedigt het de waarheid des christendoms. 'Het overtrof', zegt de hoogleeraar Ypey met volle regt: 'alle stelselschriften, die toen, uit de pen onzer vaderlandsche theologen immer voortgekomen, het licht zagen. Met en na Chevallier was hij een krachtig en gelukkig voorganger in het verbeteren der systematische godgeleerdheid en toonde daarbij eenen moed, die op eerbied aanspraak heeft.'

Bij de overdraging van het rectoraat in 1792 sprak hij: '*de praecipuis orationibus Jesu virtutibus.*' Deze oratio is niet in het licht verschenen, wat door Glasius betreurd wordt, en hij wist uit een bericht van den broeder van Broes 'dat de redenaar als de drie eigenschappen van de welsprekendheid des Heeren duidelijkheid, bevalligheid en achtbaarheid (perspicuitas, suavitas, gravitas) opgaf, maar daar nog een vierde bijvoegde, "majestas divina", rede, zooals geen engel zelf gesproken heeft, of spreken kan.' Lazarus, sta op! Winden zwijgt! Zee sta effen, terwijl hij op een andere plaats schrijft: 'Nog heugt mij, wat grooten indruk vooral het laatste gedeelte, voorgedragen op eene wijze, die aan de majesteit des onderwerps zoo weinig te kort deed, in de volle gehoorzaal verwekte.' Na dit te hebben vermeld, zegt Glasius dan verder: 'Wanneer wij ons nu den man voorstellen, die zoo diep was doorgedrongen in het groote voorbeeld van den eenigen Meester, en daarbij vernemen, dat zijne uitspraak zuiver, zijne stem welluidend, zijne houding achtbaar en waardig waren, dan gelooven wij gaarne, dat hij op den kansel kon boeien. En herinneren wij ons daarbij den geoefenden exegeet en liberalen theoloog, dan bevreemdt het ons niet, dat hij als evangelieprediker velen zijner tijdgenooten overtrof. Zeer zeker droeg hiertoe ook bij, dat hij aan een helderen, beknopten stijl gewoon en een ijverig beoefenaar onzer moedertaal was, terwijl hij de Latijnsche en Nederduitsche lier niet ongelukkig bespeelde.

Men heeft van hem de volgende leerredenen, over *Ps. XV:4.* (Leiden 1791).

Eerbied voor godsvrucht[1]. Philipp. I:12-14. (Leiden 1795).

1) Volledige titel: '*Eerbied voor godvruchtigen eene gewichtige eigenschap van een gunsteling des Heeren.*

Over Paulus banden. Philipp. I:20. (Leyd. 1795).

Paulus de rechtschapen bezorger van Christus eer.

Jehovah's welgevallen aan den weg des rechtvaardige. Leerrede over Ps. 1:6*a.* (Leyd. 1797).

In 1790 verscheen te Amsterdam de *leerredenen over den Heidelbergschen Catechismus* van Petrus Curtenius, het 1ste deel, en het was hiervoor dat Broes een *voorrede* plaatste.

'Onder het schrijven van deze voorrede verblijdde hem het invallende denkbeeld aan menigerlei triomf over het rijk der onverdraagzaamheid en des veroordeels reeds behaald. En dit denkbeeld spoorde hem aan, om aan het publiek zijn helder uitzigt mede te deelen op de tijden van eene nog aangenamere verbetering; tijden, naar welke ook het verlichte deel des menschdoms met uitgestrekten halze uitzag; tijden, waarin de groote insteller van onzen godsdienst met al de majesteit des oneindigen wereldbeheerschers den *slagboom der vooroordeelen*, die den voortgang eener verlichte deugd onder het menschdom zoo jammerlijk stuitte, voor het oog der volkeren verbrijzelen zoude.' In deze uitlating van Broes, te vinden op blz. 5 van de 'voorreden' meende men verregaande ketterij te zien en daar stak een storm van verontwaardiging op, die zich lucht gaf in allerlei geschriften. Naar aanleiding hiervan, schreef hij in de *Boekzaal* 1790*b* op blz. 484 en 885, deze 'bekendmaking': 'De ondergetekende, vernomen hebbende, dat de Voorrede, door hem geplaatst vóór de Catechetische Leerredenen van wylen den Hoog Eerwaardigen Hooggleerden Heer, Petrus Curtenius, door velen niet, door zommigen averrechts verstaan is, verklaart by dezen plegtig, dat hy niets minder bedoeld heeft, dan gevoelens aan te pryzen, strijdig met de leere der Nederlandsche Gereformeerde kerk, in de Formulieren van eenigheid begreepen; en hij meent, dat de geheele zamenhang zijner woorden duidelyk bewyst, dat hy aan misvattingen, tot de beoeffening en aankweeking van christelyke deugd betreklyk, en aan niets anders gedacht heeft. Zijn leedweezen over zo veel twyfels en misverstands zou noch grooter zijn, indien hy niet verzeekerd ware, dat het niet ontbrooken heeft aan Leezers, die zyne meening klaar genoeg begreepen hebben.' Dit stuk, gedateerd den 16den October 1790, laat aan duidelijkheid niets te wenschen over, maar hoezeer hij zich ook tracht te rechtvaardigen en verre van zich af te werpen de beschuldiging van heterodoxie, 't hielp niets, men hield vol en bleef volhouden zijn onrechtzinnigheid[1]. Toch heeft het hem in den pennestrijd, die naar aanleiding zijner 'Voorrede' gevoerd werd, ook niet ontbroken aan dezulken, die de handschoen voor hem opnamen. Van hem zag, naar aanleiding van dezen strijd nog het licht:

Nader berigt aan de Hervormde kerk van Nederland, behelzende nadere verklaaringen van eenige uitdrukkingen voor het 1ste stukje der Catech. Leerredenen van Professor Curtenius, geschikt tot eene Voorrede voor het 2de stukje. Hierbij is gevoegd de Voorrede van het 1ste stukje en de Bekendmaking in de Boekzaal van October 1790. Amst. 1791.

Nog gaf hij uit een verhandeling over Hannibal, terwijl ook van hem schijnt

1) Schotel geeft in zijn *Kerkel. Dordr.* dl. II, aanteekening bij blz. 617, de litteratuur die behoort bij het geschil, ontstaan naar aanleiding van de voorrede van Broes, geplaatst voor het eerste stuk der *Leerredenen over den Heidelb. Catechismus.*

te wezen: *Brief aan mijne landgenooten*, *die tot andere christelijke genootschappen behooren.* 1796. *Aanmerkingen over het evangelie van Mattheus.* 11 stukjes. Leyd. 1798. Hierin zijn tal van bewijzen voor de groote exegetische bekwaamheid van Broes. Van hem bestaat ook een *Feestzang op het 200-jarig feest der Leidsche Hoogeschoole* 1775. De bibliotheek van de Maatsch. der Nederl. Letterk. te Leiden, bezit van hem een brief, in 1780 uit Dalem geschreven. Door het Haagsche dichtgenootschap werd zijn dichtstuk: *Over den heilzamen invloed der Dichtkunst op de godsdienst*, met zilver bekroond. Ook is niet zonder verdienste zijn gedicht: *Liefde tot de vijanden*, 't welk wordt aangetroffen in de 3de proeve over het evangelie van Mattheus blz. 4, 'terwijl nog een ander schoon bewijs van 's mans dichtvermogen op blz. 42 van dezelfde proeve gevonden wordt.'

L i t t e r a t u u r : Schotel, *Kerkel. Dordr.* dl. II, blz. 617 aanteekening 1. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1383-1386. - Sepp, *Proeve eener pragm. gesch. der theologie*, enz. 2de dr. reg. i.v. - Glasius, *Godgel. Nederl.* dl. I, blz. 187-191 en de daarvermelde litteratuur. - *Archief van K.G. inz. van Nederland*, dl. IX. Leiden 1838, blz. 491 en 497. - *Cat. v.d. Bibl. van de Maatsch. der Nederl. Letterk.*, dl. I, bl. 58.

[Willem Broes]

BROES (Willem) zoon van Petrus[1)], werd den 19den Oct. 1766 geboren te Haarlem (niet te Amsterdam, gelijk verkeerdelijk wordt opgegeven bij v.d. Aa, *ll.* dl. XXI, blz. 158), alwaar zijn vader destijds predikant was. Hij begon zijn studie te Amsterdam, doch werd reeds den 11den Aug. 1784, bij de theol. faculteit te Leiden, en dat wel gratis, als student ingeschreven (*Alb. Stud.* kol. 1147). Praeparatoir geëxamineerd in de classis Amsterdam den 12den April 1790 door prof. van Nuys Klinkenberg, gaf hij (zoo lezen we) 'in het onderzoek der taalen, zoowel als der godgeleerdheid zulk een ongemeen groot genoegen, dat hij, na de gewoone betuiging en onderteekening, door de gansche vergadering met blijdschap onder het getal der proponenten werd opgenomen.' (*Boekzaal* 1790*a*, blz. 441).

Beroepen te Voorschoten den 11den Juni 1790, werd hij reeds den 15den d.a.v. peremptoir geëxamineerd, met dat gevolg dat zijn WelEerw. aan de gemeente toegewezen werd. Op deze zijn eerste standplaats, werd hij den 1sten Aug. 1790 bevestigd door zijn vader met Jac. V:19 en 20, terwijl hij zich aan de gemeente verbond met 2 Cor. XIII:9*b*[2)]. Voorschoten werd verwisseld met Zutphen, vanwaar hij in 1802 naar Leiden trok, alwaar we hem, al heel spoedig, nadat hij hier gekomen was, als student vinden ingeschreven (*Alb. Stud.* kol. 1200), nl. den 10den Febr. 1803. Terwijl hij hier was, werd, bij het springen van het kruitschip, den 12den Jan. 1807, zijn woonstede in een puinhoop veranderd en verloor hij bij deze ramp zijn goederen en zijn boeken.

1) Petrus Broes proponent in de cl. Leiden 30 Jan. 1749, ber. te Velp en Roosendaal 19 April 1751, bev. Juni; ber. te N.-Loosdrecht Nov. 1757, bev. 5 Maart 1758; ber. te Vlissingen 14 Febr. 1762, afsch. te N.-Loosdrecht 15 April, bev. 9 Mei 1762; ber. te Haarlem 31 Maart, afsch. te Vlissingen 26 Mei, intree 9 Juni 1765; ber. te Amsterdam 3 Juli 1770, afsch. te Haarlem 12 Aug., bev. 26 Aug., gestorven den 26sten Oct. 1797.

2) Merkwaardig is, dat aan de handoplegging deelnamen C. Broes en P. Broes (broeders van den bevestigde), beide hoogleeraren aan de universiteit te Leiden.

Te Amsterdam beroepen, werd hij hier den 31sten Jan. 1808 bevestigd door

zijn ambtgenoot D. Visch, met 1 Thess. III:11, terwijl hij den 3^{den} Febr. zijn intree deed met een leerrede naar aanleiding van Psalm XLV:4-7. Het afscheid te Leiden had plaats gevonden den 24sten Jan., met 1 Thess. V:25. Verder voortdurend in de hoofdstad van ons land werkzaam gebleven, werd hij in 1837 emeritus, en stierf hij den 7^{den} Jan. 1858, in den ouderdom van ruim 91 jaar.

In meer dan één opzicht kon Broes gelden als de vertegenwoordiger op theologisch gebied in ons vaderland gedurende het tijdvak van 1814-1858 (cf. Sepp, *Proeve.* 2de druk, blz. 127). Van zijn leermeesters had hij vooral veel op met Hedrik Albert Schultens, die o.m. ook belast was met de exegese van het O.T. Broes noemt hem: 'die wondere mengeling van achtbaarheid en lieve innemendheid, in gelaat en houding treffend uitgedrukt, hoe zij als tooverend werkte, hoe zij geheel voor zich innam.' 'De student (en hier herhaalt hij de woorden van een zijner tijdgenooten), wien de professor een vriendelijk woord had gegeven, verliet hem met al het eergevoel van een gewonnen eereprijs. Zijne welsprekendheid op de catheder was groot, grooter nog dan die van den welsprekenden Rau, als zijnde buiten allen zichtbaren regel.' (Sepp, *Proeve*, 2de druk, blz. 77).

Dat ook de groote kerkhistoricus Jona Willem te Water met liefde door hem zal gehoord zijn, is, als we letten op het feit hoeveel hart Broes later voor de kerkgeschiedenis getoond heeft, buiten kijf. De leermeester moet hier krachtig ingewerkt hebben op den leerling, van den invloed door te Water op Broes geoefend, zijn de duidelijkste bewijzen aanwezig.

'Te Amsterdam werd hij lid der commissie voor de nieuwe kerkelijke organisatie; meer dan eens vinden we hem als voorzitter der synode en vaak trad hij op als spreker in belangrijke en moeilijke commissies. Als prediker verwierf hij veel roem; hij beoefende de staatkunde voor zoover zij de kerk betrof, aan de vaderlandsche- en kerkelijke geschiedenis wijdde hij zijn tijd en vlijt en wat hij op het gebied der historie geleverd heeft, is nog steeds waard nagelezen en bestudeerd te worden. Hij was een onvermoeid vorscher, een degelijk werker. Alle deelen der godgeleerdheid waren hem eigen. Overigens was hij belezen, arbeidzaam, verdraagzaam en in alle opzichten een merkwaardig en een zeldzaam man, die weldadig, zachtmoedig, nederig, veel nut stichtte en de algemeene achting genoot.

Hij was het, die het *Maandschrift voor den beschaafden stand*, *ter bevordering van bijbelkennis en christelijk leven*, uitgegeven door de ringvergadering van Amsterdam, later voortgezet onder den titel: *Maandschrift voor christenen ter bevordering van Bijbelkennis*, in het leven heeft geroepen en de Zondagschool te Amsterdam stichtte. Aan eer heeft het den man niet ontbroken en als een afdoend bewijs hoezeer zijn groote theologische kennis werd gewaardeerd, diene, dat hij den titel "doctoris theologiae" honoris causa verkreeg. Hij was lid van verschillende geleerde genootschappen en maatschappijen, o.a. van die der Nederl. Letterkunde en van het Koninklijk Nederl. Instituut; eerst ridder, daarna commandeur van den Nederlandschen Leeuw.

Wat zijn preeken aangaat. (Sepp, *Proeve* enz. blz. 287) zegt: "Broes heeft op den kansel de apologetische richting vertegenwoordigd. Hij bezat de eigenschappen, die voor een apologeet noodig zijn. Men kan toch grondig geleerde, fijn dialecticus, wezenlijk veelzijdig zijn, en toch de gave missen, die voor den verdediger eener goede zaak onmisbaar is; de gave van vernuft: Broes bezat die in hooge mate en

liet daarvan in zijn leerredenen de vruchten na." Hartog getuigt van hem: *Gesch. van de Predikk.* enz. Amst. 1861): "Het is moeilijk om over hem als prediker te oordeelen, want hij heeft in zijn voorstelling, in de rangschikking der zaken en in de woorden, die hij gebruikt, zooveel eigenaardigs, dat hij niet met anderen vergeleken kan worden.

Wanneer wij de leerredenen in drie deelen (*Leerredenen*[1]. Amst. 1810-1815) inzien, dan behoeven we maar weinig tijd om op te merken, dat de synthese hier in volle kracht is, die, geholpen door een groote mate van vernuft, uit een tekst geheel iets anders weet af te leiden, dan men had kunnen verwachten. Joh. IV:42, dient hem om een betoog te leveren over den aard, den omvang en de waarde van het inwendig bewijs voor de waarheid der Evangelische *geschiedenis*."..... "Een enkele maal bewijst zijn vernuft hem gewichtige diensten, b.v. in de passiepreek over Mark. XV:22 en 23, te vinden in de: *Leerredenen over Bijbelsch-historische onderwerpen* (Amst. 1814), en geeft hem de gelegenheid om over een lijdenstekst, die wegens zijn schraalheid in de Amsterdamsche gemeente berucht was, nog iets te zeggen of liever om er iets bij te zeggen." "Vele van zijn preeken zijn niet anders dan voortreffelijke apologetische stukken, waar boven een tekst gezet is tot motto" en voor een deel in zijn *Textenrol* (volledige titel: *De evangelische godsdienst*, *haar inhoud en hooge waarde opengelegd in breeden tekstenrol*, *ten gebruike van de kerkelijke leerrede en den bijbelschen almanak*, *in 7 hoofdst. benevens een aanhangsel* enz. Amst. 1847. 3 dln.) in denzelfden geest, een werk dat samengesteld is naar het voorbeeld van Enfield, wiens handboek voor predikanten, in 1793 in het Nederd. vertaald werdt. Broes heeft vele goede dingen gezegd over den invloed der Engelsche kerk, hij is er zelf sterk door aangedaan, want dit had hij noch van v. Voorst, noch van Rau geleerd. Zijne vrijgevigheid tegenover mottopreeken, komt vooral uit in de teksten, die hij aanprijst bij sommige feesten. Het gedrag van Jakob (Gen. XXXV:2) is een voorbeeld "van hart- en zedenreiniging voor de viering van het Avondmaal", en hij neemt het woord van Petrus: "Heere! 't is goed dat wij hier zijn" (Matth. XVII:4*a*) geschikt ter overdenking bij het Avondmaal zelf. "De Meester is daar, en Hij roept u" (Joh. XI:28), en "Wij hebben een feest des Heeren" (Exod. 10:9*b*) kunnen dienen tot voorbereiding, en naar Nehem. VIII:11 zal hij een dankzegging houden. Daardoor wordt de waarde verminderd van een boek, dat overigens overvloeit van allerlei pastorale, liturgische en andere opmerkingen, die men er niet in zoeken zou, maar die soms rijke vergoeding geven voor menig vruchteloos konsult.

En toch heeft Broes, met eene gelukkige ongelijkheid aan zich zelv', in het Aanhangsel op zijn *Textenrol*, een stuk geschreven (zie de uitgave in 4° blz. 50 vv. d.i. de editie van 1848) over de vraag: hoe men over den tekst moet prediken? en daarin treedt hij op als verdediger van de stelling, dat de leerrede "digt aan den tekst gebonden" moet zijn. Hij heeft vrij wat te zeggen van de methode, die, van de Engelsche kerk uitgegaan, hier te lande zoovele voorstanders had gevonden,

1) Als een staaltje van de goeddeels preventief en kinderachtige Fransche censuur deelt Dr. Sepp, *Het Staatstoezicht op de godsd. Letterk. in de Noordel. Nederl.* Leiden 1891, op blz. 139 mede, dat Willem Broes, den 2den druk zijner *leerredenen* niet in het licht kon zenden, eer de drukker plechtig verklaard had, dat hier werkelijk slechts sprake was van een tweede oplage, geheel gelijk aan de eerste.

en is een krachtig verdediger van hetgeen hij noemt: de oud-Hollandsche preekmanier. Hij doet uitkomen, dat zij de Schrift leert verstaan; dat zij de gedachten der toehoorders bepaalt bij een kleinen omtrek; dat zij den hoorder gelegenheid geeft om den tekst nog eens na te zien en te vergelijken; dat zij de hooge waarde der Schrift doet uitkomen, en, puttende uit de rijke verscheidenheid der Schrift, bewaart voor de eenzelvigheid, die anders zoo ligt ontstaat, wanneer de tekst een motto is. Wij moeten er ons in verheugen, dat hij, aan den avond van zijn leven als zijne overtuiging heeft uitgesproken, dat men niet omdwalen moet buiten den regten, korten, voor de gemeente gaanbaren weg.'

Broes was een vurig voorvechter voor het memoriseeren van preeken en bekend is zijn aardigheid: 'Men verbeelde zich de vader, die tot zijne kinderen een hoog ernstig woord zal spreken, en het nu, uit zijne portefeuille gehaald, voorleest.'

Behalve de aangehaalde preekenbundels, hebben we nog op het gebied der leerredenen: *Bundel van aanspraken*, *gebeden en leerredenen op den 18 en 25 van Louwmaand 1807* (gehouden en uitgesproken na Leidens ramp in 1807), door Roldanus, Egeling, Rau, Schotsman, Proper en Broes. Leiden 1807.

Leerredenen bij aanleiding van het afsterven des hoogleeraars E.A. Borger. Amst. 1820.

De Bijbel uit God, *gegeven voor stof op den weg van het hobbelig en voorbijsnellend leven.* Afscheidswoord. Amst. 1858. Toen Broes dit boek op 90-jarigen leeftijd schreef, had hij nog heugenis aan den indruk der rede van zijn broeder Br. Broes, *de praecipuis orationis Jesu virtutibus*, waarin de *perspicuitas*, *suavitas*, *gravitas* en *majestas divina* van den meester geprezen wordt. (Sepp, *Proeve*, enz. blz. 66).

Een vredewoord. Amst. 1858.

Berigt omtrent het leven, *karakter en de laatste godsdienstige aandoeningen der beruchte vergiftigster H.R. Nepping.* Leiden 1812.

Proeve van aanmerkingen over de leerwijze van Jezus Christus, *een gepaste lectuur vóór en gedurende de lijdensweken.* Amst. 1815. 'Eerst ontvangt men hier eene algemeene beschouwing der leerwijze van onzen Heer, door ter zake dienende voorbeelden, uit de Evangeliën, welgestaafd, en vervolgens eene proeve van aanmerkingen, over de leerwijze van Hem tot een gepaste lektuur voor en gedurende de lijdensweken. Zij is inderdaad zoo doelmatig als kort, en prijst zich zelve bij den kundigen beoefenaar aan.' (*Boekzaal* 1825*a* blz. 273).

De Engelsche Hervormde kerk, *benevens haren invloed op onze Nederlandsche*, *van den tijd der Hervorming aan.* Delft 1825. 2 dln.

In het 1ste deel handelt Broes bepaaldelijk over de Engelsche kerk. Een levenschets van Th. Cranmer, John Knox; de vergelijking van de Episcopale en Presbyteriaansche of Schotsche kerk, ten aanzien van den liturgischen vorm; een verhandeling over de Methodisten, de Kwakers en de 'overige Dissenters' vormen in hoofdzaak den inhoud van het 1ste deel. Van het 2de deel wordt eigenaardig getuigd, dat hier 'vaste spijs wordt opgedischt, maar geene melk voor zuigelingen.' Dit 2de stuk is door Broes 'in twee deelen verdeeld, van welke het eerste de redenen zal opgeven, om welke het te vermoeden is, dat de Engelsche Hervormde kerk op onze Nederlandsche onderscheiden en grooten invloed heeft uitgeoefend; terwijl het andere den medegedeelden en ontvangen invloed, volgens de kerkgeschiedenis' zal aan-

wijzen. In weinige bladzijden wordt aangetoond de groote gelijkheid, welke de Engelsche Hervormde kerk, "van vele zijden heeft met onze kerk" en wordt ook iets gezegd van de staatkundige betrekking, welke de landen, waarin de eene en de andere kerk gezeteld zijn, het Engelsche Rijk, en het Nederlandsche gemeenebest, van de kerkhervorming af, naauw verbonden heeft.'

Volgens Broes, doet zich 1° bij beide volken, een doorgaande worsteling voor van twee partijen, en vinden we 2° een groote, schier volkomene gelijkheid, van de partijen en beginselen. Met veel omzichtigheid en schranderheid zet Broes dit uiteen en als hij dit heeft gedaan, dan stelt hij de nauwe betrekking voor, 'bij welke de twee volken, beurtelings aan elkander eenen Souvereinen Regeerder hebben toegeschikt, bedoelende den tijd van Leycester bij ons en van Willem den Derden bij de Engelschen.'

In de volgende afdeeling spreekt de schrijver over den invloed van de Engelsche Hervormde kerk op de Nederlandsche, en wordt de te behandelen stof gesplitst in drie afdeelingen, nl. 1° 'van den aanvang der Ned. Herv. kerk tot Frederik Hendrik, of den vasten staat derzelve kerk, ingevolge van de Dordrechtsche synode, en de gematigdheid der Remonstrantsche geschillen'; de tweede omvat 'den langen loop der daarop gevolgde meer gewone tijden'; terwijl de derde begint 'met de laatste jaren, wanneer in Engeland de groote ijver van Zendelings- en Bijbelgenootschappen ontvonkte.'

'Bij de behandeling van het eerste tijdvak, is eerst de Staatsinvloed aangewezen, en wordt daarop de invloed geschetst die uit de Engelsche kerk aankomt, en alzoo aangewezen, wat de Engelsche kerk aan de Nederlandsche, met opzicht tot allerlei vakken van wetenschap, welgeregeld bestuur, gepaste onderwijzing enz. ter opbouwing en verfraaiing, heeft teweeggebracht. Hier worden dus in aanmerking genomen de verdedigings schriften van den godsdienst, de uitlegging van den Bijbel, de voordragt van de godsdienstleer, het katechetisch onderwijs, de leerredenen en stichtelijke geschriften.'

De overweging 'dat het tegenwoordige doorgaans eene grootere belangstelling opwekt dan het verledene' brengt Broes er toe, een bijzondere afdeeling toetewijden aan de beschouwing der vraag, 'over den invloed der Engelsche op de Nederl. kerk, in de laatste 30 jaren (d.i. dus van het einde der 18de eeuw af). Hier wordt bijzonder gehandeld over de met zooveel geestdrift in dit tijdvak aangevangen en voortgezette zucht tot uitbreiding van het Evangelie, en tot verspreiding des dierbaren Bijbels, waarin de Nederlanders de Engelschen zeer loffelijk navolgen, en de doorgaans heilzame uitwerkingen aangewezen, welke de Nederlandsche kerk kan gerekend worden, aan den invloed van het Engelsche voorbeeld vooral te danken te hebben.' Als de schoonste en rijkste vrucht uit het Nederl. Zendeling- en Bijbelgenootschap ontsproten, wijst Broes op de 'naauwere vereeniging der Protestanten', iets wat in dien tijd door zeer velen gewild en aangeprezen werd, en die nauwere vereeniging is het schoonste van al; zoo ergens, dan blijkt hier den gewichtigen invloed van de Engelsche op de Nederlandsche kerk.

De laatste afdeeling handelt over de bespreking der vraag: Wat invloed, bij het dreigend aanzien van het Roomsche katholicisme, voor de Nederlandsche Protestantsche kerk, tot hare beveiliging, uit Engeland mag verwacht worden? 'Men zal (dit zegt Broes) vermoeden, dat ik, waar het de beantwoording geldt dezer

vraag, dat ik het gevaar onder het oog heb, 't welk, vooral sedert de jongste groote veranderingen van Europa, van de zijde der R.-Kath. kerk is dreigende. Men zal misschien tegelijkertijd vreezen, dat ik de zorg voor dat gevaar, gelijk gezegd wordt dat velen doen, ver zal overdrijven; gedeeltelijk door zwaarhoofdigheid, gedeeltelijk door de onverdraagzame achterdocht, welke den hervormden ligt aankleeft.' Deze klip wil hij trachten te ontzeilen, en al dreigt (naar zijn oordeel) het gevaar: 'Voor de Protest, kerk in haar geheel is niet te vreezen. Haar ondergang is, onder het bestuur des Almagtigen genoegzaam afgekeerd door den geest des tijds; en dezelve is onder die bescherming te veiliger, van wege hare groote uitgestrektheid, omdat zij, *hier* onderdrukt zijnde geworden, *dáár* hare vrijheid zou handhaven of van den aanval verwijderd blijven; *hier*, op haren ouden bodem nedergeworpen worden, *elders* in een Roomsch land herrijzen zou. Ging het niet evenzoo bij de vroegere hervorming, welke door het christendom in de wereld is ingevoerd?'

'Onbedwingbaar voor alle menschelijke magt is de magt der begrippen, welke zich in eenige eeuw heeft gevestigd. Men moest om het Katholicisme, in 't welk voor de duisternis der 10de eeuw past, in onzen tijd weder te doen zegevieren, de duisternis der 10de eeuw terugbrengen. Doch wat mensch, wat Paus, Koning of Keizer vermag dit? Nevens 't geen ik den geest der eeuw noem, heb ik het hooge Godsbestuur vermeld; trouwens van God alleen, niet van menschen is onze bescherming. Maar het voegt ook, nevens het bestuur der Voorzienigheid, den geest der eeuw te vermelden; die is van Gods hoog bewind niet afgescheiden. Dezelve is veeleer het uitdruksel van haren Raad, welke de tijden van eeuwigheid overzien hebbende, den stand, de meerdere of mindere vordering van iederen tijd, heeft afgebakend. Met gretige armen omhelzen wij dit geloof. Vaagt het niet de zorg weg, dat het klimmende licht, midden onder het klimmen, tot duisternis keeren, en het Rijk, waaromtrent de Koning ons laat bidden: "*O Vader; dat het kome!*" verre verachteren zou? Neen, o hemelsche Voorzienigheid! dat zult gij niet toelaten. Er moge teruggang, ja groote en beklagelijke, te vreezen zijn, doch geen ondergang. Er moge hachelijke strijd, er moge hier en daar in het uitgestrekte leger, kostbare verliezen te duchten wezen; doch geen nederlaag. Dat zult gij niet toelaten! Wij willen dan met vrees geloof voegen, en met waakzaamheid vasten moed vereenigen. Wij willen dan de gevaren, waarmee ons reine en vrije, ons allerdierbaarst geloof bedreigd wordt, voor groot en bekommerend achten; doch toezien, dat onze vrees tot geen ander einde strekke, dan om aan een zijde *onverwinbaar* te wezen.' Zoo schreef, zoo dacht Broes, en zijn boek over de *Engelsche Hervormde kerk*, is in vele opzichten niet meer van onzen tijd, maar toch doet het nog goed het eens te lezen, omdat het de vrucht is van het wetenschappelijk denken en onderzoeken van een man, die werkelijk hoog stond.

Willem de eerste in betrekking tot de scheuring der zeventien vereenigde Nederl. gewesten, in de XVIde eeuw. Amst. 1831.

Geschiedkundig onderzoek over de vereeniging der Protestanten in de Nederlanden. Door een' Leeraar bij de afdeeling der Hervormden. 's-Grav. 1822. Dat de auteur van dit boek Broes is, is aan geen twijfel onderhevig. En wat zegt hij nu over, hoe voelt hij met betrekking tot de vereeniging? In het 12de hoofdstuk (er zijn in 't geheel 14 hoofdstukken), beantwoordt hij de vraag: 'Of het raadzaam zij, de onderscheidene Protestantsche genootschappen, in onze Nederlandsche kerk, van

nu af tot een onverdeeld ligchaan zamen te voegen?' en hierop antwoordt hij: 'dat hij het, hoezeer hij zulk een vereeniging als een eindelijke volkomenheid aanziet, naar welke door alle gepaste middelen behoort gestreefd te worden, voor hoogst onberaden evenwel houdt, om van nu af, of zelfs in den omtrek van eenen korten tijd, de onderscheidene Protestantsche gezindten, in de Nederlandsche kerk, zoodanig zamen te voegen.' De redenen, waarom hij die vereeniging niet aanraadt, formuleert hij aldus: 'Geen pligt eischt de vereeniging. Geen voordeel, 't welk daar uit te wachten zijn zou, dringt zeer. Zij zou allermoeilijkst zijn, om tot stand gebragt te worden. Zij is niet zonder schade en gevaar. De scheiding, daarentegen, levert eenige belangrijke voordeden op, namelijk naijver, vrijheid en het voorkomen, van een anders misschien algemeen indringend kwaad.' Ondertusschen verklaart Broes, in het 13de hoofdstuk, zonder daarom *inconsequent* te willen worden, dat 'het ontwerp der vereeniging meerendeels ontraden wordt door moeielijkheden en nadeelen, welke onderscheidenlijk in onze Nederlandsche kerk, bij hare omstandigheden en bij hare denkwijs, te voorzien zijn. Laat die omstandigheden en denkwijs allengskens veranderen, andere tijden en andere menschen geboren worden, eenheid in godsdienstige begrippen, en toegevendheid bij verscheidenheid, langs zoo meer uitgebreid wezen, daar vindt gij, o edel ontwerp der vereeniging, uwen weg bereid, de hoogten geslecht, de dalen verhoogd, uwe intrede gebaand, u met toejuiching ontvangen.'

Zijn betoog eindigt hij aldus: 'Ik volhard in de *eenheid voor een hoogere volkomenheid* te houden, en zoek *der eendragtige scheiding* alleen zoover aan te hangen, als het dient, om met het *tegenwoordige goede* wel te vreden, tot het betere niet dan zeer langzaam te haasten.'

Broes is, dit lijdt geen twijfel hoegenaamd, zeer voor de vereeniging, erkent het plicht te zijn, daartoe mede te werken; maar meent dat men daarin 'zeer omzigtig te werk gaan, langzaam spoedig, en liever iets van den tijd moest afwachten, dan, door overhaasting en te sterk te ijveren, meer nadeel dan goed te stichten[1].'

1) Sepp. *Polem. en iren. theologie.* 2de druk. Leiden 1882, zegt op blz. 175: 'Scherpzinnig heeft Wilhelm Broes in zijn *Geschiedkundig onderzoek over de vereeniging der Protestanten in de Nederlanden* 1822, blz. 264 vlg. de oorzaken aangewezen, waarom de groote onderneming eindigde in - niets. Het genoemde geschrift behoudt als proeve van de taal eens wijzen zijne welverdiende eereplaats; het vloeit over van fijne en diep gedachte opmerkingen, doch het doet zich minder goed voor zoodra het historiesch de materie behandelt. Het wekt voor 't minst bevreemding, Broes blz. 212 te hooren spreken over "een juist te pas gesproken vredewoord van een ouden leeraar Mommus" en bij hem te vergeefs te zoeken naar geschiedkundige bijzonderheden, door welke zijn betoog het noodige licht zou ontvangen hebben.
Maar de tijd, waarin het verscheen, 1822, had nog niet veel besef van de waarde der speciale onderzoekingen of het behandelen van historische bijzonderheden; hij luisterde met ingespannen aandacht naar de redeneeringen van den terecht hooggeachten Amsterdamschen leeraar, wiens boek, hoewel naamloos verschenen, terstond als een geschrift van Broes werd herkend. Het leverde de ernstigste bedenkingen tegen elke gezochte vereeniging, daar de schrijver het hoogst onberaden hield, gelijk hij zich uitdrukt, blz. 306: "van nu af, zelfs in den omtrek van eenigen korten tijd, de onderscheidene Protestantsche gezindten en de Nederlandsche kerk tot eene onverdeelde gemeente samen te voegen." Ja, hij aarzelt niet om "bijna aan de eendragtige scheiding de voorkeur te geven boven de volstrekte eenheid." Toch wilde Broes vereeniging, zij het in hoogeren zin als waardeering van anderer inzichten, van een gemeenschappelijk samenwerken der verschillende partijen, b.v. voor zendingsarbeid,

De kerk en de staat in wederzijdsche betrekking volgens de geschiedenis. Amst. 1830-1832. 4 dln. 5 stukken[1].

In 1829 beantwoordde Broes de vraag: *door welke beweegredenen*, *onder meer andere beweegredenen*, *de kerkhervorming van Luther aangedrongen is?* (*N. Christ. Maandschrift*, dl. III, blz. 541 vv.) en in zijn werk: *Kerk en staat*, dl. II, blz. 261 overgenomen. Welke de waarde is, aan dit betoog toetekennen, zegt Kist in het *Nederl. Archief voor Kerkgesch.* dl. I, blz. 204 vv.

Philips van Marnix, *heer van St. Aldegonde*, *bijzonder aan de hand van Willem I: ter inleiding Margaretha van Parma en Katharina de Medicis*, *Willem I en Hendrik IV.* 1838-1840. 2 dln. 3 st. Een werk dat volstrekt zijn beteekenis nog niet verloren heeft, en waarin o.m. de waarde van Strada's boek, *de bello Belgico*, met onpartijdigheid gewogen wordt.

Over de oorzaken, die de ingenomenheid wettigden met de Psalmberijming van Marnix, schreef Broes *de vergelijkende proeve van de Psalmberijming van Marnix. (Nieuw Chr. Maandschrift VII* en *Maandschrift voor Christenen II en III).*

Naamloos verscheen van hem in 1841: *Zedige vrijmoedige bedenkingen tegen een in gerucht zijnd concordaat*[2]. De inhoud van dit geschrift moest dienen om er op te wijzen, dat het uiterst gevaarlijk was, met de curie een verbindtenis te sluiten.

Charlotte de Bourbon aan het ziekbed van den Prins van Oranje. 1850.

In 1856 schreef Broes een *woord over Hervorming der Roomsch Katholieke kerk*, *eene Erasmiaansche*, *als lectuur zamen voor Roomsch-Katholieken en Protestanten.* In dit geschrift wordt de zoogenaamde Erasmiaansche Hervorming geprezen als bij uitnemendheid geschikt voor de Roomsche kerk in ons vaderland. Tegen

bijbelverspreiding' enz. Zie ook hiervoor boven, wat Broes dienaangaande zegt in zijn geschiedenis van de *Eng. Herv. kerk*, enz.

1) Sepp, *Bibl. van Nederl. kerkgeschiedschr.* Leiden 1886, blz. 11 zegt dat: 'Broes in dit werk wilde aanvullen, wat door Teylers genootschap in de bekroonde antwoorden op de vraag: *mag en behoort het burgerlijk bestuur eenigen invloed uit te oefenen op zaken van godsdienst? Zoo ja*, *van welken aard en uitgestrektheid behoort die invloed te zijn?*' Het is 'een leerrijk boek, wat geschiedkundige bijzonderheden betreft en voor de kennis van staatsrechterlijke toestanden zeer belangrijk; doch het kwam bij Broes, even weinig als later bij Kist, op, om het begrip van *staat* aan keuring en toetsing te onderwerpen.'
In de inleiding zegt Broes: 'Ik begon met mijne jaren, mijne ambtsbezigheden, en mijne krachten te overleggen; vervolgens met het in de vorige bladen voorgeteekend ontwerp te onderhandelen, en kwam eindelijk tot het navolgend plan; dat mijn tegenwoordig geschrift, onder den titel: *De kerk en de staat in derzelver onderlinge betrekking*, *volgens de geschiedenis*, een geschiedkundig overzicht levere van die betrekking, zooals zij heeft plaats gehad, van de eerste eeuw aan tot onzen tijd toe, in onderscheidene landen, met uitzondering van Noord-Amerika en de Nederlanden; en dat vervolgens het vroeger uitgezonderde worde opgenomen in een ander, later geschrift (indien mijne jaren dat mogen toelaten) ongeveer onder den titel: *De kerk en de staat naar derzelver onderlinge betrekking*, *bijzonder in Noord-Amerika en de Nederlanden*, *het eene land met het andere vergeleken*, zoo echter, dat de vergelijking, hier tot het historische verslag gevoegd, geene beslissing van de vraag: wat de betere vorm zij, zich aanmatige, maar alleen den zelfdenkenden lezer eenige aanleiding geve, om daar over te oordeelen.' Een afzonderlijk boek wijdde Broes niet aan de bespreking dier stof. Ze is te vinden in het 4de deel van *De kerk en de staat.*

2) Volledige titel is: *Over het ongrondwettige en schadelijke van een concordaat tusschen Nederland en Rome aan te gaan.* Naar E. Munch, voorheen Hoogleeraar in de kerkel. gesch. en het kerkel. regt te Luik, W. Broes, predikant te Amsterdam, H.J. Royaards, hoogleeraar te Utrecht en andere schrijvers. Gron. 1841.

dit beweren kwam de predikant A. van Toorenenbergen op in een *openbaren brief aan den werkzaam-rustenden Wilhelm Broes* in de *Godgel. Bijdragen* 1857; waarin terecht wordt opgemerkt, dat het begrip van *Erasmiaansche kerkhervorming*, die nooit in de werkelijkheid getreden is, even algemeen als onbestemd moet heeten.

Randschrift tot het werk: Evangelische godsdienst, haar inhoud en hooge waarde opengelegd in breeden textenrol, *ten gebruike van de kerkelijke leerrede en den Bijbelschen Almanak.* Amst. 1850.

De eerste kerkvergadering te Jeruzalem gehouden over christelijke vrijheid, *volgens het bericht van den evangelist Lucas.* Zutph. 1843. Dit geschrift is een der vele brochures, die verschenen zijn naar aanleiding van het: *Aan de Herv. gemeente in Nederland* [onderteekend: D. van Hogendorp, M.B.H.W. Gevers, A. Capadose, G. Groen van Prinsterer, P.J. Elout, J.A. Singendonck en C.M. van der Kemp. 31 Jan. 1843]. Gelijk bekend is, gaf dit werk aanleiding tot den strijd tusschen de zeven Haagsche Heeren en de Groningsche school.

Broes heeft ook meegewerkt met D.J. van Lennep, M. Siegenbeek e.a. aan: *Uitlegkundig Woordenboek op de werken van P. Cornz. Hooft*, uitgeg. door de 2de kl. van het Kon. Ned. Instituut. Amst. 1825-1838. 4 dln.

Vertalingen van enkele van zijn preeken vindt men in *Auswahl der berühmtesten Holländischen Kanselredner*, herausgeg. von E.G. Lagemans. Den Haag 1844.

Nog gaf Broes vele bijdragen in verschillende tijdschriften, inzonderheid in het *Nieuw Christelijk Maandschrift.*

L i t t e r a t u u r : *Levensbericht van W. Broes* in de *Letterk. Handel. der Maatsch. van Nederl. Letterk.* 1858 blz. 85 enz. door Dr. J.W.A. van Hengel. *Godgel. Bijdrage* dl. XXXII, blz. 90 enz., door Dr. J. Prins. *Necrologie van W. Broes*, in de *Konst en Letterb.* 1858, blz. 17. - H. Terhoeven, *Ter gedachtenis van W. Broes*, *Chr. Maandschr.* 1858, blz. 100 enz. - J. Steenmeijer, *W. Broes in leven*, *karakter en werkzaamheden.* - v.d. Aa, *ll.* dl. XXI. Haarl. 1878, blz. 158-160. (Hier zijn enkele onnauwkeurigheden ingeslopen). - Sepp, *Proeve*, enz. 2de dr. reg. i.v. - Id. *Bibl. der Nederl. Kerkgeschiedschrijvers*, reg. i.v. - Id. *Polem. en Iren. theologie*, 2de dr. 1882, blz. 175. - Id. *Het Staatstoezicht*, enz. blz. 139. - Dr. W.P.C. Knuttel, *Nederl. Bibliographie*, blz. 51 en 240.

[Herman Broese van Groenou]

BROESE VAN GROENOU (Herman), geboren te Kampen den 19den Febr. 1822 als zoon van Jacobus Adolf en Geertruida van Groenou. Na het volgen van de lessen aan het gymnasium in zijn geboortestad, werd hij den 9den Sept. 1839 ingeschreven te Utrecht als student in de theologie (cf. *Alb. Stud. Ultr.* kol. 329, nogmaals kol. 336 op 6 Sept. 1841). Een groot deel van zijn theol. opleiding ontving hij evenwel aan het seminarium der Doopsgezinden te Amsterdam. In Dec. 1847 predikant bij de Doopsgezinde gemeente te Medemblik, vertrok hij in 1852 naar Aardenburg, waar hij den 19den Aug. 1883. met Joh. XVII:17a zijn afscheid preekte. Hij overleed te Leiden, den 12den Juli 1894.

Zeer verdienstelijk heeft hij zich gemaakt door het schrijven eene kerkhistorische studie: *Uit het verleden der Doopsgezinde gemeente te Aardenburg* (*zie Doopsgezinde*

bijdragen 1876, blz. 80-115; 1877, blz. 1-42; 1879, blz. 14-53; 1881, blz. 1-33; 1883, blz. 1-29; 1884, blz. 32-63). Nog schreef hij in dezelfde *Bijdragen* van 1882, blz. 34-40: *Verklaring van een ouden scheldnaam der Doopsgezinden.*

Onder den naam Herman, vindt men van hem artikelen in *Nederland* (1851); *Album van schoone kunsten; Kunstkroniek; Drenthina; Evangeliespiegel; Evangel. Penningmagazijn; Aurora* 1851. Ook schreef hij over *den Reynaert; de schilderij van Aug. Scheffer*, voorstellende *Christus als vergelder*, 1851.

L i t t e r a t u u r: Nagtglas, *ll.* blz. 82 en 83 (aangevuld).

[Brouerius Brouwer]

BROUWER (Brouerius) werd geboren te Leeuwarden den 13^{den} Nov. 1701 als zoon van Petrus, in leven ontvanger-generaal van Rauwerderhem en St. Velda. Na de noodige voorbereidende oefeningen aan de Lat. school in zijn geboorteplaats en ‘wanneer hy al een aanmerkelyk deel van den Hebreeuwschen Bybel gelezen hadde’, werd hij op 17-jarigen leeftijd ingeschreven als student te Franeker, waar hij het onderricht genoot van A. Schultens, Tib. Hemsterhuis, R. Andala, W.G. Muis en van de beide Vitringa's, vader en zoon.

‘Op den 11 van May 1722 verdedigde hij onder den jongen Vitringa, ter proeve van zijne vorderingen, een keurig opstel, door hem zelf vervaardigt, waarin hy onderzogt, welk eigenlyk het verschilstuk zy, dat de apostel Paulus in zijne brieven, aan de Romeinen en Galaten geschreven behandelt, en of dat in beiden hetzelfde zy, dan wel een verschillend.’ Weinigen tijd later trok hij naar Leiden, alwaar hij den 14^{den} Sept. 1722, werd ingeschreven bij de theol. faculteit[1]. In hoofdzaak volgde hij hier de lessen van F. Fabricius en T.H. van den Honert. Den 1sten Mei 1723 werd hij te Leeuwarden ‘ondersogt en tot proponent of kandidaat naar de Friese wyse geordend.’ Den 25sten Juni beroepen, deed hij den 25sten Juli (Romein, *ll.* zegt den 18^{den}) zijn intree te Dronrijp. Van hier vertrok hij naar Hindeloopen (afsch. te Dronrijp 14 Oct. 1725, intree 21 Oct., afsch. 9 Juli 1730), Harlingen (intree 16 Juli, afsch. 8 Aug. 1734), Amsterdam (ber. 16 Juli 1734, intree 22 Aug.) ‘sedert welken tyd hy, zonder merkelyke toevallen van krankheid, den dienst alhier heeft waargenomen, alleen uitgezonderd eene ziekte, hem in Sept. 1752 overgekomen, waarin men meent de beginselen van zyne dodelyke kwale bespeurd te hebben, schoon het de overledene daar nooit voor gehouden heeft.’

‘Men mag en moet naar waarheid van den overledene zeggen, dat hy een waardig en wys man geweest is, agter en kenner van velerlei geleerdheid, waar onder de taalstudie aanmerkelyk uitmuntte. Hy bezat een zeer keurig oordeel, trouw geheugen, nyvre vlijt en onvermoeide werkzaamheid, zelfs meer dan zyn lichaamsgestel wel toeliet. Hy was een ernstig voorstander van de regtzinnige lere, dog met die gematigheid, die feilbaren menschen past; niet ongaarne ook duldende, dat anderen van hem verschilden, zelfs niet, wanneer het voorviel, zijne kinderen; maar met billyke verontwaardiginge aanziende en beklagende den jammer van onze dagen ten dezen opzigte ..... Hij was zeer verre van godsdienstige bedenkingen en verrigtingen alleen aan den predikstoel te bepalen. Men weet van naby, dat hy, niet alleen met zyne huisgenoten, maar ook in enger zin in het verborgene, een dagelyks aanbidder is geweest van de hoge Majesteit, die zondaren door Christus tot verzoeninge met zich laat bidden; ook gedroeg hy zich het Evangeli niet onwaardig in zijne handelingen en in zyn verkeer.’

1) 14 Sept. 1722. Brouerius Brouwer Leovardia Frisius, 21 T. (*Alb. Stud.* kol. 882).

Onverwachts maakte de dood een einde aan zijn leven. Op Donderdag den

19den Mei 1757 (Hemelvaartsdag) werd hij, kort nadat hij gepreekt had, en terwijl hij zich in gesprek bevond met een neef van hem, door een beroerte getroffen, die den 23sten Mei, een einde maakte aan zijn leven. De lijkpredikatie werd gehouden door zijn neef W. Budde, naar aanleiding van Luc. XII:37*a.* Ook T. van Schelluyne, heeft dit 'door byzondere liefde en hoogagting, den overledene toegedragen, aangespoort' gedaan, sprekende over Matth, XXIV:45-47.

Van hem zag het licht:

De gangen van Vorst Messias in het heiligdom, *vertoont in ene schriftmatige verklaringe en toepassinge van den agt en sestigsten psalm. Waar agter gevoegt is ene korte uitbreiding van dat liedt: als mede ene kerkelyke redevoering over 2 Tim. IV:2*, *3*, *4. Gedaan by gelegenheit der bevestiginge van den WelEerw. Here Winoldus Budde*, enz. Amst. 1752.

Toen dit geschrift het licht zag, had hij reeds bearbeid: *den brief van Paulus aan de Galaten en den tweeden brief van Petrus*, die later, respectivelijk in 1762 en 1766, te Utrecht het licht hebben gezien.

v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1435, vermeldt onder de door B. Brouwer uitgegeven boeken nog: *Verklaring van Psalm LXVIII.* Utr. 1782. (Ik vermoed dat dit hetzelfde werk is als: *De gangen van Vorst Messias* enz.).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1434 en 1435. Vooral *Boekzaal* 1757*b* blz. 668-674. - Romein, *Naamlijst der predikanten ..... van Vriesland*, reg. i.v.

[Franciscus Johannes Brouwer]

BROUWER (Franciscus Johannes) werd, als zoon van Johannes, predikant te Schelluinen, ten jare 1724 geboren[1]. Zijn theologische studie volbracht hij te Leiden, alwaar hij den 6den Juni 1741, als student in de godgeleerdheid werd ingeschreven (cf. *Alb. Stud.* kol. 676). Toegelaten in de classis Gorinchem tot den predikdienst in April 1746, werd hij twee jaar later in zijn geboorteplaats beroepen, en er den 1sten Sept. 1748 bevestigd. Beroepen te Brielle, den 2den April 1764, deed hij hier, na den 3den Juni zijn afscheid gepreekt te hebben, den 10den Juni zijn intree. Hier is Brouwer werkzaam gebleven tot 1802, toen hij zijn emeritaat verkreeg. Hij stierf den 20sten Mei 1803. 'Hij was de beste mensch, de uitmuntendste christen, de voortreffelijkste leeraar, geheel en al aan den dienst zijns Heeren, en de belangens der aan hem toevertrouwde gemeente overgegeeven'.....

Ten jare 1759 toen de part. Z.-Holl. synode gehouden werd te Brielle, was hij scriba. Bij het eindigen dezer kerkelijke vergadering, sprak hij de afscheidspredicatie naar aanleiding van Openb. VII:11 en 12. Deze preek zag het licht.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal*, 1803*a* blz. 675-677.

[Fredericus Brouwer]

1) In het *Alb. Skid. Lugd. Bat.* kol. 987, lezen we: '6 Juni (1741) Franciscus Joannes Brouwer Scaluyna Batavus, 20 T.' Volgens deze opgave, zou hij in 1720 of 1721 geboren moeten zijn, dit strookt niet met de opgave in de *Boekzaal* 1803*a*, blz. 676, waar ons gezegd wordt, dat, toen hij stierf den 20sten Mei 1803, hij 78 jaar oud was.

BROUWER(US) (Fredericus) geboren te Enkhuizen, als zoon van Theodorus (pred. te Zwaag 1649, te Enkhuizen 13 Dec. 1650-13 Juli 1676), in het jaar 1662, werd, als student in de godgeleerdheid, ingeschreven te Leiden den 20sten Maart 1682 (cf. *Alb. Stud.* kol. 651). Hij werd als proponent gesteld te Schellinkwoud tot adjunct van Ds. Kintsius 1699, en daar als predikant beroepen en bevestigd in 1703. Hij stierf in 1714.

Terwijl hij hier werkzaam was, werd de kerk te Zunderdorp in 1710 door onweder in brand gestoken en bijna geheel vernield; doch in het volgende jaar werd ze opgebouwd. Naar aanleiding van dit feit, deed Brouwer het licht zien:

Sunderdorps droevig rampgeval en blijde herstelling in twee predicatien. Amst. 1711. v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1434 noemt: *Over het verbranden van de kerk te Sunderdorp* en *Sunderdorps kerkherstelling.* Waarschijnlijk zijn dit de afzonderlijke titels der beide predicatiën.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1434.

[Hendrikus Brouwer]

BROUWER (Hendrikus) zag het levenslicht te Meeden in het Oltambt alwaar zijn vader Laur. Meijer destijds predikant was, den 11^{den} Dec. 1823. Na volbrachte studie aan de universiteit te Groningen, werd hij, als candidaat in de letteren en godgeleerdheid, den 1sten Oct. 1845, door het provinciaal kerbestuur van Drenthe tot de evangeliebediening toegelaten. Beroepen te Koekange, werd hij hier den 5^{den} April 1846 bevestigd. Achtereenvolgens vinden we hem, na den 18^{den} Maart 1849, in zijn eerste gemeente afscheid gepreekt te hebben te Oudkerk (1849-1857), te Veendam (1857-1863), te Zwolle (1863-4 Mei 1884), te Oirschot (11 Mei 1884-1 Aug. 1885; dag, waarop zijn emeritaat inging). Slechts enkele weken, nadat hij uit zijn dienst ontslagen was stierf Brouwer den 8sten Nov. 1855. Hij was een krachtig voorstander van de Groninger richting.

Van hem zag het licht:

De schoonste ure des levens. Gron. 1856.

Heilbede bij het scheiden, *afscheidsrede te Oudkerk.* Leeuw. 1857.

Evangelie en evangelieprediking, *intreerede te Veendam.* Veend. 1857.

Een leerschool der goddelijke voorzienigheid. Gron. 1857.

Eene leerrede. Onze roeping tot geestelijke zelfstandigheid in Christus. Wilderv.

Met Coolhaas van der Woude; *Woorden bij de begrafevis van Ds. A.W. Nanninga.* Veendam.

De christen tegenover de kerk en den bijbel. Zwolle 1867.

De vasthoudendheid aan den levenden en werkenden God door den geestelijken stand. Open brief aan Mr. S. van Houten. Zwolle 1871.

Drieërlei lijdenstoestand. Joh. XII:27 en 28*a. Een woord tot de gemeente na den dood zijner gade.* Uitgespr. 12 Maart 1871. Zwolle 1871.

Objective grond of regt van bestaan der Christelijke kerk. Naar aanleiding van Dr. A. Pierson's, *Aan zijn laatste gemeente* (Arnh. 1865). Zwolle 1865.

De kerkhervorming der 16de eeuw, *met de gemeente dankbaar herdacht door* C.H. van Herwerden C.H. zn. ..... H. Brouwer enz. Amst. 1868.

'*Voorwoord*' voor G.Th. Meyer's, *Marcili of het bedelaarsmeisje op den Lethof.* Uit het Hoogd. door G. van der Werf Jzn. Veendam 1864.

Brouwer heeft lang behoord tot de redactie van het tijdschrift *Geloof en Vrijheid*, waarin verschillende opstellen van hem voorkomen, o.a. in den 4^{den} jg. blz. 613 vlg.:

‘Het optreden van Hervormde Leeraars bij de Remonstranten te Rotterdam.’ (Deze studie verdient nog ten volle de aandacht).

Den 13^{den} Sept. 1868, verscheen een schrijven van paus Pius IX aan alle niet Katholieken, beantwoord o.a. door F.W. Smits, destijds predikant te Nijmegen met een *Epistola ad Pium IX scripta ad respondendum literis ejus*, terwijl ook ver-

scheen: *antwoord van Evangelische godgeleerden in de stad Groningen en hare omgeving.* Dit laatste stuk werd door Brouwer overgedrukt en dus voor de vergetelheid bewaard in een ‘zeer lezenswaardige verhandeling’, die het bewijs bijbracht, dat *'s Pausen uitnoodiging tot het Concilie waardiglijk afgewezen is.*’ Zie *Geloof en Vrijheid* 3de jaargang.

Waar Dr. J.J. van Oosterzee in de *Godgel. Bijdr.* van 1843, blz. 526, een proeve gaf van verdediging der hemelvaart-geschiedenis, waarin hij niet alleen Strausz bestreed, maar ook het gevoelen van Kinkel (cf. *Studien und Kritiken*, 1841, S. 596, vertaald in de *Bijdr. van Buit. god.* 1842), daar heeft Brouwer in *Wessel Gansfort* I, blz. 74 volg., Kinkel's meening verdedigd. Tegengesproken door van Oosterzee (*Jaarb. van Wetensch. Theologie*, XIII, blz. 530 volg.), herhaalt Brouwer zijn aanprijzing in *Wessel Gansfort* II, blz. 240 volg.

L i t t e r a t u u r : Sepp, *Bibl. van Nederl. Kerkgeschiedschr.* blz. 420 en 472. - Id. *Proeve*, enz. 2de dr. Amst. 1850 blz. 217. - T.A. Romein, *De Herv. predikanten van Drenthe.* Gron. 1861, blz. 199 en 200.

[Jan Brouwer]

BROUWER (Jan) zag het levenslicht te Franeker den 20sten April 1760. Nadat hij zich aan de Lat. school in zijn geboorteplaats in de klassieke talen had geoefend, genoot hij eenigen tijd van de beroemde hoogleeraren Joannes Schrader en Jean Henri van Swinderen, die destijds schitterden als sterren van den eersten rang aan Frieslands academie: maar zijn godgeleerde opleiding kreeg hij te Amsterdam, aan het seminarie der Doopsgezinden. Hier hoorde hij Heere Oosterbaan, die immer bij hem in de hoogste achting is gebleven. Tot den predikdienst toegelaten in 1785, werd hij nog in datzelfde jaar beroepen te Leeuwarden, alwaar hij zich ‘door zijne waardige evangelieprediking, door de getrouwe vervulling van alle zijne ambtsplichten, door zijnen minzamen en leerrijken omgang en niet minder door zijn stichtelijk en opwekkend voorbeeld’, algemeen bemind maakte. 37 jaar lang is hij h.t.p. werkzaam gebleven. Hij stierf den 11den April 1822.

Niet alleen evenwel voor zijn gemeente te Leeuwarden heeft Brouwer veel gedaan, maar ook voor zijn geloofsgenooten in Friesland en voor de algemeene Doopsgezinde Societeit in Nederland. Zoo heeft hij zich onmiddellijk, nadat Oosterbaan's reglement voor de oprichting van een weduwen-fonds, in 1805 was goedgekeurd, daarvoor ten zeerste geinteresseerd.

In 1797 kwam aan het bestuur der Societeit, evenals aan alle andere godsdienstige gezindheden in Friesland, namens het provinciaal bestuur, een verzoek, om op derzelver eigen kosten, hoogleeraren in de godgeleerdheid te Franeker aan te stellen, om op die manier mee te werken tot herstelling van den bloei der Franeker universiteit. Onder de gecommitteerden der Societeit, geroepen om over deze aangelegenheid te handelen, behoorde ook Brouwer uit Leeuwarden, die met al zijn medegecommitteerden van oordeel was, dat er voor de Doopsgezinden geen voordeel in zat om mee te werken ter bereiking van het beoogde doel, ‘omdat er voor de Doopsgezinde studeerenden aan de kweekschool te Amsterdam de gunstigste gelegenheid werd verschaft.’

Wanneer onder de regeering van Lodewijk, de gemeenten van Haarlem en Rotterdam nog eens weder requesteerden ‘om aan het Doopsgezind genootschap, wegens gemoedelijke en godsdienstige bezwaren toetestaan, van den wapenhandel

verschoond te blijven', dan werd den 27sten Maart 1809, door den koning 'een commissie in het leven geroepen, om uit te maken, welke schikkingen zouden genomen moeten worden, om alles te regelen, wat den eeredienst bij de Doopsgezinden betrof', en in deze commissie zag zich ook Brouwer benoemd. Verder behoorde hij tot de eerste bestuurders der Algemeene Doopsgezinde Societelt (opgericht den 1sten Sept. 1811).

Als curator der Lat. school en als lid der plaatselijke schoolcommissie, is hij te Leeuwarden 'met welwillendheid en ijver' werkzaam geweest en ook in deze betrekkingen heeft hij zich uiterst verdienstelijk gemaakt. Als godgeleerde, en meer bepaaldelijk als degelijk beoefenaar der wijsbegeerte, had hij een zeer goeden naam en zijn herhaalde bekroningen, die hem voor het beantwoorden van gestelde prijsvragen ten deel vielen, leeren zoo duidelijk mogelijk, hoe groot zijn wetenschappelijke ontwikkeling was. Vijfmaal werd hij door Teyler's genootschap bekroond, driemaal met goud en tweemaal met zilver.

Met goud werden bekroond zijn antwoord op de vraag: I. *Kunnen de menschen alleen door middel hunner eigen rede*, *tot regte denkbeelden komen van God en goddelijke zaken?* Op deze vraag gaf Brouwer in 1797 een ontkennend antwoord 'naast het geschenk der natuur, bezit de mensch de buitengewone weldaad der godheid.' II. *Over het al of niet aanwezige van eenig ander beginsel van werking*, *dan eigenliefde bij den mensch;* III. *Over het kenmerkende der XVIIIde eeuw ten aanzien van verlichting en zedelijkheid in vergelijking der naastvoorgaande.* Met zilver werden bekroond 's mans antwoorden op de vragen: I. *Is behalve het inwendige van de goddelijkheid van de leer van Jezus*, *nog eenig bewijs ter overtuiging noodzakelijk?* II. *Kunnen deugd en goede zeden bij een volk genoegzamen steun vinden zonder godsdienst?* Nog beantwoordde hij in 1796 een door een gezelschap godsdienstvrienden uitgeschreven prijsvraag: *Over de oorzaken van het verval in de openbare eeredienst en de middelen tot herstel.*

Verder hebben we van hem:

Brief aan E. Kist, *over deszelfs onlangs uitgegevene aanmerkingen omtrent de stelling van den Heidelb. Catechismus: Wij zijn van nature geneigd God en onze naasten te haten.* Amst. 1797[1]. Dit geschrift verscheen anoniem, 'niet om Floh te verdedigen of Kist onmiddellijk tegen te spreken, maar met oogmerk, om hem en alle hervormden onder het oog te brengen, hoe zulk een symboliek schrift, als de Heidelb. Catechismus, waarin de uitdrukkingen soms zoo hard en dubbelzinnig waren, niet zeer geschikt kon geacht worden ter bevordering van ware vrijheid voor de christelijke godsdienstleer.' Kist antwoordde met: *Vervolg van aanmerkingen over de stelling enz.* tot antwoord *op den brief van den Eerw. Jan Brouwer* enz. Amst. 1797. Hierop schreef Brouwer nog: *Iets tot wederantwoord* enz. Amst.

Lijkrede op Abraham Alders leeraar te Goch. Cleef 1774.

1) De titel van het eerste der geschriften van den Dordschen predikant E. Kist luidde: *Aanmerkingen over de stelling van den Heidelb. Catechismus:* 'wij zijn van nature geneigd God en onze naasten te haten', *bij gelegenheid*, *dat de Burgerrepraesentant J.H. Floh*, *heeft kunnen goedvinden deze stelling te verklaren*, *als strijdig met de broederschap en verderfelijk voor de Maatschappij.* Amst. 1796. Het boekje verscheen naar aanleiding van het door den Doopsgez. predikant uit Enschedé, Hendrik Floh, den 23sten Aug. 1796 in de nat. vergadering gesprokene.

25-jarige leerrede over de onveranderlijkheid der leere van en aangaande Jezus Christus. Leeuw. 1810.

Redevoering, *wegens de aftogt der Engelsche en Russische legers*, 19 Dec. 1799. Leeuw. 1800.

Drietal redevoeringen. Leeuw. 1809. Deze drie redevoeringen zijn: I. Op Leidens ramp; II. Op Hollands watersnood; III. Op het einde der 18de eeuw.

Nog heeft Brouwer zich verdienstelijk gemaakt door het bezorgen van *nagelatene gedichten* door S. Stijl. 2 dln. 1837. Voor het eerste deel schreef hij een voorrede, die zeer lezenswaardig is. Af en toe hield ook hij zich met de beoefening der dichtkunst bezig. O.a. bezitten we van hem een grafdicht op U. Cats en, in de lijkrede op Oosterbaan door Hoekstra, gedrukt in 1807, vinden we een 'uitboezeming' van hem, waarin bij herhaling Strinstra's naam met eer genoemd wordt.

Dat geleerde genootschappen den bekwamen man niet vergaten, mag worden afgeleid uit het feit, dat hij in 1804 benoemd werd tot lid van het Zeeuwsch Gen. der Wetenschappen en in 1821 tot lid van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde.

Van der Aa, eindigt zijn artikel over hem aldus: 'Dan Brouwer was niet enkel een man, met een helder verstand, schrander oordeel en ongemeenen schat van kundigheden toegerust; hij was tevens een even beminnelijk als achtenswaardig mensch. Verre vervreemd van gemaakte deftigheid en schoolsche pedanterie, was hij in den omgang vrolijk en opgeruimd, spreidde zijne geleerdheid nimmer ontijdig, veel min op een voor anderen vernederende wijze, ten toon, en wist zijne gesprekken niet zelden door geestigheid en fijne doch nooit beleedigende scherts, te kruiden. Bescheiden, minzaam, hulp- en dienstvaardig, verwierf hij zich ieders genegenheid en hoogachting. Met een dankbaar hart erkende hij de vele zegeningen, welke hem in onderscheidene betrekkingen, bijzonder ook in die van echtgenoot en vader, ten deel werden; terwijl hij de grievende slagen, welke hem door het afsterven van geliefde en veelbelovende kinderen en laatstelijk door dat zijner voortreffelijke gade troffen, met die christelijke gelatenheid en onderwerping droeg, welke hij als Leeraar van het Evangelie, aan anderen had trachten in te boezemen.' Sepp, in zijn *J. Stinstra*, (dl. II, blz. 292), naar van der Aa's artikel verwijzende, stipt aan dat er werkelijk 'niet te veel tot lof' in wordt gezegd van Brouwer. Stellig neemt hij onder de Doopsgezinde predikanten een eereplaats in. Hij is een man geweest van groote verdienste, degelijk wetenschappelijk ontwikkeld, een goed theoloog; kortom een man van beteekenis.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1440-1443. - Sepp, *Joh. Stinstra*, enz. reg. i.v. - Blaupot ten Cate, *Gesch. der Doopsgez. in Friesl.*, blz. 186, 221, 239. - Id. ..... *in Holland*, dl. II, blz. 18, 110, 127, 172, - Voor zijn werken zie *Catal. van de Biblioth. der Ver. Doopsgez. Gem. te Amsterdam*, dl. II, Amst. 1888, blz. 38, 92, 278-284.

[Petrus Brouwer]

BROUWER (Petrus) geboren te Harlingen den 8sten October 1732 als zoon van Brouerius en diens vrouw Wilhelmina Boonen, studeerde achtereenvolgens aan het atheneum te Amsterdam en aan de academies te Utrecht en te Leiden, alwaar hij den 14 Sept. 1750 als student in de godgeleerdheid werd ingeschreven (cf. *Alb. Stud.* kol. 1030). Aan laatstgenoemde universiteit heeft hij den 7den Maart 1753 onder 'voorzittinge van den heer professor J.J. Schultens eene *Dissertatio Philo-*

logico-Theologica qua disquiritur unde Mozes res, *in liho Geneseos descriptas*, *didicerit*, openbaarlijk verdedigt'[1)].

Bevorderd tot proponent in de classis Amsterdam, den 14den Jan. 1755, werd hij twee weken later, immers den 29sten Jan., beroepen te Oudkerke en Roodkerke, waar hij den 25sten Mei d.a.v. bevestigd werd. Terwijl hij hier werkzaam was, werd hij nog den 15den Dec. van hetzelfde jaar beroepen te Elburg en te Barneveld, in welke laatste gemeente hij, na voor de eerste bedankt te hebben, den 21sten Maart 1756, zijn intree hield. Zijn tweede gemeente verwisselde Brouwer in 1762 met Zalt-Bommel (hier beroepen met het lot, den 7den Juni, bev. 15 Aug.), van waar hij in 1764 vertrok naar Dordrecht (ber. 4 Sept., bev. 11 Nov., afsch. 28 Oct.) als opvolger van Did. van der Kemp, die naar Leiden vertrokken was. H.t.p. is hij verder voortdurend werkzaam gebleven. Den 2den Febr. 1790 'uit eene zorgelijke krankheid van vijf maanden, door Gods genade tot groote blijdschap' der gemeente hersteld zijnde, herdacht hij, met Handel. 26:22 en 23, zijn 25-jarige ambtsbediening. Voortdurende lichaamszwakte noopte hem in 1797 zijn emeritaat aantevragen, wat hem 'salvo honore et stipendio' verleend werd 'waardoor de Dordsche gemeente van den getrouwen dienst van deezen haaren geliefden zielehoeder verstoken wierd.' Met recht wordt van hem gezegd, dat hij 'een zegen was voor de plaatsen waar hij gearbeid heeft, omdat hij ze door prediking, wandel en geschriften stichtte.' Vijf jaar later, den 9den Juni 1802, ontsliep hij.

In zijn tijd was Brouwer een der meest geliefde predikers te Dordrecht en vooral in de eerste jaren van zijn verblijf d.t.p. had hij een grooten toeloop. En al mogen volgens Schotel (*Kerkel. Dordr.* II, blz. 485) de gaven voor den kansel toen ongemeen zijn geweest, toch was zijn arbeid in dezen alles behalve volmaakt.

Ten jare 1770 (1769) verscheen van hem: *de XXVste Psalm in eene doorgaande verklaring*, *alsmede Psalm LXXXIV*, *Jesaja XXXII en Lucas V in Leerredenen geopend*, en het is in de voorrede van dit boek, dat hij 'prijzenswaardige beginselen verkondigt, en verklaart in te zien, 'dat de beoefening der godsvrugt en behartiging van liefde uit het geloof, het groote doel van al onze kundigheden wezen moet. Ook geeft hij te kennen, dat hij instemt met hetgeen Tillotson zeide, "nopens hetgeen men te vermijden en te betrachten hebbe in het opstellen van predikaatsien", en beklaagt hij zich, dat er in dit opzigt nog zooveel aan zijn werk ontbreekt. En inderdaad daar is nog veel overgebleven van het analytische kwaad. Geen woord, geen syllabe bijna, ontkomt aan zijn ontleedmes, en wie de opperzangmeester was, wie de kinderen van Korah waren, en of het lied betrekking heeft op David, of op de priesters, of op zekeren kerkstaat onder het N.T., of onder het O.T. ten tijde van Josafat, of op de Babylonische ballingschap, of op de Syrische verdrukking, zijn vragen, die allen ter sprake komen in het eerste gedeelte van de preek over Psalm 84:1 en 2. In datzelfde stuk heeft hij een geheele bladzijde noodig om te komen tot het besluit, dat wij bij de uitdrukking "Heer der heirscharen", eenvoudigst aan den drie-eenigen God moeten denken.'

Waar den Hartog in zijn *Gesch. van de Predikkunde* enz. (blz. 281 en 282) er op wijst, wat het groote gebrek is, dat de preekmethode van Brouwer aankleeft, daar verzuimt hij niet er toch ook wel degelijk op te wijzen, dat de man zich toe-

1) Deze *dissertatio* zag het licht te Leiden bij J. Luchtmans in 1753.

legde op praktikale bijbelverklaring. Dit alles neemt niet weg dat hij gewild was, waarvan het krijgen van flinke beroepen getuigt, o.a. naar Utrecht in 1769, waarvoor hij evenwel bedankte, ofschoon aan die standplaats een professoraat verbonden was. Uit dankbaarheid dat hij te Dordrecht bleef en niet naar de aloude bisschopstad toog, werd hij door de stadsregeering benoemd tot professor in de theologie aan het lycaeum, den 5^{den} Juni 1770, welke betrekking hij den 23sten Jan. 1771 aanvaardde, met het houden eener inaugureele oratie: '*de causis imminutae Christianae rei.*' Vóór deze onderscheiding hem ten deel viel, was hij door de Harderwijksche hoogeschool bevorderd tot honoris causa doctor in de theologie.

In later tijd werd hij curator der Lat. school, maar in 1795, bij de nieuwe organisatie van het collegie der curatoren, met zijn collega van Breugel, na veeljarigen dienst ontslagen, om ook in dit collegie de sporen eener voormaals heerschende kerk zorgvuldig uit te wisschen.

Behalve de reeds genoemde geschriften, deed hij nog het licht zien:

Gods weldadigheid aan Dordrecht. Dordr. 1770. Brouwer hield deze rede toen hij, na voor Utrecht bedankt te hebben, zich opnieuw aan Dordrecht verbond.

Aanprijzing tot het heilig zingen, ter gelegenheid van de verandering der Psalmberijming in de Herv. gemeenten van Nederland, op hoog gezag bepaald, in een Leerrede over Coll. III:16*b.* Dordr. 1774.

Leerrede over den 1sten brief van Paulus aan Timotheüs. Dordr. 1775.

Leerrede over den 2^{den} brief van Paulus aan Timotheüs. Dordr. 1778.

Kort ontwerp van de voornaamste waarheden der Herv. belijdenis. Z.-Bomm. 1764. (Van dit geschrift zagen eenige herdrukken het licht).

Leerredenen over het Heilig boek genaamd Esther. Dordr. 1779.

Eerste beginselen ten dienste der kleine kinderen der Herv. belijdenis. Dordr. 1764. (Van dit boek verschenen eenige herdrukken).

Brief van E.D.P. (een Dortsch predikant) *aan zijn zoon over het biddagwerk bij Herv. belijders.* Amst. 1782.

P.B., V.D.M. (Petr. Brouwer, verb. div. min.). *Verhandeling over de voorrede van Hieronymus, voor de zeven algem. brieven van Jacobus, Petrus*, *Johannes en Judas*, in de *Academie der geleerden*, *of Uytspanningen ter opheldering van de H. Schrift.* Dl. II, blz. 34 volgg.

Over het opschrift en redekundig beleid van den Goddel. Veldzang, Jes. V:1-7. *Aanmerk. over een deel van Simeons lofzang. - Verhand. over Philipp. III:1-17* in *Bundel van Godgel. Oudheidk. en Letterk. Oefen.* Dl. III, stuk III; dl. IV, stuk I, enz.

Nog schreef Brouwer een voorrede voor de *Philosophische Redekunde* van G.T. Meyer, leeraar der waereld-wijsheid, medelid der koningl. academie te Berlijn, vert. door J.W. ter Haar, terwijl hij ook een nieuwe, verbeterde uitgaaf bezorgde van het bekende werk van Joh. Martinus, in leven predikant te Groningen (geb. te Dantzig 15 Nov. 1613. Predikant te Deinum 1627-1637; te Gron. 1637. Overl. 4 Sept. 1665), getiteld: *Geestelijke hartesterking tegen de geloovigen geestelijken strijd in hunne zwakheid, in XV predikatiën*, *meest bij 't H. Avondmaal voortijds gehouden.* Dordr. 1772.

Van Brouwer mag gezegd worden dat hij een man is geweest met groote theol. kennis niet alleen, maar ook dat hij zeer bedreven was in de Oostersche talen, zóó

zelfs dat hij in aanraking kwam voor een professoraat aan het atheneum te Amsterdam. Verder beoefende hij met goed gevolg de natuurkunde, de geschiedenis, taal en dichtkunde, waarvan uitgebreide adversaria getuigen, zoowel als zijn letterkundigen omgang met den geleerden Pieter van Braam en den dichter J.A. Repelaar, benevens zijn revisie van het uitgebreide werk van den burgemeester P.H. van de Wall, *Verhandeling over de handvesten en voorrechtsbrieven der stad Dordrecht* enz. Het Latijn schreef hij zuiver en vloeiend, zijn Nederlandsch was kernachtig, in navolging van P.C. Hooft, die bij hem in hooge eer stond. Als proeve van zijn 'zoetvloeiendheid als dichter wordt verwezen naar zijn gedicht voor de *dissertatio juridico-philosophica inauguralis de moralitate actionum humanarum cum recentiorum quorundam principiis non consistente* (Traj. ad Rhen. 1755) van Abr. Dryfhout en zijn *zang op het huwelijk van den Hoog WelGeb. Heer Lucas Willem Baron van Essen en Jonkvrouwe van Haeften 1774.* Ook Schotel geeft een paar proeven (cf. *ll.* dl. II, blz. 409), waar hij gedichten meedeeld door Brouwer gemaakt op Jacobus Hinlopen en Ahasv. van den Berg.

Ypey telt hem onder de vermaarde bijbeluitleggers van zijn tijd, en Schotel zegt dat hij 'bij alle gehechtheid aan de leer zijns kerkgenootschaps' een vrijzinnig schriftverklaarder was. Zijn exegese sluit zich aan bij die van zijn leermeester J. Alberti, zijn vader en Camp. Vitringa. 'Hij behoorde tot de studie, destijds bekend onder den naam van den *Ernst.*'

Toen in 1784 te Dordrecht bij T. Warner, het 1ste deel het licht zag, van een Nederl. vertaling van J. Priestley's *Verbastering des Christendoms van de drie eerste eeuwen*, uit het Engelsch, 'vond hij zich met zijn ambtgenoot N. van Rhijn, ingevolge aanschrijving daarover van deputati synodi Z.-Holland van 23 Nov. 1784, aan het ministerie van predikanten te Dordrecht, in gemoede verplicht, om den hoofdofficier op de bestaande landsplakaten tegen het licentieus drukken en verspreiden van geschriften bedacht te maken.'

Stellig is Brouwer een man geweest van beteekenis in de geschiedenis onzer vaderlandsche kerk, waarin hij met eere zijn plaats heeft bekleed.

L i t t e r a t u u r: Schotel, *Kerkel. Dordr.* dl. II, blz. 483-495. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1435-1438. - In de Bibliotheek van de Maatsch. der Nederl. Letterk., wordt een brief van hem bewaard aan A. Kluit. De brief is gedateerd uit Dordrecht 1777, (cf. *Catal. der Bibl. van de Maatsch. der Nederl. Letterkunde.* Handschr. dl. I, blz. 58).

[Petrus Pz. Brouwer]

BROUWER (Petrus Pz.), zoon van Petrus (broer van Brouerius en neef van Petrus te Oudkerk), laatst predikant te Welsrijp en Bajum, werd geboren te Tjallebert in 1749. Na het eindigen zijner theol. studie aan de universiteit te Franeker, werd hij den 3den Sept. 1771, als hij door Eelks Alta (pred. te Bosum) en B. Ringnalda (pred. te Lutkewierum) geëxamineerd was in de vergadering van de classis Sneek, met 'byzonderen lof' tot candidaat bevorderd. Beroepen te Blija en Hoogebeintum, werd hij hier den 16den Aug. 1772 bevestigd. In deze gemeente is Brouwer bij voortduring werkzaam gebleven en wel tot den 9den Maart 1828 toen hij (zijn emeritaat was ingegaan den 1sten Jan. 1828) met 1 Joh. IV:8*b*, zijn afscheid preekte. Hij stierf te

Ternaard, den 12^{den} Mei 1830, ten huize van Ds. J. van Houten ‘bij wien hij in de dagen zijner rust, zijn intrek had genomen.’

Van Brouwer wordt getuigd dat hij een man is geweest van uitgebreide en veel omvattende kennis ‘wiens helderheid van geest en grondigheid van oordeel hem bevoorrechtte, om de meest vaneen verwijderde studiën te vereenigen en met een gelukkig gevolg te behandelen.’ Veel schreef de man niet, doch wat van hem de pers verliet, getuigt van zijn groote geleerdheid.

In het licht gaf hij:

Proeve eener opheldering en verdediging van het Bijbelsche verhaal aangaande de schepping der wereld. Leeuw. 1820.

Onderzoek naar het doel en het schrijven van Paulus in de XI eerste hoofdstukken van den brief aan de Romeinen. Leeuw. 1825.

Na zijn overlijden zag nog het licht:

Nasporingen betrekkelijk de geschiedenis in Friesland door P. Brouwer Pz. en W. Eekhof, met eene voorrede uitgegeven door W. van Peyma. Leeuw. 1831.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1438 en 1439 (vermeerderd).

[Paulus Wilhelmus Brouwer]

BROUWER (Paulus Wilhelmus), zag het levenslicht te Arnhem in 1760, alwaar zijn vader catechiseermeester was. Reeds op jeugdigen leeftijd bleek, dat er in hem veel aanleg was voor de studie, wat voor zijn ouders aanleiding werd om hem, zoo het kon, tot predikant op te leiden. Nadat hij de Lat. school in zijn geboortestad had bezocht, werd hij student te Harderwijk, waar hij het onderricht genoot van den bekenden theoloog Scheidius, sedert 12 Juni 1766 hoogleeraar in de godgeleerdheid aan de Geldersche academie. Lang heeft hij waarschijnlijk niet te Harderwijk gestudeerd, want den 14^{den} Oct. 1776, werd hij te Leiden (cf. *Alb. Stud.* kol. 1123) ingeschreven bij de godgeleerde faculteit. Praeparatoir geëxamineerd, werd hij den 6^{den} Aug. 1781 door de classis van Leiden en Neder-Rijnland ‘tot proponent aangenomen, en toegelaaten tot den openbaaren predikdienst.’

In 1781 verscheen ook van hem zijn proefschrift: *de corruptione nativa*, waarmee hij den graad behaalde van doctor in de godgeleerdheid.. Beroepen werd hij te Sleewijk, den 10^{den} Sept. 1783, alwaar hij, na afgelegd peremptoir examen in de classis Gorinchem, den 16^{den} Dec. 1783; den 1sten Febr. 1784 door Ds. Alb. Brink uit Vuuren en Dalem bevestigd werd. Met grooten zegen en onder hartelijke belangstelling der gemeente heeft hij hier gearbeid. Brouwer is achtereenvolgens werkzaam geweest te Dreischor (ber. 26 Aug. 1788, afsch. 2 Nov., intree 9 Nov.), te Maassluis (afsch. te Dreischor 9 Juli 1797, bev. 16 Juli). Hier ter plaatse is hij gebleven tot zijn emeritaat, 't welk hem op de meest vereerende wijze verleend werd tegen den 1sten Juli 1831. Hij overleed den 28sten Febr. 1834 ‘na langdurige verzwakking door bijkomende ongesteldheid.’ Van hem wordt getuigd, dat hij ‘eene reeks van jaren, met hartelijke liefde werkzaam was tot eere van God en Christus en het heil zijner medemenschen.’ Zijn nagedachtenis bleef in zegening overal waar hij predikant geweest was, ‘want tot bevordering van grondige kennis, evangelisch geloof en echte godzaligheid was de arbeid van den geleerden en christelijk denkenden man bij uitnemendheid dienstbaar.’

Vooral de godgeleerdheid en de wijsbegeerte werden door hem beoefend, terwijl hij zich ook op de dichtkunst toelei, blijkens zijn vertaling van Virgilius en eenige gelegenheidsverzen. Groot liefhebber van de toonkunst ‘verscheen hij, om die te hooren niet zelden op openbare plaatsen, waar men hem anders niet zou verwacht hebben.’

‘In groote gezelschappen zat hij gewoonlijk peinzend neder en bemoeide hij zich weinig met hetgeen hem omgaf, doch bracht men het gesprek op wetenschappelijk gebied dan was hij dadelijk als in zijn element dan deelde hij gaarne hun, die hem omringden, uit den schat zijner kennis mede. Ook weetgierige jongelieden vonden in hem een vraagbaak, welke zelden vruchteloos werd geraadpleegd.’

Van hem zag het licht:

Feestzangen, op het Hervormingsfeest gezongen en gedrukt bij zijne: *Korte schets van de geschiedenis der Hervorming, voorgedragen in eene godsdienstige redevoering den 2^{den} Nov. 1817.*

Zestal leerredenen over 's Heilands verzoeking in de woestijn. Arnh. 1823. Over het algemeen dient van deze ‘leerredenen’ gezegd te worden dat ze meer wijsgeerig-theologische verhandelingen zijn, dan wel preeken.

De Bijbelleer, aangaande den persoon van Jezus Christus in het licht gesteld. Arnh. 1826. Dat dit geschrift, waarvan in 1827 een tweeden druk verscheen, heel wat beweging heeft veroorzaakt, laat zich verstaan en begrijpen even zoo goed als dat in een vergadering van de classis Rotterdam, Brouwer's gevoelen heftig werd aangevallen en dat er een synodale zaak van werd gemaakt; maar de synode weigerde er op in te gaan. Volgens Brouwer komt ‘de Heilige Geest nergens voor in den Bijbel als een goddelijk persoon, is de leere der Drieëenheid niet gegrond in en op het gezag des Bijbels, is de Zoon wel een persoon, doch niet *in* maar *buiten* het Goddelijk wezen; - zoodat de Vader alleen als persoon overblijft; - ziet de naam *Zoon van God* op eene verhevene, geschapen natuur, die daarom alzoo genoemd wordt, omdat dezelve onmiddellijk van het Opperwezen is voortgebragt, en omdat ze zoo naauw met God vereenigd is, dat alles wat zij is en heeft en werkt, zij dat is, heeft en werkt van en door hem als vader; - heeft de benaming *Zoon* dus wel betrekking op de Godheid, als van welke de Zoon onmiddellijk afkomstig en met welke hij naauw vereenigd is, maar ziet hij nogthans regtstreeks op Jezus *geschapene* natuur; - werd Jezus ziel bestemd om vereenigd te worden met dat heilig ligchaam, hetwelk uit Maria geboren zou worden, ingevolge de werking des H. Geestes, niet toen eerst geschapen, maar bestond dezelve reeds vooraf als een verheven Geest of Engel. Die Engel omkleedde zich alleen met dat ligchaam, en werd dus aan een menschelijke ziel geheel gelijk, zoodat Christus in een dubbelen zin de Zoon van God is, naar het ligchaam, wegens de onmiddellijke werking des H. Geestes in deszelfs vorming uit Maria's vleesch en bloed, en naar de *ziel*, omdat die verheven geest welke voortreffelijker is, dan alle de engelen, van den beginne, dat is voor alle dingen, onmiddellijk is voortgebragt.’ Zeker, dat van verschillende zijden protest werd aangeteekend tegen een dergelijke beschouwing, die in zoo flagranten strijd was met de aangenomene leer der kerk, kan ons niet bevreemden, en had Brouwer ook maar een eeuw vroeger geleefd, dan stellig ware niets onbeproefd gelaten, hem als predikant uit de kerk te verwijderen. Ongetwijfeld zou hij gedeeld hebben in het lot van een Roël, Lampe e.a., en dat hij voor zich ook hiervan overtuigd was, blijkt wel als hij schrijft: ‘Ik was wel voor mij zelven overtuigd, maar dewijl het onderwerp van een teederen aard is, dacht ik, dat het altijd beter ware, met het publiek maken van mijne gedachten te vertoeven tot een meer gevorderden leeftijd, nadat ik alles van nieuws rijpelijk van alle kanten zou overwogen en getoetst hebben. *Ik dacht daarenboven aan het lot van den geleerden en godvruchtigen A. Roël*, *aan T.*

A. Lampe en B. Cremer, *die*, *omdat zij eenigzins van de gewone verklaringen afweken*, *verdenkingen en moeijelijkheden ondervonden hebben. Ik had opgezien tegen een arbeid*, *die mij*, *alhoewel onverdiend*, *onder een dergelijke verdenking zou kunnen brengen; en ik had geen lust om aanleiding te geven tot zondige twisten.* Ja, ik dacht ook, dat er geene volstrekte behoefte was, om dit onderwerp voor onze landgenooten op die wijze te behandelen, indien men maar aan Jezus waarachtige godheid blijft vasthouden en zich, in de voordragt der leere van Vader, Zoon en H. Geest, alleen van bijbelsche uitdrukkingen bedient: Maar, sedert ik zag, dat de schriften van Jeruzalem, van Regenbogen en van iemand die onder den naam Christianus onlangs geschreven heeft, in ons land verspreid zijn, en gelezen worden, zoo bevond ik tevens, dat, volgens de gewone verklaring, de leer van Jezus godheid onmogelijk zich kan staande houden bij zulken, die met een van genoemde schriften, voor zooverre zij dit onderwerp betreffen, zijn ingenomen. Het komt mij overtuigend voor, dat vele tegenwerpingen tegen Jezus godheid niet gelukkig kunnen beantwoord of wederlegd worden, of men moet de gewone Athenasiaansche leerwijze laten varen. En juist dit heeft mij bewogen, om, bijzonder ook langs dezen weg, de handhaving van Jezus goddelijke waardigheid mij ten doele stellende, mijne gedachten aangaande den Persoon van Christus, in eene geregelde orde gebragt, door dit geschrift in het licht te brengen; *te meer, daar ik dit zonder eenigen schroom kan doen; dewijl wij door Gods genade in eenen tijd leven*, *waarin men met meer edelmoedigheid de bijbelsche waarheid onderzoekt*, *zonder als letterknechten*, *zich van menschelijke woorden afhankelijk te maken, eenen tijd*, *waarin men*, *hetgeen men gevoelt, vrij uit mag spreken*, en zoo men slechts denkt in den geest van het Evangelie, zoo wel als in den geest van onze oude Hervormers (die ook niet alles gezien, maar veel voor lateren tijd overgelaten hebben), geen gevaar van verkettering te vreezen, maar integendeel eene bescheidene en christelijke beoordeeling te wachten heeft'.....

De cursief gedrukte woorden, laten aan duidelijkheid niets te wenschen over. De gedachte, de overtuiging, vrij te kunnen zeggen, wat hem op het hart lag, deed Brouwer zijn '*Bijbelleer*' in het licht geven; hij begreep, dat, zoo hij al van dezen of genen kant werd aangevallen, een lot als velen vóór hem hadden ondergaan, die het hadden gewaagd van de gangbare kerkleer af te wijken, hem niet wachtte.

Onder de voorloopers der vrijzinnige richting op godgeleerd gebied, moet Brouwer beslist gerangschikt worden, en ofschoon vast willende houden aan Jezus godheid, wordt Jezus in zijn beschouwing toch feitelijk niets meer, dan een gewoon mensch.

Nadere verklaring ten vervolge van de Bijbelleer aangaande den persoon van Jezus Christus in het licht gebragt. Delft 1827.

In dit geschrift (71 bladz. groot), geeft Brouwer een nadere opheldering en bevestiging van zijn denkwijze, omtrent de leer des bijbels, aangaande den persoon van Christus, gelijk hij die schetste in zijn '*Bijbelleer*', 'vooral omdat eenigen hem niet volkomen schenen begrepen te hebben, en anderen met vragen hem voorkwamen, die hij gemeend had niet opzettelijk te behoeven aan te voeren.

Achter aan het boekje, geeft Brouwer nog een 'proeve van eene Catechisatie, over de leere van Vader, Zoon en H. Geest, ten einde te doen blijken, dat dezelve overeenkomstig de gronden in deze en zijn voorgaande verhandeling voorgesteld; voor eene zeer eenvoudige voordragt vatbaar is', terwijl het geheel besloten wordt met een kort gesprek, tusschen A en B over hetzelfde onderwerp. Ook hier weer,

ofschoon getracht wordt het eenigermate te verbergen, niets dan een feitelijke verdediging van de stelling: '*Jezus mensch.*'

Op de *nadere verklaring* is nog gevolgd: *Twee brieven ter toetsing van eene korte beoordeeling en teregtwijzing van het stelsel van P.M. Brouwer* enz. Arnh. 1828.

De bibliotheek van de Maatsch. der Nederl. Letterk. bewaart een brief van hem aan M. Tydeman, zonder plaats of jaar (cf. *Cat.* dl. I, blz. 58).

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1439 en 1440. Het hier voorkomende levensbericht is aangevuld en vermeerderd met opgaven uit de *Boekzaal* en uit zijn geschriften.

[Regnerus Brouwer]

BROUWER (Regnerus), werd als proponent beroepen te Grootschermer in 1682, alwaar hij in 1699 is overleden. Onjuist is het bericht bij v.d. Aa, dat hij te Grootebroek is werkzaam geweest.

Van hem zag het licht:

De Koning behouden.
Over Gods beeld in den mensch.
De weldaden van Christus. Leid. 1698.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1434 en Veeris, *Kerkel. Alph.* blz. 34.

[Jan Daniël Beman Brouwer]

BROUWER (Jan Daniël Beman), geboren te Utrecht in 1814, werd, na afgelegd admissie examen, den 3^{den} Sept. 1832 ingeschreven bij de theol. faculteit in zijn geboorteplaats. Candidaat in 1839 bij het prov. kerkbestuur van Gelderland, was hij achtereenvolgens predikant te Marken (ber. 9 April 1843, bev. 9 Juli, afsch. 27 Oct. 1844), te Welsrijp (ber. 2 Juli 1844, bev. 10 Nov., afsch. 21 Juni 1846), te Waarder (ber. 5 Maart 1846, bev. 5 Juli), te Ede (1852-26 Juni 1864), te Bodegraven (ber. 15 Febr. 1864, bev. 3 Juli, afsch. 27 Sept. 1865), te Harderwijk (ber. 16 Juni 1865, bev. 10 Oct., afsch. 19 Sept. 1869), te Leiden (bev. 17 Juni 1869, bev. 10 Oct.). In laatstgenoemde stad is hij werkzaam gebleven tot den 1sten Oct. 1883, toen zijn emeritaat inging. Na zijn emeritaat is hij te Leiden blijven wonen tot zijn dood, den 31sten Jan. 1892. Brouwer behoorde tot de streng-rechtzinnige partij in de Nederl. Herv. kerk en was in de gemeenten, die hij gediend heeft, zeer gezien.

Van hem zag het licht:

Afscheidsrede, gehouden tot mijne eerste gemeente op het eiland Marken, 27 Oct. 1844. Fran. 1845.
Vijftal preeken over Matth. XXV:1 13. Nijkerk 1846.
Biddagspreek over Jes. XXV:5 en *6*a. Utr. 1848.
Het ééne noodige. 2de dr. Utr. 1848.
Zielsgestalten des christens op den hemelweg, in 8 leerredenen over het Hooglied. Utr. 1848.
Afscheidswoord, *gesproken tot mijne beminde gemeente te Waarder*, *naar aanleiding van 1 Cor. XVI:24.* Utr. 1852.

Bekeeringsweg van D.H. Utr. 1851.
Gods vele barmhartigheden over Nederland. Leerrede over Psalm CXIX:156*a.* Gorinch. 1853.
Vijftal preeken voor Kerstfeest, Oudejaars-avond en Nieuwejaars-dag. Arnh. 1857.

Chr. Love; *Theologia practica.* Met een voorwoord van J.D. Beman Brouwer. Sneek 1856/57.

J. Nupoort; *Het wezen van het opregt geloof*, *in de 21ste vraag en het antwoord van den Heidelbergschen Catechismus gezocht en gevonden.* Met een aanbevelende voorrede en enkele aanteekeningen, opnieuw uitgegeven door J.D.B. Brouwer. Arnh. 1856.

Opwekking tot Gods verheerlijking. Predicatie op het derde eeuwfeest *van Leiden's ontzet*, gehouden in de Pieterskerk op Zondagvoormiddag 4 Oct. 1874. Leid. 1874.

Jezus Christus het vaste fundament van het godsgebouw. Gedachtenisrede bij, op 9 Juli 1868, vervulden 25-jarigen evangeliedienst, naar 1 Cor. III:2. Harderw. 1868.

Één Heer, *één geloof.* Twaalftal leerredenen door H.J.B.G. Theesing, J.D.B. Brouwer ..... enz. Amst. 1867.

G. Saldenus, *De weg des levens*, *of korte eenvoudige onderwijzing van de natuur en de eigenschappen van de ware kracht der godzaligheid.* Met een voorrede van J.D.B. Brouwer ..... Doesb. 1874.

[Petrus Koumans Brouwer]

BROUWER (Petrus Koumans) zag in Augustus 1771 het levenslicht te Leeuwarden als zoon van H. Brouwer en diens vrouw Dirkje Koumans. Hij volgde de lessen aan het gymnasium in zijn geboorteplaats, onder leiding van den beroemden rector Slothouwer en werd later student te Franeker, waar hij de lessen volgde van de hoogleeraren Wassenberg, Meijer en Verschuur, wier onderricht hij vijf jaren genoot. De Friesche universiteit werd verwisseld met die te Leiden, alwaar hij den 10den Sept. 1794 werd ingeschreven (*Alb. Stud.* kol. 1182).

In Juli 1796 door de classis van Leeuwarden geëxamineerd en onder het getal der candidaten opgenomen, werd hij al spoedig daarop beroepen te Haamstede, waar hij nog in hetzelfde jaar zijn dienst begon. Ongeveer 10 jaar lang heeft hij hier op voorbeeldige wijze zijn ambt vervuld en ofschoon meer dan eens in de gelegenheid gesteld elders heen te gaan, heeft hij dit nooit gewild. Geen wonder dat hij met vaste banden aan zijn eerste standplaats verbonden was en dat men hem niet dan noode, den 8sten Juni 1806, na met Joh. XVI:16*a* afscheid gepreekt te hebben, naar Donkerbroek zag vertrekken, alwaar hij den 29sten Juni bevestigd werd. Verder is hij predikant geweest te Peperga (afsch. te Donkerbroek 12 Juni 1808, intree 26 Juni, afsch. 30 Sept. 1810), te Joure (intree Oct. 1810), alwaar hij den 5den Juni 1825 in den ouderdom van 53 jaar en 10 maanden stierf. Toen hij ontsliep was hij lid van het prov. kerkbestuur van Friesland, en niet dan met diep leedwezen, zag hem zijn laatste gemeente, den 11den Juni ten grave dalen. Den 12den Juni hield zijn vriend T.L. Spanneberg te Oosterhaule een lijkrede, naar aanleiding van Job VII:10. Vóór zijn vertrek naar Joure, wijdde hij den 23sten Sept. 1810 de nieuwe kerk in te Peperga ‘gesticht op dezelfde plaats, waar voorheen de oude, bouwvallige, voor de ongemakken van weder en wind naauwelijks meer beveilgende kerk’ gestaan had, met Luc. XIX:46*m*.

Van hem werd gedrukt:

Beknopt onderwijs in den godsdienst, voornamelijk uit de Bijbelsche geschiedenissen.

Als uitbreiding hiervan verscheen in 1819 te Leeuwarden: *Leesboek over de Christelijke godsdienstleer, getrokken voornamelijk uit de Bijbelsche geschiedenissen.*

Het doel dat K. Brouwer zich voor oogen stelde toen hij dit geschrift de wereld inzond was, dat het gebruikt zou worden als een ‘godsdienstig huisboek.’

Tweetal leerredenen over Joh. V:35. De eene uitgesproken, den 21 December 1820, ter nagedachtenis van den beroemden hoogleeraar Elias Anne Borger, op deszelfs geboorteplaats te Joure in Vriesland. Leeuw. 1821. Beide preeken hebben denzelfden tekst. De eerste is, de laatste over een reeks leerredenen, door Brouwer gehouden over den persoon enz. van Johannes den Dooper, en ofschoon niet voor de pers bestemd, is ze op verzoek gedrukt, tot een voorlooper van de tweede preek ‘acht dagen later gehouden, voor de Gereformeerde gemeente op de Joure, te meer beroemd geworden, als de geboorteplaats, van den ongemeen geleerden, zeer verstandigen en met regt beroemden E.A. Borger.’

Zestal leerredenen over de verzoekingen des Heilands in de woestijn. Arnh. 1823.

Twee leerredenen. Leeuw. 1815.

De voorspelling van Jezus aan Petrus, Matth. XVI:18 en 19 *overwogen.* Amst. Leeuw. 1817.

Aanmerkingen op de vertaling van Rosenmullers beschouwing der achttiende eeuw.

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1825*b* blz. 90.

[Gerrit Anne van Limburg Brouwer]

BROUWER (Gerrit Anne van Limburg) werd te Amsterdam geboren in 1801, en, na d.t.p. het noodige voorbereidend onderricht te hebben genoten, den 7^{den} Sept. 1819 te Leiden als student in de letteren en de godgeleerdheid ingeschreven (*Alb. Stud.* kol. 1252). Na verdediging van een academ. proefschrift *de parabolis Jesu Christi*, werd hij in 1825 bevorderd tot doctor in de godgeleerdheid. Toegelaten tot de evangeliebediening door het prov. kerkbestuur van Z.-Holland in Sept. 1825, werd hij reeds den 24sten Oct. beroepen te Deil en Enspijk, alwaar hij den 12^{den} Maart 1826, door Ds. J.C. Rhiem uit Zalt-Bommel bevestigd werd. Van hier ging hij naar Hoorn, waar hij, na in zijn eerste gemeente den 21sten Oct. 1827 afscheid gepreekt te hebben, den 4^{den} Nov. bevestigd werd. Later vinden we van Limburg Brouwer nog als predikant te Schiedam (ber. 8 Nov. 1830, afsch. te Hoorn 1 Mei 1831, intree 8 Mei d.a.v.) en te Amsterdam van Aug. 1834 tot den 1sten Aug. 1867, toen hij zich, ten gevolge van voortdurende zwakheid, genoodzaakt zag zijn emeritaat te vragen. Hij stierf in 1885.

Hij schreef in het *Christelijk maandschrift* voor den ring Amsterdam verschillende opstellen, tusschen de jaren 1835 en 1856. Verzameld zijn ze, in 18 stukken bijeengebracht.

Brieven over de poging tot afschaffing van sterken drank. Uitgeg. door de Nederl. Vereeniging tot afsch. van den sterken drank. Amst. 1856.

Opmerkingen over armverzorging, inzonderheid naar aanleiding van Dr. J.P. Heye's levensvraag voor oogenblik en toekomst. Amst. 1856.

Het uitzigt op hereeniging met onze afgestorven vrienden in den hemel. Amst. 1850.

Hoe heeft men te oordeelen over, hoe te handelen onder de twisten onzer dagen. Amst. z.j.

In de gemeenten waar van Limburg Brouwer gearbeid heeft, was hij zeer geacht en niet dan met een gevoel van leedwezen zag men hem te Amsterdam zijn betrekking neerleggen.

[Daniël Brouerius]

BROUERIUS (Brouwerius, Browerius, Brouwerus, Daniël) aanschouwde het levenslicht te IJhorst in Overijsel en werd, na tot den predikdienst te zijn bevorderd, den 12den Juli 1649 predikant te Hellevoetsluis. Gerecommandeerd door de Brielsche classis, kreeg hij een 'aanstelling in Indië', alwaar hij, na den 22sten Nov. 1650 vertrokken te zijn, den 3den Juli 1651, en wel te Batavia arriveerde. Predikant te Amboina van 1652-1654, weigerde hij naar Banda te trekken, toen hij derwaarts beroepen was, maar toch is hij er eindelijk heengegaan. Als wettig predikant verliet hij Banda in Aug. 1656 en kwam hij den 16den Oct. te Batavia, alwaar hij met veel vrucht in het Maleisch predikte. Terug te Amboina in 1657, bleef hij daar tot het laatst van 1658, toen hij naar Nederland repatrieerde. Predikant te Geertruidenberg, werd hem later op zijn verzoek toegestaan weer in Indië tot den kerkdienst te worden toegelaten en in 1668 derwaarts vertrokken, kwam hij den 25sten Febr. 1669 voor de tweede maal te Batavia aan en was er bij de Maleische gemeente werkzaam 'als een behulp.' 19 Nov. 1671 werd hij beroepen naar Ternate en vertrok hij derwaarts in 't begin van 1672. Hij is aldaar overleden in Jan. 1673. 'De gouverneur-generaal Maatsuiker zeide van Brouerius, dat hij hem hield voor een man, 'die zich in veel onlusten verweeret had'. 'Met het oog (aldus van Troostenburg de Bruijn) op de omstandigheden, waaronder hij leefde, vonden wij in die woorden eene lofspraak. Bor, *Amboinse oorl.* noemt hem "een gau persoon in het Latijn en Maleisch, ook geslepen op staatszaken", zoodat hem zelfs eene politieke zending naar Makasser kon opgedragen worden'. Toch is hij een driftig en opvliegend man geweest, die zich vooral in Indië, meermalen in moeielijkheden heeft gebracht.

Toen hij te Geertruidenberg predikant werd, had hij in het Maleisch vertaald: Genesis, het N.T. en Hosea. '22 Aug. 1661 bood hij aan Heeren XVII voor den druk aan, zijne Maleische vertaling van de boeken van Mozes en de Zendbrieven. Aanvankelijk werd de vergadering daarvan afgeschrikt door "de impertinentiën en extra-vagantiën, door hem bij verscheiden gelegenheden gebruikt"; men wilde zich in den beginne niet met hem inlaten; maar toen hij zelf in persoon den 29sten Sept. 1661 zijn vertalingen kwam aanbieden, besloot men met Genesis een proef te nemen. Den 25sten Nov. 1661 scheef hij uit den Haag een brief aan H.H. XVII over zijn beroep tot predikant naar Oost-Indië. Zijne 2 brieven, in den vorigen zomer aan de H.H. Majores ingeleverd, handelden alleen over het laten drukken en overzetten van eenige boeken der H. Schrift in de Maleische taal. Hij had vroeger zijn dienst aangeboden om alles in de Mal. taal over te zetten, wat nuttig en dienstig geoordeeld en hem geordineerd zou worden. Op zijn verzoek, in de 2de vergadering des jaars 1661 ingeleverd, "had hij apostil en ordere gekregen, van 't eerste boek Mozes te laten drukken." De vertaling van het eerste bijbelboek zag het licht te 's-Gravenhage in 1662. Van deze uitgaaf wordt gezegd, dat ze hoogst zeldzaam is. De "Opdragt aan Bewindhebbers in Holland en Zeeland" is gedateerd 2 Maart 1662[1)]'.

De vertaling van het N.T. verscheen in 1668 te Amsterdam. Brouwer verzocht

1) *Het eerste boeck Mosis, genoemt Genesis.* Na de oorspronckelijcke waerheydt over-geset inde Nederduytsche ende Maleytsche-tale ..... door Dan. Brouwerius, enz. 's-Hage 1662. Het Maleisch is met Rom. letters gedrukt.

in Juni 1670, dat die vertaling in de kerk mocht gebruikt worden, en er werd besloten dit ‘in bedenking te zullen nemen.’ ‘Dit - zegt Valentijn - schijnt mij toe, enkel uit nijd en onkunde van dezen of genen, die aan Br. voor zooveel moeite die geringe eer nog misgunde en zelven niet in staat waren er over te oordeelen, tegengehouden te zijn, terwijl er niets harders is voor een man van naarstigheid, dan dat over zijn werk nijdige of onkundige menschen, die zelven te lui of onbekwaam zijn, om iets groots en ongemeens ten dienste der kerk te ondernemen, over zijn werk moeten oordeelen, waarover men de uitspraak (mijns bedunkens) aan geen anderen behoorde over te laten, dan die ten minste de taal, waarvan sprake is, verstaan.’

De Maleische vertaling werd op de school te Taroena gebruikt.

L i t t e r a t u u r : C.A.L. van Troostenburg de Bruijn, *Biogr. Woordenb.* enz. blz. 60 en 61. - Id. *De Herv. kerk in Nederl. O.-Indië*, reg. i.v., vooral blz. 411-413.

[William Laurense Brown]

BROWN (William Laurense) van Schotsche afkomst, werd geboren te Utrecht den 7^{den} Januari 1755 en werd den 22sten Maart 1778, door den heer Benjamin Sorenden, predikant in de Engelsch kerk te Rotterdam, bij de Engelsche gemeente in zijn vaderstad bevestigd, ‘Na de verwijdering van den geleerden IJ. van Hamelsveld, werd hij (1788) tot hoogleeraar in de kerkelijke geschiedenis en in de wijsgeerige zedekunde aangesteld’, aldus lezen we bij Glasius, *Godgel. Nederland*, dl. I, blz. 255, aanteekening 1. Deze mededeeling is niet volkomen met de waarheid overeenkomende. Immers vinden we, in de door Mejuffr. L. Miedema uitgegeven *Resolutiën van de Vroedschap van Utrecht*[1)] (1693-1812) op blz. 441: ‘Professor IJsbrand van Hamelsveld, de Custos Bibliothecae..... “worden gecasseerd wegens hun gedrag bij de jongste troebelen te Utrecht” (Maandag den 1sten Oct. 1787), en op blz. 443 (Maandag den 3^{den} Dec. 1787): “Besluit om wegens den hoogen leeftijd der professoren Burmannus en Vos, Ds. William Laurense Brouwn, Engelsch predikant te Utrecht, te beroepen als derden professor Theologie, mits de provincie ⅔ van het tractement, dat is *f* 400 's jaars, wil betalen, zooals vroeger is geschied voor professor Castillon.” Niet dus, dit blijkt uit het meegedeelde voldoende, is de verwijdering van Hamelsveld de oorzaak geweest dat Brown tot hoogleeraar is aangesteld geworden; maar de ouderdom van de hoogleeraren Burman en Vos. Zijn benoeming tot “professor ordinaris Historiae Ecclesiasticae et Philosophiae Moralis”, op een jaarwedde van *f* 600, had plaats den 23sten Dec. 1787, en reeds den 31sten kwam het bericht bij de vroedschap, dat hij zich de keuze liet welgevallen (*Resol.* enz. blz. 443). Den 4^{den} Febr. 1788 werd een commissie benoemd “ter installatie van Prof. Brown”, den 14^{den} d.a.v. hield hij zijn “inwyings redevoering: *De religionis et Philosophiae Societate*, *et concordia maxime salutari*” (in het Holl. vertaald onder den titel: *Redevoering over het verband der godsdienst met de wijsbegeerte.* Utr. 1788); en den 18^{den} Febr. werd besloten dat de oratie op stads kosten zou worden gedrukt (*Id.* blz. 444). Spoedig daarop schijnt hij in Schotland beroepen te zijn, want den 13^{den} Mei 1788 beloofde hij “zoodra hij een besluit” zou hebben genomen in

1) Utretch. 1900.

zake het beroep naar Schotland, dan daarvan bericht te zenden aan den Magistraat (*Id.* blz. 445). Om welke reden blijkt niet, maar zeker is het dat

hij ditmaal Utrecht niet wilde verlaten en bedankte voor het op hem uitgebrachte beroep, wat hem, toen hij van dit zijn besluit aan den Magistraat kennis gaf, deed verzoeken “dat zijn gering tractement bij gelegenheid mochte worden verhoogd.” (*Id.* blz. 446). Die verhooging van jaarwedde kwam in 1790, maar ze bracht voor hem tevens meer werk mee, want, toen aan professor Tydeman, die zijn benoeming tot griffier van Overijsel had aangenomen, op zijn verzoek eervol ontslag was verleend (22 Febr. 1790), besloot de Vroedschap, geen opvolger aan te stellen, maar aan prof. Bondam op te dragen de “professie van het Jus publicum Romano-Germanicum, aan prof. Arntzenius die van het Jus Gentium met *f* 200, en aan prof. Brown die van het Jus Naturae met *f* 400 verhooging van jaarwedde.” (*Id.* blz. 450 en 451). Den 5^{den} Maart 1792 werd goedgekeurd 's mans verzoek om wegens drukke bezigheden van het secretariaat van den senaat ontslagen te worden, den 9^{den} Sept. 1793 vraagt hij “om ontheffing van den titel Professor Ecclesiae” en in 1794 vertrok hij naar Schotland. Dat hij toen uit de stad was, meen ik o.a. hieruit te mogen opmaken, dat Maandag den 2^{den} Febr. 1795 besloten werd: “dat twee kisten wijn uit het huis van den afwezigen professor Brown mochten worden getransporteerd naar dat van den Secretaris Goudoever, die zijne bezittingen administreert, maar dat de daar aanwezige steenkool tegen betaling zal worden gerequireerd ten dienste der stad”, den 5^{den} April 1795 werd goedgevonden hem uit zijn betrekking te ontslaan en zijn plaats niet te vervullen. (*Id.* blz. 457, 460, 466 en 468). Later is Brown professor geworden aan de hoogeschool te Aberdeen, alwaar hij theologie doceerde, en den 11^{den} Mei 1830 stierf.

Glasius zegt, dat, toen hij te Utrecht de kerkgeschiedenis onderwees, zijn colleges weinig bezocht waren, éénsdeels, omdat de plaats, waar hij ze hield, daartoe minder geschikt was, anderdeels, omdat hij, tot de philosophische faculteit behoorde, eenig collegiegeld nam, waarvan de theologische lessen vrij waren.’ ‘Hierbij kwam nog (zoo lezen we verder), dat men hem voor Engelschgezind hield en dat velen uit den aard der zaak ingenomen waren tegen den opvolger van den hooggeachten en verdrevenen Hamelsveld.’

Clarisse had veel met hem op.

Behalve het genoemde schreef hij nog:

Oratio de imaginatione, *in vitae institutione regundae.* Tr. ad Rh. 1790.

Proeve over de natuurlijke gelijkheid der menschen, *en over de regten en pligten welke uit die gelijkheid voortvloeien.* Utr. 1794. (Dit is een beantwoordde prijsvraag van Teyler. Ze werd met zilver bekroond en komt voor in de *Verh. van Teylers Godgel. Gen.* 13de dl. 1793, blz. 171-339). Dit stuk werd ook in het Engelsch vertaald, in 1794 te Londen uitgegeven.

A Dissertation on the folly of Scepticism; the absurdity of dogmatising on religious subjects, and the proper medium to be observed between these two Extremes. Met goud bekroond in de *Verh. van Teylers Godgel. Gen.* dl. VII, 1787, blz. 58 enz. (Het verscheen, overgezet in onze taal, onder den titel: *Over de dwaasheid der twijfeling*).

Verhandeling over de onverschilligheid en den verstandigen ijver voor godsdienstige waarheden. Met zilver bekroond, opgenomen in de *Verh. van Teylers Godgel. Gen.* dl. VIII.

Disputatio qua demonstratur non esse contra naturam Dei perfectissimam, *effe-*

cisse mundum, *in quo mala insunl.* Opgenomen in de werken van het Stolp. legaat. dl. III.

Nog bestaat er van hem: *Leerredenen over de teekenen der tijden.* Bovendien zegt Glasius 'heeft hij elders eenen eereprijs behaald door een verhandeling over Gods bestaan.'

L i t t e r a t u u r: Glasius, *ll.* dl. I, blz. 255, noot 1. - *Archief voor Kerkel. gesch. inz. van Nederl.* dl. IV, blz. 254, 280, 283 en 284. - Lucie Miedema, *Resolutiën* enz. *Werken van het Hist. Gen. gevestigd te Utrecht.* Nieuwe serie. N° 52. Utr. 1900. - *Alb. Stud. Acad. Rh. Traject.* Series Professorum, p. XXIV n° 103. - *Boekzaal* 1778*a* blz. 675 en *Id.* 1788*a* blz. 319. - Sepp, *Proeve*, enz. 2de druk, blz. 99.

[Johannes Brucherus]

BRUCHERUS (Johannes), geboren in de Paltz, was een broeder van Hubertus, die in 1657 te Haren overleed, van wiens zoon Johannes, medicinae doctor en conrector te Oldenzaal, de familie afstamt. Overgegaan van het R.-Katholicisme tot het Protestantisme, werd hij predikant te Rees in Kleef, waar hij een lange reeks van jaren is werkzaam geweest. Hij kwam te Gieten den 7^{den} Dec. 1623, en overleed zonder kinderen na te laten, niet lang vóór den 24sten Juli 1624, toen bij de classis het verzoek gedaan werd, om een vast- en bededag te bepalen, ten einde een nieuwen predikant te beroepen.

Hij schreef:

> *Veritas religionis reformatae* i.e. *viginti quatuor gravissimae Causae quare idolatrias et supertitiosis cultibus hodiernas Rom. eccl. est renuntiendum.* Arnh. 1614.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1455 en T.A. Romein, *De Herv. predik. van Drenthe* enz. Gron. 1861, blz. 69.

[Johannes Christophorus Brucherus]

BRUCHERUS (Johannes Christophorus) zoon van Heino Hermannus en Ida Brugmans, werd den 29sten Dec. 1698 te Groningen geboren. Met zijn vorming voor de academische studiën belastte zich zijn stief-grootvader Johannes Rames, destijds predikant te Slogteren. Reeds op 14-jarigen leeftijd toog hij naar Harderwijk, alwaar hij tot zijn 17de jaar de lessen volgde van van Houten en Meijer, bij wien hij zeer hoog stond aangeschreven. Van Harderwijk toog hij naar Lingen, alwaar hij twee jaar de colleges aan de toenmaals zeer bloeiende academie aldaar volgde. Hij hoorde hier van Leeuwen, Verbrugge en Tilburg in de godgeleerdheid, oostersche talen en wijsbegeerte en teruggekeerd naar zijn geboorteplaats, genoot hij nog het onderricht van den bekenden hoogleeraar A. Driessen, onder wiens leiding hij in het openbaar een dissertatie heeft verdedigd.

Nog maar 19 jaar oud, werd hij door de theol. faculteit, in tegenwoordigheid van deputati synodi bevorderd tot proponent. Twee jaar later, op 21-jarigen leeftijd werd hij beroepen te Tjamsweer, alwaar hij 13 jaar gearbeid heeft. Beroepen te Embden

(9 Sept. 1733), is hij hier werkzaam geweest tot Dec. 1744. Den 22sten toch van laatstgenoemde maand kwam hij te Apingadam, waar hij, na bereids door collatoren tot rector te zijn benoemd, met algemeene stemmen beroepen werd. Zijn intreerede hield hij naar aanleiding van Ps. CXXII:8 en 9 en den 26sten Jan. hield hij zijn rectorale redevoering over de *geoorloofde*, *dog moeilyke vereniginge van 't Predik- met het rectors-ambt.* Hij stierf na een langdurige ziekte, den 14^{den} Nov.

1750 en werd den 26sten d.a.v. begraven. Zijn ambtgenoot Mart. Wieringa, sprak de lijkrede over hem uit naar aanleiding van 1 Sam. XXV:1*a*.

Van hem wordt getuigd, dat hij een zeer geleerd man was en dat men zijn 'godsvrugt' vond in 'zijn ongemenen iever en trouwe in 't Heilig Dienstwerk; zijn gewenschte vrugt en zegen tot ontdekking, bekering, opbouwinge en vertroostinge van vele, zoo hier als elders, zouden die verkonden: zijn ongemeene vreedzaamheit en onverwiste opregtheit, als zijnde vijandig van alle geveinstheit, en andere een leeraar vercierende hoedanigheden, stelden die in 't dagligt; zijn dienst aan de schooljeugd gaf die aan de hand.'

Hij schreef:

De wettige avondmaalgebruiker. Gron. 1731[1)].

Isagoge grammat. Ling. Hebr. Gron.[2)] 1743.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *ll.* dl II, blz. 1457 en 1458. *Boekzaal* 1751*a*, blz. 76-85.

[Heino Hermannus Brucherus]

BRUCHERUS (Heino Hermannus) zoon van den voorgaande en van Berendina Alberthoma, aanschouwde het levenslicht te Tjamsweer, den 9den Febr. 1724. Na de noodige voorbereidende studiën op de Lat. school te Apingadam, bezocht hij eerst de academie te Groningen en daarna vinden we hem twee jaar te Utrecht (zijn naam komt echter in het *Alb. Stud.* niet voor), alwaar hij den 10den Aug. 1745, praeparatoir werd geëxamineerd door den Utrechtschen predikant Roemer. Peremptoir examen heeft hij afgelegd den 2den April 1748, en den 28sten d.a.v. werd hij door zijn vader bevestigd met Spreuken III:1-4, terwijl hij zijn dienstwerk aanvaardde met Eph. VI:19. 'Na dat hij de eerstelingen van zijnen dienst in de gemeente van Lettelbert, met alle vlyt, den tyd van drie jaren had aangelegt, is hij in de plaats van zijnen wakkeren vader, tot de dubbele bediening van predikant en rector, hier (d.w.z. te Apingadam) beroepen en aangesteld; en na zijne gemeente (nl. te L.) vaarwel gezegd te hebben, hier bevestigd op den 7den Juny 1751, een aanvang van zijnen predikdienst maakende, met Jeremias nedrige betuiging en de goddelyke moedgeving. Jerem. I:6 en 7.'

Te Apingadam is Brucherus gebleven tot zijn dood, den 30sten Mei 1797. Een geweldige ziekte, die hem op den preekstoel overviel, maakte in twee dagen tijds een einde aan zijn leven. De teraardebestelling vond plaats den 6den Juni in het koor der kerk, en den 18den hield zijn ambtgenoot J. Bieruma, sprekende over Gen. XLIX:33, de lijkrede.

Van hem wordt gezegd: 'dat zijn Eerw. den tijd van 47 jaaren zyne dubbele bediening met alle naarstigheid en getrouwheid heeft waargenomen; als predikant was hy een volyverig arbeider in 't Woord en in de leere, een arbeider, die niet

1) Volledige titel: *De wettige Avondmaalgebruiker*, *zynde een kort vertoog van de onwaarschynlykheid dat Judas het H. Avondmaal zoude hebben genoten* enz. *met betrekkinge op de brief van D. Harkenroth*, *gen.* '*Judas uitwendig Ledemaat en Leeraar.*' Gron. 1731.

2) Volledige titel luidt: *Isagoge grammatica, seu brevis et analytica methodo disposita delineatio syntaxeos*, *Phraseologiae, ut et accentuationis linguae Hebraeae:* etc. Acc. *Append. de usu grammaticae Altingianae.* Gron. 1743.

beschaamd werd, maar het Woord der Waarheid recht sneed, een krachtig voorstander van de zuivere Leer der vrye genade, tegen alle eigene verdiensten van

werkheiligheid, een beminnaar en aankleever van de formulieren van eenigheid, op het Woord van God gegrond. Zijn wandel was stichtelyk en voorbeeldig, gezet op een afgesonderde levenswijs, bragt hy zynen meesten tyd door by zyne boeken, ter voortzetting zijner studiën.

Door zyn onderwys als rector, zyn er ook wakkere jongelingen uit zyne schoole van tyd tot tyd voortgekomen, onder welke ook nog heden gevonden worden, welke in aanzienlyke kerkgemeenten, met lof in 't Euangelie arbeiden.

By de Classicale Broederschap, mede by zyne ambtgenoot, was hij zeer geacht en geliefd, als ervaren in alle kerkelyke en gevat op andere voorkomende zaaken, waardoor hy als het oog en de steunpylaar van die vergadering, tot zynen dood toe geweest is.'

Dit getuigenis, door een tijdgenoot van Brucherus gegeven is teekenend, en bewijst hoezeer hij èn als predikant èn als rector, zijn best heeft gedaan.

Van hem zag het licht:

Gedenkboek van Stad en Lande in zig behelzende ene naamlijst van de Predikanten dezer provincie, sedert 1594 tot 1792, met enige aantekeningen en kerkelyke byzonderheden nevens een bericht aangaande het christendom alhier, alsmede eene historie van de Hervormde kerk en schoolen in dit gewest, met enige byzonderheden van 's Lands Hogeschool, *de bezorgers en Hoogleeraars.* Gron. 1792.

Geschiedenis van de opkomst der kerkhervorming in de provincie Groningen tot..... 1594; gevolgd door de geschiedenis van de vestiging der kerkhervorming in deze provincie tot aan de Nederl. synode van Dordrecht in 1618 en 1619, *uit echte stukken zamengesteld.* Gron. 1821.

Verder een zeer verdienstelijke studie van hem:

De oude Nederlandsche Catechismus, welke in 1551, *52 en 53*, *so in de Nederlandsche gemeente te Londen, als in Embden en Oost-Vriesland gebruikt is, ten opzichte van deszelfs waren oorsprong verdedigd*, door H.H. Br. *Boekzaal* 1783*b*, blz. 407-423. Hiertegen verscheen in de *Boekzaal* 1784*a*, blz. 59-73: *Geschiedkundig vertoog dat de oude Oost-Vriesche Catechismus zijnen oorsprong geenszins aan de Nederlandsche gemeente te Londen, maar aan de oude moederkerke in Embden te danken hebbe; ter beantwoording en wederlegging van hetgeen de Heer Brucherus in de Boekzaal October des voorgaanden jaars*, *des aangaande heeft voorgegeeven*, door B.G. Wiebrands, pred. te Emden. Met wat Wiebrands hier beweert, kon Brucherus zich niet vereenigen, reden waarom hij schreef: *De oude Nederl. Catechismus*, *ten opzicht van deszelfs waaren oorsprong, opnieuw verdedigd* door H.H. Br. (*Boekz.* 1784, blz. 410-421), gevolgd door: *De zo genaamde Embder moederkerk ontleed* door H.H. Brucherus. 1ste stuk. (*Boekz.* 1784*a*, blz. 650-661).

Deze stukken dienen aan de vergetelheid ontrukt te worden, en ze bevestigen ten volle de waarheid, dat Brucherus mag gerekend worden tot de voortreffelijke beoefenaars onzer vaderl. kerkgeschiedenis, als een die vooral tehuis was in de hervormingseeuw.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1456 en *Boekzaal* 1797*b*, blz. 148-151.

[Theodorus ter Bruggen]

BRUGGEN (Theodorus ter) studeerde in de godgeleerdheid te Utrecht, alwaar hij in 1710 als Gelrus in het Album Studiosorum werd ingeschreven (cf. *Alb. Stud.* p. 111). Hij was achtereenvolgens predikant te Ede, te Hattum (1719), Amersfoort,

waar hij den 17den Nov. 1720 beroepen werd. Bevestigd den 26sten Jan. 1721 is hij hier werkzaam gebleven tot Aug. 1728, toen hij naar Rotterdam vertrok. In deze plaats deed hij den 5den Sept. zijn intree, na tot de gemeente te zijn ingeleid door zijn ambtgenoot Barth. van Velsen. Hij stierf den 10den Jan. 1758.

Van hem verscheen in 1733 een *Lijkrede op B. van Velsen.*

[Florentius de Bruin]

BRUIN (Florentius de) zoon van Franco en Maria Verbeek, werd geboren te Gorinchem. Al vroeg bezocht hij de Latijnsche school in zijn geboorteplaats en reeds op 14-jarigen leeftijd ging hij, voorzien met een loffelijk getuigenis van den rector Jordanus a Pavort, naar de academie, eerst te Leiden, daarna te Utrecht[1)], welke plaats hij in 1672 tijdelijk verlaten moest. Geëxamineerd door de professoren Burmannus en Essenius, werd hij den 27sten Aug. 1675 tot den predikdienst toegelaten. In 1678 heeft hij voor 10 maanden ‘met zeer veel lof het regiment van zijne HoogEdelheid de Hr. Grave van Hoorne als predikant bedient’, waarna hij den 21sten Febr. 1680 beroepen werd te Schelluinen, welke gemeente hij in 1690 met Gorinchem verwisselde, alwaar hij den 29sten Oct. van dit jaar bevestigd werd. Hij stierf er den 5den Juli 1724. ‘Behalven zijnen godvrugtigen wandel in deze gemeinte, en voor zijn huisgezin, dat nooit iet onbetamelyks uit zynen mond of in zyne daden bespeurt heeft, had hy ook een levend gezigte van 's werelds ydelheid, en was daer en tegen vervult met eene brandende begeerte tot den Heere Christus en deszelfs volzalige gemeinschap, waer op hy in stilheid zyn vertrouwen tot in der dood gestelt heeft. Eindelijk was zyn leven voor 't meeste deel afgetrokken van de wereldze gezelschappen, zoo om zyne geneigtheid tot een stil leven, als groote lust om alles te lezen en te onderzoeken. Hier door had hy zich eene geleerdheit verkregen, welke in dezer dagen zelden gevonden word, als niet uit verzamelde boeken byeengeraept zynde, maer uit de bronnen zelve geschept. Weshalven hy uitmunte in eene grondige kennis van de godtgeleertheit en wel de Prophetische, beneffens eene huishoudinge van God, die hy onpartydig en naer eigen vry oordeel zich uitverkoren had. In de Hebreeuwsche tael vond hy nergens zyne weergae, in de Grieksche was hy meer als middelmatig, in de kerkelyke geschiedenissen en tydrekenkunde was hy zeer ver gevorderd, gelyk ook in de Joodsche, Grieksche en Romeinsche oudheden.’

Van hem werd gedrukt:

Overeenstemming der evangeliën. Leiden 1690.

De ontvouwing van den XLVI Psalm. Leiden 1698. Hiervan getuigde Samuël van Til, vóór het 3de dl. zijner verklaringe over de Psalmen: ‘Ik kan hier niet voorbygaen, om by deze voorreden ook opentlyk te verklaren, hoe aengenaem my jongst de verhandeling over den XLVI Psalm voorquam, my niet alleen met een seer minsamen

1) Volgens een bericht in de *Boekzaal* 1724*b*, blz. 255, was hij, toen hij stierf 74 jaar oud. Hij zou dus geboren zijn in 1750 of 1749; maar in het *Alb. Stud.* der Leidsche universiteit vinden we kolom 524: ‘14 Sept. 1665: Florentius de Bruin Gorcomiensis 18 P.’ Is deze opgave juist, dan valt zijn geboortedag in 1647. Merkwaardig is het, dat hij in het *Alb. Stud.* der Utrechtsche universiteit niet voorkomt, dewijl het toch vaststaat, dat hij daar enkele jaren studeerde.

brief toegesonden, maer ook aen my opgedragen door den regt Eerwaerdigen en zeer geleerden D. Florentius de Bruin, beroemt Leeraer in de gemeinte

Jesu Christì tot Gorinchem; een man van dat doorkneed oordeel en die sonderlinge geleertheit, dat ik my met reden in syne toestemminge verheuge; en wel byzonder daer in dat zyn Eerw. zyne gedagten niet zonder winst en blyk van meerder vorderinge zoo aen my, als aen de gansche kerke gelieft heeft mede te deelen' .... enz.

De emendandis temporum Hebreae Linguae anomalis, *enallagisve dissertatio epistolaris.* 1703.

De Eeuwspelen der oude Romeinen. 1703.

Onder zijn geschriften werd nog gevonden:

Israëls en Juda's koningen uit de boeken der Koningen en Kronyken in overeenstemminge gebragt, *van hare schynstrydigheden ontheft*, *in de verandering van hunne ongeregelde tydsuitdrukselen verbetert*, *en met uitgesogte zoo oude als nieuwe overzettingen en aenteekeningen opgeheldert.* De zoon Franco, gestorven als predikant te Amsterdam den 26sten Jan. 1763, hoopte dit geschrift eenmaal uit te geven; maar ik kon niet ontdekken of het ooit verschenen is.

Volgens het *Naamregister van de bekendste en meest in gebruik synde Nederd. Boeken*, enz. door J. v. Abcoude en R. Arrenberg. Rott. 1788, blz. 94 en 95 gaf hij nog in 't licht: *Leven en dood van Willem III*, Utr., en *Over den Catechismus.*

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1488 en 1489 en *Boekzaal* 1724*a* blz. 255-260.

[Johannes de Bruine]

BRUINE (Johannes de) aanschouwde het levenslicht te Balk in Friesland, den 7den Aug. 1657. Dewijl zijne ouders zeer behoeftige menschen waren, moest hij al vroegtijdig beginnen met het leeren van een handwerk, wat hem evenwel niet verhinderde zich op de wetenschap toe te leggen en zich vooral bezig te houden met godsdienstige zaken. Gelukkig voor den jongeling, dat eenige gegoeden, zijn lust tot studie ziende, zich over hem ontfermden en hem in staat stelden eerst de Lat. school te Franeker te bezoeken en daarna de academie. Vijf jaar bracht hij aan Frieslands universiteit door, waar hij het onderricht genoot van C. Vitringa, à Mark, Witsius en J. van der Waayen, om den 30sten Januari 1682 geëxamineerd te worden door Hero Sibersma, waarop hij door de classis van Franeker tot de bediening van het evangelie werd toegelaten.

Beroepen werd hij eerst te Nieuwbrongerga (de Knijpe) den 12den Maart 1682, daarna in Aug. 1686 te Staveren en den 17den Aug. 1688 te Sluis (Zeeland). Terwijl hij hier arbeidde werd hem met 'eenparige stemmen anno 1690 den 6 Juny opgedragen het beroep van Westsouburg in Zeeland, dog om veele gewigtige redenen heeft hy het zelve den 19 Sept. van dat jaar afgeslagen. In Dec. 1691 wierd hy geroepen na Bommel in Gelderland, en heeft dat insgelyks den 24 May 1692 geweigerd.'

Den 9den Febr. 1694 beroepen naar Wezel, is hij hier ruim 7 jaar werkzaam geweest tot Sept. 1701, toen hij naar Dordrecht vertrok, alwaar hij tot zijn dienstwerk werd ingeleid door zijn ambtgenoot Cantzius. Beroepen te den Haag (13 Febr. 1705), deed hij aldaar zijn intree den 5den April. De Bruine overleed den 4den Sept. 1722.

'Zyn Eerw. is in alle de gemeentens, welke hy met veele vrugt en stigtinge bediend heeft, altoos zeer geliefd en hoog geagt geweest, wegens zijn kragt van zeggen,

inzonderheid in de gebeeden, waer in hy zeer uitmuntende was, mitsgaders wegens zynen yver en Godvrugtigheid; en is zyn Eerw. om zo te spreeken, al

predikende gestorven, alzo hy des Zondags voor den middag den 9 Aug. laestleeden in de groote kerk' preekte over Eph. VI:14*a*.

Aleer de Bruine in zijn eerste gemeente optrad is er heel wat te doen geweest. Het gerucht, dat men te Nieuwbrongerga, het oog op hem had geslagen, was een steen des aanstoots voor de broederen in de classis van Zevenwouden, dewijl hij bij hen verdacht was die nieuwigheden te zijn toegedaan; welke men zeide dat van der Waeyen aankleefden en men verzocht den collator Dl. de Blocq van Scheltinga, 'dat zyn WelEd. goede agt geliefde te nemen, dat te synder tyd in de gemeente mogte worden beroepen, een persoon gezond in leere en gevoelen.' Niettegenstaande dit verzoek, werd de Bruine beroepen, doch de classis weigerde de approbatie: 'so lang als het appel van de classis tegen de sententie der Deputaten Synodi, in de zaak van D. Flud. van Giffen niet was geëindigd.' Opnieuw om goedkeuring verzocht, werd deze verkregen, 'nadat alvorens de Bruine was gewaarschuwd, zich te onthouden van alle schadelijke nieuwigheden en in het bijzonder van de '22 artikelen, by gelegenheid der oneenigheden met van Giffen door de classis van Zevenwouden ontworpen en der synode van Dokkum overgeleverd.' Na zijn bevestiging werd hij spoedig in nieuwe moeielijkheden gewikkeld ten gevolge van zijn tegenspreken en afkeuren van de nieuwe overzetting des bijbels, ja dit ging zoo ver dat hem in 1683 door de synode bevolen werd 'van alle zoodanige stellingen en expressien in het tauxeren der overzettinge zich te onthouden, onder bedreiginge van swaardere censure.' De oneenigheden met de classis bleven voortduren, wat er ten langen leste toe voerde dat hij in 1685 aan de synode te Bolsward verzocht: 'dat zij toch een heilzaam middel mogt uitvinden, tot slissing en demping der oneenigheden.' Gelukkig voor hem dat hij elders beroepen, de classis van Zevenwouden kon verlaten, en er op die wijze aan den twist een einde kwam. Dat de Bruine werkelijk onrechtzinnige gevoelens koesterde, is naderhand nooit gebleken.

Van hem getuigt Schotel 'dat hij was een Cartesiaansch-Coccejaan, wiens leerredenen geheel in den geest waren van die van zijn leermeester van der Waayen.' Zijne tijdgenooten roemen zijn schrander oordeel, en zijne buitengewone ervarenheid in de Oostersche talen.

Hij deed het licht zien:

Afscheidspredikatie van Dordrecht, uit Hand. XX:32. Dordr. 1705.
Voorbeeld van de pligt van een Leeraar van 't N.T. Intreepredikatie in 's-Gravenhage, over 1 Cor. IX:16. 's-Grav. 1705.
Eerste beginselen der woorden Gods, *of eenige aaneengeschakelde waarheden*, *die als regte beginselen zeker*, *klaar en vooral noodig zijn*, *om in de ware en zaligmakende kennis van Gods Heilig Woord kragtig toe te nemen.* Wezel.

v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1495 vermeldt een editie van 1707, die het licht zag te 's-Gravenhage, en voegt er aan toe dat het 'door de schrijvers der *Unschuldige Nachrichten von alten und neuen Theol. Sachen* (1707, S. 415), eene geleerde Catechismus, duidelijk en net, in vragen en antwoorden opgesteld, genoemd wordt en vijf malen herdrukt is, de laatste maal onder den titel van: *Eerste beginselen der Woorden Gods*, *met eene belydenispredikatie; de 5de druk vermeerdert met de Afscheidsen Intreepredicatie van Dordrecht en 's-Gravenhage.* Amst. 1740.

In 1707 zag het licht bij J. Kitto te 's-Gravenhage:

Eerste beginselen der woorden Godts, of eenige aaneengeschakelde zekere, klaare

en vooral noodige waarheden, *om in de zaligmakende kennis van Godes Heilig Woordt toe te neemen. Waarby gevoegt is eene Belydenispredikatie*, *zynde eene schets van het gansche werkje.* Er wordt van gezegd, dat ‘dit stukje, niet alleen is ten dienste der aankomende jeugd, maar ook zelfs van degeenen, die in de kennisse der waarheit reeds tamelyk gevordert zyn.’ Dit geschrift is niet een herdruk van de in 1701 te Wezel uitgegevene *Eerste beginselen*, maar kan wèl de eerste druk zijn, van de in 1740 te Amsterdam uitgegevene: *Eerste beginselen*, enz.

Korte leydinge tot een regt begrip van de eerste beginselen der Zaligmaakende Waarheid. 's-Hage 1708. Dit geschrift beleefde niet minder dan zes herdrukken; de laatste onder den titel van: *Kort begrip van de Zaligmakende Waarheeden voor die zig tot hun geloofsbelydenis willen bereiden*, *met eene korte schets door deszelfs zoon* S.K. de Bruine. Amst. 1741.

Leyding der gedagten tegen de Sociniaansche Hebreeuwen.

Over de Drieëenheid der Godheid. 1716.

Euangelische waarheden.

L i t t e r a t u u r : Schotel, *Kerkel. Dordrecht*, dl. II, blz. 110-115. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1494-1496. - *Boekzaal* 1722*b*, blz. 417-419.

[Samuel Koenraad de Bruine]

BRUINE (Samuel Koenraad de) zoon van Johannes en diens huisvrouw Elisabeth Imbregts, aanschouwde het levenslicht te Wezel, den 11^{den} April 1700. Hij bezocht de Lat. school te 's-Gravenhage en ging in 1717 naar de academie te Utrecht, ten einde zich aldaar verder door studie in de godgeleerdheid te bekwamen (cf. *Alb. Stud.* Rh. Tr. kol. 122). Hier volgde hij de lessen van H.A. Roëll, Reland, Mill, Serrurier, Duker, van Alphen en Lampe. ‘Onder deze Heren verscheide reizen gepreekt hebbende, heeft hij onder het opzigt van den laatsten in het openbaar gedisputeert, de Locis N.T., quae de *λογ*□ □*π*□*στατι*□□ agere videntur’.

Na volbrachte studie werd hij in 't laatst van het jaar 1722 praeparatoir geëxamineerd in de classis van 's-Gravenhage. Beroepen den 19^{den} Jan. 1723 te Dubbeldam, aanvaardde hij alhier zijn betrekking, na afgelegd peremptoir examen in de classis van Dordrecht, den 23sten Mei. Van Dubbeldam, ging hij naar Deventer (ber. Oct. 1726, afsch. 10 Nov., intree den 8sten Dec). ‘Hier was de Bruine met een onuitsprekelijk genoegen; wordende onophoudelyk door den opgewekten lust van die gemeente aangespoort, om met inspanning van alle zyne vermogens zyne Bedieninge te vervullen. Terwyl hy zig alhier dus bezig hieldt, wierden hem aangeboden de theologische professie en het ampt van predikant tot Lingen; doch wierdt te rade daar voor te bedanken.’

Een op hem den 26sten Jan. 1729 uitgebracht beroep naar Middelburg werd niet aangenomen, ‘doch als hy op den 24 April 1729, wederom met eenparigheit van alle die stemmen, uitgesondert enen, wierd geroepen, en de WelEd. Groot Achtb. Burgemeesteren den 26 daaraan volgende daar by geliefden te voegen het ampt van theol. professor op 300 guldens jaarlyks, vondt hy zich verpligt die roeping op te volgen.’ In Zeelands hoofdstad deed hij zijn intree den 24sten Juli 1729, ‘maar nauwelijks vyf weken daar geweest zynde, wierdt hy aangetast van een zware ziekte,

die wel 38 weken duurde en hem zeer verzwakt hadt, van welke verzwakking de droevige overblyfselen nooit zo geheel verdwenen zyn, dat 's mans grooten geest, naar zyn blakenden wensch zich van het op dien tydt

toe frissche lichaam, in die welgesteltheit die het voorheen bezat, heeft konnen dienen.

Na zyne herstellinge deedt hy zyne inwyingsrede tot het professoraat: *de mirabilibus verbi divini*, *et necessaria ad illorum intellectum mentis illuminatione*'.

Den 4^{den} Aug. 1739 volgde 's mans beroep naar Amsterdam, alwaar hij, na van Middelburg, den 6^{den} Sept. afscheid genomen te hebben en den 20sten d.a.v. te zijn bevestigd, den 23sten in dienst trad. Hij heeft hier gearbeid tot den 30sten Maart 1748, toen hij, na een ongesteldheid van weinige dagen stierf. 'Van de uitmuntende gaven en genadens, die de hemel gelegt hadt in dit broose vat, zal men liever geheel zwijgen, dan te weinig zeggen. Brieven van voorschryvens hadt hy in zyn tydt niet nodig. De groote gemeente, daar in hy als een getrouw dienstknecht de gerechtigheit van zijnen Heere boodschapte, was en blyft zyn brief, geschreven, toen hij nog in het vleesch was, in zyn hart, bekent en gelezen van alle menschen, en wel in 't byzonder de zulke die door zyn dienst zo zyn bewrogt, dat ze zyn openbaar geworden te zyn een brief van Christus geschreven niet met inkt, maar door den geest des levendigen Godts, niet in stene tafelen, maar in vleesche tafelen des harten. Niet zonder ontroeringe zag men onzen christen helt schoon het bouwvallig lichaam onder den last byna bezweek, den doodt als uittarten op den predikstoel, in zyne laatste leerredenen, zo op den jongsten bededag als de daar op gevolgde bedestont, en byzonder op den dag des Heeren, die onmiddelyk voor zyn sterven kwam, gehouden in het maar al te waarachtig voorgevoelen van velen, voor zwanen-zangen van de byna reeds verhemelde ziel hunnes teer beminden leeraars; tot wiens gedachtenis men veel vrymoedigheit vont om te zeggen: Amsterdam heeft den dienst genoten enes mans, dien nooit genoeg waarderen konden die hem recht kenden, en dien nooit recht gekent hebben, die hem niet in hoge waarde mochten gehouden hebben.'

Van hem bestaan:

Vier predikatien over het allerkrachtigste verband tusschen 's Heylands twee staten.

Men heeft van hem twee portretten, één door Quinkhard geschilderd en door Houbraken gegraveerd, met een Lat. vers van Is. Schorer predikant te Middelburg. Gerustelijk mag dus worden aangenomen, dat het gemaakt is in den tijd toen hij hier predikant was. Het tweede in zwartekunst door J. van Vilsteren, met een zesregelig gedicht van dezen graveur.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1496: - Schotel, *Kerkel. Dordrecht*, dl. II, blz. 115 en 781. - Vooral *Boekzaal* 1748*a*, blz. 462-471. Uit het hier meegedeelde grafschrift blijkt, dat de Bruine den 5^{den} April begraven is. Nagtglas, *ll.* dl. I, blz. 84 en 85.

[Jan Rudolph de Bruine]

BRUINE (Jan Rudolph de) zoon van Philip Anthony en Alyda Lohmeijer, werd geboren te Amsterdam den 4^{den} Sept. 1810. Na in zijn geboortestad het noodige voorbereidend onderricht genoten te hebben, werd hij den 3^{den} Oct. 1828 ingeschreven als student in de godgeleerdheid te Leiden (*Alb. Stud.* kol. 1280), en den 7^{den} Aug. 1833 door het prov. kerkbestuur van N.-Holland tot de evangeliebediening toegelaten.

Predikant was hij achtereenvolgens te Balk (ber. 28 Nov. 1833, bev. 9 Maart 1834, afsch. 25 Juni 1843), te Vlissingen (ber. 31 Jan. 1843, voor de 2de

maal 14 Maart, intree 9 Juli, afsch. 25 Sept. 1847), te Middelburg (ber. 30 Mei 1847, intree 3 Oct.). Hier ontsliep hij na een langdurig lijden den 27sten April 1850. 'Met hoogen ernst verkondigde hij het Evangelie der verzoening en des vredes; en niet weinigen zijn er die hem hoogachtten en liefhadden en voor wie zijne bediening rijk gezegend was. Gelijk Jezus Christus de hoofdinhoud was zijner prediking, was hij ook zijn steun onder zijn lijden, zijne hope en zijn sterven.'

Van hem zag het licht:

Godsdienstige viering van den 8 December 1840 of ernstige opwekking aan Nederlands inwoners, *tot het opzenden van het dringend*, *veel omvattend en zegenrijk gebed voor de regeering van Willem II*, *op Hoogsdeszelfs eersten verjaardag na de plechtige inhuldiging als Koning der Nederlanden op den 28sten Nov. 1841*, *in eene Leerreden over Psalm LXXII:1 en 2.* Sneek 1849.

Tweetal leerredenen, *gehouden tot afscheid en intrede te Balk en te Vlissingen.* Vliss. 1843.

Over de grootheid van Jezus. Vliss. 1845

De hooge waarde en het rechte gebruik der vrijheid. Leerrede ter gedachtenis van den Munsterschen vrede. Middelb. 1848.

Twaalf nagelaten leerredenen. Rott. 1850.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1496 en 1497. - Nagtglas, *ll.* dl. I, blz. 84. - *Boekzaal* 1850*a*, blz. 617 en 618.

[Jan Barend Hendrik Bruinier]

BRUINIER (Jan Barend Hendrik) geboren te Lochem den 24sten Nov. 1796, was de zoon van Jan Hendrik, die den 8sten April 1807 in laatstgenoemde plaats overleed. Als student in de godgeleerdheid werd hij te Leiden ingeschreven den 4den Nov. 1815 en den 3den Oct. 1821 werd hij, door het provinciaal kerkbestuur van N.-Holland, tot de evangeliebediening toegelaten. Achtereenvolgens is hij als predikant werkzaam geweest te Eck en Wiel 1822, te Hillegom 1824, te Leeuwarden (17 Mei 1827-1 Sept. 1833), te Amsterdam, alwaar hij in den ouderdom van 59 jaar, den 5den Juli 1856 ontsliep.

Hij gaf uit:

Proeve eener voorlezing over den roem der Hebreeuwen. Leeuw. 1832.

Een pilaar en vastigheid der waarheid. 1 Tim. III:15*a. Gelegenheidsrede*, *na 25-jarige Evangeliedienst.* Amst. 1847.

Garnizoensrede over 1 Sam. XIX:5, *gehouden op den gedenkdag van Waterloo*, *18 Junij 1848.* Amst. 1848.

De toorn des lams en de genade onzes Heeren Jezus Christus. Openb. VI:16 en XXII:21. Twee leerredenen. Amst. 1848.

Maar zoovelen Hem aangenomen hebben, *dien heeft Hij macht gegeven* enz. Joh. I:12, 13. Leerrede. Amst. 1849.

Leesboek der kerkelijke geschiedenis ten gebruike op scholen, *katechisatiën en in huisgezinnen.* Uit het Hoogd. vertaald door J.B.H. Bruinier. 1ste afd. Van de stichting der Christel. kerk tot Constantijn den Groote, van het jaar 33 tot 324 na Christus geboorte. Amst. 1842. (Dit boek werd herdrukt).

De heerlijkheid van den Hoogepriester en de offerhande des Nieuwen Verbonds, boven de hoogepriesters en offers der Mozaïsche bedeeling. Twee leerred. Amst. 1852.
Gideon. Eene schriftbeschouwing over Richteren VI-IX. Haarl. 1853.

[Albert Bruining]

BRUINING (Albert) Petruszoon en broeder van Gerbrand, Remonstrantsch predikant te Zevenhoven, aanschouwde het levenlicht te Gorredijk, den 25sten Juni 1766. Toegelaten als proponent den 3den Aug. 1790 in de classis van Leeuwarden werd hij den 8sten Febr. 1791 beroepen te Kerkwerve (Zeeland) doch hiervoor bedankte hij, maar de roeping naar Pietersbierum nam hij aan. Hier bevestigd den 15den Mei 1791, is hij voortdurend in deze gemeente werkzaam gebleven tot zijn dood, den 12den Dec. 1837.

Van hem verscheem:

De leer der verzoening met God naar den bijbel. Amst. 1806.

Aanmerkingen over den brief van J. van Assen, over de leer der verzoening met God naar den bijbel. Franeker.

L i t t e r a t u u r: Romein, *Naaml.* enz. blz. 210. - Dr. S.D. v. Veen, *De Geref. kerk van Friesland.* Gron. 1888, blz. 211, noot 4.

[Gerbrand Bruining]

BRUINING (Gerbrand) zoon van Petrus en Fedtje Alberts, werd geboren te Gorredijk (waar zijn vader destijds predikant was) den 28sten Juli 1764. Het eerste onderricht ontving hij van zijn vader, die hem ook de beginselen van het Latijn leerde, de studie van welke taal hij later voortzette aan de Lat. school te Leeuwarden. Ten jare 1779 werd hij student te Franeker, waar hij aanvankelijk studeerde in de letteren en onder leiding van J.H. van Swinden ook de wiskunde beoefende. Later ging hij over tot de studie der godgeleerdheid, doch toen hij in 1784 zijn studie had volbracht en verwacht werd, dat hij het candidaatsexamen in de theologie zou afleggen, verklaarde hij zich bezwaard om de formulieren van eenigheid te onderteekenen. De studie der theologie werd vaarwel gezegd en aangezien hij bij de destijds heerschende burgertwisten, de partij der patriotten was toegedaan, werd hij lid van het genootschap van wapenhandel te Wirdum, waar zijn vader toen ter tijde predikant was. Dan, de wapenhandel verhinderde niet dat hij zich voortdurend bleef oefenen in de studie der klassieken. Bevorderd in 1785 tot rector te Joure, werd hij kort daarna aangesteld tot praeceptor aan de Lat. school te Harlingen. Het ampt van praeceptor bekleedde hij tot het begin van 1787, toen hij luitenant werd bij de Utrechtsche Staten-artillerie. Uit Utrecht werd hij teruggeroepen door de patriotten naar Friesland, waar hij werd aangesteld tot kapitein van een compagnie artilleristen. Gedetacheerd naar Makkum, zag hij zich ten gevolge der omwenteling in 1787, genoodzaakt deze plaats te verlaten. Nu toefde hij een korte poos te Stavoren, om zich daarna naar Holland te begeven, alwaar hij Muiden, tegen een aanval der Pruisen hielp verdedigen. Toen de stad, ten gevolge van het ontbreken van krijgsvoorraad moest ontruimd worden, trok Bruining naar Amsterdam en te dezer plaatse was het dat hij zijn ontslag bekwam als kapitein der artillerie. Een lange omzwerving van Groningen naar Brussel (die reis duurde 16 dagen), bracht hem eindelijk te St. Omer, alwaar hij zich bij de Nederlandsche uitgewekenen voegde. Na allerlei ontmoetingen, vóór, bij en na de Fransche

omwenteling, kwam hij in 1789 terug te Amsterdam, om hier, na zich eerst met het schrijven van geschiedkundige werken te hebben beziggehouden, tot de Remonstrantsche broederschap over te gaan. De oude liefde voor de godgeleerdheid kwam weer boven, en zoo zien we hem, na een jaar de lessen in de theologie aan het seminarie gevolgd te hebben, in 1791 toegelaten tot proponent. Eerst in commissie gesteld bij de

Remonstr. gemeente te Delft, werd hij in 1792 beroepen te Bleiswijk en vertrok hij nog in hetzelfde jaar derwaarts. In 1795 gaf hij, zonder zijn naam, in het licht: *De minachting der Hervormden jegens de overleveringen*, *welke de Roomsche kerk aan het N.T. gelijk stelt*, *door een Leeraar der Remonstranten.* Naar aanleiding van dit boek, deed de predikant Stolker, in de groote vergadering van 1796, een voorstel tot beteugeling der licentie, waarop Bruining zich als den schrijver bekend maakte en op verlangen der vergadering aannam, voor het publiek de verklaring af te leggen, dat hij den inhoud voor zijn rekening nam. Beroepen in 1796 te Berkel, werd hij in 1803 tweede leeraar bij de Rem. gemeente te Nieuwkoop, en bediende hij sedert 1805 ook Zevenhoven, werwaarts hij, na aldaar als vast aangesteld te zijn, den 6^{den} Aug. 1808 vertrok. In 1811 (15 Nov.) liet hij zich uitkoopen van den dienst der Broederschap, waardoor Zevenhoven weder het bezit van een eigen leeraar verloor. Hij vestigde zich nu metterwoon te Leiden, alwaar hij zich met werken voor de drukpers onledig bezig hield en sedert Mei 1817 bibliothecaris was van de Thysiaansche-bibliotheek. Hij stierf in 1833.

Van hem verscheen in druk:

Een nieuw gevoelen aangaande de grondvesting der Assyrische heerschappij. Rott. 1794.

Ezra, *de schrijver der vijf eerste en meeste andere historische boeken des O.T.* Amst. 1798.

Dichterlijke uitwijding over den watervloed. Leid. 1798.

De geschiedenis der oude godsdienstleer uit de ruïnen, *waarin Volney haar misvormd heeft*, *herbouwd.* Rott. 1802.

Terwijl hij te Nieuwkoop als predikant werkzaam was, zond hij een antwoord in bij Teyler's godgeleerd genootschap op de vraag: *Van welken aart waren de zoenoffers onder het O.V.? Heeft de dood van Christus*, *daarmede een genoegzame overeenstemming*, *om*, *met de daad*, *in het licht van een zoenoffer beschouwd te worden? - zo ja - hoe verre strekt zich die overeenstemming uit?* Met goud bekroond werd op deze vraag het antwoord van R. Koopmans (cf. *Verhandel. van Teylers godgeleerd genootschap.* XXI dl. 1805, blz. 224). Als accessit werden hierbij uitgegeven (cf. *id.* blz. 225 en 291), twee verhandelingen van G. Bruining en een ongenoemde (cf. *Arch. voor kerkel. gesch. inzonderheid van Nederland*, 5de dl. Leid. 1834, blz. 269, aanteekening 48).

Ontwerp van een volledige geschiedenis der oude Oostersche wereld. Leid. 1807.

Rudimenta der Engelsche taal. Rott. 1807.

De algebr. voorstellen aangaande de beweging van personen, *schepen* enz. *ontwikkeld en opgelost.* Leyd. 1814.

La Patrie, *ou description de l'Empire Français.*

Premiers principes de la thêologie.

Beschrijving van en geschied, *van het prinsdom Oranje en de Oranje vorsten.* Leyd. 1814.

Hereeniging van het Belgische en reeds vereende Nederland, *onder het glorierijke Oranjehuis in Febr. 1814.* Leyd. 1814.

Oud Nederl. heugelijk herleven, met aanteekeningen van J. Scharp. Rott. 1814.

Schediasma de Mesmerismo ante Mesmerum. Gron. 1815.

Malte-Brun, *tafereel van het koningrijk Saksen.* Leyd. 1815.

F.W. Reinhardt, *Samenstel der christel. zedekunde.* Leyd. 1815.

Bonaparte's laatste ondernemingen, *en derzelver naaste gevolgen.* 6 stukken. Rott. 1815.

België, *het Luxemburgsche*, *Luik en andere bezittingen beschreven*, met een kaart. 1815. Breda. Onder den titel van: *Nieuwe volledige beschrijving van België*, *waaronder het Luxemburgsche*, *het land van Luik*, *en de aangrenzende Fransche vestingen en andere bezittingen*, zag een nieuwe uitgave van laatstgenoemd werk, in 1830 te Z.-Bommel het licht.

Geschiedenis der Nederl., *van de vroegste tijden tot op heden*, *enz.* 2 dln. Amst. 1825.

Tableau topographique et statistique de Rotterdam, *ou cette ville est décrite sous tous les rapports remarquables* ..... Rott. 1815.

Description succincte de la Haye et de ses environs. Rott. 1816.

Het verheugde Nederland, *bij de aankomst van het jeugdige vorstenpaar in de Noordelijke en Zuidelijke provinciën.* Leyd. 1817.

Bijbelgenootschappen en Jezuiten-orde, *in beider nut en schadelijke strekking.* Amst. 1817.

Commentarius perpetuus in J. Caesaris, *Strabonis* ..... *aliorum historicorum* ..... *trad. de rebus Belgicis*, *Batavicis*, *Frisicis*, *Sicambricis aliis nonnullis. cet.* 1818. Lugd. Bat.

Nederl. synonymen, *taalkundig en etymologisch behandeld.* 2 dln. Rott. 1820.

Algemeen aardrijkskundig woordenboek en supplement, met een kaart. 4 stkn. 2 dln. Rott. 1823.

Historie der wederzijdsche geographische woordenboeken, *die te Dordrecht en Rotterdam uitkomen.* Rott. 1824.

De echte bewijzen voor Gods aanwezen in voorzienigheid van de onechte afgescheiden, *en tegen bedenkingen gestaafd.* Leyd. 1824.

Ook iets over de Nederlandsche spraakleer van W. Bilderdijk; over zeker kort begrip van het samenstel onzer taal, *en over meer ander geschrijf.* Delft 1827.

Wilem X .....*of volkomen veilige opkweeking van kleine kinderen*, *zonder moederborst of minne*, *naar de voorschriften van den Leipziger arts en vroedmeester F.L. Meiszner.* Gorinch. 1829.

De wijsheid van Pruissen in het navolgen van den Kardinaal Richelieu, *ter leering voor Nederland*, *aan het einde van 1829.* Delft 1829.

Herinneringen, *met betrekking tot de omwentelingen in staat en kerk gedurende zijnen levensloop.* Dordr. 1830.

Wie Bruining's leven wil leeren kennen, hij gebruike en leze dit boek. Het bevat 18 hoofdstukken, verdeeld als volgt: ‘I. Korte inleiding. Des schrijvers ouders en 15 eerste levensjaren. II. Het academieleven van den schrijver. III. Des schrijvers verblijf te Joure en te Harlingen. IV. Eenige weken oponthoud te Utrecht en vertrek naar Franeker. V. Wat den schrijver in Friesland bejegende. VI. Des schrijvers wedervaren te Muiden. VII. Afdanking en rondzwerven van den schrijver. VIII. Zestiendaagsche reis van Groningen naar Brussel. IX. Verblijf in de hoofdplaats der Oostenr. Nederlanden, en reis van daar naar St. Omer. X. Ontmoetingen in Frankrijk tot aan de Fransche omwenteling. XI. Des schrijvers wedervaren bij en na de Fransche omwenteling. XII. Reis naar Amsterdam. Vertoef aldaar en student- en

proponentschap bij de Remonstranten. XIII. Huwelijk en driejarig leven te Bleiswijk. XIV. Wedervaren in 1796-1802. XV. Verrichtingen

in 1803-1807. XVI. Wat den schrijver van 1808-1811 overkwam. XVII. Des schrijvers aanvankelijk wedervaren te Leyden. XVIII. Volgend wedervaren te Leyden. Besluit. Aanhangsel.' Van dit boek moet getuigd worden dat het een hoogst merkwaardig geschrift is, dat zeer veel belangrijks meedeelt over de jaren, die het omvat, en voor een juiste kennis van dien tijd, nog zeer groote waarde heeft.

Oorsprong en strekking der loodsen voor opperlieden, *metzelaarsgezellen*, *onderbazen*, *bazen of meesters* enz., *die sinds 1674 aan een tempel, waar een vermeend deel van Salomo's wijsheid gepredikt worden zou*, *metselen.* Den Haag 1831.

Medewerker was Bruining aan Weiland's *Nederduitsch Taalkundig Woordenboek.* 11 stkn. Dordr. 1811; dat van de letter O af, bijna geheel alleen door hem bewerkt is.

De dictionnaire portatif Français et Hollandais-Français par A. Blussé, werd almee door hem aangevuld en verbeterd.

Aanmerkingen op J.C.W. le Jeune, *Geschied- en letterkundige nasporingen omtrent de afkomst en verspreiding der talen van de onderscheidene volken.* Delft 1826.

Betere toekomst voor Nederland en blijde uitzichten van houtenden, *peinzenden en droomenden.* Rott. 1826.

De heldhaftige bevrediging van Palembang, *het aldaar sints 1810 vooraf gebeurde*, *wederlegging van Raffles en Court*, *en voorloopige korte beschrijving van Palembang*, *Banka*, enz. Met kaarten. Rott. 1822.

Een hartig woordje aan W. Bilderdijk over deszelfs toelichting van da Costa's bezwaren. Leyd. 1823.

Eenige antikritiek, *meer kritiek*, *en menige historische waarheid uit onze tijden vol flikkerlicht.* Leyd. 1824.

Kerkelijke redevoering over Luk. XIII:1-5. Leyd. 1807.

Nog had hij eenigen tijd de hand in het *Journal Politique de Leyde* en leverde hij menige bijdragen aan meer dan een tijdschrift.

Bruining is een geleerd man geweest, en vooral van talen en geschiedenis was hij zeer goed op de hoogte. Zijn theologische richting was beslist vrijzinnig, en zijn vrijzinnigheid ging zelfs bij de Remonstranten feitelijk te ver.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1499-1502 en de d.t.p. genoemde litteratuur. Het meest belangrijke voor zijn levensgeschiedenis is en blijft nog steeds zijn werk: *Herinneringen. - De Rem. broederschap. Biogr. Naamlijst*, enz. Amst. 1905, r.i.v. De lijst zijner boekwerken, gegeven bij v.d. Aa, t.a.p. kon vermeerderd worden met enkele, die hier niet genoemd worden, maar die toch bestaan en in het bezit zijn van de bibliotheek van de Maatsch. der Nederl. Letterkunde (cf. *Catalogus* dl. III. Leid. 1889, kol. 116).

[Herman Adriaan Bruining]

BRUINING (Herman Adriaan). Geboren den 15^{den} Nov. 1738 te Rotterdam uit Herman, predikant aldaar en Rinske Bruining, diens eerste vrouw. Na de noodige voorbereiding werd hij student te Utrecht (zijn naam komt echter in het *Album* niet voor), waar hij vooral de lessen volgde van W. van Irhoven en later van diens opvolger G. Bonnet, en den 20sten Mei 1764 werd hij (na praeparatoir te zijn geëxamineerd in

de classis van Schieland, in 1762, en als hij den 21sten Nov. 1763 te Kolham beroepen was) in zijn eerste gemeente door zijn vader bevestigd. Vandaar verhuisde hij, in dezelfde betrekking naar Workum, ten jare 1767, aan-

vaardende er zijn bediening den 25sten Oct. In deze, evenzeer als in zijn vorige standplaats, genoot hij de liefde der gemeente, waardoor hij ten jare 1770 weerhouden werd, om eene, den 2den April op hem uitgebrachte beroeping naar Bolsward aan te nemen. Beroepen te Veere, den 22sten Mei 1772, werd hij den 30sten Aug. d.t.p. bevestigd. Ruim 38 jaar (want hij stierf den 7den Jan. 1811), is hij in deze zijn derde gemeente werkzaam geweest, en ook hier deelde hij tot zijn dood, in de grootste achting, zoo van zijn ambtgenooten als van de gansche gemeente. 'Hij was trouwens een sieraad van zijn orde, waardig, wegens de uitmuntende gaven van zijn geest, den eerbied van alle verstandigen, en, volgens de voortreffelijke hoedanigheden van zijn zedelijk karakter, de liefde van alle braven. De uitstekendste verdiensten had hij in den stadigen voortgang zijner studiën, verworven door zijn schranderheid, wijsheid en geleerdheid. Als godsdienstleeraar op den predikstoel, blonk hij boven velen uit, door het houden van altijd welbearbeidde leerredenen, die overreden en verbeteren konden, door een uitgebreide geoefendheid in het oordeelkundig verklaren van den Bijbel, door eenen vrijmoedigen, doch zachten ernst ter bevordering van wezenlijke stichting overeenkomstig het verheven doel van zijn gekozen onderwerp, door een zaakrijke, naar de gemeene vatbaarheid geschikte, voordracht, door een zuiverheid van taal en stijl, vol klems en nadruks, en door een echte, krachtige welsprekendheid, die de harten roerde. Ten bewijze daarvan strekke zijne ten jare 1787, door den druk gemeen gemaakte *twee Biddags-Leerredenen*, die in de jaren 1786 en 1787 door hem waren uitgesproken[1]. In den omgang met de leden van zijne gemeente, was hij de liefderijke, welmeenende, getrouwe, oprechte menschenvriend; in de kerkelijke vergaderingen de vraagbaak, de raadgever, de leidsman en gids zijner broederen, in huis en buitenhuis een voorbeeld van treffelijke deugd, in houding en gesprek overal de zedelijke gevalligheid zelve. Als beoefenaar der wetenschappen werd hij, naar waarde, zeer hoog geschat van zijne geleerde vrienden, onder welke hij, met bijzondere onderscheiding vooral geteld heeft E.M. Engelberts, A. van den Berg, H.J. Krom, M. Tydeman, A. Drijfhout en anderen. Minder bekend heeft hij zich in die betrekking bij het leesgierig publiek gemaakt, als geene of weinige opgewektheid immer gevoeld hebbende, om, door het uitgeven van vele, keurig bearbeidde geschriften, waartoe het hem aan bekwaamheid niet ontbrak, zijnen naam te vereeuwigen.'

Behalve het reeds genoemde verscheen nog van hem in druk:

Proeve van bijbel- en mengelpoëzy. Veere 1792.

Ongenoemd heeft hij voor het publiek echter meer geschreven.

Aan de *Nederlandsche Biblotheek*, die ten jare 1774 begon uitgegeven te worden, was hij een zeer naarstig medearbeider. Verscheidene taalkundige bijdragen en gedichten van hem zijn geplaatst in de *Taal- en dichtkundige bijdragen*, die van 1758-1762 in het licht zijn verschenen, en in den jare 1775 uitgegeven; in *Proeve van Oudheid- Taal- en Dichtkunde*, door het genootschap *Dulces ante omnia Musae*, waarvan hij met de heeren M. Tydeman, Z.M. Alewijn en A. Kluit, ten jare 1759 de oprichter, en alzoo één der eerste leden geweest is. Lid was hij van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde, waartoe hij, met zijn bovengenoemde vrienden den grond heeft gelegd.

1) Uitgegeven te Veere 1787.

In 1774 had hij te Middelburg een geschrift uitgegeven tot verdediging der nieuwe psalmberijming[1)].

Het kan geen verwondering baren dat een man, gelijk hij was, door de Zeeuwsche geestelijkheid verkoren werd tot lid der commissie, die eerst te Utrecht, daarna in den Haag, ten jare 1803 is werkzaam geweest ter samenstelling van den bundel der evangelische gezangen, waarvan enkele (91, 116[2)], 139, 142, 148 en 180) van hem zelf afkomstig zijn.

Nog bezorgde hij: J. Ermerins, *Eenige Zeeuwsche oudheden*, *uit echte stukken opgeheldert en in het licht gebragt; behoudens eene beschrijving van de eilanden Schouwen en Duiveland*, *in het byzonder het rechtsgebied der stad Ziericzee*, *genaamd Poort-Ambacht. Voorts de Heerlijkheid van Noordgouwen en het Ambacht van St. Jeronimus-polder.* Middelb. 1797.

De bibliotheek van de Maatsch. der Nederl. Letterk. bewaart drie brieven van hem, waarvan 2 aan M. Tydeman (*Cat. der bibl. van de Maatsch. der Nederl. Letterkunde.* Handschr. blz. 58).

Zijn portret, in 1790 geteekend, werd met een bijschrift voorzien van Ds. J.J. Andriessen:

> Dit 's Bruing die op de Euangely-fluit,
> Zoo lieflyk streelt het oor der Verenaaren;
> Die heilheraut van Jezus dierbre bruid;
> Men hoor hem ook, bij 't klinken zijner snaaren,
> Hij volgt van ver, het onnavolglyk schoon
> Van Davids harp op dichterlyken toon.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1498 en 1499. - *Boekzaal* 1811*b*, blz. 204-208. - Nagtglas, *ll.* blz. 85 en 86. - *Zeelandia illustrata*, dl. I, blz. 599.

[Hermannus Bruining]

BRUINING (Hermannus) aanschouwde den 20sten Mei 1705 het levenslicht te Damwoude, waar zijn vader Regnerus, destijds predikant was. Zijn moeder heette Margaretha Rooswinkel. De beginselen van het Latijn leerde hij aanvankelijk bij zijn vader en later aan de Lat. school te Dokkum, en den 21sten Sept. 1724 werd hij als student in de godgeleerdheid te Leiden ingeschreven (*Alb. Stud.* kol. 893). Hier genoot hij het onderricht van Joh. à Marck en van Joh. Wesselius, en na volbrachte studie, werd hij den 4^{den} Aug. 1727, in de classis Dokkum, tot de evangeliebediening toegelaten. Beroepen te Wijkel (20 Aug. 1728), werd hij d.t.p. bevestigd den 19^{den} Sept. om den 26sten d.a.v. met 2 Cor. XII:9 zijn intree te doen. Den 20sten Jan. 1732 zag hij zich tot predikant verkozen te Wirdum, en, na den 2^{den} Juni met Hand. XX:31 en 32 afscheid te hebben gepredikt aanvaardde hij zijn arbeid in zijn tweede gemeente

1) De titel luidt: *De kerk van Nederland tot Godverheerlijkend zingen opgewekt.* Middelb. 1774. Dit 15 bladzijden groote boekje is vooral saamgesteld met het doel om te doen beseffen aan hen, die nog voor het werk van Datheen streden, hoe ver de nieuwe berijming gaat boven de oude.
2) v.d. Aa, *ll.* blz. 1499, noemt verkeerdelijk Gezang 115 als afkomstig van Bruining (cf. H.H. Barger, *Ons kerkboek*, Gron. 1900, blz. 284).

met Jes. II:5, den 8sten Juni. Op 16 Oct. 1735 beroepen te Hoorn, verliet hij den 20sten Nov. Wirdum en zag hij zich den

4den Dec. bevestigd door zijn ambtgenoot C. de Feyfer. ‘Hier (te Hoorn) dagt en wilde hy gaarne verblyven, doch de groote Maas- en koopstad Rotterdam, wierp onder 't aanbiddelyk bestel van Jehova's wonderlyke voorzienigheid, haar oog op hem, en zijn Eerw. wierd door de representeerende Leden der zeer aanzienlyke gemeente dier stad, den 12 Dec. 1736 tot haaren gewoonen Herder en Leeraar beroepen; en nam op den 8 Febr. 1737, van de Hoornsche gemeente afscheid, met 1 Thess. V:23, en wierd den 17 dito te Rotterdam bevestigt.’

Bijna 38 jaar heeft Bruining deze gemeente gediend en met veel ‘yver en getrouwheid het Euangelium der Zaligheid verkondigd.’ Langzamerhand openbaarden zich ook bij hem de gebreken des ouderdoms, en behaagde het ‘den WelEd. Gr. Achtb. Magistraat’ hem met een halve predikbeurt te begunstigen. In 1776 zag hij zich door toenemende lichaamszwakte genoodzaakt zijn emeritaat aan te vragen. Hij overleed den 2den Juli 1781.

Te Rotterdam behoorde hij tot de vrienden van Hofstede, dien hij den 22sten Juni 1749 met 1 Kron. XXXVIII:10 tot de gemeente inleidde. Uit het feit, dat hij met Hofstede bevriend was en met hem streed, mag afgeleid worden, dat hij van denzelfden geest was, en dus tot de streng rechtzinnige partij behoorde.

Met Hofstede schreef hij:

1o. *Het recht der Rotterdamsche kerk*, enz. 1786.

2o. *Bekendmaking in de Boekzaal* 1756*b*, blz. 632-638. - *Id.* 1757*a*, blz. 85-87.

3o. *Het Kralinger Lasterschrift genaemd klaere en grondige nederlegging*, enz. 1757.

Van zijn hand alleen verscheen:

Afscheid van Hoorn over Thess. V:23 en *Intreerede te Rotterdam over Psalm LXXIII:28.* Rott. 1737.

Verhandelingen over het geheele N.T.

Litteratuur: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1497. - *Boekzaal* 1781*b*, blz. 222-225. - Dr. J.P. de Bie, *Het leven van Petrus Hofstede*, reg. i.v. - Romein, *Naamlijst der Predikanten van Friesland*, reg. i.v.

[Martinus Bruinvisch]

BRUINVISCH (Martinus) aanschouwde het levenslicht te Bergen op Zoom omstreeks het jaar 1591 en werd den 24sten September 1610 als student in de philosophie te Leiden ingeschreven (cf. *Alb. Stud.* kol. 99). Bevestigd als predikant te Rosendaal in 1613, vertrok hij vandaar in 1615 naar Oosterland en eindelijk in 1628 naar Zierikzee alwaar hij, hoogstwaarschijnlijk in 1639, gestorven is.

Hij schreef:

De Baniere des Heeren, *ofte Victorye*, *die de Heere ons heeft verleent over de machtige Spaensche vlote*, *den 21 ende eenighe volghende daghen van October* anno 1639 ..... genomen uyt de woorden Psalm CXVI vers 12, 13 en 14 ende uyt Num. XXIV vers 23 en 24, ende ghepredickt ..... den 6 ende 9 Nov. voorleden, voor de ghemeynte van Ziericzee. Door Martinum Bruynvisch..... Tot Ziericzee 1640.

Vinger Godts.

L i t t e r a t u u r : P. de La Rue, *Gel. Zeeland.* 2de dr. Middelb. 1742, blz. 293 en 294. - Nagtglas, *ll.* blz. 87. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1506.

[Adriaan Bruinvisch]

BRUINVISCH (Adriaan) geboren te Zierikzee den 10den Febr. 1628 ‘leerde in drie jaaren de taalen in het Latijnsche School zijner geboortestad, en voltrok zijne

verdere studiën, zoo in de Filosofye als Theologye, te Utrecht' alwaar hij in 1645 als student was ingeschreven, (cf. *Alb. Stud.* kol. 11). Als proponent toegelaten in de classis Brielle, werd hij later beroepen tot predikant te Elkerzee, waar hij arbeidde tot 1653, toen hij naar zijn geboorteplaats vertrok. 'Geduurende zijn verblyf aldaar wierd hy, wegens zijne uitmuntende hoedaanigheden, eerst in 's-Graavenhaage, omtrent een half jaar daarna te Leiden en eindelyk te Amsteldam, beroepen: dog niettegenstaande allerhande kragtige middelen om hem ter aanneeming daarvan te beweegen; bedankte hy die drie gemeenten voor de hem aangedaane eere, en bleef, ten einde zijn's leevens toe', te Zierikzee, alwaar hij den 9^{den} Mei 1676 stierf.

Zijn zoon Johan gaf in 1679 te 's-Gravenhage uit: *Het Heil des Heeren*, *vertoont in XXXI predicatiën over de zaalige geboorte*, *heerlycke opstandinge onzes Heeren*, *en de troostelycke sendinge des H. Geestes*, enz.

Of Johan voldaan heeft aan zijn woord: '*Verwacht noch andere die ick hoop hoe eer*, *hoe liever te sullen volgen*, *waer onder na myn' voornemen 't eerste zijn sal over onsen Heydelbergschen Catechismus*, *in welckers verhandeling het pit en de keern syner study t'samen vloeyt*', is mij niet gebleken.

L i t t e r a t u u r : de la Rue, *ll.* blz. 292 en 293, en Nagtglas, *ll.* blz. 87, waar we o.a. lezen; 'In de verzameling (nl. van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen) is een klacht van hem aan gecommitteerde raden over een onbehoorlijk beroep te Elkerzee dd. Nov. 1640 en twee bladen uit een boek, waarop Martinus Bruinvisch. *Luctante Victoria.* 12 Juli 1611'.

[Johannes Petrus Bruinwold Riedel]

BRUINWOLD RIEDEL (Johannes Petrus) geboren den 22sten Januari 1765, volbracht zijn studie aan de hoogeschool te Groningen, zijn vaderstad en werd den 21sten Juni 1789 bevestigd als predikant te Kollum. 'Gedurende 54½ jaar was hij in deze gemeente werkzaam, en betoonde hij zich een ijverig en getrouw evangeliedienaar, die geloofde hetgeen hij sprak, en leefde gelijk hij geloofde. Als eene merkwaardige bijzonderheid kan hierbij worden vermeld, dat hij, nu 25 jaar geleden, op den 31 Oct. 1824 eene eeuwrede hield, ter gedachtenis, dat deze gemeente toch in volle honderd jaren slechts door twee opvolgende predikanten bediend werd, predikende bij die gelegenheid over Psalm LXXI:16-18, terwijl hij, 15 jaar daarna, op den 30 Juni 1839, het feest van zijn 50-jarige evangeliedienst vierde, met een leerrede over Hand. XXVI:22*a*.' Niet alleen echter als predikant, neen, maar ook als rector heeft hij gefungeerd aan de vroeger d.t.p. bestaande Lat. school. Wegens lichaamszwakte zag hij zich genoodzaakt den 7^{den} Jan. 1844 zijn bediening neer te leggen. Hij deed zulks met een afscheidsrede naar aanleiding van 2 Thess. III:16. Zacht en kalm overleed hij den 9^{den} Oct. 1849. Gedurende zijn bediening was hij een aantal jaren president van het klassikaal bestuur van Dokkum en als zoodanig lid van het prov. kerkbestuur van Friesland, en in het jaar 1840, werd hij door den koning vereerd met het ridderkruis van den Nederl. Leeuw.

Van hem verscheen in 1856 te Groningen: *Vijftal Leerredenen.*

L i t t e r a t u u r : *Boekzaal* 1849*b*, blz. 613 en 614.

[Adrianus Bruistens]

BRUISTENS (Adrianus) studeerde te Harderwijk in de godgeleerdheid, en werd in 1734 door de classis Zalt-Bommel praeparatoir geëxamineerd en tot de

bediening des woords toegelaten. Beroepen in 1735 op net fort St. Andries, werd hij hier in 1736 bevestigd. Werkzaam is hij aldaar gebleven tot 1742, in welk jaar hij naar Rossum toog, welke gemeente hij later met Hulst verwisselde, (ber. in 1751, bev. 9 April 1752). Na ruim tweejarigen arbeid t.d.p. is hij naar Middelburg beroepen (11 Aug. 1754), om hier den 3^{den} Nov. d.a.v. bevestigd te worden. Ten gevolge van een langdurig verval van krachten, overleed hij in Zeeland's hoofdstad, den 11^{den} Oct. 1781.

Hij gaf uit:

Lijkrede op F.W. van Oosterzee. Middelb. 1764.

[Johannes Brummel]

BRUMMEL (Johannes) geboren te Kampen in 1715, werd, na volbrachte studie, den 2^{den} Juni 1738 in de classis Edam praeparatoir geëxamineerd en den 15^{den} Aug. van hetzelfde jaar beroepen te Oost- en Westblokker, alwaar hij, na den 22sten Oct. het peremptoir examen te hebben afgelegd, den 26sten Nov. bevestigd werd. Een andere gemeente dan deze heeft hij niet gediend. Voortdurend bleef hij hier werkzaam tot April 1780, toen hem, wegens verval van krachten een eervol emeritaat werd verleend. Hij stierf den 21sten Maart 1783 te Krommenie, ten huize van zijn zoon Johannes, predikant aldaar.

Van hem zag het licht:

Jubel-Leerreden over Openb. XIV vs. 6 en 7, *ter gedachtenis van de eerste openbare verkondiging des Euangeliums in Holland.* Hoorn 1766.

[Anthony Brummelkamp]

BRUMMELKAMP (Anthony) geboren te Amsterdam den 14^{den} Oct. 1811 werd, nadat hij hier op voldoende wijze was voorbereid, den 7^{den} Mei 1829 als student ingeschreven bij de theologische faculteit te Leiden (cf. *Alb. Stud.* kol. 1282). In Mei 1834 door het provinciaal kerkbestuur van Zuid-Holland tot de evangelieprediking toegelaten, werd hij nog in hetzelfde jaar predikant te Hattum, doch in 1835 sloot hij zich met van Rhee te Veen, Gezelle Meerburg te Almkerk en van Velzen te Drogeham, bij de afgescheiden beweging aan. Van af de oprichting, 6 Dec. 1854, was Brummelkamp hoogleeraar te Kampen aan de theol. school ter opleiding van predikanten voor de Chr. Afgesch. gezindte, en hij overleed d.t.p. den 2^{den} Juni 1888.

Van hem zag het licht:

Uitgang uit de gemeenschap met het Nederl. Herv. kerkbestuur noodzakelijk gemaakt door afzetting. den Haag 1835.

Adres ingediend door de Gereformeerden in Overijssel en Gelderland, *met eene voorrede en geleidende missive van Z.M. den Koning.* den Haag 1836.

Holland in Amerika, *of de Holl. Kolonisatie in den staat van Michigan.* Arnh. 1847.

Met A.C. v. Raalte, *Landverhuizing*, *of waarom bevorderen wij de volksverhuizing naar N.-Amerika en niet naar Java.* Amst. 1846.

Stemmen uit N.-Amerika met een begeleidend woord van A. Brummelkamp. Amst. 1847.

Evangelische alliantie. Rede uitgesproken bij het overdragen van het rectoraat aan de theol. school der Chr. Ger. kerk, op 6 Dec. 1873. den Haag 1873.

1517 en 1867. De roeping der theol. school te Kampen, *in het zevende halve*

eeuwgetijde der hervorming. Toespraak gehouden op haar dertienden verjaardag, 6 Dec. 1867. Kampen 1867.

Joh. Kalvijn, *De evangeliën van Matth., Marc. en Lukas in onderlinge overeenstemming gebracht en verklaard. Op nieuw uit het Latijn vertaald onder toezicht van A. Brummelkamp.* den Haag 1869-1874. 3 dln.

In 1869 verscheen te Middelburg: L.J. v. Rhijn en H.J. Koenen, *De antigezanggeest in onze Nederl. Herv. Kerk. Met aanhangsel: Openbare brief van Ds. Brummelkamp aan D. van Rhijn en beantwoording er van.*

Te Amersfoort zag het licht in 1873: D.P.M. Graswinckel, *Open brief aan het bestuur van het anti-schoolwetverbond. Naar aanleiding van de debatten te Amersfoort gehouden, tusschen prof. Brummelkamp c.s. en de voorstanders van de staatsschool.*

[Johannes Frederik Gerrit Brumund]

BRUMUND (Johannes Frederik Gerrit) aanschouwde het levenslicht te Amsterdam den 29sten Aug. 1814. Na het noodige voorbereidend onderricht ontvangen te hebben werd hij student in de godgeleerdheid aan het athenaeum in zijn geboortestad. Hij liet zich evenwel ook inschrijven te Leiden (cf. *Alb. Stud.* kol. 1299, '12 Juni 1833, Johannes Fredericus Gerardus Brumund, Amsteldamensis, 18 T.') en later te Utrecht (cf. *Alb. Stud.* kol. 317: '30 Sept. 1836, J.F.G. Brumund, Amstellod. Th. Ex. Athenaeo Amstellod. huc. venit'). De bijvoeging 'huc venit', wijst er op, dat hij toen te Utrecht is komen wonen om er zijn studie in de godgeleerdheid voort te zetten.

Den 7^{den} Aug. 1839 werd hij door het prov. kerkbestuur van Utrecht tot de evangeliebediening toegelaten, en den 18^{den} Aug. 1840 volgde zijn aanstelling tot predikant in Nederl. Indië bij de gemeente te Soerakarta en Djokjokarta. Vóór zijn vertrek naar Indië, had hij zich toegelegd op de studie van het Maleisch, bij den predikant D. Lenting te Zeist.

Later is hij achtereenvolgens predikant geweest te Amboina 1842, te Rembang 1844; weer te Soerakarta 1846, Soerabaja 1851, Batavia 1854, verlof 1857, Pontianak 1859, Batavia 1861. In het jaar 1862, ondernam Brumund een reis over Java, in het belang der kennis van de Hindoe-oudheden. Op deze reis overleed hij te Malang, den 12^{den} Maart 1863 op ruim 49 jarigen leeftijd. Zijn verscheiden was een zeer groot verlies voor de wetenschap.

Brumund was, en dit strekt tot bewijs van de erkenning van zijn groote waarde als geleerde, lid van het bestuur van het Bataviaansch Genootschap van K. en W., lid van de Deutsche Morgenländische Gesellschaft, lid van de Maatsch. der Nederl. Letterkunde. In 1855 vergezelde hij den gouverneur-generaal Duijmaer van Twist op eene reis door de Molukken.

Van hem zag het licht:

Berigten omtrent de evangelisatie van Java, uitgeg. door H.A.G. Brumund. Amst. 1854.

Eenige opmerkingen over de licht- en schaduwbeelden van de gebr. Dag en Nacht. Batavia 1856. 2 st.

Fragment mijner reize door de Molukko's, Makjan en Batjan. Batavia 1856.

Het volksonderwijs onder de Javanen. Prijsantwoord, uitgeg. door de Maatsch. tot Nut van 't Algemeen in Oost-Indië. Batavia 1857.

Indiana. Verzameling van stukken van onderscheiden aard, over landen, volken, oudheden en geschiedenis van den Indischen Archipel. Amst. 1852-1854. 2 dln.
Schetsen eener mail-reize van Batavia naar Maastricht, op reis en thuis. Amst. 1862.
Bijdrage tot de kennis van het Hindoeïsme op Java. Batavia 1868.
Bijdrage tot de geschiedenis der kerk van Batavia. Batavia 1863.
Een reisje door de residentie Bantam. Tijdschr. voor Nederl. Indië, jaarg. III, dl. II, blz. 687-705. (1841).
Proeve over de Aroë-taal. Tijdschr. voor Nederl. Indië, jaarg. IV, dl. II, blz. 321-340. (1841).
Aanteekeningen op eene reis in het oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel. Tijdschr. voor Nederl. Indië, jaarg. VII, dl. II, blz. 39-89. (1845).
Fragmenten mijner reize door de Minahasse. Tijdschr. tot bevorder. van Christ. leven in Nederl. Indië. (1856).
Mailreis, een halve dag te Aden. Tijdschr. voor Nederl. Indië. (1858). II, blz. 209.
Want hoedanig is uw leven? Leerrede uitgesproken te Soerabaja 1853.
Een en ander over het oude Batavia.

L i t t e r a t u u r : C.A.L. van Troostenburg de Bruyn, *Biogr. Woordenb. van Oost-Indische predikanten.* Nijm. 1893, blz. 68 en 69.

[Laurentius le Brun]

BRUN (Laurentius le) werd geboren den 9^{den} Sept. 1673 te Keulen, waar zijn vader Johannes destijds koopman was. Naderhand verhuisd naar Bremen, werd hij daar raadsheer. Zijn moeder was Geertruyd Wolters. Toen hij den leeftijd van 15 jaar had bereikt, werd hij naar het Breemsche gymnasium gezonden, alwaar hij ‘de gronden van zijn studiën’ lei onder zijn oom, den godgeleerde Cornelius de Haze. Na hier vijf jaar vertoefd te hebben ging hij naar Utrecht, alwaar hij in 't begin van 1694 als student werd ingeschreven (*Alb. Stud.* kol. 92). Onder den hoogleeraar Leydekker verdedigde hij den 12^{den} Mei 1694 een verhandeling: *over het leven en de lotgevallen van den IJperschen Bisschop Cornelius Janssenius.* In Maart 1695 ging hij naar Franeker om daar verder in de godgeleerdheid te studeeren onder de beroemde professoren van der Wayen en Roël, in de godtgeleertheit, onder den Professor Renferdt in de Joodsche Oudtheden en Oostersche Talen, en onder den Professor Fullenius in de Wiskunde, voornamelyk deszelfs verhevenste delen, waar in Hy zo verre gevordert was, dat Hy door de nieuwe rekenwysen door Newton en Leibnitz uitgevonden, al vry zware vraagstukken wist op te lossen.’

Opgenomen onder het getal der proponenten in de classis van Franeker, den 20sten Nov. 1699, ging hij evenwel niet vóór Juli 1700 naar Bremen, ten einde zich aldaar in het Duitsch prediken te oefenen. Terwijl hij hier was, werd hij den 11^{den} Oct. 1700 beroepen te Dwingelo, alwaar hij den 10^{den} Nov., tegelijk met Herm. v.d. Wall bevestigd werd. Beroepen te Maastricht den 15^{den} Febr. 1708, vertrok hij den 1sten

Mei derwaarts, en gaf tot aandenken een bijbel tot gebruik op den predikstoel, welk boek in 1838 door een ander vervangen is.

Naar Zutphen (ber. 21 Dec. 1712) kwam hij in Mei 1713 en hier is hij blijven arbeiden tot den 25sten Aug. 1736, toen hij stierf. Met voorbeeldeloozen ijver en trouw vervulde hij zijn dienstwerk, veel arbeid besteedde hij aan zijn preeken en ook

aan het godsdienstonderricht deed hij veel. Een vrij langdurig lijden maakte een einde aan zijn leven.

Een niet onaardig grafdicht, werd door J.F. op hem gemaakt, luidende aldus:

Een Wachter vol van vuur,
Een geest op Sions muur
Le Brun, die Leve en Leven paarde
Die sluimerde noch sliep
Daar Ampt of Pligt hem riep
Rust onder dezen steen in de aarde.

Behalve bovengenoemde verhandeling verscheen nog in 1698 van hem te Franeker:

Disputatio theologica de primi temporis ecclesiae statu et fatis.

L i t t e r a t u u r: *Boekzaal* 1736*b*, blz. 469-474. - T.A. Romein, *de Herv. Predikanten van Drenthe*, blz. 170. - Sepp, *Bibl. van Nederl. geschiedschr.* blz. 86.

[Gehardt Bruna]

BRUNA (Gerhardt) werd ten jare 1810 geboren. Hij studeerde in de godgeleerdheid aan de academie te Groningen, alwaar hij candidaat werd in de letteren en in de theologie. Bevorderd tot proponent door het prov. kerkbestuur van Friesland, den 1sten Mei 1834, werd hij den 14^{den} Nov. 1837 beroepen te Hasselt, alwaar hij den 14^{den} Jan. 1838 zijn intree deed, na bevestigd te zijn door zijn ambtgenoot W.H. van Griethuysen. Andere gemeenten heeft Bruna niet gediend, hij is te Hasselt blijven arbeiden, tot den 30sten Sept. 1886, toen hij overleed.

Van hem zag het licht:

Catechismus over de waarheid die in Christus is. Meppel 1850.

Handleiding bij het onderwijs in de bijbelsche en kerkelijke geschiedenis voor gevorderden, *bijzonder voor leerlingen van kostscholen.* Rott. 2de druk 1862.

Leerrede over de rust, *die er overblijft voor Gods volk*, *naar aanleiding van het voorbeeldig afsterven van een Christen* (de Heer Hop te Hasselt) enz. Meppel 1851.

Verkortte handleiding bij het onderwijs in de bijbelsche en kerkelijke geschiedenis (voor eenigzins gevorderden). Rott. 1856.

Reglementen en besluiten der Ned. Herv. kerk met aanteekeningen en van een uitvoerig alphabetisch register voorzien. Zwolle 1857. Dit boek is talloos vele malen herdrukt, wat een bewijs is voor de groote bruikbaarheid.

[Hendrik Magdalenus Bruna]

BRUNA (Hendrik Magdalenus) zoon van den voorgaande, aanschouwde het levenslicht te Hasselt, den 8sten Juni 1840. Hij studeerde te Groningen, waar hij zijn doctoraal examen deed. Candidaat in Friesland in 1863, was hij eerst hulpprediker te Hellendoorn van 1865-1868, waarna hij achtereenvolgens als predikant werkzaam is geweest te Heumen (12 Juli 1868), te Wijchen 1872 (14 April), te Purmerend (1886), te Hengelo (3 Dec. 1893). Hier overleed hij den 10^{den} Aug. 1906.

Bruna was een warm voorstander der evangelische partij en behoorde tot de oprichters van het *Evangelisch Zondagsblad*, 't welk naar aanleiding van zijn overlijden schreef in het n^{o} van den 19^{den} Aug. 1906 (n° 1547): ‘Bruna met zijn eigenaardige persoonlijkheid zal niet licht worden vergeten in onzen kring. Zoowel in dit blad als in onze vergaderingen heeft hij open en rond onze beginselen voor en na krachtig verdedigd. Krachtig kwam hij op tegen Rome's bijgeloof en beginselen,

krachtig getuigde hij wat rechts en links onder de Protestanten tegen de Evangelische beginselen werd gezegd. De vorm, waarin hij de dingen uitsprak, een gevolg van de eigenaardigheid zijner persoonlijkheid, kon velen niet behagen. Maar allen erkennen met dankbaarbeid, dat hij een krachtig verdediger van ons Evangelie is geweest. En wat hij als prediker en pastor, vooral ook als catecheet deed, dat zal zijn vruchten der eeuwigheid dragen.

Met het oog gericht op de vertroosting van het eeuwige Vaderhuis zullen allen, die hem gekend hebben, hem met dankbaarheid aan God blijven gedenken.'

Behalve wat hij als hoofdredacteur van af 1877 in het *Evangelische Zondagsblad* schreef, leverde hij sedert 1876 hoofdartikelen in het *Zaanlands Advertentieblad*, terwijl hij verder redigeerde Eekhof's *Almanak voor Landb. en Veeh.* en den *Landbouw Scheurkalender* uitgeg. te Gorinchem. Hij vertaalde veel en leverde stukken in tijdschriften en jaarboekjes. Onder het pseudoniem Paganus, gaf hij uit: *Wolfskampen Dine.* Nijm. 1872. Uit het Hoogduitsch vertaalde hij G. Kaspelen, *Heinrich Heine. Biograph. Schetsen.* Nijm. 1871.

L i t t e r a t u u r : *Biogr. Woordenb. der N.- en Z.-Nederl. Letterkunde.* Nieuwe druk, blz. 129. - *Evang. Zondagsblad*, 19 Aug. 1906, n° 1547.

[Johan de Brune]

BRUNE, BRUINE (Johan de) werd geboren te Middelburg in het jaar 1589 en den 24sten Nov. 1606, vinden we hem als student in de philosophie te Leiden ingeschreven (cf. *Alb. Stud.* kol. 84[1]. In zijn geboortestad werd hij in 1635 raad; den 16^{den} Dec. 1638 secretaris der provinciale rekenkamer; den 12^{den} April 1644 secretaris en den 16^{den} Aug. 1649 raadpensionaris der Edele Mog. Heeren van Zeeland. Ofschoon rechtsgeleerde, hield hij zich een groot deel van zijn tijd bezig met de beoefening der godgeleerdheid en tal van werken van zijn hand, staan hiermee in verband. Ook muntte hij uit in geschiedenis, taal en letterkunde, waarvan tal van zijn geschriften de meest doorslaande proeven opleveren. Hij overleed den 7^{den} Nov. 1658 en werd in de Nieuwe kerk begraven. Zijn zinspreuk was 'Spe et meta' Zijn portret, vervaardigd in 1656 toen hij 67 jaar oud was, is te vinden voor in zijn *Bankket-werk van goede gedagten.* Middelb. 1660. 2 dln.

Hij is ook de ontwerper geweest van den penning, die door de Staten van Zeeland in 1654 geslagen is ter gedachtenis aan de in 1651 te 's-Gravenhage gehoudene 'Groote vergadering.' In de verzameling van het Zeeuwsch Genootschap van K. en W. is ten 1° een brief van de rekenkamer aan de Staten van Zeeland over eene lijfrente op prins Willem van Portugal, dd. 20 Aug. 1643, geteekend door J. de B., en 2° een extract uit de notulen der Staten over de kapel bij Ellewoutsdijk, dd. 17 Dec. 1646, eveneens door J. de B. geteekend.

Van hem werden gedrukt:

De CL Psalmen, *uyt de hebreeusche*, *in de Nederlandsche tale*, *van woord tot woord*, *over-geset*, *ende met de nieuwe oversettinge des Bijbels over-een-komende.* Middelb. 1644. In 1662 verscheen hiervan een woordelijke herdruk, zonder de veranderingen in de eerste uitgave aangebracht; maar in 1650 zag eene editie het

1) '24 Nov. 1606. Johannes de Bruine. Middelburgensis. 18. P.'

licht, in welke *aen d'eene zijde de CL Psalmen gedicht door P. Dathenum*, *aen d'ander zijde door J. de Brune* ..... enz. voorkomen.

Deze arbeid van de Brune werd door de hoogleeraren der theol. faculteit ‘en byzonder by den beroemden Voetius, hooggelyk opgevyseld[1].’

Berymde Keurspreuken van Salomon, verklaard in 't handboek van J. de Mey. 1650.

Emblemata of Zinne-Werck: voorghestelt in beelden, *ghedichten en breeder uytlegginghen*, *tot uyt-druckinghe en verbeteringhe van verscheyden feylen onser eeuwe.* Amst. 1624[2].

Ziel-gerechten, *toegemaeckt met Hemelsche-speceryen; gehaelt uyt de kostelycke winckel der Goddelicke Schriften. Vermeerderd met Geestelyck Bancket-werck.* Middelb. 1644.

De grond-steenen van een vaste regeringe, *geleght en uytgestelt tot bericht en nuttigheyt van alle goede patriotten en vaderlanders.* Gorinch. 1661.

Nieuwe Wijn in oude leerzakken. Bewyzende de spreek-woorden, *'t vernuft der menschen*, *ende 't gheluck van onze Nederlandsche taele.* Middelb. 1636.

Hemels-feest ofte Godvruchtige Roeringen; inghevallen by ghelegentheyt van de betrachtinghe van Christi heylige maeltydt. Middelb. 1621.

ילשמ. *de Proverbia of de Spreuken van Salomon nu eerst in Nederduitsche tale overgheset*, *in alle duystere plaetsen uyt-gheleght ende verklaert.* Middelb. 1619.

סירישה ריש. *Salomons Hooge-Lied met verklaring van de historische ende letterkundige zin.* Middelb. 1647.

‘Het schynt ook dat de heer de Brune eene verklaring over Salomons Prediker gemaakt heeft; want dus schryft hy zelf in d'uitlegginge van zyn XLI zinnebeeld; de stoffe van dit zinnebeeld is geleent, uyt het elfde capittel van den Prediker; dien ick Godt willende, onlanghs zal in 't licht brengen, nieuwelicks van my uyt den Hebreeuschen oorsprongh over-gestelt, en in alle duystere plaetsen, naer myn geringe mogelickheyd, uyt-gelegt en verklaert.’ Hoogstwaarschijnlijk is 't bij een plan tot uitgave van dit werk gebleven, het is ten minste niet te vinden en uit niets kan worden opgemaakt, dat het werkelijk eenmaal het licht heeft gezien.

L i t t e r a t u u r: de la Rue, *Geletterd Zeeland*, 2de druk, blz. 41-46. Hier (blz. 44) heet het: ‘Behalven deese Werken (nl. de vorengenoemde) vindt men van dien werksaamen staatsman nog ettelijke Gedigten in den *Zeeuschen Nachtegael*, voor Boeken van anderen, en elders verspreid. Ook heeft hy een Latynsche opdragt aan de Heeren Staaten van Zeeland geplaatst vooraan J. Eyndii *Chronicum Zelandiae*’. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1509-1511. - Nagtglas, *ll.* blz. 86. - J.G. Frederiks, Mr. Johan de Brune de oude, pensionaris van Middelburg, in het Maandblad, *Nederl. Leeuw.* XII, blz. 140.

[David Bruinings]

BRUININGS of **BRUNINGS (David),** aanschouwde als zoon van Christiaan en Metta Meyer het levenslicht te Bremen den 8sten Dec. 1704 en werd, na voltooide studie, eerst in zijn geboortestad en daarna te Neurenberg, predikant te Floszheim in 1729 en in 1732 te Neckarau, waar hij, zonder er evenwel gehoor aan te geven,

1) Josua v. Iperen, *Kerkel. Hist. van het Psalm-gezang.* 1ste dl. Amst. 1777, blz. 175 en 176.
2) Van dit en overige werken van de Brune verschenen herdrukken, wat tot bewijs kan strekken dat ze in den smaak vielen.

verscheidene beroepen ontving naar elders. Den 6^{den} Dec. 1740 ontving hij een roeping naar de Hoogduitsche gemeente te Amsterdam, welke door hem

werd aangenomen en waar hij den 2den Paaschdag van 1741 werd bevestigd door ds. Jacobus Tyke. Hij stierf hier den 16den Juni 1749.

Van hem zag het licht:

De vrije verkiezing en aanneeminge Godts naar de genade. Amst. 1740.
De kracht, *werkinge en nuttigheid des geloofs.*
Getuigenisse van het oud Christen geloof. 1750.
De geloofsroem der vrijgekochten door het bloed van Christus. Heeg 1855.
De leeuw uit de stam Juda. 3de dr. Bolsward 1854.
Betragtingen over den 7den Zondag van de Catechismus in drie Predicatiën. Amst.
De drie egte Predicatiën vertaald, *betreffende het geloof*, *waarbij gevoegd de twee Pinxter predicatiën*, gedaan te Amsterdam 1748. Haarl. 1748.

In 1752 verscheen te Leeuwarden: *Troost en Blijdschap der kinderen Gods*, vervat in een Leerrede of Predikatie, gedaan door den WelEerw. en nu zaligen Heer Ds. David Brunings, (in zijn leven) geagt Leeraar in de gemeente Jesu Christi tot Amsterdam. Hier is bijgevoegt, het gelovig sterf-bedde van zijn WelEerwaarde: In digtmaat gebragt door N.S.V.W. waar in medegedeeld wordt de laatste redenen door zijn WelEerwaarde gesproken.

Litteratuur: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1512 en 1513 (uitgebreid).

[Herman Brunings]

BRUNINGS (Herman), broeder van den voorgaanden en eveneens geboren te Bremen en wel den 4den Maart 1708, werd den 4den Juni 1732 beroepen te Ooy en Persingen, en, na den 16den Juli peremptoir te zijn geëxamineerd, aldaar den 3den Aug. bevestigd. Terwijl hij hier stond, verscheen van hem in de *Miscellanea Duisburgensia.* T. II. Fasc. III. Amst. et Duisb. p. 516-528 een studie: *Notae et conjecturae quaedam exegeticae ad Hebr. XI:1-6.* Van Ooy en Persingen vertrok hij in 1737 naar Hasselt (ber. Mei 1737, afsch. 23 Juni, bev. 7 Juli) waar hij 24 jaar gewerkt heeft. Zijn laatste gemeente was Drachten (ber. Nov. 1760, afsch. 12 April, bev. 19 April 1761). Hij stierf hier den 6den April 1777. Den 15den d.a.v. ter aarde besteld, werd de lijkrede over hem uitgesproken door Ds. H. Groenman, naar aanleiding van Hebr. XIII:7. Hij was een zeer vroom man.

Litteratuur: *Boekzaal* 1777*a*, blz. 677-679.

[Henricus Bruno]

BRUNO (Henricus), werd omstreeks het jaar 1621[1)] geboren te Edam, wat mag worden afgeleid uit het feit, dat we in het *Album Stud. Acad. Lugd. Bat.* (kol. 268)

1) In het *Biogr. Woordenb. der Noord- en Zuid-Nederl. Letterkunde.* Nieuwe druk, blz. 130, wordt gezegd, dat Bruno in 1617 te Middelie werd geboren, zich daarom Edammer noemt, en dat hij den 31 Jan. 1634 in het Staten-College te Leiden trad. Deze laatste opgave is in strijd met het *Alb. Stud.*, en in plaats van 1634 moet 1635 gelezen worden. Werd Bruno te Middelie geboren, dan is hij de zoon geweest van Martinus Joh. fil., die als proponent kwam te Middelie en Kwadijk in 1616, te Heemstede in 1623, te Alkmaar in 1624, waar hij stierf

vinden: ‘31 Jan. 1635, Henricus Bruno, Edamensis: 14 P. Col. al.’ Vast staat dus dat hij bursaal is geweest in het Staten College.

Korten tijd nam hij een mislukte proef om de kinderen op te voeden van

in 1650. Deze Martinus had nog een zoon Jacobus, die tegelijk met Hendrik werd ingeschreven te Leiden als col. al. Toen hij ingeschreven werd, was hij 17 jaar. (Van hem kan afkomstig zijn: *Troost-tresoor.* Alkm. 1647) Predikant te Koog op Tessel 1644, stierf hij in 1647.

Huygens; later werd hij conrector te Hoorn. ‘De vele levensbijzonderheden, die van hem in omloop zijn, dikwijls bevestigd of verklaard door zijn eigene mededeelingen in het “*Mengel-moes*”, geven geen gunstig denkbeeld van zijn wandel. Hij werd dan ook van het conrectoraat ontheven en woonde in het gesticht “Het Pietershof” tot aan zijn dood. April 1664’

‘Hij was (zie van Iperen, *Kerkel. Hist. van het Psalmgezang*, dl. I, blz. 181), de derde, die Dathenus rym ondernam te verzachten en te verbeteren, en men verwonderde zich, by de classis, dat hy, in zoo een vloeiend rym, den zin en de woorden van den text, zoo konstelyk, was bygebleeven.

De Dichter gaf genoeg te kennen, dat hij geen vooruitzicht had op de invoeringe van zijn werk, ja zelfs dat hij wanhoopte aan de openbare verbeteringe van het kerkgezang, uit hoofde van de onkunde en vooroordeelen van het volk, 't geen Dathenus met David, in een gelijken rang, gewoon was te stellen. De *Korte Bekentenisse* en het *Avondgebed*, noch de *Gebeden voor en na het Eten*’, worden bij hem gevonden.

Het werk der berijming had hij ondernomen op verzoek van den Heer Bernhardt Conders van Helpen.

Zijn werk zag het licht onder den titel: *Psalmen Davids*, *na de nieuwe oversettinge*, *op even veel veersen op deselfde wijsen*, *en geheel op noten*, *en op een sleutel gestelt*, *gerijmt door H. Bruno.* Amst. 1656.

Nog zag van zijn hand het licht:

Mengel-moes van verscheyde gedichten, *op allerhande voorvallende saecken.* Begreepen in twee deelen. Leyd. 1666.

Wapen-twist van Ajax en Ulysses, *en veranderingh van Ajax bloedt in een hyacinth.* Vertalinghe van Horatii Epodon, tweede epodos, enz. t'Samen-spraeck tusschen Horatius en Lydia. Over-geset en na-gevolght enz. In Nederd. rym vertaelt. Hoorn 1619.

Het boek Jobs, *des Predicker*, *Spreucken en Hooghe-Liedt Salomons*, *mits-gaders de Klaagh-liederen Jeremiae.* In Nederd. rym overgeset. Hoorn 1658.

P. Virg. Maro. *Eclogae*, *ofte harders-kouten.* In Nederd. rym vertaelt. Hoorn 1658.

Er bestaat van hem een portret, gegraveerd door B. van Persijn.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1519. - *Biogr. Woordenb. der N.- en Z.-Nederl. Letterkunde.* Nieuwe druk; blz. 130.

[Sixtus Brunsvelt]

BRUNSVELT, BRUNSVELD, (Sixtus of **Sixtus Augustinus)** werd geboren te Leeuwarden den 3^{den} Jan. 1632. (Romein, *Naamlijst* geeft verkeerdelijk 1642), studeerde te Groningen en werd proponent bij de classis Leeuwarden. Beroepen te Joure in 1656, vertrok hij, na den 2^{den} Sept. 1668 te zijn gedimitteerd, den 13^{den} naar Sneek, alwaar hij den 20sten zijn intree hield. Ontslagen den 3^{den} Febr. 1674 toog hij naar Harlingen, vanwaar hij in Nov. 1677 vertrok naar Leeuwarden. Hij stierf hier in 't begin Jan. 1683 (volgens Romein), op den 4^{den} Juli (volgens v.d. Aa).

Van hem zag het licht:

De Spiegel der zonden, *Voorgehouden aan de tegenwoordige Weereldt*, *en bezonder aan het zondige Nederland.* Leeuw. 1662.

De leevendige Christen in de doode werelt. Leeuw. 1665.
Naauwkeurig christendom. Leeuw. 1680.

Schoole voor leerlingen en Leeraars.
Laatste en eerste lessen.

Te Utrecht verscheen in 1768: *Verhandeling van des Heilands lijden*, *sterven en begraven*, *als borge ter verlossing en zaligheid van de Uitverkoorenen*, *zooals dit jaarlyks in de Hervormde gemeentens word verklaard en toegepast*, *in drie-en-dertig leerredenen*, *die voor alle verstandige niet alleen*, *maar ook voor de eenvoudige Christenen tot een handleiding kunnen dienen*, *om hunne gedachten voor*, *by en na het hooren der Passie-preeken*, *te bestieren*, *en hen optewekken tot een dankbaar en godvruchtigen levenswandel*, door S. Brunsveldt, wylen Euangeliedienaar te Leeuwarden. Dit werk komt vaak voor onder den titel: *Uitroeying of dood van den Messias.*

Brunsveld schijnt ook nog vertaald te hebben een boek onder den titel van: *de arke der vromen*, waarvan in 1860 een nieuwe druk is verschenen.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1520 en 1521. - Romein, *Naamlijst* reg. i.v.

[Reint le Bruijn]

BRUIJN (Reint le) werd den 10^{den} Mei 1799 geboren te Zutphen. In 1819 als Zendeling-leeraar gevestigd te Timor-Koepang, bediende hij aldaar de Protestantsche gemeente van 1820-1827. Bezoldigd door de Indische regeering met een inkomen van *f* 300, werkte hij zeer ijverig, ook aan de mede-oprichting der scholen aldaar, nl. te Koepang, Oesappa, in Babauw en op Rotty. Hij vertaalde Wester's schoolboek in rijmspreukjes voor kinderen, alsmede, op verzoek van den predikant Lenting, de Evangelische gezangen en Zendingsgezangen in het Maleisch (2de druk. Batavia 1828). Le Bruijn overleed den 21sten Mei 1829 ‘juist, toen hij plannen opperde om te Koepang een weeshuis te stichten.’

L i t t e r a t u u r : C.A.L. van Troostenburg de Bruyn, *Biogr. Woordenb. van O.-Indische Predikanten*, blz. 66 en 67.

[Gerrit Willem van Oosten de Bruijn]

BRUIJN (Gerrit Willem van Oosten de) zoon van Cornelius, achtereenvolgens predikant te Veenendaal, Amersfoort en Haarlem, en van Elisabeth van Oosten, aanschouwde het levenslicht te Amersfoort, den 17^{den} Oct. 1727. Vroeg verloor hij zijn vader en in 1748 werd hij als student in de rechten te Utrecht ingeschreven, wat zeker alleen geweest is om te kunnen promoveeren, wat reeds geschiedde den 13^{den} Juni, en wel met een proefschrift getiteld: *de Crimine Autophoniae.* Theoloog was hij niet, maar van zijn hand verscheen te Leiden in 1758: *Dissertatio de progressibus*, *quos*, *per solum rationis lumen in ethicis doctrina fecerunt mortales qui revelationem divinam prorsus ignorarunt.* Vertaalt in onze taal, heeft het geschrift tot titel: *Over de vorderingen welke de menschen gedaan hebben in de zedekunde alleen door het redelicht*, *die de goddelijke openbaring niet geweten hebben.*

Hij overleed op zijn lusthuis Randenbroek bij Amersfoort, den 16 Juli 1797.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1536. - *Arch. voor kerkelijke geschiedenis inzonderheid van Nederland*, dl. V, blz. 276 en aanteekening 3 aldaar.

[Caspar Adam Laurens van Troostenburg de Bruijn]

BRUIJN (Caspar Adam Laurens van Troostenburg de) aanschouwde het levenslicht te Winterswijk. Hij werd, na voldaan te hebben aan het examen, voorgeschreven bij koninkl. besluit van den 2^{den} Aug. 1848, den 18^{den} Sept. van dat jaar ingeschreven als student in de godgeleerdheid te Utrecht (cf. *Alb. Stud.* kol. 365).

Na afgelegd proponentsexamen bij het prov. kerkbestuur van Gelderland, werd hij in 1855 hulpprediker te Dordrecht, en ontving hij den 15den Mei 1856 zijn benoeming tot predikant in Ned. O.-Indië werwaarts hij, na den 20sten Juni van laatstgenoemd jaar te 's-Gravenhage bevestigd te wezen, vertrok. Achtereenvolgens is hij werkzaam geweest te Rembang en Japara (1857), te Soerakarta (1861). Met verlof naar Nederland 1865, te Cheribon (1868), te Poerworedjo (1869), te Samarang (1873). Met verlof in Nederland 1875, te Poerworedjo (1877), te Soerabaja (1878), te Batavia (1880). Voor de derde maal met verlof in Nederland in 1882, werd hij eervol ontslagen en gepensioneerd den 1sten Juni 1885. Vóór nog zijn pensioen inging, was de Bruyn bereids beroepen te Erichem, alwaar hij den 7den Juni, zes dagen dus nadat hem zijn pensioen verleend was, bevestigd werd. In 1892 kwam hij te Heeze en Leende, en den 21sten April 1895 te Emst. In laatst genoemde plaats arbeidde hij tot den 1sten Aug, 1900, toen zijn emeritaat inging. Hij vestigde zich metterwoon te Utrecht, waar hij stierf in 1903.

Bij uitnemendheid verdienstelijk heeft v. T. de B. zich gemaakt, door het schrijven van: *de Hervormde kerk in Nederlandsch Oost-Indië onder de Oost-Indische Compagnie. 1602-1795.* Arnh. 1884; *Biographisch Woordenboek van Oost-Indische predikanten.* Nijm. 1893 en *Lijst van Krankbezoekers in Ned. Oost-Indië.* 1902.

L i t t e r a t u u r : *Biogr. Woordenb.* blz. 67. - C. Spoelstra, *Bouwstoffen*, enz. Amsterdam 1906, blz. XVI, XVII, XIX en XX.

[Gerson Bucerus]

BUCERUS (Gerson), zoon van Jacob[1)] en afkomstig uit Vlaanderen, werd als student in de godgeleerdheid ingeschreven aan de academie te Leiden den 28sten April 1583 (cf. *Alb. Stud.* kol. 13). Hij werd gekozen als predikant te Veere in de plaats van ds. Pieter Isaack, den 2den Maart 1588 (volgens de stedelijke notulen van den 28sten Maart). Ten jare 1615 beroepen te Leiden, sloeg hij dit beroep af, en in 1619 bedankte hij ook voor Vlissingen. Dat hij een man was, die bij zijn mededienaars zeer gezien was, blijkt uit het feit, dat hij herhaaldelijk de Zeeuwsche synoden bijwoonde. Als

1) J.W. te Water in zijn *Kort verhaal der reformatie van Zeeland.* (Middelb. 1766), zegt blz. 170: 'Het is my niet gebleken, of hy afstamde van den beroemden M. Bucerus ..... dan of hy de zoon geweest zy van Jacobus Bucerus, die te Sandwich predikant was, en wiens Latynsche brieven onlangs zijn gedrukt (cf. Gerdes, *Scrin. Antiq.* T. V, f°. 1, pag. 171-179). Dat Gerson werkelijk een zoon is geweest van dezen Jacobus, staat vast. Bij Hessels toch *Eccl. Lond. Bat. Archivum* T. III, pars 1, lezen we op f°. 828, in een brief, door het consistorie der Holl. gemeente te Londen geschreven do. 25 Mei (4 Juni o.s.) 1586: 'We thank you for this offer, which we would not refuse, had not a student from Leyden, named Gerson Bucerus (son of Jacob, our late Minister), who has gained some experience in public praeching in Holland, been persuaded to assist our minister in praeching so that we are able to maintain our service.' Behalve hier, wordt ons dit ook nog gezegd in hetzelfde werk f°. 1143, in een brief van S. Ruytinck en Jan de Bakker, geschreven uit Vlissingen, den 19den Juli 1604, waarin gesproken wordt over de vrouw van ds. Leonardus Moraits uit Domburg, die te Sandwich geboren was en een zuster genoemd wordt van 'Gerson Bucerus', predikant te Veere. De vader Jacobus heette eigentlijk de Buzere, Buusere of Buysere, wat gelatiniseerd werd in Bucerus. Hij was geboren te Hoonegem bij Hazebroek en een afvallg Augustijner monnik uit Iperen. Als predikant heeft hij gefungeerd te Meesen (Messines). Zie H.Q. Janssen, *De kerkherv. in Vlaonderen.* dl. I, blz. 298. Vooral Hessels, *ll.* T. II en T. III, pars II, reg. i.v.

afgevaardigde uit de classis Walcheren vinden we hem te Tolen (syn. aldaar, van den 12^{den}-20sten Oct. 1602), hij was scriba in de

bijeenkomst van gecommitteerden der drie klassen, gehouden den 15^{den} Juli 1608 te Middelburg; ook woonde hij de Veersche synode van 1610 bij (17-27 Mei), alwaar hij als scriba fungeerde; zoo ook die, welke gehouden werd te Zierikzee in 1618 (9-13 Oct.). Als scriba der vorige synode, leverde hij in handen der vergadering 'alle de stucken, tot desen synodum behorende.' Als praeses leidde hij de synode van Goes 1620 (14-18 Febr.). 'Hij had (zegt te Water) het genoegen; dat zijn dienst der gemeente van Vere aangenaam en nuttig was en dat de Zeeuwsche, ja alle Nederlandsche kerken hem in groote hoogachtinge hielden. Maar hij haalde zig op den hals het gevoelig ongenoegen van Jacobus, koning van Engeland', omdat hij een schrift het licht had laten zien: *Dissertatio de Gubernatione Ecclesiae maximeque de Presbyterio et Episcopatu*, *praecipuas hujus argumenti controversias placide pertractans*, *amica collatione instituta cum Doctissimi Clarissimique viri D. Georgii Downami S. Theologiae doctoris concione quondam de hoc eodem subjecto Anglice edita*, *nunc vero in Latinum sermonem versa*, *non contentionis studio*, *sed justae defensionis causa*, *ad veritatis illustrationem suscepta.*' Middelb. 1618. 'Dat werk bestaat in een zeer wydluftige verhandelinge over *de bestieringe der kerke*, opgesteld tegen eene leerreden van den beroemden Engelschen Leeraar Downam, die in dezelve had pogen te bewijzen, dat van den aanvang des Christendoms af *Bisschoppen* in de kerk waren geweest, door den Zaligmaker genoemd *Engelen der gemeenten*, in voorrang en gezag onderscheiden van de *Ouderlingen*, en dat dienvolgende de Bisschoppelyke kerk-regeringe in groot Brittanje wettig en Godlyk was. Bucerus des verzocht ondernam de wederlegginge van doctor Downam, en van de bewysen door hem bygebracht, en zyn arbeid droeg de goedkeuringe weg van byzondere leeraren, en van de classis van Walcheren, volgens welker oordeel hy dit werk uitgaf in den aanvang des jaars 1618, toen sedert eenige jaren, over het kerkbestier in het vereenigd Nederland heftig getwist was, en droeg het op aan Prins *Maurits van Oranje*, markgraave van *Vere.*'

Dit boek van Bucerus schijnt in bijzonder hooge mate, de verontwaardiging te hebben opgewekt van den Engelschen koning, die zich zoo leelijk tegen den auteur uitliet, dat hij de hulp van de classis Walcheren inriep, die een missive zond aan de te Zierikzee bijeengekomen synode, in welk stuk verzocht werd (overmits onsen E. broeder D. Bucerus tot zijn onschult geraekt is in ongenade des conincks van Groot Brittanien ende datt om het wtgeven sijnes boeks De Gubernatione Ecclesiae), dat de vergadering ten zijnen gunste geliefde te schrijven aan prins Maurits en dezen 'getuychenisse te geven van zijne onschult ende te versoecken d'intercessie van de hooch gedachte Zijne Exellencie, ten eijnde Zijne Majesteijt den weerden broeder in zijnen dienst ende ruste niet en verstoore.' Bepaald onaangename gevolgen schijnt deze aangelegenheid echter voor hem niet gehad te hebben, hoewel er heel wat over geschreven en gewreven is. Het eenige onaangename is misschien voor hem geweest, dat de synode van Zierikzee, hem niet heeft afgevaardigd 'tot de Dordrechtsche kerkvergadering, misschien uit toegevendheid voor koning Jacobus', die ontzien moest worden. Dan, al was hij niet persoonlijk tegenwoordig in de zittingen der nationale synode te Dordrecht, vergeten werd hij er, dank zij zijn erkende kunde en bekwaamheid niet, want naast Bogerman en Baudartius, werd hij 'verkooren tot de nieuwe oversettinge' van het O.T. Toen hij echter naar Leiden werd opgeroepen om daar aan de vertaling mee te werken, weigerde de

regeering der stad Veere hem verlof te geven naar de sleutelstad te trekken. Pas toen een derde predikant werd toegezegd is hij weggereisd en in ‘Oogstmaend of Herfstmaend’ is hij wel waarschijnlijk te Leiden gekomen ‘immers verzekerden de Gemagtigden van de Noordhollandsche synode te Alkmaer die vergadering, dat Bucerus alle uur verwacht wierde.’ In de eerste bijeenkomst, den 13^{den} Nov. 1626, ‘juist acht jaren na de openinge van de nationale synode’ door de overzetters van het O.T. gehouden, werd Bogerman gekozen tot voorzitter, ‘tot schryver der handelingen Wilhelmus Baudartius, en tot verdediger der overzettinge in zware plaetsen Gerson Bucerus.’ (Cf. N. Hinlopen, *Historie van de Nederl. overzettinge des Bijbels.* Leyden 1777, blz. 100). Zoo iets, dan pleit deze benoeming voor de groote mate zijner kennis van het Hebreeuwsch. Het einde van het werk zag Bucerus niet, hij stierf den 7^{den} Aug. 1631, toen hij met de vertaling van Ezechiël gevorderd was tot ‘aen het een en twintigste hoofddeel.’

Volgens Dr. H.H. Kuyper, *Post-acta* (Amst.) blz. 350 en 351, besloot de Zeeuwsche synode te Veere (1610), dat een correcte uitgave der confessie in het licht zou worden gezonden en bestond de commissie, die dezen last uitvoerde uit ‘H. Faukelius, Gerson Bucerus’ enz. en verscheen als vrucht van hun arbeid in 1611 bij R. Schilders te Middelburg, een veel verbeterde uitgave van den Catechismus, de liturgie, het kort begrip en de confessie. Als aanteekening (cf. t.a.p. noot 1) wordt dan gezegd, dat deze commissie niet zelf door de synode, maar door de classis van Walcheren schijnt benoemd te zijn, van wie het geheele plan trouwens was uitgegaan, en wordt tot staving van deze vooronderstelling verwezen naar de *Boekzaal* van 1765*b*, blz. 176 (niet 177) en vv.

Niet geheel juist is wat hier gezegd wordt. De authentieke documenten leeren daaromtrent het volgende. In het 2de actenboek van de classis Walcheren (1602-1623), vinden we op f° 86 enz. de ‘gravamina ... der 4 classen van Zeeland, voor de prov. synode op 15 Mei 1610 en daar treffen we, onder de gravamina der classis Walcheren aan op f° 87, n° 13. ‘Oft niet goet en ware, dat de 37 articulen der Nederlandscher confessie achter aen den Catechismus, correct zouden geprent worden?’ terwijl onder de gravamina van Schouwen (cf. f° 88, n° 11) voorkomt: ‘Oft niet goet en ware, te ramen een gemeijn formulier over Zeeland, om den doop te bedienen aen de volwassene.’ Blijkens Reitsma en v. Veen, *ll.* dl. V, blz. 104 vond de synode den voorslag der classis Walcheren in zake de confessie goed en werd besloten ‘het oude formulier des doops met de minste veranderinghe die mogelick is’, te ‘accommoderen op de volwassene’. Om dezen last uit te voeren werden door de synode gedeputeerd Gillis Burs (praeses-sijnodi) en Philippus Lansbergius (assessor). Wat is nu gebeurd? In de acta der ordin. classis, gehouden den 11^{den} Maart 1611, lezen we: ‘Daer sullen eenige persoonen van dese classe worden gedeputeert, neffens Mr. Gillis Burs die van den synode sulcx is opgelegt, welcke de verscheijden editien van onse Nederlantsche belijdenisse sullen collationeren met de fransche, om deselve volgens het besluyt des synodi vander Vere correct te laten drucken, hier over sullen byeen commen Joan Migrodius, Faukelius, Bucerus .....’ Of nu hieruit mag worden afgeleid, dat als vrucht van dezen last, aan de genoemde 9 personen opgelegd, de editie Schilders de anno 1611, bevattende den Catechismus, de liturgie, het kort beprip en

de confessie te danken is, is o.i. wel wat te ver gezocht. Dat aan deze commissie nog iets anders is opge-

dragen dan zich bezig te houden met de bezorging van een correcte editie der confessie, blijkt niet.

Dat Buccerus ook bedreven was in de Latijnsche- en Grieksche dichtkunde, mag hieruit worden afgeleid dat hij in de laatste taal een gedicht schreef ter gelegenheid van het huwelijk van Hugo de Groot met Maria van Reigersberg in 1608.

Uit brieven door den kerkeraad der Holl. gemeente te Londen aan hem geschreven, leeren we, dat hij herhaalde malen werd aangezocht om predikanten aan te wijzen, die hij geschikt oordeelde om in de Holl. gemeente, in Engeland's hoofdstad, den dienst te verrichten.

Bucerus is een geleerd man geweest, die om zijn kennis en om zijn beginselen in hooge mate de achting genoot van zijn tijdgenooten.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1539 en 1540. - Te Water, *Kort verhaal der reform. in Zeeland*, blz. 167-176. - de la Rue, *ll.* blz. 246 en 247. - Nagtglas, *ll.* blz. 88. - Reitsma en v. Veen, *ll.* dl. V, reg. i.v. - Hessels, *ll.* dl. III, pars II, reg. i.v. - *Archief van kerkel. geschied. inzonderheid in Nederland*, dl. XI, reg. i.v. - *Nederl. Archief voor kerkel. geschied.* dl. IX, reg. i.v. - In de collectie van het *Zeeuwsch Genootsch. van Kunsten en Wetensch.* komt een viertal brieven voor (1609-1620) van zijn hand, namens den kerkeraad van Veere, o.a. over het aanstellen van predikanten in de nieuw ingedijkte polders.

[Winoldus Budde]

BUDDE (Winoldus) geboren te Deventer den 15^{den} Oct. 1715, werd, na volbrachte studie, den 30sten Juli 1737 in de classis Zaltbommel praeparatoir geëxamineerd door Ds. J.H. Bachiene uit Driel en tot proponent bevorderd. Den 18^{den} Oct. beroepen te Drumpt, werd hij hier, na peremptoir te zijn geëxamineerd den 18^{den} December, eveneens in de bovengenoemde classis, den 5^{den} Januari 1738 bevestigd door zijn broeder B.W. Budde, predikant te Haaften, alwaar hij destijd woonachtig was. Toen hij 4 jaar te Drumpt gearbeid had, kreeg hij een beroep naar Babiloniënbroek, doch aangezien dit beroep geïmprobeerd werd, moest hij blijven. In 1743 vertrok hij naar Acquoy (bev. 9 Juni). Van hier is hij gegaan naar Hattem (ber. 26 Febr. 1748, afsch. te Acquoy 19 Mei, bev. 19 Juni), Arnhem (ber. 29 Oct. 1750, bev. 10 Jan. 1751) en eindelijk naar Amsterdam (ber. 20 Maart 1752, bev. 21 Mei). De bevestiging hier geschiedde door Brouerius Brouwer met 2 Tim. IV:2-4 (zie hierboven blz. 646). Hij stierf te Amsterdam den 15^{den} Maart 1790. Van hem bestaat in druk, de preek, die hij, naar aanleiding van Jesaja LVII:1 en 2 hield, den 7^{den} Juni 1772 over het afsterven van J. Boskoop, zijn ambtsbroeder. De lijkpredikatie gehouden door hem in Mei 1757, op zijn neef B. Brouwer is niet gedrukt.

Van hem wordt getuigd, dat hij gedurende 57 ‘jaaren het Euangelie met veel vrugt mogt verkondigen’ en dat hij tot 14 dagen voor zijn dood ‘zyn ambtsverrichtingen met veel lust en yver mogt volbrengen.’ Hij stierf ‘in de geloovige verwagting der eeuwige zaligheid, alleen om de gerechtigheid van dien Borg, op wien hij vertrouwde, en dien hij aan anderen gepredikt had.’ In de avondgodsdienstoefening van den 28sten Maart heeft ‘de WelEerw. Heer P. Broes, de gedachtenis zynes waardigen ambtgenoots en neefs gevierd, in eene plechtige leerrede over Matth. XXVIII:20.’

[Derk Buddingh]

BUDDINGH (Derk) werd geboren te Driel als zoon van Arien en Johanna Vermeer, den 18^{den} Dec. 1800. Zijn eerste onderwijs genoot hij in de school van zijn dorp, te Heteren en te Nijmegen. Als secondant kwam hij te 's-Gravenhage op de school van Oudemans en Diel en werd eindelijk privaatonderwijzer, in welke betrekking hij een tweeledig instituut voor onderwijs opende. In 1842 werd hij door den minister van binnenlandsche zaken benoemd tot leeraar in de Hoogd. taal- en letterkunde bij de oprichting der Delftsche academie, waaraan hij 22 jaar, tot op het tijdstip harer opheffing (1864) is verbonden geweest, de laatste 2 jaar tevens als leeraar in de aardrijkskunde en bibliothecaris. Bij de herschepping der academie in een polytechnische school kreeg hij zijn pensioen, waarna hij zich te Utrecht vestigde, alwaar hij den 16^{den} April 1874 overleed. Buddingh is geen theoloog geweest, hij was onderwijzer en is dit gebleven tot den dag, waarop zijn ambteloos leven inging. Toch schreef hij enkele werken, die met de godgeleerdheid in verband kunnen worden gebracht, vandaar zijn vermelding hier.

Voor het belang der onderwijzers heeft Buddingh zeer veel gedaan. In het *Biogr. Woordenboek der N.- en Z.-Nederl. Letterk.* (nieuwe druk) heet het op blz, 132, dat hij is: ‘de grondlegger van het Ned. Onderw. Genootschap, terwijl we in: *het Nederl. Onderw. Gen. en zijne instellingen* 1842-1892 (Amst. 1892), op blz. 4 vinden, dat, nadat meermalen met ernst en groote onpartijdigheid, ééns zelfs op verzoek van den heer Buddingh zelve, de vraag, in hoeverre B. als de oprichter van het Nederl. Onderw. Genootschap kon worden beschouwd, door het hoofdbestuur van het N.O.G. is onderzocht, de slotsom van ‘aller, van elkander onafhankelijk onderzoek, in weerwil der uitgebreide en goed geordende verzameling van zwijgende getuigen, uit dien strijd, in het archief opgeborgen, immer moest en moet zijn, dat historisch niet is te bewijzen, dat van den heer Buddingh de stichting des genootschaps is uitgegaan.’ ‘Maar al is dit zoo (heet het dan verder), nooit mag dit verzwegen worden, dat niemand de noodzakelijkheid van het vestigen van een genootschap of eene vereeniging als de nu bestaande, helderder heeft ingezien, meer publiek in woord en geschrift daarvoor is opgetreden, krachtiger tot de eindelijke stichting heeft bijgedragen en zich voor de eerste ontwikkeling grooter offers van tijd, arbeid en geld heeft getroost dan D. Buddingh.’

Van hem zag o.m. op theologisch gebied het licht:

Aanteekeningen betreffende de Waldensen, *voorkomende in de klassikale acten van Zeeland*, *gedurende de jaren 1655-1662*, geplaats in het *Kerkel. Archief.* I, blz. 389-401.

Edda, *leer- of handboek voor de Noordsche mythologie.* Utr. 1837.

Geschiedenis van opvoeding en onderwijs met betrekking tot bijbellezen en godsdienstig onderricht op de scholen in Nederland. Den Haag 1842-1843. 3 dln.

De kerk, *school en wetenschap in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika.* Utr. 1852-1853. 3 dln.

Verhandeling over den aard der Noordsche godenleer. Utr.

Mirakel-geloof en mirakelen in de Nederlanden. Hist. Letterkundige proeve, naar aanleiding van het vijfde eeuwfeest van het H. Sacrament van mirakel te Amsterdam. 5 Maart 1845. 's-Hage 1845.
Dr. Martin Luther als schoolhervormer en bevorderaar van christelijk onderwijs en opvoeding. Delft 1848.

De Zendeling voor stad en dorp. Tijdschrift ter opwekking en bevordering van in- en uitwendige Zending tot uitbreiding van Gods Koningrijk op aarde, onder redactie van D. Buddingh. *Nieuwe Handwijzer.* 1ste jaarg. Amst. 1853.

Een paar bladen uit de geschiedenis der kerkhervorming in de Nederlanden, enz. Dordr. 1855.

Het schoolstelsel van P. Hofstede de Groot en dat van J. de Liefde tegenover de Prot. Staatsschool. 's-Grav. 1856.

John Dowling, *Geschiedenis der Roomsche kerk.* Uit het Engelsch door D. Buddingh. Dordr. 1853-1856. 3 dln.

F. Cramer, *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs in de Nederlanden met betrekking tot de letter- en opvoedkundige gesteldheid destijds*, *gedurende de middeleeuwen.* Uit het Hoogd. Leid. 1846.

Elst onder het patronaat van St. Marten. Amst. 1860.

Behalve de hier genoemde werken, nog een gansche reeks (immers in zijn levensbeschrijving, cf. *Levensb. van de Maatsch. der Nederl. Letterk.* 1876, blz. 125 enz. worden er niet minder dan 110 vermeld, behalve een legio van kleinere geschriften en verhandelingen) boeken, die hier, als beslist vallende buiten ons bestek, niet behoeven vermeld te worden, en die in hoofdzaak betrekking hebben op opvoeding en onderwijs (o.a. ook Hergenröther's, *Opwekkingsleer in den geest des christendoms*, 3 dln.) geschiedenis, aardrijkskunde, Fransche- en Duitsche litteratuur enz.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *ll.* dl. XXI (supplement). Haarlem 1878, blz. 173-175. - *Biogr. Woordenb. van N.- en Z.-Nederl. Letterkunde*, nieuwe uitgave, blz. 132. - Sepp, *Bibl. van Nederl. Kerkgeschiedschrijvers*, blz. 331. *Het Nederl. Onderwijzersgenootschap en zijne instellingen* (1842-1892), passim. - W.P.C. Knuttel, *Nederl. bibliographie van Kerkgesch.* Amst. 1889, blz. 54.

[Huibert Jacobus Buddingh]

BUDDINGH (Huibert Jacobus) geboren uit een oud geslacht, waaronder de voorgaande zijn neef was, te Rhenen, den 19den Januari 1810 uit Willem (1775-1855), een welgesteld bierbrouwer aldaar en Antonia Sandbrink. Zijn moeder stierf in 1819, en het was diens huishoudster, een vrome dienstbode, die op de geestesrichting van den jongen Buddingh een zeer machtigen en blijvenden indruk heeft gemaakt. Na een goede opvoeding ontvangen te hebben op verschillende inrichtingen van onderwijs te Vianen, Heusden en Wageningen, ging Budding naar Utrecht, alwaar hij, toegerust met een bul van de Lat. school in laatstgenoemde plaats, den 26sten Juli 1828, als student in de theologie werd ingeschreven (*Alb. Stud. Acad. Ultr.* kol. 275). Nog niet heel lang vertoefde hij te Utrecht of het bleek al, dat hij zeer vlug en schrander was en hij werd gerekend tot de beste studenten te behooren. In 1830, toen koning Willem I het volk te wapen riep, was hij, hoewel niet sterk van gestel en door een hoogen schouder eenigszins mismaakt, een der eersten die zich aansloten bij de vrijwillige jagercompagnie der Utr. studenten, waarmede hij den tiendaagschen veldtocht medemaakte. Proponent in 1834, werd hij nog in Dec. van 1834 predikant te Biggekerke, alwaar hij tot 1836 gearbeid heeft, toen hij het in zake de kerkleer niet langer in de kerk vinden kon, wat er hem toe dreef zijn ontslag te nemen, wat hij

echter zoodanig deed, dat zijn afzetting volgde. Van de zoogenaamd ‘staande kerk’ verwijderde hij zich van lieverlede geheel en al, en hij werd reizend prediker, vooral in Zeeland, wat in die dagen een zeer gevaarlijk

werk was, dewijl de afgescheidenen aan allerlei vervolging en smaad blootstonden. Na de erkenning der afgescheidenen als een afzonderlijk kerkgenootschap, ging Buddingh, na eenige aarzeling en tot ergernis van sommigen zijner volgelingen, tot die secte over en werd hij predikant te Groningen. Het kalme leven als predikant kon Buddingh op den duur niet bevredigen, hij had behoefte aan verandering, worsteling, en vervolging te lijden lag nu eenmaal in zijn karakter en zoo kwam hij er toe in 1848 zijn bediening neer te leggen en met eenige zijner geestverwanten naar Amerika te trekken. Eerst zwierf hij het onmetelijk gebied der V.S. door, terwijl hij overal door woord en voorbeeld het goede trachtte te bevorderen, daarna vestigde hij zich als landbouwer in den slavenstaat Maryland, niet ver van Baltimore, op een hoeve, maar ook hier ..... geen rust, de hoeve werd verkocht en Buddingh keerde naar Nederland terug. Hij vestigde zich nu te Goes, alwaar door hem een vrije gemeente werd gesticht. De geheele provincie bijna trok Buddingh door en overal waar hij kwam, stroomde de menigte van heinde en ver saamgekomen bijeen en op velen zijner hoorders en hoorderessen oefende hij een magischen invloed uit. Toch was er een gedeelte van zijn aanhang, dat zich, toen enkele zijner godsdienstige meeningen zich wijzigden, aan zijn leiding onttrok en werd hij door enkele strenge vereerders der kerkleer, o.a. door Dr. Capadose, van afval beschuldigd. Velen bleven echter den ouden leeraar trouw en vereerden hem, men zou haast kunnen zeggen, op afgodische wijze. ‘Dit bracht teweeg dat ook op de keerzijde van dezen gouden penning werd gewezen en jaren na 's mans dood, in 1884, gaf de kloeke, werkzame, maar mystieke weduwe van een zijner vurigste volgelingen, zijn ouderling Cornelis de Jonge, te Goes een boekje uit, waarin, in eenigszins zonderlingen vorm, minder gunstig over Buddingh werd geoordeeld.’ De laatste jaren zijns levens bracht de man te Goes door, en had hij veel te worstelen met zwakke gezondheid. ‘Onvermoeid verkondigde hij het evangelie naar zijne opvatting, ijverde tegen remplaçanten, vaccineeren en assureeren en stichtte christelijke scholen. Hij kende in zijne woonplaats en elders de ellende naar geest en lichaam in de woningen der armen, van aangezicht tot aangezicht, was onvermoeid in het bezoeken van kranken en noodlijdenden en altijd hulpvaardig waar zijn steun werd gevraagd.

Van een zware ziekte, hem in Noord-Braband plotseling overvallen, kwam hij in Goes terug. Hoewel schijnbaar beter, was hij blijkbaar veel verzwakt. Toch zette hij moedig zijn werk voort. Op den 2^{den} October 1870 trad hij nog driemaal voor zijn gemeente op. Enkele dagen daarna kwam bij zijne gewone kwaal, waterzucht, een schielijk toenemend borstlijden en den 16^{den} November is hij zacht ontslapen. Zijn stof rust op de begraafplaats te Goes.’

Men moge over Buddingh oordeelen zoo men wil, boven alles staat het vast, dat hij een zeer merkwaardig man is geweest, die talloos velen tot een rijken zegen is geweest, niet alleen door zijn woord, maar evenzeer door reine, edele levensopvatting. Hij was een voortreffelijk volksprediker. Wanneer de geest der welsprekendheid in hem vaardig werd, wist hij zijn gehoor te boeien met ongeëvenaarde kracht, en ontroerend was het hem te hooren getuigen van zijn vurig geloof aan God en van tallooze bevindingen en wonderbaarlijke gebedsverhooringen. Hij wist door zijn taal, door zijn voorbeelden aan het dagelijksch leven ontleend, de menigte, die naar hem luisterde te pakken. Het volk begreep, het volk verstond hem, zijn taal vond den weg naar hun hart.

Nog is op het oogenblik dat we dit schrijven, ‘vader Buddingh’ onder de Zeeuwen niet vergeten ‘en wordt van hem gesproken als van een onovertroffen prediker, een nauwgezet christen, een weldoener van armen en nooddruftigen en een man’, die ‘met zijn geheele ziel liefhad.’ Talloos velen bewaren zijn naam in zegenend aandenken, en met den meesten eerbied wordt nog over hem gesproken.

Hij gaf uit:

God, *de kassier van de armen*, *of de geloofsbank. Behelzende een verhaal van veelvuldige uitreddingen der goddelijke voorzienigheid*, *welke op onderscheidene tijden den schrijver zijn geschonken.* Uit het Engelsch. 's-Gray. 1857.

Het koningrijk der hemelen ingenomen door een gebed, *of een verhaal van des schrijvers overbrenging uit het rijk des satans in het koninkrijk Gods.* Uit het Eng. 's-Grav. 1858.

De uiterste wil en het testament van William Huntington, *een dienaar van Christus en van de gemeente*, *om des Heeren wil; benevens eenige brieven over het geloof.* Uit het Eng. 's-Grav. 1859.

Het licht van den zevenden dag. Uit het Eng. vertaald en met een voorwoord aanbevolen ..... Goes 1859.

R. Flockhardt, *Gods genade verheerlijkt in de bekeering van een soldaat*, *die bij de 40 jaren heeft gepredikt in de straten van Edinburg.* Uit het Eng. 's-Grav. 1859.

Verhaal van des Heeren leidingen met George Muller, *door hem zelven in het Eng. beschreven en naar de 5e uitgave uit het Eng. vertaald.* Zierikz. 1861.

Toetssteen of het bewijs uit bijna 200 schriftuurplaatsen bijgebragt om de Godheid van onzen Verlosser te staven overeenkomstig het kerkelijk leerstelsel door J.F.G. Vergeleken met de voorstelling van de leer der H. Schriften, *omtrent de ware Godheid des Heeren.* Gorinch. 1868.

Wat zegt de Heilige Schrift? of belijdenis voor vrienden geschreven, *die door vijanden mag gelezen worden.* 3 stukken, 1 deel onder den titel: *Wat ik geloof.* Gorinch. 1869.

Beschouwingen over het duizendjarig rijk. Uit het Eng. Gorinch. 1866.

Het leven van William Tennent, *in leven herder en leeraar des Presbyteriaansche gemeente in Freehold in Nieuw-Jersey. Waarin onder andere belangrijke bijzonderheden vervat in een verhaal van zijn driedaagsche bewusteloosheid of schijnbaren dood.* Een boekje uit de bibliotheek van H.J. Buddingh, geref. leeraar te Goes. Dordr. 1863.

G. Muller, *Lijkrede*, *uitgesproken na het overlijden zijner echtgenoote.* Uit het Eng. door H.J.B. *Met levensbeschrijving van ZEerw.* Gorinch. 1871.

G. Sallenus, *Christelijke kinderschool*, *onderwijzende de jeugd in de eerste beginselen zoo van de leer der waarheid als ook van de ware betrachting der godzaligheid.* Nu om deszelfs belangrijkheid onder approbatie uitgegeven door H.J.B. Gron. 1866.

Tegen Buddingh:

H. de Cock, *Geloofsgetuigenis tegenover de geloofsbelijdenis van H.J. Buddingh.* Gorinch. 1867.

Het geloof een gave Gods, *of wederlegging van het werk van H.J. Buddingh getiteld: Wat ik geloof.* Gorinch. 1867.

H.J. Heynes, *De schriftuurlijkheid*, *redelijkheid en onmisbaarheid der drie-*

*eenheidsleer. Christelijke toespraak naar Haggaï II:5*b *en 6. Gehouden met het oog op Ds. Buddinghs laatste geschrift.* Zwolle 1867.

Over Buddingh:

P. Los Gzn., *Dominé Buddingh*, *een baak in zee. Een woord aan het volk.* Dordr. 1867.

T.H. Nahuijs, *Eenige bijzonderheden uit het leven van H.J. Buddingh*, *in leven predikant te Goes.* Zetten 1871.

De lijst der door B. uitgegeven boeken, leert ons, dat hij uitsluitend uit het Engelsch heeft vertaald. Hij kende deze taal bij uitnemendheid goed, waartoe natuurlijk ook zijn verblijf in Amerika veel heeft bijgedragen.

L i t t e r a t u u r : Nagtglas, *ll.* 1058-1061 - Dr. J.H. Gunning JHz., *Leven en arbeid van H.J. Buddingh.* Goes 1885.

[Steven Adriaan Buddingh]

BUDDINGH (Steven Adriaan) geboren te Tiel in 1766, voleindigde, na in zijn vaderstad het noodig voorbereidend onderwijs genoten te hebben, zijn theol. studie aan de hoogeschool te Harderwijk. Proponent in de classis Tiel, den 28sten April 1789, werd hij den 10^{den} Nov. 1789 peremptoir geëxamineerd in de classis Wijk en den 20sten Dec. d.a.v. bevestigd te Driebergen met Exod. XVIII:19 en 20, door Ds. B. Eykma uit Wijk. De bevestigde aanvaardde zijn werk met Joh. XVII:17*b.* Den 4^{den} Dec. 1805, werd hij, als zijnde buiten vaste bediening, beroepen te Kage, alwaar hij tot deze gemeente werd ingeleid door B. Smits Gordon, em. pred. en art. L.M. philosoph. doct. uit Lisse, met Zeph. III:9. Buddingh deed zijn intree met Phil. IV:13. Ruim 19 jaar is hij te Kage gebleven, tot zijn dood, die hem in den nacht van den 26sten Oct. 1824, in den ouderdom van ruim 58 jaar en eenige maanden, aan zijn gezin en zijn werkking ontrukte.

Van hem zag het licht:

Het bestuur van onze levenswijze om lang te leven. 2 Leerredenen. Leid. 1817.

[Steven Adriaan Buddingh]

BUDDINGH (Steven Adriaan) zoon van den voorafgaande, geboren te Kaag (Kage) bij Leiden, den 26sten Maart 1811, werd reeds op 15-jarigen leeftijd als student in de godgeleerdheid ingeschreven (cf. *Alb. Stud. Acad. Lugd. Bat.* kol. 1267) en wel den 6^{den} Juli 1825. Bevorderd tot proponent, den 4^{den} Oct. 1832, door het prov. kerkbestuur van Z.-Holland, beantwoordde hij een prijsvraag van het Stolpiaansch legaat en den 21sten Sept. 1833 werd hij bevorderd tot doctor in de godgeleerdheid na verdediging van een acad. proefschrift: *Annotatio brevis in loca quaedam diff. Cap. VIII Euang. Joannis.* Lugd. Bat. 1833.

Terwijl hij nog student was, ging hij ook mee naar België, alwaar hij deelnam aan den tiendaagschen veldtocht.

Enkele dagen na zijn promotie, immers reeds den 9den Oct., vertrok hij als huisonderwijzer der kinderen van ‘den resident v. S. naar Indië.’ Te Batavia aangekomen den 11den Febr. 1834, verliet hij al spoedig, zeer teleurgesteld in zijn verwachtingen, de betrekking van docent en nu werd hij aangesteld als hulpprediker voor Batavia en Buitenzorg, den 25sten Juni 1834. Weldra volgde zijn benoeming tot predikant te Batavia, als hoedanig hij bevestigd en geordend werd met oplegging der handen in de Buitenkerk aldaar door Ds. N. Pluim Mentz. Buddingh deed zijn intree in dezelfde kerk den 19den Juni 1836, naar aanleiding van 1 Kor. XI:2.

Sedert het jaar 1836 predikte hij ook in het Maleisch. Wegens aphonie (gebrek aan stem), werd hem in 1850 een tweejarig verlof verleend naar Nederland, van waaruit hij, na hersteld te zijn, een buitenlandsche reis deed door België, Frankrijk, Duitschland en Engeland. Teruggekeerd in Indië, deed hij eene algemeene inspectie over de Protestantsche kerken en het schoolwezen in Nederl.-Indië, van den 17den Mei 1852, tot den 4den Juni 1857, eene reis zóó uitgestrekt, door geheel Nederl.-Indië, als sedert Xaverius, niemand deed. De Aroë-eilanden schoten er bij in. Daarvoor kon hij geen schip vinden. Buddingh had overal toegang tot de plaatselijke archieven. Op die generale inspectiereis, 1852-1857, doopte Ds. B. herhaaldelijk groote getallen inlanders, zooals te Tarvena (Talaus-eilanden) 254, in de negorij Manganitoe (Sangir-eilanden) 340, en te Odong en te Oudong (een der laatstgenoemde eilanden) 394 op eenmaal.

In 1857 vroeg en verkreeg Buddingh, na het volbrengen zijner reis, eervol ontslag en pensioen. In ons land teruggekeerd, woonde hij eerst te Delft, toen te Velp en later te Arnhem. Hij overleed te Katwijk den 29sten Juli 1869.

Op Java was Buddingh achtereenvolgens secretaris, vice-president (1847) en president (1849) van het Javaansch medewerkend Zendeling- en van het O.-I. Bijbelgenootschap, waarvoor hij een nieuwe uitgaaf bezorgde van het N.T. in de laag Maleische taal. In 1841 werd hij lid der commissie voor de vereeniging der Hervormde en Evangelisch Luthersche gemeente in Nederl.-Indië en bewerkte in deze betrekking twee nieuwe formulieren, voor doop en avondmaal. Vooral was hij zeer werkzaam als lid en secretaris (1844) van het collegie van bestuur over de Protest. kerk in Nederl.-Indië. Ook was hij schoolopziener en lid der hoofdcommissie van onderwijs in Ned.-Indië. Niet minder werkzaam was hij als mede-directuur van het Parapattan-Orphan-Asylum en lid van verdiensten van het genootschap ter zedelijke verbetering der gevangenen. Nog was hij een zeer actief lid van het Bataviaanschgenootschap van K. en W.

Ridder in verschillende orden, was hij ook lid van talrijke binnen- en buitenlandsche geleerde genootschappen.

Hij schreef:

Rijmelarij. Leid. 1833.

Lijkrede enz. op den dood van Alex. Hamilton door E. Nolt. A.M. Amst. 1836.

Leerrede over de vertroosting der weezen. Belaire 1839.

Cantate en gezangen bij de inwijding der Willemskerk te Batavia 1839.

Allerlei, *verzameling van onderscheiden in het Tijdschrift van Ned.-Indië geplaatste stukken.* Bat. 1ste dl. 1840. 2de dl. 1842, bevattende *Proza en Poësie.*

Dagboek mijner over land-mail-reis van Batavia naar Nederland via Triest in 1857. Arnh. 1857.

Over land-mail-reis van Rotterdam naar Java via Southampton. Batavia 1852.

Projet d'un plan d'association, *pour fonder une société paternelle en faveur des condamnés à mort.* Kamp. 1851. (Dit is een vertaling van: *De doodstraf getoetst aan de gezonde Rede- en Mensch-kunde*, enz. Batavia 1846).

Geschiedkundig overzigt van het Bataviaansch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Batavia 1846.

Kultuur of fabrikatie der suiker op Java. Batavia 1842.

Over Psalm XXVII:10. Leerrede bij den doop van 23 weeskinderen. Batavia 1838.

Proeve eener chronologisch-historische schets van de lotgevallen der Protestantsche kerk in Nederl. Oost-Indië van 1615-1857. Arnh. 1857.

Naamlijst der predikanten in Nederl. Oost-Indie van 1615-1857, *bevevens van die te Ceylon*, *te Choromandel*, *te Malakka*, *te Formosa*, *en aan de Kaap de Goede Hoop. Zoomede van de Zendeling-leeraars in Ned.-Indië van 1814-1857.* Batavia 1857.

Proeve eener beknopte geschiedenis en beoordeeling van het Pantheïsme of Afgodendom. Bat. 1839. In 1848 verscheen hiervan een herziene uitgave onder den titel: *Geschiedenis en beoordeeling van het Pantheïsme en Afgodendom.* Batavia 1848.

De Redàctie van het Tijdschrift van Ned.-Indië aan de nagedachtenis van..... J.D. de Eerens, *Gouverneur-Generaal (1836-1840)* enz. Batavia 1840.

Leerrede enz. bij gelegenheid der schaalkolekte voor de heeren van het Parapattan-Orphan-asylum. Batavia 1842.

Kerk-toespraak aan de Hervormde en Luthersche gememeente te Batavia. Batavia 1840.

Kerkrede bij de plechtige inwijding van de kerk te Buitenzorg. Batavia 1845.

Hoe oud zijt gij? Godsdienstige overdenking naar Genesis XXVII:86. Bat. 1846.

Handleiding ten gebruike bij onze catechisatiën, *te zamen met D.J.G.G. Bierhaus.* Batavia 1847, 1857.

Onderzoek naar de reden, *waarom Jezus verboden heeft hem als den Christus openbaar te maken.* Batavia 1847.

Twaalftal kerkelijke redenen. Batavia 1847.

Nederl. Oost-Indë. Reizen over Java, *Madura en Makassar.* Rott. 1859-1861. 3 dln.

Kerkelijke toespraak bij de inwijding van het orgel in de Willemskerk te Batavia. Batavia 1843.

Voyage en Danemarck, *en Norvège en Suède.* Arh. 1869.

Indische Archief. 4 dln. Batavia 1849-1855.

Behalve deze werken heeft hij nog vele verhandelingen zoowel in Nederlandsche als in Indische tijdschriften gegeven. Ook verzen, die in verschillende jaarboekjes zijn verspreid of rusten in albums of portefeuille.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. XXI, (supplement), blz. 175-177. - *Biogr. Woordenboek van N.- en Z.-Nederl. Letterkunde*, blz. 132 en 133. - *Biogr. Woordenboek van O.-Indische predikanten*, door C.A.L. van Tr. de Bruyn, blz. 72 en 73. - Vooral *Levensber. der afgestorven medeleden van de Maatsch. der Nederl. Letterkunde.* 1870, blz. 280 enz.

Voor zijn geschriften:

Buddingh, *Nederl. O.-Indië. Reizen over Java .....* dl. II, blz. 326, 330, 336. - *Tijdschrift van Nederl.-Indië.* 1858, dl. I, blz. 261. - *Kerkel. Nieuwsbl.* 14 Mei 1857. - *Tijdschr. ter bevordering van christel. zin in N.-Indië*, dl. III, blz. 138. - v.d. Chys, *Bibl.* blz. 66. - Sepp, *Bibl. van Nederl. kerkgeschiedschrijvers* i.v.

[Justus Bulaeus]

BULAEUS (Justus) geëxamineerd en toegelaten tot den ‘Kerckendienst’ sedert de part. synode van Zuid-Holland gehouden in 1600, werd predikant te Rijnsaterwoude, als hoedanig hij de part. syn. van 1601 bijwoonde. Later kwam hij te Warmond in

1603(?), vanwaar hij onderregent werd in het Staten-College, als zoodanig bleef hij werkzaam tot 1617, toen hij waarschijnlijk gestorven is.

Van der Aa, *ll.* dl. II, blz. 1556, zegt dat hij schreef: *Huyspostille.* Amst. 1696 en *Over het lijden van Jezus Christus.* 4°. In zijn Bibliogr. *Lijst der werken van de Leidsche Hoogleeraren*, enz. 1ste aflev. Leiden 1894, zegt Louis D. Petit, en wel op blz. 193: 'Van dezen onderregent zijn geen geschriften bekend. De opgave der werken door A.J. van der Aa en Dr. G.D.J. Schotel in het *Biographisch Woordenboek* aan hem toegeschreven is foutief.'

Hoe dit zij, in 1660 verscheen te Amsterdam de 7de druk van J. Bulaeus, *Huys-Postille ofte Predicatien over de Sondaegsche Euangelien*, *die men in de christelijcke kercke 't gheheele jaer door van outs gewoon is te verklaren.*

Uit het *Alb. Stud.* der Leidsche universiteit blijkt, dat den 16den Aug. 1602 werd ingeschreven 'Joannes Bulaeus, Rijnsaterwoudanus 9.' (Zie kol. 107) en den 17den Aug. 1635: 'Johannes Bulaeus pastor ecclesiae Hollandicae Musco collectae 33'). Deze beide Bulaei zijn een en dezelfde persoon. Mogelijk is hij de auteur van de genoemde geschriften,

[David Burger]

BURGER (David) Jean fil. werd omstreeks 1721 geboren te Meenen en den 20sten Dec. 1741 als student in de godgeleerdheid te Leiden ingeschreven (cf. *Alb. Stud.* kol. 990). 9 Maart 1744 werd hij in de classis Leiden candidaat (*Boekz.* 1744*a* blz. 344) en den 21sten April werd hij in diezelfde classis peremptoir geëxamineerd, door Ds. Adrianus Oudemans, pred. te Noordwijk a/Zee; en 'na dat Zijn Eerw. in den H. Dienst bevestigt was, van wege die E. classis gecommitteert, om voor desen jare (1744 nl.) den Legerdienst waar te nemen bij de Hulptroepen der H.M. Vereenigde Staten, ten dienste van de Koninginne van Hongaryen'. (*Boekz.* id. blz. 473). In Febr. 1750 beroepen bij de Nederl. Herv. Gemeente te Norwich, heeft hij voor dat beroep bedankt. Hij schijnt dienst gedaan te hebben als hulpprediker te Oud-Beierland, stellig ging hij als zoodanig omstreeks 1748 naar Rotterdam, waar hij in 1771 gestorven is.

Hij gaf uit:

De niet beschamende hope op toekomende verlossingen, *getrokken uit vorige ondervindingen*, *of eene Leerreden over 2 Cor. I:10. Voorgesteldt aan de Hervormde Gemeente binnen Rotterdam*, *den 17 Maart dezes jubel jaars 1748.* Waarin men zal vinden een beknopt verhaal van alle die *Dooden* en *Nooden*, welke ons vaderlandt zijn overgekomen zedert den jare 1648, tot op heden toe, nevens de goddelyke verlossingen uit dezelve besloten, met een voorstel van de gronden der Hope, waar door de keurelingen des Heeren zig kunnen verzekeren, dat Godt hun ook verlossen zal. Dienende tot een vervolg Dank-Altaar Gode ter eere opgericht, ter gelegentheit van het Hondert-jarig jubilé van de Munstersche Vrede, naar eene 80-jarigen oorlog tusschen Philippus den tweeden, Koning van Spanjen, en de Nederlanden, geteekent den 30 January, bekragtigt den 15 May, en afgekondigt den 5 Juny 1648, en opgedragen aan Zijn Hoog-Vorstelyke Doorluchtigheit den Heere Willem Karel Hendrik Friso, door Gods genade Prinse van Oranje en Nassauw, onzen geliefden Erf-Stadhouder, Kapitein en Admiraal-Generaal van de Zeven Provincien der Ver. Nederl. Door den Heer David Burger, zoon van wijlen den WelEerw. en God- saligen

Heer Johan Burger en Broeder van den Eerw. Heer Hartman Martinus Burger, predikant en thans den Heiligen dienst te Rotterdam waarnemende.

De Hartelyke juichtaal van Israël, *de Koning Leve!*[1] *ter gelegenheit aan den verjaringsdagh van Zijne Doorluchtige Hoogheit*, *den Heere Willem*, *Karel*, *Hendrik Friso*, enz. enz. enz. *onzen gezegenden erfstadhouder*, *met veel hartelykheit geviert den eersten September dezes jubeljaars 1748 en ter Eeuwige gedachtenisse nagelaten door D.B.* ..... Rott. 1748.

Vorstinnen van den Heere, *als zoogvrouwen der kerke*, *belooft aan het klagent*, *doch door God ondersteund Zion*, als ene weldaadt, by allerlei tyden, dankelyk, hartelyk en gelovig te erkennen, biddende by Gods Throon, om derzelver lang leven voorgestelt aan het Rotterdams Zion, ter gelegenheit van de geboorte-verjaringe van Hare Koninklyke Hoogheit, de geliefde Vorstin en Zoogvrovwe van Nederlands-Kerke, Anna, Kroonprincesse van Grootbrittanjen, de princesse gemalinne van Oranje-Nassau, enz. enz. enz. plegtig en hartelyk geviert den 3 November dezes jubeljaars 1748, in de gemeente van Rotterdam door David Burger, enz. Rott. 1748[2].

Het allerluisterrykste geslagt, *en Pronkjuweel der Nederlandsche Helden*, *in de doorlugtige stam van Nassauw en Oranje ontzwagtelt*, *bevattende in zig ene naauwkeurige geslachtsrekening van den oorsprong*, *afkomst en roemwaardige Heerlykheden*, *nevens de grote Heldendaden van de Princen Nassauw en Oranje*, te beginnen van het jaar 682 tot dit jaar 1752. Opgeheldert en beknoptelyk byeengebragt door D.B. Rott. 1752.

Van dit geschrift kwam mij o.a. dit onder de oogen: ‘Agter dit Werkje heeft de auteur ene Beschryvinge gegeven van de Levensloop, Geboorte, Opvoeding, Letter-Oefeningen, Wederwaardigheden, Wonderbare Verhoging, uitmuntende hoedanigheden, Wyze Staatkunde en Zagtmoedige Regeering van onsen laast overleden Erfstadhouder, enz. enz. enz. Waardig om van alle ware Liefhebbers des Vaderlands gelezen, en ter bestendige gedachtenisse bewaart te worden.’

[Hermanus Johannes Elïza Burgerhoudt]

BURGERHOUDT (Hermanus Johannes Elïza) werd geboren te Stavenisse, als zoon van Jacobus (pred. te Biervliet 2 Sept. 1792, te Stavenisse 10 Jan. 1796). Hij werd den 14^{den} Sept. 1816 ingeschreven als student bij de letterkundige faculteit te Utrecht (cf. *Alb. Stud.* kol. 216). Toegelaten tot de evangeliebediening door het prov. kerkbestuur van Utrecht in Sept. 1821, werd hij den 18^{den} Oct. van datzelfde jaar beroepen te Wemeldinge, waar zijn bevestiging geschiedde door zijn vader den 3^{den} Febr. 1822. Hij was achtereenvolgens predikant te Noordgouwe (ber. 1ste maal 28 Maart, 2de maal 11 Juni, bev. 7 Sept., afsch. te Wemeldinge 21 Aug. 1828), te Haamstede (ber. Nov. 1829, afsch. te Noordgouwe 18 April, bev. 25 April 1830), te Schiedam (bev. 8 April, afsch. 25 Maart 1832). In deze laatste gemeente heeft Burgerhoudt 38 jaar lang gearbeid, want hij preekte, nadat hem door het prov. kerkbestuur van Z.-Holland tegen den 1sten Aug. 1870 een eervol emeritaat was verleend, den 24sten Juli, met Joh. III:4 afscheid. Hij stierf in 1873.

Van hem zag het licht:

1) Waarschijnlijk ten gevolge van onbekendheid met den juisten titel van dit geschrift van Burger, schrijft v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1582 aldus: *De hartelijcke juygtaal van Israëls koning Levi!*
2) Komt bij v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1582, met het vorige onder een titel voor.

De heerlijke kracht van het evangelie. Leerrede ter gedachtenis van 25-jarigen evangeliedienst. Schiedam 1847.

[Jacobus Johannes Burgerhoudt]

BURGERHOUDT (Jacobus Johannes) geboren te Schiedam in het jaar 1800, werd, na het noodig voorbereidend onderwijs genoten te hebben, den 16^{den} Sept. 1817, ingeschreven te Leiden als student bij de letterkundige en theologische faculteit (cf. *Alb. Stud.* kol. 1248). Den 3^{den} Januari 1825, werd hij bevorderd tot doctor in de godgeleerdheid, na verdediging van een acad. proefschrift: *Specimen Academicum inaugurale*, *de coetus Christianorum Thessalonicensis ortu fatisque*, *et prioris Pauli iis scriptae epistolae concilio et argumento* of *Akad. proeve over den oorsprong*, *en de lotgevallen der Christengemeente*, *te Thessalonica*, *en over het oogmerk en den inhoud van Paulus eersten brief*, *aan dezelve geschreven*, enz. ..... L.B. 1825. Een zeer gunstig oordeel over dit acad. proefschrift vindt men in de *Boekzaal* 1825*a* blz. 658-661.

Toegelaten tot de evangeliebediening in Mei 1824, door het provinciaal kerkbestuur van Z.-Holland, werd hij den 6^{den} Maart 1825 bevestigd als predikant te Leimuiden door Ds. H. Cats uit Schiedam. Ongeveer gelijktijdig beroepen te IJselmonde en Sneek, nam hij laatstgenoemde gemeente aan, alwaar hij, na den 18^{den} Nov. 1827 met 1 Joh. II:28 zijn afscheid gepreekt te hebben, den 3^{den} Dec. bevestigd werd. In den voorzomer van 1829 werd hij ziek en in 1830 zag hij zich genoodzaakt de hulp interoepen van den candidaat bij het prov. kerkbestuur van N.-Holland, den heer A. Bax. De rust hielp hem niet en zoo zag hij zich genoodzaakt zijn emeritaat aantevragen, wat hem den 16^{den} April 1831 verleend werd. Den 9^{den} Mei volgde zijn ontslag. In hem verloor de gemeente ‘een braaf, getrouw, bekwaam en geliefd leeraar.’

[Frans Burman]

BURMAN (Frans) zoon van Pieter en van Josina Balde, zag het levenslicht te Leiden (werwaarts zijn ouders gevlucht waren uit Frankenthal, waar Pieter predikant was, om te ontkomen aan de vervolgingen der Spanjaarden) in 1628. Toen de vader gestorven was, die van uit Leiden naar Emmerik gegaan was dewijl hij derwaarts een beroep had ontvangen, keerde de moeder met haar zoon, weer naar die stad terug, waar ze eenmaal een wijkplaats had gevonden, en wel om hem te brengen onder de leiding van Festus Hommius. Deze nam hem onder zijn hoede en bezorgde hem een plaats in het Staten-college, en het was als collegii alumnus, dat hij den 24sten Jan. 1643, als student aan de Leidsche universiteit werd ingeschreven (cf. *Alb. Stud.* kol. 337). Maar niet alleen de lessen van Hommius genoot hij, neen, hij hoorde ook de andere theologische professoren en sloot een innige vriendschap met Wittichius, die even ijverig studeerde als hij. Nauwelijks 23 jaar oud werd hij toegelaten in de classis Leiden tot de evangeliebediening en spoedig daarop werd hij beroepen tot predikant bij de nieuwe gemeente te Hanau. Lang heeft hij hier niet vertoefd, toen hij onderregent werd van het Staten-college te Leiden ‘waarvan hij weleer huisgenoot was geweest.’ ‘In de uitstekende rede *de collegiis theologicis et philosophicis*,’ waarmede hij den 17^{den} Sept. 1661 dezen post aanvaardde, toonde hij de hooge waarde van het philosophisch of literarisch onderwijs aan, dat hij vooral geven moest. Jammer gewis, dat de spreker over de geschiedenis van het Staten-college bijna geen woord

zegt, terwijl hij overigens vrij uitvoerig gelijksoortige inrichtingen uit vroegere tijden schetst. Een vrije geest spreekt zich in deze rede uit; zij brengt hulde aan vroegere regenten en subregenten; zij, die door rechtzinnigheid algemeen geëerd waren, worden gehuldigd; Bertius, Vossius en

Barlaeus, zijn evenwel echter niet vergeten. Voor de beoefenaars der wijsbegeerte in den eigenlijken zin des woords spreekt zij woorden van oprechte aanbeveling, hopende, vos auditores! non adeo iniquos philosophiae censores futuros, ut illius professionem theologo aut ministro indecoram esse existimetis'.

Nauwelijks een jaar was Burman als subregent te Leiden werkzaam geweest toen hij benoemd werd tot hoogleeraar in de godgeleerdheid aan de academie te Utrecht, alwaar hij zijn ambt aanvaardde den 12^{den} Nov. 1662. 'De indruk van de redevoering, door hem bij zijne inauguratie voorgedragen, moet allergunstigst geweest zijn. Hij beschouwde de lotgevallen der christelijke leer: doctrinae Christianae varium statum periodosque; en wel in den tijd, dat de kerk onder den druk der Heidenen zuchtte, daarna, toen zij onder de macht van het pauselijk gezag gebragt was, eindelijk in de dagen dat het licht der hervorming was opgegaan. Vooral is hij gewis met belangstelling gehoord, toen hij den stijgenden invloed van het episcopaat, papaat en papisme schetste, zooals dit de plechtigheden, de eeredienst en de leer heeft doen verbasteren.' Waarschijnlijk zal hij minder genoegen gegeven hebben dáár, waar hij over het hervormingstijdperk zich hooren liet. 'Ontbrak het hem aan moed, om het hier te lande gebeurde nog eens te beschrijven? Wat deed hem zwijgen over het werk door de synode van Dordrecht volbracht? Het is toch immers geen toeval, dat hij Zwingli plaatst aan het hoofd der hervormers, en meer op Melanchton roemt dan op Calvijn? Volkomen vertoont hij zich in de hem eigene richting, waar hij den geest der godgeleerdheid schetst, zooals hij die onderwijzen zal, non enim in quaestionibus earumque minutiis consistit mascula theologia, sed in succi nervorumque plenis doctrinis, quae ad institutionem, ad disciplinam in justitia sint utiles. In hisce subsistendum, nec ad alia, quae magis subtilitate quam utilitate se commendant, facile progrediendum, non magis enim in theologia, quam in philosophia atomis probo. - Vraag hem, wat hij van de behandeling der *Controversiae* denkt? Als een noodzakelijk kwaad zal hij er de hand aan leenen, maar nooit vergeten, dat de fides non est negatione errorum, sed affirmatione veritatis.'

Dat een man van zoo'n zelfstandig karakter als hij was, het op den duur niet eens kon blijven met zijn ambtgenooten Voet en Essenius, ligt als in den aard der zaak. Burman was niet Kalvinistisch genoeg aangelegd, zijn geest ging meer uit naar Zwingli dan naar de beginselen van den Franschen reformator. Werkelijk kwam er strijd te Utrecht tusschen hem en zijn collega's, maar 'de houding, toen door hem aangenomen en volgehouden, waarborgt aan zijnen naam een blijvende eereplaats onder de godgeleerden dier dagen; want hoezeer ook zijn uitlegkundige arbeid aan de historische boeken des O.V. besteed, door zijne tijdgenooten gewaardeerd werd blijkens de herdrukken en overzettingen, in onze schatting heeft die in geenen deele het kenmerkende waardoor zijn dogmatische geschriften gunstig zich onderscheiden.'

Sprekende over zijn strijd met zijn ambtsbroeders zegt Kasper Burman (*Trajec. erud.* cet. Traj. ad Rhen. 1750, pag. 52): 'Cum beatus Avus Cartesii methodum in Philosophicis sequeretur, et ipsi cum Coccejo in explicatione decalogi conveniret, perpetuas rixas et controversias cum collegis Theologis exercuit, et cum de *Moralitate Sabbati hebdomadalis* dissertationem anno 1665 edidisset, Essenius se ei opposuit, et variae dissertationes Academicae ab utroque habitae et conscriptae sunt.'

Het gebeurde den 16^{den} Juli 1666, dat Absalom Malecotius (Malencoodt), student

in de godgeleerdheid en leerling van Burman, ‘achter sekere disputatio theologica’ gevoegd en gedefendeerd had, o.a. corollaria, ten gunste van het verschil tusschen de *π□ρεσις* en de *□□εσις τ□ν □μαρτιων*, en van de instelling des sabbats als geschied niet naar aanleiding van een goddelijk bevel. Dit bewoog rector en senaat tot een klacht bij curatoren, en den kerkeraad tot een weigerend antwoord, toen Malencoodt attestatie van lidmaatschap en goed gedrag begeerde, een getuigenis, dat hij eerst verkreeg, toen hij ‘betoninge van berouw’ gegeven had. De vroedschap was (cf. *Resol.* enz. door Dr. J.A. Wijnne. Utr. 1888, blz. 95-98) evenwel over de handelwijze van den kerkeraad maar slecht te spreken en oordeelde dat hij onbevoegd was ‘sich te bemoeijen met saecken in de academie omgaende, ende alsulx Professoren ofte studenten te censureren, ofte oock kerckel. attestatien te weijgeren....., terwijl ‘d'Heeren Commissarissen gelast werden dese resolutie ter eerste vergaderinge vande Kerckenraad over te brengen ende aldaer te doen registreren tot des kerckenraeds narichtinge, ende wijders te besorgen, dat het genotuleerde rakende het geven van attestatie van den student Malecoot uijt het kerckenboek worde gelicht. Gelijck mede den Secretaris bij desen gelast word de selve resolutie aenden Rector van de Academie te verhandreijken omme in het register vande Senaet der Academie insgelijcx aengeteekent te worden, oock tot haer narichtinge.’ Niet veel beter dan de kerkeraad kwam de diaken N. Hochepied er af, die in een kerkeraadsvergadering had voorgesteld ‘datter veele bedroeft waren in de gemeijnte ter saecke twee schriften uijtgecomen van D. Burmannus rakende den Sabbath ende bijsonderl. seggende dat D. Essenius 130 dwalingen hadde in sijn geschriften, ende dat derhalven ofte d'eene was een irreligieus man, ofte d'ander een lasteraer.’ Hoe 't eigenlijk was, daarover wilde Hochepied niet oordeelen, maar hij meende toch dat de zaak, wel de moeite waard was nader onderzocht te worden. Toen de vroedschap gehoord had wat door den diaken was op het tapijt gebracht en dat hij had voorgesteld een onderzoek in te stellen, besloot zij, den 9^{den} April 1667 den kerkeraad uitdrukkelijk te verbieden, ‘eenige censure te exerceren over ende ter saecke van lessen, disputatiën: corollariën ende alsulcx veel meer over publique boecken en schriften van onse Professoren’, terwijl verder gelast werd, dat de kerkeraad uit het notulenboek zou schrappen alles wat op deze aangelegenheid betrekking had[1)].

Het geschrift van Burman, dat over den Sabbat handelt en waarvan de inhoud niet in den smaak van Essenius viel, verscheen te Utrecht in 1665 en had tot titel: *de Moralitate Sabati hebdomadalis.*

Met de lastgeving van de vroedschap aan den kerkeraad, dat hij zich met de geschriften enz. der professoren niet bemoeien zou, was echter de sabbatskwestie, die ook te Utrecht de gemoederen verdeelde, niet uit. Immers werden op Vrijdag den 2^{den} Juli 1669, 3 personen gecommitteerd door de vroedschap ‘omme te examineren de disputatie de Sabbatho die den Professor *Essenius* onder sijn *Praeside* den 30sten Junij in dese academie heeft gedefendeert, waer bij den Professor Burmannus ende andere gereformeerde Theologanten van contrarie sentiment sijnde geseght worden benadeelt te sijn, ende wijders te adviseren in welcker wegen de publique disputatien sulx souden connen worden gereguleert, dat daer door de dissentien, die uijt sodanige disputatien comen te resulteren, wierden voorgecomen ende

1) *Resolutiën* enz. Dr. J.A. Wijnne, blz. 99 en 100.

geweert.' Drie dagen later, den 5^{den} Juli 1669, wanneer de achtbare vroedschap weer bijeen was en de zaak, waarover den 2^{den} gehandeld was opnieuw ter tafel kwam, toen bleek dat 'van den Professor Essenius op den 30sten Junij' gehouden was 'een publique disputatie *de origine et primaeva obligatione Sabbathi* waer van *author et respondens* was *Math. Craffordius Sch. Britannus.* Inwelcke disputatie den selven autheur examineert en bestrijd de argumenten die den Professor Burmannus in ordre sijner disputatien vervolgende in sijn Theses *De Ecclesia* etc. den 19 Junij daer bevorens voor het contrarie gevoelen aengaende den Sabbath hadde ter neder gestelt. Behalven dat hij inde selve sodanige termen is gebruijkende waer door hij D. Burmannum ende andere rechtsinnige Theologanten desen aengaende soeckt verdacht te maken van Heterodoxie.' Strijd voeren op die wijze waardoor telkens nieuwe oneenigheden zouden ontstaan, mishaagde der vroedschap, weshalve 'na rijpe deliberatie tot voorcominge van alle nieuwe dissentien en twisten' werd goedgevonden en verstaan 'dat de Professoren deser academie van wat faculteijt de selve soude mogen wesen, hun voortaen sullen hebben te onthouden van te disputeren sodanige Theses ende *Corollaria* met de welcke de een Professor den anderen comt te provoceren ofte sijn opinie bestrijden ende ingevalle in hare disputatien ten opsichte vande materie iets vereijscht gestelt worden 'twelck strijden mochte tegens het gevoelen van een ander Professor, dat het selve sal moeten geschieden met sodanigen moderatie, dat daer ontrent geen scherpe verachtelijcke ofte scheldende woorden en worden gebruijckt.'

In 1670 werd Burman gepolst om Utrecht te verwisselen met Leiden. Immers hadden curatoren van de academie in laatstgenoemde plaats de 'oogen op hem geslagen om hem aldaer tot Professor Theologie te beroepen.' Maar zoodra dit den Burgemeesters der stad ter ooren kwam, spraken ze met Burman, die genegen werd bevonden 'in sijne professie te continueren' wanneer zijn tractement van *f* 1500 op *f* 2000 werd gebracht. Men wilde Burman dus niet missen, wat niet te verwonderen valt daar hij te boek stond als een zeer uitnemend docent, en tot zijn dood toe is hij immer als zoodanig geacht en geëerd. Trouw volbracht hij steeds zijn plicht 'al had hij gegronde oorzaak van klagen over de verongelijkingen jegens hem gepleegd in het niet uitbetalen van het hem toegezegde honorarium. Hij moet een voortreffelijk mentor zijn geweest, wat mag afgeleid worden uit het opstel, dat onder den titel van *Consilium de studio theologico feliciter instituendo* geplaatst is achter het 2de dl., pag. 653 sqq. zijner *Synopsis Theologiae.* De volledige titel van dit werk is: *Synopsis Theologiae et speciatim foederum Dei ab initiis seculorum usque ad consummationem eorum.* Traj. 1671, 2 dln. Herhaaldelijk is dit boek herdrukt en ook in onze taal overgezet, bewerkt door Dirk Smout als: *Synopsis of Kort begrip van de H. Godgeleerdheid.* Utr. 1683. Zelfs te Genève 1691, te Bremen 1691 en Frankfort a/M. 1699, zag een editie der *Synopsis* het licht[1)]. Het werk lezende, blijkt het ten duidelijkste dat de bewonderaar van Coccejus (wat Burman was) 'in diens geest is doorgedrongen.' Maar hij heeft zich niet tevreden gesteld met hetgeen hij gelezen en geleerd had, neen maar in werkelijkheid heeft hij de denk-

1) In 1690 verscheen nog een *Synopsis Synopseos theologiae et speciatim oeconomiae foederum Dei.* Deze uitgaaf strekt ter bevestiging van het veelvuldig gebruik, dat van Burman's geleerden arbeid gemaakt werd, niet alleen te Utrecht, maar ook elders, buiten ons vaderland.'

beelden van Coccejus zich toegeëigend en uitgewerkt. ‘De foederaal theologie is volgens hem de eigenlijke beschrijving en ontleding der plaats gehad hebbende feiten in Gods heilsbedeeling. Allengskens en trapsgewijze traden de gedachten Gods in het leven van den mensch, van het volk Israël, van de geheele menschheid, in het licht. Het *foedus operum* is bij hem een *foedus naturae* of *gratiae in genere.* Eigenlijk kon hij het zelfs nauwelijks een foedus heeten, blijkens hetgeen hij schrijft bij de inleiding *de foederis gratiae constitutione* (*Syn.* I, pag. 475 seq.). De toenemende openbaarwording van het heilplan Gods vereischt ook de antiquatis N.T.’

‘Aan deze Synopsis mag niet onthouden worden de lof, haar toegekend dat zij de vrucht is van des opstellers ernstige poping om getrouw te volbrengen, wat hij in de praefatio verklaart: ‘Ne ergo in justam alicujus hic censuram incurrerem, vetera novis copulare, et ultraque è tenui nostro penu producere studui. Mirandi enim sunt antiqui, non despiciendi novi. Orthodoxias et antiquae fidei, si quisquam, tenacissimus, non vereor tamen è pulcherrimis recentiorum inventis pauperiem nostram instruere, undique conquirens, quae sola est antiquissima, et ubivis reperiatur, nostra, veritatem. Litium contentionumque supervacuarum hostis sum, si ullus. Nimia quoque, cui nec par sum, non delector subtilitate, utpote quae, dum sua nimis expollire vult, saepe ea frangit et debilitat; cujusque exiguus Theologo, et praecipue Ecclesiastae, est usus quem magis juvant solida et mascula, quae fortius animum subeunt, quam quae decies ad unguem castigata nimia curatura reddidit juncea. Quare ut et in hisce mediocritati studerem operam dedi, an assecutus eam sim, nescio.’

In de *Synopsis theologiae* van Burman is de organische regeling van de dogmatische stof door en door helder. De algemeene ontologische grondbegrippen van de autoriteit der H. Schrift, God, de triniteit, het eeuwige raadsbesluit Gods, de Schepping, de Voorziening (wereldregeering) en de engelen, plaatst hij als ‘introductio’ voorop in zijn eerste boek. Zijn hoofdidée is, de geschiedkundige ontwikkelng uiteen te zetten van den heilstaat, en daardoor heeft hij de leer van de absolute praedestinatie, zonder deze uiterlijk te ontkennen, toch potentiëel overwonnen. De geschiedenis van den heilstaat is voor hem een zelfstandig iets; ze is voor hem meer dan een bloote tevens mathematische expositie van den eeuwig onveranderlijken modulus. In het 2de boek handelt hij over de tegenstelling van het *foedus naturae* en het *foedus operum*, ontwikkelt het eerste uit het begrip van het goddelijk evenbeeld en uit de idée der goddelijke *bonitas* en *benignitas*, *quae creaturam sibi ultro subditam ac ex naturali obligatione omnia debentem inito foedere ad propriorem sui communionem invitare vult*, en vat dan dienovereenkomstig ook den zondeval streng infralapsarisch op als een volstrekt spontane daad. (*Conditus autem erat homo cum summa libertate*, *quae non solum in spontaneitate ac animi lubentia*, *verum etiam plerumque in indifferentia ad* □*ποτερον collocari solet*). Daarbij verklaart hij de *indifferentia actus* als de *libertatis infimus gradus*, en de *mutabilitas hominis* als den grond der mogelijkheid om te zondigen, beslist verklaart hij zich hiervoor, dat *Adam vires ad obediendum idoneas habuit*, en dat het *Dei erat*, hem die *vires* te laten houden, zoodat dienovereenkomstig de val zuiver uit het willen des menschen afteleiden is. (*Non ergo Deus vires aliquas vel gratiam prius datam homini ante lapsum subtraxit*). En zoo kiest hij met betrekking tot de algemeene vraag, of den aanvang der zonde moet gezocht worden in het *intellect*, of in de *voluntas*, tegen

de scholastiek dier dãgen, het laatste. Daardoor heeft hij echter metterdaad de levensnerf der absolute praedestinatie afgebonden.

In het derde boek bespreekt hij de *oeconomia foederis gratiae sub promissione*, in het vierde die *sub lege*, in het 5de tot het 8ste die *sub evangelio* (de persoon en het werk van Christus - *beneficia Christi*, genade, *vocatio*, *regeneratio*, *fides*, *justificatio*, *sanctificatio*, waarbij het Bijbelsch begrip der wedergeboorte in zijn gansche diepte, tot zijn recht komt - *de verbo et sacramentis novi testamenti - de ecclesia n.t. ejus statu et fine*).

Tegen de leer der Socinianen komt hij, waar dit ook maar pas geeft, in zijn *Synopsis* krachtig op. Echt Gereformeerd handhaaft hij tegen hen het recht der natuurlijke Godskennis: 'Notitiae huic obluctantur Socinus, Osterodus, Vorstius, magnaque ex parte Remonstrantes quidam, omnem Dei notitiam naturalem, cum innatam, tam acquisitam, tollentes, et fide sola cognosci Deum ex loco ad Hebr. XI:6, statuentes.' Tegen de Marcionitische en Manichaeistische loochening van het O.T. als ware het de openbaring van een anderen God, dan van wien het N.T. afkomstig is, komt hij krachtig op: 'Male Manichaei et Marcionitae V.T. Deo malo adscripserunt' Of een Bijbelboek van dezen of dien schrijver afkomstig is? is voor hem een zuiver historische aangelegenheid en onverschillig voor het geloof: 'Quaerunt, unde sciam, hos vel illos libros S. scripturae, a tali scriptore, quem praeferunt, conscriptos esse? Respondeo: probat hoc quidem testimonium ecclesiae; *est autem haec quaestio prorsus historica*, et *fides ea cognitione carere potest. Fidei* interest scrire, *an doctrina* eo scripto contenta sit *divina* et a *Sp. sancto profecta.* Hoc autem credere nos facit non Ecclesia, *sed lumen internum*, *ex ipso illo scripto haustum.*'

Op voetspoor van Zwingli beweert hij dat de menschelijke natuur van Christus niet mag worden aangebeden. Schreef van Limborch: 'Non sine horrore legi, idolatriae nos a te postulari, quia J.C. ut mediatorem adorandum docemus' (*Burmann. pietas* a F. Burmanno Fil. p. 27); Burman schreef als antwoord daarop aan v. Limborch: 'Tu ipse statuis, Christum, ut Mediatorem, legatum et proregem proprie et directe adorandum esse. Nos, licet Christum Mediatorem adoremus, non tamen, qua *mediatorem*, sed ut *eundem cum Patre Deum* adoramus (id. p. 71-75).

Echt Gereformeerd is ook bij hem de zonde niet iets *substantieels* (*ens positivum*, maar iets *negatiefs* (*ens negativum* of *privativum*). *Burmann*, *pietas* p. 86: 'Peccatum in alieno fundo habitat.' Volgens hem bezit de mensch het vermogen niet, om de macht der waarheid *voortdurend* te wederstreven en de verzenen tegen de prikkels te slaan. 'Ecclesiae doctrina est, hominem, ut cunque primum renitentem ac reluctantem, quin et postea, ubi jam conversus est, persaepe lapsantem, nec semper Spiritui auscultantem, tamen adeo Dei opus impedire non posse, *ut tandem ultro consentiat.*' Syn. II, p. 170.

Terecht is van Burman getuigd dat hij was een wijsgeerig denker, 'die niet bij het reeds gezegde berustte, maar in de vragen over het wezen en de natuur Gods, toonde de schriften van latere onderzoekers geraadpleegd te hebben.' Hij heet 'Cartesiaan', doch liever dan hem bepaald te houden voor één, die dacht gelijk Des Cartes, beteekent dit toch eigenlijk niets anders, dan dat hij van Cartesius, zelf-denken, heeft geleerd.

Met zijn schoonvader Abraham Heidanus (Burman toch was gehuwd met diens

dochter Maria), ‘had hij een afkeer van al wat Remonstrant heette, en nauwelijks was in 1671, het eerste deel der *Synopsis* verschenen, of van Limborch schreef, met verklaarbare verontwaardiging aan zijn vriend L. Velthuijzen te Utrecht: ‘Edidit nuper Clarissimus Burmannus, S.S. Theologiae in Academia vestra Professor, *Synopsin Theologiae*, in qua, praeterquam quod variis in locis inclementer admodum et acerbe in nos calamum stringit, multa nobis affingit, quae a nullo nostrum unquam edita vel scripta sunt, imo quorum contraria editis nostris libris cotinentur’...,. In zijn antwoord aan Limborch heeft Burman zijn zaak niet goed gemaakt, wat wel als een bewijs mag worden beschouwd, dat hij, hoe'n voortreffelijk godgeleerde dan ook, geen besef gehad heeft van ‘de onbillijkheid’, om, in weerwil van den hem bekenden letterkundigen arbeid der Remonstrantsche godgeleerden, enkele hunner dogmatische opvattingen te behandelen buiten verband met het geheele stelsel.

Bij het onderricht, dat Burman te Utrecht gaf in de ethica, volgde hij vooral *la morale chrestienne* van Amyraut, maar ook in de waardeering van het werk van den Saumurschen hoogleeraar ‘openbaarde Burman den geest, die in hem zelven huisde en die hem den moed gaf, om ook op dit gebied een vrijere richting te volgen.’ Het is jammer dat de dood de uitgaaf verhinderd heeft van Burman's *theologia practica.*

In 1664, aldus van der Aa, (*ll.* dl. II, blz. 1593) ‘werd hem ook het predikambt en in 1671 het onderwijs in de kerkelijke geschiedenis opgedragen.’ Dat hij in 1671 begon met les geven in de kerkelijke geschiedenis is juist, doch dat hij ‘daarmede belast werd’ is minder overeenkomstig de waarheid. Wat toch is het geval geweest? Uit de resolutiën van de vroedschap van Utrecht, d^{o} den 22sten Aug. 1670 blijkt; dat de Fransche predikant d.t.p. Wolzogen, die tevens fungeerde als buitengewoon hoogleeraar aan de universiteit en o.a. college gaf in de ‘Historia ecclesiastica’, door heeren curatoren der Leidsche universiteit ‘was gedispicieert tot Ords. Theologie Professor ende daer en boven bij de Heeren Regenten der stad Amsterdam wierde aengesocht tot den dienst vande Walsche kerk ende de Illustre schole aldaer.’ Bevreesd dat men hem te Utrecht verliezen zou, ging een commissie, bestaande uit burgemeesters en ‘eenige Heeren Gecommitteerden’ der vroedschap naar Wolzogen toe om met hem te spreken. Dit gesprek leidde er toe dat Wolzogen besloot voor de ‘aangebodene professie’ te Leiden zich ‘te sullen excuseren’, wat ten gevolge had dat hem ‘den titel’ werd vereerd van ‘Ords. Historiae Sacrae Professor’ en dat zijn tractement met driehonderd gulden werd vermeerderd ‘met conditie dat hij in dese sijne Professie weeckelijks twee academische lessen sal hebben te doen.’ Niettegenstaande dit bewijs van erkentelijkheid van overheidswege, trok Wolzogen toch weg en wel naar Amsterdam, waar hij benoemd was tot ‘Professor Historiae Ecclesiasticae’ en tot predikant bij de Walsche gemeente. Ten gevolge van dit een en ander verliet Wolzogen Utrecht, en nu vinden we in de vroedschapsresolutiën der stad, in d^{o} den 6^{den} Maart 1671 ‘geproponeert sijnde dat door het vertrek van den Professor Wolzogen de *Lectiones in Historia Ecclesiastica* sijn comen op te houden, ende dat den Professor Burmannus vrijwillich presenteert om op het aenhouden van de studenten in de gem. professie weeckelix eenige lessen gratis te doen. Heeft de vroedschap de voors. presentatie haer laten gevallen en dienvolgende den gemelten D. Burman bij dese gegeven de faculteijt, om weeckelix een ofte twee lessen in *Historia Sacra* 't sijner optie waer te nemen, in plaetse van

gelijck getall van Lectiones die Sijne E. jechenwoordich in d'andere deelen van de *Theologia* is doende.' Uit deze resolutie leeren we drieërlei nl.: 1° dat Burman niet de lastgeving heeft ontvangen om de lessen in de kerkgeschiedenis, door Wolzogen gegeven, op zich te nemen, maar dat hij dit *vrijwillig* heeft gedaan en wel 2° op het aenhouden der studenten en 3° dat, toen de vroedschap zijn aanbod had aangenomen, hij in de andere, tot nu toe door hem gedoceerde vakken, minder uren kreeg. Opmerking verdienen de woorden 'op het aanhouden van de studenten', en dit daarom, dewijl ze in zich bevatten de bevestiging hiervan, dat hij is geweest een goed docent en dat zijn onderwijs, de goedkeuring der studenten wegdroeg.

Minder aangenaam, moet voor Burman geweest zijn, nadat den 12den Maart 1677 besloten was te verhoogen de tractementen 'van de Professoren Essenius ende Burmannus yder op twee duysent guldens, daerinne begrepen den halven Predickdienst[1)], dat den 11den November 1678, toen weder voorgebracht was "het aengetekende op het doen van de rekeningen van den Tresorier ende Cameraer" na rijpe deliberatie en omvrage verstaen werd, dat d'obligatie van xije guldens, den Prof. Burmannus verleent over d'augmenta van 400 gulden 'sjaers over de jaren 1674, 1675 ende 1676 ende de betalinghe van gelijcke 400 guldens gedaen op manuael over den jaere 1677 op de naem van de Heeren Buyerman, ende dat voor den tijd bijde resolutie van den 12den Marti 1677 vermeldt, sullen worden ingetrocken ende verandert op den naem van Borgermeesters ende vroedschap.' Voor hem is deze financiëele regeling stellig niet voordeelig geweest. Burman stierf den 12den November 1679 op 51-jarigen leeftijd en Graevius schreef naar aanleiding daarvan aan Heinsius: 'Heri expiravit noster Burmannus, magnam jacturam fecit academia, magnam ego; amisi enim amicum unum omnium, si a te discessero, certissimum, nec academia inveniet facile tanto viro dignum successorem.'

's Mans zinspreuk was: '*Quid miseri sumus.*'

Behalve de reeds genoemde geschriften, gaf hij nog uit:

De wet ende het getuigenisse ofte uitlegginge ende betragtinge van de verborgentheden en voornaemste saken des wets ofte der boeken Mosis. Hanaw. 1660. 2 dln,

Verklaring over de vijf boeken van Mozes. Utr. 1660. Vertaald in het Duitsch. Francf. 1693.

Verklaring over de boeken Jozua, *Ruth en de Richteren.* Utr. 1675. Vertaald in het Duitsch. Francf. 1695.

Verklaring over de boeken van Samuël. Utr. 1678.

Verklaring over de boeken der Koningen, *Kronijken*, *Ezra*, *Nehemia*, *Esther.* Amst. 1683. Vertaald in het Duitsch. Francf. 1695.

Gezamentlijk gedrukt zagen deze boeken het licht in 1740 te Amsterdam onder den titel: *Verklaring over de H. Schrift van Genesis tot Esther.*

Narratio de controversiis nuperius in Academia Ultrajectina motis, *et depulsio eorum*, *quae contra objecta fuerunt*, *in quibus praecipue de natura mentis humanae*, *et congenitae vitiositatis in infantibus agitur.* Trajec. 1678.

1) Burman had dus met Essenius een heelen 'Predikdienst'. Dat die dienst door 2 professoren werd vervuld, komt meermalen voor.

Tegen dit geschrift zag in 1678 te Hoorn het licht:
Prodromus majoris operis, *sive disputatio theologico*, *scholastica inter annimam*

filii abortivi ejusque parentem Franciscum Burmannum, *descripta per doctorem angelicum et in lucem edita per Gerardum de Vries*. De Vries beweerende dat deze *Prodromus* zonder zijn weten door den druk was uitgegaan, schreef: *Narrator confutatus sive animadversiones in narrationem de controversiis* etc. Trajec. 1679 en in hetzelfde jaar liet Johannes Regius drukken: *Vindicias narratoris confutati*, *quibus argumenta a Clar. de Vries pro novitate et absurditate dogmatis de infantibus in utero matrum actu peccantibus etc. confirmatur.* De aangevallene verweerde zich niet, maar voor hem nam Petrus Allinga het op in zijn: *Mantissa ad duodecim erotematum decades*, *examinans cuncta*, *quae nuperrime Gerardus de Vries disseruit sub titulo narrator confutatus*. Trajec. 1679.

Exercitationes academicae. Rott. 1683. 2 vol. Uitgegeven door Abraham van Halen, predikant te Oude Tonge.

Na zijn dood was door Joannes van Lent, die een oud leerling van Burman was, in 1695 te Herborn ter perse gelegd des hoogleeraars: *Tractatus de passione Christi*, *cui accedit sermo inauguralis de doctrina Christiana Ecclesiae novi Instrumenti per omnia secula.*' Een boekhandelaar, Johannes Ribbius, wonende te Utrecht in de Korte St. Jansstraat, wenschte het 1ste gedeelte van dit tractaat te doen vertalen en uittegeven, waartoe hij de hulp inriep van den candidaat in de theologie H. Versteeg, met het verzoek, daarbij een en ander te voegen, waardoor dit tractaat vollediger zou worden. Met den naam Burman op den titel verscheen het in 1700, doch de zoon van Burman, eveneens geheeten als zijn vader, diende bij de stedelijke overheid, tegen deze uitgaaf een klacht in, inhoudende dat ze ten onrechte den naam droeg van den overledene. Hierop werd door de magistratuur de verkoop verboden van het werk, dat nu door Ribbius verspreid werd met den titel: H. Versteeg, *de lijdingen van Christus zijnde een korte en bondige verhandelinge over Mattheus XXVI en XXVII.*

Het magistraatsverbod kon evenwel niet verhinderen, dat een boekhandelaar te Amsterdam, aan wien door zijn Utrechtschen collega Ribbius een deel der oplaag verkocht was, dit verspreidde met den titel, waarop, als auteur, de Utrechtsche hoogleeraar genoemd werd.

Orationes Academicae[1] *cum oratione funebri Graevii.* Trajec. 1700. Deze *Orationes* enz. zijn in onze taal overgezet onder den titel: *alle de oraties*, *alsmede een lijkrede door Graevius*. Utr. 1700.

In *Trajectum eruditum* pag. 52, vindt men onder de door Burman uitgegeven boeken nog: *Explicatio octo priorum capitum Geneseos* Belgice. Trajec. 1698, met de bijvoeging, dat Le Long dit geschrift vermeldt in zijn *Bibliotheca sacra*, doch met de bijvoeging dat hij (Kaspar Burman) het nooit onder de oogen heeft gehad.

Behalve de lijkrede, door Graevius gehouden, bestaat er nog (en ook dit werkje kan strekken om den ouden Burman te leeren kennen) van Fr. Burman II, een boekje getiteld: '*Burmannorum pietas*, *gratissimae beati parentis memoriae.* Ultraj. 1700[2].

1) De titels dezer Orationes luiden: *de calamitatibus communis patriae*, *praecipue vero Vltraiectinae provinciae*, *quibus nuper fuit conflictata.* Uitgesproken in 1673, en de 2de van 1674: *de causis Belgiae afflictae.* De eerstgenoemde redevoering bevat een hoogst belangrijke bijdrage tot de kennis der Fransche overheersching in Utrecht, ten jare 1672.

2) Een exemplaar bevindt zich o.a. in de bibliotheek van de Rem. Geref. gemeente te Rotterdam (cf. *Catalogus.* Den Haag 1873, blz. 187).

Er bestaan van hem verschillende portretten (cf. *Bibliotheca theologica et philosophica.* Lugd. Bat. Burgersdijk en Niermans. 1900, pag. 768).

Onder de vrienden van Burman, behoort vóór en boven allen de Leidsche hoogleeraar Coccejus, die zeer hoog bij hem stond aangeschreven en op wiens oordeel hij hoogen prijs stelde, wat o.m. hieruit blijkt, dat, toen Burman eenigen tijd college had gegeven, hij zijn dictaten ter beoordeeling zond aan Coccejus, 'die ze las en met zijn aanmerkingen voorzien terug zond, schrijvende: 'Cum voluptate legi dictata tua. Me ea legisse volui testari. Ideo quae in lectione in mentem venirent, tumultuarie in chartam conjeci.' Doch niet alleen had Coccejus met groot genoegen de dictaten van Burman gelezen en ze met zijn aanteekeningen verrijkt, maar hij las gaarne de brieven van zijn Utrechtschen vriend en hij schiep er behagen in zich met hem te onderhouden. 'Video (aldus laat hij zich uit) adhuc in Ecclesia superesse et superfecturum laborem, et ut juventur qui cupiunt discere et ut cogantur, qui nolunt.'

Ook wilde Coccejus naar Burman luisteren, want het is stellig dat laatstgenoemde met Heidanus, er toe meegewerkt hebben, dat de eerste van lieverlede gunstiger over Geulinx oordeelde, dan hij aanvankelijk had gedaan.

Vatten we alles samen, dan kan niet anders getuigd worden dan dat Burman, onder de godgeleerden van zijn tijd een voorname plaats inneemt, dat hij een man was, van wien invloed ten goede uitging, een zelfstandig mensch. Man van karakter, ging hij niet blindelings mee met de geijkte kerkleer, maar hij toetste die aan rede en verstand en had den moed zijn eigen weg te gaan, zijn eigen overtuiging, die hij door onderzoek verkregen had, vrijmoedig uit te spreken. Voor zijn beginselen stond hij pal.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1592-1594 en de bronnen, waarnaar v.d. Aa verwijst. - Glasius, *Godgel. Nederl.*, dl. I, blz. 199-202. - C. Burmannus, *Trajectum eruditum.* Tr. ad Rh. 1750. p. 50-54. - Dr. J.A. Wijnne, *Resolutiën genomen bij de vroedschap van Utrecht betreffende de ill. school en de academie in hare stad* van de jaren 1632-1693. (*Werken van het Hist. Gen gevestigd te Utrecht.* Nieuwe serie n° 52). Utr. 1888, blz. 95, 99, 105 enz.; 109, 113, 119. - Chr. Sepp, *Het godgel. onderw. in Nederland* enz., dl. II. Leid. 1874, reg. i.v. - Id., *Het staatstoezicht op de godsd. Letterk.* enz. Leid. 1891, blz. 169 en 170. - Id., *Polem. en Iren. theologie.* 2de dr. Leid. 1882, reg. i.v. - J.H. Scholten, *De leer der Herv. kerk.* 4de uitg. Leid. 1870, reg. i.v.

[Frans Burman]

BURMAN (Frans) II, was de zoon van den voorgaanden en van diens vrouw Maria Heidanus en werd geboren te Utrecht, den 15^{den} Mei 1671. Na zich op de Lat. scholen in zijn geboorteplaats en te Alkmaar vertrouwd te hebben gemaakt met de Latijnsche en Grieksche taal 'en in de beschavende letteren tot leermeester gehadt hebbende den beroemden Graevius', ging hij naar Leiden, alwaar hij den 7^{den} Jan. 1688 als student in de godgeleerdheid werd ingeschreven (cf. *Alb. Stud.* kol. 695)[1]. 'om van den vermaarden de Volder in de wijsbegeerte en wiskunde onderwezen te worden. In de godtgeleerdtheit heeft hij tot meesters gehadt Herman Witsius en

1) Het komt mij voor dat, waar we t.a.p. in het *Aldum Stud.* der Leidsche universiteit lezen '7 Jan. 1638: Franciscus Burmannus Ultrajectinus 20 T.H.C., onder dezen Burman, den onderhavigen hebben te verstaan.

Herman van Halen, toen ter tydt de beroemdste godtgeleerden in de Hoge Schole van Utrecht[1]; van der Wayen, Vitringa, Roël; en in de Oostersche Talen Renferd te Franeker; vervolgens Braun te Groningen en Salomon van Til, die toen het Leeraarsampt in de doorluchtige schole van Dordrecht met groten roem bekleedde. Daarna heeft hij het onderwijs van Francius (te Amsterdam) in de uiterlijke welsprekendheid genoten.' Men ziet, aan de noodige voorbereiding voor de bediening des woords heeft het dezen Burman niet ontbroken. Tal van uitnemende professoren, die aan zijn vorming konden medewerken, heeft hij gehoord. Als kandidaat werd hij beroepen te Koudum, welk beroep den 22sten April 1695 de approbatie kreeg. Ten einde zich grondig in de Hebreeuwsche taal te bekwamen, ontbood hij een geleerden Jood uit Amsterdam, dien hij eenigen tijd op eigen kosten onderhield, terwijl hij voorts door zelf-oefening zich het Arabisch eigen maakte. In zijn dienst 'voldeed hij met ijver aan al de plichten van een getrouw leeraar', zoodat hij in zijn eerste gemeente zeer gezien was. Toen hij ongeveer drie jaar te Koudum had gearbeid, werd hij beroepen te Brielle, werwaarts hij vertrok, na den 29sten Aug. 1698 te zijn gedimitteerd. Te Brielle, waar hij de opvolger is geweest van Taco Hajo van den Honert, werd hij den 12^{den} Oct. van laatstgenoemd jaar bevestigd. Terwijl hij te Brielle werkzaam was, ging hij in 1702 als kapellaan mede naar Engeland met het gezantschap[2], dat derwaarts trok om koningin Anna met haar komst op den troon te begroeten. Van deze gelegenheid maakte hij gebruik, om vele geleerden, voorname bibliotheken en de hoogescholen te Cambridge en Oxfort te bezoeken. Zijn Latijnsch reisjournaal werd in 1828 door Dr. Abraham Capadose in het oorspronkelijk uitgegeven[3].

Teruggekeerd, ontving hij bijna ongeveer gelijktijdig een beroep naar Nijmegen en Enkhuizen (9 April 1703). Het eerste sloeg hij af, het tweede werd aangenomen en, als hij den 7^{den} Mei 1703 te Brielle gedimitteerd was, werd hij den 15^{den} Juni d.a.v. in zijn nieuwe gemeente bevestigd. Hier heeft hij ongeveer twee jaar gearbeid, want den 17^{den} Maart 1705 te Amsterdam beroepen, trad hij hier den 10^{den} Mei in dienst.

Na den dood van den hoogleeraar in de theologie Henricus Pontanus te Utrecht (15 Febr. 1700-15 Dec. 1714), werd hij met H. van Alfen beroepen tot ordinaris professor en tevens tot predikant 'yder op den halven beurte' op een jaarwedde van *f* 2000 elk, 'boven de emolumenten, praerogatieven en voordeelen tot de voorgemelde professie specteerende.' Als zij beiden predikant te Amsterdam, van burgemeesters en regeerders van die stad, verlof hadden gekregen het hun aangeboden professoraat te aanvaarden, verzochten zij 'in plaats van elk een halven predikdienst op zich te nemen, te mogen volstaan met ieder eens per maand te preeken', op welk verzoek besloten werd: 'dat zij de eerste zes maanden geheel zouden worden vrijgesteld van den predikdienst en dat zij daarna maar één beurt in de 14 dagen behoefden waar te nemen. Waren van Alfen en Burman met deze

1) Zijn naam komt in het *Album Stud.* der Utrechtsche universiteit niet voor.
2) Dit gezantschap bestond uit de Heeren van Liere, van Dijkveld en van Haren (cf. Wagenaar, *Vaderl. Hist.* dl. XVII, blz. 122).
3) De titel luidt: Francisci Burmanni, V.D.M. *Itineris Anglicani acta diurna; nunc primum edidit, praefatus est notisque illustravit Abrahamus Capadose.* Med. Doct. Amst. 1828.

regeling niet te vreden? Zeker is het dat ze vrijstelling verzochten van predikbeurten gedurende de twee groote vacantiën. Ook op dit verzoek werd gunstig beschikt en zoo noodig zouden zij op kosten der stad één of meer proponenten aanstellen tot het waarnemen van den predikdienst gedurende dien tijd.

Zijn ambt als hoogleeraar aanvaardde hij den 26sten Febr. 1715 met een inaugureele oratie: *Theologus*, *sive de iis*, *quae ad verum consummatum Theologum requiruntur.* "Vier jaar lang heeft hij de betrekking met ongemeenen lof waargenomen." Benoemd tot rector, den 14den Maart 1718, lei hij een jaar later het rectoraat neer, met het uitspreken eener *oratio de persecutione Diocletiani ejusque exitu gloriosissimo.* (Traj, 1719).

In hetzefde jaar, waarin hij als rector fungeerde, verzocht hij ook met van Alfen aan de stadsregeering "om het collegium Theologiae naturalis", dat Prof. Roël had gegeven, te hervatten Hij stierf den 22sten September 1719, op 48-jarigen leeftijd. De lijkrede werd gehouden door Prof. Arnold Drakenburg.

Zijn broeder Pieter, destijds hoogleeraar te Leiden, liet op een zilveren penning ter gedachtenis "van mijn waardigen broeder", dit tweeling snijden:

> Doctrinis aequandus avi, pietate parenti,
> Nec meritis, aeve sed brevitate, minor.'

Van hem zag het licht:

Burmannorum pietas, *gratissimae beati parentis memoria communi nomine exhibita*, *a F. Burmanno cui adjiciuntur Limburgii epistola ad F. Burmannum*, *et Burmanni ad Limburgium.* Ultraj. 1701. Dit geschrift is gericht tegen Ph. à Limborch. Deze had in zijn *Theologia Christiana*, uitgegeven in 1686, Frans Burman I, van Spinozisterij beschuldigd; 'welken hoon Jan van der Waijen gewroken heeft in zijne voorreden, gemaakt voor Rittangels Latijnsche *Weegschaal der Waarheid;* tegen wien Limburg ene Verdediging schreef in dezelfde taal. De Heer Frans Burman quam met het Bovengemelde Boek tegen die verdediging uit.'

Der Spinosisten hoogste goedt, *vergeleken met den Hemel op Aarde van den Heer Frederik Leenhof.* Enkh. 1704.

Vriendelyke uytnoodinge door twee brieven aan den Heer Fredericus van Leenhof gedaan, *om zig te zuyveren van zyne Spinosisterye*, *of*, *om daar van overtuigt*, *van dezelve opregtelyk af te staan*, *en van hem met een brief beantwoord*, *en van de hand geweesen.* Enkh. 1705. (Dit boek bestaat in Latijnschen en Hollandschen tekst).

Dissertatio Theologico Philologica de Poësi Sacra. Partis prim. disput, 1, 2, 3, 4, 5, publice ventilatae. 1717/1718.

De Harmonie ofte overeenstemminge der vier H. Evangelisten. Amst. 1713/1714.

'Zijne gedachtenisse is bewaardt in de *Breemsche Boekzaal* Class. III. Fasc. IV, pag. 763 en volgende. De uitgevers dier *Boekzale.* Fasc. II, pag. 380 gelijk ook die van het *Leipsichsche Letternieuws* des jaars 1720, blz. 311 vermoeden, dat hij schrijver is van het Boek, 't welk desen Tytel voert: *De Lere en ere van myn Heer Willem Deurhoff verdedigt tegen alle soorten van Dominees*, *Predikanten*, *Vermaners*, *Krankbezoekers*, enz. Welke Bremers ook enige van zijne Verhandelingen over *de*[1)]

1) Een bundeltje gedichten op zijn huwelijk met E. Thierens door P. Francius, J. Brouckhusius, P. Burmannus en D. Smout (Nederl.), berust in de Bibl. van de Maatsch. der Nederl. Letterkunde (cf. *Cat.* dl. I, kol. 905).

Psalmen, in zijne *collegiën* aan zijne Leerlingen opgegeven, hebben doen drukken; maar zeer gebrekkelyk, gelyk die soorten van Werken, als zy op gene andere wyse in 't licht komen, byna altoos zyn.'

Van der Aa vermeldt nog onder zijn werken: *Dissertatio de terrae filiis.* Trajec. 1719.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1600-1602. - C. Burmannus, *Trajectum eruditum*, pag. 54-56. - *Boekzaal* 1719*b*, blz. 358 en 359, en *Boekzaal* 1739*b*, blz. 280-284. - In de drie laatstgenoemde werken, waar op de aangegeven bladzijden de lijst voorkomt van de door Burman nagelaten geschriften, is de *Dissertatio de terrae filiis* niet vermeld.

[Frans Burman]

BURMAN (Frans) III, zoon van den voorgaanden en diens huisvrouw Elizabeth Thierens, werd geboren te Amsterdam, den 3^{den} Oct. 1708. Na het noodige voorbereidend onderricht te hebben genoten werd hij den 18^{den} Sept. 1720 te Leiden als student ingeschreven[1)].

Evenals zijn vader bezocht ook hij verschillende academies en illustre scholen in ons land, en den 2^{den} April 1731, werd hij door de classis van Amsterdam tot proponent bevorderd. Beroepen te Katwijk a/d Rijn den 27sten April 1732, in de plaats van Ds. Jacobus Oosterdijk, die naar Utrecht vertrokken was, werd hij hier den 29sten Juni bevestigd door Hadr. Thierens, predikant te Delft, met Jes. XI:6, terwijl hij zijn dienstwerk aanvaardde met Jer. I:6 en 7. Van Katwijk ging hij naar Nijmegen, (ber. 4 Nov., afsch. 16 Dec., bev. 30 Dec.) waar hij bevestigd werd door Ds. Buschoff, en laatstgenoemde gemeente verwisselde hij met Utrecht (ber. 26 Aug. 1742, afsch, 19 Dec., bev. 20 Jan. 1743, door zijn collega J. Oosterdijk met Luc. 12:35-37; intreetekst Ezech. 3:4). Niet lang nadat hij t.d.p. gekomen was, werd hij, tegelijk met Ds. Elsnerus, benoemd tot hoogleeraar in de godgeleerdheid in de plaats van Prof. van Alfen, en dit op een jaarwedde van *f* 1800. Lang talmde Burman niet om de hem aangeboden waardigheid aan te nemen, want dit geschiedde reeds den 2^{den} Aug., en de aanvaarding der nieuwe betrekking had plaats den 26sten Sept. met het uitspreken eener inaugureele oratie, *de theologi docentis munere.*

Als een gevolg van die benoeming en van Elsnerus, kwam, dewijl ze in 't vervolg van tijd nu gezamentlijk slechts één dienst hadden, de noodzakelijkheid om een tweeden predikant naast hen aan te stellen, wat dan ook geschiedde.

Een eigenaardig, maar flink optreden van hem had plaats in de maand November 1745, in zake den rector Reitz. Deze scheen een benoeming te zullen ontvangen naar Amsterdam en dewijl men hem ongaarne uit Utrecht zag vertrekken, werd hem, namens de vroedschap voorgeslagen te blijven, zullende in dat geval zijn jaarwedde worden verhoogd. De man vertelde, dat 't hem evenwel minder om de centen, dan om den titel te doen was, reden voor de vroedschap om te besluiten 'denselven doctor Jan Reitz te vereeren met den titel van extra-ordinairis professor Oratoriae et Poeseos, en augmentatie tot twee hondert guldens jaarlijks, mits maar een uur op den dag

1) *Album Stud.* kol. 870: 18 Sept. 1720 'Franciscus Burmannus, Amstelo-Batavus 14.

collegie houdende.’ Tegen dit besluit kwam Burman in verzet. Wel had hij er niet op tegen, ofschoon nog nooit een rector te Utrecht een

tractement had gekregen als Reitz, dit nog te verhoogen, maar hij was van oordeel: ‘dat en de scholen nadeel en d'academie geen dienst nogh luijster zou worden toegebragt, indien gemelde rector tot professor 't zij ordinair 't zij extra-ordinair werd aangesteld, omdat de functie van rector, zal ze naar behooren worden waargenomen, vereijscht een geheel man, en dezelve met geen vrugt voor de scholen kan worden bekleedt van ijmandt, die boven 't schoolwerk publicque lessen ende collegien moet houden.’ ..... Ook beweerde hij ‘dat de academie geen gebrek had aan professoren, vooral niet in de literatuur, werdende de literae humaniores door de heeren Drakenborch en Wesselingh, met veel ijver, neerstigheijd, roem en luijster gedoceerd, en dat het schijnen zoude alsoff die heeren in eenigh gedeelte harer professie nalatigh waren ofte niet voldoende, zoo men haer een derde wilde toevoegen, daar in voorige tijden die professie door een hoogleeraar is bekleedt en in 't vervolgh, door vertrek of afsterven van een dier twee voornoemde heeren, bij een zoude konnen worden waargenomen.’ Alzoo wilde Burman geen twee verschillende betrekkingen in één en denzelfden persoon vereenigd zien, gebeurde dit toch, dan zou naar zijn meening, noch de school aan welks hoofd Reitz stond, noch de academie daarvan profiteeren.

Was de burgemeester van Cleeff het met Burman's beschouwing niet eens? Hij zeide ten minsten, ‘zijn contra-aanteekeninge’ tegen het door Burman gesprokene te reserveeren, en veertien dagen later, den 29sten Nov. 1745 protesteerde de hoogleeraar tegen die ‘contra-aanteekeningen’, dewijl hij er een ‘insinuatie’ in vond.

Den 28sten Maart 1746 trad hij, nadat Elsnerus zijn collega, met een redevoering: *de sponsalibus Christum inter et ecclesiam nullis unquam malis dirimendis*, het rectoraat had neergelegd, als diens opvolger op, en den 20sten Febr. 1747, droeg hij het rectoraat, met een oratio: *de vera ratione cognoscendi et colendi Deum*, aan zijn opvolger Everard Jacob van Wachendorf over.

In 1753 wordt hij, als decaan der theologische faculteit, belast er voor te zorgen, dat de Hongaarsche student Gregorius Borsa, die in een onbewaakt oogenblik, in een vlaag van krankzinnigheid, uit het raam zijner kamer in het water sprong, naar zijn vaderland zou worden getransporteerd (cf. *Resol. vroedschap Utrecht*, 7 en 14 Mei 1753, blz. 317. 24 Sept. en 22 Oct. 1753, blz. 318. 4 Juni 1754, blz. 319).

Den 16^{den} Aug. 1756, werd zijn tractement verhoogd met *f* 200 en ruim een jaar later, den 18^{den} Sept. 1757, wordt door de vroedschap aangenomen de opdracht van het boek: *de Harmonie*, *overeenstemminge der vier H. Evangelisten*, 2de deel, waarvoor hij later een dankbetuiging ontvangt. In 1763 heeft hij een geschil gehad met Prof. Saxe te Utrecht. Immers verscheen in dat jaar van hem: *Deductie ter verdediginge van hem professor Burman tegen de soogenaamde regtmatige afkeering van Christophorus Saxe professor te Utrecht.*’ (Cf. *Resol. van de vroedschap van Utrecht*, blz. 340, 341, 344 en 345). Had Saxe hem werkelijk beleedigd, dan trok deze later de beleediging in, getuigende dat Burman was: ‘een eerlijk man op wiens goede naam en agtinge, wandel en gedrag hij nietwes te zeggen heeft’, plan om hem te beleedigen had hij niet gehad, hij had alleen aangetoond, dat hij zich vergist had in de verklaring, die hij geplaatst had achter de deductie van zijn broeder Pieter Burman.

In Juli 1765 treffen we Burman nog eens weer aan in zijn eerste gemeente

Katwijk a/d Rijn. Getrouw aan een aloude belofte aan den Heer van Liere, was hij overgekomen om het nieuwe orgel in de kerk in te wijden. Hij deed dit den 28sten Juli met een voorafspraak uit Ezra VII:27, terwijl hij zijn tekst ontleende aan Ps. CL[1]. (Cf. *Boekzaal* 1765*b*, blz. 219 en 220).

Hem werd door de vroedschap, den 4den Sept. 1769 vergunning verleend, om den 18den Sept. 'eene oratie te houden en machtiging aan den kameraar, om bij die gelegenheid te zorgen voor de gewone muziek en het behangen van den catheder met een tapijt. De rede, die bij besluit van den 25sten Sept. zou gedrukt worden had tot titel: *Oratio Ligata de morte Christi ejusque sequelis*[2]. Publice habita in auditorio majori A.D. XVIII Sept. 1769. Ze zag het licht bij J. Broedelet. Eenzelfde verlof werd hem verleend, den 11den Sept. 1780, om den 25sten d.a.v. een oratie te houden en ook deze: '*de actis apostolorum*'[3], werd op kosten der stad uitgegeven. Twee jaar later den 11den Maart 1782, werd Burman, op aanbeveling van Z.D.H., voor de tweede maal tot rector gekozen, en den 21sten van het volgende jaar (1783) trad hij af, na 't doen eener oratio, die, zooals de gewoonte zulks medebracht, op stads kosten zou worden gedrukt.

Wegens ziekte van Prof. Voget, werd Burman in Augustus 1770 gemachtigd, de Historia ecclesiastica te doceeren en den 6den Mei 1771 werd hij, toen Voget gestorven was, aangesteld tot 'professor Historiae Ecclesiasticae.

IJverig, immer op zijn post, was Burman voortdurend bezig. Geacht en gezien bij de studenten, bemind bij de gemeente, voor wie hij bij voortduring bleef preeken. Maar met het klimmen der jaren, werden ook 's mans krachten minder, en den 1sten Dec. 1783, kwam bij de vroedschap het voorstel in om uit te zien naar een opvolger voor den zeer bejaarden professor Burman; maar het duurde nog een geruimen tijd vóór en aleer er een opvolger kwam. Pas toch den 3den Dec. 1787 werd besloten, om, wegens den hoogen leeftijd van Burman en Vos, de Engelsche predikant Ds. W.L. Brouwn te beroepen als derden professor Theologiae, mits de provincie 2/3 van het tractement zou willen betalen. Beroepen tot hoogleeraar in de kerkgeschiedenis werd Brouwn den 24sten Dec. 1787. Met het optreden van dezen verminderden dus de werkzaamheden van Burman, die evenwel nog altijd colleges bleef geven. Den 10den April 1793 overleed hij 'na een langzaam verval van krachten, in den hoogen ouderdom van ruim 84 jaren.' Hij was een veelgeliefd predikant der gemeente 'wordende om deszelfs godsvrucht en geleerdheid, bij een ieder zeer betreurd.'

Na eenig gekibbel, kreeg de weduwe den 13den Mei 1793, een pensioen van *f* 250 jaarlijks.

1) *Het nieuwe Orgel, in de vrye Heerlijkheid van Catwyck aan den Rhyn, den Drieëenigen God toegeheiligt, in eene Leerrede over Psalm CL, ter plegtige inwyinge van het zelven aldaar uitgesprooken op den* 20 *July* 1769, door Franciscus Burmannus Fr. zoon, Fr. kleinzoon..... Utr. 1765.
2) In 1767 was reeds te Utrecht verschenen: *Oratio ligata de vita Christi.* In onze taal overgezet door K. v. Bosvelt, pred. te Jutfaas, zag ze het licht onder den titel: *Redevoering in dichtmaat over het leven van Christus.* 1768.
3) Volledige titel: *Oratio ligata de actis apostolorum.* Naar aanleiding hiervan kwam uit z.j. en pl. (waarschijnlijk Utr. 1780): Seb. Ravius, fil. S.F. *Ad virum celeb. Franc: Burmannum Fr. fil. Fr. nep. quum acta apostolica latino carmine reddidisset.* Ode.

Behalve de reeds genoemde geschriften, zagen nog het licht van hem:

Eenige aenmerkingen, *de Nederl. Tael en verscheidene Oudheden aengaende.* Utr. 1757. Later herdrukt.

Eenige nieuwe aenmerkingen, enz. Utr. Amst. 1761.

Lijkdicht van hem op A. Burman geb. Knuijse (cf. *Cat. van de Maatsch. der Nederl. Letterk.* I, kol. 564).

Litteratuur: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1605. Wat hier evenwel over Burman III gezegd wordt is weinig en onvolledig. Het kan aangevuld worden uit de verschillende vroedschapsresolutiën der stad Utrecht, waarin zijn naam voorkomt (zie vanaf blz. 285-461 in de uitgave der *Resolutiën van de vroedschap van Utrecht*, vervolg 1693-1812, door Lucie Miedema. Op de aangehaalde bladzijden vindt men zijn naam menigvuldig). Ook in verschillende jaargangen der *Boekzaal*, vanaf 1731 tot 1793 is in de registers veel over hem te vinden. *Glasius*, *Godgeleerd Nederl.* I, blz. 204 en 205.

[Gillis Burs]

BURS (Gillis) of **BURSIUS (Aegidius)** geboren te Winoxberge in 1564, schijnt eenigen tijd gestudeerd te hebben te Gent (mededeelingen daaromtrent komen echter niet voor bij Fredericq, *Travaux du cours pratique d'hist. nat.* Gand. T. I 1883 in het artikel *écoles Calvinistes de Gand*, p. 51-121, noch bij Dr. Victor van der Haeghen in zijn *Bijdragen tot de geschiedenis der Herv. kerk te Gent*, *gedurende de jaren 1578-1584* in de *Bijdr. en Meded. van het Hist. Gen. gev. te Utrecht.* 12de deel. 's-Grav. 1889, blz 182-283) en te Leiden, waar wij hem vinden als ingeschreven bij de letterkundige faculteit den 29sten Aug. 1582 (cf. *Alb. Stud.* kol. 12). Het wil mij toeschijnen dat hij eerst te Leiden en daarna te Gent is geweest. Immers leest men in de 'consistorie acten' van Middelburg, bij het zeven-en-zestigste avondmaal, in Oct. 1584, dat Aegidius Bursius, student, aan het avondmaal geweest was, die 'kerkelijke getuygenis van Gent meegebragt had', terwijl we in de kerkeraadsaanteekeningen van den 27sten Oct. lezen: 'Is besloten dat de ministers zullen handelen met mijne heeren van de stede ter cause van Aegidius Bosche, om hem van clederen te voorzien.' Destijds had hij zijn intrek 'tot Jan de Coster.' De zaak zal dus wel deze zijn: 'gevlucht uit Gent, was Burs met veel anderen te Middelburg gekomen, voorzien van een attestatie van den kerkeraad van Gent, en had daar een onderdak gevonden, maar berooid en zonder iets, zag hij zich genoodzaakt bij den kerkeraad te Middelburg aan te kloppen, die hem, op zijn verzoek van kleeren trachtte te voorzien. Waarschijnlijk is hij van Middelburg naar Vlissingen vertrokken, als conrector, en het is hier dat hij den 3^{den} Febr. 1587 in ondertrouw werd opgenomen met Geertruyt Moels.

Den 31sten Dec. 1588 was door den kerkeraad, bij monde van Johannes Seu en Johannes Junior (de Jonge) aan den magistraat verzocht om een derde kerk en om nog twee ministers, en ingevolge dit verzoek werd den 23sten Jan. 1589, door de magistraat aan den kerkeraad bericht, dat er eenige gecommitteerd waren om de "naaste week" naar Vlissingen te gaan, om aldaar te onderhandelen met de stadsregeering "ter cause van Gilles Burs", terwijl tevens tot den kerkeraad de vraag

kwam om “enigen van hen mede te hebben”, en werden tot dat doel aangewezen Johannes Seu en Philips de Witte.

Uit dit bovenstaande blijkt dat Burs zich te Vlissingen niet alleen bemoeid heeft

met datgene wat met het conrectoraat in verband stond, maar dat hij zich ook op de studie der godgeleerdheid had toegelegd en zooverre daarin gevorderd was, dat hij geschikt geoordeeld werd om als derden predikant te Middelburg op te treden. De onderhandelingen van de Middelburgsche gecommitteerden te Vlissingen gelukten en den 13den Mei 1589 werden Johannes Seu en Michaël Paneel gelast met de magistraat te spreken "van de voorstelling en bevestiging Aegidii Bursii." De zaak had dus haar beslag gekregen en kort daarop zal èn de voorstelling èn de bevestiging hebben plaats gevonden; want den 5den Juni reeds teekende hij de wetten in de classis Walcheren, en den 17den Juni, besloot de kerkeraad, "dat Gillis Burs neffens de andere predikanten zou presideeren." Hij moet dus op dien datum al predikant zijn geweest.

Werd hem den 21sten April 1590 gelast met Johannes Jacobi Verpoorten om, nevens de andere ministers, om 9 uur te preeken; den 25sten Juli 1592 werd Burs opgedragen een copie authentiek te leveren van de acta der Zeeuwsche synode van 1591.

In 1592 en waarschijnlijk al vroeger, was er in de Engelsche gemeente te Middelburg een groote oneenigheid ontstaan, zóó, dat de dienstdoende predikant daar niet meer met zegen werkzaam kon zijn, reden, waarom Burs en Paneel, namens den kerkeraad, aan de Holl. gemeente te Londen er op wezen, dat het goed zou zijn indien zoo spoedig mogelijk een ander predikant kwam[1]. Praeses was hij van de Zeeuwsche synode in 1610 te Veere gehouden en het was bij deze gelegenheid dat hij met Philippus Lansbergius werd gedeputeerd "om het last der synodale versoucken wt te voeren." Dat hij zich op goede wijze van dezen hem opgelegden last heeft gekweten, blijkt uit art. V der synode van 1618. Door laatstgenoemde kerkvergadering werd aan hem en aan Faukelius verzocht dat zij "volgens het 41 artijckel synodi Tolanae, alle acta synodalia, soe nationael als provinciael" zouden schrijven in een boek "ende meteenen een register ende harmonie maecken van deselve acten", die dan met alle de synodale papieren in een koffer zouden worden bewaard. Ten jare 1607 zag hij zich met het rectoraat van de Lat. school te Middelburg belast en naar uitwijzen van de acta van de classis Walcheren van den 3den April, 7den Juni, 2den Aug., 6den Nov. 1617 en van den 1sten Jan. 1618, werd hij met Faukelius, Walaeus, van Laren en Bucerus verzocht: "eenige artikelen te beramen omtrent de fundering van Fransche kercken in de klasse van Walcheren."

Bij leening is hij in 1619 te Utrecht geweest. Volgens Henricus van Rhenen in wiens *Lijste van de namen der predikanten.....* Utr. 1705, wij op blz. 36 o.a. lezen: Aegidius Burzius Zeeuw, predikant tot..... was hier 1619 mede bij leening,

1) Brieven van hem aan den Londenschen kerkeraad. cf. Hessels, *Eccl. Lond. Bat. Archivum.* T. III, p. I.

No. 1166, f°. 901. 22 Nov. 1589.

No. 1237, f°. 937. 1 April 1592.

No. 1546, f°. 1093 en 1094. 18 Maart 1603.

No. 1573, f°. 1113 en 1114. 22 Aug. 1603. (Uit naam van de classis Walcheren aan den kerkeraad te Londen).

No. 1772, f°. 1273. 7 Juli 1618. (Uit naam van de gemeente te Axel aan den kerkeraad te Londen, in zake herstel van de kerk te Axel. De gemeente te Londen had voor dat herstel een belangrijke bijdrage geleverd, waarvoor Burs, namens de gemeente bedankt).

en in de classicale vergadering van de classis van Utrecht, die in dat jaar in December gehouden wierd, tegenwoordig: hy Aegidius Bursius, die Utrechts predikant genoemd werd, deed een propositie over de 103 vrage van de catechismus, handelende over 't vierde gebodt, en wierd hem aangezegd, 't geen hem tot verbetering zoude mogen dienen, als ook 't geen over zijn persoon van de gedeputeerde der synodi was besloten, als te lezen is in de acta van de classis van Utrecht, gehouden in Nov. 'sjaars 1622 in de derde sessie.'

Door den Middelburgschen kerkeraad zag Burs zich aangesteld om met Anth. van den Berg tegen de Wederdoopers te handelen, die daar ter stede sterk toenamen en tot wie zelfs sommige van de Hervormden overgingen, alhoewel Faukelius de man bleef, aan wien men liefst de leiding dier zaak zag toevertrouwd.

Met zijn ambtgenoot Willem Teellinck was hij het niet in alle opzichten eens, vooral niet in zake den Sabbath. Hierover rezen tusschen de aanhangers van beide partijen twisten, die zoo hoog liepen, dat ze op de nat. synode te Dordrecht werden gebracht[1].

Welke richting Burs was toegedaan is niet twijfelachtig. Hij laat zich daaromtrent uit in een brief, dien hij, namens de gemeente te Axel, schreef aan den Londenschen kerkeraad en waarin hij namens eerstgenoemde, hem bedankt, voor ontvangen financiëelen steun, bij het weder in orde brengen van de kerk. We vinden hier: 'Wy bidden den Oppersten herder Jesum Christum dat Hij ..... ons eenmael wil laten sien in alle gemeinten den vrede ende suiverheit in de waerheijt, die wij in onse kercken in Zeelant (Gode lof) met uw gemeinte ende andere gereformeerde behouden hebben, ende verhopen door het middel des Nationalen Synodi te houden den eersten Novembris toecommende binnen Dordrecht ..... dat elders oock wederom ingebracht sal werden'.....[2]. Niet, dit wordt hier duidelijk, tot de partij der Remonstranten behoorde Burs, maar hij was beslist Contra-Remonstrant. Het verheugde hem hoogelijk, dat in de Zeeuwsche kerken de 'gereformeerde waerheijt' bewaard was en hij hoopte dat het aan de synode, die te Dordrecht bijeen zou komen, gelukken mocht, haar weer overal in te voeren.

Burs stierf in de laatste dagen van April 1634 en werd den 2^{den} Mei begraven.

Zijn portret wordt vermeld in *Zelandia illustrata*, dl. I, blz. 280. Het randschrift luidt: 'Aegidius Bursius, Ecclesiastes Middelburgensis, ac illustris scholae rector, aetat. 70, a^{o} 1634, prudenter et syncere.' Onder het portret een vers van Isaäcus Gruterus, conrector te Middelburg 1634-1636. Het geheel is voorzien van het handteeken van Burs.

In het Vita van Ant. Walaeus lezen we: 'Bursio vox erat vere mascula, Faukelio et Walaeo gravis, sed illi amissione dentium parum impedita: Walaeo sonora magis, Telingio acuta et penetrans. Sermo Faukelii et Walaei erat planus, profluens Bursii, Telingii intercisus. Pollebant in monendo Walaeus et Faukelius: et Walaeus insuper in consolando. Egregius erat in excitando Bursius; sed in reprehendo excellebat Telingius.'

1) Zie *Nederl. Archief voor kerkelijke gesch.* dl. IV. Leiden 1844, blz. 258 en 259 en vergelijk hiermee Dr. H.H. Kuyper, *de Post. acta of nahandelingen van de nat. synode van Dordrecht*, blz. 171; 172; 180-183 sub 7 '*het Sabbathsgeschil*' en blz. 184-186.

2) Hessels, *Archivum*, T. III, p. I, f°. 1273, brief n°. 1773, gedateerd uit Middelburg, 7 Juli 1618.

's Mans zinspreuk was: ‘Prudenter et syncere’, gelijk die voorkomt op het randschrift van zijn beeldtenis. In de collectie brieven enz. van het Zeeuwsch genootschap van K. en W., komen een viertal brieven voor (1599-1629) meest van den kerkeraad aan de classis en door hem geschreven.

Voor het: *Bruyloftslied ter eeren Jesu Christi; eene verklaring van Psalm XLV* van Faukelius, schreef hij een voorreden wat hij ook deed (wat ik nergens vermeld vond) voor: *Ubbonis Emmii tract. etc. contra David Joris.* (Voet, *Pol. Eccl.* II, p. 221[1)].

L i t t e r a t u u r : Glasius, *ll.* dl. I, blz. 205. - de la Rue, *Geletterd Zeeland.* Middelb. 1742, blz. 501-503. Hier vinden we op blz. 502 en 503 meegedeeld de Holl. vertaling van het door Ds. Gruterus op hem vervaardigde Latijnsche lofdicht. - Nagtglas, *Levensber. van Zeeuwen*, blz. 90, 91 en 208. T.d.p. wordt gezegd dat Burs het ‘*Bruyloftslied*, enz. van Faukelius, na den dood van dezen, uitgaf te Middelburg bij de erven S. Moulert. - Dr. J.D. de Lindt van Wijngaarden, *Ant. Walaeus.* Leid. 1891, blz. 26, 46 en 137. - *Nederl. Arch. voor Kerkel. Gesch.*, dl. IV, blz. 232, 238, 258 en 280. - Dr. H.H. Kuyper. *De Post. Acta* enz. reg. i.v. - J.W. te Water, *Kort verhaal der reform. van Zeeland*, blz. 189, 190. - G. Vrolikhert, *Vliss. kerkhemel.* Vliss. 1758, blz. 34 en 35. - *Zelandia illustrata*, 280 en 281. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1626. Aanteekeningen van A. 's Gravenzande, betreffende Middelburgsche predikanten, in mijn bezit. - Vlak, *Historie des Sabbaths.*

[Jacob Burs]

BURS (Jacob) zoon van Gilles (Aegidius) en Geertruit Moels, werd geboren (Nagtglas, *ll.* blz. 91) te Vlissingen, den 16^{den} Oct. 1589. Dat Nagtglas gelijk heeft, is waarschijnlijk, want in het lidmatenboek der Middelburgsche gemeente, vinden we: 100^{e} avondmaal, n° 109 Geertruijt Moels, met attestatie van Vlissingen, huisvrouw van Mr. Gillis Burs, 29 Oct. 1589. Ofschoon dus Burs, naar alle waarschijnlijkheid ± den 5^{den} Juni van laatstgenoemd jaar als predikant te Middelburg is gekomen, schijnt zijn vrouw te Vlissingen te zijn gebleven tot den 29sten Oct., dag, waarop haar de attestatie gegeven werd. Jacob studeerde te Leiden, alwaar hij, den 31sten Oct. 1609, op 20-jarigen leeftijd, als student in de philosophie werd ingeschreven (cf. *Alb. Stud.* kol. 96. Hier staat, dat hij was Middelburgensis). Na het voleindigen zijner studie, is hij in 1612 predikant geworden te Tolen en aldaar voortdurend werkzaam gebleven tot zijn dood, den 21sten April 1650. Hij ligt begraven in het koor van de kerk.

In 1618 woonde hij de prov. synode bij, die van den 9^{den} Oct. tot den 13^{den} gehouden werd binnen Zierikzee, en met den assessor Regius, werd hem opgedragen, het rapport te hooren der Walchersche broeders ‘nopende den staet van de Cruijskercken, daervan sij nu eenige jaren door het vertreck der synodi topsicht hebben gehadt’.

1) *Non praetereundi sunt*, qui quamvis ipsi in medio ecclesiarum reformatarum ministerio fungerentur; Enthusiastarum tamen et Libertinorum opinionibus deprehensi sunt favere. Quales Ant. Daventriensis concionator in Leer in Frisia Orientali: de quo Ubbo Emmius tunc Gymnasiarcha Groninganus in primo tract. contra David Georgium anno 1599. Middelburgi cum praefat. Aegidii Bursii ecclesiastae Middelburgensis excuso. G. Voet, *Pol. eccl.* pars secunda. Amstel. 1669, pag. 221.

Burs mengde zich ook in den sabbathsstrijd. In 1622 verscheen van de hand van Willem Teelinck *Rust-tijdt over den Sabbath.* Tegen de beschouwing van

Teelinck schreef Burs zijn *Threnos ofte Weeclaghe*, *aenwysende de oorsaken des jammerlycken stants van het lant ende de ontheyliginge des Sabbathdaechs.* Ghedruct binnen Tholen, met Consent van de Burghemeesters der selver stadt 1627. 'In dit geschrift verweet Burs den strengdenkenden, dat zij een volkomen jodendom wilden invoeren onder de Christenen. Zijn gevoelen was, dat de Zondag niet zoo stipt behoefde onderhouden te worden. Men mocht dan wel eenig werk doen, hetwelk niet uitgesteld konde worden. Men mocht b.v., indien de omstandigheden zulks vorderden, wel zaaijen, ploegen, oogsten, reizen, enz. blz. 41, 42, 175, 176, 235, 249, 283, 340.'

Nog in hetzelfde jaar, waarin dit geschrift van Bursius uitkwam, schreef Voet daartegen *Lacrymae crocodili abstersae*, waarin hij 'beslist partij koos voor zijn streng-ascetischen geestverwant Guilielmus Teellingius', die zich zelf weer verdedigde in zijn '*Verclaringhe over het stuck van den Sabbath.*'

Verder gaf hij in het licht:

Tafel des Geloofs, in dewelcke door sekere tegeneenstellinghe blyckelyk gemaeckt wort het onderscheit, dat er is tusschen de Leere der Heyliger Schrifture, dewelcke is de Oude Catholycke Leere door de Heylige Apostelen gheleert en de Catholycke Kerck, ende tusschen de nieuwe menschelycke Leere door de valsche Leeraars in de Kercke Jesu Christi ingevoert en den menschen geleert. Tholen 1629.

Kort ende dienstich Berecht over de aenroepinghe der Heylighen, *Reliquien*, *Beelden ende van het kruys.* Dordr. 1640.

Vindex Coetvs Zeelandici ofte Beschermínghe raeckende den Coetum gehouden in Zeelandt, *in den jare 1613.* Teghen de onghegronde, erghelicke beschuldinghen van Pieter Lansbergen nu medecijn Mr. Die hy in zyne twee Verantwoordingen[1] onlanghs achter een, in Druck wtgegeven heeft. Door Jacobum Bursium, Bedienaar des H. Evangely ..... binnen Tholen..... Middelb. 1648.

Hiertegen: *Index errorum Coetus Zelandiae.* Dat is Aenwijser van de erreuren en fouten by den Caetus (sic). Zelandiae begaen in den jare 1613 teghen D. Philippum ende Petrum Lansbergen, uytgegeven tot wederlegginghe van den bespottelijcken *Vindex Coetus* (sic). *Zelandiae*, Jacobi Bursii. Door Petrum Lansbergium. Middelb. 1648.

Expurgatio Calvmniarum ofte wtsuyveringhe der lasteringhen en fouten,..... in een Boecxken geintituleert *Aenwijser vande fouten in den Coetus van den jare 1613 begaen*, etc. Wtghegeven door P. Lansberghe ..... door J. Bursium. Middelb. 1648.

1 In 1647 zag te Middelburg het licht:
Verantwoordinghe D. Petri Lansbergii jeghens sekeren Brief van Mr. Gvilielmvs Apollonii aan Mr. Joos van Laren geschreven den XVI Dec. 1647 (lees 1646). Middelb. 1647.
Naerder Apologie Petri Lansbergij op de Calumnien van Mr. Willem Apollonius, predikant der stadt Middelborgh. Middelb. 1647.
Guilelmi Apollonii verantwoordinge op de Apologien van Pieter Lansbergen gewesen en ontslagen predikant en nu medicijnmeester, ghestelt en voorgedragen aen alle de Lidmaten der gemeente Christi tot Middelborgh. Middelb. 1647.
Ontdekkinghe der schanden van Mr. Apollonius, begaen in het Excuseren van sijn ghedaen lasteren teghen Petr. Lansbergium. Dat is: *D. Petri Lansbergii Wederantwoorde op de korte verantwoordinge van Mr. Apollonius.* Middelb. 1647.

Hiertegen: *Toolschen Schouw-veeger.* Dat is: *Antwoorde* D. Petri Lansbergii, op het vuyle uyt-ghegeven Boecxken Jacobi Bursii, genaemt *Expurgatio Errorum*, etc. Middelb. 1648.

Goeschen stille-vaegher; ofte Beesem om Mr. Pieter Lansberghens Bitterkladden af te vaeghen ende sijne wt-stekende Leugenstrepen voor de derde mael oprechtelijch en naecktelyck te verthoonen. Beschreven door Jacobum Bursium. Tholen 1649.

L i t t e r a t u u r : Glasius, *ll.* dl. I, blz. 205 en 206. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1627. - Nagtglas, *ll.* blz. 91. Hier t.p. de vermelding, dat zich in de collectie van het Zeeuwsch Genootschap van W. een paar brieven bevinden van J. Burs, gedagteekend Juni 1631 en Febr. 1634, over kerkelijke zaken. - *Zelandia Illustrata*, dl. I, blz. 494. - Dr. A.C. Duker, *Gisbertus Voetius*, 1ste dl. 2de helft B. Leiden 1897, blz. 378-380. - Dr. J.D. de Lind van Wijngaerden, *Ant. Walaeus*, blz. 126, 128, 137. - Dr. W.J.M. Engelberts, *Willem Teellinck.* Amst. 1898, blz. 128-132.

[Melchior Burs]

BURS (Melchior), geboren te Middelburg omstreeks 1589 (niet 1607 zooals Nagtglas, *ll.* blz. 91 verkeerdelijk aangeeft), was de zoon van Gillis en werd op drie-en-twintigjarigen leeftijd, den 6den April 1621, te Leiden als student in de godgeleerdheid ingeschreven. Zeker is het dat, toen die inschrijving plaats had, hij zich reeds elders in de godgeleerdheid had bekwaamd, want reeds den 9den Jan. 1623, teekende hij het onderteekeningsformulier voor de proponenten in de classis Walcheren. Den 2den Juli van laatstgenoemd jaar was hij bereids predikant te West-Souburg. Terwijl hij hier stond, werd hem door de classis Walcheren opgedragen het '*Kort Begrip*' wat de aanhalingen der teksten aangaat, in overeenstemming te brengen met de nieuwe bijbelvertaling en zoo zag in 1640 te Middelburg het licht:

Kort Begrip der Christelycker Religie, *gestelt in Vragen en Antwoorden*, *tot onderwysinge der gener, die haer eerst willen begeven tot het gebruyck van des Heeren H. Avontmael, meerderendeel getrokken uyt den Nederlandschen Christelycken Catechismus.* Nu meermaels neerstig oversien, merckelyck vermeerdert ende verbetert; alles naer de nieuwe oversettinge des Bybels, niet alleen dienstig den kinderen maer ook den meerderjarigen tot grooter ligt van de gronden der Christelycke Religie.

'Het was reeds over veele jaaren by de Dienaaren des H. Woords binnen Middelburg uitgegeeven, en by herdrukking in 't jaar 1623 met texten tot bevestiging vergroot, welker getal in 1640 is vermeerderd, en naar de nieuwe overzetting geschikt, met eenige korte en klaare Aanteekeningen tot nader verklaaring.'

De bekende Francois Valentijn bracht dit geschrift over in de Maleische taal (cf. F. Valentijn, *Oost-Indië*, dl. III, stuk I, blz. 109).

Verdienstelijk heeft hij zich gemaakt in 1634 voor de kerk te Philippine, en na de overgave van Sas van Gent in 1644 (5 Sept.) aan Frederik Hendrik, ook voor de nieuwe gemeente, die te dezer plaatse ontstond. Zoo was hij b.v. hier werkzaam van den 15den Febr. 1645 tot den 13den Maart.

'Ook wegens Souburg bracht hij soms moeielijke vragen ter sprake. O.a. of een persoon handelende in de vrijbuitvaart tot ouderling kon worden benoemd

(April 1630). In 1635 klaagde hij over de stoute onbeschaamdheid en onverdragelijke verwaande laatdunkendheid der Wederdooperen.'

Burs stierf in 1656. Zijn zinspreuk was: 'Non est mortale quod opto.'

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll* dl. II, blz. 1627 en 1628. - de la Rue, *ll.* Middelb. 1742, blz. 47 en 48. - Nagtglas, *ll.* blz. 91. - Fred. Caland, *de Herv. gemeente van Sas van Gent.* Sas van Gent 1904, blz. 12, 16 en 18.

[Jacobus Buschman]

BUSCHMAN (Jacobus) geboren te Amsterdam in 1703, werd den 23sten April 1725 te Leiden ingeschreven als student in de godgeleerdheid (cf. *Alb. Stud.* kolom 897). Praeparatoir geëxamineerd in de classis Amsterdam, den 3^{den} Juni 1726, werd hij tot proponent bevorderd, en den 22sten Sept. d.a.v. werd hij beroepen te Akersloot, alwaar hij, na den 5^{den} Nov. peremptoir te zijn onderzocht, den 24sten bevestigd werd. Beroepen te Elburg den 27sten Mei 1728, kwam hij hier, als hij den 1sten Aug. zijn afscheid had gepreekt, den 15^{den} in dienst. Voortdurend in deze gemeente werkzaam gebleven, werd hij in 1766 (22 Oct.) emeritus, waarop hij zich metterwoon vestigde te Kampen, alwaar hij den 2^{den} Dec. 1773 gestorven is.

Van hem zag het licht:

Ophelderingen over verscheiden stukken, en woorden der goddelyke boeken, gespreid uit het ligt van derzelver klaarheid. Campen 1750.

'De arbeidzaame Heer Buschman, tragt uit het regt verstand van de Egyptische duisternis, gelyk ook van de overige plagen, veel ligt te spreiden, aan eenige duistere plaatsen van Godts Woordt, dat, hoewel het een volmaakt Ligt tot Zaligheit geeft, in vele Zaken, en wel voor ons, die in deze verre Tyden leven, opheldering noodig heeft. Hoe regtmatig is dan niet die arbeid, dewelke tot hier toe besteed wordt, op dat Godts veelvuldige wysheit hier in doorstrale, en veler lust na de ontdekking van dat Heil. Woordt voldaan worde? terwijl aan weinigen de gelegenheit, en veel minder, bekwaamheit hier toe gegunt worden. Alles wat de Wyze Godt ons nagelaten heeft, en, met zo veel zorge, voor de latere nakomelingen, als uit vele vuren bewaart heeft, verdient met reden onderzogt en verstaan te worden! Dog, wie zal vinden, dat in den afgrondt der vergetelheit, en dikke duisternis van onbekende woorden, en omstandigheden, met gewoontens, verborgen is? Zulks kan dan niemant gelukkig ondernemen, als arbeidzaame, en voorzigtige Letterhelden.

In een en twintig ophelderingen heeft de Heer Buschman, de poeven van zijn loffelyke arbeitzaamheit, en dit goddelyk werk, verspreid, waar van een yder *waardig is*, gelyk de Hoog-geleerde Heer Cremer in zijne approbatie schryft, om *nader overdagt te worden.*'

Jacobs, en Mozes testamenten, des eersten in sommige stukken, des tweden geheel, nevens de zegen- en vloek-spraken over Israël, op Ebal en Gerizim, opgeheldert in 23 opklaringen. Campen 1752.

Evenals het vorige boek, waagt Buschman zich ook in dit werk aan het verklaren van zeer ingewikkelde en moeilijk verstaanbare plaatsen van het O.T.

Oostersche geschiedenissen wegens de opvolging der Koningen in het Chald. rijk. Camp. 1766.

Joodsche Geschiedenissen in en na de 70 dagweken voorspelt aan Daniël, ter stipte tyds bepaling van Messias komst, gevolgt van Jerusalems en des tweeden tempels

verwoesting, *uit de letter der Godspraak*, *Dan. IX:24-27 aangewezen*, *door J. Buschman*, *rustend predikant te Elburg.* 2 stkn.

Geschiedenis van Joseph en Maria. Camp. 1773.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1643. - Glasius, *ll.* dl. I, blz. 208 (uitgebreid).

[Johann Christoph Busing]

BUSING (Johann Christoph) werd geboren te Bremen en kwam in 1745 te Leiden, alwaar hij den 14^{den} Sept. als Student in de godgeleerdheid werd ingeschreven (cf. *Alb. Stud.* kol. 1008). In de classis d.t.p. werd hij den 7^{den} Mei 1748, door Carolus Segaar, toenmaals predikant te Benthuizen, praeparatoir geëxamineerd en tot proponent bevorderd. Na dezen kwam hij te Amsterdam als hulpprediker en hier verscheen van hem in 1753:

Godts kinderen den beelde van Godts Zoon gelykvormig: of *het deugden-beeld van Christus zig openbarende in de gelovige in enige byzonderheden getoond* door J. Chr. Busing, proponent, den predikdienst waarnemende te Amsteldam. Eerste deel, met een voorrede van den Weleerwaarden Heer Gerardus Kulenkamp, Bedienaar des Heiligen Euangeliums te Amsterdam. Amst. 1753. Het 2de deel zag het licht in 1754 mede te Amsterdam; met een *Aanhangsel* van den WelEerwaarden Heer Gerardus Kulenkamp, bed. des H. Euang. te Amsterdam: Waar in Luc. I:26-55 letterlijk verklaard, en geestelyk op elk begenadigden toegepast wordt. In dit *Aanhangsel* wordt: '*de eigentlyke ontfangenisse van den Here Jesus in Maria*, *door de bovennatuurlyke werkinge des Heiligen Geestes*, *Mariaas bezoek aan Elizabeth, en haar opgehevene Lofzang, volgens Luc. I:26-55 letterlyk verklaart, en by overbrenginge geestelyk toegepast op elk begenadigde*, *als eene geestelyke moeder van Jezvs beschouwt.*

In hetzelfde jaar (1754) waarin het 2de deel van *Godts Kinderen* het licht zag, kwam ook van de pers: *Vredelievende aanmerkingen van den HoogEerwaardigen Heer Hermannns Witsius*, *over de verschillen*, *die onder de rampzalige namen van Antinomianen* (*Wetbestrijders*) *en Neonomianen* (*Nieuwwettische*) *in Britanie toen zweefden.* Uit het Latijn vertaald door J. Chr. Busing, proponent..... met ene breedvoerige voorrede van den Weleerw. Heer Wilhelmus Peiffers, Bedienaar des Heil. Euangeliums te Amsteldam. Strekkende ter aanpryzinge van dit werk, tot bevordering van Vrede onder de tegenwoordige verschillen; maar inzonderheid ter verwakkeringe van den verflauwden yver in het overdenken van Godts Woordt, zelfs by vele vroomen, met een handleiding daartoe.

Èn het voorgaande geschrift van Busing èn deze vertaling van het oorspronkelijk werk van Witsius, werden zeer geprezen en een aankondiging der *Vredelievende Aanmerkingen* wordt aldus besloten door den recensent: 'Het door my gezegde zal, vertrouw ik, genoeg zijn, om elk, die Waarheid, Godtvrugt en Vrede evenzeer bemint, naar het werk zelf te doen watertanden; waarover ik zooveel zegen wensche, dat de Vredemakers geen stoffe mogten hebben om te klagen: *Wee my! dat ik een vreemdeling in Mesech ben, dat ik in Kedars tenten wone! myne ziele heeft lange gewoont by de gene die den vrede haten. Ik ben vreedzaam, maar als ik spreke*, *zy zyn aan de oorloge.*'

Den 9^{den} Nov. 1755 werd Busing beroepen bij de Nederd. Herv. gemeente te Hanauw, alwaar hij den 25sten Jan. 1756 bevestigd werd door zijn ambtsbroeder

Philip Ludolph Schöller met Eph. IV:11 en 12. Zijn intree deed hij met Handel. 16:9 en 10. 8 jaar arbeidde hij in deze zijn tweede gemeente, toen hij te Bremen zijn geboortestad, werd benoemd tot hoogleeraar in de godgeleerdheid, de Grieksche en de Oostersche talen. Eershalve werd hem, door de Harderwijksche hoogeschool, het doctoraat in de theologie aangeboden, wat later nog geschiedde met drie andere Bremer hoogleeraren 'waartoe de blijvende betrekking van Prof. Schacht op die stad de naaste aanleiding schijnt gegeven te hebben.' De promotie had plaats den 6^{den} Mei 1766 met eene 'dissertatio theologico philologica: *de clauso per tonitura et ignem Paradiso.* Gen. III:24.

Van hem verscheen nog in 1764 te Amsterdam: *Salomons wijze lessen*, aangaande het regt gebruik van het aangenaame en genoeglyke deezes leevens, en de noodzaakelykheid van de oeffening der waare godzaligheid, vroeg en in de tyden der jongheid te beginnen. In XII leerreedenen over Pred. XI:9, 10 en XII:1-7, verklaard en aangedrongen door Joh. Christ. Busing, Prof. in de H. Godgeleerdheid, en in de Grieksche en Oostersche Taalen en Paedagogearcha te Bremen.

In 1763 zag van hem het licht te Amsterdam: *Commentarius philologico exegeticus in Psalmum XLII en XLIII*, *conscriptus et editus* a Joh. Christ. Busing, Coetus Reformati Belgici Hanonensis V. d.m.

Ook schreef hij in den te Amsterdam verschijnenden *Bundel van Godtgeleerde oudheid, Geschied- en Letterkundige Oeffeningen*, o.a. in dl. VIII, 1ste stuk. n° 1:

Verklaring van het vonnis, *'t welk van God over de slange in het Paradys is uytgesproken*, volgens Gen. III:14 en 15. Zie verder dl. VIII, 2de en 3de stuk. Nog treft men in dit 8ste deel aan als afkomstig van zijn hand:

Verklaring over Gen. III:7. Dl. VII, de 17de verhandeling: '*Over den sprekenden persoon in den CXXXI Psalm*, *de gelegentheit by welke het gedigt is*, *deszelfs inhoud en ontleding.*

Hij is als hoogleeraar werkzaam gebleven tot 1802, toen hij stierf.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1645 en H. Bouman, *Gesch. van de voorm. Geld. Hoogeschool*, dl. II. Utr. 1847, blz. 418 en 419, aant. 1.

[Meinhard Busscher]

BUSSCHER (Meinhard) werd geboren te Winschoten den 24sten Aug. 1710. Zijn vader bekleedde hier 50 jaar lang de betrekking van organist en onderwijzer. Na volbrachte studie aan de academie te Groningen, werd hij den 12^{den} Sept. 1730 in de classis van Old-Ampt en Westerwoldingeland tot proponent bevorderd, en in Aug. 1732 zag hij zich beroepen als predikant te Norg, alwaar hij, na den 26sten Aug. 1732 peremptoir geëxamineerd te zijn, den 19^{den} Oct. bevestigd werd. Den 7^{den} Dec. 1749 vertrok hij naar Finsterwolde, alwaar hij den 11^{den} Juni 1762 stierf.

Hij gaf uit:

Opwekking en Aanmoediging van Nederlands Volk, om zich met Godt kloekelijk te verdedigen tegen haare vijanden, over 2 Kron. 32:1-8. Gron. 1746.

Krygs-listen en regelen in CXXVI articulen voorgestelt, *en met vele historische exempelen*, *zomtyds ook met redenen*, *opgeheldert en bevestigt.* Hier by nog drie

verhandelingen: I. Van *Bybelsche krygs-listen.* II. Van *Salomons krygs-les*, *om oorlog te voeren met wyse raadslagen.* Spr. XX:18. III. Van *Davids godtvrugtige Heldhaftigheit*, *lopende met God door een bende*, *en springende met zynen Godt over een*

muur. Ps. XVIII:30. Gron. 1753. Het werk is opgedragen aan stadhouder Willem V.

In het voorbericht geeft Busscher, ‘op dat zwakke zielen er zich niet aan mogen ergeren, dat een predikant van krijgszaken schrijft, verscheidene redenen tot zijn verschooning bygebragt en enige tegen-bedenkingen beantwoort.’

Leerrede over den dood van Stephanus. Handel. VII:59 en 60. Gron. 1757. ‘Deze leerrede had Busscher, op zijn beurt in de vacature te Winschoten den 10 Julij 1757 des voormiddags predikende, uitgesproken en gaf haar in 't licht, daar des namiddags in de collecte voor de armen een briefje werd gevonden, waarop een zesregelig vers stond, hetwelk een paskwil op zijne toen reeds daar gehouden leerrede bevatte.’

L i t t e r a t u u r : T.A. Romein, *De Herv. Pred. van Drenthe.* Gron. 1861, blz. 82 en 83. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1648.

[Bernardus Busschof]

BUSSCHOF (Bernardus) geboren te Weesp, werd den 3^{den} Maart 1610 te Leiden als student in de wijsbegeerte ingeschreven (cf. *Alb. Stud.* kol. 97). Als predikant in 1613 (April) te Oyen in Gelderland bevestigd, was hij in 1617 predikant te Zoelen en in 1618 te Utrecht. Hij stierf in 1639.

Busschof woonde de part. Utr. synode bij, die in Aug. 1619 te Utrecht gehouden werd in het ‘Capittelhuys ten Dom’ en werd met zijn ambtsbroeder Udemannus, namens deze kerkelijke vergadering gedeputeerd naar Amersfoort ‘met behoorlycke credentie om vuyt den naem van dese vergaderinge eerst te communiceren de intentie des synodi nationalis met de regeerders der stadt Amersfoort ende met haer consent te handelen met den rector, conrector en andere lectoren van de latynsche school, ende voorts met alle de schoolmeysters van de duytsche byschoolen, ende dat men voorts de schoolen ten platten landen, ende die soo in de stadt van Utrecht als de andere cleyne steden noch overich syn, sall beveelen het opsicht der respective classen.’ Uit het door hen ter synode ingeleverde rapport van hun bevindingen, blijkt, dat ze te Amersfoort bij rector, conrector en andere onderwijzers al bitter weinig instemming vonden met de intentie der nationale synode.

Ook bracht hij met Udemannus rapport uit ‘van de proponenten, die sy ten versoecke van de E. heeren gedeputeerden ende bestemminge deses synodi hadden gehoort’, en in dit rapport verklaarden se, dat het noodig was ‘dat ze met den eersten in fundamentis theologiae geëxamineert werden, dewyle sy vuyt de propositien daervan nyet seeckers hadden cunnen oordeelen.’

Ook de synode van 1620 werd door hem bijgewoond, en hij fungeerde hier als voorzitter. Mede zag hij zich verkoren tot deputatus synodi en tot afgevaardigde ter bijwoning van de part. Z.-Holl. synode.

Busschof behoorde tot de streng orthodoxe partij. Als zoodanig was hij te Utrecht gekomen en zeker ook hierom werd hij, na de inname van 's-Hertogenbosch belast met de aanvankelijke regeling der kerkelijke zaken. Met Voetius vertrok hij derwaarts; maar lang heeft hij er toch niet vertoefd, want er pleit alles voor aan te nemen, dat hij terstond na de kerkeraadsformatie (9 Oct. 1629), en wel in het begin van November, weer te Utrecht was teruggekeerd.

Door geleerde geschriften heeft Busschof zich geen naam gemaakt, maar vooral door een lied, dat hij volgens Brandt (*Hist. der Reform.* dl. II, blz. 321) in 1615

heeft uitgegeven en dat door dezen genoemd wordt: ‘Lofsang over 't stuk van Godts verkiesing.’ Boven het lied staat eigenlijk: ‘*Een lof-sang den Heeren.*’ Op de wijze van den 103 Psalm: *Mijn ziele* enz. Brandt t.a.p., Glasius, *ll.* dl. I, blz. 208, v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1649 en 1650; geven alleen van couplet 1 den eersten regel en het 5de vers; 't geheel luidt aldus:

Gelooft zy God die my heeft uytverkoren,
Ter zaligheyd! eer dat ik was geboren,
  Ja eer de grond des Werelds was geleyd:
Niet uyt mijn geloof of (mijn) werken verheven,
Die ik bedrijven soude in dit leven,
  Maar alleen uyt zijn goedertierenheyd,

Gelooft zy God die na Zijn Raed bestendig,
My heeft getrokken door sijn Geest inwendig,
  En uytterlijk geroepen door Zijn Woord:
Mijn blind verstand en mijn verdorven sinnen,
Heeft hy verligt door Zynen Geest van binnen,
  En zal het meer verligten voort en voort.

Mijn boosen wil die in voorleden stonden,
Een dienstknegt was, en slave van de sonden,
  Heeft hy verlost van dese slaverny:
Also dat ik nu ganschlyk ben genegen
Om steeds te wandelen in des Heeren wegen,
  Maer aen de macht eylaes ontbreekt het my.

Gelooft zy God die door Zijn Geest Almagtig,
En Godlijk Woord werkende 't saem eendragtig,
  Een vast geloof geplant heeft in mijn hert,
Een sulck geloof en sekerlijk vertrouwen,
Hetwelck door kruys of ander zwaer benouwen
  Somtijds gezwakt dog niet gebroken wert.

Wie sal de Uytverkoorne Gods verleyden?
Wie sal my van de liefde Christi scheyden?
  Wie sal my trekken uyt syn sterke hand?
Duyvel noch Dood, noch dodelyke sonden
Sal oyt so sterk of magtig zijn bevonden,
  Datse my nemen sal dit seker pand.

De goede God die in my heeft begonnen
Het goede werck, sal voort genade jonnen,
  En sal het werck volbrengen tot den end
Tot aen het end van dit ellendig leven
Sal God de Heer my het volharden geven,
  En met Zijn Geest my altijd zijn ontrent.

O eenig God, Drievuldig in Personen,
God Vader, Soon, en heil'gen Geest, wilt wonen
In my, en mijns herten lof nemen aen:
Een kleynen lof, ten aensien der weldaden,
Die gij o Heer, vol goedheyd en genaden,
Ontallijk veel, my dag'lijks hebt gedaen.

Doch noyt en sal met sterffelijke tongen
Al sulken lof u Heere sijn gesongen,
Als wel u goedheyd toe-behooren sal,
Maer als ik sal tot u zijn opgenomen,
En by 't gesang der Engelen sal komen,
Sal ik u loven Heer, met bly geschal.

'Dit liedt' (zegt Brandt), 't welk den meesten Contraremonstranten ten hoogsten behaegde, wierdt sedert meenigmaelen herdrukt, en van duisenden gesongen.' Dit verbaast ons niet, niet alleen de woorden, die een zuiver Contra-Remonstrantschen geest ademden maar ook de gemakkelijke wijze, waarop het kon gezongen worden, moeten den Kalvinisten aangenaam zijn geweest. 'Maer de Remonstranten mispresen 't; met naemen om dat vijfde vers, dat se hun wel dikwils in openbaren druk tegenwierpen: beweerende, dat men met te seggen, dat selfs geen doodelijke sonden een uitverkoorene uit Christus handt kan trekken, gelegentheit gaf, om te lichter tot soodaenige sonden te vervallen, en sich selven daer in sorglooselijk te koesteren. Dan Busschof socht sedert sijn schrijven met dese uitlegging, te verschoonen. De doodelyke sonden, souden seide hij, een uitverkoren rechtgelovig kindt Godts, niet t'eenemael van sijn Godt afscheiden, omdat de doodelijke sonde in de gelovige kinderen Godts geen plaets heeft. Ook seide hij, dat de Gereformeerde Theologanten de sonden onderscheiden in doodelijke en vergeeffelijke; en doodelijke sonden noemen de sonden die van d'ongelovigen, en vergeeffelijke, de sonden die van de gelovigen worden gedaen. Voorts dat men in dit onderscheidt der sonden meer moest letten op de personen die sondigen dan op de sonden selfs; dewijle alle sonde, selfs de minste begeerlijkheit tegens Godts wet, sijns oordeels, doodelijk was. Doch dat de sonde in de gelovigen de doodt na haeren aerdt niet werkte, geschiedde door Godts bermhertigheit, waer door hij de gelovigen verschoont.' Dat (Brandt geeft het reeds aan) dit vers niet onweersproken bleef is begrijpelijk, en zoo vindt men een krachtige bestrijding er van in *Bericht op het naerder advijs* 1615, blz. 33; *Antidotum*, *ende naerder openinghe*, enz. blz. 88 en 89; *Corte ende Christelycke Aanmerckinghen op den schandeleusen Loffsangh* Bernardi Busschof, nu predikant tot Wtrecht; wiens beginsel is, *Ghelooft sy Godt die my heeft uytvercoren.* Neffens zijne uytlegginghe van de doodelijcke sonden: ende daer op volgende censure enz. Ghedr. int jaer o. H. 1620. (De *Lofsangh* en de *Uytlegginghe van de doodelycke sonden*, waartegen dit geschrift gericht is, zijn er ook in opgenomen). Ook in *den ghepredestineerden dief*, *ofte een t'Samen-sprekinghe* enz. Ghedr. 1619 en afkomstig van Hendrik Slatius, wordt er over gesproken, en wel dáár waar de dief, wien een Contra-Remonstrantsch predikant in de gevangenis bezoekt om hem tot bekeering te brengen, maar die zich beroepende op de leerstukken van

de praedestinatie en de verkiezing, beweert dat hij nog reden heeft tot berouw, noch behoefte aan bekeering, o.a. zegt:

'Predicant, ick songhe liever dat het door de kamer klonck eenen schoonen Lof-sangh, welke Barnardus Bisschop, predicant eertijds tot Oyen in Gelderlandt ende nu tot Uytrecht gemaeckt heeft.

Predicant. Heeft die man den Lof-sangh ghemaeckt, soo moetse goet zijn; want is een Predicant die suyver in de leer is. Laetse eens horen.

Dief. Luistert wel toe: de wijse sal gaen op den CIII Psalm, ende ghy sult er in horen kort ende eenvoudelick den ganschen regel van mijn geloof, daer ick nog by leven en sterven wil. "Gelooft zij God" enz.

Cypier. Houdt doch op, ick en magh al dit disputeren en singhen niet langer hooren. Is dat een Lof-sangh des Heeren? 't Is een recht galgen-liedeken om van een hoop ondeugende rabouwen ghesongen te worden: ende soo is u leere en geloof mede.

Dief. Cypier, ghy moget laken soo ghy wilt, ick houdet voor een heerlijcken Lofsangh; ende soo ick sterven moet, hope ick denselven op de galgeleer te singen, in plaets van "uyt den diepten o Heere." Ende wat wilt ghy doch berispen, daer ghy geen verstandt van hebt? De Predicant die 't ghemaeckt heeft, is van de suyvere Contra-Remonstranten, nu onlangs uyt een slecht dorpsken in de stede Uytrecht beroepen; daer heeft hij oock dien selfden lofsangh verantwoort ende soo verdedight, datse by de suyvere kercke aldaer voor schriftmatigh is opgenomen.'

Het bundeltje liederen, 't welk Busschof uitgaf, is getiteld: *Nieuwe lof-sangenen geestelycke liedekens*, *gemaeckt ende ten dienste der aendachtige leesers en sangers in 't licht gegeven door B. Buschof.* Er bestaan tal van drukken van. De eerste verscheen waarschijnlijk ± 1625. In deze '*Nieuwe Lof-sangen*' komen werkelijk voor den tijd van ontstaan verscheidene goede gedichten voor, die allemaal den geest ademen, die in den vervaardiger woonde. In 'liedboeken' zijn later herhaaldelijk gedichten van Busschof overgenomen, o.a. ook in *Lusthof der zielen*, *beplant met verscheiden soorten van geestelijke gesangen* ..... door C.S. den 3^{den} druk. Rotterd. 1692. Ik vond er hier niet minder dan zes, waaronder stellig een van de beste is:

Swaanesang, *van een geloovige ziele voor haar scheiden uit het lichaam.* Stem: Mijne harp bekleedt met rouwe:

Witte zwaan, die van te vooren
Geeft zoo dooven klank,
En omtrent uw dood laat hooren
Een zeer zoeten zank:
Zal mijn ziel, sneeuwwit gewassen
In het bad zoo dier,
Zang en dank ook niet wel passen
Eer sij scheid van hier?

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1649/1650. - Glasius, *ll.* dl. I, blz. 208. - Brandt, *Hist. der Reform.* dl. II, Amst. 1674, blz. 321 en 322. - *Navorscher*, dl. XI, blz. 153, 170, 210, 241 en 268.

[Johannes Wilhelmus Bussingh]

BUSSINGH (Johannes Wilhelmus) werd te Emmerik geboren den 15^{den} Jan. 1727. Reeds op dertienjarigen leeftijd, had hij de Lat. School in zijn geboortestad doorloopen en zette daarna zijn studie voort aan de koninkl. hoogeschool te Duisburg, waar hij zich toelei op de beoefening van veel en velerlei vakken en zich vooral onder leiding van Christiaan Loers en Petrus Jansen toelei op de godgeleerdheid. Den 12^{den} Jan. 1747 werd hij door de classis van Kleef toegelaten tot de evangeliebediening en al heel spoedig daarop vertrok hij naar Utrecht, ten einde hier den predikdienst waar te nemen voor den oudsten predikant van Noorden. Den 19^{den} Juni 1747 beroepen te de Meern, werd hij er, als hij met goed gevolg den 31sten Oct. het peremptoir examen had afgelegd, den 26sten Nov. door prof. Voget uit Utrecht bevestigd. Van hier vertrok hij naar Delftshaven (ber. 30 Juli, afsch. 3 Nov., intree 10 Nov. 1754). Op Zondag den 25sten Sept. 1774 herdacht hij in de namiddaggodsdienstoefening (nadat zulks bereids des voormiddags gedaan was door zijn ambtgenoot Olivier Porjeere, met 1 Chr. XVI:36), hoe het toen 200 jaar geleden was, dat d.t.p. de Hervormde godsdienst begonnen was, door den eersten predikant Kornelis Christiani. De ‘drangreden daartoe (d.i. tot het herinnnering vieren) stelde hij aan de gemeente voor oogen, ontleent uit de geschiedenis der Reformatie, voornaamlijk met betrekking tot deze plaats, naar aanleiding van den honderdsten Psalm’. De toen gehouden preek verscheen in 't licht onder den titel: *Jubelreden op het tweede Eeuwgetijde van den Hervormden godsdienst te Delfshaven 1774*[1]. Waarschijnlijk is het toeteschrijven aan het feit, dat de vader en de zoon denzelfden naam dragen, dat men, den in 1774 dertienjarigen jongeling, gemaakt heeft tot den vervaardiger van de *Jubelreden* (cf. o.a. v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1651).

Den 14^{den} Nov. 1779 hield hij met Philip. I:3-6 een jubileumsrede, herdenkende het feit, dat het toen 25 jaar geleden was, dat hij te Delftshaven gekomen was en den 20sten Maart 1782, hield hij, met Jes. XIX:28-30*a*, de lijkrede op zijn, den 17^{den} Maart gestorven vriend en ambtgenoot P.C. Hugenholz. Enkele weken later slechts (hij stierf den 13^{den} Mei 1782) volgde hij Hugenholz in het graf. ‘Zijne talenten van den predikstoel waren ongemeen, zijne leerredenen uitmuntende, keurige netheid in het bewerken van dezelve, bondig oordeel, doorkneede Bijbelkunde, Evangelische ernst, hartinnemende liefde tot zijne hoorders straalde daar in door. Zijn WelEerw. droeg de belangen zijner gemeente, steeds op zijn hart en was ijverig in al zijn werk.’

's Mans stoffelijk overschot werd den 18^{den} Mei in de kerk ter aarde besteld.

L i t t e r a t u u r: *Boekzaal* 1782*a*, blz. 586-588.

[Johannes Wilhelmus Bussingh]

1) De volledige titel is: *Drangredenen tot 's Heeren lof by een plegtige jubelreden*, *uit burgerlyke en vooral kerkelyke voorrechten geschiedkundig afgeleidt;* en, op het tweede eeuwgetijde van den openbaren Hervormden godsdienst, den 25 van herfstmaand 1774 naar aanleiding van den Honderdsten Psalm, tot opwekking voorgestelt, aan de Hervormde gemeente tot Delfshaaven, door derzelver oudsten leeraar, Johannes Wilhelmus Bussingh, met aanteekeningen en bijlagen. (Onder den titel, het kerkelijk zegel der gemeente). Te Delft 1774.

BUSSINGH (Johannes Wilhelmus), zoon van Johannes Wilhelmus en Elizabeth van der Linden, werd den 31sten Oct. 1761 geboren te Delftshaven, alwaar zijn vader destijds predikant was. Den 30sten Jan. 1777 vinden we hem ingeschreven

als student in de godgeleerdheid te Leiden[1)] en den 4den November 1782 werd hij door J. ter Maten, pred. te Nootdorp, praeparatoir geëxamineerd en in de classis Delft tot proponent bevorderd. Na met eenige andere proponenten gepreekt te hebben te Vinkeveen, werd hij hier den 6den Jan. 1783 beroepen en, als hij den 4den Maart d.a.v. door Fr. van der Nieburg, pred. te Harmelen, peremptoir geëxamineerd was, d.t.p. den 30sten Maart door zijn neef Theod. Bussingh, pred. te Benschop, met Zach. VIII:19*b* bevestigd. Zijn werkkring begon hij met het uitspreken eener leerrede uit Coll. I:28. Achtereenvolgens was hij predikant te Monster (1786), te Gorinchem (ber. 30 Juli 1788, afsch. 19 Oct. met Luc. XIX:41 en 42*a* en bev. 2 Nov. door Ds. Corstius met Jes. XL:9; intree-tekst 2 Cor. III:18), Gouda (ber. 21 Dec. 1792, afsch. 28 April 1793 met Philip. II:12 en bev. 5 Mei d.a.v. door A. Smit, met Joh. XX:21, intree-tekst Phiilp. I:8 en 9).

Toen in deze stad, naar aanleiding van de afkondiging der verbindtenis tusschen Frankrijk en ons land, gelijk zulks op tal van plaatsen in Holland met een 'dankdag' gevierd werd, dit ook te Gouda geschiedde onder Ds. Smit 'ontstond er eene den redenaar belemmerende opschudding. Zij werd toegeschreven aan Smit's ambtgenoot J.W. Bussing, die zich onder de menigte in de kerk bevindende, op het hooren van een trom, ter kerke uitging, in dit bedrijf door velen gevolgd. Hij werd door de municipaliteit van zijn post ontzet, met aanzegging, om binnen acht dagen, de stad en derzelver Regtsgebied te moeten verlaaten'[2)]. Hij trok naar Rotterdam en den 25sten Aug. werd in zijn plaats beroepen de heer S. Heringa, pred. te Vlissingen.

Ten jare 1802, werd hij weer in zijn vorige positie te Gouda hersteld en is hij hier vervolgens werkzaam gebleven tot 1824, toen hem bij koninklijk besluit van den 28sten April, 'salvo honore et stipendio', een eervol emeritaat werd verleend; met Luc. XIX:42*a* preekte hij den 31sten Oct. zijn afscheid. Te Alfen a/d Rijn, alwaar hij zich na zijn emeritaat vestigde, stierf hij den 6den Juli 1828.

Bussingh behoorde tot de leden van het Koninklijk Nederl. instituut en sedert 1807 van de Maatsch. der Nederl. Letterkunde. In *Mnemosyne* (nieuwe verzameling), verz. door H.W. en B.F. Tydeman (8 dln. Dordr. 1822-28), komt dl. III van hem voor een lezing, gehouden bij gelegenheid eener openbare vergadering van de Maatsch. der Nederl. Letterk. onder den titel: *Over den invloed der revolutiën op het taalgebruik der volken.*

1) *Album Stud.* kol. 1124. '30 Jan. 1777. Joannes Wilhelmus Bussing. Delphorum Porta-Batavus. Ann. ac. T. Hon. c.'
2) Het decreet van de municipaliteit der stad Gouda luidt:

'Dingsdag den 23 Junij 1798.
Het 1ste jaar der Bataaafsche Vrijheid.

Is na voorgaande deliberatie goedgevonden en verstaan den Burger Johannes Wilhelmus Bussingh te ontzetten van zijnen post als Predikant in de Gereformeerde Gemeente binnen deze stad, zo als dezelve daar van ontzet word bij deze: En bovendien geresolveerd denzelven de inwoning binnen dese stad en Jurisdictie van dien te ontzeggen, zo als dezelve ontzegt word bij deze, met order binnen den tijd van agt dagen dezelve te ruimen; zonder daar wederom binnen te mogen komen, op poene van nadrukkelijker Resolutie. En zal Extract dezes gezonden worden aan gem. Bussing om zig daar na te gedragen.
J.H. HESS,
Secretaris.'

Van hem bestaat een portret naar De Lein door H. Roosing, terwijl er ook een gevonden wordt zonder naam van graveur. Nog is er een schaduwbeeld door J.W. Evans. Zijn zinspreuk was: '*Jesum amare vita vere beata.*'

Niet alleen als theoloog, maar ook als dichter heeft Bussingh zich onderscheiden. Nauwelijks 20 jaar oud, behaalde hij reeds den gouden eereprijs bij het Haagsche Genootschap *Kunstliefde spaart geen vlijt*, met een dichtstuk: *Lof der weldadigheid.*

Hij gaf uit:

Gezangen voor de Gereform. kerk van Nederland. Rott. 1796-1797. 3 dln.
Toepasselijke liederen, gezongen ten voordeele van de noodlijdenden door den watervloed in 1799, door een godsdienstig genootschap te Rotterdam.
Gezangen ter viering van het Paaschfeest.
De weldadigheid. Lierzang. Leyd. 1807.
Feestzangen voor het Koninklijke Huis. Haarl. 1817.
Aan Nederland, dichtstuk, bij het concert, ten behoeve van noodlijdenden door de overstrooming, te Gouda den 7^{den} van Lentemaand 1825. Rott. 1825.

Brief over zijne remotie, enz. enz. te Gouda aen J.H. van der Palm, rustend predikant van Maertensdijk, Lid van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen, enz. Rott. 1795. In ditzelfde jaar verschenen niet minder dan drie drukken van dit boek.

Ampele memorie van den predikant W. Bussingh, over zijne Remotie en die van zijnen ambtgenoot D.J. Metske, als predikant van Gouda, met allerinteressantste bylagen, en eene nodige voorrede. In deze memorie vinden we:

Eerst: Een omstandig en naauwkeurig verhaal van de handelingen, met en door de predikanten Metske en Bussingh gehouden.

Dan: Eene opgave van de gronden en redenen van bezwaar, welke gemelde predikanten in hun geval meenen te hebben.

Ten derde: Eenige allerduidelijkst spreekende, en op de zaak welke behandeld wordt rechtstreeks betreklyke *Kerkelyke wetten* en *politieke resolutien*, waarvan eenige niet algemeen bekend; en welke dus, voor ieder lid van ons Gereformeerd kerkgenootschap in het algemeen, als welke toch behoort te weten hoedanige Rechten dat genootschap heeft, maar byzonder voor den navorscher en verdediger van het kerkelyk en burgerlyk recht, allerbelangrykst zyn.

In de vierde plaats: Een voorstel van sodanige eischen en vorderingen, als de gemelde predikanten op de te voren geposeerde gronden en wetten moesten voordragen.

En eindelijk: Eene opgave van den uitslag der zaake, so by de Classis van Gouda en Schoonhoven, als by den politieken rechter, met alle de stukken daar toe behoorende.

Aenhangzel tot myne Memorie: of Tegenbericht op zeker geschrift getiteld: Bericht enz. enz. van P.T. Couperus, J.A. Smit en J. de Visscher, predikanten te Gouda ..... Rotterdam. Benevens de twee pourtraiten van de Predd. Metske en Bussingh.

Vertoogen over onderscheidene onderwerpen. Rott. 1797.
Twee leerredenen. Rott. 1802.
Redevoeringen bij Nederlands verlossing. Rott. 1815.
Kerkelijke redevoeringen. Rott. 1819.

Er bestaan nog gedichten van hem o.a. op het huwelijk van J. de Stoppelaar met S. Olympe l'Ange; aan W. Bilderdijk en een lijkzang op R. Schutte.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1650 en 1651. - *Biogr. Woordenboek der N.- en Z.-Nederl. Letterk.* Nieuwe druk, blz. 139 (uitgebreid). - H.Q. Janssen, *Catal. van het Oud Synod. Archief.* 's-Grav. 1878, blz, 119 en 120, n° 98, bundel XII (zeer belangrijk).

[Adriaan Buurt]

BUURT (Adriaan) zoon van Alardus Adrianus (gest. 28 Mei 1739) predikant te Zalt-Bommel, geboren den 27sten Mei 1711, gaf reeds in zijn jeugd blijken, dat er, bij een zorgvuldige opvoeding, iets uit hem groeien kon. Voorbereidend onderricht genoot hij in zijn geboorteplaats aan de Lat. school, terwijl hij zich te Utrecht (zijn naam komt in het *Album Stud.* evenwel niet voor) onder leiding van H.S. van Alphen en Joh. van den Honert, op de godgeleerdheid toelei. Praeparatoir geëxamineerd in de classis van 's-Gravenhage den 27sten April 1734, werd hij in Mei door de classis van Nijmegen, als kerkeraad te Beek c.a., h.t.p. beroepen en er, na den 16^{den} Juni het peremptoir examen te hebben afgelegd, den 11^{den} Juli door zijn broeder A.A. Buurt uit Wadenoyen, met Psalm LXXXIV:6 bevestigd. Hij deed zijn intree met Ps. LI:17. Zijn eerste gemeente Beek, verwisselde hij met Ooltgensplaat (ber. den 3^{den} Maart 1741, afsch. 16 April, bev. 30 April). Terwijl hij hier arbeidde, werd hij beroepen ‘door de Nederduitsche Hervormde gemeente der nieuwe stadt Hanau’, voor welk beroep hij eerst bedankte, doch op ‘'t sterk aanhouden’ van Hanauw, nam hij de roeping derwaarts eindelijk aan en met Jerem. XVII:16, nam hij den 3^{den} Mei 1744 afscheid van Ooltgensplaat ten einde zich naar zijn nieuwe standplaats in Duitschland te begeven. In 1748 kwam Buurt te Amsterdam (ber. 28 Nov. 1747, bev. 25 Febr. 1748), en hij is h.t.p. gebleven tot zijn dood den 16^{den} Dec. 1781 (v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1655 geeft verkeerdelijk aan 25 Dec.).

‘Als een bijzondere trek van edelmoedigheid verdient melding, dat Buurt, in zijner vrouws boedel, de opkomsten van eene praebende der Ridderschap van Overijssel vindende, oordeelde die met geen goed geweten te kunnen behouden en ze aan de Ridderschap teruggaf.’

In druk verscheen van hem:

Joan Franciscus Buddeus, theol. doct. en prof. *Godtgeleerde Stellingen over de Ongodistery en Bygelovigheit*, *door verscheidene aanmerkingen opgeheldert*, *en ten dienste der academische lessen in 't licht gegeven.* Daar Adrianus Buurt ook zijne aanmerkingen, beneffens ene *Verhandeling tegens de Atheisten*, bygevoegt heeft. Utr. 1737. (Het werk van Buddeus heeft tot oorspronkelijken titel: *Theses theologicae de Atheismo et Superstitione*, *variis observationibus illustratae*). Tegen deze *Verhandeling tegens de Atheisten*, van de hand van den Beekschen predikant, schreef de ‘versierde Meleander’ in het *Vervolg op den Hedendaagschen Groninger Naamstudent*, die o.m. zegt, dat de bewijzen ‘ex idea a priori et posteriori, dat is, uit het Denkbeeldt ener Godtheit van voren en van achteren, van de Karthesiaanschen Theologanten al lange achter de bank geworpen zijn.’ De beoordeelaar in de *Boekzaal*

van Sept. 1738, spreekt over het eigenlijke werk van Buurt wel geen direct afkeurend oordeel uit; maar veel lof geeft hij er toch ook niet aan.

Beschouwende godgeleerdheid. 1763. 6 dln. Van dit boek, zeggen Ypey en

Dermout (*Gesch. der Nederl. Herv. kerk*, dl. IV. Breda 1827, blz. 62 en 63), dat het meer geschreven is ten dienste van ongeleerden dan van geleerden. 'Het heeft een geheel schoolsch philosophisch-theologischen vorm, en is opgevuld met spitsvindige uitpluizingen van de leerstukken zoo der openbaring als der rede. Stijf en strak vindt men er vele begrippen in vastgehouden, welke van tijd tot tijd algemeen geworden waren, maar toen (d.w.z. ten tijde der verschijning) reeds door sommigen bij het licht des Bijbels van naderbij beschouwd en verworpen werden. Buurt was wijsgeer, geen schriftuitlegger.'

Korte verklaring van den XIX Psalm. Amst. 1777.

Korte verklaring van den XXV^{sten} en XLIX^{sten} Psalm, *uitgegeeven door deszelfs huisvrouw* Josina Carolina van Lynden[1]. Amst. 1778.

Dadelyke Godgeleerdheit. Amst. 1780-1782. 1ste en 2de stuk. In 1783 gaf J.C. van Lynden uit het 3de stuk en in 1786 het 4de stuk.

Ten jare 1780 zag het licht te Amsterdam:

Kort begrip der beschouwende godgeleerdheid in vragen en antwoorden, opgesteld door Jos. Car. v. Lynden, huisvrouw van A. Buurt, en in 1782 verscheen te Amsterdam de 2de druk van *Handleiding tot het kort begrip der Beschouwende Godgeleerdheid*, van wylen den WelEerw. Heere Adriaan Buurt ..... door Leendert Krieger, pred. te Zwolle.

Kort verhaal van een gesprek tusschen hem en een medepligtige aan twee moorden.

L i t t e r a t u u r : Glasius, *ll.* dl. I, blz. 209 en 210. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1655 (uitgebreid). - Vervolg op J. Wagenaar's *Amsterdam.* 21ste stuk. Amst. Harl. 1794, bl. 88.

[Jan Gerritsz. Buyser]

BUYSER of **BUYZER (Jan Gerritsz.)** werd in 1660 leeraar bij de Doopsgezinde gemeente aan den Uithoorn, alwaar hij den 24sten Sept. 1695 overleed. Van hem verscheen na zijn dood:

32 Predicatien. Amst. 1697. Waarachter de *Lijkpredikatie op denselve* door Klaes Jansz.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1671 en *Catal. van de bibliotheek der Vereenigde Doopsgezinde gemeenten.* 2de dl. Amst. 1888, blz. 270.

[Gosuinus Buytendyck]

BUYTENDYCK (Gosuinus) werd omstreeks 1585 geboren. 'Uit de *Acta der cl. van Z.-Holl.* (d.i. de classis van Dordrecht) blijkt, dat hij zich aan de *Leidsche Hoogeschool* in de godgeleerdheid geoefend, en aldaar de bijzondere vriendschap

1) De vrouw van Buurt was 'eene Vrouwe van meer dan gemeene kunde en geleerdheid.' Zij gaf niet alleen onderwijs in de godsdienst aan jonge dochters uit den fatsoenlijken stand, maar, overtuigd van hetgeen zij den Noordschen reiziger Björnstahl toesprak: 'la verité n'est qu'une, soit dite par femme, ou par homme', had zij eene *logica* geschreven en in het licht doen verschijnen. Insgelijks gaf zij een *Kort begrip der godgeleerdheid* in 8° uit, getrokken uit het breedere van haren echtgenoot, en, na diens dood, zijne *praktikale* of *dadelijke godgeleerdheid.*' (Glasius, *ll.* dl. I, blz. 209 en 210).

van Franciscus Gomarus genoten heeft.' Aan de juistheid van dit bericht behoeft niet getwijfeld te worden, doch in het *Album Stud.* komt zijn naam niet voor.

In 1609 'kwam hij met aanbevelingsbrieven van Gomarus voor de classis van Z.-Holl. om geëxamineerd en vervolgens tot den kerkdienst toegelaten te worden. Kort daarop werd hij beroepen te 's-Gravenmoer, waar hem Simon Episcopius, predikant

te Bleiswijk, bevestigde.' Begin 1617 of einde 1616 te Dirksland gekomen, werd hij in Jan. 1619 te Goedereede beroepen en als predikant kwam hij d t.p. in Mei 1620. Omtrent de wijze, waarop hij hier kwam, zegt Schotel (*Kerkel. Dordrecht*, dl. I, blz. 301 en 302) 'gedurende zijn verblijf te dezer plaatse, stond Adrianus Romanus, die tot de Remonstrantsche gevoelens overhelde, te Goedereede. Buytendyck kwam van tijd tot tijd voor een gedeelte der gemeente van die plaats, die, der Contra-Remonstrantsche partij toegedaan, in het huis van zekeren ouderling Gerrit Jansz., godsdienstige bijeenkomsten hield, prediken, en werd er, na de afzetting van Romanus, door de Delftsche synode van 1618, en het vertrek van den proponent Azaria Peutevin, later predikant te Voorschoten, beroepen.' Feitelijk is de toedracht der zaak deze, den 20sten Juni 1616 was Dammius als predikant uit de Goeree vertrokken en den 30sten Aug. was daar beroepen Adrianus Romanus: die er, na afgelegd peremptoir examen, spoedig in dienst trad. Den 26sten Juni 1617, klaagde hij reeds over zwarigheden in zijn kerk ontstaan 'doordien hij oock van eenige met schueringe gedreycht wort.' Gevolg was, dat de Contra-Remonstranten, wier aantal vrij wat grooter was dan dat der tegenpartij, 'een seeckeren tijt in aparte vergaderinge' samenkwam 'met permissie van de E. Mog. Heeren Staten van Holland', en afgaande op wat Trigland zegt is er niets tegen om aantenemen, dat die 'aparte vergadering' gehouden werd in het huis van Gerrit Jansz. en dat de leider er van was Buytendijck. Nu werd door de part. prov. synode van Delft (cf. art. 52) van 1618 'Romanus gedeporteerd van sijnen kerckendienst', en in 1619 (cf. art. 44, syn. part. Leiden 1619), teekende hij de acte van stilstand, maar 'tijdens hij de akte van stilstand teekende, woonde hij nog te Goedereede, vanwaar men hem, blijkens acta classis van den 23sten Oct. 1619 verwijderen wilde; want, toen in de vergadering van de classis op gemelden datum, over Romanus gehandeld werd, heeft Gosuinius Buytendyck ..... aangehouden om assistentie, dat Adriaan R. wiens tegenwoordichheyt de kercke ende republycke van Goedereede seer schadelicke is, uyt de stadt mochte geweert worden.'

Die van Goedereede wenschten na het deportement van Romanus, tot zijn opvolger, Azarias Justini Peutevinck (cf. *acta cl.* 29 Nov. 1618). Zonder predikant te wezen had hij toen de gemeente reeds eenigen tijd gediend; wat we weten uit het verhandelde op de vergadering van correspondentie, welke van den 1sten tot den 3den Mei 1618, binnen Delft gehouden werd, en waar hij met Crijn Pieterszen verschenen was. Maar voordat de classis de beroeping toestond, zou hij eerst een 'propositie' doen, wat hij den 6den Dec. 1618 deed, waarna hij geëxamineerd werd doch 'soo door de cortheyt vanden tyd, dien den examinando was geprescribeert, als ooc door syn beschroomtheyt', was de uitslag van dien aard, dat 'de classe ende de Deputati Synodi daeraen geen contentement' hadden, en men vond goed hem aan te zeggen dat hij zich nog eenigen tijd naarstig moest oefenen in 't proponeeren. Beroepen kon hij dus te Goedereede niet worden, en nu werd door gedeputeerden uit die gemeente, den 21sten Jan. 1619 aan de classe vertoond 'een seker beroepinge, bij die vande kercke ende Magistraet gedaen op G. Buytendyck', en nadat eenige bezwaren, die te Dirksland bestonden, waren uit den weg geruimd, werd, nadat in Mei 1619, met goed gevolg te Dirksland een opvolger voor hem beroepen was, het ontslag verleend en had den 2den Juni de bevestiging plaats door Ds. Nolthenius.

Terwijl hij te Brielle stond, werd Samuel de Prince, eenmaal leeraar te Baard-

wijk, doch wegens Remonstrantsche gevoelens uit zijn betrekking ontzet, in het land van Voorne ontdekt, eerst naar den Briel en later naar den Haag gevoerd en daar in de gevangenpoort in hechtenis gesteld, en Brandt weet (*Hist. der Reform.* dl. IV, blz. 219) daaromtrent mededeelen: 'De Remonstranten vertellen, dat Goswinus Buitendyk hem (Prince) in de herberg hadt verspiedt, den Schout verzekerende, dat hy een Remonstrantsch predikant was, en aanporrende hem te vangen. Ook seggense, dat desen yver aan Buitendyk (behalve met de beloofde *f* 500) met het beroep der Kerke te Dordrecht wierdt beloond; maer dat sijn huisvrouw, dochter van wylen den vreedtsamen Otto Tonsor, leeraer te Leyden, sulk een mishaegen hadt in die daedt, dat se sich daer in quelde tot er doodt toe en eerlang van hertseer stierf.'

Of we hier waarheid hebben of verdichting, evenmin als Schotel (*Kerkel. Dordr.* dl. I, blz. 303), kunnen wij zulks, niettegenstaande een zeer uitgebreid onderzoek, beslissen. Maar zeker is het dat Buytendyck, in geschriften uit dien tijd, voorkomt als een onverdraagzaam en strijdlustig man, die zich telkens 'ongeroepen in huiselijke geschillen mengde, en dat hij, in het oproerige jaar 1651, de partij van den Magistraat hield, en zich bij de gilden[1)], waartegen hij, op het preekgestoelte, hevig uitvoer, zeer gehaat maakte. Een hunner dekens beet hem eens, nadat hij in zijn avondgebed wederom *gecensureerd* en *bestraft* had, deze woorden in het oor: 'dat hy synen last maer soude volgen en dat Evangely prediken, en hem niet moeyen en soude met de quaestie die daer was tusschen de Magistraat ende de gilden'

Als afgevaardigde uit de classis Brielle, woonde hij de part. synode bij, die in 1619 te Leiden gehouden werd en het was door deze kerkelijke vergadering dat hij zich zag benoemd tot visitator classium. Ook was hij ter synode van 1620.

Beroepen te Dordrecht, den 10^{den} Sept. 1620, werd hij den 5^{den} Dec. daaraanvolgende bevestigd en in 1630 hield hij de eerste leerrede te Dubbeldam, welke plaats, na in 1421 te zijn verdronken bij gelegenheid van den St. Elizabethsvloed, herdijkt was in 't begin der 17de eeuw. 'Bij die gelegenheid bevestigde hij aldaar zijn voorganger te Dordrecht (Johan Bokkard) in den H. dienst, en predikte hij over Psalm LXXXIV:2.

Man van strenge zeden en denkwijze, was hij zeer geacht en bemind in de gemeenten, waar hij gearbeid heeft en zijn rechtzinnigheid was boven allen twijfel verheven. Na het overlijden in 1637 van Henricus Rosaeus, predikant te 's-Gravenhage, begeerde men hem d.t.p. tot predikant 'edoch de Dortsche kerkeraad en regeering hielden hem, door heure milddadigheden ende broederlycke liefde niet slappelijck vast.'

Te Dordrecht was Buytendijck ook belast met de zorg voor de studenten alumni, en hij ontving de *f* 160 per jaar, 'hen toegeleidt tot coopinge van cleedinge en boecken.' Benoemd in 1629 tot opziender der boekerij; kreeg hij jaarlijks *f* 200

1) Over de beweging te Dordrecht in 1651, zie men: *Hollandsche Mercurius*, 1651, dl. II, blz. 91.
Discours tusschen D. Borstius, *Hugo Bastiaenscn van der Meer*, *ende Jan Goedt bericht.....* Leyden 1651.
Continuatie van seecker Discours bij D. Borstius, enz. Leyden 1651.
Placcaten ende Ordonnantien, *rakende de Beroerten die laetst ontstaen zijn tot Dordrecht.* Utrecht 1651.

voor boeken, wat in 1637 of 1638 ophield; van dat tijdstip af betaalde de stad, van tijd tot tijd, de op aucties gekochte boeken. In 1630 werd hij curator der Latijnsche school en vele waren de bewijzen van achting, die hij zoowel van het stadsbestuur als van de burgerij ontving.

Hij stierf in 1661, den 4^{den} Juli.

Van hem verscheen in druk:

Harmonie van het lyden Jesu Christi. Dat is over-een-stemminge van de vier H. Euangelisten over de Historye van het bittere lyden onses Salichmaeckers, *gelyck deselve jaerlycks*, *in seven-en-tsestich predicatien*, *zal verklaert worden tot dienst der Christelycke gemeynte alhier binnen Dordrecht.* Uitgegeven in 1635, werd het te Dordrecht, sedert dien tijd, gebruikt bij het verkondigen van het lijden. In de herdrukken van 1694 en 1701, komen gedichten voor van Cats, Lydius, Busschof Vollenhove enz.

De roemgierige Jesuyt, vertoont in Pater de Landsheer, *Jesuyt tot Antwerpen.* Dordr. 1648.

L i t t e r a t u u r : Schotel, *Kerkel. Dordrecht*, dl. I, blz. 299-307, 534 en dl. II, blz. 761. - *Navorscher*, 47ste jg. (N.S. 30ste jg.) 1897, blz. 173, 178 en 179 in verband met H. de Jager, *de Brielsche archieven.* 1ste stuk. Brielle 1883, blz. 74, 82, 89-93. - *Nederl. Arch. voor Kerkgesch.* Nieuwe serie. Afl. 2, blz. 163 en 165. - Reitsma en v. Veen, *ll.* dl. III, reg. i.v.

[Henricus Carolinus van Byler]

BYLER (Henricus Carolinus van) aanschouwde het levenslicht den 1sten Nov. 1692 te Wolvega, alwaar zijn vader Johannes Carolinus destijds predikant was. In de beginselen van het Latijn en Grieksch door zijn vader onderwezen, bezocht hij de hoogeschool te Lingen en daarna de universiteit te Groningen, ‘vanwaar hij, na met lof onder de beroemde Wilhelmius, Verbruggen, van Leeuwen, Rossal en Isink geleert te hebben, verder syne letteroefeningen voltooide op de hoge school van Leiden (hij werd hier als student in de godgeleerdheid ingeschreven, den 20sten Sept. 1714, *Alb. Stud.* cf. kol. 838), genietende de vriendschap en onderwyzinge van de wydvermaarde Mark, Wesselius, Fabritius en Perizonius.’ Bevorderd tot proponent in de classis van Groningen, den 1sten April 1715, was hij van plan naar Londen en Oxford te gaan, doch hij werd hierin verhinderd door het sterven van zijn vader.

Beroepen te Scherpenzeel, werd hij hier den 6^{den} Aug. 1719 bevestigd door Ds. Lemke, predikant te Oldeholtpade en met Luc. V:10*c* en met 1 Cor. V:.. begon Bijler, den 13^{den} Aug. zijn arbeid in zijn eerste gemeente. Achtereenvolgens vinden we hem te Nijekerk, Oldekerk en Faan (ber. Aug. 1722, bev. 11 Oct.), te Oosterhesselen (ber. Maart 1735, intree 30 Mei), te Gieten (ber. 6 Febr. 1739, bev. 1 Juni).

‘In 't jaar 1752 begonnen de kragten van zijn Eerw. zeer te verminderen; blijvende des niet te min zijn Eerw. even yvrig; zelf tot op den laatsten Zondag, den 18^{den} July; wanneer zijn Eerw. (die al meer dan een jaar lang, onder 't gemis van al zijn kragten, zittende predikte), zo voor als na den middag het woord der waarheid dus sneed, dat velen tot inkeer zijn gekomen.

Tusschen Dingsdag en Woensdag den 21 wierdt zijn Eerw. door ene koortse aangetast, welke toenemende, is zijn Eerw. al biddende, godzalig, gerust, vol geloof en vertrouwen, uit dit aardsche tranendal op Vrijdag (23 Juli 1756), 's middags om een uur geroepen int Hemelsche Jerusalem.' Begraven den 28sten in het 'Choor

van de kercke', draagt de grafzerk, die zijn stoffelijk overschot dekt dit opschrift:

'Nobilis ingenio, nulli pietate secundus,
Conditur hoc tumulo: molliter ossa cubent.'

Dat ook het verdriet aan Bijler in zijn leven niet gespaard werd, getuigt zijn biograaf, als hij, na verteld te hebben, dat hij te Scherpenzeel 'met veel vrugt voor Gods gemeente gewerkt had', aldus vervolgt: 'in 't jaar 1723 te Nieuwkerk in de Ommelanden bij Groningen beroepen, daar zijn Eerw. onder veel kruis en verdriet, tot opbouw van Zion, zig manmoedig op Gods hulp en bystand altyd verlatende, 12 jammerlyke jaren beleeft heeft.'

Van hem zag het licht:

Somnium. 1718.

Predikatie over Maleachi IV:2, benevens een *tractaatje over de sterfte van het rundvee.* 1719.

Een nieuwe uitgave van *Matthiae Libii Cato Pastoralis* etc. 1728. (*Fasciculus librorum rariorum. Cato pastoralis*).

Opstel van de dadelyke godtgeleertheit, *waer in de oeffening van het ware Christendom*, *nevens de algemeene plichten der godtvrucht kortbondig worden verklaert.* Door Hermannus Witsius. Hier by komen de *Godtgeleerde stellingen*, aengaende de apostolische wyze omtrent het verklaren der voorbeelden, door Jacobus Gusset. Te samen overzien en in het licht gegeven door Henricus Carolinus a Wiler, predikant te Nieuwkerk enz. in de Omlanden; die ook een levensbeschryving van Witsius daer voor gevoegt heeft. Gron. 1729. (De titel van het werk van Witsius luidt: *Schediasma theologiae practicae.*

Heilige Mengelstoffen uit de rolle van het Oude en Nieuwe Testament opgemaekt, *en doorgaens met verscheide Outheit en geschichtkundige aenmerkingen verrykt.* Gron. 1730.

Helsche boosheid of grouwelyke zonde van Sodomie, *in haar afschuwelykheit*, *en wel verdiende straffe*, *uit Goddelyke en Menschelyke schriften tot een spiegel voor het tegenwoordige en toekomende geslachte opentlyk ten toon gestelt* door H.C. van Byler. Gron. 1731.

Weegschale van het Heiligdom, *geschikt om het licht en werk van de genade Godts*, *van het dwaallicht der natuur en van den Satan*, *of derzelver werkingen in den menschen te onderkennen:* opgemaekt door den Heer Gerhard Meyer, in zijn Eerw. leven leeraer in de Beerta; met een voorreden in het licht gegeven door Henr. Carol. v. Byler ..... Gron. 1731.

'Het was in het jaer 1718 dat de autheur nauwe vriendschap met den uitgever, toen nog proponent zijnde, onderhoudende, dit werkjen aen zijn Eerw. te Groningen overgaf, verzoekende hetzelve nauwkeurig te lezen, en dan vervolgens onder zijn opzicht te laten drukken. Inmiddels ging de Heer Meyer zijn aertsche woninge verlaten, om een bezit te nemen van de Zalige Heerlykheit, die hy hier aenvankelyk genoten, en gestadig gewenscht hadde volkomen by Godt in de onverdrietelyke eeuwigheit te genieten. En de Heer van Byler wierde naer Frieslant beroepen, alwaer hy van een drukkery, wegens ongelegentheit der plaets, ten eenemale verstoken was. In 't vervolg door des Heren bestiering in zo een omstandigheit geplaetst, waer hy

gelegentheit hadde om het gene, dat hy meermalen gewenscht hadde, te volvoeren, is het dat zijn Eerw. ons dit fraaie werkje meededeelt.'

Libellorum rariorum partim editorum partim ineditorum fasciculus primus, continens I. Josephi Teixerae *de Portugalliae ortu*, *Regni initiis et denique de rebus a regibus universoque regno praeclare gestis Compendium*, etc. II. *Friderici Henrici*, *serenissimi Bohemorum regis Friderici filii*, *Electorum Palatinatus Rheni Prosapiam*, *natales et seriem cum brevi Prosopographia ab Ottone Witthelsbachio ad Fridericum.* V. *Electorem*, *regemque Bohemiae deductam* etc. *cum notis cl. editoris ex autorapho illustrissimi principis Friderici Henrici nunc primum editam.*

III. *Georgii Sohnii Orationem Historicam de fundatione et conservatione laudatissimae Academiae Heidelbergensis.* Gron. 1733. Bij v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1706 is de titel, van dit door Byler uitgegeven '*Fasciculus primus*' zeer onduidelijk meegedeeld.

In de *Boekzaal* van 1730*b*, blz. 343, vond ik nog deze, niet van belang ontbloote mededeeling, met betrekking tot de nagelaten papieren van Menso, Hendrik en Jacob Alting. 'De hoogwelgeb. Heer R.D. Mepsche, Heer van Faan enz. die een merkelijk getal geschrevene boeken bezit, heeft aen den Eerw. D. Henric. Carol. van Byler, predikant tot Nieuwkerk enz. uit een byzondere en edelmoedige gunste, alle de geschrevene schriften van Menso Alting, Hendrik en Jacob Alting vereert, waer onder een groot aental brieven van geleerde en beroemde mannen gevonden worden. Men belooft met den eersten een staeltjen van dezelve uit te geven.' Of dit 'staeltjen' ooit gedrukt is, kon ik niet ondekken.

Ofschoon niet door den druk openbaar gemaakt, wordt toch zeer geprezen een preek, den 21sten Nov. 1742 door Byler te Gieten gehouden over Gen. V:24, naar aanleiding van het overlijden van Niclaas Harm. Echten, baron van Dongen enz., die den 16^{den} Oct. in eerstgenoemde plaats begraven was.

Volgens v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1707 was Byler een 'hevig ijveraar voor het huis van Oranje. Bekend is daaromtrent deze bijzonderheid; hij kondigde den 6^{den} Oct. 1743 van den predikstoel af, dat hij den volgenden Zondag (13 Oct.) eene redevoering doen zou: 'die nooit voorheen verhandeld was en mogelijk namaals niet weder voorgesteld zou worden. Hij predikte dien dag over Pred. I:16 en 17, daarbij uitbundig uitweidende in den lof van het Huis van Oranje en met geweld allen aansporende om de erfelijke verheffing in de provincie Drenthe, even als in andere provinciën tot stand te brengen, terwijl hij de andersdenkenden uitkreet voor kwalijkgezinden en heerschzuchtigen. Byler bragt, zoo hierdoor als door andere middelen, in Drenthe veel toe tot de verheffing van Willem IV tot erfstadhouder.'

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1705-1707. - *Boekzaal* 1756*b*, blz. 767-770. - Glasius, *ll.* dl. II, blz. 210. - *Fortsetzung und Ergänzungen* zu Chr. Gottlieb Jöchers allgem. gelehrten. Lexico ..... van J.Chr. Adelung. 1er Bd. Leipz. 1784. kol. 2476.

[Theodorus Bijmholt]

BIJMHOLT (Theodorus) geboren te Groningen in 1712, studeerde in de godgeleerdheid aan de universiteit aldaar en werd praeparatoir geëxamineerd te Groningen, den 11^{den} Maart 1738, door Rob. Alberthoma en Fred. van Oosthoek, respectivelijk predikanten te Groningen en Hoogezand. Weldra zag hij zich beroepen te Noordhorn, alwaar hij, na afgelegd peremptoir examen den 2^{den} Sept., den 5^{den}

Oct. 1738 bevestigd werd door E. Alberthoma, met Spreuk. XI:30. Zijn arbeid aanvaardde hij met een leerrede over Jer. XLII:1-5. Van Noordhorn ging hij

naar Metzlawier (ber. Sept. 1742, intree 18 Nov.) en deze gemeente werd verwisseld met Anjum (ber. Nov. 1743, afsch. 29 Dec. 1743, intree begin Jan. 1744). Hier is Bijmholt ruim 12 jaar werkzaam geweest, toen hij beroepen werd te Strijen (ber. 16 Aug. 1756, afsch. 10 Oct., intree 31 Oct.). Te Strijen kreeg hij zijn emeritaat den 20sten Oct. 1779, op welken dag hij, van zijn vierde gemeente afscheid nam met Openb. XXII:21.

Bijmholt stierf te Delft, waar hij zich als emeritus metterwoon gevestigd had, den 31sten Dec. 1786 (niet, zooals v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1711, verkeerdelijk aangeeft, den 7den Jan. 1787).

Van hem verscheen in druk:

Een bondel van dertien leerredenen by verscheide gepaste gelegentheden; voor de gemeente Godts te Anjum uitgesproken. Het 1ste dl. Gron. 1757.

Over een preek naar aanleiding van 1 Joh. II:18, gehouden aan het einde van een jaar, heet het in een aankondiging van den '*bondel*', dat hij aantoont 'dat het oogwit van Johannes zy in dezen eersten brief, de Algemene Christelyke kerk, na den dodelyken uitgang der apostelen, te sterken tegen de verleiding der valsche Leeraren, toen reets ingeslopen, en weer dreigende de overhand te zullen nemen.' En (aldus wordt verder gezegd) 'om dit oogmerk te bereiken, geeft hy de onvervalschte kenmerken van de Algemene Regtzinnige kerk in leer en leven aan de hand, welkers kenmerk is, dat de Rechtveerdiging en Heiligmakinge nog konnen nog mogen gescheiden worden. Hier en tegen wyst hy aan het kenmerk der onregtzinnige Lere, welke dat verband, tusschen Regtveerdiging en Heiligmakinge, geloof en goede werken van een scheurt. Deze valsche Leeraars noemt hy elders Nicolaiten (Openb. II:15) als welke ene ongebondentheit des vleesches dreven, of zoo als Judas zegt vs. 4. *De genade onses Gods veranderen in ontugtigheid*, enz.'

We leeren hier het door Bijmholt ingenomen standpunt kennen als dat van een die beslist rechtzinnig, krachtig optreedt voor de handhaving der kerkleer en zich verzet met alle macht tegen hen, die, naar zijn oordeel, met die leer in strijd handelen.

Onder de gelegenheidspredikaties treffen we hier o.a. aan, de zesde 'Davidsbede om genade en geen regt, ter gelegenheid der *Waterschuddinge* den 1 Nov. 1755 uit Ps. CXLIII:3.'

De zevende: 'de noodzakelykheid ener spoedige Bekering by de *verwoestinge van Lissabon*, uit Luc. XIII:5.'

De achtste: 'een' opwekking om Gode grootheid te geven, by gelegenheid der *aardbevinge* den 18 Febr. 1756, over Ps. CXIV:7 en 8.

Bondel van negen Leerredenen, *meest by verscheidene gepaste gelegendheden voor de kerkgemeenten*, *so te Anjum als te Metzlawier uytgesproken*, en nu door den druk gemeen gemaakt. 2de dl. Gron. 1760.

Veertien leerredenen over de Heiligmakinge, uitgesprooken te Stryen, en nu aan het ligt gegeeven, door ..... Leeraar te Stryen. Gron. 1775.

'Het werk behelst veertien Leerredenen in zich, voor elke Leerreden is geplaatst een Inleidinge, in welkers uitbreidinge de Eerw. schryver zijn groote Bybelkennis en de schat zyner geleerdheid toont: agter elke Leerreden vind men allerdierbaarste leeringen, uit de afgehandelde Leerredenen getrokken. Om het cieraad van Gods

huis, de *Heiligheid* open te leggen, neemt de Eerw. schrijver tot een tekst 1 Thess. IV:3, welke text in de eerste Leerreden genomen wordt, ter voorbe-

reidinge, om nader te komen en over te gaan om het gansche wezen der Heiligmakinge af te schilderen.'

Litteratuur: v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1711. (Zeer uitgebreid).

[Antonius Bynaeus]

BYNAEUS (Antonius) aanschouwde het levenslicht te Utrecht den 6^{den} Aug. 1654 en dewijl hij reeds op jeugdigen leeftijd een weteschappelijken aanleg toonde, bestemden zijn ouders hem voor de studie. Hij leerde Grieksch en Latijn en onder den geleerden J.G. Gravius lei hij zich toe op de beoefening van de geschiedenis en de antiquiteiten.

Gravius was zeer met zijn leerling ingenomen en liet zich krachtig aan zijn ontwikkeling gelegen liggen, terwijl hij hem ook met Heinsius in aanraking bracht. Zijn keuze op de godgeleerdheid gevestigd hebbende, bekwaamde hij zich in het Hebreeuwsch, Arabisch, Syrisch en de Joodsche oudheden onder Johannes à Leusden. Ook de philosophie werd door hem bestudeerd, ofschoon hij zich tot deze minder aangetrokken gevoelde. Bepaaldelijk in de godgeleerdheid had hij Frans Burman tot leermeester. Bevorderd tot proponent, was hij achtereenvolgens predikant te Piershil 1680, te Naarden 1683 en te Deventer 1693. Hier werd hij in 1696 benoemd tot hoogleeraar aan het athenaeum-illustre om les te geven in de godgeleerdheid en in de Oostersche talen. Met een *oratio de pace in ecclesia ejusque conservanda ratione*, aanvaardde hij deze betrekking. Dat men zijn verdienste op wetenschappelijk terrein erkende, moge hieruit blijken, dat hij den 29sten Juni 1694 door de hoogeschool te Harderwijk, tot doctor honoris causa in de theologie werd benoemd. Hetzelde deed de Utrechtsche faculteit, maar deze onderscheiding kwam later, zoodat hij hiervoor moest bedanken.

Bynaeus stierf reeds den 8sten Nov. 1698, nauwlijks 44 jaar oud. 'Door zijn aangename verkering, onbesproken zeden en zachtheid van karakter, had hij de liefde van groot en klein tot zich getrokken. Dat hij onvermoeid was in den arbeid, getuigen de geleerde geschriften, die hij heeft nagelaten.'

Het licht zag van hem:

Somnium de laudibus critices. Tr. ad Rhen. In 1670, den 11^{den} Dec. heeft Bynaeus dit gesprek openlijk voorgelezen.
De calceis Hebraeorum, libri duo. *Cum tabulis aeneis elegantissimis*, *et indicibus uberrimis.* Accedit *Somnium.* Dord. 1682. Herhaalde malen herdrukt.
De natali Jesu Christi, lib. II. Accedit *dissertatio de J.Chr. circumcisione.* Amst. 1689. Dit werk vertaald door F.W. Westhovius.
De CX Psalm, *verklaart en toegepast.* Devent, 1692.

Silo, *of Jakobs voorzegginge.* Gen. XLIX:10. Verklaart en toegepast. Devent. 1694. In dit geschrift is het er Bynaeus alleen om te doen: 'dat hy voor zijn gemeinte vernieuwe de gedagtenis van de komste des Messias (die by hem Silo is) en haar verkondige, hoe God, wanneer de volheid des tijds gekomen is, zynen Zone heeft uitgezonden, geworden uit een Vrouwe, geworden onder de Wet; op dat hy de genen, die onder de wet waren, zoude verlossen en wy de aenneminge tot kinderen verkrygen,

volgens de tale, dien de kruisgezant Paulus aan den Galaters spreekt. Kap. IV:4 en 5.'

Allen, die in Silo niet den Mesias zien 'slaan den bal mis' en hij zal bewijzen, 'dat de Silo, van wien Jakob met grooten ophef zoo vele eeuwen voorzegt heeft, niemand anders dan de Koning Messias is.'

De morte Jesu Christi, liber primus. Amst. 1691. Commentarius amplissimus in Matth. etc. Liber secundus. Commentarius amplissimus in Matth. XXVI:30-75 et XXVII:1-10, Marc. XIV:26-72 et XV:1, Luc. XXII:31-71 et XXIII, 1 Joh. XVIII a commate 1 ad comma 28. Id. 1696. Liber tertius. Id. 1698.

De reden, dat er tusschen de verschijning van het 1ste en het 2de deel zooveel tijd verloopen is, moet gezocht worden in zijn benoeming tot hoogleeraar. Het geheele geschrift geeft de meest afdoende bewijzen voor de groote belezenheid van Bynaeus.

Gekruiste Christus ofte verklaringe over de geschiedenisse van het lijden, sterven en begraven van Jezus Christus, *volgens overeenstemming der evangelisten.* 1683 Dordr.

Dit geschrift is de grondslag van het onmiddellijk voorafgaande.

Verscheidene dezer werken zijn herhaaldelijk gedrukt.

Naardens Burgermoort. Amst. 1687.

Leerredenen. Dordr. 1682.

Een loffelijk getuigenis van Bynaeus geeft Sepp, als hij zegt dat met het optreden van hem als hoogleeraar aan het athenaeum, roemrijker dagen aanbraken. Hij trad er op, gelijk hij zelf zegt; 'a nobilissimo hujus urbis senatu, praeter munus Ecclesiasticum, per se sat arduum, demandata mihi provincia est, Reginam disciplinarum omnium Theologiam, linguamque orientis, in Illustri gymnasio docendi.' Onder de studenten te Utrecht behoorde hij tot de meestgeliefde discipelen van Graevius en Frans Burman. In die dagen deelde zijn eerstgenoemde leermeester over hem bijzonderheden mede, als deze: nunc totus est in theologicis. Propediem enim candidatorum numero adscribetur. His curis liber et solutus impendet se rursus huic operae, quam dicavit *Hesychio*, *το*□ Π□*νν* edendo. Doch niet door dien arbeid, door anderen verwierf hij later een goeden naam. Met woord en geschrift wist hij liefde voor de beoefening der Joodsche oudheden op te wekken. Te Groningen wenschten enkelen hem aan de hoogeschool te verbinden. Nog leeft hij in zijn werken, gedenkteekenen van belezenheid, geduld en vernuft; sla slechts achter elk deel den *index auctorum* op, en gij deelt in mijne verbazing over het vele en het bruikbare, dat deze man verzameld en gerangschikt heeft. Al is Coccejus bij hem 'summus' en 'magnus interpres', Bynaeus volgt hem niet slaafs in de verklaring van betwistbare plaatsen uit het O.V. Erasmus en Grotius, bij herhaling door hem als 'noster' begroet, acht hij veilige gidsen. Hij heeft het zijne gedaan om de schriften des O.V. geschied- en oudheidkundig te leeren behandelen. Bij herhaling gedrukt, in het Duitsch overgezet en in onze moedertaal, hebben die werken nut moeten stichten,' Ongetwijfeld geven ze getuigenis van groote taalkennis en bij zijn exegese is het hem ook vooral te doen om de juiste beteekenis der woorden.

Jöcher, na zijn werken te hebben genoemd, zegt: 'Bynaeus verliesz auch in manuscript notas ad biblia belgica apud Ravesteinium edita, in Jo. Buxtorfii concordantias et lexicon und in Erasmi Schmidii concordantias graecas novi testamenti, die sich in Herm. van de Wael Bibliothek befinden.'

L i t t e r a t u u r : Paquot, *Mémoires.* T.I. Louvain 1765, pag. 69 en 70. - v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 1711-1713. - Sepp, *Het godgel. onderw.* dl. II, blz. 332 en 333. - Bouman, *Gesch. der Geld. hoogeschool*, dl II, blz. 193.

Enkele verbeteringen en aanvullingen.

[Ruardus Acronius]

ACRONIUS (Ruardus).

Op blz. 33 regel 13 van boven staat: *Van het onderhold der dienaren* enz. De juiste titel luidt:

Seer grondighe ende wt Godes Woordt wel ghefondeerde onderrichtinghe tegens de lasteringhe ende het geschrey der wederdooperen. - Over het onderholt ende de middelen daer door de dienaren der warer ghemeynte Christi in haren dienst onderholden worden. Franeker 1599.

Van de op blz. 35 (laatste regels) genoemde: *Enarrationes Catecheticae* verscheen een vertaling onder dezen titel:

Onderwyzing door welke de vragen en antwoorden der Cathegismus der gemeynten Christi in Nederlant ende de Palts ordentlijk en duidelijk voorgestelt wordt. Schiedam 1608. 8°.

[Johannes Acronius]

ACRONIUS (Johannes) blz. 38.

Bij Louis D. Petit in zijn *Bibliotheek van Nederlandsche pamfletten.* 1ste dl. 's-Gravenhage 1882; vinden we op blz. 125:

n° 1071. *Van den Os op den Esel;* alias: van de Klock-luyinghe op het Klockegeslach.

> Ick slacht Acronius te Wesel
> Die van den Os sprong op den Esel.

Ghedruct in 't jaer 1616.

Paskwil op V. van Drielenburch. Hiertegen is Muller n° 1225 gericht.

[Theodorus Akersloot]

Blz. 58. **AKERSLOOT (Theodorus)**, werd den 12den Sept. 1706 bevestigd te Alfen, waar hij stierf den 19den Jan. 1711.

[Johannes Alderkerk]

Blz. 83. **ALDERKERK (Johannes)** geboren te Leiden in Maart 1697, volbracht waarschijnlijk, ofschoon zijn naam in het *Album Stud.* niet voorkomt, als alumnus van het Statencollege, in zijn vaderstad, zijn studie. Door de classis van Neder-Rijnland bevorderd tot proponent, werd hij den 26sten Sept. 1723 beroepen te Kwadijk en hier, na afgelegd peremptoir examen den 6den Dec. 1723, den 26ste

Dec. bevestigd door Ds. Ens, met Hebr. XIII:17. Zijn ambt aanvaardde hij met Rom. 1:16. Beroepen te Beverwijk den 3^{den} Juli 1725, vertrok hij derwaarts en deed hij er den 7^{den} Oct., met Rom. XV:29-33 intree. Afscheid te Kwadijk preekte hij met Hand. XX:32, den 23sten Juni. Hij arbeidde te Beverwijk tot zijn dood, den 5^{den} Mei 1742, toen hij, na een korte ongesteldheid stierf. De lijkrede op hem werd gehouden door zijn ambtgenoot J. Schardam uit Sparendam, met Job XIV:1 en 2.

Van hem zag het licht:

De wonderdaden des Allerhoogsten Godts, *doorlugtig gezien in de grondtlegginge en voortzettinge van Nederlants vryheit, inzonderheit kragtdadig gebleken in het vermoeide beleg ende ontzet der stad Leiden*, *voorgevallen in den jare 1573 en 1574.* Uit de gedenk- ende geloofwaerdigste geschiedschriften opgestelt door Joannes Aldekerk, bedienaer des goddelijken woorts der stede Beverwijk.....

Blz. 171. Bij de h.t.p. opgegevene litteratuur over **Andala** moet gevoegd worden: *Boekzaal* 1727*b* blz. 598-605. - We vinden hier een opgave van 's mans geschriften. Het geheel is een zeer belangrijke bijdrage, die besloten wordt met het volgende Latijnsche vers:

D.T.O.M.S.
Professor RVARDVS ANDALA, BOLSVARDENSIS, THEOLOGVS ET PHILOSOPHUS Franekerae Abest

Pollens artibus, Ingenio, Pietate, Ruardvs
Andala, conditur hic; Spiritus astra petit:
Franica deflet Eum, sollers academiens ordo
Luget; Doctorym tota corona dolet.
Ille Renatus erit Chartis qui talia mandat;
Ille potens scriptis alter Apollos erit.
Abdita Naturae, Scripturae pandit amussim;
Signarum librum denique disposuit.
Hic jam, quae latuere Virum, mysteria nobis;
Percallet; laudans corpore, mente Deum.
Denatus Pridi Eid. Sept.

D.D.D.C.C.XXVII.
Moestus posuit.
Adrianus Biman, Pauli Fil.
Eccls. Schellinganus.

[Paulus Jacobus Andreae]

ANDREAE (Paulus Jacobus). Blz. 175/176.

Behalve de opgegeven werken, verscheen nog van hem:

Leerrede over den waren aard der Christelijke deugdsbetrachting.

Hebben de wonderen in den bijbelschen zin des woords opgehouden, of kunnen zij in dien zin gezegd worden voort te duren.

Leerrede over 1 Kor. IX:16-19. Zierikzee 1851.

Leerrede over Matth. X:32 en 33. Zierikzee 1851.

Leerrede ter opwekking van de standvastigheid in christelijk geloof en leven, gehouden 20 Maart 1853. Zierikzee 1853.

Leerrede over 1 Petr. I:24 en 25. Zierikzee 1854.

Het tweede eeuwgetijde van den Munsterschen vrede, *vereenigd met de gedachtenis der kerkhervorming.* Zierikzee 1848.

[Dignus Jacobus Andreae]

Blz. 176. **ANDREAE (Dignus Jacobus)** overleed den 11^{den} Juli 1899.

[Willem Apollonius]

Blz. 208. De titel van het hier genoemde geschrift van **Appolonius**: *Tractaet van eenige bysondere deughden* ..... enz. moet veranderd worden aldus: *Tractaet van eigen bysondere deughden* ..... enz.

[Wilhelm Albrecht Bachienne]

Bij **BACHIENNE (Wilhelm Albrecht)**, blz. 277-281, dient nog het volgende te worden gevoegd:

In 1759 zag van hem te Zalt-Bommel het licht:

Kaart van den geheelen Tielerwaard, waar in aangetoond word de loop der rivieren van Waal en Lingen, van de stad Tiel tot Gorinchem, de situatie der kribben enz.

In de *Hedendaagsche Historie* op het vervolg van de algemeene historie, beschreven door een genootschap van geleerde mannen in Engeland, enz., (uitgegeven te Amsterdam van af 1773 bij P. Schouten, J. de Groot, P. v.d. Eyk en D. Vygh) komen voor ‘onvergelykelyke geographische kaarten, gevolgt naar de Engelsche van Eman Bowen, gesneden door den konstryken J. van Jagen, en aanmerkelyk verbeterd door ..... Prof. Bachienne.

Ten jare 1782 zag het licht te Amsterdam bij de erven P. Meyer en G. Warnars: *Algemeene geographie of beschryving des geheelen aardrijks* ..... eerst ontworpen door Johan Hubner, daar na in het Nederduitsch vertaald ..... vervolgens met een gantsch nieuwe beschryving der Nederlanden, en doorgaans met nieuwe aanmerkingen verrykt door W.A. Bachienne.

In de *Boekzaal* 1783*a* blz. 217-219 komt een brief voor van W.A. Bachienne, naar aanleiding van de inwijding van de Prot. kerk in 't Roetgen, den 24sten Oct. 1782. Deze kerk was gebouwd uit de opbrengst van liefdegiften. De oproeping ter inzameling van die liefdegiften, komt voor in de *Boekzaal* 1779*b* blz. 603-612, en hierbij is gevoegd een hoogstbelangrijk opstel getiteld: *Beknopt historisch bericht aangaande de hervormde gemeente in het Roetgen.*

[Philippus Johannes Bachienne]

Blz. 281. **BACHIENNE (Philippus Johannes)** zoon van Johannes Henricus, zag het levenlicht te Amersfoort, den 4^{den} Nov. 1750. Ofschoon zijn naam in het *Album Stud.* der Utrechtsche universiteit niet voorkomt, heeft hij hier toch in de godgeleerdheid gestudeerd, en den 27sten Oct. 1772 werd hij praeparatoir geëxamineerd in de classis Utrecht. Nog dienzelfden dag beroepen te Jutphaas, werd hij, na peremptoir onderzocht te zijn den 2^{den} Maart 1773, den 28sten d.a.v. bevestigd door

zijn vader met 2 Tim. II:1; terwijl hij zijn werk begon met Jesaja XL:31. Voor een op hem naar Elburg uitgebrachte roeping bedankte hij; maar toen hij den 14^{den} Juli 1776 naar Utrecht verroepen werd, nam hij aan. Met Philip. II:10 nam hij afscheid van zijn eerste gemeente, den 15^{den} Sept. en den 29sten werd hij, ook ditmaal weer door zijn vader, met Spreuken XVIII:15 en 16 bevestigd. Met Jerem. I:6 en 7, verbond hij zich aan zijn tweede gemeente.

Was, ingevolge vroedschapsresolutie van den 1sten Oct 1787, IJsbrand Hamels-

veld ‘als professor in de heilige godgeleerdheid gecasseerd en onwaardig en onnut verklaard, die professie waar te neemen’, den 7den Juli 1788 werd ‘Bachienne aangesteld tot professor Theologiae imprimis catecheticae et practicae, op een jaarwedde van *f* 300 met belofte, dat hij, wanneer hij oudste predikant’ zou geworden zijn, van den halven predikdienst zou ontheven worden. Den 9den Oct. aanvaardde hij, zijn betrekking met het houden eener redevoering: ‘*De Jesu Christo praeceptorum informandis Evangelii praeconibus exemplo*’. Op stadskosten gedrukt, zag deze oratio inauguralis in 1788 te Utrecht het licht.

Den 19den Dec. 1796, kwam bij de vroedschap, namens het provinciaal bestuur des landschaps de mededeeling, dat de resolutie van 26 Juli, waarbij professoren en predikanten voorloopig werden vrijgesteld van het teekenen van het declaratoir, vastgesteld bij publicatie van 12 Mei, werd opgeheven en dat zij er zoo spoedig mogelijk hun naam moesten onder plaatsen. Bonnet, Royaards en Bachienne, verzochten hiervan te worden vrijgesteld, welk verzoek bij vroedschapsresolutie van den 2den Jan. 1797 werd afgewezen. Den 17den Jan. d.a.v. deden ze, ondersteund door een rekwest van den academischen senaat en twee verzoekschriften van studenten, nogmaals een beroep op de vroedschap om vrijgesteld te worden en den 31sten Jan. vond dit lichaam goed ‘om te berusten in eene verklaring der professoren Bonnet, Royaards en Bachienne, welk beantwoordt aan de intentie van het declaratoir.’

Den 19den Oct. 1797 stierf Bachienne, nog niet ten volle 47 jaar oud.

De ambtgenooten verloren in hem ‘eenen verstandigen, oprechten, voorbeeldigen en hulpvaardigen medebroeder’ en de gemeente, treurende over het zware verlies, miste in den overledene ‘eene leeraar met groote gaaven en ongemeene talenten, van zynen vrymachtigen en goedertieren Heer voorzien; een Euangelieprediker in nadruk, die van de gegronde waarheid, en de hoogstbelangryke waardy van den dierbaren verzoenings- en genadeweg in den Goddelyken Verlosser, levendig overtuigt was, het troostryk Euangelie geloofde, in kracht beoefende, en het met een hart vol liefde voor de eer van den Zaligmaaker, en het heil van zondaaren verkondigde, onder blykbaaren zegen voor veelen.’

L i t t e r r a t u u r : *Boekzaal* 1797*b*, blz. 554 en 555. - Lucie Miedema, *Resolutiën van de vroedschap van Utrecht* enz. blz. 447, 491 en 492.

[Johannes Bagelaar]

Bij blz. 292. Hier wordt genoemd de afscheidsrede, door **BAGELAAR (Johannes)**, uitgesproken te Oud-Alblas. Deze afscheidsrede was oorzaak dat verscheen: *Zedige verantwoordinge en noodige aanmerkingen op het zoo genaamt noodwendig Voorberigt*, *geplaatst voor een afscheidsleerrede etc. tot de gemeinte te Out-Alblas*, door den E. Heere Johannes Bagelaar, leeraar in de gemeinte J.C. tot Sluis in Vlaanderen. Strekkende tot verklaringe en Bevestiginge van de Regtsinnigheid van de nuttige samenspraak tusschen een Heilbegerigen en een Evangelist, opgestelt uit voorafgegane *ziels-eenzame meditatiën* over de waarheid des Evangeliums. Door J.B. Te Rotterdam bij Hendrik van Pelt. 1738.

[Jan Bakker]

Van **BAKKER (Jan)** blz. 295 verscheen in 1784 te Franeker: *Dissertatio philologica-exegetica de nominibus Dei hebraicis.*

[Johannes Bellingwout]

Blz. 416. **BELLINGWOUT (Johannes)** aanschouwde het levenslicht te Amsterdam

in 1698 en werd op twintigjarigen leeftijd als student in de godgeleerdheid ingeschreven te Leiden (cf. *Alb. Stud.* kol. 860). Beroepen te Serooskerke (eil. Schouwen), den 12^{den} Maart 1728, werd hij, na afgelegd peremptoir examen in de classis van Schouwen den 11^{den} Mei 1728; d.t.p. bevestigd den 11^{den} Juli 1728 met Jesaja LXI:5, door Daniël van der Meer, predikant te Renesse. Met Rom. I:16, aanvaardde hij zijn dienstwerk. Bellingwout overleed den 12^{den} Nov. 1748.

In de *Boekzaal* van 1743*a* blz. 208-211, komt van hem een Latijnsch en tevens in het Nederlandsch overgezet gedicht voor; naar aanleiding der verkiezing, intree en het voltrekken van het huwelijk van Johannes Brants, predikant te Kerkwerve; en in de *Boekzaal* van 1743*b* blz. 91 een gedicht, gemaakt 'op de losmaking en verkrege rustneming van Benjamin van Hees, toen hij 40 jaar predikant geweest was te Burg.'

Hij schreef:

Korte systhematische handelwijze, *over de voornaamste Gronden der ware godtgeleertheit, waar in by ieder Hoofddeel worden ontdekt de grove Droggronden der Hattemistische en Spinosistische Vrygeesten, en waar in vervolgens worden voorgestelt de Controverzen en Tegenpartyderen, beneffens hunne onderscheide eerste Grondtdwalingen, Oogmerken, en Tegenwerpingen met hare Beantwoordingen, voor Leerlingen*, *en meest voor Vergeoeffenden; en verrykt met enige Nodige Byvoegselen voor Taalkenneren, Theologische Studenten*, *en Proponenten*, *alles in Vragen en Antwoorden* door Johannes Bellingwout ..... Amst. 1738[1)].

Bijzonder werd het boekje van Bellingwout aanbevolen voor de studenten, die zich voorbereidden voor het praeparatoir en peremptoir examen.

Klein Pit en Merg, *van de eerste gronden der zuivere Gereformeerde religieleer*, voor jonge kinderen. Verdeeld in 13 lessen, iedere les in 13 vragen en antwoorden, om viermaal des jaars bekwaamelyk te doorloopen: als mede verscheide korte en zakelyke gebeden op verscheide gelegenheden toepasselyk, so voor jonge kinderen te huis en in de schoolen, als voor bejaarde persoonen, wethouderen, enz.

[Isäacus Emaus ten Berg]

Blz. 427. **BERG (Isäacus Emaus ten)** aanschouwde het levenslicht te Amsterdam den 6^{den} Dec. 1680. Neiging om het vak te kiezen van zijn vader, die advocaat was, had hij niet, want, na 'de triviale scholen te hebben gepasseerd' werd hij den 3^{den} April 1701 te Leiden ingeschreven als student in de letteren (cf. *Alb. Stud.* kol. 704). Onder de professoren was het vooral Salomon van Til, tot wien hij zich het meest voelde aangetrokken. Bevorderd tot proponent, werd hij den 22sten Juli 1708 bevestigd te Ransdorp, waar hij ruim 31 jaar heeft gearbeid tot zijn dood, die den 6^{den} Maart 1740, een einde maakte aan zijn leven. Ten Berg was in zijn gemeente zeer bemind.

Hij schreef:

De weg der Regtveerdige, *ofte brede en uitvoerige verklaring over den IX^{den} Zondagh in den Heidelbergschen Catechismus.* Achter zijn bygevoegt twe beginsels van Leerredenen, als, over Spreuk. XXIX:2 en over 2 Cor. XIII:5. Deze verhandelt by gelegentheit ter voorbereiding tot de Tafel des Heren. Amst. 1738.

1) cf. Dr. G.D.J. Schotel, *de openbare eeredienst der Nederl. Herv. kerk in de* 16e, 17e en 18e *eeuw.* 2de verm. druk, door Dr. H.C. Rogge. Leiden, blz. 262 en 426.

[Johannes Bierman]

Blz. 447. **BIERMAN (Johannes)** werd geboren te Deventer, en studeerde, behalve te Harderwijk, ook te Utrecht, ofschoon zijn naam niet voorkomt in het *Album Stud.*, onder professor Witsius (prof. te Utrecht 29 April 1680-1698, toen hij naar Leiden vertrok), tegelijk met Theodorus Becker, die (cf. *Alb. Stud.* kol. 86), in 1689 als student werd ingeschreven (cf. opdracht voor de *Clavis apocalyptico prophetica*). Hij werd later predikant te Boetzelaar (hij was hier ten minsten in 1698 reeds werkzaam) tot 1702, daarna te Kervenheim tot 1704. Toen hij gereed stond deze gemeente te verlaten, om naar Herborn te vertrekken, alwaar hij benoemd was tot professor aan de illustre-school (gymnasium academicum), om er les te geven in de 'H. Godgeleerdheid, de Taalen en de kerkelijke geschiedenissen', werd hij den 14^{den} April 1704, door de academie te Harderwijk, hon. causa bevorderd tot doctor in de godgeleerdheid.

Beroepen tot predikant te Middelburg, werd hij aldaar den 2^{den} Juni 1709 bevestigd, en in 1710 (cf. *Notulen ten Rade van Middelburg* 9 Juli en 8 Nov. 1710) zag hij zich aangesteld tot hoogleeraar in de godgeleerdheid aan de illustreschool, d.t.p.

Bierman overleed den 22sten Juli 1721.

Hij behoorde tot de volgelingen van Coccejus, en wel tot de zoogenaamde 'groene Coccejanen', wier voornaamste kenmerk was het 'afdwalen in de dorre velden der exegese', die 'de fakkel der geleerdheid op den kansel zwaaiden, en zichzelf in een rookwolk hulden, die het bijna onmogelijk maakte, om iets van den Evangelieprediker te vinden' (cf. J. Hartog, *Geschiedenis van de Predikkunde.* Amst. 1861, blz. 124).

De man heeft zeer veel geschreven, en, uit wat hij te boek stelde spreekt een groote mate van vernuft, spitsvondigheid, scherpzinnigheid en geleerdheid, maar of zijn kanselarbeid, aan zijn hoorders gaf wat zij verlangden, mag ten zeerste betwijfeld worden. Vele zijner boeken beleefden herdrukken, sommigen er van werden in het Duitsch overgezet, maar zijn nu geheel en al vergeten.

Van hem zag het licht:

De prophetie van Zacharias, *naauwkeurig verklaard, en ter betragtinge toegepast*..... Utr. 1698.

(Dit geschrift, wordt als een zeer geleerd werk geprezen in de *Boekzaal*, dl. XII. blz. 280-293).

Mozes en Christus, *of tafereel der voornaamste voorbeelden des Ouden Testaments, uit Mozes wet*, *en allerley Joodsche oudheden*, *wijdloopig 't samengesteld*, *verklaard, opgehelderd en op Christus en zijn kerke geestelijk toegepast.* Utr. 1700. - (Cf. *Boekzaal*, dl. XV. blz. 243-251).

Het eerste der hier genoemde boeken van Bierman, werd in het Duitsch vertaald door Em. Maier, en zag het licht te Bazel in 1710, het 2de verscheen onder den titel: *Mozes und Christus*, *oder Erklärung der vornehmsten Fürbilder des Alten Testaments* te Francfort a/M. in 1716.

Clavis apocalyptico prophetica, hoc est septem ecclesiarum ac totidem sigillorum, *tubicinorum et phialarum apocalypt. analytica explicatio.* Ultraj. 1702.

Hosea verklaard, waarvoor gevoegd is een beknopte voorrede, handelende van de namen, de Tijdordre, d'afkomste, '*t leven, de dood en de begraaffenis der 4 groote en 12 kleine propheten.* Utr. 1702.

Verklaaring des eersten briefs van Paulus aan die van Korinthus: waarin de kracht en tsamenhang der woorden, *midsgaders des apostels oogmerk verklaard*, *het gewigt zijner redeneeringen aangetoond*, *en de spreekwysen uyt de taalen, oudtheden*, *gewoonten en plegtigheden der oude volkeren*, *opgehelderd worden.* Utr. 1704. Het 2de deel dezer *verklaaring* zag het licht in 1708, en achteraan komen de 2 brieven van 'Clemens den Romein, aan de Corinthen.'

Heilige mengelstoffen, *bevattende veele uitgeleezene stukken*, *zoo des Ouden als des Nieuwen Testaments*, *inzonderheit het heerlijk Koningkrijk van Christus; den Urim en Thummim; het leeven van Job en zijne vrienden; mitsgaders eene beknopte uitbreiding over den XVI en CXXX Psalm* enz. Utr. 1716. Wat hier, over het leven van Job gezegd wordt 'is voor een groot gedeelte de vertaling van Frid. Spanhems, *Historia Jobi*, dewyl deese hoogleeraar dit stuk, naer het oordeel van de heer Bierman, zeer geleert behandelt, en de duisternissen, daerin voorkoomende, zeer klaer heeft opgeheldert.'

De verhandelingen over het *heerlijk Koningkrijk van Christus* en over *den Urim en Thummin* zijn oorspronkelijk in het Latijn uitgegeven. Met de eerste deed Bierman zijn intrede als hoogleeraar te Middelburg.

Nog bevat deze bundel enkele leerredenen en wel 2 over den LXIX Psalm; 1 over Psalm CIII:17 en 18; 2 over Psalm CVII; uitbreiding over Psalm XVI;2 leerredenen over Psalm CXXX;1 leerrede over Openb. I:8. De laatste preek is over Openb. II:8. Met 'volle kracht' beweert Bierman hier 'de Godtheit van Kristus', terwijl hij hem voorstelt als 'het begin en einde van alle onze gedachten, pogingen en betrachtingen.'

Behalve de bereids meegedeelde werken van Bierman, vermeldt v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 529 nog:

Uitgelezen kerkredenen. Utr. 1711.
Oefening tot gebeden. Utr.
Over de prophetie van Habakuk. Utr. 1713.
Heilige keurstoffen. Utr. 1714.
Heerlijkheid des Evangeliums boven de wet.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *ll.* dl. II, blz. 529. - Nagtglas, *ll.* blz. 39. - *Zelandia illustrata.* Afl. 2. Middelb. 1867, blz. 336.

[Theodorus Blankstein]

Blz. 448. **BLANKSTEIN (Theodorus)** geboren in 1699, studeerde te Groningen, alwaar hij in 1723 bevorderd werd tot proponent. Den 23sten Dec. 1726 beroepen te Engelbert, zag hij zich hier in het voorjaar van 1724 bevestigd. In Maart 1729, werd hij gekozen tot predikant te Winsum, alwaar hij, na in zijn eerste gemeente, met 2 Kor. I:12 zijn afscheid te hebben gepreekt, in Sept. van genoemd jaar bevestigd werd door ds. Bazuin met 1 Tim. IV:14. Hij aanvaardde hier zijn werk met Jes. XLIV:3-5. Blankstein stief den 28sten Juni 1753.

Hij bezorgde:

Portael des Heren, *of een verhandeling van de plichten der Ouderen*, *waar te nemen in de opvoeding van hunne kinderen.* Door G. Meyer en nu met eenige *Aanmerkingen* verrijkt door T. Blankstein, pred. te Winsum.

[Franciscus Brandsma]

Blz. 576. **BRANDSMA (Franciscus)** werd in 1698 geboren te Menaldum. Zijn

moeder was de dochter van Adrianus Bechuis, predikant te Englum. Hij bezocht de Latijnsche school te Leeuwarden, waaraan destijds als rector geplaatst was Is. Valkenier, die later naar den Haag vertrok. Zijn godgeleerde studie volbracht hij te Franeker, alwaar hij het onderricht genoot van Lamb. Bos, Alb. Schultens, Ruardus Andala en Campegius Vitringa (vader). Proponent in 1718 bij de classis van Leeuwarden, werd hij in Dec. 1724 beroepen te Oostrum (cl. Dokkum), waar hij den 13^{den} Mei 1725 bevestigd werd door de predikanten Th. Crans en Joh. Columba. Den 20sten d.a.v. hield hij zijn intreerede naar aanleiding van psalm LXXIII:28. Ruim 50 jaar is hij hier predikant geweest, tot zijn dood, den 5^{den} Juni 1775.

Hij schreef, als vriend van Focke Sjoerds een voorrede voor diens in 1759 gedrukt boek: *Kort vertoog van den staat en de geschiedenissen der kerke des N.T. so in opzigte van hare grondlegging, uitbreiding en verderen opbouw, als in derzelver voornaamste byzonderheden; in een eeuwtijdige aaneenschakeling met de voornaamste geschiedenissen van alle de Roomsche en Oostersche Keizeren, en van andere Rijken en Staten, en met die van het Joodsche volk van Christus geboorte tot de helft der agtiende Eeuwe.*

[Johannes Bril]

Blz. 615. **BRIL (Johannes),** zoon van Jan Herman, eerst koopman te Groningen daarna te Emden, waar hij in het huwelijk trad met Fransina Katharina Duchemin, aanschouwde het levenslicht in laatstgenoemde stad, den 9^{den} Maart 1712. Bestemd aanvankelijk voor den koopmansstand, kreeg hij later lust om predikant te worden en na van Ds. Petrus Schoorman (predikant eerst te Borssum, toen te Kanum en eindelijk te Westerhuysen), het noodige voorbereidend onderricht ontvangen te hebben, werd hij student in de godgeleerdheid te Groningen, waar hij zich zeer getrokken gevoelde tot prof. Tilborg, die de wijsbegeerte en tot prof. Corn. van Velsen, die er theologie doceerde. Den 16^{den} Maart 1734 werd hij bevorderd tot proponent in de classis van Groningen en het Goorecht. Na eenigen tijd dienst gedaan te hebben te Vlaardingen, werd hij den 12^{den} Jan. 1735 beroepen te Oldersumergast. Hier arbeidde hij zeven jaar, tot dat hij den 12^{den} Mei 1741 te Middelbert, in de plaats van zijn schoonvader beroepen werd. Wegens het annus gratiae werd hij hier pas den 29sten April 1742 bevestigd. Met ‘onvermoeide arbeidzaamheid’, heeft hij hier 22 jaar ‘het werk des Heeren verrigt’ tot den 24sten Aug. 1764, toen hij stierf, ruim 52 jaar oud.

‘Hij bezat een buitengemeenen schat van geestelyke wijsheid en doorzicht in het genadewerk des Geestes in de harten der uitverkoorenen, het welk, gepaard met eene gegronde kennis der waarheden van den godsdienst, en onvermoeid onderzoek van Gods heilig Woord, hem in staat stelde om het Woord der waarheid recht te snijden, zoo dat zijn dienst billyk in hooge achting stond bij allen, die waarheid en godsvrucht minden.’ De lijkrede op hem werd uitgesproken door Ds. Th. Lubbers uit Noordwijk, naar aanleiding van Daniël XII:13.

De den 21sten Mei 1764 en volgende dagen te Groningen gehoudene part. synode, had hij geopend met een leerrede over Openb. I:16*a.*

Van hem zag het licht te Goningen in 1760: *Vijf en twintig jarige predikdienst, geviert in de gemeente te Middelbert*, op den 9 Maart 1760, uyt Hand. XXVI:22 en 23, mitsgaders *leerrede uyt Zach. XII:5 en 6.* Ter bevestiging van eenen leeraar

in den dienst van het evangelium te Windeweer en in de Lula. Uytgesproken in die gemeente op den 13 April daaraanvolgende.

Litteratuur: *Boekzaal* 1764*b*, blz. 459-464.

[C.A.L. van Troostenburg de Bruijn]

Blz. 688. **Troostenburg de Bruijn (C.A.L. van)**, die zich, na zijn op den 1sten Aug. 1900 ingegaan emeritaat, te Utrecht vestigde, stierf aldaar den 26sten Juli 1902.